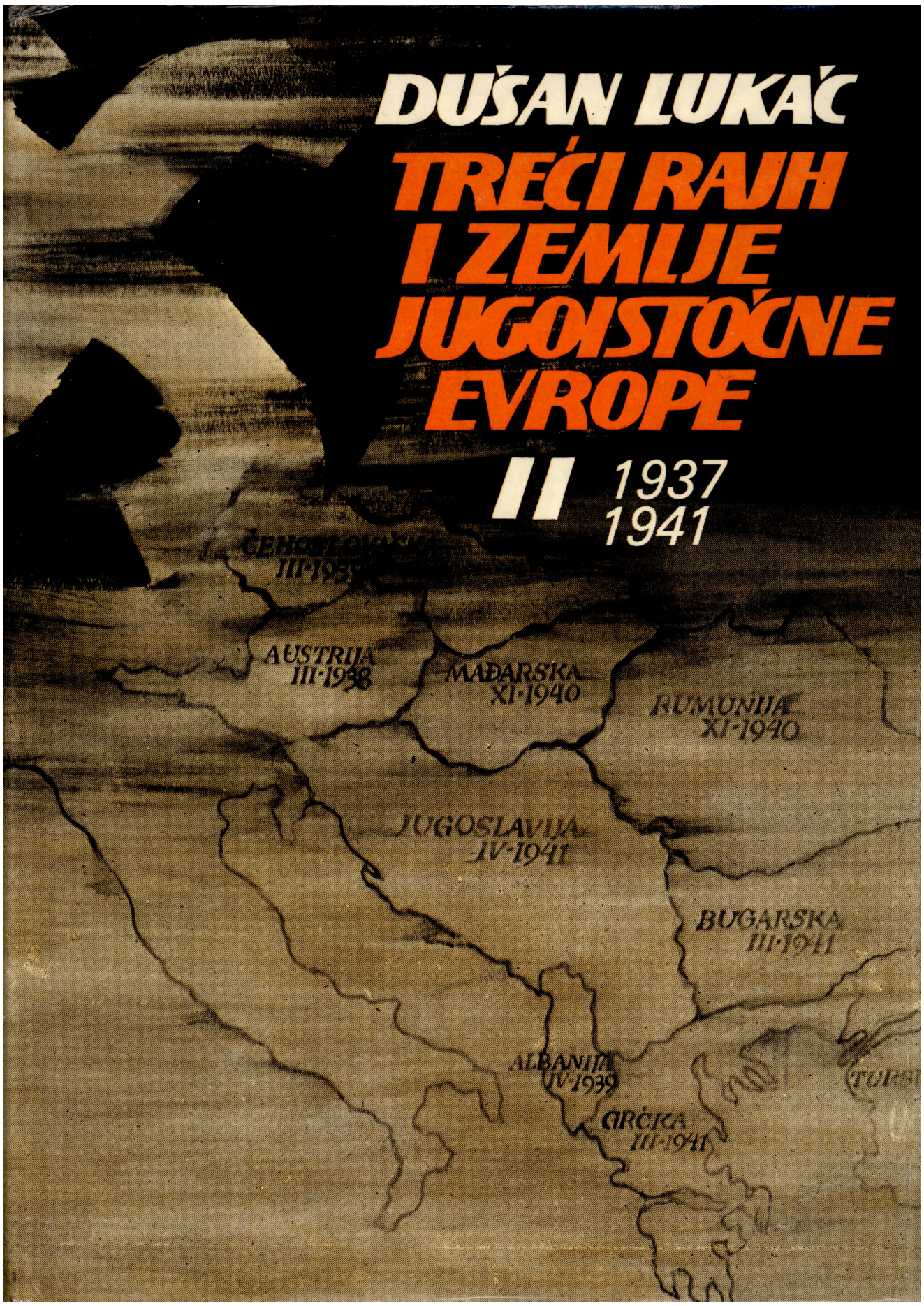
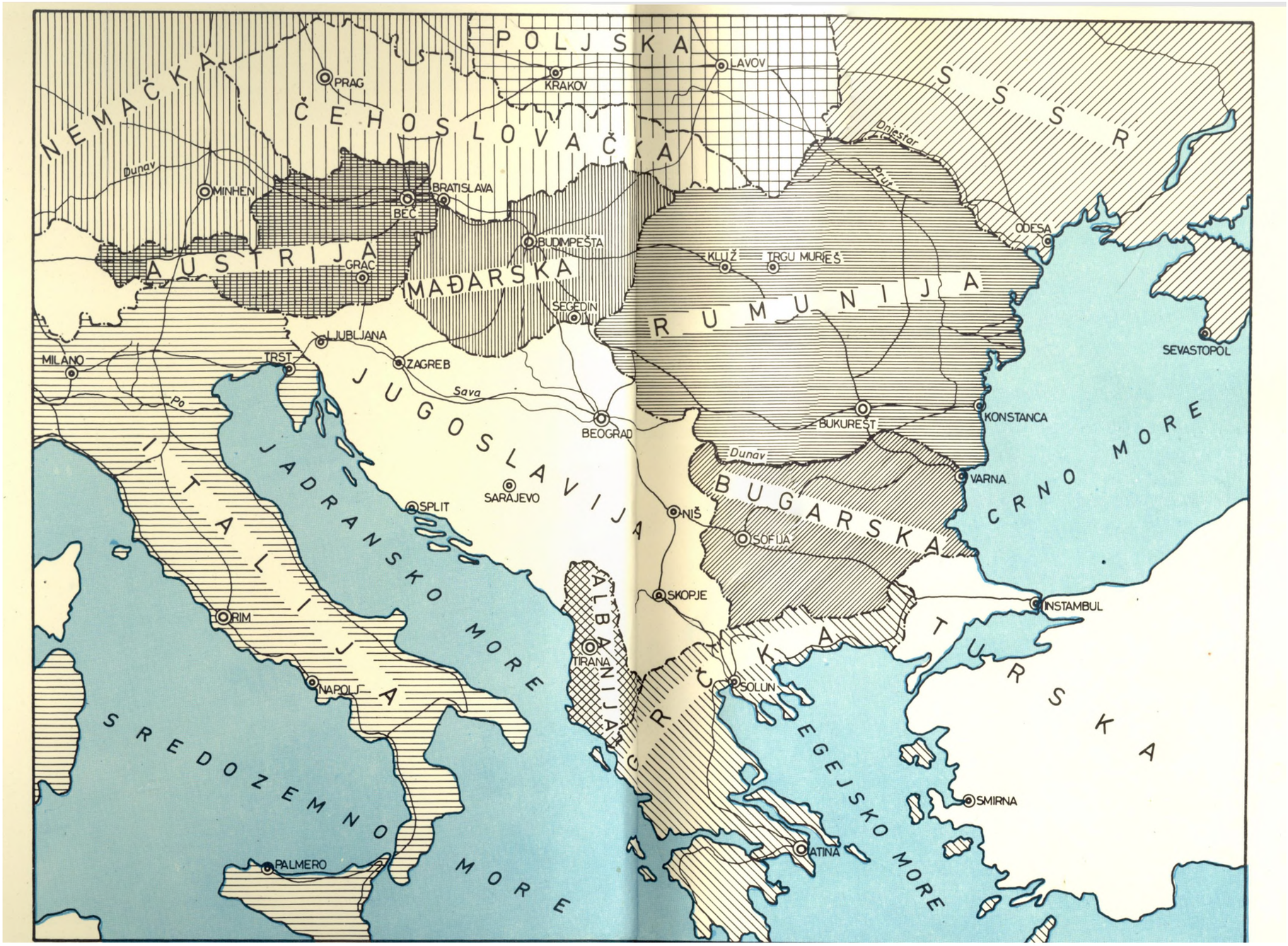

DUŠAN LUKAČ
TREĆI RAJH
I ZEMLJE
JUGOISTOČNE
EVROPE
II
1937
1941
ČEHOSLOVAČKA
III·1939
AUSTRIJA
III·1938
MAĐARSKA
XI·1940
RUMUNIJA
XI·1940
JUGOSLAVIJA
IV·1941
BUGARSKA
III·1941
ALBANIJA
IV·1939
GRČKA
III·1941

JUGOISTOČNA EVROPA POČETKOM MARTA 1938.

I Z D A V A Č I :

VOJNOIZDAVACKI ZAVOD,
načelnik pukovnik ĐORĐE STANIĆ

BALKANOLOŠKI INSTITUT SRPSKE AKADEMIJE NAUKA I UMETNOSTI,
urednik dop. član SANU prof. dr RADOVAN SAMARDZIĆ

Izdavačka radna organizacija PROSVETA, OOUR izdavačka delatnost,
za izdavača JORDAN ŽIVKOVIČ

Izdavačka radna organizacija RAD,
urednik DUŠAN PAPADOPOLOS

PARTIZANSKA KNJIGA Ljubljana,
OUR izdavačko-publicistička delatnost Beograd,
za izdavača direktor MIHAJLO ĐELOVIĆ

U FINANSIRANJU IZDAVANJA OVE KNJIGE UČESTVOVALA JE I ZAJEDNICA ZA NAUKU SR SRBIJE

Dr DUŠAN LUKAČ

TREĆI RAJH I ZEMLJE JUGOISTOČNE EVROPE

DRUGI DEO

1937-1941.

BEOGRAD, 1982.

RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI
JUGOSLAVIJE

KNJIGA DVESTA ČETRDESET ŠESTA

UREĐIVAČKI ODBOR

I-ÌAHMIJA KADENIĆ, general-pukovnik— predsednik; članovi: ALI ŠUKRIJA; RISTO DŽUNOV; DAKO PUAC, general-pukovnik; 2IKA STOJŠIĆ, general--potpukovnik; FABIJAN TRGO, general-potpukovnik; VELJKO MILADINOVIĆ, general-potpukovnik; JOCO TARABIĆ, general-potpukovnik; METODIJE KOTEVSKI, general-potpukovnik; MILAN DALJEVIĆ, general-potpukovnik; SVETOZAR ORO, general-major; AUGUST VRTAR, general-major; MIŠO LEKOVIČ, pukovnik; AHMET ĐONLAGIĆ, pukovnik; VIKTOR KUCAN, pukovnik; RADOMIR PETKOVIĆ, pukovnik — glavni i odgovorni urednik.

U r e d n i k

puk. ESAD TIHIĆ, prof.

R e c e n z e n t i

akademik VASO CUBRILOVIČ, ALI SUKRIJA, dr 2IVKO AVRAMOVSKI i pukovnik AHMET ĐONLAGIĆ

UVODNO POGLAVLJE

1. NA PRELOMU 1936/1937. GOD.

Krajem februara 1937. godine Hitler je sa puno samopouzdanja tvrdio da Nemačka ponovo postaje svetska sila.[1] Na nesreću po generacije koje su tada stasavale, poslednji ostaci parlamentarne vajmarske Nemačke su iščezavali, a u središtu evropskog kontinenta izrastao je nemački nacizam, najmračniji režim, koji će već u toku četiri naredne godine stvoriti najsnažniju oružanu silu u Evropi i zapaliti najstrašniji i najkrvaviji rat u istoriji čovečanstva.

Hitler je tu tvrdnju zasnivao i svoja naređenja temeljio na stvarnim uspesima koje je nacionalsocijalistički režim postigao na tlu Nemačke posle dolaska na vlast 1933. godine. Prvi period vladavine, koji se po nekim oznakama završavao krajem 1936, nacizam je uspešno završio na oba fronta, unutamemačkom i spoljnopolitičkom.

Na unutarnjem planu, nacisti su uspeli, koristeći se najbrutalnijim sredstvima, da uguše sve vidove legalnog delovanja ostataka nemačke demokratije i da svedu na minimum mogućnosti delovanja ilegalnog otpora koji je organizovala desetkovana Komunistička partija Nemačke.[2]

Na spoljnopolitičkom planu, uz punu podršku krupne nemačke buržoazije i uz korišćenje njenih veza sa međunarodnim monopolima, služeći se demagogijom, propagandom, lažnim obećanjima a često i hazarderskim potezima, Hitler je postigao značajne uspehe. Vraćanje Sara 13. januara 1935. i pripajanje Rajnske oblasti 7. juna 1936. Nemačkoj, on je uspeo da predstavi kod većine nemačkog naroda kao patriotsku dužnost nacista u borbi za ispravljanje nepravdi nanetih nemačkom narodu.

[1] **M. Domarus, Hitler, *Reden und Proklamationen 1932—1945,* Würzburg 1962, Tom I, p. 681.**

[2] **Sire: W. Pieck, *Im Kampf um die Arbeitereinheit und die deutsche Volksfront 1936 bis 1938,* Berlin 1955.**

Pozitivni rezultati u oživljavanju privrede u Nemačkoj, zapošljavanje miliona ranije nezaposlenih radnika, izgradnja puteva i novih fabričkih postrojenja itd., iako postignuti primenom sile i prinude, zajedno s pomenutim uspesima na spoljnom planu, pomogli su u zavođenju nemačkih masa i u njihovom uključivanju u službu i poslušnost nacističkom režimu. Sve to zajedno davalo je nacistima šanse da sa novim poduhvatima i uspesima krenu u četvorogodišnji plan usmeravanja celog nemačkog društva kolotečinom ekspanzionističkih planova. Isto tako, već postignuti rezultati unutar Nemačke i na međunarodnom planu podsticali su naciste na nove prohteve i nove poduhvate i u zemlji i u međunarodnoj politici.

Pobede narodnog fronta u Španiji, 16. februara, i u Francuskoj, 3. maja 1936, ukazivale su da u Evropi još uvek postoje jaki demokratski pokreti i barijere totalitarnoj ideologiji i režimima. Eventualno povezivanje ovih demokratskih pokreta sa SSSR moglo je da poremeti čitav planirani tok ekspanzije nacističke Nemačke i fašističke Italije. Zato su se obe ove sile, bez imalo ustezanja, već od prvog dana umešale u građanski rat u Španiji i bile spremne učiniti sve da se demokratski talas na tom području priguši i razbije. Oružano uplitanje Nemačke i Italije u događaje u Španiji počelo je još 1936. godine.

Velike države na zapadu, i same pod pritiskom sopstvenih konzervativnih snaga i u strahu od levičarskih i demokratskih pokreta, naturili su svetu sporazum o nemešanju u poslove Španije 9. septembra 1936, čime je demokratski pokret u Španiji prepušten na milost i nemilost međunarodnom fašizmu.[3]

Na bojištima Španije u borbi protiv demokratije i španskog naroda uspostaviće punu saradnju italijanski fašizam i nemački nacizam, koji će to i formalno obeležiti međudržavnim sporazumom.

Iako nisu bile potpuno pokopane nade u eventualni sporazum sa Velikom Britanijom, nacisti još tada zaključuju da se od velikih zemalja jedino može računati na saradnju i savezništvo sa ideološkim istomišljenicima, totalitarnim režimima u Italiji i u Japanu.[4] U duhu ovih nacističkih procena i na Hitlerovu inicijativu došlo je do sklapanja sporazuma sa Italijom u Berlinu 25. oktobra 1936, odnosno do uspostavljanja nacifašističke osovine Rim—Berlin, i do potpisivanja Pakta protiv Kominterne sa Japanom 25. novembra iste godine.

Uspostavljanje prisnije i dugoročnije saradnje sa srodnim sistemima i režimima u svetu bilo je nacistima potrebno koliko zbog vođenja spoljne politike, toliko i zbog stvaranja povoljnije klime za razrešavanje nabujalih problema u samoj zemlji i naročito u spoljnotrgovinskoj razmeni sa inostranstvom. Ova saradnja bila je nužna

[3] **Sire o uplitanju nacističke Nemačke u građanski rat u Španiji: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik* (dalje skraćeno ADAP), Serie D, V. *Deutschland und der Spanische Bürgerkrieg 1936—1939,* Baden-Baden 1950.**

[4] **D. Petzina, *Autarkiepolitik im Dritten Reich. Der nationalsozialistische Vierjahresplan,* Stuttgart 1969, p. 49.**

i zbog velikih zaokreta koje su nacisti nameravali da preduzmu na prelazu iz 1936. u 1937. godinu u celokupnoj politici Rajha. Iznalaženje novih puteva i mogućnosti za ubrzaniji razvoj Rajha posebno su predviđeni u privrednoj politici novoga režima. Vođenje evropske i pogotovo svetske politike moglo je biti obezbeđeno samo na temeljima privredno i vojnički jake Nemačke. Put do takve Nemačke bio je još prilično udaljen, a rezultati koje je dao prvi četvorogodišnji period razvoja od 1933. do 1936, iako su bili znatni, nisu garantovali predviđeni i očekivani tempo uspona Rajha.

Nacisti i posebno njihov vođa Hitler, ubeđen u svoju mesijansku ulogu, i ovoga puta upuštao se u novu rizičnu i hazardnu igru, tražeći od nemačke ekonomske moći i celog nemačkog društva da u naredne četiri godine prevaziđu sami sebe i pripreme oružanu silu Rajha za definitivni pohod u cilju rušenja starog sveta i stvaranja »novog poretka«.

2. ČETVOROGODISNJI PLAN STVARANJA PRIVREDNE I ORUŽANE MOĆI RAJHA I NJEGOVO PRIPREMANJE ZA SVETSKI RAT

Prvi četvoro godišnji period privrednog razvoja Nemačke od 1933. do 1936. godine imao je kao osnovni zadatak saniranje privrednih prilika u zemlji i pripremanje nemačke ekonomije za novi veliki skok u narednom periodu. Ovi ciljevi su činili suštinu i takozvanog »Novog plana«, koji su nacisti u septembru 1934. primenili kao preventivnu meru protiv odstupanja od osnovnih postavki saniranja i razvoja privrede u Rajhu. Osnovno geslo »Ne kupovati više nego što se može platiti i kupovati samo ono što je neophodno«[5] bilo je već na početku poremećeno samom dinamikom i prenapregnutim privrednim razvojem. Trebalo je najčešće kupovati daleko više nego što je bilo planirano i nego što se stvarno moglo platiti.

Posle ekonomskog zamora u toku velike svetske ekonomske krize, nemačko društvo pod nacističkim režimom, stegnuto mnoštvom rigoroznih zakona i propisa i svakodnevnim merama nasilja, istaklo je na visoko mesto značaj rada i proizvodnje. Nemačka je bukvalno postala jedno veliko prisilno radilište. Građeno je nekoliko hiljada kilometara puteva, mnoštvo novih investicionih objekata, među kojima i preko 300 velikih preduzeća za izradu oružja i ratne opreme.[6] Većina tih krupnih, prvenstveno investicionih, poduhvata i preduzeća nije se odmah uključivala u reprodukciju i nije oplođavala kapital, odnosno na akumulaciju i pribiranje viška iz ovih preduzeća trebalo je čekati ponekad i više godina. Uz to, domaće sirovinske mogućnosti bile su slabe.

[5] **H. E. Volkmann, *Aussenhandel und Aufrüstung in Deutschland 1933 bis 1939,* u zborniku: *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieges,* Düsseldorf 1975, p. 89 (dalje Wirt und Rüst).**

[6] ***История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945,* том первый, Москва I960, p.23.**

Opšta konjunktura na unutarnjem tržištu i privredni polet stvarali su dodatne probleme. Sve veći broj zaposlenih zarađivao je veću sumu novca, posedovao je sve jaču kupovnu moć, a ponuda je bila ograničena. Unutarnja konjunktura vršila je pritisak na uvoz tražeći sve veće količine industrijskih sirovina, za koje nije bilo dovoljno deviznih sredstava. Nacistička Nemačka nije nasledila kapital od Vajmarske republike; državne novčane, a pogotovo zlatne rezerve bile su veoma male.[7] Prenapregnute potrebe za novcem u zemlji mogle su se kako-tako rešavati mehaničkim povećanjem sume novčanica ili raznim restriktivnim merama, dok je problem oskudice deviza i uopšte sredstava za nabavku sirovina bio daleko teži.

Jedan od mogućih izlaza iz otežane situacije je nađen u povećanom uvozu sirovina i životnih namirnica iz zemalja jugoistočne Evrope, o čemu smo podrobnije govorili u prvoj knjizi ove studije. Istakli smo da je povećani uvoz uz stalno prisutnu mogućnost da se odgovori adekvatno povećanim izvozom u zemlje jugoistočne Evrope, pored ekonomske koristi, koja se odražavala u ublažavanju nestašice osnovnih industrijskih sirovina, imalo takođe i veliko političko značenje. Porast trgovinske razmene, pa čak i uz veću pasivu, omogućio je Nemačkoj da višestruko ojača svoje prisustvo na području jugoistoka. Kao velika svetska sila ona je i u ulozi dužnika prema ovim zemljama predstavljala superiorniju stranu. Privredno i politički slabije zemlje jugoistoka morale su čekati rokove poravnanja salda prema njenim željama. Klirinški ugovori i pasiva na strani jačega uz uvoz potrebnih sirovina uslovljavali su ekonomsko vezivanje malih zemalja jugoistoka za Nemačku. One više nisu mogle da kupuju onde gde su im nuđeni čak i povoljniji uslovi nego u Nemačkoj, gde su već bila unapred angažovana sredstva plaćanja za robu koju je trebalo uvesti.[8] Nemačka je bila već u 1936. na prvom mestu u spoIjnotrgovinskoj razmeni svake od južnoevropskih zemalja. Oko jedne trećine ukupne razmene tih zemalja obavljano je sa Nemačkom, što je pružalo nacistima povoljne mogućnosti za višestruko delovanje na ovom prostoru, ne samo u oblasti ekonomskih veza već i u svim drugim oblastima međudržavnih odnosa.

Druga mogućnost popravljanja privredne situacije sagledavana je u izvozu naoružanja. Zahvaljujući visokom tehničkom nivou, nemačko oružje se moglo prodavati u sve delove sveta. Trebalo je samo pojačati njegovu proizvodnju. Pored osnovnog cilja, ratne industrije — pripremanja velikog pohoda za prekrajanje karte sveta, jačanje ove grane radi izvoza moglo je u tim prilikama da donekle popravi privrednu situaciju Rajha. Zato je još od dolaska nacista na vlast u Nemačkoj počelo sve veće ulaganje sredstava za proizvodnju naoružanja svakako, prvenstveno za potrebe rata ali i za izvoz. U 1933. dato je za naoružanje 3°/o nacionalnog dohotka, da bi taj procenat

[7] Sire: **H. J. Schräder, *Jugoistočna Evropa kao »nezvanima imperija« (Informal Empire) nacionalsocijalističke Nemačke, primer Jugoslavija 1933—1939, Istorijski glasnik,* 1-2, Beograd 1976, pp. 51—53.**

s Ibid., p. 63.

u narednoj godini iznosio već 5°/o. No s obzirom na to da je Nemačka bila do tada nenaoružana, većina ove produkcije je išla na opremanje domaćih oružanih snaga.[9]

No već u idućoj 1935. godini sa ulaganjem oko 9% nacionalnog dohotka učinjen je veliki skok, zasnovana je snažnija baza ratne privrede i njena je proizvodnja pored snabdevanja domaćeg tržišta bila sposobna za izvoz dela ratne opreme, naročito lakog naoružanja i opreme za avijaciju i za mornaricu.

Početkom 1935. pokazalo se veće interesovanje svetskog tržišta za nemačko oružje, i nemačke firme su počele njegov izvoz. U samom začetku centralizovana je prodaja oružja, pri čemu je vodeću ulogu igralo rukovodstvo NSDAP. Formirana je zajednica za izvoz naoružanja »Ausfuhr-Gemeinschaft für Kriegsgerät« skraćeno AGK, u koju je bilo okupljeno 12 proizvodnih grupacija u koje je već u toku 1936. bilo uključeno 75 firmi.[10]

U toku 1935. počeo je izvoz raznih vrsta naoružanja u države koje su bile saveznice Nemačke iz prvog svetskog rata i u neutralne zemlje. Uz Kinu, najznačajnije uvoznice bile su: Mađarska, Bugarska i Turska.[11] U narednoj 1936. godini opada izvoz nemačkog naoružanja u Kinu a jača u pomenute tri južnoevropske zemlje. U cilju još šireg pokrivanja ovoga tržišta Nemačka daje dugoročne kredite za kupovinu oružja od nemačkih firmi. Mađarska dobij a sedmogodišnji kredit od 45 mil. RM, sa rokom isporuke od dve godine, Bugarska — petogodišnji kredit u iznosu od 30 miliona RM, sa rokom isporuke od jedne godine, a Turska — petogodišnji kredit u iznosu od 66 miliona RM. Ostalim zemljama jugoistočne Evrope još nije prodavano oružje na kredit, ali su u toku 1936. i sa njima povedeni pregovori i sklopljeni prvi aranžmani o isporuci naoružanja uz plaćanje slobodnim devizama ili strategijskim sirovinama. Grčka je naručila razne vrste naoružanja u vrednosti od 10 miliona RM, Rumunija je zaključila ugovor o isporuci reflektora i druge opreme za armiju od 8 miliona RM, dok je Jugoslavija sklopila prvi aranžman o isporuci 8 motornih torpiljerki u vrednosti od 3,8 miliona RM. Znatan deo isplate ovoga naoružanja išao je na teret klirinškog salda zemalja jugoistočne Evrope, što je uticalo na usporavanje rasta pasiva na strani Nemačke u trgovini sa ovim zemljama.[12]

Međutim, izvoz naoružanja uticao je na povećanje proizvodnje, a povećana proizvodnja zahtevala je veće količine sirovina. Od najvažnijih strategijskih sirovina Nemačka je imala dovoljno samo uglja i kalijuma, delimično je morala da uvozi: gvožđe, cink, magnezijum,

[9] **D.Eichholtz, *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939—1945.* Band I: 1939—1941, Berlin 1969, p. 14.**

[10] **L. Cvijetić, *Prodaja naoružanja kao metod ekonomskog i političkog pritiska nacističke Nemačke na Jugoslaviju,* u zborniku *Istorija XX veka,* XIII, Beograd 1975, p. 172; Живко Аврамовски, *Экономические и политические иели немецкого вывоза вооружения в балканские страны накануне второй мировой войны,* u godišnjaku: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, pp. 98—99.**

[11] **L. Cvijetić, o. c., p. 172.**

***M* 2. Avramovski, o. c., pp. 105—108; L. Cvetić, o. c., pp. 174, 175 i 178.**

grafit, sumpor i drvo, a u celini je morala da uvozi: bakar, olovo, boksit, kalaj, mangan, nikal, volfram, hrom, vandijum, molibden, antimon, živu, naftu, azbest, fosfate, platinu, pamuk, vunu, svilu, lan, jutu i sve vrste biljnih ulja.[13] Bile su to sirovine bez kojih se nije mogla organizovati šira produkcija naoružanja. Započeti obim i proces produkcije naoružanja nije se mogao zaustavljati, pa je i ovde izlaz nađen u povećanom uvozu potrebnih sirovina, što će opet uslovljavati povećanje pasive na strani Nemačke. Devizni priliv na ime prodaje oružja do početka 1937. u iznosu od oko 264 miliona RM nije ni izdaleka mogao da podmiri troškove povećanog uvoza.[14] Velika zaduženja Nemačke u inostranstvu u 1936. dovodila su u pitanje dalji razvoj nemačke privrede uopšte.[15] Samo pasiva u spoljnotrgovinskoj razmeni je iznosila preko pola milijarde RM.[16]

Stanje u spoljnotrgovinskoj razmeni Nemačke bilo je sve slabije naročito zbog stagniranja ili opadanja obima razmene sa vodećim zemljama u svetskoj privredi: Sjedinjenim Američkim Državama, Francuskom, Velikom Britanijom i drugim. Na primer, uvoz Nemačke iz SAD opao je sa 598 miliona RM u 1932. na 243 miliona RM u 1935, a isto tako i izvoz iz Nemačke u SAD je pao sa 295 miliona RM u 1932. na 177 miliona RM u 1935. Ili uvoz iz Francuske u Nemačku opao je sa 190 miliona RM u 1932. godini na svega 99 miliona RM u 1936. godini, itd.[17]

Došlo je do stagnacije ili pada spoljnotrgovinske razmene Nemačke i sa svim drugim razvijenim zemljama koje su posedovale kolonijalna prostranstva — kao što su Belgija, Holandija — jer su sve te zemlje imale daleko povoljnije mogućnosti trgovine sa prekomorskim zemljama nego Nemačka.

Ovakav trend u spoljnotrgovinskoj razmeni i uopšte u privredi Nemačke nije mogao dalje da se zadrži a da se ne poremeti čitav tok novog režima i njegovih težnji i nastojanja u Nemačkoj i svetu. Dalje zaduživanje u inostranstvu nije se moglo ostvariti jer su poverioci počeli da zatvaraju svoje kase i magacine. Najpovoljniji poverilac, zemlje jugoistočne Evrope, su težile smanjenju aktive na sopstvenoj strani. Sve je to navelo i prisililo nacionalsocijalističku vrhušku u Nemačkoj da se pozabavi pitanjem iznalaženja odgovarajućeg izlaza iz ovakve privredne situacije. Svakako da će glavni usmeravač nacionalsocijalističke politike, Adolf Hitler, potražiti izlaz u svetlu svojih pogleda, koji su predstavljali srž programa NSDAP. Jedini put rešenja svih problema Rajha sagledavan je u još dubljem i još ši-

[13] H. E. Volkmann, *Aussenhandel und Aufrüstung in Deutschland 1933 bis 1939,* u zborniku: Wirt und Rüst, pp. 113—115.

[14] Ibid., pp. 116—129.

[15] 2. Avramovski, o. c., p. 98; S. Eichholtz, o. c., p. 15.

[16] E. Paterna, W. Fischer, K. Gossweiler, G. Markus i K. Pätzold, Deutschland von 1933 bis 1939. Berlin 1969, p. 220.

[17] H. E. Volkmann, o. c., p. 102; uporediti: D. Petzina, *Vierjahresplan und Rüstungspolitik,* u zborniku: *Wirt und Rüst,* p. 71; A. S. Milward, *Die deutsche Kriegswirtschaft,* Stuttgart 1961, pp. 10—11; Dieter Petzina o. c., p. 50; Dietrich Eicshholtz, o. c., p. 36.

rem usmeravanju svih unutrašnjih snaga i rezervi u cilju jačanja oružane moći Rajha i njegovom sveopštem pripremanju za totalni rat u kojem bi bile rešene sve »nepravde« i kojim bi se omogućilo stvaranje novog poretka po želji i meri nacionalsocijalista. Obaranjem postojećeg sistema i pobeđom na bojnom polju odabrana nemačka rasa bi sebi obezbedila potreban prostor, čime bi bili rešeni svi problemi pa i problem privrede i sirovina za razvijenu nemačku industriju. Rešavanje naraslih privrednih problema u Rajhu oslanjanjem na sopstvene materijalne mogućnosti, moralo je biti propraćeno zavođenjem još krućeg totalitarizma, uz gušenje svake samostalnosti i inicijative, čak i pojedinih snaga u redovima NSDAP.

Ovaj cilj su imale smernice nove ekonomske politike koje je dao Hitler u svom Memorandumu od 26. avgusta 1936, i koje će činiti glavnu sadržinu drugog četvorogodišnjeg privrednog plana razvoja Rajha 1937—1940. godine. I ovde su preambulu predstavljala već dobro poznata razmišljanja Adolfa Hitlera o trulosti versajskog sistema, opasnosti od strane boljševizma i komunizma i o potrebi nasilnog prekrajanja postojeće političke karte sveta i stvaranja novog poretka u kojem bi Rajh imao vodeću ulogu. Hitler je ovde ponovio svoju misao, da su četvorogodišnja iskustva izgradnje Trećeg Rajha potvrdila da se Nemačka može sa punim pouzdanjem osloniti samo na ideološki bliske zemlje, Italiju u Evropi i Japan u svetskim razmerama. Hitler je izrazio uverenje da ne postoje šanse da Nemačka svoje probleme reši mirnim putem slobodnom konkurencijom na međunarodnom tržištu. On je bio ubeđen da je za Nemačku izlaz u ratu, za koji se ona mora pripremiti.

Sve je ovo upućivalo nacionalsocijalistički vrh na poseban put u privremenom snabdevanju Nemačke potrebnim sirovinama u periodu pripremanja oružane moći za rat i osvajanje širokih prostranstava na istoku, koja bi tada davala potrebne sirovine za privredu nacističkog carstva. Najvažniju ulogu u ovom pripremnom razdoblju trebalo je da odigra autarhijska privreda Rajha, pomoćni put do željenog cilja trebalo je da bude još šire i brže izgrađivanje privrednih veza sa onim zemljama koje po svom geopolitičkom položaju i svom privrednom interesovanju inkliniraju Rajhu, među kojima je vodeće mesto pripadalo evropskom jugoistoku, koji je već bio proglašen dopunskim područjem privrede nemačkog Rajha.

Tamo gde su postojale i najminimalnije šanse moralo se pristupiti iznalaženju sopstvenih sirovina ili iste reprodukovati kao surogate preradom onih sirovina kojima Nemačka raspolaže. Razumljivo da će osnovnu sirovinu predstavljati rurski kameni ugalj, kojeg je Nemačka imala u velikim količinama. Hitler je u svom Memorandumu posebno mesto dao sintetičkom benzinu i drugim vrstama pogonskih goriva i ulja, pa je čak odredio i krajnji rok od 18 meseci za koliko je trebalo podići postrojenja i početi produkciju ovog strategijski važnog produkta. Ukazao je na značaj povećanja proizvodnje

železa, zatim sintetičkog kaučuka i raznih industrijskih masti, kao i niza drugih produkata za koje su se mogle naći sirovine u samoj Nemačkoj.[18]

U vreme iznalaženja rešenja i formulisanja novih pravaca razvoja nemačke privrede u toku drugog četvorogodišnjeg plana postojala su mišljenja, naročito među nekim privrednicima, da kurs preorijentacije nemačke privrede treba da bude nešto blaži. Stojeći u vezama i pod posrednim uticajem američkog kapitala, i sam ministar privrede Saht je zastupao blaži oblik konfrontiranja prema velikim kapitalističkim zemljama zapada, posebno se zalažući za obezbeđenje neutralnog stava SAD za vreme konfrontiranja Rajha i Velike Britanije. Šaht je smatrao da Rajh ne može biti siguran u pobedu nad evropskim silama ukoliko se poremete odnosi Nemačke i Sjedinjenih Američkih Država.[19]

Istovremeno Šaht je sumnjao u mogućnost daljeg širenja trgovinske razmene sa zemljama jugoistoka zbog zaduženosti Nemačke, odnosno bio je ubeđen da će ova razmena zbog velike pasive na strani Rajha morati da stagnira u narednim godinama.[20]

Ovo su bili uglavnom razlozi zbog kojih se Šaht počeo sukobljavati sa svojim kolegom iz vojnog ministarstva Blombergom (Werner von Blomberg) i njegovim saradnicima, što će se kasnije proširiti na sukobe sa Geringom i dovesti do smenjivanja Šahta krajem 1937. sa položaja ministra privrede.[21]

Hitleru su bila poznata gledišta Šahta i njemu bliskih privrednika u vezi sa izborom daljeg puta nemačke privrede, ali im nije pridavao neki veći značaj. Verovatno da je postojanje neke vrste suprotng mišljenja uticalo na Hitlerovu opreznost, naime prilikom izrade pomenutog Memoranduma on je u vezi sa privrednim i razvojnim problemima detaljnije vodio konsultacije samo sa sebi najbližima, Geringom i Blombergom.[22]

U toku leta i jeseni 1936. Gering je imao niz susreta i razgovora sa predstavnicima nemačke privrede kako u domenu državnog vlasništva, tako i sa predstavnicima pojedinih koncerna. Gering je imao široka ovlašćenja za delovanje u najvišem vrhu Rajha jer je kao opunomoćenik za četvorogodišnji plan već u toku njegove izrade dobio nadzor nad nizom ministarstava: Ministarstvom privrede, Ministarstvom finansija, ministarstvima vojske, poljoprivrede i prehrane, Rajhsbankom i drugim nadleštvima koja su se bavila privrednim razvitkom.[23]

[18] **Šire o ovome: W. True, *Hitlers Denkschrift zum Vierjahresplan 1936*, u časopisu: *Vierteljahrashefte für Zeitgeschihte* (Dalje skraćeno, *Viert, f. Zeitgs.) Jahrgang 3/1955, p. 184.**

[19] **D. Eichholtz, o. c. pp. 49; W. E. Dodd, *Diplomat auf heissem Boden*, Berlin 1961, pp. 49—50.**

[20] **H. E. Volkmann, *Aussenhandel und Aufrüstung in Deutschland 1933 bis 1939*, u: *Wirt und Rüst*, p. 104.**

[21] **D. Petzina, o. c. pp. 37, 38, 51 i 52; D. Eichholtz, o. c. pp. 18—19.**

[22] **Ibid., pp. 48—49.**

[23] ***Германская история в новое и новейшее время*, том 2, Москва 1970 p. 200.**

Posebno snažnu podršku je pružila Geringu grupacija IG Farbenindustrie, koja će upravo uz podršku Geringa zauzeti poziciju ranije vodeće grupacije Šaht — Tisen (Schacht — Thyssen). Ova grupacija uz blagonaklonost Geringa gradiće svoj primat upravo na ratobornim parolama. Na mesto opreznosti grupe Šaht — Tisen, koja je bila za ekspanziju i aneksiju ali uz nastojanja da se to prema zapadu izvodi bez ratnog sukoba, ili ako već mora da dođe do sukoba i s njim, onda da se obezbedi barem blagonaklonost SAD, IG Farbenindustrie je bio za totalni rat koji su propagirali najekstremniji vrhovi NSDAP.[24]

Hitler je četvorogodišnji plan razvoja nemačke privrede 1937 — 1940, koji je u suštini predstavljao program opšteg naoružavanja Nemačke i njenog pripremanja za svetski rat, obnarodovao 9. septembra 1936, na redovnom godišnjem kongresu NSDAP. Sa puno optimizma on je najavio svojim istomišljenicima i svetu izgradnju autarhijskog oblika nemačke privrede kao jedinog izlaza u neravnopravnoj konkurenciji sa ostalim silama koje poseduju kolonije i privredna bogatstva. Glavna garancija ovoga uspeha trebalo je da budu bogate rezerve uglja na području Nemačke, i odlučnost novog režima da se oslobodi zavisnosti od inostranstva i još šire razvijanje privrednih veza sa malim evropskim zemljama koje su već inklinirale prema Rajhu.

Nemački monopoli i koncerni su u ovakvoj politici videli svoju šansu. Čvrsta sprega privatnog kapitala i državne moći sa izrazitom orijentacijom na ekspanziju pothranjivali su težnje za tuđim teritorij ama. Punu podršku Geringu, šefu svih poslova oko četvorogodišnjeg plana, pružili su koncerni: Krupp, Flick, Mannesmann, Röchling, Siemens, Die Flugzeugkonzerne, Preussag und Viag, Konzern der Vereinigten Stahlwerke; banke: Deutscher Bank, Dresdener Bank i drugi. Kasnije, početkom ispunjenja plana, u ovoj skupini pojaviće se nanovo osnovano državno preduzeće ali u stvarnom posedu i moći Geringa »Hermann Göring Werke«.[25]

Nas posebno interesu je kakvo su mesto tvorci četvorogodišnjeg plana izgradnje oružane moći Rajha pridavali zemljama jugoistočne Evrope. I pored toga što su Hitler, Gering i njihovi saradnici najviše nada polagali na autarhijsku privredu, oni se ni za trenutak nisu kolebali niti su odustajali od niza drugih puteva i metoda širenja privredne ekspanzije Rajha u toku priprema zemlje za rat, posebno ekspanzije u manje osetljiva i manje otporna područja kakvo je bilo jugoistočno područje Evrope. Evropski jugoistok, zajedno sa nordijskim zemljama, raspolagao je nizom strategijskih sirovina koje se nisu mogle naći na tlu Nemačke niiti su mogle biti reprodukovane iz neke druge sirovine. Zato je šef privrednog štaba pri Vrhovnoj komandi oružanih snaga Nemačke Tomas (Thomas) posebno isticao značaj korišćenja pomoćnih izvora nordijskih zemalja i sirovinskih rezervi zemalja jugoistočne Evrope za Nemačku.[26]

2-t D. Eichholtz, o. c. p. 50.
[25] Ibid., p. 50.
26 Ibid., p. 18.

Gering je fakođe pridavao veliki značaj ulozi zemalja jugoistočne Evrope u snabdevanju Rajha deficitarnim sirovinama u vreme izgradnje oružane moći Nemačke. Suprotno sumnjama Šahta u mogućnost održavanja započetog trenda jačanja privrednih odnosa sa zemljama jugoistočne Evrope zbog preterane pasive na strani Nemačke, on je predviđao još čvršće vezivanje postojećih režima u ovim zemljama za Nemačku uz još brži porast spoljnotrgovinske razmene i uopšte privrednih veza, pri čemu je svakako predviđao značajnu ulogu izvozu naoružanja iz Nemačke u ove zemlje.[27]

U skladu sa ovakvim smernicama nastaviće se još svestranija obrada trenutnog stanja i ekonomskih mogućnosti evropskog jugoistoka u cilju još uspešnije ekspanzije Trećeg Rajha u ovom smeru.

3. USPESI I POTEŠKOĆE NA PUTU ISPUNJENJA PLANA

Stroga centralizacija svih činilaca privrede, uključujući tu privatni i državni proizvodni potencijal, u nadležnosti organa NSDAP
— Opunomoćstva za izvršenje četvorogodišnjeg plana izgradnje oružane moći Nemačke, pružala je velike mogućnosti mobilisanja i angažovanja svih materijalnih i društvenih snaga Rajha. Ovo će omogućiti da Nemačka, inaće sa ograničenim sirovinskim mogućnostima, već u prvim godinama četvorogodišnjeg plana postigne najintenzivniji privredni razvoj, kakav do tada u svetu nije viđen. U cilju stabilnog širenja opšte privredne i proizvodne baze investicije su stalno rasle. Na primer u 1936. iznosile su 2,2 milijarde RM (u 1933. godini 0,6 milijardi) u 1937. godini — 2,8 milijardi, u 1938. godini — 3,7 milijardi a u 1939. čak 4,4 milijarde RM. Od toga je veći deo bio angažovan u podizanju novih objekata i postrojenja vojne industrije.[28]

Velika je pažnja posvećena modernizaciji proizvodnje, povećanju produktivnosti i osvajanju novih vrsta proizvoda. Svakako da je u oblasti ostvarivanja i osvajanja novih vrsta proizvoda najvažnija bila produkcija surogata za deficitarne sirovine. Unapređena je proizvodnja sintetičkih pogonskih goriva i ulja, sintetičkog kaučuka i gume. Proizvodnja sintetičkog goriva do 1939. se utrostručila. Proizvodnja sintetičkog kaučuka je porasla sa 3500 tona u 1937. na 25.000 tona u 1939. godini, čime su bile pokrivene potrebe Nemačke za ovom sirovinom za 20%.[29] Proizvodnja uglja, koji je sve masovnije trošen kao sirovina u hemijskoj industriji, sve je više rasla, u 1939. iznosila je 17% svetske proizvodnje; proizvodnja sirovog gvožđa u toj godini dostigla je 22% svetske produkcije, čelika čak 24%, a mašina 14% svetske proizvodnje. U ukupnoj industrijskoj proizvodnji Nemačka je 1939. dostigla 23,7% svetske proizvodnje, i tako postala druga svetska industrijska sila, odmah iza Sjedinjenih Američkih Država.[30]

27 Ibid., pp. 104—106.
28 **Ibid.. p. 21.**
29 Ibid., p. 23.
30 ***История дипломатии,*** **том 3, Москва 1965 p. 711.**

Ovakav razvoj proizvodnje strategijskih sirovina omogućio je sve masovniju proizvodnju naoružanja. Već u prvoj fazi ispunjenja četvorogodišnjeg plana, uporedo sa velikim ulaganjima u insvesticione poduhvate, intenzivno je izrastala proizvodnja najraznovrsnijeg oružja i ratne opreme. Samo u vremenu od 1935. do 1939. utrošeno je za naoružanje oko 9 milijardi dolara ili oko 44,5 milijardi RM, što je ukupno iznosilo koliko i ulaganja u naoružanje četiri velike sile: SAD, Velike Britanije, Francuske i Italije.[31] U vremenu od dolaska nacista na vlast 1933. u Nemačkoj do 1939. utrošena su u ove svrhe ogromna sredstva koja se procenjuju na oko 70 milijardi RM. Njihov rast je bio vrlo intenzivan, u 1933. je potrošeno samo 1,5 milijardi RM, u 1934. godini 2,8 milijardi, u 1935. godini 5,5 milijardi, u 1936. godini 11 milijardi, u 1937. godini 14,1 milijarda, u 1938, godini 16,6 milijardi, i u 1939. samo u prvom polugodištu 16,3 milijarde RM.[32] Od ukupnih rashoda Rajha, na naoružanje je išlo u 1936. godini 39'% (prema 4% u 1933. godini), u 1937. godini 41%, a u 1938. čak 50%.[33] Ova pozamašna ulaganja u vojnu industriju su iznosila od nacionalnog dohotka Nemačke u 1936. godini 17°/o, u odnosu na svega 3% u 1933, da bi u 1937. uz povećan ukupan produkt dostigla 19%, a u 1938. godini 20% nacionalnog dohotka Nemačke.[34]

Dobro organizovani proizvodni kapaciteti, tehnički nivo i obim ulaganja uz gvozdenu disciplinu, omogućili su proizvodnju najsavršeniijeg i po osobenostima najkvalitetnijeg naoružanja za sve rodove vojske za dejstva na kopnu, na moru i u vazduhu. Visokokvalitetno i raznovrsno oružje iz nemačkih fabrika nalazilo je kupce u gotovo svim zemljama sveta, pa je izvoz naoružanja i opreme iz Nemačke stalno rastao. Dok je za period od 1. novembra 1935. do 1. februara 1937. bilo prodano naoružanja i opreme iz nemačkih fabrika za potrebe inostranih kupaca u iznosu od samo oko 264.550 RM, u vremenu od 1. februara 1937. do 30. decembra 1938. prodano je za oko 390 miliona RM, a samo u toku 1939. godine čak za oko 410 miliona RM.[35]

Oružje iz nemačkih fabrika prodavano je u ovo vreme i onim zemljama koje su u vreme prvog svetskog rata bile u protivničkom taboru. Tim zemljama u periodu februar 1937 — decembar 1938. išlo je čak 22,8% prodatog oružja i opreme, a zemljama jugoistočne Evrope, računajući i Italiju, 21,4% prodatog oružja.[36]

Međutim, sve masovnija proizvodnja oružja i vojne opreme stvarala je sve veću potrebu za novim strategijskim sirovinama. Ostvareni devizni iznosi za prodato oružje ni izdaleka nisu mogli pokriti pot-

[31] **H. C. Hillmann, *Comparative Strength of the Great Powers,* u: *Survey of International Affairs 1939—1946. The World in March 1939,* London, New York, Toronto, 1952, p. 454.**

[32] **D. Eichholtz, o. c. pp. 31 i 32.**

[33] **D. Petzina, o. c. p. 19.**

[34] **R. Erbe, *Die nationalsozialistische Wirtschaftspolitik 1933—1939, im Lichte der modernen Theorie,* Zürich 1958. pp. 100—109.**

[35] **H. E. Volkmann, *Aussenhandel und Aufrüstung in Deutschland 1933——1939,* u zborniku: *Wirt und Rüst,* p. 128.**

ss Ibid., p. 131.

rebe u uvozu sirovina iz inostranstva. Tako je nemačku proizvodnju u zaletu četvoro godišnjeg plana počela pratiti nova kriza, koja se izražavala u sve većoj žeđi za industrijskim sirovinama potrebnim, pre svega, za ratnu industriju. Ovu krizu sve više je produbljivao jaz između prenapregnutosti celokupne nemačke privrede i njenih stvarnih materijalnih i sirovinskih mogućnosti. Kakve su to disproporcije bile najbolje se može videti kad se uporede stanja u Nemačkoj i nekim drugim zemljama. Dok su SAD, koje su raspolagale sa blizu 42% svih ekonomskih potencijala u tada poznatim i otkrivenim sirovinama sveta, uložile u naoružanje u 1938. samo 1,1 milijardu dolara, Nemačka je sa svega 14,4% potencijala svetskih sirovina te iste godine uložila u naoružanje 5,7 milijardi dolara, Velika Britanija za 10,2°/o svetskog sirovinskog potencijala uložila je u naoružanje 1938. godine 1,9 milijardi dolara, ili Francuska, koja je raspolagala sa oko 4,2°/o svetskih potencijala, samo 1 milijardu za naoružanje, itd.[37]

Preterana investiciona ulaganja opterećivala su privredu zemlje. Pošto se nije smeo menjati program izgradnje vojnih postrojenja i drugih proizvodnih kapaciteta, da bi se izbegla dublja kriza usporavana je produkcija potrošnih dobara, kao i samih sredstava za produkciju potrošnih dobara. Tako je porast industrijske proizvodnje u 1939. u odnosu na 1929. godinu bio 259%, dok je u istom vremenu proizvodnja dobara široke potrošnje, i pored povećanih potreba, porasla samo za 119%.[38]

Ni poduhvat sa autarhijskom privredom nije postigao željene rezultate. Proizvodnja strategijskih sirovina čiji je manjak trebalo nadomestiti sintetičkim proizvodima — na primer, sintetičkog benzina, kaučuka, gume itd. — nije tekla prema postavljenom programu. Izrada ovih artikala bila je skupa i dosta spora. Na primer, za produkciju 1 litra sintetičkog benzina trebalo je utrošiti 5 kg najkvalitetnog kamenog uglja, za 1 litar avionskog benzina čak 6 kg uglja, za izradu 1 kg sintetičkog kaučuka čak preko 20 kg uglja, itd.[39]

Tako je i pored velikog skoka posebno proizvodnje oružja i opreme za vojsku, već u prvim godinama drugog četvorogodišnjeg plana nemačka privreda sve više oskudevala u sirovinama. To je dovelo do podbačaja plana koji nije bio realan i prilagođen mogućnostima Nemačke ni u njenom najpotpunijem angažovanju. Planirani obim produkcije većine od važnijih strategijskih sirovina nije bio ispunjen.[40]

Vodeći vrhovi nacističke Nemačke nisu mogli biti zadovoljni postignutim rezultatima i porastom proizvodnje, jer postavljeni plan nije bio ispunjen a izgledi za ispunjavanje planskih zadataka u narednim godinama bili su još nesigurniji. Prividni uspesi u prvim go-

[37] **D. Eichholtz, o. c. pp. 32—33.**

[38] **D. Petzina, *Vierjahresplan und Rüstungspolitik,* u zborniku: *Wirt und Rüst,* p. 80.**

[39] **D. Eichholtz, o. c. p. 24.**

[4U] **D. Petzina, *Autarkiepolitik im Drittem Reich,* p. 182.**

dinama četvorogodišnj eg plana nosili su u sebi i neke druge probleme nasleđene iz prvog četvorogodišnjeg plana. Veliki investicioni radovi, nastavak poslova na putnoj mreži i drugi radni poduhvati doprineli su rešavanju pitanja nezaposlenosti, ah je ipovećanjem broja zaposlenih iskrslo niz drugih problema. Povećani broj zaposlenih i njihov obim zarada, povećavali su potrošnju, a robe, posebno predmeta potrošnje, nije bilo dovoljno.[41] Nove mere kontrolisanog i planskog snabdevanja i uvođenja kartica za hleb nisu mogli da reše ovaj problem.

Sistem razmene sa sirovinskim i privredno nerazvijenim zemljama putem kliringa igrao je određenu ulogu u spasavanju nemačke privrede od još većih kriza, ali on nije mogao da ozdravi nemačku privredu. Sve masovnija prodaja oružja ovim zemljama uticala je na zastoj daljeg rasta pasive, ali je sve veća žeđ za uvozom novih sirovina nametala nove obaveze. Još su teži problemi iskrsli u trgovini sa slobodnim devizama, odnosno u kupovini najpotrebnijih artikala koji su na svetskoj pijaci nabavljani uglavnom za devizna sredstva. Nemačke zlatne i devizne rezerve bile su već na samom početku plana skoro potpuno istrošene. Državna riznica je sa 2.806 miliona RM u 1930. bila spala u 1937, odnosno u prvoj godini drugog četvorogodišnjeg plana, na svega oko 70 miliona RM u zlatu i devizama.[42]

Slabljenje kupovne moći Nemačke za slobodne devize uslovilo je slabljenje trgovinske razmene Nemačke sa znatnim delom zemalja u svetu. Najveći pad je doživela trgovinska razmena sa SSSR, gde su se bile uplele i političke poteškoće, zbog nemačke agresivnosti prema radničkim i komunističkim pokretima uopšte, kao i oštrog konfrontiranja nacista prema SSSR. Uvoz iz SSSR sa 215 miliona RM u 1935. godini pao je čak na 47 miliona RM u 1938. godini, a isto tako i nemački izvoz u SSSR je smanjen sa 126 miliona RM u 1936. na svega 32 miliona RM u 1938. godini. Stagnaciju ili pad doživljavala je u ovim godinama i razmena Nemačke sa Francuskom i SAD.[43]

Prenapregnuta privreda i sve teži uslovi pribavljanja potrebnih sirovina za tu industriju uticali su na standard nemačkog naroda. Svaki dalji korak u pravcu smanjenja životnog standarda radništva i naroda uopšte mogao je da bude opasan. Jer i pored najrigoroznijih mera i progona, radnički i demokratski pokret u Nemačkoj nije bio ugušen. U toku 1936. Komunistička partija Nemačke, uz saradnju sa ostacima demokratskih pokreta, formirala je Narodni front Nemačke. Jedan od znakova da nemačka radnička klasa nije bila izgubila nadu u uspeh u toj borbi protiv nacizma bilo je učešće preko 5.000 nemačkih radnika u internacionalnim brigadama u odbrani španske republike.[44]

[41] **H. J. Schröder, o. c. p. 51.**

[42] **H. E. Volkmann, o. c. p. 85.**

[43] **Ibid., p. 102—103: 2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije* i *Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata.* U zborniku: *Istorija XX veka* II, Beograd 1961. pp. 10—11.**

[44] **E. Paterna... o. c. pp. 211—217 i 245—250.**

Tako je celokupna konstelacija u Rajhu i oko njega, i pored privrednih uspeha u prve dve godine drugog četvorogodišnjeg plana, upućivala naciste na traženje novih puteva u cilju očuvanja i produženja započete razvojne linije Trećeg Rajha ka vodećoj svetskoj oružanoj sili, svetskom požaru i krahu u tom požaru.

4. POKUŠAJI IZNALAŽENJA NOVIH PUTEVA ZA OSTVARIVANJE POSTAVLJENOG PLANA

Pokušajima iznalaženja novih puteva za uklanjanje nastalih prepreka u prenapregnutom tempu izgradnje Nemačke kao oružane svetske sile, poklonjena je pažnja na sastanku Hitlera u kancelariji Rajha sa svojim najbližim saradnicima 5. novembra 1937. godine. Hitlerova izlaganja na ovom sastanku, videli smo, imala su snagu testamenta. Najveća pažnja posvećena je ekonomskim kretanjima u svetu i položaju i mestu Rajha u njima. Autarhijska politika u nemačkoj privredi, koja je trebalo da predstavlja stub nemačkog privrednog napretka, podvrgnuta je kritičkoj analizi. Podvučeno je da autarhija ne može biti ključ rešenja privrednih teškoća Nemačke već da to može učiniti samo prostor kojeg je trebalo obezbediti, u prvoj fazi, aneksijama u centralnoj Evropi, a kasnije, kad se bude odlučivalo oružjem ratom na istoku, i na drugim područjima.[45]

Osnovni cilj nacističkog režima, prema rečima Hitlera, je da okupi sve Nemce u Velikom nemačkom Rajhu, da im osigura trajnu sigurnost i zadovoljavajući standard — obezbeđenjem životnog prostora. Veliki nemački narod od preko 85 miliona stanovnika, po rečima Hitlera, ima prava kao i drugi »veliki« narodi da sebi osigura potreban životni prostor.

Kako smo već isticali, Hitler se ni za trenutak nije odricao svoje ekspanzionističke i militarističke politike, pa pogotovo ni onda kada je krajem 1936. odlučivao o sadržini četvorogodišnjeg plana. Autarhija, koja je predstavljala osnovnu nit tog plana, imala je za cilj da, koristeći posedujuće izvore, pripremi oružane snage Rajha za veliki svetski pohod. U konkretnom procesu, već u prvoj godini plana autarhija nije položila svoj ispit, i predviđanja o njenoj čarobnoj moći na tlu Nemačke morala su biti na ovom savetovanju reducirana. Autarhija je mogla da bude samo pomoćno sredstvo u vreme izgradnje Rajha za odlučujući obračun. Važnu dopunsku ulogu trebalo je da odigra ekspanzija Rajha prvo na prostoru Evrope: »uključivanjem Rajha u Evropu«, što je na jeziku jačega značilo: »uključivanje Evrope u Rajh«, misleći uglavnom na sporedne prostore čije uključivanje ne mora dovesti do odlučujućeg ratnog sukoba.[40]

[45] ***Нюрнбергский процесс, том 1, Москва 1965,*** **pp. 123—133; Uporedi: E*ncylopaedia of the Third Reich,* by L. Snyder, New York 1976. pp. 172—175; R. Kühnl, *Der deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten,* Köln, pp. 289—293; W. Hofer, *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933—1945,* Frankfurt am Main, 1975. dok. 110. pp. 193—196.**

[46] **E. Paterna, o. c. p. 256.**

Najpovoljnije vreme za početak bitke za obezbeđenje životnog prostora, odnosno za početak obračuna, trebalo je, prema Hitlerovom mišljenju, da nastupi 1943. godine, a završetak borbe za temeljno prekrajanje političke karte sveta predviđen je za 1945. godinu. Do 1943. predviđena je potpuna izgradnja nemačke oružane sile kao i krajnji mogući domet u razvoju nemačke ratne privrede. Istovremeno, Hitler je verovao da će glavne suparnice Rajha na evropskom kontinentu do 1943. sve više zaostajati u pogledu obima oružane moći i snage njihove ratne privrede. Posle 1943. Hitler je, zbog ograničenih sirovinskih mogućnosti Rajha, i neuporedivo većih mogućnosti kolonijalnih sila, predviđao promene u korist suparnika Rajha. U godinama posle ovoga roka kolonijalne sile, po mišljenju Hitlera, imale su mogućnost da ojačaju svoju moć i da onemoguće ispunjenje nacionalsocijalističkog programa stvaranja novog poretka u kojem bi Rajh imao jedno od odlučujućih mesta. Upravo iz tih razloga Hitler je podvlačio da 1943. mora da bude poslednji rok početka bitke za nove prostore.[47]

U njegovim daljim razmišljanjima predviđan je i dozvoljavan raniji početak nasilne ekspanzije, ali uz sva moguća nastojanja da ta ekspanzija ne izazove opšti svetski rat. Osnovni preduslov za raniji početak ove oružane ekspanzije bilo bi neutralisanje glavnih protivnika, na prvom mestu Francuske, ili pogoršanjem unutrašnjeg stanja u Francuskoj ili njenim porazom u ratu sa nekom drugom zemljom.

Tako je Hitler formulisao drugu mogućnost, odnosno ukazao na mogućnost ograničenog pohoda Rajha na Ćehoslovačku i Austriju u slučaju da glavni protivnik, Francuska, bude neutralisana zaoštravanjem unutarnjih protivrečnosti i angažovanjem njenih oružanih snaga na saniranju unutarnjih prilika.

Treća mogućnost pretpostavljala je angažovanje Francuske i eventualno Velike Britanije u ratnom sukobu sa nekom trećom silom. U takvoj konstelaciji Rajh bi krenuo na Ćehoslovačku i Austriju. Hitler je verovao da postoji malo verovatnoće da bi Engleska, zbog svojih sopstvenih briga, rizikovala novi svetski rat zbog Ćehoslovačke i Austrije. Zbog neangažovanja Engleske Hitler je verovao da su umanjene šanse da se i Francuska upusti u rat protiv Rajha, posebno imajući u vidu utvrđenja koja se podižu na nemačkoj granici. Italija, po Hitlerovom mišljenju neće imati ništa protiv uključivanja Cehoslovačke u Rajh, dok u podršku Musolinija u pogledu Austrije još nije bio potpuno siguran. Ovo je bio jedan od razloga što je Hitler u prvim svojim kalkulacijama o osvajanju na prvo mesto stavljao Ćehoslovačku pa onda Austriju. Brzina udara trebalo je da neutrališe opasnost sa istoka, odnosno uplitanje SSSR-a i eventualno Poljske. Govoreći o osvajačkom zahvatu prema Ćehoslovačkoj i Austriji, Hitler je istakao značaj ovih zemalja u privrednom i strategijskom smislu.

Analizirajući trenutno stanje u međunarodnim odnosima, Hitler je došao do zaključka da je treća varijanta najbliža stvarnosti i da će

[47] *Нюрнбергский процес* **pp. 123—133.**

se verovatno ukazati odgovarajuća prilika da Rajh pripoji ove dve zemlje već u narednim godinama. Osnovni preduslov za ovakav poduhvat nalazio je u zaoštravanju odnosa na Mediteranu i oko Španije, između Francuske i Engleske na jednoj i Italije na drugoj strani. Hitler nije priželjkivao stopostotnu pobedu Franka u Španiji već zaoštravanje odnosa i njihovo usijanje do ratnog sukoba, koji bi onda Nemačka iskoristila, po verovanju Hitlera, već u 1938. godini i priključila i Čehoslovačku i Austriju.[48]

Hitlerova spremnost da se istovremeno konfrontira protiv više protivnika, uključujući tu vođenje rata na dva fronta, nije nailazila na odobravanje kod jednog dela njegovih saradnika. U oblasti privrede pomenuli smo ranije ministra privrede Šahta i industrijalca Tisena. Sumnje u opravdanost produbljivanja jaza između Raj ha i vodećih sila na zapadu izražavale su one grupacije koje su bile vezane za zapadni kapital. One su bile naročito osetljive na konfrontiranje prema SAD, koje su zahvaljujući svojim privrednim potencijalima i mogućnostima mogle svojim opredeljenjem da utiču na ishod budućeg svetskog rata.[49]

Ni u vrhovima armije jedan broj vodećih ljudi nije u potpunosti prihvatio Hitlerovo gledište, naročito u pogledu mogućnosti vođenja rata na dva fronta. Dvojica generala od petorice prisutnih na sastanku 5. novembra, Blomberg i Frič (Werner von Fritsch), nisu jednodušno prihvatili procene u pogledu razvoja međunarodne situacije u narednim godinama. Slično je bilo držanje i ministra inostranih poslova fon Nojrata (Konstantin von Neurath), koji je bio za nešto blažu politiku prema zapadu.[50]

Hitler će uz najpotpuniju podršku nemačkih monopola uskoro da odstrani sa funkcije sve ove koji su se usudili da misle za nijansu drugačije nego što on to želi i misli. Krajem novembra 1937. smenjen je sa položaja ministra privrede Saht, a na njegovo mesto je došao čovek koji je obećavao apsolutnu poslušnost, dr Funk (Walther Funk), dok će se uskoro ugasiti i moć do tada veoma uglednog ministra poljoprivrede Darea (Walther Daree).[51]

Tri meseca kasnije smenjen je sa položaja načelnika Generalštaba general Frič, zamenio ga je Brauhič (Walther von Brauchitsch), a samo nešto kasnije Hitler potiskuje i Blomberga i stvara Vrhovnu komandu oružanih snaga Rajha — Oberkommando der Wehrmacht (OKW), i sebe naznačava za njenog komandanta.[52]

« ibid.,

[49] D. Eichholtz, o. c. p. 49; M. Broszat, *Der Staat Hitlers, Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung,* Lausanne, 1969, pp. 370—373; E. Patema, o. c. pp. 258—259; D. Petzina, o. c. p. 52.

[50] L. L. Snyder, o. c. p. 175.

[51] M. Broszat, o. c. pp. 371—372; E. Paterna, o. c. p. 258.

[52] E. Patprna, o. c. pp. 257—258 i 260—261; M. Broszat, o. c. p. 273.

U februaru 1938. Hitler je izvršio izmene i u ministarstvu inostranih poslova. Nedovoljno pouzdani fon Nojrat premešten je na manje važnu dužnost, a na položaj ministra inostranih poslova dolazi Ribentrop (Joachim von Ribbentrop) agresivniji po svojim pogledima na međunarodne odnose.[53]

Ove personalne promene omogućile su Hitleru da još intenzivnije usmeri svoje militarističke težnje ka konkretnim poduhvatima i aneksijama u srednjoj Evropi.

Recesija koja je od 1937 zahvatila kapitalističke zemlje ponovo je potresla svetsku privredu i uzburkala društvene odnose posebno u velikim industrijskim zemljama zapada. Konzervativne snage u tim zemljama koje su bile na vlasti ili uticale na vlast, još više su strahovale od svega što je moglo dovesti do potresa u kapitalističkim zemljama. Konzervativne vlade u ovim zemljama više su se plašile sopstvenog radništva nego fašističke opasnosti. U takvim uslovima nacistička Nemačka je služila kao uzor u gušenju sopstvenog radničkog pokreta i kao neka vrsta brane od komunističke opasnosti u svetu. Britanski ministar inostranih poslova lord Halifaks (lord Edward Halifax) izjavio je 19. novembra 1937. pred Hitlerom da Nemačku smatra branom zapada prema istoku.[54]

Na vreme uočavajući sklonost zapadnih zemalja da popuštaju prema zahtevima Rajha, Hitler je pokrenuo pripreme za prodor prema Austriji i Čehoslovačkoj pre nego je to predvideo u svom testamentarnom izlaganju 5. novembra 1937. godine. Požurivanje aneksionog pohoda i poduhvata prema ovim zemljama bilo je uslovljeno, isto tako, i privrednim potrebama. Ove dve zemlje raspolagale su značajnim rezervama nekih strategijskih sirovina u kojima je privreda Rajha oskudevala: olovo, cink, antimon, mangan, gvožđe, grafit, drvo, itd. Ove zemlje su imale veoma razvijenu industriju, Čehoslovačka i znatnu vojnu industriju, koja je mogla doprineti bržem naoružanju i opremanju Nemačke. I jedna i druga zemlja su imale znatnije finansijske rezerve i veoma razvijene spoljnotrgovinske veze, naročito prema jugoistoku, kuda je bila usmerena ekonomska ekspanzija Rajha.[55]

Sve su to bili razlozi što je Hitler svoj neuspeh u izgradnji autarhijske privrede pokušao da nadoknadi direktnom akcijom i radio na pripremanju pohoda prema ovim dvema srednjoevropskim zemljama, koje su prema programu NSDAP morale da budu uključene u jezgro budućeg Velikog nemačkog carstva. Istovremeno, aneksijom ovih dveju zemalja direktno je otvarana kapija za još uspešniji prodor Rajha prema jugoistoku.

[53] L. L. Snyder, o. c. p. 295—296.

[54] E. Paterna, o. c. p. 264.

[55] 2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata,* u zborniku: *Istorija XX veka* II, Beograd 1961, pp. 20—23.

5. ANALITIČKE PROCENE REZERVI I **IZUČAVANJE MOGUĆ-NOSTI** I PUTEVA KORISCENJA **SIROVINSKIH POTENCIJALA** JUGOISTOČNE **EVROPE**

I pored toga što su zemlje jugoistočne Evrope među sobom bile opterećene nizom protivrečnosti i oprečnih interesa, nacisti su odmah po dolasku na vlast u Nemačkoj uspeli, koristeći povoljne međun^ rodne prilike, da uspostave i ojačaju saradnju i veze sa svim režimima na ovom području. Zahvaljujući povoljnim okolnostima o kojima smo detaljnije govorili u prvoj knjizi ove studije, Nemačka je imala najbrži rast spolj no trgovinske razmene sa zemljama ovog regiona. Svakako da je ovome mnogo doprinela komplementarnost privrede Nemačke i evropskog jugoistoka. Nemačko tržište je moglo da prihvati gotovo sve vrste sirovinskih viškova kojima je raspolagao jugoistok. Koristeći se svojim položajem i ulogom velike sile, Nemačka je sa ovoga područja, po pravilu, uvozila više nego što je mogla da plati, stvarajući na svojoj strani pasivu koja je slabila veze zemalja jugoistoka sa drugim zemljama. Nemačko tržište je apsorbovalo veće količine sirovina ovih zemalja, i onda te zemlje vezivalo za Nemačku prisiljavajući ih da čekaju naplatu izvezene robe.[56] Ovo je doprinosilo sve jačem političkom vezivanju ovih zemalja za Nemačku.

No s obzirom na još šire mogućnosti i isto tako stalne potrebe nemačkog tržišta, nemački privrednici nisu bili zadovoljni ni ovakvim razvojem trgovinskih veza. U cilju proširivanja postojećih veza i pripremanju još snažnijeg privrednog prodora u ovom pravcu, pristupilo se intenzivnom izučavanju ekonomskih i privrednih mogućnosti evropskog jugoistoka i puteva korišćenja sirovina i viškova ovog regiona od strane Rajha. Na privredni, politički i strategijski značaj jugoistoka ukazivali su i najviši rukovodioci nacističke Nemačke. Gering je u svojim dijalozima sa ministrom privrede Šahtom u vreme diskusija oko pripremanja drugog četvorogodišnjeg plana krajem 1936. ukazivao na značaj jugoistoka za Rajh i na mogućnosti još bržeg rasta spoljnotrgovinske razmene između Nemačke i zemalja ovoga regiona, posebno ukazujući na politički efekat tih veza. Gering je ukazivao na značaj ovog područja i u vreme pripremanja rata i naročito u ratu, zbog njegovih privrednih a i strategijskih i geopolitičkih mogućnosti.[57]

Sledeći liniju NSDAP, u kampanju izučavanja jugoistoka uključuju se u naučne institucije, časopisi, novine, veliki broj privrednih i drugih stručnjaka.U mnogobrojnim radovima najrazličitijeg žanra, od naučnih do propagandno-političkih, prostor jugoistoka se označava kao dopunsko privredno područje nemačkog Rajha, »Ergänzungswirtschaft«.

Uz postojeće institucije, osnovane ranije: Institut za jugoistok u Minhenu (Südostinstitut), Odbor za proučavanje jugoistočne Evrope

[56] **H. J. Schröder, o. c. p. 63 i 76.**

[57] **H. E. Volkmann, o. c. pp. 104—105.**

pri Nemačkoj akademiji u Minhenu (Südostausschuss), Institut za jugoistočnu Evropu u Lajpcigu (Süosteuropa Institut) itd., osnivaju se nove, među kojima: Institut za Nemce na jugoistoku (Südost-deutsches Institut) u Gracu, Društvo za jugoistočnu Evropu (Südust-europa Gesellschaft) u Beču itd.

U nizu časopisa posvećenih jugoistočnoj Evropi objavljuju se naučni, stručni, propagandni i drugi članci. Najznačajniji su među ovim časopisima »Südostforschungen« u Minhenu, »Leipziger Vierte-ljahrsschrift für Südosteuropa« u Lajpcigu, »Der Südosten« u Bre-slau danas (Vroclav) i »Stimmen aus den Südosten« u Minhenu.[58]

U ovim institucijama, u nizu glasila naročito 1937—1939. obav-ljen je veliki broj manjih ili većih radova o ekonomskim, privred-nim, političkim ili drugim specifičnostima zemalja jugoistočne Ev-rope. Među njima je bilo različitih radova kako po svojoj nameni: propagandno-politički, putopisno-turistički, stručno-naučni, tako i po kvalitetu i drugim osobenostima. No bez obzira na svoju kvalitativnu, kvantitativnu, sadržinsku ili neku drugu raznorodnost, svi su oni no-sili u sebi jedno zajedničko nastojanje izraženo u istraživanjima, ob-jašnjavanju i dokazivanju vezanosti područja jugoistočne Evrope i nemačkog Rajha. U krajnjem slučaju svi ovi radovi imali su jedan cilj, opravdanje već uveliko razvijene i ostvarene privredne, političke i opšte ekspanzije Rajha prema ovom području. »Političke namere i odluke su stvorile osnovu i prostor za Drang nach Südosten, privred-ni oblici su bili cilj, a teorija o dopunskim privredama predstavljala je ideološko osmišljavanje ove politike, pokazujući je skladnim pri-rodnim preduslovima istoriji i privredi, a i samom nacističkom pog-ledu na svet.«[59]

Određenu dokumentarno naučnu vrednost predstavljaju radovi stručnih i naučnih radnika, istoričara, privrednika i drugih koji su rađeni na temelju arhivske građe i konkretnog posmatranja i izuča-vanja razvojnih tokova na području jugoistoka. Veći broj ovakvih radova u obliku kraćih studija objavljen je uglavnom u časopisu »Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa«, a šire rasprave ob-javljivane su kao posebne knjige.

Naučno najznačajniji i najdokumentovaniji radovi objavljeni u toku 1937. i 1938. bile su studije: Hermana Grosa (Hermann Gross), Jugoistočna Evropa, izgradnja i razvitak privrede (Südosteuropa, Bau und Entwicklung der Wirtschaft), objavljena u Lajpcigu, 1937. i Privredno značenje jugoistočne Evrope za nemački Rajh, (Die Wirt-schaftliche Bedeutung Südosteuropas für das Deutsche Reich) objav-ljena u Stutgartu i Berlinu 1938. godine. Obe su rađene na temelju širih istraživanja sa obiljem podataka i tabela.

U toku 1939, kada teorija o jedinstvu dopunskog privrednog područja jugoistočne Evrope »Ergänzungswirtschaft« i Velikog ne-

58 A. Mitrović, *Ergänzungswirtschaft. O teoriji jedinstvenog privrednog područja Trećeg Rajha i jugoistočne Evrope (1933—1941)* u *JIČ* br. 3-4, 1974. Beograd, p. 18; Živko Avramovski, o. c. p. 14.

59 A. Mitrović, o. c. p. 19.

mačkog carstva »Grossraum« postaje zvanična teorija nacističke nauke, pojavljuje se niz radova o privrednim, kulturnim, političkim i drugim svojstvima i potencijalima jugoistočne Evrope među kojima su najzapaženija F. Algima (F. Ahlgimm) Poljoprivreda jugoistočne Evrope (Die Landwirtschaft des südosteuropäischen Raumes), objavljena u Beču, V. Hof mana (W. Hoffman) Velika Nemačka u Podunavlju (Grossdeutschland im Donauraum), objavljena u Berlinu, R. V. Krugmana (R. W. Krugmann), Jugoistočna Evropa i velika Nemačka, razvitak i mogućnosti privrednih veza u budućnosti (Südosteuropa und Grossdeutschland. Entwicklung und Zukunftsmöglichkeiten der Wirtschaftsbeziehungen), objavljena u Breslau, O. Maula (O. Maull) Nemačka, Italija i jugoistočna Evropa i njihovi geografsko-geopolitički odnosi, Novi susedi Rajha (Des Reiches neue Nachbarn), objavljena u Salcburgu i Lajpcigu, H. Šreder-Stajnigera (H. Schröder-Steingger), Jugoistočna Evropa u nemačkom podunaivskom privrednom prostoru (Südosteuropa in der deutschen Donauraumwirtschaft), objavljena u Berlinu, i H. P. Ceka (H. P. Zeck) Nemačka privreda i jugoistočna Evropa (Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa), objavljena u Lajpcigu i Berlinu.

U toku 1940. i 1941, verovatno pod uticajem rata, opada produkcija ovih radova; u 1940 godini se kao najznačajnije pojavljuju knjige: K. Janovskog (K. Janovsky) Velika Nemačka i prostor jugoistočne Evrope (Grossdeutschland und der Südosteuropäische Raum), V. Krola (W. Croll) Privreda u evropskom prostoru (Wirtschaft im europäischen Raum), objavljena u Beču, u kojoj je dosta prostora posvećeno zemljama jugoistoka, F. Grosea (F. Grosse) Nemačka i jugoistok (Deutschland und der Südosten), objavljena u Stutgartu, V. Hof mana, Životni prostor ili imperijalizam. Privrednopolitička studija o jugoistočnoj Evropi (Lebensraum oder Imperialismus. Eine Wirtschaftspolitische Studie Südosteuropas), objavljena u Berlinu,
O. Lajbroka (O. Leibrock) Jugoistok. Velika Nemačka i nova Evropa (Der Südosten. Grossdeutschland und das neue Europa) objavljena u Berlinu 1941, H. Lukasa (H. Lucas) Nemačko-rumunski privredni odnosi u novije vreme (Die deutsch-rumänische Wirtschaftsbezeihungen in neurer Zeit), objavljena u Vircburgu, i knjiga H. Srajbera (H. Schreiber), Nemačka i jugoistočna Evropa. Istorija i privreda prostora Balkan-Podunavlje i njegove veze sa Nemačkom (Deutschland und Südosteuropa. Geschichte und Wirtschaft der Balkan--Donauraumes und seine Beziehungen zum Reich) objavljena u Dortmundu i Breslau.

Opštu karakteristiku većine ovih dela čini njihova fundiranost na izvorima i statističkim podacima. Rađena su pretežno metodom proste analize. Većina ima potreban naučni aparat i odgovara osnovnim zahtevima naučne obrade teksta. Izlaganja su potkrepljena raznim tabelama i statističkim podacima. Korišćeni su uglavnom isti izvori, a statistički podaci i tabelarni pregledi su uglavnom ujednačeni.

Ako se isključi političko-propagandna namena: opravdanje političke i privredne ekspanzije Rajha prema jugoistoku Evrope, u ovim delima se može naći dosta stručno i naučno datih podataka o

privrednom položaju zemalja jugoistočne Evrope, o jakim vezama ovoga regiona i Nemačke i mnoštvo geografskih, turističkih i drugih podataka.

Uporedo sa ovim individualnim radovima stručnjaka privrednika i naučnih radnika u kojima je uz generalnu političku državnu liniju bilo dosta stručno-naučnog, pojavio se u ovo vreme čitav niz kolektivnih radova nastalih kao plod rada pojedinih kolektivnih organa države i NSDAP, u kojima je svakako dominantnija ona prva komponenta. Naime, u njima se najčešće održavala linija vrhova NSDAP i zbog toga ona su za našu temu još interesantnija.

Neposredno posle donošenja drugog četvorogodišnjeg plana razvoja nemačke privrede, na skupštini članova nemačke grupe Srednjoevropskog privrednog saveta (Die Mitgliederversammlung der Deutschen Gruppe des Mitteleuropäischen Wirtschaftstages) u Berlinu, 7. decembra 1936, govoreno je o razvoju privrednih veza Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope, te posebno ukazano na još veće mogunćosti trgovinske razmene i na široke mogućnosti angažovanja nemačkog kapitala u istraživanju rudnih bogatstava na ovom području: bakra, olova, cinka, antimona, boksita i mangana, odnosno onih strategijskih sirovina u kojima je Nemačka oskudevala.[60]

U vreme pripremanja i samog akta priključenja Austrije Rajhu pojavilo se nekoliko kolektivnih radova, između kojih se po sumi podataka i obaveštenja o područjima jugoistočne Evrope posebno izdvajaju: Velika Nemačka i prostor jugoistočne Evrope (Grossdeutschland un der Südosteuropäische Raum), statistički pregled koji je umnožila kao manuskript Drezdenska banka, i izveštaj koji je 25. marta 1938. na sednici Nemačkog društva za svetsku privredu (Deutschen Weltwirtschaftlichen Gesellschaft) ipodneo Dr Rudolf Bajer (Rudolf Baier), u kojem se izlažu nove prilike na ovom području posle anšlusa Austrije i posebno ukazuje na još povoljnije uslove za šire i intenzivnije prodiranje Rajha prema jugoistoku.[61]

U toku 1939. godine u vreme sve potpunijeg privrednog i političkog vezivanja režima u zemljama jugoistočne Evrope za Nemačku i šire teoretske obrade područja jugoistočne Evrope kao Ergänzunwirtschaft-a nemačkog Rajha, pojavljuje se niz opširnih analitičkih studija koje rade pojedini partijski i državni organi u kojima se bez ikakvih ograda izražavaju pune pretenzije nemačkih nacista na ovaj prostor.

U toku aprila i maja 1939. privredni stručnjaci Rajha po zadatku rukovodstva NSDAP napisali su dve dokumentovane analize, jednu

— O značaju proizvodnje žita u jugoistočnoj Evropi i o njenim procenama za ratnu privredu [Nemačke] Die Bedeutung der südosteuropäischen Getreidewirtschaft und ihre wehrwirtschaftlichen Beu-

[60] ***Weltherrschaft im Visier, Dokumente zu den Europa-und Weltherrschaftsplänen des deutschen Imperialismus von der Jahrundertwende bis Mai 1945,*** **Berlin 1975, nr. 93, pp. 242—243.**

[61] **Institut für Weltwirtschaft Kiel (Dalje skraćeno IfW) BAG No 680 i 2344.**

erteilung) i drugu — O značaju jugoistočne Evrope za obezbeđenje potreba Velike Nemačke u masnoćama (Die Bedeutung Südosteuropas für die Fettversorgung Grossdeutschlands), u kojima se obrađuje stanje u oblasti proizvodnje uljarica i masti na ovom prostoru i ukazuje na mogućnosti intenziviranja te proizvodnje uz saradnju sa Nemačkom.[62]

Slične obrade postojećeg stanja privrede i procene ekonomskih mogućnosti pojedinih zemalja jugoistočne Evrope, radile su po zadacima rukovodstva Rajha grupe stručnjaka, pri čemu je redovno posvećivana najveća pažnja procenama rezervi pojedinih sirovina, obimu proizvodnje raznih vrsta ruda i žitarica, kao i mogućnostima povećanja produkcije tih sirovina ili doprinosa žitarica, uljarica i drugih biljaka po hektaru.[63]

Najobimnije i najznačajnije sa aspekta angažovanja države u ovoj problematici predstavljaju dva šira analitička teksta nastala od marta do decembra 1939. godine. U Uredu za planiranje ratne privrede (Reichsamt für wehrwirtschafliehe Planung) završena je u martu 1939. obimna studija o privrednosirovinskom značaju jugoistočne Evrope za nemačku ratnu privredu (Die rohstofwirtschaftliche Bedeutung des Südostraumes für die deutsche Wehrwirtschaft).[64]

Uporedo sa radom na ovoj studiji ili neposredno po njenoj izradi počeo je u Srednjoevropskom privrednom savetu rad na sličnoj studiji o jugoistočnoj Evropi kao dopunskom privrednom području nemačkog Rajha (Südosteropa als wirtschaftlicher Ergänzungsraum für Deutschland), koja je završena u decembru 1939. godine.[65]

Već u predgovoru prve studije, koja je prema svome mestu izrade mogla biti bliža državnoj militarističkoj i partijskoj liniji, podvlači se da je naročita pažnja posvećena iznalaženju tačnih podataka o količinama rudnih i drugih rezervi svake od zemalja ovog područja, uz uporedno iskazivanje potreba Rajha u tim sirovinama.[66]

U uvodnom opštem osvrtu se u duhu već prihvaćene teorije o jedinstvu nemačkog Rajha, i dopunskog privrednog područja na jugoistoku Evrope zajednički uzima površina Nemačke i zemalja jugoistoka i broj stanovnika, pa se to komparira za SAD i SSSR kao najvećim svetskim silama. Ukazuje se na značaj privrednih veza i naročito trgovinske razmene jugoistočnih zemalja, koje su u 1938. u ukupnoj razmeni Nemačke sa inostranstvom učestvovale sa oko 17%, ali u čijoj je ukupnoj razmeni Nemačka preuzimala oko 50% od svega izvoza i uvoza ovih zemalja, vezujući ih na taj način potpuno za sebe. Pri tome se ukazuje na postojanje još širih mogućnosti za angažovanje sirovinske baze jugoistoka za potrebe nemačke ratne privrede, uključujući tu rudna bogatstva i mogućnosti intenzivnije poljoprivredne proizvodnje uz pomoć nemačkog kapitala.[67]

[62] Bundesarchiv — Militärachiv, Freiburg, Bestand WI/IC 78 i 79.

[63] Ibid., WI/I C No 17, I C/1 No 47, I C 80; IfW BAG 555, 1999, 2170, 2762 i 2802.

[64] Bundesarchiv Koblenz (Dalje skraćeno BA), R 7-X. Band 323.

[65] Ibid., R-63, Band 294/b, Südosteuropa-Gesellschaft p.l

66 BA R-7/X, Band 323.

[87] Ibid., pp. 42—47.

Posebno se ukazuje na značaj izvora nafte u Rumuniji koje treba pre početka rata zaposesti, pre nego što bi tamo »stigle« sovjetske trupe, zatim na boksit, obojene metale i druge rude koje će Rajh koristiti za potrebe svoje ratne privrede.[68]

U tekstu je dalje izloženo stanje pojedinih grana privrede ili sirovina u zemljama jugoistočne Evrope, zatim unutarnje mogućnosti zemalja jugoistoka i putevi eksploatacije potrebnih količina tih sirovina za nemačku ratnu privredu. Prvo poglavlje je posvećeno energetskom kompleksu, pri čemu je ukazano na velike rezerve kamenog i mrkog uglja u Nemačkoj, uključujući tu i bogatstva uglja u Cehoslovačkoj kao i na veliku hidroenergetsku snagu reka na području Rajha i jugoistočne Evrope. Potrebe u nafti i naftinim derivatima (razne vrste benzina i ulja) u miru u količini od oko 9 miliona tona, od čega nešto preko 6 miliona samo za potrebe Nemačke, bile su manje nego što se proizvelo u 1937. za oko milion tona. U ratnim uslovima, zbog šire upotrebe oklopnih i mehanizovanih jedinica, predviđena je godišnja potrošnja nafte u iznosu od oko 10 miliona tona. Nedostatak od oko 2 miliona tona trebalo je nadoknaditi povećanjem proizvodnje nafte i naftinih derivata, uglavnom na rumunskim izvorištima, kao i povećanjem proizvodnje sintetičkih goriva.[69]

Produkcija i potrošnja gvožđa i čelika u iznosu od preko 16 miliona tona u 1937, prema predviđanjima ovih stručnjaka, zadovoljavala bi i ratne uslove. Međutim, pretpostavljalo se da bi u slučaju rata bio za oko 6 miliona tona otežan dovoz ruda, koje su nabavljene uglavnom iz Švedske, Francuske i Spanije, i da zbog toga treba posvetiti posebnu pažnju preuzimanju što većeg obima produkcije železne rude iz Jugoslavije i Grčke, i istovremeno raditi na proširivanju njenih nalazišta u ovim zemljama.[70]

Ista mera se predviđala u vezi sa obezbeđenjem Rajha obojenim metalima, posebno najznačajnijim za ratnu produkciju; bakra, olova, cinka i aluminijuma. Uvoz ruda za proizvodnju tih metala iz zemalja koje bi u slučaju rata mogle otpasti kao izvoznice ili iz kojih bi izvoz bio otežan, trebalo je zameniti povećanjem i proizvodnje i izvoza iz zemalja jugoistočne Evrope. Uvoz bakra i olova trebalo je obezbediti iz Jugoslavije, uvoz cinka iz Jugoslavije i Turske, uvoz boksita iz Mađarske, Jugoslavije i Grčke, uvoz nikla iz Grčke, uvoz hroma iz Turske, Grčke i Jugoslavije, i antimona iz Jugoslavije i Turske. Na prostoru jugoistočne Evrope trebalo je naći i potrebne količine retkih metala koji su bili veoma važni u produkciji oružja i municije: molibdena, titana, volframa, vandijuma i drugih, kao i potrebnih količina sumpora za hemijsku industriju.[71]

Posebno mesto i uloga pridavani su jugoistočnoj Evropi u snabdevanju nemačke mirnodopske i naročito ratne privrede gotovo

[68] **Ibid., pp. 44—47.**
[69] **Ibid., pp. 48—58.**
70 Ibid., pp. 46, 61—65.
71 Ibid., pp. 66—85.

svim produktima poljoprivredne proizvodnje, žitaricama, uljaricama, tekstilnim biljkama, voćem, povrćem, duvanom, svim vrstama stočnih proizvoda itd.

Šumska bogatstva ovoga područja se upoređuju sa američkim i ruskim šumama, a najšire mogućnosti eksploatacije sagledavaju se u Jugoslaviji i Rumuniji. Ukazuje se na velike mogućnosti proširenja proizvodnje lana, konoplje, jute, svile, vune, pa i pamuka.

Posebno je istaknuta mogućnost povećanja prinosa žitarica po hektaru uz savremeniju obradu zemljišta, čime bi se, uglavnom, mogle podmiriti sve potrebe ovih zemalja i Rajha. Sa ovim bi uporedo stočarstvo i živinarstvo bili podignuti na viši produkcioni nivo, tako da bi viškovi proizvodnje sa područja zemalja jugoistoka pokrili ratne potrebe Rajha.

Velika pažnja u ovoj analizi je posvećena mogućnostima jugoistoka u oblasti proizvodnje uljarica: soje, suncokreta, masline, sezama i drugih biljaka iz kojih se proizvodilo ulje, u kojem je Nemačka oskudevala.[72]

Stručnjaci iz oblasti ratne privrede i proizvodnje koji su radili ovaj analitički elaborat o jugoistoku, sagledavali su povoljne mogućnosti da Nemačka, u prvoj fazi rata, do velikih pobeda, u koje oni nisu sumnjali, i zaposedanja širokih prostranstva (životnog prostora), može da obezbedi minimum ratnih potreba u gotovo svim sirovinama i prehrambenim artiklima kojih Nemačka nije imala dovoljno.

U drugom elaboratu o privrednim i ekonomskim mogućnostima evropskog jugoistoka koji je pripremio Srednjoevropski privredni savet, težište je dato obradi poljoprivrednih mogućnosti, pa su u vezi sa tim u njemu obrađene Mađarska, Rumunija, Jugoslavija i Bugarska. Sam naslov uvodnog dela analize »Jugoistok treba da služi potrebama Nemačke« (Der Südosten soll der deutschen Mangellage abhelfen«, otkriva osnovnu nit i poruku ove publikacije.[73] Uvodni deo analize direktno je angažovan u opravdanju mera privredne ekspanzije Rajha prema zemljama jugoistoka, i objašnjavanju prirodnih i društvenih potreba i obaveza nerazvijenih a sirovinski bogatih zemalja jugoistočne Evrope, da pomažu razvijenu ali sirovinski siromašniju nemačku privredu. Za postojeće poteškoće nemačke privrede nalaze se tri razloga: prvi, nedostaci nemačkog tla, koje je siromašno u mnogim vrstama sirovina i zbog loših klimatskih prilika ograničeno u pogledu poljoprivredne produkcije; drugi, unutrašnji privredni polet uslovljen potrebama izgradnje vojne moći Nemačke izazvao je povećanu potrošnju; treći u vezi sa drugim, Nemačka zbog oskudice sredstava nije u stanju da nabavlja i plaća te povećane uvozne potrebe niti može da se ravnopravno suprotstavi na svetskom tržištu kolonijalnim silama.

Prema mišljenju autora ove analize, u sličnom položaju kao i Nemačka našao se i evropski jugoistok sa svojim tržnim viškovima

72 **Ibid., pp. 86—124.**

73 **BA R-63. Band 294/b, Südosteuropa-Gesellschaft p. 1.**

koji su sve teže prolazili na stranim tržištima, isključujući nemačko tržište, koje je osećalo potrebu za sirovinama i prehrambenim proizvodima koje su nudile zemlje jugoistoka. Došlo je do poleta u spoljnotrgovinskoj razmeni Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope jer su obe strane našle svoj interes u toj razmeni, odnosno zameni viškova industrijske robe nemačke industrije za sirovinske artikle ili životne namirnice koje je kao višak imao jugoistok.

Međutim, prema mišljenju autora, na prostoru jugoistoka kriju se daleko veće mogućnosti i rezerve koje bi trebalo uz pomoć Rajha otkriti i upotrebiti kao neophodnu dopunu potreba nemačke industrije, iz čega bi imale koristi i jedna i druga strana.

U analizi se ukazuje na velike mogućnosti u rudarstvu, koje je tehnički i stručno slabo opremljeno, zatim na velike mogućnosti unapređenja svih oblika poljoprivredne produkcije, koja je prema procenama nemačkih stručnjaka na veoma niskom nivou, kao i na razvojne mogućnosti u mnogim drugim privrednim granama.

Ovo unapređenje se može, prema mišljenju autora ove analize, najuspešnije ostvariti u najužoj saradnji sa Nemačkom, »koja je sticajem okolnosti i u konkretnim uslovima počela intenzivno da se razvija u poslednjih pet godina«. Išlo bi se organizovano i na širokom frontu u cilju podizanja opšteg nivoa privrede južnoevropskog regiona: primenom naučnih istraživanja u svim oblastima privrede, masovnijim ulaganjem nemačkog kapitala u ova područja, opštom modernizacijom proizvodnje, izgradnjom i modernizacijom saobraćaja i trgovinske razmene itd.

Citava ova saradnja bi s„e bazirala na prirodnom dopunjavanju ova dva područja i širokoj uzajamnosti, kroz razmenu viškova proizvoda jedne i druge strane, i sve bi se to baziralo na stvarnim potrebama i koristima oba partnera. U ovom dokumentu je čak ukazano i na konkretni oblik veze dva područja, evropskog jugoistoka kao dopunskog privrednog područja i nemačkog carstva kao jezgra velikog privrednog prostora, kroz neku vrstu »robne i devizne« unije.[74]

Za svaku od četiri zemlje koje su obuhvaćene ovom analizom dati su podaci o njihovim proizvodnim kapacitetima, opštim privrednim i ekonomskim mogućnostima, pri čemu je uvek posebno ukazivano na osnovne probleme razvoja dotične zemlje.

Za Bugarsku je iskazana kao najznačajnija karakteristika nedovoljna istraženost rudnih bogatstava i tehnička zaostalost, zbog koje rudnici uglja, bakra, olova, cinka, gvožđa, mangana i hroma ne daju one količine koje bi se uz moderniju opremu i bolju organizaciju mogle postići. Ukazano je na šire mogućnosti saradnje Bugarske i Nemačke u oblasti povećanja proizvodnje postojećih rudnika i otvaranje novih, koji bi uglavnom radili za izvoz u Nemačku.[75]

U tekstu posvećenom Jugoslaviji istaknuto mesto je dato rudnim bogatstvima, posebno obojenim metalima i gvožđu, a takođe i

74 Ibid., pp. 2—26.
75 Ibid., pp. 28—46.

postojećim mogućnostima eksploatacije nafte. Kao problem u osvajanju jugoslovenskog područja ukazano je na snažno prisustvo kapitala drugih sila u privredi ove zemlje, posebno engleskog, koji je iznosio preko 40% od ukupnih inostranih ulaganja i koji je dominirao u strategijski važnim oblastima proizvodnje olova, cinka, zlata i antimona, i francuskog, koji je iznosio preko 28% od ukupnog inostranog kapitala u Jugoslaviji i imao snažan uticaj u produkciji bakra, zlata, olova i uglja. Nemački kapital sa svega 0,87% bio je po snazi tek na šestom mestu, a ispred njega su bili još belgijski, italijanski i švajcarski kapital. No i u ovoj oblasti ukazano je na povoljne mogućnosti još bržeg rasta nemačkog uticaja u Jugoslaviji, pa i u oblasti ulaganja vlastitog kapitala.[76]

Autori ove analize dali su dosta prostora oslikavanju rumunske privredne situacije, iznošenju podataka o eksploataciji tridesetak vrsta ruda i isticanju daleko širih mogućnosti nekih,ruda: kamenog uglja, železne rude, mangana, hroma, boksita i posebno mogućnosti u pogledu proizvodnje nafte. Prihvaćene su neke procene da se naftonosni pojas u Rumuniji proteže u širini od 30 i dužini od oko 400 km, počevši od Dunava pa na severozapad sve do Bukovine, krijući u sebi ogromne rezerve nafte. Polazeći od činjenice da je eksploatacija do tada vršena u rejonu Ploeštija, samo na prostoru od oko 80 kvadratnih km, i da su bušotine pravljene samo na dubini od 450 — 1200 metara, odnosno da je u takvim uslovima izvađeno u 1936. blizu 8 miliona tona, predviđano je intenzivno povećanje proizvodnje sirove nafte u ovoj zemlji. Glavni problem u akciji preuzimanja ove proizvodnje od strane Nemačke, predstavljao je inostrani kapital u Rumuniji; engleski, francuski, holandski, američki i belgijski, koji je posebno bio jak u industriji nafte.

Ipak, polazeći od spremnosti vlade u Rumuniji i mogućnosti Rajha da ulaže u modernizaciju proizvodnje nafte, kao i niza drugih činilaca koji su svakodnevno jačali prisustvo Nemačke na tlu Rumunije, predviđani su brzi prodori nemačkog kapitala i uopšte uticaja i u ovoj, kako se to često u materijalima ističe, za ratnu privredu najznačajnijoj grani — u proizvodnji nafte i njenoj preradi.[77]

U procenama izvoznih mogućnosti rudarstva u Mađarskoj najviše je nada polagano u boksit, naftu i ugalj. Rezerve boksita dobrog kvaliteta procenjivane su na preko 50 miliona tona. Značaj mađarskog boksita je porastao zaoštravanjem odnosa sa zapadnim zemljama i u ratnim uslovima eventualnim pogoršavanjem mogućnosti prevoza dalmatinskog boksita iz Jugoslavije.[78]

Znatan deo teksta u ovoj analizi posvećen je pitanjima poljoprivrede ovoga područja i zadacima na njenom unapređenju. Na nizu

[76] **Ibid., pp. 47—96. Uporedi, S. Dimitrijević, *Das Ausländische Kapital in Jugoslawien, vor dem Zweiten Weltkrieg,* Berlin 1963., pp. 27, 52, 72, 90, 150——151, 158 i 180.**

[77] **Ibid., pp. 98—126.**

[78] **Ibid., pp. 127—146.**

primer a ukazano je na velike mogućnosti poljoprivrede i na njenu snažnu agrarnu bazu, koja bi se mogla uz organizovaniji rad i ulaganja znatno unaprediti. Ukupna poljoprivredna proizvodnja mogla bi se, prema mišljenju autora, unaprediti osvajanjem novih obradivih površina ali isto tako i intenziviranjem proizvodnje na postojećim površinama, koje daju daleko manje prinose nego što bi mogle. Uglavnom slabi prinosi su bili razlog što je celokupni izvoz agrarnih proizvoda zemalja jugoistoka u 1937, koji je inače činio najznačajniju stavku u izvozu ovih zemalja, mogao da podmiri samo oko jedne trećine tržnih manjkova prehrambenih proizvoda Rajha.[79]

Prema datim proračunima, uz veća ulaganja i bolju organizaciju rada na postojećim površinama i na novim koje je trebalo osvajati, došlo bi do povećanja prinosa po hektaru. Obrađujući mogućnosti pojedinih područja, utvrđeno je da bi na prostoru jugoistoka bilo moguće proizvesti u dovoljnim količinama za stanovništvo ovoga područja i za podmirenje manjkova u Rajhu oko 50 poljoprivrednih proizvoda koji ulaze u sadržaj ljudske i stočne ishrane i oko 20 vrsta industrijskih biljaka čiji bi proizvodi bili neophodni za domaće potrebe i za nemačku industriju. Za podmirenje domaćih potreba i obezbeđenje potrebnih količina za izvoz u Nemačku, prema proračunu autora ove analize, trebalo bi obrađivati godišnje oko 10 miliona hektara zemljišta, za što su postojali odgovarajući potencijali obradivih površina.[80]

U elaboratu je odgovarajuća pažnja posvećena analizi kapaciteta i mogućnosti šumske privrede (drvo i drvne prerađevine) na prostoru jugoistoka, kao i stanju i razvoju svih vrsta saobraćaja kao važnog činioca u razvoju privrede i trgovine i značajnog strateškog činioca u ratnim uslovima.

Kod svih ovih radova o evropskom jugoistoku, a naročito u ovim koje su radile grupe privrednih stručnjaka i političara po državnoj liniji, postoje neke zajedničke oznake. U svim radovima se teorija
0 jedinstvu jugoistoka i Nemačke gradi na prirodnoj povezanosti, uzajamnosti, partnerstvu koje je uslovljeno objektivnim uslovima, i uzajamnošću sirovinski bogatog područja zemalja jugoistočne Evrope i nemačkog Rajha. Uzajamnost ova dva područja, prema tumačenju gotovo svih autora, razvila se na temeljima geografskog jedinstva, na kojima se kroz istoriju razvijao i produbljivao proces srodnosti i bliskosti u svim svojim vidovima. Osnovnu snagu tog jedinstva čine dobre prirodne veze koje se protežu duž slivova Rajne i Dunava i koje povezuju jednonacionalno područje nemačkog Rajha sa višenacionalnim područjem evropskog jugoistoka. Ovim vekovnim putevima saradnje najranije su počele da se šire trgovinske i kulturne veze, a odmah na tokovima tih veza počele su da se razvijaju
1 šire privredne veze; one će se posebno pokazati u širenju agrikulture na raznim područjima jugoistoka koje će doneti sobom nemački poljoprivrednici. Tako se na prirodnom i geografskom jedinstvu

79 Ibid., p. 153.
so Ibid., p. 154.

razvila bliskost i uzajamnost ekonomskih veza i kultura. Ova široka podloga uslovila je, prema mišljenju autora, političku »bliskost« koja se u savremenim prilikama manifestuje u sklonosti nosilaca režima u zemljama jugoistočne Evrope ka totalitarizmu i nacionalizmu.[81]

U osnovi sve ove tvrdnje o saradnji i uzajamnim uticajima između nemačkog područja i zemalja jugoistočne Evrope su ispravne. Povoljne prirodne i geografske veze ova dva područja uslovile su druge veze i saradnju, koji će ostaviti traga u svim oblastima života među narodima na jugoistoku Evrope. Međutim, nepobitno je i to da su te veze brojno jačeg i razvijenijeg naroda sa severa rađale ekspanzionističke težnje prema malim narodima na jugoistoku Evrope. Nemački nacionalsocijalisti su samo jače osvetlili, razradili i produbili te težnje Germana prema jugoistoku, i to u novom uglu posmatranja koji su nametali društveni odnosi epohe imperijalizma i krupnih monopola.[818]

U epohi dvadesetog veka trebalo je tu težnju naučno obrazložiti i formulisati je kao neminovnost koju uslovljavaju, pre svega, prirodni faktori, ekonomska i privredna komplementarnost nemačkog Rajha i zemalja evropskog jugoistoka. Svakako da je u tome odlučujuću ulogu igralo ubeđenje nacionalsocijalista da su Nemci viša rasa koja treba da bude nosilac vlasti i na ovom području. Prirodni, geopolitički i psihokonstitucionalni uslovi jugoistoka opredelili su njegovo mesto u novom poretku kao dopunskog privrednog područja Velikog nemačkog rajha »Ergänzungsrauma« na Velikom privrednom prostoru »Grossraumu«.

Sva ova višestruka, stručna, naučna i politička nastojanja u vezi analitičke obrade evropskog jugoistoka težila su samo jednom cilju da se opravdavaju ekspanzionističke mere nacionalsocijalizma koje je on već bio u praksi prema jugoistoku ostvario, i da se prirodnim i drugim neminovnim potrebama objasne sledeći koraci na planu stvaranja pune dominacije Rajha i na ovom području Evrope.

6. PRAKTIČNI KORACI PREMA JUGOISTOKU EVROPE, NOVI USPESI I PROBLEMI NA OVOM PUTU

Proces pretvaranja jugoistočne Evrope u jedno od najvažnijih područja nemačke privredne ekspanzije počeo je još od 1933. godine. U prvom delu ove studije videli smo da je Rajh u toku prvog četvorogodišnjeg plana postigao velike uspehe u jačanju i širenju svojih ekonomskih pozicija na ćelom prostoru jugoistočne Evrope. U toku drugog četvorogodišnjeg plana vodstvo Rajha je planiralo još intenzivnije i obuhvatnije privredno, političko i opšte prodiranje u ovom smeru.

[81] **A. Mitrović, o. c. pp. 23—28.**

[81a] **Više: \ Mitrović, *Prodor na Balkanu i Srbija 1908—1918,* Beograd 1981.**

Međutim, kako smo pomenuli, u toku četvorogodišnjeg plana bile su angažovane i iscrpljene gotovo sve trenutno raspoložive mogućnosti u jačanju veza sa jugoistokom. Ogromna pasiva u iznosu od preko pola milijarde RM počela se protezati kao jaz između Rajha i ovih zemalja. Već krajem 1936. i početkom 1937. sve češći su pokušaji južnoevropskih zemalja da se rast izvoza u Nemačku na veresiju smiri i da se na neki način otvori proces poravnavanja salda u spoljnotrgovinskoj razmeni sa tom zemljom.[82]

S obzirom na činjenicu da je razmena Nemačke sa većim brojem ostalih zemalja u svetu sporije rasla, stagnirala ili opadala, rukovodstvo nacističke Nemačke nije smelo dozvoliti slabljenje započetog rasta razmene sa zemljama jugoistočne Evrope. Usporavanje tempa spoljnotrgovinske razmene sa ovim zemljama moglo je, pored negativnih uticaja na nemačku privredu dovesti u pitanje i propagiranu i široko obrazlaganu teoriju o jedinstvu jugoistočne Evrope kao dopunskog područja i nemačkog Rajha u okviru Velikog privrednog prostora. To bi uslovilo poremećaje planova o korišćenju ekonomskih mogućnosti jugoistoka kao »najprirodnijeg« i najbližeg rezervoara nemačke industrije, posebno u pripremanju oružane sile Rajha za krupne poduhvate.

Iz tih razloga pojačani su napori svih organa Rajha da se započeti trend u spoljnotrgovinskoj razmeni sa jugoistokom ne samo održi već i da se unapredi.

Jedan od vidova delovanja u ovom pravcu bila je diplomatska ofanziva izražena u sve češćim posetama pojedinih rukovodilaca Nemačke zemljama jugoistočne Evrope, i u redovnim kontaktima predstavnika Rajha sa predstavnicima režima u ovim zemljama. U ovu diplomatsku ofanzivu usmerenu prema jugoistoku bili su uključeni i najviši rukovodioci Rajha: u junu 1936. jedno duže putovanje po zemljama jugoistoka obavio je sam Šaht; tadašnji ministar privrede i predsednik Rajsbanke; u junu 1937. ove krajeve je posetio i ministar inostranih poslova Nemačke Nojart, a u oktobru 1938. neke od ovih zemalja posetio je i Funk, novi ministar privrede Rajha.[83]

U toku 1937. odžavani su česti kontakti privrednih predstavnika Rajha i pojedinih zemalja jugoistočne Evrope, po pravilu uvek bilateralni jer je jača strana, u ovom slučaju Nemačka, imala više šansi da naturi svoja mišljenja i svoje ocene i stanovišta kroz bilateralnu

82 **Diplomatski arhiv Sekretarijata za inostrane poslove SFR Jugoslavije, Beograd (Skraćeno dalje DASIP), Poslanstvo Ankara (Dalje AP, 1937, F-25). Izveštaji poslanstva Kraljevine Jugoslavije (Dalje skraćeno KJ) Ministarstvu inostranih poslova KJ (dalje skraćeno MIP) pov. br. 192 od 1. IX 37, 242 od 12. III 37, 294 od 24. III 37. i pov. br. 782 od 28. VIII 1937; Politisches Archiv Aussvärtiges Amt Bon (dalje skraćeno PA) Abteilung (Dalje Abt.) W II SE H-ll Band (dalje skraćeno Bd) 1. izveštaji iz Sofije br. 292 od 10. II i 1476 od 23. II 1937; Ibid., W III SE, izveštaj iz Atine nr. 5458 od 10. VII/37. Ibid., izveštaj iz Beograda nr. 7016 od 1. IX1937; H. J. Schröder, o. c. p. 63.**

83 **H. J. Schröder, o. c. p. 63. i 72.**

saradnju.*[4] Još u toku 1936. Nemačka je uspela da putem davanja kredita za naoružanje veže za sebe svoje bivše saveznike iz prvog svetskog rata Mađarsku i Bugarsku, i da poboljša svoje odnose sa Turskom i Grčkom.[85]

Prodaja naoružanja biće značajan činilac u održavanju započetog tempa rasta u oblasti razmene i privredne saradnje Rajha sa ovim zemljama. Tendencija opadanja razmene sa Turskom, koja je bila geografski najudaljenija i pod najsnažnijim uplivom konkurenata koji su trgovinsku razmenu obavljali pomorskim putevima, uz napore odgovarajućih činilaca Rajha i dopunskim trgovinskim sporazumom sklopljenim u septembru 1937. je prevaziđena i popravljena, što će doprineti bržem rastu razmene i između ove dve zemlje.[86]

Krajem 1936. i početkom 1937. počele su i prve isporuke pojedinih vrsta naoružanja iz Nemačke i preostalim dvema zemljama ovoga regiona, Rumuniji i Jugoslaviji, čemu su uveliko doprinele pronemački opredeljene vlade u ovim zemljama i naročito njihovi ministri predsednici Stojadinović i Tatarescu.

Naoružanje i oprema za vojsku od tada će postati glavni izvozni artikal Nemačke u zemlje jugoistočne Evrope, a isto tako i važan činilac političkog približavanja režima ovih zemalja Rajhu. Prve značajnije isporuke iz nemačkih fabrika u toku 1937. predstavljali su avioni i avio-oprema. Samo Jugoslavija je do kraja 1937. sklopila tri aranžmana sa odgovarajućim firmama iz Nemačke o isporuci borbenih aviona.[87] Svakako da će ovi aranžmani uticati na smirivanje daljeg rasta pasive na strani Nemačke. U toku 1937. izvezeno je iz Nemačke 4 i po puta više oružja nego u 1936, od čega je blizu 60% prodatog oružja išlo u zemlje jugoistočne Evrope. Prilikom ovih aranžmana predstavnici Nemačke najčešće su davali razna obećanja u vezi olakšanja naplate ovih kontingenata u vidu otplate, većim delom putem kliringa ili na račun već zatečene pasive na strani Nemačke, da bi kasnije posle sklapanja ugovora pogoršavali uslove i zahtevali plaćanje znatnim delom slobodnim devizama ili dodatnim izvozom strategijskih sirovina, koje su delom već oticale na zapadna tržišta ili su se mogle plasirati bez poteškoća na svakom tržištu za slobodne devize.

Polovinom 1937. opunomoćenik Hitlera za ispunjenje četvorogodišnjeg plana Gering izdao je direktivu da se oružje prodaje samo za slobodne devize ili daje u zamenu za strategijske sirovine. Međutim, ova direktiva nije mogla biti primenjena prema zemljama jugoistoka jer bi uslovila zastoj u obimu razmene.[88]

[84] ***Akten zur deutschen Auswäartigen Politik 1918—1945.*** **(Dalje skraćeno ADAP) Serie D. (Dalje skraćeno, D) Tom 5. nr. 154, pp. 174—177, 155, pp. 177——178, 159, pp. 183—184, 175, pp. 204—205. i 181, pp. 214—215.**

[85] **Живко Аврамовски,** ***Экономические и политические цели немецкого вывоза вооружения в балканские страны накануне второй мировой войни, Studia Balcanica*** **7. Sofija 1973, pp. 104; L. Cvijetić, o. c. pp. 174—175.**

[86] **DASIP AP, F-25/1937, Izveštaji Jugoslovenskog poslanstva u Ankari — MIP KJ pov. br. 812 i 813 od 8. i 11. septembra.**

[87] **L. Cvijetić, o. c. pp. 183—189.**

[88] **Ibid., pp. 179—181.**

Mesto ove jasno vidljive mere primenjivane su druge oprobane i oprezne metode koje su na perfidan način stavljale zemlje jugoistočne Evrope u inferioran položaj. Na primer, posle već utvrđenih aranžmana i uplaćene akontacije, produžavani su rokovi isporuke, tako da su kupci, čekajući na isporuke, najčešće kreditirali proizvodnju naoružanja koje su kupovali iz Nemačke. Isto tako nastajali su problemi oko nabavke dopunske opreme i rezervnih delova, koji su se morali nabavljati posle osnovne nabavke. Oni su prodavani skuplje, pod otežanim uslovima i slično. U spletu ovakvih odnosa i problema proizvođači su često povećavali cene kupljenog naoružanja pravdajući to poskupljenjem materijala i drugim razlozima.[89]

Nemačka je, koristeći se tim metodima i pored već stvorene pasive na svojoj strani, uspela da u toku 1937. ubrza rast svoje spoljnotrgovinske razmene sa zemljama jugoistočne Evrope.[90]

Posle intenzivnijeg uspona u 1937. godini, rast spoljnotrgovinske razmene Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope bio je u toku 1938. nešto sporiji. Jedan od razloga usporavanja bio je prejak tempo razmene u prethodnoj godini i opšta premorenost koja je usledila zbog sve većeg jaza između planova i stvarnih sirovinskih i drugih mogućnosti nemačke privrede. Ovome je na izvestan način doprineo i anšlus Austrije, jer je ulaskom u ovu zemlju Rajh dobio znatnije rezerve pojedinih ruda i sirovina koje su morale ranije biti nabavljane u drugim zemljama.[91]

Sve je to doprinelo da je razmena Nemačke sa zemljama jugoistočne Evrope u 1938. sporije rasla. Tako je uvoz Nemačke iz ovih zemalja te godine iznosio ukupno 782 miliona RM u odnosu na 813 mil. RM u 1937, dok je izvoz Nemačke u ove zemlje nešto napredovao, postigavši vrednost od 831 mil. RM u odnosu na 818 mil. RM u 1937.[92]

Likvidacija austrijske države, njeno uključivanje u Rajh kao i pripreme za pohod prema Cehoslovačkoj uslovili su neke konkretne mere Rajha u toku 1938. godine. U maju te godine održano je savetovanje u Geringovom uredu uz prisustvo predstavnika armije, ministarstava privrede i inostranih poslova i predstavnika Zajednice za izvoz naoružanja (AGK), na kojem se uglavnom razgovaralo o problemima i daljim tokovima u proizvodnji i izvozu naoružanja, o problemima iz međunarodne razmene i trgovine i o narednim potezima Rajha u međunarodnoj politici.[93] U duhu namera koje je Nemačka planirala da preduzme u skoroj budućnosti, doneta je odluka

[89] **2. Avramovski, o. c. pp. 99—103.**

[90] **H. J. Volkmann, o. c. p. 102;** ***Statistiches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1938.*** **Berlin 1938, p. 281;** ***DAF — Rohstoff — Dienst,*** **izdanje,** ***Arbeitswissenschaf thliches Institut*** **Berlin, heft 26. januar 1939.**

[91] ***The Statesman's Year-Book 1939,*** **London 1939, pp. 759, 1007, 1031, 1277, 1379 i 1405.**

[92] **H. E. Volkmann, o. c. p. 102. i Bundesarchiv Koblenz R-63, Band 251,** ***Südoseuropa-gesellschaft, der Aussenhandeln Deutschlands mit den Südosteuropaischen Ländern*** **p. 37.**

[93] **2. Avramovski, o. c. pp. 111—112.**

da se ograniči izvoz naoružanja u zemlje koje bi mogle biti potencijalni protivnici Rajha i pooštrene su mere izvoza oružja. No, ova mera se nije mogla primenjivati prema zemljama jugoistoka jer bi to poremetilo uspostavljeni ritam privredne saradnje. Mesto ograničenja iznalažene su nove mogućnosti za nastavak započetog tempa ekonomske ekspanzije u ovom pravcu. I u materijalnom i agitacionom pravcu učinjen je napor da se što više zasejavaju one poljoprivredne kulture koje su bile neophodne nemačkoj industriji i posebno njenoj ratnoj privredi. Bile su to na prvom mestu industrijske biljke, pamuk, lan, konoplja, razne uljarice itd. Na primer, čim je zbog niza okolnosti počeo da opada uvoz pamuka iz Amerike, odmah su preduzete odgovarajuće mere propagiranja njegove masovnije proizvodnje u južnim predelima Balkanskog poluostrva i u Turskoj. Ova akcija je imala uspeha naročito u Turskoj, gde je u setvenoj 1937/38. godini proizvedeno preko 600.000 metričkih centi pamuka, prema 188.000 metričkih centi u setvenoj 1927/28. godini, koji je uglavnom izvezen na nemačko tržište. Grčka, kao drugi proizvođač pamuka na ovom području, u istom vremenu povećala je proizvodnju pamuka sa 31.000 metričkih centi na 167.000 metričkih centi, a Bugarska, gde su bili nešto nepovoljniji uslovi proizvodnje, sa 8.000 metr. centi čak na 89.000 metričkih centi.[94]

Isto tako nemačke firme su propagirale i finansijski pomagale setvu konoplje i lana. Samo u Jugoslaviji je bilo u setvenoj 1937/38. godini zasejano konopljom više od 50.000 hektara zemljišta prema 30.775 hektara u 1933. godini. Zahvaljujući boljoj obradi i većem prinosu po hektaru, Jugoslavija je u 1938. prodala Nemačkoj konoplje u vrednosti od 11,4 mil. RM, prema samo 1,30 miliona RM u 1933. godini.[95]

Nemačke firme, posebno IG Farbenindustrie, razvile su živu aktivnost na propagiranju gajenja raznih uljarica, prvenstveno soje koja je tada malo uzgajana u ovom delu Evrope. Ulaganje sredstava oko pripremanja i obrade zemljišta i carinske povlastice prilikom izvoza doprineli su da su setvene površine pod sojom iz godine u godinu bile sve veće. U Rumuniji je u setvenoj godini 1937. bilo pod ovom kulturom preko 110.000 hektara prema samo 1.500 hektara u 1934. godini. Sličan napredak u uzgajanju ove biljke učinjen je u Bugarskoj i delimično u Jugoslaviji.[96]

U toku 1939. prelomni događaji, na prvom mestu početak drugog svetskog rata, uticali su na stepen privrednih i opštih odnosa Rajha i zemalja jugoistočne Evrope. Aneksija prvo Sudetske oblasti a onda i razbijanje Čehoslovačke države i uključivanje delova čeških zemalja u Rajh, doprineli su sirovinskom i uopšte materijalnom jačanju nemačkog Rajha. Znatni procenti spoljnotrgovinske razmene južnoevropskih zemalja sa Čehoslovačkom prešli su sada u obim razmene

[94] **2. Avramovski, *Sulcoh interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata,* u zborniku: *Istorija XX veka* II, 1961, p. 14.**

[95] **R. W. Krugmann, *Siidosteuropa und Grossdeutschland,* Breslau 1939, pp. 127—143.**

[96] **Public Record Office London (dalje skraćeno PRO) Foreign office (dalje skraćeno FO) 1940, General, WAR. R 291/61/67. pp 56—60; 2. Avramovski, o. c. p. 15; ADAP, D, V, nr. 155, p. 178.**

Nemačke. Isto to desilo se posle početka drugog svetskog rata i pobede Nemačke nad Poljskom.

Ovi krupni događaji, uz delovanje niza drugih činilaca, doprineli su snažnom porastu spoljnotrgovinske razmene Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope. Tako je ukupna vrednost izvoza zemalja jugoistočne Evrope u Nemačku porasla sa 782 miliona RM u 1938. na 934 miliona RM u 1939. godini, dok je uvoz iz Nemačke u ove zemlje porastao sa 831 milion RM u 1938. na 995 miliona RM u 1939. godini.[97]

Režimi u zemljama jugoistočne Evrope, u celini skloni i sami totalitarnom uređenju, izloženi posle ulaska nemačke oružane sile u Austriju, Cehoslovačku i Poljsku neposrednoj ekspanziji nemačkog nacizma, pokazivali su sve više spremnosti da služe interesima Rajha. Ovo je posebno bilo karakteristično za direktno ugrožene zemlje, koje su dobile zajedničku granicu sa Rajhom: za Jugoslaviju, Mađarsku i Rumuniju. Veze, posebno trgovinske, sa zapadnim zemljama bile su otežane, kako suvozemne preko Italije tako i pomorske koje su naročito pogađale zemlje koje su deo svoga izvoza eksportovale pomorskim prugama: Grčku, Tursku pa delom i Jugoslaviju. Uslovi za napredak trgovačkih i svih drugih veza posle poraza Francuske postali su još teži.[98]

Koristeći povoljnu klimu od pripajanja Austrije, Nemačka je u 1938, 1939. i 1940. sklopila čitav niz novih trgovinskih ili političkih i vojničkih aranžmana, ili proširila i dopunila stare ugovore.[99] Dopunskim ugovorom i zajmom za prodaju naoružanja od 15. novembra 1938. godine, Nemačka je preuzela apsolutno primat u naoružanju bugarske armije.[100] Dopunski sporazum između Nemačke i Mađarske od 2. marta 1939. omogućio je Nemačkoj da poveća izvoz svoje industrijske robe i naoružanja u Mađarsku. Trgovinski sporazum između Rumunije i Nemačke od 23. marta 1939. doprineo je daljem potčinjavanju rumunske sirovinske baze potrebama nemačke ratne privrede, pri čemu su poseban značaj za Nemačku imali aranžmani oko prodaje rumunske nafte za njene potrebe. Usledio je prodor nemačkog kapitala u rumunsku industriju nafte i naftinih derivata, i u razvoj saobraćaja.[101]

U toku 1939. i 1940. godine sklopljen je niz manjih aranžmana između Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope, među kojima i neko-

[97] BA, R-63 Bd. 251 *Südosteuropagesellschaft. Der Aussenhandel Deutschlands mit den südosteuropäischen Ländern,* Reiner Warenverkehr, p. 37.

[98] BA, Militararchiv Freiburg, Bestand Wi/IC 15. Ergäanzuggsbericht. Der Aussenhandel seit Januar 1940, od 3. juna 1940; IfW Kiel, Nachrichten für Aussenhandel, nr. 1. od 2. I 1940, nr. 44, od 21. II 1940 i nr. 169, od 22. VII 1940; PRO FO, War 1940, R-2971/61/67, pp. 44—68.

99 ADAP. D, V, nr. 201 pp. 232—234.

100 ibid., nr. 250. pp. 278—279.

10! H. E. Volkmann, o. c. pp. 109—110; ADAP D, V, nr. 306 pp. 336—339.

liko aranžmana o ulaganju nemačkog kapitala u proširenje proizvodnje raznih ruda, u istraživanja i eksploataciju nafte i druge poduhvate. U svim tim tajnim protokolima i aranžmanima predstavnici Nemačke su davali razna obećanja koja zbog sopstvenih potreba, posebno u liferaciji naoružanja, nisu mogli da ispune. Odmah po potpisivanju ovakvih sporazuma nemačka predstavništva su pokušavala raznim merama da svoje obaveze smanje. Osnovno je bilo sklopiti sporazum i neutralisati opasnost da se neki od konkurenata ubaci na određeno područje ili u određenu sirovinsku oblast, a onda su sledile poznate mere, odugovlačenja isporuke, traženje uplata unapred pre isporuke oružja, povećanje deviznih kvota ili najtraženijih sirovina i slično. Onda kada bi neka zemlja bila sigurno uhvaćena i uključena u ekonomski mehanizam nemačke ekspanzije, prestajalo se i sa ovim merama i prema njima bi Rajh postupao kao prema potčinjenim teritorij ama, i pre njihovog definitivnog vojnog i političkog neutralisanja. Ovo se najreljefnije pokazalo na primeru Jugoslavije. Poverljivim protokolima od 5. jula 1939. godine Jugoslaviji je bio obećan dosta povoljan zajam za nabavku nemačkog naoružanja u vrednosti oko 200 miliona RM. Deo ovoga zajma trebalo je otplaćivati izvozom ruda iz Jugoslavije. Međutim, ovaj aranžman nije mogao biti ispunjen jer su Nemci u toku njegovog ostvarivanja stalno postavljali i proširivali svoje zahteve za povećanjem izvoza ruda iz Jugoslavije, prvenstveno bakra i olova.[102]

Posle početka rata i kapitulacije Poljske i jedna i druga strana imale su još više razloga da se međusobna saradnja unapređuje, Nemačka zbog rata i sve većih potreba u obojenim metalima koje je imala Jugoslavija, a Jugoslavija zbog sve veće neizvesnosti zbog slabljenja pozicija tradicionalnih sila zaštitnica i uspeha ekspanzionističkih zemalja. Tako je uz obostranu saglasnost anuliran tajni protokol od 5. jula 1939. i potpisan je novi 5. oktobra 1939. godine.

Da bi neutralisala svoje glavne suparnike — Englesku, Francusku i druge, koje su mogle da ponude naoružanje — Nemačka je po ovom protokolu obećala isporuke znatnih kontingenata borbenih aviona, artiljerije, municije i druge opreme. Jugoslovenska strana preuzela je obavezu da deo ovih liferacija plati, pored ostalog, i određenim količinama borskog bakra, koji je bio u vlasništvu francuske firme, i olovom iz Trepče, koje je bilo u rukama britanskih firmi. U cilju postizanja političkog efekta, Nemačka je obećala liferovanje pojedinih kontingenata unapred, pre isporuke utvrđenih kontingenata rude ili drugih sirovina. Ovakav aranžman je izazvao političke i privredne probleme Kraljevini Jugoslaviji sa zemljama odakle su bili vlasnici ovih rudnika, a te zemlje su već bile u ratu sa Nemačkom. Međutim, nacisti nisu bili zadovoljni ni sa ovim ustupcima i sa postignutim privrednim rezultatima izraženim u primanju kontingenata rude koja je trebalo da otiče u druge zemlje, i političkim efektima koji su sledili, već su' tražili nove mogućnosti izvlačenja koristi iz pomenutog aranžmana. Suprotno zapisanom sporazumu, traženo je da se uvezeno naoružanje plaća odmah, »iz ruke u ruku«. Kad su

[102] **Ž. Avramovski, *Treći Rajh i Borski rudnik,* Bor 1975, pp. 19—29.**

Tabela 5

PORAST TRGOVINSKE RAZMENE NEMACKE SA ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EVROPE OD 1933. DO 1940.[1]»**

ZEMLJA	Valuta	Vrsta raz-mene	%	1933.	1934.	1935.	1936.	1937.	1938.	1939.	1940.	PRI-MEDBA
JUGO-SLAVIJA	RM	UVOZ	mil.	20,2	36,3	32,7	60,3	95,8	111,4	128,6	183,0	
			°/o	13,4	15,4	16,0	26,8	32,7	39,5	47,6	53,7	
		IZVOZ	mil.	25,1	31,5	42,6	58,8	77,6	120,8	100,0	136,1	
			°/o	13,9	13,9	18,7	23,7	21,7	42,0	31,8	36,0	
MAĐAR-SKA	RM	UVOZ	mil.	32,5	63,9	67,0	83,2	92,0	125,4	174,0	232,2	
			°/o	19,7	22,1	22,7	26,0	25,9	41,6	48,4	52,9	
		IZVOZ	mil.	23,1	39,6	79,4	84,6	108,8	175,2	223,4	182,8	
			»/o	11,2	18,1	23,9	22,8	24,0	45,7	50,4	49,4	
RUMU-NIJA	RM	UVOZ	mil.	54,2	59,6	64,3	108,5	106,0	125,2	160,6	185,5	
			°/o	18,6	16,6	23,8	36,1	28,7	36,6	39,2	50,9	
		IZVOZ	mil.	37,4	50,9	69,8	91,6	108,7	104,4	155,4	214,7	
			°/o	10,6	15,5	16,7	17,8	18,9	26,5	32,3	43,6	
BUGAR-SKA	RM	UVOZ	mil.	25,6	33,7	49,0	59,2	82,3	78,2	103,8	149,1	
			°/o	38,2	42,7	53,4	61,6	58,6	52,0	65,5	69,6	
		IZVOZ	mil.	31,3	19,3	47,6	56,7	66,0	100,2	125,4	214,1	
			%	36,0	40,1	48,0	47,9	43,1	58,9	67,8	59,2	
GRČKA	RM	uvoz	mil.	20,6	55,3	47,0	63,0	97,4	105,4	86,5	64,3	
			°/o	10,2	23,0	18,7	22,4	27,2	30,3	29,9	23,5	
		IZVOZ	mil.	21,9	29,3	49,7	63,3	69,7	95,4	59,6	76,9	
			°/o	17,9	14,7	29,7	36,4	31,0	30,2	27,5	37,8	
TURSKA	RM	uvoz	mil.	38,2	67,5	70,2	82,6	95,3	140,9	119,1	16,0	
			°/o	25.6	-	40,3	45,1	42,1	47,5	51,0	11,7	
		IZVOZ	mil.	36,5	50,9	77,5	118,8	99,8	126,6	94,1	19,2	
			°/o	19,0	-	40,9	51,0	36,5	44,1	37,3	8,7	

105 Tabela je rađena uz korišćenje ogromnog broja arhivskih izveštaja — pregleda, statističkih izveštaja i podataka.

i u ovome uspeli, onda je nemačka strana počela da kasni sa isporukama oružja i opreme, stvarajući tako na jugoslovenskoj strani pozitivni saldo, što je opet značilo kreditiranje nemačke ratne industrije. Ovakav neravnopravan odnos za jugoslovensku stranu bio je na snazi samo do jeseni 1940. godine, od kada će Nemačka, posle pobede nad Francuskom, napustiti i ovaj sistem taktiziranja i nadmudrivanja u partnerstvu i zavesti sistem jednostranog naturanja svoje volje u trgovinskoj razmeni sa Jugoslavijom, što će se desiti i ostalim zemljama. O tome ćemo više govoriti kad budemo obrađivali političko i vojno savlađivanje pojedinih zemalja od strane Rajha.[103]

Zahvaljujući ovakvoj ekonomskoj politici i takođe pobedama na bojnom polju koje je Nemačka oružana sila izvojevala u 1939. i 1940. godini, spoljnotrgovinska razmena Nemačke sa zemljama jugoistočne Evrope dostiže svoj do tada najveći uspon. Nemački uvoz iz zemalja jugoistočne Evrope je porastao sa 934 miliona RM u 1939. na 1.395 miliona RM u 1940. godini, dok je nemački izvoz u ove zemlje sa 995 mil. RM u 1939. skočio čak na 1.416 miliona RM, što je dalje vodilo smanjenju pasive na strani Nemačke.[104]

Ovakav trend u razvoju spoljnotrgovinskih i privrednih veza Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope vodio je stvarnom ekonomskom potčinjavanju ovoga regiona ciljevima i politici Rajha, odnosno njegovom pretvaranju u dopunsko privredno područje ili »nezvaničnu imperiju« nemačkog nacizma pre nego što su države na tom području vojnički i politički slomljene i potčinjene.

7. VELIKI PRIVREDNI PROSTOR I MESTO JUGOISTOČNE EVROPE U NJEMU

Velike pobede koje je nacistička Nemačka postigla u 1939. i 1940. godini na bojnom polju snažno su se odrazile na privredne prilike ove zemlje i uticale na donošenje i opredeljivanje nekih novih smernica u pogledu daljeg privrednog razvoja Nemačke. Cetvorogodišnji plan privrednog razvoja donesen krajem 1936. u svojoj osnovnoj postavki, jačanje Rajha na bazi sopstvene proizvodnje i opskrbe, odnosno autarhijske privrede nije postigao ni približno željene uspehe, ali je to nadoknadilo nemačko oružje, koje je stupilo na scenu pre nego što se to očekivalo. Prema proračunima Hitlera iz 1937, odlučujući rasplet na evropskom kontinentu pa i u svetu trebalo je da se odigra između 1943. i 1945. i da se okonča nemačkom pobedom u munjevitom ratu, posle čega bi za hiljadu godina bili rešeni svi problemi razvoja nemačkog naroda.

Povoljni objektivni uslovi na evropskom kontinentu, i pre svega lakomislenost i popustljivost glavnih konkurenata na evropskom tlu,

ms ibid., pp. 30—47.

>04 BA, R 63, Band 251, *Südosteuropagesellschaft. Der Aussenhandel Deutschlands mit den südosteuropäischen Landern* (Cista roba) p. 37.

omogućili su Hitleru da pre vremena stvori snažan ratni potencijal i da oružjem već do 1940. reši problem sirovina za još bržu izgradnju oružja i opreme za rušenje sledećih prepreka prema prostranstvima ruskog istoka i Britanskim ostrvima.

Nove teritorije, uključene u Rajh, priključene Rajhu i sve ostale koje su već u praksi služile njegovoj privredi, ipodstale su stara razmišljanja u uobličavanju velikog germanskog carstva, uslovno, na već zaposednutim prostorima, svakako uz pretenzije i na one prostore koje je trebalo u sledećim pobedonosnim naletima zadobiti. Oživljava se i u 1940. još jasnije formuliše i ocrtava kontura Velikog nemačkog privrednog prostora »Grossraumwirtschafta«. Iz pera, uglavnom naučnika i privrednika, i ranije su se pojavljivale verzije o nemačkom Velikom privrednom prostoru, ali 9U one bile i po svojoj teritorijalnoj i strukturalnoj sadržim uglavnom neodređene.[106]

Sada u vreme silnog uspona nemačke moći i skorog očekivanja definitivne pobede, pristupilo se teoretskoj razradi »Grossramwirtschafta« sa tačno određenim sadržajnim i teritorijalnim opredeljenjima. O ovome se pojavljuje veći broj individualnih autorskih radova, ali nas više interesuju radovi koje su pripremali organi Rajha po nalogu države, odnosno vodeće sile NSDAP. Jedan od prvih državnih dokumenata o ovom pitanju bio je Memorandum grupe stručnjaka u Štabu za ratnu privredu pri Vrhovnoj komandi oružane sile Nemačke izrađen u avgustu 1939. pod naslovom: »Mogućnosti velikog vojnog privrednog prostora pod vodstvom Nemaca (Möglichkeiten einer Grossraumwehrwirtschaft unter deutschen Führung).[107]

U trenutnim prilikama kakve je pružala sredina 1939. predviđan je Veliki privredni prostor pod vodstvom Nemačke od zemalja koje su najviše bile ekonomski priklonjene Rajhu. Ovde su uz Nemačku udruženi Italija i Spanija kao saveznice i idejni istomišljenici,, zatim četiri zemlje na jugoistoku Evrope: Mađarska, Rumunija, Jugoslavija i Bugarska. Dozvoljavala se mogućnost uključivanja u njegov sastav nordijskih zemalja, baltičkih zemalja, Grčke i Turske, a svakako posle pobede oružja — Poljske i delova Francuske i SSSR. Projekt su radili vojni stručnjaci, pa su predviđajući ratni sukob planirali i jedan period blokade Nemačke i okolnih zemalja od ostalih velikih sila zapada i SSSR, svakako privremene blokade jer se nije sumnjalo u pobedu nemačkog oružja. Ovi stručnjaci su pokušavali da pronađu najefikasnije mere dobrih privrednih veza sa pomenutim zemljama zbog transporta potrebnih sirovina, robe i vojske.

Svakoj od ovih zemalja koje je trebalo da uđu u odbrambeni privredni prostor, predviđana je odgovarajuća funkcija, posebno u oblasti snabdevanja nemačke privrede sirovinama i vojske životnim i drugim namirnicama.

106 Uporedi: K. Krüger, *Deutsche Grossraumwirtschaft,* Hamburg, 1932. pp. 199—232.

107 BA, R 25. Band 53, Fol. 1-83, *Mogućnosti velikog privrednog prostora pod vodstvom Nemaca.*

Zemljama jugoistočne Evrope posebna uloga je dodeljivana naročito u snabdevanju Nemačke rudnim blagom.

Mađarska je trebalo da doprinese svojim rezervama boksita, mrkog uglja, antimona i bizmuta; Kraljevina Jugoslavija je trebalo da snabdeva Rajh bakrom, olovom, hromom, antimonom, železom i boksitom; Rumunija, uz niz drugih sirovina, jednom od najznačajnijih ratnih sirovina, naftom; Bugarska, gde još nisu bila istražena rudna bogatstva, trebalo je da pomogne izvozom radne snage itd.

Za svaku od strategijskih sirovina planirana je mirnodopska i ratna potreba, i istovremeno predviđana zemlja koja bi i koliko tih sirovina trebalo da isporuči. U ovom memorandumu predviđan je glavni ratni rasplet u 1942. a ne u 1943, kako je to ranije predviđao Hitler.

Međutim, do početka svetskog rata došlo je već sledećeg meseca i za nepunih 10 meseci, do 22. juna 1940, Hitler je uspeo da razori sistem država u centralnoj, severnoj i zapadnoj Evropi stvoren po završetku prvog svetskog rata.

Velike pobede u leto 1940. otvoriće još izglednije perspektive ka ostvarivanju snova o nemačkom carstvu i teorija o Grossraumu dobiće još više pobornika. Ideje o velikom nemačkom carstvu »Das Grossdeutsche Reich« dobij a neke pobliže odrednice. Na ruševinama »versajske« Evrope predviđala se izgradnja novog poretka (Die Neue Ordnung Europas) u kojem bi jezgro i vodeću ulogu igrali Veliki nemački rajh, po zamisli nacista brojno i do 200 miliona žitelja, u koje bi bili uključeni postojeći Nemci i ponemčeni Germani.[108] Oko toga jezgra bio bi niz vazalnih ili potpuno potčinjenih naroda i zemalja, koje bi ulazile u Veliki privredni prostor pod vodstvom Nemaca. U memorandumu Vernerà Dajca (Werner Daitz), jednoga od vodećih ljudi u Komesarijatu za veliki privredni prostor, 31. maja 1940. zapisano je da će se kontinentalni evropski Veliki privredni prostor pod vodstvom Nemaca protezati od Gibraltara do Urala i od vrha Norveške do Kipra, sa kolonijalnim posedima na područjima Azije i Afrike.[109]

U vreme završnih bitaka na francuskom ratištu, 20. juna 1940, u jednom članku odeljenja za narodnu privredu Nemačke državne banke pod naslovom »Problemi trajne spoljne politike po završetku rata« nabraja se u svetu šest velikih privrednih prostora, nemački, italijanski, ruski, japanski, britanski i privredni prostor Sjedinjenih Američkih Država. Pod nemački veliki privredni prostor, pored zemalja koje su već bile anektirane ubrajaju se: Belgija, Holandija, skandinavske zemlje i zemlje jugoistočne Evrope, ali bez Grčke i Turske, koje se svrstavaju u područje italijanskih interesovanja.[110]

[108] A. Mitrović, *Nacistička ideja velikog privrednog prostora i jugoistočna Evropa (1940),* u: *Zbornik Filozofskog fakulteta* knj. XI-1, Beograd 1970, pp. 711—713.

109 Weltherrschaft im Visier, dok. 102 pp. 258.

no Ibid., nr. 103, pp. 260—261; BA, R 43. Band 311, nr. 10364 od 9. jula 1940. Zabilješk? o izgradnji nemačke privrede.

U toku 1940. i 1941. nekoliko vodećih privrednih i političkih ličnosti Rajha izložilo je svoje zamisli o novom evropskom poretku i mestu i ulozi Rajha u njemu. Prema zamisli ministra privrede Funka, u leto 1940. jezgro Velikog nemačkog rajha obuhvatalo bi sve one zemlje koje je nemačka oružana sila osvojila i već bila kao okupacione područja pripojila Rajhu: delovi Poljske, neki istočni delovi Francuske, Holandija, Belgija, Danska, Norveška i, razume se, Čehoslovačka i Austrija.[111]

Negde u isto vreme u Ministarstvu inostranih poslova u maju 1940. nastale su odvojeno dve skice ustrojstva novog poretka u Evropi po završetku rata, od strane dvojice privrednih stručnjaka, Klodiusa (Dr Karl Clodius) i Ritera (Dr Karl Ritter). U obe ove skice jezgro Nemačkog carstva bi činile uz staru Nemačku, teritorije bivše Austrijske Republike, Čehoslovačke Republike, nekih zapadnih i severozapadnih delova Francuske, dok bi države na severu Evrope: Belgija, Holandija, Danska, Norveška i Švedska kao vazalne činile, kroz neku pogodnu formu, privredno jedinstvo sa jezgrom. Ostala područja Evrope na severu i jugu ulazila bi u veliko privredno područje nemačkog Rajha, dok bi se na području Afrike za Nemačku obezbedila prostrana kolonijalna područja.[112]

Nas posebno interesuje tretman i položaj zemalja jugoistočne Evrope i ovim skicama dvojice diplomatskih i privrednih stručnjaka nacističke Nemačke. Prema zamisli Klodiusa, čiji je nacrt nastao dan ranije od Riterovog, 30. maja 1940, jugoistočna Evropa je tretirana kao sirovinska baza za sigurnije snabdevanje nemačke industrije i istovremeno kao tržište za plasman nemačke industrijske robe. Istaknuto je da ovo područje ima mogućnosti da poveća svoju sirovinsku produkciju, posebno žitarica i ostalih prehrambenih artikala. Procenat od oko 50% svih tržnih viškova ovih zemalja, koje je u to vreme preuzimala Nemačka, po mišljenju Klodiusa mogao bi se povećati i na 70%, čime bi se rešilo pitanje bilo čije konkurencije na ovom području, uključujući tu i Italiju, i ekonomski bi se ovo područje potpuno vezalo za Veliki nemački rajh.[113]

Riter u svojoj skici od 1. juna 1940, ističući veliki značaj prirodnih bogatstava jugoistočne Evrope za Veliki nemački rajh, podvlači da postojeće privrednopolitičke forme odnosa i saradnje Rajha sa ovim područjem ne treba menjati, već ih na istim osnovama samo produbljivati. On preporučuje jačanje svih oblika privrednih veza, u cilju trajnog obezbeđenja potrebnih sirovina za privredu Velikog nemačkog rajha u Velikom privrednom prostoru.[114]

Karakteristika svih ovih projekata je neodređenost, posebno kad je bilo u pitanju povlačenje linija budućih granica Velikog nemačkog rajha i Velikog privrednog prostora pod vodstvom Nemaca. Možda je od svih njih bio najodređeniji rukovodilac odbora za pripremanje

[111] A. Mitrović, o. c. p. 713.
U2 ibid., pp. 713—714.
U3 ADAP., D, V, nr. 354 pp. 390—395.
114 Ibid., nr. 367. pp. 407—411.

materijala za privredne planove Sloter (Dr. Gustav Schlotter), koji je u Veliki privredni prostor pod vodstvom Nemaca ubrojao: Norvešku, Švedsku, Dansku, Finsku, Belgiju, Holandiju, Luksemburg, Protektorat u Češkoj, Generalni Guvernman u Poljskoj, Slovačku, Mađarsku, Jugoslaviju, Rumuniju i Bugarsku, dozvoljavajući mogućnost da se Velikom privrednom prostoru priključe još i Grčka i Svajcarska.[115]

Teritorijalni okvir Velikog privrednog prostora pod vodstvom Nemaca, pa čak ni Velikog nemačkog rajha kao hegemona u tom prostoru, nije u to vreme mogao još biti izgrađen, jer se još uvek vodio pomorski rat na zapadu protiv Velike Britanije i pripremao najjači vojni udar protiv SSSR. Nije sasvim slučajno što je najviše razmišljalo o uređenju novog poretka u njegovom nepotpunom obliku u leto 1940. godine. Očekivalo se posle poraza Francuske da će Britanija, nespremna za veći rat, zatražiti primirje, pa je trebalo imati neki privremeni program rešenja pitanja onoga dela evropskog tla koji su Nemci već bili osvojili, a i onoga koji je putem ekonomske ekspanzije bio već sigurno i čvrsto vezan za sudbinu Rajha; takvi su bili i veći deo zemalja i režima jugoistočne Evrope. Hitler je bio spreman da bar za određeno vreme prihvati egzistiranje još pet velikih sila sveta pored Nemačke, među njima i SSSR, protiv kojeg je već u to vreme planirao pohod i bio ubeđen da će ga u ratu pobediti i uništiti.

Trenutne prilike nisu dozvoljavale ni jasno formulisanje unutarnjeg uređenja i posebno odnosa u okviru Velikog privrednog prostora pod vodstvom Nemaca. Svi autori projekata novog poretka i Velikog privrednog prostora najviše su pažnje pridavali ekonomskim vezama, u kojima je uloga Nemačke i Nemaca bila uvek vodeća. Ovo se posebno odnosilo na evropski jugoistok. Autori su, uglavnom, izbegavali da ovo područje stave na isti politički i državnopravni nivo sa razvijenim zemljama i područjima Velikog privrednog prostora. Njemu je gotovo uvek bila određena uloga dopunskog prostora i sirovinskog izvorišta za razvijeniji svet, na prvom mestu za Nemce i Veliko nemačko carstvo.[116]

8. IZBOR GLAVNIH PUTEVA I SREDSTAVA ZA OBARANJE STAROG I STVARANJE »NOVOG PORETKA«

Glavno sredstvo u rušenju postojećeg poretka zasnovanog na mirovnoj konferenciji u Versaju i stvaranju novog poretka u Evropi u kojem bi hegemonija nemačke rase došla do punog izražaja, trebalo je da bude rat. Međutim, ni druga sredstva na putu do cilja, kako je to i praksa pokazivala, nacisti nisu ni za trenutak zapostavljali. U prvom delu ove studije dosta smo govorili o primeni diplomatskih sredstava, stvaranju i angažovanju nacionalsocijalističkih organizacija u pojedinim zemljama, posebno o širenju nacističke ideologije

115 A. Mitrović, o. c. p. 715.
116 Ibid., pp. 716—733.

u nemačkim nacionalnim skupinama u pojedinim zemljama Evrope, korišćenju pete kolone kao sredstva za slabljenje pojedinih režima, i posebno korišćenju specifičnog oblika — ekonomske ekspanzije, koja je počinjala kroz proširivanje spoljnotrgovinske razmene kao pret-hodnice i prenosila se uskoro u druge oblike prodora — političke, kulturne, vojne itd. Ovi sekundarni ili uslovno nazvani »sporedni« koloseci u borbi za obaranje versajskog sistema i stvaranje »novog poretka« mogli su naširoko biti primenjivani prema malim i privre-dno nerazvijenijim ili vojnički slabijim zemljama.

Bitka za velika rešenja — za potpuno razbijanje postavljene ra-vnoteže sila i brisanje granica ili oduzimanje teritorija od velikih ze-malja — mogla se rešavati samo ratom. Ostvarenje prevlasti nad starim rivalom i glavnim suparnikom na kontinentu — Francuskom i ostvarenje programa osvajanja »životnog prostora« na istoku na račun SSSR moglo se obezbediti samo jednim velikim ratom.

Jedan od sporednih koloseka u realnim prilikama datog vremena predstavljao je i jugoistok Evrope. Tridesetih godina, pod uticajem ni-za činilaca, a naročito pod uticajem svetske ekonomske krize i njenih trenutnih i dugoročnih posledica, počelo je na ovom prostoru da la-bavi prisustvo tradicionalnih zapadnih sila. Prisustvo Italije na ovom području je slabilo, posebno je rapidno opadala njena spoljnotrgo-vinska razmena sa ovim zemljama, ali je i pored toga interesovanje Musolinija za prodiranje u ovom pravcu raslo. Nastao je period kad bi ratni zaplet na području jugoistočne Evrope bio uglavnom neko-ristan, ako ne i štetan za većinu velikih interesenata za dominaciju na ovom prostoru.

U takvim uslovima Hitler se opredelio za metod laganog i mir-nog prodiranja prema jugoistoku, o čemu smo govorili u prvom delu ove knjige. Jednom perfidnom politikom smirivanja suparnika, koju je posebno vešto vodio prema svom idejnopolitičkom istomišljeniku Musoliniju, Hitler je uspeo da već u toku prve četiri godine Nemačka ojača svoje spoljnotrgovinske i privredne veze do tog nivoa da više nije dolazilo uopšte u pitanje definitivno uključivanje celog ovog po-dručja u interesnu sferu Nemačke.

Na solidnoj osnovi stvorenoj u prvom četvorogodišnjem periodu nastavljeno je još intenzivnije privredno, političko, kulturno i vojno prodiranje Rajha prema jugoistoku. Kad je ovo područje neposredno pred početak rata postalo stvarno dopunsko područje nemačke ratne privrede, Musolini je pokušao da spase barem jedan deo bogatstva ovog područja za sebe. Njemu je posebno teško padalo skoro potpuno preuzimanje od strane Nemačke strategijski najvažnijih sirovinskih izvora, bakra i olova iz Jugoslavije i nafte iz Rumunije. U jesen 1940, upravo u vreme kad je Nemačka završavala svoj »ekonomski« po-hod u ovim zemljama i osvajala apsolutne pozicije i u onim sirovin-skim granama koje su do tada bile pod dominacijom drugih sila, di-plomatski i privredni funkcioneri Italije pokušavali su da se nešto od toga dobije i za Italiju.[117] Polovinom oktobra 1940. posetio je Ber-

117 ADAP D, XI, nr. 115. pp. 170—171.

lin italijanski ministar privrede Rikardi (Raffaello Riccardi) i na sastanku sa ministrom privrede Nemačke Funkom 11. oktobra pokušao da objasni svome kolegi potrebu učešća Italije u eksploataciji prirodnih bogatstava ovog regiona.[118] Pošto ovde nije mogao ništa određeno postići, on je ponovo na sastanku sa Hitlerom 15. oktobra pokrenuo pitanje učešća Italije u podeli najpotrebnijih sirovina kojima raspolaže evropski jugoistok, na prvom mestu, rumunske nafte. No od toga nije moglo biti baš ništa, jer je Hitleru sve to što je uspeo da zadobije i preotme od drugih konkurenata bilo potrebno za pripreme rata na istoku. S obzirom da se u to vreme vršilo zaposedanje nemačkim trupama naftonosnog basena i drugih značajnijih područja u Rumuniji, Hitler je pokušao da pred svojim saveznikom opravda taj jednostrani poduhvat opasnošću od ulaska sovjetskih trupa na ova područja i isto tako od bombardovanja naftonosnih izvora od strane engleske avijacije.[119]

Nezadovoljni celokupnim razvojem situacije i naročito nemačkim apsolutnim zaposedanjem svih pozicija u Rumuniji i Mađarskoj kao i pripremanju istih koraka u ostalim zemljama jugoistočne Evrope, Italijani su našli hrabrosti da svom savezniku postave direktan predio# o podeli plena na jugoistoku Evrope. Prvi korak trebalo je da se učini upravo u zemljama u koje je u ovo vreme privredna i politička ofanziva (u Rumuniji i vojna) Rajha bila najsnažnije usmerena. Ministar Rikardo predložio je savetniku Klodiusu da se podele uticajne sfere, a što je značilo i prirodna bogatstva u Rumuniji i Jugoslaviji, na taj način što bi Italija sa odnosom od 51% prema 49% za Nemačku imala prednost u Jugoslaviji, a Nemačka sa 51% prema italijanskih 49% u Rumuniji.[120] Bio je to bezuspešan zahtev da se deli podeljeno, odnosno ono što je jači partner bio već čvrsto zgrabio za sebe.

Ovakvo držanje Berlina i sve ubrzaniji rad na daljoj ekspanziji Rajha prema jugoistoku mogli su da dovedu do revolta u Rimu i da stvore još opasniju situaciju za izbijanje sukoba na Balkanu od one u prvoj polovini 1940. kad je Musolini priželjkivao ratni sukob sa Jugoslavijom. Zato će Hitler i njegova diplomatija pokušati da iskoriste sve mogućnosti da spreče Musolinija da napadne Grčku, koja je sad bila na meti.[121]

No sve je nekako uspevalo do ulaska nemačkih trupa u Rumuniju, prema kojoj je kao romanskoj zemlji Musolini bio posebno osetljiv. Vraćajući milo za drago Musolini je prvi put, počinjanjem rata protiv Grčke 28. oktobra 1940, pokazao svome savezniku Hitleru da ne može dalje da se ide bez Italije.[122]

[118] Ibid., nr. 173. pp. 242—244.

[119] Ibid., nr. 177. pp. 253—256.

120 **ADAP D, XI/1, nr. 181, pp. 263—264.**

[m] A. Mitrović, o. c. pp. 66—73.

i[22] D. Lukač, *Uloga Balkana u osvajačkim planovima »Osovinskih sila«,* u zborniku: *Znanstvena konferencija, Snage i putovi rata i mira,* Zagreb, 1978, pp. 200—208.

Bez obzira na rezultate napada i na posledice tog rata, o čemu će kasnije biti više reći, ovaj potez saveznika Musolinija uputio je Hitlera na još pažljivije odabiranje oblika rata za postizanje definitivnog cilja. U ratnom štabu Nemačke potpuno je utvrđeno opredeljenje da budući odlučujući rat na istoku bude izraziti priiner brzog i oštrog udara, takozvani »Blitzkrieg«.

Razlozi za izbor ovakvog oblika rata bili su višestruki. Pokušaćemo da ukratko ukažemo na neke od njih.

Ma koliko da je Nemačka proširila svoju sirovinsku bazu pripajanjem ili zaposedanjem niza zemalja u Evropi i ostvarenjem apsolutnog uticaja u mnogim manjim evropskim zemljama, ona se u sirovinskim mogućnostima nije mogla porediti sa ostalim zemljama — SSSR, SAD i Velikom Britanijom. Svaka od ovih zemalja imala je na raspolaganju veća prostranstva i veće količine svih potrebnih strategijskih sirovina za duže vreme. Sirovinski potencijali Nemačke, uključujući tu i privredne mogućnosti svih vojnički pobeđenih i ekonomski podjarmljenih zemalja, bili su ograničeni. Pri ovakvom odnosu sirovinskih mogućnosti, Nemačkoj je kao trenutno spremnijoj sili sa razvijenijom vojnom industrijom, odgovarao brz i kratak udar dobro opremljenih i koncentrisanih snaga.

Ni u geopolitičkom i urbanom smislu Nemačka se nije mogla porediti sa svojim budućim ratnim protivnicima. Ona se nalazila teritorijalno između svojih protivnika, na manjem i urbano pretrpanom i prenaseljenom području, koje je avijacija mogla uspešnije da razara. U takvim uslovima vremenski duži rat pružao je mogućnosti sistematskog uništavanja industrijskih i privrednih centara.

Sve dublje protivrečnosti Rajha i zapadnih sila na jednoj strani, i Rajha i SSSR na drugoj strani, navodile su na zaključak da će se Nemačka armija morati susresti za kraće ili duže vreme sa ratom na dva fronta. Jedan takav rat, ukoliko bi duže trajao, lako je mogao da iscrpi postojeće mogućnosti i potencijale Nemačke i dovede do njenog poraza.

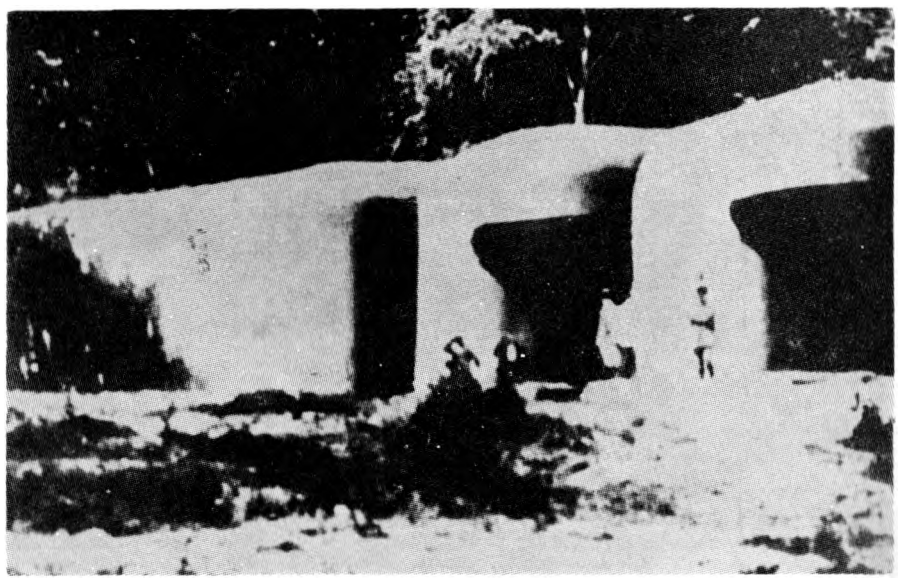
Svemu ovome priključile su se protivrečnosti između Nemačke i Italije, koje su mogle dovesti i do konfliktnih situacija kakva je bila u trenucima kada je Italija htela da raspali rat na Balkanu, koji je Rajh ekonomskim merama već osvojio. Izlaz iz svega ovoga bio je u munjevitom udaru i likvidaciji jednog, svakako slabijeg protivnika Rajha.

Sve su to bili činioci koji su opredelili Hitlera da odabere kao sredstvo za obaranje poretka stvorenog na temelju Versajskog ugovora i izgradnju novog, munjeviti rat, »Blitzkrieg«. U uslovima sve oštrijeg konfrontiranja sa silama na zapadu i sa SSSR, »Blitzkrieg« će postati za Hitlera jedina alternativa.[123]

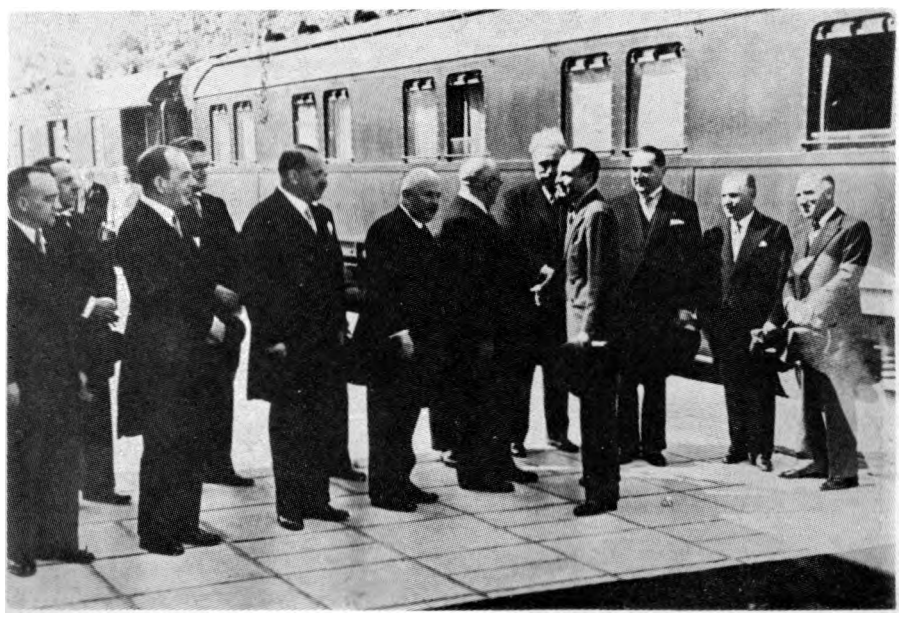
[123] **šire o ovome: A. S. Milward, *Der Einfluss ökonomischer und nicht-ökonomischer Faktoren auf die Strategie des Blitzkriegs,* u zborniku: *Wirt und Rüst.* pp. 189—201.**

Posle uspešne primene jednog takvog udara protiv Francuske u leto 1940. čitava strategijska priprema i ratna proizvodnja Rajha, biće usmerene u pripremanje jednog još snažnijeg, pripremljenijeg i organizovanijeg udara, koncentrisanih snaga na istoku.

Kako je to istorijska praksa pokazala, strategija munjevitog rata imala je nekih početnih uspeha, ali je stvarnost opovrgla predviđanja nacističkih ratnih planera. Skoncentrisana tehnika vođena nacističkim zanesenjacima nije bila u stanju da se nosi sa združenim demokratskim i progresivnim snagama čovečanstva, o čemu ćemo kasnije nešto više reći.

Francuska se uspešno povukla iz sveta i sklonila iza betonskih bunkera Mažino linije, ali se nije obezbedila od upada hitlerovaca

Povratak kneza Pavla iz Londona sa svečanosti krunisanja britanskog kralja, juna 1937.

Musolini nad svojim vojnicima u koje će se razočarati već u toku prvog pohoda preko Jadrana i sukoba sa. grčkim borcima

Esesovske jedinice na vojnoj obuci i pripremi za rat

Glava druga

SLABLJENJE SISTEMA KOLEKTIVNE BEZBEDNOSTI NA PODRUČJU JUGOISTOČNE EVROPE I LIKVIDACIJA REPUBLIKE AUSTRIJE

Krajem 1936. i početkom 1937. godine došlo se u vrhovima nacističke Nemačke do zaključka da su sazreli uslovi za brzi rad na pripremanju vojnog pohoda prema srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Brzo i olako postignuti uspesi na polju privredne, a u nekim oblastima i političke ii vojne ekspanzije u proteklim godinama i mržnja prema svemu što je napredno i demokratsko podsticali su osvajačke apetite nacista. Jedan od novih pretećih poteza je bio Pakt protiv Kominterne sklopljen sa Japanom 25. novembra 1936, kojem će se godinu dana kasnije, 6. novembra 1937, priključiti i treća totalitarna sila, Italija.[1] Ovaj potez je imao propagandno-demagoški cilj, da pokoleba i zaplaši u stroju protivnika totalitarizma i desno opređeljene strukture, čija je uloga bila značajna i u državnim vrhovima velikih zapadnih sila, koje ,su isto tako strahovale i od komunizma. Prateće unutrašnje slabosti buržoasko-demokratskih sistema u Francuskoj i Engleskoj i posebno izvesna nesigurnost u njihovoj međusobnoj saradnji pojačavala je nade kod nacista u uspeh njihove ekspanzije. Isto tako početak intenzivnijeg naoružanja ovih dveju zemalja i strah od eventualnog gubljenja prestiža sa vremenom požurivale su naciste u akciju.[2]

U iziboru pravca nije bilo dileme, bio je to jugoistok. Ovi prvi koraci i potezi narastajuće sile Trećeg Rajha trebalo je da se izvedu bez upotrebe oružane sile i rizikovanja svetäkog rata koji bi, u nepripremljeniim uslovima, mogao da se završi i na štetu Nemačke. Zbog toga su pripreme ovoga pohoda bile još komplikovanije i teže. Na putu do počinjanja pohoda, osvajačkog ali bez upotrebe oružane sile, trebalo je resiti još mnogo problema i neutralisati niz mogućih prepreka. Jedan od značajnih činilaca koji je mogao da pomogne, ali isto tako i /da zamrsi odnose do usijanja, bila je Jugoslavija. Zahvaljujući svome geopolitičkom položaju Jugoslavija je mogla da bude činilac podrške, ali isto tako i velike smetnje. Ona je mogla da bude pokretač Male antante u borbu za zaštitu Čeho-

[1] **J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919. à nos jours,* 7e ed. Dalloz, 1978, p. 332.**

[2] **Uporedi: A. J. P.- Taylor, *The Origins of the Second World War,* London, p. 106.**

slovačke i Austrije, pa i vinovnik angažovanja i drugih, što bi moglo voditi ratu koji Rajh nije još želeo. Pridobijena Jugoslavija za saradnju kao najveća zemlja jugoistočne Evrope, po mišljenju samog Hitlera vojnički najjača na Balkanu, strateški najznačajnija, mogla je da posluži i kao rušilac postojećeg sistema kolektivne bezbednosti i razbijač pokreta za pružanje otpora ekspanziji Rajha. Isto tako Jugoslavija je zauzimala istureno mesto na liniji između prostora koji je trebalo bez topova osvojiti i saveznice Italije, prema kojoj je, pored saglasnosti, tinjao i niz prikrivenih i privremeno prigušenih protivrečnosti.

Iz tih razloga nacisti će već u 1937. veliku pažnju posvetiti Jugoslaviji, njenom privlačenju u tabor prijatelja Rajha, odnosno njenom izvlačenju iz postojećeg sistema kolektivne bezbednosti koji je izgradila »versajska« Evropa, i konačno njenom osposobljavanju za rušioca tog sistema. U kratkom vremenu, uz neposredno učešće nemačke diplomatije, bili su sklopljeni dvostruki ugovori, Pakt o večnom prijateljstvu između Bugarske i Jugoslavije potpisan u Beogradu 24. januara 1937, i Ugovor o prijateljstvu između Jugoslavije i Italije potpisan u Beogradu 25. marta 1937, nazvani »Beogradski ugovori«, koji su bili direktno upereni protiv sistema kolektivne bezbednosti u ovom regionu i doprinosili slabljenju Male antante i Balkanskog sporazuma. U toku 1937. godine postavljeni su temelji rešavanju problema u odnosima između Mađarske i Jugoslavije i približavanju ove dve zemlje u cilju daljeg slabljenja Male antante i obezbeđenja izolacije Čehoslovačke a jednim delom i Austrije. Istovremeno je počeo proces približavanja Mađarske i Rumunije u cilju potpune izolacije Čehoslovačke i daljeg slabljenja Balkanskog sporazuma. Sporazumom između Italije i Jugoslavije Nemačka je uspela da sebi osigura dominaciju u osetljivom prostoru prema saveznici Italiji i obezbedi siguran bedem eventualnom pokušaju širenja italijanske ekspanzije u Podunavlju.

Izvršavanju ovih krupnih zadataka koji su omogućavali početak nasilne ekspanzije Rajha prema jugoistoku pomogli su konzervativni slojevi u zapadnim zemljama svojim kolebanjem, neodlučnošću i popusti jivošću, a za izvršavanje tih zadataka lično su se angažovali pronacistički orijentisani dvorovi u većini balkanskih zemalja i vlade među kojima posebno mesto pripada jugoslovenskoj vladi Milana Stojadinovića.

1. PAKT O VEČNOM PRIJATELJSTVU JUGOSLAVIJE I BUGARSKE OD 24. JANUARA 1937. I NEMAČKA

Prilike u svetu i naročito u jugoistočnoj Evropi krajem 1936. i početkom 1937. godine bile su povoljne za približavanje Bugarske i Jugoslavije.[3] Bugarska je bila posle Nejskog mirovnog ugovora u

[3] **Sire o ovoj tematici: П. Арсов, *Българско-югославският пакт 1937. г. Балкански Мюнхен. Трудове на висшия икономически институт „Карл Маркс“* София 1961. (Dalje pri citiranju kraće, П. Арсов, *Българско-югослав-***

taboru pobeđenih, što je teralo i svrstavalo u posleratnom vremenu u grupu nezadovoljnih zemalja koje su težile ispravci i promeni postojećih granica. Zato su njene oči u iposleratnom vremenu najčešće bile uperene iprema revanšističkim ailama. Od dolaska nacista na vlast u Nemačkoj glavne nade su usmerene prema Nemačkoj, koja je kao osnovnu liniju svoga plana tražila uništenje postojeće političke karte Evrope i stvaranje »novog poretka«. Bugarska je, sticajem istorijskih okolnosti i loše vođenom politikom svoje buržoazije, bila jedina zemlja koja je bila nezadovoljna postojećim granicama sa svim svojim susedima, i priželjkivala je u određenim uslovima ispravke tih granica u svoju korist. Tridesetih godina revizionističke zemlje su svoje zahteve u cilju promene granice usmeravale prema jednom ili dvojici suseda gde su se ukazivale najpovoljnije mogućnosti za početak ostvarivanja revanšističkog programa. I Bugarska je u vreme iščekivanja početka razrešavanja ključnih pitanja u međunarodnim odnosima polovinom tridesetih godina, ocenjujući da joj borba protiv sve četvorice suseda ne može doneti uspeh, krenula izboru pravaca za usmeravanje svojih revizionističkih zahteva. Sticajem okolnosti ispostavilo se da je za isključivanje iz te borbe za promene granica, barem privremeno, bila uz Tursku, sa kojom je Bugarska imala najmanje nerešenih problema, i Jugoslavija.

Čitav niz činilaca je uslovljavao izdvajanje Jugoslavije, sa kojom je Bugarska imala teritorijalne i granične probleme ništa manje nego što su bili oni prema Grčkoj i Rumuniji. Određenu ulogu u tom

ският пакт . . .) **Манчев, Бистрицки,** ***България и нейните съседи 1931—1939.*** **София, (Pri citiranju kraće, К. Манчев, В. Бистрицки,** ***България и нейните съседи . . .*** **) 2. Avramovski,** ***Yugoslav-bulgarian perpetual friendship Pact of 24 January 1937.*** **u časopisu:** ***Candian Slavonic Papers,*** **Otava 1969. 3 pp. 304—338. Isti autor,** ***Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta od 24. januara 1937. godine na odnose između članica Balkanskog sporazuma,*** **JIČ, Beograd 3/1964. (Pri daljem citiranju kraće,** ***Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta. ..)*** **Beograd, 1968. В. К. Волков,** ***Германо-югославские отношения в 1933—1938. годах и развал Малой антанты,*** **Москва 1963: (Pri daljem citiranju kraće, В. К. Волков,** ***Германо-югославские отношения . . .*** **) К. Манчев, В. Бистрицки,** ***Българо-югославското сближенние и Чехословакия (1933—1937) Исторически преглед*** **4/1968. София, pp. 3—38; К. Манчев,** ***Югославия и фашистские государства в канун втарой мировой войны (1937—1939), Etudes Balkaniques,*** **Sofija, 1/1964, pp. 11—29; Isti autor,** ***Le Pacte bulgaro-yugoslave de 1937. et l'opinion publique bourgeoise en Bulgarie et en Yugoslave, Etudes balcaniques*** **Sofia, 4/1972, pp. 80—97; Isti autor, Le** ***Pacte bulgaro-yougoslave de 1937. et les raports intemationaux, Studia Balcanica*** **4,** ***Политиката на великите сили на Балканите в навечерието на световна война,*** **София 1971, pp. 39—65; Isti autor,** ***Германия и Българо-югославските отношения в навечерието на втората световна война,*** **u zborniku:** ***Българско германски отношения и връзки,*** **tom I, Sofija 1972. pp. 347—371 (Pri citiranju skraćeno,** ***Германия и Българо-югославските отношения. . .*** **); V. Bistricki,** ***Zu den Fragen der Beziehungen Bulgariens su den Grossmächten in der Jahren 1936—1938,*** **u zborniku:** ***Studia Balcanica*** **4,** ***Политиката на великите сили на Балканите в навечерието на втората световна война,*** **София 1971. pp. 99—121; И. Димитров,** ***Опит за привлачение на България*** **в Балканската антанта 1934—1936. и, Векове, 1973. N 6. pp. 34—49; И. Димитров,** ***Българската демократична общественост, фашизмът и войната 1934—1939. Год. на Соф. Университет, Фил. ист. фак.*** **Т. LXIV. 1976. pp. 232—323; С. Колев,** ***Борбата на БКП за народен фронт 1935—1939.*** **София 1959; Г. Радев,** ***Единият работнически фронт 1934—1939,*** **София 1967.**

opredeljenju igrala je istovetnost spoljnopolitičke orijentacije vladaj ućih vrhova, posebno premijera Kjoseivanova i Stojadinovića. Od dolaska na čelo vlade Jugoslavije, Stojadinović je počeo da neguje najprisnije odnose sa Trećim Rajhom sagledavajući u tome garanciju održavanja sqpstvene moći u sve uzavrelijem vremenu opasno ugroženom bujanjem revolucionarnog radničkog i demokratskog pokreta u zemlji i svetu. U sve nestabilni joj političkoj situaciji u centralnoj i jugoistočnoj Evropi, na koju je delom uticalo prvo ekonomsko a onda i političko povlačenje jedne od dotada vodećih svetskdh sila — Francuske iza bedema svojih zapadnih granica, ovakva politika izgledala je vladajućim vrhovima u Jugoslaviji kao najsigurniji put spasenja. Uporedo sa razrešavanjem protivrečnosti između Rajha i Italije rasla su kod vladajućih vrhova u Beogradu nastojanja da se nađu putevi približavanja i saradnje prema Italiji, sa kojom je Bugarska dugo imala prisnije veze. Prijateljstvo sa velikom silom nalagalo je maloj državi da bira sebi prijatelje među prijateljima te velike sile. Bugari su znali kakvu važnost pridaje Nemačka mestu i ulozi Jugoslavije i njenoj saradnji u spoljnopolitičkim potezima isila osovine. Pored ostalog, i ovo je uticalo da je Bugarska iza prijatelja izabrala takvu zemlju. Doprinosila je ovom i činjenica da su oibe zemlje slovenske a znatan udeo su imale i simpatije vodećih ličnosti obeju zemalja prema totalitarnom sistemu. I Stojadinović i Kjoseivanov još pre dolaska na položaj predsednika vlada obećavali su ovakvu orijentaciju. Kjoseivanov je odmah po ulasku u bugarsku vladu kao ministar inostranih poslova kao jedan od svojih primarnih zadataka isticao proširenje saradnje s Jugoslavijom.[4]

I Stojadinoviću je najviše odgovaralo prijateljstvo Bugarske jer je tim činom pretvarao u prijatelja zemlju prema kojoj su bili najteži pogranični i teritorijalni problemi, a istovremno mu je taj potez omogućavao da oštricu sopstvene ekspanzije usmeri prema najprivlačnijem ishodištu težnji dela srpske buržoazije — prema Egejskom moru.

Povoljna okolnost je bila i u tome što su Engleska i Francuska podržavale to približavanje. Eduard Boji, predsednik Balkanskog komiteta u Londonu i ranije zastupnik teza velikobugarske buržoazije, boraveći kao gost Bugarske u Sofiji u leto 1936, savetovao je Bugarima približavanje i saradnju sa Jugoslavijom.[5]

Tako je približavanje ove dve zemlje bilo u skladu sa osnovnim pravcima spoljne politike većine velikih sila. Za približavanje ovih dveju zemalja veliki značaj imalo je što su tu politiku zastupale one građanske snage koje su bile na vlasti. Motivi za brisanje ili odlaganje postojećih nerešenih problema između dve zemlje i za jačanje saradnje bili su za obe strane višestruki.

[4] ***История на България,*** **III София 1964, pp. 298—313; К. Манчев, *Германия и Българо-югославските отношения.* .. p. 352.**

[5] **2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937,* Beograd 1968, (Dalje skraćeno *Balkanske zemlje.* ..) p. 237.**

m

Stojadinović, kome se ne može poreći i smisao za realno prosuđivanje kad su bili u pitanju njegovi lični interesi i prestiž njegove klase, na vreme je uočio da se u sve komplikovanijim i napregnutijim međunarodnim prilikama neće moći uspešno konfrontirati prema više suseda koji su smatrali da imaju neraščišćene račune sa Jugoslavijom.[6] Isključivanje Bugarske iz tabora neprijatelja bilo je privlačno za velikosrpsku buržoaziju iz više razloga. Bugarska je godinama bila najuvređenijd nezadovoljnik i kroz istoriju često ratni protivnik Srba, i u isto vreme ipo kulturi i običajima najbliža od svih suseda narodima Jugoslavije. Granica prema Bugarskoj godinama je bila najnemirnija a incidenti i sukobi često su prerastali u obračune. Oslobađanjem od ovih briga režim je sticao povećane mogućnosti za borbu protiv radničkog pokreta ,i nacionalnih pokreta u Makedoniji i celoj zemlji. Nije u svemu ovome bio beznačajan ni strah od narastajućeg radničkog pokreta u obe zemlje. Upravo ovih godina KPJ i KPB su imale uspeha u svojim nastojanjima da prodru u redove progresivnijih građanskih partija i da pridobiju deo radnika, inteligencije i seljaštva za politiku borbe protiv nenarodnih režima u Jugoslaviji i Bugarskoj.[7] Pretpostavljalo se da će ovom saradnjom i osloncem na antikomunističke sile vani, konzervoativne snage u obe zemlje lakše moći da obezbede egzistenciju postojećih režima i zadrže vlast u rukama.

Posle i prinudnog smirivanja stanja na granicama između Vardarske i Pirinske Makedonije, uz oslonac na odgovarajuće inostrane sile, moglo se obostrano pristupiti pripremama za eventualno ostvarenje starih želja i bugarske i srpske buržoazije — prodora u pravcu Egejske Makedonije i Trakije. Izborom Bugarske kao saveznika računalo se u Jugoslaviji i na odobravanje u narodu zbog rešavanja jednog teškog problema u odnosima između dve zemlje.

Veoma značajni su bili spoljnopolitički činioci, na prvom mestu pozitivan stav većine velikih sila prema približavanju zemalja na jugoistoku Evrope, očekujući da ono doprinese smirivanju razbuktalih protivrečnosti i održavanju barem postojećeg stanja. Približavanje Jugoslavije i Bugarske bilo je poželjno jer su između ove dve zemlje stalno tinjali sukobi koji su u nekoliko navrata prerastali u opasnost za izbijanje međusobnog rata.

Za vladu Milana Stojadinovića posebno je bilo važno držanje Nemačke i Italije prema ovom približavanju Bugarskoj. Niz podataka potvrđuje da su smirivanje odnosa sa Bugarskom ine samo odobravali već i od samoga početka inicirali nemački nacisti.

Unutarpolitički i spoljnopolitički motivi bugarske vlade za popravljanje odnosa prema Jugoslaviji bili su uglavnom slične prirode kao i jugoslovenske vlade.

[6] Stojadinović je imao običaj da susede Jugoslavije naziva BRIGAMA uzimajući prvo slovo iz naziva svake zemlje: Bugarska, Rumunija, Italija, Grčka, Austrija, Mađarska, Albanija.

[7] Sire: D. Zivković, *Narodni front Jugoslavije 1935—1945,* Beograd, 1978, pp. 69—108,

I Kjoseivanov je želeo da ovim paktom reši niz unutrašnjih problema, da se na neki način ukine teško breme makedonske političke emigracije koja je godinama doprinosila zaoštravanju unutrašnjih prilika i oružanim ob računima u ikojima je otišlo na stotine života. Granica prema Jugoslaviji, koja je uz male izuzetke više ličila na bojno poprište nego na graničnu liniju, trebalo je ovim da bude smirena. S obzirom da je zbog teškog iskustva iz dva minula rata ideja saradnje i zbližavanja sa Jugoslovenima bila veoma popularna među Bugarima, očekivalo se da će približavanje Jugoslaviji doprineti jačanju popularnosti vlade i dvora kao graditelja ovakve politike.[8]

Spoljnopolitički motivi Bugarske bili isu još uticajniji. Povezivanjem sa Jugoslavijom težilo se usredsređivanju revizionističkih i revanšističkih stremljenja bugarske buržoazije na drugoj strani, prema Grčkoj i Rumuniji, ipri čemu se u datom trenutku očekivala uzvratna podrška Jugoslavije.[9]

Pošto su nastojanja bugarske vlade da se u osloncu na Italiju u posleratnim godinama ostvare neki programi bugarske spolj ne politike dali slabe rezultate, polovinom tridesetih godina usledila je preorijentacija oslonca na nemački Rajh. Nezadovoljstvo obimom italijanske podrške naročito se povećalo posle Musolini jevog govora 1. novembra 1936. u Milanu kad je, govoreći o opravdanosti i potrebi revizija granica u Evropi, izostavio da pomene Bugarsku. Uz ostale činioce ovo će doprineti da će nemački uticaj biti sve snažniji, ne samo u iprivredi Bugarske već u politici i mnogim drugim oblastima života ove zemlje.

U iziboru Jugoslavije za saveznicu doprinele su i već uspostavljene veze, kao i uzajamni odnosi i uticaji Rajha i Jugoslavije. U Sofiji su dobro znali da nemački nacionalsocijalisti pridaju vladi Milana Stojadinovića veliki značaj i posebnu ulogu u rušenju postojećeg sistema kolektivne bezbednosti, protiv kojeg je bila i bugarska buržoazije. Nalazeći se na istom zadatku i u službi nemačke globalne politike, neminovno je bilo povezivanje vladajućih slojeva jugoslovenake i bugarske buržoazije.

Ranije smo već govorili da su postojali krupni razlozi koji su upućivali Nemačku da se angažuje oko zbližavanja Kraljevine Jugoslavije i Bugarske. Pri ovome je Kraljevina Jugoslavija u Hitlerovim procenama igrala iprimamu ulogu dok je Bugarska potcenjivana. Njoj je pridavana funkcija objekta u pridobijanju Jugoslavije u njenoj funkciji aktivnog činioca na planu pripremanja prodora Rajha u ovom smeru. Još u jesen 1934. godine u jednom programskom aktu Odeljenja za jugoistok u rukovodstvu NSDAP, o ko-

[8] PA, Pol. IV 6, Jug-Bulg. Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Sofije hr. A 22 od 5. januara 1937.

[9] P. Arsov u citiranoj knjizi pp. 341—345, smatra da se bugarska buržoazija u cilju saradnje sa Nemačkom odricala od revizije prema Jugoslaviji i time činila »žrtvu«, međutim, pre će biti da je ona odstupala na jednom Pravcu da bi snažnije napadala i imala više uspeha na drugom, u ovom slučaju prema Grčkoj i Rumuniji.

jem smo dali širu analizu u prvoj knjizi ove studije, zapisano je da Bugarska može da bude u nemačkim poduhvatima na evropskom jugositoku samo drugostepeni činilac. Pri tome je isticano da će ona zahvaljujući već ostvarenim ekonomskim vezama i pokazanoj privrženosti, biti pridobijena za Nemačku bez posebnih napora.[10]

Međutim, u praksi se desilo obrnuto. Već u samom začetku građenja saradnje između Rajha i Jugoslavije, politika vlade Milana Stojadinovića, postala je uzor Bugarskoj. Saradnja vlade Milana Stojadinovića sa vladom Rajha već od početka išla je protiv postojećeg stanja, odnosno protiv postojećih organa kolektivne bezbednosti — Male antante i Balkanskog pakta. Isto tako želja bugarske buržoazije bila je rušenje tih paktova koji su bili usmereni protiv njenih mogućih spoljnopolitičkih namera i poduhvata. Tako su se vladajući vrhovi Bugarske i Jugoslavije našli na istom zadatku koji se uklapao u globalne poduhvate nacističke politike na jugoistoku Evrope.[11]

Bliskost i istovetnost motiva tri zemlje dovele su do angažovanja na istom zadatku i Nemačke kao velike sile i Jugoslavije i Bugarslke kao malih zemalja, na privremenom umirivanju pa čak i definitivnom odbacivanju nekih spornih problema u odnosima između vladajućih vrhova jugoslovenske i bugarske buržoazije, odnosno do inicijativa za zbližavanje ovih zemalja.

Svakako da su inicijative najjačeg i odlučujućeg nosioca politike, Nemačke, bile najznačajnije pa čaik i presudne u ostvarenju ovog približavanja i saradnje balkanskih zemalja.

Ova inicijativa vodećih ljudi Rajha pojavila se istovremeno sa prvim znacima promene spoljnopolitičkog kursa Jugoslavije i Bugarske. Dolazak Kjoseivanova na kormilo spoljne politike Bugarske u aprilu 1935. najavio je ovaj kurs sa strane Bugarske. Ministar Kjoseivanov je kao jednu od svojih važnijih zadaća na spoljnopolitičkom planu postavio — razrešavanje postojećih problema prema Jugoslaviji i uspostavljanje bliske saradnje sa tom zemljom.[12] U Jugoslaviji je Milan Stojadinović, još pre dolaska za predsednika kraljevske vlade, u junu 1935. obećavao da će kad dođe na kormilo vlasti ostvariti svoj san iz mladosti, zbližavanje sa Bugarskom.[13] Podstrek ovoj obosatrano najavljenoj inicijativi dali su nacisti blagovremeno još u samoj njenoj pojavi. Oni su po poznatoj praksi dobro pratili i studirali politička kretanja kako u svojoj zemlji, tako
i u svim delovima spoljnog sveta. Dobro su znali za promene i nova stremljenja ikoja su se počela ispoljavati na ovom delu Balkana u odnosima između Jugoslavije i Bugarske. Nije se slučajno desilo da

[10] BA, NS, 2/3 Bd. 54. Odeljenje za Jugoistok. Analiza spoljnopolitičkog ureda NSDAP od 27. okt. 1934. pp. 8—11.

[11] PA, Pol. IV 6, Jug-Bulg. Bd. 1, telegram Nemačkog poslanstva iz Beograda nr. 105 od 9. nov. 1936; Ibid., telegram Nemačkog poslanstva iz Sofije od 2. febr. 1937. i izveštaj nr. A 22 od 5. januara 1937; Ibid., Izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda nr. 69 od 8. januara 1937.

12 *История на България,* III pp. 298—304.

13 M. M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt,* 1970, Rijeka (Dalje skraćeno, M. M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt.* ..) pp. 359—360.

Sé mporedo sa promenama kursa u ovim zemljama krajem maja 1935. našao u Sofiji Gering sa jednim od važnih zadataka: da ispita novu klimu u bugarsko-jugoslovenskim odnosima i da podstrek onim snagama koje su bile za povezivanje dveju zemalja. On je hrabreći te snage govorio da je Nemačka veoma zainteresirana za što bolje odnose između Bugarske i Jugoslavije i da je spremna da pomogne da dođe do sporazuma i saradnje između dve zemlje. Upućivanje na saradnju i .pomaganje njenog ostvarivanja činili su zvanični predstavnici Rajha i kasnije više puta.[14]

Zbližavanje dveju zemalja mimo postojećih paktova sistema kolektivne bezbednosti na Balkanu, išlo je u prilog Nemačkoj. Slabljenje postojećih veza između Jugoslavije i njenih saveznika doprinosilo je labavljenju »versajskog« sistema i istovremeno slabljenju uticaja Francuske i Engleske na ovom području. Uspostavljanje nove bilateralne kombinacije je istovremeno predstavljalo određenu protiv vtežu rimskim sporazumima između Italije, Mađarske i Austrije koji su, pored ostalog, imali i cilj da zaustave prodiranje Nemačke prema jugu.[15]

U toku 1936. godine rađeno je obostrano iz Sofije i iz Beograda na približavanju, uz negovanje svih oblika i vidova saradnje. Poseta bugarskog kralja Borisa Jugoslaviji u februaru 1936. i njegovi razgovori sa knezom Pavlom i Milanom Stojadinovićem otvorili su epohu intenzivne saradnje.[16] Već u to vreme počelo se govoriti i o skorom sklapanju pakta između Jugoslavije i Bugarske.[17] Učestale izjave za štampu državnika Bugarske i Jugoslavije i novinski članci o sve boljim odnosima između dve zemlje samo su potvrđivali ove vesti.[18]

U leto i jesen 1936. pojačane su kulturne i druge veze. Politika saradnje naišla je na jaku podršku crkve i sveštenstva. Učestala su gostovanja pozorišta, kultunih društava i razmena poseta pojedinih javnih radnika, među kojima je posebno bila značajna razmena poseta između pravoslavnih crkava u Bugarskoj i Jugoslaviji.[19]

Idejni tvorac i najaktivni graditelj ovoga zbliženja bio je Kjoseivanov, koji je od dolaska na čelo vlade 23. novembra 1935. postao, uz kralja Borisa, glavni nosilac monarhofašističke diktature u Bugarskoj .

Ubrzana kretanja u međunarodnim odnosima krajem 1936. i naročito zbivanja u Spaniji, stvaranje osovine Rim—Berlin i ute-

[14] **2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*... pp. 352—353.**

[15] **Uporedi: D. Biber, *Die Jugoslavisch deutschen Beziehungen, von 1933, bis 1941. Das internationale Jahrbuch für Geschichtsunterricht,* Bd 9 1963/64, Braunschweig 1964. p. 34.**

[16] **M. M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*... pp. 403—404.**

[17] **PA Pol. II, b, Generalia, Balkanpolitik im allgemeinen, Bd. 9, telegram Nemačkog poslanstva iz Sofije nr. 16 od 19. februara 1936.**

[18] **2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*... p. 238.**

[19] **PA Pol. IV 6, Jug-Bulg. Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Sofije nr. A 534 od 17. septembra 1936, i izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda nr. 2435 od 22. septembra 1936.**

meljenje Antikominterna pakta, uticali su na još brže zbližavanje Bugarske i Jugoslavije. Kjoseivanov kao ministar inostranih dela Bugarske, vraćajući se iz Zeneve za Sofiju, 12. oktobra 1936. zadržao se u Beogradu i vodio razgovore sa knezom Pavlom i Milanom Stojadinovićem o jugoslovensko-budarskim odnosima. Na ovom sastanku je već određenije razgovarano o bugarsko-jugoslovenskom paktu.[20] Ideja o ovom paktu naišla je na dobar prijem kod vladajuće jugoslovenske buržoazije. Stojadinović je iprilikom posete Ankari, početkom novembra, u razgovorima sa predsednikom turske vlade Inenijem (Ismet Inöni) i ministrom inostranih dela Arasom (Rüstü Tevfik Bey, a od novembra 1934. i Aras) indirektno priznao da su već vođeni razgovori sa Bugarima o paktu. Njegovo pitanje, šta da se radi ako Bugarska predloži pakt o prijateljstvu, kakav ona ima i sa Turskom, nekoj od drugih članica Balkanskog sporazuma, otkrivalo je da je takav pakt ponuđen Jugoslaviji. Predstavnici Turske su, prema rečima Stojadinovića, bili spremni da prihvate pakt uz jedini uslov, da ga odobre i ostale članice Balkanskog sporazuma.[21] Turska nije slučajno izabrana kao prva od članica Balkanskog pakta pred kojom je najavljena mogućnost sklapanja pakta o prijateljstvu između Bugarske i Jugoslavije. Prema čl. 2. Balkanskog sporazuma potpisnice sporazuma su se obavezale »... da neće na sebe primati nikakvu političku obavezu naspram ma koje druge balkanske zemlje koja nije potpisnica ovog sporazuma bez prethodnog uzajamnog obaveštenja, i da neće primati na sebe nikakvu političku obavezu naspram ma koje druge balkanske zemlje bez prethodnog pristanka ostalih ugovornica«.[22] Turska, koja je u to vreme imala sličan pakt i dosta dobre odnose sa Bugarskom, mogla je da posluži kao oslonac u pokušajima da se savlada otpornost koja se očekivala od Grčke i Rumunije. U Atirni i Bukureštu dobro su znali da će otupljivanje revizionističke oštrice Bugarske prema Jugoslaviji doprineti povećavanju revizionističkih težnji i aspiracija prema ovim dvema zemljama i da postoji mogućnost da se na platformi slovenske solidarnosti i bliskosti lako pridobiju izvesni slojevi jugoslovenskog i bugarskog društva, uz to i na istoj osnovi dobije i saglasnost Cehoslovačke, koju je, uzgred rečeno, bez velikih napora Stojadinović dobio sa te strane.[23]

U Berlinu su bili redovno obaveštavani i o toku priprema za sklapanje pakta. Obaveštenja o tome su stizala i iz Beograda i Sofije. Kjoseivanov je u razgovoru sa nemačkim poslanikom u Sofiji Rimelinom (Eugen Rümelin) 2. novembra 1936. isticao značaj strategijske linije Budimpešta—Beograd—Sofija koja bi se oslanjala na nemačku silu, ne spominjujući uopšte Italiju.[24]

[20] **П. Арсов,** ***Българско-югославският пакт 1937.*** **.. p. 343; К. Манчев, В. Бистрицки,** ***България и нейните съседи...*** **pp. 208—209.**

21 M. M. Stojadinović, ***Ni rat ni pakt...*** **p. 402; ASFRJ, A-I, M. S. 1937/14. izveštaj Stalne delegacije KJ pri Društvu naroda, bb. od 28. januara 1937.**

[22] **2. Avramovski,** ***Balkanske zemlje i velike sile.*** **. . p. 241.**

23 Ibid., p. 241.

[24] **Г. Марков,** ***България и балканската политика на Третия райх (октомври 1936. април 1937. г.)*** **Separat iz** ***Istoričeskog pregleda,*** **knj. 3. u biblioteci kod autora, p. 40.**

Očigledno je da su Stojadinović i Kjoseivanov žurili, na što su ih terali težina zadatka zbog otpora balkanskih zemalja, sve zaoštrenija međunarodna situacija a takođe i unutrašnje prilike u njihovim zemljama. Po povratku iz Ankare Stojadinović se 3. novembra 1936. zadržao u dvorcu kralja Borisa u Kričimu, blizu Plovdiva. Ovi direktni razgovori o paktu bili su pripremljeni u prethodnim razgovorima koji su obavljeni između Kjoseivanova i Stojadinovića u vozu, na njegovom putu za Tursku. Na ovom sastanku konačno je utvrđen kompromisni ali nedovoljno formulisan oblik pakta koji je predložio Stojadinović, a suprotna strana ga prihvatila jer je samo takav bio moguć u datim unutarpolitičkim i spoljnopolitičkim uslovima. Ugovorena je najkraće moguća sadržina pakta, svega jedna rečenica, a suštinu pakta predstavljale su dve reči: »večno prijateljstvo«. O mnogobrojnim pitanjima i problemima koji su godinama potresali bugarsko-jugoslovenSke odnose, o njihovom eventualnom razrešavanju ili otklanjanju nije bilo ni reči. Mora se priznati da je Pakt o večnom prijateljstvu Bugarske i Jugoslavije bez pominjanja ijednog od nerešenih pitanja iz oblasti bugarsko-jugoslavenskih odnosa bio jedini izlaz iz lavirinta nerešenih unutrašnjih i spoljnih problema ovih zemalja.[25]

Početak kidanja starih veza Kraljevine Jugoslavije sa tvorcima sistema evropske kolektivne bezbednosti moralo se izvoditi što pažljivije. Ni pakt sa Bugarskom nije smeo da izazove prejake sumnje tradicionalnih saveznica Francuske i Engleske. Zato je početak oslobađanja iz mreže kolektivne bezbednosti izvođen pod plaštom borbe za emancipaciju Balkana i ipolitike oslonca na sopstvene snage.[28]

Kao osnovni adut u savlađivanju otpora ikoji je očekivan od najviše pogođenih saveznica Grčke i Rumunije trebalo je da bude obećanje Bugarske da će takav pakt ponuditi i njima, Grcima i Rumunima. Jer je čak i nešto plodnija saradnja Bugarske i Jugoslavije u toku jeseni 1936. izazvala jake sumnje i strahovanja kod Grka. U vreme jugoslovensko-bugarskih susreta na najvišem nivou u grčkoj štampi isticana je privrženost i vernost Grčke principima zapisanim u Balkanskom sporazumu.[27] Da bi ova sumnjičenja a i sam otpor bili što manji, formiralnu inicijativu u svetskoj javnosti trebalo je da preuzme manje osetljiva strana — Bugarska. U prvoj zvaničnoj ponudi, potekloj od Bugarske 27. novembra 1936, predlagani su oblik i sadržaj pakta ranije dogovoreni između Stojadinovića i kralja Borisa. Odmah posle ponude pakta pojačane su propagandne aktivnosti na njegovom popularisanju uz posebno isticanje značaja prestanka terorističke aktivnosti organizacije VMRO.[28] Bile su ovo mere da

!

[25] **M. M. Stojadinović, o. c. pp. 406—407.**

[26] **DASIP, Zbirka mikrofilmovane građe NAW (National Archives Washington) T-120, R-1321, snimak 511067-511070, izveštaj Nem. poslanstva iz Beograda od 12. novembra 1936. O ciljevima i metodima jugoslovenske spoljnc politike.**

[27] **2. Avramovski, *Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta.. .* pp. 5—6; PA, Pol. IV 6, Politik, Bulgarien 3. Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Atine, AA nr. 437 od 22. januara 1937.**

[28] **n. ApcoB, o. c. p. 344.**

pakt što bezbolnije prođe, jer Stojadinović nije bio spreman da zbog eventualnog protivljenja saveznika ili izvesnih snaga u svetu odustane od pakta. U cirkularnom pismu poslanstvima čija je sadržina dalje trebalo da prodre u svetsku javnost i tamo postigne potrebno dejstvo Stojadinović je 4.decembra 1936. objašnjavao da je nemoguće odbiti ponuđenu ruku pomirenja od strane Bugarske i da tako nešto on nikad ne bi mogao učiniti. Da bi savladao otpore u Grčkoj i Rumuniji, on je ukazivao na sličan pakt između Bugarske i Turske, pa služeći se demagogijom, koju je preuzimao od Hitlera, ukazivao je na obećanje Bugarske da će takav pakt ponuditi Rumuniji i Grčkoj, što je u konkretnim uslovima bilo neostvarljivo.[29]

U prvo vreme učinilo se da će Turska prihvatiti pakt bez opiranja, međutim kasnije kad je pakt naišao na otpor ostalih saveznika, pojavila se izvesna rezervisanost i kod Turaka.[30]

Vesti o pripremanju pakta između Jugoslavije i Bugarske dočekane su sa strahom i nezadovoljstvom u Rumuniji i Grčkoj. Rumuni su strahovali da će približavanje Bugarske i Jugoslavije usloviti jačanje bugarskih pretenzija na Dobrudžu. Predsednik rumunske vlade Tataresku opomenuo je vladu Čehoslovačke, koja je već bila izrazila spremnost da prihvati pakt, da bi ovaj korak Bugarske i Jugoslavije mogao da bude podstrek i putokaz za sličan dvostrani sporazum Jugoslavije i Mađarske, što bi još više zaoštrilo situaciju na ovom području i posebno otežalo položaj Rumunije.[31] Posmatrajući razvoj bugarsko-jugoslovenskih odnosa, rumunski državnici su došli do logičkog zaključka o daljem razvoju zbivanja na ovom prostoru. Posle uspešnog načinjanja četvorougla zemalja Balkanskog sporazuma, trebalo su da uslede još organizovaniji pritisci u cilju slabljenja Male antante.

Strahovanja u Grčkoj bila su još veća zbog naslućivanja da se pod plaštom pakta kriju i neki tajni dogovori o usmeravanju ekspanzije strana ugovornica prema jugu, u pravcu vekovnih aspiracija i srpske i bugarske buržoazije. Nada u pomoć Turske koju je gajio Stojadinović s obzirom na postojeći Bugarsko-turski pakt i klimu koju je on tamo zatekao prilikom oktobarske posete Ankari, nije se ispunila.[32] Nisu se ispunile ni Stojadinovićeve nade u »nemački faktor«, odnosno ostvareni uticaj Rajha ne samo u ekonomskim već i u političkim vezama sa Rumunijom i Grčkom, koje su posle sklapanja Čehoslovačko-sovjetskog pakta o prijateljstvu 1935.
i događaja u Spaniji naglo počele da se razvijaju. Naklonost totalitarizmu vladajućih vrhova Bugarske, Grčke, Jugoslavije i Rumunije, koja je povezivala konzervativne snage u ovim zemljama, nije

[29] **DASIP AP 1936, F-24, cirkular MIP str. pov. br. 3417. AP pov. br. 1196 od 5. decembra 1936.**

[30] **ASFRJ MS F-24, pismo ministra inostranih dela Turske Arasa M. Stojadinoviću bb. od 11. januara 1937.**

[31] **К. Манчев, В. Бистрицки, *България и нейните съседи*... p. 213.**

[32] **DASIP AP 1936, F-24, pismo M. Stojadinovića poslanstvu u Ankari Str. pov. br. 3476 od 8. decembra, 3526 i 3527 od 14. decembra, 3563 od 17. decembra i 3593 od 19. decembra 1936.**

bila dovoljno jaka da savlada i neutralise strah grčke i rumunske vlade od neposredne opasnosti koja je mogla doći od strane Bugarske.[33]

Grčka vlada je pristupila Balkanskom paktu upravo da bi se osigurala od te opasnosti koja je morala biti neminovna ukoliko oslabi oštrica protivrečnosti između bugarske i srpske buržoazije. Njena strahovanja su bila opravdana jer je tek kasnije dokazano da je postojao i usmeni dogovor između Kjoseivanova i Stojadinovića o ujedinjavanju ekspanzije obeju zemalja prema jugu i o podeli, u odgovarajućim uslovima koji su eventualno mogli da nastanu u budućnosti, delova grčke teritorije. Cak je izvršena i neka prethodna podela teritorije koju je trebalo oteti od Grčke. Solun i okolina bi pripali Kraljevini Jugoslaviji, Dedeagač sa zaleđem Bugarskoj.[34]

Potvrđeno je da Berlin nije znao za ovaj dogovor, da su ga Kjoseivanov i Stojadinović krili čak i od svojih najpoverljivih prijatelja u inostranstvu. Postoje sumnje da su sa ovim planovima bili detaljnije upoznati čak i dvorovi ovih dveju zemalja.

Ovakav stav Stojadinovića i Kjoseivanova kao predstavnika vrhova najkonzervativnijeg dela srpske i bugarske buržoazije, s obzirom na vreme i uslove kada je sklapan sporazum, bio je sasvim razumljiv. Ovde su oni hteli da povuku potez koji je bio stopostotno njihov, suprotan gledanjima svih i svakoga, pa i Nemačke, sile kojoj su u ovom slučaju najviše služili. Nemačka je bila za pakt uperen protiv Balkanskog sporazuma ali ne i protiv Grčke, u kojoj je imala snažan uticaj i gde se nadala, računajući upravo na snage koje su tada bile na kormilu vlasti u Grčkoj, da postigne još više uspeha. Računalo se na još značajnije uspehe u ekonomskim vezama, političkim, vojnim i drugim domenima. Teško bi se mogla uzeti za ozbiljno i Geringova izjava od 21. januara 1937. da Nemačka ne bi imala ništa protiv personalne unije između Bugarske i Jugoslavije. Hitler nije želeo snaženje bilo koje od postojećih država na jugoistoku Evrope, a pogotovo nije želeo stvaranje nove, još veće slovenske države, već obrnuto, njihovo potčinjavanje Rajhu, što je značilo brisanje njihove moći.[35] Svi potezi i poduhvati koji su se odvijali na područjima kuda su se prostirale aspiracije Trećeg Rajha morali su da služe jedino Rajhu. Bugarsko-jugoslovenski pakt je morao da služi ciljevima i zadacima nemačke politike: razbijanju postojećeg sistema kolektivne bezbednosti, istiskivanju francuskog uticaj a sa ovog područja, sprečavanju infiltracije sovjetskog uticaj a u ovom smeru, pa i stvaranju protivteže saveznici Italiji na području Podunavlja i jugoistoka.[36]

[33] **2. Avramovski, *Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta.* . . pp. 9—13; PA, Pol, IV 6 Bulgarien 3, Bd 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Atine, AA nr. 437 od 22. januara 1937.**

[34] **Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA Beograd (dalje skraćeno A VII), kut. 59, fasc-4 dok. 42 i 47. Saslušanje Aleksandra Cincar-Markovića septembra 1945.**

[35] **Uporedi: K. MauneB,** B. Bmctphljkm, *B–bAzapun* ***u.*** *HeünuTe* ***c-bcedu. . .*** **p. 203.**

[36] **Uporedi: 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile.. .* p. 252; D. Biber, o. c. p. 34.**

I pored protivljenja Grčke a delimično i Rumuni je, Stojađinović je, računajući na podršku koju je dobio od dela svetske javnosti i većeg dela jugoslovenske i bugarske buržoazije, odlučio da sačini pakt sa Bugarskom. On je preko diplomatskih predstavništava Jugoslavije o tome i zvanično obavestio vlade evropskih i nekih vanevropskih zemalja 24. decembra 1936 godine.[37] Stav velikih sila je bio uglavnom u korist Stojadinovića. Podržavali su ga pored Nemačke delimično i Britanija.[38] Italija je bila prvo kolebljiva i neodlučna, ali je u ime savezništva sa Nemačkom kasnije podržala pakt. Intimno, Musolini ga nije želeo jer je znao da predstavlja izvesnu prepreku Italiji i da utiče na usporavanje pregovora o sličnom sporazumu između Jugoslavije i Italije.[39] Francuska je uočila da pakt u krajnjem ishodu ide protiv njene politike, zato je pokušala da odgodi njegovo potpisivanje.[40] Sovjetski Savez, sagledavajući činjenicu da pakt nastaje u kontekstu Nemačke ekspanzije prema jugoistoku i da istovremeno deluje na smirivanje odnosa između Bugarske i Jugoslavije, otkrivao je u njemu i njegov pozitivni i njegov negativni smisao.[41]

Pošto su se uverili da Stojadinović i ne misli na odlaganje pakta i da bi protivljenje zvanične Grčke i Rumunije imalo teže posledice na međusavezničke odnose, vlade Grčke i Rumunije su se saglasile sa stvaranjem pakta uz uslov da se o suštini odnosa Bugarske i Jugoslavije kao obaveza Jugoslavije prema balkanskim saveznicima razgovara na narednoj sednici Stalnog saveta Balkanskog sporazuma.[42]

Bugarska nije nailazila na slične otpore ni u inostranstvu ni u zemlji. U inostranstvu nije bila preuzela bilo kakve obaveze koje bi bile protivrečne slovu pripremanog pakta sa Jugoslavijom. U zemlji je progresivna i demokratska opozicija ućutkivana najrigoroznijim merama nasilja, uključujući tu i smrtne kazne nad komunistima. Najopasnija snaga prema kojoj je zbog sila osovine morao Kjoseiva-

37 DASIP LP 1936, F-I/5, Cirkular MID str. pov. br. 3646/III od 24. decembra 1936, i pov. br. 1820. od 31. decembra 1936.

38 PA Pol. IV 6, Jugoslawien, Jug-Bulg. Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Atine nr. II GA 2a od 22. januara 1937; П. Арсов, o. c. p. 351.

39 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*.. **. p. 258.**

40 PA Pol, IV 6, Jugoslawien, Jug-Bulg. Bd. 1, izveštaj Nemačke ambasade iz Pariza, nr. A. 501 od 5. februara 1937. Šire o ovome: *Documents diplomatiques Frangais,* **Pariz (Dalje skraćeno DDF) II 5 nr. 143 pp. 221—222, 165, pp. 269—270, 171, pp. 278—280, 235, p. 396, 333 pp. 569—570.**

41 2. Avramovski, o. c. p. 251; К. Манчев, В. Бистрицки, o. c. pp. 224—225; Sire o ovom: Документы внешней политики СССР (Skraćeno: ДВП СССР) XX, nr. 19 pp. 42—43, 20 pp. 43—46, 35, pp. 67—69.

42 DASIP AP 1936, F-25, cirkularno pismo MID KJ str. pov. br. 3725 od 31. decembra 1936; AP pov. br. 1316 od 31. decembra 1936; Ovome je najverovatnije doprineo i sam sadržaj ugovora koji je bio dosta neodređen: »Clan prvi. Postojaće nenarušiv mir i iskreno i večno prijateljstvo između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Bugarske. Član drugi. Ovaj ugovor biće ratifikovan i ratifikacije biće izmenjene u Beogradu u najkraćem mogućem roku. On stupa na snagu na dan izmene ratifikacija«. Iz knjige B. Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918—1941,* **str. 165.**

nov da taktizira, fašistički pokret Ćankova, smiren je po diktatu iz Berlina. Vođa pokreta Cankov krajem novembra 1936. išao je na referisanje u Berlin i po povratku se sastao sa Milanom Stojadinovićem u Beogradu, što je bilo znak da on po preporuci iz Berlina prihvata i podržava pripremani pakt između dve zemlje.[43]

Na popuštanje grčke vlade i prećutno prihvatanje pakta znatno je uticalo trenutno stanje odnosa među velikim silama koje su vršile najjači uticaj u Grčkoj i imale sa tom zemljom najrazvijenije veze. Podrška pa čak i tutorstvo Nemačke nad paktom, zahvaljujući dobrim vezama i saradnji dvora i predsednika vlade Metaksasa sa Berlinom, ulivalo je izvesnu sigurnost i nadu da Nemačka neće iz sopstvenih interesa dozvoliti da se Grčka ugrozi sa severa. Značajno je bilo držanje Britanije i Italije, koje su takođe imale ostvarene jače uticaje na prostoru Grčke. Kako je već poznato, upravo u vreme pripremanja pakta učinjen je jedan krupniji korak u smirivanju englesko-italijanskih suprotnosti na području Sredozemlja koji je krunisan njihovim sporazumom od 2. januara 1937, po kojem su se obe zemlje obavezale da će se zalagati za status quo na tom području, što je u određenom smislu obezbeđivalo i Grčku, pa i pružalo neku zaštitu od eventualnog udara sa severa.[44]

Sam čin sklapanja pakta u Beogradu 24. januara 1937. objavljen je i obilno komentarisan u celokupnoj svetskoj štampi. Razumljivo je da je najviše hvala u inostranstvu dobio u štampi i glasilima Nemačke. Bio je to prvi krupni korak Nemačke u njenoj praktičnoj aktivnosti na polju direktnog obračuna sa sistemom kolektivne bezbednosti, korišćenjem dvostranih sporazuma protiv multilateralnih regionalnih sporazuma koje su uglavnom gradile ili pomagale sile pobednice u prvom svetskom ratu. Čestitke Berlina upućene Beogradu i Sofiji koje su stigle neposredno po sklapanju pakta, sa puno hvala Stojadinoviću, knezu Pavlu, Kjoseivanovu i kralju Borisu, slavile su u stvari pobedu nemačke politike.[45] Kuđen je i optuživan u Berlinu sistem kolektivne bezbednosti koji su godinama gradile zapadne demokratije nastojeći da putem regionalnih paktova očuvaju svoje interese na ovim područjima. Kao otpor tim »trulim« savezima, kažu nacisti, pojavila se »težnja naroda« na ovom prostoru da »samostalno« odlučuju i da se »samostalno« opredeljuju i sporazumevaju. Tako je došlo do dvostranog pakta između Bugarske i Jugoslavije, koji će po mišljenju Nemaca dovesti do međusobnog smirivanja i do procvata odnosa između dve zemlje.[46]

[43] DASIP CPB III 1937, 5. januar pp. 9—10.

[44] DASIP LP 1937, F, 1/10, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva izBerlina pov. br. 6, od 6. januara 1937.

[45] Sire o ovom: DDF, II, 4 nr. 333 pp. 569—570, 355 pp.613—615; ДВП СССР, XX, nr. 55 pp. 94—100 i 56 pp. 100—101.

[46] PA Pol. IV, 6, Bulgarien 3. Bd. 1, izveštaj Nemačke ambasade iz Ankare nr. A 140 od 20. januara 1937; К. Манчев, В. Бистрицки, о. с. pp. 222—223; PA Pol. IV, 6, Bulgarien 3, izveštaj iz Beograda J No 69 od 8. januara 1937; Г. Марков, България и балканската политика... p. 43.

U cirkularnom pismu koje je nekoliko dana posle potpisivanja pakta uputilo Ministarstvo inostranih poslova Nemačke svojim predstavništvima u inostranstvu data je detaljnija analiza uslova nastanka pakta, njegovog značaja i uticaja za dalji razvoj na Balkanu u kontekstu nemačkih gledanja na kretanja u ovom regionu. Ovde su najšire analizirane i najjače istaknute one komponente pakta koje su se kretale u smeru nemačke politike i doprinosile njenom prodoru prema jugoistoku.

Istaknuta je kao jedna od značajnih unutarpolitičkih vrednosti pakta za obe zemlje smirivanje sukoba u Makedoniji koji su često prerastali u oružane sukobe. Ovaj pakt je doprinosio smirivanju stanja na Balkanu koje je u datim uslovima išlo u prilog politici Rajha. Prema ocenama datim u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova, posebno je značajno bilo to što je taj potez povučen bez direktnog učešća zastupnika politike sistema kolektivne bezbednosti i mimo postojećih regionalnih paktova i organa tog sistema. Iz ovog je proizlazila proosovinska vrednost pakta, njegovo direktno konfrontirani e najjačem činiocu sistema kolektivne bezbednosti na ovom području, Balkanskom sporazumu. Po procenama nemačke diplomatije, i pored toga što je Stojadinović obećavao da pakt neće ići naуštrb ciljeva, zadataka i obaveza članica Balkanskog saveza, pakt je realno nagrizao osnovu na kojoj je počivao taj sporazum. Večno prijateljstvo sa Bugarima moglo se u slučaju rata na Balkanu održati jedino odbacivanjem ranije preuzetih obaveza iz Ugovora o Balkanskom savezu, kojem je Stojadinović u svojoj svakodnevnoj politici počeo da okreće leđa.[47] Stojadinović je i pre pakta svojim konkretnim potezima pokazao da spoljnu politiku Jugoslavije sve više usklađuje sa generalnom linijom politike Rajha. Nemci su imali osnove da veruju da je pakt sa Bugarskom početak jednog šireg rada na usklađivanju spoljne politike Kraljevine Jugoslavije sa krupnim političkim potezima koje Hitler preduzima na ovom prostoru. U kontekstu toga već se bilo počelo raditi na približavanju Jugoslavije i Italije i Jugoslavije i Mađarske.

Prilikom razgovora sa bugarskim poslanikom Karadžovim (Dečko Karadžov) u Berlinu početkom marta 1937, nemački ministar spoljnih poslova Nojrat podvukao je vrednosti i značaj ovog pakta posebno zbog njegovog obračuna sa »trulim« sistemom kolektivne bezbednosti na jugoistoku Evrope i istiskivanja Francuske sa ovog područja, kao i zbog njegove potvrde nadmoćnosti dvojnih dogovora nad regionalnim paktovima. Ovde je razgovarano i o potrebi poboljšanja odnosa između Jugoslavije na jednoj i Italije i Mađarske na drugoj strani u interesu uništavanja starog sistema odnosa na ovom

[47] PA Pol. IV, 6, Jugoslawien, Bd. 1, cirkularno pismo AA nr. 437 od 31. januara 1938; Ibid., izveštaj Nemačke ambasade iz Ankare a 140 od 20. januara 1937; Ibid., izveštaj Nemačkog poslanstva iz Sofije nr. A. 22. od 5. januara 1937.

[48] Uporedi: r. MapKOB, o. **c.** pp. **46—47.**

području.[48] Hitler je prilikom prijema akreditiva Karadžova 12. marta 1937. hvalio mudru spoljnu politiku kralja Borisa i bugarske vlade.[49]

Slične hvale u vezi sa sklopljenim paktom o večnom prijateljstvu sa Bugarskom upućivane su iz Berlina i knezu Pavlu i Milanu Stojadinoviću.[50]

Na temelju sačuvanih i pristupačnih materijala kao i na osnovu dostignuća istoriografije o ovom razdoblju međuratne istorije na Balkanu, moguće je dati realne ocene bugarsko-jugoslovenskog pakta o večnom prijateljstvu.

Njegovo ispunjavanje i stavljanje u život nije bilo jasno određeno i fiksirano utvrđenim obavezama jedne ili druge strane. Moglo se pristupiti ispunjavanju samo parcijalnih obaveza iz bugarsko-jugoslovenskih međudržavnih odnosa koje nisu zahtevale velike napore. Krupni problemi, kao što je bilo makedonsko pitanje, nisu razrađivani, iz te najosetljivije oblasti preduzeto je samo ono što se moglo privremeno izvršiti bez pokušaja suštinskog rešavanja problema. Rešavanje ovog problema je u suštini bilo samo odloženo i zamaskirano sitnim potezima dobre volje. To je činjeno na temelju samoinicijative jedne ili druge strane. Jedino je stvarno doprinosila smirivanju odnosa pooštrena kontrola nad delovanjem svih ekstremnih elemenata iz domena političke emigracije, propagande i slično. Makedonskoj probugarskoj emigraciji i dalje su skučavane mogućnosti delovanja, uključujući tu i propagandnu aktivnost. Ovo je doprinelo smirivanju bugarsko-jugoslo venske granice, što će biti najveći doprinos ovoga poduhvata i bez sumnje da će doprineti izvesnom jačanju prestiža i jedne i druge vlade, naročito u partijskim strukturama koje su im po svojim ideološkim gledanjima bile bliske. Pakt je pozdravio znatnim delom i narod u obe zemlje jer im je donosio smirenje i oslobođenje od straha jednog mogućeg novog rata.[51]

Ovo smirivanje na područjima Makedonije bilo je jedan od važnih razloga da su i radnički pokret, pa čak i Komunističke partije Bugarske i Jugoslavije, uzimale ovo kao pozitivnu i korisnu tekovinu pakta. U proglasu koji je rađen posle detaljne analize kretanja na Balkanu i koji su neposredno posle sklapanja pakta uputile Komunističke partije Bugarske i Jugoslavije rečeno je da bi ovakav pakt o prijateljstvu mogao da bude oruđe mira kada ne bi iza toga stajale vlade ovih dve ju zemalja koje se u svojoj spoljnoj politici oslanjanju na nemački nacionalsocijalizam. »Partije radničkih klasa Bugarske i Jugoslavije, boriće se svim silama protiv sviju pokušaja

« Ibid., pp. 47—48.

so DASIP LP 1937, F-I/10, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Berlina, pov. br. 263 od 19. februara 1937.

[51] ASFRJ Fond A-I MS 1937, F-14. *Zapisnik sa sednice finansijskog odbora Narodne skupštine, stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, drugi redovni saziv za 1936/1937.* knj. II pp. 806—807.

da se sklopljeni pakt između Jugoslavije i Bugarske pretvori u oruđe rata i reakcije, u uzajamno osiguranje reakcionarnih režima na Balkanu.«[52]

I pored nastojanja režima Stojadinovića i Kjoseivanova da suzbiju sve ono što je moglo naškoditi paktu, nije se moglo prigušiti nezadovoljstvo prvaka pojedinih građanskih partija i struktura koje su imale mogućnost da pred javnošću izraze svoju sumnju ili čak i nezadovoljstvo sa izrazitom pronemačkom orijentacijom i funkcijom Pakta o večnom prijateljstvu između Bugarske i Jugoslavije. Otpore u građanskim partijama izrazivale su nejasne i nedorečene odredbe Pakta. Upravo pojedine ličnosti, prvaci političkih partija u Sobranju Bugarske tražili su konkretne dopune odnosno ispravke nejasnoća Pakta. Vlada je napadana da je učinila veliku žrtvu i zbog toga što ise odrekla, trajno ili privremeno, aspiracija na Makedoniju. Tražene su izvesne ispravke granica, neki manji ustupci i sa strane Stojadinovića, kao što su pripajanje Bugarskoj krajeva oko Caribroda i Bosiljgrada.[53]

U međubalkanskim odnosima pakt se u stvarnosti već od samoga zaključivanja počeo da odražava negativno, slabeći dostignuti stepen poverenja, veza i saradnje između država koje su sklopile pakt na jednoj strani i onih koje su bile van tog pakta. Čak je i turska vlada posle sklapanja pakta povećala svoje sumnje u njegove namere. Ministar inostranih dela Turske Aras za vreme svoje posete Budimpešti od 4. do 6. februara izneo je da strahuje od loših posledica pakta na odnose na Balkanu.[54]

Posebno teško su se sa sklopljenim paktom mirili Grci i Rumuni. Pored straha koji se javljao u redovima opozicionih struktura i u profrancuskim slojevima društva, strah od pakta počeo je da jača i u redovima najkonzervativnijih grupacija, pa i onih koje su se ideološki opredeljivale prema silama osovine. U Grčkoj su naslućivali o namerama Stojadinovića i Kjoseivanova da u povoljnim uslovima pristupe podeli Makedonije i Trakije.[55] Rumunska vlada je strahovala da će ovaj pakt i aspiracije Bugarske pojačati apetite Mađarske prema Transilvaniji. Neizvesna situacija ubrzala je političku diferencijaciju i ponovno jačanje profrancuski opredeljenih snaga. Pronemački orijentisane snage rumunske buržoazije tražile su podršku iz Berlina. U A tini je bila slična situacija i zapretila je opasnost da oslabe pozicije Metaksasa, koji je bio prijatelj Nemačke. Sve je ovo uslovljavalo još smišljeniji odnos Berlina prema ovom ćelom problemu.[56]

Na zasedanju Stalnog saveta Balkanskog sporazuma od 15. do 18. februara 1937. problem koji je nagrizao pakt među savezni-

[52] ***Proleter,*** **Organ CK KPJ, Beograd 1968, pp. 511—512.**

[53] **XXIV** ***Обикновено народно събрание първа редовна сесия. Стенографски дневник на 50 заседание 28. ян вар 1939.*** **pp. 1317—1325.**

[54] **2. Avramovski,** ***Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta. . .*** **p. 56.**

[55] **PA Pol. IV, 334, Rumenien, Rum-Deut, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 772 od 23. marta 1937.**

[56] **2. Avramovski,** ***Balkanske zemlje i velike sile...*** **p. 255.**

cima došao je do svoga usijanja. Stojadinović i Metaksas su satima vodili oštre dijaloge. Stojadinović je ustuknuo, ali je to bilo samo taktičko neiskreno popuštanje koje on nikada nije ni mislio ispuniti. Dao je izjavu da obaveze date Bugarskoj Paktom o večnom prijateljstvu neće uticati na obaveze Jugoslavije prema Grčkoj, Rumuniji i Turskoj koje je ona preuzela po Balkanskom sporazumu.[57] Bio je to jedini izlaz iz postojeće situacije. Metaksas je bio načisto da je Stojadinovićeva izjava samo prazno obećanje, ali se ništa drugo nije moglo učiniti nego da se primi i takvo obećanje, jer su u Berlinu, prema kojem se Metaksas odnosio sa pažnjom, očekivali nagodbu i prestanak daljeg zaoštravanja tih odnosa.[58] Ista je situacija bila u odnosu na Rumuniju. Da bi pokazali pred Jugoslavijom da im pakt, koji su inicirali i podržavali, u odnosima prema Rumuniji stvara izvesne smetnje, Gering je preko Cincar-Markovića, jugoslovenskog poslanika, zamolio Stojadinovića da mu pomogne u njegovim nastojanjima da ojača veze i saradnju Nemačke sa Rumunijom.[59]

I pored iznuđene izjave koju je dao Stojadinović na sednici Stalnog saveta Balkanskog sporazuma, i formalnog priznavanja Pakta od saveznika, pakt je predstavljao početak razlaza ovog sporazuma. Kao neminovna posledica toga stanja usledilo je pregrupisavanje zemalja i snaga na Balkanu. Rumunija je prvo počela nešto jače da se veže sa Poljskom. Grčka je posle sve lošijih prilika na granici prema Bugarskoj počela da se povezuje sa Turskom. Došlo je čak do izvesne saradnje i između generalštabova ovih dveju zemalja, što je prema nekim izvorima usledilo na podstrek iz Berlina.[60] Konzervativne snage na vlasti u ovim zemljama otkrile su da je najefikasnija borba protiv štićenika Rajha upravo u oslanjanju na taj isti Rajh. Na taj način ubrzaće se jačanje nemačkog uticaj a u ovim zemljama, kojem je snažnu podlogu činila već potpuno ostvarena dominacija Rajha u spoljnotrgovinskim i ekonomskim vezama ovih zemalja. Tako će se desiti da će Hitler svoju ekspanziju na Balkan uspešno da izvodi oslanjajući se upravo na Balkan i Balkance, svakako na one na vlasti koji mu nisu bili daleki ni po ideologiji ni po težnjama za samopotvrđivanje, a isto tako ni po metodama kojima su vladali u sopstvenim zemljama.

2. NEMAČKA I PAKT IZMEĐU KRALJEVINE ITALIJE I JUGOSLAVIJE OD 25. MARTA 1937.

U naporima za obezbeđenje povoljnih uslova za prodiranje prema jugoistoku, za Nemačku je značajno bilo stanje italijansko-jugoslovenskih odnosa. Pri opasnim zapletima u odnosima ove dve zem-

[57] **К. Манчев, В. Бистрицки, *България и нейните съседи*... pp. 239—240.**

[58] **2. Avramovski, *Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta*... pp. 17—19.**

[59] **ASFRJ A-I MS 1937, F-15, pismo Poslanstva iz Berlina knezu Pavlu bb. od 2. februara 1937.**

[60] **DASIP AP 1938, F-28. izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Ankare •sir. pov. 914 od 1. novembra 1937; 2. Avramovski, *Uticaj jugoslovensko-bugar skog pakta* ... p. 17—19.**

lje teško da bi se Hitler usudio da krene prema prvim svojim žrtvama Austriji i Čehoslovačkoj. Zato je nemačka diplomatija radeći na zbliženju Bugarske i Jugoslavije uporedo radila od kraja 1936. na izmirenju Beograda i Rima.

Prilike u svetu krajem 1936. bile su povoljne za privremeno prevazilaženje protivrečnosti između Italije i Jugoslavije koje su godinama predstavljale jedan od glavnih problema južnoevropske politike. Sve dinamičniji društveni procesi polovinom tridesetih godina u ćelom svetu i jačanje jaza i zaoštrenosti između progresivnih i konzervativnih strujanja uopšte, najavljivali su još veće zaplete i eventualni svetski rat. U takvim uslovima i ove dve zemlje, odnosno vladajuće strukture u njima, tražile su najbolje puteve rešavanja tekućih problema u svoju korist. U odabiranju pravaca daljeg razvoja i eventualnog oslonca Nemačka je za režime u Italiji i Jugoslaviji kotirala visoko.

Dajući prevagu ideološkim motivima a i snazi Rajha, fašistički režim u Italiji je krajem 1936. izvršio definitivno opredeljenje. Odabrao je da svoju sudbinu veže za najimpozantniju vojnu silu, za Hitlerov Rajh. U očekivanju većih dobitaka u budućnosti, Musolini je morao praviti ustupke jačem. Promena politike prema Jugoslaviji, koja je dugo bila meta italijanske ekspanzije i sa kojom je Italija najčešće bila u lošim odnosima, bio je ustupak Hitleru. Ali, isto tako Kraljevina Jugoslavija, koja se nije samo divila Rajhu već ga se i smrtno plašila, mogla je Musoliniju i Kraljevini Italiji da posluži kao neka vrsta brane sve intenzivnijem političkom prodiranju nemačkih nacista u ovom smeru.

Osnovni garant nove politike na jugoslovenskoj strani bio je režim Milana Stojadinovića, koji je iz niza poznatih i već rečenih razloga, kao osnovni zadatak svoje spoljne politike postavio održavanje dobrih odnosa sa Rajhom. Kad je Rajh počeo da se udružuje sa Italijom i u Beogradu su, uz razumljivu opasnost od toga kolosa, ugledali i svoju šansu da u podeljenim vodama moćnih saveznika nađu mirniji kut i za svoj brod. Vladajuća buržoazija i režim bili su već prezasićeni stalnim strepnjama na italijanskoj granici. Sam Stojadinović, koji je služeći knezu Pavlu vodio tu politiku u sve nestabilnijoj svetskoj situaciji, video je šansu da u mirnijim odnosima sa Italijom pojača mogućnosti za rešavanje unutrašnjih problema.[61]

Hitlerovci su u »jugoslovenskom prijateljstvu« i Stojadinovićevoj vernosti sagledavali svoju šansu, možda i veću nego što je to mogla Kraljevina Jugoslavija svojim stvarnim snagama da pruži. Smatrano je da je Jugoslavija najznačajniji činilac među zemljama jugoistočne Evrope, da je Beograd ključ za uspeh prodora na jugoistok.[62] Verovaio se da se uz podršku vladajućih struktura u Jugoslaviji može osigurati politička dominacija nacizma na ćelom ovom području, i to bez rata.

[61] **M. Stojadinoviđ, o. c. p. 410.**

[62] **BA NS 2/3 Bd. 54, Memorandum spoljnopolitičkog ureda NSDAP o politici u jugoistočnoj Evropi, pp. 4—8.**

Stojadinovića su u smeru izmirenja sa Italijom terali i neki drugi značajni činioci svetske politike. U Francuskoj, koja se u strahu od rastuće snage Nemačke već bila povezala, putem pakta, sa »najopasnijim« protivnikom svetske pa i jugoslovenske buržoazije, SSSR--om, počeo je da se širi demokratski Narodni front.[63]

Britanija, u koju su Stojadinović i naročito knez Pavle posle povlačenja Francuske polagali najviše nade, i sama je pokušavala da nađe neka kompromisna rešenja između narastaj ućih protivrečnosti na evropskom tlu — nacizma, fašizma, narodnofrontovskih pokreta i svetske opasnosti od komunizma. Na toj osnovi došlo je do privremenog izmirenja sa Musolinijem i do sklapanja džentlmenskog sporazuma između Italije i Engleske 2. januara 1937, koji je imao kao glavni zadatak da očuva postojeće stanje na prostoru Sredozemlja.[64]

Već od ranije Britanija je, u želji da se obezbedi mir na Balkanu i spreči preterano jačanje privredne, političke i vojne moći Nemačke na ovom području, preporučivala vladi Jugoslavije da krene putem sporazumevanja sa Musolinijem.[65]

Sve je ovo uticalo da je krajem 1936. godine počelo otapanje leda u odnosima Italije i Jugoslavije. Proces približavanja bio je još uočljiviji prilikom obnavljanja trgovinskog ugovora između Italije i Jugoslavije 23. septembra 1936. godine.[66]

Za vreme boravka u Berlinu 21. oktobra 1936, ministar Cano (Galeazzo Ciano) se mogao lično uveriti da Nemačka pridaje Jugoslaviji veoma značajno mesto u budućem razvoju događaja i kretanja na području jugoistočne Evrope.[67] Prilikom razgovora sa nemačkim ministrom inostranih poslova Noj ratom u vezi sa utemeljenjem osovine Rim — Berlin, posebno je bilo reči o odnosima sa Jugoslavijom. Nojrat je izrazio svoje mišljenje da bi bilo vrlo korisno da Italija i Jugoslavija uspostave dobre odnose. U korist toga je naveo dva razloga, prvo — da se pridobijanjem Jugoslavije pojača brana protiv komunizma, drugo — što se ona pridobijanjem za saradnju sa Nemačkom i Italijom oslobađa engleskog uticaja, odnosno da se time onemogućava Engleskoj da ostvari svoj plan zaokruživanja Italije. Nojrat je tom prilikom naveo da Nemačka raspolaže izvorima da Britanija deluje u tom pravcu.

Dotadašnji rad suseda sa severa imao je uspeha, jer je Ćano na temelju orijentacije koja je već bila zahvatila italijansku spoljnu politiku odgovorio da se već razmišlja i u Rimu o stvaranju jednog sporazuma sa Jugoslavijom. Ćano je podvukao da između dveju ze-

[6a] D. Zivković, o. c. pp. 27—36.

[o4] DDF, II 4, nr. 121, p. 190, 139 pp. 212—214, 170 p. 278; 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile.. .* p. 262.

[65] Sire: B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* Zagreb 1978, p. 264.

[66] *Tajni arhivi grofa Ćana (1936—1942)* Zagreb, 1952. (Pri daljem citiranju skraćeno, *Tajni arhivi...)* p. 54.

[67] J. Hoptner, *Jugoslavija u krizi, 1934—1941.* s.l. 1964. (Dalje pri citiranju skraćeno, J. Hoptner, *Jugoslavija u krizi. ..)* p. 76.

malja ne postoje razlozi za loše odnose.[68] Da bi suzbili italijansku sumnju u pretenzije Nemačke prema Balkanu izuzev »čisto ekonomskih«, u ovo vreme pripremanja Osovine Rim — Berlin nemačka diplomatija je više puta isticala svoju dezainteresovanost za širi region Sredozemnog mora, koje smatra italijanskim životnim prostorom. Hitler je preko svog ministra Franka (Hans Frank) u septembru 1936. poručivao da je nemačko more na Baltiku i da se nemačke aspiracije kreću u tom pravcu i prema istoku.''[9] Sve su to bila prazna obećanja koja je i sam Musolini morao da vidi, ali u njegovom izboru saveznika nije bilo bližeg i boljeg od Hitlera.

Firer je samo tri dana kasnije, 24. oktobra 1936, bio iskreniji prema ministru Ćanu kad je pokazao veliko interesovanje Nemačke prema vodećoj balkanskoj zemlji — Jugoslaviji. Pohvalno je govorio o odnosima Nemačke i Jugoslavije i izrazio želju da dobri odnosi budu što pre uspostavljeni i između Jugoslavije i Italije. Tom prilikom Hitler se našao u ulozi »zaštitnika« Jugoslavije jer je otvoreno rekao da je vlada u Beogradu zabrinuta zbog agresivnih namera Italije prema njoj. Kad je Hitlerov sagovornik izjavio da Italija već preduzima korake u pravcu zbližen ja i da je spremna da ide u pravcu efektivnog sporazuma, Hitler je krenuo dalje u pravcu trasiranja svoje jugoistočne politike izjavama da Nemačka ima aspiracija samo prema istoku i Baltiku.

Hitler je tražio od Italijana posrednu pomoć u cilju izolacije Čehoslovačke, koja je u to vreme predviđana kao prva žrtva u pohodu Rajha na jugoistok. Od njih je traženo da savetuju Mađarima, sa kojima su imali dobre odnose u okviru bloka Rimskih sporazuma, da ne rasipaju svoju snagu na sve strane, posebno ne prema Jugoslaviji prema kojoj su mađarske revandikacije veoma slabog značaja, već da oštricu svojih zahteva i borbe usmere prema Čehoslovačkoj, gde ih očekuje vrlo značajan dobitak.[70]

Musolini nije imao kud, njegov izbor je već bio pao na Hitlera. U svom govoru u Milanu, 1. novembra 1936, najavio je čvrsto druženje sa Hitlerom u sklopu osovine Rim — Berlin i prijateljske odnose sa Jugoslavijom.[71]

Stojadinović je pratio razvoj odnosa između Rima i Berlina sa velikom pažnjom, i sa osobitim interesovanjem je dočekao Musolinijev govor. Laskala mu je Musolinijeva ponuda prijateljstva bez nekih prethodnih uslova. Polazeći od činjenice da fašistička Italija

[60] ***Tajni arhivi...*** **p. 70.**

[69] **Ibid., pp. 58 i 74. O odnosima Nemačke i Italije i njihovim protivurečnim interesima na području jugoistočne Evrope šire u delima: B. Krizman, *Das Dritte Reich und Jugoslawien,* zbornik naučnih radova, *»Simpozij Drugi svjetski rat i mir među narodima,* Zagreb 1972. pp. 93—106; isti autor, *Italija u vanjskoj politici jugoslovenske države (1918—1941), Dometi,* Br. 9-10 1973. pp. 12—23; E. Wiskemann, *The Rome-Berlin Axis. A Study of the Relations between Hitler and Mussolini,* London 1966; J. Petersen, *Hitler — Mussolini. Die Entstehung der Achse Berlin — Rom 1933—1936,* Tübingen 1973; R. Musman, *Hitler and Mussolini,* London 1973.**

[70] **Tajni arhivi.. . p. 76.**

[71] **B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* p. 267.**

priznaje državne granice Jugoslavije i da poštuje njene legitimne interese i prava, vlada u Beogradu je došla do zaključka da nema onda osnova da dve zemlje budu protivnici.[72] Stojadinović je smatrao da su reči Musolinija o Mađarskoj kao »invalidu« versajske Evrope koju su osakatile pobednice u prvom svetskom ratu oportunistička i platonska izjava, posebno što se tiče Jugoslavije. Ipak je odlučio da se drži stabla na kojem je i do tada stajao, barem dok ne vidi kuda će bujica međunarodnih kretanja dalje ići, i da svoje obaveze prema saveznicama iz Male antante, Cehoslovačkoj i Rumuniji, ukoliko one budu ugrožene od mađarskog revizionizma, do kraja ispuni.

Neposredno posle govora Musolinija u Milanu zvanični predstavnici Italije i Rajha su se potrudili da objasne Stojadinoviću kako se deo Musolinijevog govora koji se odnosi na mađarski revizionizam ne odnosi na Jugoslaviju. Čano je prilikom poseta Beču i Budimpešti sredinom novembra govorio diplomatskim predstavnicima Jugoslavije da su Musolinijeve reči u vezi mađarskih revizionističkih zahteva samo teoretskog karaktera i da na putu prijateljstva Italije i Jugoslavije nema nikakvih prepreka. Slične izjave upućivali su i drugi državnici Italije.[73] Polovinom novembra održani su pripremni razgovori u Beogradu između Stojadinovića i italijanskog poslanika Indelija (Mario Indelli) u Jugoslaviji, i u Rimu između Čana i jugoslovenskog poslanika u Italiji Dučića. U Berlinu su morali biti iznenađeni kada su čuli da je Cano bio ponudio Stojadinoviću čak i savez.[74] Bio je ovo rezultat loše vođene utrke sa Nemačkom. Ponuda je bila tako krupna da se iznenadio i sam Dučić, koji je sa Ganom vodio pregovore. Bilo je neočekivano da Italija, koja nema ni sa jednom državom savez, nudi to Jugoslaviji, sa kojom je nedavno htela da ratuje. Musolini nije imao savez čak ni sa Nemačkom, sa kojom je na osnovu određenih sporazuma razvijao najprisnije odnose. Dučić u svom izveštaj u predsedniku vlade i ministru inostranih dela Stojadinoviću naziva ovaj Canov predlog nekom vrstom prepada.[75]

Krajem decembra počeli su tajni pregovori u Rimu između delegacija Italije i Jugoslavije. Jugoslovensku delegaciju su sačinjavali stručnjak za ekonomska pitanja dr Milivoje Pii ja i poznavalac međunarodnog prava dr Ivan Subotić. Italijanska strana je upoznata da Jugoslavija u datim okolnostima ne može diskutovati o savezu. Prepreku su između ostalog činile i obaveze u drugim savezima koje bi trebalo konsultovati, ili čak tražiti i saglasnost članica tih saveza da odobre taj korak Kraljevine Jugoslavije. Savez, pogotovo vojni, nije mogao doći u obzir zbog ostalih velikih sila koje ne bi odobrile

72 Uporedi: B. Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918—1941) Časopis za suvremenu povjest,* 1/1975. Zagreb, pp. 64—65.

73 PA Pol. IV, 20, Jugoslawien, Jug-Ital. Band 1, cirkularno pismo AA nr. 4259 od 10. januara 1937; DASIP LP 1936, 1/2 pov. br. 1539 od 17. novembra 1936, telegram Poslanstva KJ iz Budimpešte od 16. novembra 1936.

74 M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt…* p. 412.

75 Ibid., pp. 412—413.

taj korak Jugoslavije, a posebno bi on negativno đelovao u Berlinu i Londonu, prema kojima je Italija, preduzimajući ovaj korak, želela da ojača svoje pozicije. Ćano i Stojadinović su se saglasili da je u datim okolnostima najkorisnije da se zaborave raniji sukobi, da se isključe u budućnosti sve mogućnosti kvarenja odnosa, i da se otpočne sa uspostavljanjem prijateljske saradnje između dve zemlje.[76] Jugoslovenska delegacija je uspela da se u dnevni red unesu sva goruća pitanja u odnosima sa Italijom koja su tangirala Jugoslaviju, među kojima dva teža, pitanje Albanije i političke emigracije.[77]

O pripremama i o toku pregovora Berlin je dobijao potrebna obaveštenja i iz Rima i iz Beograda. Cano je čak zamolio Nemce da utiču u Beogradu kako bi se pregovori što uspešnije obavili.[78] O toku pregovora knez Pavle je takođe obavestio Britance; u šifrovanom telegramu upućenom poslanstvu Jugoslavije u London preporučeno je poslaniku da upozna britansko Ministarstvo inostranih poslova sa tokom i ciljem pregovora. Posebno je napomenuto da se podvuče kako pregovori imaju za cilj da se smanji zategnutost na granici između Italije i Jugoslavije koja je stvarala mogućnost da dođe čak do ratnog sukoba između dve zemlje. Britancima je objašnjavano da se radi na sklapanju sporazuma sličnog onome kakav su oni sklopili sa Italijom 2. januara 1937. godine. Obećano je da se neće uraditi ništa što bi bilo neprijatno engleskoj vladi, već obrnuto: da će se raditi u skladu sa težnjama Britanije i da će se o toku pregovora i o rezultatima obaveštavati London.[79]

Indikativno je da Stojadinović i knez Pavle nisu o ovome obavestili Francusku niti svoje saveznike na Balkanu i u srednjoj Evropi. Prema obavezama preduzetim po ugovorima o Maloj antanti i Balkanskom sporazumu, vlada Kraljevine Jugoslavije se morala prethodno konsultovati sa svojim saveznicima pre sklapanja bilateralnih ugovora sa ostalim susedima. Međutim, ona je od svojih saveznika krila pregovore sa Rimom, dok je o njima Italija obaveštavala svoje saveznike i prijatelje.[80]

Posle prve ture pregovora koje je vodio Subotić sa visokim funkcionerima Ministarstva inostranih poslova Italije učinjena je pauza i delegacija Jugoslavije se vratila sa namerom da podnese vladi u Beogradu detaljniji izveštaj o uspesima tih razgovora. Cilj i namere vlade Jugoslavije da ostvari u mogućim granicama prijateljsku saradnju bez jačeg vezivanja za Italiju, bio je obezbeđen već u toku prvog dela pregovora.[81] Knez Pavle je naložio Subotiću

76 Ibid., p. 417.

77 B. Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla...* pp. 65—66.

78 PA Pol. IV, 20, Jugoslawien, Jug-Ital. Bd. 1, pismo AA Nemačkom poslanstvu u Beogradu nr. 4561 od 18. novembra 1936; Ibid., telegram Nemačkog poslanstva iz Beograda, nr. 25 od 22. februara 1937.

79 DASIP LP 1937, F-I/2, teleg. MIP Poslanstvu KJ u Londonu, str. pov. br. 349 od 21. februara 1937, pov. br. LP 270/1-2 od 22. februara 1937.

80 V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941.* Beograd 1976 (Dalje prilikom citiranja skraćeno, V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska...)* p. 207.

81 B. Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla...* pp. 67—68.

da po povratku u Ženevu na svoju redovnu dužnost (jugoslovenskog delegata pri Društvu naroda), upozna Britance o toku priprema ugovora sa Italijom. Subotić je britanskog ministra inostranih poslova Idna (Anthony Eden), koji se tada nalazi u Ženevi, detaljno upoznao sa rezultatima dotadašnjih pregovora. Idn je pozdravio pregovore i savetovao Jugoslovenima da ipak ne idu suviše daleko u saradnji sa Italijom, čime bi se mogla poremetiti postojeća ravnoteža i dovesti u pitanje interesi Engleske i Francuske na području Balkana.[82]

Istog toga su se plašili i Nemci, da Stojadinović u saradnji sa Italijom ne ode previše i time oslabi mogućnost za prodor uticaja iz Nemačke. Prilikom boravljenja u Italiji krajem januara 1937, Gering je kao jednu od glavnih tema svojim domaćinima naturao odnose sa Jugoslavijom. I ovde je ponovljena fraza o Sredozemlju kao sferi italijanskih interesovanja, ali se Gering nije ustezao da ukaže na Jugoslaviju kao izuzetak, prema kojoj Nemačka ima posebne interese. Sa Geringovim ocenama jugoslovenske politike Musolini se složio, ali je pokazao izvesne sumnje i u trajnost proosovinskih stavova jugoslovenske vlade kad su u pitanju njeni odnosi sa Engleskom i Malom antantom. Po povratku iz Italije, 2. februara 1937, Gering je jugoslovenskom poslaniku u Berlinu Cincar-Markoviću izneo svoje procene talijanskih namera prema Jugoslaviji. Njegove su procene bile da je Italija spremna da ide što dalje, čak do jednog vojnog saveza, ali je pri tome dao savet da se ide do pakta o prijateljstvu, koji je nesumnjivo najviše odgovarao Nemačkoj.[83]

Ponovo su pregovori počeli 3. marta u Rimu, u kojima je povremeno učestvovao i sam Cano. Kao najkrupniji problemi ovoga puta su se pojavili karakter samoga sporazuma, rešenje pitanja ustaške emigracije u Italiji i odnosi dveju zemalja prema Albaniji. Prilikom pripremanja teksta sporazuma pojavile su se znatne razlike. Jugoslavija je težila da uz očuvanje postojećih odnosa i veza sa ostalim zemljama utvrdi prijateljske odnose sa Italijom i osigura uslove za rešavanje konkretnih problema, dok je Italija težila da Jugoslaviju sporazumom odvoji od njenih ranijih saveznika, pre svega Francuske. Za jugoslovensku stranu je naročito bio opasan predlog da dve zemlje obećaju da neće ulaziti ni u kakav sporazum sa trećom silom koji bi mogao biti upravljen protiv bezbednosti jedne od njih, jer bi na taj način bila prepuštena na milost i nemilost Italiji. Ovaj tekst je mogao da dovede do nesporazuma među dvema zemljama zbog neodređenosti i proizvoljnosti termina »bezbednost« koji se mogao tumačiti sa različitih aspekata. Istvo tako za Italijane je bilo teško prihvatljivo stanovište jugoslovenske delegacije, koja je nastojala da u ugovoru ne bude ništa što bi išlo protiv postojećih dužnosti i obaveza obeju zemalja, imajući u vidu pre svega obaveze Jugoslavije prema zapadnim saveznicima, Društvu naroda, Maloj antanti i Balkanskom sporazumu. Ipak, strahujući da se Jugoslavija odbijanjem

[82] **2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile. . .* pp. 296—298.**

[83] **ASFRJ MS 1937, F-14, pismo Jugoslovenskog poslanika iz Berlina Cincar-Markovića knezu Pavlu, od 2. februara 1937.**

njenih ipredloga ne uputi još više u pravcu Nemačke. Italijani su pokazali sklonost za popuštanjem. Nađena su rešenja i za problem ustaške emigracije, čiji je rad prema obavezama Italijana trebalo da bude onemogućen. Nađeno je kompromisno rešenje i za Albaniju, da se obe zemlje zalažu za njenu nezavisnost, što je predstavljalo ustupak Jugoslavije Italiji jer se znalo da je Albanija već upala u sferu uticaja Italije.[84] U vreme druge faze tajnih pregovora sa Italijom, Stojadinović je na indirektan način pokušao da pripremi javnost u zemlji za ovaj korak. U jednom od svojih istupa, pred Financijskim odborom Narodne skupštine, govorio je o inicijativi Italije za smirivanje odnosa između dve zemlje. Najavljujući etapu dobrih odnosa između dve zemlje, podvukao je da nijedna vlada ovako pruženu ruku pomirenja od strane Italije ne bi mogla da odbije, što je izazvalo negodovanje u Rimu. Traženo je da Stojadinović zgodnom prilikom izjavi da su težnje za zbližavanje obostrane.[85]

U cilju otklanjanja sumnji da će se otići predaleko u povezivanju sa Italijom, u fazi definitivnog pripremanja sporazuma najrevnosnije je izveštavan Berlin. Pakt koji je nuđen ostavljao je neokrnjene mogućnosti nastavljanja sve bržeg jačanja privrednih i političkih odnosa Jugoslavije sa Nemačkom.[86]

Engleska vlada je pred potpisivanje ugovora preko poslanstva u Londonu poslala još nekoliko obaveštenja i preporuka o karakteru i ciljevima sporazuma. U telegramu od 15. marta javljeno je da neke novinske agencije u cilju postizavanja određenog efekta, lansiraju tendenciozne vesti da približavanje Jugoslavije Italiji vodi njenom napuštanju Društva naroda i približavanju osovini Rim —
— Berlin.[87] U Beogradu je engleski poslanik Kembel upoznat u detalje sa projektom sporazuma. Da bi revnost i pažnja prema Londonu bili što vidnij i, neposredno pred dolazak Cana u Beograd poslano je nekoliko obaveštenja u London u kojima su objašnjeni ciljevi sporazuma.[88]

Canov dolazak bio je ugovoren za 24. mart, i prema italijanskim predviđanjima trebalo je da bude trijumfalan. Međutim, desilo se da su ga u Beogradu dočekale demonstracije antifašističke omladine i radnika. Na zvaničnom dočeku u Beogradu među inostranim pred-

[84] J. Hoptner, *Jugoslavija u krizi...* pp. 103—121.

[85] PA Pol. IV, 20, Jugoslawien, Jug-Ital. Bd. 1, teleg. Nemačke ambasade i? Rima AA nr. 39, od 8. februara 1937; ASFRJ MS 1937 F-14. Stojadinovićev govor pred finansijskim odborom Narodne skupštine od 4. marta 1937.

[86] PA Pol. IV, 20, Jugoslawien, Jug-Ital. Bd. 1, telegram Nemačkog poslanstva iz Beograda nr. 22 od 16. februara, nr. 25 od 22. februara, nr. 45 od 18. marta i 46 i 47 od 24. marta 1937.

[87] DASIP LP 1937, F-I/2, pov. br. 441 od 16. marta 1937, telegram MIP KJ Poslanstvu KJ u Londonu, str. pov. br. 562 od 15. marta 1937.

[£8] Ibid., Pov. br. 472 od 24. marta 1937. telegram MIP KJ — LP str. pov. br. 655 od 23. marta 1937, pov. br. 479 od 26. marta 1937, i str. pov. br. 675, od 24. marta 1937.

stavnicima nije bilo diplomatskih predstavnika saveznica Jugoslavije, članica Male antante, Čehoslovačke i Rumunije.[89]

Sadržina pakta bila je u suštini miroljubivog karaktera i formalno po izloženim ciljevima i zadacima on se mogao uklopiti u miroljubive paktove koji su inače stvarani u sistemu kolektivne bezbednosti. No i pored toga pakt je izazvao loša raspoloženja i stra-

hovanja kod većine država, a jake sumnje su bile upravo kod onih zemalja koje su do tada i u to vreme bile i zvanično saveznice Kraljevine Jugoslavije.[90]

Sve zaoštrenije i umnoženi je protivrečnosti na ovom prostoru i takođe na svetskoj političkoj sceni znatno su doprinele jednom ovakvom pokušaju smirivanja već dugo prisutnih protivrečnosti između Italije i Jugoslavije. Sam sporazum je bio pokušaj da se nađu najpogodniji komkromisni izlazi iz laviranta mnogih jugoslovensko--italijanskih problema. Temeljna komponenta političkog sporazuma, uzajamno poštovanje granica, nije bila plod iskrenih želja ni jedne ni druge strane. Jugosloveni su samo privremeno prigušivali svoje težnje za oslobođenjem Istre i Primorja, dok su Italijani u određenim međunarodnim uslovima načinili taktički predah u svojoj ekspanziji prema severoistoku i istoku. Opšti strah među velikim silama da se neka od njih ne domogne onoga na što i druge reflektiraju, prisiliće ih da poštuju status quo. Prisililo je to ii Italiju da privremeno prema Jugoslaviji prihvati postojeće stanje do izmenjenih us-

[89] ASFRJ, MS, 1937, K-14, izvještaj Jugoslovenskog poslanstva iz Rima bb. od 11. marta 1937; V. Vinaver, o. c. p. 208. Sire o ovom: ABIT CCCP, XX nr. 118, pp. 182—186, 120, pp. 187—188, 124 pp. 193—197, 127 pp. 200—201, 134 pp. 218—224.

[90] Najznačajniji dokumenat *»Beogradskih ugovora«* je politički sporazum koji glasi: »Dvije strane ugovornice obavezuju se u političkom sporazumu da će poštovati zajedničke granice i ako bi jedna od njih bila žrtva neizazvanog napada jedne ili više sila, druga će se strana uzdržati od svake akcije koja bi mogla biti od koristi napadaču (čl. 1); kod međunarodnih zapleta — a strane ugovornice se slože da su njihovi interesi ugroženi ili bi mogli biti ugroženi — obje se strane obavezuju da se dogovore o mjerama koje će poduzeti da bi zaštitile svoje interese (čl. 2); strane ugovornice ponovo potvrđuju svoju volju da u međusobnim odnosima ne pribjegavaju ratu kao instrumentu vlastite nacionalne politike i da sve sporove i sukobe, koji bi se mogli pojaviti između njih, rješavaju miroljubivim sredstvima (čl. 3); strane-ugovornice se obavezuju da na svom teritoriju neće trpjeti niti pomagati ni na koji način ma kakvu aktivnost koja bi bila uperena protiv teritorijalnog integriteta ili postojećeg poretka druge strane-ugovornice ili koja bi bila takve prirode da bi škodila prijateljskim odnosima između dviju zemalja (čl.4); u cilju da daju svojim postojećim trgovinskim odnosima nov podstrek, koji bi bio više u skladu s prijateljskim odnosima utvrđenim između njih strane-ugovornice su sporazumne da pojačaju i prošire svoju trgovinsku razmjenu, kao i da ispitaju uvjete za obimniju privrednu saradnju; u tu svrhu bit će u najkraćem roku zaključeni specijalni sporazumi (čl. 5); strane-ugovornice su saglasne da se ništa u ovom sporazumu neće smatrati kao protivno postojećim međunarodnim obavezama dviju zemalja, obavezama koje su, uostalom, javne (čl. 6); ovaj sporazum imat će rok trajanja od pet godina; izuzimajući otkaz u roku od šest mjeseci, sporazum će se produživati prešutno iz godine u godinu (čl.7); sporazum će biti ratificiran, a na snagu će stupiti na dan izmjene ratifikacionih instrumenata; ta izmjena izvršit će se u Beogradu što je moguće brže (čl.8)«. Iz studije, B. Krizmana, *Italija u politici kraAleksandra i kneza Pavla (1918—1941)* u: *CSP* 1/1975, p. 73.

lova, kada su se očekivale bolje mogućnosti za jačanje vlastitog uticaj a na ovom prostoru. I druga važna komponenta temeljnog prvog člana Političkog ugovora, o uzdržavanju od svake akcije koja bi mogla da šteti drugoj strani, ako bi postala predmet napada od strane jedne ili više sila, bila je nametnuta spoljnim činiocima i u suštini bila je neostvarljiva na ovom području ukoliko bi došlo do rata. I ostale značajnije obaveze uperene protiv rata i uopšte zapleta koji su mogli dovesti do sukoba koliko god pokazuju težnje da se ovde sačuva postojeći nesigurni mir, još više otkrivaju želje velikih sila da se u ovom regionu sačuva postojeće stanje. Za mir na Balkanu posebno je bila zainteresirana Nemačka, koja nije želela razmrsivanje klupka na ovom području putem oružane sile dok još nije bila dovršila svoje grandiozne pripreme za svetske obračune i rešila pitanja bližih područja koja je trebalo na miran način uključiti u nemački Rajh.

Vrlo važan činilac u začinjanju i sklapanju ovoga ugovora bilo je nastojanje Rajha da smiri odnose Italije i Jugoslavije da bi ih obe mogao korisnije upotrebiti u službi sopstvene politike na drugoj strani. Ali su i zemlje ugovornice odnosno stvaraoci ugovora, Stojadinović i Musolini, nastojali da jednim metkom postignu dva pogotka, da se pokažu prijatelji Nemačke ali da istovremeno svojim udruživanjem pokažu i snagu pred susedom sa severa. O ovome najbolje svedoče otvorene ispovedi posle potpisivanja sporazuma i sa jedne i sa druge strane. Stojadinović je sa srdžbom uvređenog i prevarenog govorio o Francuskoj, o njenoj politici praznih obećanja, o njenim nastojanjima da neko drugi za nju vadi kestenje iz vatre. Izneo je svoje sigurno uverenje da Francuska neće braniti male zemlje u Podunavlju od eventualnog nemačkog napada i najavio dalje hlađenje odnosa između Francuske i Jugoslavije do konačnog raskida.[91] Cano je tom prilikom izneo jednu sadržajnu misao, da je Hitlerova Nemačka opasan neprijatelj, ali da je neprijatna i kao prijatelj.[92] Protiv tog potencijalno neprijatnog neprijatelja, određenu zaštitu trebalo je da pruži i ovaj sporazum, koji je Ćano uporedio sa kišobranom koji će štititi sa seveme strane obe zemlje.[93] To što na kupoli kišobrana ima dosta slabih, prokišljivih mesta i što pod samim kišobranom ima čitav niz nerešenih problema, u datom trenutku nije igralo veliku ulogu. Cano je bar sa svoje strane imao i neke druge računice u odnosima i strepnjama od drugih velikih sila. Engleska je u to vreme počela sve više pažnje da posvećuje svome naoružanju. Istovremeno sve više je pokazivala interesovanja za Balkan i evropski jugoistok koji je ekonomski već bio osvojen od Rajha, ali koji politički još nije bio izgubljen. Težilo se usporavanju daljeg ekonomskog vezivanja ovog područja za Rajh i preuzimanje dela politike i opšte uloge koju je ovde imala Francuska. Udruživanje sa Jugoslavijom trebalo je prema očekivanjima Rima da bude jedan od činilaca borbe protiv svih tih sila i njihovih namera. U interesu bor-

[91] **Tajni arhivi... pp. 118—119.**
[92] **J. Hoptner, o. c. p. 124.**
[93] **M. Stojadinović, o. c. p. 418.**

be protiv jakih konkurenata, svetskih sila, Italija je bila spremna da čini izvesne ustupke maloj Jugoslaviji. Cak i formalno odricanje od Dalmacije i ekspanzije preko severnog dela Jadrana bilo je za italijanske fašiste žrtva, jer su ove težnje nosili u sebi i negovali decenij ama i manje konzervativni, pa čak i neki demokratski pokreti Italije. Beogradskim paktom priznato je postojeće stanje u Albaniji, u kojoj je italijanski uticaj već bio dominantan ali barem formalno je bila priznata nezavisnost Albanije. U nizu drugih konkretnih problema u odnosima između dve zemlje Italijani su činili još značajnije ustupke. U Istri i Slovenačkom primorju zaustavljena je ili barem ublažena denacionalizacija hrvatskog i slovenačkog stanovništva. Delovanje ustaškog pokreta u Italiji protiv Jugoslavije je zabranjeno i njegov razvoj je usporen.[94]

Međutim, ovi sitni ustupci trebalo je da donesu Musolini ju krupnije rezultate u borbi protiv velikih sila za sticanje dominacije na prostoru jugoistočne Evrope i posebno u neprijateljskom suparništvu sa Engleskom i prijateljskom nadigravanju i nadmudrivanju sa Nemačkom. Musolini je prihvatio savete Hitlera da sarađuje sa Jugoslavijom u cilju slabljenja sistema kolektivne bezbednosti na jugoistoku Evrope, izbijanja Jugoslavije iz Male antante i Balkanskog sporazuma i njenog izvlačenja ispod uticaja Francuske, ali sa očekivanjima da upražnjeno mesto na tom području zauzme Italija a ne Nemačka. Korišćen je isti metod koji je upotrebljavao i Hitler, saradnja u interesu suzbijanja ambicija i samoga saveznika. Ćano, tumačeći težnje Musolinija, nije pred Stojadinovićem propagirao otpor Nemačkoj da bi se ona savladala, već saradnju da bi se obuzdala.[95]

Samom paktu Mosilini je pridavao veliku ulogu i značaj; u narednim tokovima u jugoistočnoj Evropi, naročito u slabljenju Male antante, čak i u slabljenju pozicija Narodnog fronta u Francuskoj; zatim u stvaranju nove klime u odnosima Italija — Rumunija, kao i u ulozi Italije u regulisanju odnosa Mađarska — Rumunija. Ćano je već u ovo vreme javljao Kanji u Budimpeštu da je Jugoslavija odvojena od Male antante, u šta u Budimpešti još dugo nisu bili ubeđeni.[96]

Razvoj zbivanja je potvrdio da je pakt delovao u svim ovim pravcima, ali ne u korist Rima već Berlina. Priželjkivanja Italijana da pakt između Rima i Beograda bude samo jedna od prvih karika na putu povezivanja Italije, Mađarske, Jugoslavije, Rumunije, Bugarske kao odlučujućeg regulatora nemačkog prisustva na ovom području, ostala su samo u sferi čistih želja.[97] Propala je izvesna

[94] DASIP MIP LP 1937, F-I/2, pov. br. 480 od 26. marta 1937, teleg. MIP — LP str. pov. 683 od 25. marta 1937; Ibid., AP 1937. F-26 1937. cirkularno pismo MIP str. pov. br. 714-III od 29. marta 1937; PA Pol. IV, 20, Jugoslawien, Bd. 1, izvešt. Nem. posi, iz Beograda — AA nr. 892 od 31. marta 1937.

[95] 2. Avramovski, o. c. p. 287.

[96] Ibid., V. Vinaver, o. c. p. 206.

[97] PA Pol. IV, 20, Jugoslawien, Bd. 1, telegram AA — Nemačkoj ambasadi u Ankari nr. 22 od 16. februara 1937; DDF II, 5, Pariz 1968, pp. 145——146 i 326.

težnja da se inferiornost prema sve moćnijem savezniku sa severa suzbije povezivanjem sa nizom malih zemalja. Nemački kolos Jè nastavio da se kreće dalje koristeći upravo i tekovine italijansko--jugoslovenskog pakta, potvrđujući staru istinu da je onaj ko ima ekonomsku moć i stvarni gospodar na izvesnom prostoru.

Činjenica je da su Italijani polažući nade u pakt verovali ustvari u Milana Stojadinovića i njegovu spremnost da potpomogne spoljnopolitičke zahvate italijanske politike na području jugoistoka. Međutim, Stojadinović je i pored toga što je po ocenama Cana bio fašist, odnosno što je u totalitarnim sistemima gledao uzor, i prilikom ugovaranja tog pakta pokuvašao da vođi svoju politiku, politiku balansiranja i iznalaženja najpogodnijih i najmanje opasnih staza i izlaza po njegov režim iz sve zamršenijeg lavirinta političkih odnosa na jugoistoku Evrope i u svetu. U takvim uslovima on je tražio oslonac na svim stranama izuzimajući samo SSSR. Osloncem na Italiju on je težio da se obezbedi od svake eventualnosti sa te strane, a isto tako da se osigura od opasnosti i sa svih drugih strana. Održavajući stare veze posebno u okviru paktova kolektivne bezbednosti, Male antante i Balkanskog sporazuma, on se obezbeđivao od eventualnih revizionističkih opasnosti koje su mogle poteći od nezadovoljnih zemalja (Bugarske, Mađarske i dr.). Protiv opasnosti od Italije obezbeđivao se sa više strana: čvršćim vezivanjem sa Nemačkom, izmirenjem sa Italijom i čuvanjem veza, pa makar i olabavljenih sa Engleskom i Francuskom. Sarađujući sa svima sem sa SSSR Stojadinović je striktno pazio, naročito u ovo vreme, da se nigde suviše ne eksponira i ne upetlja u sam centar obračuna pojedinih sila ili blokova, jer nije verovao da bi se Kraljevina Jugoslavija mogla održati oslanjajući se samo na jednu silu. Slobodan prostor opstanka režima i Jugoslavije kao države on je tražio u međuprostorima između ove četiri velike sile.[98]

Stojadinović se nije smeo suviše eksponirati svojim vezama i kolaboracijom sa Italijom i iz unutarpolitičkih obzira. Onemogućavanje rada ustaškim emigrantima u Italiji, dobijanje izvesnih prava za Hrvate i Slovence u Istri, jačali su mu ugled u redovima jednog dela građanstva, ali je isto tako ogromna većina naroda bila protiv njegovih profašističkih metoda, njegovog oslonjenja na Nemačku i Italiju i njegovog zbližavanja sa ovim zemljama.[99] U zemlji su bile jake profrancuske struje, posebno opasne one iz opozicionih partija i u vrhovima jugoslovenske buržoazije koje su imale višestruke veze sa Francuskom i interese da sa njom očuvaju postojeće odnose. Na ovo je delovala vest da je potpisivanje pakta dočekano sa negodovanjem u Parizu i Pragu. Pakt je posebno oštro dočekan u Čehoslovačkoj, gde je Beneš izjavio da Stojadinović svojim koketiranjem sa Italijom i Nemačkom vodi sramnu antičehoslovačku politiku. Beneš je tvrdio da je Pakt o prijateljstvu između

[98] Uporedi, 2. Avramovski, o. c. p. 288; Tri *godine vlade Milana Stojadinovića,* Beograd 1938, pp. 16—23.

99 Proleter. . . pp. 503—504, 507—508 i 519—520.

Italije i Jugoslavije u duhu nemačke politike, da je deo nemačkog nastojanja da se i sa te strane stvori pritisak na Čehoslovačku.[100] Beneša je posebno vređalo što je Stojadinović prihvatao ovakve inicijative iz Rima i Berlina u vreme kad je on slične ponude za sporazum iz Berlina odbio, i što je Stojadinović predstavljao glavnu prepreku u njegovim nastojanjima da se sklopi pakt o uzajamnoj pomoći između Francuske na jednoj i zemalja Male antante na drugoj strani, koji je i zvanično ponuđen iz Pariza 9. januara 1937. godine.[101]

U svojoj borbi protiv profrancuski orijentisanih snaga i protivnika vezivanja za sile osovine, Stojadinović se služio metodom koju je već dugo u svojoj praksi koristio Hitler, isticanjem značaja oslonca na sopstvene snage, oslobođenjem od nesigurnog tutorstva velikih sila i težnjom da se smire potencijalna žarišta sukoba na području Balkana. U istupima i u državnoj štampi posebno su isticani kao dostignuća smirivanje prilika na makedonskoj granici prema Bugarskoj, što je postignuto Paktom o večnom prijateljstvu sa Bugarima, i rešavanje problema ustaških emigranata i smirivanje stanja na jugoslovensko-italijanskoj granici, što se postiglo sporazumom o prijateljstvu sa Italijom.[10?]

Sa sklopljenim sporazumom o prijateljstvu Italije i Jugoslavije najviše su mogli biti zadovoljni Nemci, jer i njegova formalna strana i suštinska vrednost bili su po njihovim željama i u skladu sa razvojem njihove dugoročne politike na jugoistoku Evrope. Zahvaljujući oficijalnim obaveštenjima iz Rima i detaljnijim podacima iz Beograda, u Berlinu su mogli da prate čitav tok pregovora, da otkriju i krajnje namere jedne i druge strane i da po potrebi intervenišu. Ali se nije trebalo mnogo truditi, jer su Stojadinovićeve namere i mogućnosti bile uglavnom u skladu sa nemačkim željama. Radi svake sigurnosti dat je Beogradu savet da se ne ide predaleko u saradnji sa Italijom jer bi onda ostalo manje prostora za sopstvenu aktivnost, koja je u suštini predstavljala ekspanziju Rajha. Ipak, praćenje toka ovih pregovora usloviće još pažljivije izučavanje kretanja na Balkanu. Nemci su tom prilikom došli do realnih procena da se Stojadinović, zbog unutrašnjih prilika i inostranih pritisaka, neće moći odjednom odlepiti od starih veza i uticaja. Ali bili su čvrsto ubeđeni da on lagano i postupno izvodi svoj brod iz luke versajskog sistema i sistema kolektivne bezbednosti i usmerava ga prema nemačkom moru.[103]

S obzirom da su već imali ojačane pozicije u saradnji sa Rimom, Nemci se nisu ustručavali da preko Geringa poruče Itali-

100 ASFRJ, MS 1937, F-15, poverljivi izveštaji iz Praga bb. pp. 2, 3, 4, 7, U. i 12.

101 DDF II, 4, nr. 9 pp. 9—11, 81 pp. 112—115, 213 pp. 357—359, 281 pp. 465—468, 285 p. 473, 318 pp. 544—546, 338 pp. 587—589, 358 pp. 618—620.

102 **pa pol. IV, 20, Jugoslawien, Jug-Ital. Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda, nr. 892 od 31. marta 1937.**

ЈОЗ РА Pol. IV, 20, Jugoslawien, Jug-Ital. Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda nr. 892 od 31. marta 1937.

janima koliko su zainteresirani za sudbinu Jugoslavije. Bila je to ujedno preporuka da se ide na zbližavanje i izmirenje sa Jugoslavijom i isto tako da se ne vrše pritisci na ovu zemlju, koja je formalno bila mediteranska i ulazila u sferu italijanskih interesovanja, ali je zbog svog položaja i niza drugih činilaca posebno interesovala Nemačku.

Prilikom svođenja računa i završnih analiza, i ovaj pakt na jugoistoku Evrope ocenjen je kao veliki uspeh za nemačku jugoistočnu politiku, uz isticanje da Nemačka neće više morati u svojim orpedeljenjima da bira između Italije i Jugoslavije, koje zajedno imaju vitalan značaj za nemačku politiku.[104] Ocenjeno je da su ovim paktom stvoreni još povoljniji uslovi za rad na zbližavanju Jugoslavije i Mađarske, pri čemu će se ponovo koristiti dobre usluge Italije.[105]

3. RAD NA JUGOSLOVENSKO-MAĐARSKOM ZBLIŽAVANJU U CILJU IZOLACIJE ČEHOSLOVAČKE I SLABLJENJA MALE ANTANTE

Smirivanje protivrečnosti između Mađarske i Jugoslavije bio je jedan od važnih zadataka nacističke politike u jugoistočnoj Evropi.[106] U Berlinu su bili ubeđeni da bi loši odnosi između ove dve zemlje otežavali ispunjenje nemačkih planova u Podunavlju i na jugoistoku Evrope, pa bi poboljšavanje tih odnosa bilo višestruko korisno za Rajh i omogućavalo bi povoljniju klimu za ostvarenje planova o ekspanziji Rajha prema jugoistoku. U uslovima krize ili otvorenog sukoba pružala se prilika Italiji da se umeša i na taj način potčini obe zemlje svojoj dominaciji. Saradnja između Mađarske i Jugoslavije prisiljavala bi Italiju da se pažljivije odnosi prema obema zemljama i da sa njima sarađuje u miru, što je odgovaralo politici Rajha. Najjači uticaj mađarsko-jugoslovenski odnosi mogli su da čine na Čehoslovačku. Revanšističke težnje Mađarske dovele su do udruživanja Jugoslavije i Čehoslovačke zajedno sa Rumunijom i do formiranja Male antante. Otupljivanje oštrice nepri-

[104] 2. Avramovski, o. c. pp. 294—295.

[105] PA Pol. IV, 20, Jugoslawien, Bd. 1, cirkularno pismo AA, nr. 1593 od 27. marta 1937.

[106] **Posleratna mađarska istoriografija posvetila je veliku pažnju izučavanju i osvetljavanju mađarske istorije između dva svetska rata. Objavljen je niz dela koja obrađuju spoljnu politiku Mađarske a u tom okviru i njene odnose sa Nemačkom, Jugoslavijom i drugim susedima u vremenu koje obrađujemo u ovoj knjizi. Navešćemo nekoliko dela koja možemo koristiti i u jugoslovenskim bibliotekama: Juhasz Gyula, *Magyarország Külpolitikája 1919—1945,* Budapest 1969; Isti autor, *Hungarian Foreign Policy 1919—1945,* Budapest 1979; Berend T. Iván-Ránky György, *Magyarország a fasista németország »Eltterében« 1933—1939,* Budapest 1960; Adam Magda, *Magyarország es a kisantant a harmincàs években,* Budapest, 1968; Kerekes Lajos, A *Berlin Roma tengely kalkulasa, 1936—1938,* Budapest, 1962; I. Berend und Gy Ránky, *Die Deutsche wirtschaftliche Expansion und das ungarische Wirtschaftsleben zur Zeit des Zweiten Weltkriegen,* u zborniku: *Acta Historica,* tom V, Budapest 1958, pp. 313—359.**

jateljstva između Mađarske i Jugoslavije vodilo je slabljenju čehoslovačko-jugoslovenske kohezije i predstavljalo osnovno sredstvo za labavljenje Male antante i nagrizan je postojećeg sistema kolektivne bezbednosti na jugoistoku Evrope. Izgrađivanje prijateljskih odnosa 'između ove dve zemlje imalo je i «drugih koristi za politiku Rajha u jugoistočnoj Evropi. Mađarska je oslobođenjem^ pritiska prema Jugoslaviji mogla svoje snage da usmeri prema Čehoslovačkoj, koja je prema programu nemačkih nacionalsocijalista trebalo da bude prva žrtva Rajha u Evropi.

Neprijateljstvo Mađarske i Jugoslavije uslovljavalo bi opredeljenje Nemačke da bira između njih, što bi poremetilo zamišljeni program nacista o postupnoj ekspanziji prema jugoistoku i dobijanja celog ovog područja. Saradnja ove dve zemlje omogućavala je uspešniji rad Nemačke prema Rumuniji i dalje na putu ekspanzije prema Turskoj.

Bili su to sve i više nego dovoljni razlozi da diplomatija Trećeg Rajha još u 1936. počne rad na stišavanju protivrečnosti u odnosima između Jugoslavije i Mađarske i da počne pripremati teren za njihovo zbližavanje.

Jedan od glavnih faktora koji je mogao da olakša ili oteža rad na približavanju ove dve zemlje bila je Italija. Musolini iz poznatih razloga sve do jeseni 1936. nije pokazivao neku jaču volju da radi na zbližavanju svoje saveznice iz Rimskog trougla i Jugoslavije. U jesen 1936. nastupiće novi uslovi koji će doprineti da Italija promeni svoj stav u pitanju jugoslovensko-mađarskih odnosa. Posle definitivnog vezivanja sudbine Italije sa sudbinom Nemačke, Musolini je morao da respektuje Hitlerove prijatelje. No, u prijateljstvu sa Jugoslavijom i menjanju stava prema odnosima Beograda i Budimpešte imao je on i neke svoje račune. Razvoj nemačko-austrijskih odnosa krajem 1936. potvrđivao je slutnje da se Nemačka neće moći zaustaviti i da će Austrija biti silom ili milom uključena u Rajh. Gubitak Austrije trebalo je nadoknaditi nekom drugom zemljom. U obzir je dolazila Jugoslavija. Zbližavanje Jugoslavije i Mađarske prema realnim procenama, pošto su obe osećale ugroženost sa severa od ekspanzije nemačkog nacizma, trebalo je da predstavlja nekakvu branu tom brzom prodiranju Rajha.[107]

Međutim, za uspešan početak ove akcije nije bila dovoljna samo dobra volja Musolinija. Zemlje koje su u pitanju biće potrebno dugo pripremati za tu saradnju. Garniture koje su se tada nalazile na vlasti u Budimpešti i Beogradu zazirali su od te saradnje. Mađarsku vladu je bilo vrlo teško privoliti za takvu orijentaciju, posebno njenog premijera Gembeša i ministra inostranih poslova Kanju. Bilo je to teško rešivo pitanje jer je ta vladajuća grupacija u Budimpešti gradila svu svoju politiku na revanšističkim planovima. Prijateljstvo sa Jugoslavijom je predpostavijalo odricanje revandikacije, a napuštanje revanšizma pretilo je toj grupi da izgubi vlast u zemlji.[108]

107 v. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska. . .* p. 208.

i[o8] 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile. . .* pp. 306—310.

U prvo vreme i Stojadinović je sumnjao u mogućnost izmirenja i nije pokazivao vidniju volju da pristupi toj akciji. Međutim, zaoštravanje situacije u Francuskoj 1936, jačanje narodnog fronta i niz drugih događaja koji su najavljivali još teže godine, naterali su i Stojadinovića da počne lagano da menja svoje mišljenje na odnose u Podunavlju i u jugoistočnoj Evropi. Povlačenje Francuske, jačanje radničkog pokreta u zemlji i svetu, pokušaji stvaranja kompromisa između Engleske i Nemačke i izrastanje Nemačke u vodeću silu kontinenta, prisilili su ga da u svojoj taktici laviranja nađe moguće puteve kompromisne saradnje i sa Mađarskom. Jedan od razloga što se opredelio prema Mađarskoj bilo je razočarenje u Cehoslovačku i Beneša, koga je on smatrao za vernog saradnika SSSR-a.

Hitler je osetio povoljnu klimu za početak akcije još u leto 1936. godine. Regentu Hortiju, koji ga je posetio u Berhtesgadenu, postavio je zahtev da u interesu velike politike koju vodi Rajh mora otpočeti politiku saradnje i sa Jugoslavijom. Razgovori nisu išli glatko. Hitler je morao dugo da priča da bi objasnio Hortiju prednosti od saradnje sa Jugoslovenima; suzbijanje »boljševičke opasnosti« iz Čehoslovačke, mogućnosti da se revanšistička pesnica usmeri prema Čehoslovačkoj, gde žive »veće mase porobljenih Mađara« itd. Horti je imao svoje argumente protiv približavanja Beogradu, da se ne može imati poverenja u Jugoslaviju jer će njeni narodi biti protiv Nemačke, da su njeni narodi zaraženi rusofilstvom i komunizmom, itd. Ministar Kanja, koji je kao i Horti imao loša iskustva u ratu sa Srbijom u prvom svetskom ratu, pokušavao je da dokaže iluzornost pokušaja bliske saradnje sa Jugoslavijom, sumnjajući i u samog Stojadinovića, koji se neće dati tako lako odvojiti od Francuza. Hitlerova opomena da bi Mađarska bila veoma brzo savladana od snaga zemalja Male an tante ukoliko ne bi bila uz Nemačku, i da i sama Mađarska mora usredsrediti svoje snage prema vojnički i ideološki najopasnijoj zemlji Čehoslovačkoj, imala je efekta. Horti nije imao kuda, već je morao sa Nemačkom, sa kojom je definitivno pod rukom pošla i saveznica iz Rimskog trougla, Italija. Iako teška srca, mađarski državnici su se prihvatili novog kursa smirivanja odnosa sa Kraljevinom Jugoslavijom.[109]

Ipak vlada Mađarske se ustezala da preuzme inicijativu za zbližavanje sa Jugoslavijom. Kontakti i razgovori koji su u jesen 1936. vođeni između Stojadinovića i mađarskog poslanika u Beogradu nisu dali željene rezultate. Mađarska u to vreme još nije pomišljala na to da se odrekne brige za svoje sunarodnike u Vojvodini. Stojadinović se teško odvajao od svojih saveznika kad za to nije od Mađara dobijao određenu protivuslugu.[110] Nemci su nastavili sa pritiscima i to prema slabijoj i sebi privrženoj strani, Mađarskoj. Znali su da ona nema kuda i da će morati sa njima, dok

109 v. **Vinaver,** ***Jugoslavija i Mađarska,*** **pp. 174—175; V. Vinaver,** ***Sastanak Hitler-Horthy 1936, i međunarođni položaj Jugoslavije*** **u:** ***ČSP*** **II, 1974, pp. 65——92. Juhasz Gyula,** ***Hungarian Foreign Policy,*** **p. 124.**

no ***Tajni arhivi...*** **p. 51,**

je Jugoslavija imala još dovoljno prostora da lavira. U septembru 1936. boravio je u Budimpešti ministar inostranih poslova Nemačke Nojrat i tražio je mađarsku inicijativu. Kanja se protivio, braneći se da Stojadinović ne želi saradnju. Tražio je da Nemci vrše paralelan pritisak i u Beogradu.[111] Međutim, prema Stojadinoviću kao sredstvo nije dolazio u obzir jači pritisak. Jugoslavija je bila vezana nizom spona za postojeći sistem kolektivne bezbednosti koje je upravo uz korišćenje Stojadinovića trebalo kidati lagano i postupno. Istovremeno Nemci su bili sigurni u generalnu liniju Stojadinovića i dela jugoslovenske buržoazije, koji su bili odlučili da vežu tok svoje spoljne politike za politiku Rajha.

U vreme sahrane predsednika mađarske vlade Gembeša 11. oktobra 1936. Gering je ponovo govorio Mađarima o potrebi bržeg rada na zbližavanju sa Jugoslavijom. Ističući značaj Jugoslavije i 'za jednu i za drugu zemlju, on je ubeđivao mađarskog ministra Kanju da je Stojadinović spreman za saradnju ali da tu njegovu aktivnost ometa čitav splet činilaca i snaga u Jugoslaviji i Van nje. Naveo je primer engleskog kralja, koji ima snažan uticaj na kneza Pavla, preko koga ometa politiku saradnje i prijateljstva Jugoslavije sa Mađarskom i Italijom.[112]

Ali, ovo je bila samo taktika u cilju zastrašivanja Mađara, dok je u stvarnosti deo konzervativnih krugova u Engleskoj delovao u suprotnom pravcu, u korist izvesnog zbližavanja Jugoslavije i sila osovine. Sve izraženije težnje konzervativnih struja u Britaniji da se nađe kompromisno rešenje za saradnju sa Nemačkom, uticale su na Stojadinovića da je on u ovo vreme počeo činiti zaokrete u cilju približavanja silama osovine, uz istovremeno sabotiranje rada sistema kolektivne bezbednosti u jugoistočnoj i srednjoj Evropi. Stojadinović se na zvaničnim zasedanjima počeo sve otvorenije suprotstavljati akcijama svojih saveznika, naročito naporima Čehoslovačke koji su doprinosili snaženju sistema kolektivne bezbednosti. Njegovo priklanjanje osovini jačalo je uporedo sa sve agresivnijim pretnjama sila osovine prema članicama ovog sistema. Na sastanku Stalnog saveta Male antante u Bratislavi 13 —14. septembra 1936. Stojadinović je bio inicijator odbacivanja predloga francuske vlade da se pristupi izradi pakta o uzajamnoj pomoći između Francuske i Male antante. On je isto tako odbio predlog Beneša da se pristupi izradi pakta o uzajamnoj pomoći između zemalja Male antante kao mere protiv opasnosti od sila osovine.[113] Posle sastanka Stalnog saveta Male antante, u naredna dva do tri meseca krajem 1936. Stojadinović i knez Pavle, nalazeći se pod pri-

[111] **V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska...* p. 187.**

[112] ***Allianz, Hitler-Horthy-Mussolini, Dokumente zur ungarischen Aussenpolitik (1933—1944),* Priredili: Magda Adam, Gyula Juhasz i Lajos Kerekes, Budapest 1966. (Dalje skraćeno: *Allianz, Hitler-Horthy-Mussolini...*); 2. Avramovski, Stanovisko Anglicka k projektu paktu o vzàjomnej pomoći medzi Francuskom a Malou dohodou. Historicky časopis, Bratislava 1974, 3, pp. 419—438.**

[113] **Dr Milan Vanku, *Mala Antanta 1920—1938*. Titovo Užice 1969, pp. 162——164. Više u ovom: DDF Serija II T. 3 dok. br. 207, 448, 457, 467 i 468.**

tiscima sa jedne i druge strane, pojačavali su svoje veze sa silom koja je bila bliža i opasnija, Nemačkom. Prema nekim podacima, knez Pavle je u toku novembra 1936. učinio tajnu posetu Hitleru u vezi konsultovanja.[114]

Stojadinović je, svakako uz saglasnost kneza Pavla, nastavio sa potezima koji nisu bili u saglasnosti sa politikom Francuske i sistemom kolektivne bezbednosti a znatnim delom su išli u korist sila osovine, naročito Nemačke. Po svoj prilici to nije Stojadinović činio bez dileme i rezervi. Prema njegovoj oceni, a znatnim delom i prema oceni kneza Pavla kao i dela vladajućih vrhova u Jugoslaviji, dotadašnje čvršće vezivanje sa Cehoslovačkom bilo je opasno i vodilo je Jugoslaviju do ivice propasti. Stojadinović je bio ubeđen da velike sile neće braniti Čehoslovačku i da će ona pod pritiscima snažne Nemačke morati da propadne. Zato je uporno odbijao predloge iz Praga o paktu o uzajamnoj pomoći zemalja Male antante i u slučaju ako neka od tih zemalja bude napadnuta od Nemačke. Odabrana je politika laganog izvlačenja iz kola sa Cehoslovačkom, pred kojom je po ubeđenju Stojadinovića bio ponor. Kada se pojavila francuska inicijativa o stvaranju pakta o uzajamnoj pomoći između nje i Male antante, uz prethodno sređivanje odnosa u krugu same Male antante, Stojadinović se našao u još jačoj dilemi. Da bi opravdao svoju orijentaciju prema Rajhu, koju je već bio odabrao, on je zatražio mišljenje Generalštaba jugoslovenske vojske. Generalštab, u kojem su preovladavali ljudi verni politici Stojadinovića i kneza Pavla, odgovorio je da bi prihvatanje pakta o uzajamnoj pomoći sa Cehoslovačkom dovelo do niza negativnih posledica među kojima i do oštre reakcije Nemačke i Italije posle koje bi usledilo pogoršavanje političkih i ekonomskih veza sa Nemačkom. Kao posledica ovakvog stava sila osovine došlo bi do novih nedaća posebno u odnosima suseda prema Jugoslaviji. Austrija bi pod pritiskom sila osovine bila protiv Jugoslavije, Mađarska bi pojačala svoje revanšističko teritorijalne aspiracije, Albanija bi postala područje sa kojeg bi dolazili pritisci Italijana. A Grčka i Turska, plašeći se uplitanja u još veće sukobe i zaplete, nastojale bi da se izvuku iz Balkanskog sporazuma i sve bi to vodilo potpunoj izolaciji i slabljenju Jugoslavije, posle čega bi ona postala lak plen sve moćnijih sila osovine.[115] Ovakav odgovor se poklapao sa opredeljenjem i mišljenjem Stojadinovića i kneza Pavla kao glavnih faktora vlasti u zemlji. Stojadinović je izvestio Nemce o celoj stvari u vezi sa inicijativom francuske vlade i konkretnom akcijom ministra inostranih poslova Cehoslovačke Krofte (dr Kamil Krofta) o sklapanju pakta o uzajamnoj pomoći među zemljama Male antante, posle čega bi došao i pakt zemalja Male antante sa

114 y, vinaver, *Jugoslavija i Mađarska.* .. p. 186; В. К. Волков, *Германо--югославские отношения*... p. 29.

115 a Vii, Fond Jugoslovenske vojske, kutija 71, F-l, dok. br. 1, pismo M. Stojadinovića, Ministarstvu vojske i mornarice, pov. br. 3552/III od 16. decembra 1936. i odgovori Generalštaba Jugoslovenske vojske str. pov. br. 3552/III od 16. decembra 1936, 3162 od 17. decembra 1936. i 3551 od 21. januara 1936-

Francuskom. U vezi sa ovim pitanjem održane su konsultacije u Berlinu jugoslovenskog poslanika Cincar-Markovića s Noj ratom i Geringom. Stojadinoviću je poručeno da ne ulazi u ove paktove koji su upereni protiv sila osovine jer bi se time doveli u pitanje jugoslovensko-nemački odnosi. Uporedo sa pritiscima na Stojadinovića, nemačka diplomatija je počela da usmerava svoje akcije i prema Rumuniji u nastojanju da i nju odvoji od Čehoslovačke pa tako olakša položaj i delovanje Stojadinovića, i istovremeno udruženim snagama razbije čitav ovaj poduhvat francuske i čehoslovačke diplomatije.[11]'*

Imajući podršku glavnih činilaca jugoslovenskog režima, kneza Pavla i Generalštaba Jugoslovenske vojske, Stojadinović je nastavio sa politikom odbijanja mera koje su bile usmerene protiv sila osovine. U tom okviru odlagan je i predloženi pakt zemalja Male antante o uzajamnoj pomoći.[117] Radeći uz angažovanje pronemačkih snaga u Jugoslaviji, na jednoj strani protiv jačanja kolektivne bezbednosti na ovom području, konkretno ometajući vojničko povezivanje zemalja Male antante, nemačka điplomatija je istovremeno delovala na drugoj strani na izmirenju nemačkih prijatelja na ovom području, odnosno revizionističkih sila i Jugoslavije. Uporedo sa radom na zbliženju Jugoslavije sa Bugarskom i Italijom, rađeno je i na smirivanju odnosa između Mađarske i Jugoslavije. U ovom poslu korišćene su usluge Italije, koja je bila u savezu sa Mađarskom. Za vreme susreta između grofa Cana i Hitlera u Berlinu 24. oktobra 1936. razgovarano je i o mogućnostima i potrebi delovanja Italije u ovom pravcu. Hitler je preporučio Ćanu da savetuje mađarsku vladu da sarađuje sa vladom Jugoslavije i da joj preporuči da se jačim snagama usmeri prema Cehoslovačkoj, koju treba kazniti zbog njene prosovjetske opredeljenosti i njenog »navlačenja komunističke opasnosti« u Evropu.[118]

Stojadinoviću su namere Nemaca u vezi sa jugoslovensko-mađarskim odnosima bile poznate, pa procenjujući da je to jedino mogući smer budućeg razvoja jugoslovenske spoljne politike, i sam je delovao u pravcu nemačkih želja, svakako u okviru mogućnosti, čuvajući se kompromitovanja unutar zemlje. Izlazeći u susret zahtevima koje su iz Budimpešte najavljivali, Stojadinović je počeo da sprovodi neke mere koje su popravljale položaj mađarske nacionalne manjine u Jugoslaviji, naročito u oblasti kulture i prosvete. Na jednom prijemu predstavnika Mađara iz Vojvodine krajem oktobra 1936. izrazio je želju da se Mađarska nagodi sa Jugoslavijom, posle čega bi imala jače mogućnosti u borbi za svoja prava u odnosu na druge susede, aludirajući na Čehoslovačku.[119]

[116] **ASFRJ F-14 1937, MS, pismo Poslanstva KJ iz Berlina — MIP KJ od 7. februara i 25. marta 1937. Sire o ovom: DDF II, 4. nr. 148 pp. 227—228, 156 pp. 255—256, 180 pp. 292—297, 387 pp. 676—677, 395 pp. 686—687, 400 pp. 698—699.**

[117] **V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska.* .. pp. 181—185.**

[118] ***Tajni arhivi.* . . p. 75.**

119 **V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska.* .. p. 187.**

Taktiku usmeravanja revizionističkih snaga Mađarske prema severu, preuzeo je Stojadinović od Geringa, što je potvrđivalo da je on o ovome već detaljnije raspravljao sa Nemcima i isto tako da je tu taktiku ne samo prihvatio već i čekao povoljan trenutak i način da je sprovede u delo.

Razvoj međunarodnih zbivanja sve je više prisiljavao i mađarsku buržoaziju da se povinuje željama Berlina i da počne da razrešava sporna pitanja sa Jugoslavijom. Povoljnija klima se ukazala posle Gembeševe smrti, za vreme vlade Daranjija (dr Kalman Daranyi) koja je, iako vezana za Rajh, nastojala da popravi svoje odnose i sa zemljama zapada. Ovde se jače oseća uticaj veza sa Britanijom koja je sve više nastojala da nađe neku mogućnost sporazuma i nagodbe sa silama osovine. Nova Daranjijeva vlada je težila smirivanju odnosa u jugoistočnoj Evropi i u tom duhu nije isticala u prvi plan teritorijalne zahteve prema svojim susedima već tražila poboljšanje položaja mađarske nacionalne manjine u ovim zemljama. Taktika nove vlade bila je, jednim delom, oprečna s nemačkom politikom na ovom području, ali je istovremeno svojom politikom smirivanja i prema svojim susedima išla na ruku pridobijanju Jugoslavije za saradnju sa Mađarskom i u krajnjem ishodu omogućavala sigurniji hod dugoročne nemačke ekspanzione politike prema jugoistoku.[120]

Znatnu uslugu razvoju mađarsko-jugoslovenskih odnosa učinilo je smirivanje i sve očiglednije zbližavanje Italije i Jugoslavije. Ministar inostranih poslova Italije Cano je prilikom svoje posete Beču 11. i 12. novembra 1936. ubeđivao mađarskog ministra Kanju da je prijateljsko raspoloženje jugoslovenske vlade usmereno ne samo prema Berlinu i Rimu već i prema Budimpešti. U spletu gorućih pitanja koja su remetila italijansko-jugoslovenske odnose bili su, pored teritorijalnih problema, i pitanja ustaške emigracije i odnosi Jugoslavije prema Mađarskoj. Prema rečima Cana, ova tri goruća pitanja su rešiva uključujući tu i smirivanje mađarsko-jugoslovenskih odnosa.[121] Razgovori započeti u Beču nastavljeni su u Budimpešti, i Kanja je ovde bio daleko popustljiviji. Njegova gledanja na uređivanje mađarsko-jugoslovenskih odnosa bila su daleko optimističkija. Priznao je da su se odnosi Beograda i Budimpešte znatno poboljšali i da postoje uslovi da oni ubuduće budu još bolji. Samo će se do toga morati ići lagano i promišljeno, imajući tu u vidu sve unutarnje i spoljne prepreke koje stoje na putu razvoja spcljne politike jugoslovenske vlade. Priznao je da je garancija unapređivanja tih odnosa pronemački orijentisana vladajuća grupa sa Milanom Stojadinovićem, koja zbog niza okolnosti i naročito zbog nastojanja da se obezbedi sa više strana ne želi još da preuzme jasne i određene obaveze prema Mađarskoj.[122]

120 **ibid., pp. 188—189;** 2. **Avramovski,** ***Pokušaj Nemačke da odvoji Jugoslaviju od Male Antante putem zbliženja sa Mađarskom 1935—1936,*** **u:** ***Čehoslovensko a Juhoslavija,*** **Bratislava »Veda« 1968, pp. 285—301.**

121 ***Allianz, Hitler-Horthy-Mussolini...*** **dok. 16, pp. 137—139; G. Juhäsz,** ***Hungarian Foreign Policy*** **p. 125.**

122 ***Tajni arhivi.*** **.. pp. 83—84.**

Znak povoljnije klime u odnosima Mađarska-Jugoslavi ja bilo je putovanje regenta Hortija preko Jugoslavije za Rim krajem novembra 1936. godine.[123]

Nova politika premijera Daranjija bila je kratko poremećena pojavom Rozenbergovog članka (Alfred Rosenberg) objavljenom u listu Völkischer Beobachter 15. novembra 1936, u kojem je napadnuta prenaglašena revizionistička politika pojedinih revizionističkih zemalja. Članak je imao veze sa Musolinijevim govorom od 1. novembra 1936. u Milanu u kojem je odobravana revizionistička politika, a delom i protiv politike Budimpešte, koja je svojim zahtevima upućivanim ovim zemljama ometala akciju nemačkog izdvajanja žrtve, koju je trebalo da predstavlja Čehoslovačka. Nemačka je ovoga puta kritikovala revizionističke prohteve Mađara ne zbog tih prohte va već što oni nisu išli po tokovima koje je ona određivala i u pravcima koje je ona želela. Pojavio se još niz sličnih članaka u nemačkoj štampi, a u jednom je pisalo da su Hrvati bili pod mađarskim jarmom, što je izazvalo nezadovoljstvo u Budimpešti. Naročito je bio glasan deo opozicije koji nije simpatisao Nemce. Horti je morao to da smiruje jer Mađarska nije imala više kuda nego da ostane u procepu između dve velike sile, gde je Nemačka bila opasnija ali i bliža, i moćnija.[124] Prihvaćene su preporuke Berlina i počeli su življi kontakti sa Beogradom, a delimično i sa Bukureštom. Međutim, delovale su i druge snage. Popravljanje odnosa između Italije i Engleske, koji će 2. januara 1937. rezultati Sredozemnim sporazumom, još će više pojačati veze između Londona i dela mađarske vladajuće buržoazije.[125] Pod uticajem ovih snaga pojaviće se težnje za jačanjem otpora srednjoevropskih država daljem prodiranju Nemačke na jugoistok. Na ovoj podlozi doći će i do iskazivanja dobre volje i prema Pragu, pa i do davanja znakova da je Mađarska spremna pregovarati i sa Cehoslovačkom.[126]

Inicijativa Mađara prema Stojadinoviću nije dala željene rezultate jer on sada nije žurio. U isto vreme održavao je intenzivne kontakte sa Bugarskom i Italijom. Zato je odmah u početku istakao zahteve koje još nisu bili spremni da prime u Budimpešti — garantovanje jugoslovenskih granica bez nuđenja protivusluga. Sa Rumunima se još nisu mogli uspostaviti prisniji kontakti.[127]

Čehoslovaci, kao najugroženiji u srednjoevropskom kotlu, bili su veoma raspoloženi da pregovaraju i sarađuju sa svim svojim susedima, pa i sa Mađarima, sa ciljem da putem pregovora i sporazuma otklone otvorene pritiske sa ove dve strane. Čehoslovački poslanik u Budimpešti Kobr (Miloš Kobr) nije se plašio inicijative, pa čak i nametanja. Nudio je priznavanje vojne ravnopravnosti

[123] **V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska. . .* p. 194.**

[124] **Ibid., p. 200.**

[125] **DASIP AP 1937. F-25, br. 132 od 6. februara 1937. cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 671/V od 20. januara 1937; G. Juhäsz, o. c. pp. 126—128.**

[126] **V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska.. .* pp. 201—202.**

[127] **Ibid., pp. 201—203.**

Mađarskoj od zemalja Male antante uz pristanak Budimpešte da sé između dve zemlje sklopi pakt o nenapadanju.[128] Međutim, u vladaj ućim vrhovima Mađarske ipak su bile daleko jače one snage koje su bile za usaglašavanje spoljne politike Mađarske i Rajha. Predloži iz Praga su nailazili na barijeru i stalno su odbijani.

Vesti o privođenju pregovora između Jugoslavije i Bugarske uspešnom kraju i dobrom toku tajnih pregovora između Jugoslavije i Italije izazvali su bojazan u Budimpešti da se ne stvori nova kombinacija na ovom području bez Mađara. U Budimpešti su znali da i u Rimu i u Sofiji u vezi sa ovim približavanjem prema Beogradu rade u punom dogovoru sa Berlinom. U takvim uslovima rastao je značaj Jugoslavije kao pomažućeg činioca u ostvarenju određene politike i u Budimpešti, i u skladu s tim jačala je spremnost mađarske vlade da se nagodi sa vladom Kraljevine Jugoslavije pa i uz neka samoodricanja. U isto vreme Nemci su, podržavajući i direktno pomažući približavanje Jugoslavije i Bugarske, odnosno Jugoslavije i Italije, ponovo pojačali svoje napore na području aktivnijeg uključivanja Mađarske u službu njihove politike. Polovinom januara 1937. ministar Nojrat je tražio od poslanika Mađarske u Berlinu Stojajia (Dome Sztojay) da se Mađarska više angažuje u ostvarivanju saradnje i rešavanja spornih pitanja prema Jugoslaviji i Rumuniji i otvorenije okrene protiv Cehoslovačke.[129] Opšta bitka za nastavak prodora prema jugoistoku sada je još više vođena uz antiboljševičku viku i pozive protiv komunističke opasnosti, koja se prenosi iz Rusije na tie Cehoslovačke. Ova propaganda Berlina imala je uspeha kod vodećih vladajućih vrhova u zemljama jugoistočne Evrope. Regent Horti je stekao ubeđenje da je boljševička opasnost velika i neposredna, i da se jedino u osloncu na Nemačku može suzbiti njeno širenje.[130]

U otežanim uslovima povešće Nemačka i pronemački opredeljene snage u jugoistočnoj Evropi početkom 1937. bitku u Podunavlju za izolaciju Cehoslovačke putem povezivanja Mađarske i Jugoslavije i simirivanja odnosa Mađarske i Rumunije sa jedne strane, dok će na drugoj strani zapadne sile učvršćivanjem sistema kolektivne bezbednosti i stvaranjem određenih ugovornih obaveza između Male antante i Mađarske pokušati da obezbede bilo kakvu branu nemačkoj ekspanziji prema jugoistoku.

Predstavnici mađarske vlade i diplomati je su slušajući savete iz Berlina i Rima usmerili svoju inicijativu prema Beogradu. Trgovinski pregovori polovinom januara 1937. između Jugoslavije i Mađarske tekli su u vedroj atmosferi i novi trgovinski ugovor je značio korak u unapređenju ekonomskih odnosa Mađarske i Jugoslavije.[131] Međutim, Stojadinović se čuvao da se suviše ne kompromituje

128 **DDF II, 4, nr. 184 pp. 301—302, 257 pp. 432--133, 258 pp. 433.**

129 **V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska…* pp. 202—204; G. Juhàsz, o. c. pp. 129—130.**

130 **DDF II, 4, nr. 448 pp. 777.**

131 **DASIP DN 1937, F-33, MIP KJ — Jugoslovenskoj delegaciji u Zenevi, pov. br. 11 od 22. januara 1937.**

pred svojim saveznicima, pa je nastojao da se pregovori prenesu na celu Malu antantu.[132] Mađari su u ovakvoj situaciji morali da pregovaraju sa Cehoslovačkom, ne sa ciljem da se sa njima sporazumeju već da dobiju u vremenu. Nemcima se odlaganje pregovora, i pored nastojanja da shvate poteškoće i smetnje koje je Stojadinović imao na svom putu saradnje sa silama osovine, ipak činilo previše smiono. Jedan od vodećih faktora nemačke balkanske politike Gering pokušao je da indirektno utiče na Stojadinovića. U svom razgovoru sa jugoslovenskim poslanikom u Berlinu Cincar-Markovićem 2. februara 1937. on je postavio pitanje pod kojim uslovima bi vlada Kraljevine Jugoslavije bila voljna da zaključi sa Mađarskom pakt prijateljstva sličan paktu Jugoslavije sa Bugarskom.[133]

Stojadinović nije smeo da posluša savete iz Berlina niti je hteo da prihvati ponude iz Budimpešte iz političkih razloga, da se ne bi isuviše kompromitovao kako izvan tako i unutar zemlje.[134] U svojim ekspozeima u Narodnoj skupštini u februaru i martu 1937, govoreći o odnosima sa pojedinim zemljama i posebno susedima Jugoslavije, najmanje se zadržao na jugoslovensko-mađarskim odnosima.[135] U isto vreme tamo gde mu nije pretilo kompromitovanje na primer u odnosima prema mađarskoj nacionalnoj manjini, on je delovao u drugom smeru, čineći joj znatne ustupke, što je indirektno vodilo stvaranju boljih odnosa prema Budimpešti.[136]

Stojadinovićevo otezanje pregovora sa vladom Mađarske bilo je omogućeno i nesređenim unutarnjim prilikama u samoj Mađarskoj. Političke prilike u svetu pojačale su jaz između pronemački opredeljenih snaga i snaga koje su želele da laviraju poput Stojadinovića, a koje su imale jake pozicije i u samoj vladi. Taktiziranje vlade Daranjija i njeno kontaktiranje sa predstavnicima zapadnih zemalja, posebno sa predstavnicima Britanije, pojačalo je nezadovoljstvo pronemački opredeljenih političkih grupacija u Mađarskoj.[137]

Ali ni nacističkom vrhu u Berlinu nije išlo u prilog zaoštravanje sa Mađarima, pa su za pokušaje kvarenja odnosa između Berlina i Budimpešte optuživali mađarske Jevreje, ». . . koji izbegavaju sporazum sa Jugoslavijom i traže oslonac u Pragu, Parizu, Moskvi«.[138] U proleće 1937. nastavljeni su pregovori sa zemljama Male

[132] V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska...* p. 213.

133 Bogdan Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla...* pp. 69—70.

[134] V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska...* p. 214.

[135] ASFRJ A — I, MS 1937, K-14, Ekspoze Milana Stojadinovića u vezi predloga budžeta MIP za 1937, od 4. marta 1937.

[136] AA Pol. IV, 503, Ungarn 1, Bd. 1, politički izveštaj Nemačkog poslanstva iz Budimpešte A nr. 41 P od 18. februara 1937 i nr. 902 od 25. februara 1937.

137 DASIP DN 1937, F-34, pov. br. 271 od 2. aprila 1937. cirkular MIP KJ — Stalnom delegatu KJ pri Društvu naroda u Zenevi, pov. br. 5702/V od 20. marta 1937.

[138] V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska...* p. 215.

antan te sa različitim interesima i mogućnostima sporazumevanja; Jugoslaviji, prema kojoj je Mađare gurao Berlin, vlada Mađarske je bila spremna da ponudi više nego što je od nje dobij ala, Rumuniji su nuđeni kompromisni aranžmani, dok se sa Česima razgovaralo iz taktičkih razloga bez želje da se dođe do sporazuma jer bi on omeo ispunjenje maksimalnih zahteva mađarske buržoazije prema ovoj zemlji koje joj je obećavala Nemačka. U uslovima sve veće ugroženosti sa severa, Čehoslovačka je morala biti najaktivnija u nastojanjima da se sporazume sa južnim susedom, jer bi na taj način olakšala svoj položaj. Čehoslovačka je kao inicijator obično nudila Mađarima najviše, više nego Jugosloveni ili Rumuni, ali je druga strana uvek tražila puteve za odlaganje pregovora. Dešavalo se to pod direktnim pritiscima Rajha. Stalno je ukazivano na značaj izolacije Čehoslovačke u cilju njenog uništavanja i dobij an ja područja Čehoslovačke na kojima je živela mađarska manjina.[139] Pokušaji opozicionih građanskih partija i njihovih prvaka, među kojima se najviše isticao Ekhart (Tibor Eckhardt), da ojačaju snage koje su bile protiv uplitanja Rajha u sudbinu Mađarske i čak nastojale da ohrabre antigermanske snage u vladi, nisu imale uspeha. Nisu uspevali ni pokušaji antinemački opredeljenih snaga u Austriji, koje su pokušavale da utiču na jačanje otpora nemačkom pritisku prema jugu. Propao je i pokušaj samoga Sušniga da prilikom posete Budimpešti 18. marta 1937. pridobije Kanju i Daranjija za zbližavanje Austrije, Mađarske i Čehoslovačke u cilju zaštite od ekspanzije nemačkog nacizma.[140]

Udruženu akciju Beča i Praga i plan čehoslovačkog ministra inostranih poslova Hodže o pregovorima između zemalja Male antante sa Mađarskom i Austrijom, zatim sa Italijom i Nemačkom i stvaranju jednog novog sistema kolektivne bezbednosti naišli su na direktno protivljenje regenta Hortija i njegovih saradnika u Budimpešti. Predstavnicima Austrije, koji su se zalagali za Hodžin plan, Horti je suprotstavio svoj predlog sporazumevanja između Nemačke, Austrije i Mađarske u cilju uništenja Čehoslovačke i njene podele između ove tri zemlje.[141]

U ovakvim uslovima mađarska diplomatija je nastavila hladno da kontaktira sa čehoslovačkom diplomatijom, da prihvata a zatim odugovlači sa njenim inicijativama i odgađa odgovore na njene predloge.

Prema Jugoslaviji mađarska diplomatija je i dalje imala u rukama inicijativu, međutim, Stojadinović je vešto izbegavao da otvorenije pregovara sa Mađarima ne želeći još da dođe do sporazuma koji je mogao biti, i pored toga što je vođen sa ćelom Malom antantom, samo dvostrani. On je već tada naslućivao da do sporazuma između Čehoslovačke i Mađarske ne može doći jer to ne žele niti

[139] **R. Kvaček,** ***Nad Evropu zataženo,*** **u zborniku:** ***Ceskoslovensko a Evropa 1933—1937*** **Praha 1966, pp. 348—349.**

[140] **И. И. Поп,** ***Чехословацко-Венгерские отношения 1935—1939,*** **pp.** ***71—77.***

[141] **S. Waldner,** ***Von Wien nach Wien,*** **Wien-München, 1961, pp. 217—218.**

bi ikad prihvatili Nemci. Stojadinović je bio ubeđen da se Čehoslovačka ne može održati pred nemačkim kolosom, i strahovao je da se vezivanjem za buduću žrtvu ne dovede u pitanje i sopstvena sudbina.[142]

Da se ne bi prebrzo gubile tradicionalne pozicije na zapadu, sa sastanka Stalnog saveta Male antante u Beogradu 1. i 2. aprila 1937. upućene su Francuskoj tople reči zahvalnosti za brigu o bezbednosti ovog regi ona i istovremeno izvinjenje što se inicijativa za čvršće povezivanje Francuske i članica Male antante u datim okolnostima ne može da prihvati. U cilju utehe istaknuta je nada da će se prilike popraviti i da će se naći neki putevi za čehoslovačko-nemački kompromis. Bilo je jasno vladi Francuske da se Stojadinović ne sme zauzeti za sudbinu Čehoslovačke dok god nad njom visi nemački mač. Samo ako bi se mirnim putem našlo rešenje nemačko-čehoslovačkog problema, onda ne bi postojale smetnje za sklapanje predloženog pakta. Mađarskoj su sa sednice Stalnog saveta Male antante upućeni predloži da se zaključi jedan kolektivni ili tri bilateralna pakta o nenapadanju uz davanje priznanja vojne ravnopravnosti Mađarskoj od saveznica. Mađarska je bila spremna da to prihvati prema Jugoslaviji a uz neke garancije i prema Rumuniji, ali u odnosu na Čehoslovačku ona to nije želela da primi jer bi bilo protiv njene politike i orijentacije u međunarodnim odnosima.[143] Iako je postojao otpor totalitarizmu, većina vladajućih struktura i građanskih partija, pa čak i onih manje konzervativno opredeljenih, u očekivanju poboljšanih uslova za revizije granica, bile su za orijentaciju prema silama osovine. To potvrđuje oživljavanje nada u postupno izvršenje revizije granica uz podršku sila osovine i činjenica da su sva pitanja odnosa Mađarske vlade prema Čehoslovačkoj prvo raspravljana u Berlinu.[144]

U nastojanjima da sačuvaju ostatke svoga uticaja na području jugoistoka i uvažavajući poglede Londona na kretanja u ovom delu Evrope i prilike koje su uslovljavale držanje zemalja Male antante, u Parizu nisu bili mnogo nezadovoljni stavom Stojadinovića, koji je postao i stav Male antante u vezi s francuskim prediogom o jačanju sistema bezbednosti u jugoistočnoj Evropi. Vlada Francuske je čak pokušala da ublaži neugodne posledice ovoga ishoda objašnjavajući da je Pariz samo izrazio spremnost, ukoliko to požele vlade zemalja Male antante, da se pojačaju međusobne veze. Francusko ministarstvo inostranih poslova u cirkularu od 12. aprila 1937. pravdalo se da nije odbijen bilo kakav plan Francuske već da samo nije prihvaćena jedna inicijativa Pariza.[145]

U toku aprila i maja Stojadinović je nastavio da odugovlači pregovore iz razloga što je smatrao da mu sporazum mnogo ne koristi

[142] **DASIP AP 1937 F-25, Pov. br. 458 od 3. maja 1937, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 843 od 21. aprila 1937.**

[143] **M. Vanku, *Mala Antanta*. . . p. 179; Uporedi: M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*. .. pp. 423—426.**

[144] **И. И. Поп, *Чехословащко-венгерские отношения* … пп. 73—74.**

1« DDF, II, 5, nr. 247, p. 398.

à odlaganje mnogo ne smeta, odnosno ne kvari uspostavljeni ritam odnosa sa Berlinom. Još uvek jasno izražene inicijative Rima, Berlina i Mađarske koje su bile sve intenzivnije posle sednice Stalnog saveta Male antante, on je na razne načine odlagao. Nastojanja i rad konkurentskih velikih sila, na prvom mestu Nemačke i Engleske, posle neuspeha Francuske, nisu bili tako izraženi na području Jugoslavije. Engleska diplomatija je pokušavala da deluje na jačanju veza u oblasti ekonomske saradnje i nastojala da se nađu putevi približavanja Cehoslovačke i Mađarske.[148] Bilo je to uglavnom na liniji već pominjanog Hodžinog plana.

Prema Rumuniji Mađarska je bila manje aktivna i pored nastojanja Nemačke i Italije da se probije led u mađarsko-rumunskim odnosima i ona pridobije u front izolacije Cehoslovačke.[147]

Shvatajući težinu položaja Rumunije i posebno osetljivost mađarsko-rumunske granice, nemačka diplomatija je i ne misleći da usporava tempo ekspanzije prema jugu, pojačala svoje pritiske prema Budimpešti angažujući Italijane da deluju na popustljivost Mađara a Jugoslovene na popustljivost Rumuna. U službu ovoga zadatka bile su organizovane odgovarajuće posete. Gering je početkom maja boravio na Bledu i tamo u sklopu širih pitanja razgovarao sa knezom Pavlom i Stojadinovićem o odnosima zemalja Male antante i Mađarske.[148]

U vezi sa ovim zadacima ministar inostranih poslova grof Cano putovao je krajem maja u Budimpeštu. U skladu sa ugovorenom politikom sila osovine Cano je u razgovorima sa Daranjijem i Kanjom najveću pažnju posvetio Jugoslaviji. Pokušavao je da ukaže Mađarima na teškoće sa kojima se Stojadinović bori sprovodeći politiku vezivanja za sile osovine, i tražio od njih da pokažu više volje za saradnju sa njim u cilju razbijanja Male antante. Istican je značaj Jugoslavije, hvaljena vernost Stojadinovića politici saradnje sa zemljama osovine i objašnjavana potreba njegove opreznosti i zbog unutarnjih i zbog spoljnih protivnika.[149] Cano je predlagao više aktivnosti i fleksibilnosti Mađarske i prema Rumuniji, koja je bila veoma interesantna za sile osovine i njene prijatelje. Ministar Mađarske Kanja je bio pesimista i prema Stojadinoviću i naročito prema mogućnostima mađarsko-rumunskog zbližavanja, zbog teško rešivog problema mađarske manjine.[150]

Početkom juna 1937. nemački ministar inostranih poslova Nojrat je preduzeo turneju po jugoistočnoj Evropi u cilju jačanja veza Nemačke sa ovim zemljama. Međutim, ova poseta je Nemcima već na početku donela razočarenje. Nacistički državnici nisu ni prilikom

[146] **V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska...* pp. 219—224.**

[147] ***Bempua*** *u* **eropaa *Mupoeasi*** *Boüna.* **. . nr. 13, 15 i 16.**

[148] **DASIP, LP 1937, F 1/6, telegram Poslanstva KJ iz Londona Pov. br. 876 od 14. maja 1937; 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile,* pp. 310—312.**

[149] ***Alianz, Hitler-Horthy-Mussolini...* pp. 139—140.**

[150] **Ibid., pp. 141—142; *Bempun*** *b BTopoü Mupoeoü aoüne.* **. . nr. 13, 15 i 16.**

ranijih poseta, i pored nastojanja vlada ovih zemalja, nailazili nà dobrodošlicu naroda. U Beogradu je ministar Nojrat naišao na masovne antinemačke demonstracije. Odmah po njegovom dolasku u Beograd počele su se pod rukovodstvom članova KPJ okupljati mase studenata, radnika i demokratski opredeljenih građana. Najmasovnije antifašističke demonstracije su izbile oko Francuske ambasade i Spomenika zahvalnosti Francuskoj, gde je pevana Marseljeza, klicano prijateljstvu sa Francuskom, Cehoslovačkom i SSSR-om a protiv opasnosti koja dolazi od strane sila osovine. Jaki odredi žandara i policije, i pored upotrebe najbrutalnijih mera i pretnje oružjem, nisu uspeli da zaustave demonstrante i njihov izliv gneva zbog saradnje vlade sa fašizmom i njenog okretanja leđa tradicionalnim saveznicima, demokratskim silama Francuskoj i Cehoslovačkoj.[151]

U tim neočekivanim uslovima nemački ministar je razgovarao sa Stojadinovičem o daljoj saradnji na polju slabljenja sistema kolektivne bezbednosti, i pri tome se uverio da su uslovi u kojima radi Stojadinović zbog otpora naroda u zemlji veoma teški. Ovo će doprineti da će nemačka diplomatija sa još više takta i pažnje sarađivati sa Stojadinovićem, čvrsto verujući da će vreme doneti njima potpunu pobedu. Posle Beograda i Sofije Nojrat je učinio posetu Budimpešti, gde je sa predsednikom Daranjijem i ministrom *Kanjona* detaljnije razgovarao o svom putu i o rezultatima razgovora u Beogradu. Nojrat je priznao Mađarima da su glavni zadaci njegove posete Beogradu bili pripremanje Jugoslavije za podršku Nemačkoj u vezi sa njenim odnosima sa Austrijom i ažuriranje poslova oko zbližavanja Jugoslavije i Mađarske. Ukazano je na teške uslove rada predsednika Stojadinovića zbog otpora njegovoj proosovinskoj orijentaciji, kako u zemlji tako i u inostranstvu. On je ovim teškoćama pravdao Stojadinovićevo mišljenje da u datim uslovima nema koristi od neposrednih pregovora sa Mađarskom. Pri tome je bio optimista očekujući da će približavanje Mađarske i Jugoslavije teći sve brže i da će ono automatski slabiti veze i saradnju Jugoslavije i Čehoslovačke.[152]

Kanja je primetio da i Nojrat kao i Cano imaju previše poverenja u Jugoslaviju, s čime se Kanja na osnovu svog višegodišnjeg iskustva u »saradnji sa Srbima« nije mogao složiti. On je smatrao da je Stojadinović još uvek dosta vezan za Malu antantu i da se teško odvaja od nje. Sumnjao je u iskrenost Stojadinovićevih namera i zbog njegovog odlaganja pregovora između Mađarske i Jugoslavije.[153]

Po povratku iz Beograda Nojrat je izvestio Hitlera o toku svoga putovanja i o poteškoćama na koje je nailazio Stojadinović zbog otpora u samoj zemlji. Hitler je izrazio spremnost da u slučaju potrebe ukaže svaku pomoć jugoslovenskoj vladi u njenim nastojanjima da sarađuje sa silama osovine.[154] Iako osnovni zadatak, upućivanje

[151] ***Proleter. . .* pp. 558—559; M. Vanku, *Mala Antanta...* pp. 182—184.**
[152] ***Alianz, Hitler-Horthy-Mussolini...* p. 147.**
[153] **Ibid., p. 148.**
[154] **ASFRJ MS 1937, F-15, pismo Poslanstva KJ u Berlinu — MIP KJ od 30. juna 1337.**

Jugoslavije da sklopi sporazum sa Mađarskom, zbog otpora unutar zemlje nije mogao biti ispunjen, u Berlinu su posetom Nojrata Beogradu mogli biti zadovoljni. Došlo se do zaključka da se rad na zbližavanju Mađarske i Jugoslavije mora voditi daleko pažljivije nego što je to bilo sa jugoslovensko-bugarskim paktom, a pakt sa Mađarskom u tim uslovima, čak da je i došlo do dogovora, ne bi se smeo sklopiti jer bi više štetio nego koristio. Nemačka je potvrdila stečenu pouku da se Jugoslavija mora pažljivo i polako izbijati iz sistema kolektivne bezbednosti.[155]

I sam Stojadinović se bio opredelio za jedan laganiji i skriveniji proces zbližavanja sa Mađarskom. Na sastanku vlada Male antante 16. juna 1937. na Dunavu kod Kladova, on je bio popustljiviji prema Čehoslovačkoj, tako da se kod Milana Hodže pojavila nada da je Stojadinović ponovo vraćen sa puta proosovinske orijentacije.[156] Plima otpora protiv Stojadinovića oživela je nade na zapadu da se može sprečiti srljanje Jugoslavije u zagrljaj sila osovine. Stojadinovićevu politiku otvoreno je kritikovao ministar inostranih poslova Blumove vlade u Francuskoj Delbos (Yvon Delbos).[157] Ove kritike od strane Francuske, uz ostale faktore, uticali su na Stojadinovićevu odluku da odbije ponudu sila osovine o konferenciji šešova 6 država u Berlinu: Nemačke, Italije, Poljske, Mađarske, Austrije i Jugoslavije, na kojoj bi uzeli učešća i Hitler i Musolini.[158] Stojadinović je ipak odmah upoznao Nemce sa kritikama i pretnjama iz Pariza i ukazao da to može dovesti do uskraćivanja prodaje francuskog i čehoslovačkog oružja Jugoslaviji, čime je u stvari želeo da osigura nabavku oružja od Nemačke.[159]

Ponovljeni pokušaji pregovora u junu 1937. između Mađarske i zemalja Male antante opet su doživeli neuspeh, kao i oni iz januara i aprila. Razlozi su bili isti, problem mađarskih manjina. Mađarska je bila ponovo spremna na popuštanje prema Jugoslaviji, na kompromis sa Rumunijom ali ne i za sporazum sa Cehoslovačkom. Kao i ranije, Čehoslovačka je pokazivala najviše želje za sporazum, pa čak bila spremna i na veće ustupke Mađarskoj.[160] Na sednici Stalnog saveta Male antante u Sinaji krajem avgusta, Stojadinović nije smeo da se eksponira. Nastojao je da pokaže kako je ostao deo te zajednice.[161] Da bi opovrgao tužbe Beneša da svojim dvostranim

[155] **В. К. Волков, *Германо-югославские отношения*... pp. 189, 208, 230—257.**

156 м. Vanku, *Mala Antanta*... pp. 184—185.

157 gire o ovom: DDF II, 6, nr. 34 pp. 48—50, 48 pp. 71—73, 70 pp. 112—113, 84 pp. 140—141, 93 pp. 154—155, 114 pp. 185—187.

[158] **ASFRJ A-I, MS F-15, pismo Poslanstva KJ iz Berlina Milanu Stojađinoviću od 3. jula 1937.**

[159] **ASFRJ, A-I MS 1937, F-15, pismo Poslanstva KJ iz Berlina — Milanu Stojadinoviću od 3. jula 1937.**

[160] **и. И. Поп, *Чехословацко-венгерские отношения*... pp. 94—95.**

!6i DASIP, LP 1937, F-II, pismo MIP KJ Poslanstvu KJ u Londonu str. pov. br. 1983/III, od 6. septembra 1937. i 2244 od 13. oktobra 1937; ASFRJ A-I MS 1937. F-15. Stojadinovićeve lične beleške o zasedanju Male Antante u Sinaju.

paktovima koje gradi po diktatu Berlina slabi snage mira na jugoistoku Evrope,[162] Stojadinović se odricao nekih normalnih poteza u oblasti saradnje sa državama koje su bile pod uplivom osovine. Tako je odustao da pošalje vojnu delegaciju na redovne jesenje manevre u Bugarskoj. Kralj Boris i Kjoseivanov su o ovome bili unapred obavešteni i izrazili su svoje puno razumevanje za taj gest Stojadinovića koji je morao da usledi pod pritiskom nekih unutarnjih i spoljnih činilaca.[163]

U leto 1937. odigrale su se neke značajne promene u vodećim zemljama zapada koje će uticati i na političke tokove u zemljama jugoistočne Evrope. U Parizu je pala vlada Narodnog fronta Leona Bluma (Léon Blum). Novi kabinet Šotana (Chautemps Camille) okupljao je veći broj konzervativnih političara koji su težili iznalaženju kompromisa sa totalitarnim silama. U Londonu je konzervativnu vladu Baldvina (Stanley Baldwin) zamenila još konzervativnija i spremnija na popuštanje totalitarnim silama vlada premijera Čemberlena (Neville Chamberlain). Vlade tih vodećih zapadnih sila nastaviće još uporniju politiku mirnog obuzdavanja totalitarnih sila putem popuštanja, pregovaranja i kompromisa. Ovakva politika vodećih sila bivšeg versajskog sistema uticaće i na izvesne promene i u politici pojedinih država na jugoistoku Evrope. Sve države jugoistočne Evrope, i one koje su bile za održavanje postojećeg stanja i one koje su težile ispravkama granica i određenim revandikacijama, u politici kompromisa sagledavale su moguća rešenja sopstvenih problema i sopstvenu šansu.

Stojadinovićeva politika laviranja dobij ala je sada još više na ceni. Politika odugovlačenja pregovora između Mađarske i zemalja Male antante odgovarala je sada i Mađarskoj i zemljama Male antante. U Budimpešti su osećali sve veće interesovanje za sudbinu Mađarske u Londonu i Parizu. U Londonu se čak govorilo o potrebama izmena granica i rešavanja manjinskog pitanja mirnim putem odnosno kompromisnim rešenjima. Zahvaljujući ovim malim nadama u podršku zapadnih sila vlada Daranjija je bila nešto hrabrija i u odnosu prema nemačkoj nacionalnoj manjini, u sputavanju njenog velikogermanizma, u konkretnoj praksi angažovanja protiv ciljeva mađarskog režima.[164]

Pribegavajući nekoj srednjoj liniji između preporuka Nemačke, koja nije odobravala pregovore sa Čehoslovačkom, i želja zapadnih sila da se pregovara na bilo kom osnovu, Mađari su u septembru 1937. prihvatili pregovore sa sve tri zemlje Male antante. Prvo su se sastali u Zenevi 20. septembra 1937. ministar inostranih poslova Rumunije Antonesku i mađarski ministar Kan ja. Već unapred se znalo da pregovori neće uspeti jer ni jedna od strana nije želela da pravi ustupke. Mađari su tražili rešavanje manjinskog pitanja brojno

[162] ASFRJ A-I MS 1937, F-15, intervju sa predsednikom Benešom od 5. avgusta 1937.

163 PA Pol. IV, 6, Jugoslawien, Jug-Bulg. Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Sofije — AA nr. A 537 od 28. novembra 1937.

164 ADAF D, 5, dok. 144, pp. 162—163; G. Juhäsz, o. c. p. 127.

jake mađarske manjine u Rumuniji, a Rumuni su tražili garantovanje granica. Ni ponovljeni razgovori nisu doneli ništa, ali su obe strane ugodile velikim silama, posebno Nemcima i Britancima, i pokazali im da su spremni da razgovaraju. Kanja se sastao 21. septembra sa jugoslovenskim poslanikom Purićem i ovaj mu je preneo poruku Stojadinovića kojom su pregovori opet odgođeni. Odnosi između Mađarske i Jugoslavije, rečeno je u poruci, sve su bolii. Položaj mađarske manjine je popravljen i dalje će se popravljati. Dakle, problemi su rešeni i bez ugovora, koji u datim uslovima ne bi ništa pomogao. Prema Stojadinovićevim proračunima u datim uslovima ovakva rešenja najbolje su pogađala sredinu između interesa osovinskih sila i zapadnih sila na području jugoistočne Evrope.

Na kraju da bi se odužio zapadnim silama, a ne suviše zamerio silama osovine, Kanja se sastao i sa čehoslovačkim ministrom inostranih poslova Kroftom, kome je izložio povećane zahteve u vezi s mađarskom manjinom u Čehoslovačkoj i na taj način unapred onemogućio bilo kakav sporazum.[165]

Da bi predupredio kritike od strane Nemaca zbog nastavljanja kontakata sa predstavnicima Čehoslovačke i Britanije, Mađarska je zatražila podršku Berlina u pregovorima sa Rumunima. Nemačko poslanstvo je pokušalo da deluje u Bukureštu ali bez rezultata, jer rrumunska vlada nije bila spremna, bar u to vreme, da čini bilo kakve ustupke Mađarskoj u manjinskom pitanju.[166]

Nemačka diplomatija nije bila iznenađena stavom Antoneskua jer su takav odgovor od Rumunije i očekivali. Do sporazuma sa Mađarima je moglo doći samo uz pokretanje manjinskog pitanja i pitanja ispravke granica, a za takav poduhvat još nije bilo vreme. No u Berlinu su ipak bili zadovoljni. Rumunija ekonomski vezana za Nemačku, odbijana od sila osovine zbog problema sa Mađarskom, konačno je uvidela da mora krenuti u smeru političke saradnje sa Berlinom.

U razgovoru sa nemačkim poslanikom u Bukureštu Fabriciusom, rumunski ministar inostranih poslova Antonesku (Victor Antonescu) je izjavio da Rumunija nema nikakve interese u vezi sa ostavrenjem Hodžinog plana o privrednoj saradnji podunavskih država. Rumunija održava sa Nemačkom dobre privredne odnose, i imajući u vidu njihov veliki značaj ona ih namerava još brže razvijati. Posebno je podvučeno da uređivanje odnosa na području Dunava bez učešća Nemačke nije prihvatljivo za Rumuniju.[167] Antonescu je ovo iskreno govorio i istovremeno izražavao gledište vladaj uće rumunske buržoazije na dalji razvoj spoljnopolitičkih odnosa Rumunije. Bila je to spoljnopolitička koncepcija vlade Milana Stojadinovića.

[165] Ibid., nr. 141. pp. 157—158; V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska,* pp. 243—245; DASIP LP F-I/6, MIP KJ — Poslanstvu KJ London, str. pov. br. 2244 od 13. oktobra 1937, LP Pov. br. 1684 od 20. oktobra 1937.

[166] pa Pol. IV, Ungarn, Algemeine, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta od 2. oktobra 1937.

167 ADAP D, I, nr. 147, p. 165.

Druženje sa Čehoslovačkom u okviru organa Male antante bila je još samo fasada iza koje su prema starim saveznicima prikrivane stvarne namere u oblasti spoljnopolitičkih odnosa ovih dveju zemalja. Nastojanja Čehoslovačke i Francuske da se ojača unutarnja kohezija Male antante i sklopi pakt o uzajamnoj pomoći odbacivale su vlade Jugoslavije i Rumunije. Na zahtev Antoneskua i Stojadinovića razgovor o sklapanju pakta odgađan je od jedne do druge sednice Stalnog saveta, uz očekivanje da se ova ideja potpuno odbaci. To su potvrđivale i reči Antoneskua da Rumunija ne želi nove ćelije sistema kolektivne bezbednosti već da želi da izgrađuje svoje prijateljstvo sa Nemačkom, bez bilo kakvih formalnih alijansi i saveza.[168]

Nemačka diplomatija dobro je shvatila tokove političke orijentacije i Jugoslavije i Rumunije, i mogućnosti njihovog praktičnog uključivanja u tokove i smernice nemačke politike na jugoistoku Evrope. U komplikovanim spoljnopolitičkim uslovima i uz snažne otpore unutar ovih zemalja svako prenagljivanje od strane Nemačke moglo je da izazove neželjene i suprotne efekte, jačanje pozicija prozapadnih snaga i otežavanje političkog prodora Rajha u ove dve zemlje koje su bile veoma značajne ne samo zbog svojih sirovinskih mogućnosti već i zbog toga što je trebalo da one posluže kao osnovna baza za savlađivanje otpora u svim ostalim zemljama na ovom području. Zbog toga su politički prodori i određeni pritisci prema Jugoslaviji i Rumuniji i dalje bili veoma dobro proračunati i pažljivi. U datom trenutku otvoreniji i direktni pritisci su vršeni prema Mađarskoj, koja je bila i privredno i politički savladana i nije više imala mogućnosti ni želje za izvlačenje iz procepa između sila osovine.

U cilju jasnijeg i određenijeg utvrđivanja satelitskog položaja Mađarske, u trenutku kad je Austrija bila već potpuno savladana i kada se očekivao skori trenutak njenog uključivanja u Rajh, u novembru 1937. pozvana je delegacija Mađarske na najvišem nivou u Berlin sa ciljem utvrđivanja uzajamnih obaveza i odnosa, u kojima je Nemačka igrala ulogu velike ekspanzionističke sile a Mađarska ulogu njenog satelita. Prvo je 22. novembra 1937. visoka mađarska delegacija vodila razgovore sa Geringom. Govoreći o Austriji, Gering je dao na znanje mađarskoj delegaciji da su odnosi Rajha i Austrije došli do ivice raspada. Sušnigov režim je optuživao zbog neprijateljstva prema Rajhu, zbog »nasilja« nad austrijskim nacistima i zbog nekih drugih antinemačkih akcija. Gering je najavio da u skoroj budućnosti mora doći do raščišćavanja austrijskog pitanja. I on je optužio austrijskog kancelara Sušniga da pokušava stvoriti savez sa Čehoslovačkom, da vrbuje za saradnju protiv Rajha i Mađarsku i da u osloncu na zapadne sile sprema da povede još jača neprijateljstva protiv nemačkog Rajha. Zaključio je da je sve to bezumlje jer da Sušnig nema snage da bilo šta učini protiv Rajha, a uz to neće imati ni podršku izvana jer Engleska nema interesa da se angažuje i konfrontira prema Nemačkoj zbog anšlusa Austrije. Ge-

168 **ADAP D, i, dok. 145, p. 166.**

ring je izrazio svoju sumnju da će i Francuska nešto učiniti za Austriju u trenutku zapleta i sukoba sa Rajhom.

Daranji i Kan ja morali su se pravdati da Mađarska sa Austrijom nema nikakve tajne sporazume i dogovore i posebno da ne namerava bilo šta preduzeti ili raditi protiv Nemačke.

Posle najave da slede otvoreni pritisci prema Austriji i preporuke da se Mađarska izvuče iz saradnje sa Sušnigom, prešlo se na odnose Mađarske i Jugoslavije. Gering je istakao značaj Jugoslavije kao najjače vojne sile na Balkanu i izrazio svoje puno poverenje u Stojadinovića i u kneza Pavla. Pokušao je da ubedi svoje sagovornike da Stojadinovićeva vlada neće nikada učestvovati ni u jednoj antinemačkoj kombinaciji. Mađarska kao prijatelj Nemačke može takođe ostvariti saradnju sa Jugoslavijom i iz toga izvući određene prednosti. U kontekstu te saradnje najavljivana je mogućnost teritorijalne dobiti od Jugoslavije. Gering je u vezi s tim izneo Hitlerovu misao da je dovoljno za tadašnju generaciju Mađara da reše svoje planove prema Čehoslovačkoj, u kojoj i Mađarska ima daleko veće interese nego što je to slučaj sa Jugoslavijom. Ponovljena je preporuka, koja je isticana i u Beogradu i u Budimpešti, da bi Mađari trebalo brže da rade na zbližavanju sa Jugoslovenima, bilo kakvom sporazumevanju sa Rumunima, a sve to u cilju usmeravanja oštrice udara prema Čehoslovačkoj. Gering je tvrdio da je Stojadinović potpuno spreman na saradnju ukoliko bi Mađarska priznala postojeće granice sa Jugoslavijom.[189]

Kanja je izrazio svoje sumnje u držanje Stojadinovića, potkrepljujući ih činjenicom da se sve što se pokrene u odnosima između Jugoslavije i Mađarske odmah prenosi Parizu. Suprotno Geringu, on je tvrdio da Stojadinović izbegava da pregovara sa Mađarskom, potkrepljujući i to primerom. U toku leta 1937. izneti su predloži od strane Mađara Stojadinoviću u vezi regulisanja spornih pitanja i zbližavanja dveju zemalja. On je sa odobravanjem i optimizmom primio te predloge, ali se pokolebao pod uticajem svojih saveznika nakon dve-tri sedmice i odustao od pregovora o predlogu, pod izgovorom »... da se sa svojim ugovorima sa Bugarskom i Italijom i prijateljstvom sa Nemačkom. . . toliko diskreditovao da se ne bi smeo još opteretiti sa ugovorom sa Mađarskom«.[170]

Prigovarajući Geringu za preterane simpatije prema Jugoslaviji, o kojoj nemačka štampa »povoljnije piše« nego o Mađarskoj, Kanja je pokušao da ukaže Geringu na zavisnost Stojadinovića od Male antante i vezanost Jugoslavije sa njenim starim saveznicima. I pošto ne veruje u uspeh, Kanja je odbio mogućnost da mađarska ponovo preuzme inicijativu. Ipak je saopštio da bi rado primio posredovanje Geringa uz izjavu da je Mađarska spremna na trijanonske granice prema Jugoslaviji uz obećanje Stojadinovića da će u slučaju rata Mađarske sa nekom od drugih zemalja, Jugoslavija ostati neu-

[169] ***Alianz, Hitler-Horthy-Mussolini...*** **nr. 19, pp. 151—160; G. Juhäsz, o. c. pp. 131—132.**

[170] ***Alianz, Hitler-Horthy-Mussolini...*** **nr. 19, p. 153.**

traina. Gering je preuzeo obavezu da lično posreduje u Beogradu i izrazio nadu da će se postići željeno zbližavanje Beograda i Budimpešte.[171]

Braneći popustljivost Berlina prema Stojadinoviću, Gering je parafrazirao Hitlerovu misao da se u borbi za pridobijanje Jugoslavije moraju činiti i izvesne žrtve prema njoj.

Tri dana kasnije, 25. novembra 1937, Hitler je primio mađarsku delegaciju i razgovarao s njom o istovetnim pitanjima. I on je napao Šušniga da paktira sa Cehoslovačkom u cilju stvaranja neprijateljskog bloka prema Nemačkoj, što može dovesti do neprijatnosti i za Mađarsku. . . Isto tako je prigovorio da Mađarska svojim pokušajima prema Maloj antanti rasipa svoje snage u tri pravca mesto da ih usredsredi prema najopasnijem neprijatelju, Cehoslovačkoj. Kan ja je pokušao da ubedi Hitlera da Mađarska sa posebnom pažnjom nastupa prema Jugoslaviji, gde se i pored toga što Stojadinović odugovlači, postižu određeni rezultati, ali da se prema Rumuniji nailazi na otpor i odbijanja zbog velike mađarske nacionalne manjine u Transilvaniji.

Hvaleći nastojanja da se nađe put sporazumevanja sa Jugoslavijom, Hitler je obećao da će i säm pomoći na taj način što će o tome govoriti sa Stojadinovićem kad ovaj uskoro dođe u Berlin.[172]

Krajem 1937. i početkom 1938. u vreme završnih priprema Rajha za pohod na Austriju, o čemu će biti reči u narednom poglavlju, pregovori između Mađarske i zemalja Male antante su životarili. Nastavljena je taktika nadigravanja i nadmudrivanja uz nastojanje da ni jedna država, izuzimajući Cehoslovačku, ne odstupi od svojih gledišta. Izgledalo je kao da svima, izuzev Cehoslovačkoj, odgovara postojeće stanje.

Stojadinović ni posle niza izjava i hvala izrečenih od najviših državnika Rajha i posebno posle Hitlerove izjave 17. januara 1938. da je mađarskoj vladi skrenuta pažnja da ne može računati na pomoć Nemačke ukoliko teži nekim revizionističkim zahtevima prema Jugoslaviji, nije nimalo žurio u razgovorima sa vladom Mađarske. Hitler je, izražavajući želju da između Mađarske i Jugoslavije dođe do sporazuma, podvukao da ostavlja slobodu Stojadinoviću da taj potez povuče onda kad on bude smatrao to za politički oportuno.[173]

I pored toga što su Nemci zbog angažovanja prema Austriji bili za smanjivanje pritisaka prema Pragu, vlada Mađarske se sve odbojnije ponašala prema inicijativama vlade Cehoslovačke. Dešavalo se da su odbijali čak i one predloge o regulisanju čehoslovačko-mađarskih odnosa koje su nešto ranije podnosili njeni predstavnici.[174]

[171] **Ibid., p. 155.**

[172] ***Документы министерства иностранных дел Германии, выпуск первый Германская политика в Венгрии (1937—1942)*** **Москва 1946, nr. 3. p. 24.**

[173] **ASFRJ A-I MS 1937, F-24, zabeleška o razgovoru prilikom prijema M. Stojadinovića kod Hitlera 17. januara 1938. p. 3.**

[174] **ASFRJ A-I MS 1937, F-24. pismo stalnog delegata KJ pri Društvu naroda iz Zeneve — M. Stojadinoviću, od 26. januara 1938; Politika br. 10648 od 17. januara 1938.**

Gubeći oslonac na Austriju, Mađarska je sada bila nestrpljiva u traženju kompenzacije, i štaviše počela je požurivati nemački ekspanzionizam prema Cehoslovačkoj.[175] Ova orijentacija će doći još više do izražaja posle pada vlade Daranjija i dolaska na vladu konzervativnije grupe na čelu sa Imredijem (Béla Imredy).

Pritisci Mađarske prema Rumuniji u cilju rešenja pitanja mađarske manjine u rumunskom delu Erdelja, uporedo sa sve izrazitijom političkom orijentacijom Rumunije prema Trećem Rajhu, počeli su da slabe. Nastojanja državnika zapadnih zemalja da se nagode sa Hitlerom uticali su na jačanje uticaja pronemački opredeljenih snaga u Rumuniji. Jačanjem ovih snaga jačale su i simpatije Nemačke prema Rumuniji, čime su smanjivane mogućnosti pritiska od strane Mađara uz podršku Rajha. Nastaje klima takmičenja jedne i druge strane za zadobijanje simpatija Rajha.[17fi] U ovakvim prilikama nisu postojali potrebni uslovi ni za kompromisno rešenje graničnih problema između Mađarske i Rumunije. Hitler će ovu situaciju vešto koristiti i uz naturan je svoje volje obema stranama dovešće do rešavanja manjinskog pitanja između Mađarske i Rumunije sa kojim neće biti zadovoljna ni jedna strana, o čemu ćemo kasnije detaljnije govoriti. Uporedo sa nemogućnošću rešavanja mađarsko-rumunskog teritorijalno-graničnog problema, jačaće tendencije čvršće saradnje između Beograda i Bukurešta, ali ne na platformi Male antante, već na ciljevima izolacije Čehoslovačke, odnosno potpunog rastrojavanja ovog saveza. Već krajem 1937. izjavljivali su najviši državnici Jugoslavije i Rumunije da ne misle stupiti u odbranu Čehoslovačke.[177] Mogući agresor je bio poznat. Mogla je to biti samo Nemačka.

Tako je negde pred kraj 1937. završen jednogodišnji period intenzivnog rada nemačke diplomatije na pripremanju odgovarajućih uslova za pohod Rajha prema prvim susedima Austriji i Čehoslovačkoj. Iako posao oko stvaranja sporazuma između Jugoslavije i Mađarske nije bio doveden do kraja, osnovni zadatak, početak odvajanja Jugoslavije od sistema kolektivne bezbednosti, labavljenje rumunskog stava prema ovome sistemu, bilo je obezbeđeno. Jedan od najtežih zadataka nemačke diplomatije i politike na jugoistoku Evrope, pridobijanje Jugoslavije, kao najznačajnijeg činioca ovog regiona, početkom njenog odvajanja od saveznika i posebno početak njenog udaljavanja od Čehoslovačke, bio je ostvaren za nepunu godinu. Pomoću pakta o večnom prijateljstvu između Bugarske i Jugoslavije načet je sistem kolektivne bezbednosti, Jugoslavija je pokrenuta iz Balkanskog sporazuma i istovremeno smirena je privremeno jedna od najnemirnijih granica na Balkanu, između Bugarske i Jugoslavije. Ostvarenim beogradskim sporazumima između Cana i Stojadinovića načeto je suštinsko pripadanje Jugoslavije Maloj antanti, odnosno francuskom sistemu kolektivne bezbednosti na ovom području, i rešen je čitav niz postojećih problema na relaciji odnosa

175 **И. И. Поп, *Чехословацко-венгерские отношения...* pp. 108—109.**

176 ***Документы и материалы кануна второй мировой войны,* том I, Москва 1946, pp. 10—48.**

1[77] **DDF II, 7, nr. 13, pp. 22—24.**

u trouglu Berlin — Rim — Beograd. Jugoslavija je zahvaljujući svome geopolitičkom i strategijskom smeštaju mogla da igra oprečnu ulogu u odnosu na Italiju, ili kao bedem na liniji protivrečnosti Berlin — Rim, ili kao spona u odnosima dveju sila osovine. Jugoslavija je mogla da postane u određenim prilikama i nukleus bloka u službi Italije, koji bi predstavljao branu protiv pohoda Nemačke na jug, ili u drugim uslovima u službi Nemačke udarna snaga u razbijanju postojećeg sistema sigurnosti i činilac pospešivanja nemačke ekspanzije prema jugu. Jugoslavija je isto tako, zahvaljujući napred pominjanim okolnostima, mogla da postane opasna smetnja nemačkom poduhvatu likvidacije dveju »versajskih« državnih tvorevina, Austrije i Cehoslovačke, i uključivanju njihovih teritorija u takozvano nacionalno germansko jezgro Trećeg Rajha. Ukoliko bi se pojavilo opiranje Jugoslavije nacisti bi se teže usudili da uništavaju Austriju kao državu, a pogotovo Cehoslovačku. Stavljanje Jugoslavije na stranu jedne od ovih država, moglo je dovesti Nemačku do sukoba sa armijama ovih zemalja, i najverovatnije do proširivanja žarišta, odnosno do uključivanja jedne ili više sila i do svetskog rata, koji nacisti nisu želeli pre završetka svih predviđenih priprema. Prevremeni rat bio bi rizičan sa udruženim armijama Male antante, a da se ne govori o uplitanju u ovaj sukob neke ili više velikih sila. Gubljenje Jugoslavije kao prijatelja moglo je lako da odvoji i Rumuniju, čime bi se izgubila najznačajnija područja u oblasti sirovina.

Pakt i mirno stanje između Italije i Jugoslavije imali su višestruki značaj za nemačku jugoistočnu politiku. Jugoslavija neprijateljski raspoložena prema Rajhu mogla je da ojača rivalitet između Italije i Nemačke i da poremeti ili onemogući uspostavljanje željenog stanja između dve totalitarne sile. Ni ratni sukob između Italije i Jugoslavije nije odgovarao težnjama i planovima Rajha, jer bi on tražio nemačko opredeljenje i biranje između Italije ili Jugoslavije. U svakom slučaju, Rajh bi gubio jednu od ovih zemalja, verovatno Jugoslaviju, što bi pojačalo italijanske ekspanzionističke apetite i otkrilo put bržem prodoru Italije na Balkan i u Podunavlje. Prijateljski postavljena Jugoslavija između Italije i Rajha postala je određena brana prodiranja Italije u ovom smeru.

Uočavajući značajnu ulogu Jugoslavije, nacisti su upravo njoj u toku priprema 1937. godine za nasilni početak ekspanzije posvetili najviše pažnje. Uz zalaganje Berlina došlo je do smirivanja odnosa između Italije i Jugoslavije, do beogradskih sporazuma i kompromisnog rešavanja ili smirivanja svih pitanja koja su ranije godinama kvarili italijansko-jugoslo venske odnose.

Sporazum između Jugoslavije i Mađarske još nije bio gotov, ali se lagano gradio. Kad se smire međunarodni otpori koji su bili jači nego unutarpolitička protivljenja u zemlji, do ovoga pakta će doći, o čemu će kasnije biti reči.

Zahvaljujući svim ovim rezultatima, Hitler je krajem 1937. i bočetkom 1938. mogao da krene u konkretnu akciju nasilne likvidacije prvih svojih suseda i uključivanja teritorija Austrije a zatim i Cehoslovačke u Veliko nemačko carstvo,

4. PRIPREMANJE ANŠLUSA

Sve do pred kraj 1937. godine, prema procenama i zamisli nacističkog vrha, prvi udar oružanih snaga Rajha trebalo je da bude usmeren i izveden protiv Čehoslovačke. Tek posle uništavanja Republike Čehoslovačke kao države, trebalo je krenuti prema Austriji. Glavni razlog ovakvog planiranja početnog poteza nemačke vojne ekspanzije, bio je ubeđenje da je u datoj međunarodnoj konstelaciji lakše doći do Čehoslovačke, odnosno da je lakše izvesti njenu izolaciju i neutralisanje mogućih otpora u svetu. Čehoslovačka je već bila optužena za »opasni« boljševizam, »izdaju«, navlačenje sovjetske opasnosti nad Evropu, i računalo se da će se na toj osnovi lakše pridobiti kolebljivi buržoaski krugovi na zapadu za njeno žrtvovanje. Na pitanju Čehoslovačke lakše je mogla biti pridobijena i Italija.

Na putu prema Austriji, videli smo, glavnu prepreku u prvo vreme predstavljala je Italija. Iz gorkog iskustva, posebno iz slučaja oko puča 1934. i ubistva kancelara Dolfusa, znalo se za osetljivost Musolinija kada je bila u pitanju Austrija. Zato je u Berlinu prihvaćena politika intenzivnog rada u Austriji i oko nje, a pohod za njeno savlađivanje i uključivanje u Rajh trebalo je da usledi u određenim, svakako povoljnim međunarodnim prilikama, eventualno posle savlađivanja Čehoslovačke.[178] U cilju izbegavanja kompromitovanja u svetu i naročito prikrivanja pravog lica prema Italiji, sva ilegalna nacistička aktivnost u Austriji izvođena je u okviru i pod firmom sporazuma između Austrije i Nemačke od 11. jula 1936. godine. Ovaj sporazum sa svim svojim stavkama i dodacima o regulisanju položaja Nemaca iz Rajha u Austriji i Austrijanaca u Nemačkoj, o kulturnoj saradnji, o rešavanju problema emigranata, o saradnji štampe dveju zemalja, o ekonomskoj saradnji, turističkim posetama i drugim pitanjima, bio je pun do kraja nedovedenih kompromisa, nejasnoća, nedorečenosti itd. Svaki od njegovih delova je omogućavao oprečno tumačenje i objašnjenja, što će nemačkim nacistima omogućiti da svoju podrivačku delatnost unutar Austrije pokriju zakonitim, ugovornim zastorima i obavezama.[179]

Prema priznanju samih nacista, sporazum od 11. jula 1936. sadržavao je, kao osnovne ideje i zadatke, smanjivanje internacionalne

178 Sire o ovoj tematici: *östereich 1927—1938. Protokoll des Simposium in Wien 23—28 Oktober 1972,* Wien, 1973; Gehl Jürgen, *Austria, Germany and the Anschluss 1931—1938.* London, 1963; M. Ormos, *La probleme de la securite et l'Anschluss,* u zborniku: *Etudes Historiques Hongroises,* Budapest 1975, pp. 440—480; M. Williams, *German Imperialism and Austria 1938,* u: *Jour. Cont. History* V-14 nr. 1. Januar 1979. pp. 139—154; В. Т. Фомин, *Агресия фашистской Германии в Европе 1933—1939.* Москва 1963; R. Luža, *Austro-German Relations in the Anschluss Era,* Princeton 1975; A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War,* London 1963; R. Machray, *The Struggle for the Danube and the Little Entene 1929—1938;* В. К. Волков, *Германо-югославские отношения и развал Малой Антанти,* Москва 1966; K. Hildebrand, *The Foreign Policy of the Third Reich,* London 1973.

179 *Documents on German Foreigen policy 1918—1945,* United States Government printing office, Waschington, Serie D, Volume I (Dalje skraćeno DGFP), D, 1, nr. 152 pp. 278—281.

brige i diskusije o problemima Austrije, otklanjanje opasnosti od restauracije Habsburgovaca, čime je moglo biti dovedeno u pitanje buduće utapanje Austrije u Rajh i jačanje svestranih veza i uticaja između dve zemlje na platformi snaženja nacionalsocijalizma.[180]

Ispunjenje ovih osnovnih zadataka bilo je već pripremljeno, a u nekim vidovima i izvedeno već do kraja 1936. godine. Jačanjem prestiža Nemačke na unutarnjoj i međunarodnoj sceni, na planu uspona proizvodnje i privredne moći i definitivnim udruživanjem sa Musolinijevom Italijom, smanjene su mogućnosti raspravljanja na međunarodnoj sceni o sudbini Austrije i definitivno je skinuta sa dnevnog reda opasnost od restauracije, jer su tu ideju napustile i vodeće snage legitimizma u Italiji. Nagli porast članstva NSDAP u Austriji i njegova sve razgranatija delatnost u korist Rajha, obezbeđivali su siguran put ka pripajanju Austrije.[181]

Sve veći uspesi privredne i političke ekspanzije Rajha u susedne zemlje, sužavali su prostor austrijskim nacionalnim snagama u pružanju otpora pritiscima nemačkog nacionalsocijalizma. Hitler je uspeo da pridobije vladu Kraljevine Jugoslavije, da je odvoji od Čehoslovačke, koja je bila u odnosu na Nemačku u istom položaju kao i Austrija, i isto tako da počne udaljavati Mađarsku od Austrije. Pred sve nasrtljivijim i istovremeno silnijim prijateljem sa severa i Italija je počela da diže ruke od Austrije. U Londonu i Parizu uporedo sa jačanjem straha od snažnog Rajha i spremnosti da se agresivni nacionalizam smiri ustupcima slabila je volja da se brani Austrija i istovremeno jačalo opredeljenje da se ona prepusti svojoj sopstvenoj sudbini.

U sve povoljnijim prilikama za ekspanziju, polovinom 1937. godine donesen je plan vojnih operacija prema Austriji nazvan »Otto«. Trebalo je da se izvede u povoljnim međunarodnim uslovima, eventualno neposredno posle uspešnog izvođenja operacije prema Čehoslovačkoj, koja je bila označena šifrom »Griin«.[18']

U drugoj polovini 1937. još povoljnije su bile međunarodne prilike za jačanje agresivnog nacionalsocijalizma. Promena vlada u Londonu i Parizu i jačanje u njima orijentacije prema politici popuštanja uslovili su još veću kolebljivost i nesigurnost u taboru građanske demokratije.[183] Uporedo sa slabljenjem glavnih stubova versajske Evrope jačale su unutarnje i međunarodne pozicije totalitarnih država. U takvim uslovima Hitler je 5. novembra 1937. pred svojim najbližim saradmcima izdiktirao poznati testamentirani program u kojem je izložena i vremenski predviđena njegova velika misija, uništavanje postojećeg i stvaranje »novog« poretka u svetu.[184]

iso Ibid., nr. 233 pp. 434—438.

[181] **R. Luža, o. c. pp. 34—47 i 376,**

[182] **DGFP D, I, 232 pp. 433—434; *Нюрнбергский процес* T-1, Москва 1965, pp. 516—524.**

[183] **В. Черчил, *Други светски* par, Том I, *Бура се спрема,* Просвета Београд, s. a. pp. 224—229 (Dalje skraćeno, В. Черчил, *Други светски рат).***

[184] **L. Snyder, *Encyclopaedia of the Third Reich,* New York, 1976. pp. 172—175.**

Krajem 1937. Hitler je zaključio da je sigurnije prvi udar usmeriti prema Austriji nego prema Čehoslovačkoj. Austrija, napuštena od Musolinija, nije više imala jači oslonac u svetu. Za razbijanje veza Čehoslovačke sa susedima, pa i sa saveznicima u Maloj antanti, trebalo je još vremena.

Prirpeme pripajanja Austrije počele su još krajem 1936. godine. Do toga vremena organizovani članovi NSDAP ili simpatizeri Rajha i nacionalsocijalizma, kao pojedinci uspeli su da prodru u veliki broj organa Šušnigovog režima, u organizacije Patriotskog fronta i druge pore austrijskog društva. Njihov rad se u prvo vreme bazirao na propagandnim aktivnostima u cilju pridobijanja što većeg broja stanovništva za Rajh, pa i aktera režima. I u generalnoj liniji sve negde do polovine 1937. težilo se pridobijanju režima, uključujući tu i samu vladu i Sušniga, za pokoravanje i potčinjavanje Hitleru.

Na spoljnopolitičkom planu težište je bilo usmereno izolaciji Austrije, njenom odvajanju od drugih zemalja i uticaja, kako bi osamljena sama poželela da se prikloni moćnom Rajhu. Izolacija je vršena sistemski prema svim zemljama sa posebnim težištem prema vodećim zemljama zapada: Engleskoj, Francuskoj, prijateljici Italiji kao i prema susednim zemljama jugoistočne i srednje Evrope, gde su bile posebno značajne Jugoslavija, Mađarska i Cehoslovačka. Prema svakoj od ovih grupacija ili zemalja upotrebljavana je posebna taktika. Prema zapadu se išlo na narodnosnu krizu uz objašnjenja da je to unutarnemački problem, prema Musoliniju će se onda kada se bude sigurno znalo da je on odabrao put najpotpunije saradnje sa Nemačkom igrati na istu kartu, ali će se postaviti uslov da Austrija mora biti nemačka, dok će se prema malim zemljama Evrope kao sredstvo najčešće koristiti strah od restauracije Habsburgovaca, od koje se naročito zaziralo u Jugoslaviji i Rumuniji.

Istovremeno su praktikovani pokušaji direktnog pritiska u nametanju nacističkih gledišta zastupnicima režima u Austriji i samom kancelaru Šušnigu od strane pojedinih državnika iz Rajha, prikrivenih nacionalsocijalista, kakvi su bili i članovi austrijske vlade Glajze fon Horstenau (Glaise von Horstenau) i Sajs-Inkvart (Artur von Seyss-Inquart), ili diplomatskih predstavnika Rajha.

Jedan od prvih Hitlerovih saradnika Gering je još u vreme stvaranja osovine Rim — Berlin pokušao da pridobije Šušniga na dobrovoljno prihvatanje tutorstva Nemačke nad Austrijom. Za vreme pogrebnih ceremonijala povodom sahrane mađarskog ministra — predsednika Gembeša 11. oktobra 1936, on je iskoristio priliku i sastao se sa Šušnigom u nameri da ga pridobije za saradnju sa Rajhom. Uputio je tada poziv Šušnigu da dođe u Nemačku i da se na licu mesta uveri u vrednosti nacionalsocijalizma. Sušnig nije smeo prihvatiti poziv da lično poseti Berlin niti da daje obećanja u vezi jačeg vezivanja za Rajh zbog loših iskustava u dotadašnjoj saradnji sa Berlinom, odakle je konstantno vođena neprijateljska propaganda protiv njegovog režima i njegove ličnosti.[185]

185 DGFP, D, 1, nr. 152 pp. 278—281 i nr. 169 pp. 306—309.

Definitivno vezivanje Italije za Nemačku stvaranjem Osovine Rim — Berlin, zbog nesigurnosti i slabosti u odnosu sa Nemačkom dotada glavnog Sušnigovog patrona Italije, pogoršao se ionako težak položaj Austrije. Ovo je uticalo na kolebanje antinemačkih snaga u zemlji i u Patriotskom frontu na koje se Sušnig oslanjao, uz istovremeno jačanje nacionalsocijalizma, čiji članovi postaju sve smioniji u svojim nastupima protiv zvaničnog režima. Subverzivna i propagandna aktivnost u graničnim područjima prema Nemačkoj, kao i među izbeglicama u Nemačkoj, uperena protiv Sušnigova režima bila je sve intenzivnija.[186]

U cilju poboljšavanja međudržavnih odnosa u Berlin je polovinom novembra 1936. putovao austrijski ministar inostranih poslova Gvido Smit (Guido Schmidt), inače pronemački opredeljen i veoma aktivan na planu iznalaženja mogućnosti mirnog uvlačenja Austrije u Rajh. U razgovorima Smita sa ministrom Nojratom i drugim predstavnicima Rajha pretresani su odnosi između dve zemlje u svim oblastima uz nastojanja da se nađu rešenja za probleme u okvirima kontradiktornog sporazuma od 11. jula 1936. godine. I sam Šmit se trudio da se nađu mogući izlazi za razrešavanje postojećih problema. Posebna pažnja je posvećena izbeglicama iz Austrije u Nemačko j, saradnji dveju štampi koje su se najčešće konfrontirale, i poboljšanju ekonomskih odnosa.[187]

Ministra Šmita primio je 19. novembra 1936. kancelar Hitler i održao sa njim neubičajeno pomirljive razgovore. Po svoj prilici, Hitler je bio ubeđen da će Sušnig u novim odnosima, kada ga polako počinju da napuštaju Musolini i drugi, popustiti. Težište Hitlerovog izlaganja bilo je upereno na opasnu politiku Cehoslovačke, koja se povezala sa SSSR-om i tako ugrozila Evropu a u tom prostoru i Republiku Austriju. Pošto su zapadne buržoaske demokratije izgubile smisao borbe za sređivanje prilika u Evropi, zadatak je Rajha da, uz saradnju sa Italijom, izvrši tu istorijsku misiju. Prema Hitleru glavni cilj Osovine Rim — Berlin je konsolidacija Evrope i obezbeđenje reda i mira među narodima. Sile osovine u tom svom važnom zadatku očekuju podršku Austrije, Mađarske, Jugoslavije i Poljske kao zainteresovanih zemalja.[188]

Ministar Smit je izrazio spremnost da prihvati preporuke koje je Hitler izložio na sastanku 19. novembra. U cirkularnom pismu koje je Auswärtiges Amt neposredno posle Šmitove posete Berlinu uputio svojim predstavnicima u inostranstvu, ukazano je na mogućnosti poboljšanja odnosa Rajha prema Šušnigovom režimu. U okružnici je podvučeno obećanje Smita da Austrija neće ulaziti u bilo kakvu političku ili ekonomsku kombinaciju sa Cehoslovačkom.[189]

Bila su to obećanja Šmitova a ne i Sušnigova, koji nije želeo da vodi spoljnu i unutarnju politiku zemlje po diktatu iz Berlina. Samo

186 **DGFP D, 1, nr. 170 pp. 309—314, 171, pp. 314—317.**

Ibid., nr. 175, pp. 321—322,176, pp. 322—325. Sire o ovom i nr. 325, p. 325, 177 pp. 325—328, 179 pp. 329—336, 182 pp. 342—346 i 184, pp. 347—348.

188 **ibid., nr. 181, pp. 338—342.**

189 Ibid., nr. 188, pp. 352—354.

'nekoliko dana posle razgovora njegovog ministra inostranih poslova sa Hitlerom, on je u govoru svojim pristalicama u Celovcu rekao da sporazum od 11. jula 1936. ne znači i ne nosi u sebi i pravo mešanja u unutarnje stvari Austrije, pa ni u pitanja i probleme koji iskrsavaju između austrijskih nacionalsocijalista i režima.[190]

Bila je to opomena Berlinu i Hitleru koji je sebi uzeo pravo prilikom razgovora sa Šmitom da se meša u unutarnje poslove Austrije. Usledila je odmah intervencija iz Berlina. Ministar Nojrat zadužio je specijalnog Hitlerovog izaslanika u Beču fon Papena (Franz von Papen) da razjasni ovu stvar sa kancelarom Šušnigom, kome je trebalo postaviti direktno pitanje, da li se mogu progoniti nacionalsocijalisti u zemlji i u isto vreme sa Rajhom održavati dobri odnosi?[191]

Verujući još uvek da ga Musolini neće, zbog sopstvenog prestiža, prepustiti na milost i nemilost Hitleru i da će naići na podršku zapadnih sila i zemalja jugoistočne Evrope, Šušnig se nije pokorio Hitlerovom diktatu. U borbi protiv domaćih nacionalsocijalista uzdao se u svoj režim i snagu Patriotskog fronta. Polovinom decembra nacisti su uspeli doći do jedne njegove tajne direktive organima vlasti u Beču o potrebi oštre borbe protiv ilegalnih organizacija austri j skih nacionalsocij alista.[192]

U isto vreme angažovao se u korist delovanja i jačanja legitimističkog pokreta. Iako ni sam više nije čvrsto verovao u mogućnost izvođenja restauracije Habzburgovaca, zbog promene stava Italije u tom pitanju i opasnosti da akt restauracije ne izazove invaziju Hitlerovih armija u Austriji, iz propagandnih i odbrambenih ciljeva režim je potpomagao ovaj pokret. Pretendent na presto princ Oto Habsburški je do kraja 1936. bio izabran za počasnog građanina u 1.456 austrijskih opština. U manifestacijama i akcijama legitimističkog pokreta učestvovali su predstavnici režima. Ovo je imalo za cilj da suzbije sve aktivniji nacionalsocijalistički pokret u Austriji i neutrališe pretnje iz Nemačke.[193]

U izveštaju kojeg je polovinom januara 1937. fon Papen uputio u Berlin dati su nezadovoljavajući rezultati rada nacionalsocijalizma i u Austriji. Prema toj obimnoj analizi šestogodišnjih nastojanja i rezultata rada Rajha u Austriji, fon Papen je konstatovao da je glavna smetnja nemačkom prodiranju u Austriju neprijateljsko držanje Sušniga i njegovih pristalica prema Rajhu i podrška koju mu pružaju zemlje neprijateljski opredeljene prema Rajhu i novom poretku.[194] Naciste u Nemačkoj je posebno vređalo što je Šušnig, i posle niza intervencija iz Berlina držao još desetine nacionalsocijalista u zatvorima po Austriji.[195]

190 DGFP D, 1, nr. 186 pp. 350—351.
191 Ibid., nr. 187, p. 351, 190, pp. 356—359.
192 DGFP D, 1, nr. 193 p. 363.
193 DGFP D, 1, nr. 195 pp. 365—366.
194 DGFP D, 1, nr. 196, pp. 366—374.
195 DGFP D, 1, nr. 197, p. 374 i 375, pp. 375—376.

Hitler je ovakvo držanje Šušniga smatrao kao neprijateljsko prema Rajhu. U interesu sopstvenog prestiža morale su se preduzeti neke mere, ali da bi se one preduzele morali su se obezbediti određeni preduslovi u međunarodnim odnosima i okvirima. Jer, Hitler još nije bio spreman ni za odlučne zaplete, ni za rat. U ranije pominjanim programima o ekspanziji Rajha planirano je da se uništavanje državnih tvorevina u Austriji i Čehoslovačkoj izvede u pripremnoj fazi rata, sa spremnim oružjem ali ako je ikako moguće bez njegove upotrebe.

U pogledu nastupa prema Austriji najveća mu je prepreka još uvek bio Musolini. Beskompromisno držanje kancelara Sušniga uslovilo je važnu akciju Rajha prema Italiji — definitivno raščišćavanje pitanja Austrije. Prema procenama u Berlinu, raščišćavanje ovog pitanja u Rimu bilo je zrelo, jer Musolini više nije imao kud već sa Hitlerom.

U vezi sa ovim pitanjem polovinom januara 1937. u Rim je putovao Gering. U novinske redakcije i svetsku javnost, pred polazak Geringa, namerno su ubacivana druga pitanja važnog sastanka Gering — Musolini u Rimu, ali su najbliži saradnici nacionalsocijalističke politike u Evropi, među njima i predsednik Milan Stojadinović, poverljivim kanalima, bili obavešteni da je glavna tema susreta Gering — Musolini austrijski problem.[19fi]

Prema zabeleški nemačkog ambasadora u Rimu Hasela o poverljivim razgovorima Geringa u vreme njegovog boravka u Rimu sa Musolinijem najviše se spominjala Austrija. Pred razgovore sa Musolinijem koji su vođeni posle podne 15. januara 1937. Gering je izjavio Haselu da će najozbiljnije postaviti pitanje Austrije i tražiti da je konačno Musolini prepusti Nemačkoj. Odlučio je da govori o spremnosti najtešnje saradnje Rajha sa Italijom, ali da se u interesu stabilnosti te veze mora definitivno raščistiti pitanje Austrije. Ukoliko Musolini želi da udruživanje dve imperije bude trajno i stabilno, on mora biti spreman da prepusti Austriju Nemačkoj. Posle završenih razgovora Hasel se video uveče sa Geringom i ovaj mu je rekao da je izložio poglede Berlina na austrijski problem i da je Musolini obećao da će svoje mišljenje o tome izneti kasnije.[197]

Po povratku u Berlin Gering je preko Aleksandra Cincar-Markovića obavestio Milana Stojadinovića o svojim razgovorima sa Italijanima, potvrđujući u njima ono što je Hasel u Rimu zapisao. I prema ovom glavna tema razgovora u Rimu bila je Austrija. Gering je bez okolišavanja, direktno tražio od Italije da Austriju prepusti u nemačku sferu interesovanja, postavljajući to kao uslov trajne saradnje Rajha i Italije. Musolini je morao prihvatiti činjenicu da će Austrija jednog dana biti priključena Rajhu. Da je Musolini bio iznenađen potvrđuje njegov predlog da o toj stvari razmisli i da po-

ASFRJ A-I MS 1937, F-14, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina MIP KJ bb od 2. februara 1937; DGFP D, 1, nr. 376 pp. 376—378.

197 DGFP D, 1, nr. 199 pp. 376—378.

sie da svoje mišljenje.[1“8] Opravdanje zahteva da se Austrija prepusti Rajhu, pored etnografskog faktora sa kojim je i ranije nastupano, Gering je sada našao u opasnosti od komunizma koji navodno preti i Austriji. Pored ostalog, on je tada lansirao i vest da preko Beča prelaze sovjetski oficiri i dobrovoljci za Spaniju, što s obzirom na poznati antikomunistički stav Sušniga nije moglo da se s njegovim znanjem dogodi.[199]

Geringovo pitanje o Austriji bilo je teško za Musolinija, koji se godinama nalazio u ulozi glavnog zaštitnika Šušniga i celokupnog njegovog sistema. Čitavu organizaciju režima i Patriotskog fronta, Sušnig je posle ubistva Dolfusa radio po ugledu na Italiju i Musolinijev fašizam. Italija je imala žive privredne, ekonomske i druge veze sa Austrijom i uz to sve igrala je ulogu sile, a Sušnigova Austrija poslušnog satelita. Olako napuštanje Austrije moralo je uticati na opadanje ugleda Rima u očima trećeg člana rimskih protokola Mađarske. U suštini, Geringov zahtev, odnosno nemačko traženje apsolutnog prava u Austriji, bilo je pitanje prestiža i prisustva u Podunavlju i na jugoistoku Evrope.

Ipak, Musolini više nije imao izlaza i nije mogao da bira. Sa Francuskom i Engleskom zbog naraslih protivrečnosti na području Sredozemlja i naročito u Spaniji, nisu se više mogle obnoviti stare veze. Saradnja sa Berlinom pa i bez Austrije nudila mu je nešto više, posebno s obzirom na namere obeju sila da oružjem izvedu stvaranje »novog« poretka. Musolini je od Geringa i ovoga puta dobio uveravanja da Rajh nema na jugoistoku posebnih političkih interesa, izuzimajući delimično Jugoslaviju, i da Nemačka smatra celo područje Sredozemlja italijanskom interesnom sferom. U interesu budućih zahvata koje je saradnja sa Nemačkom trebalo da donese, Musolini je na sledećem sastanku pristao da počne da napušta Austriju ali je zamolio Geringa da se u pogledu definitivnog rešavanja austrijskog pitanja ne žuri. Smatrao je da trenutno stanje u svetu i posebno stanje odnosa na Sredozemlju nije povoljno za konačno rešavanje problema Austrije.[200]

Bio je to veliki uspeh Geringovog poduhvata. Musolini, koji je donedavno vedrio i oblačio u Austriji, koji je samo pre dve godine mobilisao vojsku i dovodio divizije na Brener preteći Nemačkoj, počeo je da napušta tu istu Austriju i istovremeno je ostao nepokolebljivi član osovine. Gering je, da bi pokazao svoju širokogrudost i zahvalnost prema Musoliniju i Italiji, dao čvrsto obećanje da Rajh neće ništa preduzimati u vezi sa Austrijom bez konsultacije sa Musolinijem.[201]

Do koje mere je Austrija u odnosima između dve sile osovine bila ozbiljno pitanje vidi se i po tome što je Gering poručio posla-

198 Ibid., ASFRJ A-I MS 1937, 14, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina — MIP KJ bb. od 2. februara 1937.

199 DGFP D, 1, nr. 203, p. 380.

200 **ASFRJ A-I MS 1937, F-14, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina — MIP KJ bb. od 2. februara 1937.**

201 Ibid., DGFP D, 1, nr. 207, pp. 384—385.

nìku Haseiu pred polazak iz Rima da u susretima i razgovorima sä svojim domaćinima ne poteže više problem Austrije. Međutim, već prilikom prvog susreta 25. januara italijanski ministar Čano je sam nametnuo to pitanje, i posebno podvukao značaj dogovora da Rajh bez prethodne konsultacije sa Italijom ne čini ni jedan potez prema Austriji. Svakako da su u Austriji i jedna i druga strana znali rezultate dogovora u Rimu. Vođe nacista i u Austriji i u Nemačkoj očekivali su izvesnu popustljivost i samog Sušniga. I jedni i drugi pokušali su da pridobiju Sušniga za određene promene prema Nemačkoj i nacistima u Austriji.[202]

U toku februara 1937. vođeno je nekoliko razgovora između Sušniga i predstavnika opozicije u okviru koje su vodeću snagu predstavljali pripadnici NSDAP, o učešću opozicije u vladi i u vladajućim strukturama režima. Zahtev o davanju prava slobodnog organizovanja i delovanja opozicije imao je za cilj da legalizuje delovanje nacionalsocijalizma u Austriji.[203]

U toku ovih nastojanja nacionalsocijalističkih snaga u Austriji da ojačaju svoje pozicije i omoguće bolje uslove za rad i za pretvaranje zemlje u deo nacističke Nemačke, usledila je krajem marta poseta Noj rata, koji je nekoliko puta vodio iscrpne razgovore sa kancelarom Sušnigom i ministrom inostranih poslova Smitom. U ovim razgovorima pretresana su sporna pitanja iz odnosa vlada — nacionalsocijalistički pokret u zemlji i vlada Austrije — Rajh: o položaju nemačkih državljana i Austrijanaca u Austriji koji se osećaju kao pripadnici Rajha odnosno nacista, problem kulturnih odnosa, pitanje amnestije kažnjenih nacista koji su se nalazili u zatvorima, problem austrijskih izbeglica u Nemačkoj i nemačkih u Austriji, o ekonomskim odnosima itd. Pretresana su i ostala pitanja, problem restauracije, političkih odnosa vlada Austrije i Rajha, pitanje priznavanja punih prava delovanja opozicije i ulazak njenih predstavnika u Šušnigovu vladu.

Stanje u međunarodnim odnosima i naročito sve labavije držanje Italije prema Austriji uslovili su znatan stepen popustljivosti Šušniga u ovim razgovorima. On je bio spreman da čini ustupke nacionalnoj opoziciji, da dozvoli neke vidove manifestacije nacionalsocijalističkog organizovanja, dao je obećanje da će pokrenuti postupak za amnestiju jednog broja zatvorenih nacista itd. Bio je spreman da proširi saradnju sa Rajhom u oblasti ekonomskih veza, sudstva, spoljne politike i vojske. Obećao je i postepeno uvođenje nacista u vladu i organe režima, ali je zahtevao da austrijski nacisti prekinu rad protiv režima i države, a naročito delovanje usmereno protiv nezavisnosti Austrije.[204] U kontekstu izvesnog smirivanja odnosa Austrije i Rajha oživljavale su kulturne veze. Od 26. februara do 2. marta 1937. u Beču je radio Austro-nemački komitet za kulturu i doneo program unapređivanja kulturne saradnje između dve

202 **DGFP D, 1, nr. 208, pp. 386—387.**

203 DGFP D, 1, nr. 210, pp. 389—394, 211, pp. 394—396 i 217, pp. 409—411.

204 Ibid., D, 1, nr. 213, pp. 399-^101, 212, pp. 306—398, 214, pp. 401-^103.

zemlje.[205] I u svakodnevnoj praksi osetilo se nastojanje da se doprinese smirivanju odnosa između nacista i režima. Zapaženo je neutralno držanje policije u demonstracijama i međusobnim obračunima nacionalsocijalista i Patriotskog fronta.[206]

Međutim, sve to što je Sušnig nudio kao ustupke u cilju očuvanja mira postojećeg režima nije ni za trenutak moglo da zadovolji naciste, ni one u zemlji ni one u Rajhu. Cilj njihov je bio savlađivanje Šušniga i njegovih pristalica i pretvaranje Austrije u deo Trećeg nemačkog carstva. Ustupci i kompromisi koje je nudio Sušnig nisu vodili tome cilju nego su ga odgađali, a nacisti su žurili. Oni su nastavili sa nasrtajima u zemlji na zvanični režim i sa pritiscima iz Rajha. Kao i u ranijim slučajevima, Sušnig je prema pojačanom pritisku pokušavao da ojača protivakcije i da popravi svoj položaj koristeći se raspoloživim sredstvima u zemlji i ukazanim mogućnostima i šansama vani. Jedno od stalnih unutarnjih oruđa koje je bilo uvek u rezervi, pa i sada kada nije verovao u stvarne mogućnosti toga sredstva, bio je legitimizam, koji je ponovo počeo da dobij a podršku.[207]

U vrhovima Šušnigovog režima počela je da oživljava ideja predsednika i ministra inostranih poslova Čehoslovačke Milana Hodže iz 1936. o stvaranju ekonomskog a zatim i političkog bloka u Podunavlju u koje bi bile okupljene Čehoslovačka, Mađarska i Austrija a čija bi glavna funkcija bila stvaranje pozicione brane nemačkoj ekspanziji prema jugoistoku. Oživljavanju ovoga doprinelo je njegovo prihvatanje od dela opozicije u Mađarskoj koju je predvodio šef Stranke malih posednika Tibor Ekhart. U teškim prilikama u kojima se našao zbog otkazivanja podrške od strane Musolinija, Sušnig je počeo gajiti nade u ovu kombinaciju. Njegovi ljudi iz austrijskih poslanstava u Pragu i Budimpešti bili su aktivni u nastojanjima da se nađe modus za razrešavanje glavne teškoće na putu ostvarenja ove kombinacije, poboljšanja odnosa između Praga i Budimpešte. I sam Sušnig se angažovao u cilju razmrsivanja najtežeg čvora na putu do sporazuma tri zemlje nastojeći da zainteresuje mađarske državnike za ovu ideju. On je lično krenuo 13. marta 1937. u Budimpeštu i tamo je podneo predlog o stvaranju odbrambenog bloka na osnovu trostranih sporazuma. Dok se Daranji kolebao, pronemački orijentisan ministar inostranih poslova Kanja nije hteo ni da razmišlja o ovom prediogu. Mađarska je bila već toliko vezana za sile osovine da više nije smela da se upušta u bilo kakvu igru protiv dveju totalitarnih sila. Posebno nije se smelo ulaziti u kombinacije protiv Nemačke sa Cehoslovačkom, protiv koje je, upravo služeći politici Berlina, bila već počela akcija mađarskog revizionizma. Predsednik Daranji nije bio ubeđen da je Austrija neposredno ugrožena od nemačkog nacizma, o čemu mu je govorio Sušnig.

205 DGFP D, 1, nr. 215. pp. 404—406.

206 **dASIP CPB III, 1937, Mart 3, p. 12.**

207 DASIP LP 1937. 1/4, pov. br. 344 od 3. marta 1937, izveštaj Poslanstva KJ iz Budimpešte — predsedniku vlade Milanu Stojadinoviću, pov. br. 178 od 18. februara 1937.

Odbijen je i predlog zajedničkog demarša u Parizu i Londonu protiv nemačke opasnosti. Jedino što su mogli učiniti mađarski državnici bilo je obećanje da će poraditi u Rimu u korist poboljšanja austrijsko-nemačkih odnosa.[208]

Sušnigova inicijativa na polju oživljavanja Hodžinog plana naišla je na dobar prijem kod Čehoslovaka, koji su se kao i Austrijanci nalazili u sve težem položaju prema Nemačkoj. Cehoslovačka štampa dala je svoj doprinos popularizaciji ove ideje, što će naći odraza i u štampi zapadnih zemalja. Krajem marta 1937. premijer Cehoslovačke Hodža krenuo je i säm u Beč. U razgovorima između Sušniga i Hodže uporno se nastojalo da se nađe put zbližavanja podunavskih zemalja koji bi mogao doprineti sređivanju prilika u ovom regionu a istovremeno da ne izazove bes nacista. Pokušalo se naći rešenje u ekonomskom zbližavanju tri zemlje, posle čega bi usledilo zbližavanje sa ostalim zemljama, među njima i sa Nemačkom i Italijom.

Iako vođena veoma pažljivo, posebno u odnosu na sile osovine, ova akcija Sušniga i Hodže naišla je na osudu u Nemačkoj. Dve buduće žrtve koje je Firer planirao da uništi u bližoj budućnosti i koje su ponudile najbližu saradnju sa susedima pa i sa samom Nemačkom, optuživane su u nacističkoj štampi za kovanje planova protiv bezbednosti Nemačke, za saradnju sa boljševicima i za kovanje zavere protiv mira za koji se Firer bori. U hajci protiv Sušnigovog režima i Cehoslovačke nacistima se pridružila konzervativna štampa Mađarske. Sve je to delovalo na još jače konfrontiranje u samoj Austriji između snaga Sušnigovog režima i nacionalsocijalista.

Sušnig je, posle ovakvog reagovanja nacista iz Nemačke, morao videti svu ozbiljnost svoga položaja. Nije se smeo osloniti samo na snagu režima već je ponovo pokušao da traži zaštitu kod sila u inostranstvu. Posle kontakata sa poslanicima Britanije i Francuske, Sušnig je 14. aprila 1937. uputio pismo ministarstvima inostranih poslova u Londonu i Parizu u kojem je pokušao da više zainteresuje vlade ovih sila za očuvanje nezavisne Austrije. Iako nije navedeno otkuda opasnost dolazi, bilo je jasno da se pomoć traži protiv nasrtaja Hitlerove Nemačke. Sušnig je u pismu ukazao na vernost Austrije politici Društva naroda i na njena nastojanja da svoju spoljnu politiku sprovodi u duhu normi ove međunarodne organizacije, ugovora sa Nemačkom od 11. jula 1936. i rimskih protokola od 1934. godine. Na kraju je kancelar Sušnig ponudio u ime Republike Austrije približavanje i saradnju sa zemljama Male antante kao i Britanije i Francuske, ali uz uslov da ove zemlje, naročito Velika Britanija i Francuska, efektivno garantuju političku nezavisnost i teritorijalni integritet Austrije.[209] Najverovatnije da je o ovom razgovarano sa Hodžom za vreme njegove posete Beču jer je sadržina

[208] **И. И. Поп, *Чехословацко-венгерские отношения,* pp. 74.**

209 Sire o ovom: DDF II, 5, nr. 75, pp. 117—118, 183 pp. 293—294, 184 p. 295, 254, pp. 402—403, 290 pp. 461—463, 300 pp. 481—483, 410 p. 694; DGFP D, 1, nr. 219, pp. 412—413, 220, pp. 413—418; И. И. Поп, o. c. pp. 76—79.

ponude bila u duhu Hodžinih ranijih nastojanja i kombinacija iz kojih je bila isključena Mađarska, koja je odbijala svaku akciju protiv Rajha.

Sledećeg dana, 15. aprila, slično pismo kancelar Šušnig uputio je vladi Italije u kojem nije više tražena garancija nezavisnosti Austrije već da se pomogne i učini štogod u cilju slabljenja pritiska od strane Rajha. U ovom pismu je navedeno da do stalnih sukoba između Austrije i Rajha dolazi zbog različitog tretmana u pogledu primene sporazuma od 11. jula 1936. godine. U zaoštravanju odnosa između Rajha i Republike Austrije izdvojena su kao najvažnija dva faktora: prvi, stalno i sistematsko mešanje raznih agentura NSDAP u austrijske unutarnje poslove, i drugo, sve dublji jaz između totalitarnih aspiracija germanskog nacionalsocijalizma i katoličke Austrije, što predstavlja nepremostive poteškoće za austrijsku vladu u ispunjavanju sporazuma od 11. jula 1936. godine.[210]

Pošto čvrste i sigurne podrške nije bilo ni sa jedne strane, Šušnig je krenuo lično za Rim 22. aprila 1937. sa namerom da pokuša privoleti Musolinija da u duhu rimskih protokola uredi štogod u cilju zaštite režima u Austriji. Šušnig je upoznao Musolinija i Čana da Nemci svakim danom pojačavaju pritisak prema Beču bez ikakvog razloga i osnova, jer Austrija vodi svoju unutarnju i spoljnu politku na temeljima rimskih protokola i u okviru nemačko-austrijskog ugovora od 11. jula 1936. godine. Tvrdio je da nema nikakvih osnova vestima koje lansiraju iz Berlina da se Austrija orijentiše prema Parizu i Pragu. Austrija i Cehoslovačka imaju najveći zajednički interes u nastojanjima da ne budu napadnute od Nemačke. Šušnig je govorio u vezi sa tim o mogućnostima da Čehoslovačka potraži zaista spas u zagrljaju SSSR-a, što bi Italija mogla da spreči svojim prijateljstvom prema toj zemlji. Šušnig ne vidi razloge pojačane kampanje NSDA partije protiv Austrije, jer vlada i režim u Austriji nisu učinili nikakav gest protiv Nemačke. Oko 10-20 hiljada austrijskih emigranata u Rajhu organizuje se i priprema protiv Austrije.

šušnig je zatim izneo da ni njemu ni Austriji nije u interesu da pravi probleme Nemačkoj, već obrnuto, da teži i da će i dalje težiti da odnosi sa Nemačkom budu što bolji. Po njegovom mišljenju dobrim odnosima i saradnji ne smetaju izvesne razlike između dve zemlje koje se baziraju na strani Austrije u razlici vere i austrijskog nacionalnog duha. Kancelar nije opovrgao mogućnost da neka od generacija ne poželi anšlus, ali da njegova generacija želi da Austrija ostane nezavisna. U ime toga šušnig je zamolio Musolinija da u duhu tradicionalne politike prijateljstva deluje u Berlinu da se pritisak nemačkih nacista na Austriju smanji.

Musolini je znao svoje obaveze prema Hitleru i mesto gesta zaštite počeo je koriti Šušniga za nelojalno držanje prema Rajhu, za neispun javan je ugovora od 11. jula itd. Tu pred Šušnigom ponovio je Geringove reči izrečene u Rimu prilikom januarske posete da se

210 **DGFP, D, 1, nr. 219, pp. 412—413, 220, pp. 413-^18.**

Rajh ne može dezinteresirati za sudbinu 7 miliona Nemaca koji žive u Austriji kao ni za mnogobrojne nemačke skupine po drugim zemljama Evrope. Zatražio je od Šušniga poslušnost prema Berlinu radi potrebe da osovina bude jaka i čvrsta zbog neprijateljskog stava Francuske i Britanije. I pored toga što između nacizma i fašizma ima nekih razlika, tvrdio je Musolini, oni moraju ići zajedno u borbi protiv »boljševizma i trulih demokratija«.

Da bi donekle smirio austrijskog kancelara, Musolini je obećao da će Italija nastojati da održi nezavisnost i integritet Austrije, sinhronizujući i usklađujući svoju politiku sa politikom Nemačke. I Šušnigu je preporučio saradnju sa nacistima u nastojanju da se politika Austrije kao nemačke države uskladi sa politikom Rajha.[211]

Postoje jasni znaci da je Berlin bio blagovremeno obavešten i o Sušnigovim pismima Londonu, Parizu i Rimu i o njegovoj nameri da lično otputuje u Rim.[212] I Gering je istoga dana, 22. aprila 1937, stigao u Rim i ostao tamo nekoliko dana, vodeći razgovore sa državnicima Italije, između ostaloga i tročasovne razgovore sa Musolinijem, o kojima na žalost nismo uspeli naći đokumenat.[213] U cirkularnom pismu Ministarstva inostranih poslova Nemačke upućenom svim predstavništvima Nemačke u inostranstvu 30. aprila 1937. daje se ocena uspeha Šušnigove posete i istovremeno neki rezultati Geringovog višednevnog boravka u Rimu. Sa zadovoljstvom je istaknuto da Šušnig nije uspeo u svojim namerama prilikom posete Italiji i razgovora sa Musolinijem. Šušnigu je skrenuta pažnja da je opasno sarađivati sa Pragom i Parizom i da se okane iluzije o novoj osovini Pariz—Beč—Prag.[214] Sa posebnim zadovoljstvom je istaknuto da je vlada Italije dala na znanje da se neće upuštati ni u kakve političke i prirvedne kombinacije koje bi bile i najmanje uperene protiv interesa Rajha.

Za Geringom je već 2. maja 1937. krenuo za Rim ministar Noj rat i 3. maja vodio razgovore sa Musolinijem i Canom. I ova druga poseta jednog od najviših državnika Rajha bila je u najužoj vezi sa problemima Austrije, pa i u vezi sa nedavnom posetom Šušniga Italiji. Novine u svetu su komentarisale ovu posetu i pisale da su Italijani obećali prepuštanje Austrije Nemačkoj, a Nemci da neće ući sa oružjem u Austriju već da će to učiniti postupno, ekonomskim i političkim sredstvima.[215] Noj rat je priznao Italij anima da za Austriju u Rajhu postoje živi interesi, ali da pitanje Austrije još nije akutno. Musolini je pokušao da razbije sumnje u vezi nedavnih razgovora sa Sušnigom. Po njegovu mišljenju Austrija je nemačka zemlja koja nije u stanju da vodi protivnemačku po-

211 ***Tajni arhivi grofa Ciana,*** **Zagreb 1952, pp. 122—129; PA Pol. IV a, Wirtschaft — 7, Südosteuropa, Bd. 1, Cirkularno pismo AA predstavništvima Nemačke u inostranstvu nr. W III SE 3399 od 30. aprila 1937.**

212 DGFP, D, 1, nr. 220, pp. 413—415.

213 *Tajni arhivi grofa Ciana,* p. 129.

214 PA. Ha pol I Va Wirtschaft 7, Südosteuropa, Bd. 1, cirkularno pismo AA nr. W III Se 3399 od 30. aprila 1937; DASIP, CPB, III 1937, april 29, p. 60,

215 DASIP, CPB, III 1937, juni, 8, p. 69.

litiku. Nema nikakve opasnosti od vezivanja Austrije za Čehoslovačku i zapadne zemlje niti postoji realna opasnost od restauracije. Dokazivao je Noj ratu da Austrijanci žele da žive u sjeni velike Nemačke ali pri tome nastoje da sačuvaju svoju nezavisnost.[216] Sada kada se tačno zna šta je Sušnig govorio Musolini ju prilikom svoje posete, onda je očito da je Musolini sopstvene želje pokušao da pripiše Šušnigu. Iako je priznao da Austrija pripada Rajhu, on se teško oslobađao od sentimentalnih veza prema njoj i intimno želeo da ostane onakva kakva je bila između Italije i nemačkog Rajha. Ćano je nešto kasnije, 23. maja 1937. prilikom posete Budimpešti i posle sastanka sa jugoslovenskim poslanikom u Mađarskoj Vukičevićem, izjavio da je jedan od ciljeva prijateljstva Italije sa Nemačkom odgađanje anšlusa. U tom smislu se Italija potpuno odrekla restauracije, jer bi ona uslovila anšlus i pokvarila odnose na ovom prostoru Evrope.[217]

No činjenica je bila da se Italija polako odricala svoje pratilje, Šušnigove Austrije. Listovi u svetu su pisali o ovom razlazu, navodeći ga kao »ljubavno razilaženje Italije i Austrije.«[218]

Austrijski nacisti bili su dobro upoznati o ovim događajima i trudili su se da iskoriste svoju šansu. Pojačane su propagandna i destruktivna aktivnost protiv Patriotskog fronta, vlasti i drugih ćelija Sušnigovog režima u Austriji. Učestali su sukobi između Šušnigovih pristalica i nacionalsocijalista, demonstracije jednih protiv drugih, tuče pojedinih grupa, sukobi oko isticanja Hitlerovih slika, zastava i slično. Tako je za vreme utakmice između Austrije i Nemačke u maju 1937. usred Beča oko 40.000 nacista javno klicalo Hitleru, tražilo obaranje Sušniga i dolazak nemačkih trupa u Austriju, i uzvikivalo druge antiaustrijske parole. Sušnig, iako već dovoljno usamljen i napušten, pokazao je odvažnost, njegova policija je zatvorila nekoliko stotina izgrednika i zabranila ubuduće susrete sportista Austrije sa sportistima iz Nemačke.[219]

Bečka policija je u ovo vreme provalila u sedište austrijskih nacista u ulici Helfersdorferstrasse i tamo našla kompromitujuća dokumenta o vezama između austrijskih nacista i nacista iz Minhena. Pored ostaloga tu su nađeni propagandni materijali koji su dolazili iz Rajha i bili usmereni protiv Sušnigovog režima, zapisi o razgovorima austrijskih nacista sa rukovodećim ličnostima u Rajhu, dokumenti o slanju pomoći iz Rajha austrijskim nacistima, podaci o rukovodiocima austrijskih nacista, i drugi materijali.[220]

Bilo je to novo breme na preteškom tegu opasnosti koja je Šušnigu pretila iz Rajha.

[216] *Tajni arhivi grofa Ciana,* pp. 129—130.

[217] DASIP, LP 1937 1/2, pov. br. 941 od 29. maja 1937, cirkularno pismo MIP KJ — predstavništvima KJ u inostranstvu, str. pov. br. 1147 od 25. maja 1937.

[218] DASIP CPB III 1937, Maj 7 i 8. pp. 11, 12, 20 i 27.

[219] DASIP AP F-26, pov. br. 651 od 30. juna 1937, mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1937, pov. br. 13662 od 25. juna 1937.

220 DGFP, D, 1, nr. 223, pp. 420—421.

Pod pritiskom novih, opasnih pretnji, koje su bujale u zemlji, iznutra, zahvaljujući pomoći izvana, Šušnig je ponovo pokušao da igra na kartu zapadnih sila. Polovinom maja 1937. on je poslao u Pariz i London svoga ministra inostranih poslova Gvida Šmita sa zadatkom da pokuša više zainteresirati ove dve sile za sudbinu Austrije. U Parizu i Londonu su pokazali interesovanje za Austriju i Podunavlje, ali nisu bili spremni da daju garancije nezavisnosti Austrije, jer bi na taj način još više pogoršali svoje odnose sa silama osovine sa kojima se želelo pregovarati. Od ove posete sam Šušnig je imao više štete nego koristi, jer je nejgov ministar kao simpatizer nacista radio više za interes Rajha nego za Šušniga. On je odmah po povratku upoznao o rezultatima svog puta nacističke šefove u Berlinu, i pored ostaloga izneo svoje ubeđenje da se London i Pariz najverovatnije neće mešati u sukob i definitivni obračun Rajha sa Austrijom.[221]

Uporna nastojanja Šušniga da nađe oslonac u svetu i njegov beskompromisan stav u veoma nepovoljnim prilikama protiv nacionalsocijalista unutar Austrije, otkrile su nacistima da se On neće moći pridobiti za saradnju sa Rajhom, pa će se morati preduzeti koraci da se od obori. Kao sredstvo borbe ubuduće primenjivana je politika razbijanja austrijske vlade i izolacija kancelara. Politiku direktnog konfrontiranja i borbe za odvajanje njegovih najbližih saradnika i izolaciju Šušniga omogućavali su neki novi događaji u međunarodnim odnosima. Posebno je za politiku Rajha bilo značajna smena vlada u Britaniji i Francuskoj i dolazak ljudi na kormilo tih vlada koji su pokazivali malo volje i odlučnosti da se konfrontiraju Rajhu u Podunavlju i da silu dočekaju silom. Težeći politici nagađanja sa silama osovine i njihovog smirivanja ustupcima, ove vlade su bile sve manje sposobne da se založe za očuvanje Šušnigove Austrije.[222]

Upravo računajući na popustljivost zapadnih sila i na teško rastajanje Italije odnosno Musolinija od Austrije, u Berlinu su odlučili da izolaciju Šušniga i njegovih saradnika rade u smirenijim odnosima, bez krupnijih sukoba i zapleta. Ovakva taktika obećavala je rezultate i zbog toga što je interesovanje zapadnih sila za Austriju sve više slabilo, šušnigovo ponovno obraćanje na zapadne sile i molba da one garantuju postojeće stanje odnosa u Podunavlju nije ni ovoga puta naišlo na odziv.[223] Smirivanje je moglo da koristi i radu nacionalsocijalista unutar Austrije. Ovde je postojala opasnost da administracija objavi zaplenjene materijale iz nacističkog sedišta u Helfersdorferstrasse i da pred domaćom i svetskom javnosti obelodani podrivačku delatnost austrijskih nacista i njihovu saradnju sa odgovarajućim centralama u Nemačkoj.[224]

U cilju pridobijanja svetske javnosti i odvajanja Austrijanaca od njihovog kancelara, Hitler je bio spreman da prividno popušta.

[221] **Ibid., nr. 225, pp. 422—424 i 228, pp. 425—427; DDF, II, V nr. 448, p. 765.**
[222] ***История дипломатии. ..*** **p. 714.**
[223] **DGFP, D, 1, nr. 230, p. 430.**
[224] **DGFF D, 1, nr. 227, pp. 425—427.**

Tako je u vreme slabih međudržavnih odnosa Beč posetio direktor Rajhsbanke Šaht, koji je inače uživao ugled i među krupnim industrijalcima i privrednicima u Francuskoj i Engleskoj. Šaht je naišao na hladan prijem od strane Šušniga i njegovih pristalica, ali su ga zato toplo primili austrijski nacisti i pronemački orijentisani krugovi u redovima vlade i austrijske buržoazije. Tako je i njegova poseta bila još jedan poen za Hitlera.[225]

Procenjujući da savlađivanje antinacističkih otpora u Austriji teče željenim tokom i predviđenim tempom, Hitler je u junu 1937. izdao naredbu da se ranija direktiva iz jula 1936. pod nazivom »Otto« o vojnoj okupaciji Austrije razradi i prilagodi novim prilikama. Plan vojnog angažovanja Rajha u Austriji pod nazivom »Otto« bio je deo opšteg plana ratnih operacija, uz mogućnost njihovog istovremenog vođenja i na zapadu i na istoku. Slučaj »Otto« predviđen je u tri mogućnosti, sa operacijom protiv Čehoslovačke, što je bilo označeno pod nazivom slučaj »Grün«, zajedno sa ratom na zapadu slučaj »Rot«, i kao samostalna akcija, koja je prema predviđanju nacista najverovatnije mogla da usledi posle pokušaja legitimista i Šušniga da izvrše restauraciju Habsburške monarhije u Austriji.[226]

I Šušnigu je odgovarala taktika prividnog smirivanja zbog opšte nesigurnosti i slabe podrške od strane mogućih saveznika i prijatelja spol ja. To potvrđuje njegova iizjava pred domaćom i svetskom javnošću da iskreno želi vođenje unutarnje i spoljne politike Austrije na bazi politike Društva naroda, na preuzetim obavezama iz Rimskih protokola i u duhu nemačko-austrijskog sporazuma od 11. jula 1936. godine.

U toku leta 1937, u skladu sa politikom prividnog popuštanja održano je nekoliko kontakata između vodećih faktora Sušnigovog režima i predstavnika nacionalsocijalizma iz zemlje i Rajha. Svi ti sastanci su vođeni pod parolom smirivanja, međutim, njihovi ciljevi sa obe strane su bili različiti. Rajh je (predviđao da će oni poslužiti kao jedan od oblika odvajanja Šušniga i njegovih pristalica od naroda i savlađivanje otpora u Austriji, a za Šušniga oni su bili jedna od mogućnosti za odlaganje neposredne nemačke opasnosti.

Jedan takav sastanak je održan u Beču 8. jula 1937. uz prisustvo po nekoliko predstavnika sa austrijske i nemačke strane, među kojima su bili specijalni Hitlerov izaslanik ambasador fon Papen, generalni sekretar Patriotskog fronta Gvido Cernato (Guido Zernatto), ministar inostranih poslova Austrije Šmit, ministar u vladi Austrije bez portfelja Glajze fon Horstenau, savetnik u austrijskoj vladi Sajs-Inkvart. Na ovom sastanku i prilikom mnogih sledećeih susreta Šušnigova strana bila je daleko slabija jer su nemački nacisti većinu najbližih Šušnigovih saradnika već uspeli uključiti u nacionalsocijalističke redove ili ih pridobiti kao sa-

225 DASIP, LP 1937 I, pov. br. 135 od 12. jula 1937, izveštaj Poslanstva KJ iz Beča MIP KJ pov. br. 910 od 21. juna 1937.

226 B. HepHHJi, o. c. p. 242; DGFP D, 1, nr. 232, pp. 431—434.

radnike. Sastanak je vođen u vidu nevezanih razgovora i bez dnevnog č'ejđa, i po svoj prilici sa ciljem da se pripreme predloži za naredni sastanak kojem će prisustvovati kancelar Sušnig. Kao moguća osnova za smirivanje odnosa između Rajha i Austrije bilo je usvojeno: da se ubuduće obostrano ispunjavaju odredbe soprazuma od 11. jula 1936, da se iskrsli problemi u međusobnim odnosima rešavaju postepeno, da se izbegava mešanje u unutarnje poslove Austrije od strane Rajha i da austrijska vlada prihvati program pacifikacije i da ga počne sprovoditi, što je drugim rečima značilo uvođenje nacista u organe režima i prepuštanje da oni naturaju svoju politiku i unutar Austrije i u međunarodnim odnosima ove zemlje. Pored uvođenja opozicije u organe vlasti, prema predlogu skupa trebalo je da se opoziciji, odnosno nacistima, dozvoli da ulaze u Patriotski front, zatim da se izvrši potpuna amnestija opozicionih, odnosno nacističkih, aktivista koji su još bili u zatvorima, itd.[227]

Izgleda da je na sledećem sastanku 9. jula, kojem je prisustvovao i kancelar Sušnig, većina ovih predloga palo u vodu, jer se o njima uopšte nije diskutovalo. Na tom sastanku Sušnig je pokušao da dokaže prisutnima da je njegova vlada sve to što se zahteva već nudila i činila, ali da to nije pomoglo jer svi problemi i sukobi dolaze zbog konstantnog i nesmanjenog mešanja nacista iz Rajha u unutrašnje probleme Austrije.[228] On je navodio primere popuštanja režima prema opoziciji i omogućavanja uslova za uzajamnu saradnju. Pojedinim aktivistima iz opozicije pružene su šanse da rade u raznim organima režima, za šta je primer slučaj uključivanja Sajs-Inkvarta. Sušnig je apelovao na Hitlera da spreči mešanje nacista u unutrašnje stvari Austrije i da svojom izjavom o podržavanju austrijske nezavisnosti pruži najveći doprinos poboljšanju odnosa između dve zemlje.[229] Kao dobar primer i prilog smirivanju odnosa naveo je da su austrijske vlasti do tada oslobodile iz zatvora, odnosno pomilovale, 16.283 pripadnika Nacionalsocijalističke partije i da je u zatvorima ostalo još samo 109 nacionalsocijalista, i to uglavnom onih koji su odgovarali pored /političkih i za krivična dela.[230]

Svojim ustupcima pojedinim domaćim nacionalsocijalistima Sušnig je stvarao povoljnije uslove za njihovo destruktivno delovanje protiv režima. Od je dozvolio da se pri rukovodstvu Patriotskog fronta formira Odsek za vođenje poslova takozvane nacionalne opozicije, za čijeg je sekretara postavio člana NSDAP Sajs--Inkvarta. Tako je legalizovao jedan izvanredni punkt za nesmetano delovanje nacionalsocijalista u redovima pripadnika Patriotskog fronta. Odavde je Sajs-Inkvart imao još povoljnije uslove za slanje izveštaja centralama u Rajhu.[231]

227 **DGFP D, 1, nr. 235, pp. 439—440.**
228 **DGFP D, 1, nr. 237, pp. 441—443 i240, pp. 445—447.**
229 Ibid., p. 442—443.
230 **ibid., p. 443.**
231 Ibid., nr. 248, pp. 452—453, 249, p. 453;DASIP AP 1937. VIII/11, mesečni izveštaj MIP za maj 1937. bb.

Osmoga avgusta 1937, na poziv ministra Šmita, iz Bavarske je prešao u Austriju nemački ministar Noj rat i sa njim razgovarao oko dva sata o stanju austrijsko-nemačkih odnosa. Fon Nojrat je Šmita kao saradnika Rajha izvestio o rezultatima svoga nedavnog puta u Beograd, Sofiju i Budimpeštu. Razgovaralo se i o problemima odnosa Nemačke i Austrije, i Nojrat je dokazivao svom kolegi da je Šušnig kriv za loše odnose Austrije sa Rajhom i da je većina Austrijanaca za Rajh a protiv politike kancelara Šušniga. Ovakvo usmeravanje međusobne diskusije imalo je za cilj stvaranje jaza između Šušniga i njegovog ministra inostranih poslova koji je već odranije naginjao saradnji sa Rajhom.[232]

Pored obostranog nastojanja da se u cilju širih interesa izbegava zaoštravanje odnosa, sitni svakodnevni sukobi između nacista i Šušnigovih pristalica nisu se mogli izbeći. U avgustu 1937. oni su bili sve češći. Sportske i kulturne manifestacije su često korišćene za ispade nacista protiv režima. Zbog toga je policija u Gornjoj Austriji, gde je prisustvo uticaja iz Rajha bilo jače, morala zabraniti rad omladinskih gimnastičkih udruženja. Došlo je do sukobljavanja nacista i omladine iz Patriotskog fronta zbog izlaganja Hitlerove knjige Mein Kampf u knjižarskim izlozima i njenog propagiranja. U cilju što uspešnije odbrane od napada nacionalsocijalista, u pokretu Patriotskog fronta počelo je formiranje naoružanih grupa koje su nazivane »Sturmkor«. Kao protivakcija življem talasu delovanja nacionalsocijalista krajem avgusta došlo je do nešto življeg pokreta legitimista. U svojim istupima pred narodom Šušnig je isticao da Austrija kao nemačka ali i hrišćanska i staleška zemlja ostaje verna duhu i delu Dolfusa, i da će se svim svojim snagama boriti da ostane nezavisna i suverena država. U avgustu je šušnig ponovo imao susrete sa mađarskim državnicima Daranjijem i Kanjom i nastojao je da ih privoli na jačanje brane prema pritiscima iz Rajha.[233]

Snažno manifestovanje prijateljstva i saradnje između Italije i Nemačke u septembru i oktobru 1937. odrazilo se na pogoršavanje položaja šušnigovog režima u Austriji. U vreme priprema prve posete Musolinija Hitleru u toku septembra usledio je niz izjava sa obe strane. Na redovnom godišnjem kongresu NSDAP u Nirnbergu početkom septembra Hitler je najlepše reči uputio svome prijatelju Musoliniju i istakao da između Italije i Rajha nema više nikakvih spornih pitanja.[234] Musolini je u isto vreme upućivao još srdačnije poruke Hitleru rekavši u svom govoru u Palermu, 14. septembra, da put u Rim ubuduće vodi preko Berlina.[235] Ova poruka je bila delom upućena i kancelaru Šušnigu, koji je još uvek priželjkivao da zaštitu od nacista iz Berlina traži od Musolinija.

232 DGFP D, nr. 247, pp. 451—452 i 250 pp. 454—456.

233 DASIP AP 1937, F-XI, mesečni izveštaj MIP KJ za august 1937, bb.

234 Max Domarus, *Hitler, Reden und Proklamationen 1932—1945,* Band I, Haiband 2. München 1965. pp. 715—735; DASIP AP 1937./F-26, pov. br. 236 od 5. novembra 1937, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 19392.

235 DASIP CPB III 1937, Septembar 16. p. 22.

Prema ovoj poruci Sušnig je mogao da traži od Musolinija samo ono na šta pristane i Hitler, odnosno da će zahteve Hitlera u Beču podržati i Musolini.

Nastojanja Sušniga da se sastane sa Musoliinijem pre njegovog odlaska u Berlin nisu urodila plodom. Musolini nije želeo da se radi »maloga« Sušniga, pri tome već i otpisanoga, zamera velikom prijatelju Hitleru. Pokušavajući ono što se može, Sušnig je uputio svoga ministra inostranih poslova Smita u Berlin sa zadatkom da pokuša naći neko razumevanje za malu Austriju sa te, inače, najopasnije strane. Zahtevi koje je Gering postavio svom sagovorniku Smitu, da Austrija ubuduće ne radi ništa u domenu svoje spoljne politike bez konsultacije sa Rajhom i da u Sušnigovu vladu budu
i formalno uključeni nacionalsocij alisti, bili su ravni zahtevu za kapitulaciju. Nova slična pretnja došla je iz same zemlje, odakle su austrijski nacisti u otvorenom pismu Musoliniju tražili priključenje Austrije Nemačkoj. Zapretili su da u Evropi neće biti mira dok nemaöki narod u Austuriji ne bude oslobođen i udružen sa braćom u Nemačkoj.[236]

Iz pristupačnih zapisa o razgovorima između Hitlera i Musolinija krajem septembra 1937, prilikom njihovog susreta nije posvećivana pažnja Austriji, svakako ne iz razloga što pitanje Austrije nije bilo važno, već zbog toga što se obostrano smatralo da je pitanje pripadnosti Austrije između dve sile bilo već rešeno.[237]

No ni Sušnig se nije predao. On je krajem avgusta i u septembru preduzeo niz koraka u cilju iznalaženja oslonca u drugim zemljama. Predstavnici austrijskog Ministarstva inostranih poslova stupili su u kontakte sa engleskim ministrom inostranih poslova Idnom, dok su u Beču vođeni razgovori sa predstavnicima francuske diplomatije. Sa obe strane pokazano je interesovanje za sudbinu Austrije, ali nijedna sila nije bila spremna da se jače založi za njenu nezavisnost. Usledile su življe veze i sa Pragom. Predsednik čehoslovačke vlade Milan Hodža ponovo je, ovoga puta »privatno«, posetio Austriju. U borbi protiv nacionalsocijalista u zemlji došlo je do novih poteza. Otkrivene su organizacije NSDAP u nekim jedinicama austrijske armije, povodom čega su sledile odgovarajuće mere protiv tih članova i šire u redovima armije.[238]

Početkom oktobra Sušnig je krenuo u Poljsku. Iako je poljska vlada imala tada dosta dobre odnose sa Hitlerom, Poljska kao katolička zemlja, ako ništa drugo, mogla je povratiti deo samopouzdanja usamljenom Sušnigu. Nade su pridavane i podršci nekih političara Francuske, među njima naročito bivšem ministru Renoa (Paul Reynaud), koji se zalagao da Francuska zauzme jasan stav prema

[236] **Ibid., Septembar 28, pp. 71—72, 29, pp. 79, 93, 96, 97, Oktobar 2, pp. 28—29 i 4, pp. 33.**

[237] **Ibid.: M. Domarus, o. c. pp. 733—739.**

[233] **DGFP D, 1, nr. 1, pp. 1—2, 2, pp. 2—6, 251 pp. 457—458, 252, pp. 458—459 i 254, pp. 460—462.**

silama osovine i da izjavi da će u slučaju otvorenog sukoba između Rajha i Austrije biti na strani Austrije.[239]

Otvoreno Šušnigovo konfrontiranje prema Rajhu u trenucima kad ga je bila napustila Italija, njegovo obraćanje na Francusku i Čehoslovačku i oštre mere prema nacistima, naročito onim koji su bili otkriveni u vojsci, izazvali su bes kod Hitlera. Pojačane su mere u cilju dalje izolacije Šušniga u međunarodnim odnosima, i istovremeno pojačan je rad nacista unutar Austrije.

Međutim, jačanju unutarnjeg rada nacista u Austriji smetale su trzavice među samim nacistima i borba za prestiž između pojedinih nacionalsocijalističkih vođa. Rivalstvo je bilo najsnažnije izraženo u odnosima između zvaničnog vođe austrijskih nacista kapetana Leopolda (Josef Leopold) i dvojice najpoverljivijih Hitlerovih saradnika u vrhovima Sušnigovog režima, Sajs-Inkvarta i Glajze fon Horstenaua. Rivalstvo je postajalo opasnost za napredak pokreta, pa je Hitler lično morao da interveniše i da opominje Leopolda, čija će uloga kasnije snažno početi da opada.[240] Za neslogu među vodećim nacionalsocijalistima u Austriji optuživan je Sušnig.[241] Glajze fon Horstenau optuživao je da Sušnig čak podstiče borbu antinacističkih snaga u drugim zemljama protiv nacionalsocijalističkog pokreta u njima.[242]

Krajem oktobra i početkom novembra 1937, povodom pripremanja pristupa Italije Antikominterna paktu, nekoliko dana je boravio u Italiji novi ministar inostranih poslova Nemačke Ribentrop, i tom prilikom je u razgovorima između njega, Čana i Musolinija austrijsko pitanje zauzimalo značajno mesto. Na sastanku sa Musolinijem na dan pristupa Italije Antikominterna paktu, 6. novembra 1937, prethodno se pravdajući da Austrija u tadašnjoj velikoj političkoj igri predstavlja drugorazredni problem, Ribentrop je inicirao razgovore o Austriji. Ipak je izneo mišljenje da bi bilo korisno da se to pitanje u pogodnom trenutku definitivno reši pošto s njime špekuliraju protivnici osovine Rim — Berlin.

Musolini je prihvatio razgovor o Austriji, koju on već smatra nemačkom zemljom i koja, prema njegovim rečima, ne bi smela predstavljati problem između Italije i Nemačke. Priznao je da mu je već dosta bdenja nad »nezavisnošću« Austrije, o kojoj više ne misle ni sami Austrijanci. Ipak, je u daljem razgovoru bilo primetno nastojanje Musolinija da se anšluš odgodi što je više moguće. On je u vezi s tim objašnjavao, Austrija je nemačka zemlja i kao takva nikad ona neće moći ništa da učini bez Nemačke, a još manje protiv Nemačke. Interesi Italije u Austriji nisu više kao oni kakvi su bili pre nekoliko godina i zbog toga što je Italija usmerila svoja interesovanja u pravcu Mediterana i kolonija. Ipak, misli, da bi rešenje pitanja Austrije trebalo bez prenagljivanja prepustiti pri-

239 DASIP LP 1937 F-XI, mesečni izveštaj MIP KJ za oktobar 1937. bb.
240 DGFP D, 1, nr. 255, pp. 462—463, 256, pp. 463—464, 257, pp. 464—465.
241 Ibid., nr. 263 pp. 472—474.
242 Ibid., nr. 264 pp. 474—475.

rodnom toku. Na zapadu znaju da Italija neće preduzeti ništa kad jednom dođe do krize u toj zemlji. To je, po saopštenju Musolinija, rečeno i Sušnigu prilikom njegove iposlednje iposete Veneciji. Musolini je na kraju pledirao da se ništa ne preduzima bez prethodne uzajamne saglasnosti.[243]

Krajem 1937. nastavljeno je zaoštravanje odnosa Šušnigovog režima sa nacionalsocijalistima u zemlji i sa Nemačkom. Šušniga je posebno bila zabrinula pojava nacionalsocijalističkih grupa u redovima armije, koja je sve do tada bila sačuvana od te opasnosti. Pojačane su mere protiv nacističkih akcija, ali se pokret nacionalsocijalizma više nije mogao zaustaviti. Njegova aktivnost je bila jako razgranata i dobro vođena. Policija je u Beču u novembru 1937. uspela da pronađe jednu ilegalnu štampariju u kojoj su štampane nacističke novine, zabranila joj rad i zaplenila mašine, ali to nije uticalo na delatnost nacista jer su istoga dana te novine štampane u drugim štamparijama. Učestali su obračuni između nacionalsocijalista i legitimista, koji ;su uživali podršku Šušnigovog režima. Pronacistički opredeljene struje u redovima režima pokušavale su još uvek da bez zaoštravanja iznađu puteve za kompromis između dve zemlje, odnosno za pridobijanje Šušniga za priklanjanje Rajhu. Pored otvorenih nacista na ovome je aktivno radio i pristalica kompromisa između Hitlera i Šušniga ministar inostranih poslova Šmit. On je u novembru ponovo razgovarao sa Canom i Sa Geringom, ali to nije uticalo na poboljšanje odnosa između Šušniga i Hitlera.[244]

Konstelacija u svetu krajem 1937. bila je veoma nepovoljna za Šušniga i njegovu neravnopravnu borbu sa nacistima. Na zapadu su sve više slabile one snage koje su se zauzimale za vođenje borbe protiv nemačke ekspanzije, dok su konzervativne struje koje su težile kompromisu ili čak usmeravanju Hitlerove ekspanzije prema SSSR bile sve jače. Položaj engleskog ministra inostranih poslova Entonija Idna, zbog njegovog suprotstavljanja povlačenju pred nemačkom ekspanzijom, bio je sve teži.[245] Njegova ranija istupanja u britanskoj vladi ili pred Skupštinom Društva naroda u korist Austrije, podržavala su koliko-toliko nadu kod Austrijanaca da će se naći snage za obuzdavanje agresivnog nacizma sa severa. Izaslanik premijera engleske vlade lord Halifaks u specijalnoj misiji kod Adolfa Hitlera polovinom novembra 1937. nije pokazao ni najmanje volje da su austrijska nezavisnost sačuva. Štaviše, on je bio spreman na određene žrtve da bi se nacizam otklonio od zapada i usmerio protiv boljševizma.[246]

[243] *Tajni arhivi grofa Ciana...* pp. 141—147; DASIP CPB III 1937, oktobar 30, p. 216.

[244] DASIP AP 1937 F-30, pov. br. 26 od 15. januara 1938, mesečni izveštaj MIP KJ za novembar 1937, pov. br. 26735 od 27. decembra 1937.

[245] В. Черчил, o. c. p. 227.

[246] ***Документы и материалы кануна второй мировой войны,* том I, *Из архива Министерства Иностранных Дел Германии,* Москва 1948. pp. 10—48. (Dalje skraćeno, *Документы и материалы . . .)***

U povoljnim međunarodnim prilikama za intenzavniji hod nacističke ekspanzije Hitler je početkom novembra 1937, kako smo videli, doneo plan likvidacije Austrije već u narednoj, 1938. godini.[247]

Jedna od poslednjih sitnih prepreka, koja je mogla samo delimično da poremeti definitivni pohod prema Beču, raščišćena je na sastanku sa mađarskim državnicima Daranjijem i Kanjom u Berlinu, polovinom decembra 1937. godine. Predsedniku Daranjiju, koji je još uvek, kao i Šušnig, gajio nade da se anšlus može odgoditi, jasno je saopšteno da se okane dogovaranja sa Šušnigom, kome su voljom sila osovine bili odbrojani dani.[248] Kroz svetsku javnost i naročito kroz listove pojedinih zemalja kolale su vesti da će Sušnigova Austrija, koja se slučajem položaja i svoje sudbine našla u središtu osovine, morati da poklekne u zagrljaju totalitarnih sila.[249]

Poslednja sednica zemalja Rimskih protokola, polovinom januara 1938, predstavljala je u suštini oproštajni sastanak Austrije i sa ovim svojim dojučerašnjim saveznicima. Na sastanku ni jedna od zemalja ugovornica, Italija i Mađarska, nisu htele ni da pomenu nezavisnost Austrije, o kojoj se toliko ranije pričalo. Italijani su pri tome vršili pritisak na Austriju da po njihovom primeru napusti Društvo naroda, u koje je još jedino mogla Sušnigova vlada polagati neka nadanja.[250]

Austrija se u ovo vreme našla potpuno usamljena na veoma opasnom mestu na kojem je Hitlerova ekspanzija pokušavala svoje prve korake na putu osvajanja. Austrijancima je mogla ponuditi druženje samo Čehoslovačka, koja se isto tako našla na samom popr-ištu nemačke ekspanzije, i koju Sušnig, zbog straha da ne navuče još ljućeg vraga na leđa, nije smeo prihvatiti. Svi susedi Austrije su strahovali od anšlusa, priželjkivali nekim neočekivanim slučajem njegovo odlaganje, ali niko se nije usuđivao da nešto konkretno učini u korist spasavanja Austrije. I sam Musolini, u razgovoru sa Stojadinovićem, 5. decembra 1937. je priznao da je anšlus Austrije neminovan, ali da bi bilo dobro za obe zemlje da se on desi što kasnije.[251]

Najviše hrabrosti i u takvoj situaciji, ipak je pokazivao najugroženiji, Sušnig; on se, i pored tolikih pretnji, nije mislio predati. Austrijska policija je 25. januara 1938. premećući stan dr Tavsa (Franz Tavs), jednog od vođa austrijskih nacionalsocijalista u Beču, pronašla kompromitujuće materijale uperene direktno protiv opstanka Austrijske Republike, u kojima je stajalo da je više nemoguć

247 ***Нюрнбергский процес,*** **том 1, Москва 1965, pp. 123—133.**

248 **DASIP, DN 1937 F-34, pov. br. 1366 od 30. decembra 1937, izveštaj posi. KJ iz Budimpešte — MIP KJ pov. br. 1472, od 22. decembra 1937;** ***Allianz Hitler-Horthy-Mussolini,*** **nr. 19, pp. 151—152.**

249 **DASIP CPB III 1937, novembar 25, p. 298, decembar 2, p. 10.**

250 **DASIP, DN 1937, F-34, pov. br. 1366 od 30. decembra 1937, izveštaj posi. KJ iz Budimpešte — MIP KJ Pov. br. 1472 od 22. decembra 1937.**

251 ADAP D, 5, nr. 153, p. 173; M. Stojadinović, ***Ni rat ni pakt.*** **. . p. 436.**

opstanak Austrije pod vlašću Šušniga i da je jedini izlaz iz postojeće situacije Nemačka invazija i formiranje nacističke vlade na čelu sa vođom austrijskih nacista kapetanom Leopoldom. U materijalima je otkriveno postojanje nacističkog komiteta sedmorice u Austriji i plan pobune koja je predviđena za april 1938. godine. Nacistička pobuna je trebalo da otpočne već uhodanim metodama, putem demonstracija i uličnih izgreda, koje bi zatim prerasle u šire napade na organe vlasti. Kulminaciju čitave akcije trebalo je da predstavlja inscenirano ubistvo po nekim izvorima vojnog atašea Nemačke generala Mufa (Muffa), po drugim Hitlerovog specijalnog izaslanika i ambasadora u Beču fon Papena od strane Šušnigovih ljudi, posle čega bi usledila vojna intervencija iz Nemačke. Šušnigovi ljudi su posle ovoga oštro reagovali i počeli da zatvaraju sve kompromitovane vođe austrijskih nacista.[252]

Iako u Berlinu nisu bili detaljno upoznati sa ovim akcijama austrijskih nacista i nisu bili spremni da pokažu takvo poverenje prema kapetanu Leopoldu, vlada Rajha se stavila u zaštitu austrijskih nacista, i čitav slučaj oko otkrića kompromitujućih materijala »smatrala« teškom povredom nemačkih interesa u Austriji. Događaji od kraja januara uzeti su kao povod za potpuni raskid sa Šušnigovom Austrijom. Po nalogu Hitlera, njegov specijalni izaslanik i ambasador u Beču fon Papen povučen je 4. februara 1938. iz Austrije.[253]

To je ujedno bio znak da Hitler uz staru taktiku izolacije Šušniga i njegovog odvajanja od saradnika u Beču pristupa novom nasilnom sredstvu — neposrednim pripremama za oružani napad na Austriju.

5. NEMAČKA I ZEMLJE JUGOISTOČNE EVROPE U PERIODU PRIPREMANJA ANŠLUSA

Uz savlađivanje antinacističkih otpora u samoj Austriji i sprečavanje eventualnog stupanja u odbranu austrijske nezavisnosti od strane velikih sila, diplomatija Rajha radila je istovremeno na odvajanju Austrije od njenih suseda i na pripremanju za ovaj čin zemalja jugoistočne Evrope, prema kojima je Austrija, trenutno kao neka vrsta brane, mogla da postane kapija za prodor nacizma na jugoistok.

Sa nemačke strane smatrane su najvažnijim one zemlje koje su se graničile sa Austrijom; Jugoslavija, Mađarska i Čehoslovačka. Prema svakoj od ovih zemalja, u borbi za njeno odvajanje od Austrije, korišćen je poseban metod.

252 DGFP D, 1, nr. 279, p. 493, 283, p. 498. Šire: Čedomir Popov, *Od Versaja do Danciga,* Beograd, 1976, p. 534; William L. Shirer, *The Rise and Fali o] the Third Reich,* London and Sydney 1975 pp. 397—406; *Истории дипломатии,* III p. 710.

253 w. L. Shirer, o. c. p. 398.

Prema Mađarskoj koja je po svojoj spoijnopolitičkoj orijentaciji bila već odranije opredeljena prema revizionističkim zemljama, po potrebi korišćen je i sistem pritiska i diktata. Znalo se da ona, čak ni u vreme Daranjija i njegovih nastojanja da se pribegne politici laviranja, nema kuda, već da ukoliko želi da dovede do kraja bar deo svoga revizionističkog programa mora ostati sa totalitarnim silama.

Prema Čehoslovačkoj su već od početka nacističke vlasti u Nemačkoj korišćeni, kao što je to činjeno i prema Austriji, svi vidovi propagande, najrazličitiji oblici političkog pritiska i sve oprobane metode razbijanja režima iznutra, u cilju njegovog slabljenja i uništavanja Čehoslovačke kao države. Sve do početka 1938, kako smo već pomenuli, Hitler nije bio načisto sa izborom svog prvog oružanog udara: prema Čehoslovačkoj ili prema Austriji. Tek kad je bio ubeđen da je izolacija Austrije lakša, pre svega zbog blagonaklonog držanja Italije, usmerio je prvi svoj nasilni ekspanzionistički udar prema Austriji.

Veliki značaj u pripremanju udara prema Austriji pridavan je držanju Kraljevine Jugoslavije, kao suseda Austrije i vojnički jedne od najjačih zemalja na jugoistoku Evrope. Njen čak i prećutan pristanak na anšlus dovodio je do sigurnog neutralisanja i pasiviziranja cele Male antante, što je moralo indirektno da utiče na čvrstinu stava Francuske pa i drugih sila u ovom pitanju. Protivljenje Jugoslavije anšlusu moglo je da preobrati držanje ovog dela lanca zemalja i njegovom usmeravanju protiv invazije nemačkih snaga u Austriju. Bio je to jedan od glavnih razloga zbog kojih su Hitler i naročito Gering neki put i suviše povlađivali glavnom faktoru jugoslovenske spoljne politike Milanu Stojadinoviću i njegovim privrženicima. Sasvim je jasno da niko nikome nije mnogo verovao, pa ni Hitler Stojadinoviću, ni Stojadinović Hitleru, ali su u cilju obezbeđenja sopstvene politike prestiža, tražili puteve ka kompromisu, ponekad i puteve saradnje.

U toku 1937. Hitlerova Nemačka će uspeti, koristeći se upravo Stojadinovićem i knezom Pavlom, da počne odvajanje Jugoslavije od Francuske i na bazi stečenih ekonomskih veza da ojača svoj politički uticaj na režim u ovoj zemlji. I pored toga što je spoljna politika Jugoslavije još uvek bila u matici laviranja, Stojadinovićeva vlada na putu izgradnje veza i saradnje sa Rajhom u oblasti privrede, politike, kulture i uopšte, morala je da ošteti i oslabi svoje ranije veze sa pobednicama u prvom svetskom ratu i da se počne udaljavati od njih.

Težnje kneza Pavla i Stojadinovića da izgrade dobre odnose sa Rajhom i Italijom nastale su na njihovim procenama o ulozi, mestu i značaju Rajha u budućim spoljnopolitičkim kretanjima i međunarodnim odnosima u svetu. Oni su verovali da će, s obzirom na opšti uspon Nemačke, posebno na njen privredni uspon i jačanje njene oružane moći, preorijentacijom politike i približavanjem Rajhu, uz rizikovanje da izgube nešto od prestiža na drugoj strani, najbolje obezbediti sopstveni režim i osigurati vlast u nestabilnoj Kraljevini

u još nesigurnijem i uzburkanijem svetu. Svakako da je tu bio u pitanju i prestiž zemlje za koju su oni bili u to vreme odgovorni, i još više klase kojoj su pripadali, i za čije su interese radili. Ovo nam potvrđuju Stojadinovićeva razmišljanja o politici Kraljevine Jugoslavije koja je on izlagao u užem krugu svojih saradnika i koja nisu smela da prodru u javnost.

Prema njegovim izlaganjima u Financijskom odboru Narodne skupštine 4. februara 1938, u Jugoslaviji je trebalo preduzeti odgovarajuće mere da ona ostane van svih zaoštravanja odnosa i očekivanih ratnih sukoba u Evropi i svetu. Na svetsku scenu je trebalo istupiti tek onda kada svi drugi budu već iscrpljeni i onesposobljeni da vode glavnu reč u međunarodnim odnosima. Isticao je snagu i moć oko milion i po jugoslovenskih vojnika ako uđu u obračune pri kraju kad ostali budu istrošili sve energije. Ta snaga, ako ne bi ni stupila u završnoj fazi ratnog obračuna, po tvrđenju Stojadinovića mogla bi da ima presudni uticaj na tegu odlučivanja ostalih koji bi u ratu iskrvarili. I u jednom i u drugom slučaju trebalo je nadmudriti i izigrati ostali svet i što je moguće više iskoristiti tuđe plodove u cilju jačanja sopstvenog prestiža.[254]

Prema proračunima Stojadinovića, do ovakvog uspeha postojao je samo jedan put, prijateljstvo i saradnja sa svima vođena pod parolom neutralnosti, isključujući svakako SSSR, što je logički tražilo slabljenje postojećih veza i odnosa sa zapadnim silama, da bi se deo te saradnje mogao preneti na dve nove velike sile u središtu Evrope, Treći Rajh i Italiju. Intenzitet veza i saradnje sa Rajhom rastao je adekvatno sa porastom njegove moći, što je neminovno uslovljavalo slabljenje veza sa zapadnim silama, čime je počelo napuštanje politike neutralnosti ili laviranja.

Glavne komponente ovakve spoljne politike najvernije je dao Stojadinović u svom cirkularnom pismu upućenom kao direktiva predstavništvima zemlje u inostranstvu, 22. decembra 1937, dakle u vreme kad se spoljna politika Jugoslavije nalazila na prelom u i na prelazu iz tabora zemalja čija se politika bazirala na kolektivnoj bezbednosti ka taboru totalitarnih sila. On u pismu kaže da će Jugoslavija, i pored toga što su vodeće sile Evrope Italija i Nemačka istupile iz Društva naroda, ostati član međunarodne zajednice, jer se na taj način jedino mogu održati dobre veze sa svim zemljama. Cilj ovakve politike je »... održavanje dobrih odnosa sa svim velikim silama bez želje da se uvučemo u obračun jednih protiv drugih. . .« Stojadinović je nalagao da jugoslovenska delegacija u Društvu naroda, sarađujući sa Francuskom, Engleskom, Malom antantom, Balkanskim sporazumom i drugim zemljama, pazi da ne dovede u pitanje dobre odnose sa Nemačkom i Italijom.[255] Da se ne bi doveli u pitanje dobri odnosi prema velikim silama, posebno prema najmoćnijim, Nemačkom i Italijom, moralo se početi udaljavanje od onih ma-

[254] Sire: D. Biber, *Predgovor knjizi, Milan M. Stojadinović, Ni rat ni pakt...* pp. XXII—XXIII.

255 DASIP AP 1938. F-30, pov. br. 9 od 10. januara 1938, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 2878-III od 22. decembra 1937.

lih i posebno od onih naroda koji su se našli na udaru tih sila. Na takvoj osnovi su razgrađivani postojeći odnosi Kraljevine Jugoslavije sa Austrijom.

Ubrzavanje dinamike razmene i privrednih veza pojačavali su u toku 1937. i politički pritisak Rajha prema Jugoslaviji. Ta dinamika poprimala je takav tempo da je Stojadinović, koji je inače želeo neutralnost, postajao pion u rukama Hitlera. Sve do julskog sporazuma Austrije i Nemačke, pa i posle njega, Rajh nije osećao neku jaču potrebu da radi na slabljenju veza Austrije i Jugoslavije. Dve strane su sarađivale u borbi protiv legitimizma i planova o restauraciji Habsburške monarhije, koja bi nanela štetu i jednoj i drugoj zemlji, Nemačkoj da oteža mogućnost anšlusa a Jugoslaviji da zapreti širenjem težnji ka restauraciji na područjima koja su ranije pripadala Monarhiji. Strah od restauracije bio je jedan od činilaca koji su udaljavali Stojadinovića od Cehoslovačke, koja je opet u aktu restauracije, kao i Austrija, često sagledavala šansu svoga spašavanja od ekspanzije Rajha.

No sve to ne znači da vlada Jugoslavije nije bila upoznata sa težnjama Rajha prema Austriji. Još u vreme kada je Stojadinović počeo da gradi novu politiku njemu su iz Berlina najavili svoj pohod prema Beču. Stojadinoviću je nemački poslanik Heren u Beogradu još 2. februara 1937. preneo Hitlerove namere prema Beču.[256]

Preko jugoslovenskog poslanika u Berlinu Stojadinović je, kako smo to videli, bio detaljno upoznat sa pregovorima Musolinija i Geringa u Rimu, u januaru 1937, kada je Italiji kao uslov savezništva postavljen zahtev da se Nemačkoj prepusti Austrija.[257]

Početak napuštanja Austrije od strane Italije, uza sve brže jačanje nacističkog pokreta u Austriji, naveli su Stojadinovića da i sam uoči sve teže dane Sušnigovog režima i da se počne kloniti saradnje sa njim. On je prilikom sklapanja Beogradskih sporazuma u Beogradu, 25. marta 1937, izjavio pred Canom da je Austrija najslabija karika u lancu evropskih država. Ukazujući na mogućnosti Rajha, on je zaključio da Austrija nema ni moralnih ni materijalnih preduslova za opstanak i da će ona morati da postane žrtva anšlusa, koji treba što je moguće više odgađati. Kad već dođe do toga, po mišljenju Stojadinovića, gašenje austrijske države i njeno utapanje u Rajh trebalo je da prođe bez konflikta kako bi se izbeglo mešanje drugih sila i još veće zaoštravanje odnosa na ovom području. Stojadinović je bio ubeđen da će nestankom Austrije nastati bolje prilike u Podunavlju. Nestaće jednog od stalnih izvora sukoba u odnosima između sila osovine. Silazak Rajha na srednji Dunav prisiliće, prema mišljenju Stojadinovića, ostale zemlje jugoistoka da se čvršće povežu i da u osloncu na Rajh i kroz saradnju sa silama osovine đopri-

256 pa, W, III, SE, Handel 11, Jugoslawien Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda nr. 2709 od 29. septembra 1937; M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*... p. 410.

[257] ASFRJ AI MS 1937, F-14, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina — MIP KJ bb. od 2. februara 1937; DGFP D, 1, nr. 199 pp. 376—378.

liesu mirnom zaustavljanju taiasa nemačke ekspanzije prema jugo-istoku, i istovremeno obezbede sigurnu snagu za sprečavanje komunističke opasnosti sa istoka.[258]

Poklapanje Stojadinovićevih gledanja na austrijsko pitanje sa nacističkim pogledima potvrđuju da je o svemu tome ranije raspravljano između Berlina i Beograda. Najverovatnije da su o tome razgovori počeli još prilikom susreta Geringa i kneza Pavla na Bledu polovinom 1936. godine.[259]

Ova Stojadinovićeva gledanja na austrijsko pitanje u osnovnim linijama poklapala su se i sa Čanovim gledanjima na to pitanje. Grof Cano je prilikom posete Budimpešti 20. i 21. maja 1937. i razgovora sa mađarskim državnicima iznosio slična razmišljanja o austrijskom problemu. Predlagao je da se radi na odlaganju anšlusa što je više moguće, ali kad do njega dođe da se nastoji da prođe bez komplikacija. U razgovoru sa poslanikom Vukčevićem u Budimpešti, 22. maja 1937, Cano je izjavio da prijateljstvo Italije sa Nemačkom, uz ostalo, ima za cilj da anšlus što je moguće više odgodi jer on nije u interesu ni Italije, ni Jugoslavije, ni Mađarske.[280]

Sve intenzivnije širenje nemačke moći i bojazan koju je ona počela da uliva u zapadnim zemljama, naterali su i samoga Stojadinovića da povremeno napušta politiku neutralnosti, odnosno politiku saradnje sa svima, i usmeravali ga sve više u kolotečinu politike sila osovine. Rušenje ustaljenih odnosa i kidan je godinama građenih veza sa Francuskom i Britanijom tako su bili očigledni da je i ministar inostranih poslova Engleske morao da opomene Stojadinovića da u spoljnoj politici sve manje ide obećanim putevima te da sve više prilazi silama osovine.[261]

Početkom juna 1937. ministar Nojrat je za vreme boravka u Beogradu razgovarao sa Stojadinovićem i o sudbini Austrije. Najavljivao je mogućnost zaoštravanja odnosa sa Šušnigom i eventualno mešanje Rajha, tražeći od Stojadinovića da u tom slučaju Jugoslavija ostane neutralna.[262] Svakako da je Stojadinović obećao neutralnost iako je narod u tim trenucima svojim antinemačkim demonstracijama davao drugi odgovor.[263] Krajem 1937, a naročito posle susreta Musolinija i Hitlera u Nemačkoj i definitivnog udru-

258 ***Tajni arhivi grofa Ciana...*** **pp. 113—114.**

259 M. Stojadinović, ***Ni rat ni pakt...*** **p. 450; DASIP CPB III 1937. juni 8, p. 69.**

260 ***Allianz, Hitler, Horthy, Mussolini,*** **nr. 17. pp. 142—144; DASIP LP 1937. 1/2, pov. br. 940 od 29. maja 1937, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 1061 od 22. maja 1937. i pov. br. 888 od 19. maja 1937, izveštaj Poslanstva KJ iz Pariza, str. pov. br. 177 od 17. maja 1937.**

261 ASFRJ A I MS 1937/15, izveštaj Poslanstva KJ iz Praga bb. od 22. maja 1937. i izv. Posi. KJ iz Berlina — MIP KJ bb. od 3. juna 1937; DASIP AP 1927, F-26 pov. br. 557 od 3. juna 1937, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 1061 od 22. maja 1937.

262 ***Allianz, Hitler-Horthy-Mussolini. ..*** **nr. 18, p. 147; ASFRJ AI MS 1937/15 Izveštaj posi. KJ iz Berlina — MIP KJ bb, od 30. juna 1937.**

263 ASFRJ AI MS 1937/15, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina, bb. od 30. juna 1937.

živanja napora ovih dveju totalitarnih sila u borbi protiv slobodnih država Evrope, Stojadinovićeva vlada je uz znanje i saglasnost kneza Pavla sve više i sve brže plovila prema osovinskim vodama. Početkom decembra Stojadinović je svojom posetom Rimu i izražavanjem bliskosti gledišta na većinu pitanja iz međunarodne politike dokazao da je na putu da potpuno napusti stare saveznike Jugoslavije. I ovde je razgovarano o Austriji i konst,atovano da je anšlus neizbežan.[264] Krajem 1937. godine u Berlinu su prijateljsko držanje Stojadinovića prema Nemačkoj uzimali kao primer koji bi trebalo da slede i druge zemlje koje žele prijateljstvo Nemačke.

U uslovima sve veće saglasnosti spoljne politike Berlina i Beograda usledio je Hitlerov poziv Stojadinoviću da poseti Berlin. Bio je to znak posebne pažnje prema njemu i njegovim saradnicima i izraz verovanja u njihovu pronemačku orijentaciju. U razgovorima 15. januara 1938. sa Geringom i dva dana kasnije sa Hitlerom jedna od dominirajućih tema bilo je pitanje Austrije. Nemci su prvo optuživali Šušniga prikazujući ga kao opasnog i za Veliki rajh i za Jugoslaviju, zbog čega ne samo njegov režim već i Austrija kao država moraju biti likvidirani. U ime saradnje prema Austriji, državnici Nemačke su izjavljivali da se nikada neće postavljati bilo kakvi teritorijalni zahtevi prema Kraljevini Jugoslaviji i da će se činiti odgovarajući napori da ona bude čvrsta i snažna. Stojadinović je znao da se i ovoga puta mora izjasniti i obećati da sa strane Jugoslavije neće biti smetnji uperenih protiv pripajanja Austrije Velikom germanskom carstvu. Zato je izjavio da austrijsko pitanje smatra kao čisto unutrašnju stvar nemačkog naroda i da prihvata u tom pitanju svako rešenje koje odabere nemački Rajh.[265]

Očekujući sigurnu dobit politikom oslanjanja na Rajh, Stojadinović je saopštio Hitleru da je odlučio okrenuti leđa Francuskoj, čije je »naočare nosio do tada i koje će konačno da skine«.

Za vreme svečanih i posebno pripremanih susreta i prijema sa najvišim državnicima Rajha, izjavio je pred licem iznenađenih saveznika na zapadu da nemački Rajh u oblasti Podunavlja preuzima odlučujuću ulogu. Hitler je u znak posebnog odnosa prema Jugoslaviji i pažnje prema prijateljskoj politici njenog predsednika vlade izjavio da bi svaki gest neprijateljstva prema Jugoslaviji smatrao i gestom neprijateljstva prema Rajhu i stavio se u odbranu Jugoslavije.

Vlade u zapadnim zemljama i svetska javnost bile su iznenađene ovako jako naglašenim oblikom saradnje i prijateljstva. Ministar inostranih poslova Francuske, zemlje koja je kao saveznica Jugoslavije najviša bila pogođena, napao je Stojadinovića, ne zbog toga što

264 ***Tajni arhivi grofa Ciana*** **pp. 152—153; ADAP D, 5, nr. 153, p. 173;** ***Allianz, Hitler-Horthy-Mussolini...*** **nr. 19, pp. 151—152; M. Stojadinović,** ***Ni rat ni pakt...*** **pp. 440.**

265 ASFRJ A I MS 1937/24, zabeleške sa prijema M. Stojadinovića kod Kitlera, bb. od 17. januara 1938; ADAP D, 5, nr. 158, pp. 182—183, 159, pp. 183—184, 162, pp. 186—187, 163, pp. 187—193.

želi da bude prijatelj Rajha, već zbog toga što odbacuje stare saveznike Jugoslavije. Usledila je zvanična izjava predstavnika francuske vlade da je nastala prekretnica u francusko-jugoslovenskim odnosima i da se Francuska ubuduće neće interesovati za sudbinu Jugoslavije.

Bio je to krupan korak stvarnog raskida Kraljevine Jugoslavije sa svojim starim saveznicima i prilazak silama osovine, što će biti dovoljan znak da je nemačka akcija prema Austriji koju je uskoro trebalo izvesti osigurana sa juga, sa strane jedne od najznačajnijih južnoevropskih zemalja, Kraljevine Jugoslavije.[266]

Stav mađarske vlade prema nemačko-austrijskom sporu sve do početka neposrednih priprema za upad Vermahta u Austriju bio je znatnim delom uslovljen pogledima predsednika vlade Daramjija na te odnose i na zbivanja među zemljama jugoistočne Evrope.

Predsednik Daranji, kao pristalica nešto nezavisnije spoljne politike od svoga prethodnika Gembeša, i pored pritisaka izvana, naročito od strane Rima i Berlina, i otpora od strane ministra inostranih poslova Kanje, regenta Hortija i drugih pronemačkih opredeljenih ministara, uspevao je mađarsku spoljnu politiku ponekad i da otrgne od čvrste vezanosti za sile osovine i da je približi politici neutralnosti ili politici laviranja koju je vodio i Milan Stojadinović. U trenucima odlepljivanja od pritiska sila osovine Daranji je uspevao da nađe neke dodirne tačke sa politikom kancelara Sušniga, naročito u nastojanjima da se zapadne sile nešto više zainteresuju za sudbinu Podunavlja, koje se sticajem okolnosti našlo na udaru Rajha. Težnje ka politici laviranja u međunarodnim odnosima bile su uslovljene odnosima političkih grupacija unutar zemlje i njihovim opredeljenjima.

Vladina grupacija, iako nejedinstvena, ipak je težila neutralnoj politici uz jedan normalan oslonac na postojeći blok sa Rimom i Bečom i uz produbljavanje i jačanje veza sa Rajhom. U skladu sa težnjama i Rajha i zapadnih zemalja, naročito Engleske, da se nađu putevi smirivanja, vladajuća grupa imala je specifičan koncept mađarske spoljne politike. Ona se raspinjala između orijentacije prema totalitarnim zemljama, uz pomoć kojih se očekivalo rešavanje pitanja mađarskih nacionalnih manjina, i zapadnih sila, koje su mogle da ublaže pritiske sa severa. Ova druga orijentacija bila je slabija, ali ne i za potcenjivanje. Prvu je zastupala brojna desnica na čelu sa regentom Hortijem, drugu vladina opozicija koja je okupljala širi spektar buržoaskih građanskih partija u okviru koje je bila posebno značajna uloga Tibora Ekharta, vođe Stranke malih posednika. Predsednik vlade Daranji često je plivao između ove dve grupacije.[267]

[266] ASFRJ A I MS 1937/F-24, zapisnik sa prijema M. Stojadinovića kod Hitlera, 17. januara 1937, pismo stalnog delegata u Društvu naroda Subotića predsedniku ministarskog saveta KJ bb. od 26. januara 1938. i izveštaj Poslanstva KJ iz Pariza — Predsedniku ministarskog saveta bb. od 20. januara 1938; Politika, br. 10645 od 14. januara 1937. i br. 10648 od 17. januara 1937.

[267] DASIP LP 1937 1/4, cirkularno pismo MIP KJ pov. nr. 20820 od 5. oktobra 1927; DASIP CPB III 1937. mart 16, p. 115 i 17, p. 121.

U grupaciji ekstremne desnice bile su najsnažnije nacionalsocijaljstička struja, koja je okupljala najveći broj nacista iz redova nemačke nacionalne manjine u Mađarskoj pod vodstvom Ferenca Rotena (Rothen Ferencz) i mađarska nacionalsocijalistička struja koju su predvodili Ferenc Salasi (Salasi Ferencz) i grof Šandor Festetić (Festetisc Sändor). Obe ove struje uživale su moralnu i posebno materijalnu podršku Rajha, koja je najčešće išla preko nemačkog poslanstva u Mađarskoj.

Konzervativna desnica bila je nezadovoljna politikom Daranjija, posebno njegovim nastojanjima da se ne veže čvrsto ni za jednu stranu, pa ni za Rajh. Početkom 1937. ona je uz učešće i podršku nacista u Mađarskoj pripremala puč u cilju zbacivanja postojeće vlade i potpunog vezivanja Mađarske za Treći Rajh; puč je početkom marta otkriven i ugušen. U cilju čuvanja dobrih odnosa sa vladom Mađarske, i Berlin je osudio ovaj pokušaj i svakako posle toga pristupio još smišljenijem radu sa nemačkom manjinom. Krajem 1937. došlo je do bližeg povezivanja ovih struja i do stvaranja organizovanijeg nacionalsocijalističkog pokreta u Mađarskoj.[268]

I vladina i opoziciona grupacija imale su svoja gledanja na odnose Mađarske prema sudbini Austrije. Pitanje na kome su se gradile najveće razlike među ovim dverna grupacijama bio je legitimistički pokret. Na ovom opredeljenju građen je i odnos prema Nemačkoj. Pošto je Rajh bio od početka do kraja protiv restauracije Habsburgovaca, i konzervativni deo vladajuće strukture zajedno sa nacionalsocijalistima u Mađarskoj bio je protiv njega i protiv svih činilaca koji su ga podržavali. Otuda su ovi slojevi u Mađarskoj, boreći se protiv restauracije, bili i protiv Šušniga i protiv Čehoslovačke, u kojoj je ovaj pokret nailazio na podršku. Sasvim je razumljivo da su mađarski nacionalsocijalisti podržavali austrijski nacionalsocijalizam bez rezervi i bili protiv legitimističkog pokreta. Opozicija je, suprotno konzervativnoj nacionalsocijalističkoj grupaciji, strahovala od nemačke ekspanzije i bila je spremna da traži puteve osiguranja od te opasnosti. Znatan njen deo bio je za zbližavanje malih zemalja ovoga regiona u cilju stvaranja brane nemačkoj ekspanziji, pa čak i za saradnju sa Čehoslovačkom i za prihvatanje Hodžinog plana o zbližavanju Mađarske, Austrije i Čehoslovačke. Ona je strahovala od ulaska Nemaca u Austriju jer je bila ubeđena da će to stvoriti još povoljnije uslove za još jači pritisak Rajha prema jugoistoku. Na toj osnovi građene su i simpatije opozicije prema legitimističkom pokretu jer su smatrali da je restuaracija, u koju

[268] M. Lacko, *Arrow-cross men, National socialists, 1935—1944,* Budapest 1969, pp. 15—19; DASIP CPB III 1937, oktobar 19, p. 99 dec. 2. p. 9.

[269] DASIP LP 1937, 1/4, izveštaj poslanstva KJ iz Budimpešte pov. br. 175 od 17. februara 1937, str. pov. br. MIP 369 od 23. februara 1937, Šire o ovom: pov. br. 178, od 18. februara 1937, pov. br. 334 od 3. marta 1937, pov. br. 1120 od 2. jula 1937, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 1445 od 26. juna 1937. i cirkularno pismo MIP KJ Pov. br. 20820 od 5. oktobra 1937; PA Pol. IV, 504 Ungarn 2, Bd. 1. Izveštaji Nemačkog poslanstva iz Budimpešte nr. 104, P 3 od 22. aprila 1937. i nr. 142 P 3 od 1. juna 1937; *Allianz Hitler-Horthy-Mussolini,* nr. 17, p. 143.

austrijske odnose. Ukoliko se doticalo to pitanje, ono se najčešće pojavljivalo u kotekstu rumunskih odnosa sa Mađarskom i Čehoslovačkom. Rumunija je ekonomski i kulturno bila vezana sa Rajhom, dok su političke veze zbog protivnemačke politike ranijeg ministra inostranih poslova Tituleskua tek morale da se izgrađuju. Kao osnova u jačanju političkih veza i uticaja predstavljale su već ostvarene ekonomske veze, jaka konzervativna grupacija koju su činile fašističke i nacionalističke struje i partije u Rumuniji i progermanska orijentacija dvora.

Vlada premijera Tatareskua, radeći po diktatatu kralja Karola, zvanično je vodila politiku neutralnosti, odnosno saradnje sa svim zemljama izuzev sa SSSR, prema kojem je zbog straha od narastajućeg domaćeg radničkog pokreta stvaran što dublji jaz. Nemačka je do kraja 1936. uspela da obezbedi vodeće mesto u rumunskom izvozu i uvozu, ali u oblasti plasmana kapitala, industrijske kooperacije, naročito u oblasti važnih sirovina, nafte i rude i u opremi brojno jake rumunske armije vodeće mesto su imali Čehoslovačka i Francuska. Koristeći stečene privredne veze i oslanjajući se na podršku krupne buržoazije, Nemci su od kraja 1936. počeli da se bore za uticaj i u ovim oblastima. I rumunskoj buržoaziji činilo se da je u sve nestabilnijim unutarnjim i spoljnim prilikama, uz opasne pretnje od narastajućeg revolucionarnog radničkog pokreta, najsigurniji oslonac na moćni Rajh. Zato su vrlo rado prihvatali saradnju i često se nalazili u ulozi inicijatora. Krupni rumunski industrijalac Malaksa (Malaxa) bio je inicijator saradnje sa IG Farbenindustrije u oblasti eksploatacije ruda, nafte i proizvodnji naoružanja.[273]

Značajan oslonac u jačanju veza između Rajha i Rumunije predstavljala je nemačka nacionalna manjina, koja je brojala oko 786.000 sa jakim nacionalsocijalističkim pokretom, koji je sarađivao sa rumunskim fašističkim organizacijama i sa poluvojničkom organizacijom Gvozdena garda. Nacizam je uspeo da pridobije pojedince ili grupe simpatizera i saradnika i u svim građanskim partijama i pokretima. Koristeći se ovim snagama, nacizam je još ranije bio vrlo aktivan u obaranju Tituleskua, a posle toga na slabljenju pozicija u rumunskom društvu antinemački opredeljenih grupa i pojedinaca. Ta politika je bila veoma smišljena, taktički pripremana i vođena uz saradnju Rajha. Rumuniju, koja je privredno i strategijski bila veoma značajna, trebalo je po svaku cenu pridobiti. Prenagljeni koraci mogli su da poremete proces pridobijanja Rumunije i da doprinesu njenom stabilnijem vezivanju sa zapadom. Zato je i ovde nastupanje bilo smišljeno i proračunato kao i prema Jugoslaviji. Nacisti su obećavali i nudili daleko više nego što su mislili i s obzirom na svoje prohteve i namere mogli da učine. Tako je još novembra 1936. Hitler posredstvom vođe mladih liberala Bratianua (Gheorghe Brätianu) poručio kralju Karolu II da je spreman ne samo da garantuje postojeće granice već i da podrži i rumunske težnje van postojećih

[273] **DZA AA Ha Pol. W, Balkan, Bd. 2 izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta — AA nr. 2993 od 26. novembra 1936, nr. 3185 od 16. decembra 1936; Ibid., Bestand AA nr 68428 BL 114.**

granica, aludirajući na zahteve rumunske buržoazije prema SSSR. U prvo vreme išlo se na održavanje snošljivih odnosa između Rumuna i Mađara. Nema opasnosti od strane Mađarske, poručivano je u Bukurešt iz Berlina i ukazivano da postoji opasnost jedino od strane SSSR, koju treba ujedinjenim naporima zaustaviti i uništiti. Anti-boljševička propaganda nailazila je na dobro tie u konzervativnim krugovima u Rumuniji, koji su isto kao i nacisti radnički pokret, i sve one snage koje su naginjale demokratiji, smatrali za svoje neprijatelje. Konzervativne snage u Rumuniji bile su inicijatori slabljenja veza sa Cehoslovačkom zbog njenog ugovora o uzajamnoj pomoći sa SSSR.[274] Jedan od poteza koji je vodio odvajanju Rumunije od Cehoslovačke i njenom približavanju proosovinskim snagama bio je zahtev za opozivanje čehoslovačkog poslanika Sebe (Jean Seba) iz Bukurešta zbog njegove brošure o političkim kretanjima u Evropi u kojoj je pokušao da objasni i istakne pozitivnu ulogu SSSR u smirivanju međunarodnih odnosa.[275]

Sama vlada Tatareskua, iako se zvanično izjašnjavala za neutralnu politiku i paradirala vezama i saradnjom sa zapadnim silama, sve je viiše potpadala pod uticaj sila osovine. Strah od nemačke moći i ovde je delovao kao i u redovima vladajućih vrhova u Beogradu, i uslovljavao spremnost sve vidnijeg napuštanja starih saveznika i približavanja dvema totalitarnim silama.

Ogledalo ovakve politike bilo je ponašanje vlade prilikom incidenta oko učešća nemačkih diplomatskih predstavnika 12. februara 1937. na pogrebu članova Gvozdene garde koji su poginuli boreći se na strani Frankove Spani je. Cela demokratska javnost Rumunije bila je uznemirena zbog ove manifestacije bliskosti i saradnje inostranog i domaćeg fašizma i mešanja u unutrašnje poslove Rumunije. Talas revolta je pretio da dovede do sukoba demokratske i konzervativnih snaga i do krize vlade Tatareskua. Umešao se i kralj, koji nije dozvolio da se kvare odnosi sa silama osovine i smirio ovaj incident, primajući izvinjenje od poslanstava osovinskih sila i objašnjenja da je prisustvo pogrebnim ceremonijama njihovih predstavnika bilo privatnog karaktera.[278]

Strahujući da ovaj osovinski incident ipak ne poremeti tok unapređivanja odnosa između Nemačke i Rumunije, jedan od istaknutih pobornika rumunsko-nemačke saradnje Đorđe, posredstvom nemačkog poslanstva u Bukureštu, poručio je Berlinu da Rumunija neće nikada ući u kombinacije koje priprema i organizuje Sovjetski Savez

274 A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu, die deutsch-Rumänischen Beziehungen,* Wiesbaden, 1965. (Dalje, A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschal Antonescu.* ..) p. 10; *Mcropua PyMMHUU 1918—1970,* МосКВа 1971. p. 214.

275 pa Pol. IV 333, Politik 1, Rumänien, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta — AA nr. 368 od 11. februara 1937; DASIP CPB III 1937, februar 11, p. 60; Seba Jean, *La Russie et la Petite Entente dans la politique mondiale,* Prag 1937.

2™ DASIP AP 1937. F-25, pov. br. PA 377 od 3. marta 1937. cirkularno pismo MIP KJ Pov. br. 6733/V od 20. marta 1937; CPB III, 1937. februar 22. i 23, p. 115, MRrt 20, p. 152,

i da neće sarađivati sa vojnim, političkim ili nekim drugim blokovima koji bi bili upereni protiv Nemačke. Obećana je još življa saradnja sa Nemačkom po ugledu na Milana Stojadinovića.[277]

Vlada Rumunije, deklarilući se verbalno za politiku neutralnosti, za dobre odnose sa svojim saveznicima i sa silama na zapadu, počela je u praksi svoje spoljne politike da sledi liniju osovine, odnosno liniju Trećeg Rajha. Ovo se ispoljilo naročito kod usmeravanja rumunskih odnosa sa zemljama u Podunavlju i na Balkanu. Bili su skloni da popuštaju Mađarima, po želji Nemaca, počeli su da napuštaju Čehoslovačku, a pitanje Austrije, po ugledu na Stojadinovića, smatrano je unutarnjim problemom nemačkog naroda.[278]

Promena u vladama Francuske i Britanije u smeru konzervativnijeg gledanja na istočnoevropske odnose, pospešiće još brži hod ka politici totalitarnih sila. Hodžin plan pacifikacije Podunavlja, zbog protivljenja Nemačke, nije prihvaćen u Bukureštu. Sa Mađarima se pregovaralo, iako bez rezultata, ali ipak je nešto rađeno na smirivanju odnosa po želji Nemačke. Pod dejstvom nacionalsocijalizma počela je euforija rumunskog nacionalizma uz sve oštrije povike protiv Jevreja. Jedina stvar koja nije bila po volji silama osovine bili su loši odnosi sa Bugarima, zbog zaoštrenih međunacionalnih odnosa u južnoj Dobrudži između Rumuna i bugarske nacionalne manjine.[279]

Nezadovoljstvo antinemački raspoloženog dela stanovništva prema vladi, koja je proklamovala jedno a radila drugo, bilo je sve veće. Vladajuća liberalna stranka predsednika Tatareskua počela je da gubi pristalice. Tu šansu su iskoristile konzervativne stranke i služeći se demagogijom, nacionalizmom i podrškom totalitarnih zemalja, odnele pobedu, prvo na opštinskim a zatim i na parlamentarnim izborima. I säm sve više verujući da je najsigurniji opstanak režima u osloncu na konzervativne snage u zemlji i na sile osovine vani, kralj je poverio vladu jednom od vođa nacionalsocijalističke grupacije Gogi (Octavian Goga). Nova pronemačka vlada počela je sa još bržom preorijentacijom rumunskog režima u smeru fašizma. Preduzet je niz mera protiv tekovina demokratije u zemlji i u cilju fašizacije rumunskog društva. I u spoljnoj politici Gogina vlada je počela ubrzano da sprovodi kurs prekidanja starih veza i stvaranja punije saradnje sa silama osovine. Znajući da u rumunskom društvu još nije bila završena unutarpolitička polarizacija, sami nacisti su strahovali da ubrzani kurs fašizacije, bez dovoljno podrške, može da izazove suprotan efekat i dovede u pitanje opstanak Gogine vlade.

277 PA Pol. IV, Rumänien 2, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta — AA nr. 772 od 23. marta 1937.

[2,8] DASIP AP 1937/25, izveštaj Poslanstva KJ iz Ankare — MIP KJ, pov. br. 287, 22. marta 1937; Ibid., LP 1937 1/4 pov. br. 943 od 29. maja 1937, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 10799/IV od 20. maja 1937.

279 PA Pol. IV, 333. Politik Rumänien 1, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta — AA nr. 1747 od 19. juna 1937; DASIP AP 1937/27 pov. br. 948 od 15. novembra 1937, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 20375 od 29. septembra 1937.

Otpori u zemlji su bili sve veći i kralj, da bi sprečio dalje produbljivanje jaza između pojedinih političkih grupacija, smenio je Goginu vladu i zaveo ličnu diktaturu, koja će u spoljnoj politici nastaviti lagani i sigurniji kurs udaljavanja od sistema kolektivne bezbednosti i starih saveznika i približavanje silama osovine.[280]

U vreme nemačkih priprema za anšlus u Bugarskoj je vladao lični režim kralja Borisa, koji su u sopstvenom interesu podržavali krupni slojevi bugarske buržoazije i sprovodili ga u delo preko vlade Kjoseivanova. Pronemački orijentisani kralj vršio je odlučujući uticaj i u spoljnoj politici, nastojeći da ona bude u skladu s glavnim tokovima nemačke spoljne politike, posebno u skladu sa njenim namerama i željama u pravcu evropskog jugoistoka.[281]

Posle uspešnog rpibližavanja Kraljevine Bugarske i Jugoslavije i uzdrmavanja Balkanskog sporazuma, Rajhu je zbog geografske udaljenosti u cilju održavanja postojećeg stanja više odgovarala smirena politika na ovom području. Politika prividne neutralnosti i laviranja sa kojom su nastupali kralj Boris i Kjoseivanov, uz konstantno jačanje veza i uticaj a Rajha na tlu Bugarske bila je veoma pogodna za nemački Rajh, koji je tada rešavao goruće probleme u srednjem Podunavlju. Uz dalje jačanje trgovinske razmene počelo je šire nemačko uplitanje u oblasti industrije i u iskorišćavanju prirodnih bogatstava ove zemlje. Nastavljene su intenzivne kulturne veze koje su pomagale jačanje političkog uticaj a Nemačke u Bugarskoj.[282]

Nastojeći da se održe ovakvi povoljni uslovi za sigurno i postupno infiltriranje nacionalsocijalizma u Bugarsku, nemačka diplomatija je tražila smirivanje odnosa između Bugarske i njenih suseda, pored Jugoslavije, sa kojom su oni bili dobri. Napori su bili usmereni na smirivanje nesporazuma između Bugarske i Rumunije oko južne Dobrudže, u kojoj je pod rumunskom vlašću živelo oko 300.000 Bugara. Rajh je imao svoje interese i u Bugarskoj i u Rumuniji i nije hteo dozvoliti da dođe u situaciju da bira jednu od ovih zemalja kao prijatelja. I jedna i druga zemlja bile su mu u ovo vreme potrebne kao partneri, da bi kasnije silom bile pretvorene u satelite Nemačkog carstva.

Rajh je iz istog razloga želeo poboljšavanje odnosa Bugarske sa Grčkom i Turskom, koji su paktom o večnom prijateljstvu Bugarske sa Jugoslavijom bili poremećeni.

U cilju jačanja ovakve orijentacije u Bugarskoj je u junu 1937. boravio ministar inostranih poslova Rajha Nojrat, ali on tom prili-

280 ***История Румынии...*** **pp. 221—231; DASIP CPB III, 1937. oktobar 20. p. 100, novembar 6 p. 74. 10 p. 11. 13 p. 147. 17 pp. 181—182, decembar 9 p. 37, 31 pp. 113—115. februar 1938. 3 p. 15 i 8 p. 61.**

281 **Димитър Сирков, *Външната политика на България 1938—1941,* София 1979, pp. 18—26; Кръстю Манчев, Валериан Бистрицки, *България и нейните съседи, 1931—1939.* София 1978. pp. 244—249; *История на България,* том 3. София 1964. pp. 309—337.**

282 **Georgi Markov, *Die Kulturpropaganda des Dritten Reichs in Bulgarien: Kunst, Presse, Bücher (1934—1939),* u: *Etudes Historiques* T. IX pp. 225—245.**

kom nije naišao u Sofiji na podršku kakvu je očekivao. Politika smirivanja među zemljama druge i treće linije u programu postupne ekspanzije nemačkog Rajha prema jugoistoku, bila je nepopularna zbog oprečnih interesa i niza sukoba među buržoazijom i vladama ovih zemalja. Pronemačka orijentacija vodećih grupacija buržoazije ovih zemalja i njihovih vlada nije dovodila u pitanje nemačku jugoistočnu politiku, ali nemogućnost brzog rešavanja niza problema među balkanskim zemljama usporavala je tok ove nemačke politike prema jugoistoku.

U unapređivanju nemačko-bugarske saradnje smetnje je činilo popuštanje Rajha prema Rumuniji, koja je u neposrednom obračunu sa Cehoslovačkom bila u tim trenucima važnija za politiku Nemačke od Bugarske. Ovo popuštanje je bilo jedan od razloga jačeg flertovanja kralja Borisa sa zapadnim silama. Krajem oktobra i početkom novembra 1937. on je posetio Pariz i London i time pokazao da i Bugarska ima uslova da vodi već dobro oprobanu politiku na jugoistoku Evrope, laviranje između velikih sila.[283]

Ipak u trenucima sve većeg zaoštravanja odnosa Rajha sa prvim svojim susedima krajem 1937. i početkom 1938, kralj Boris i Kjoseivanov su se trudili da usklade bugursku spoljnu politiku sa politikom i ciljevima Trećeg Rajha.[284]

U vreme poslednjih priprema za upad nemačkih trupa u nezavisnu Austriju, delegacija Kraljevine Bugarske radila je na dobijanju zajma od Nemačke.[285] Tajni protokol između delegacije Bugarske i Nemačke o devetogodišnjem zajmu u iznosu od trideset miliona RM potpisan je u Berlinu istoga dana kada su Hitlerove trupe ulazile u Austriju.[286]

Pakt o večnom prijateljstvu između dve slovenske zemlje, Bugarske i Jugoslavije, kako smo već videli uzbunio je duhove u susednoj Grčkoj i uticao pored ostaloga i na grčko-nemačke odnose. Činjenica da je pakt iniciran i pomagan od strane Nemaca, prema kojima su gajili simpatije i premijer Metaksas i dvor, uzbunila je ne samo opozicione krugove već i delove onih struktura koje su (podržavale Metaksasovu diktaturu. Morali su se tražiti putevi umirenja, ali svakako ne takvi koji bi poremetili odnose i prijateljstvo prema Nemačkoj, već samo oni koji bi smirili duhove i bili shvaćeni od Nemačke kao nužna i ograničena mera. Takve mogućnosti su potražene u jačem isticanju i negovanju već postojećih veza sa velikim mediteranskim silama Engleskom, Italijom i Francuskom, i naro-

[283] DASIP LP 1937 F-I/3, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 24660 IV od 30. novembra 1937; Ibid., CPB III 1937. novembar 3, p. 41, 15, p. 159, 18, p. 191.

[284] ADAP D,, 5, nr. 162 pp. 186—187, 165, pp. 194—195.

[285] ADAP D, 5, nr. 166, pp. 195—196, 167, pp. 196—197, 168 p. 197, 175, pp. 204—205.

286 ADAP D, 5, nr, 181 pp. 214—215.

čito u približavanju Turskoj, koja se takođe osećala ugroženom od udruživanja Bugarske i Jugoslavije.[287]

U toku leta 1937. došlo je do međudržavnih susreta između Grčke i Turske na najvišem nivou. Prilikom posete predsednika turske vlade Inenija Atini krajem maja 1937. utvrđeni su osnovi za najužu saradnju između dve zemlje.[288] Ova saradnja nije smetala Nemačkoj a isto tako išla je u prilog mediteranskoj politici velikih sila. Svima njima u datim okolnostima odgovaralo je smirivanje prilika na ovom prostoru, svakako uz drugi uslov da se konfrontacija ovih zemalja prema Bugarskoj ne pojačava. Veze vlada svih ovih zemalja sa Rajhom, i pored latentnih problema na granicama, nisu dozvoljavale jače konfrontiranie jedne i druge grupacije.[289]

Tako su problemi u odnosima Rajha i Grčke zbog pozitivnog stava Berlina u procesu zbližavanja Bugarske i Jugoslavije ipak prevaziđeni. U izveštaj ima koje je slalo nemačko poslanstvo iz Atine ukazivano je na stalni uspon privrednih, kulturnih i političkih veza i saradnje Rajha i Grčke i pored sistematske politike ometanja te saradnje od strane Velike Britanije.[290] Predviđani su još jači otpori britanske strane u Grčkoj i predlagane su nove mere u cilju savlađivanja tih prepreka. U interesu jačanja pozicija Nemačke u Grčkoj, na inicijativu Berlina, došlo je u toku leta do novih trgovinskih pregovora i potpisivanja novog trgovinskog ugovora, koji će omogućiti još brži i plodniji razvoj trgovinske razmene d privrednih veza između dve zemlje.[291]

Radeći na jačanju veza sa Rajhom, Metaksas i kralj nisu dozvoljavali da se zamere drugim zemljama, na prvom mestu velikim pomorskim silama, Engleskoj, Francuskoj i Italiji. Predstavnici Grčke u Društvu naroda, posle pritisaka sa jedne i druge strane, glasali su početkom oktobra 1937. za rezoluciju o Španiji. Krajem oktobra i početkom novembra grčki kralj Đorđe II posetio je Pariz i London, dajući tako na znanje velikim silama da je Grčka za politiku saradnje sa svima.[292]

U oktobru 1937, za vreme novog susreta grčkih i turskih državnika u Ankari, potpisan je pakt o prijateljstvu između dve zemlje,

287 DASIP AP 1937. F-25, izveštaj Poslanstva KJ iz Atine — MIP KJ pov. br. 198 od 2. marta 1937, pov. br. MIP KJ 372/1937; CPB III, 1937. maj 19. p. 75; Ehrengard Schramm Von Thadden, *Griechenland und die Grossmächte im Zweiten Weltkrieg,* Wiesbaden, 1955, p. 8.

288 DASIP AP 1937, F-25, izveštaj Poslanstva KJ iz Ankare — MIP KJ pov. br. 525od 28. maja 1937; CPB III 1937, maj 27. p. 161, 28. p. 182.

289 PA Ha-Pol. Clodius, Griechenland, Bd. 3, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Atine — AA nr. 2930 od 29. maja 1937.

290 PA Pol. IV, 9 Griechenland 2, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Atine — AA nr. 3607 od 9. jula 1937.

291 DASIP CPB III 1937. juni 1. i 4. pp. 4 i 45, august 17. i 18. pp. 48 i 54, septembar 28. p. 71.

292 DASIP AP 1937 F-27 cirkularno pismo MIP KJ Pov. br. 20594 od 6. oktobra 1937; CPB III 1937. novembar 5. p. 62.

za koji se u svetskoj javnosti govorilo da je rađen po želji Nemačke, jer je engleski poslanik u Atini nastojao da omete ovaj čin.[293]

Bez obzira na to da li je i ovde bilo mešanja iz Berlina, ovaj pakt je bio nova pukotina u Balkanskom sporazumu, odnosno sistemu kolektivne bezbednosti na Balkanu, koji je počeo da propada pred sve jačim talasima zvanične neutralnosti balkanskih vlada uz sve očiglednije prisustvo nemačkog uticaj a u ovim delovima sveta.

Niz novih događaja na Balkanu početkom 1937. uticao je i na neke nove tokove i u spoljnoj politici Turske. Politika Ataturka, Inenija i Arasa, temeljena na saradnji balkanskih naroda uz negovanje prijateljskih odnosa sa velikim silama, i naročito obraćanje pažnje na odnose sa SSSR, počela je da se koleba pod novim strujanjima i pritiscima.

Bura koju je agresivni nacionalsocijalizam podizao protiv radničkog pokreta, komunizma i boljševizma, podgrejavana snažnom propagandom, naišla je na povoljno tie u verski zatucanoj i politički i kulturno slabo razvijenoj Turskoj. Prijateljstvo prema komunističkoj susednoj Rusiji počeće pod udarcima ovih novih talasa istorije da slabi.

I pored toga što su sa Nemačkom negovani dobri odnosi, građeni na tradicionalnim vezama i na intenzivnoj ekonomskoj saradnji, kombinacije koje je Nemačka podsticala na Balkanu krajem 1936. i početkom 1937. u cilju slabljenja sistema kolektivne bezbednosti u ovom regionu, uslovili su strahovanja u Ankari od eventualnog povampirenja starog germanskog pohoda na istok »Drang nach Osten«. Ova bojazan je pojačala želju kod turske diplomati je da se ojačaju veze sa mediteranskim pomorskim silama. U februaru 1937. turski ministar inostranih poslova Aras pozvao je englesku vladu na jaču ekonomsku saradnju u cilju suzbijanja preterane ekspanzije Rajha u toj oblasti odnosa Turske sa inostranstvom.[294] Britanci nisu više bili u stanju da poprave propušteno u oblasti trgovinske razmene, poremećenih kulturnih, turističkih i drugih veza, ali su zato imali povoljne mogućnosti da zadrže politički prestiž u Turskoj. U jednoj analizi stanja u Turskoj polovinom 1937. Nemci su dobro istakli značaj postignutih uspeha na području Turske, posebno u oblasti ekonomije, ali su priznali da bi u eventualnom kriznom momentu i u potrebi opredeljenja Turska pre krenula na stranu Britanije nego prema Nemačkoj.[295]

Glavni razlozi za ovakvo opredeljenje Turske su jasni. Zahvaljujući svom geografskom položaju Turska nije bila u prvoj liniji prema Rajhu da bi od početka strahovala od njegovog ekspanzionizma; nije bila ni u drugoj liniji, kao Jugoslavija i Rumunija, da bi

233 DASIP AP 1937. F-28, izveštaj Poslanstva KJ iz Ankare pov. br. 892 od 15. oktobra, 904 od 22. oktobra, 914 od 1. novembra i cirkularna pisma MIP KJ pov. br. 21632 od 18. oktobra i 26620 od 27. decembra 1937.

294 Ludmila Zhivkova, *Anglo-Turkish Relations, 1933—1939.* London, pp. 53—71.

295 PA Pol. IV, 632, Balkan 4, Bd. 1, izveštaj Nemačke ambasade iz Ankare — AA nr A 1134 od 7. juna 1937; DASIP AP 1937/25 izveštaj pos. KJ iz Ankare — MIP KJ pov. br. 801 od 29. novembra 1936.

njeni državnici u traženju spasenja pokušali da laviraju. Nalazeći sé na samoj periferiji ekspanzionističkog udara nemačkog Rajha prema jugoistoku i Aziji, ona nije bila neposredno ugrožena. Do stizanja ekspanzionističkog talasa na granice Turske trebalo je da prođe još mnogo vremena. Uza sve to nemački ekspanzionizam je bio opasniji od već poznatog britanskog uplitanja u sudbinu sredozemnih teritorija. Pri tome, eventualni britanski ekspanzionizam morao bi da izazove neslaganje ili kontradejstvo ostalih sredozemnih pomorskih sila, koje su, u nemoći da osvoje, najčešće bile sklone da čuvaju određena područja u zatečenom stanju.

Sve je ovo dovelo do toga da je Turska posle izvesnog udaljavanja nekih njenih prijatelja, na primer Jugoslavije, i sama potražila nove veze i prijatelje. Za vreme boravka u Italiji početkom februara 1937, Aras je ponudio Italijanima (poboljšanje međudržavnih odnosa.[296] Pokušavalo se raščišćavanje nesporazuma oko Konvencije o moreuzima iz Montrea, koju Italija nije priznavala. Glavna smetnja u pridobijanju Musolini ja bio je Hitler, koji je napadao Konvenciju zbog pružanja povlastica Sovjetskom Savezu u vezi prolaza brodova kroz moreuze. Hitler je optužio Sovjete za njihove osvajačke namere prema Carigradu i tražio da se za njih ovaj prolaz zatvori.[297] Nacistička propaganda i pojačana antikomunistička vika imale su uticaj i u Turskoj. Kod konzervativnijih slojeva, pa čak i u ranije prijateljski raspoloženim slojevima vladajuće stranke, počeo je da se širi antisovjetizam. To se odrazilo na početak hlađenja odnosa Turske i SSSR.[298]

Izgradnji boljih odnosa sa sredozemnim pomorskim silama pristupilo se sa više realizma. Prvo se pokušalo smirivanje odnosa sa Francuskom i rešavanje spora oko graničnog okruga Aleksandrete (Iskenderun). U pregovorima vođenim u Parizu polovinom maja 1937. nađeno je načelno rešenje i ovog pitanja.[299]

U odnosima prema Austriji turska vlada je imala svoje gledište koje nije bilo u punom skladu sa interesima Nemačke. Svakako da je ova samostalnost i odvajanje od nemačkih pogleda bila omogućena zahvaljujući i udaljenosti od Nemačke i mogućnosti punije saradnje sa pomorskim silama, koje bi se eventualno mogle naći na suprotnoj strani od osovine. Svoje gledište na odnose Austrije i Nemačke turska vlada nije uvek skrivala, kako su to činile ostale balkanske zemlje. U junu 1937. prilikom boravka u Beču ministar Aras je govorio o prijateljstvu Turske prema Austriji.[300]

Posle susreta i razgovora sa Sušnigom, Aras je predlagao Stojadinoviću da se iskoristi spremnost Sušniga i Daranjija i uspostavi

296 Ibid., DASIP CPB III 1937. februar 4. p. 18.

[297] DASIP LP, 1937. 1/4, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 4130 od 24. februara 1937; ADAP D, 5, nr. 536 p. 596 i 537 pp. 597—598.

[298] DASIP, PA, 1937. F-25 izveštaj Poslanstva KJ iz Ankare — MIP KJ pov. br. 449 i 450 od 29. aprila 1937; PA Pol. IV, 632. Balkan 4, Bd. 1. izveštaj Nemačke ambasade iz Ankare — AA, nr. 1134 od 7. juna 1937.

[299] Ibid., DASIP, PA, 1937. F-25, izveštaji Poslanstva KJ uAnkari — MIP KJ pov. br. 480 od 12. maja i 504 od 23. maja 1937.

300 PA, Pol. IV, 632. Balkan 4, Bd. 1. izveštaj Nemačke ambasade iz Ankare — AA, nr. A 1134 od 7. juna 1937; DASIP CPB III 1937, juni 4. i 46.

saradnja sa Austrijom i Mađarskom u cilju zaustavljanja nemačke ekspanzije prema jugu. Bloku zemalja Male antante, Austrije i Mađarske priključile bi se i ostale male zemlje, -među njima i zemlje Balkanskog sporazuma, čime bi na ovom prostoru bila sačuvana neutralnost i obezbeđeno poštivanje statusa quo. Ova kombinacija trebalo bi da prihvati pozitivne tekovine postojećih saveza, Male antante, Balkanskog sporazuma i Rimskih protokola. Aras je predviđao da bi se Musolini prividno opirao ali da bi mu ovakva saradnja malih država, koja bi zaustavila pritisak Nemačke, bila prihvatljiva i da bi čak Italija kasnije prihvatila saradnju sa ovom novom političkom kombinacijom na jugoistoku Evrope. Aras je čak bio spreman da jednu od najtežih prepreka na putu do ovakvog bloka, ministra inostranih dela Mađarske Kan ju, sàm pokuša da pridobije za ovakvu akciju. Inicijativa je trebalo da potekne u duhu Hodžinog plana od Cehoslovačke kao najugroženije zemlje, a prethodno je trebalo pripremiti i pridobiti Mađarsku. Na ovaj način se, po mišljenju Arasa, mogla razuveriti Cehoslovačka da je njeni prijatelji iz Male antante i Balkanskog sporazuma napuštaju i ostavljaju samu pred nemačkom opasnošću. Isto tako bi se opovrglo ubeđenje u svetskoj javnosti da su pripajanje Austrije i komadanje Cehoslovačke neizbežni.[301]

Inicijativa ministra Arasa propala je u svome začetku i zbog toga što je pogrešno bila upućena Stojadinoviću, koji nije smeo ni pomisliti na sučeljavanje sa Rajhom.

U ovo vreme, verovatno pod uplivom antinacističkih snaga, došlo je do problema u privrednim odnosima Turske sa Nemačkom. I pored toga što je nastavljen porast učešća Nemačke u ukupnoj turskoj trgovinskoj razmeni sa inostranstvom, koja je za prvih pet meseci 1937. iznosila preko 39,5 miliona turskih lira u odnosu na svega oko 6 miliona u razmeni sa Engleskom, prevelika pasiva na strani Nemačke počela je da koči ove odnose. Na inicijativu Berlina i uz podršku pronemački opredeljenih krugova u Turskoj pristupilo se razrešavanju ovoga spora, sklopljena je nova trgovinska konvencija i nastavljen prethodni trend porasta turske razmene sa Nemačkom.[30]-

U leto i jesen 1937. pristalice održavanja dobrih odnosa u Turskoj pokušali su da se zaustavi zahlađivanje odnosa sa SSSR-om. Inicijator ove akcije predsednik vlade Ineni naišao je na jak otpor sve uticajnijih konzervativnih i antisovjetski opredeljenih krugova. Ovo je bio jedan od razloga pada vlade Ismeta Inenija, koga na položaju predsednika vlade zamenjuje Đelal Bajar (Djelal Bajar),

SOI DASIP, LP, 1937. F-I/5, pov. br. 928 od 26. maja 1937, pismo Stalne delegacije KJ pri Društvu naroda — Poslanstvu KJ u Londonu, str. pov. br. 77.

302 DASIP, AP 1937. F-25, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Ankare — MIP KJ pov. br. 734. od 5. avgusta, 782 od 28. avgusta i 814 od 11. septembra 1937.

koji će prilagođavajući se zahtevima vodećih buržoaskih krugova Turske prihvatiti već uhodanu politiku formalne neutralnosti, dok će u stvari lavirati u spoljnoj politici između dveju najjačih i na tome području najprisutnijih sila, Velike Britanije i Nemačke.[303]

6.NACISTIČKI POHOD PREMA BECU I PRIPAJANJE AUSTRIJE

Stanje odnosa u svetu početkom 1938. nudilo je Hitleru povoljne uslove za otpočinjanje nasilne ekspanzije prema jugoistoku. Zapadne sile, Francuska i Engleska, nisu pokazivale želju da se angažuju u zaštiti austrijske nezavisnosti. Većina državnika u ovim zemljama smatrala je austrijski problem unutarnjim pitanjem nemačkog naroda. Jedan od vodećih pobornika čvršće ruke prema ekspanzionističkim i agresivnim namerama sila osovine, ministar inostranih poslova Velike Britanije Entoni Idn, koji je i sa govornice Društva naroda ranije poručivao da će se njegova zemlja zauzeti za nezavisnost Austrije, morao se povući sa kormila britanske spoljne politike.[304]

Na granici Nemačke prema Francuskoj bila je izgrađena, uporedo sa Mažinovljevom, još jedna snažna fortifikaciona linija, Sigfrido va linija koje su zajedno i fizički doprinele odvajanju Francuske od Evrope. Nemačka je postala odlučujući činilac u političkim odnosima srednje Evrope. Na kontinentu nije bilo doraslog protivnika nemačkom Vermahtu. Musolini je bio potpuno pridobijen i priklonjen Hitleru. Stojadinović nije smeo ništa učiniti što nije bilo po volji Rajhu. Za nemačku politiku bile su pridobijene Mađarska i druge zemlje. Ukoliko se neka od zemalja i njenih vlada nije slagala sa nekim od poteza Rajha, ona se obično pravila da je to ne interesuje.

Sušnig se našao usamljen pred vođom Rajha, koji je i sàm počeo da ve ruje u svoju božansku-mesijansku moć. U tom ubeđenju on je gazio preko poniženih i oborenih svojih dojučerašnjih saradnika, koji su mu i omogućili da se popne više od njih svih. Početkom februara 1938, u vreme zaoštravanja odnosa sa Sušnigom, Firer je, koncentrišući i svu vojnu vlast u svojim rukama, smenio ministra rata Blomberga, glavnokomandujiućeg suvozemne vojske generala Friča i preuzeo u svoje ruke sve komandne poslove novoformiranog Vermahta, prepustivši svome odanom slugi generalu Kajtelu, imenjujući ga za načelnika štaba, samo tehničke poslove. Na ovaj način Hitler je presekao mogućnosti suprotstavljanja predstavnika armije njegovim potezima i zamislima u oblasti ratnih planova Vermahta. Za ministra inostranih poslova doveden je zaslužni nacista Ribentrop, dok je nedovoljno radikalnom i ponekad probritan-

[303] **DASIP, LP, 1937. F-I/8, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 20572 od 5. oktobra 1937.**

[304] **В. Черчил, o. c. pp. 240 i 244.**

ski orijentisanom starom diplomati Noj ratu data sporedna funkcija u oblasti spoljne politike. Smene su bile izvršene ili će se uskoro izvršiti i u drugim ministarskim resorima, na komandnim položajima pojedinih armija i u mnogim drugim organima nacionalsocijalističkog režima. Bio je to uvod u otvoreno stupanje protiv evropskog poretka uz zveckanje oružja ali uz nadu da će se prvi deo vojne ekspanzije sa uspehom završiti bez rata.[305]

Nastupio je prelom i u odnosima prema Austriji. Ambasador fon Papen je opozvan iz Beča, a nacistima onim u Austriji i onima iz Rajha, među kojima je bilo i oko 4.000 austrijskih legionara, dato je naređenje da se počnu pripremati za definitivni obračun sa Šusnigom.[306] Sajs-Inkvart, potisnuvši ilegalne vođe austrijskih nacista, preuzeo je vodstvo pokreta u zemlji i otvoreno od Šušniga zatražio učešće u vladi, što je značilo predaju vlasti nacionalsocijalistima. izložen pritiscima sa svih strana, Šušnig je počeo da popušta. Između ostaloga, saglasio se sa ulaskom nacista u vladu i u sve organe režima i organizacije i udruženja koja su radila u okviru ili pod okriljem Patriotskog fronta. Iz zatvora su pušteni svi nacisti, pa čak i oni koji su bili na osnovu krivičnog zakona osuđeni za ubistvo Dolfusa.[307]

Ovi ustupci stvorili su utisak u Berlinu da je šušnig na putu pune kapitalucije. Računajući da je bolji put njegova kapitulacija nego nasilna akcija, Hitler je ponovo poslao fon Papena u Beč sa zadatkom da dovede Šušniga na sastanak u Nemačku. Istovremeno je pojačan pritisak nacista u Austriji i ubrzan pokret trupa i legionara prema austrijskoj granici.[308]

Šušnig je u teškim unutarnjim i međunarodnim prilikama za njegov režim, morao da pristane na odlazak Hitleru, ali uz dva uslova: da se razgovori vode u duhu ugovora od 11. jula 1936, i da se ne dovodi u pitanje austrijska nezavisnost. Pošto je dobio tražena obećanja, Šušnig je pristupio pripremi mogućih razgovora i ustupaka koje je želeo ponuditi Hitleru u nadi da će na taj način zadovoljiti njegove apetite. Da bi taj posao bio što povoljnije primljen u Nemačkoj, u izradi predloga ustupaka punopravno je učestvovao i Sajs-Inkvart.[309]

Na sastanku sa Hitlerom 12. februara 1938. Šušnig nije ni imao prilike da izloži svoj program ustupaka od 10 tačaka. Već od prvog trenutka on se našao u ulozi optuženog, sa ograničenim pravom da se brani, dok je Hitler sebi uzeo pravo neprikosnovenog tužioca. Napadao je Šušniga zbog izdaje nemačkog naroda, uzimajući kao glavni razlog izradu nekoliko utvrđenja na austrijskoj granici pre-

305 **W. L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich,* London and Sydney, pp. 380—395.**

306 DGFP D, 1. nr. 281 pp. 495—497; *ДВП СССР* XXI nr. 54, pp. 89—93.

307 DGFP D,1. nr 282 pp. 497—498 i 285 pp. 500—502.

зов ibid., nr. 284 p. 499; W. L. Schirer, o. c. 398; Max Domarus, o. c. 787.

309 DGFP D, 1. nr. 289 pp. 504—506; Č. Popov, o. c. pp. 534—535; R. Luža, o. c. pp. 37—48; *Tajni arhivi grofa Ciana,* pp. 160—163.

ma Rajhu, koje je i sàm Hitler, zbog njihove beznačajnosti, nazvao strašilima. Izneo je pretnju da se u toku noći poput vetra može prokrasti do Beča, ali je pri tome i ozbiljno zapretio da za njim i vojskom idu SS jedinice i austrijska legija, koje iza sebe ostavljaju krv i žrtve.

Sušnig je našao hrabrosti da na ovu pretnju odgovori trezveno, da bi ulazak trupa mogao da izazove rat, jer Austrija nije sama. Na ovu odvažnost Sušniga Hitler je osuo seriju novih pretnji, dokazujući da je uspeo da Sušnigov režim potpuno izoluje i osami. Sa zadovoljstvom je nastavio da nabraja: Italija je potpuno odvojena, Engleska u ime zaštite Sušniga neće ni prstom maknuti, Francuskoj ne pada ni na pamet da ide u sopstvenu propast, iitd. i Sušnig je sve ovo slutio i dobro znao da su ranije davane reči na zapadu ostale prazna obećanja, da u susedstvu nema ni jedne zemlje, sem Čehoslovačke koja se takođe našla u opasnosti, koja bi mu pomogla.

Posle ručka su mu novi nemački ministar inostranih poslova Ribentrop i fon Papen izdiktirali Hitlerov ultimatum na koji je trebalo brzo odgovoriti. Između ostalog, Sušnig je morao da imenuje za ministra unutrašnjih poslova Austrije Sajs-Inkvarta, što je bilo sasvim dovoljno, bez korišćenja ijednog drugog uslova, da nacisti služeći se policijskom vlašću za kratko vreme zbrišu stvarno postojanje Sušnigovog režima, a za ministra vojnog Glajzea fon Honstenaua. Posle teške borbe samog sa sobom i dileme, Sušnig je kasno uveče prihvatio zahteve Rajha, i skrhan moralno i fizički krenuo za Beč.[310]

Po povratku sa teškog puta Sušnig je u Beču pokazivao znake daljeg popuštanja. Čak se plašio i mešanja sila sa strane pa je uputio, preko svojih predstavništava u svetu, obaveštenja vladama prijateljskih zemalja da su razgovori u Berhtesgadenu vođeni u duhu sporazuma od 11. jula 1936. godine.[311]

Prema diktatu iz Rajha, već 16. februara formirana je nova vlada u kojoj su većinu činili članovi Nacionalsocijalističke partije i pronemački orijentisani ministri. Za ministra unutrašnjih poslova imenovan je Sajs-Inkvart, za vojnog Glajze fon Horstenau. Ministri finansija i industrije, oba pronacisti, trebalo je da pripreme ekonomsko i finansijsko uklapanje Austrije u Veliko nemačko carstvo. Pristupilo se punoj nacionalsocijalizaciji ostataka Sušnigovog režima.[312]

Nijedna zemlja, pa ni Italija, nije primila sa zadovoljstvom preuzimanje vlasti u Austriji od strane domaćih i stranih nacista. No, niko nije imao smelosti da učini bilo šta za spasavanje Republike Austrije. Bilo je sitnih pokušaja, ali iza leđa Hitleru. Italijanska

310 DGFP D, 1. nr. 294 pp. 513—515, 295 pp. 515—517; W. Hofer, *Die Diktatur Hitlers, bis zum Beginn des Zweiten Weltkrieges,* Konstanz, pp. 135—136; В. Черчил, о. с. pp. 245—246; W. Schirer, o. c. pp. 400—406; M. Domarus, O. c. pp. 788—790.

311 C. **Popov, o. c. p. 537.**

312 **M. Domarus, o. c. p. 790.**

diplomatija, kad već nije mogla da spreči potpuno gubljenje Austrije, pokušala je da čin žrtve barem naplati na nekoj drugoj strani.

Ministar Cano je 15. februara 1938. uputio ambasadoru Italije u Londonu poverljivo pismo u kojem je, najavljujući skoru ofanzivu Rajha u cilju potpunog savlađivanja Sušnigovog otpora, požurivao pregovore sa Engleskom.

Sklapanje sporazuma u tim uslovima povećalo bi ugled Italije i eventualno usporilo direktnu ofanzivu nacista prema Beču. Posebno je podvučena obostrana odgovornost, jer, kako to kaže Cano, ukoliko Hitler uđe u Beč, Italija više neće imati alternative već će morati da zauzme poziciju neprijateljske sile prema zapadnim zemljama.[313]

Ovaj korak nije učinio grof Cano bez saglasnosti Musolinija, koji se ljutio na svog prijatelja Hitlera zašto ga po ranije datim obećanjima ne konsultuje o svojim koracima prema Austriji. Cano je tri dana kasnije, 18. februara svom prijatelju princu od Hesena izjavio da bi bilo korisno da Austrija, i pored ojačanog uticaja Rajha u njoj, ostane kao nezavisna »... jer bi opasnost definitivnog apsorbovanja Austrije u svetskoj javnosti izazvala reakcije, koje danas nije lako predvideti, niti bi bilo razborito da se pojave«.[314]

Italijanski ambasador u Londonu, po nalogu ministra Cana, vodio je razgovore sa britanskim premijerom Čemberlenom i ministrom Idnom. Odmah na početku došlo je do nesporazuma između Idna i ambasadora. Idn je insistirao da se razgovara o Austriji, a ambasador je upravo to izbegavao i tražio sporazum dve zemlje bez detaljnijeg doticanja austrijskog pitanja. Zbog popustljivosti premijera Čemberlena prema Italiji i uopšte politike nezameranja silama osovine, Idn je 20. februara 1938. podneo ostavku na položaj ministra inostranih poslova, a zamenio ga je lord Halifaks. Italijanski ambasador je zaključio, prema dijalogu vođenom između Cemberlena i Idna, da se britanska vlada neće angažovati u cilju zaštite austrijske nezavisnosti, o čemu je obavestio Rim.[315]

Već drugi dan po formiranju vlade novi ministar unutrašnjih poslova Sajs-Inkvart otputovao je u Berlin u cilju konsultovanja i primanja novih direktiva od kancelara Hitlera, a 20. februara, pred skupom nacista u Rajstagu, Hitler je govorio o snazi i jedinstvu nemačkog naroda, u koji je uračunao i Austrijance.[318]

U Austriji nacisti su poveli široki front u cilju ispunjavanja diktata iz Berthtesgadena o pretvaranju Austrije u nacističku.[317]

Razumljivo je da je od susednih zemalja najviše strahovala Francuska. Unutar nejedinstvena i slabo podržavana od prijatelja,

313 **Grof Galeazzo Ciano, *Dnevnik 1937—1938,* s. a. Zagreb, pp. 80—81; *Tajni arhivi groja Ciana,* pp. 162—163.**

314 ***Tajni arhivi grofa Ciana,* p. 164.**

315 **Ibid., pp. 165—186; G. Ciano, *Dnevnik.. .* 82—83; В. Черчил, op. cit. pp. 247—248.**

316 **M. Domarus, o. c. pp. 793—804.**

317 DGFP, D, 1. nr. 306 pp. 526—527; R. Luža, o. c. 40—46; 54 pp. 89—93.

Francuska se nije usuđivala na samostalnu akciju. Zahteve o suprotstavljanju nemačkoj agresiji na Austriju, koje su upućivali komunisti i demokratski opredeljeni slojevi francuskog društva, vladajuća buržoazija nije htela da prihvati. Vlada Francuske je i pored toga konsultovala svoje saveznike šta bi trebalo preduzeti na diplomatskom polju. Već 17. februara upućeno je pismo premijeru britanske vlade Čemberlenu sa predlogom da se otpočne dijalog kojim bi se utvrdio zajednički stav prema Nemačkoj. Zbog neslaganja u britanskoj vladi, odgovor nije stigao iz Londona sve do pred kraj februara. Onda se vlada Francuske 21. februara obratila Kraljevini Jugoslaviji, odnosno njenom predsedniku Milanu Stojadinoviću, koji je bio glavni vinovnik dezorganizacije sistema kolektivne bezbednosti u ovom regionu. Stojadinović je zamoljen da objasni, da li bi vlada Jugoslavije bila spremna da se pridruži jednom francusko-britanskom protestu protiv nemačke ekspanzije prema Austriji. Stojadinović, koji je odranije smatrao da je austrijski problem unutarnje nemačko pitanje, neodređeno je odgovorio Francuzima i istovremeno o tom koraku obavestio svoje prijatelje u Berlinu. Francuzima je rekao da odgovor na ovaj predlog može dati tek posle povratka sa zasedanja Stalnog saveta Balkanskog sporazuma. Uzgred im je, kao svoje mišljenje, izneo da protest ne bi bio koristan zbog toga što tako nešto ne čini Italija, koja je bila najviše zainteresovana za Austriju, i što sama vlada Austrije ne pokazuje odlučnost i volju da se brani. Kao jedan od glavnih razloga što se Jugoslavija ne bi smela pridružiti protestu, po Stojadinoviću, bilo je istupanje protiv jednog opredeljivanja na etničkim odnosno nacionalnim osnovama, na kojima se gradila državna zajednica Kraljevina Jugoslavija.[318]

Pred sastanak Stalnog saveta Balkanskog sporazuma Stojadinović je nastojao da naturi svoje gledište o austrijskom problemu i drugim članicama Sporazuma. On je Kemalu Ataturku govorio da je Nemačka postala svetska sila prvog reda i tako sama nametnula respekt prema sebi, što se mora poštovati. Opreznost, po mišljenju Stojadinovića, u vezi sa nemačko-austrijskim konfliktom bila je potrebna i zbog toga što su Francuska i Engleska daleko a Rajh blizu i što Engleska nema suvozemnu vojsku.[319] Ovakvo držanje Milana Stojadinovića prema francuskoj inicijativi i uopšte prema pitanju optsanka Austrije bilo je veoma značajno zbog kolebljivog stava Rumunije, u kojoj je vlada profašistički opredeljenog Goge bila u krizi a potom i pala.[320]

[318] **ASFRJ, A-I, MS, 1937. F-24, koncept pisma MIP KJ — Posi. KJ u Parizu, bb, od 21. februara 1938. Šire o ovom: *Документы и материалы кануна второй мировой войны,* том I, Москва 1948. nr. 4 pp. 76—83; DGFP, D, 1. nr. 321 p. 543; J. Hoptner, o. c. pp. 160—164; M. Vanku, o. c. p. 211.**

[319] **DASIP, AP, 1938. F-30, zapis o razgovorima Stojadinovića i Ataturka str. pov. br. 38 od 27. februara 1938; ASFRJ, A-I, MS. 1938 F-24, zabeleška o razgovorima Stojadinovića i Ataturka u Ankari bb. od 26. februara 1938,**

320 **DASIP CPB III 1938, februar, 23. p. 235.**

U Berlinu su bili zadovoljni držanjem Saveta Balkanskog sporazuma, koji je na svojim sednicama od 25. do 29. februara prihvatio Stojadinovićevo gledište o pitanju austrijsko-nemačkih odnosa.[321]

Tako su u Berlinu mogli biti potpuno zadovoljni razvojem događaja u zaleđu Austrije. Iz Beograda su stizali izveštaji o blagonaklonom držanju prema Nemačkoj mnogih organa režima i jugoslovenske buržoazije, ali i o snažnom otporu radničke klase i seljaštva, naročito u Sloveniji.[322] Stojadinović je 1. marta uputio cirkularno pismo poslanstvima Jugoslavije u svetu sa zadatkom da rade na suzbijanju vesti da su on i jugoslovenska vlada jedni od glavnih vinovnika neizbežnog anšlusa Austrije. I ovde je on dao svoje objašnjenje uzroka anšlusa, ističući na prvom mestu težnje Nemaca da se ujedine, opasnost od restauracije Habsburške monarhije u Podunavlju, pokušaj stvaranja antinemačkog bloka u Podunavlju pod tutorstvom Francuske itd.[323]

Revolt na beskrupulozni pritisak nemačkih nacista na jednu nezavisnu zemlju, koji se svakodnevno javljao u delu demokratske štampe, naročito u Francuskoj i drugim demokratskim zemljama, i uopšte otpor znatnog dela opozicije i svetske javnosti, kao i sve razorni j i rad nacista u samoj Austriji, naveli su Šušniga da krajem februara 1938. počne razmišljati o pružanju neke vrste otpora nasilju nacističke Nemačke. On je 25. februara u svom istupanju u austrijskom parlamentu govorio o nekim pitanjima koja nije želeo da čuje Hitler. Rekao je da je Austrija nemačka zemlja ali da želi da ostane kao nezavisna država sa svojim istorijski stečenim staleškim i katoličkim mentalitetom i karakteristikama. U zemlji je Šušnig tražio red i poštovanje austrijskih zakona.[324]

Govor kancelara Šušniga u nemačkoj štampi je napadnut kao odbacivanje sporazuma iz Berhtesgadena i izdaja interesa Velikog nemačkog rajha. Nacionalsocijalistima u zemlji dat je mig da pređu u opštu ofanzivu protiv ostataka već razbijenog Sušnigovog režima. Hitlerovci su se počeli ponašati kao glavni nosioci vlasti u zemlji, preotimali su pojedine organe vlasti u svoje ruke, isticali nemačku zastavu umesto austrijske, počeli da terorišu građanstvo, itd. Na teror nacista počeli su se jače zbijati ostaci Patriotskog fronta i sukobljavati sa nasrtljivim protivnicima. Antinacistički pokreti širom zemlje dali su povoda Sušnigu da poveruje da je većina Austrijanaca protiv Hitlera i nacista, pa je na osnovu toga odlučio da održi

321 DASIP, AP 1938. F-30, cirkularna pisma MIP KJ str. pov. br. 550 od 3. marta i pov. br. 4529 od 10. marta 1938; PA, Pol. IV, od 2. marta 1938; BA, NS 10, F-87. zabeleške o konferenciji u Sinaji.

322 DASIP, AP 1938 F-29, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 544 od 1. marta 1938; Dušan Lukač, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941,* Beograd 1972. pp. 326—330.

323 DASIP, AP 1938 F-30 str. pov. br. 45 od 14. marta 1938. cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 548 od 3. marta 1938.

324 *Документы и материалы.* . . nr. 3 pp. 54—75; DGFP D, 1. nr. 324 p. 545, i 331 pp. 553—555; DASIP CPB III 1937, februar 26. i 28. pp. 272 i 284, mart 1. i 2. pp. 20 i 22.

plebiscit na kojem bi se narod jasno opredelio za nezavisnu Austriju ili za pripajanje Rajhu.

U tim trenucima obratio se poslednji put svom starom savezniku Musolini ju sa nadom da će ga on barem delimično podržati. I pored negativnog stava Musolinija u vezi izlaska pred narod, Sušnig je 3. marta objavio da će narod Austrije izaći 12. marta na slobodni prebiscit sa jedinim opredeljivanjem: da li je za nezavisnu Austriju ili za anšlus.[325]

Vest o zakazanom plebiscitu u Austriji izazvala je još veći bes kod Hitlera. Odmah po stizanju vesti sakupio je prisutne saradnike koji su se zatekli u Berhtesgadenu ili njegovoj okolini, među kojima Geringa, Kajtela, austrijskog nacistu Horstenaua i druge, i pred njima izneo svoju odluku da vojnički skrši Sušniga i na silu izvrši anšlus Austrije. Izdata je naredba područnim komandantima da otpočnu sa pripremanjem trupa za prelaz preko granice. U toku 10. marta izvršena je delimična mobilizacija u Bavarskoj, a 11. marta stupio je na snagu plan »Otto«, odnosno plan o invaziji Austrije od strane snaga Vermahta.[326]

Imajući u vidu da je to bilo mimo utvrđenog dogovora sa Italijanima da će se anšlus (anschluss) izvesti mirnim sredstvima, Hitler je uputio u Rim svoga poverenika princa od Hesena sa specijalnim pismom za Musolinija u kojem ga je obaveštavao da je zbog »izdaje« Sušniga morao da pribegne poslednjem sredstvu da reši problem Austrije prema utvrđenim dogovorima. Iako mu anšlus nije po voljii, Musolini je, u želji da se pokaže kao privrženi saveznik, prihvatio Hitlerove razloge da krene na Beč.

Ujutru 11. marta austrijski ministar, nacista i Hitlerova poverljiva ličnost Horstenau je odleteo avionom za Beč sa novim direktivama iz Hitlerovog glavnog stana. U novom ultimatumu koji će istoga dana predati Šušnigu, novopostavljeni ministar unutrašnjih poslova Sajs-Inkvart zahtevao je da se plebiscit otkaže. Kad je Sušnig prihvatio ovaj zahtev i naredio da se plebiscit otkaže, iz Hitlerovog glavnog stana stigao je novi, da Sušnig podnese ostavku i da predsednik republike Miklas za novog kancelara imenuje Sajs-Inkvarta. Da bi spasao zemlju od rata i krvoprolića Sušnig je bio spreman da prihvati i ovaj zahtev Hitlera, ali njegovu ostavku nije hteo da primi stari predsednik republike Miklas, smatrajući to za veliku sramotu jedne zemlje i njenog naroda. Sajs-Inkvart je imao nalog od Hitlera da istoga trentuka kad ga predsednik Republike imenuje za kancelara uputi poziv nemačkim trupama, koje su spremne čekale na granici da umarširaju u Austriju. Vreme za prihvatanje ultimatuma je već bilo isteklo a predsednik Miklas nije popuštao. Tek kasno u noći prihvaćena je Sušnigova ostavka i imenovan je za kancelara Sajs-Inkvart. U zoru pre nego je Sajs-Inkvart mogao da pošalje pripremljen poziv, nemačke trupe su prešle granicu i krenule

325 DGFP, D, 1. nr. 339 p. 562, 340 p. 563 i 344 pp. 566—568; G. Ciano, o. c. pp. 82—88.

326 M. Domarus, o. c. pp. 806—810.

bez otpora prema Beču. Sutradan Hitler je sa trupama ušao u Beč i Austrija je postala jedna od provincija Trećeg nemačkog rajha.[327] U zemlji je odmah počelo uvođenje terora uz masovne progone svih demokratski opredeljenih građana, o čemu ćemo govoriti opširnije u trećoj knjizi.

U trenucima kolapsa jedne male nezavisne zemlje, nastale na temelju mirovnog ugovora, pred agresivnim udarcima jedne velike sile nijedna od susednih zemalja, pa čak ni one koje su se smatrale za tvorce »versajske« Evrope i njene čuvare, Francuska i Britanija, nisu ništa preduzele u cilju zaštite žrtve od agresora. Pariz je tražio mišljenje Londona u vezi sa zajedničkim korakom u Berlinu, a Britanci su pokušavali da utvrde stav Italijana prema anšlusu, i u tom prebacivanju lopte igra oko anšlusa je već bila okončana. Vlade Francuske i Britanije su se na kraju ograničile na protest upućen Berlinu.[328] Već 14. marta nemački ambasador iz Pariza je mogao da javi u Berlin da ne postoji opasnost od uplitanja Francuske u vezi sa akcijom u Austriji, jer se smatra da je ta stvar završena.[329] U Londonu su još odranije priznavali Nemačkoj posebne interese u Austriji.

Vlada Milana Stojadinovića, i pored snažnih otpora zvaničnoj politici, ne samo od radničkog pokreta već i od dela opozicionih političara, pokazala je satelitsku ulogu prema Rajhu i bez sumnje, u vreme pripremanja i izvođenja anšlusa, odigrala značajnu ulogu u korist Nemačke.

Pored Musolinija, Stojadinović je bio jedina ličnost s kojom su Nemci u vreme pohoda prema Beču održavali konsultacije. U vreme pokreta trupa prema Beču u nemačko Ministarstvo inostranih poslova pozivan je poslanik Jugoslavije Aleksandar Cincar-Marković i upoznavan sa namerama i ciljevima Rajha. Zauzvrat on je Nemcima prenosio Stojadinovićeve poruke da Jugoslavija ostaje čvrsto pri svom gledištu da je anšlus unutarnemačka stvar.[330]

Ovo ponašanje Milana Stojadinovića, koje više nije ličilo na neutralno držanje, već je bilo opredeljivanje prema Rajhu i napuštanje starih prijatelja, izazvalo je zabrinutost i u Narodnoj skupštini, koja je u ovo vreme imala svoje redovno zasedanje. Opozicioni poslanici tražili su 15. i 16. marta 1938. objašnjenja spoljnopolitičke orijentaoije vlade Milana Stojadinovića. Međutim, Stojadinović se nije usuđivao da o svojoj spoljnoj politici govori rped celim auditorijumom Narodne skupštine, već je to učinio 15. marta pred jed-

327 В. Черчил, o. c. p. 251; G. Ciano, *Dnevnik*. . . pp. 93—94; Kurt Schuschnigg, *Ein Requiem in Rot-Weiss-Rot,* New York 1946. p. 152; DDF, II, 8, nr. 384 pp. 733—734, 375 pp. 724—725.

328 DGFP D, 1. nr. 355, 356, 367, 369, 370, 371, 372, 374. Sire o ovom: DGFP, III, 1, nr. 47 pp. 24—25, 56 pp. 30—32, 62, pp. 35—36; P.Renouvin, *Histoire des relations internationales. Les crises du XX-e siècle II. De 1929. à 1945,* Paris 1958, pp. 125—127; K. Hildebrand, *The Foreign Policy of the Third Reich, 1973.* pp. 60—65.

329 DGFP, D, 1, nr. 380 pp. 596—597; Č. Popov, o. c. p. 540.

330 ADAP, D, 5, nr. 184, pp. 217—218 i 185 p. 219.

nim užim izborom poslanika, uglavnom predstavnika rukovodstava pojedinih građanskih partija. I ovde je on izneo svoje poznate ocene o anšlusu, da je on na bazi etničke bliskosti i težnji za nacionalnim ujedinjenjem Nemaca, da je za njega krivo izazovno držanje Šušnigovog režima, itd. Pri tome on je naveo i neke nove ocene u vezi posledica anšlusa i njegovih uticaj a na Jugoslaviju. One koji su strahovali od nastavaka ekspanzije tešio je čvrstim Hitlerovim obećanjima da će striktno poštovati postojeće granice prema Jugoslaviji. Ovde je on izneo, po prvi put, i svoju misao da će anšlus, koji on ni sam nije želeo, imati neke pozitivne odraze na jugoslovensku unutarnju i spoljnu politiku, na primer, da će nacisti onemogućiti rad ilegalnih organa KPJ koji su radili u Beču, da će uticati ,na otrežnjenje hrvatskog nacionalnog pokreta, koji će pred neposrednom opasnošću prihvatiti jedinstvo sa Srbima, da će pospešiti saradnju južnoevropskih zemalja, itd. Sledećeg dana, 16. marta, Stojadinović je dao izjavu i u Senatu Kraljevine Jugoslavije o držanju vlade u vezi sa austrijskim pitanjem. Samo deo ovih izjava objavila je dnevna štampa i to onaj deo koji je o odnosima Jugoslavije i Nemačke govorio u superlativu. U toku cele kampanje u Austriji bila je na snazi direktiva da se ne objavljuje ništa što bi moglo da poremeti dobre odnose sa Rajhom, posebno da se ne piše o protestima, nezadovoljstvu prema nemačkoj politici i istupima naroda protiv nemačke politike prema Austriji. Da ne bi došlo do neželjenih izveštaj a stranih izveštača iz Jugoslavije, Stojadinović je još 12. marta dao izjavu pred stranim novinarima o stavu Jugoslavije prema zbivanjima oko Austrije, gde je ponovio svoja stara gledišta da je to unutarnemački problem.[331]

Vlada Rajha je sa pažnjom pratila sve ove pronacističke poteze vlade Milana Stojadinovića i trudila se da mu izrazi znake zahvalnosti uz shvatanje sve težine njegovog rada naročito s obzirom na teške otpore na koje je Stojadinović nailazio u samoj Jugoslaviji.[332]

Cela Čehoslovačka je direktnu ekspanziju nemačkog nacizma prema prvom svom susedu Austriji pratila sa velikom strepnjom i strahom. Osećajući se i sama direktno ugrožena i prilično napuštena od svojih starih prijatelja i saveznika, Čehoslovačka je odlučila da ne preduzima ništa. Ovakvom držanju je doprinelo privremeno ublažavanje pritiska Rajha prema Cehoslovačkoj, što je Hitler redovno praktikovao u svojoj ekspanzionističkoj (politici. Bilo je to u skladu sa poznatom taktikom okupatora da, dok jednu žrtvu savlađuje, sa drugom koketira. Gering je 12. marta poručivao Česima o najboljim namerama Rajha prema Cehoslovačkoj. U tim trenucima obećavano je čak i poboljšavanje nemačko-čehoslovačkih odnosa. Ovakvo držanje Nemačke i kolebljivo držanje Francuske i Britanije u pitanju pružanja bilo kakve zaštite Austriji uslovilo je pasivno

331 **Ibid., ASFRJ, A-I, M. S. 1938. F-24, odgovor Milana Stojadinovića na pitanje senatora KJ bb. od 16. marta 1938; DGFP, D, 1. nr. 363 pp. 583—584; M. Vanku, o. c. p. 205.**

332 PA, Pol. IV, 41. Politik, Jugoslawien 2, Bd. 1. izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda — AA, nr. 762 od 18. marta 1938.

držanje čehoslovačke vlade. Preko svog poslanstva u Berlinu dato je na znanje Nemcima da će Čehoslovačka u ćelom problemu oko anšlusa ostati po strani.[333] No bilo je ovo zvanično držanje vlade, dok je istovremeno Beneš pokušavao da probudi usnulu pažnju zemalja Male antante i Balkanskog sporazuma da učine nešto u korist zaštite Čehoslovačke, ili bar u cilju daljeg obuzdavanja apetita Rajha u ovom predelu Evrope. Benešova tajna inicijativa nije bila prihvaćena ni u Beogradu ni u Bukureštu, jer se nisu usuđivali da maknu prstom protiv nemačkog Rajha.[334]

Mađarska vlada nije imala razloga da se raduje ulasku Nemaca u Austriju, ali očekujući od tog poduhvata i neke sopstvene koristi, pre svega podršku u pogledu teritorijalnih zahteva prema drugim zemljama, blagonaklono se odnosila prema anšlusu. Prema novinskim ve9tima, zvanična mađarska javnost dočekala je propast svoga suseda sa pohvalama Rajhu i istovremeno sa strahom od zahuktalog nemačkog kolosa koji se nije nameravao tu zaustaviti.[335]

Anšlus je primljen sa strepnjom i u susednim zemljama na Balkanskom poluotoku. Iako ove zemlje, naročito geografski udaljene Grčka i Turska, nisu još imale razloga da se plaše, brzo gušenje jedne samostalne države ukazivalo je na latentnu opasnost za male narode u vrtlogu velikih obračuna i konfrontiranja velikih sila. Na dan ulaska nemačkih trupa u Beč, ministar inostranih poslova Turske je izjavio da je likvidacije nezavisne Austrije svršen čin, a Kemal Ataturk je izneo mišljenje da je anšlus samo etapa pohoda Rajha prema istoku. Među balkanskim saveznicima utvrđen je dogovor da se o anšlusu ne daje nikakva zvanična izjava, što je ibilo u službi politike laviranja.[336]

Vodeća garnitura u Bugarskoj sa kraljem Borisom i Kjoseivanovim nije imala razloga da bude nezadovoljna nemačkim potezom u Austriji. Moćna Nemačka, sa kojom je ona imala odlične ekonomske odnose li izgrađivala isto tako političke i druge veze, pružala je šansu bugarskoj buržoaziji da u perspektivi pod okriljem Rajha ostvari barem deo svojih ekspanzionističkih zahteva prema susednim zemljama. U vreme zaoštravanja austrijske krize vlada Bugarske je, kako smo ranije videli vodila sa Nemcima pregovore o unapređenju međusobne saradnje.

Nasuprot kolebljivom i mlakom suprotstavljanju nemačkoj agresiji na Austriju vlada Engleske i Francuske i većine vladajućih struktura u ostalim evropskim zemljama, demokratske snage u svim ovim zemljama, naročito radnički pokreti, i Sovjetski Savez najoštrije su osudili ovaj agresivni korak Nemačke.[337]

333 ADAP, D, 2, nr. 72 p. 123; Uporedi i nr: 69—77 pp. 122—126.

334 DGFP, D, 1, nr. 39U p. 604; ADAP, D, 5, nr. 186 pp. 219—220; M. Vanku, o. c. pp. 213–214.

335 v. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941.* Beograd 1976. pp. 266——267; *Allianz, Hitler-Horthy-Mussolini.* .. nr. 21—25 pp. 161—169; ADAP, D, 5, nr. 182 pp. 215—216, 188 pp. 221— 222.

336 DASIP, AP, 1938. F-30, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Ankare — MIP KJ str. pov. br. 43 od 13. marta 1938. i pov. br. 19 od marta 1938.

337 ADAP, D, 5, nr. 175 pp. 204—205 i 181 pp. 214—215.

Veliki značaj u jačanju građanskih, buržoaskih antinacističkih snaga i pokreta u svetu imalo je nepomirljivo držanje dela opozicije i posebno držanje jednog od budućih vođa antihitlerovske Evrope Vinstona Čerčila (Winston Spencer Churchill). Njegov govor u Donjem domu, neposredno posle ulaska nemačkih nacista u Beč, 14. marta, bio je poziv demokratskim i antitotalitaristički opredeljenim snagama celoga sveta na okupljanje protiv fašizma kao najveće opasnosti u istoriji. Cerčil je tada svetu ukazao da se cela Evropa nalazi pred jednim agresivnim programom koji će nastupati u etapama i da je Austrija samo njegova prva etapa. Ukazao je na dva puta, ili se pokoriti kao Austrija i propasti, dii se udružiti i boriti protiv opasnosti.[338]

Sovjetska diplomatija preduzela je odgovarajuće korake da se udruživanjem antinacističkih snaga suzbije nacistička opasnost. Vladama Francuske i Britanije upućen je 17. marta 1938. predlog da se na jednoj međunarodnoj konferenciji raspravlja o slučaju Austrije i da se pokušaju naći osnove za saradnju i organizovaniji otpor nacističkom ekspanzionizmu. Ali vlade Francuske i Britanije nisu prihvatile ovaj predlog, jer bi njihova saradnja sa Sovjetima dovela do još većeg besa sila osovina.[339]

U svim zemljama Evrope digli su svoj glas protiv nacističke agresije u Austriji revolucionarni radnički pokret i demokratske snage. Ovaj revolt je posebno snažno bio izražen u neposredno ugroženim zemljama u jugoistočnoj Evropi, Jugoslaviji, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i drugim zemljama.

Osuda nemačke agresije od strane radnika, omladine, napredne demokratske javnosti bila je veoma oštra u svim predelima Kraljevine Jugoslavije. U Sloveniji, koja se našla direktno ugrožena, svoj glas je digla i većina buržoaskih građanskih partija.

Centralni komitet KPJ povodom nemačke agresije na Austriju izdao je proglas u kojem je ukazano da je to samo prvi korak nemačkog nacionalsocijalizma na njegovom putu razbijanja i potčinjavanja Jugoslavije i pokoravanja svih malih zemalja na jugoistoku Evrope.[340]

Anšlus Austrije bio je prvi veliki korak obnovljenog germanskog carstva, Trećeg nemačkog rajha prema evropskom jugoistoku i prvi krupni osvajački zalogaj nemačkih nacista koji će usloviti još veću žeđ za novim pohodima i osvajanjima. Do ovog početnog uspeha nacista došlo se zahvaljujući neslozi i razbijenosti antifašistički op-

[338] **В. Черчил, o. c. pp. 254—255.**

ззэ DDF, II, 8 nr. 479 pp. 890—892; II, 9, nr. 17 pp. 28—30, 31 pp. 55; DGFP III, 1. nr. 90 pp. 62—64, 116 p. 101; *ДВП СССР* XXI, nr. 82 pp. 128—129. Sire o ovom: Ю. Н. Рахманинов, *Проблема европейской безопасности, исторический опыт ее решения 1917—1977,* Москва 1979, pp. 104—197; В. Я. Сиполс, *Дипломатическая Борьба накануне второй мировой войны,* Москва 1979, pp. 166—167; W. Hofer, o. c. pp. 56—57.

[340] **Arhiv RPJ, Fond Kl Izveštaji Josipa Broza Tita (Valtera) — Kl od marta 1938; Ibid., Fond CK KPJ, 1. III/1938, Proglas CK KPJ povodom anšlusa marta 1938; M. Vanku, o. c. pp. 206—208; *История Венгрии,* p. 287.**

redeljenih snaga Evrope — od komunista kao najvećih protivnika sila osovine do dela konzervativaca koji se nisu dali pridobiti od nasrtljivih totalitarističkih agitatora. Ove daleko brojnije snage od agresivnih nacionalsocij alističkih sila Evrope i sveta počele su gubiti prestiž samo zahvaljujući svojoj neslozi. Služeći se metodom razje-dinjavanja protivnika, Hitler je vičući na »trule« zapadne demo-kratije uapeo da pridobije Musolinija, a šireći histeriju komunističke opasnosti da oslabi snagu građanskih demokratija na zapadu.

U jugoistočnoj Evropi služio se veštom metodom izlučivanja žrtve i njenog izolovanja i odvajanja od sledećih žrtava. Redovno se u vreme obračuna sa jednom žrtvom sledećoj udvarao. I dok je pre-ma Austriji iz dana u dan pojačavan pritisak, prema zemljama druge linije — Jugoslaviji, Rumuniji pa i Mađarskoj — korišćena je po-sebna taktika prijateljskog pridobijanja.

Priključenje Austrije i nešto kasnije usmeravanje udara prema Cehoslovačkoj, pored moralno-političkog značaja zbog zaokruženja jezgra budućeg Velikog germanskog carstva i zadobijanja velikih privrednih, sirovinskih i materijalnih koristi, imala je za Rajh i ne-ke druge vrednosti.

Austrija je, kako je to još u to vreme zapazio Vinston Cerčil, činila kapiju jugoistočne Evrope čija se strategijska, privredna, sao-braćajna d opšta vrednost nije mogla proceniti. Strategijski ona je potpuno otkrivala srednje Podunavlje i otvarala pravac nadiranja niz Dunav prema drugoj liniji ekspanzije koju su činili Jugoslavija, Mađarska, Rumunija. Zahvatanjem ove kapije stvorene su povoljne mogućnosti u borbi protiv britanske konkurencije na prostoru treće linije, u Grčkoj i Turskoj.

I u političkom smislu zaposedanje Beča i Austrije imalo je za Nemačku neprocenjeno značenje. Ovim je osigurana južna brana nemačkog Rajha od preteranih pretenzija prijateljske Italije prema Podunavlju i jugoistočnoj Evropi. Tradicionalne političke, kulturne i druge veze Austrije sa jugoistočnom Evropom omogućile su brže učvršćivanje nemačkih pozicija na ćelom ovom području. Ulaskom Nemaca u Austriju Kraljevina Jugoslavija se našla u makazama osovinskih sila, tako da je bila mala verovatnoća da će neka jugo-slovenska vlada imati smelosti da se direktno konfrontira protiv sila osovine.

Velike su bile i privredne i ekonomske dobiti. Veliki rajh, kako se nazivala Nemačka posle anšlusa, preuzimanjem spoljnotrgovin-ske razmene Austrije povećao je ukupan iznos svoje razmene za 10%. Povećana je godišnja proizvodnja železne rude, neophodne za drugi četvorogodišnji plan i za ratne pripreme, za novih 3 miliona tona godišnje. U austrijskim bankama je zatečeno preko 240 miliona šilinga u zlatu, preko 160 miliona šilinga deponovanih u stranim va-lutama, ii preko 300 miliona šilinga inostranih vrednosti, što je omo-gućilo nove nabavke rezervi sirovina za industriju Rajha koje su bile već gotovo iscrpljene.

I na kraju, za čovečanstvo je bilo najtragičnije što je lakom pobedom nad Austrijom nacistički nemački militarizam dobio još veći i nezajažljiviji apetit za novim pohodima i udarima protiv civilizacije i tekovina ljudskog društva, a njegov vođa Hitler samouobraženje da je on voljom proviđenja predodređen da sruši sve ono što je do tada stvoreno i da gradi svoj »novi svet« 'sile i ljudske tragedije.

U ovakvom ubeđenju nemački nacisti će odmah posle uništenja austrijske samostalnosti usmeriti pravac svog udara prema narednoj žrtvi, Čehoslovačkoj.[341]

[341] **B. Черчил, o. c. p. 244; J. M. ЛовановиН, o. c. I, pp. 421—422; R. I.uža, o. c. p. 51.**

Ministar inostranih poslova Francuske Ivon Delbos i Milan Stojadinović kod spomenika Neznanom junaku na Avali, decembra 1937. godine

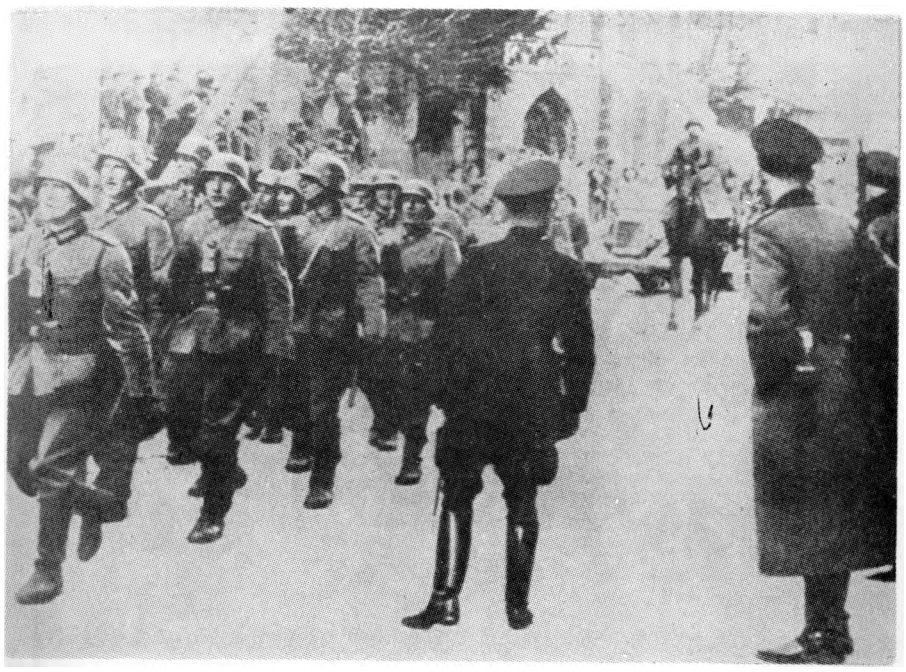
Za vreme sednice predstavnika Male antante: Milan Stojadinović, Viktor Antonesku (u sredini) ministar spoljnih poslova Rumunije i Kamil Krofta, ministar spoljnih poslova Čehoslovačke, u Beogradu 1937. godine

Predsednici vlada kraljevina Bugarske i Jugoslavije: Georgi Kjoseivanov i Milan Stojadinović na železničkoj stanici u Nišu

Hitlerov specijalni izaslanik i ambasador u Austriji Frane fon Papen sa ministrima inostranih poslova Austrije i Nemačke, Gvidom Smitom i fon Nojratom, u Beču februara 1937. godine

Ulazak nemačke vojske u Beč marta 1938. godine

Milan Stojadinović i grof Ćano u Belju 1939. godine

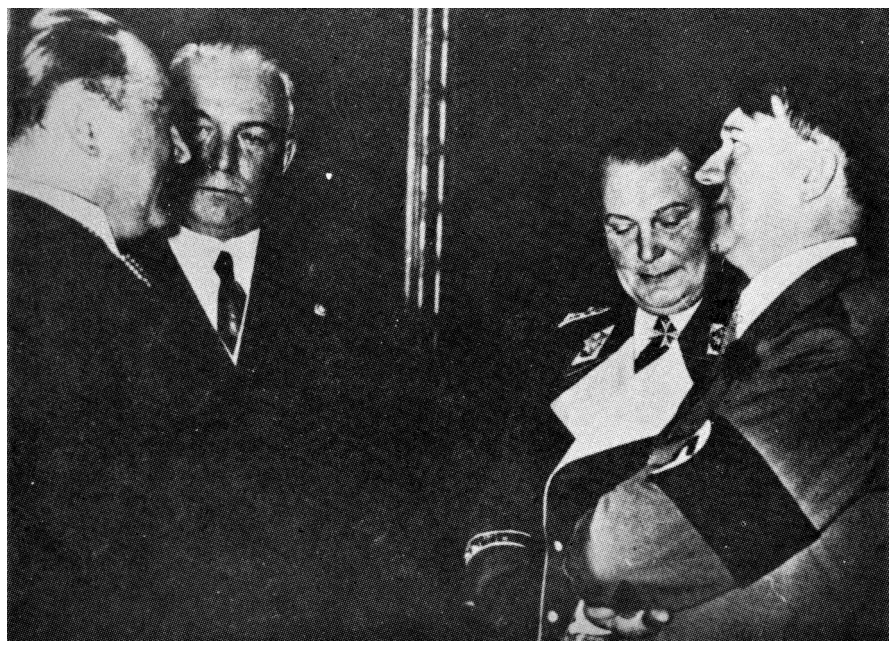
Hitler u pohodu kroz Austriju marta 1938. godine

Milan Stojadinović i Benito Musolini na defileu Crnih košulja u Rimu

Milan Stojadinović i grof Ćano prilikom dolaska na Belje, januara 1939. godine

Milan Stojadinović sa Hitlerom i Geringem prilikom posete Nemačkoj 1938.

U vreme razlaganja Male antante, predstavnici članica Male antante: Kamil Krofta, Milan Stojadinović, Komnen Petresku, na Bledu u hotelu »Toplice«, u vreme zasedanja

Glava treća

IZOLACIJA ČEHOSLOVAČKE REPUBLIKE, MINHENSKI SPORAZUM I NJEGOVE POSLEDICE

Odmah po uništenju Austrijske Republike nemački nacisti su sve svoje snage usredsredili protiv Cehoslovačke. Uz primenu već oprobanih metoda i sredstava, propagandnog, političkog, vojnog i ekonomskog karaktera, u procesu podrivanja i uništavanja Čehoslovačke Republike koristiće jedno novo sredstvo — raspirivanje međunacionalnih protivrečnosti, koje će kasnije obavezno primenjivati u svim malim zemljama u jugoistočnoj Evropi u kojima žive više naroda zajedno. Ovo najrazornije sredstvo postaće glavno oruđe u unutarnjem razjedinjavanju naroda u Čehoslovačkoj, a zatim u potpunoj dezagregaciji čehoslovačke državne zajednice i konačno u njenom uništavanju. Uz drugorazrednu funkciju mađarske, poljske, ukrajinske i drugih nacionalnih manjina, glavnu ulogu u unutarnjem rastrojavanju i uništavanju čehoslovačke države odigraće sudetski Nemci.[1]

[1] **Sire o odnosima u srednjoj Evropi u vreme Sudetske krize: В. К. Волков, *Германско-югославские отношения и развал Малой антанты, 1933—1938,* Москва 1966; Isti autor, *Мюнхенский сговор и балканские страны,* Москва 1978; Б. А. Матвеев, *Провал мюнхенской политики (1938—1939),* Москва 1955; В. Г. Поляков, *Англия и мюнхенский сговор,* Москва 1960; Ф. Д. Волков, *СССР — Англия 1929—1945,* Москва 1964; В. Т. Фомин, *Агрессия фашистской Германии в Европе 1933—1939, гг.* Москва 1963; З. С. Белоусова, *Французская дипломатия накануне Мюнхена,* Москва 1964; И. И. Поп, *Чехословацко-венгерские отношения (1935—1939)* Москва 1973; *Мюнхенскиот договор и зугословенските и чехословачките народи,* zbornik radova, Скоще 1980; V. Kràl, *Spojenectvi èehoslovensko-sovétské v evropské politice 1935—1939,* Praha 1970; J. Kokoška, Plan »Grün«, Praha 1968; W. L. Shirer, *Uspon i pad Trećeg Rajha,* svezak drugi, *Put u rat,* Zagreb, 1977; A. *History of the Czeshoslovalc Republic 1918—1948,* zbornik radova, priredili: S. Mamatey i R. Luža, Princeton, New Jersey 1973; J. W. Bruegel, *Czechoslooakia before Munich, The German Minority Problem and Britich Appeasement Policy,* Cambridge, 1973; J. W. Wheeler-Bennett, Munich, Prologe to Tragedy, New York, 1948; R. M. Smelser, *The Sudeten Problem 1933—1938, Volkstumspolitik and the Formulation of Nazi Foreign Policy,* Midletown, Connecticut, 1S75; A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War,* London, 1972; J. Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars,* Seattle — — London, 1977; H. K. G. Rönnefart, *Die Sudetenkrise in der Internationalen Politik,* I i II. Wiesbaden, 1961; W. Hofer, *Die Diktatur Hitlers, bis zum Beginn des Zweiten Weltkriegs,* Konstanz, 1960; A. Kuhn, *Hitlers aussenpolitisches Programm,* Stuttgart, 1970; P. Schmit, *Statist auf diplomatischer Büne 1923*—45, Bonn, 1949; U. von Hassell, *Vom ändern Deutschland,* Zürich — Freiburg, 1946; K. Hildebrand, *The Foreign Policy of the Third Reich,* London, 1973; E. Cam-**

Nacistička ofanziva protiv Čehoslovačke nije imala za cilj oslobođenje Sudeta, već uništenje cele Čehoslovačke i pohod u svet agresije. Bio je to drugi veliki korak nemačkog nacizma na putu ostvarenja gospodstva više nemačke rase u Evropi i njenog primata u svetskim okvirima. I bez podrške sudetskih Nemaca nacisti bi krenuli putem osvajačkih pohoda, ali bi im svakako bilo teže, naročito u početnoj fazi ostvarivanja njihove ekspanzije u predelima centralne Evrope.

Razvoj događaja pokazaće da će sudetski Nemci predstavljati udarnu snagu još vojnički nedovoljno opremljene Nemačke. Prikupljanje ne baš mnogobrojnih nemačkih divizija i zveckanje oružjem prema isto tako dobro opremljenoj i naoružanoj čehoslovačkoj armiji moglo je u datim uslovima da ima samo drugostepenu funkciju. Videćemo kasnije da su se Hitlerovi generali u prvo vreme plašili rata, videći u njemu, ukoliko on prerano plane, sigurnu propast i Hitlera i nacističke Nemačke. U ime očuvanja obnovljene Nemačke deo generaliteta je bio spreman, u to vreme, da ide čak na obaranje Hitlera o čemu ćemo kasnije nešto više reći.

I Hitler je predosećao tu opasnost i sve svoje govorničke i druge mogućnosti je usmerio u raspravljanje sudetskog pitanja i njegovo prezentiranje kao svetskog problema kojeg je trebalo da rešavaju velike sile. Na žalost, Hitler će zbog nebudnosti antitotalitarističkog sveta, nesloge među zemljama koje je ugrožavao fašizam, nepripremljenosti jednog broja država, nastojanja da se rat odgodi, zatim zbog nastojanja da se dobije na vremenu itd. uspeti da sve svoje ambicje sakrije za sudetski problem, da Minhenskim diktatom razbije snažan bedem odbrambenih linija ČSR bez ijednog ozbiljnog pucnja, i da tu demokratsku i vojnički jaku republiku u haosu razbuđenih nacionalističkih strasti Slovaka, Mađara, Poljaka i drugih, koji su do tada dobro živeli u Čehoslovačkoj, razbije i da na njenim ruševinama izvede pripreme za ipočetak drugog svetskog rata.

1. PRETVARANJE SUDETSKOG PITANJA U EVROPSKI PROBLEM

U prve četiri godine svoga postojanja, videli smo, Treći Rajh je u svom radu protiv Čehoslovačke uglavnom koristio dve mogućnosti: delovanje u okviru sudetske narodnosne grupe u samoj zemlji i

pus, *Intelegrea Balcanica,* Bucures^i 1972; D. Hoggan, *Der Erzwungene Krieg,* Tübingen 1977; H. Batowski, *Europa zmierza ku prezepaščU,* Poznan 1977; *Kolektivna bezpečnost v minulosti a sùcasnosti,* zbornik radova, Bratislava 1977; *Nemecky imperialismus proti CSR (1919—1939)* zbornik, Praha, 1962; В. Черчил, *Други светски рат,* том I, *Бура се спрема,* Београд, s. a; 2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata,* u zborniku: *Istorija XX veka,* II Beograd 1961; А. МитровиЬ, Вреже *не-Трпejвueux,* Београд 1974; Č. Popov, *Od Versaja do Danciga,* Beograd 1976; M. Vanku, *Mala antanta, 1920—1938,* Titovo Užice 1969; В. Я. Сиполс, *Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны,* Москва 1979; К. К. Шириня, *Стратегия и тактика Коминтерна в борбе против фашизма и войны (1934—1939)* Москва 1979.

rad na izolaciji Čehoslovačke u međunarodnim odnosima sa posebnim težištem na odvajanje od nje njenih saveznika Jugoslavije i Rumunije. Proces pridobijanja sudetskih Nemaca za Rajh bio je do kraja 1937. uglavnom završen. Prema podacima koje beleže nacistički dokumenti, i koji su svakako nešto preterani, u Sudetskoj oblasti je bilo krajem 1937. oko 600.000 organizovanih članova nacističke Sudetske nemačke partije (Sudetendeutsche Partei), što bi značilo da je sve punoletno nemačko stanovništvo već bilo aktivno uključeno u rad za Treći Rajh.[2] Bez sumnje je da su nacisti početkom 1938. imali ostvaren apsolutni uticaj među sudetskim Nemcima. Nekada veoma jake buržoasko-demokratske partije sudetskih Nemaca Partija hrišćanskih socijalista (Der Deutschen Cristlich-sozialen Partei), Savez zemljoradnika (Des deutschen Bundes der Landwirte) i neke druge tada su jedva životarile.

No i pored ostvarenog uticaj a medu Nemcima i relativno povoljnih unutarnjih mogućnosti, Sudetska nemačka partija nije se upuštala u otvorene sukobe sa režimom u ČSR. Više su korišćene propagandno-političke mere u cilju što potpunijeg zavođenja Nemaca u Čehoslovačkoj i njihovog odvajanja od režima, širenju vesti o pripadanju moćnom nemačkom Rajhu i potrebe da se njemu služi svim svojim bićem, izučavanju nacističke štampe i literature, usvajanju nacističke ideologije itd. Glavni razlog za ovako postupno i umereno vođenje nemačkog pokreta u Čehoslovačkoj, bila je nedovoljna mogućnost političkog i vojnog angažovanja Rajha u direktnom rušenju Čehoslovačke Republike, koja je u to vreme bila u poređenju sa Rajhom dosta jaka kako u vojnom smislu, tako i u pogledu unutarnje kohezije čehoslovačkog društva u celini.

Drugom obliku delovanja nacista protiv Čehoslovačke, njenoj izolaciji u međunarodnim odnosima u ovo vreme posvećivano je dosta pažnje. Najsnažnije se, kako smo to videli, delovalo u pravcu Jugoslavije, koja je sticajem niza okolnosti mogla da bude glavni oslonac bezbednosti i opstanka Čehoslovačke Republike. Strah vladajuće garniture u to vreme u Jugoslaviji na čelu sa knezom Pavlom i predsednikom vlade Milanom Stojadinovićem od komunista i demokratskih pokreta u sopstvenoj zemlji i moguće agresije dveju totalitarnih sila izvana, uz niz drugih činilaca, upućivali su zvaničnu Kraljevinu Jugoslaviju u naručje Nemačkoj, što je u isto vreme značilo i udaljavanje od Čehoslovačke. Radi zavaravanja naroda u zemlji, koji je u većini bio za prijateljstvo sa Čehoslovačkom a i antinacističkih snaga u svetu, Stojadinović je ovo napuštanje Čehoslovačke izvodio postupno, prikriveno i vešto, preporučujući da se popuštanjem neutrališe i protivčehoslovačka oštrica iz Berlina.[3]

2 ADAP, D, II nr. 23, p. 46.

[3] ASFRJ, A I M S , 1937/14, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina bb od 2. februara 1937. i koncept izlaganja u Narodnoj skupštini od 4. marta 1937; PA Pol. IV 333 Bd 1. izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 368 od 11. februara 1937. i Pol. IV 632, Bd. 1. izvešt. Nemačke ambasade iz Ankare, nr. 323 od 17. februara 1937.

Sličnu politiku i zbog istih ciljeva vodili su prema Čehoslovačkoj i Rumuni. Rumunska buržoazija još se više plašila komunista i radničkog pokreta zbog blizine Sovjetskog Saveza i zbog južne Besarabije, koju je rumunska buržoazija preotela od Sovjeta u građanskom ratu posle oktobarske revolucije. Strah od Mađara i njihovog sve tešnjeg udruživanja sa Rajhom, odnosno mogućnost da sa te strane Mađari potraže podršku za priključenje mađarske nacionalne manjine u Transilvaniji, upućivali su rumunsku buržoaziju na saradnju sa tim istim Rajhom da bi se dobrom voljom i prijateljstvom umanjila protivrumunska saradnja Mađara i Nemaca.[4]

Nemačka politika izolacije Čehoslovačke putem njenog odvajanja od saveznika Jugoslavije i Rumuni je, odnosno rušenjem Male antante, nailazila je i u 1937. na niz veoma ozbiljnih teškoća. U nastojanjima da se odvoji Rumunija, posebno negativno su delovali mađarsko-rumunski odnosi, odnosno veoma oštro izražene rumunsko-mađarske suprotnosti. Zbog stalnih znakova neprijateljstva od strane Mađarske nije se smela olako prihvatiti politika rušenja veza sa drugim susedom sa kojim nije bilo nerešenih problema sa Čehoslovačkom. Zbog straha od Mađarske, Rumunija je uporno radila na ometanju nemačke akcije na približavanju Beograda i Budimpešte.[5] Da bi izbegao to neprijatno i nerazrešivo klupko, Stojadinović je predlagao Benešu da se sporazume i sprijatelji sa Hitlerom, što realno nije bilo moguće, jer Hitler nije težio prijateljstvu s Cehoslovačkom, već njenom uništenju.[6]

Uzalud su Nemci u toku 1937. u cilju izolacije Čehoslovačke vršili pritisak na Mađare i na Jugoslovene da ubrzaju poslove na sporazumu između dve zemlje uz privremeno rešavanje odnosa sa Rumunijom na principu statusa vivendi, odnosno postojećeg stanja, uz rešavanje nekih sitnijih problema u oblasti mađarsko-rumunskih odnosa.[7] Glavna kočnica bio je stav Rumunije i njeno odbijanje da se diskutuje o nekim koncesijama Mađarima na spornim područjima. Nacisti su ipak shvatili stanje odnosa na Balkanu i posebno probleme sa kojima se njihov glavni pion u slabljenju Male antante Milan Stojadinović morao da bori i unutar zemlje i u spoljnopolitičkim odnosima da bi održao svoj već usmereni i zahuktali pronemački kurs. U cilju pomoći Stojadinoviću i svakako radi jačanja

[4] PA Pol. IV 334 Rumänien 2, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 772 od 23. marta 1937; ASFRJ A I, MS, 137/15, izvešt. Jugoslovenskog poslanstva iz Praga bb. od 22. maja 1937.

[5] Sire: V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941,* Beograd 1976, pp. 212—225.

[6] ASFRJ, A I, MS, 1937/15, izvešt. Jugoslovenskog poslanstva iz Praga bb. od 22. maja 1937; PA Pol. IV 504, Ungarn 2. Bd. 1. izveštaj Nemačkog poslanstva iz Budimpešte nr. 104 od 22. aprila 1937.

[7] PA Pol. IV, 504, Ungarn 2, Bd. 1, Izveštaj Nemačkog poslanstva iz Budimpešte, nr. 142 od 1. juna 1937; Sire: PA Pol. IV, 333 Rumänien 1, Bd. 1, izvešt. Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 129 od 19. juna 1937, i nr. 2119 od 16. jula 1937; ADAP D V, nr. 141, pp. 157—161, 143, pp. 161—162, 145, pp. 164—167, 147, pp. 167—168, 148, pp. 168—169, 149, pp. 169—171.

njegovih pozicija u tim zamršenim jugoslovenskim i balkanskim procesima, odloženi su pritisci i zahtevi da se ide na svaki način na zbližavanje Mađarske i Jugoslavije.[8]

No, ovi delimični uspesi Nemačke na planu izolacije Čehoslovačke Republike nisu obeshrabrili naciste. Delimični neuspeh nastojala je da nadoknadi sve bučnija nacistička propaganda o opasnosti koju Evropi donosi saradnja Čehoslovačke sa SSSR, o potrebi da se ta opasnost na vreme suzbije i da se spase Evropa od komunističke opasnosti.

Izvesno slabljenje pozicija demokratskih pokreta i snaga u svetu: u Spaniji, gde su republikanci gubili inicijativu, u Francuskoj, gde je došlo do krize vlade Narodnog fronta, zatim jačanje uticaj a krajnje konzervativnih snaga u Britaniji itd., navelo je naciste da pribegnu određenim vojnim pretpripremama za eventualno vojničko razbijanje Čehoslovačke. Videli smo da je još 24. juna 1937. izrađen prethodni plan eventualnih ratnih operacija protiv Čehoslovačke, označen kao operacija »Grün«.[9]

Osnovni preduslov uspeha ovog eventualnog vojnog poduhvata nije tražen niti sagledavan u snazi još uvek nedovoljno jake nemačke oružane sile, već upravo u povoljnoj međunarodnoj političkoj situaciji i posebno u očekivanju nekog vida naklonosti ili čak i saradnje konzervativnih struja zapada u tobožnjoj borbi Rajha protiv boljševičke opasnosti.

Nacistima su pružane izvesne osnove za ovakva iščekivanja i nade, na primer jedan od vodećih političara zapada, nešto kasnije i ministar inostranih poslova Engleske lord Halifaks (Edward Wood, Halifax) je u jesen 1937. izjavio da Nemačku smatra tvrđavom zapada protiv boljševizma.[10]

U povoljnim uslovima u vreme sve značajnijih uspeha Rajha u jesen 1937. Sudetska nemačka partija pojačala je svoju zaveru protiv Čehoslovačke Republike. Uza sve masovnije propagandno delovanje, počelo je organizovanje nacističkih manifestacija uz učešće poluvojnički organizovane nacističke omladine. Da bi izbegli protivmere režima, sudetski Nemci su počeli sve masovnije da prebegavaju preko granice i da se uključuju u aktivne vojne ili političke organizacije stvorene na nemačkoj teritoriji u cilju delovanja protiv čehoslovačke Republike. Uporedo sa tim pojačana je propagandna aktivnost iz Rajha protiv čehoslovačke vlade.

Vlada Čehoslovačke, po preporukama svojih saveznika i u nastojanjima da se spreči razvoj opasne situacije, pokazala je spremnost da razgovara o problemima sudetskih Nemaca i da se pokušaju

[8] ASFRJ A I, MS, 1937/15, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Berlina bb. od 30. juna 1937; PA Pol. IV 336, Rumänien 3, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta, nr. 2310 od 5. avgusta 1937.

[9] W. L. Shirer, *Uspon i pad Trećeg Reicha,* Zagreb 1977. drugi svezak, pp. 107—108; DGFP, D, I, nr. 232 p. 433.

[10] *Документы и материалы кануна второй мировой войны,* том I, Москва 1948, nr. 1, pp. 16 i 35.

naći rešenja tih problema u okvirima cehoslovačke države i na temeljima postojećeg ustava. U tom smislu došlo je 16. septembra 1937. i do pregovora između predstavnika Sudetske nemačke partije i vlade. Već u toku prvih susreta i razgovora sa predstavnicima vlade i samim predsednikom vlade dr Milanom Hodžom, vođa sudetskih Nemaca Henlajn (Konrad Henlein) je oštrim istupima otkrio prave namere pokreta Sudetske nemačke partije, koja nije želela sporazumevanje i saradnju sa Česima, već obrnuto, zaoštravanje odnosa i podrivanje države. Pobijajući da je režim i vlada u Pragu do tada išta pozitivnog učinila u cilju sporazuma, odnosno rešavanja nemačkog pitanja u Cehoslovačkoj, on je izrazio sumnju da će taj režim uopšte uspeti da nađe puteve rešavanja sudetskog pitanja. Bila je to logika Hitlerovih nacista, koji su mogućnost rešavanja toga pitanja nalazili samo u činu rušenja Cehoslovačke Republike, što je i bio glavni cilj antičehoslovačke politike Berlina.

Saveti predsednika Hodže upućeni Henlajnu i njegovim saradnicima da Sudeti vode svoju, nemačku politiku u Cehoslovačkoj, a ne politiku druge države, aludirajući na Rajh, nisu imali efekta.[11]

Početkom oktobra 1937. diplomatije dveju zemalja počele su razgovore o sudetskom pitanju. Nemački poslanik u Pragu Ajzenlor (Ernst Eisenlohr) izneo je čehoslovačkom ministru spoljnih poslova Krofti glavne probleme koje je trebalo rešiti, svakako u duhu želja Rajha: o antinemačkoj praksi režima (otpuštanje sa posla, proterivanja iz mesta boravka, oduzimanje poseda od Nemaca u pograničnoj zoni itd.), o upotrebi nemačkog jezika, o pitanju upotrebe nemačke zastave, legalizacija Sudetske nemačke partije, prodaja u Čehoslovačkoj Hitlerove knjige Mein Kampf, ukidanje cenzure i drugo.[12]

Pošto je čehoslovačka vlada pokazala spremnost da se razgovara o svim zahtevima koje su istakli predstavnici Rajha, nacisti su pribegli svojoj uhodanoj praksi da ispadima ili novim zahtevima pokvare te pregovore. Tako je bilo i ovoga puta. U trenutku kad su prilike za pregovore bile povoljne, polu vojnički organizovane grupe sudetskih nacista inscenirale su sukobe sa žandarima i policijom, što će nacisti u Rajhu i rukovodstvo Sudetske nemačke partije iskoristiti kao povod za širenje antičehoslovačke kampanje.[13]

U cilju pridobijanja svetske javnosti za istvar sudetskih Nemaca u Londonu je od 10. do 15. oktobra 1937. boravio vođa sudetskih Nemaca Henlajn i tamo istakao zahtev za davanje autonomije sudetskim Nemcima u Cehoslovačkoj.[14]

Nastojeći da se problem Sudeta ne lansira u svetske metropole već da se njegovo rešenje traži u samoj Cehoslovačkoj, za razgovore sa predstavnicima Sudetske nemačke partije lično se zainteresovao i zauzeo predsednik republike Beneš. Pošto sa strane nacističkih

[11] **ADAP D, II, nr. 1, pp. 3—9.**
[12] **Ibid., nr. 3, pp. 11—16.**
[13] **Ibid., nr. 5, pp. 17—21, 7, p. 22, 9, p. 23 i 10. p. 24.**
[14] **Ibid., nr. 8, pp. 22—23 i 12, p. 25.**

vođa u Čehoslovačkoj nije pokazivana dobra volja da se odazovu na ove pozive, Beneš je pokazao spremnost da o svemu i lično razgovara i sa Nemcima iz Rajha.[15]

U razgovorima koji su vođeni između predsednika republike Beneša i nemačkog poslanika Ajzenlora u novembru 1937. pretresana su sva pitanja koja su dotada istakli sudetski Nemci, i sa strane Beneša pokazana je dobra volja da se za sve nađu rešenja, svakako u okviru ustava i drugih zakona Republike, na šta Nemci nisu bili spremni da pristanu. Koristeći se dobro organizovanom propagandom u svetu, Rajh je uspeo da sudetski problem već postavi kao evropsko pitanje. U jednom broju zemalja nacisti su uspeli da nature svoje viđenje rešenja sudetskog pitanja. U Engleskoj je znatan deo konzervativnih krugova zastupao stranu sudetskih Nemaca i tražio široku autonomiju za njih, suprotno mogućnostima koje je pružao čehoslovački ustav. Jaku podršku su sudetski nacisti imali i kod konzervativnih krugova u zemljama jugoistočne Evrope.[16]

Ova podrška konzervativnih krugova u svetu ohrabrila je Sudetsku nemačku partiju, koja stalno proširuje kompleks svojih zahteva vladi Čehoslovačke sa osnovnim ciljem da ne dođe do rešenja, već da se što više doprinese izolaciji Čehoslovačke Republike. U opširnom pismu koje je Henlajn 19. novembra 1937. uputio Hitleru, obećava se vernost i privrženost sudetskih Nemaca Rajhu i borba za rešenje sudetskog problema u duhu želje i preporuka nacista iz Nemačke.

Pod uticajem iz Londona počela je da menja svoje stanovište u pogledu rešenja sudetskog pitanja i vlada Francuske. Ranije podržavano stanovište vlade Čehoslovačke da rešenje spora treba tražiti u okviru postojećih zakona sve je više ustupalo mesto mišljenju da sudetskim Nemcima treba dati široku autonomiju, što se nije moglo uklopiti u postojeće ustavne norme Čehoslovačke Republike.[17] Prilikom razgovora predsednika francuske vlade Šotana (Camille Chautemps) i ministra inostranih poslova Delbosa sa britanskim premijerom Čemberlenom (Neville Chamberlain) i ministrom inostranih poslova Idnom (Anthony Eden), krajem novembra 1937, zauzet je zajednički stav da se moraju činiti ustupci i žrtve na račun Čehoslovačake da bi se izbegao napad Nemaca i svetski rat.[18] Prilikom puta po zemljama srednje Evrope i Balkana i posete Pragu, Delbos je u decembru savetovao Čehoslovačkoj da se sporazume sa sudetskim Nemcima, pa i uz neke ustupke koji se moraju tražiti van okvira ustava.

[15] **Ibid., nr. 15, p. 27, 16, p. 27, 17, pp. 28—29.**

[16] **Ibid., nr. 18, pp. 30—36, 19, p. 37; Sire o ovom pitanju: ibid., nr. 20, 21, 22; Bd. V, nr. 142, 143, 144, 145, 149.**
ADAP, D, II, nr. 23, p. 41; DDF, II, 7, nr. 282, pp. 509—513, 287 pp. 518—245.

[18] **Sire o odnosima Nemačke i zapadnih sila kao i zapadnih sila sa zemljama centralne i istočne Evrope; D. Deutsch, *Germania's next Aims,* London 1939; S. Aster, *1939. The making of the Second world War,* London, 1973; I. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nous jours,* Paris, 1978; E. M. Robertson, *Hitler's Pre-War Policy and Military Plans 1933—1939,* London 1963; W. Hofer, *Die Vorgeschichte des Zweiten Weltkrieges — Legende und Wir-***

Vlada Čehoslovačke bila je spremna na ustupke i na svaki sporazum samo pod jednim uslovom, da on ne ide na štetu suvereniteta Čehoslovačke Republike, čime bi se učinio presedan i omogućilo da postavljaju zahteve i pripadnici ostalih naroda u državi. Međutim, nacisti, i oni u Sudetima i oni u Rajhu, išli su za tim da oslabe a zatim i unište Čehoslovačku kao državu. Početkom 1938. paralelno sa pojačanim akcijama nacista u Austriji, pojačana je delatnost sudetskih Nemaca protiv Čehoslovačke.[19] Po krajevima nastanjenim Nemcima počelo je užurbano okupljanje i pripremanje nacista, otkazivana je poslušnost organima režima, izazivani su sukobi i ekscesi. Normalne mere režima da suzbije vršljanje nacista izazvale su revolt u Rajhu, pojačanu propagandnu aktivnost protiv Čehoslovačke, granične incidente, i slično.[20]

Po savetima iz Berlina, Sudetska nemačka partija stupa u vezu sa separatističkim pokretima drugih nacionalnih manjina u Čehoslovačkoj i sa separatističkim strujama u Slovačkoj, i podstiče ih na delovanje protiv vlade u Pragu. Sudetski nacisti podstiču separatiste iz redova ovih manjina i pozivaju ih da pristupe organizovanju otpora merama režima, diverzijama i drugom destruktivnom delovanju protiv države. Najviše pažnje je posvećeno nezadovoljnicima u Slovačkoj, i pomaganju Slovačke narodne partije, kojom je rukovodio Hlinka (Andrej Hlinka), i koja je bila nezadovoljna zbog položaja Slovaka u Republici. Henlajn i Hlinka održali su 8. februara 1938. sastanak na kojem su utvrđeni i ugovoreni oblici borbe i saradnje protiv vlade u Pragu.[21]

klichkeit, **Zürich, 1963; S. Gaetano,** ***Prelude to World War*** **II, London 1953; J. Henke,** ***England in Hitler's politischem Kalkül 1935—1939,*** **Boppard am Rhein 1973; O. Hauser,** ***England und das Dritte Reich,*** **Stuttgart 1972; B. J. Wendt,** ***München 1938,*** **Frankfurt a/M 1965; Isti autor:** ***Economic Appeasement, Handel und Finanz in der britischen deutschland Politik 1933—1939,*** **Hamburg 1971; M. Cowling,** ***The Impact of Britich Politics and British Policy 1933—1940,*** **Cambridge, 1975; M. Remhold,** ***Britisch sichereitspolitik 1934—1938,*** **Düsseldorf, 1976; G. Niedhart,** ***Grossbritannien und die Sowietunion 1934—1939,*** **München 1972; R. Manne,** ***The British Disension for Alliance with Russia, May 1939,*** **u časopisu:** ***Jour. Cont. Hist.*** **V-9, nr. 3, July 1974, pp. 3—26; H. J. Schröder,** ***Deutschand und die Vereinitgten Staaten 1933—1939,*** **Wiesbaden, 1970; F. Knipping,** ***Die amerikanische Ruslandpolitik in der Zeit des Hitler — Stalin Pakts 1939—1941,*** **Tübingen, 1974; W. Treue,** ***Das Dritte Reich und di Westmäachte auf dem Balkan, Zur Struktur der Aussenhandelspolitik Deutschlands, Grossbritaniens und Frankreichs 1933—1939.*** **u časopisu:** ***Vier f. Zeitg.*** **nr. 1, 1953, pp. 45—64;** ***Les relations Franco Alemandes 1933—1939, Colokvium internationale 1933—1939,*** **Strazbur 1975; D. L. Hoggan,** ***Der erzwungene Krieg,*** **Tübingen, 1977; W. L. Shirer, o. c.; В. Черчил, o. c.; H. Königer,** ***Der Weg nach München,*** **Berlin 1958; K. Feiling,** ***The life of Neville Chamberlain,*** **London, 1946; G. Bonnet,** ***Defense de la paix. Fin d'une Europa,*** **Geneve — Paris 1948, tom I i II;** ***Survey of International Affairs,*** **1938, vol. II, Oxford 1951; H. K. G. Rönnefart,** ***Die Sudetenkrise in der internationalen Politik,*** **Bd. 1-2, Wiesbaden 1961.**

[19] ***Документ по истории мюнхенского сговора*** **(dalje skraćeno ДИМ) 1937—1939, Москва 1979, nr. 5, pp. 22—23, 6, pp. 23—27.**

[20] **ADAP D, II, nr. 40, pp. 73—74, 42, pp. 75, 51, pp. 87—88, 52, pp. 88—90, 53, p. 90.**

[21] **Ibid., nr. 54, pp. 97—98, 57, p. 104.**

Slične akcije je Henlajn izvodio u cilju objedinjavanja borbe protiv vlade u Pragu sa mađarskom nacionalnom manjinom. U tu svrhu odlazio je i preko granice u Mađarsku, gde se 11. februara 1938. sastao i sa premijerom Daranjijem i ministrom inostranih poslova Kanjom.[22]

Krajem februara i početkom marta 1938, u skladu sa oprobanom taktikom zbog pripremanja udara prema Austriji, popustila je protivčehoslovačka delatnost kako Nemaca u Sudetima tako i na međudržavnom planu iz Rajha. Naime, neposredno posle održanog testamentarnog sastanka Hitlera i njegovih najbližih saradnika, 5. novembra 1937, zbog promenjenih prilika u svetu Hitler je odustao da mu kao prva žrtva posluži Čehoslovačka i opredelio se da to bude Austrija. Ovaj zaokret mogao se osetiti već prilikom Hitlerovih razgovora krajem novembra 1937. sa državnicima Mađarske, i pogotovo za vreme razgovora polovinom januara 1938. sa predsednikom jugoslovenske vlade Milanom Stojadinovićem.[23]

No, smanjivanje pritiska nije odmah usledilo prema Čehoslovačkoj, jer je Hitler neposredno posle pregovora u Berhtesgadenu 12. februara i ubeđenja da je Sušniga savladao i potpuno pridobio za kapitulaciju, u svom govoru pred Rajstagom 20. februara poručio i Čehoslovacima da će Rajh da »oslobodi« i tri i po miliona sudetskih Nemaca.[24]

Pošto je ovaj govor izazvao izvesnu uzbunu u Pragu, nemačka diplomati ja, prihvatajući privremeno kurs popuštanja prema Čehoslovačkoj, pojačala je svoja nastojanja da se sa Česima uspostave normalni kontakti. Tako je razgovor poslanika Ajzenlora sa premijerom Hodžom već 25. februara tekao u mnogo smirenijoj atmosferi. Čak je učinjena ponuda Čehoslovačkoj da se pristupi poboljšanju privrednih odnosa.[25]

Razumljivo je da Beneš i njegovi saradnici u vladi Čehoslovačke nisu mogli verovati nacistima iz Rajha i da su dobro znali da je to samo trenutni i nužni predah u pritiscima Berlina prema čehoslovačkoj državi. I pored toga oni se nisu usudili da ma šta preduzmu protiv Nemačke u trenucima dok je ona bila svojim snagama angažovana oko Austrije. Na ovakvo držanje Praga uticao je niz činilaca prvenstveno spoljnopolitičkog karaktera, na primer žrtvovanje Austrije od strane vlada Francuske i Britanije, koje su imale jake interese da postoji nezavisna Austrija, procene u međunarodnoj politici da se Hitlerovi ekspanzionistički i osvajački apetiti, bar za jedno vreme, mogu zadovoljiti itd. Na poruke iz Berlina da Rajh nema

22 **Ibid., nr. 58, pp. 105—106, 59, pp. 106—107, 60, pp. 107—108.**

23 ***Allianz, Hitler-Horthy-Mussolini, Dokumente zur ungarischen Aussenpolitik (1933—1944),*** **Budapest 1966, nr. 19, pp. 151—160; ADAP D, II, nr. 163, pp. 187—193.**

24 В. Черчил, о. с. p. 262; M. Domarus, *Hitler, Reden und Proklamationen 1932—1945,* Bd. I *Triumph,* München 1965, p. 801.

25 ADAP D, II, nr. 61, pp. 108—110, 62, pp. 111—114, 63, pp. 115—117.

nikakve neprijateljske namere prema Cehoslovačkoj, i ministar inostranih poslova Cehoslovačke Krofta je izneo da se vlada u Pragu neće mešati u spor Nemačke i Austrije.[26]

Bilo je to upravo ono što su želeli u Berlinu, jer je mešanje Praga moglo da poremeti ne samo pohod prema Beču već da i potpuno preokrene situaciju, suprotno željama i planovima Berlina. Uplitanje Cehoslovačke moglo je uplesti u ovaj problem i niz drugih zemalja i dovesti do zapleta za koje Rajh nije još bio spreman.

U cilju postizanja što jače sigurnosti od strane Cehoslovačke Gering je, i pored zauzetosti u toku presudnog i veoma dinamičnog dvanaestoga marta 1938. uspeo da se na jednom prijemu u Berlinu koji je priređen radi obmane svetske javnosti susretne sa poslanikom Cehoslovačke Mastnim (Vojtech Mastny) i da mu saopšti da nema nikakvih razloga za strepnje u Pragu, da zbivanja u Beču nisu ništa drugo nego raščišćavanje »porodičnih« problema u krugu jedinstvenog nemačkog naroda. Oko pola noći ponovo su razgovarali Gering i Mastni. Čehoslovački poslanik je saopštio Geringu da je njegovu prethodnu poruku preneo vladi u Pragu i da su vesti o mobilizaciji u Cehoslovačkoj izmišljotina. Gering je ponovio, sada u ime Hitlerovo, da želi dobre odnose sa Cehoslovačkom i mir prema njenoj granici.[27]

U međuvremenu je, na poziv ministra Ribentropa, Mastni posetio nemačko Ministarstvo inostranih poslova. Po nalogu Hitlera Ribentrop je saopštio Mastnom da akcija prema Beču ni u kakvom obliku neće biti uperena protiv Praga. Da bi se to potvrdilo u praksi, Hitler je naredio da trupe Vermahta u svom pohodu kroz Austriju ne prilaze bliže od 15 kilometara čehoslovačkoj granici. U isto vreme poručeno je vladi Cehoslovačke da je Hitler spreman za poboljšavanje međudržavnih odnosa. Najavljena je čak mogućnost pregovora o paktu o nenapadanju između dve zemlje. Bile su to ponude vredne poštovanja, da je iza njih stajala stvarna želja da se poboljšaju uzajamni odnosi između dve srednjoevropske zemlje. Na žal<?st, bio je to samo još jednom ponovljeni trik nacista sa namerom da se zavara i odvrati pažnja naredne žrtve od opasnosti.[28]

U Pragu su znali da su sve to samo priče i da će Nemci već posle obaranja režima u Austriji sasvim drugačije govoriti i ponašati se prema Čehoslovačkoj. Ali u datim međunarodnim prilikama, izgleda, nisu imali drugog izbora no da slušaju priče i laži Hitlerovih emisara. Usamljeni, možda su još uvek u ovo vreme mogli da povedu odbrambeni rat sa Rajhom, ali sami nisu smeli da kroje svetsku politiku, jer je to bilo, kao i uvek ranije, rezervisano samo za velike sile. Čehoslovački poslanik u Londonu Masarik (Jan Masaryk) istoga toga dana (dvanaestog marta) zatražio je prijem u Fo-

26 Ibid., nr. 69, p. 122, 70, pp. 122—123.

27 ДИМ, nr. 14, p. 43; ADAP D, II, nr. 69, p. 122, 70, pp. 122—123, 71, p. 123.

28 ДИМ, nr. 15, pp. 44—46: ADAP D, II, nr. 72, p. 123, 74, p. 124, 75, pp. 125—126, 78, p. 127.

rinj of isu i pokušao nagovoriti Britance da dok je još vreme učine potreban korak protiv nemačke akcije u Austriji. Masarik je tom prilikom, ukazujući novom ministru inostranih poslova u vladi Engleske lordu Halifaksu na opasnosti od popuštanja Nemcima, prosto proročanski predskazao tokove razvoja nacističke ekspanzije prema jugoistoku. Pošto je njegov predlog da se posle brisanja Austrije uputi opomena Rajhu da bi svaki novi korak u širenju ekspanzije prema jugoistoku imao nepoželjne posledice u britansko-nemačkim odnosima odbijen, on je rekao da će sutra biti još teže tako nešto učiniti jer će Hitler odmah posle savlađivanja Austrije krenuti na Ćehoslovačku, zatim na Rumuniju i redom dok ne ispuni svoj plan savlađivanja celog evropskog jugoistoka kao baze za dalji pohod na istok.[29]

Odmah posle ulaska jedinica Vermahta u Austriju i gušenja svih unutarnjih otpora, došlo je do promene politike i do usmeravanja svih raspoloživih snaga Rajha u cilju podrivanja i slabljenja čehoslovačke države. Protivčehoslovačka propaganda svih oblika i vidova počela je da deluje još snažnije nego do kraja februara. Prema granicama Čehoslovačke prikupljane su oružane snage Rajha. Organizovana je oružana formacija — legija od Nemaca prebeglih iz Čehoslovačke. Pokreću se i druge političke i vojne akcije uperene protiv čehoslovačke. Sudetska nemačka partija najavila je otvorenu i beskompromisnu borbu protiv postojeće države, a u međunarodnim okvirima Rajh je preduzeo sve mere u cilju izolacije Cehoslovačke.[30]

I unutarnje stanje u Cehoslovačkoj i međunarodne prilike išle su u prilog delovanja nacista protiv Čehoslovačke Republike. U Republici koja je po svojim zakonima i unutarnjem uređenju ubrjana u najdemokratskije zemlje Evrope, bujala je plima nacionalizma i separatizma sve širih razmera.[31] Gotovo cela nacionalna manjina Nemaca koji su živeli na području Čehoslovačke bila je potpala pod uticaj nacionalsocijalizma. Posle anšlusa Austrije prestale su da rade samostalno i uključile se u sastav Sudetske nemačke partije oslabljene buržoaske partije sudetskih Nemaca, Partija hrišćanskih socijalista, Savez zemljoradnika i druge.[32]

Nacionalizam i separatizam počeli su snažno da zahvataju i ostale manjine, mađarsku, poljsku, ukrajinsku kao i građanske pokrete u Slovačkoj. Nemački nacistički pokret Konrada Henlajna nailazio je na sve življu saradnju sa češkim fašistima, koje je predvodio Gajda (Rudolf Gajda), sa Slovačkom narodnom partijom Hlinke, Mađarskom partijom, pa čak i sa konzervativcima u nekim drugim građanskim partijama, na primer u Agrarnoj partiji (grupa oko Zilke) i

[29] **ДИМ, nr. 16, pp. 46—49, 17, p. 49.**

[30] **Uporedi: W. Hofer, *Die Diktatur Hitleres,* Konstanz, 1960, pp. 141—147; A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War,* London 1961, pp. 151—186.**

[31] **W. L. Schirer, o. c. 2. p. 108.**

32 **ДИМ, nr. 30, pp. 63—67; ADAP D, II, nr. 53, p. 91, 112, p. 166.**

druge.[33] Cehoslovačka Republika, koja je bila unitarna zemlja, sve više je pokazivala da je država više naroda koji iskazuju sve manje želje da žive zajedno. Pod uticajem propagandnog i razornog dejstva nacista iz Rajha i iz Sudeta, češki narod, koji je brojno bio manji od svih ostalih naroda zajedno, sve je teže uspevao da održava koheziju države. Uz oko 3,300.000 Nemaca koji su težili priključenju Rajhu, oko 2,400.000 Slovaka tražilo je autonomiju, preko 690.000 Mađara upiralo je oči prema Mađarskoj, oko 80.000 Poljaka bilo je pod snažnim dejstvom propagande iz Varšave, dok je oko 600.000 potkarpatskih Ukrajinaca bilo izloženo najrazličitijim uticajima i kalkulacijama.[34] U spletu niza višenacionalnih srednjoevropskih i južnoevropskih zemalja ceh je prva morala platiti Cehoslovačka Republika i pored toga što su nacionalne manjine u okviru njenih granica uživale najviša manjinska prava. Bilo je to zato jer je bila prva na udaru nemačkog ekspanzionizma.

Nacisti u Rajhu i oni u Sudetima na vreme su uočili i procenili značaj razlaza ostalih nacionalnih manjina sa postojećom državom, i pokušali ih iskoristiti. Osnovnu snagu, svakako uz sadejstvo i najpotpunije korišćenje separatističkih i revizionističkih pokreta i težnji ostalih naroda, predstavljao je pokret sudetskih Nemaca. Osećajući ojačale pozicije u zemlji i snažnu podršku preko granice u Nemačkoj, vođe Sudetske nemačke partije najavljivale su proširivanje zahteva s kojima se do tada istupalo pred vladom Čehoslovačke.[35] Istovremeno od strane Berlina je najavljeno da će ubuduće o sudetskom problemu da vodi brigu Rajh, što je značilo da je sudetsko pitanje izišlo iz okvira čehoslovačke države i postalo problem odnosa između dve države, odnosno svetsko pitanje.

Poslanik Nemačke u Pragu Ajzenlor, razgovarajući sa predsednikom čehoslovačke vlade Hodžom 24. marta 1938, istakao je nove zahteve za rešavanje sudetskog pitanja, koji su zadirali u bezbednost i integritet Čehoslovačke kao države. Pored ostalog, tražen je prekid savezništva sa SSSR, ulazak predstavnika Sudetske nemačke partije u vladu, donošenje zakona o manjinama, ukidanje mera koje su u graničnim područjima Čehoslovačke sprovođene u skladu sa zakonom o bezbednosti i odbrani, a koje su inače bile na snazi u većini zemalja, zatim pravo na širenje nacionalsocijalističke ideologije pod plaštom prava slobodnog izražavanja nacionalnog gledanja na svet, itd.[36]

Nekoliko dana kasnije u Berlinu je boravio vođa sudetskih Nemaca Henlajn u cilju usaglašavanja dejstva protiv Čehoslovačke i dobijanja novih direktiva za rad Sudetske nemačke partije. U razgovorima sa Hitlerom 28. marta Henlajn je dobio listu proširenih

[33] **ДИМ, nr. 18, p. 52; ADAP D, II, nr. 53, pp. 91—97; Uporedi, A *History of the Czechoslovak Republic 1918—1948,* pp. 217—238.**

[34] **DASIP CPB III 1938. april, 4, p. 21—25; W. L. Schirer, o. c. 2, p. 109. ss ADAP D, II, nr. 85, p. 135, 86, p. 136, 87, p. 139, 91, pp. 140—141, 95, pp. 143—144.**

[*36*] **ADAP, D, II, nr. 103, pp. 149—153.**

zahteva koje je trebalo dzneti pred vladu u Pragu. U interesu propagandnog dejstva, naročito na zapadu, istaknut je zahtev da se prekine sa praksom »čehoslovakiziranja« Sudetske oblasti i odnarođavanja sudetskih Nemaca. Pored toga što je za nemačke krajeve tražena najpotpunija autonomija, pred sudetske Nemce je postavljen kao jedan od glavnih zadataka obaranje Čehoslovačko-sovjetskog ugovora o uzajamnoj pomoći, odnosno njihovo direktno uplitanje protiv postojeće državne politike Republike Čehoslovačke i njenih ranije uspostavljenih međunarodnih veza. Hitler nikada nije ni mislio da bi na ove zahteve pristala suverena Čehoslovačka, već je čitav njegov rad bio usmeren na produbljivanje raskola između sudetskih Nemaca i drugih nacionalnih manjina i Čehoslovačke Republike i njene vlade. U stizanju do ovoga cilja Hitler je pridavao veliki značaj podršci koju su sudetskim Nemcima pružale konzervativne snage u evropskim zemljama, pri čemu je posebno cenio vrednost podrške konzervativnih snaga u Britaniji. U tom smislu on je govorio o pozitivnoj ulozi koju su odigrale ranije Henlajnove posete Engleskoj i preporučio mu da tamo ponovo krene.[37]

Sutradan, 29. marta 1938, u cilju detaljnije razrade Hitlerovih preporuka, u Ministarstvu inostranih poslova Nemačke održano je savetovanje o daljim merama u borbi protiv Čehoslovačke Republike. Sastanku su pored ministra Ribentropa i državnog sekretara Makenzena (Hans Georg von Mackensen) podsekretara Vajczekera (Ernst von Weizsäcker), poslanika Ajzenlora, ispred Sudetske nemačke partije prisustvovali Henlajn, Frank (Karl Hermann Frank) i drugi.

Predstavnicima sudetskih Nemaca je rečeno, da iza sudetskih Nemaca i njihove borbe koja ih mora dovesti do »oslobođenja« stoji čitav narod Rajha.

U vezi sa predstojećim pregovorima u Pragu delegatima Sudetske nemačke partije je dato u zadatak da svoje zahteve stalno proširuju i na taj način onemogućavaju delimično rešenje u duhu želja čehoslovačke vlade. Rečeno im je da ukoliko Cesi budu pristali na ranije postavljeni zahtev o ulasku predstavnika sudetskih Nemaca u vladu, ometu njegovu realizaciju. Postupnim proširivanjem zahteva uz pridobijanje svetske javnosti trebalo je ostvariti maksimalni program — »oslobođenje« sudetskih Nemaca, što je podrazumevalo razbijanje Čehoslovačke Republike. Pred vladom Čehoslovačke trebalo je i dalje da nastupaju Henlajn i njegovi saradnici u ime sudetskih Nemaca, a Rajh bi na međudržavnom planu i u međunarodnim okvirima delovao u korist borbe sudetskih Nemaca protiv Cehoslovačke Republike. Ovakva taktika je, prema mišljenju učesnika skupa, bila naročito važna radi pridobijanja Londona i Pariza za nemačku koncepciju rešavanja sudetskog pitanja. Posebno je preporučeno da se pojačaju veze sa ostalim nacionalnim grupama u Čehoslovačkoj i da se sa njima razvija saradnja u borbi protiv vlade CSR.[38]

37 **Ibid., nr. 106, p. 157, 107, p. 158—161.**
38 Ibid., nr. 109, pp. 162—164.

Rezultati ovih direktiva primljenih iz Berlina brzo su se osetili u delovanju nacista kako onih u Sudetskoj oblasti, tako i onih preko nemačke granice koji su pripremani za delovanje protiv Čehoslovačke. Pod dejstvom pojačane propagande iz Rajha i rada mesnih rukovodstava u Sudetskoj oblasti pojavili su se masovni pokreti i manifestacije hiljada poluvojnički organizovanih nacista koji su pod nemačkim zastavama počeli javno da ističu hitlerovske parole »Jedan narod, jedna država, jedan vođa!«[39]

Blago postupanje čehoslovačkih organa prema ovim pokretima dovodilo je do njihovog širenja i omasovljavanja. Ali i to je imalo svojih granica. Kada su čehoslovačke vlasti počele da uvode jače mere predostrožnosti, poslanik Ajzenlor, javljao je iz Praga u Berlin da je stanje u Sudetima tako zaoštreno da je dovoljan samo jedan pucanj prema Nemcima pa da se izazove teško prolivanje krvi.[40]

U uslovima sve jačeg zaoštravanja stanja u Sudetskoj oblasti i međudržavnih odnosa, Hitler je dao nalog Generalštabu Vermahta da precizira i razradi plan oružanog napada na Čehoslovačku, koji je bio donesen 24. juna 1937. pod šifrom »Grün«. U toku 21. i 22. aprila 1938. raspravljano je o ovom planu i Hitler je od ponuđenih varijanti prihvatio onu koja je operaciju protiv Čehoslovačke predviđala u obliku brzo izvedene, munjevite akcije, čime bi se onemogućila eventualna intervencija ostalih evropskih država.[41]

U ovo vreme pripremljen je i kongres Nemačke sudetske partije, na kojem je trebalo dalje razraditi direktive i zadatke koje su vođe ove partije dobile od Hitlera. Na kongresu koji je održan u Karlovim Varima 24. aprila 1938, pored ostalog, usvojen je novi program zahteva koje je Henlajn uputio čehoslovačkoj vladi. Ovaj program od 8 tačaka tražio je u duhu Hitlerovih preporuka autonomiju Nemaca u svim oblicima organizovanja života, pored ostalog i punu slobodu širenja nacionalsocijalističke ideologije u Čehoslovačkoj.[42]

Među češkim rukovodiocima u Pragu nije postojalo jedinstvo u vezi pregovora sa Sudetskom nemačkom partijom o njenim zahtevima. Dok je predsednik vlade Milan Hodža bio za pregovore i izvesna popuštanja, predsednik Beneš je bio protiv svih zahteva koji se nisu mogli uklopiti u postojeći ustav Čehoslovačke Republike. Široku autonomiju koju su zahtevali Nemci Beneš je odbijao jer nije bila u skladu sa ustavom, i istovremeno što je mogla da posluži kao primer ostalim nacionalnim manjinama da postave iste zahteve. Beneš je još uvek optimistički gledao na mogućnost suzbijanja nemačke opasnosti, posebno zbog ubeđenja da ga njegovi saveznici neće ostaviti samog. Na njegov optimizam delovao je ponovni dolazak na vlast vlade Narodnog fronta u Francuskoj, koja je najavljivala spremnost da ispuni savezničke obaveze prema Čehoslovačkoj.[43]

[39] **Ibid., nr. 112, pp. 166—167.**
« Ibid., nr. 123, pp. 180—181.
[41] **W. L. Schirer, o. c. pp. 107—108; ADAP, D, II, nr. 132, pp. 189—190, 133, pp. 190—191.**
« ADAP D, II, nr. 135, p. 192.
[43] **ДИМ, nr. 27, p. 61, 35, pp. 72—73.**

Ali, konzervativna vlada Nevila Čemberlena u Londonu nije delila mišljenje sa novom Blumovom vladom i nastojala je da se i uz ustupke i određene žrtve Čehoslovačke nađe mogućnost nagodbe i zadovoljenja Hitlera. Vlada Engleske je izbegavala zaoštravanje ne samo zbog opasnosti po Ćehoslovačku već i zbog straha od krupnijih poremećaja na evropskom kontinentu koje je mogao da donese rat. Pobeda u eventualnom sukobu i jačanje bilo koje kontinentalne sile, a pogotovo Sovjetskog Saveza, plašili su Čemberlena i njegove saradnike. Na pogrešne proračune i smernice evropske politike engleske vlade ukazivali su državnici iz Britanije i drugih zemalja i pojedini diplomati. Ambasador SAD u Velikoj Britaniji Džozef Kenedi (Joseph P. Kennedy) pokušavao je da ukaže Čemberlenu, još u vreme nacističke ekspanzije na Austriju, na potrebu zauzimanja odlučnijeg kursa protiv osvajačkih apetita Rajha, i pošto u tome nije imao uspeha izjavio je pred sovjetskim ambasadorom Majskim (Ivan Mihailovič Majski) da će Čemberlen najverovatnije sve preduzeti da odvrati vladu Francuske od ispunjavanja njenih obaveza prema Cehoslovačkoj i da će nastaviti politiku ustupaka Nemačkoj i Italiji.[44]

Sovjetski diplomata u Berlinu Astahov (G. A. Astahov) gledao je već krajem marta 1938. veoma pesimistički na razvoj događaja oko Čehoslovačke. On je tačno predvideo da će Berlin, služeći se sudetskim Nemcima i drugim merama, izazvati duboku unutarnju krizu u Cehoslovačkoj. Zatim će uslediti višestuki pritisci iz Berlina, Varšave i Budimpešte i popuštanje vlade u Londonu i Parizu, što će sigurno dovesti do razbijanja čehoslovačke države.[43]

Sovjetski ambasador Majski u svom telegramu Moskvi od 11. maja 1938. dao je vernu sliku Čemberlenove evropske politike. On, pored ostalog, piše da Čemberlen misli da se saradnjom sa Hitlerom, koja bi mu bila naturena kroz pakt četiri velike sile (Engleska, Francuska, Nemačka i Italija), može obuzdati nacistički osvajački mentalitet, odnosno usporiti Hitlerova impulsivnost. Čemberlen je, po mišljenju Majskog, bio spreman na značajne ustupke i žrtve, ne samo na račun Čehoslovačke već i na račun niza drugih zemalja jugoistočne Evrope da bi se smirila i zadovoljila nacistička ekspanzionistička žeđ možda i za 10 do 15 godina, u kojem su se vremenu, po predviđanjima Čemberlena, morale desiti promene i unutar same Nemačke, odnosno slabljenje ili pad nacističke diktature.[46]

Ovakva predviđanja Čemberlena u vezi sa daljim tokovima odnosa i događaja u Evropi uslovila su njegova uporna odbacivanja inicijative Moskve da se dok je još vreme preduzmu odgovarajuće mere protiv ekspanzije sila osovine. Ponuda razgovora na nivou de-

44 Ibid., nr. 31, pp. 67—68; *ДВП СССР* XXI, nr. 88, pp. 132—134, 89, pp. 135, 99 p. 147, 103 pp. 151—153, 111 pp. 164—166, 121 pp. 176—177, 172 pp. 246—247; Sire: Sidney Aster, *1939. The Making of the Second Warld War,* London, 1973, pp. 56—57.

45 ДИМ, nr. 37, pp. 75—76.

46 Ibid., nr. 55, pp. 98—99; *ДВП СССР,* XXI, nr. 172, pp. 246—247; Sire o ovom: И. М. Майский, *Воспоминания Советского дипломата,* Москва 1971.

legaci ja velikih sila od 16. marta 1938, kao i niz drugih predloga i koraka sovjetske vlade u cilju organizovanijeg suprotstavljanja ekspanziji sila osovine, nisu naišle na prihvatanje kod britanske vlade.

Stanje je bilo još više pogoršano krizom vlade u Parizu i dolaskom za premijera Daladjea (Edouard Daladier) i za ministra inostranih poslova Bonea (Georges Bonnet) 10. aprila 1938. koji su naginjali politici popuštanja silama osovine. I pored obećanja da se kurs spoljne politike bivše vlade neće menjati, nova vlada je pokazivala sve manje volje da naturi svoje gledište rešavanja sudetskog pitanja vladi Britanije i sve više padala na liniju politike koju je prema srednjoj Evropi sprovodio Čemberlen. Na savetovanju najviših predstavnika dveju vlada u Londonu 28. i 29. aprila 1938. prihvaćeno je gledište Čemberlena, da se ne sme rizikovati evropski rat zbog sudetskog pitanja, odnosno zbog zaštite integriteta Čehoslovačke. Zaključeno je da se preduzmu mere u cilju mirnog rešenja spora i izbegavanja rata. Obe vlade su uzele obavezu da čine pritiske na vladu Čehoslovačke kako bi se sačuvao Ikakav-takav mir u Evropi.[47]

Osećajući opasnost od ovakvog gledanja zapadnih sila na razvoj događaja oko Čehoslovačke, u Moskvi je krajem aprila održano savetovanje najviših rukovodilaca SSSR na kojem je zaključeno da se pojačaju napori oko okupljanja antinacistički opredeljenih snaga u svetu. U cilju ohrabrenja vlade u Parizu, data je izjava da će SSSR u potpunosti ispuniti svoje obaveze prema Čehoslovačkoj u duhu ugovora o uzajamnoj pomoći.[48] Ali je i ova inicijativa vlade SSSR ostala bez odziva u Londonu i Parizu. Kolebljivost je bila zahvatila i najodgovornije vojne rukovodioce u Londonu i Parizu. Ministar vojske Velike Britanije u to vreme je izjavljivao da je sudbina Čehoslovačke već određena i da ovu zemlju niko ne može spasiti od Nemačke. On je istu sudbinu predvideo i drugim malim zemljama jugoistočne Evrope pre nego što zapadne sile budu u stanju da zaustave vojnu ekspanziju Rajha.[49]

U cilju upoznavanja Nemačke sa savezničkim namerama u vezi sa čehoslovačkim pitanjem, lord Halifaks je 24. aprila 1938. pozvao otpravnika poslova u nemačkoj ambasadi u Londonu Korta (Erich Kordt) i upoznao ga sa britansko-francuskim pogledima na sudetsko pitanje. Ove dve vlade najavile su da će pokušati da se za sudetski problem nađe mirno rešenje. Lord Halifaks je izrazio želju da odnosi između Britanije i Nemačke budu što prijateljskiji i da se ostvari saradnja između tri po krvi srodna naroda, Engleza, Nemaca i Amerikanaca u SAD. Govorio je o nastojanjima Britanije da se putem što tešnje saradnje četiri velike sile, Nemačke, Velike Britanije, Francuske i Italije, poprave međunarodni odnosi i osigura svetski

« DBFP III, 1, nr. 90 pp. 62—64, 164 pp. 198—234, 165 pp. 235, 166 p. 235—238; ДИМ, nr. 22, p. 57, 38 pp. 76—77, 44, pp. 85—86; ADAP D, II, nr. 120, pp. 174—178, 139, pp. 195—196, 140, pp. 196—197; DDF II, 9, nr. 562—588.

« *ДВП СССР,* XXI, nr. 152, p. 223, 161 pp. 227—228, 162 pp. 228—230, 163, pp. 230—232, 169 pp. 240—242; ДИМ, nr. 45, p. 87.

49 ДИМ, nr. 48, p. 91.

mir. Kao jedan od praktičnih koraka na tom putu, po mišljenju Halifaksa, bio je sporazum između Italije i Velike Britanije o poštovanju postojećeg stanja na Sredozemlju, sklopljen 16. aprila 1938. u Rimu.[50]

U skladu sa utvrđenim stavovima, vlade Britanije i Francuske su preko svojih poslanika u Pragu uputile vladi Čehoslovačke pismo u kojem su preporučivale pregovore sa predstavnicima sudetskih Nemaca i prihvatanje njihovih zahteva, kako bi se izbegla mogućnost mešanja i intervencije Nemaca iz Rajha.[51]

Da bi podrška iz Londona bila što jača i svrsishodnija vođa sudetskih Nemaca Henlajm, prema preporuci Hitlera, ponovo je polovinom maja boravio u Londonu. Tamo je održao niz susreta i razgovora sa istaknutim političarima Engleske, nastojeći da što je više moguće ukaže na »težak« položaj sudetskih Nemaca zbog progona od strane režima i na potrebu radikalnog rešavanja sudetskog pitanja, svakako u duhu želja Nemačke. Henlajn je prilikom svih tih susreta širio vesti o rasulu režima u Čehoslovačkoj i nemogućnosti postojeće vlade da reši te probleme, čak ni uz najbolju volju i podršku zapadnih saveznika. Pred antinemački raspoloženim političarima, kakav je bio na primer Vinston Cerčil, Henlajn je nastupao nešto smišljenije, bacajući težište na ostvarenje prava samoopredeljenja za sudetske Nemce.[52]

Nastojanja vlade SSSR da zaustavi kolebanje Francuske u pogledu njenih obaveza prema saveznici Čehoslovačkoj nisu, u ovakvim uslovima, imala uspeha. Formalno, predstavnici Francuske su ostajali pri svojim obavezama iz ugovora, ali su istovremeno zajedno sa Britancima ulagali napore da se vlada Čehoslovačke privoli na popuštanje i žrtvovanje svoga suvereniteta u cilju izbegavanja rata i stvaranja situacije u kojoj bi Francuska morala u praksi da potvrdi svoju vernost paktu o pružanju uzajamne pomoći.[53]

Neposredno pred put Henlajna u London, održano je 4. i 5. maja 1938. pretposlednje zasedanje Stalnog saveta Male antante u Sinaji na kojem je, pored ostalog, trebalo da i članice ovoga saveza odrede svoj stav prema sudetskom pitanju. Predstavnici Jugoslavije i Rumunije preporučili su svojoj saveznici Čehoslovačkoj da prihvati pregovore i da se nagodi sa sudetskim Nemcima. Da bi pred zapadnim saveznicima istakli poštovanje preuzetih obaveza iz okvi-

[50] *Dnevnik grofa Ciana,* I, Zagreb, 1954, p. 109; В. Черчил, o. c. I. pp. 264—266; Sire: ADAP, D, II, nr. 139, pp. 195—196, 140, pp. 264—266; ДИМ, nr. 55, pp. 98—99.

si ADAP, D, II, nr. 145, pp. 201—202, 150, pp. 207—209, 151, pp. 209—210. 154, pp. 212—215; Sire o ovom: ДИМ, nr. 53, pp. 95—96, 54, pp. 96—98; DDF II, 9 nr. 276, pp. 616—617, 281 pp. 625—626; DBFP III, 1 nr. 166 pp. 235—238, 170 p. 241, 174, p. 246, 188, p. 261, 211 pp. 289—290.

52 DGFP III, 1 nr. 219 pp. 297—299, 220 pp. 299—300; W. L. Schirer, o. c. 2, pp. 111—112; В. Черчил, o. c. I, pp. 267—268.

53 ДИМ, nr. 56, pp. 99—100, 57, pp. 100—102, 59, pp. 103—107.

ra ugovora Male antante, predstavnici Rumunije i Jugoslavije su obećali zaštitu Čehoslovačke od eventualnog napada Mađara na ovu zemlju.[54]

Procenjujući da čitav tok zbivanja oko Čehoslovačke ide u prilog politici i namerama Rajha, Hitler je 16. maja naredio svojim generalima da na osnovu ranije izrađenog plana napada na Čehoslovačku izrade detaljniji plan, prema kojem bi nemačka oružana sila mogla u najkraćem roku da se pripremi za upad u Čehoslovačku. Uz ovo Hitler nije zapostavljao ni mere političkog i diplomatskog pritiska prema Pragu. Odmah po povratku iz Londona, Henlajn je primio dopunske direktive od Hitlera i krenuo u Čehoslovačku sa spiskom novih zahteva koje je trebalo izložiti vladi u Pragu.[55]

U Sudetskoj oblasti otpočela je sve intenzivnija konfrontacija između organizacija Nemačke sudetske partije i organa režima, policije i jedinica Čehoslovačke vojske. Pojačane mere u Sudetima uslovljavale su još brže pripreme na nemačkim pograničnim područjima prema Čehoslovačkoj. Vršena je koncentracija jedinica Vermahta i drugih formacija za upad u Čehoslovačku. Poslanik Čehoslovačke u Berlinu Mastni, na temelju provernih podataka, obavestio je svoju vladu o vojnim pripremama prema čehoslovačkoj granici i o mogućnostima da dođe do napada od strane Nemačke.[56]

U skladu sa već uobičajenom praksom optuživanja ugrožene žrtve, fon Ribentrop je 21. maja 1938. pozvao poslanika Mastnog i uložio mu protest Nemačke zbog vojnih priprema Čehoslovačke i tobožnjeg njenog agresivnog držanja prema Rajhu. Na odvažan odgovor poslanika Mastnog da vrši mobilizaciju vojske ne Čehoslovačka već Nemačka, Ribentrop je zapretio da bi »lažne« vesti o koncentraciji Vermahta mogle tobože da prethode stvarnoj mobilizaciji u oilju kažnjavanja Čehoslovačke.[57]

Kao odgovor na drske mere Nemačke, koja je i vršila pripreme za napad i istovremeno optuživala Čehoslovačku, vlada u Pragu je, u cilju odbrane integriteta i bezbednosti zemlje, morala da otpočne delimičnu mobilizaciju. Na pomolu je bila prva od velikih kriza u odnosima dve zemlje nazvana majska kriza.

2. KRIZA NEMAČKO-ČEHOSLOVAČKIH ODNOSA I MINHENSKI DIKTAT

Za nepuna dva meseca posle ulaska nemačkih trupa u Austriju anšlus je bio već predan prošlosti Gubitak koji su osetile velike sile u trenutku propasti Austrije bio je već zaboravljen. Musolini, koji je najviše bio vezan za Austriju i koji je pored iskazivanja

[54] **ASFRJ, A I, M S, 1938/24, Stojadinovićeva zabeleška o zasedanju Male antante, 4-5. maja 1938, u Sinaji, i izveštaj jugosl. deleg. pri Društvunaroda, bb od 16. maja 1938; Sire: M. Vanku, o. c. pp. 233—236.**

[55] **W. L. Schirer, o. c. 2, p. 112.**

[56] **ДИМ, nr. 59, pp. 103—107, 61, p. 112; ADAP, D, II, nr. 158,pp. 217—220.**

57 ДИМ, nr. 63, pp. 116—117.

dobre volje prema Hitleru osećao najviše taj gubitak u vrtlogu novih nada i očekivanja o podeli sveta, polovinom maja 1938. bio je to već zaboravio. Ponovo je počeo glasno da ističe kako je čvrsto uz Hitlera i u miru i ratu.[58]

Osetivši da mu vlade u Londonu i Parizu popuštaju i da su spremne da u ustupcima idu još dalje, Hitler je već u drugoj polovini maja pomišljao na vojničko rasecanje čehoslovačkog čvora. Sigurno verujući da se u sukob ne bi umešale ni Britanija ni Francuska, i potcenjujući udarnu moć Crvene armije, on je počeo pomišljati o pokretanju pperacije za vojničko uništenje Čehoslovačke. Suprotno procenama njegovih generala da je Cehoslovačka vojnički spremna i jaka, on je, polažući nadu u separatističke pokrete, bio ubeđen da može olako pobediti čehoslovačku armiju. Po njegovom nalogu Generalštab je 20. maja završio dopunu plana »Grün«. Posle svestrano izvedenih priprema nacističkih organizacija u samoj Čehoslovačkoj i jedinica Vermahta u Nemačkoj, trebalo je posle insceniranog incidenta napasti i, pre nego bi neka od sila ili susednih zemalja imale vremena da intervenišu, munjevitim naletom pregaziti teritoriju Čehoslovačke. Plan je rađen uz najpotpunije ubeđenje da Francuska i Britanija neće braniti Čehoslovačku.[59]

Vest o namerama Hitlera da napadne Čehoslovačku ilegalnim i poverljivim kanalima stigla je u Prag istoga dana. Odmah je Beneš održao sednicu vlade i najodgovornijih vojnih rukovodilaca i preduzeo odgovarajuće protivmere u cilju sprečavanja ili odbijanja eventualnog napada oružanih snaga Nemačke. Pored ostalog, u zemlji su pojačane mere predostrožnosti, naročito u pograničnim rejonima, i ažurirana je delimična mobilizacija oružanih snaga Čehoslovačke. Usledio je i niz spoljnopolitičkih poteza, između ostalog i protestna nota Berlinu koju je predao poslanik Mastni i isto tako protest koji je upućen preko nemačkog poslanika u Pragu Ajzenlora, a zatim i obaveštenja velikim silama i drugim zemljama o namerama Nemačke da izazove sukob sa Čehoslovačkom.[80]

Teško stanje u Sudetskoj oblasti počelo je još više da se pogoršava. Manifestacije poluvojničkih organizacija Sudetske nemačke partije prerastale su u direktne tuče i oružane obračune. U ovim sukobima poginula su dvojica sudetskih nacista, što su Nemci u Rajhu uzeli kao povod za širenje talasa antičehoslovačke histerije.[61]

Drskost Hitlera i nacista uopšte u odnosima prema Čehoslovačkoj iznenadila je i Čemberlena i Halifaksa, koji su želeli da se

58 DASIP, AP, 1938, F-29, pov. br. AP 72 od 31. maja 1938, cirkularno pismo MIP KJ str. **pov. br. 1070 od 22. maja 1938;** Sire: **ADAP, D, II, nr. 168, pp. 229—230; M. Domarus, o. c. I, 2, pp. 856—882.**

59 w. L. Schirer, o. c. pp. 112—116; ADAP D, II, nr. 175, pp. 236—240, 179, p. 243, 180, p. 243.

so ADAP, D, II, nr. **169, p. 233, 170, pp. 233—234;** Sire **o ovom:** nr. **172, p. 234, 173, p. 235, 175, p. 236, 182, pp. 244—245; DBFP, III, 1, nr. 238, p. 321, 240 p. 323, 244 p. 327, 345 pp. 377—328, 246 p. 328, 247 pp. 328—329, 248 p. 329; DDF, II, 9,** nr. **354 pp. 750—751, 378 p. 796, 401 pp. 824—825.**

61 ADAP, nr. 177, pp. 240—241, 178, p. 242.

čitava stvar reši bez zveckanja oružjem. Preko svojih ambasada vlade Francuske i Britanije uložile su 21. maja protest u Berlinu, tražeći da se obustave ratne pripreme i da se pristupi pregovorima za rešavanje sudetskog problema.[62] Čemberlen je tom prilikom prevazišao samoga sebe poručujući Hitleru da bi eventualni napad na Čehoslovačku mogao lako da privuče Francusku na stranu napadnute zemlje i da on u takvim okolnostima ne bi mogao garantovati neutralnost Britanije.[63]

Britanska poruka Hitleru da se u slučaju evropskog sukoba ne bi moglo garantovati neutralno držanje Britanije, nije nosila u sebi ništa određeno, ali je ona, kao najviši domet što je u tim uslovima mogao Čemberlen da učini protiv Nemačke, mnogo značila za odgađanje napada Nemačke na Čehoslovačku i eventualno izazivanje rata u Evropi. Hitlerovi generali nisu se osećali dovoljno jaki da se obračunaju sa cehoslovačkom armijom, a da se i ne govori o sukobu sa armijama drugih država. Istovremeno, Hitler je posle ovoga poteza britanske vlade saznao jednu značajnu činjenicu, da je Britanija odlučila da popušta samo do jedne granice i da je spremna da se suprotstavi kada se ta granica prekorači. Zato je Hitler usporio pokrete oružane sile Nemačke prema čehoslovačkoj, pamteći dug Britancima koji će pokušati da im vrati kasnije u vreme otvorenog ikonfrontiranja i rata.

I sam Čemberlen se uplašio svoje odvažnosti i pokušao je da umanji njen efekat na planu jačanja spremnosti onih snaga koje su bile za beskompromisno konfrontiranje protiv nacističkog ekspanzionizma. Odmah po davanju pomenute izjave, Čemberlen je preko britanskog ambasadora u Parizu poručio Francuzima da njegova opomena Berlinu ne znači da je Britanija spremna da ulazi u rat na strani Francuske zbog zaštite Čehoslovačke. Istovremeno je poručeno vladi Francuske da ne preduzima nikakve korake koji bi mogli da vode sukobu sa Nemačkom bez znanja vlade u Londonu. Međutim, predostrožnost vlade Britanije u Parizu bila je suvišna, jer se vlada Francuske isto tako plašila zaoštravanja odnosa i ratnog sukoba sa Nemačkom. Zorž Bone je čak obećao da će preduzeti korake u Pragu da se ide na pregovore, i ukoliko se Beneš pokaže nepopustljiv da će se odreći svojih obaveza iz ugovora o uzajamnoj pomoći sa Cehoslovačkom.[64]

Na rashlađivan je nemačkih nacista, pored držanja zapadnih sila, uticalo je i stanje odnosa na južnom krilu eventualnog fronta na Balkanu. Očekivanja da bi u eventualnom ratu Jugoslavija i Rumunija ostale neutralne u svakom slučaju, nisu se ispunila. Najava eventualnog uplitanja zapadnih sila u sukob uslovila je izjavu

62 ADAP, nr. 184, p. 246, 185, p. 248; Sire: nr. 186, p. 249, 187, p. 251, 188, p. 251, 188, p. 252, 190, p. 253; DBFP, III, 1, nr. 250 pp. 331—332; DDF II, 9, nr. 468 pp. 924—925, 469 pp. 925—927.

63 DBFP, III, 1, nr. 250 pp. 331—332; ADAP, D, II, nr. 191, pp. 254—255.

64 ДИМ, nr. 65, pp. 118—120; DDF, II, 9, nr. 402 pp. 825—826; Sire: nr. 432 pp. 860—861, 535 pp. 1050—1051; DBFP, III, 1, nr. 257, pp. 336—337, 260 pp. 339, 261 p. 340, 266 p. 343, 271 pp. 346—347, 285 pp. 356—357.

vlada Jugoslavije i Rumunije da bi u slučaju napada Mađarske na Čehoslovačku, u duhu obaveza iz postojećih ugovora Male antante, odmah krenule sa vojskom protiv Mađarske.[65]

Klupko se neočekivano suviše zamrsilo i Hitler je bio prisiljen da odloži vojnu akciju. Preko poslanstva Cehoslovačke u Berlinu, vlada u Pragu je obaveštena 23. maja da Nemačka nema agresivne namere prema Čehoslovačkoj.[66]

I u Pragu i u drugim centrima prijateljskih zemalja su dobro znali da ovo nije kraj nacističkog pritiska prema Čehoslovačkoj već samo predah da bi se sa više energije i pripremljenosti ponovo krenulo napred. Uz samu Čehoslovačku, koja je bila direktno ugrožena, najviše su napadani Sovjeti kojima su nacisti bezbroj puta upućivali najveće pretnje. Imajući u vidu nešto vidljivije otpore zapadnih zemalja u vreme majske krize i strah u nacionalno nekompaktnoj Rumuniji koji je rastao zajedno sa nemačkim pritiscima prema Čehoslovačkoj, sovjetska diplomatija je ponovo pokušala da pojača veze i saradnju sa pojedinim zemljama, posebno sa Cehoslovačkom i Francuskom, sa kojima je imala ugovor o uzajamnoj pomoći. Zbog straha buržoazije u ovim zemljama od saradnje sa komunistima, ni ovaj pokušaj nije uspeo.[67]

U međuvremenu Hitler je preboleo svoj neuspeh u majskoj krizi, i krajem maja ponovo pristupio još širim vojnim i političkim pripremama za definitivno uništavanje Cehoslovačke. Na savetovanju sa svojim generalima 28. maja Hitler je izneo svoju čvrstu odluku da najkasnije do 1. oktobra počne operaciju »Grün« za uništavanje Cehoslovačke. Do 30. maja unete su nove izmene i dopune u ovaj plan.[68]

U toku letnjih meseci 1938. zavladalo je samo prividno zatišje u nemačko-čehoslovačkom sporu. Uz intenzivne vojne pripreme, u okviru kojih su vršeni i formiranje novih jedinica i njihova koncentracija prema čehoslovačkoj granici, nastavljeno je sistematsko delovanje sudetskih Nemaca protiv Cehoslovačke. U cilju jačanja sopstvenog prestiža i slabljenja pozicije Cehoslovačke, pre svega u međunarodnoj javnosti, ponovo se pristupilo pregovorima sa vladom u Pragu. Predstavnici Sudetske nemačke partije predali su predsedniku vlade Milanu Hodži 7. juna 1938. novi paket zahteva u cilju tobožnjeg okončavanja krize. U toku samih pregovora oni su stalno proširivali uslove sporazuma i unosili nove finese u već date predloge, sa ciljem da se pregovori otežu. Pored ostalog, traženo je u okviru sudetske autonomije da se formira autonomna nemačka skupština u koju bi slali svoje predstavnike Nemci i van Sudeta, to jest iz svih krajeva u Čehoslovačkoj gde su živeli Nemci. Na taj način zahtevali su preuređenje Cehoslovačke koje je u kraj-

[65] **ADAP, D, II, nr. 198, pp. 261—262; Sire: nr. 202, pp. 264—265, 204 pp. 265—266, 206 p. 266; Uporedi, dr Milan Vanku, o. c. pp. 233—236.**

[66] **W. L. Schirer, o. c. 2, p. 117.**

[67] **ДИМ, nr. 25, pp. 121—123, 68, p. 68, 70, pp. 125—131.**
и ADAP, D, II, nr. 221, pp. 281—285, 235, pp. 301—305.

njem ishodištu vodilo raspadanju čehoslovačke države, česi su, obaveštavajući svoje saveznike, morali ovakve predloge odbiti i pregovore prekinuti. No držanje zapadnih sila nije im pružalo ni minimalnu garanciju da će imati podršku sa te strane u direktnom suprotstavljanju sve težim pritiscima i zahtevima Nemaca. Uz nedovoljno sigurna obećanja vlade Franouske da ostaje pri uslovima ugovora o uzajamnoj pomoći, britanska vlada je sve više naginjala politici popuštanja Nemačkoj i ispunjavanja njenih zahteva.[09]

Britanci su znali za nameru Hitlera da do oktobra 1938. oružanom silom reši spor sa Čehoslovačkom, i strahujući od rata pojačali su pritiske prema Pragu tražeći da se prihvate nemački zahtevi. Pogodnim kanalima najavljivano je Česima da Nemci pripremaju jaku koncentraciju oružane sile koja će pregaziti Čehoslovačku pre nego što stigne pomoć od saveznika, pa je na svaki način preporučivano da se ide na popuštanje i sporazum.[70]

Strahujući da Cehoslovačka zbog preteranih zahteva Nemaca ne stupi u rat ili pak ne prihvati pregovore uz velike žrtve i ustupke, u vladi Britanije rodila se ideja da se preduzme posredovanje u nemačko-čehoslovačkom sporu. Čemberlen je, da bi izbegao kritike opozicije zbog direktnog mešanja u tuđe poslove, najavio pred parlamentom da posredovanje traži sama Cehoslovačka i predložio da se ta misija poveri lordu Ransimanu (Viscount Walter Runciman), koji je bio pogodna ličnost zbog svojih simpatija i pozitivnih stavova prema zahtevima sudetskih Nemaca. Lord Ransiman, sa svojim pratiocima i uputstvima britanske vlade, stigao je u Prag 3. avgusta 1938. i odmah pristupio iznalaženju rešenja sudetskog pitanja u duhu gledanja vlade Čemberlena na moguće puteve rešenja ovog spora.[71]

Po dolasku u Prag lord Ransiman je održao nekoliko kontakata sa predstavnicima čehoslovačke vlade, i od njih dobio nacrt Statuta o nacionalnim manjinama, prema kojem je trebalo voditi pregovore sa predstavnicima sudetskih Nemaca. Prema Statutu, moguća rešenja sporova sa pojedinim nacionalnim manjinama, pa i sa Nemcima, mogla su se tražiti jedino u okviru postojećeg ustavnog poretka uz poštovanje nezavisnosti i integriteta čehoslovačke države. Nakon nekoliko dana lord Ransiman je krenuo u Sudetsku oblast i stupio u kontakte sa predstavnicima sudetskih Nemaca. Rukovodstvo Sudetske nemačke partije pripremilo je za lorda obiman pisani materijal, analize, statistike i drugo u kojima su se

69 Ibid., nr. 244, pp. 310—315, 245, pp. 315—317; Sire: nr. 247, pp. 318—319, 249, pp. 320—321, 250, pp. 321—326, 253, p. 328; DBFP III, 1, nr. 397 p. 467, 402, pp. 472—473, 418 pp. 493—494, 426 pp. 501—504, 432 pp. 506—507, 457 pp. 532—533, 488 pp. 562—563.

70 ADAP, D, II, nr. 282, pp. 377—380; ДИМ, nr. 82, p. 147; DBFP III, 1, nr. 508 pp. 281—283, 532 pp. 613—615.

71 ДИМ, nr. 86, p. 151, 87, pp. 152—156, 88, pp. 157—158, 89 pp. 159—158; Sire: ADAP D, II, nr. 313, pp. 407—408, 316, pp. 410—411, 323, pp. 415—416, 332, pp. 420—422, 333, pp. 422— 423; Uporedi, W. L. Schirer, o. c. II, p. 133.

mogli naći svi podaci koji su doprinosili borbi sudetskih Nemacä protiv čehoslovačke države.[72]

Ransiman je već nakon prvih nekoliko dana rada i susreta sa predstavnicima jedne i druge strane mogao da zaključi da će njegova misija biti veoma teška, najverovatnije i uzaludna, i da je nemoguće naći kompromisno rešenje zbog potpuno oprečnih stanovova i zahteva nemačke strane. Dok su sudetski Nemci svojim zahtevima išli na plansko razaranje čehoslovačke države, vlada Čehoslovačke je bila spremna da Nemcima kao i drugim manjinama čini ustupke samo u okviru postojećeg državnog uređenja i uz očuvanje nezavisnosti čehoslovačke države.

Ransiman je u takvim okolnostima uporno radio na pokušajima da se sprovedu stavovi i pogledi britanske vlade u ovom sporu, odnosno da se u cilju izbegavanja rata ide čak i na takve ustupke Nemcima koji bi zahtevali promene ustavnog sistema u Čehoslovačkoj Republici. Ransiman se na licu mesta uverio da to nije problem sudetskih Nemaca već pitanje politike Rajha i njegovih pretenzija prema Čehoslovačkoj. No težeći da se osigura politika koju je zastupao Čemiberlen, on je bio spreman da popušta Nemcima na račun Čehoslovačke. Tako je njegova uloga posrednika, pod pritiskom politike velike sile, polako prerasla u ulogu arbitra, svakako na štetu Čehoslovačke. Njegovom sve većem udaljavanju od gledišta čehoslovačke vlade vodila je veoma vešta politika predstavnika sudetskih Nemaca koji su ga za vreme razgovora pratili po Sudetskoj oblasti. On je sa svojom pratnjom uvek dolazio na pripremljeni teren, dočekivale su ga velike mase nemačkih građana odevenih u nacističke uniforme, sa nemačkim zastavama, parolama i slično. U cilju dokazivanja antinemačkog delovanja režima pokazivane su, na primer, napuštene stare radionice vlastištvo nemačkih porodica, koje su prestale da rade još u vreme ekonomske krize, i zgarišta nedavno zapaljenih zgrada od strane nacista u cilju optužbi da su ih Česi uništili u sukobima sa sudetskim Nemcima.[73]

Dobro organizovani masovni istupi sudetskih Nemaca pred Ransimanom stvarali su sliku jedinstva, moći i odlučnosti ove manjine da istraje u svojim zahtevima prema čehoslovačkoj državi. No s obzirom na nepremostivi jaz između jedne i druge strane i nemogućnosti da se tu išta korisno učini, misija lorda Ransimana je slabila, tako da on do povratka polovinom septembra nije igrao značajniju ulogu u kontaktima sudetskih Nemaca i čehoslovačke vlade.[74]

Ne obazirući se mnogo na posrednika jedne velike sile, jedna i druga strana nastavile su da nude svoje uslove, ne dobijajući sva-

72 ADAP, D, II, nr. 336, pp. 428—429, 339, pp. 430—431, 349, pp. 442—443; Uporedi, B. Черчил, o. c. I, 272.

73 Ibid.

74 ДИМ, nr. 93, pp. 165—170, 96, pp. 173—174; DBFP, III, 2, 583 pp. 50—51; Sire: nr. 508 pp. 56—57, 602 pp. 74—75, 611 pp. 81—82, 643 pp. 111—115, 644 pp. 115—116, 674 pp. 674, 723 p. 192, 783 pp. 248—249 i dodatak pp. 656.

kako željene odgovore druge strane. Tako je predsednik Hodža u dogovoru sa Benešom 18. avgusta 1938. ponudio svoj program ustupaka koji je u okvirima postojećih najviših državnih zakona, pružao sudetskim Nemcima čitav niz privilegija.[75]

Predstavnici Sudetske nemačke partije, iako uopšte nisu pomišljali na to da prihvate ponuđene uslove sporazuma, u cilju kornpromitovanja čehoslovačke vlade prihvatili su poziv i 24. i 25. avgusta došli na razgovore sa Benešom. U otvorenom razgovoru sa delegatima sudetskih Nemaca Kuntom (Ernst Kundt) i Sebakovskim Beneš je govorio o istorijskim korenima nastanka Čehoslovačke Republike, o uključivanju u nju Sudetske oblasti i saradnje nemačke i čehoslovačke nacionalnosti niz godina u novoj državi. Zatim je izrazio svoju spremnost da prema Sudetima čini izuzetne ustupke, prihvatajući u suštini celokupni paket zahteva koje je u Karlovim Varima 24. aprila izložio Henlajn. U okviru čehoslovačke države obećana je najpotpunija autonomija nemačkog naroda sa političkim, kulturnim, ekonomskim i drugim pravima kakva je uživao malo koji narod u svetu. Na kraju, Beneš je izjavio da je spreman da čini naknadno još i više u pogledu privrednog naprtka tih krajeva, uz otvoreno naglašavanje da se ne može preći jedna granica — a to je suverenitet čehoslovačke države. Bilo je to upravo ono što je po zadatku iz Berlina trebalo da ostvare sudetski Nemci — slabljenje i razbijanje čehoslovačke države. Pregovori su se pokazali bezuspešnim i prekinuti su.[76]

Bilo je to u skladu sa Hitlerovim željama. Gebelsova propagandna mašina na sve strane je govorila o neuspehu misije lorda Ransimana zbog »grubog« držanja čehoslovačke strane i namera režima u Čehoslovačkoj da i dalje drži »podjarmljene« sudetske Nemce Istovremeno, Hitler je pomno nadzirao tok priprema za oružani napad na Čehoslovačku.[77]

Sve ove pripreme uperene protiv Čehoslovačke i mira u Evropi nisu mogle ostati tajna. Znale su za njih i one snage koje se nisu slagale sa popuštanjem silama osovine i ustupcima na račun drugih naroda. Kao jedna od najzainteresovanijih strana, Sovjetski Savez je ponovo pokušao da deluje na okupljanju i jačanju antinacistički opredeljenih snaga u Evropi. Sovjetski ambasador u Londonu Majski nastojao je da se posredstvom Čerčila, koji je bio veoma aktivan u borbi protiv politike popuštanja, deluje na britansku vladu i naročito na Čemberlena i da se pitanje Sudeta prenese na tribinu Društva naroda. Čerčil je i sam osećao tu potrebu i pokušavao da nagovori Čemberlena da prihvati predlog Ministarstva inostranih poslova SSSR da se, u duhu člana 11. ugovora o Društvu naroda, pokrene pitanje bezbednosti u Evropi zbog sve veće ugroženosti Čehoslovačke od strane Nemačke. Strahujući da bi na taj način pokvario

75 ADAP, D, II, nr. 369, pp. 467—468, 373, pp. 471—473, 374, p. 473; ДИМ, nr. 93, pp. 168—170.

78 ADAP, D, II, nr. 398, pp. 504—516, 399, pp. 516—518.

77 **Ibid., nr. 436, pp. 561—566, 424, pp. 546—547, 427, pp. 550—553.**

odnose sa Hitlerom i izazvao njegov bes, Čemberlen je odbio ovu inicijativu Sovjeta, odnosno Čerčila. U međuvremenu se u londonskom dnevniku Tajmsu pojavio članak u kojem je zastupana mogućnost rešavanja nemačko-čehoslovačkog spora odvajanjem Sudetske oblasti i njenim uključivanjem u Rajh, čime bi se navodno očuvali kompaktnost i jedinstvo čehoslovačke nacionalne teritorije.[78]

Bio je ovo strašan udarac za Ćehoslovačku i naročito za Beneša, koji je sve do tada bio optimista i gajio nadu da će ga vlade Britanije i Francuske u trenutku opasnosti podržati. Pristanak na odvajačanje Sudeta značio je sigurno rasulo države, jer se očekivalo da će iste zahteve postaviti i druge nacionalne manjine. Istovremeno to je značilo potpuni slom odbrambene moći inače jake čehoslovačke armije, jer bi izdvajanjem područja sa nacionalnim manjinama koje su živele uglavnom u pograničnim zonama bila izgubljena linija utvrđenja koja je građena godinama uz ulaganje ogromnih sredstava i za koju su i sami Hitlerovi generali tvrdili da je teško osvojiva.

Razočaran stavom zapadnih sila i čitavim tokom događaja u srednjoj Evropi, predsednik Čehoslovačke Republike Beneš pozvao je 5. septembra predstavnike Sudetske nemačke partije, Kunta i Sebakovskog i zatražio od njih da izlože pismeno svoje zahteve koje će on u ime čehoslovačkog naroda u celini da prihvati. Delovalo je to kao udarac iz vedrog neba jer sudetska delegacija je upravo to najmanje želela; po nalogu Hitlera ona je morala da zavlačenjem pregovora i isticanjem novih traženja što je moguće više zamrsi odnose i doprinese pred svetskom javnošću stvaranju ubeđenja da je čehoslovačko-nemački spor nerešiv. Da bi se izvukli iz neželjene situacije, nacistički delegati su 7. septembra napustili pregovore navodno zbog »zločina« koje čine organi čehoslovačkih vlasti nad sudetskim Nemcima.[79]

Ubeđen da je uspeo obezbediti izolaciju Čehoslovačke, Hitler je nastavio sa vojnim pripremama. Ponovo je 3. septembra većao sa generalima i tom prilikom im dao naređenje da koncentracija trupa mora biti potpuno završena do 27. septembra. Toga dana on je trebalo da saopšti tačan dan i čas pokreta trupa prema cehoslovačkoj granici. Pokušaje nekih generala da ukažu na moguću opasnost rata na dva fronta, prema Česima i na zapadu, on je prekinuo, naturajući svoje gledište da zapadne zemlje neće intervenisati u korist Čehoslovačke.[80]

U Pragu je zavladalo opšte uznemirenje. I najvećim optimistima u cehoslovačkoj prestonici bilo je jasno da su sva četiri paketa zahteva koje je do tada izložila pred ćehoslovačku vladu Sudetska nemačka partija bili samo deo taktičke igre i ipripriema Rajha da se potpuno obračuna sa Cehoslovačkom. Kad je Beneš, razočaran u svoje

™ *ДВП СССР,* XXI, nr. 328, pp. 473—475, 338 pp. 483—184; ДИМ, nr. 107, pp. 185—187; Sire: nr. 108, pp. 187—188, 109, pp. 188—189, 110, pp. 189—190, 111 p. 190; Uporedi, W. L. Schirer, o. c. 2, pp. 140—141; В. Черчил, o. c. I, pp. 275—278.

79 **ДИМ, nr. 114, pp. 194—195; W. L. Schirer, o. c. 2, p. 121.**

80 **W. L. Schirer, o. c. 2, pp. 135—136.**

prijatelje, zatražio spisak svih dotadašnjih zahteva i obećao njihovo ispunjavanje, delegati sudetskih Nemaca su prosto pobegli.[81]

No glavni činilac politike popuštanja prema Nemcima, Čemberlen, nije se kolebao. Inicijative za mirno rešenje spora i popuštanje išle su iz Londona prema Pragu. Čemberlen više nije krio da i sam prihvata ideju plebiscita, odnosno izdvajanja sudetskih Nemaca. Sovjetski predlog da na zasedanje Društva naroda u Ženevu dođu ministri inostranih poslova i da na tribini Društva naroda razgovaraju
0 položaju Čehoslovačke nije smeo da prihvati, jer se nije hteo sukobljavati sa Hitlerom. Pokušaj sovjetskog ambasadora Majskog da ministru Halifaksu prilikom razgovora udvoje ukaže na opasnost u koju svojim popuštanjima Hitleru srlja Evropa, nisu dali nikakve rezultate. Tom prilikom Halifaks nije krio da su stavovi izloženi u pomenutom članku u Tajmsu i zvanični stavovi vlade. Halifaks je uporno ostajao na stanovištu da treba činiti žrtve na račun Čehoslovačke da bi se spasio mir u Evropi.

Dakle, vlade Britanije i Francuske javno su bile za plebiscit i za poštovanje njegovog ishoda. Značilo je to put ka uništavanju Cehoslovačke. To je pokušao da objasni i iskusni političar Beneš. Dozvoljavanje plebiscita Nemcima povući će iste zahteve od drugih manjina. Čehoslovačka će biti i vojnički i politički uništena, i to voljom onih koji su, po završetku prvog svetskog rata pomogli da se ona stvori. Bila bi to velika nepravda za čehoslovački narod, jer je u Evropi egzistirao čitav niz država u kojima su živele brojne jake nacionalne manjine. Dajući vernu analizu stanja. Beneš je zaključivao da plebiscit vodi propasti Republike i zato će pre prihvatiti rat nego plebiscit.[82]

I Hitler je pomno pratio razvoj događaja u Pragu i nimalo ga nisu plašile izjave predsednika Beneša da će se braniti. Znao je da će mu zapadne sile pomoći da ta odbrana bude što slabija ili čak i nikakva. On je ponovo između 9. i 10. septembra većao čitavu noć sa generalima. Cilj maratonske sednice je bio suzbijanje njihove kolebljivosti i straha da ne krenu sile sa zapada na Nemačku kada trupe Vermahta udare preko čehoslovačke granice.[83]

Na domaku polovine septembra 1939. Čehoslovačka se našla u čitavom spletu krupnih problema: koncentracije nemačke oružane sile prema njenim granicama, revizionističke pretnje od strane Mađarske i Poljske, definitivno napuštanje od strane svih malih i velikih saveznika izuzev SSSR, čija je pomoć bila uslovljena pružanjem pomoći Francuske i obezbeđenjem prolaza preko teritorije neke od susednih zemalja, a za to nisu postojale ni minimalne šanse, krah misije lorda Ransimana, ozbiljne pretnje da se odnosi u Sudetskoj oblasti dovedeni do usijanja ne pretvore iu građanski rat, itd.

Pod pritiskom tradicionalno jakih demokratskih snaga u zemlji
1 sve oštrijeg suprotstavljanja opozicije francuska vlada, i sama izne-

[81] **ДИМ, nr. 114, pp. 194—195.**

S2 *ДВП СССР*, XXI, nr. 334 pp. 480—481, 338 pp. 483; ДИМ, nr. 115, p. 195, 118, pp. 198—200, 119, pp. 200—204; DGFP, III, 2, nr. 574 p. 41.

[83] **ADAP, D, II, nr. 448, pp. 579—582; Uporedi, W. L. Schirer, o. c. 2, p. 136.**

nađena sve drskijim nasrtajima i sve većim prohtevima Hitlera, našla se pozvana da definitivno zauzme svoje stanovište prema obavezama iz pakta o uzjamnoj pomoći sa Cehoslovačkom. Stid pred sopstvenim narodom i tradicionalnim francuskim ponosom i čašću počeo je da žari i lica Daladjea i Bonea. Vlada je 10. septembra izložila britanskoj vladi težak položaj Francuske, koja je prema datoj reči i duhu ugovora ukoliko dođe do napada Nemačke na Čehoslovačku morala krenuti sa vojskom preko nemačke granice. U vezi s tim postavljeno je Čemberlenu direktno pitanje, šta će u tom trenutku učiniti vlada u Londonu. Odgovor je bio dvosmislen i mogao se prevesti i sa da i sa ne. Rečeno je da Britanija nikada neće dozvoliti da Francuska bude ugrožena, ali tome je odmah dodano da britanska vlada može da se uključi u rat na evropskom tlu samo sa dve pešadijske divizije i oko 150 borbenih aviona.

Sa ovakvom pomoći, vlada Francuske mogla se osloniti samo na sopstvene snage. A u te svoje snage zbog niza okolnosti — jaka socijalna previranja, politička podeljenost, nepripremljenost vojske — nije mnogo verovaia. Sve je to moglo da posluži kao opravdanje da se saveznica Čehoslovačka prepusti njenoj sopstvenoj sudbini.[84] Nastojanja vlade Sovjetskog Saveza da nuđenjem svoje pomoći povrati samouzdanje kod Francuza nisu uspela. I ovde je bilo uvreženo ubeđenje kod mnogih da Crvena armija posle velikih unutarnjih čišćenja nije u stanju da pruži efikasniju pomoć.

Hitler je imao razloga za optimizam i za slobodno izricanje pretnji. Na redovnom godišnjem kongresu NSDAP u Nirnbergu 12. septembra 1938. optužio je Cehe za mnoštvo grehova, za njihove »zločine« nad nemačkom braćom u Sudetskoj oblasti, za njihovo paktiranje sa boljševicima i navlačenje komunističke opasnosti nad Evropom. Na kraju je došla pretnja da će biti za sve to kažnjeni.

Hitlerov govor iz Nirnberga dolio je ulje na vatru u Sudetskoj oblasti. Obe strane na ovom području su se pripremale za oružani obračun.[85]

Čemberlen je obećavao ustupke samo radi mira, ali nije ni u kom slučaju bio za igru oružjem. Jer, sva njegova nastojanja bila su upravo usmerena protiv rata. Sam je zaključio da je Hitler pošao suviše daleko, i u noći između 12. i 13. septembra predložio je Hitleru da se sretnu i da pokušaju naći nagodbu na račun Čehoslovaka kako bi se izbegla igra sa ratom.

U isto to vreme rasplamsao se oružani sukob u Sudetskoj oblasti. Počele su da padaju žrtve na obe strane. Odmah iza prve, Čemberlen je pisao i drugu poruku Hitleru, u kojoj je obećao da je spreman da razmatra dalekosežne predloge Nemačke uključujući tu i plebiscit u Sudetskoj oblasti.[86]

[84] **В. Черчил, o. c. I, pp. 278—279.**

[85] **ДИМ, nr. 121, pp. 205—207, 122, pp. 207—208; Sire; nr. 125, pp. 211—212, 126, pp. 212—213, 127, pp. 213—214, 128, p. 215, 129, p. 216.**

[88] **ADAP, D, II, nr. 469, p. 601, 470, pp. 601—602; DBF P, III, 2 nr. 837 pp. 296—298; Sire: nr. 839 pp. 298—300, 849 pp. 306—307, 862 pp. 314; DDF, II, 11, nr. 8 pp. 9—12, 13, pp. 19—21, 15 pp 22—24, 18 pp. 26—28, 31 pp. 46—51, 34 pp. 54—55, 65 pp. 106—110, 94 pp. 155—158, 106 pp. 171—174, 112 pp. 184—185.**

Čehoslovačka vlada uvela je u zemlji 13. septembra vanredne mere. Vojska i policija počele su ofanzivu za smirivanje u pograničnim oblastima i 14. septembra uspele su da uguše nacističku pobunu u Sudetima. U vrtlogu tih zbivanja fracuska vlada je gotovo neprekidno zasedala i nije nikako mogla da se opredeli za otpor Nemačkoj ili za popuštanje prema njenoj sili. Vest o koraku Čemberlena i njegovom putu u Nemačku obradovala je Daladjea i Bonea, jer su u tome videli jedini mogući izlaz iz krize.[87]

Šezdesetdevetogodišnji premijer Velike Britanije Čemberlen, sedajući prvi put ti avion, prevalio je dug put od Londona do Berghofa na jugu Nemačke, dok se dvadeset godina mlađi firer Trećeg Rajha nije udostojio da mu barem iziđe u susret. Sačekao ga je u Berghofu i primio 15. septembra 1939. u onoj istoj zgradi u kojoj je sedam meseci ranije austrijski kancelar Šušnig doživeo strašan atak od strane Hitlera. Dok se još pripremao Čemberlenov put u Nemačku, vođa sudetskih Nemaca Henlajn je, neposredno pre svog bekstva iz Čehoslovačke, objavio zahtev za otcepljenje Sudeta od Čehoslovačke. Za vreme Čemberlenovog puta u Berghof, Henlajn je preko nemačkog radija uputio poruku nemačkom narodu o zahtevu sudetskih Nemaca da se odvoje od Čehoslovačke i uključe u nemački Rajh.[88]

Na sastanku sa Hitlerom, premijer Čemberlen je imao veoma malo prilike da govori, dugo je slušao bučna izlaganja sagovornika.

[87] **ADAP, D, II, nr. 473, pp. 604—604; Šire: W. L. Schirer, o. c. 2, pp. 142—143; DDF, II, 11, nr. 118 pp. 191, 122, p. 195, 125, pp. 198—199, 133 pp. 210—211.**

[88] **Šire o krizi u vezi sa sudetskim pitanjem i o Minhenskom sporazumu: E. Beneš,** *Mnichovské Dny,* **Praha, 1968; Isti autor,** *The Memoirs* **London, 1954: H. Batowski,** *Agonia pokoju i pocz^tek wojny,* **Poznan 1969; isti autor,** *Austria i Sudety 1919—1938,* **Poznan 1968; isti autor,** *Zdrada monachijska,* **Poznan 1973; isti autor,** *Auropa zmierza ku przepašci,* **Poznan 1977; G. Bonnet,** *Defense de la Paix, De Washington au Quai d Orsay,* **Geneva, 1946; J. W. Bruegel,** *Czechoslovakia before Munich,* **Cambridge, 1973; N. Chamberlain,** *The Struggle for Peace,* **London, 1944; B. Celovsky,** *Das Münchner Abkommen, von 1938,* **Stuttgart, 1958; В. Черчил,** *Други светски рат,* **I, Beograd, 1964; N. Henderson,** *Failure of a Mission. Berlin 1937—1939,* **London, 1940; D. L. Hoggan,** *Der Erzwungene Krieg,* **Tübingen, 1977; W. Hofer,** *Die Diktatur Hitlers,* **Konstanz, 1960; J. K. Hoensch,** *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei,* **Tübingen, 1967; L. B. Namier,** *Diplomatie Prelude 1938—1939,* **London, 1948; V. Karl,** *Spojenectvi teskoslovensko-sovétské v evropske politice 1935—1939,* **Praha 1970; R. Kovaček,** *Osudnà mise,* **Praha 1958; R. D. G. Laffan,** *The Crisis over Czechoslovakia, January to September 1938.* **u godišnjaku,** *Survey of International Affairs 1938,* **vol. II, London, 1951; R. Luža,** *The Transfer of the Sudeten Germans. A Study of Czech.-German Relations, 1933—1938,* **New York 1964; M. И. Майский,** *Воспоминания советского посла,* **Москва 1964; V. S. Mamatej and R. Luža, A** *History of the Czehoslovak Republic,* **zbornik radova, Princeton, New Jersey, 1973; M. K. Mazurova,** *Evropejska politika Franciji 1938—1939,* **Warszawa, 1974;** *Минхенскиот договор и југославските и чехословачките народи,* **zbornik radova, Skopje, 1980; W. L. Schirer, o. c. A. J. P. Taylor,** *The Origins of the Second World War,* **London, 1963; A. Toynbee A. Ashton-Gwatkin F.,** *The World in March 1939,* **u godišnjaku,** *Survey of International Affairs 1939—1946,* **London 1952; В. К. Волков,** *Мюнхенский Сговор и балканские страны,* **Москва 1978; J.** *W.* **Wheeler-Bennett,** *Munich, Prologue to Tragedy,* **London 1948; E. Wiskemann,** *Szechs and Germans,* **London, 1938; Roger Massip i Jean Descola,** ***II*** *y a 40 ans Munich,* **Plon, 1978.**

Hitler je izneo nacističku verziju istorije Sudeta, njihovih »stradanja« u čehoslovačkoj državi, upoznao Cemberlena sa pomenutom akcijom vođe sudetskih Nemaca Henlajna i zatražio britanski pristanak na otcepljenje Sudeta od čehoslovačke države.

Čemberlen je, suprotno stavu koji je nekoliko dana ranije zastupao u Londonu, da aneksija ovih područja ne bi bila poželjna, načelno i u svoje ime prihvatio da se ide na plebiscit u cilju postizanja sporazuma, ali je za definitivni pristanak na takvu soluciju, zamolio Hitlera da odgodi rešenje toga pitanja za nekoliko dana dok za to ne dobije saglasnost svoga kabineta. U saopštenju sa ovog sastanka dato je obećanje da će se posle Cemberlenovog savetovanja sa britanskim kabinetom pregovori nastaviti.[89]

Tragičnost celokupnih zbivanja na području centralne Evrope uvećavala je činjenica da su u trenucima kada je Čemberlen pokušavao da sačuva barem deo časti čehoslovačkog naroda, vlastodršci susedne Poljske, koji će se uskoro naći u ulozi sledeće žrtve, istakli zahtev za dobijanje Tješinskog kraja na severoistok-u Čehoslovačke, gde je oko 80.000 Poljaka živelo izmešano sa čehoslovačkim stanovništvom.[90]

Dok je Čemberlen radio na pridobijanju svojih saradnika u Londonu i prijatelja u Parizu za još veće ustupke Nemačkoj, Hitler je nastavio političke i vojne pripreme za upad u Cehoslovačku. Na pregovore i celokupni rad Cemberlena u korist Nemačke on je gledao kao sporedni posao, a glavnu ulogu je trebalo da odigra nemačka oružana sila zajedno sa saradnicima iz same Čehoslovačke, sudetskim Nemcima i separatistima iz redova drugih naroda. Na graničnom području prema Čehoslovačkoj vršeno je popunjavanje i bojevo opskrbljivanje već raspoređenih jedinica. Od hiljada sudetskih Nemaca koji su prebegli iz Čehoslovačke formirana je Sudetska legija »Freikorps«, koja je trebalo da odigra u pohodu ulogu prethodnice i kaznenog odreda protiv demokratski opredeljenih Čeha. I rukovodstvo Sudetske nemačke partije sa Henlajnom delovalo je na području Nemačke uz čehoslovačku granicu, rukovodeći pripremama svojih saradnika na čehoslovačkoj teritoriji. Hitler je alarmirao i susedne zemlje koje su od ranije imale revizionističke zahteve prema Čehoslovacima. Vlada Poljske je i zvanično zatražila 21. septembra plebiscit u Tješinskoj oblasti, dok su to sutradan, 22. septembra, učinili i Mađari tražeći južne delove Čehoslovačke, gde je živelo izmešano sa Slovacima oko 690.000 Mađara.[91]

Premijer Čemberlen, uz pomoć misionara lorda Ransimana, uspeo je pridobiti 17. septembra 1938. britanski Parlament za odvajanje Sudeta, tvrdeći da je to jedini put da se izbegnu svetski rat

ss ADAP, D, II, nr. 487, pp. 627—636, 489, p. 639, 649, pp. 439^40. Uporedi, J. W. Bruegel, o. c. pp. 195—290.

90 ADAP, D, II, nr. 508, pp. 654—655.

91 Ibid., nr. 551, p. 683, 553, pp. 687—689, 554, pp. 689—690, 558, p. 690, 557, p. 692, 560, p. 693.

i opšta katastrofa. U toku 18. septembra u Londonu su većali sa Čemberlenom i Halifaksom, Dadadje i Bone i došli su do gledišta da se mora učiniti žrtva na račun Čehoslovačke da bi se Hitlerova agresivnost smirila. Već sutradan poslano je zajedničko pismo vladi u Pragu u kojem je predlagano da se u ime mira odmah ustupe Nemcima svi predeli Čehoslovačke u kojima nemačko stanovništvo prelazi pedeset procenata od ukupnog stanovništva. U Pragu je zavladala pometnja, ali i otpor ovom diktatu. Usledio je niz intervencija, pritisaka, ličnih kontakata i zvaničnih pisama iz Londona i Pariza. Vladi u Pragu otvoreno je rečeno da je Hitler tražio rešenja do 22. septembra, i ukoliko ga do tada ne bude da će progovoriti oružje. Tajno je poručivano Benešu da prihvati direktno odvajanje svih delova Čehoslovačke gde Nemci čine većinu, jer bi plebiscit mogao da izazove jače separatističke pokrete na područjima gde žive druge nacionalne manjine. Kao utehu, preostalom delu čehoslovačke zapadne sile su nudile garanciju novih granica i integriteta nacionalne Čehoslovačke.[92]

U vreme ovih pritisaka od strane vlada zapadnih sila, Beneš je pokušao da nađe osiguranje i na drugoj strani. U toku 19. septembra razgovarao je sa rukovodiocima pojedinih partija, među njima i sa Gotvaldom (Klement Gottwald), rukovodiocem KP Čehoslovačke, koja je pokazivala čvrstu odlučnost da povede komuniste i radništvo u odbrambeni rat protiv agresije. U isto vreme bio je u kontaktu sa Ministarstvom inostranih poslova SSSR i tražio sa te strane što jaču podršku. Vlada SSSR ponovo je 20. septembra dala obećanje Benešu da je spremna u svakom času ispuniti obaveze iz savezničkog ugovora o pružanju uzajamne pomoći. Istovremeno obećao je da će sovjetska delegacija u Društvu naroda pokrenuti akciju za zaštitu Čehoslovačke od nemačke agresije.[93]

Uz sigurnu sovjetsku podršku Beneš se nadao da bi se mogao eventualno promeniti i stav francuske vlade, posebno računajući na činjenicu da se u vladi Daladjea šest ministara izjasnilo protiv ustupanja Sudetske oblasti Nemačkoj.[94]

Na istrajnost Beneša u tim za Čehoslovačku teškim trenucima i pritiscima sa svih strana, uticale su i vesti o naređenju vlade Sovjetskog Saveza za stavljanje u pripravnost jedinica Crvene armije u zapadnim okruzima SSSR kao i govor ministra inostranih poslova SSSR Litvinova na skupštini Društva naroda u Zenevi 21. septembra, kada je pred licem svetske javnosti razotkrio pravo lice nemačkog militarizma i pozvao narode sveta da stanu na put .nemačke agresije protiv Čehoslovačke. Tom prilikom je Litvinov ponovio odluku vlade SSSR da ispuni svoje obaveze prema Čehoslovačkoj u duhu ugovora o pružanju uzajamne pomoći i pozvao

92 ДИМ, nr. 154, pp. 246—247, 138, pp. 228—230, 139, pp. 230—231, 152, pp. 244—245, 151, p. 244; Sire: DBFP, III, 2, nr. 926, p. 372, 928 pp. 373—399; DDF, II, 11, nr. 212 pp. 309—333, 213 pp. 334—336, 222 pp. 347—348, 223, pp. 348—353.

93 ДИМ, nr. 146, pp. 237—239, 147, pp. 239—240, 148, p. 240.

94 ibid., nr. 140, pp. 231—233.

francusku vladu da ispuni svoju obavezu, koja je bila preduslov pokretanja sovjetskih oružanih snaga u .pomoć Čehoslovačkoj.[95]

Međutim, konzervativne snage u vladama i vodećim vrhovima većine buržoaskih zemalja, strahujući više od sovjetske pomoći zbog eventualnog širenja komunističkog pokreta nego od Hitlerove agresije, nisu smele da prihvate ponuđenu saradnju Sovjetskog Saveza. I unutar same Čehoslovačke pod uticajem inostrane propagande, kako nacističke tako i one konzervativne sa zapada, počeli su da se bude konzervativni elementi. Pod silnim pritiscima izvana i slabosti iznutra jedinstvo Čehoslovačke Republike bilo je uzdrmano.

Vrhunac krize u Pragu i u celoj Čehoslovačkoj naišao je uveče 21. septembra, dana kada su zapadne sile morale obavestiti Hitlera o pristanku Čehoslovačke na ustupanje Sudeta. Vlade Britanije i Francuske, u košmaru neizvesnosti i straha od rata koji je mogao svakoga trenutka planuti, poslali su Benešu preko svojih poslanika, u noći između 21. i 22. septembra, veoma oštro pismo u kojem je traženo da se prihvati Hitlerov zahtev ili će zapadne sile potpuno dići ruke od Čehoslovačke i prepustiti je uništenju od oružane moći Trećeg Rajha. Već premoren u strašnom prepletu pritisaka, pretnji, opomena i spolja i iznutra, a suviše slab zbog sopstvenog straha od komunizma i niza drugih mogućih komplikacija da direktno i odlučno zatraži sovjetsku pomoć, Beneš je popustio i konačno prihvatio preporuke zapadnih sila.[96]

Već sledećeg dana 22. septembra usledili su novi potezi u pravcu dodvoravanja Hitleru. U Pragu je formirana nova vlada »narodnog okupljanja« sa premijerom Sirovim (Jan Syrovy, učesnik u vreme intervencije buržoaskih zemalja u ratu protiv Sovjetske Rusije), dok je iz Londona premijer Čemberlen istoga dana krenuo na svoje drugo putovanje u Nemačku.[97]

Pregovori su počeli istoga dana 22. septembra u gradu Godesbergu na Rajni u neočekivanoj atmosferi za premorenog Čemberlena. U vreme pripremanja ovoga puta Čemberlen je verovao da će pregovori ići brzo i bez poteškoća jer je, i pored neverovatno teških uslova i smetnji, uspeo da obezbedi pristanak Beneša na zahteve koje je nekoliko dana ranije postavio Hitler. Normalno je bilo da mu se za toliki trud i put pokaže i neki vid zahvalnosti i pažnje. Namesto svega toga, iznenađeni Čemberlen je naišao na divlje razjarenog firera, koji je dugo pričao, vikao i galamio pretećи »nerazumnim« Česima, koji su učinili i više nego što su mogli. Uz to je pred premijera postavio sasvim nove zahteve, tražeći njihovo hitno i bezuslovno ispunjavanje ili rat. Hitler je ovoga puta tražio da se oku-

35 **Ibid.,** nr. **157, p. 249, 158, p. 250, 159, p. 251, 160, p. 252, 161, p. 253, 162, p. 254, 163, p. 256, 164, p. 262;** Sire: **ДВП СССР, XXI,** nr. **354 pp. 498—499, 355, pp. 499—500, 357 pp. 501—509, 368 pp. 517—520; DDF, II, 11.** nr. **260 p. 406.**

96 **ДИМ, nr. 152, pp. 244—245, 153, pp. 245—246, 154, pp. 246—247, 156, pp. 247—249.**

97 **В. Черчил, o. c. I, p. 284, W. L. Schirer, o. c. 2, p. 151; DBFP III, 2. nr. 958 p. 414, 963 pp. 417—418, 971 p. 421.**

parija Sudetske oblasti izvrši odmah, da svi zahtevi koje je izložio treba da budu ispunjeni najdalje do prvog oktobra, da se delovi Čehoslovačke daju Mađarima i Poljacima, i druga traženja koja su vodila hitnom i bezuslovnom uništavanju Čehoslovačke Republike. Stari i već umorni premijer u borbi za mir uz velike cene popušta-nja, bio je na granici svojih inače širokih popuštanja, i prekinuo je pregovore u kojima je Hitler postavljao ultimatum ne samo Čehoslovačkoj već i zapadnim silama.[98]

U toku večeri i noći Čemberlen se savetovao sa svojim saradnicima u Londonu i sa članovima vlade Francuske, koji su pomno pratili tok pregovora i ishod ove teške diplomatske bitke. Na osnovu ovih savetovanja upućen je savet zapadnih sila Pragu da one više ne insistiraju da Čehoslovačka izbegava mobilizaciju. Posle ovoga u Čehoslovačkoj je počela opšta mobilizacija oružanih snaga. U isto vreme usledila je opomena vlade SSSR vladi u Varšavi da ne ugrožava bezbednost Čehoslovačke, jer bi takav akt doveo do izvesnih negativnih posledica po poljsko-sovjetske odnose.[99]

Posle noćnih razmišljanja, kalkulacija i analiza mogućih tokova u odnosima na evropskom kontinentu, oba pregovarača ujutro 23. septembra pokazala su volju da se ponovo razgovara. Čemberlen je nastupao uz razumljivu ogradu da može, ukoliko firer bude insistirao na krajnje teškim zahtevima, da ipaket tih zahteva samo prosledi Česima, bez obaveze da štogod učini da oni budu prihvaćeni.[100]

Na sastanak uveče 23. septembra Hitler je doneo popis zahteva u kojem su bile neke tačke za nijansu ublažene, ali u celini ispunjenje tog ultimatuma išlo je na razbijanje čehoslovačke države. Prema njima, evakuacija Sudetske oblasti od strane Čehoslovačke trebalo je da bude završena do 28. septembra. Na Čemberlenova uporna dokazivanja da je to uopšte neizvodivo u tako kratkom vremenu, Hitler je pomerio granicu do 1. oktobra.[101] Definitivni Hitlerovi zahtevi, nazvani Godesberški memorandum, na koje je Čehoslovačka morala odmah da odgovori sa da ili ne, sadržavali su sledeće: evakuacija do 1. oktobra sudetskih krajeva prema priloženoj karti obojeno crvenom bojom, gde je prema mišljenju nacista živelo preko 50°/o nemačkog stanovništva; na zeleno obojenim područjima na priloženoj karti, gde je po procenama Hitlerovih saradnika bilo manje od 50%> Nemaca, trebalo je pod nadzorom međunarodne komisije do 25. novembra izvršiti plebiscit (prema Hitlerovom zahtevu,

98 ADAP D, II, nr. **562, pp. 694—702; DBFP, III, 2,** nr. **1032 pp. 463—473, 1036 pp. 475—476, 1073 pp. 499—508.**

99 DDF, II, 11, nr. **277 pp. 432—433, 287, pp. 441—442, 291 pp. 444^46, 298, pp. 459—463;** Sire; **ДИМ,** nr. **172, p. 269, 173, pp. 269—270, 174, p. 271, 176, pp. 275—278, 177, pp. 278—279, 178, p. 280, 179, pp. 280—281;** ***ДВП СССР,*** **XXI,** nr. **361 pp. 512— 513, 362 pp. 513—514, 363 p. 514, 364 p. 515, 365 pp. 515— 516, 366 p. 516; DBFP III, 2,** nr. **1053 pp. 485—487, 1073 pp. 499—508.**

mo ADAP, D, II, nr. **572, pp. 708—709;** Sire: **DBFP III, 2,** nr. **573, pp. 709——711; DDF II, 11,** nr. **324, pp. 496—497, 336, pp. 509—510, 340 pp. 512—515.**

101 ДИМ, nr. 180, pp. 281—283; ADAP, D, II, nr. 583, pp. 716—724; DBFP III, 2, nr. 1073 pp. 499—508.

ovde je bilo krajeva gde je živelo samo oko l°/o Nemaca a uključena su u područja gde se morao održati plebiscit); na prostorima označenim za evakuaciju morala se ostaviti sva nepokretna i pokretna imovina iz državnog i privatnog domena, uključujući tu i pokretna dobra češkog stanovništva, koje je moralo napustiti ova područja; svi Nemci u službi čehoslovačkog režima ili u čehoslovačkoj vojsci morali su biti pušteni kućama ukoliko to oni žele; svi Nemci politički zatvorenici morali su odmah biti pušteni iz čehoslovačkih zatvora, i dr.[102]

Po dolasku u London Čemberlen je sazvao svoj kabinet i izneo pred njim zahteve koje je Hitler postavio. Nalazeći se i sam u dilemi bio je ipak spreman da popušta, ali je kabinet odbio da utiče na vladu u Pragu da prihvati zahteve koji su značili njenu sopstvenu propast. Memorandum je istog dana odbila i vlada Francuske i izdala naređenje da se počne mobilizacija. Odmah po dobijanju teksta, memorandum je odbacila i vlada Sirovog u Pragu.[103]

Svet se našao na samoj ivici rata. Vojnici su imali pune ruke posla, vršene su poslednje pripreme za oružani obračun. Crvena armija je dovršavala koncentraciju i popunu tridesetak divizija prvog strategijskog ešelona u pograničnim okruzima prema Poljskoj i Rumuniji. Francuski Generalštab prikupljao je divizije prema svojim zapadnim granicama, Britanci su pripremali svoju ratnu mornaricu.[104]

Čovečanstvo se našlo pred ratom koji bi, da je do njega došlo, najverovatnije prošao sa manje negativnih posledica nego drugi svetski rat 1939—1945. U vreme pripremanja ovog sukoba, grupa vodećih generala Vermahta, zbog straha od sukoba sa čitavim svetom i posebno zbog sukoba sa velikim zapadnim silama, bila je odlučila da u trenutku izdavanja naređenja za rat okrene deo elitnih jedinica prema Berlinu i da zbaci vodeću grupu nacista sa Hitlerom i izvede je pred vojni sud. No tragična ironija ljudske sudbine zaustavila je Hitlera od pohoda, odnosno zaverenike da izvedu zamišljeni prevrat, i sve je dalje krenulo onako kako se i dogodilo, a bila je to najtragičnija varijanta mogućeg hoda ljudskog društva krajem tridesetih godina dvadesetog veka.

U dobrim namerama, glavnu ulogu u ovom pogrešnom usmeravanju točka ljudske istorije odigrao je Nevil Čemberlen, zajedno sa konzervativnim krugovima Velike Britanije i Francuske. On je 26. septembra posredstvom svojih kanala pisao Hitleru da bi bio

102 **ДИМ, nr. 182, pp. 284—286, 184, pp. 287—288, 186, pp. 288—291, 191, pp. 296—297; Sire: ADAP, D, II, nr. 584, pp. 724—728; ДВП СССР, XXI, nr. 373 p. 524, 374 pp. 525—526, 376 p. 528, 381 p. 532.**

ЮЗ **ДИМ, nr. 187, pp. 291—293; DBFP III, 2, 1093 pp. 520—535, 1096 pp. 536—541; DDF II, 11. nr. 325 p. 498, 356 pp. 537—548, 375 pp. 565—569.**

i°4 ДИМ, nr. 188, pp. 293—294; Uporedi: W. L. Schirer, o. c. 2, p. 158; В. Черчил, o. c. I, p. 291; DDF II, 11, nr. 376 pp. 569, 377, pp. 575—577, 378 pp. 577—580.

spreman da utiče na Ćehoslovačku da primi nešto blaže zahteve rešavanja sudetskog problema.[105]

Verujući da će zapadne sile ići dalje u popuštanju, Hitler nije prihvatio Čemberlenovu ponudu. U svom govoru 26. septembra u Sportpalastu u Berlinu, strašno je napao Ćehoslovačku, ali je pokazao oštrinu i prema zapadnim silama.

Sledećeg dana, 27. septembra, u trenucima bahatog ponašanja nemačkog ambasadora u Londonu u vreme razgovara u premijerovom kabinetu, izazvani Čemberlen je u ljutnji otišao dalje nego što je želeo i zapretio da će u ratu, ako ga izazove Hitler, Engleska morati pružiti pomoć Francuskoj.[10]®

Nije ovo bila jedina prepreka na Hitlerovom putu u rat. U toku 27. septembra, kada je isticao Hitlerov ultimatum o prihvatanju ili neprihvatanju Godesberškog memoranduma, stizale su nepovoljne vesti i sa drugih strana. U Francuskoj je narod pokazivao raspoloženje za odbrambeni rat. Bilo je to još prisutnije u Cehoslovačkoj. Tamo je bilo već mObilisano i opremljeno preko milion vojnika. Radništvo u ovoj zemlji pod uticajem komunista pokazivalo je krajnju odlučnost za otpor agresiji. U zemljama jugoistočne Evrope komunističke partije su pozvale radnike i narod u odbranu Čehoslovačke Republike objašnjavajući to isto i kao borbu za sopstvenu bezbednost od fašističke opasnosti. U Jugoslaviji, Rumuniji, Bugarskoj i susednim zemljama masovno su se javljali dobrovoljci za odbranu Čehoslovačke. Vlade u Beogradu i u Bukureštu, pod pritiskom sopstvenog javnog mnjenja, morale su izjaviti da će poštovati slovo Ugovora o Maloj antanti i da će, ukoliko mađarska vojska krene preko čehoslovačkih granica, krenuti svoje oružane snage preko mađarske granice. Eventualna podrška poljske vlade u borbi protiv Čehoslovačke bila je neutralisana akcijama Sovjetskog Saveza. I ono što je bilo najteže za Hitlera u ovim trenucima, kada je morao da povuče krupne poteze i donese teške odluke, njegov prijatelj Musolini nije ništa činio da bi pružio pomoć ili barem podršku svome prijatelju u Nemačkoj, ako dođe do rata.[107]

Bili su to zaista krupni razlozi, kad su uspeli da slome bes i taštinu Adolfa Hitlera i da ga primoraju da 27. septembra uveče, u pismu koje je uputio Cemberlenu, najavi svoje blago popuštanje. Sutradan je po nalogu Hitlera izdat demanti preko sredstava javnog informisanja o tobožnjoj mobilizaciji Nemačke i njenom pripremanju za početak rata.

Hitlerovo pomirljivo pismo našlo je uveče 27. septembra premijera Čemberlena u veoma teškom raspoloženju. Nepripremljena

105 ADAP, D, II, nr. 607, pp. 747, 610, pp. 749—750, 613, p. 751, 618, pp. 754—755, 619, pp. 755—575; Uporedi, W. L. Schirer, o. c. 2, pp. 127—143 i 169——181; В. Черчил, o. c. I, pp. 291—295.

1°» W. L. Schirer, o. c. 2, pp. 160—161; ADAP D, II, nr. 634, pp. 771—773.

107 ADAP, D, II, nr. 628, pp. 764—765, 632, pp. 767—768; Sire: nr. 635, pp. 773—775, 641, pp. 778—779, 643, p. 780, 653, pp. 787—788; Uporedi, W. L. Schirer, o. c. pp. 162—169; В. Черчил, o. c. I, pp. 296—297.

Engleska grozničavo je činila napore da se suprotstavi ratu koji se već osećao u vazduhu, krvoproliću kojeg se Čemberlen najviše plašio i za čije je izbegavanje bio spreman lično da čini velike napore i plati ogromnu cenu.

Kurjak sa ćudi lisice iz Berlina opet je nadmudrio starog premijera. Dobivši vest da je Hitler spreman da razgovara, odmah je izjavio da je spreman da po treći put leti na noge Hitleru. Čemberlen se u tome trenutku setio Musolinija, koji se u toku svih prethodnih burnih događaja držao po strani, i napisao mu pismo u kojem ga je zamolio za podršku da se u saradnji četiri sile nađe rešenje čehoslovačkog problema bez rata.

Spremnost vlada Britanije i Francuske da pregovaraju došla je kao Hitlerovo spasenje i njegovo izbavljenje iz teške situacije u koju je bio zapao zbog opasnosti da se nađe u sukobu na dva fronta. I Musoliniju je odgovarala nagodba, a i posrednička uloga koju mu je ponudio Čemberlen. Po prijemu pisma od Musolinija, u kojem ga je saveznik obaveštavao o inicijativi Čemberlena i nudio Nemačkoj svoju punu podršku, Hitler je promenio svoje raspoloženje. On je 28. septembra javio u London i Pariz da je sutradan, 29. septembra, spreman da primi u Minhenu šefove triju zemalja: Musolinija, Čemberlena i Daladjea, na razgovore o sudetskoj krizi.

Čemberlen je ponovo živahnuo, nade da se izbegne rat su porasle. Jedino je još ostalo da se privole Česi na žrtve. Zato je on javio Benešu da ide u Minhen sa ciljem da nađe najblaže rešenje za Čehe, ali i odgovarajuće zadovoljenje Nemaca da bi se izbegao rat. Usput je Česima preporučio da se što je moguće više smire, da izbegavaju zaoštravanje sa sudetskim Nemcima i incidente na granicama prema Nemačkoj. Vlada Čehoslovačke odgovorila je zapadnim silama da se u Minhenu ne može raspravljati bez nje, i da odluke koje budu donesene bez saglasnosti Čehoslovačke neće prihvatiti čehoslovački narod. No niko više nije pitao Čehoslovačku, niti je računao na Sovjete kao na faktor od značaja u rešavanju ovoga evropskog problema.[108]

Služeći se oprobanom taktikom koju su kroz istoriju primenjivale velike sile u odnosima prema malim narodima, skup velikih u Minhenu nije se obazirao na proteste iz Praga. Sastanak četvorice: Hitlera, Musolinija, Čemberlena i Daladjea u Minhenu počeo je po podne 29. septembra 1938. uz apsolutnu dominaciju reći i volje predstavnika sila osovine. Zvanično je primljena verzija sporazuma koji je izložio Musolini, a koji su za njega prethodno pripremali Hitler i njegovi saradnici. Musolinijev predlog, koji će biti usvojen, bio je u suštini neznatno ublažena verzija Godeberškog memoranduma, koji je toliko rasrdio Čemberlena. Ali potpuno nepripremljene visoke delegacije zapadnih sila morale su ga primiti pred jedinstvenim

108 ДИМ, nr. 195, pp. 301—302, 209, pp. 319—321; Uporedi: W. L. Schirer, O. c. 2, pp. 166—169; *ДВП СССР*, XXI, nr. 385 p. 535, 390 pp. 541—543, 391 pp. 543—545, 396 pp. 550—551; DBFP III, 2, nr. 1118 pp. 554—557, 1158 p. 587, 1159 p. 587, 1161 p. 588.

i unapred pripremljenim istupima sila osovine. Minhenski sporazum četiri velike sile, Nemačke, Velike Britanije, Francuske i Italije, potpisan zvanično od strane Hitlera, Čemberlena, Musolinija i Daladjea kasno uveče 29. septembra, sadržavao je osam tačaka o rešenju takozvanog sudetskog pitanja, a u suštini je značio smrtnu presudu izrečenu Čehoslovačkoj Republici. Ove tačke su sadržavale sledeće obaveze:

— Evakuacija teritorija nastanjenih Nemcima u Čehoslovačkoj od strane Čehoslovaka morala je da otpočne već 1. oktobra a da se završi najkasnije za 10 dana, to jest do 10. oktobra.

— Prilikom evakuacije nisu se smela iznositi ili uništavati pokretna ili nepokretna bogatstva, računajući tu i dobra u ličnom posedu.

— Oblike i tempo evakuacije kao i kontrolu nad evakuacijom dela čehoslovačkog stanovništva iz ovih područja trebalo je da vrši međunarodna komisija sastavljena od predstavnika Nemačke, Italije, Engleske, Francuske i čehoslovačke.

— Teritorija za evakuaciju bila je podeljena, i na karti koju je Hitler ponudio posebno omeđena u četiri zone: prva zona je trebalo da bude predana Nemcima u toku 1. i 2. oktobra, druga zona u toku 2. i 3. oktobra, treća zona u vremenu od 3. do 5. oktobra i poslednja, četvrta zona u toku 6. i 7. oktobra. Čitava ova teritorija, prema procenama koje je davao Hitler, trebalo je da ima preko 50% nemačkih žitelja. Ostale delovi Sudeta, rečeno je dalje, za koje komisija utvrdi da imaju pretežno nemački karakter, trebalo je evakuisati najkasnije do 10. oktobra. U ovom stavu o određivanju nemačkog karaktera postojala je velika opasnost za čehoslovačku stranu, jer je taj karakter ocenjivala uglavnom Nemačka.

— Međunarodna komisija je dobila u zadatak da odredi u kojim će se regionima održati plebiscit, koji je trebalo da bude završen do konca novembra 1938.

— Označavanje novih granica trebalo je da se izvede pod nadzorom Međunarodne komisije.

— U toku od šest meseci trebalo je da budu završeni svi poslovi oko optiranja građana na ovim područjima.

— U toku od četiri sedmice morali su biti pušteni iz vojske, iz raznih službi i organa u Čehoslovačkoj, svi Nemci koji to zatraže, a isto tako i oslobođeni svi politički zatvorenici nemačke narodnosti iz čehoslovačkih zatvora.[109]

Čemberlen i Daladje su uspeli da obezbede prisustvo dvojice predstavnika Čehoslovačke, poslanika Mastnog i diplomate Masarika (Hubert Masaryk) u predvorju prostorija gde je održavana konferencija, koji su odmah po potpisivanju sporazuma bili upoznati sa usvojenim tekstom. U vreme upoznavanja sa ishodom konferencije

109 **ADAP, D, II, nr. 669, pp. 801—808, 674, pp. 811—811, 675, pp. 812—814; ДИМ, nr, 216, pp. 329—331; DDF II, 11, nr. 479 pp. 713—715; DBFP III, 2, nr. 1227 pp. 630—635; Uporedi: P. Schmidt, *Statist auf diploatischer Bühne 1923—45* Bonn, 1949, pp. 413—420.**

i sadržinom sporazuma, čehoslovačkim predstavnicima nije bilo dozvoljeno čak ni da postavljaju pitanja u cilju razjašnjavanja nedovoljno jasnih stavova iz sporazuma. Bez prava prigovora vlada Čehoslovačke je pozvana na striktno ispunjavanje sporazuma. Već u toku 30. septembra ona je morala da imenuje svog člana Međunarodne komisije za nadziranje izvršavanja sporazuma.[110]

U toku 30. septembra celi dan su bili na okupu svi istaknutiji rukovodioci Čehoslovačke zajedno sa predsednikom Benešom. Tema razgovora je bila Minhenski sporazum i odnos vlade u Pragu prema tom sporazumu. Razočarenje u zapadne sile u demokratskim krugovima u Čehoslovačkoj bilo je kompletno. Jedina zemlja prema kojoj je još bio otvoren put saradnje bio je SSSR. Sa sednice vlade Beneš je 30. septembra uputio poruku vladi SSSR u kojoj je tražio savet šta da radi, da se ide u beznadežni rat ili da se kapitulira. Raspoloženje za odbrambeni rat, pod pritiscima spolja i delovanja konzervativnih krugova u samoj Čehoslovačkoj, počelo je polako da slabi. U sve težim objektivnim okolnostima vlada Sirovog je, ne sačekavši odgovor Moskve na Benešovo pitanje, uveče 30. septembra odlučila da prihvati diktat četiri velike sile.[111]

Vlada Sovjetskog Saveza, posredstvom svojih predstavnika, uručila je zapadnim silama protest protiv Minhenskog sporazuma, sistema nagađanja između sila osovine i zapadnih sila na račun malih naroda, i ukazala na propuste i nedorečenosti samog teksta Minhenskog sporazuma koje će Nemačka kasnije koristiti u daljem slabljenju i konačnom gušenju Čehoslovačke Republike.[112]

U unutarpolitičkim odnosima u čehoslovačkoj nastupale su krupne promene. Podržavane izvana, počele su da deluju domaće konzervativne snage. Na udaru su se nalazili demokratske snage i radnička klasa, koji su bili najveći zagovornici otpora fašističkom nasilju. Našavši se i sàm na udarcu konzervativnih sila, Beneš je 5. oktobra 1938. podneo ostavku na položaj predsednika Republike, a tu dužnost će nešto kasnije preuzeti Haha (dr Emil Hacha).

Međunarodna komisija za srpovođenje Minhenskog sporazuma, u kojoj su bili ambasadori Nemačke, Italije, Britanije, Francuske i poslanik Čehoslovačke u Berlinu, radila je uglavnom po diktatu njenog člana u ime Nemačke, državnog sekretara u Ministarstvu inostranih poslova Vajczekera, i sva sporna pitanja rešavala na licu mesta u korist Trećeg Rajha. Oduzimanje teritorija od Čehoslovačke i njihovo uključivanje išio je takvim tempom i tolikom širinom da je Međunarodna komisija uz vodeću reč Nemaca objavila 13. oktobra da je nepotrebno održavanje plebiscita, jer više nije bilo područja u Čehoslovačkoj na kojima su živeli Nemci a da već nisu bila zaposednuta nemačkom vojskom. Nemačka je tada dobila od Čehoslo-

НО ДИМ, nr. 217, pp. 332—333.

ni ДИМ, nr. 218, p. 334, 219, p. 334, 220, p. 335.

и² ДВП СССР, XXI, nr. pp. 550—551; СССР *в борьбе накануне второй мировой войны* pp. 23, 29—31; ДИМ, nr. 221, pp. 335—336, 225, p. 340, 228, pp. 342—344; Uporedi: J. Haslam, *The Soviet Union and the Czechoslovakian Crisis of 1938,* u časopisu, *Jour, Cont. Hist.* Vol. 14, nr. 3, July 1979. pp. 441—462.

vačke oko 28 hiljada kvadratnih kilometara teritorije sa oko 3 miliona i 600 hiljada stanovnika, od kojih su oko 800.000 bili češke narodnosti. Čehoslovačka je ostala bez većeg dela svojih graničkih utvrđenja sa najmodernijom opremom. Nemci su ovim teritorijalnim povećanjem dobili veliku materijalnu dobit, dok je Čehoslovačka bila privredno potpuno osakaćena. Pošto su to sirovinski i privredno bila najbogatija i najrazvijenija područja, Čehoslovačka je Minhenskim diktatom izgubila 66% proizvodnje kamenog uglja, oko 80% proizvodnje lignita, 86% postrojenja za proizvodnju raznih hemikalija, 80% proizvodnje cementa, 70% proizvodnje željeza i čelika, oko 70% postrojenja za proizvodnju električne energije, itd.[113]

Čehoslovačka Republika sprovođenjem u život Minhenskog diktata bila je i u političkom i u privrednom smislu pripremljena za potpunu političku likvidaciju i za njeno celovito uključivanje u sastav jezgra Velikog germanskog carstva u Evropi.

3. MAĐARSKA I POLJSKA PODRŠKA NEMAČKOJ U UNIŠTAVANJU ČEHOSLOVAČKE REPUBLIKE

Usmeravanje ekspanzionističke oštrice Trećeg Rajha prema Čehoslovačkoj uz korišćenje nemačke nacionalne manjine kao glavnog oruđa u slabljenju čehoslovačke države uslovljavali su neke nove poteze u politici suseda Čehoslovačke i u zemljama srednje i jugoistočne Evrope. Smatrajući da je ugroženost Čehoslovačke došla kao posledica direktnog konfrontiranja te zemlje sa Rajhom, većina zemalja se sa još više upornosti držala politike laviranja i paralelne saradnje sa silama osovine i sa velikim zemljama zapada. Prihvatana je već ustaljena i uhodana linija razvoja u kojima su jačale i širile se privredne i ekonomske veze sa silama osovine, naročito sa Nemačkom, uz nastojanje da se ne oslabe već postojeće političke i druge veze sa zapadnim silama, na prvom mestu sa Velikom Britanijom. Druga vrlo važna komponenta generalne političke linije većine ovih zemalja, bilo je obuzdavanje pa čak i prigušivanje unutarnjih nacističkih pokreta uz istovremeno nastojanje da se ojačaju političke veze između vladajućih struktura i sila osovine. Vlade ovih zemalja u trenucima kvarenja odnosa sa silama osovine zbog svoga negativnog stava prema nacističkim i fašističkim partijama i agenturama u zemlji, trudile su se da što je moguće brže poprave odnose sa ovim silama, da istaknu svoje simpatije za totalitarni sistem i prosto da dokažu, ako već neko treba da vlada u duhu totalitarizma, da to treba da budu one a ne te političke agenture.

S obzirom da je Čehoslovačka već bila odabrana kao žrtva Trećeg Rajha, većina ovih zemalja je upravo slabljenjem svojih veza s njom ili neprijateljskim istupima protiv nje, pokušavala da dokaže svoju privrženost i prijateljstvo prema silama osovine, posebno prema Nemačkoj. Zemlje koje su odranije imale slabije odnose sa Čeho-

[113] **W. L. Schirer, o. c. 2, pp. 190—191.**

slovačkom ili nerešena pitanja prema njoj, otvoreno su počele sarađivati sa Rajhom protiv te zemlje. To naročito važi za vlade njenih suseda — Mađarske i Poljske, koje još od samog početka pojačanih nacističkih pritisaka prema Cehoslovačkoj usredsređuju svoju neprijateljsku politiku prema Pragu sa ciljem da na tragediji Čehoslovačke ostvare neku dobit, odnosno učestvuju sa Rajhom u podeli njene teritorije.[114]

Mađarska vlada posle neuspelog pokušaja da u vreme anšlusa Austrije dobije štogod od austrijske baštine na području Burgenlanda, na samom istoku bivše Austrije, gde je živela mađarska manjina, usmerila je svoje nade prema čehoslovačkim teritorij ama, gde je očekivala lakši plen.[115]

Usmeravanje pretenzija mađarskog revizionizma prema Čehoslovačkoj išlo je u prilog šire nacističke južnoevropske politike, jer ga je privremeno odvraćalo od pretenzija prema Jugoslaviji i Rumuniji. Očekujući kasnije izvesnu naknadu, mađarski revizionizam se, po želji Berlina, odrekao pretenzija prema Jugoslaviji, videli smo to, već početkom 1937. godine. On je u isto vreme bio spreman da privremeno odgodi svoje teritorijalne zahteve prema Rumuniji, gde je živela najbrojnija skupina Mađara, i prihvati preporuke Berlina da sve snage usredsredi prema svome severnom susedu Čehoslovačkoj, gde je živela manja njihova nacionalna skupina nego u Rumuniji.

U svojim nastojanjima da sledi liniju osovine i naročito nemačkog nacionalsocijalizma, mađarski revizionisti su u svojim opredeljenjima protiv Čehoslovačke pokazivali ipreteranu revnost. Još u februaru 1938. mađarski Generalštab je izradio plan napada na Čehoslovačku u sadejstvu sa Nemačkom i preuzimao je čak inicijative prema Cehoslovačkoj u vreme austrijske krize, kada to zaoštravanje nije išlo u prilog trenutne politike Rajha.[116]

Neposredno posle uništenja Austrijske Republike i neuspeha Mađara da dobiju štogod od Rajha u istočnim ipredelima bivše Austrije, mađarski poslanik u Berlinu Stojai (Sztojai Döme) predlagao je Nemcima čvršću saradnju dve zemlje u njihovoj borbi za izolaciju Čehoslovačke.[117]

[114] **Šire o ovome: M. Adam, *Mađarsko a Malà dohoda v obdobi prèd druhovu svetovovu valkou (1937—1938,* u: *Ceskoslovenske časopis historicky,* 1963, nr. 6; И. И. Поп *Чехословацко-венгерские отношения 1935—1939,* Москва 1972; L. Zsigmond, *Ungarn und das Münchener Abkommen,* u: *Acta historica,* 1959, VI/3-4 pp. 251—286; М. Адам, *Из истории венгеро-чехословацких отношения накануне второй мировой войны,* u: *Вопроси истории* 1960, nr. 9; А. А. Язькова, *Малая антанта и Мюнхен,* u: *Новая и новейшая история,* 1967, nr. 4; R. Eric, *Munich and Hungary an Overview of Hungarian Diplomacy during the Sudeten Crisis,* u: *East. Urop. Quart,* vol VIII, nr. 1 March 1974. pp. 71—97; S. Stanislavska, *Polska a Monachium,* Warszawa, 1967; W. Batowski, *Kryzys dypmolatyczny w Europie, jesien 1938 — wiosna 1939.* Warszava 1962.**

us ADAP D, V, nr. 182, pp. 215—216, 193, pp. 226—227; G. Juhäsz. *Hungarian Foreign Policy,* pp. 134—135.

не И. И. Поп, о. с. р. 110.

117 ADAP, D, II, nr. 114, pp. 168—169.

Ministar inostranih poslova Mađarske Kanja (Känya Kaiman), u vreme zaoštravanja situacije u Sudetskoj oblasti, 5. aprila 1938. uputio je pismo nemačkom Ministarstvu inostranih poslova u kojem je predložio susrete odgovarajućih ličnosti dveju zemalja u cilju usklađivanja preduzetih mera protiv Čehoslovačke i koordinacije rada generalštabova dveju zemalja u slučaju napada na Čehoslovačku. Nekoliko dana kasnije mađarska diplomatija je otvoreno ukazala na pretenzije Mađarske na oblasti Slovačke i Potpkarpatske Rusije zvane Ruteni ja. Obećano je dalje poboljšavanje odnosa sa Jugoslavijom, pa čak i smirivanje zahteva prema Rumuniji u duhu preporuka Berlina, ali je zato traženo da se Nemačka više angažuje u obezbeđenju neutralnog držanja ovih zemalja u slučaju napada Mađarske na Čehoslovačku.[118]

No Berlin, koliko je god imao interesa da smiri odnose na granicama Mađarske prema Jugoslaviji i Rumuniji, isto toliko nije imao računa da suviše upliće Mađare u svoj obračun sa Čehoslovačkom. Jer, u Berlinu su dobro znali da bi preterano angažovanje Mađara u njihovom obračunavanju sa Čehoslovačkom moglo da ima i negativnih posledica za globalnu politiku Rajha u srednjoj Evropi i u predelima jugoistočne Evrope. Znali su da bi svako preterano jačanje i širenje Mađarske prema Čehoslovačkoj izazvalo pojačani strah i u Beogradu i u Bukureštu, i najverovatnije određene mere ovih dveju zemalja protiv tog jačanja i širenja Mađarske. Isto tako, nemačkim nacistima nije išlo u račun da u pohodu protiv Čehoslovačke i eventualno u njenoj podeli imaju utvrđene aranžmane sa Mađarima, koji su kao mali narod morali raditi po smernicama Rajha a ne po nekoj svojoj velikomađarskoj politici. Zato su Nemci još od proleća počeli da rade na smirivanju mađarskih pretenzija prema njihovoj budućoj žrtvi Čehoslovačkoj. Radili su to na taj način što su objašnjavali da se ide na mirno rešenje čehoslovačkog pitanja, iako je Hitler već u to vreme imao razrađen program njegovog vojničkog razrešenja. Obećavajući vraćanje Mađarskoj predela u čehoslovačkoj gde žive Mađari, Hitler je preporučivao Budimpešti da se suviše ne eksponira i da posveti glavnu pažnju uspostavljanju što boljih odnosa sa Jugoslavijom i Rumunijom u cilju odvajanja ovih dveju zemalja od Čehoslovačke i potkopavan ja stabilnosti Male antante.[119]

Vlada premijera Daranjija (Darányi Kaiman) pokušala je, upravo u jeku majske krize, da ostvari u praksi ovaj zadatak Berlina. Ona je preko svog poslanika u Bukureštu Bardošija (Bärdossy László) 28. aprila 1938. ponudila nov projekat sporazuma sa Malom antantom, nešto popustljiviji od onoga iz avgusta 1937, posebno u odnosu na Jugoslaviju i Rumuniju. Ipak, njegova osnovna zamisao je

[118] ***Allianz, Hitler-Hozthy-Mussolini,*** **nr. 27, p. 173, 28, pp. 173—174; *Документы министерства иностранных дел Германии,* Выпуск I, *Германская политика в Венгрии (1937—1942)* Москва 1946. (Dalje skraćeno, *Документы министарства...*) nr. 11, pp. 46—48, 14, pp. 58—57, 16, pp. 60—61; ADAP, D. V, nr. 190, pp. 223—224, 192, pp. 225—226.**

[119] ***Allanz, Hitler-Horthy-Mussolini,*** **nr. 29, pp. 174—175, 31, pp. 175—176; *Документы министерства.* . . nr. 12, pp. 49—52, 15, pp. 58—60; DASIP, LP, 1938, F-I, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 12210 od 24. juna 1938.**

bila u duhu Hitlerovih preporuka, jer je zahtevao dvojne pregovore o svim pitanjima odvojeno sa Čehoslovačkom i posebno sa drugim dvema članicama Antante. Predstavnici Jugoslavije i Rumunije na zasedanju Stalnog saveta Male antante u Sinaji 4. i 5. maja 1938, ministri inostranih poslova Stojadinović i Komnen, upravo iz bojazni da previše ne ojačaju pozicije Mađarske prema Čehoslovačkoj, koja se nalazila pod teškim udarcima majske krize, odbili su i ovaj predlog, sačuvavši na taj način na pretposlednjem zasedanju već umiruće Male antante, prilikom zauzimanja zajedničkih stavova, i neku vrstu solidarnosti sa Čehoslovačkom.[120]

Neuspesi vodeće garniture u Mađarskoj na čelu sa Daranjijem prvo da se nađe u bok sa Nemačkom u podeli Čehoslovačke a zatim samo delimičan uspeh da se pridobiju Jugoslavija i Rumunija, uz druge činioce, uslovili su nezadovoljstvo u Mađarskoj. Ovo će rezultirati padom vlade i dolaskom za premijera Imredija (Imrédi Béla), koji je po svojim ubeđenjima bio blizak totalitarnom sistemu, ali istovremeno oprezniji u pogledu jednostranog vezivanja za sile osovine, pretpostavljajući tome politiku korišćenja usluga i sila osovine i zapadnih sila. Ipak, kao garancija kontinuiteta saradnje sa silama osovine ostao je na svom položaju ministar inostranih poslova već dobro poznati Kanja.

Premijer Imredi je prvo želeo da pokaže svoju čvrstinu pooštravanjem mera u unutrašnjoj politici Mađarske. Po dolasku na položaj predsednika on je krajem maja 1938. kroz mađarski Parlament uspeo da proturi Zakon o zloupotrebi prava na udruživanje, koji je bio uperen protiv svih političkih partija i pokreta, a posebno protiv desetak konkurentskih nacističkih i fašističkih partija i grupa koje su, iako razjedinjene, sprovodeći politiku centrala iz Nemačke ili Italije često ometali zvaničnu politiku vlade. U cilju jačanja sopstvenog totalitarizma, koji se nije mnogo razlikovao od onoga u zemljama osovine, vlada je tada osnovala Biro za propagandu, koji je trebalo da sprovodi totalitarne ideje prema uputstvima i željama same vlade.[121]

Verujući u čvrsto prihvaćenu i stalnu proosovinsku orijentaciju mađarske spoljne politike, Nemci nisu pravili smetnje ovim merama premijera Imredija unutar zemlje i njegovim nastojanjima da održi dobre odnose i sa Britancima. U toku leta 1938. uz intenzivnu privrednu i političku saradnju dve ju zemalja nastavljeni su i vojni pregovori o saradnji protiv Čehoslovačke, koje je vodio general Kajtel sa rukovodiocima mađarskog Generalštaba. Mađari su bili spremni već u ovo vreme da sa Nemcima sklope ugovor o vojnoj saradnji protiv Čehoslovačke, ali do toga nije došlo jer Nemci nisu želeli

120 **DASIP, AP, 1938, F-29, str. pov. br. 70, od 31. maja 1938, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 1024 od 18. maja 1938; Sire: ADAP, D, V, nr. 194, pp. 227—228, 195, pp. 228—229, 199, p. 231; Uporedi: V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941,* pp. 271—289.**

121 **DASIP, LP, 1938, F-l, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 14457 od 22. jula 1938; Sire: L. Tilkovsky, *Ungarn und die Deutsche »Volksgruppenpolitik« 1938—1945,* pp. 44—52; G. Juhäsz, o. c. pp. 136—155.**

žurbu. Oni su znali da Mađarsku imaju u svakom slučaju uz sebe i na nju su gledali kao na svoju sigurnu rezervu koja se mogla u slučaju potrebe aktivirati i usmeriti protiv Čehoslovačke.[122]

Glavni problem u otvorenom konfrontiranju Mađarske prema Čehoslovačkoj predstavljale su pretnje od strane Jugoslavije i Rumunije. Stojadinović je pokazivao spremnost da što tešnje sarađuje sa Mađarskom, ali zbog održavanja postojećih pozicija prema zapadnim zemljama i zbog otpora u samoj zemlji, on nije bio spreman da obeća neutralnost u slučaju ratnog sukoba između Mađarske i Čehoslovačke. Znajući za dobre veze između Berlina i Beograda i verujući da Hitler ima uticaj a na Stojadinovića, Mađari su pokušali da ovaj problem reše uz podršku Nemačke. Od njih je i zvanično tražena pomoć da se Stojadinović pridobije. Nemci su pokušavali da privole Stojadinovića na što tešnje prijateljstvo sa Mađarima, što bi dalje automatski slabilo veze Jugoslavije i Čehoslovačke, ali se ti odnosi između dve članice Male antante, građeni godinama, nisu mogli lako zbrisati. Na kraju su se i sami Nemci uverili u opasnost od brzog kidanja tih veza za Stojadinovića i njegov režim, pa su i sami počeli da slabe pritisak prema vladi u Beogradu. Nemci su tada morali objašnjavati Mađarima da još nisu sazrele prilike za potpuno odvajanje Jugoslavije, koja će ostati svakako u sferi osovinskih uticaja, ali prema kojoj se mora biti pažljiv da ne bi došlo do poremećaja već otvorenog kursa njene sigurne proosovinske orijentacije.[123]

Nestrpljiva zbog sporosti u Berlinu u pružanju pomoći u definitivnom pridobijanju Stojadinovića, vlada Mađarske je pokušala da, u cilju ubrzavanja toga procesa, traži pomoć od Italije. Jedno od važnih pitanja za vreme razgovora Imredija i Kanje u Rimu sa italijanskim državnicima bilo je upravo što brže pridobijanje Jugoslavije za neutralnost prema Mađarskoj kako bi se ona mogla angažovati više prema Čehoslovačkoj, koju je uskoro trebalo deliti. Ćanu je tada rečeno da po svim procenama u Budimpešti Nemci više nisu onoliko zainteresovani za zbližavanje Jugoslavije i Mađarske kao što je to pokazivano ranije. Svakako da je to moglo navoditi na pomisao i da Nemci ne žele da Čehoslovačku dele sa Mađarskom.[124]

Dolazeći do saznanja da se sile osovine mnogo ne brinu za ispunjenje želja Mađarske, mađarski državnici će u leto 1938. i sami pokušati da nađu puteve za rešenje svojih težnji balansirajući kroz lavirint isprepletenih protivrečnosti između sila osovine i zapadnih sila a takođe i koristeći protivrečnosti u odnosima zemalja jugoistočne Evrope. Kopirajući taktiku Milana Stojadinovića, vlada Mađar-

122 и J4 Поп, о. с. р. 141.

123 *Allanz, Hitler-Horthy-Mussolini,* nr. 33, pp. 184—191; *Документ Министерства,* nr. 17, pp. 62—63, 18, pp. 64—65; Šire: nr. 19, pp. 66—68, 20 b. 69, 21, pp. 70—71; ADAP, D, II, nr. 284, pp. 381—383; D, V, nr. 214, pp. 244—245.

124 *Документы министерства,* nr. 22, pp. 72—75, 33, pp. 76—77; Šire: ADAP, D, II, nr. 296, pp. 392—393; D, V, nr. 215, pp. 246—247, 216, p. 248, 219 Pp. 250—251.

ske je pokušala da nađe sama kompromisno rešenje svojih odnosa sa Jugoslavijom i Rumunijom. Pošto u Beogradu i Bukureštu iz niza razloga nisu želeli da se potpuno odvajaju od Čehoslovačke, prihvaćeni su pregovori sa ćelom Malom antantom u nameri da se, na jednoj strani, vrati dug Berlinu zbog njegovog prejakog vezivanja za Stojadinovića, i na drugoj, očekivalo se ipak da će pukotina koja postoji u Maloj antanti omogućiti da se kroz zajedničke pregovore izdejstvuje izvesna izolacija Čehoslovačke.

Posledica ovih nastojanja i intenzivnih pregovora u toku jula i avgusta 1938. bilo je potpisivanje Bledskih protokola 23. avgusta između Mađarske i zemalja Male antante, kojim, i pored njegovog malog značaja, nisu bili zadovoljni u Berlinu. Pre svega, vlada Mađarske se ogrešila o preporuke Berlina što je prihvatila da pregovara, makar uz određene ograde, sa ćelom Malom antantom, a ne samo sa njenim dvema članicama, Jugoslavijom i Rumunijom, kako je tražio Berlin sa zadatkom da se što je više moguće izoluje Čehoslovačka. Mađarskoj je, kao i nešto ranije Bugarskoj, priznata vojna ravnopravnost, što je, s obzirom da je išlo protiv mirovnog ugovora, bilo pozdravljeno u Berlinu, ali je prihvatanje deklaracije o nepribegavanju sili išlo protiv politike Rajha, odnosno protiv primene oružane sile prema Čehoslovačkoj, što je bilo već odlučeno u Berlinu. Mađari su otišli i u drugim pitanjima iz okvira koje je bila prema Čehoslovačkoj odredila nemačka politika, na primer uz načelni sporazum o manjinama koji je posebno sklopljen između Mađarske i Jugoslavije i Mađarske i Rumunije bilo je dato obećanje da se nastave pregovori o sličnom rešenju između Mađarske i Čehoslovačke.[125]

U Berlinu su smatrali da je Budimpešta u odnosima prema Maloj antanti, odnosno prema njenom članu kojeg je trebalo diskriminisati — Čehoslovačkoj, otišla suviše daleko i suprotno nemačkim željama. Posle potpisivanja Bledskog protokola u poseti kod Hitlera su bili vodeći državnici Mađarske, Horti, Daranji i Kanja, i u razgovorima koji su vođeni tom prilikom važno mesto je imao i Bledski sporazum. Hitler je napao Mađare za ovaj korak smatrajući ga pogrešnim i štetnim za politiku Rajha i politiku saradnje između dve zemlje. Mađari su pokušali da dokažu Nemcima da je on u skladu sa nemačko-mađarskom saradnjom i da će omogućiti šire i uspešnije angažovanje Mađarske protiv Čehoslovačke, upravo zahvaljujući činjenici što su se tim protokolom Mađari jače osigurali od eventualne protivakcije Jugoslovena i Rumuna.[126] No bez obzira na

[12i] **DASIP, LP 1938, F-I, Cirkular MIP KJ od 24. avgusta 1938; Sire; ADAP, D, II, nr. 384, p. 486; D, V, nr. 221, pp. 252—253, 223, pp. 254—255, 224, pp. 255—256; Uporedi, Vuk Vinaver, o. c. 282—289; В. К. Волков, *Германо-югославские отношения и развал Малой актанты, 1933—1938,* Москва 1966, pp. 242—245; G. Juhäsz, o. c. pp. 136—138.**

[126] **DASIP AP, 1938, F-29, str. pov. br. 117, od 16. oktobra 1938. Cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 1696 od 24 avgusta 1938; Sire: *Документы министерства,* nr. 24, pp. 78—83; ADAP D, II, nr. 383, pp. 486—487, 402, pp. 519—521; Uporedi, И. И. Поп, o. c. pp. 146—148; Milan Vanku, o. c. pp. 250—251; G. Juhäsz, o. c. pp. 140—141.**

ishod ove najsvežije diskusije o bledskom potezu Mađarske koji je tek bio povučen, Hitler dugo nije mogao oprostiti Mađarima ovu smelost, koja je bila produkt traženja nekog mogućeg kompromisa između osovinskih i britanskih interesa na prostoru Podunavlja.

Najdirektnije uključivanje zapadnih sila u pitanje rešavanja sudetskog odnosno čehoslovačkog pitanja, koje će doći do posebnog izražaja u misiji lorda Ransimana krajem avgusta i početkom septembra, još više će pobuditi nade kod probritanski opredeljenih struja u Budimpešti. Povećana je mogućnost angažovanja i druge strane, u ovom slučaju Britanije, u cilju ispunjavanja teritorijalnih pretenzija prema Čehoslovačkoj. U tom smislu pojačan je rad probritanski opredeljenih snaga u Mađarskoj, pokrenute su akcije da se Ransiman upozna i sa brigama i težnjama ne samo nemačke već i mađarske nacionalne manjine u Čehoslovačkoj.

Dešavalo se to u vreme kad je Hitler odlučio da pređe u poslednju fazu zaoštravanja nemačko-čehoslovačkih odnosa, neposredno pred septembarsku krizu, kada mu je u eventualnom ratnom sukobu mađarska pomoć bila i te kako potrebna. Hitler je bio sve ljući na Mađare ali i dovoljno odlučan da ih potpuno otrgne od uticaj a zapada i od politike laviranja, i da njihovu političku i vojnu moć upotrebi u interesu ostvarenja neposrednog cilja svoje daljnje ekspanzije, u uništavanju Čehoslovačke. I ovoga puta kao u mnogim ranijim prilikama na posao je prionuo Gering. Uporedo sa pregovorima sa Poljacima oko njihovog angažovanja protiv Čehoslovačke, Gering je 16. septembra 1938. pozvao mađarskog poslanika u Berlinu Stoj aia i saopštio mu da je došao trenutak da Nemačka i Mađarska pokažu svoje prijateljstvo u definitivnom obračunu sa Čehoslovačkom. Zatraženo je da se Mađarska direktnije i aktivnije uključi u napore za unutarnje slabljenje Čehoslovačke, u borbu za njenu međunarodnu izolaciju i na kraju i za njeno uništenje putem otvorenog napada vojnom silom. Pojavile su se dve varijante moguće saradnje: da u slučaju rata Mađarska napada zajedno sa Nemačkom i druga, da ide posle udara nemačke vojske na ČSR sa parolom da štiti svoje sunarodnike u Mađarskoj, koja se navodno mogla braniti pred konzervativnim krugovima na zapadu i koja je imala više pristalica u obe zemlje.[126a] U oblasti borbe u samoj Čehoslovačkoj trebalo je da Mađari pojačaju antičehoslovačku delatnost mađarske nacionalne manjine i da svim mogućim i raspoloživim sredstvima i vidovima sve do ustanka, diverzija i otvorene borbe deluju protiv čehoslovačke države. Istovremeno je trebalo da rade na buđenju i jačanju separatističkih pokreta kod Slovaka i Ukrajinaca i usmeravaju ih na borbu protiv režima u Čehoslovačkoj. Dato je u zadatak da separatistički pokreti mađarske manjine i drugih manjina upućuju svoje zahteve vladi u Pragu. U oblasti delovanja izvana, trebalo je da mađarska štampa i sredstva informisanja što više pišu o progonima nacionalnih manjina u Čehoslovačkoj, da se mađarska predstavništva u zapadnim zemljama angažuju da

126a **Пушкаш А. И.** ***Венгрия в второй мировой войне,*** **Москва 1963. р. 39.**

se tamošnje vlade što više zainteresuju za sudbinu nacionalnih manjina i za njihovo oslobođenje od Čehoslovaka.[127]

Već sledećeg dana regent Horti, koji je bio nosilac pronemačke orijentacije režima u Mađarskoj, obavestio je Hitlera da sa zadovoljstvom prihvata poziv Nemačke u borbu za izolaciju Čehoslovačke i njeno razrivanje iznutra. Toga dana, ministar Kanja je pozvao britanskog poslanika u Budimpešti i saopštio mu da vlada priprema zahtev Čehoslovačkoj da se održi plebiscit ai predelima u kojima živi mađarska nacionalna manjina. U Londonu i Parizu preduzete su slične mere da se tamošnje vlade i javno mnenje pripreme za akcije Mađarske prema Čehoslovačkoj. Paralelno sa koncentracijom nemačkih trupa prema čehoslovačkim granicama, počelo je prikupljanje i pripremanje jedinica mađarske armije u pograničnim rejonima prema Čehoslovačkoj.[128]

Još uoči septembarske krize i njenog punog raspaljivanja pojačani su kontakti i veze između Poljske i Mađarske sa ciljem objedinjavanja akcija protiv Čehoslovačke. Odnosi između Poljske i Čehoslovačke poodavno nisu bili dobri. Postali su još lošiji posle sklapanja sovjetsko-čehoslovačkog pakta o uzajamnoj pomoći. Mržnja koju je poljska buržoazija gajila protiv Sovjetskog Saveza delimično je prenesena i protiv demokratske Čehoslovačke. U vreme majske krize, kada se Cehoslovačka našla direktno ugrožena od Nemačke, Beneš je pokušavao da se srede odnosi sa Poljskom, kako bi se sa te strane bezbednost zemlje popravila. Međutim, Poljska konzervativna buržoazija predvođena ministrom inostranih poslova Bekom u pritiscima Nemačke sagledavala je svoje šanse. Očekivala je dobijanje delova čehoslovačke u njenoj podeli sa Nemačkom i Mađarskom, i istovremeno uspostavljanje zajedničke granice sa Mađarskom u cilju stvaranja bloka zemalja koji bi služio kao brana i nacističkoj ekspanziji i kao zaštita sa istoka. Bekove aspiracije nisu bile ograničene samo na Tješinsku oblast, u kojoj je bilo oko 80.000 poljskih žitelja, već i šire na delove Potkanpatske Rusije, koju je trebalo uzeti od Čehoslovačke i tu stvarati novi bastion borbe protiv sovjetske vlasti u Ukrajini.[129]

U trenucima kada je septembarska kriza bila na svom vrhuncu i kad su pritisci Nemačke prema Čehoslovačkoj svakog časa pretili da se pretvore u rat, vlade u Budimpešti i Varšavi uspele su da ostvare najužu koordinaciju, pospešujući tako efekte akcija nemačkih nacista protiv Praga. Obe zemlje posle upućenih zahteva da se održi plebiscit u delovima Čehoslovačke gde žive njihove nacionalne

[127] ***Allanz, Hilter-Hozthy-Mussolini,*** **nr. 34, pp. 191—192; И. И. Поп, o. c. pp. 148—150; G. Juhäsz, o. c. p. 141.**

[128] **DASIP, LP, 1938, F-l, str. pov. br. 1932. od 23. septembra, telegrami MIP KJ — poslanstvima KJ, pov. br. 19077, od 17. septembra, i pov. br. 19829 od 26. septembra 1938; Sire; ADAP D, II, nr. 506, pp. 652—653; *Allianz, Hitler--Horthy-Mussolini,* nr. 36, pp. 193—194.**

[123] **ADAP, D, II, nr. 162 pp. 222—223, 227, pp. 357—360.**

manjine, razvile su jaku antičehoslovačku aktivnost u tim krajevima i delatnost u svetu protiv režima i vlade u Pragu sa ciljem izolacije Čehoslovačke Republike.[130]

Antičehoslovačka aktivnost mađarske i poljske vlade protiv Čehoslovačke Republike predstavljala je podršku Nemačkoj, naročito u trenucima kad su zapadne sile pomišljale da se suprotstave nasrtajima Hitlera na ovu zemlju i kad se Hitler mogao osećati usamljen i nedovoljno jak za oružani poduhvat koji je bio odlučio da povede. Hitler je ovu pomoć naročito od Poljske, delimično i od Mađarske, uzimao samo uslovno i ne pomišljajući da čini neke veće ustupke Poljacima, pa i Mađarima, na račun čehoslovačke baštine. Jer, odmah po uništenju Čehoslovačke planiran je bio pritisak prema Poljskoj u cilju njenog uništenja, dok se Mađarska smatrala već delimično dobijena, ne za savezništvo u cilju saradnje već za priklanjanje Rajhu i pokorno slušanje. Mađarskoj se nije smelo mnogo dozvoljavati ni zbog mogućeg nezadovoljstva sa njenim širenjem u zemljama na Balkanu, koje je trebalo takođe mirnom ekspanzijom uključiti u sferu Trećeg Rajha.

Čim se videlo da će zapadne sile ići na maksimalno popuštanje i žrtvovanje delova Čehoslovačke, Hitler je počeo da rashlađuje zagrejane Mađare i da stišava preterane pretenzije Budimpešte i Varšave, dajući im na znanje da će dobiti samo ono što im odredi i prepusti Berlin.[131]

Hitler je još 20. septembra 1938. saopštio Imreddiju i Kanji, koji su išli u Nemačku sa ciljem da obezbede što veću dobit na račun Čehoslovačke, da će zahvaljujući razumevanju zapadnih sila sudetsko pitanje biti rešeno bez rata. Zahvaljujući popustljivosti Čemberlena i Daladjea, koji će podržati nemačke pritiske prema Pragu, ispuniće se zahtevi Nemačke bez upotrebe sile, što je značilo da Nemačkoj nije potrebna mađarska i poljska oružana podrška, koja bi da je došlo do šireg oružanog zapleta predstavljala veliku pomoć. Hitler je tom prilikom saopštio da će problem Sudeta, uz izbegavanje rata, biti uskoro rešen i da će Mađari dobiti područje Čehoslovačke u kojima mađarsko stanovništvo čini većinu. Bilo je to daleko manje od onoga što su u Budimpešti priželjkivali protežući svoje aspiracije na čitavu Slovačku i Ruteniju (Potkarpatska Rusija), koje su do raspada Austro-Ugarske Monarhije ulazile u sastav mađarskih zemalja.

Krajem septembra, kada je rasplet bio gotov i čehoslovačko pitanje rešavano kompletno po Hitlerovim željama, Mađarima je u Berlinu posvećivano još manje pažnje. Gering je u vreme pripremanja i održavanja susreta četvorice šefova osovinskih i zapadnih sila,

130 **Ibid., nr. 287, pp. 384—388, 508, pp. 654—655, 540, pp. 672—678, 541, pp. 678—679; Uporedi: H. Batowski, *Europa zmierza ku przepašću,* Poznan 1977,** pp. **229—244.**

131 ADAP, D, II, nr. **551, p. 686, 553, pp. 687—689;** Sire: **И. *И.* Поп, о. с. PP. 159—163.**

poručivao Mađarima da će se u Minhenu diskutovati samo o sudetskom pitanju, ali je obećao da će Berlin imati na umu i interese Mađarske u Čehoslovačkoj.[132]

U vreme minhenskih pregovora Hitleru nije ni padalo na pamet da u prisustvu Čemberlena i Daladjea razgovara o potrebama da deli Čehoslovačku sa Poljskom i Mađarskom. Takva ideja mogla je biti i podržana od dela vladajućih krugova u zapadnim zemljama, koje se još nisu mirile sa gubitkom Mađarske ispod svoga uticaja. Tako nešto bilo je u tim trenucima opasno preduzimati zbog još uvek negativnog držanja Rumunije i Jugoslavije prema preteranim pretenzijama Budimpešte prema Čehoslovačkoj.[133]

U vreme pregovora u Minhenu nije se osećalo mađarsko i poljsko prisustvo u srednjoj Evropi; o njihovim jakim pretenzijama i živom angažovanju u čitavom spletu zbivanja oko sudetskog i čehoslovačkog problema u samom aktu Minhenskog sporazuma nije bilo ni pomena. Isključivanje ovih dveju zemalja iz rasprave o sudbini zemlje koju su one želele deliti sa Rajhom usledilo je zahvaljujući volji i zauzimanju Adolfa Hitlera. On je ovim korakom hteo da pokaže vladama dveju zemalja mesto u spletu krupnih zbivanja koje im daje Nemačka — njihovo potčin javan je milom ili silom interesima i težnjama Trećeg Rajha.

Posle Minhenskog sporazuma, u vreme komadanja Čehoslovačke Republike i pripremanju njenog potpunog brisanja od strane Nemačke, vlade u Budimpešti i Varšavi uporno su nastojale da sebi obezbede jedan deo čehoslovačke baštine. One će ipak dobiti samo onoliko koliko će im nacisti Nemačke kao saradnicima u tom trenutku, odnosno kao prijateljima po nuždi, privremeno prepustiti. I u jednom i u drugom slučaju biće to Nemcima dobro plaćeno.

Već u prvim trenucima ispunjavanja i sprovođenja u život Minhenskog sporazuma, čehoslovačka samostalnost se našla na najtežim iskušenjima i mukama. Teritorijalno načeta, vojnički osakaćena gubitkom najvažnijih linija i postrojenja svoje odbrane, politički sve nestabilni ja, ona je bila prepuštena na milost Međunarodnoj komisiji za sprovođenje Minhenskog diktata, koja je, uz sve manje interesovanja zapadnih sila za sudbinu ove zemlje, radila u duhu politike i želja Nemačke. Pod firmom odluka ove komisije Rajh je na tlu Čehoslovačke sprovodio bez većih teškoća sve ono što je želeo. Pored nemačkih područja, odvojena su od čehoslovačke i neka područja u kojima su većinu činili Cesi, i protiv njihovih želja.

Nije bilo ni posednuto područje koje se smatralo nemačkim i predavalo Nemcima u ruke, a počelo je pokretanje nove akcije za prodiranje i razbijanje ostataka Čehoslovačke. Kao baza za ovo podrivanje čehoslovačkog režima u vannemačkim rejonima služila je odluka minhenskog skupa da se u toku od tri meseca reši pitanje

[132] ***Allianz, Hitler — Horthy — Mussolini,*** **nr. 37, pp. 194—195; АПАР D, II, nr. 554, pp. 689—690; G. Juhäsz, o. c. pp. 141—142.**

133 ASFRJ, A I M. S. 1938, F-24, Pismo MIP KJ posi. KJ u Rimu bb. od 27. septembra 1938; ADAP D, V, nr. 230, p. 262, 231, pp. 262—264, 232, p. 264.

statusa ostalih nacionalnih manjina u Čehoslovačkoj. U ovoj fazi borbe trebalo je iskoristiti pretenzije poljskog i mađarskog revizionizma, ali samo privremeno i u službi perspektivnog jačanja na ćelom ovom području odlučujuće uloge Trećeg Rajha.[134]

Poljska vlada, uz naročito angažovanje ministra inostranih poslova pukovnika Beka (Józef Beck), bila je među prvima koja se koristila agonijom čehoslovačke države, u vreme njene napuštenosti od svih prijatelja i pritisaka od strane nemačkog nacizma, i posegla za delovima ove ugrožene srednjoevropske zemlje. Sovjetski demarš Varšavi od 26. septembra, posle Minhenskog diktata, nije mogao više da igra ulogu u zaštiti Cehoslovačke. Odmah ipo stizanju vesti o potpisivanju Minhenskog sporazuma četiri velike sile uz potpuno degradiranje uloge i značaja SSSR kao zainteresovane strane u čehoslovačkom sporu, poljska vlada je uputila ultimatum vladi u Pragu da u roku od 24 časa evakuiše i preda oružanim snagama Poljske Tješinsku oblast na se veru Slovačke. U cilju što brže likvidacije ovog spora i smirivanja odnosa sa Poljskom, vlada u Pragu je prihvatila ultimatum i odmah počela evakuaciju traženog područja. Narednih dana poljske trupe su zaposele Tješinsku oblast i neka susedna područja, površine oko 17.000 kvadratnih kilometara i sa oko 228.000 stanovnika, od kojih je oko 133.000 bilo Cehoslovaka.[135]

Pukovnik Bek se nije zadovoljio time što je uz oko 80.000 Poljaka dobio oko 150.000 pripadnika drugih naroda i tako povećao svoj veliki balast od preko 8.000.000 žitelja nepoljske narodnosti u zemlji, već je u saradnji sa Mađarima tražio nova proširenja u istočnim predelima Cehoslovačke. Aspiracije poljskih konzervativnih krugova su se protezale na Potkarpatsku Rusiju, koju je trebalo podeliti sa Mađarima i na taj način ostvariti u cilju bolje sara.dnje zajedničku granicu sa ovom zemljom i istovremeno stvoriti na području Potkarpatske Rusije bazu za podrivačko delovanje prema sovjetskoj Ukrajini.

No, kako ćemo videti kasnije, na prvoj bečkoj arbitraži 2. novembra 1938. raspravljalo se samo o pitanjima mađarskih pretenzija prema Čehoslovačkoj, dok su pitanja poljskog učešća u podeli ostataka Cehoslovačke bila potpuno zapostavljena. Ovo je učinjeno svakako po želji Nemačke, koja nije htela da pothranjuje Poljsku, prema kojoj je pripremala svoju novu ofanzivu. Svi pokušaji nagodbe sa Bekom u toku zime 1938/39. u vezi sa uvlačenjem Poljaka u službu Rajha na račun ustupaka i u Čehoslovačkoj, bili su samo taktički potezi Hitlera prema ovoj zemlji koja se morala osvajati silom. Dobitkom Tješinske oblasti završeno je učešće Poljske u podeli teritorije čehoslovačke države. U daljoj raspodeli preostalih područja Cehoslovačke ostala je samo Mađarska, koja će na račun tih poklona biti definitivno uključena u kolo sila osovine.[130]

[134] **ДИМ, nr. 216, pp. 329—331; Uporedi, W. Hofer, o. c. pp. 147—159.**

[135] **W. L. Schirer, o. c. 2, p. 191; Uporedi, ADAP, D, II, nr. 621, pp. 759—761; D, V, nr. 55, pp. 67—68; DGFP, D, IV, nr. 7, p. 7.**

[136] **DASIP, AP, 1938, F-29, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Ankare MIP KJ, str. pov. br. 135, od 30. novembra 1938; Ibid., DN 1940, F-37, cirkular MIP KJ pov. br. 1365 od 28. januara 1939.**

Nasuprot Poljskoj, uloga i doprinos Mađarske u definitivnom gušenju Čehoslovačke Republike 1939, zahvaljujući naklonosti Hitlera prema ovoj zemlji koja je već plivala u vodama Rajha, bili su veoma značajni. Mađari su, znajući za svoje mesto i ulogu u izgradnji politike Trećeg Rajha prema jugoistočnoj Evropi, sa postojano dobrim ili čak vrlo dobrim odnosima između dve zemlje i s obzirom na činjenicu da su te zemlje upućene jedna na drugu — svakako jedna u ulozi velike i vodeće a druga u ulozi male i pratilje — očekivali adekvatan deo piena od čehoslovačke baštine, toliko velik koliko budu dopuštali spletovi odnosa Rajha i zemalja u zaleđu Mađarske, Jugoslavije i Rumunije, koje su se konstantno plašile preteranog jačanja i širenja Mađarske.

Vlada Mađarske je istoga dana, 1. oktobra, kad i poljska vlada istakla svoj spisak zahteva prema Čehoslovačkoj, koji je 3. oktobra uručen vladi u Pragu sa zahtevom da pregovori o prihvatanju mađarskog diktata počnu 6. oktobra 1938. godine. Kao zaloga da će sve ići po želji Budimpešte traženo je da se odmah ustupi deo pograničnih mesta prema Mađarskoj. Uz zahtev da se raspravlja za stolom preduzete su i sve raspoložive mere uznemiravanja i širenja nemira mađarske nacionalne manjine u Čehoslovačkoj, separatističkih pokreta Slovaka i drugih naroda koji su se mogli iskoristiti u slabljenju praškog režima u ovim krajevima. Da bi ovaj posao bio što uspešniji, već 4. oktobra 1938. preko mađarsko-čehoslovačke granice su ubačene specijalne jedinice diverzanata sa konkretnim zadacima da deluju u cilju mađarske okupacije ovih područja.[137]

I čehoslovačka vlada je pokušavala da iznađe nove puteve i metode borbe protiv opasnosti koje su se prema njoj svaki dan množile. Da bi lakše odbila ekspanziju mađarskih revizionista prema Slovačkoj, vlada u Pragu dala je Slovačkoj 6. oktobra neku vrstu autonomije, i istovremeno je pristupila izgrađivanju nekih oblika autonomije i u Potkarpatskoj Rusiji.

U odbrani Čehoslovačke od preteranih zahteva mađarske vlade važnu ulogu će odigrati već poznati i dugo prisutni faktor, protivljenje Jugoslavije i Rumunije da se Mađarskoj daju područja na kojima ne živi njena nacionalna manjina, odnosno suprotstavljanje nekih slojeva u samom Rajhu suvišnom proširenju Mađarske. Iz strategijskih razloga vojni krugovi u Rajhu nisu bili za prepuštanje istočne Slovačke Mađarskoj, već su želeli da se tu zadrži slaba autonomna vlast, preko koje bi Nemačka lakše mogla da ostvaruje svoju istočnu politiku. Ni sam Hitler nije bio za prevelika darivanja Mađarskoj, jer bi to uplašilo i udaljilo od Rajha Rumuniju i Jugoslaviju, što se ni u kom slučaju nje želelo. Prema tome, podršku Mađarima su pružali samo Italijani i Poljaci, koji su u jačanju Mađarske sagledavali i svoje interese u Podunavlju i jugoistočnoj Evropi.[138]

137 **DGFP, D, IV, nr. 22, pp. 25—26, 35, pp. 36—37; И. И. Поп, О. с.** pp. **174—179; G. Juhäsz, o. c. pp. 143—144.**

138 DGFP, D, IV, nr. 45, pp. 46-^19; И. И. Поп, o. C. p. 180.

Mađarski ministar inostranih poslova boravio je od 3. do 6. oktobra u Varšavi i pokušavao da pridobije Beka za zajedničku akciju uz podršku Italije. Poljska je trebalo da utiče na Rumuniju i Jugoslaviju da ne ometaju Mađarsku u njenim nastojanjima da vrati sebi one zemlje koje su ranije ulazile u posed Ugarske u sastavu stare Austro-Ugarske Monarhije. Bek je bio veoma raspoložen za stvaranje bloka zemalja na liniji Varšava — Budimpešta — Bukurešt — Beograd — Rim, ili takozvane »Treće Evrope« koja bi štitila ovaj deo kontinenta i sa zapada i sa istoka, ali ova ideja zbog straha od Berlina nije naišla na jaču podršku ni u jednoj od ovih prestonica.[139]

Odnos snaga i uticaja na ovom području ipak će učiniti da će vlada u Budimpešti, u svojim težnjama prema zemljama Cehoslovačke, morati uglavnom da računa na pristanak i dobru volju Berlina. Nemačka je bila za ispunjenje zahteva Mađarske, ali ne i za njene preterane ambicije. Pod punim nadzorom i praćenjem Berlina pregovori između delegacija Cehoslovačke i Mađarske počeli su 9. oktobra u Komarnu. Članovi čehoslovačke delegacije pretežno iz redova slovačkih autonomista, pokušali su da izvesnim ustupcima zadovolje ambicije Mađara. Ali pošto su ovi ostali uporni sa svojim maksimalnim zahtevima da im se preda šira oblast južne Slovačke i Potkarpatske Rusije do linije Bratislava — Nitra — Lučinac — Užgorod — Munkačevo, a isto tako i da se pristane na održavanje plebiscita na ostalim područjima Slovačke i Potkarkatpske Rusije pregovori su prekinuti. Slovački autonomisti, pojačani članovima koji su ranije vodili separatističku politiku prema Pragu, potražili su podršku od Nemaca. Jedna ovakva delegacija išla je kod Hitlera i molila ga da utiče na Mađare da svoje pretenzije ublaže.

Kod Hitlera su krenule visoka delegacija Mađarske i Cehoslovačke: u ime Mađara bivši predsednik vlade Daranji i istaknuti diplomata i uskoro novi ministar inostranih poslova Caki (Csäky István), a u ime Cehoslovačke novi ministar inostranih poslova Čvalkovski (František Chvalkovsky). I jedna i druga strana tražile su podršku u sporu, uz obećanja vernosti i saradnje sa Hitlerom. Svakako da je za Hitlera u ovom trenutku bila korisnija igra sa Mađarima, jer je Cehoslovačka bila silom već doterana do ivice kraha. Mađarsku je trebalo darovima i potpuno vezati za politiku Rajha. Hitler je bio spreman da podrži maksimalne zahteve Mađara, ali je kao protivuslugu tražio od Daranjija da veže ne samo Mađarsku za politiku Rajha već da to pokuša i sa svojim prijateljima u Varšavi, sa kojima je još uvek imao veoma prisne odnose. Svakako da je to bilo samo opipavanje pulsa buduće žrtve, jer je i Hitler bio načisto sa tim da vlada Poljske i ne pomišlja na neko dobrovoljno služenje politici Rajha. Ona je, smatrajući da Poljska takođe predstavlja silu, mogla samo da ravnopravno sarađuje i eventualno deli plen a nikako da se stavi u ulogu onoga ko radi po želji i potrebama drugog. Hitler je ostajao pri svojoj podršci Mađarima, ali se u pogledu ispunjavanja njihovih prete-

[139] **И. И. Поп, о. с. pp. 197—199.**

ranih zahteva nije žurio. Sve je to moralo biti ukomponovano u opšte tokove velike nacističke politike[140]

Problemi na putu uspeha Mađarske i dalje su dolazili uglavnom sa strane južnog i jugoistočnog suseda, Jugoslavije i Rumunije. Stojadinović je bio za saradnju, pa i za ustupke, ali ne i za stvaranje velike Mađarske. U Bukureštu su još više strahovali od dolaska Mađara u Slovačku i Ruteni ju, čime bi bile otežane veze sa Poljskom i srednjom Evropom uopšte i povećan front pritiska mađarskih iredentista zbog Transilvanije. Nije mnogo pomogla ni puna podrška Italije i Poljske, jer Hitler nije želeo da zaoštrava odnose sa Jugoslavijom i Rumunijom zbog preteranog apetita mađarske vlade. Mađari su ipak očekivali da će otpori popustiti i ostali su uporni u svojim maksimalnim zahtevima. Oni su 25. oktobra predali nove zahteve koji su samo za nijansku bili blaži od prvih, i ako bi bili ispunjeni sigurno bi doveli do propasti krnju Čehoslovačku Republiku.[141]

Svakako da je vlada u Pragu, i pored svih nedaća koje su je pratile, pokušala da spreči ispunjenje maksimalnog zahteva Budimpešte. U tim uslovima u Pragu se javila ideja da se potraži posredovanje od četiri velike države koje su svojim diktatom u Minhenu i dovele do ovakvog stanja. No zapadne zemlje, definitivno poučene iskustvom i saznanjem da ne vredi pokušavati bilo šta u cilju ispravljanja onoga što je već bilo upropašćeno, nisu pokazivale ni najmanju želju da se zbog nove čehoslovačke vlade susreću ponovo u neugodnoj situaciji sa Hitlerom. Događaji su tekli po scenariju koji je isplanirao Hitler, i po njegovoj želji rasuđivanje o sudbini ovog dela Podunavlja imaće u svojoj vlasti nemački nacisti uz asistentsku ulogu italijanskih fašista.

Ulogu arbitra u takozvanoj prvoj bečkoj arbitraži 2. novembra 1938, koja je trebalo da donese odluku o mađarsko-čehoslovačkom sporu, imali su ministri Ribentrop i Čano, a u delu sale gde su sedeli oni kojima je trebalo izdiktirati rešenje bili su ministri Mađarske i Čehoslovačke, Kanja i Čvalkovski. Čehoslovačka je i ovoga puta bila u ulozi one strane koja nije imala pravo ni da pita ni da se žali, već je jednostavno morala da sluša presudu onih koji su imali ulogu njenih grobara. Jedina stvarna pomoć Čehoslovačkoj prilikom ove arbitraže bila je bojazan vodećeg sudi je Ribentropa da Mađari ne dobiju previše i tako poremete povoljan tok odnosa na ćelom evropskom jugoistoku. Mađarima je dato dosta, ali ne sve ono što su oni želeli. Date su im sve teritorije na kojima su živeli Mađari, pa i jedan deo onih gde njihova manjina ne čini značajniji procenat. Čehoslovaci su bili dužni, prema slovu prve bečke arbitraže, da u vremenu od 5. do 10. novembra evakuišu i predaju Mađarima u južnim delovima Slovačke i Potkarpatske Rusije (Rutenije)

140 **DGFP, D, IV, nr. 55, pp.60—61, 61, pp. 69—72, 62, pp. 73—77, 63, pp. 77—78; G. Juhàsz, o. c. p. 144.**

141 Ibid., nr. 72, pp. 86—92, 77, pp. 95—97; Sire: nr. 82, pp. 100—102, 83, pp. 102—103, 85, pp. 104—108, 86, pp. 108—109, 93, pp. 113—114.

površinu od 12.400 kvadratnih kilometara sa ukupno oko 1,100.000 stanovnika od kojih je bilo blizu 54°/o Mađara, dok su ostali bili Slovaci, Ukrajinci i drugi narodi.[142]

Prvom bečkom arbitražom i učinjenim teritorijalnim ustupcima Mađarskoj na račun Čehoslovačke najviše je i ovoga puta dobila Nemačka. Ustupanjem ovih područja Mađarska je bila još više vezana za Rajh ne samo kao zemlja koja »uzima svoje«, već i svojom ulogom aktivnog rušioca političke karte tadašnje Evrope. Budućnost i sudbina Mađarske bila je još više uključena u budućnost i sudbinu sila osovine, na prvom mestu Nemačke.

Dobro znajući svoje mesto na boku uz ekspanzionističku Nemačku, mađarski konzervativni krugovi, svakako po uzoru na svoje gospodare, nisu ni pomišljali da se zadovolje onim što su dobili. Posle zaposedanja dodeljenih područja, mađarski revizionisti razvili su još življu delatnost u cilju definitivnog dobijanja i preostalih delova Slovačke i Rutenije. Pošto je Bekovim nepopustljivim držanjem prema ekspanzionističkim zahtevima Hitlera bila otpala mogućnost da se ti krajevi obezbede uz saradnju sa Poljskom, ostala je još samo nada u pomoć Italije i u popustljivost Nemačke.

Posle uspelog raspirivanja nereda u Ruteniji, regent Horti, kao već oprobam i postojani prijatelj Berlina, pozvao je 15. novembra 1938. nemačkog poslanika u Budimpešti i saopštio mu da će Mađari u cilju zavođenja reda u Ruteniji morati da tamo upute svoju vojsku. Saznala je to, sada po sili prilika i prijateljski prema Berlinu raspoložena vlada u Pragu, i takođe počela prikupljati tamo svoje snage da bi odbranila svoja autonomna područja od eventualne mađarske agresije. Nemcima nije smetalo zaoštravanje odnosa do određenog stepena između vlada u Pragu i Budimpešti u kontekstu priprema za likvidaciju jedne strane, ostataka Čehoslovačke Republike, i potpuno ipridobijanje i uključivanje u tabor sila osovine vlade u Budimpešti, ali izazivanje jačih sukoba moglo je da poremeti rad sa drugim, susednim zemljama u kojima se takođe radilo sa ciljem da se one postupno uključe u službu Trećem Rajhu. I sada ise najviše plašilo od kvarenja odnosa sa vladama u Bukureštu i Beogradu. Neredi u Ruteniji zbog blizine Ukrajine posebno su bili zabrinuli rumunsku vladu. Da bi ***se*** sprečilo uključivanje ovog područja u veliku Mađarsku, potražena je pomoć na onom istom mestu odakle su Mađari tražili podršku za osvajanje ovih područja, u Berlinu. Pronacistički opredeljeni šefovi u Bukureštu sa Đorđem Bratianom (Gheorghe Bratianu) zaklinjali su se svojom vernošću prema Trećem Rajhu i najavljivali još življu saradnju sa Nemcima, u kom cilju je pripremano putovanje kralja Karola u Berlin.

Opasnost da se odnosi na ovom području još više poremete i izbiju iz kolotečine koju su joj određivali nemački interesi poja-

142 DASIP, LP, 1938, F-l, pisma Jugosl. posi, u Budimpešti — jugosl. posi, u Londonu, pov. br. 1405 od 17. novembra 1938. i 1445 od 28. novembra 1938; Sire: BA, NS-10, F-89, govor ministra Kanje u parlamentu 12. novembra 1938; PA» Pol. IV, 503, Ungarn. Bd. 1. izveštaj Nemačkog posi, iz Budimpešte nr. 342 ocl 14. novembra 1938; G. Juhäsz, o. c. p. 144.

vila se uključivanjem Italije u ovaj spor. Nepromišljeno, Musolini je Mađarima obećao čak i oružje i municiju za ovaj sukob. Po zadatku Hitlera intervenisala je nemačka diplomatija sa prigovorom upućenim zemljama u sporu i Rimu, da se tim krši slovo bečke arbitraže. Mađarska vlada je posebno ukorena iz Berlina zbog svoje opasne politike. Musolini se, kao i u drugim slučajevima, odmah izvukao iz gužve i sva iskušenja je morao da primi na sebe od tada već bivši ministar inostranih poslova mađarske vlade Kanja, koga je Hitler, i pored svih njegovih zasluga za Nemačku, osumnjičio kao neprijatelja Nemačke. Ministarstvo inostranih poslova u Budimpešti je preuzeo u svoje ruke pronacistički opredeljeni Čaki, a opasno eksperimentisanje mađarske diplomatije u vezi sa izazivanjem sukoba u Podunavlju je prekinuto, čekajući za takav posao ponovo mig i dobru volju Berlina.[143]

Odmah posle dobijanja Sudetske oblasti na osnovama Minhenskog sporazuma, Hitler je osetio zahlađenje u odnosima Cemberlena prema Nemačkoj. Uverena u podvale i laži nacista, Britanija je digla ruke od Čehoslovačke, koja se više n|ije mogla spasiti, i počela sve više da posvećuje pažnju svojim vezama i saradnji sa zemljama u jugoistočnoj Evropi, kuda je bila usmerena dalja ekspanzija Rajha. Hitler je to odmah video i pojačao je rad na suzbijanju britanske konkurencije na ovom području. U isto vreme pokušavao je da oslabi veze Francuske i Britanije. Vlada Daladjea i Bonea nasela je zamci nacista i prihvatila čvršću saradnju u nameri da na taj način obuzda nemačku opasnost prema Francuskoj. Rezultat ove igre bila je pompezna poseta nemačkog ministra inostranih poslova Ribentropa Parizu i potpisivanje nemačko-francuske deklaracije o prijateljstvu i saradnji 6. decembra 1938. godine. Svrha ovoga Hitlerovog poteza bila je odvraćanje pažnje Francuske od srednje i jugoistočne Evrope i nesmetaniji rad na potčinjavanju ovog regiona politici i težnjama Rajha.[144]

Neposredno posle potpisivanja ove deklaracije sa Francuzima, po nalogu Hitlera nemački Generalštab je izradio plan o uništenju ostataka Čehoslovačke Republike. Glavnu ulogu u svemu tome su morale odigrati političke pripreme i pritisci, tako da se dobije utisak da je čehoslovačka država propala sama od sebe, zbog svoje nesposobnosti da postoji.

Sva nastojanja vlade okrnjene Čehoslovačke da se udobrovolji Hitleru i da najprisnijom saradnjom osigura svoj opstanak, ostala su bez rezultata. Nisu pomogli ni progoni Jevreja, komunista i uopšte pripadnika demokratskih pokreta, kopiranje i uvođenje elemenata totalitarne vlasti, po uzoru na Nemačku, i davanje najširih privilegija u životu nove Čehoslovačke profašističkim strujama

[143] *Allianz, Hitler — Horthy — Mussolini,* nr. 46, pp. 203—205; DGFP, D, IV, nr. 118, pp. 148—149; Sire; nr. 130, pp. 157—158, 132, pp. 159—161, 134, pp. 162—163; G. Juhäsz, o. c. pp. 145—155; И. И. Поп, o. c. pp. 208—214.

[144] *Документы и материалы кануна второй мировой войны,* том I, *Ноябрь 1937—1938 г.* Москва 1948. (Dalje skraćeno *Документы и материалы.* ..) nr. 42, pp. 334—335.

i pojedincima u zemlji. I pored svega toga Hitler je grdio čehoslovačkog ministra inostranih poslova Cvalkovskog, prilikom njegove posete Nemačkoj 21. januara 1939, i pretećи svim Ćehoslovacima tražio da oni zaborave svoju prošlost i samobitnost. Usledili su zatim takvi zahtevi Cehoslovačkoj čije je ispunjavanje dovodilo na najniži nivo njeno postojanje i njenu samobitnost. Hitler je tražio da Čehoslovačka smanji svoju armiju za polovinu, da se zlatne rezerve iz čehoslovačkih banaka prebace u nemačke banke, da se jedan deo državnih rezervi dà kao isplata sudetskim Nemcima, koji su tada bili u sastavu Nemačke, da se pojača progon Jevreja i demokratski opredeljenih čehoslovačkih građana, da se iz državne službe otpuste svi službenici koji ne pokazuju simpatije i prijateljstvo prema Nemačkoj; u oblasti privrede, između ostalog, da se grade samo oni privredni objekti koje odobre Nemci; u oblasti međunarodnih odnosa, da Čehoslovačka odmah napusti Društvo naroda, da pristupi Paktu protiv Kominterne, i na kraju, veoma važan zahtev, da o ovim traženjima Nemačke ne smeju znati vlade zapadnih sila niti uopšte svetska javnost. Kada su se, upravo u ovo vreme, zainteresovali u Parizu i Londonu za sudbinu datih obećanja u Minhenu, da će se novoj Cehoslovačkoj garantovati granice i suverenitet, Hitler je grubo odgovorio da Cehoslovaci svojim ponašanjem nisu dokazali da zaslužuju takve garancije, i da još nije nastupilo vreme za takav potez Nemačke.[145]

Na vreme otkrivši pripreme Berlina za likvidaciju preostalog dela čehoslovačke države, vlada Mađarske ponovo je pojačala svoju aktivnost u cilju dobijanja Slovačke i Rutenije u trenutku kada Hitler krene vojskom kroz preostali deo čehoslovačke države. Još polovinom decembra 1938. vlada Mađarske je uputila opširan Memorandum vladi Rajha u kojem se pokušalo ukazati na dotadašnju saradnju Mađarske i Nemačke, uz posebno isticanje njihovih zasluga u borbi protiv komunista, zatim na stalan uspon ekonomskih veza između dve zemlje, i na kraju na vezanost njihovih sudbina u budućnosti. Da bi se Berlin omekšao u pogledu ispunjenja mađarskih pretenzija prema Slovačkoj i Ruteniji, dato je obećanje da će se ići na još čvršće političko, privredno i vojno povezivanje i zbližavanje dveju zemalja.

Nastojanja Mađara i ovoga puta imala su punu podršku Rima. Prilikom posete Budimpešti 19. decembra 1938. Cano je obećao najpotpuniju podršku mađarskim namerama, ali je u cilju što lakšeg pridobijanja Berlina za proširenje Mađarske na sever i severoistok predlagao jedan pozitivan korak mađarske vlade, koji bi se najsnažnije iskazao njenim pristupom Antikominterna paktu.

Pošto su se odnosi između Berlina i Varšave, zbog otpora Beka da se dobrovoljno stavi u službu nemačkog Rajha, počeli da kvare i Berlin je imao sve više interesa da još jače vezuje Mađare za sebe, Hitler je 16. januara 1939. primio ministra Čakija u

i« DGFP, D, IV, 158, pp. 190—195, 159, pp. 195—202; Sire; **nr. 161, pp. 203—206; ДИМ, nr. 260, pp. 410—412; DDF, II, 13, nr. 108, pp. 201—203, 136 p. 270, 155 pp. 302—303, 202 pp. 374—376.**

Berlinu i otvoreno s njim razgovarao o mestu i ulozi Mađarske U budućoj podeli ostataka Čehoslovačke Republike. Kao i u drugim prilikama, Hitler je, izlažući istorijat odnosa između dve zemlje, oštro napao politiku bivšeg ministra Kanje, koji je okrivljen, pored ostalog, i za Bledski sporazum i za pokušaj ulaska u Ruteniju bez odobrenja iz Berlina. Zatim je govorio o potrebi koordinacije u procesu likvidacije ostataka Čehoslovačke, pri čemu je posebno podvlačio da se obostrano mora voditi računa da se ne poremete odnosi sa susedima — Jugoslavijom i Rumunijom. Hitler je pri tome ukazao na velike vojničke, političke i privredne mogućnosti 135-milionskog stanovništva, računajući pored Nemaca i Itali jane i Mađare, samo ukoliko oni budu dobro sarađivali i koordinarali svoj rad. Hitler i njegovi saradnici na kraju su zatražili od Mađara da svojim istupanjem iz Društva naroda dokažu definitivno da su pokidali sve veze Mađarske sa »versajskom« Evropom i da su se u celini uključili u napore sila osovine. Ministar Čaki je dao obećanje da će Mađari ispuniti sve želje Berlina. Pristupilo se odmah i praktičnim koracima ostvarivanja najprisnije saradnje između dve zemlje. Proširena je ekonomska saradnja i Mađarska je preuzela obavezu da razvija one grane privrede i naročito poljoprivredne proizvodnje koja je potrebna Nemačkoj. Dato je obećanje da će se raditi na preuzimanju koncesija za traženje i korišćenje izvora nafte koje su se nalazile u rukama kapitala zapadnih zemalja.[146]

Delatnost stranih agentura u Slovačkoj i naročito u Ruteniji, krajem januara i početkom februara 1939. sve je više dovodila u pitanje normalan život i rad na ovim područjima. Uz nemačke, poljske, belogardejske i druge agenture, posebnu aktivnost su pokazivale grupe i organizacije koje su delovale za Mađarsku. Da bi se sprečili još teži ispadi, vlada u Pragu, uz podršku autonomnih organa vlasti u Potkarpatskoj Rusiji, uvela je posebne mere bezbednosti na dan izbora poslanika za prvi autonomni sejm Potkarpatske Rusije 12. februara 1939. godine. U cilju ometanja izbora, mađarske diverzantske grupe su pojačale svoje napade, što je dovelo do većih sukoba i do pretnji rata između Čehoslovačke i Mađarske. Usledile su opomene i oštre kritike iz Berlina. Preuzete obaveze da se neće činiti koraci protiv Čehoslovačke bez odobrenja Rajha nisu poštovane. Zaoštravanje odnosa sa Berlinom izbegnuto je krizom mađarske vlade i dolaskom za njenog premijera Telekija (Teleki Pài), koji se prihvatio saradnje sa nemačkim nacistima u čiju konačnu pobedu nije bio uveren, u nastojanjima da se uz njihovu pomoć ispune revizionistički planovi Mađarske.[147]

1« DASIP AP, 1939, F-31, pov. br. 71. od 9. februara 1939, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 1366 od 28. januara 1939; Šire: *Документы министерства.* .. nr. 25, pp. 84—94; *Allianz Hitler — Horthy — Mussolini, o.* c. nr. 48, pp. 205—211; ADAP, D, V, nr. 272, pp. 302—305, 273, pp. 306—309; PA, Büro des Staatsekretär, Ungarn, Nov. 1938 — jan. 1940, Zabeleške o razgovoru sa mad. posi, u Berlinu od 9. februara 1939; G. Juhäsz, o. c. pp. 149—155.

147 **Detaljnije o ličnosti Telekija: L. Tiltkovszky,** *Pal Teleki,* **Budapest, 1974; G. Juhäsz, o. c. pp. 152—155.**

Novi premijer je nastavio sa naporima da se obezbedi Potkarpatska Rusija za Mađarsku, ali uz smišljeniju taktiku saradnje sa Rajhom, ne nervoznim i nepripremljenim potezima koji bi mogli da ometu taj zadatak. Dok je na jednoj strani čak poboljšao svoje odnose prema Čehoslovačkoj, na drugoj je, radi pridobijanja što veće podrške od Hitlera, njegova vlada i formalno pristupila 24. februara 1939. Antikominterna paktu.[148]

U ovo vreme Hitler je već imao potpuno razrađen plan likvidacije Čehoslovačke Republike. Morao je to izvesti u najkraćem roku, jer je već bio donesen plan o pokretu jedinica prema Poljskoj i pripremana je njena likvidacija. Sve teže unutrašnje stanje u Češkoj, i Moravskoj i konstantni neredi u Slovačkoj i Potkarpatskoj Rusiji pružali su mu dobar izgovor da propast čehoslovačke izvede pod firmom sređivanja prilika u ovim krajevima, i da njen pad opravda njenom nesposobnošću da egzistira. U podeli ostataka Čehoslovačke mogla je da učestvuje samo Mađarska, koja je pokazala odlučnost da stoji uz bok Hitlera i u službi interesa Rajha. Nemački ministar inostranih poslova Ribentrop boravo je u Budimpešti 12. marta 1939. i tada je ugovorena saradnja u rušenju čehoslovačke. Mađarima je prepuštena Potkarpatska Rusija, ali je zahtevano da se akcija izvede tek onda kada to odobri Berlin.

Da bi se pred svetom pokazala nesposobnost opstajanja Čehoslovačke u njenom okrnjenom obliku, pojačani su neredi svih prosovinskih pokreta, struja i grupa u ovoj zemlji. Najteže stanje je bilo i ovog puta u Potkarpatskoj Rusiji i Slovačkoj. Vlada u Pragu, nezadovoljna stanjem u istočnim delovima zemlje, prvo je uvela pojačane mere protiv izgrednika, a zatim zavela opsadno stanje i raspustila 6. marta 1939. autonomnu vladu u Zakarpatskoj Ukrajini, a 10. marta i autonomnu vladu u Slovačkoj, koje zbog unutrašnjeg nejedinstva ionako nisu imale vlast u ovim pokrajinama. Po naređenju iz Praga novu autonomnu vlast u Slovačkoj je trebalo da formira Karol Sidor (Karol Sidor), ali su za vreme prvog zasedanja novog kabineta u zgradu vlade u Bratislavi upali esesovci, koji su masovno vršljali po celoj pokrajini, na čelu sa vođom austrijiskih nacista Sajs-Inkvartom i zabranili formiranje nove vlade koja bi bila u službi Praga. Naređeno je da u Berlin odmah otputuje bivši predsednik autonomne vlade Slovačke Tiso (Józef Tiso) na razgovore sa Hitlerom. U Berlinu je, po Hitlerovom diktatu, Tiso pristao na otcepljenje Slovačke od Čehoslovačke i proglašenje nezavisne države, što je i zvanično objavljeno 14. marta. Odmah po dolasku u Bratislavu Tiso je uputio u Berlin telegram kojeg su mu tamo sastavili nacisti. U tom telegramu je pozvao Nemce da svojom oružanom silom preuzmu zaštitu nad Slovačkom »nezavisnom« državom. U Potkarpatsku Rusiju krenule su mađarske trupe.

Uzimajući kao povod poremećaje u istočnim predelima Čehoslovačke Republike, Hitler je pozvao u Berlin i predsednika Čehoslovačke Hahu i ministra inostranih poslova Čvalkovskog. Posle

[148] **И. И. Поп, о. с. pp. 221—222.**

pritisaka i pretnji u toku cele noći između 14. i 15. marta, iscrpljeni Haha i Čvalkovski potpisali su saopštenje, koje su napisali Hitler i njegovi saradnici, u kojem se zbog sve težeg stanja u zemlji pozivaju trupe Trećeg Rajha da uvedu red u Čehoslovačkoj. U saopštenju je rečeno da se sudbina češkog i slovačkog naroda predaje u ruke Adolfa Hitlera.

Rezultat ove teške tragikomedije koju je zamislio i režirao Hitler bilo je zaposedanje Čehoslovačke od strane oružane sile Nemačke, i Potkarpatske Rusije od strane mađarskih trupa.[149]

Tako je privremeno za period od šest godina prestala da postoji Čehoslovačka Republika. Sve privredne i druge mogućnosti bivše republike, uključujući tu i one sa područja kvislinške Slovačke, bile su uključene u ratne potrebe i službu Velikog germanskog carstva. Na području bivše Čehoslovačke zaveden je nacistički teror koji će već od prvog dana usloviti otpor češkog i slovačkog naroda, o čemu ćemo više govoriti u trećoj knjizi.

4. JUGOSLAVIJA I RUMUNIJA U PERIODU GUŠENJA NJIHOVE SAVEZNICE ČEHOSLOVAČKE

Imajući mnogo zajedničkih oznaka i osobenosti, vlade Jugoslavije i Rumunije, težile su tradicionalno da, koliko je više moguće, usklade svoju spoljnu politiku. Od anšlusa ova težnja je postala još značajnija i u praksi dveju vlada prisutnija. Brza i efektna likvidacija austrijske samostalnosti i agresivni pritisci prema Čehoslovačkoj, povećavali su strahovanja od nemačkog kolosa i uslovljavali još pažljiviju politiku prema silama osovine.[150] Zajedno sa

[149] ***Allianz, Hitler — Horthy — Mussolini,*** **nr. 53, p. 216, 54, pp. 216—217; Sire: ДИМ, nr. 265, pp. 419—421; DGFP, D, IV, nr. 190, 191, 202, 203, 204, 205, 206—217; G. Juhäsz, o. c. pp. 153—155.**

[150] **O spoljnoj politici vlada Jugoslavije i Rumunije i posebno o njihovim odnosima prema Nemačkoj šire vidi: В. К. Волков,** ***Мюнхенский сговор и Балканские страны,*** **Москва 1978; 2. Avramovski,** ***Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata,*** **zbornik,** ***Istorija XX veka,*** **II, Beograd, 1961; M. Vanku,** ***Mala Antanta 1920—1938,*** **Titovo Užice 1969; E. Campus, Mica In^elegerea, Bucuregti 1958; Ibid., Intelegrea Balcanica, Bucureşti 1972;** ***Минхепскиот договор и југославските народи,*** **zbornik radova, Skopje 1980; В. К. Волков,** ***Германско-югославските отношения и развал Малой антанты,*** **Москва 1966; B. Krizman,** ***Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918—1941)*** **u:** ***ČSP,*** **I, 1975, D. Biber,** ***O padu Stojadinovićeve vlade,*** **u zborniku:** ***Istorija XX veka,*** **Beograd, 1966; 2. Avramovski,** ***Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji 1925—1939,*** **u zborniku:** ***Istorija XX veka,*** **V, Beograd, 1963; V. Vinaver,** ***Jugoslavija i Mađarska, 1933—1941.*** **Beograd 1976; J. B. Hoptner,** ***Jugoslavija u krizi 1934—1941.*** **Prevod sa engleskog s. 1. 1964; M. Stojadinović,** ***Ni rat ni pakt,*** **Rijeka 1970; A. Hillgruber,** ***Hitler, König Carol und Marschal Antonescu,*** **Wiesbaden 1954;** ***Der grosse Weltbrand des 20. Jahrhunderts, der zweite Weltkrieg,*** **Bukarest 1975; L. Deak,** ***Juhoslavskà politika v čase Mnichova, Časopis Matice moravske, 1973,*** **Brno, nr. 3-4; W. O. Oldson,** ***Romania and the Munich Crisis, august-septembar 1938,*** **u časopisu:** ***East, Europ. Quart,*** **vol. XI nr. 2 1977; V. Moisuc,** ***Action diplomatiques de la Roumanie au secours de la Tchecoslovaquie a la veille du pacte de Munich,*** **u:** ***Revue roumaine d'hostoire, 1967,*** **nr. 3; V. Mosiuc, Gh. Zaharia,** ***Politica Ger-***

jačanjem pritisaka Nemačke prema Čehoslovačkoj raslo je i nastojanje vlada ovih dveju zemalja da se udalje od Čehoslovačke. No zbog svojih veza sa zapadnim silama i potrebom da se one i dalje neguju, pored ostalog i zbog ozbiljnih pretnji od strane prozapadno opredeljenih jakih struja u zemlji, vlade u Beogradu i Bukureštu nisu smele da se potpuno oslobode obaveza prema svojoj saveznici. Ovo je došlo do izražaja u vreme majske krize u odnosima između Nemačke i Čehoslovačke. Obe vlade su, dajući dokaz svoje dobre volje prema Rajhu, izjavljivale da je sudetsko pitanje problem koji treba da rešavaju Nemci i Čehoslovaci, ali svaki put kada bi došlo u pitanje uplitanje Mađarske u te odnose ili se pojavile težnje da Mađari iz toga sukoba svojom podrškom Rajhu dobiju nagradu, obe vlade isticale su svakako verbalno svoju vernost paktu Male antante, što je značilo da će braniti Čehoslovačku od eventualnog nasrtaja od strane Mađarske. Na pretposlednjem zasedanju Stalnog saveta Male antante početkom maja 1938. u Sinaji, u trenucima stvarnog nestajanja ovoga saveza, predstavnici Jugoslavije i Rumunije su izjavili da će njihove zemlje braniti Čehoslovačku ukoliko ova bude ugrožena od strane Mađarske.[151] U Berlinu su se osetili pogođeni ovakvim stavom dveju vlada koje su bile u prijateljskim odnosima sa Rajhom, ali je ipak pokazan gest razumevanja i za njihov položaj, jer one imaju jake i uticajne protivnike i u svojim zemljama i van granica. Ovaj korak vlada u Beogradu i u Bukureštu trebalo je da ima određeni efekat i u međunarodnim odnosima i u unutarnjoj politici ovih dveju zemalja. U spolj noj politici on je, obuzdavajući pretenzije Mađarske prema saveznici čehoslovačkoj, obuzdavao te pretenzije i prema sopstvenim teritorij ama, doprinosio smirivanju stanja u Podunavlju i bio u skladu sa nastojanjima zapadnih i osovinskih sila da se sudetski problem reši bez rata, što će još više doći do izražaja u toku leta 1938, u vreme posredničke misije lorda Ransimana.[151]'

U unutarnjoj politici obe ju zemalja on je trebalo da doprinese jačanju prestiža vlada u domaćoj javnosti koja je bila pretežno pro-

maniei naziste de hegemonie in sud-estul Europei si independan\e economici a Roumàniei in anii 1938—1939. **u:** ***Anale d'istoire,*** **Bucare§ti 1975. nr. 6; M. Tejchman,** ***Ceskoslovensko a Rumunsko v roce 1938, a Mala Dohoda,*** **u:** ***Slovanske Studie,*** **Bratislava 1971, tom XII; Н. Т. Чемпалов,** ***Политика великих держав в Дунайском бассейне и на Балканах в конце 1938 — начале 1939. г.*** **u zborniku radova:** ***Международные отношения в новейшее время,*** **Свердловск 1972: Ibid.,** ***Предоставление англо-французских гарантий Польше, Румынии, Греции и Турции*** **(Март—июнь 1939) u zborniku:** ***Балканы и Ближний восток в новейших время,*** **nr. 4. Свердловск 1975.**

[151] **ASFRJ A I, M S. 1938, F-24, izveštaj Jugoslovenskog poslanika iz Rima — MIK KJ bb. od 18. aprila 1938; Sire: DASIP AP 1938, F-29, telegram Jugoslovenskog poslanika iz Ankare MIP KJ str. pov. br. 62 od 3. maja 1938 i cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 1002 od 16. maja 1938; ADAP, D, V, nr. 199, p. 231; Uporedi, В. К. Волков,** ***Германо-югославские отношения...*** **p. 151; Ibid.,** ***Мюнхенский сговор...*** **pp. 11—19; A. Hillgruber,** ***Hitler, König Carol und Marschall Antonescu...*** **p. 19.**

[152] **DASIP LP 1938, F-l, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 2071 od 21. maja 1938; Uporedi: В. К. Волков,** ***Мюнхенский сговор,*** **p. 23;** ***История дипломатии,*** **том III, pp. 719—732.**

čehoslovački opredeljena i donese određene rezultate u obračunu vlada sa unutarnjim protivnicima i na levici i na desnici.

Stojadinović je tim potezom želeo da ućutka široke slojeve domaće javnosti koji su ga optuživali da pomaže neprijatelja Čehoslovačke, i istovremeno da težnjom ka politici smirivanja stvori povoljnije prilike u obračunu sa pronacističkim i profašističkim grupama (ustaše, ljotićevci i drugi), koje su težile da preuzmu od njega ulogu tvoraca najprisnijih odnosa sa silama osovine, odnosno uvlačenja zemlje u njihovu orbitu. Ovakva politika je mogla da doprinese jačanju uloge Stojadinovića u samoj njegovoj koaliciji, gde su sve više dolazile do izražaja težnje pojedinih vođa koalicionih partija i pokreta da imitirajući i kopirajući totalitarne metode rada i rukovođenja u tim organizacijama ojačaju svoj prestiž i u spoljnoj politici i na međunarodnoj sceni.

U Rjumuniji su ovakva nastojanja vladajućih vrhova bila još uočljivija. Poučeni lošim iskustvom iz Austrije i Čehoslovačke, gde su se domaće nacističke i fašističke agenture pokazale kao glavni razbijači tih država, na udaru se našla najsnažnija proosovinska grupacija u zemlji Gvozdena garda. Išlo se direktno da se pokaže pred silama osovine da za izgrađivanje dobrih odnosa sa njima nisu potrebni posrednici, da će to raditi sama vlada.

Protiv organizacija Gvozdene garde, koja se našla pod udarom posle njenog neuspelog pripremanja puča u proleće 1938, u aprilu su preduzete još oštrije mere. Polovinom aprila zajedno sa ostalim organizacijama u zemlji rasturena je dobro organizovana garda a njeno rukovodstvo sa vođom Kodreanuom (Corneliu Zelea-Codreanu) zatvoreno. Bio je to opasan korak prema silama osovine za koje je radio Kodreanu, ali se kralj Karol kao glavni činilac u unutrašnjoj i spoljnoj politici osećao dovoljno jakim da smiri Berlin i pridobije ga da svoje namere prema Rumuniji gradi ne pomoću svojih agentura u Rumuniji već direktno sarađujući sa njim. Znajući koliko Rumunija sa svojim prirodnim bogatstvima znači za Rajh, Hitler je prećutno prihvatio ovakvu politiku kralja Karola. U svakom slučaju, u trenucima kada je sve svoje snage usmeravao na uništenje Čehoslovačke nije želeo da pogoršava odnose sa Bukureštom.[153]

Vlade Jugoslavije i Rumunije zadržaće svoj stav u vezi sa mogućim sukobom Mađarske i Čehoslovačke i kasnije, u još komplikovanijim prilikama, neposredno uoči septembarske krize pa sve do Minhenskog sporazuma. Ohrabrenje za ovo indirektno suprotstavljanje politici Rajha podsticano je držanjem zapadnih sila i Italije, koje su dozvoljavale Nemcima da se domognu Sudeta ali nisu bile za njihovo preterano širenje na području centralne i jugoistočne Evrope. Italijani, znajući da bi pritisak Mađarske na Čehoslovačku

153 ADAP, D, V, nr. 203, pp. 235—236, 204, p. 236, 205, p. 237, 207, pp 238—239; Uporedi: И. Н. Лебедев, *„Железная гвардия“ Кароль II и Гитлер (Из истории румынского фашизма, монархии и ее внешнеполитической „игры на двух столах“)* Dalje skraćeno, *Железная гвардия…* p. 186.

mogao da podstakne i poveća dobitke Nemačke, nisu davali čvrsta obećanja Mađarima u njihovom eventualnom sukobu sa zemljama Male antante. Na mesto toga, deo italijanske diplomatije nastojao je da na ovom području okupi blok zemalja koji bi putem saradnje obuzdavao preterane apetite nemačkih nacista i u kojem bi bile okupljene Jugoslavija, Mađarska, Rumunija i Poljska, a eventualno kasnije saradnja bi bila proširena i na susedne zemlje. Ova ideja nailazila je na simpatije zapadnih sila, naročito Britanije, koja se u ovo vreme već počela sa nešto više odlučnosti boriti za jačanje svojih pozicija na području evropskog jugoistoka.[154]

Rezultat ovih nastojanja bio je pomenuti Bledski sporazum između Mađarske i zemalja Male antante sklopljen -prilikom poslednjeg zasedanja Stalnog saveta Male antante na Bledu 23. avgusta 1938. godine. Kompromisnom nagodbom i Mađarska na jednoj strani i Jugoslavija i Rumunija na drugoj, želele su da urede ponešto i za jednu i za drugu grupaciju velikih sila — za zemlje osovine i zapadne sile. Priznavanje ravnopravnosti Mađarskoj u naoružanju pozitivno je prihvaćeno od sve četiri sile. Sporazum o manjinama postignut između Mađarske i Jugoslavije i Mađarske i Rumunije takođe nije smetao nijednoj od velikih sila. Ali obaveza o uzajamnom odricanju od primene sile u duhu Brijan-Kelegovog pakta iz 1928. nije bila na liniji nemačke agresivne politike i Hitler je zbog toga opasno napadao mađarskog ministra Kanju zbog ovoga poteza.

Vlade potpisnice Bledskog sporazuma, osećajući se obavezne prema Rajhu, pokušavale su da svojim objašnjenjima Berlinu umanje značaj ustupaka koji su činjeni a koji su bili u suprotnosti sa nemačkom južnoevropskom politikom. Imredi i Kanja pokušavali su da ubede Hitlera da se ništa tim sporazumom nije promenilo niti će se promeniti u politici Mađarske prema Cehoslovačkoj, koja je vođena i koja će se voditi po uputstvima i preporukama Berlina. Rumunski kralj Karol ubeđivao je Berlin da Rumunija nikada neće ići protiv Nemačke, a Milan Stojadinović razuveravao je Nemce u mogućnost sukoba Jugoslavije i Mađarske, jer Mađarska nikad neće biti ta koja će prva početi silom da rešava čehoslovački problem.[155]

Vrhunac sudetske krize neposredno uoči donošenja Minhenskog diktata doneo je velike brige vladama u Beogradu i Bukureštu. Unutar obeju zemalja, paralelno sa pritiscima Nemačke protiv Cehos-

154 DASIP, LP, 1938, F-l, izveštaj Jugoslovenskog poslanika iz Londona — MIP KJ pov. br. 133 od 23. juna 1938 i cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 1364 od 4. jula 1938; PA Pol. IV, 1. Albanien, 3, Bd. 1, izveštaj Nemačke ambasade iz Rima nr. 4300 od 12. jula 1938; F. Siebert, *Italiens Weg in der Zweiten Weltkrieg,* Frankfurt a/M. 1962.

155 DASIP, LP, 1938, F-l, cirkularna pisma MIP KJ str. pov. br. 1487 od 2ö. jula 1938, str. pov. br. 1696 od 24. avgusta 1938, i str. pov. br. 1668 od 19. avgusta 1938; ASFRJ a I, M S, 1938. F-24. Zabeleške sa zasedanja Male antante na Bledu od 21/22. avgusta 1938; Sire: PA Pol. IV, 335, Rumäanien 2. Bd. 2. Izveštaj Nemačkog poslanika iz Bukurešta nr. 2890 od 17. avgusta 1938; ADAP, D, V, nr. 212 p. 243, 214, pp. 244—245, 215, pp. 246—247, 219, pp. 250—251, 221, pp. 252—253; В. К. Волков, *Германо-югославские отношения,* pp. 229—243

lovačke, raslo je antifašističko raspoloženje. Na pozive komunista i demokratskih pokreta protiv grubog nasrtaja na jednu nezavisnu zemlju i saveznicu ovih dveju zemalja, počeli su dizati svoje glasove i mnogi političari i rukovodioci građanskih partija. Radništvo i omladina održali su masovne demonstracije. Počelo je pravljenje spiskova dobrovoljaca za odbranu Čehoslovačke. U Jugoslaviji je, i pored strogih mera režima, bilo prijavljeno oko 60.000 dobrovoljaca. Jedini izlaz iz neugodne situacije videli su u uspesima misije predsednika vlada zapadnih sila, da se na račun Čehoslovačke udovolji zahtevima Rajha i da se na taj način izbegne opasnost od rata i potreba stvarnog opredeljivanja vlada u Beogradu i Bukureštu. Zato su obe ove vlade pozdravile Minhenski sporazum i primile ga kao olakšanje, a istovremeno u njemu potražile mogućnost oslobađanja od obaveza iz pakta Male antante, odnosno razloge za stvarno i konačno razbijanje ovog pakta. Razlozi za odricanje od čehoslovačke bili su veoma jevtini i providni, vlada Čehoslovačke je optuživana da je sama odbacila pakt o Maloj antanti pošto nije tražila saglasnost u duhu pakta od svojih saveznica za sprovođenje u život Minhenskim diktatom uspostavljenih odnosa između Čehoslovačke i Nemačke. Tako su stradanje Čehoslovačke pripisivali njoj samoj kao njen greh.[156]

Posle Minhenskog sporazuma, nove muke vladama u Beogradu i Bukureštu neće više donositi Čehoslovačka, koja se već nalazila na putu propadanja, već Mađarska i njene pretenzije na što veće širenje i dominaciju u Panonskom basenu. U Beogradu su strahovali od preteranog širenja Mađarske, a u Bukureštu od toga i od izbijanja Mađara na severne granice zbog njenih pretenzija na Slovačku i na Potkarpatsku Rusiju. Za sprečavanje preteranog širenja mađarske države postojao je za obe ove vlade samo jedan izlaz, da sve preduzmu u Berlinu da Nemci budu što manje darežljivi prema Mađarima, i da Italijani utiču na umerenost mađarske vlade. Milan Stojadinović je tražio od Čana da utiče na umerenost Mađara i ovaj je to obećao, ukazujući i na neophodnost da Rumunija pristupi razrešavanju problema svojih mnogobrojnih manjina, naročito mađarske manjine, jer će to uskoro postati uslov za normalne odnose između Mađarske i Rumunije.[157]

Predlagane su takođe određene mere novoj čehoslovačkoj vladi radi sprečavanja preteranog širenja Mađarske. Česima je savetovano da bez protivljenja ustupe Mađarskoj područja Čehoslovačke u kojima većinu čine Mađari, i istovremeno da se u pokrajinama gde nema Mađara a vlada u Budimpešti na njih pretenduje preduzmu

156 **DASIP, LP, 1938, F-l, telegrami MIP KJ Jugoslovenskom poslaniku u Londonu str. pov. br. 1862 od 16. septembra i 1876 od 18. septembra 1938; PA, Pol. IV, 41, Jugoslawien 2, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanika iz Beograda nr. 219 od 12. septembra 1938; Sire: *Dnevnik grofa Ciana,* p. 161; В. К. Волков, *Германо-югославские отношения,* pp. 243—259; Ibid., *Мюнхенский сговор,* pp. 31—39; N. P. Comnen, *Preludi del grande dramma,* Roma, 1947, p. 173.**

157 ADAP, D, V, nr. 227, pp. 258—259, 228, pp. 259—260, 331, pp. 262—264. 229, pp. 260—261; Uporedi: M. Tejchman, *Cehoslovensko a Rumunsko v roce 1938, a Mala Dohoda,* u: *Slovanske studie, 1971,* tom XII, pp. 105—106.

mere radi normalizacije unutrašnjeg stanja u njima. U tom sklopu preporučeno je davanje autonomije Slovačkoj i Potkarpatskoj Rusiji.[158] U svojim nastojanjima da priodbije Nemce za obuzdavanje preteranih zahteva Mađarske prema Čehoslovačkoj, vlada Rumunije je istakla problem svojih veza sa Rajhom i centralnom Evropom ukazujući da ibi ulazak Mađara u Potkarpatsku Rusiju, zbog stalno prisutnih problema u odnosima Rumunije i Mađarske, otežao transportne i druge veze Rumunije sa Rajhom.[159]

Sve te akcije suseda Mađarske u Berlinu odigravale su se pred očima mađarske vlade, zato je i ona pojačala svoje delovanje radi pridobijanja Nemaca na svoju stranu. Iz tih razloga učinjene su polovinom oktobra pomenute posete Čakija Rimu i Daranjija Berlinu. Dešavalo se opet ono što je sam Hitler želeo, sporovi su nicali i širili se na području Podunavlja između malih zemalja koje je on planirao kao svoje satelite, a vlade tih zemalja su tražile njegovu pomoć, njegovo rešenje. Došlo je do formalnog suđenja u vidu prve bečke arbitraže i do presude koju je dao Hitler. Mađari nisu dobili toliko koliko su tražili jer Nemci zbog svojih veza sa susednim zemljama nisu to još mogli da učine, ali su ipak dobili dosta da bi strah kod rumunske vlade a delimično i kod vlade u Beogradu bio još veći. Veoma prisutne prozapadne snage u jugoslovenskom Generalštabu upozoravale su vladu Jugoslavije da je Nemačka najopasniji potencijalni neprijatelj Jugoslavije.[160]

Ovo ukazivanje na glavnu opasnost više je imalo uticaja na kneza Pavla nego na Milana Stojadinovića, koji je i dalje ostajao pri svome ubeđenju da se može lavirajući i taktizirajući provući kroz lavirint protivurečnosti između velikih sila i velikih sudara koji su nailazili u svetu. U nameri da se potraže mogućnosti veće saradnje sa silama koje su mogle u vrtlogu dinamičnih zbivanja pružiti podršku, knez Pavle je početkom novembra 1938. boravio kod kralja Karola. Pored ostalog razgovarano je o sve većoj opasnosti od nemačke ekspanzije, i u vezi s tim dogovoreno da se zatraži od Velike Britanije jače angažovanje na području Balkana ili će celi ovaj prostor potpuno doći pod vlast Hitlera.[161]

Polažući malo nade u stvarne mogućnosti zapadnih sila da uspore prodor Nemačke na jugoistok Evrope, knez Pavle i kralj Karol su razgovarali i o mogućem provlačenju kroz sve teža iskušenja upravo uz oslonac na Nemačku i naturenu saradnju sa njene strane. Ipak je ocenjeno kao korisno jače povezivanje Jugoslavije i Rumu-

[158] **В. К. Волков, *Мюнхенксий сговор*... pp. 46—47.**

[159] **PA, Pol. IV, 335. Rumäanien 2, Bd. izveštaj Nemačkog poslanika iz Bukurešta nr. 3510 od 14. oktobra 1938; Uporedi: В. К. Волков, *Мюнхенский сговор*... p. 48.**

[160] ***Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документ из истории кануна и периода войны.* Prevod sa mađarskog na ruski, Москва, nr. 52, p. 114; *Aprilski rat 1941,* Beograd, 1969. (Dalje skraćeno, *Aprilski rat),* nr. 25, pp. 68—95, 27, pp. 99—112, 28, pp. 112—123; Sire: DGFP, D, IV, nr. 62, pp. 73—77; ADAP, D, V, nr. 231, pp. 262—264.**

[161] **N. P. Comnen, o. c. pp. 362—363.**

nije i njihova tešnja saradnja u svim oblastima života. Međutim, ovakva politika je bila manje korisna za Jugoslaviju jer je Rumunija bila sve ugroženi ja od strane Mađarske, a posredstvom nje i od Nemaca, dok su Mađari i dalje nudili Jugoslovenima još bolje odnose i saradnju između dve zemlje. Milan Stojadinović je od svojih prijatelja iz Rima saznao za spremnost sila osovine da podrže u skori joj budućnosti minimalne zahteve Mađara prema Rumuniji, i zato se nije želeo čvršće vezati za suseda koji će se uskoro naći u otežanom položaju. U cilju laganog oslobađanja od suseda i prijatelja koji će se uskoro naći u nevolji, Stojadinović je odbijao još čvršću saradnju sa Rumunijom i zagovarao učvršćivanje veza i saradnje sa silama osovine, uključujući u taj tabor i Mađarsku, kojoj je, po njegovu mišljenju, prećutno trebalo dozvoliti zaposedanje i dela Potkarpatske Rusije.[162]

Poseta kralja Karola prvo Parizu i Londonu, a zatim u novembru i Berlinu, nije mnogo pomogla olakšavanju sve težeg položaja Rumunije. Halifaks je, strahujući zbog neposredne blizine Sovjeta, i dalje preporučivao Karolu nagodbu sa Nemačkom, dozvoljavajući i ustupke Mađarima u istočnim delovima Čehoslovačke. U isto vreme predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije, zemlje sa kojom je Rumunija još uvek imala najjače političke veze, počeo je polako da okreće leđa Bukureštu. Znajući da bi mu stare veze mogle samo da škode, Stojadinović je pred nemačkim poslanikom Herenom 21. novembra 1938. izjavio da Mala antanta više ne postoji.[163]

Krajem novembra 1938, posle sprovođenja u život odluka prve bečke arbitraže, nastalo je prividno smirivanje u spoljnopolitičkim odnosima ovih dveju zemalja i nastupio je period intenzivnih unutarpolitičkih procesa pa i krupnih promena unutar Jugoslavije i Rumunije.

U Kraljevini Jugoslaviji, pod uticajem krupnih promena u svetu, posebno teških potresa koje je doživela višenacionalna Čehoslovačka, pod snažnim delovanjem radničkog pokreta i nacionalnih težnji pojedinih naroda, jačaju težnje i nastojanja kod građanskih stranaka i države da se osnovne protivrečnosti i problemi jugoslovenskog društva reše ili barem ublaže kako bi se zemlja i režim u sve težim međunarodnim uslovima spasili od unutarnjeg rasula. Dalja egzistencija postojećeg velikosrpskog centralističkog režima bila je sve neizvesnija zbog intenzivnog rasta revolucionarnog radničkog pokreta pod rukovodstvom KPJ i njegovog jačanja među radnicima, inteligencijom, omladinom i naročito među nacionalno ugnjetavanim i obespravljenim narodima. Pod udarcima sve snažnijih talasa revolucionarnog vrenja našli su se svi činioci na kojima je počivalo tadanje buržoasko društvo u Jugoslaviji. Zato su težnje

[1e2] **В. К. Волков, *Мюнхенский сговор*. .. p. 61.**

163 DASIP, LP, 1938, F-l, pismo MIP KJ — Jugoslovenskom poslanstvu u Londonu, str. pov. br. 2346 od 19. novembra 1938. i telegram Jugoslovenskog poslanika iz Londona — MIP KJ pov. br. 1169 od 26. novembra 1938; ASFRJ, A I, M S, 1938, F-24, zabeleške Stojadinovića o razgovoru sa nemačkim poslanikom u Beogradu, Herenom, od 22. novembra 1938.

za reformama, naročito centralne vlasti, bile sve jasnije izražene i u rukovodstvima pojedinih građanskih kako opozicionih tako i vladajućih partija. Nosilac ovih težnji postala je Udružena opozicija, u kojoj je glavnu snagu predstavljala Hrvatska seljačka stranka na čelu sa Vlatkom Mačekom. Povezujući se sa delom srpske građanske opozicije u cilju podele vlasti sa srpskom buržoazijom Maček je u isto vreme razvijao intenzivnu saradnju i sa silama osovine, nastojeći da tako sebi obezbedi što sigurniju perspektivu dolaženja na vlast na području Hrvatske.[164]

Ali Maček i njegovi saradnici nisu nailazili na trajniju i sigurnu podršku kod vlada fašističkih zemalja. Ova saradnja i podrška bili su nesigurni naročito u vreme vlade Milana Stojadinovića.

Nemci su uvek imali više poverenja u Milana Stojadinovića, što potvrđuje držanje nemačke nacionalne grupe u Jugoslaviji i drugih manjina koje su bile pod uplivom sila osovine prilikom parlamentarnih izbora u novembru 1938. Zahvaljujući njihovim glasovima lista Milana Stojadinovića je dobila minimalnu prednost na izborima 1938. godine.[163]

I pored niza nepravilnosti koje su sprovođene širom zemlje pod zaštitom režima i plaćenika Milana Stojadinovića uperenih protiv opozicije, vladina lista dobila je samo 54°/o glasova. No vladina koalicija, koristeći se nedemokratskim zakonima i izbornim propisima, uspela je da dobije u novoj skupštini 279 mesta naspram 67, koje je dobila opozicija.

Politikom Milana Stojadinovića nisu bile zadovoljne ne samo opozicione partije nego i znatan deo njegovih saradnika u vladinim koalicionim partijama. Ovi političari su došli do zaključka da nova vlada, koju je 21. decembra 1938. formirao Stojadinović, po svojim političkim koncepcijama nema nikakve šanse da spreči dalje produbljavanje jaza između centralizovane vlasti i sve jačeg hrvatskog nacionalnog pokreta.[166]

Izabrani poslanici iz Hrvatske nisu hteli doći na zasedanje Narodne skupštine, već su zajedno sa onima koji su dobili najveći broj glasova a zahvaljujući nedemokratskim izbornim zakonima i propisima bili eliminisani, 15. januara 1939. u Zagrebu izglasali Rezoluciju o proglašavanju jedinstvenog, zakonodavnog zastupništva hrvatskog naroda, i zatražili od vlade u Beogradu da omogući hrvatskom narodu pravo na samoopredeljenje.[167]

[164] **Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941.* Zagreb 1974, pp. 420—444; Isti autor, *Sporazum Cvetković-Maček,* Beograd 1965, pp. 398—399; Ferdo Culinović, *Jugoslavija između dva rata,* II, Zagreb 1961. pp. 136—145.**

165 pa, Pol. IV, 87, Jugoslawien 25, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanika iz Beograda nr. 3393 od 22. decembra 1938; Uporedi: Dušan Biber, *Nacizem in Nemci V Jugoslaviji 1933—1941,* Ljubljana 1966, pp. 182—189.

166 **Detaljnije o ovom, Dušan Biber, *O padu Stojadinovićeve vlade,* u zborniku: *Istorija XX veka* VIII, Beograd 1966, pp. 7—72; Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček,* pp. 53—54.**

[167] **Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček,* pp. 399—400.**

Ovim odlučnim korakom izabranih predstavnika hrvatskog naroda bio je uzdrman centralistički poredak u zemlji. Knez Pavle, koji je i sam bio unitarista, osetio je na vreme opasnost, kako od zaoštravanja unutarnjih odnosa, tako i od Stojadinovićevih pretenzija da postane neka vrsta vođe u Jugoslaviji po ugledu na fašističke vođe i njegovih sve tešnjih veza sa silama osovine uza sve očiglednije potcenjivanje saradnje sa zapadnim zemljama. Posebno su bile upadljive njegove veze sa Rimom, i naročito sa ministrom Canom, koji se u sklopu svojih neostvarenih političkih kombinacija bavio i idejom da u Podunavlju formira blok država u koji bi uz Jugoslaviju ušle Mađarska, Poljska i Rumunija, svakako uz prethodnu nagodbu o rešavanju otvorenih problema između Mađarske i Rumunije. Istovremeno, Cano je razmišljao i o drugom lancu država pomoću kojih bi razbio Balkanski sporazum, u koji bi ušle Albanija pod italijanskim protektoratom, Jugoslavija i Bugarska. Ove svoje planove pred Berlinom je nameravao pravdati stvaranjem sistema odbrane od sovjetske opasnosti i istovremeno lanca zemalja za potpuno razbijanje Balkanskog sporazuma, koji je sve više prelazio u sferu uticaja Velike Britanije. Ovi Canovi planovi, pored svoje naivnosti, otkrivaju i činjenicu da su Nemci krili svoje prave namere i pred svojim saveznicima Italijanima. Jer Rim još nije bio upoznat sa Hitlerovim namerama da potpuno likvidira ostatke Čehoslovačke Republike i da u najskorijoj budućnosti razbije Poljsku.[168]

Cela proitalijanska igra Milana Stojadinovića krajem 1938. i početkom 1939. bila je poznata knezu Pavlu, a preko njega i britanskom Forinj Ofisu. Knezu Pavlu se pružila najpovoljnija prilika da odbaci kompromitovanog predsednika vlade prilikom Canove posete Jugoslaviji od 19. do 23. januara i zbog Čanovih nastojanja da Jugoslaviju pomoću Stojadinovića potpuno uvuče u službu sila osovine i posebno Italije. Čano je u vreme ovih pregovora nameravao da definitivno pridobije vladu Jugoslavije za pomenuti blok, nudeći pri tome i veće šanse za antibritanski opredeljenu velikosrpsku buržoaziju, podelu Albanije i pritisak prema Grčkoj sa ciljem da se ona podeli između Italije i Jugoslavije, prepuštajući pri tome srpskoj buržoaziji solunsko primorje sa gradom Solunom.[169]

Izgleda da Pavle uopšte nije želeo da detaljnije raspravlja o Čanovim idejama, a već 19. januara upoznao je britanskog poslanika u Beogradu Kembela (Ronald Campbell) sa svrhom Čanovog puta u Jugoslaviju i svoju nameru da Stojadinovića obori sa položaja premijera.[170]

168 В. К. Волков, *Мюнхенский сговор,* pp. 218, 256—259, 264; *Венгрия и вторая мировая война,* nr. 83, pp. 150—155; *Das Abkommen von München 1938. Tschechoslowakische diplomatische Dokumente 1937—1939,* Praha 1968. nr. 287, pp. 337—338.

1B9 Milan M. Stojadinović, o. c. pp. 517—518.

170 Dušan Biber, u feljtonu objavljenom u Politici septembra i oktobra 1971, pod naslovom *»Jugoslavija na raskršću 1939. godine«* dao je niz novih podataka o spoljnoj politici Kraljevine Jugoslavije; vidi nastavak 41 i 42 od 9. i 10. oktobra 1971. god; Isti autor, O p*adu vlade Milana Stojadinovića,* navedeni zbornik, p. 27,

Izazvana je kriza vlade posle ostavke petorice ministara iz vladine koalicije koji su bili nezadovoljni politikom Milana Stojadinovića. Prihvatanje ostavke vlade od strane kneza i njegovog poveravanja mandata Dragiši Cvetkoviću da 'sastavi novu vladu, iznenadilo je Stojadinovića i istovremeno mu otkrilo da je knez glavni faktor njegovog udaljavanja sa kormila vlade. Obaranje Milana Stojadinovića sa položaja predsednika jugoslovenske vlade primljeno je sa odobravanjem u većini zemalja sveta, izuzev u prestonicama sila osovine i u zemljama koje su bile čvršće vezane za politiku Nemačke i Italije. Pad Stojadinovića najteže je pogodio italijansku vladu i posebno grofa Ćana, koji je smatrao da je tim gubitkom uništen prestiž sila osovine u Beogradu. Imenovainje dotadašnjeg poslanika Kraljevine Jugoslavije u Nemačkoj Aleksandra Cincar-Markovića, inače oprobanog prijatelja Nemačke, za ministra inostranih poslova, u Berlinu je shvaćeno kao namera Kraljevine Jugoslavije da i dalje prisno sarađuje sa Trećim Rajhom. O tome je razgovarano između Hitlera i Cincar-Markovića prilikom njegove oproštajne posete Hitleru 11. februara 1939. godine. Novi ministar inostranih poslova Jugoslavije izjavio je Hitleru da je jedan od njegovih glavnih zadataka briga da se uspostavljeni odnosi i saradnja između Jugoslavije i Nemačke održe, i u budućnosti još više unaprede.[171]

Intenzivna zbivanja u Evropi krajem 1938. i u 1939. godini imaće znatan uticaj na tokove rumunske unutrašnje i spoljne politike u to vreme. Do kraja 1938. kralj Karol je uspeo da učvrsti ličnu diktaturu uvedenu još u proleće te godine. Zahvaljujući donesenom Zakonu o zaštiti poretka u državi i uvođenju policijskog nadzora nad celokupnim političkim životom u zemlji, uticaj političkih partija je bio sveden na neznatnu meru. Buntovna Gvozdena garda bila je oslabljena a kralj je uspeo da i u praksi pokaže pred silama osovine da je on taj faktor preko koga se može uticati na stanje u Rumuniji. Po ugledu na naciste doneo je »Zakon o proven građanstva«, kojii je bio usmeren protiv Jevreja, komunista, demokratski opredeljenih slojeva rumunskog društva, a svakako i 'profašističkih agentura, koje su želele da mu oduzmu vlast. Koristeći iskustvo Jugoslavije, u cilju uspešnije borbe protiv nacionalnih manjina podelio je zemlju na deset administrativnih jedinica, povlačeći granice između njih tako da u svakoj od tih jedinica Rumuni čine većinu stanovništva.[172]

No i pored svih tih mera, propast Čehoslovačke Republike pod udarcima nacista iz Nemačke i njenih sopstvenih građana, pripadnika nacionalnih manjina, nije mu davao spokoja, pa je u novembru 1938. krenuo na zapad i u sam Berlin sa ciljem da ispita mogućnosti opstanka rumunske državne zajednice u sve mutnijim vreme-

[171] **Dušan Biber, *O padu vlade Milana Stojadinovića...* pp. 11—12, 31; В. К. Волков, *Мюнхенский сговор*. . . p. 277.**

[1,2] **PA, Pol. IV, 333, Rumäanien 1, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 566, od 6. februara 1939; Uporedi: Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu,* Wiesbaden 1965, pp. 18—34; В. К. Волков, *Мюнхенский сговор...* pp. 229—232.**

nìma i zamršenijim međunarodnim odnosima. Verovao je, kao Ì knez Pavle, u konačnu pobedu zapadnih sila, ali je veoma sumnjao u stvarne mogućnosti Britanije da spreči Hitlera u njegovim namerama da potčini zemlje u jugoistočnoj Evropi. U Parizu i Londonu su mu skrenuli pažnju na blizinu komunističke Rusije i preporučili mu da u datim uslovima nastoji da održi dobre odnose sa Nemcima. Njegovo traženje garancija preostalom delu čehoslovačke države koje bi bile brana protiv mađarskih aspiracija i indirektno zaštita i granica Rumunije, Čemberlen i Daladje, zbog bojazni da ne izazovu Hitlera, nisu smeli da obećaju. Zapadne sile nisu imale veće mogućnosti ni za pružanje kredita, prvenstveno za naoružanje, ni za jačanje ekonomskih veza sa Rumunijom. Sa velikim bremenom pesimističkog raspoloženja krenuo je Karol u Berlin sa ciljem da se, uz ustupke, nagodi o saradnji, verujući da je bolje i to nego postati sluga. Hitler je u razgovoru sa kraljem Karolom 24. novembra 1938, suprotno slabom raspoloženju za saradnju u Parizu i Londonu, pokazao interesovanje za unapređivanje odnosa između dveju zemalja u svim oblastima. Davana su i mnoga obećanja u vezi proširivanja i onako intenzivnih privrednih veza. Izgledalo je kao da je Hitler zaboravio teške obračune kraljevog režima sa Gvozdenom gardom i da mu nije ni važno ko će raditi za Veliki rajh u Rumuniji. Karol je u dobroj atmosferi susreta pokrenuo najosetljivije pitanje, odnos Nemaca prema mađarskim teritorijalnim pretenzijama u rumunskim delovima Transilvanije u kojima su Mađari činili većinu stanovništva. Svakako da Hitler nije smeo da prizna o obećanjima datim Mađarima kad za to sazru prilike, i Karolu je odgovorio da je uvek savetovao Mađarima da se uzdržavaju u svojim namerama prema Rumuniji.[173]

Vraćajući se kući i razmišljajući o rezultatima svoje posete i razgovorima, naročito u Berlinu, kralj Karol je zaključio da bi, u cilju što uspešnijeg provlačenja u još težim zapletima koji su tek dolazili, a u kojima će vodeću reč na prostoru jugoistočne Evrope imati Nemačka, najbezbednije bilo da se u korenu unište oni politički pokreti koji bi mogli pokušati da preuzmu kormilo politike i saradnje sa silama osovine. I pored znatne oslabljenosti najopasnijeg konkurenta kralju i njegovoj totalitarnoj diktaturi, koju je on bio voljan negovati i pod prismotrom Nemačke, predstavljali su ostaci Gvozdene garde. Kralj je znao za pokušaje oživljavanja ilegalnog rada i delovanja Garde, a isto tako nastojanja njenih ljudi da dobiju jaču podršku izvana. Suzbijanje ove opasnosti nije smeo odgađati jer je to kasnije moglo biti opasnije i teže. Uza sve to, Karol je imao obećanje Hitlera da se neće mešati u unutrašnje odnose u Rumuniji.

Sve su to bili razlozi za kraljevu žurbu da se, na način koji su koristili u svojoj praksi nacisti, obračuna sa ostacima Gvozdene garde. Samo dva dana po njegovom povratku sa puta inscenirano je

173 ADAP, D, V, nr. 254, pp. 282—286, 257, pp. 288—290; В. К. Волков, *Мюнхенский сговор*. . . pp. 238—244; Ю. Н. Лебедев, *„Железная гвардия“*... pp. 126—153.

bežanje iz zatvora 13 rukovodilaca Garde zajedno sa njihovim šefom Kodreanuom i njihovo ubistvo. »Pokušaj« njihovog bekstva i neki drugi incidenti članova Garde uzeti su kao povod za opštu akciju protiv nje i zatvaranje nekoliko hiljada građana koji su bili označeni kao njeni pripadnici.

Bio je to suviše krupan korak kralja Karola uperen protiv domaćih fašista, i protiv međunarodnog fašizma uopšte, i težak izazov nacistima. Hitler je bio besan na Karola, čitava nemačka propagandna mašina bila je uperena protiv njega i njegove vlade u Rumuniji. Privremno su povučeni iz Bukurešta poslanik Fabricius (Wilhelm Fabricius) i biro Nemačke novinske agencije za Rumuniju.[174]

Tek posle ovakvog reagovanja Berlina Karol je video stvarnu težinu koraka koji je preduzeo protiv direktnih osovinskih eksponenata u Rumuniji. Višestruki pokušaj da se nađu neke mogućnosti za izvinjenje nacistima i za popravljanje odnosa nisu imali efekta. Strahovalo se da ne dođe do neželjenih krupnijih političkih poteza, posebno do veće podrške Mađarskoj u pogledu njenih pretenzija prema Transilvaniji. Koristeći nastali jaz između Nemačke i Rumunije, vlada Mađarske je zaista u ovo vreme pokazivala pojačanu aktivnost u Berlinu u želji da obezbedi što veću podršku Nemaca za sovje planove u Potkarpatskoj Rusiji i prema Rumuniji.

No ni Hitleru nije išlo u prilog duže održavanje zategnutih odnosa, tim više što su dobri odnosi u ovom delu Podunavlja bili neophodni zbog priprema za definitivno uništenje Čehoslovačke Republike i zbog priprema novog udara u pravcu Poljske. Uza sve to gubitak nekoliko privrženika u Rumuniji nije značio mnogo, jer je i sam Karol zavodio neki oblik totalitarnog sistema umnogome sličan nacističkom. Na osnovu zakona o izgradnji »Fronta nacionalnog preporoda«, koji je donesen u decembru 1938, u Rumuniji je izgrađivan politički pokret po mnogim oznakama blizak NSDAP. Gafenku (Grigore Gafencu), novi ministar inostranih poslova vlade Rumunije, pokazao se kao pristalica što tešnje saradnje sa Nemačkom.

Sve je to uticalo da je Hitler počeo da popušta, ali ne suviše brzo, nastojeći da do maksimuma iskoristi spremnost Karola da čini ustupke. Težište je zbog opštih prilika usmereno na jačanje prvirednih veza, o čemu ćemo kasnije nešto više reći.[175]

Promene u unutarnjoj politici koje su se odigrale u Jugoslaviji i Rumuniji krajem 1938. i početkom 1939, znatnim svojim delom uperene i protiv izvesnih vidova osovinske penetracije, uslovile

174 pa Pol. IV, 335, Rumäanien 2, Bd. 2, izveštaj Nemačke ambasade iz Spanije nr. 196 od 18. januara 1939; Ibid., Pol. IV 333, Rumäanien 1. Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta, nr. 566 od 6. februara 1939; B. K. Волков, *Мюнхенский сговор*.. . pp. 247—250.

175 ADAP, D, V, nr. 261, p. 292, 275, pp. 311—312; Sire: nr. 279, pp. 315——316, 280, pp. 379—381, 293, p. 293, p. 372, 298, p. 331, 294, pp. 328—329; DASIP, AP, 1939, F-31, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Bukurešta, pov. br. 181. od 8. marta 1939.

Su slabljenje spoljnopolitioke aktivnosti vlada ovih dve ju zemalja u vreme definitivnog uništenja ostataka Čehoslovačke Republike i neke izmene u vezama i odnosima između ovih dveju zemalja i Rajha, koje će doći do izražaja u narednom vremenskom razdoblju.

5. BUGARSKA, GRČKA I TURSKA U VREME UNIŠTAVANJA ČEHOSLOVAČKE REPUBLIKE

Kraljevina Bugarska, delimično izolovana u središtu Balkana, bila je nešto manje uvučena u vrtlog krupnih zbivanja oko sudetske krize i oko problema nemačko-čehoslovačkih odnosa. Iako po svojim stremljenjima bliža silama osovine, koje su tražile temeljite izmene političke karte Evrope sa kojom nije bila zadovoljna ni Bugarska, ipak je u okvirima Bugarske ostala podeljenost njene buržoazije na prozapadni i proosovinski tabor, što je doprinosilo učvršćivanju politike neutralnosti koja je bila u praksi bliža politici laviranja između blokova velikih sila. Sumnja kod većeg dela ove buržoazije u konačnu pobedu sila osovine jačala je pozicije prozapadne orijentacije, ali je istovremno saznanje da će Nemačka uspeti da ostvari i održi niz godina dominaciju na jugoistoku Evrope, teralo Bugare u spoljnoj politici da dalje proširuju i učvršćuju odnose sa Nemačkom, uz čiju je pomoć očekivano rešavanje barem dela teritorijalnih pretenzija prema susednim zemljama. Jačanje konzervativnih struja u vladama zapadnih sila i njihova spremnost da prihvate mirnu i delimičnu reviziju postojećih granica još su više doprinosili održavanju zapadnoevropskih uticaj a uz snažne veze i uticaj e Nemačke u privrednim odnosima.

Ova nova kretanja i bojazan od sve snažnijeg radničkog pokreta podstakli su kralja Borisa, koji je bio i ostao glavni činilac vlasti u Bugarskoj, da oživi parlamentarni život u zemlji. U proleće 1938. održani su parlamentarni izbori na kojima je opozicija, iako je delovala u teškim uslovima kraljeve diktature, uspela da dobije znatan broj glasova i da osvoji 63 od ukupno 160 poslaničkih mesta.

Neposredno posle anšlusa i u vreme agresivnih poteza Trećeg Rajha prema Čehoslovačkoj, Britanci su počeli da posvećuju više pažnje svojim odnosima sa balkanskim zemljama, među njima i sa Bugarskom, koja se nalazi neposredno ispred moreuza — vrata za Bliski istok. Zahvaljujući talasu revizionističkih težnji, i delatnost Nemaca je dobila ovde još bolje usi ove i širu podršku. No, činjenica je da ni jedna grupacija velikih sila nije u to vreme želela zaoštravanje odnosa na području Bugarske, jer su sve snage bile angažovane oko Čehoslovačke u srednjem Podunavlju. Politika laviranja između dve grupacije sila prihvaćena je od Britanaca, jer je ona predstavljala izvesnu garanciju održavanja postojećeg stanja i sprečavanja još jačih uticaja kako od strane SSSR ili takozvane komunističke opasnosti, tako isto i od jačih političkih uplitanja sila osovine na ovom prostoru. I Nemcima je politika laviranja odgovarala, jer je ona čuvala Bugarsku u postojećem stanju za

vreme osvajanja na drugim područjima i tako stvarala povoljne preduslove da Nemačka zahvati i ovo područje kada za to nastanu odgovarajuće prilike.[170]

U ovakvim objektivno povoljnim međunarodnim odnosima Bugarske pojavile su se težnje za razrešavanje, barem i kompromisno, problema u odnosima Bugarske i zemalja članica Balkanskog sporazuma i pokušaji eventualnog uključivanja Bugarske u napore obezbeđivanja mirnog razvoja u ovom regionu za određeno vreme. Inicijativu za ovo je preduzela ovoga puta, kao što će činiti i mnogo puta kasnije, najodgovornija za moreuze — Turska, uz preporuke Britanije. Na povratku iz posete Jugoslaviji za Ankaru, predsednik turske vlade Bajar i ministar inostranih poslova Aras zadržali su se 13. maja 1938. u Sofiji i Bugarima predložili uz prethodnu saglasnst svojih saveznika, smirivanje postojećih nesporazuma i poboljšavanje odnosa sa članicama Balkanskog sporazuma na bazi priznavanja vojne ravnopravnosti Bugarskoj, ukidanje demarkacione zone u Trakiji i usvajanje deklaracije o nenapadanju među balkanskim zemljama.[177]

Svima je bilo jasno da je inicijator ovoga poteza bila Velika Britanija, koja je već u početku majske krize došla do zaključka da će biti veoma teško zaustaviti ekspanzionistički talas Nemačke prema jugoistoku Evrope. Pridobijanjem Bugarske želelo se postići jedinstvo zemalja Balkanskog poluostrva, čime bi bili stvoreni povoljniji luslovi za organizovanje ovog regiona za samoodbranu, a isto tako pridobijanjem ove zemlje želeo se barem delimično namiriti gubitak koji je nastao propašću Austrije i sve većom ugroženošću

[17в] **O spoljnoj politici Bugarske u vreme sudetske krize i razbijanja čehoslovačke republike šire vidi: Д. Сирков, *Външната политика на България 1938—1941,* София 1979. pp. 13—167; К. Манчев, В. Бистрицки, *България и нейните съседи 1931—1939,* София 1978, pp. 244—302; П. Арсов, *Съперничеството между империалистическите държави на Балканите и солунското споразумение от 1938. г.* и: *Трудове на ВИИ „К. Маркс“* 1. София 1965. pp. 275—309; Н. Генчев, *Външнополитическата ориентация на България* в *навечерието на Втората световна война* (септ. 1938 — септ. 1939 г) Год. *на СУ, ФИФ,* т. LXI, кн. III София 1968, pp. 129—182; И. Димитров, *Българската демократична обчественост, фашизмот и войната 1934—1939,* София 197б; Isti autor, *Опит за въвличане на България в Балканската актанта,* u časopisu, *Векове,* 1973, nr. 6, pp. 39—49; Ю. С. Киръяков, *Българо-германские дипломатические преговоры* (окт. 1938 — март 1939) u zborniku: *Балканы и Ближний Восток в новейшее время,* Вып. 2. Свердловск 1973. pp. 32—51; Манчев, *Германия и българо-югославските отношения в навечерието на втората световна война,* u zborniku: *Българо-германски отношения и вр$_{ъзк}$и,* том I, София 1972, pp. 347—371; В. Мигев, *Мюнхенское соглашение и фашистская диктатура в Болгарии 1938—1939 г.* и: *Studia Balkanica,* Sofija 1973, nr. 7, pp. 233—240; С. И. Рябоконь, *Позиция болгарско монархофашистского правительства в период Мюнхенского сговора* и zborniku: *Балканы и Ближний Восток накануне и начале второй мировой войны,* Свердловск 1968. pp. 17—55; isti autor, *Солоникское соглашение* 31. июля 1938. и zborniku, *Международные отношения в новейшее время,* Свердловск 1968, pp. 21—46; Н. Д. Смирнова, *Балканская политика фашистской Италии (1936—1941)* Москва 1969.**

[177] **DASIP AP 1938, F-28, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Sofije — MIP KJ pov. br. 540 od 17. maja 1938. i pov. br. 614 od 1. juna 1938. kao i MIP KJ pov. br. 9242 od 13. maja 1939.**

Čehoslovačke, Bugarska, zahvaljujući svome položaju i strategijskim saobraćajnicama prema moreuzima, postaje jedna od značajnijih zemalja na Balkanu i zato Britanci za svoga poslanika u Sofiju šalju jednoga od svojih boljih diplomata Rendela (Rendel sir George). U akciji pripremanja Bugarske za prilazak Balkanskom paktu svakako da su tražene mogućnosti kompenzacije. Kao najbezbolnija žrtva zemalja Balkanskog sporazuma, u cilju bar minimalnog i privremenog zadovoljenja bugarskih revizionističkih aspiracija, izabrana je južna Dobrudža, koju je Rumunija uzela od Bugarske u vreme balkanskih ratova. Na druge zemlje se nije smelo ići, jer nisu postojali ni minimalni uslovi da se nešto ostvari. Stojadinović je bio veoma osetljiv na Makedoniju, a njegov prijatelj Kjoseivanov nikad ise ne bi ni usudio da potraži tu zemlju od Stojadinovića. Isto tako bilo je opasno tražiti da nešto ustupe Grci ili Turci u Trakiji ili na nekom drugom mestu.

Britanci su posle sklopljenog sporazuma o poštovanju postojećeg stanja na području Sredozemlja od 16. aprila 1938. očekivali prećutnu naklonost Italije za ovu akciju.[178]

Kralj Boris, kao pristalica saradnje sa oba bloka, prihvatio je ponuđene pregovore i opunomoćio je premijera Kjoseivanova da ih vodi. Preliminarne pregovore po ovlašćenju Kjoseivanova vodio je u julu 1938. sa predsednikom Stalnog saveta Balkanskog sporazuma Metaksasom, bugarski poslanik u Atini. Nemci su sa više strana obaveštavani o toku pregovora. U ponuđenim ustupcima zemalja Balkanskog sporazuma Bugarska je našla svoje interese i njena vlada je odlučila da se sporazum kao prvi korak rešavanja međubalkanskih problema prihvati. I saveznicima je, u datim uslovima, u periodu sve zamršenijih odnosa oko Čehoslovačke, odgovarao kompromisni i delimični sporazum koji bi mogao doprineti bilo koliko smirivanju protivrečnosti između njih i Bugarske. Pod uplivom ovih i niza drugih činilaca, u Solunu su 31. jula 1938. potpisali sporazum u ime Bugarske predsednik Kjoseivanov a u ime zemalja Balkanskog sporazuma, predsednik grčke vlade Metaksas. Tim sporazumom su saveznici priznali Bugarskoj vojnu ravnopravnost. Ukinuta je demarkaciona zona u Trakiji i usvojena je obaveza balkanskih zemalja o uzdržavanju od rata.[170]

Za zapadne zemlje i ovaj kompromisni i tek početni korak u približavanju Bugarske i ostalih balkanskih zemalja predstavljao je uspeh, posebno zbog toga što je on otvarao put za dalje razgovore i komrpomisne nagodbe do eventualnog uvlačenja Bugarske u Bal-

[178] **В. К. Волков, *Мюнхенский сговор...* pp. 80—87.**

[179] **DASIP, LP 1938, F-l, cirkularna pisma MIP KJ str. pov. br. 1195 od 9. juna i 1299 od 22. juna 1938, kao i telegram MIP KJ Poslanstvu u Londonu, str. pov. br. 1347 od 30. juna 1938; Sire o ovom: PA Pol IV, 632, Balkan, 4. Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Budimpešte nr. 204 od 1. avgusta 1939; Ibid., Pol. IV, 633, Balkan 4, Bd. 2. izveštaj Nemačke ambasade iz Turske nr. 1602 od 8. avgusta 1938; Uporedi: 2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu*. .. pp. 35—49; П. Арсов, о. с. pp. 275—309; С. И. Рябоконь, *Солоникское соглашение*.. . pp. 21—44.**

kanski sporazum. Ni Nemcima ovakav sporazum, bar privremeno, nije smetao. Priznavanjem vojne ravnopravnosti brisane su odredbe Nejskog sporazuma, što je išlo u prilog osovinske borbe za prekrajanje versajske Evrope i istovremeno je legalizovano jačanje i naoružavanje bugarske armije, što je moglo doprineti još življim vezama u ekonomskim odnosima između Rajha i Bugarske. I obaveza o izbegavanju rata bila je na liniji nemačke južnoevropske politike, jer su Nemci, u vreme dok su savlađivali otpore na bližim područjima, u centralnoj Evropi, želeli mir na Balkanu, koji će doći na red kasnije. Ni onoga što je moglo biti najopasnije za Berlin, uvlačenje Bugarske u Balkanski sporazum, Nemci se nisu plašili. Posle izvršenih analiza oni su predvideli da ne postoje za to ni najminimalnije šanse. U svom cirfcularnom pismu nemačkim predstavništvima u inostranstvu nemačko Ministarstvo inostranih poslova dalo je vernu ocenu ovoga sporazuma i domet njegovih krajnjih mogućnosti. Prema njemu, glavni motivi za ovakav jedan pokušaj bila su nastojanja zapadnih sila i prozapađno opređeljenih struja u balkanskim zemljama da stvore branu nemačkom putu na jugoistok, a sporedni motiv Turske, Grčke i Rumunije da na vreme spreče mogućnost povezivanja dveju slovenskih zemalja, Jugoslavije i Bugarske, i njihovo odvajanje od ostalih balkanskih zemalja.[180]

Ovaj početni korak je, uglavnom, dobro primljen i u celoj Bugarskoj. Revizionističke struje u Bugarskoj u njemu su gledale samo prvi korak na putu ostvarenja svojih planova prema susedima. Jer, u njemu nije nigde bilo pomenuto njeno odricanje od pretenzija na Dobrudžu, Trakiju, Egejsku i Vardarsku Makedoniju. Istovremeno Solunski sporazum je doprinosio izvlačenju Bugarske iz izolacije koja joj je bila naturena još odredbama mirovnih ugovora.[181]

Predviđanja Berlina u vezi sa stvarnim rezultatima Solunskog sporazuma brzo su se obistinila. Pokušaji da se nagovori Rumunija da ustupi deo svoje teritorije u južnoj Dobrudži i vesti o mogućoj kompenzaciji na račun Grka izazvali s/u još veću opreznost ovih zemalja prema Bugarskoj. Bugari, na drugoj strani, nisu želeli da čine bilo kakve ustupke bez kompenzacije.

Ugovor o zajmu između Francuske i Bugarske od 8. avgusta u iznosu od 375 miliona franaka, uglavnom na ime nabavke naoružanja i transportnih sredstava i materijala, primljen je sa negodovanjem u Berlinu, ali taj potez nije bio u stanju ni najmanje da po-

[180] PA, Pol. IV, 632, Balkan 4, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Budimpešte nr. 186 od 22. jula 1938; Sire: Ibid., Pol. IV, 5161, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Sofije od 3. avgusta 1938; Ibid., Pol. 4, Balkan Bd. 2, cirkularno pismo AA nr. 5364 od 31. jula 1938; Ibid., Pol. IV, 632, Balkan 4, Bd. 1. izvešt. Nemačkog poslanstva iz Bukurešta, Tgb. nr. 2440 od 15. jula 1938; Ibid., izveštaj Nemačkog poslanstva iz Budimpešte A nr. 204 od 1. avgusta 1938; Ibid., Pol. IV, 633, Balkan 4, Bd. 2, izveštaj Nemačke ambasade iz Turske, A nr. 1602 od 8. avgusta 1938.

[181] В. К. Волков, *Мюнхенский сговор. . .* pp. 92—99.

remeti zahuktali razvoj privrednih veza između Nemačke i Bugarske i apsolutnu dominaciju Nemaca u bugarskoj spoljnotrgovinskoj razmeni.[182]

U vreme septembarske krize kod kralja Borisa pojavila se ideja da »posreduje« u pregovorima između Hitlera i zapadnih državnika. U cilju posredovanja i što bržeg iznalaženja nagodbe oko sudetskog problema, pri čemu je smatrao zahteve sudetskih Nemaca opravdanim, posetio je krajem avgusta i u septembru 1938. niz evropskih zemalja, među njima Italiju, Francusku, Veliku Britaniju, Nemačku i Jugoslaviju. U trenucima najteže zaoštrenosti u toku septembarske krize on je boravio u Nemačkoj, i 26. septembra razgovarao sa Hitlerom. Težište saveta koje je davao Hitleru bilo je usmereno na dokazivanje da je moguća saradnja između sila osovine i zapadnih zemalja. Bila je to tipična politička linija najkonzervativnijih krugova tadašnje Evrope koja je težila iznalaženju saradnje između sila osovine i zapadnih sila na najkonzervativnijoj osnovi u cilju usmeravanja svih tih snaga protiv Sovjetskog Saveza. Pored ostalog, Boris je, imajući više saznanja o SSSR, savetovao Nemcima da računaju ozbiljno na ruski faktor zbog njegovih velikih sirovinskih, ljudskih i drugih mogućnosti.[183]

Minhenski sporazum i njegovo sprovođenje u život uticali su snažno na politički život u Bugarskoj. Udovoljavanje zahtevima nacionalnih manjina u čehoslovačkoj sa odobravanjem su dočekale proosovinske snage u Bugarskoj i veći deo građanskih, vladinih i opozicionih partija koje su u svojim programima zastupale revizionističku politiku i tražile određene teritorije od susednih balkanskih zemalja. Veći deo ovih snaga i posebno vladajuća vrhuška u Bugarskoj, sa zadovoljstvom su primili nepozivanje Sovjetskog Saveza na konferenciju u Minhenu i njegovu izolaciju iz foruma na kojima je trebalo rešavati sudbinu Evrope. U tome je sagledavana bolja mogućnost obračuna sa komunistima i radničkim pokretom u samoj Bugarskoj. Euforija revizionizma, i pored oštrog suprotstavljanja vlade, počela je da se širi i prema Jugoslaviji, što se moglo videti po oživljavanju rada emigrantske makedonske organizacije u Bugarskoj. Na jugoslovenskoj strani pojavilo se oživljavanje otpora bugarskim pretenzijama prema Vardarskoj Makedoniji. Kao jedan od znakova da je Minhenski diktat doprineo kvarenju odnosa između Beograda i Sofije, bilo je odgađanje ugovorene posete Stojadinovića Bugarskoj.

U Berlinu su osetili povoljnu klimu za još šire delovanje, pa su postojeći oblici saradnje sa Sofijom poboljšani. U cilju proširivanja privredne saradnje na oblasti koje do tada nisu bile obuhvaćene, ministar Rajha Funk (Walther Funk) je boravio 12. oktobra 1938. u Sofiji. Cilj ove posete je, pored ostalog, bio da se ugovaranjem novih aranžmana parališu pojačani napori Britanaca i Francuza u ob-

182 ADAP, D, V, nr. 217, pp. 249—250, 222, p. 253; DDF IX, 10 nr. 390, pp. 686—687.

183 DBFP, III, 3, nr. 326, pp. 318—319, 173, pp. 142—143.

lasti privredne saradnje, i slabljenje efekata nedavno ugovorenog francuskog zajma Bugarskoj.[184]

Teško je utvrditi u kojoj su meri uticali iz Berlina da se zaustavi zahlađivanje odnosa između Bugarske i Jugoslavije. Vlade ovih dveju zemalja pokazale su već do tada da su sigurna kočnica i stalna smetnja merama koje su preduzimali Britanci u cilju ojačavanja jedinstva balkanskih zemalja i njihovog organizovanja protiv ekspanzije sila osovine.

Posle posete Funka Sofiji krenuo je Kjoseivanov na sastanak Stojadinoviću. U Niškoj Banji razgovarano je o najtešnjoj saradnji radi direktnog konfrontiranja Bugarske i Jugoslavije sa ostalim zemljama na Balkanu. Glavna potpora u izvođenju ovog poduhvata trebalo je da dođe od Italije, koja je trebalo da se angažuje preko Albanije, o čemu su Stojadinović i Ćano već razgovarali u Veneciji prilikom posete jugoslovenskog premijera Italiji. Dogovoreno je da Bugarska u prvoj fazi traži južnu Dobrudžu od Rumunije i izlaz na Egejsko more od Grčke, kao kompenzaciju za približavanje Balkanskom sporazumu. U daljoj perspektivi, kad za to zahvaljujući silama osovine sazru prilike, došli bi na red maksimalni zahtevi, to jest podela delova Grčke, pri čemu bi Jugoslavija dobila Solun sa okolinom. Predsednici dveju vlada pokušavali su da za svoj tajni program obezbede podršku i saglasnost odgovarajućih faktora. Milan Stojadinović je, kako smo videli, pokušao da za to pridobije kneza Pavla, što Pavle zbog svojih veza sa zapadom i sa grčkom dinastijom nije hteo da prihvati.[185]

S obzirom da su izgledi za mirno ostvarivanje minimalnog programa teritorijalnih zahteva prema susedima posredstvom Balkanskog sporazuma bili veoma slabi, Kjoseivanov je u vreme prve bečke arbitraže pokušao da zainteresuje Nemce, kojima je on nudio najprisniju saradnju, uz molbu da se založe za ispravke bugarskih granica. Bugarski poslanik u Berlinu predao je već sutradan po prvoj bečkoj arbitraži, 3. novembra 1938, molbu Auswärtiges Amtu da podrži bugarske zahteve u Bukureštu prema južnoj Dobrudži i u Atini u vezi sa izlaskom Bugarske na Egejsko more. Istovremeno je zatražen novi zajam u iznosu od 45 miliona RM u cilju nabavke oružja kako bi se izbegla zavisnost Bugarske od zajmova zapadnih sila. Pošto iz Berlina nisu odgovarali, jer se upravo očekivala poseta kralja Karola, u Sofiji su se ponovo obratili nemačkom poslaniku Rumelinu i zamolili ga da Hitler prilikom razgovora sa kraljem Karolom ima u vidu bugarski karakter južne Dobrudže.[186]

[184] **В. К. Волков, *Мюнхенский сговор*... pp. 108—109, 112—121.**

[185] **DASIP, AP, 1938, F-31, pov. br. 13, od 9. januara 1938, cirkularno pismo MIP K.J pov. br. 25191 od 2. decembra 1938; ASFRJ A I, M S, 1938, F-24, zabeleške Stojadinovića o susretu sa Kjoseivanovim u Nišu, 31. oktobra 1938; Sire: *Tajni arhivi grofa Ciana*... p. 222; D. Biber, *Kraljevina Jugoslavija na raskršću*. . . nastavak 41. Politika od 9. oktobra 1971.**

[180] **PA, Pol. IV, 6, Bulgarien 3, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Sofije IV 9195 od 9. decembra 1938; Sire: ADAP, D, V, nr. 240, pp. 271—272, 241, p. 272, 250, pp. 278—279, 251, pp. 279—280.**

Prihvatajući posredovanja i arbitraže između zemalja jugoistočne Evrope, Hitler je uvek gledao da rešenje koje on daje ide u korist nacističke osvajačke politike. Za usvajanje bugarske molbe prema Rumuniji i Grčkoj nisu još bili sazreli uslovi pa se Hitler čuvao od direktnog uplitanja u kompleks teritorijalnih problema između Bugarske i ovih zemalja, jer je u svakoj od njih Nemačka imala svoje interese. Uplitanje u odnose Bugarske i njenih suseda je bilo opasno i zbog toga što se znalo da Bugari nastoje da dobiju podršku iz Berlina.

U Bugarskoj je, međutim, talas revizionizma postajao sve snažniji. Njega su podstakli uspesi Mađarske, koja je bez nekog naročitog angažovanja i bez rata, uz blagonaklonost sila osovine, dobila ne samo svoje teritorije u Cehoslovačkoj, gde su većinu stanovništva činili Mađari, već i prostore na kojima su živeli drugi narodi u Slovačkoj i Potkarpatskoj Rusiji. Pokret građana koji su tražili rešavanje manjinskih pitanja u susednim zemljama bio je sve jači. On je tako postao smetnja i opasnost za sprovođenje državne politike prema susedima. Zato su protiv demonstranata u Sofiji morale biti upotrebljene policija i vojska.

Od jačanja revizionističkog talasa nisu bile pošteđene ni sednice Narodnog sobranja. Na januarskom zasedanju Sobranja, tražili su od Kjoseivanova aktivniju spoljnu politiku, uz opoziciju i neki političari iz vladine koalicije. Iznošeni su konkretni zahtevi prema Rumuniji i Grčkoj.

U toku januara i februara 1939. članci u zapadnoj štampi o potrebi mirne revizije granica na Balkanu podstakli su delovanje revizionista u Bugarskoj. Ovi članci imali su cilj da podstaknu balkanske države da se na zasedanju Stalnog saveta Balkanskog sporazuma, koje je tada pripremano, pokrene i pitanje mirne nagodbe sa Bugarskom. Nije se čak izbegavalo ni da se pomenu područja gde bi se činili ustupci Bugarima, ponajčešće južna Dobrudža. Ali rumunska vlada, kao i ostale zemlje, nije ni pomišljala da čini bilo kakve ustupke, nadajući se da može i u sve težim vremenima, sarađujući sa svima, sačuvati celovito svoju državnu teritoriju.

I pored nastojanja zapadnih sila da se na sednici Stalnog saveta Balkanskog sporazuma krajem februara 1939. nađu neka barem početna rešenja za pridobijanje Bugarske za tešnju saradnju sa Balkanskim sporazumom uz izvesne ustupke i delimično zadovoljenje Bugarske — nije tada ništa postignuto.

Ovakav ishod je još više upućivao Bugarsku na sile osovine i nastojanja da uz njihovu pomoć ostvari svoj program revizije granica prema svojim susedima.[187]

Videli smo ranije da je sklapanje pakta o večnom prijateljstvu između Bugarske i Jugoslavije dovelo do zbližavanja i čvršće saradnje Grčke i Turske. Ovaj proces će se nastaviti još jače posle anš-

187 DASIP, LP 1939, F-l. cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 268 od 25. februara 1939; Sire: Ibid., AP 1938, F-31, cirkularno pismo MIP KJ Pov. br. 3760 od 7. marta 1939. Sire: В К. Волков, *Мюнхенский сговор*. .. pp. 124—125, 286—289.

lusa Austrije i mogućnosti da Jugoslavija i Bugarska dobiju podršku od sila osovine u njihovim pretenzijama prema Grčkoj i Turskoj. Odmah je došlo do nekih znakova slabljenja veza Grčke i Turske sa svojom saveznicom iz Balkanskog sporazuma, Jugoslavijom. Jedan od znakova slabljenja saradnje bilo je puštanje iz internacije u Turskoj Ivana Mihailova, vođe makedonske emigracije, koji je iz Bugarske pobegao od progona koje je organizovao režim Kjoseivanova u vreme uspostavljanja dobrih odnosa sa Jugoslavijom.

Opasnost od slovenskog bloka na čelu sa proosovinski opredeljenima Stojadinovićem i Kjoseivanovim, uz ostale činioce, doprineće u 1938. i kasnije jačanju britanskog uticaja na najjužnijim delovima Balkanskog poluostrva. Naime, do minhenske prevare zapadne sile su se dosta nezainteresovano odnosile prema intenzivnoj privrednoj ekspanziji Rajha prema jugoistoku. Jačanje ekonomskih veza sa ovim zemljama i naročito sa Turskom, doprinosilo je stabilizaciji privrede u njima, jačanju režima u ovim zemljama u obračunu sa sve snažnijim radničkim pokretima, a u Turskoj doprinosilo je potiskivanju i slabljenju privrednih veza sa Sovjetskim Savezom. Sve je to išlo u prilog politike konzervativnih krugova u Britaniji. Tek kad je nacistički kolos, služeći se lažnim obećanjima i zaklinjanjima u mir, krenuo prema jugu, zapadne zemlje, naročito Britanija, uočile su opasnost od njega za svoje pozicije na Balkanu i Bliskom istoku i počele ozbiljnije da rade na sprečavanju toga prodora. Strah od mogućeg bloka između Jugoslavije i Bugarske, a isto tako i bojazan od nemačkog prodora prema moreuzima, ojačali su prozapadne snage u Grčkoj i Turskoj. Ali u obe ove zemlje bile su veoma jake i one snage koje su imale duboke interese da sarađuju sa silama osovine, naročito sa Nemačkom. Već u vreme prvih pokušaja da se po želji Britanaca pridobije Bugarska, upućivani su znakovi dobrih želja i prijateljskih odnosa i prema Rajhu. Iz Atine i Ankare poručivano je u Berlin da između tih dveju zemalja i nemačkog Rajha nema nerešenih problema i da su vlade ovih zemalja odlučne da razvijaju svestranu saradnju sa silama osovine. Bila je to, približno, ista ona politika koju su nešto otvorenije sprovodili Stojadinović i Kjoseivanov. Ovakav odnos ovih zemalja i Rajha bio je rezultat razvijenih privrednih veza sa Nemačkom i bliskost pogleda na unutrašnje uređenje, koje se naročito u Atini nije mnogo razlikovalo od onoga u Nemačkoj.[188]

Ipak, jačanje revizionističkog pokreta u susednoj Bugarskoj posle propasti Austrije i mogućnost da takav pokret nađe podršku nemačkog ekspanzionizma, uslovljavao je napore na zbližavanju Turske i Grčke u njihovom jačanju uz oslonac na Britaniju. U aprilu 1938. Atinu su posetili Bajar i Aras i tamo s Metaksasom sklopili dopunski sporazum o saradnji dve zemlje. Glavnu ulogu u ostvarenju ove saradnje trebalo je da igraju generalštabovi Grčke i Turske, što je otkrivalo pravi cilj ovoga poduhvata. U strahu od eventualnog ob-

[188] **DASIP, AP, 138, F-29, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Ankare pov. br. 20. od 19. januara i str. pov. br. 60 od 26. aprila 1938; В. К. Волков, *Мюнхенский сговор*. .. pp. 134—137.**

jedinjavanja snaga bugarskog revizionizma i nacističkog ekspanzionizma trebalo je na prilazu istočnom Sredozemlju stvoriti branu koja bi štitila ove dve zemlje i britanske i francuske interese na Bliskom istoku. Neposredno posle sklapanja ovoga sporazuma usledilo je davanje britanskog zajma Turskoj u iznosu od 16 miliona funti sterlinga, uglavnom za nabavku naoružanja i opremu odbrambenih linija na prilazu moreuzima. Istovremeno je došla britanska posrednička akcija da se definitivno reše sporovi između Turske i Francuske u oblasti Aleksandrete, kako bi ova saradnja učetvoro mogla da bude što plodonosnija i sigurnija.

Vlade u Atini i Ankari, imajući na umu svoje interese u saradnji sa Nemačkom, objašnjavale su Berlinu da se sve te akcije vode samo u cilju očuvanja mira i granica ovih dveju zemalja za čiji opstanak i progres postoje jaki interesi i u Berlinu. Britancima i Francuzima je istovremeno objašnjavano da se Balkan, s obzirom na moć Trećeg Rajha, može očuvati samo kroz saradnju i dobre prijateljske odnose sa silama osovine. Svako direktno konfrontiranje i otvoreni rat, zbog nesrazmere snaga i mogućnosti, bio bi pogibeljan za balkanske zemlje.[189]

I u vreme najveće aktivnosti grčke i turske diplomatije da se nađu odgovarajući putevi za smirivanje bugarskog revizionizma, neposredno posle majske krize u nemačko-čehoslovačkim odnosima, Atina i Ankara trudile su se da dokažu da te mere ni u kom slučaju nisu uperene protiv Nemačke. Ministar Aras je preko nemačkog poslanika u Ankari ponudio 10. jula Nemačkoj ugovor o prijateljstvu i dalje jačanje privrednih veza. Kako smo viđeli, upravo u ovo vreme, po preporuci zapadnih sila, vođeni su pregovori oko ostvarenja početnih koraka saradnje između Bugarske i Balkanskog sporazuma, koji su rezultirali kompromisnim Solunskim sporazumom 31. jula 1938. godine.[190]

No sve su to bili pokušaji i velikih sila i malih naroda ovoga regiona da nađu kompromisna rešenja gorućih problema u odnosima balkanskih zemalja, koji su imali samo delimični i privremeni uspeh. Minhenski diktat i odcepljenje Sudeta od Čehoslovačke ponovo je rasplamsalo manjinski problem na Balkanu i doprinelo jačanju protivrečja na ovom području kako između velikih sila, tako i između balkanskih naroda.[191]

Neočekivano brzi uspesi Nemačke u srednjoj Evropi pojačali su strah kod kolebljivih slojeva i u Atini i u Ankari, što će ih opredeljivati da se još više orijentišu na politiku laviranja među velikim

[189] **ASFRJ A I, M S, 1938, F. 24, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Atine, bb. od 1. maja 1938; DASIP, AP, 1938, F-28, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 8927 od 10. maja 1938; DDF II, 9, nr. 67 pp. 126—127, 266 pp. 599—601, 268 pp. 603—604.**

[190] **2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu. . .* pp. 35—49.**

[191] **DASIP, AP, 1938, F-29, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 2178 od 14. oktobra 1938; Ibid., F-31, cirkularno pismo MIP KJ Pov. br. 26615 od 22. decembra 1938; ADAP, D, V, nr. 233, pp. 264—266.**

silama.[192] Ovom kolebanju je doprineo i otpor radništva, koje je u vreme nemačkih pritisaka na Čehoslovačku kao i u drugim zemljama na Balkanu i ovde masovno istupalo protiv Nemačke a za podršku ugroženoj Čehoslovačkoj.

Znajući da Britanci imaju u Turskoj ostvaren jači politički uticaj i bolje mogućnosti u pogledu pridobijanja Turske, a delom i Grčke, Nemci su neposredno posle Minhenskog diktata još upornije krenuli u borbu za vezivanje ovih zemalja za svoju politiku. Pojačane su sve veze sa Atinom i Ankarom. Već 1. oktobra 1938. potpisan je novi Protokol o trgovinskoj razmeni između Nemačke i Turske. Početkom oktobra 1938. ministar privrede Rajha Funk učinio je posetu Turskoj i ugovorio niz novih aranžmana između dve zemlje. Nemačka je tada Turskoj obećala zajam u iznosu od 150 miliona RM za naoružanje, industrijsku opremu i nabavku transportnih sredstava. Tako je Turska, upravo zahvaljujući politici laviranja koju je sprovodila njena vlada, uspevala da na nedavno dobijeni francuski zajam, sada nadoda obećani nemački, uz istovremeno povoljne izglede da dobije sličan zajam i od Britanije. Geopolitički položaj Turske na prelazu iz jugoistočne Evrope za naftonosni Bliski istok, doprineo je da je njeno prijateljstvo, čak i bez potčinjavanja, postalo veoma cenjeno i za njega su se otimale sve velike sile.[193]

Dok je širenje Nemačke na područja Čehoslovačke gde su živeli Nemci shvaćeno kao nužnost, dotle su potpuno gušenje Čehoslovačke, prva bečka arbitraža i revizionističke pretenzije Mađarske, naročito zbog njihovog uticaja na jačanje revizonističkog talasa u Bugarskoj, shvaćeni u Grčkoj i Turskoj kao opasnost i neprijatna opomena. U novembru 1938. grčki i turski državnici razgovarali su o opasnosti od strane Bugarske. U decembru su, pored ustaljene saradnje između turskog i grčkog generalštaba, na inicijativu Turaka, održana konsultovanja generalštabova četiri članice Balkanskog sporazuma.

Glavni motiv ove akcije i tešnje vojne saradnje bio je strah ovih zemalja, izuzimajući Jugoslaviju, od bugarskih pretenzija, odnosno mogućnosti da uz podršku Nemačke Bugarska pokuša da ostvari svoje teritorijalne.zahteve prema Rumuniji, Grčkoj i Turskoj.

Hitleru je ova igra oko vojnog okupljanja balkanskih zemalja potpuno obelodanila svu komplikovanost balkanskog klupka i nagovestila mu težinu njegovog razmrsivanja. Veći deo vladajućih vrhova ovih triju zemalja gledao je svoj uzor u nacističkom poretku, prihvatao ekonomsku i drugu saradnju sa silama osovine, ali kada su osetili nesigurnost od strane jedne pronemačke zemlje, koja je imala pretenzije prema delovima njihovih teritorija, oni su bili

[192] **В. К. Волков, *Мюнхенский сговор*... pp. 156—163.**

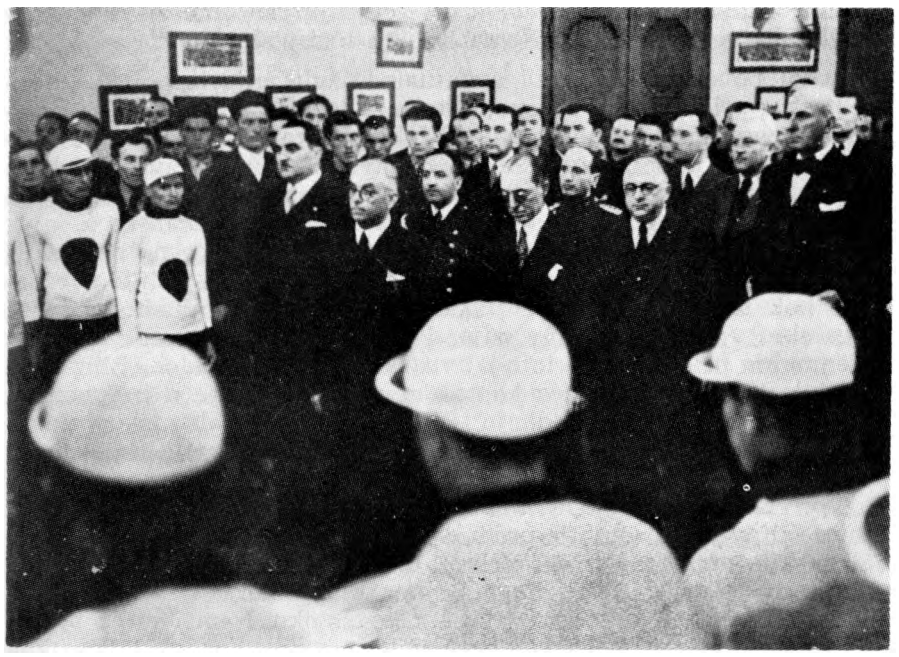
[193] **DASIP, AP, 1938, F-29, cirkularno pismo MIP KJ, str. pov. br. 2178 od 14. oktobra 1938; Sire; PA, *Büro des Staatsserkers,* Türkei Bd. 1, St. s. no. 9, od 3. januara 1939; СССР *в борьба за мир накануне второй мировой войни,* Москва 1971, nr. 23, pp. 46—47.**

spremni na otpor, čime je stvarana povoljnija klima za delovanje drugih sila protiv interesa Nemačke na ovom području.[194]

Ovu povoljnu klimu za eventualno izvlačenje iz politike neutralnosti i pridobijanja na svoju stranu vlada u Ankari, Atini i Bukureštu osetila je druga strana — Velika Britanija i Francuska. Objašnjavano je u Londonu i Parizu da je Hitler obmanjivao i svojim obećanjima i miroljubivim izjavama prilikom sudetske krize, i da to isto čini kada govori o nezainteresovanosti za balkanske zemlje. Govoreno je da će, ukoliko se same balkanske zemlje ne obezbede, nacisti ostvariti svoj plan prodora prema jugoistoku. Učinjen je ponovo pokušaj da se približe Bugarska i Rumunija. Vlade Turske i Bugarske, s obzirom da se nije diralo u njihove posede, bile su spremne da prihvate ovu inicijativu. No, kako smo videli, Rumunija nije bila spremna da plaća komadom svoje teritorije u ime uspeha celog sporazuma. Na zasedanju Stalnog saveta Balkanskog pakta krajem februara 1939. u Bukureštu, ne samo da se nije uspela naći ni polazna platforma za sporazumevanje sa Bugarskom radi njenog privlačenja, već je donošena odluka o apsolutnom poštovanju postojećih granica, čime je produbljen jaz između Bugarske i ostalih balkanskih zemalja, što će koristiti sile osovine. Neuspeh britanske politike u objedinjavanju snaga balkanskih zemalja kao brane protiv dalje nacističke ekspanzije prema jugoistoku, Nemci su propratili još jednom pobedom, istoga dana kada je na sednici Balkanskog sporazuma propala ideja o udruživanju Balkana, u Budimpešti je proslavljeno pristupanje Mađarske Antikominterna paktu, čime se htelo ukazati na nezaustavljivost pohoda Trećeg Rajha prema jednom od ciljeva nacističke spoljne politike, prema jugoistoku.[195]

>94 **DASIP, AP, 1938, F-31, cirkularna pisma MIP KJ pov. br. 24617 od 25. novembra, 26615 i 26597 od 22. decembra, kao i telegram Jugoslovenskog poslanstva u Ankari — MIP KJ str. pov. br. 380 od 30. decembra 1938; Sire: ADAP, D, V, nr. 262, pp. 292—293; СССР *в борьбе за мир*, dok. nr. 149, pp. 233—235; Uporedi: Ludmila Zhivkova, *Anglo-turskish Relations, 1933—1939,* London, 1976, pp. 68—93.**

[195] **В. К. Волков, *Мюнхенский сговор...* pp. 304—310.**

Džemal Bajar pred.sed.nik turske vlade i Ruždi Aras ministar inostranih poslova Turske u poseti Jugoslaviji 1938. godine

Sa dočeka Benita Musolinija na jugoslovensko-italijanskoj granici 1938. godine

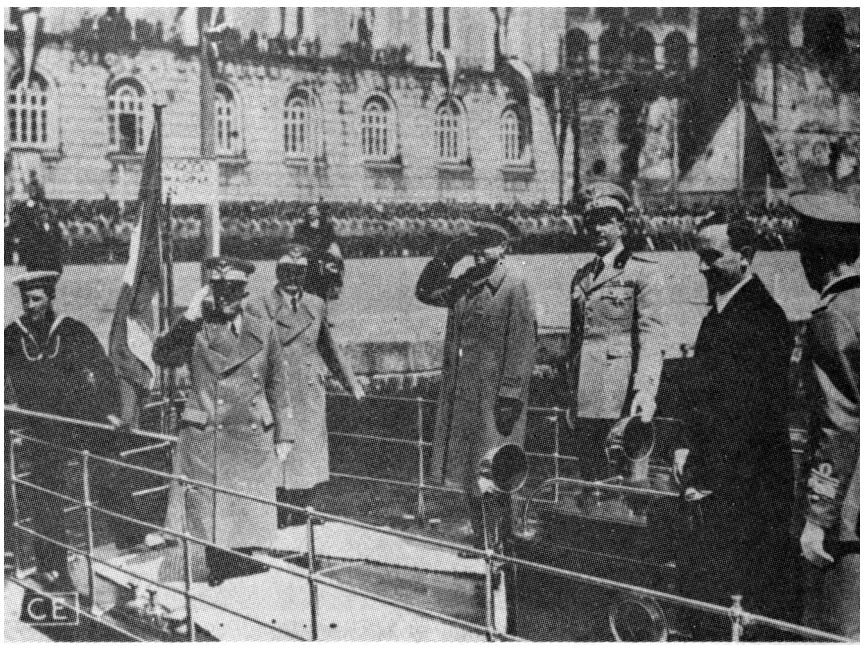
Milan Stojadinović u poseti Hermanu Geringu pred njegovim dvorcem u Karinchalu u Nemačkoj 1938. godine

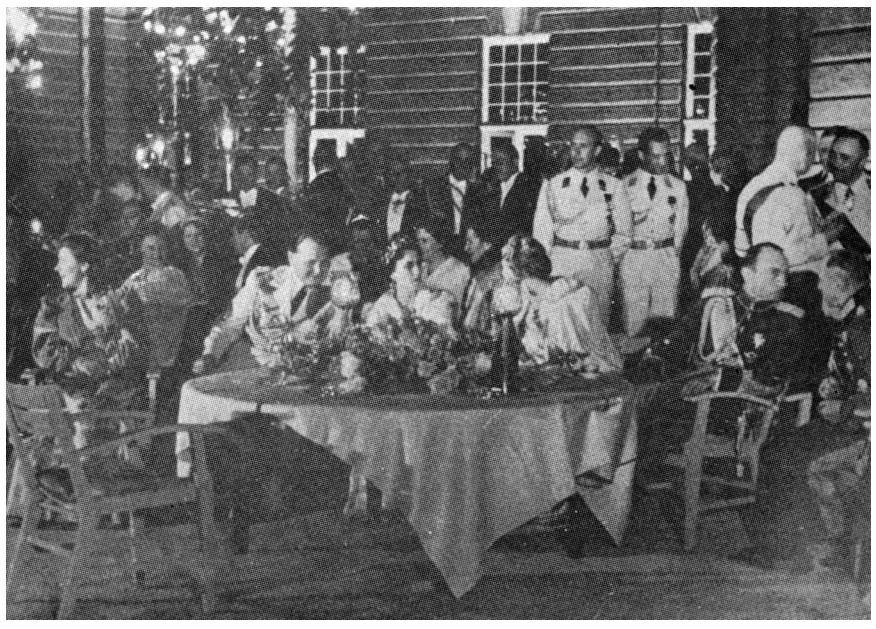
Knez Pavle Karađordević, Milan Stojadinović, grof Čano i Dragiša Cvetković na izložbi italijanske knjige u Beogradu 1938. godine

Dr Milan Stojadinović s Geringom. fon Nojratom i jugo slovenskim poslanikom u Berlinu — Cincar—Markovićem, obilazi počasnu stražu ispred železničke stanice, Berlin januara 1938. godine

Knez Pavle Karadorđević i Viktor Emanuel u Italiji, maja 1939. godine

Kmz Pavle, kneginja Olga, Herman i Ema Gering na prijemu u Minhenu prilikom posete kneza Pavla Karađorđevića Nemačkoj, juna 1939. godine

Knez Pavle Karadorđević, Cincar—Marković i Ribentrop u Nemačkoj, juna 1939. godine

Potpisivanje sporazuma Cvetković-Maček 26. avgusta 1939. godine

6. NEMAČKA SE OKREĆE PROTIV POLJSKE

Prema sećanju očevidaca, Hitler je u trenutku nestajanja Čehoslovačke Republike, 15. marta 1939, ushićen od sreće zbog lakog dobitka, sa zanosom saopštio da je to njegov najradosniji dan i uzviknuo da će ući u istori ju kao najveći čovek među Nemcima, ali sud iistorije oglasio ga je za najvećeg zlikovca i rušioca čovečanstva, uopšte.

Posle ovog uspešnog pohoda nemački nacisti se svom snagom počinju pripremati za drugi, prema Poljskoj, koja je bila na redu. Oficijelni protesti koje su im uputile vlade Britanije i Francuske zbog kršenja obećanja datih u Minhenu da se neće tražiti nova teritorijalna proširenja ne samo da nisu doprinele njihovom zaustavljanju, već su im dali nadu da bi i sledeći pohod mogao da prođe jeftino, ili možda uz ograničene žrtve.[196]

Po uobičajenoj praksi nacisti su i ovoga puta pre nego što je do kraja doveden jedan poduhvat planirali drugi. Tako je pre definitivnog brisanja čehoslovačke države, još 21. oktobra 1938. Hitler dao nalog svojim generalima da pripreme planove za okupaciju slobodnog grada Danciga. U periodu priprema za likvidaciju čehoslovačke države, u prvim mesecima 1939, ispitivana je mogućnost mirnog pridobijanja Poljske za služenje interesima Rajha, gradeći to na zajedničkoj mržnji prema Sovjetskom Savezu.[197] Prilikom posete poljskog ministra inostranih poslova Beka Nemačkoj, početkom januara 1939, Hitler je na toj osnovi pokušavao da vodi razgovore sa svojim gostom, podsećajući ga da je Dancig nemački i da će on to u svakom slučaju u skoroj budućnosti morati da bude. U toku februara i marta bilo je nekoliko sličnih pokušaja u razgovorima sa poljskim poslanikom u Berlinu Lipskim (Józef Lipski), ali ni ovde Nemci nisu nailazili na popuštanje. Ministar inostranih poslova Poljske pukovnik Bek, koji je bio spreman da zajedno sa Hitlerom deli Čehoslovačku, sarađuje u eventualnom razbijanju komunističke Rusije, nije ni u kom slučaju pristajao da ustupa delove poljske teritorije Nemcima.[198]

Jedna od glavnih podloga Bekove odvažnosti naspram sad već moćne Nemačke, bilo je držanje zapadnih sila, koje su konačno došle do saznanja da se Hitler služi najprostijim lažima i obmanama da bi došao do cilja i da mu se ubuduće ne sme niti verovati niti popuštati. Radi što verni je analize dotadašnjeg stanja u svetu, iskustava sa nacistima i donošenja zaključaka za budući rad, u Londonu je 21. marta, šest dana posle ulaska nemačkih trupa u Prag, održano savetovanje najodgovornijih funkcionera vlada Britanije d Francuske. Tu je definitivno, pod udarcima teškog i lošeg iskustva sa Hitlerom, i pod pritiskom antiosovinskih snaga u Britaniji i Francuskoj,

19S **ADAP, D, VI, nr. 20, pp. 16—18, 26 pp. 22—23;Uporedi: W. L. Schirer, o. c. p. 241; B. HepHMji, o. c. I, p. 328.**

197 **W. L. Schirer, o. c. pp. 234—242.**

198 **Ibid., pp. 242—243; D. L. Hoggan, *Der Erzwungene Krieg,* Tübingen, 1977, pp. 341—388, 416—443.**

strah od ratnog sukoba sa Hitlerom napustio Čemberlena i Daladjea i oni su prihvatili tešku i odgovornu nužnost suprotstavljanja daljoj ekspanziji nemačkih nacista u Evropi. Najvredniji rezultat ovog savetovanja bila je odluka vlada u Londonu i Parizu, objavljena 31. marta 1939, da će pružiti Poljskoj svu raspoloživu pomoć ukoliko dođe do agresije Nemačke na ovu zemlju.[199]

Izgubivši moć rasuđivanja o mogućim sopstvenim neuspesima, što je došlo kao posledica popuštanja prvo u sopstvenoj zemlji, a onda i izvan nje, nacističku vrhušku sa Hitlerom na čelu ovaj odlučan korak zapadnih sila ne samo da nije opametio i okrenuo na popuštanje, već joj je ulio novu snagu za srljanje u opasnu agresiju. Već 3. aprila 1939. Hitler je potpisao novu ratnu direktivu nemačke Vrhovne komande označenu kao slučaj »Weiss«.[200]

Osnovu ovoga poduhvata je trebalo da predstavlja stečeno iskustvo, a bazu uspeha što kompletni ja izolacija Poljske od ostalog sveta uključujući tu i zapadne sile, koje su joj obećale svu raspoloživu pomoć. Operaciju »Weiss« trebalo je da izvedu jedinice Vermahta tako oštro i brzo da se isključi svaka mogućnost intervencije zapadnih sila. Dok Francuska i Britanija sprovedu sve potrebne formalnosti oko stupanja u rat na strani Poljaka, nemačke trupe bi već pregazile celu Poljsku.[201]

Posle zvanične objave da će Britanija i Francuska deliti sudbinu Poljske ukoliko bude ugrožena od Nemačke, ministar Bek je krenuo u London i tamo 6. aprila 1939. potpisao sporazum o privremenom paktu o uzajamnoj pomoći, koji je posle vojnih i drugih pripremnih poslova trebalo da preraste u stalni ugovor. Na drugoj strani, na južnom krilu sila osovine, Musolini, osećajući se zapostavljen i u zaostajanju u odnosu na svoga prijatelja u srednjoj Evropi, iskoristio je povoljnu klimu na Balkanu posle nuspeha prozapadnih snaga da uvlačenjem Bugarske u Balkanski sporazum ojačaju antiosovinske pozicije na ovom području, kao i zabavljenost oko unutrašnjih pitanja u većini balkanskih zemalja, i 7. aprila iskrcao svoje trupe u Albaniji. I ovde je agresija pravdana potrebom da se »pomogne« sređivanju stanja u Albaniji.[202]

Vlade i vojna rukovodstva zapadnih zemalja dobro su znale da je okupacija Albanije samo početni korak južnog krila ofanzivnog fronta sila osovine prema strategijski i privredno veoma značajnom Balkanskom poluostrvu i dalje prema bogatom Bliskom istoku.

[199] DBFP III, 4, nr. 458 pp. 422—427; D. L. Hoggan, o. c. pp. 444—470, 514—557.

[200] ADAP, D, VI, nr. 149, p. 154, 185, pp. 186—190.

[201] ***Trial of Major War Criminals before the International Militari Tribunal Nürenberg 14. XI 1945 — 1. X 1946,*** **(Skraćeno TMVC) tom XXXIV pp. 380—422.**

[202] DASIP LP 1939, F-l, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 457 od 28. marta 1939; Sire: PA, Pol. I, Albanien 3, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Atine nr. 27, od 12. aprila 1939, nr. AA Pol, IV, 2604 od 17. aprila 1939; DBFP III, 5, nr. 1 pp. 1—9, 2, pp. 9—19, 10 pp. 30—36, 11 pp. 36—38, 16 pp. 47—49.

Nemcima ise, kako je to i praksa pokazala, moglo ustupiti srednje Podunavlje, ali ustupanje Balkanskog poluostrva zajedno sa rnoreuzima na Bosforu i Dardanelima nije dolazilo u obzir. Zato je u budućim poduhvatima vojnog i političkog karaktera zapadnih sila ovo područje dobilo prvostepeni značaj. Rodila se ideja o organizovanju balkanskog fronta, koji je trebalo postaviti što dublje u unutrašnjost Balkana. Dvema najugroženijim zemljama, Grčkoj, koja se mogla naći na udaru iz Albanije, i Rumuniji, prema kojoj su pojačani pritisci u ovo vreme od strane Rajha, ponuđena je od strane britanske i francuske vlade garancija njihove nezavisnosti. U Turskoj, gde su Britanci već imali osiguran jak politički i vojnički uticaj, preduzete su konkretne mere u cilju jačanja odbrane moreuza.[203]

I pored ovih odlučnih poteza zapadnih sila i davanja na znanje silama osovine da će se mir braniti, nemački nacizam ni za časak se nije odricao svojih militarističkih ambicija prema Poljskoj i zemljama jugoistočne Evrope. Nasuprot ovome, mere zapadnih sila na jednoj strani, i srljanje nacista ka ratu na drugoj strani, jako su zaplašili itali janske fašiste. Panika od mogućeg skorog rata naročito je zahvatila ministra inostranih poslova Gana, a pošto je on imao dosta uticaja na Musolinija, ova panika ni njega nije mimoišla. Verujući da bi rat u datim uslovima bio pogibeljan za Italiju, Musolini, a naročito Cano, pokušavali su da utiču na Nemce da se početak rata odgodi još za koju godinu. Posle niza kontakata i pisama upućenih preko ambasada u Rimu i Berlinu, polovinom aprila Gering je boravio u Italiji i lično pokušao da dokaže Musoliniju i Canu da će Nemačka uspeti bez rata da suzbije prisustvo Britanije i Francuske u zemljama centralne i jugoistočne Evrope. Gering je, služeći se najčistijom obmanom i svojih najbližih prijatelja, na zahtev Italijana dao obećanje da Nemačka neće izazivati rat za naredne 2—3 godine dok se ne završi puno naoružavanje i pripremanje armija sila osovine.[204]

Bila je ovo najobičnija podvala i Geringova laž, jer je on dobro znao da se Hitler ni za časak nije odricao od svojih agresivnih planova u Evropi uz korišćenje i rata, ukoliko se ne uspe do kraja ići prevarama i lažnim obećanjima.

Naciste ni najmanje nije pokolebala ni inicijativa predsednika SAD Ruzvelta (Franklin Delano Roosevelt) da se pokušaju naći mirna rešenja za akutne probleme i da se očuva mir u Evropi i svetu. Ruzveltovo pismo u kojem je on tražio obećanje da Nemačka neće napasti trideset i jednu evropsku zemlju do besa je razljutilo Hitlera i njegove saradnike u rukovodstvu NSDAP. U govoru pred skupom nacističkog vrha u Berlinu 28. aprila 1939. Hitler je napao sve zapad-

203 ADAP, D, VI, nr. 188, pp. 192—193, 189, p. 193; Uporedi: A. Sidney, *1939. The making of the Second World War,* London 1973, pp. 79—114; DBFP III, 5, nr. 40 pp. 80—81, 41 pp. 81—82, 44 pp. 91—92, 49 pp. 96—97, 50 pp. 97—99, 65 pp. 111—113, 65 pp. 113—115.

204 ADAP, D, VI, nr. 205, pp. 207—211, 211 pp. 215—219.

ne sile za pokušaje ponovnog »gušenja« Nemačke i revoltno i jednostrano proglasio da raskida sve postojeće paktove sa zapadnim zemljama i Poljskom.

Samovoljno i smiono raskidanje svih ugovornih obaveza sa zapadnim silama pojačalo je strah kod Italijana. Došlo je ponovo do susreta između ministra inostranih poslova Gana i Ribentropa u Italiji. Nemci su ponovo dali obećanje da neće doći do rata. U takvim trenucima prevrtljivi Musolini predložio je, verovatno u cilju opravdanja pred Nemcima zbog pokazane kolebljivosti, da dve zemlje sklope vojni pakt. Ovu ideju u Berlinu rado su dočekali i odmah je prihvatili. Već 22. maja 1939. sklopljen je u Berlinu vojni pakt kojim su sile osovine jedna drugoj obećavale najprisniju saradnju u svim oblastima života, a u slučaju ratne opasnosti ili izbijanja rata uzajamnu pomoć uz angažovanje svih raspoloživih mogućnosti jedne i druge saveznice.[205]

Iako su ovaj pakt o saradnji na život i smrt nacisti iznudili od Italijana na platformi datih obećanja da neće pokretati rat dok se dve zemlje potpuno ne pripreme, već sutradan 23. maja Hitler je sazvao svoje generale na savetovanje i sa njima razgovarao o toku priprema za napad na Poljsku uz pretpostavku da zbog mešanja zapadnih sila dođe do rata i protiv njih.[206]

Ovde je prvi put izražena ozbiljna sumnja da će se od sada moći ići napred i dobijati nova područja samo političkom borbom. Došlo se do ubeđenja da će se za Poljsku morati ozbiljno ratovati i ukazano je na značaj uništavanja Poljske Republike u okviru priprema za glavni vojni udar na zapadu, protiv Francuske. Konstatovano je da će se likvidacijom Poljske ukloniti mogućnost uznemiravanja sa istoka. Kad se krene na zapad, sa područja Poljske obezbediće se deo potrebnih sirovina za ratovanje na zapadu, itd. Prema ovim procenama bila je potpuno isključena mogućnost angažovanja SSSR u odbrani Poljske. Ovde su bila presudna dva činioca, ubeđenje da je Crvena armija posle Staljinovih čistki malih borbenih vrednosti, i drugo, neprijateljstvo poljskog režima protiv Sovjetskog Saveza koje je produbljeno oduzimanjem područja Ukrajine i Belorusije u vreme intervencije zapadnih sila protiv sovjetske republike 1921. i njihovo uključivanje u poljsku državu.

Računajući na mogućnost uplitanja u rat Francuske i Britatanije zbog odbrane Poljske, ukazivao je na sirovinske mogućnosti tih zemalja, ali se verovaio da će se munjevitim ratom uspeti da uništi Poljska pre nego što dve zapadne sile budu mogle da intervenišu. Posle toga bi došao isto tako brz i snažan udar protiv tih zertialja i njihovo prisiljavanje na kapitulaciju.

Na ovom savetovanju i savetovanju 23. juna 1939. utvrđena je dinamika priprema za napad na Poljsku. Najkasnije do 20. avgusta morala je biti završena koncentracija vojnih snaga, kada je trebalo

205 ADAP, D, VI, nr. 200, pp. 202—204, 238 pp. 247—248, 340 pp. 367—372, 341 pp. 372—374, 426 pp. 466—469; Max Domarus, o. c. knj. 3, pp. 1148—1179.

206 **TMWC, XXXVII, pp. 546—556; ADAP, D, VI, nr. 433, pp. 477—483.**

saopštiti i tačan dan i čas početka napada. Plan je išao na čvrsto rešenje da se koncentrisanim i jakim udarima za 15 dana potpuno savlada i uništi poljska armija i vlada Poljske prisili na kapitulaciju. Ova brzina bi omela evntualno razvijanje snaga zapadnih zemalja i njihovo stupanje u rat u jeku borbi na istoku. Nacisti nisu krili da će to biti težak rat, na život i smrt, ali rat koji oni moraju snagom svoje volje i odlučnosti dobiti.[207]

Ipak nije sve teklo onako kako je to Hitler zamišljao. Spremnost zapadnih sila da krenu u rat ukoliko se Hitler ne zaustavi uplašila je saveznike i prijatelje Nemačke. Mađari su obavestili Hitlera da ne mogu poći u rat protiv Poljske, jer bi to, između ostalog, izazvalo i nezadovoljstvo u Mađarskoj. Sa Poljskom su godinama negovane prijateljske veze i bilo je opasno da se one odjednom prekinu. Italijani nisu ništa činili da bi barem svojom spremnošću da stupe u rat zadržavali deo snaga zapadnih sila koje bi inače mogle biti upotrebljene protiv Nemačke.

Razmišljajući o svim ovim problemima, nemački nacisti su došli do ideje da bi bilo korisno popravljanje odnosa sa SSSR, obezbeđenje neutralnosti sa te strane u vreme dok Nemačka bude morala da ratuje sa zapadnim zemljama, i trenutno najvažnije, stvaranjem klime saradnje i dobrosusedskih odnosa sa Sovjetima trebalo je dovesti do još veće nesigurnosti u Poljskoj. Stanje trenutnih odnosa između zapadnih sila i SSSR, prema svim procenama, bilo je takvo da su postojale šanse da se oni pokvare. Sovjeti su bili uvređeni odbijanjem svih njihovih inicijativa od strane zapadnih sila i njihovim isključivanjem iz evropskih foruma u kojima se raspravljalo o sudbini Evrope. Znalo se i za to da i zapadne sile, posle oficirske čistke, potcenjuju borbenu sposobnost Crvene armije i da se konzervativni krugovi na zapadu boje sovjetske pomoći zbog širenja komunizma.

Nadajući se da će Sovjeti u takvim prilikama prihvatiti približavanje sa Nemačkom, nacisti su počeli odmah posle pokazane odlučnosti zapadnih sila da nema više odstupanja, tražiti mogućnosti za kontakte sa sovjetskim predstavnicima.

Posle odbijanja niza sovjetskih predloga od strane dve zapadne sileo razgovorima radi sprečavanja dalje ekspanzije Rajha, već u maju 1939. i sa sovjetske strane počelo je pripremanje terena za smirivanje odnosa sa Nemačkom. Ovo se obostrano pokazalo prilikom obnavljanja pregovora o privrednim odnosima u maju 1939. godine.[208]

I jedna i druga strana — i vlada SSSR-a i vlada Nemačke — u svojim razmišljanjima došle su do zaključka da im uzajamno smirivanje konstantno loših odnosa može koristiti u stvaranju povoljnijih uslova za sprovođenje zamišljenih tokova unutarnje i spoljne politike. Osnovni motiv nacista je bio izolacija od zapadnih zemalja Sovjetskog Saveza i dela manjih zemalja srednje i jugo-

[207] **W. L. Schirer, o. c. 2, pp. 274—288.**
[208] **ADAP, D, VI, nr. 217, pp. 222—223. 406 pp. 444—445.**

istočne Evrope u vremenu dok se oni sa ovim zemljama milom ili silom ne obračunaju. Za Sovjete osnovni motiv je bio još koja godina mira do rata koji neminovno mora doći, radi materijalnog i kadrovskog snaženja Crvene armije i njenog pripremanja za odbranu zemlje kada dođe do agresije. Bilo je tu čitav niz drugih, sekundarnih računa, među kojima i Staljinovo zapostavljanje interesa malih naroda i napora borbe radničkog pokreta širom sveta koji je borbu protiv nacizma smatrao svojim najvećim ne samo nacionalnim no i klasnim dugom, no o tome ne bismo mogli ovde šire raspravljati.

Nemcima je ovaj kompromis bio potrebniji i korisniji i oni su posle niza sporednih znakova popuštanja — ublažavanje antisovjetske propagande preko radija i štampe, izostavljanje u govorima nacističkih prvaka oštrih napada na Sovjete i slično — dali i konkretnu inicijativu za promenu odnosa između dve zemlje. Nemački ambasador u Moskvi Šulenburg (Graf Werner Friedrich Schulenburg) prilikom razgovora 20. maja 1939. sa novim ministrom inostranih poslova Sovjetskog Saveza Vjećeslavom Mihajlovičem Molotovom najavio je spremnost Nemačke za razvijanje odnosa sa Sovjetskim Savezom i ukazao na mogućnost proširivanja privredne saradnje.-"[9]

Znakovi popuštanja Nemačke prema SSSR, posebno stišavanje propagandne aktivnosti, nisu mogli ostati nezapaženi od strane zapadnih sila, pa su i one krajem maja 1939. predložile Sovjetima da se pregovara o organizovanju otpora protiv nemačke ekspanzije.[210]

Tako se Sovjetski Savez, koji je u vreme rešavanja krupnih pitanja oko sudetske krize bio prosto odbačen od zapadnih sila, a od nacista od njihovog dolaska na vlast najgrublje napadan, odjednom našao pred ponudama za saradnju sa jedne i sa druge strane.

Sovjetski Savez je svakako bio više za saradnju sa zapadnim silama, prema kojima su protivurečnosti bile daleko slabije nego prema nemačkom nacizmu, ali je želeo da se prekine sa politikom taktiziranja i dvoumljenja, tražeći da se ipristupi, ukoliko se to prihvata, čvrstim ugovorima sa jasno preuzetim obavezama jedne i druge strane. U svom govoru pred Vrhovnim sovjetom Molotov je 31. maja 1939. pozvao Britaniju i Francusku da, ukoliko to stvarno žele, pristupe izradi tripartitnog pakta sa Sovjetskim Savezom o uzajamnom pomaganju u slučaju agresije na jednu od tri zemlje
o davanju garancija svim evropskim zemljama koje se mogu naći ugrožene od agresije sila osovine, uz posebno insistiranje da se tačno utvrde obaveze svake od članica pakta. Ne zatvarajući vrata ni prema drugim silama, Molotov je u izlaganju istakao odbrambene namere ovoga pakta i izrazio želju da Sovjetski Savez ima dobre

[209] **ADAP, D, VI, nr. 414, p. 454, 424, pp. 463—466.**

2ЮDBFP III, 5, nr. 624, pp. 679—680, 625, pp. 680—681; Sire; nr. 648, pp. 688—689, 648 pp. 701—702, 654 pp. 707—708, 657 pp. 710—712; ADAP, D, VI, nr. 458 pp. 512—513; Uporedi: D. L. Hoggan, o. c. pp. 559—593; Henrik Batowski, *Europa zmierza ku przepaści,* Poznan 1977. pp. 331—361.

odnose sa svim zemljama, među kojima i sa silama osovine, na principu uzajamnog poštovanja nezavisnosti i integriteta.[211]

Hitler je i bez ovoga znao da zapadne sile imaju više šansi u naporima za pridobijanje Sovjeta, ali je isto tako znao za neodlučnost zapadnih političara. Igrajući upravo na tu kartu, on je naredio da nemačka diplomatija preuzme inicijativu i da pridobije SSSR pre nego što to ostvare zapadne sile. Na ovo ga je prisiljavao i stav Musolinija, koji se plašio izolacije sila osovine i njihove nemoći da se nose u sukobu sa bezmalo čitavom Evropom.[212]

Dočekavši uporne pokušaje Berlina da se naklonost SSSR pridobije, čak i uz znake nasrtljivosti, dalo je mogućnost Molotovu da nacistima obrati pažnju na njihovo držanje prema SSSR od dolaska na vlast u Nemačkoj 1933. pa sve do unazad nekoliko meseci, kada je ono bilo više nego neprijateljsko. Takvo držanje čitav niz godina moralo je stvoriti nepoverenje koje se nije moglo tako lako i brzo otkloniti. Povređeni nacisti malo su se povukli i u toku juna nemačka nastojanja prema Sovjetskom Savezu su splasnula. Istovremeno su Sovjeti konačno pokušavali da povedu razgovore sa zapadnim silama o udruživanju u cilju obuzdavanja nacističke opasnosti. U junu su Sovjeti zatražili od Britanaca i Francuza da u Moskvu pošalju najvišu delegaciju sa najpotpunijim ovlašćenjima i da se odmah pristupi izradi sporazuma uz utvrđivanje tačnih obaveza svakog od saveznika.

Međutim, na zapadu ni ovoga puta nisu pridavali neki veliki značaj saradnji sa SSSR. Na takav odnos su uticale i prilike u istočnoj Evropi i naročito nemogućnost da se oružane snage Crvene armije iskoriste u eventualnom sukobu sa Nemačkom zbog odbijanja Poljske i Rumunije da sarađuju sa Sovjetskim Savezom, a samo preko njihovih teritorija mogla je doći sovjetska pomoć. Doprinosilo je tome još i ubeđenje u delu konzervativnih krugova na zapadu da će ipak naći neki sporazum sa Nemcima.

Posledica ovakvog stava bilo je i dalje potcenjivanje pregovora sa SSSR. U Moskvu je polovinom juna stigla trećestepena delegacija Britanije i Francuske, koja, između ostalog, nije imala ni valjana punomoćja za krupne poslove koji su stajali pred tim delegacijama. Bio je to još jedan naivan udarac konzervativnih i kolebljivih krugova na zapadu, koji će im se uskoro osvetiti. Sovjeti su odmah o ovom potcenjivačkom potezu zapadnih sila upoznali svoju i svetsku javnost, sa jasnim ciljem da se nađe opravdanje za krupnije korake prema drugoj strani.[213]

U Berlinu su ova zbivanja budno pratili, i odmah je ažurirana nemačka diplomatija. Posle niza pripremnih kontakata i obostranog ispitivanja raspoloženja, Nemci su 26. jula 1939. i zvanično predlo-

211 **ADAP, D, VI, nr. 463, pp. 519—520.**

212 **ADAP, D, VI, nr. 446, pp. 497—498, 449, p. 500, 450, p. 502, 451, pp. 502—505, 452, pp. 505—506, 453, p. 507, 465 pp. 521—522; DDI, VIII, 12. nr. 59, pp. 49—51.**

213 ADAP, D, VI, nr. 490, pp. 549—551, 579 pp. 673—674, 582, pp. 675—678.

žili Sovjetima da se pristupi pregovorima o svim problemima u odnosima između dve zemlje, uz obećanje da je Nemačka spremna da se za svaki postojeći problem u tim odnosima traži zadovoljavajuće rešenje.[214]

S obzirom na približavanje 1. septembra, dana kada je, najkasnije, trebalo otpočeti sa vojnom agresijom protiv Poljske, Berlin je veoma žurio. Ovde se znalo da su i zapadne sile odlučile da požure pregovore. Pošto se nije moglo doći do političkog sporazuma između zapadnih sila i SSSR, pošlo se srednjim putem, predloženo je da se prvo završe dogovori vojnog karaktera, kako bi se moglo što efikasnije delovati protiv sve ozbiljnije ugroženosti Poljske od strane Nemačke. Ali ni na ovom nivou nije bilo značajnijeg napretka. Vojne delegacije zapadnih sila bile su takođe sastavljene od trećerazrednih ličnosti koje nisu mogle preuzeti krupne obaveze oko zajedničkog vojnog angažovanja, na čemu su insistirali Sovjeti. Uza sve ovo Poljska je nepopustljivo odbijala bilo kakvu saradnju sa Sovjetskim Savezom i primanje pomoći sa te strane. Izgledi za uspešno završavanje pregovora između zapadnih sila i SSSR postali su vrlo slabi.

Bio je ovo veliki mamac za Hitlera, koji se iz niza objektivnih okolnosti našao takođe u nezavidnom položaju. Dok su zapadne sile izvodile pripreme za rat, nijedan od Hitlerovih saveznika ili saradnika u Evropi nije bio spreman da podrži njegov sukob na dva fronta. Predsednik mađarske vlade je poručivao Berlinu da ne može ni u kom slučaju pokrenuti mađarske oružane snage protiv Poljske. Musolini, pod neposrednim uticajem svoga ministra inostranih poslova, pokazivao je sve veću kolebljivost. U trenucima kada je postalo jasno da nemački nacisti srljaju u rat, ministar Ćano krenuo je u Nemačku i puna tri dana,11, 12. i 13. avgusta 1939, pokušavao da nagovori Hitlera i njegove saradnike da ne idu u rat.

Ćano je bio još više razočaran kad mu je, na njegovu ponudu da posreduje radi mirnog istupanja Danciga i Koridora, rečeno da nisu u pitanju Dancing i Koridor već uništenje Poljske kao države, koje mora početi najkasnije do 1. septembra i brzo biti privedeno kraju. Nezadovoljan zbog potpunog neuspeha da nagovori Nemce da ne idu u rat, i sa saznanjem o dubokom jazu u pogledima Nemaca i Italijana na trenutne odnose snaga u svetu, vratio se u Rim grdeći nemačke naciste i Hitlera zbog nesavezničkog ophođenja sa Italijanima, izdaje i laži.[215]

Podstaknuti trenutnim odnosima u svetu, nesigurnom podrškom Italije, odlučnošću zapadnih sila da se brane, neuspehom pregovora između zapadnih sila i SSSR, nacisti će u sledećih nekoliko dana prosto nasrtati na Moskvu koristeći se svim sredstvima da je pridobiju za pregovore i neutralnost.

214 **ADAP, D, VI, nr. 729, pp. 846—849.**

215 DBFP III, 6, nr. 662, pp. 699—701; *I documenti diplomatici Italiani* (Dalje skraćeno DDI), VIII, 13, nr. 1, pp. 1—3, 4 pp. 4—7, 10 pp. 10—12; Sire: nr. 21 pp. 19—20; *Tajni arhivi grofa Ciana.* . . pp. 312—320; Uporedi, W. L. Schirer, o. c. pp. 291—303.

U poslednjih petnaestak dana mira pred početak drugog svetskog rata Hitler će, kako ćemo videti kasnije, uspeti da savlada ove otpore koji su stajali na putu ostvarenja njegovih zamisli, da sa SSSR povede i uspešno završi razgovore, obezbedi njegovu neutralnost i da 1. septembra 1939. zapali do tada najveći rat u svetskoj istoriji.

7. NACISTIČKI POKUŠAJI SAVLAĐIVANJA RUMUNIJE I JUGOSLAVIJE U VREME PRIPREMANJA NAPADA NA POLJSKU

U periodu pripremanja agresije na Poljsku Nemačka je veliku pažnju posvećivala daljem razvoju svojih odnosa sa zemljama jugoistočne Evrope, koje su s obzirom na snažno razvijene ekonomske veze postale jedan od najznačajnijih trgovinskih partnera Rajha i posebno jedan od značajnih snabdevača ratne privrede Nemačke potrebnim sirovinama. S obzirom da su oružane snage Rajha morale biti usredsređene prema Poljskoj i Francuskoj, i dalje je najvažnije sredstvo vezivanja ovog regiona za sile osovine ostala privredna ekspanzija. Njen je značaj postao još veći pošto su u ovo vreme i Britanci pokušavali da jačanjem i proširivanjem trgovinskih i ostalih privrednih veza ojačaju svoj politički, vojni i opšti uticaj na ovom području.

U periodu priprema poljske kampanje znatna pažnja je posvećena, takođe, pridobijanju zemalja jugoistočne Evrope za neutralan stav u sukobu koji se očekivao. S obzirom na raspoloženje naroda u ovim zemljama i unutrašnje protivrečnosti između zemalja i naroda jugoistočne Evrope, Hitler u ovim prilikama nije smeo više ni očekivati od ovoga regiona.

I pored opšteg naprezanja u centralnoj Evropi, ni proces nadiranje prema jugoistoku nije bio zaustavljen. On će se najjače osećati u zemljama najbližim budućem poprištu, u Rumuniji i Jugoslaviji, a naročito u ovoj prvoj, koja je posle savlađivanja Mađarske trebala da bude sledeća žrtva koja će mirnim pritiscima biti savladana i uključena u službu Trećeg Rajha.

Spoljnopolitički položaj Rumunije posle ulaska mađarskih trupa u Potkarpatsku Rusiju polovinom marta 1939. znatno se pogoršao. Rumunija se s ovim našla u okruženju zemalja koje su gajile prema njoj teritorijalne pretenzije ili čak i neprijateljstvo, izuzimajući jedino Jugoslaviju. Mađarske trupe prilikom zaposedanja pograničnih područja u Potkarpatskoj Rusiji neprijateljski su se odnosile prema Rumunima. Došlo je do incidenata u pograničnim pređelima i do žrtava na obe strane. Intervencija Nemaca, koji nisu želeli zaoštravanje na ovom području a ni rešavanje pograničnih pitanja između ove dve zemlje dok oni za to ne daju znak, sprečila je razvijanje šireg sukoba između oružanih snaga dveju zemalja. U južnoj Besarabiji jačao je prosovjetski pokret sa ciljem vraćanja ovih područja Sovjetskom Savezu. Nastojanja bivšeg ministra inostranih poslova vlade Rumunije Komnena da smiri odnose sa Bugarskom nisu urodila plodom. Rumuni su bili za davanje nekih prava bugarskoj manjini u južnoj Dobrudži u okvirima Rumunije, ali nisu hteli ni da čuju o odvajanju ove

teritorije i njeno vraćanje Bugarskoj. Nisu uspeli ni pokušaji zapadnih sila da privole Rumuniju da se uz žrtvovanje te male teritorije obezbedi sa južne strane. Rumuni su se branili da bi davanje Dobrudže Bugarskoj pojačalo zahteve Mađarske prema Transilvaniji.[216]

U ovakvim unutarnjim i spoljnopolitičkim uslovima politika lavirania između dve grupacije velikih sila kakvu je želeo kralj Karol počela je gubiti realne osnove. I pored nastojanja Britanije krajem 1938. i početkom 1939. da ojača svoje veze sa ovim područjima, Nemačka je i dalje ovde imala daleko veće uspehe. Nalazeći se u blizini Rumunije sa već ostvarenim jakim uplivom u oblasti privrednih veza, i koristeći se pritiscima Mađarske, Nemačka je imala daleko veće šanse da Rumuniju uvuče u oblast svojih političkih nastojanja i akcija.[217]

Ipak, u vreme opšteg angažovanja svih potencijala protiv Poljske, Nemci nisu smeli da se jače angažuju prema Rumuniji uz korišćenje političkih pritisaka, jer je to moglo da ojača pozicije probritanskih snaga u Rumuniji, već su pojačali ekonomski vid ekspanzije. Ranije smo videli da je Karol posle slučaja sa Gvozdenom gardom i naglog pogoršavanja odnosa sa Nemačkom pokazivao posebna nastojanja da se putem poboljšanja ekonomskih odnosa, koji nisu bili ni najmanje poremećeni, izglade nesporazumi i popravi stanje. Nemci su iskoristili pruženu šansu i pokušali da prilikom pregovora o privrednoj saradnji i trgovini, koji su tada vođeni, nature takve uslove koji su dovodili u pitanje nezavisnost rumunske države. U vreme opasnih pritisaka radi ometanja pregovora između Nemačke i Rumunije, a na mig prozapadno opredeljenih snaga u Bukureštu, rumunski poslanik u Londonu je dao izjavu 21. marta 1939. o ultimatumu Nemačke Rumuniji, što je na intervenciju rumunske vlade, radi izbegavanja revolta Berlina, odmah zvanačno demantovano. Ipak će rumunsko poslanstvo u Londonu naći smelosti da prizna svetskoj javnosti da je na ovaj korak svesno išlo sa namerom da ukaže svetu na opasnost pred kojom se Rumunija nalazi zbog ekspanzionizma nemačkih nacista.[218]

[216] **DASIP AP, 1939, F-31, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Bukurešta, pov. br. 181 od 8. marta 1939. i cirkularna pisma MIP KJ pov. br. 5175 od 24. marta i 9915 od 23. maja 1939; ADAP D, VI, nr. 2, p. 3, 6, p. 6.**

[217] **O spoljnopolitičkim odnosima vlade Rumunije u ovo vreme šire vidi: E. Campus, In^elegerea Balcanica, Bucaresti 1972; isti autor, Mica intelegerea, Bucarest!, 1968; N. P. Comnen,** *Preludi del grande dramma,* **Roma, 1947; G. Gafencu,** *Derniers jours de l'Europe,* **Paris 1946;** *Der grosse Weltbrand des 20. Jahrhunderts,* **Bukarest, 1975; Н. И. Лебедев,** *„Железная гвардия" Карол II и Гитлер,* **Москва 1968: V. Moisuc, Diplomala Romaniei si problema apărarii suveranita^ii si indenpenden^ei nationale in perioada martie 1938 — mai 1940, Bucaresti 1971; C. Popisteanu,** *Diplomatie Actions Carried out by Roumania in the Spring and Summer of 1939.* **u zborniku: Les grandes puissances et** *les Balkans à la veille et au début de la deuxieme guèrre mondiale 1937—1941,* **Sofira 1973; А. А. Семяков,** *Внешнаяя политика Румынии после Мюнхена,* **(Октябр 1938 — Апрел 1939) и:** *Новая и новейшая история* **1968, nr. 5; G. Zaharia, Romània de la München la Viena. Contribute la studiul politicii externe a Romaniei din anni 1938—1940, Bucaresti 1969.**

[218] **DASIP LP, 1938, F-l, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Sofije str. pov. br. 735 od 12. jula 1938; Ibid., AP, 1939. F-31, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 5007 od 21. marta 1939; ADAP, D, VI, nr. 80,** p. **81.**

Nemačka je zahvaljujući, pre svega, teškim unutrašnjim i međunarodnim prilikama Rumunije, uspela da joj naturi svoj obrazac privrednog ugovora, koji će kasnije koristiti i prilikom pregovora sa ostalim zemljama jugoistočne Evrope. Njime će te zemlje stvarno gubiti ekonomsku samostalnost i postati dopunska privredna područja nemačkog Rajha, »Ergänzungswirtschaft«. Ugovor potpisan između Nemačke i Rumunije 23. marta 1939. u Bukureštu zasnovan je na dugoročnom privrednom planu Nemačke uz najpotpunije uklapanje i dopunjavanje dveju raznorodnih privreda: rumunske — sirovinske i nemačke — visokoindustrijske. Prema zajednički utvrđenom planu, Rumunija, u kojoj je 80% stanovništva bilo angažovano u poljoprivredi, morala je bacati težište na proizvodnju viškova onih kultura koje su bile deficitarne u Nemačkoj. Na ime ovoga unapred obećanog izvoza, Rumuni su bili dužni da uvoze nemačku industrijsku robu. Na ovaj način, gotovo sva poljoprivredna i sirovinska proizvodnja Rumunije našla se u službi nemačke industrije, na prvom mestu sirovina za ratne potrebe. Rumunija je preuzela obavezu da radi na povećanju proizvodnje raznih ruda i polufabrikata, zatim nafte i naftinih derivata ltd., i da nastoji da sva ta produkcija izvan potreba rumunske privrede bude izvezena u Nemačku. Da bi se ovo što uspešnije ostvarilo, ugovoreno je formiranje mešovitih društava za eksploataciju nafte i pojedinih vrsta ruda, posebno onih koje su bile potrebne nemačkoj ratnoj privredi: bakar, boksit, mangan, hrom itd. U poljoprivredi su preduzete posebne obaveze u oblasti uzgajanja industrijskih biljaka i proizvodnje raznih uljarica, konoplje, lana i drugih u kojima je takođe Nemačka oskudevala.

Da bi sve šira saradnja i razmena tekla što sigurnijim tempom, Nemačka je dobila posebne povlastice na rumunskim železnicama, putevima, u pomorskom saobraćaju, lukama itd. U suštini, Rumunija je preuzetim obavezama iz privrednog ugovora od 23. marta i dopunskog protokola sklopljenog kasnije (20. jjala 1939.) u privrednom pogledu u celini bila uklopljena u potrebe i planove nemačke ratne proizvodnje.[219]

Ovaj potez kralja Karola i rumunske krupne buržoazije u oblasti privrednog vezivanja Rajha i Rumunije imao je za cilj da se kroz što prisniju privrednu saradnju osigura od same Nemačke i od zemalja koje su nastojale da uz pomoć Nemaca ostvare svoje teritorijalne zahteve prema Rumuniji. Tešeći zapadne sile da se time nije ništa promenilo i da Rumunija ostaje neutralna i neopredeljena sa željom da sarađuje sa oba bloka velikih sila, i dalje su slate poruke u Berlin da Rumunija neće pristati da se uključuje u bilo kakve političke, privredne ili vojne kombinacije koje bi bile uperene protiv Nemačke.

[219] **DASIP, AP, 1939, F-31, Cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 5176 od 24. marta 1939; ADAP, D, VI, nr. 78, pp. 76—80, 80 pp. 81—82; Uporedi: 2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke...* pp. 56—73; G. Grdić, *Poslednji rumunsko-nemački privredni sporazum,* u časopisu: *Jugoslavenski ekonomist,* Beograd 1939, nr. IV/6 pp. 428—430.**

Ovo je bio oblik dodvoravanja Nemačkoj u trenucima kada je to činila i Mađarska, istovremeno pojačavajući pritisak prema Rumuniji i izazivajući krizu u odnosima prema njoj. Posle zaposedanja Potkarpatske Rusije, Mađari su koncentrisali trupe prema rumunskoj granici. Istovremeno je unutar Rumunije, u Transilvaniji, jačao separatistički pokret brojno jake mađarske nacionalne manjine. Da bi se osigurala od eventualnog upada mađarskih trupa, Rumunija je mobilisala trećinu svojih vojnih potencijala i skoncentrisala ih uglavnom prema mađarskoj granici. Znajući da Mađarska bez njihove saglasnosti ne sme napasti, Nemci nisu strahovali od ove koncentracije armija oko mađarsko-rumunske granice, ali se nisu izričito ni opredeljivali ni prema jednoj strani. U svakom slučaju, neutralan stav mogao im je pružiti više koristi u naporima da se potpuno pridobiju obe države.[220]

Zapadne sile su bile načisto sa tim da je Mađarska izgubljena; odnosno da je prešla u tabor sila osovine, i usmerile su svoje napore da otrgnu Rumuniju od Nemačke i da je privuku na svoju stranu. Rumunija je, zbog nafte koja je u budućem ratu trebala da predstavlja jednu od najvažnijih sirovina, postala najvažnija zemlja jugoistočne Evrope za oba velika bloka. Zato su zapadne sile već od kraja marta 1939. najveću pažnju na području jugoistočne Evrope posvećivale Rumuniji. Nuđeno je, između ostalog, davanje garancije nezavisnosti Rumuniji, što je značilo u slučaju napada sa severa pružanje odgovarajuće vojne pomoći rumunskoj armiji. Plašeći se revolta Nemačke, rumunska diplomatija je ove kontakte sa predstavnicima zapadnih sila održavala tajno. Za taj rizičan potez, koji je mogao dovesti do određenih protivmera sa strane Nemačke, tražena je garancija postojećih granica, što je za zapadne sile, zbog pretenzija SSSR, Bugarske i Mađarske, bilo teško izvodljivo.

Da bi se izbegle komplikacije prema Nemačkoj i pobuna jakih proosovinskih struja u samoj zemlji, vlada Rumunije je pristala na garancije zapadnih sila, s tim da one budu jednostrane i kao rezultat samoinicijative zapadnih sila. Posle izvesnih priprema, vlade Britanije i Francuske objavile su 13. aprila 1939. izjavu o davanju garancije Rumuniji, prema kojoj su u slučaju agresije na ovu zemlju dve sile bile dužne da joj daju odgovarajuću vojnu i drugu pomoć.[221]

U cilju kočenja brzog rasta privrednih veza Nemačke i Rumunije, zapadne sile bile su spremne da se privredno angažuju na prostoru Rumunije. Tražena je za ovo podrška prozapadno opredeljenih snaga u Rumuniji. Kralj Karol i vlada radi potvrde svoje neutralne politike i dobre saradnje sa oba bloka sila pristajali su na iste oblike saradnje koji su ugovoreni sa Nemačkom. Rezultat ovakvih

220 **DASIP AP, 1939, F-31, telegrami MIP KJ Jugoslovenskog poslanika u Ankari, pov. br. 7685 od 24. aprila, 8114 od 27. aprila i 8116 od 27. aprila 1939; DBFP III, 4, nr. 298 pp. 284—285, 399 pp. 369—370, 420 pp. 384—385, 451 PP. 409—410.**

221 DBFP III, 4, nr. **451 pp. 409—410, 458 pp. 422—427;** Sire: **Ibid., III.** S. nr. 10 **pp. 30—36, 37 pp. 74—77, 40 pp. 80—81, 44 pp. 91—92, 57 p. 107, 59 p. 108, 60 p. 108, 61 p. 109, 65 pp. 111—113, 66 pp. 113—115.**

nastojanja bio je Protokol o privrednoj saradnji Britanije i Rumunije, potpisan 11. maja 1939, sačinjen na sličnim osnovama na kakvim je bio nemačko-rumunski privredni sporazum od 23. marta 1939. godine. Zaključeno je čak i formiranje britansko-rumunskih društava, date su povlastice Britancima na rumunskim železnicama, slobodne zone u lukama itd. Da bi ova saradnja bila što čvršća, Britanci su dali Rumunima i zajam u iznosu od 5,5 miliona funti sterlinga.[222]

Međutim, iako su ovi ugovori sa Rumunijom bili zasnovani na istim osnovama i sa sličnim propozicijama kao i sa Nemačkom, njihovi definitivni rezultati nisu mogli biti ni približno slični. Nemci su imali daleko povoljnije startne pozicije i mogućnosti da Britance potisnu. Oni su u spoljnoj trgovini i nizu drugih privrednih veza već bili ostvarili daleko jači uticaj nego Britanci. Jedva su Britanci uspeli da odvoje 5,5 miliona funti sterlinga zajma koji je trebalo dati Rumuniji u obliku opreme i naoružanja, u kojem su i sami oskudevali, dok su Nemci, zahvaljujući svom industrijskom potencijalu, dobijanjem austrijskih fabrika i naročito čehoslovačkih fabrika oružja, imali široke mogućnosti za izvoz. A najvažnije u ovom odmeravanju snaga bilo je to da je Rajh, zahvaljujući svojoj ekspanziji, već bio stigao blizu granica Rumunije, dok su zapadni saveznici bili daleko.[223]

Sve ovo bilo je dobro poznato i u Berlinu. Nemački privredni stručnjaci su na vreme proučili i procenili stvarne mogućnosti angažovanja zapadnih sila na području Rumunije. Nemačka diplomatija je imala sve podatke o dvostrukoj igri kralja Karola, ali isto tako je znala i stvarnu vrednost rumunske armije i njene ukupne snage. Znalo se da je Rumunija paralisana i onemogućena da bilo što preduzme protiv sila osovine zbog njene stalne opreznosti prema Mađarskoj i Bugarskoj. U Berlinu se nisu ljutili zbog dvostruke igre Bukurešta, ali su takođe nastavili da ekonomski i dalje prodiru u ovu zemlju.

Na drugoj strani, Mađarima nisu dozvoljavali da previše zaoštravaju odnose prema Rumuniji. Ovo je bilo naročito važno u vreme neposrednog pripremanja napada na Poljsku. Na prostoru jugoistoka Nemcima je odgovaralo postojeće stanje, uz neutralno držanje vlada ovih zemalja prema nemačko-poljskom sukobu, odnosno prema sukobu sa Francuskom i Engleskom.[224]

[222] **Zivko Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke* pp. 92—95.**

[223] **DBFP, III, 5, nr. 279 pp. 309—316 i nr. 435 pp. 480—483; Više o ovome u: *»Glasniku«* instituta za unapređenje spoljne trgovine, Beograd, 1939, nr. V, pp. 159.**

[224] **DASIP, LP, 1939, F-l, cirkulari MIP KJ pov. br. 16093 i 16260 od 10. augusta 1939; Šire: PA, *Büro des Staatssekretäar,* Rumänien, Bd. 1, Telegram Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 226 od 13. maja 1939; Ibid., Ungar, izveštaj Mađarskog poslanstva iz Berlina nr. 362 od 21. juna 1939; ADAP, D, VI, nr. 204, p. 206, 295 p. 308, 296 pp. 311—315, 300 pp. 321—325, 584 p. 677, 595 p. 686, 712 p. 818, 784 pp. 919—926.**

U vreme zaoštravanja nemačko-poljskih odnosa, pod jakim uplivom zapadnih sila na Balkanu, došlo je i u Rumuniji do izvesnog hlađenja prema Nemačkoj i do slabljenja pozicija onih snaga koje su bile za saradnju sa Rajhom. Hitler se u tom vremenu bavio mišlju da, kao opomenu Karolu i vladi Rumuni je, obustavi izvoz naoružanja u tu zemlju, ali je na predlog privrednih i vojnih stručnjaka popustio. Pretila je opasnost da dođe do poremećaja u izgradnji privrednih odnosa na novim osnovama i na principima ugovora od 23. marta. Ipak u Berlinu su došli do zaključka da je paradiranje rumunskih vrhova sa zapadnim silama privremenog karaktera i pod pritiscima iz Londona i Pariza. Verovaio se da ono, niukom slučaju, ne može dovesti u pitanje započeti uspon nemačko-rumunskih odnosa, niti omesti da se Rumunija u doglednoj budućnosti nađe potpuno u stegama spoljne politike Rajha. Nastavljena je prodaja naoružanja, ali se pribeglo jednom drugom sistemu kažnjavanja partnera, odlaganju ugovorenih isporuka i isporučivanju naoružanja slabijeg kvaliteta.[225]

U vreme intenzivnijih pregovaranja između Nemačke i SSSR u leto 1939, vlada Rumunije se našla u još većoj neizvesnosti. Ona je hronično patila od kompleksa komunističke opasnosti sa istoka, izuzimajući, delimično, period kada je u vladi bio Nikolae Titulesku; sada je tome strahu dodan novi, strepnja da se Nemačka i SSSR ne nagode o vraćanju južne Besarabije Sovjetima. U tim trenucima rodila se ideja da se pokušaju naći putevi sporazuma sa Mađarskom. Ali pošto su sa ove strane i dalje ostali na maksimalnim zahtevima u vezi sa ponovnom podelom mešovito nastanjenih područja u Transilvaniji, i ovaj pokušaj je propao.

U takvim uslovima neposredno pred početak drugog svetskog rata, kralj Karol i vlada Rumunije su bili najbliži ubeđenju da se iz teških vremena koja su dolazila najlakše može isplivati saradnjom sa Nemačkom. U cilju pokazivanja dobre volje prema Nemcima, neposredno pred napad na Poljsku javljeno je Berlinu da Rumunija ostaje neutralna čak i u slučaju ako sile koje su obećale garanciju Rumuniji uđu u rat. Bilo je to stvarno okretanje leđa Britancima i Francuzima, koje je potvrđivano i u svakodnevnim odnosima prema ovim zemljama. Pored ostalog, odbijeni su predloži Francuske i Britanije da se ostvare neki oblici vojne saradnje triju zemalja, zatim nije prihvaćen predlog zajedničkih priprema za uništavanje naftonosnih izvora u Ploeštiju ukoliko bi oni u slučaju rata bili ugroženi od Nemaca, itd.[226]

225 DASIP, LP, 1939, F-l, telegrami MIP KJ iz Beograda — Jugoslovenskom poslanstvu u Londonu str. pov. br. 1032 od 16. juna, pov. br. 15202 od 27. jula 1939, kao i telegram Jugoslovenskog poslanstva iz Bukurešta — MIP KJ pov. br. 841 od 29. jula 1939; Sire: 2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke...* pp. 145—149.

226 ADAP, D, VII, nr. 31, pp. 24—25, 93, pp. 85—86; Sire: nr. 127, p. 113, 230, p. 207, 361 pp. 303—304, 386 p. 322, 430 p. 354, 483 pp. 391—392, 517 pp. 413—414, 518 p. 414.

Sve su to bili jasni znaci da je Rumunija već pre početka drugog svetskog rata bila priključena taboru sila osovine i da će se već u prvoj fazi rata uključiti u službu tih sila.

Značaj Jugoslavije kao činioca u nemačkoj balkanskoj politici, i pored neočekivanog odlaska sa položaja predsednika vlade Milana Stojadinovića i izmene situacije na Balkanskom poluostrvu zbog ulaska italijanskih trupa u Albaniju, nije ni najmanje oslabilo. Nova vlada sa predsednikom Dragišom Cvetkovićem, upravo zbog činjenice da je Stojadinović otišao zbog jednostrane političke orijentacije prema silama osovine, pokušavala je na svaki način da dokaže kako ona nije protiv te saradnje sa silama osovine i njenog učvršćivanja i produbljivanja, ali uz uslov da se neguju i stare veze sa zapadnim silama, Velikom Britanijom i Francuskom.

Glavni zadatak nove vlade u leto 1939. pa i kasnije, biće da se nestabilna monarhija održi na razvodu između dva tabora velikih sila, trudeći se da sarađuje i sa jednima i sa drugima, i da čini ustupke na obe strane. Realno bilo je to nemoguće, jer su se dva tabora sve više udaljavala, postepeno prelazeći u pozicije otvorenog neprijateljstva, pa se prema njima više nije mogla voditi prijateljska politika a da se ne izazove bes, ne jednog, već oba.[227]

U kontekstu ove političke linije, jugoslovenska vlada je imala pred sobom u leto 1939, odnosno u vreme pripremanja nemačkog napada na Poljsku, dva krupna zadatka kojima je morala posvetiti najveću pažnju. Bilo je to u spoljnopolitičkim odnosima nastojanje da se održe dobri i nepomućeni odnosi sa oba bloka sila i sa svim zemljama na području jugoistočne Evrope, a na unutarnjoj sceni rešavanje gorućeg unutarpolitičkog problema, takozvanog hrvatskog pitanja. Balansiranje između zavađenih sila bilo je tantalovsko rešenje, jer se nije moglo udovoljiti svima a da se istovremeno nekome ne zameri.

Ulazak italijanskih trupa u Albaniju, 7. aprila 1939, na čiju je podelu polagala pravo velikosrpska buržoazija, bilo je prvo veliko iskušenje, koje je najavljivalo veliku opasnost od aktiviranja politike Italije na Balkanu i istovremno zapretilo da se pokvare teško sagrađeni odnosi između Italije i Jugoslavije. Vlada Jugoslavije bila je pogođena ovim korakom Musolinija, ali je u isto vreme dobro znala da se u pogledu spasavanja Albanije ne može ništa učiniti. S jedne strane, znalo se da je taj potez Musolini povukao uz odobrenje Berlina, a sa druge, da su Italijani samo formalno potvrdili ono što su stvarno uspeli, opet zahvaljujući svojoj saradnji sa Nemačkom, da ostvare u Albaniji prethodnih godina. Upravo, znajući da se tu izvršava i volja Nemačke, koja je želela da nagradi za vernost svoga saveznika bar tim malim komadom Balkanskog poluostrva, vlada Jugoslavije i vlade susednih zemalja koje su bile jednako ovim korakom ugrožene kao i Jugoslavija, nisu smele preduzeti bilo kakav ozbiljniji korak protiv italijanske ekspanzije. Pa čak ni velike zapadne sile se nisu usuđivale da se ozbiljnije usprotive ovom koraku koji je bio usmeren protiv ugovorene i obećane politike neutralnosti na po-

227 Detaljnije: J. B. Hoptner, pp. 194—238.

dručju Mediterana. Na jednu blažu protestnu notu Velike Britanije, vlada Italije je hladno odgovorila da nije posredi okupacija već pružanje pomoći režimu da održi red i da se to čini u cilju jačanja prijateljskih veza između dveju zemalja.[228]

Pokušaji Britanaca da u okupljanju balkanskih naroda protiv italijanske opasnosti pokrenu i Jugoslaviju nisu imali uspeha. Knez Pavle i vlada Dragiše Cvetkovića, plašeći se zbog već učinjenog antiosovinskog koraka oko obaranja vlade Milana Stojadinovića, nisu smeli da preduzimaju ništa što bi moglo da pojača sumnje u Berlinu i Rimu. Veoma aktivan u pokretanju Jugoslovena bio je britanski poslanik u Beogradu Kembel (Ronald Campbell), koji je pokušavao da deluje i na kneza Pavla, ali je knez, mada čovek probritanske orijentacije, znao za unutarnju slabost zemlje, nespremnost vojske, i posebno je osećao opasnost od sila osovine, pa nije dozvolio ni najmanje da se rizikuje. Izražavajući verbalnu spremnost da se suprotstavi nasrtajima osovine u određenim uslovima, tražio je od Britanaca da oni iznesu šta mogu da ponude i upotrebe od svojih oružanih snaga za zaštitu Balkana. S obzirom da mu se odgovor nije mogao dati, ni on se nije usuđivao da se upusti ni u kakve igre sa vatrom. Paralelno sa ovim vršeni su u aprilu pokušaji iz Londona da se pokrene Jugoslavija protiv italijanske agresije na Albaniju, odnosno da se aktivno uključi u balkanski front zemalja za sprečavanje agresije osovinskih sila. Jugoslovenski predstavnik u Londonu Vladimir Milovanović izjavio je ministru inostranih poslova Britanije lordu Halifaksu da je Jugoslavija probritanski opredeljenja, da je spremna na saradnju sa Britancima, ali da je zbog svoga nezgodnog položaja pošto se nalazi između dve velike osovinske sile, onemogućena da se slobodno opredeljuje, odnosno da je radi svoga opstanka prisiljena da lavira između dva bloka i da u određenim prilikama pristaje na saradnju sa silama osovine. Pri tome je poslanik posebno ukazao da na ovakvo držanje Jugoslavije snažno utiče saznanje da Britanci nisu u stanju da joj pruže, ukoliko bi bila napadnuta, efikasnu pomoć. Halifaks je morao da prizna da su mišljenja jugoslovenskog poslanika tačna.

Neposredno posle ovih razgovora vlada Britanije je zvanično pitala vladu Jugoslavije da li bi se branila ako bi bila napadnuta od sila osovine, na što je knez Pavle dao potvrdan odgovor. Zatim je usledilo pismo iz Londona Beogradu u kojem je istaknuto da se shvata položaj Jugoslavije, da se u vezi s tim potpuno razume njeno taktiziranje. Pri tom je dato obećanje da će vlada Velike Britanije nastojati da svojim spoljnopolitičkim potezima ne doprinosi pogoršanju položaja kneza Pavla i jugoslovenske vlade, koji moraju da rade u vrlo teškim uslovima otvorenih pritisaka osovinskih sila.[229]

[228] DASIP, LP, 1939, F-l, telegram MIP KJ Jugoslovenskom poslanstvu u Londonu str. pov. br. 577 od 11. aprila i 589 od 13. aprila 1939; PA, Pol. 1, Albanien 3, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Atine nr. 27 od 12. aprila 1993.

[229] DASIP LP, 1939, F-l, izveštaji Jugoslo venskog poslanstva iz Londona pov. br. 213 od 21. marta i 242 od 27. marta 1939; DBFP, III, 4, nr. 426 pp. 388, 511 p. 494, 542 pp. 521—523.

I

Izvlačeći se na ovaj način na mala vrata iz problema koji su bili izazvani italijanskom agresijom na Balkansko poluostrvo, vlada Kraljevine Jugoslavije usredsredila je svoje napore ka sređivanju veoma lošeg unutrašnjeg stanja zemlje, rešavanju goruće problema državnog poretka — hrvatskog pitanja. Pretpostavljalo se da će se ovim rešenjem najviše popraviti poremećene unutarnje prilike, a takođe ojačati i spoljnopolitički položaj zemlje. Od nagodbe sa hrvatskom buržoazijom srpska buržoazija je očekivala povoljnije mogućnosti za suzbijanje nabujalog i sve aktivnijeg radničkog pokreta i slabljenje separatističkih pokreta kako u zemlji, tako i onih u inostranstvu, na koje su se sile osovine oslanjale u svojoj antijugoslovenskoj delatnosti.[230]

Rešavanje hrvatskog pitanja bilo je jedno od glavnih preokupacija Cvetkovićeve vlade od dana njenog imenovanja. U Deklaraciji nove vlade, koja je 16. februara 1939. pročitana pred narodnom skupštinom, u okviru izloženih zadataka rešavanje hrvatskog pitanja imalo je centralno mesto.[231]

Posle održanih konsultacija sa predstavnicima Udružene opozicije i Jugoslovenske nacionalne stranke, počeli su 2. aprila pregovori između Cvetkovića i Mačeka. Načinjanje ljušture centralizma srpske buržoazije nije bio nimalo lak posao. Pregovori su morali biti vođeni u još dva navrata, 15. i 22. aprila, da bi tek 27. aprila 1939. došlo do prvog predloga sporazuma o stvaranju Hrvatske banovine koja bi uživala autonomiju u svim oblastima života izuzev u domenu spoljne politike, odbrane i vrhovne državne vlasti, što bi ostalo centralizovano na nivou Kraljevine Jugoslavije.[232]

Jake centralističke snage u vrhovima države nisu se složile sa davanjem autonomije Hrvatskoj i pokušali su da ometu ostvarenje sporazuma između vlade Dragiše Cvetkovića i hrvatskih predstavnika. Kolebao se i sam knez Pavle između centralizma, koji je nosio u srcu, i nužnosti da se popušta, zbog opasnosti od rasula države. Ipak, ove snage su uspele da se pregovori odgode.

Međutim, letnji meseci 1939. donosili su nove komplikacije u međunarodnim odnosima, a pod njihovim direktnim uticajem i još teže stanje u samoj zemlji. Opasnost od fašizma i posebno delovanje agentura sila osovine u zemlji uslovili su jače okupljanje antiosovinskih snaga, među kojima su, pored snažnog radničkog pokreta, sve prisutnije bile i demokratski opredeljene snage iz redova građanskih partija. Pritisci od strane osovinskih sila postajali su sve opasniji. Odnosi sa Italijom bili su nestabilni. U vrhovima srpske buržoazije u Beogradu znali su da sile osovine računaju, u slučaju potrebe, na

230 Sire, Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata* II, Zagreb 1961. pp. 134—158; *Dnevnik grofa Ciana,* Zagreb 1948. pp. 48—83; PA, Pol. IV, 41. Jugoslawien 2. Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda nr. 988 od 13. aprila 1939; Ibid., *Büro des Staatssekretäar,* Jugoslawien, Bd. 1, Zabeleška ze. ministra Rajha od 14. aprila 1939.

231 Šire: Ljubo Boban, *Maček i politika HSS 1928—1941.* knjiga II, Zagreb. 1974. pp. 9—23.

232 ibid., p. 47.

emigrantske pokrete uperene protiv Jugoslavije. Znalo se da i Maček pregovara sa agenturama iz inostranstva, posebno onima iz Italije,
0 mogućem odvajanju Hrvatske uz podršku osovinskih sila. Sve je to vodilo još većoj nestabilnosti Jugoslavije, kako unutar zemlje tako i u međunarodnim odnosima.

Saznanje da se rat u srednjoj Evropi neće moći da izbegne i da se moraju tražiti putevi rešavanja najkrupnijih unutarnjih problema radi očuvanja države, kao i preporuke iz Londona da se preduzme unutrašnje konsolidovanje zemlje, doprineli su da je 26. avgusta 1939. definitivno sklopljen sporazum između vlade i hrvatskog nacionalnog pokreta, poznat pod imenom sporazum Cvetković—Maček.[233] Na temelju ovoga sporazuma stvorena je autonomna Hrvatska banovina, ali u kojoj je vlast preuzela hrvatska buržoazija, tako da sa tim rešenjem hrvatski nacioinalni pokret nije mnogo dobio. Stanje u zemlji, u pogledu jačanja kohezije režima i saradnje vladajućih buržoaskih struktura, nije se mnogo promenilo, i ona je celnini ostala veoma podložna uticajima raznih agentura iz inostranstva, posebno iz osovinskih zemalja koje su radile na slabljenju unutarnjih snaga zemlje.

U ćelom ovom intervalu rada na unutarnjoj konsolidaciji režima, vlada Kraljevine Jugoslavije nastavila je na međunarodnom planu da radi na ostvarenju svoje politike sarađivanja sa svim zemljama. Inostrani partneri, posebno oni koji su pretendovali na potčinjavanje Jugoslavije, nisu mogli biti zadovoljni ovakvom politikom kneza Pavla i Cvetkovićeve vlade. I sam Hitler, zvanično prihvatajući neutralnu politiku vlade Cvetkovića i njegova obećanja da će raditi na daljem proširivanju saradnje sa Rajhom, promenio je stav prema Jugoslaviji i bio je spreman da podstakne njeno propadanje. Hitler je polovinom aprila 1939, u nastojanjima da pojača spremnost svoga saveznika Musolinija za ulazak u rat, ponudio da Italija iskoristi unutrašnje slabosti Jugoslavije, napadne je i likvidira kao državnu tvorevinu. Podvlačeći da je Jugoslavija 100% u sferi italijanskih pretenzija, ukazivao je da bi se za brzo i efikasno savlađivanje eventualnog otpora jugoslovenske vojske moglo koristiti nezadovoljstvo Hrvatske sa vladom u Beogradu.[zw]

U Beogradu su osetili ovo hlađenje Nemačke prema Jugoslaviji
1 znali za još dublje promene u odnosima Rima prema novoj jugoslovenskoj vladi. Plašeći se da se taj proces ne ubrza i nastavi, što bi moglo voditi i direktnoj ekspanziji, nova vlada je stala da se bori za popravljanje svoga položaja prema osovinskim silama. Ministar inostranih poslova Aleksandar Cincar-Marković je posle prijateljskih izjava pred Hitlerom u Berlinu prilikom napuštanja poslaničkog polo-

233 **Ferdo Čulinović, o.** c. pp. **136—137; Ljubo Boban, o.** c. pp. **62—63.**

[234] ***Aprilski rat 1941, zbornik dokumenata,*** **Beograd 1969 (Dalje skraćeno, *Aprilski rat.*. .) nr. 42, pp. 176—179; PA, *Büro des Staatssekretäar,* Jugoslawien, Bd. 1, Zabeleška Vajczekera nr. 2873 od 4. maja 1939. Sire: Ibid., Pol. IV, 39, Jugoslawien 1, Bd. 1. izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda nr. 1233, od 4. maja 1939; Ibid., Pol. IV, 87, Jugoslawien 25, Bd. 1, Izveštaj Nemačkog konzulata iz Ljubljane nr. 265 od 12. maja 1939: ADAP D, VI, nr. 205, pp. 207—211 i 211 p. 219.**

žaja u Nemačkoj, krenuo već 22. apriia i u Rim. Tamo je pokušao da ubedi Musolinija i grofa Cana, koji je posebno žalio pad Milana Stojadinovića, da se dolaskom nove vlade u odnosima Jugoslavije i Italije nije ništa izmenilo. Već narednih dana ministar Cincar-Marković je ponovo krenuo u Berlin da tamo još jednom dokazuje da Jugoslavija ostaje siguran prijatelj Nemačke i sila osovine. Ministar Ribentrop i Hitler u razgovorima sa Cincar-Markovićem pohvalili su držanje Kraljevine Jugoslavije u vreme poslednjih događaja, posebno držanje prilikom rasparčavanja čehoslovačke države i okupacije Albanije od strane italijanske vojske, ali su ipak smatrali da bi vlada Jugoslavije radi još čvršćeg vezivanja za sile osovine morala biti aktivnija oko stvaranja novog poretka u Evropi. Konkretno je pomenuto pokazivanje više volje za zbližavanje sa Mađarskom, zatim mogućnost stupanja u Antikominterna pakt, itd. Cincar-Marković je izrazio ličnu spremnost da odmah stupi u Antikominterna pakt, ali je pokušao da dokaže da vlada Jugoslavije ne bi smela zbog nepripremljenosti javnog mnenja da preduzme takav korak, jer bi on još više udaljio prosovjetski orijentisan narod od vlade i doneo i Jugoslaviji i silama osovine više štete nego koristi. Mesto tog koraka Cincar-Marković je predložio da se pojačaju napori radi proširivanja saradnje u svim oblastima između Jugoslavije i sila osovine, ukazujući posebno na još neiskorišćene mogućnosti u privrednoj saradnji i u naoružanju jugoslovenske vojske modernim nemačkim oružjem.[235]

Izgleda da je poseta ministra Cincar-Markovića Berlinu imala ipak pozitivan efekat za Jugoslaviju. Prilikom susreta ministra Cana i Ribentropa u Milanu 6. i 7. maja 1939. u vreme zasnivanja Čeličnog pakta, bilo je razgovora i o Jugoslaviji. Prepuštajući Jugoslaviju u sferu uticaja Italije i dozvoljavajući Italiji da u slučaju nereda u Jugoslaviji izvrši njeno razbijanje, Ribentrop je ipak izjavio da bi bilo korisno očuvati Kraljevinu Jugoslaviju, indirektno pokazujući želju Nemačke da Jugoslavija ostane privremeno neutralna.

Učinjen je još jedan pokušaj da se poprave odnosi i sa Italijom. U prvoj polovini maja 1939. putovali su u Italiju knez Pavle i ministar Cincar-Marković. Izgledalo je da su oni konačno uspeli da dokažu Canu i Musoliniju da odlaskom Stojadinovića nije došlo ni do kakvih promena u odnosima dve zemlje. Pored ostalog, to je Kraljevina Jugoslavija odnosom prema Italiji u toku protekla dva meseca u praksi i pokazala. Početkom juna knez Pavle i Cincar-Marković su, rizikujući dosta prema zapadnim silama, krenuli i u Nemačku. U razgovorima koji su vođeni sa Hitlerom i Ribentropom 5. juna 1939. videlo se da sile osovine nisu više zadovoljne politikom pune saradnje uz neutralnost i očuvanje veza sa zapadnim silama. Bilo je to vreme kada je Hitler pripremao napad na Poljsku i kada su se zapadne sile ozbiljno suprotstavile širenju njegove ekspanzije. Nemcima više nije bila dovoljna neutralnost, već su počeli tražiti puno opredeljivanje prema silama osovine. Najsnažniji pritisci posle onih na

235 ***Aprilski rat.*** . . nr. **45, pp. 183—188, 46 pp. 188—193;** ADAP, D, **VI,** nr. **262 pp. 270—274, 271 pp. 282—285.**

Rumuniju vršeni su na Jugoslaviju, jer je ona bila blizu budućem ratnom poprištu i svojim položajem najizloženija mogućnosti pritisaka od strane sila osovine. Hitler je indirektno počeo plašiti svoje sagovornike italijanskom opasnošću, pa je savetovao da u interesu razuveravanja Italije u neprijateljstvo Jugoslavije, vlada Jugoslavije povuče svoju delegaciju iz Društva naroda. Tražena je veća ativnost Jugoslavije u sprečavanju Britanaca da na Balkanu, uz korišćenje Balkanskog sporazuma, stvore savez zemalja uperen protiv sila osovine, zatim da Jugoslavija pristupi Antikominterna paktu, da radi više na približavanju Mađarskoj, itd. Hitler je pokušao da ukaže na koristi koje bi Jugoslavija imala ako bi aktivnije sarađivala sa silama osovine, pored ostalog lakše bi se obračunala sa separističkim pokretima, rešila unutarnje probleme, itd. Anglofil po ubeđenju, a znajući za obaveze koje je preuzeo prema zapadnim silama, knez Pavle je pokušavao, koristeći upravo Hitlerovu taktiku, da obećanjima i pravdanjima momentalnim poteškoćama izbegne prihvatanje osovinskih zahteva. Cincar-Marković je obećao suprotstavljanje politici da se Balkanski sporazum pretvori u bilo čije sredstvo, zatim da će se usprotiviti odredbi iz Deklaracije o tursko-britanskoj saradnji kojom se britanske garancije pokušavaju protegnuti na ceo Balkan, i da će pojačati rad na saradnji sa Mađarima. Pokušao je objasniti Hitleru da se još za jedno vreme Jugoslavija zbog svoje unutarnje situacije i međunarodnih veza ne može povući iz Društva naroda i da zbog pro ruskog opredeljenja znatnog dela naroda ne sme za izvesno vreme da se uključuje u Antikominterna pakt. I pored datih obećanja još tešnje saradnje u svim domenima između dve zemlje, uz izraženu spremnost da Nemci daju Jugoslaviji zamašan zajam u iznosu od 200 miliona RM, Hitler nije bio zadovoljan sastankom sa knezom Pavlom i Cincar-Markovićem.[236]

Još pre posete jugoslovenskih državnika Berlinu, vlada Jugoslavije je, pravdajući se kod Britanaca ozbiljnošću svoga položaja, ometala nastojanja zapadnih sila da na ovom prostoru, uz korišćenje samih balkanskih naroda, formiraju balkanski front. U Beogradu su sumnjali da je, zbog protivrečnosti samih balkanskih zemalja i njihove opšte slabosti, takav front mogućan. Pozivajući se na osnovna načela Ugovora o Balkanskom sporazumu da se četiri zemlje neće mešati u politiku velikih sila, vlada Jugoslavije se suprotstavila šestom članu Deklaracije o tursko-britanskoj saradnji, koji je dozvoljavao protezanje britanskih i kasnije francuskih garancija na celo Balkansko poluostrvo, što je bilo u punoj suprotnosti sa politikom neutralnosti koju je proklamovala većina balkanskih zemalja. Uz jugoslovensku vladu protiv ovog člana najglasnije je istupala i vlada Rumunije, koja se plašila da zbog toga ne uslede još jači pritisci od strane Nemačke. Radi iznalaženja mogućnosti za vođenje politike

236 ***Aprilski rat,*** **nr. 56, pp. 232—234, 73, p. 293; AVII, Saslušanja saradnika okupatora, K-l, reg. br. 20/7, Zapisnik sa saslušanja Aleksandra Cincar-Markovića od 20. septembra 1945; ADAP, D, VI, nr. 474 pp. 528—530: DDI, VIII, 12 nr. 98 pp. 81—82.**

laviranja u sve težim objektivnim uslovima, sastali su se u Oršavi Cincar-Marković i rumunski ministar inostranih poslova Gafenku.[237]

I pored toga što je u zemlji vladalo snažno antifašističko raspoloženje, vlada je u strahu da se nade pod udarom dve ju osovinskih sila nastavila sve više da popušta silama osovine. Svesno se išlo u rizik, iako su znalo da na svaki način najveću opasnost za Jugoslaviju predstavljaju sile osovine. Generalštab jugoslovenske vojske, u većini prozapadno opredeljen, zaključio je to u svojim analizama položaja Jugoslavije i sa tim upoznao kneza Pavla i vladu, ali se ipak nije smoglo snage da se uz oslonac na zapadne sile i balkanske zemlje pokuša naći bolji i sigurniji izlaz od postepenog upadanja u zamku nacističke ekspanzije. Pred pokušajima britanske diplomatije da se radi na jačanju samopouzdanja kod Jugoslovena, vlada se branila nemogućnošću da se na neki drugi način zemlja izvuče iz osovinskih klešta sa juga, zapada i severa.[238]

Po povratku kneza Pavla i Cincar-Markovića iz Nemačke, pod neposrednim uticaj ima jasno definisanih zahteva za opredeljivanje prema silama osovine, vlada Jugoslavije je u svom iskazivanju saradnje sa silama osovine otišla dalje nego što je to želela i bila odredila u svom programu davanja ustupaka silama osovine u cilju izbegavanja njihovog još jačeg političkog, pa možda i vojnog pritiska. Intervencija jugoslovenske vlade doprinela je, zajedno sa vladama Rumunije i Grčke, da su Britanija i Francuska ublažile tekst svoga ugovora sa Turskom.[239] Britanci su morali lagano napuštati svoj plan o jačanju Balkanskog sporazuma putem pridobijanja Bugarske, i jačanje bloka balkanskih država kao moguće brane protiv ekspanzije sila osovine prema jugoistoku.

Jugoslavija se ponovo našla na ivici prelaska u blok sila osovine, pa je knez Pavle krajem jula i početkom avgusta 1939. morao putovati u London i tamo pokušati da objasni razloge takve politike jugoslovenske vlade. On je u Londonu svojim prijateljima dokazivao da je politika ustupaka i saradnje jedina mogućnost za Jugoslaviju da se održi između dva totalitarna kolosa i da na kraju očuva svoju vernost britansko-francuskom bloku.

Međutim, bliska saradnja sa oba protivrečna bloka, među kojima su sve dublje suprotnosti vodile neminovnom vojnom konfrontiranju, nije se više mogla održavati. Svaka od suprotstavljenih strana postajala je sve nestrpljivija i agresivnija. Ovo je naročito bilo karakteristično za Nemačku. Odmah po odlasku kneza Pavla u London, došlo je do hlađenja Berlina prema Beogradu i pored nastojanja nemačkog poslanika Herena iz Beograda da dokaže da to putovanje mnogo ne znači i da se ništa više ne može isprečiti na putu

237 DASIP LP, 1939, F-l/5, telegrami MIP KJ Jugoslovenskom poslanstvu u Londonu str. pov. br. 745 od 9. maja i 878 od 23. maja 1939; Sire: DBFP, III, 5 nr. 440 pp. 490-491, 555 pp. 596—597, 602 pp. 659—663, 672 pp. 729—730; 2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke,* pp. 101—103.

238 *Aprilski rat,* nr. 55, pp. 223—232; ADAP, D, VI, nr. 534 p. 612; Uporedi: *Der grosse Weltbrand...* pp. 64—82.

239 2. Avramovski, *Sukobi interesa Velike Britanije i Nemačke.. .* pp. 101—104.

uvlačenja Jugoslavije u osovinsku orbitu. Ranije započeti pregovori o isporuci 200 aviona Jugoslaviji na ime koncesija za istraživanje nafte i za isporuke drugih sirovina odgođeni su. Druge važne isporuke iz Nemačke u Jugoslaviju su usporene. U pritiscima prema Jugoslaviji se išlo dotle da je Gering, još za vreme trajanja ove posete, knezu Pavlu uputio pismo u kome je traženo objašnjenje ovoga postupka, njegovih zamisli i ciljeva.[240]

Pokušaji sa jugoslovenske strane da se objasni da put nije imao protivnemačku svrhu nisu uspeli. Kao dokaz da Jugoslavija nije za zapadne sile traženi su krupni zaokreti u njenoj spoljnoj politici, kao i njena definitivna opredeljenja. Zatraženo je njeno istupanje iz Društva naroda. Obećanja predsednika Cvetkovića da će to Jugoslavija učiniti kad uskoro za to sazru uslovi, nisu smirili Hitlera. U periodu završnih priprema za početak operacija protiv Poljske kod Hitlera se ponovo rodila ideja da se Jugoslavija uništi posredstvom Italije, koju je na taj način trebalo uvući u rat, od čega se ona grčevito otimala. Prilikom razgovora sa ministrom Ćanom, polovinom avgusta, o budućem ratu Hitler je pozvao Italijane da krenu s vojskom na Kraljevinu Jugoslaviju i da, koristeći nezadovoljstva u njoj samoj unište postojeći režim i zemlju priključe Italijanskoj imperiji.[241]

Iako se to poklapalo sa starim italijanskim snom o prodoru s druge strane Jadrana, odakle bi se dobile još povoljnije mogućnosti za produžavanje ekspanzije prema jugoistoku, Musolini i Ćano su se plašili da u teškom zapletu koji je, suprotstavljanjem zapadnih sila, sigurno dolazio više izgube nego dobiju.

Ipak je ponuda jugoslovenske teritorije bila više taktički potez, s ciljem da se Italija uvuče u rat nego da se definitivno prepusti ova zemlja u interesnu sferu Italije. Jer, činjenica je da su upravo Nemci imali već u to vreme ostvarenu dominaciju u privrednim, političkim, kulturnim i drugim vezama sa Jugoslavijom. Posle potpisivanja pakta o nenapadanju sa SSSR, međunarodni položaj Nemačke, a s tim i izgledi za uspeh planiranih Hitlerovih poduhvata, bili su poboljšani i Hitler se ponovo vraća politici očuvanja postojećeg stanja na Balkanu. U to ime on je dao na znanje svome savezniku u Rimu da za Nemačku u datim okolnostima rat na Balkanu ne bi bio poželjan.[242]

8. BUGARSKA, GRČKA I TURSKA U PERIODU PRIPREMANJA NAPADA NA POLJSKU

Vlada Kjoseivanova u Bugarskoj u zamršenim međunarodnim prilikama i sve komplikovanijim odnosima u samoj zemlji u vreme nemačkih priprema za napad na Poljsku trudila se da barem for-

240 ADAP, D, VI, nr. 691 pp. 795—796, 720 pp. 837—838, 733 p. 852, /45 pp. 861—862; 2. Avramovski, o. c. pp. 132—136.

241 J. B. Hoptner, o. c. pp. 233—238.

242 2. Avramovski, o. c. pp. 135—136.

maino očuva svoju neutralnu politiku uza sve jače približavanje nemačkom Rajhu, a u međubalkanskim okvirima da sačuva dobre odnose i saradnju sa vladom Kraljevine Jugoslavije. Zbog stalnog porasta nacionalističke i revizionističke euforije, ona će u ovom vremenu najviše muke imati upravo u nastojanjima da suzbije kvarenje postojećeg prijateljstva prema novoj vladi u Beogradu, zobg sve nasrtljivijih pokušaja makedonske političke emigracije u VMRO da te odnose pomute. Još ranije u ogromnoj većini probugarski orijentisana, uoči drugog svetskog rata ona se raslojava. Njen veći deo prelazi u službu sila osovine, prvo Italije a zatim i Nemačke.

Posle sednice Stalnog saveta Balkanskog sporazuma krajem februara 1939. i njegove odluke da se striktno čuvaju postojeće granice, odnosno da se odbija svaka diskusija o bugarskim teritorijalnim zahtevima — u sklopu opšteg talasa revizionističkih akcija, pored VMRO, zahteve prema Jugoslaviji počele su isticati i pojedine grupe iz redova bugarske opozicije. Kao jedan od razloga za oživljavanje aspiracija prema Jugoslaviji bio je i pad vlade Milana Stojadinovića i strah da sa njim ne padne i Pakt o večnom prijateljstvu između dve zemlje. No Kjoseivanov je, znajući da se opšta linija jugoslovenske politike ne menja, sprečio pokušaje kvarenja jugoslovensko-bugarskih odnosa i isticanje bilo kakvih teritorijalnih zahteva prema Jugoslaviji. Ni pokušaji drugih balkanskih zemalja da se oslabi poverenje između vlada Bugarske i Jugoslavije, širenjem vesti da Bugari oživljavaju svoje pretenzije na Vardarsku Makedoniju, nisu imali uspeha u Beogradu, a ni kod vlade Kjoseivanova, koji je obavestio vladu Jugoslavije da Bugarska ne potražuje ništa od Jugoslavije, odnosno da ako bi trebalo rešavati nešto što se odnosi na dve zemlje, onda to ne bi išlo preko Balkanskog sporazuma i drugih balkanskih država, već bi se rešavalo direktno pregovorima između dve prijateljske vlade.[243]

Razlozi za očuvanje prijateljskih odnosa Bugarske sa Jugoslavijom bili su višestruki. Bugarska je, zahvaljujući Paktu o večnom prijateljstvu sklopljenom zaslugom Milana Stojadinovića i uz podršku Nemačke, uspela da se izvuče iz izolacije u kakvoj se ona godinama nalazila zbog straha svih susednih zemalja da ona ne potraži delove njihovih teritorija. Koristeći se vezama preko Jugoslavije, koja je intenzivno sarađivala sa Nemačkom, Bugarska je ojačala svoje veze i saradnju sa Berlinom, odakle je najpre očekivana pomoć za ispunjavanje bugarskih teritorijalnih pretenzija prema susedima. Politika neutralnosti i održavanja veza sa svim zemljama izuzimajući SSSR, uz podržavanje ekonomske i druge saradnje sa Nemačkom koju je sprovodila vlada u Beogradu, odgovarala je i vladi u Sofiji. Svakako da je u svemu ovome kod bugarske vlade igrao ulogu i slovenski faktor i stalno prisutna spremnost naroda u obe zemlje da stupe u najsrdačnije odnose.[244]

243 **AVII, Saslušanja saradnika okupatora K-59. reg. br. 4/47. Zapisnik sa saslušanja Aleksandra Cincar-Markovića od 20. septembra 1945.**

2« DASIP, LP, 1939, F-l, str. pov. br. LP 894, od 25. jula 1939, cirkular MIP KJ str. pov. br. 1162 od 10. jula 1939.

Ipak se revizionistički talas u Bugarskoj, posle likvidacije čehoslovačke države i zadovoljenja mađarskih teritorijalnih zahteva prema ovoj zemlji, nije mogao potpuno zaustaviti. On je imao sve više pristalica i u redovima opozicije i u vladinim strukturama. Zato se vlada opredelila za usmeravanje toga talasa prema određenim područjima i zemljama, u ovom slučaju prema Rumuniji, koja se nalazila pod pritiscima sa druge strane od Mađara. Tražena je južna Dobrudža, kao prvi korak ispravljanja bugarskih granica. Povoljna okolnost za Bugare je bila činjenica što su i zapadne sile došle na ideju da se Bugarska pridobije za saradnju ustupanjem južne Dobrudže, koja je po nacionalnoj strukturi bila više bugarska nego rumunska i koju su Rumuni, koristeći teško stanje Bugarske u drugom balkanskom ratu 1913, oduzeli od Bugara.

Grubim oblicima nacionalnog ugnjetavanja i denacionalizacije Rumuni su potpuno udaljili bugarsko stanovništvo od sebe, pretvarajući ga u neprijatelja i izvor stalnih sukoba koji su često prelazili granice dveju zemalja i postajali problem raspravljanja međunarodne javnosti.

Polazeći od ovih stalno prisutnih problema između rumunskih vlasti i bugarskog stanovništva, kod većine velikih sila i balkanskih zemalja pojavila se spremnost da se južna Dobrudža ustupi Bugarskoj. Iz ove transakcije gledala je svaka od zemalja da izvuče korist, Nemačka da na taj način još više veže Bugarsku za sebe, Britanija i Francuska da kao naknadu za ustupanje Dobrudže dobiju pristanak bugarske vlade da sarađuje sa Balkanskim sporazumom, vlade balkanskih zemalja Turska, Grčka i Jugoslavija da ovim teritorijalnim ustupkom ublaže ili čak otklone teritorijalne pretenzije Bugara prema njihovim teritorij ama, itd.[245]

Posebne nade u ovu transakciju su polagale zapadne sile prilikom pokušaja u leto 1939. da organizujući same balkanske zemlje i narode stvore bedem protiv prodiranja Nemačke i Italije na jugoistok. Ideju stvaranja toga bloka, uslovno, bili su prihvatili i u Sofiji, svakako uz pravdanje u Berlinu da neće nikad nikakav potez preduzeti protiv Nemaca. Kjoseivanov je bio čak spreman da to bude prvi korak u ispravljanju bugarskih granica i da na ime njega stupi u saradnju sa zemljama Balkanskog sporazuma. Turci su bili preuzeli obavezu da nagovore vladu Rumunije na taj korak, i u vezi sa tim održani su susreti na najvišem nivou. Međutim, Rumuni nisu hteli da plaćaju ceh za sve balkanske zemlje i odbili su da diskutuju o tom predlogu. Pristupili su im u pomoć i predstavnici Britanije. Uz obećanje u pogledu privredne saradnje i pomoći, Britanci su predlagali da Rumuni preuzmu samo obavezu prema Bugarima da će se raspravljati o sudbini Dobrudže kako bi se Bugari pridobili za blok

[245] DASIP, AP, 1939, F-31, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Ankare, pov. br. 142 od 23. marta 1939, telegram MIP KJ Jugoslovenskom poslanstvu u Ankari pov. br. 7944 od 25. aprila 1939. i cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 9915 od 23. maja 1939.

balkanskih država, no Rumuni nisu bili spremni ni ovo da prihvate plašeći se da bi to poslužilo kao presedan za isticanje mađarskih teritorijalnih zahteva prema Transilvaniji.[246]

Gak indirektne najave da bi se Bugarska mogla pridobiti davanjem izlaska na Egejsko more naišle su na najodlučnije odbijanje od strane Grčke. U ovakvim uslovima Kjoseivanov nije hteo da razgovara o britanskoj ideji približavanja Bugarske i zemalja Balkanskog sporazuma. Uslove za bilo kakve nagodbe pogoršale su pojačane mere rumunskih vlasti u južnoj Dobrudži protiv Bugara. Desio se i jedan masovniji pokolj bugarskog stanovništva u jednom selu u južnoj Dobrudži, čime je sudbina pregovora bila zapečaćena.[247]

Uporedo sa pokušajima uvlačenja Bugarske u blok balkanskih država, Turska i Grčka su već od druge polovine aprila 1939, odnosno posle iskrcavanja italijanskih trupa u Albaniji, počeli da povećavaju svoje oružane snage. Posle neuspeha kombinacije oko južne Dobrudže veća pažnja je posvećena koncentracji ovih trupa prema Bugarskoj, što će odmah izazvati bugarske protivmere i usi oviti zaoštravanje situacije. Očekivanja da bi koncentracija turskih i grčkih trupa mogla pomoći pridobijanju Bugarske za saradnju nisu se ispunila, već obrnuto, okupljanje vojske sa jedne strane granice, uslovilo je istu pojavu sa druge strane.

Zaoštravanje odnosa na granicama između Bugarske s jedne, i Turske i Grčke s druge strane, u junu i julu 1939, bilo je posebno opasno po Jugoslaviju, koja se nalazila u ugovornim savezničkim obavezama prema obema stranama. Jugoslovenska vlada je zato pokušala da spreči pogoršavan je odnosa među ovim balkanskim zemljama. Njene želje i nastojanja poklapala su se sa nastojanjima Britanaca da se spreči zaoštravanje odnosa među balkanskim zemljama. Uz aktivno angažovanje britanske i jugoslovenske diplomatije došlo je do smirivanja između Bugarske i njenih suseda na jugu i jugoistoku. Smirivanje je zasnivano na poštovanju postojećeg stanja i izbegavanju nesporazuma, odnosno isticanja zahteva od strane Bugarske na račun ovih zemalja. Popuštanju je doprinela svakako i koncentracija daleko nadmoćnijih turskih i grčkih trupa u trenucima kada je Bugarska de facto još bila u smislu vojne podrške usamljena.[248]

Neuspeh Britanije u nastojanjima da posredstvom Turske a delimično i Grčke uvuče Bugarsku u novi sistem bezbednosti na Balkanu, koji je trebalo da posluži kao brana protiv ekspanzije sila osovine, bio je novi dobitak za Nemačku i podstrek za njenu pojačanu ekspanziju. Još u vreme prvih britanskih inicijativa da se Bugarska pridobije, Nemačka je svojom pojačanom podrškom hrabrila bugarsku vladu i navodila je da odbije britanske ponude. U isto vreme iz

[24,5] DASIP LP, 1938, F-I/3, cirkularna pisma MIP KJ str. pov. br. 456 od 28. marta i str. pov. br. 1543 od 25. avgusta 1939.

[247] DASIP AP, 1939, F-31, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 9915 od 23. maja 1939.

[2«] DASIP, LP, 1939, F-I/3, pov. br. 528 od 20. maja 1939. telegram MIP KJ pov. br. 9591 od 20. maja 1939 i cirkularno pismo MIP str. pov. br. 880 od 25. maja 1939.

Berlina su ukazivali na potrebu čuvanja prijateljstva sa Jugoslavijom i udruženog delovanja sa njom protiv intencija da se Balkanski sporazum pretvori u oruđe britanske politike uperene protiv Nemačke. Da bi se u tom neravnopravnom odnosu snaga Kjoseivanov dovoljno ohrabrio, Nemci su pojačali privredne veze i pokazali posebnu naklonost u pogledu davanja Bugarskoj kredita koji su išli uglavnom za nabavku naoružanja i ratne opreme za bugarsku armiju. Pored kredita koji je dobila 13. marta 1938. u iznosu od 30 miliona RM, Bugarska je u aprilu 1939, u vreme najjačih pritisaka da se zbliži sa Balkanskim sporazumom, dobila od Nemačke nov kredit u iznosu od 45 miliona RM za nabavku naoružanja, koji je trebalo otplatiti konvertibilnim devizama ili sirovinama potrebnim Nemačkoj. U Berlinu su pokazivali razumevanje za otežane uslove rada pronacističkih snaga u Bugarskoj. Zato nisu mnogo zamerali Kjoseivanovu što se još nije bio priključio Antikominterna paktu, prihvatajući njegovo pravdanje da bi to pogoršalo unutarnju situaciju zbog simpatija naroda u Bugarskoj prema SSSR-u. Najteži problem Nemcima činili su bugarsko-rumunski odnosi.

Na molbu Bugarske da Nemci podrže njihove zahteve da im Rumunija vrati južnu Dobrudžu, Nemci se još nisu smeli izjašnjavati. Nemačkoj je u tom trenutku najviše odgovarao neutralan stav u vezi sa tim pitanjem.[249]

Negde pred rasplet krize u Trakiji u vezi sa koncentracijom turskih i grčkih trupa prema bugarskoj granici, Kjoseivanov je od 5. do 7. jula 1939. boravio u Nemačkoj i tamo razgovarao sa Hitlerom o daljem učvršćivanju nemačko-bugarskih odnosa i veza. Pred put u Nemačku on se sastao sa poslanikom Jugoslavije u Sofiji i preko njega pokušao da obavesti vladu u Beogradu o svojim namerama i ciljevima u pogledu dalje saradnje sa Nemačkom. Između ostalog, Kjoseivanov je obećao da se neće kao ni Jugoslavija definitivno opredeljivati, odnosno da će i dalje nastojati da se Bugarska u svojoj spoljnoj politici rukovodi linijom saradnje sa oba bloka velikih sila. Nameravao je tražiti pomoć od Nemaca u naoružanju u cilju opremanja bugarske armije. Politika koju je zastupao Kjoseivanov nije bila samo njegova već spoljmopolitička orijentacija vladajuće bugarske buržoazije i dvora, koji su, verujući u privremeni prestiž Nemačke i njenu prednost u odnosu na zapadne sile na području jugoistoka Evrope, nastojali da u budućem ratnom sukobu očuvaju vlast u Bugarskoj i istovremeno uz podršku Rajha obezbede teritorijalna proširenja.

Na sastanku sa Hitlerom, posle uobičajene Hitlerove predike, Kjoseivanov je pokušao da dočara Hitleru težak položaj Bugarske na Balkanu, naročito u njenim nastojanjima da održi najtešnju saradnju sa Nemačkom zbog neprijateljskog odnosa svih njenih suseda izuzev Kraljevine Jugoslavije. Ukazao mu je takođe na teške posledice izolacije Bugarske u godinama posle prvog svetskog rata, posebno na

249 ADAP, D, V, nr. 181, pp. 214—215, 314, p. 345; Sire: nr. 315 p. 346; Ibid., D, VI, nr. 17 pp. 14—15, 63 p. 61, 218 p. 223, 243 pp. 251—252, 392 p. 426, 476 pp. 532—533, 566 pp. 656—657.

stanje njene vojske, i zatražio oružje za bugarsku armiju koje bi se upotrebilo u zajedničkom cilju. Zbog hitnosti, Kjoseivanov je apelovao na Hitlera da se ne čeka da to naoružanje bude proizvedeno u nemačkim tvornicama, već da se bugarskoj pruži pomoć direktno iz nemačkih ratnih rezervi.

Imajući najviše poverenja u Bugarsku zbog zajedničke sudbine u prvom svetskom ratu i pokazane konstantne saradnje, Hitler je obećao prednost u pogledu isporuke naoružanja ispred svih ostalih zemalja jugoistočne Evrope. Nemačka je u to vreme imala dobre mogućnosti za naoružavanje bugarske armije, jer je zbog zahlađenja odnosa bilo usporeno liferovanje ugovorenih kvota ratne opreme svim ostalim zemljama Balkana, uključujući tu delimično i Jugoslaviju. Dogovoreno je da se to oružje liferuje što skrivenije od svetske javnosti.

Jedna od tema razgovora između Kjoseivanova i Hitlera bila je i Jugoslavija, posebno neodređenost u pogledu njene spoljnopolitičke orijentacije. Kjoseivanov je, žaleći za Stojadinovićem, koji je bio oprobani prijatelj u pogledu saradnje sa Bugarskom i Nemačkom, izražavao sumnje u postojanost obećanja koja je Berlinu i Sofiji đavao knez Pavle, zbog njegovih bliskih veza sa Britancima. Kao jedan od razloga nesigurnosti u Pavlovu vernost liniji prisne saradnje sa silama osovine, navodio je njegova stalna izvlačenja da učini bilo kakav krupniji potez u cilju slabljenja Balkanskog sporazuma. Ni jedan od sagovornika nije verovao u pravdanje i tvrdnju kneza Pavla da je i za sile osovine bolje da Jugoslavija bude u oslabljenom Balkanskom sporazumu nego da izađe iz njega i tako doprinese jačem povezivanju njegovih ostalih članica.[250]

Razgovor o Jugoslaviji i sumnja u njeno držanje doprineli su jačim nastojanjima i Nemačke i Bugarske da se vlada u Beogradu definitivno opredeli i jače veže sa silama osovine. Po povratku iz Berlina, Kjoseivanov se sastao na Bledu sa ministrom Aleksandrom Cincar-Markovićem i u razgovoru mu predložio smelije korake u saradnji Bugarske i Jugoslavije i na izvlačenju Jugoslavije iz Balkanskog sporazuma. Ministar Cincar-Marković nije imao takvo ovlašćenje od kneza Pavla, i sve što je mogao da učini za Bugarsku bilo je da se u zajedničkom komunikeu istakne kako su dve zemlje odlučile da ostanu neutralne, što je značilo direktno odbijanje inicijativa zapadnih sila i Turske da se ide na aktivno organizovanje ovoga saveza protiv eventualne agresije od strane sila osovine. Ovakvi zahtevi prema Jugoslaviji usledili su i preko nemačkog poslanstva u Beogradu.[25']

Znajući da bi politika direktnog uključivanja u službu sila Osovine izazvala otpor većeg dela naroda u zemlji i poremetila sve postojeće odnose sa zemljama zapada i susedima na Balkanu, knez Pavle

250 ADAP D, VI, nr. 617 pp. 709—713, 618 pp. 713—718; Sire: DASIP, AP, 1939. F-33, pov. br. 159 od 7. septembra 1939, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 1162 od 10. jula 1939; ADAP, D, VI, nr. 346 pp. 377—378; DDI, VIII 12, nr. 490 pp. 369—371.

251 *Aprilski rat.* . . nr. 61 pp. 246—247, 63 pp. 250—252, 65 pp. 261—272, 69 pp. 280—284; ADAP, D, VI, nr. 675 pp. 778—779.

je ostajao pri svojoj staroj politici da nudi saradnju svima. Njegov odlazak u London krajem jula i početkom avgusta 1939. radi pravdanja takve linije još je više uticao na nepoverenje i sila osovine i Kjoseivanova. Međutim, i Kjoseivanov je imao u zemlji jaku opoziciju svojoj politici direktnog vezivanja za Nemačku. Za vreme njegovog puta u Berlin predsednik Narodnog sobranja Stojče Mušanov, jedan od zagovornika bugarske orijentacije prema zapadnim zemljama, demonstrativno je otputovao u London. Njegova poseta Britaniji u to vreme mogla je da se ostvari jedino zahvaljujući prećutnom odobrenju kralja Borisa, koji se i sam u svojim opredeljenjima razapinjao između trenutno jačih osovinskih sila, uz pomoć kojih su mogle biti ostvarene teritorijalne pretenzije Bugarske, i zapadnih sila, koje su zahvaljujući svojim sirovinskim rezervama bile perspektivnije i sigurnije su mogle računati na definitivnu pobedu u ratu koji se pripremao.[252]

Ovo lebdenje kralja Borisa i dela vladajućih vrhova u Bugarskoj između dva bloka sila nije bilo nepoznato u Berlinu, ali je Hitler ipak znao da je to što Bugarska u tim uslovima čini prema Nemačkoj najviše što ona može dati. Ceneći stabilnost spoljnopolitičke linije Bugarske u pogledu njene saradnje sa Nemačkom, on je neposredno pred izbijanje drugog svetskog rata Bugarsku smatrao svojom najsigurnijom bazom na prostoru Balkanskog poluostrva.[253]

Grčka je još ranije zbog teritorijalnih pretenzija Bugarske, najveću opasnost osećala sa te strane. U martu i aprilu 1939. ova opasnost je povećana zbog sve jačeg revizionističkog pokreta u Bugarskoj i zbog iskrcavanja italijanskih trupa u Albaniji. Pretnje sa jedne i sa drurge strane još više su upućivale na saradnju sa Turskom, a preko nje i sa zapadnim silama. U zvaničnoj politici, pak, nastojalo se i dalje ostati na liniji neutralnosti, odnosno saradnje sa oba bloka velikih sila, čime su se pred zapadnim silama i probritanski opredeIjenim snagama u zemlji najlakše pravdale intenzivne veze privrednog, političkog, vojnog i kulturnog karaktera sa Nemačkom. Ove žive veze i Metaksasove simpatije, kao i simpatije vladarske kuće prema Nemcima biće uvek kočnica pokušajima ostvarivanja čvršće saradnje Grčke sa zapadnim silama.

U vreme iskrcavanja italijanskih trupa u Albaniji, znajući da Musolini to čini po odobrenju Berlina, grčka vlada nije preduzimala nikakve jače mere protiv tog poteza. Međutim, kad je Musolini počeo da jača svoje garnizone na Rodosu, videlo se da se Grčka može naći pred udarom italijanske agresije, pa je grčka vlada počela pokazivati spremnost na saradnju sa zapadnim silama. Metaksas ie forihvatao da prećutno primi garancije zapadnih sila ali da one dođu kao rezultat njihove inicijative kako se ne bi još više izazvale sile osovine. Takođe je saopštio predstavnicima zapadnih sila da će se Grčka, u slučaju napada sa bilo koje strane, braniti svim raspoloživim sred-

[252] **Živko Avramovski, o. c. pp. 143—145.**

[253] **DASIP, AP, 1939, F-31,** dov. **br. 597 od 4. septembra 1939, cirkularno Dismo MIP KJ** dov. **br. 17171 od 24. avgusta 1939; ADAP, D, VI, nr. 784, pp. 919—925; *Aprilski rat,* nr. 65 p. 271.**

stvima. Mogućnosti odbrane Grčke imale su svoju osnovu u znatnom jedinstvu naroda i njegovoj odlučnosti da se odupre agresiji.

Znajući za kolebanja grčke vlade i njena nastojanja da ostane neuvučena u zaplete velikih sila, vlade Britanije i Francuske su polovinom aprila dale izjave da će garantovati nezavisnost Grčke.[254]

Zbog straha od uplitanja u eventualni svetski sukob, Italijani su obavestili svet da neće pokretati svoju vojsku dalje iz Albanije, što je bila uteha i za Grčku. Međutim, usledile su jake intervencije i zahtevi iz Berlina i Rima da Grčka sledi svoju politiku neutralnosti i da se ne povezuje ugovorima sa zapadnim silama. Posebno su bili uporni Nemci u zahtevima da se ne prihvati ugovor o davanju garancija od strane zapadnih sila. Metaksas je ipak očekivao izvesnu korist za Grčku od garancija zapadnih sila i nije pristajao da odbije te garancije, braneći se da ih on nije ni tražio. Te garancije je objašnjavao kao unilateralnu akciju zapadnih sila i istovremeno je obećao da će njegova zemlja i dalje sprovoditi politiku neutralnosti.[253]

Ovo obećanje Metaksas je uspeo da održi. Grčka se uspešno izvlačila u maju 1939. iz upornih nastojanja zapadnih sila da je uz Tursku uvuku u organizovani blok koji bi bio uperen protiv ekspanzije sila osovine. Međutim, objavljivanje pomenute englesko-turske deklaracije 12. maja 1939. o garancijama nezavisnosti Turske i francusko-turske deklaracije od 23. juna iste godine otežalo je položaj Metaksasa u njegovim nastojanjima da se drži između velikih sila, posebno njen šesti član, pomoću kojeg su, kako smo videli, Francuska i Britanija pokušali da zasnuju novi oblik garantovanja bezbednosti svim zemljama na području Balkanskog poluostrva. Veći deo naroda pa i vladajuća struktura u Grčkoj pozdravili su ovu deklaraciju i njena nastojanja, ali su pronemački opredeljeni slojevi zajedno sa predsednikom vlade Metaksasom strahovali da to ne izazove revolt i eventualno odgovarajuće poteze sila osovine protiv Grčke. Zato je Metaksas posredstvom nemačkog poslanika u Atini i grčkog u Berlinu izjavio da Grčka ne prihvata ove poduhvate zapadnih sila, i da će on sve učiniti da Grčka bude neutralna u odnosu na oba bloka, uz obećanje da se posebno čini za dalje unapređivanje veza i saradnje sa Nemačkom.[256]

Britanci su znali za ove namere Metaksasa, pa su pojačali napore da ga pridobiju za tešnju saradnju i odvoje od Nemačke. I pored slabih mogućnosti za izvoz svog naoružanja, oni su pristali da izvezu ovu sve traženiju robu u Grčku. Pregovori započeti o ovom pitanju polovinom maja 1939. završeni su potpisivanjem sporazuma o davanju Grčkoj zajma u iznosu od 2,040.000 funti sterlinga za nabavku opreme i naoružanja za grčku vojsku i mornaricu. Iako je to bila dosta mala svota u odnosu na zajmove drugih zemalja, posebno one koje je

254 DBFP, III, 5, nr. 95 pp. 140—143, 100 p. 146, 111 pp. 157—158; Sire: nr. 127 p. 166, 128 pp. 167—168, 183 pp. 179—181, 140 p. 182, 146 p. 186, 147 pp. 186—187; 2. Avramovski, o. c. pp. 76—80.

255 2. Avramovski, o. c. pp. 76, 81.

256 ibid., pp. 74—76; DBFP III, 6, nr. 115 p. 130.

davala Nemačka, bilo je to dovoljno da izazove nezadovoljstvo u Berlinu i Rimu.[527]

Velika Britanija i Turska, igrajući uglavnom na kartu opasnosti od Italijana iz Albanije, uspeli su da delimično pridobiju vladu Grčke za akciju pridobijanja Bugarske za saradnju sa ostalim zemljama na Balkanu koje su bile uključene u Balkanski sporazum. Glavni motiv za prihvatanje ove inicijative bila je sve veća opasnost od bugarskog revizionizma i zahteva da se izvrši ispravka granice i prema Grčkoj. Uključivanjem Bugarske u bilo kakav oblik saradnje sa članicama Balkanskog sporazuma očekivalo se da će se lakše smiriti bugarski revizionizam. Računalo se da se i Nemačka neće protiviti poboljšavanju odnosa između Grčke i Bugarske, jer bi se time stvorile još povoljnije mogućnosti za još brže jačanje veza ovih dveju zemalja i Nemačke. Međutim, zahtevi bugarske vlade da za smirivanje sa Grčkom i Rumunijom dobiju izvesnu teritorijalnu naknadu, konkretno i obećani izlaz na Egejsko more, pokolebali su Metaksasa. Tek kad su Britanci ponudili kompromisni izlaz, da se Bugari zadovolje sa južnom Dobrudžom i da se o izlasku na Egejsko more diskutuje posle njihovog pristanka na saradnju sa zemljama Balkanskog sporazuma, Metaksas je bio spreman da popusti. No pošto ni Rumuni, kako smo videli, nisu bili spremni da daju i najmanji deo teritorije koju su držali, ova britanska akcija je propala. Ovakav ishod, kojem su znatno doprinela protivljenja vlada u Beogradu i Bukureštu da se ide u smeru britanskih želja i napušta politika neutralnosti, obradovao je Metaksasa. Imajući loše iskustvo sa Solunskim protokolima iz 1938. godine, on je i sam došao do zaključka da se vlada Bugarske neće odreći svojih pretenzija prema teritorij ama koje je smatrala svojima.[258]

U leto 1939, u vreme intenzivnih priprema Nemačke da krene na Poljsku i sve življih veza bugarske vlade sa Berlinom, Grčka je uporedo sa Turskom mobilisala deo svojih trupa i koncentrisala ih prema Bugarskoj i Albaniji. Nastupio je opet period zaoštrenih odnosa između dve zemlje. Kod zapadnih sila porasle su nade da će biti mogućno da se Metaksas u ovakvim uslovima odvoji od politike neutralnosti i da će se ostvariti ideja o formiranju balkanskog fronta za odbranu od agresije osovinskih sila, u koji bi bile uključene Grčka i Turska. Međutim, sporazum između Nemačke i SSSR o nenapadanju doveo je do kolebanja i zapadnih sila a i balkanskih zemalja, koje su se razapinjale između uticaja zapadnih demokratija i fašističkih sila. Zbog nejasnoće razvoja dalje situacije i Grčka je, kao i ostale zemlje, videla najbolji izlaz u smirivanju i održavanju postojećeg stanja. Nemcima, koji su se pripremali za rat u srednjoj i eventualno u zapadnoj Evropi, najviše su odgovarali mir i postojeće stanje na ćelom prostoru jugoistočne Evrope. Zbog blizine

[257] DASIP, LP, 1939, F-I/6, pov. br. 511 od 6. maja 1939, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 9242 od 13. maja 1939.

258 DASIP LP, 1939, F-I/3, pov. br. 559 od 30. maja 1939, pismo MIP KJ str. pov. br. 880 od 25. maja 1939; Ibid., AP, 1939, F-31, pov. br. 360 od 16. juna 1939, telegram iz Sofije pov. br. 11274 od 9. juna 1939; PA, Pol. IV 633, Balkan 4, Bd. 1, izveštaj Nem. posi, iz Atine nr. 2268 od 21. juna 1939.

britanskih pomorskih snaga mir u Grčkoj imao je za Nemačku osobiti značaj. U vreme kada su nemačke trupe dobij ale poslednje direktive za pokret, 27. avgusta 1939, nemački poslanik u Atini Erbah (Viktor Erbach-Schönberg) posetio je grčkog ministra inostranih poslova Mavrudisa (Nikolas Mavroudis), zahvalio se na prijateljskim odnosima Grčke prema Nemačkoj i posebno istakao značaj njene neutralne politike koja je korisna i za produbljivanje saradnje između Nemačke i Grčke.[259]

Politika iprevara i obmana koju je Hitler vodio prema zapadnim silama, njegov nemilosrdni obračun sa Sušnigom i Republikom Austrijom, razbijanje čehoslovačke države i nesmanjeni pritisci prema Poljskoj i jugoistoku Evrope doprineli su jačanju bojazni u Turskoj od nemačke ekspanzije prema istoku. Strahovanja od pokušaja ostvarivanja starog germanskog sna Drang nach Osten, nisu se mogla zaustaviti ni živim tradicionalo prijateljskim vezama između Nemačke i Turske, ni veoma bogatom saradnjom na privrednom polju, kao ni osvedočenim simpatijama konzervativnih krugova u Turskoj prema nekim osobinama totalitarnog sistema u Nemačkoj. Zbog straha od nezaustavljivog nemačkog prodora, od ranije jače političke veze i uticaj Britanije, počele su jačati. Turska je za Veliku Britaniju u vreme definitivnog raskida sa Hitlerom u proleće i leto 1939. postala najznačajnije područje u jugoistočnoj Evropi. Izgledi da se inače nestabilne i nejedinstvene zemlje jugoistočne Evrope oslobode straha od sila osovine i da se organizuju za samozaštitu od nemačke i italijanske ekspanzije, bili su sve slabiji. Sve ove vlade, simpatišući totalitarni sistem i njegove uspehe u gušenju komunizma, koji je i na području jugoistoka bio najveći unutarnji neprijatelj s jedne strane, i strepeći pred sve moćnijom silom Nemačke s druge strane, pokazale su povećanu spremnost da napuste, privremeno, i politiku neutralnosti i da pokušaju da u saradnji s nacizmom i služenju njemu spasu nešto od svog prestiža.

U ovakvim prilikama Turska, geografski najudaljenija od sila osovine i najmanje izložena njihovim direktnim pritiscima, izgledala je za Britance najlakše osvojiva. Ovome su, kako smo već istakli, znatno doprinosile ranije ostvarene veze i jači politički uticaj Britanije na tlu Turske. Sve ovo je uslovilo da je Britanija ad proleća 1939. povela oštru bitku za jačanje svoga upliva u Turskoj.[260] Težište borbe

259 DASIP AP, 1939, F-31, pov. br. 596 od 4. septembra, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 17170 od 24. avgusta 1939; Ibid., LP, 1939, F-I/3, pov. br. 1219 od 3. septembra, pismo MIP KJ str. pov. 1536 od 25. avgusta 1939.

260 **o spoljno-političkim odnosima Turske uoči drugog svetskog rata. Sire: T. Ataöv, *Turkich Foreign Policy 1939—1945,* Ankara 1965; A. S. Esmer, *Türk Dzplomasisi (1920—1955),* Istambul 1959; K. Howard, *Hitler's Route to Bagdad,* London, 1939; Olaylarla, *Türk Dzs Politikasi (1931—1965), Ankara 1969;* Z. önder, *Die Türkische Aussenpolitik in Zweiten Weltkrieg,* München 1977; H. Seton Watson, *Eastern Europe between the Wars 1919—1941,* Cambridge 1945; II. K. Тарасов, *Присоединение Турции к англо-французском блоку накануне второй мировой войни, Учение записки уралского универзитета,* Свердловск 1966; В. Василев, О *турецком „Неутралитете" в второй мировой войне,* Москва 1961; V. Hodge, *Turkish Foreign Policy 1918—1938,* London 1951; L. Zhivkova, *Anglo-turkish Relations 1933—1939,* London 1976.**

bilo je usmereno na ekonomske i privredne odnose, u kojima je Nemačka od 1933. do 1938. uspela da ostvari dominaciju. Pokušalo se da se parira Nemcima i u oblasti zajmova i izvoza naoružanja, u čemu je Nemačka imala jače potencijale i mogućnosti. Odvajajući od sopstvenih potreba, u uslovima kada je Britaniji bila potrebna svaka funta, britanska vlada je odvojila i dala na ime zajma Turskoj iznos od oko 56 miliona funti sterlinga. Kakvo je mesto zauzimala Turska u britanskoj spoljnoj politici vidi se po tome što je u isto vreme Poljskoj dat zajam u iznosu od 8,136.300 funti, Rumuniji 5,500.000 funti i Grčkoj samo 2,040.000 funti sterlinga.[261]

No ni Nemci se nisu tako lako predavali u takmičenju za prestiž u Turskoj. U Berlinu su dobro znali značaj prijateljstva Turske u kontekstu širenja nemačkog uticaj a na prostoru Sredozemlja za eventualni pokušaj prelaza trupama preko moreuza. Suprotno, neprijateljstvo Turske, uz prisustvo britanske mornarice u njenim morima i lukama, moglo je da oteža ispunjenje plana nacističkog prodora prema jugoistoku. Zato će i Nemci povesti ogorčenu borbu za prestiž na tlu Turske, ne napuštajući poprište ni u trenucima kada je izgledalo da je Turska potpuno okrenula svoje lice prema zapadnim silama.

Uslovi za nastupanje nemačkih nacista nisu bili najpovoljniji. Mnogo su slabije bile šanse da se stvore političke agenture u geografski dalekoj zemlji, uz to veoma opterećenoj islamskim fanatizmom. Dobri uslovi za delovanje u Turskoj su ostali u negovanju borbenih tradicija iz zajedničkog učešća na istoj strani u poslednjim ratovima, delimično u oblasti kulturnih veza, i ponajviše u oblasti privrede, gde je Nemačka nastojala da održi osvojeni prestiž. Turskoj vladi obećavano je striktno i brzo ispunjenje preuzetih obaveza od strane Nemačke prema Turskoj, uključujući tu i veliki zajam koji je ugovoren 16. januara 1939. u iznosu od 150 miliona RM.[262]

Turci su se kolebali između obimnih ponuda velikih sila sa obe strane, sve do italijanskog iskrcavanja u Albaniji, u aprilu 1939. godine. Strah da je prethodnica velikog nemačkog prodora krenula sa ciljem da se domogne delova ovih područja, aktivirao je vladu Turske na zadacima stvaranja odbrambenog fronta, koji bi mogao da zaustavi tu opasnost sa zapada i severozapada.[263]

Britanci su ovu spremnost Turske za stvaranje odbrambenog fronta odmah pokušali da pretvore u nešto aktivniji front, radi sprečavanja nemačkog prodora na Balkan. Zemljama koje to nisu zvanično odbijale na području Balkana — Turskoj, Grčkoj i Rumuniji — ponuđene su već 12. aprila 1939. garancije od strane Britanije i Francuske. S obzirom da to nisu javno smele da prime ni Rumunija ni Grčka, Turska takođe nije verovaia da se u datim uslovima može ostvariti neki širi balkanski front. Vlada Turske je radije

[201] Živko Arvamovski, o. c. pp. 94, 96; DBFP II, 6, nr. 169 pp. 189—193. 204 pp. 228—229, 205 p. 229.

[2<3][2] ADAP, D, V, nr. 557, 623—624.

263 ADAP, D, VI, nr. 32, p. 27, 133 p. 139, 134 pp. 139—140.

želela da odbrambeni front formira na prilazima moreuzima. Tim pre što nije želela da se svojim prejakim isticanjem suviše zameri Nemačkoj. U samoj Turskoj bile su jake snage koje su zbog ekonomskih veza bile za liniju neutralnosti i saradnje sa silama iz oba bloka, odnosno snage koje su zastupale liniju spoljne politike kojoj su naginjale sve ostale vlade balkanskih zemalja. U vreme začinjanja britanske akcije oko stvaranja antiosovinskog bloka na Balkanu, turska vlada je poverljivim kanalima obaveštavala Berlin da ne želi kvarenje odnosa sa Rajhom već njihovo jačanje i učvršćivanje. Generalni sekretar turskog ministarstva inostranih poslova Menemendžioglu (Numan Menemencioglu) obaveštavao je Nemce da Turci ne žele zastoj u unapređivanju odnosa među dvema državama, već njihov još jači uspon. Izražena je posebna želja da se nađu putevi sporazuma i saradnje između dve turskoj prijateljske zemlje, Britanije i Nemačke, i još jednom je istaknuto obećanje da Turska neće nikad uzeti učešća u bilo kakvim kombinacijama koje bi bile uperene protiv Nemačke i Italije.[264]

Bila je to specifična politička linija koju je u svojim spoljnopolitičkim odnosima želela i turska vlada; pokušaj izvlačenja iz očekivanih velikih sukoba svetskih sila uz saradnju sa silama iz oba bloka i uz davanje primata, u tim odnosima, onoj sili koja tu bude prisutnija, fizički bliža i u mogućnosti da se više angažuje na tom području. Ovde će to biti prva pomorska sila Britanija, i ona će uživati izvestan primat u konkretnim spoljnopolitičkim odnosima, dok je, na primer, u Jugoslaviji i Rumuniji u ovo vreme, zbog većeg prisustva Nemačke, taj primat imala upravo Nemačka.

Nemci su dobro znali da ne mogu ravnopravno da se nose sa Britancima u dalekoj Turskoj i zato su u nastojanjima da obezbede njenu naklonost primenjivali posebnu taktiku, bez grubih nasrtaja, diktata i pretnji već obrnuto, pomoću ustupaka, spremnosti na materijalne izdatke i očitih primera ravnopravne saradnje.

Nemci su takođe znali da Turci ne žele politiku izazivanja sukoba i mešanja u obračune velikih sila već da se, koliko je moguće više, sklone iz tih sukoba, i zadrže po strani. Neposredno pre prihvatanja garancija od strane zapadnih sila i aktivnijeg uključivanja u saradnju sa Britancima, oni su obavestili Berlin da će morati preduzeti takve mere zbog pretnji koje im dolaze od strane Italije.[265]

Da ne bi Tursku odbila od sebe, nemačka diplomatija je prema njoj ostala posebno pažljiva, nastojeći da kod nje što više ojača opredeljenje koje su Turci želeli, a to je neutralnost i izbegavanje obaveza u saradnji sa nekom od velikih sila, posebno onih obaveza koje su išle direktno protiv druge sile ili, pak, suprotnog bloka. I ono što je moralo biti preduzeto kao prikrivena sankcija protiv Turske, rađe-

264 Ibid., nr. 133, p. 139, 134 pp. 139—140; Detaljnije: ADAP, D, VI, nr. 226, pp. 229—230; DBFP III, 4, nr. 407 pp. 374—375, 424 pp. 386—387; Ibid., III, 5, 14Š p. 187, 191 p. 220, 196 pp. 225—227; *Survey of international affairs 1939——1946, The Eve of War 1939,* London 1958, pp. 68—134.

265 ADAP, D, VI, nr. 259, p. 268; Sire: Ibid., nr. 281 pp. 295—296, 288 pp. 302, 305 p. 329, 315 pp. 338—339.

no je zaista u skrivenoj formi, na primer, i Turskoj je usporeno bilo slanje nemačkog naoružanja u leto 1939, ali je striktno vođeno računa da namerno izazvana zakašnjenja isporuka budu pravdana tehničkim razlozima.[266]

Politika Nemačke da se kod Turaka razvije težnja za neutralnim stavom imala je odjeka i na tursko-britanske i tursko-francuske razgovore u vezi sa obimom i domenom saradnje ovih triju zemalja. Na primer, Turci su težili da se saradnja što više ograniči na tursko zemljište, dok su zapadne sile težile da liniju odbrane moreuza pomere što je više na sever, do Alpa i Karpata, i da u novi sistem bezbednosti i brane prema silama osovine okupe sve balkanske zemlje. Podstaknuti primerom ostalih balkanskih zemalja, ne samo onih koji nisu uopšte želele garancije kao što je bila Jugoslavija, već i onih koje su primile te garancije kao plod jednostrane inicijative zapadnih sila (Grčka i Rumunija), Turci su bili veoma osetljivi kada su zapadne sile pokušavale da pomoću njih prodru svojim uticaj ima šire na Balkan. Pošto je propao pokušaj da se putem davanja garancija pojedinim balkanskim zemljama front odbrane proširi na celo Balkansko poluostrvo, Britanci su zbog sve veće opasnosti od sila osovine požurili da pre sklapanja Sporazuma o uzajamnoj pomoći, na koji je Turska pristala, izrade Deklaraciju o uzajamnoj pomoći u slučaju izbijanja rata na Mediteranu, koja je upravo zbog žurbe potpisana već 12. maja 1939. godine. Već sama zamisao budućeg pakta i potpisane Deklaracije da se njene odredbe odnose na područje Sredozemlja i da ima izrazito odbrambeni karakter predstavljala je kompromis, koji je naturila Turska da se ne bi izazvalo veliko neraspoloženje u Nemačkoj. Uz angažovanje Britanaca vođeni su slični pregovori i između Turske i Francuske, i posle izvesnih ustupaka koje je Francuska učinila Turskoj na području Sandžaka Aleksandrete, sklopljena je slična Deklaracija između Turske i Francuske i potpisana 23. juna 1939. godine.[267]

U Berlinu su pomno pratili čitav tok pregovora Turske i zapadnih sila, i pošto su zaključili da zaslugom Turske budući sporazum između nje i zapadnih sila neće biti direktno uperen protiv Rajha, nisu preduzimali mere opomene i pritiska protiv Ankare, izuzev namernog usporavanja redovnih liferacija ugovorenog naoružanja. Međutim, Nemci su već od prvog trenutka uporno sprečavali da se neka od drugih balkanskih zemalja priključi akciji zapadnih sila. Smatralo se da se održavanjem dobrih odnosa Nemačke i ostalih balkanskih zemalja mogu pomoći nastojanja Turaka da se što više izvuku iz zagrljaja zapadnih sila. Nemci su u to vreme, preko svojih predstavnika, poručivali da ne žele zaoštravanje odnosa sa Turcima, već nastoje da se oni poboljšaju, ali uz jednu preporuku, da se vlada Tur-

[266] Ibid., nr. 321 p. 344, 435 pp. 483—486, 454, pp. 507—509, 472 pp. 525—527; PA *Büro des Staatssekretaar,* Türkei, Bd. 1, Beleška o mogućnosti privredna saradnje sa Turskom, od 10. maja 1939.

[267] DASIP, LP, 1939, F-I/5, pov. br. 558 od 29. maja pismo MIP KJ pov. br. 9966 od 24. maja 1939; ADAP, D, VI, nr. 563, pp. 651—652; 2. Avramovski, o. c. pp. 88—90; Корхмазян, *Турецко-германские отношения в годы второй мировой войны,* Ериван 1977, p. 26.

ske ne meša u veliku svetsku politiku, što je značilo da se pozabavi problemima sopstvene zemlje a ne odbranom balkanskih zemalja od sila osovine.[268]

Turska vlada je ovu preporuku rado prihvatila, jer se ona poklapala sa njenim težnjama i sa stavom vlada susednih balkanskih zemalja. U vreme izrade Tursko-frncuske deklaracije, u razgovorima sa ministrom Ribentropom, 8. juna 1939. turski ambasador u Berlinu Arpag (Hamdi Arpag) je posebno podvukao kako sporazumi postignuti sa zapadnim silama imaju čisto odbrambeni karakter i to samo na području Sredozemlja, a da nemaju nikakve neprijateljske namere prema Berlinu.

Protiv šeste tačke Deklaracije, koju su naturili zapadni saveznici, a prema kojoj se garantovanje bezbednosti Turskoj moglo, u određenim slučajevima, protegnuti na ostale zemlje Balkana, ustale su same balkanske zemlje, Jugoslavija, Rumunija i delimično Grčka. Naime, stav u tački šest pomenutih Deklaracija da zemlje ugovornice priznaju potrebu uspostavljanja bezbednosti na Balkanskom poluostrvu, bila je u suprotnosti sa proklamovanom neutralnom politikom triju zemalja. Sve tri vlade su u više navrata istupale protiv toga člana, iznoseći da on ne doprinosi stabilizaciji prilika na Balkanu i da bi ga u interesu bezbednosti tih zemalja trebalo izostaviti. Kad ovo nije pomoglo, usledile su intervencije u Londonu i Parizu i ukazivanja da bi taj stav mogao da pojača pritisak sila osovine prema zemljama na Balkanu. Da bi sačuvale nivo postojećih odnosa i veza sa ovim balkanskim zemljama, vlade Britanije i Francuske su obećale da će ovu tačku izostaviti iz konačnog teksta. O akcijama vlada ovih triju zemalja i o ishodu njihovih nastojanja redovno su obaveštavani Berlin i Rim, svakako da bi se pokazale prijateljske namere prema silama osovine.[269]

Tako su vlade ovih balkanskih zemalja činile prema nemačkim agresorima sličnu grešku koju su u vreme austrijske i čehoslovačke krize činile zapadne sile, nastojeći da ustupcima i strpljivošću smire nacističke preterane apetite i otupe oštricu ekspanzije osovinskih sila. Bila je to taktika koje su uvele u praksu zapadne sile, a koja im se sada kada su pokušavali da razdrmaju iz pasivnosti buduće Hitlerove žrtve na području evropskog jugoistoka opako svetila. Taktika povlačenja malih zemalja pred nacističkim kolosom ne samo da nije popravila njihov položaj već je doprinosila još bržoj i uspešnijoj nemačkoj ekspanziji i propadanju ovih država kao samostalnih tvorevina.

[268] DASIP AP, 1939, F-31, pov. br. 693 od 3. jula 1939, šifrovano pismo iz Londona MIP KJ bb; Sire: PA, *Büro des Staatssekretäar,* Türkei, Bd. 1, izveštaj Nemačke ambasade iz Ankare nr. 925 od 9. maja 1939; PA, Pol. IV, 633, Balkan 4. Bd. 2, izveštaj Nemačke ambasade iz Ankare nr. 1225 od 9. juna 1939; PA, *Büro des Staatssekretäar,* Türkei Bd. 1, Zabeleška Vajczekera nr. 138 od 10. juna 1939.

[269] 2. Avramovski, o. c. 94—104. ADAP, D, VI, nr. 496, pp. 558—561; DBFP III, 5, nr. 440 pp. 490—491, 602 pp. 659—663, 672 pp. 729—730, 704 pp. 761—762; DDI, VIII, 12, nr. 17 p. 14, 6 pp. 4—5, 20 p. 16, 50 pp. 41—42.

Ćelokupna konstelacija odnosa u svetu delovala je na širenje ratne psihoze i na području Turske. U srednjoj Evropi odnosi između Nemačke i njenih zapadnih suseda i Poljske primicali su se najkritičnijoj tački. Pokušaji organizovanja balkanskog sistema država je propao, saradnja među ovim zemljama je sve više slabila. Britanski oficiri koji su se nalazili u Turskoj širili su vesti da će rat početi 1. septembra i da se Turska neće moći da izvuče iz svetskog požara koji dolazi. Sve ovo je doprinelo da je Turska počela da vrši mobilizaciju i prikupljanje trupa prema svojim zapadnim granicama, što je videli smo, izazvalo protivmere Bugarske i zaoštravanje odnosa između dve zemlje.[270]

Već smo istakli da je Nemcima na ovom području, u vreme kad su razrešavali krupne probleme u predelima centralne Evrope, bio neophodan mir. Oni su nastojali raznim kanalima i posredstvom svojih veza i uticaja u svim zemljama jugoistočne Evrope da se ne zaoštravaju odnosi na Balkanu, i posebno da se izbegavaju ratni sukobi. Iz Berlina su upućivane i u Ankaru želje za održavanjem dobrih odnosa, za koje je bila dovoljna neutralna politika Turske i nemešanje njene vlade u svetske probleme izvan područja Sredozemlja.[271] Ovakva politika će najviše odgovarati i interesima Turske, i njena vlada će se svim silama truditi, i tada a i kasnije, da je održi.

9. POSLEDNJI DANI MIRA

Posle niza kontakata i razgovora, do polovine avgusta 1939. sovjetska i nemačka diplomatija bile su uzajamno obaveštene o spremnosti jedne i druge strane u vezi sa daljim smirivanjem problema u međusobnim odnosima i mogućem približavanju dve zemlje.[272]

Nezadovoljan postupcima zapadnih sila, koje su Sovjetski Savez potcenjivale i odbacivale kao činioca u sudbonosnim raspravama o problemima evropskih odnosa u 1938. i 1939, Staljin je prihvatio privremeno ponuđenu politiku smirivanja prema Nemačkoj, koja mu je uz poboljšanje uslova za rešavanje unutarnjih problema u vezi sa političkom čistkom omogućavala da bolje pripremi Crvenu armiju za sigurno očekivani sudar na život i smrt sa agresivnim nacizmom.

270 DASIP, LP 1939, F-I/5, str. pov. br. 722, od 5. jula 1939, pismo MIP KJ str. pov. br. 1061 od 24. juna 1939; 2. Avramovski, o. c. pp. 104—119.

271 DASIP AP, 1939, F-31, pov. br. 589 od 4. septembra 1939, cirkularno pismo MIP pov. br. 17716 od 27. avgusta 1939.

272 o međunarodnim odnosima u Evropi u vreme sklapanja nemačko-sovjetskog pakta o nenapadanju šire vidi; В. Т. Фомин, *Агресия фашистской Германии в Европе 1933—1939,* Москва 1963; И. М. Майский, *Воспоминания советского дипломата,* Москва 1971; И. Д. Овсяный, *Тайна в которой война раздалась, как империалисти подготовили и развязали вторую Мировую войну,* Москва 1971; В. Я. Сиполс, *Советски союз в борьбе накануне второй мировой войни,* Москва 1976; Ю. Н. Рахманинов, *Проблема европейской безопасности 1917—1977,* Москва 1979; *История внешней политики СССР 1917—1945,* I, II. Москва 1976; W. L. Schirer, o. c. knj. 2; В. Черчил, o. c. knj. I; D. Hoggan, o. c; W. Hofer, o. c; S. Aster, o. c; A. P. J. Taylor, o. c; F. W. Philipp, *Die Sowjetunion und das Dritte Reich,* Stuttgart, 1971; Isti autor,

Hitler je naslutio ove promene u Moskvi. Bilo je to za njega u pravo vreme, jer je do pokreta trupa preko poljske granice bilo ostalo još samo petnaest dana. Samo u toku 14. avgusta inemačko ministarstvo inostranih poslova uputilo je u Moskvu četiri hitna telegrama u kojima su požurivani pregovori. Obećavana je velika prekretnica u nemačko-sovjetskim odnosima. Rusi su odmah mogli već na osnovu ovoga otkriti da je to poznata taktika nemačke diplomatije — politika izolacije naredne žrtve i njenog odvajanja od suseda. Nacisti su slične telegrame upućivali Čehoslovačkoj kad su uništavali Republiku Austriju, Poljskoj kad su brisali čehoslovačku nezavisnost, a činiće to i kasnije da bi žrtvu koja je bila na redu što više usamili i odvojili od sveta. Ministar Ribentrop je predlagao da odmah krene za Moskvu, da se tamo sastane sa ministrom Molotovom i Staljinom, i da na licu mesta raščiste sva sporna pitanja i nađu »odgovarajuća« rešenja za njih.[273]

Ubeđen da će njegova akcija u Moskvi uspeti, Hitler je istoga dana pozvao u Obersalcberg svoje generale sa ciljem da im prenese poslednje direktive za poduhvat »Weiss«. Pred njim je i ovoga puta izneo svoje pretpostavke da se zapadne sile neće dati uvući u svetski sukob, ali je tome dodao da će, ukoliko to učine, sigurno i brzo biti pobeđene i potučene.[274]

Sovjetski ministar inostranih poslova Molotov u razgovoru sa nemačkim ambasadorom Šulenburgom (Werner Friedrich Schulenburg) 15. avgusta predložio je pakt o nenapadanju, zatim da Nemci savetuju svojim prijateljima u Tokiju da prekinu incidente i napade iz okupirane Mandžurije na istočne delove SSSR, i zatražio garancije nezavisnosti baltičkih država, Litvanije, Letonije i Estonije.

Odmah po dobijanju obaveštenja od ambasadora Sulenburga o ovim razgovorima, iz Berlina je upućena u Moskvu depeša u kojoj je javljeno da Nemci prihvataju sve predloge i obećavaju još više, samo se traži da se, zbog ozbiljnosti situacije, pregovori ubrzavaju, uz konkretan predlog da Ribentrop bude primljen u Kremlju već 18. avgusta.[275]

Ali Sovjeti nisu žurili. Pregovori sa zapadnim silama, i pored svih poteškoća o kojima smo ranije govorili, nisu prekidani. I pored toga što je zapad u svemu bio bliži SSSR-u nego sile osovine, što potvrđuje spremnost SSSR da se ide i u ofanzivni savez sa zapadom za sprečavanje nemačke ekspanzije u centralnoj Evropi, što nije nikad ponuđeno Nemcima, pakt o nenapadanju sa Nemcima privremeno je obećavao više koristi. Proračuni da će prihvatanje nemačke ponude više doprineti ciljevima bezbednosti Sovjetskog Saveza i os-

Der Hitler-Staljin Pakt 1939—1941, **Darmstadt, 1962; A. Sven, *Stalin und Hitler. Die Sowjettische Aussenpolitik 1930—1941.* München, 1974; M. Beloff, *The Foreign Policy of the Soviet Union 1924—1941,* I, II, London 1955; L. Fischer, *Russias Road from Peace to War,* New York 1969.**

273 ADAP, D, VII, nr. 56, pp. 51—52, vidi i 50, 51 i 54.

274 **Generaloberst Haider, *Kriegstagebuch,* pripremio Hans-Adolf Jacobsen, Stuttgart, 1962, pp. 3—14.**

275 ADAP, D, VII, nr. 61 pp. 55—56, 75 p. 70, 79 pp. 72—75, 88 pp. 82—83.

tvarenja sovjetske spoljne politike, opredelila je sovjetske rukovodioce prema opasnijem konkurentu u svetskoj politici, prema Nemačkoj .

Iz Berlina su stizala nova požurivanja koja su se svojim karakterom sve više približavala molbama, i to upućene vladi zemlje koju je Hitler do pre nekoliko meseci potpuno anatemisao i odbacivao. Nemačko ministarstvo inostranih poslova je 18. avgusta uputilo još jedan važan telegram u Moskvu, u kojem je predlagao da Ribentrop krene na put odmah, uz obećanja da će se izići u susret svim sovjetskim željama u oblasti međunarodne politike. Svakako da Sovjeti nisu mogli poverovati da se Hitler odrekao osnovnih postavki svoga programa, u kojem je daleko najznačajniji zadatak bio uništenje komunizma. Taj zadatak je Hitler primenom najgrubljih sredstava izvršio u Nemačkoj i smerao je da ga izvede i u svetskim razmerama, samo zbog trenutno teških zapleta na zapadu on je pristao da se na časak udalji od svog osnovnog životnog cilja, čvrsto verujući da mu taj predah znači prikupljanje i spremanje snaga za uništenje Sovjetskog Saveza. No ponuda koju su uputili iz Berlina pokazala se veoma privlačna. Zapadne sile nisu istupale sa predlogom o ravnopravnom udelu u mogućem aktivnom suprotstavljanju nacizmu, dok Nemačka samo za sovjetsku neutralnost nudi gotovo sve što Sovjeti mogu poželeti. Staljin, kao vrhovni činilac celokupne sovjetske politike, odlučio je da prihvati Hitlerovu ponudu, koja mu se činila korisnija za Sovjetski Savez. I ovoga puta kao i prilikom žrtvovanja Austrije i Čehoslovačke, preovladao je interes sopstvenog naroda nad interesom celog čovečanstva. Iz Moskve je upućen poziv da ministar Ribentrop dođe 26. ili 27. avgusta na pregovore.[276]

Bilo je to konačno znak raspleta jedne dinamične borbe u korist Nemačke, ali ujedno i nova prepreka za Hitlera. Predloženi datumi za pregovore bili su suviše kratki da bi se sve završilo do početka operacije Weiss 1. septembra 1939. A taj odgovorni posao nije se smeo započeti i onda produžiti u ratnim uslovima. Mogle su se u pregovorima u tim uslovima pojaviti nove smetnje i zamke. Hitler nije imao drugog izlaza već da se sam pojavi na sceni, da bogoradi i moli onoga koga najdublje prezire i mrzi. On je ipak, boreći se krajnjim naporima sa sopstvenim ponsom i taštinom, 20. avgusta uspeo da sroči pismo lično za Staljina, moleći ga za prijem Ribentropa u Moskvi najkasnije do 23. avgusta. Otkrio je da se ova žurba čini radi sve zaoštrenije situacije na granicama Poljske i mogućnosti da sukob izbije svakog dana. U očekivanju odgovora iz Moskve, Hitler je sve više gubio prisebnost i sopstveni mir, a kada je 21. avgusta stigla saglasnost on je ponovo trijumfovao.[277]

Odmah po prijemu pozitivnog odgovora iz Moskve Nemci su, radi jačanja sopstvenog prestiža, objavili svetu da ministar Ribentrop 23. avgusta 1939. putuje u Moskvu sa zadatkom da sklopi

276 ADAP, D, VII, nr. 105, pp. 95—96, 111 pp. 99—100, 113 pp. 100—102, 120 p. 108.

277 ADAP, D, VII, nr. 132 pp. 124—125, 133 pp. 125—126, 142 p. 131, 158 p. 140, 159 pp. 140—141.

Pakt o nenapadanju sa Sovjetskim Savezom. Bilo je to najveće iznenađenje za čitavo čovečanstvo, posebno za one koji su znali za dubok i nepremostiv jaz koji je delio dva sistema, sovjetski socijalistički i nemački nacistički.

Ponovo je 22. avgusta Hitler pozvao svoje vojne saradnike na razgovore o ratu koji se neminovno primicao. Bio je ratnički nastrojen. Najavio je da dolazi vreme velikog obračuna. Dao je svoju ocenu stanja i vojnih mogućnosti zemalja u svetu koje bi mogle da se svrstaju u tabor osovinskih protivnika, opisujući ih sve odreda u najcrnjem svetlu. Najavljivao je sigurnu pobedu osamdesetmilionskog nemačkog naroda, tražeći od njega i od njegovih vojnika istrajnost, ratničku snalažljivost, okrutnost prema neprijatelju i nemilosrdnost kao sigurne garante nacističke pobede.[278]

Vest o putu visoke nemačke delegacije za Moskvu radi sklapanja ugovora o nenapadanju prekinula je ionako slabe niti koje su vezivale pregovaračke misije zapadnih sila i SSSR. Zapadne sile, zbog veoma malih mogućnosti da se angažuju direktno u odbrani Poljske, našle su se u teškom položaju. U još težem položaju je bila vlada Poljske, koja je čitavo vreme pregovora radila protiv njih i odbijala bilo kakvu saradnju sa Sovjetskim Savezom ili njegovu podršku ukoliko dođe do napada Nemaca sa zapada.[279]

Sastanak između nemačke i sovjetske delegacije pod rukovodstvom ministra Ribentropa i Staljina 23. avgusta 1939. u Kremlju tekao je glatko i bez ikakvih poteškoća. Sve što je trebalo da se donese na ovom sastanku već ranije je bilo utvrđeno. Prihvaćen je tekst o nenapadanju između dve zemlje i Tajni protokol o određivanju interesnih sfera. Male baltičke zemlje priznate su u sovjetsku interesnu sferu. Poljska je, u trenutku kada dođe u pitanje njen dalji politički opstanak, trebalo da bude podeljena između Nemačke i SSSR linijom koju ocrtavaju reke Narev, Visla i San svojim tokovima. Južna Besarabija, koja se od građanskog rata nalazila u sastavu Rumunije, takođe je priznata u Sovjetsku sferu.[280]

Odmah po potpisivanju Pakta o nenapadanju sa SSSR, Hitler je odredio da napad na Poljsku počne 26. avgusta. O određivanju dana za napad na Poljsku obavešten je i Musolini. No u toku tih nekoliko poslednjih dana kobnog avgusta 1939. desiće se na evropskoj političkoj pozornici nekoliko događaja koji će usloviti novo odgađanje ovoga napada za pet dana. Naime, objavljivanje Pakta o uzajamnoj pomoći između Poljske i dveju zapadnih sila i opšta priprema njihovih oružanih snaga ponovo su uplašili Italijane i aktivirali ih u cilju traženja mirnog rešenja sada poljskog problema po uzoru na Minhen-

278 Generaloberst Haider, o. c. pp. 22—26.

279 DBFP, III, 7, Dodatak 2, pp. 558—614; Uporedi: W. L. Schirer, o. c. 2, p. 461.

280 **ADAP, D, VII, nr. 228 pp. 205—206; TMWC, X, p. 312; Sire: ADAP, D, VII, nr. 205, pp. 184—185, 206, p. 185, 213 pp. 189—191, 229 pp. 206—207; В. Черчил, o. c. 1. p. 394; R. Kiel, o. c. nr. 190, p. 298; P. W. Fabry, *Die Sowietunion und Dritte Reich*... pp. 84—86; D. Hoggan, o. c. pp. 514—676; W. L. Schirer, o. c. pp. 349—401; W. Hofer, o. c. p. 229.**

ski sporazum u cehoslovačkoj krizi. Musolini a naročito njegov ministar inostranih poslova Ćano bili su veoma aktivni radi pridobijanja i Nemačke a i zapadnih sila za ponovni kompromis. Ova ideja ponovo je zahvatila pažnju Nevila Čemberlena, koji je bio spreman da pregovara o mirnom rešenju ali uz puno poštovanje Poljske kao strane koja je bila najdirektnije zainteresirana za to rešenje. Radi savlađivanja otpora u Berlinu Musolini se, po nagovoru Ćana, odlučio na jedan specifičan korak, obavestio je Hitlera da će se u eventualnom svetskom sukobu morati naći bez Italije. U pismu koje je uputio Hitleru 26. avgusta, pošto mu je prvo ukazao na trajno prijateljstvo dveju zemalja, obavestio ga je da zbog nepripremljenosti svoje armije Italija neće moći da uzme učešće u ratnom sukobu i zatražio da ga Hitler oslobodi od savezničkih obaveza preuzetih čeličnim paktom, sklopljenim između dve zemlje nekoliko meseci ranije. Ministar Čano je posle nagoveštaja preko italijanske ambasade u Berlinu da bi Nemačka mogla pomoći italijansko naoružavanje, predao Berlinu spisak najhitnijih potreba da bi Italija mogla da se upusti u rat. Spisak je iznosio čak preko 13 miliona tona najraznovrsnijeg ratnog materijala, sirovina, opreme i drugog. Bile su to ogromne količine koje bilo nemoguće transportovati, a još teže proizvesti i obezbediti za pružanje pomoći Italiji radi njenog uvlačenja u rat.[281]

Hitler je još jednom bio razočaran u svog južnog saveznika, ali ga u oskudici prijatelja u svetu nije smeo odbaciti. Odlučio je ipak da prihvati zamisao o još jednom pokušaju da korišćenjem metoda pritiska uz prisustvo zapadnih sila skrši otpor Poljske. Bio je spreman da prvi korak bude ustupanje Danciga i Koridora, a onda bi polako nastavio sa radom do potpunog podrivanja i razbijanja Poljske. Povukao je svoj nalog da trupe krenu 26. avgusta, pomaknuvši taj početak za neki naredni dan, ukoliko poslednji pokušaj mirnog slamanja Poljske ne uspe. Posle savetovanja sa svojim najbližim saradnicima 28. avgusta uputio je zahtev britanskoj i francuskoj vladi da pozovu i upozore vladu Poljske da hitno prihvati nemačke uslove. U Londonu i Parizu su mu odgovorili da mogu Poljacima savetovati samo razgovore a nikako da po starom običaju traže od njih da pristanu na spisak nemačkih zahteva koji znači u stvari ultimatum. Odgovor iz Varšave bio je još odlučniji. Vlada Poljske nije uopšte želela da razgovara o zahtevima koji znače ultimatum, već jedino da pregovara, ako to bude potrebno, na potpuno ravnopravnoj osnovi.[282]

Odvažni odgovor iz Varšave Berlin je primio kao uvredu. Pomenuti odgovori iz Londona i Pariza činili su mu se kao poručeni da bi odgovornost za eventualni svetski rat mogao da baci na zapadne sile. Pošto se Poljska nije htela pokoriti bez rata, Hitler je konačno 31. avgusta 1939. izdao Vermahtu direktivu broj 1. o pokretu nemačkih

281 ADAP, D, VII, nr. **301, pp. 258—259; DDI, VIII, 13,** nr. **293 pp. 189—190, 294 pp. 190—191;** Sire: nr. **298 pp. 192—193, 304 p. 195; 323 pp. 204—205; W. L. Schirer, o. c. pp. 375—379; M. Domarus, *Mussollini,* Rijeka, 1980, pp. 273—291.**

282 **w. L. Schirer, o. c. 2, pp. 372, 384—385.**

trupa. Posle jedne vesto pripremljene i inscenirane diverzije na nemačkoj teritoriji koju je trebalo da izvedu esesovci u poljskim odoрama, rat bi otpočeo rano u zoru 1. septembra 1939. godine.[283]

Veliki svetski požar, koji je buknuo 1. septembra 1939. na poljskim granicama, nije došao neočekivano, on je pripreman duži niz godina a direktne pripreme su obavljene u toku 1938. i 1939. godine uz učešće ne samo nacističke Nemačke, kao glavnog pokretača među evropskim državama, već i niza drugih država i državnika širom netrpeljive i razjarene Evrope. Njegovom dolasku na pozornicu Evrope a uskoro i čitavog sveta, doprinele su i sve vlade zemalja jugoistočne Evrope, posebno svojom nevešto vođenom spoljnom politikom u vremenu nemačkih pritisaka na zemlje u centralnoj Evropi.

Nalazeći se u međusobno nesređenim odnosima, preplašene od uspona sopstvenih radničkih pokreta, i dugo opterećene ne velikom svetskom ekonomskom krizom, zemlje jugoistočne Evrope i posebno vladajuće buržoaske strukture u ovim zemljama, i same naginjući totalitarizmu, gledale su svoj uzor u nemačkom nacizmu i italijanskom fašizmu. U svim ovim zemljama bila su širom otvorena vrata uticajima iz Nemačke. Uz razvijanje privrednih veza jačale su veze i u drugim oblastima — u politici, u kulturi, u vojsci, među uvek nezadovoljnim nacionalnim manjinama kojima su obilovale ove zemlje, i na svakom drugom mestu gde se mogao graditi superioran uticaj jedne velike militarističke zemlje, koja nije birala sredstva na svome putu do cilja. Privezivanju ovih zemalja za skute Nemačke mnogo su doprinele zapadne sile svojim zapostavljanjem ovih područja i njegovim prepuštanjem uticaj u Nemačke radi suzbijanja radničkog i komunističkog pokreta u ovim zemljama i upliva iz Sovjetskog Saveza.

Onda kada je nabujali eksplozivni nemački nacizam prešao na put praktične ekspanzije i počeo da osvaja, vlade jugoistočne Evrope je zahvatio panični strah od snažnog suseda sa severozapada. Prihvaćena je taktika popuštanja i podržavanja nemačkog nacizma, koja je direktno doprinosila jačanju nemačke ekspanzije, u čemu su praktičan primer u slučaju Austrije pokazali šefovi država dveju svetskih sila na zapadu.

Sve vlade zemalja jugoistočne Evrope još od kraha Austrije počele su graditi istovetnu politiku neutralnosti koja je imala za cilj izvlačenje iz velikih sudara između velikih sila koji su bili na pomolu. Politika neutralnosti pod dvostrukim i sve značajnijim pritiscima dvaju svetskih blokova koji su se formirali sve više se pretvarala u politiku laviranja i nuđenja usluga i ustupaka, čas jednoj čas drugoj strani. Pošto je nemački nacizam bio privredno snažniji i prostorno bliži, on je imao više šansi da iznudi više tih usluga i ustupaka, koji su polagano jednu po jednu zemlju jugoistočne Evrope, već ekonomski osvojenu, dovodili i u političku zavisnost od

283 ibid., pp. 374—414; D. Hoggan, o. c. pp. 720—791; *Naredba za napad na Poljsku, »Weisung nr. 1«* u ADAP, D, VII, nr. 493, pp. 397—399 i u TMWC, XXXIV pp. 456—459. .

nemačkog Rajha. Značajnu ulogu u vezivanju ovih zemalja za politiku Nemačke igrale su već ostvarene veze u privrednim odnosima, jaki uticaj i u redovima nemačke nacionalne manjine, stvorene agenture nacizma i fašizma, i simpatije samih vodećih vrhova u ovim zemljama za Nemačku i njen unutarnji sistem.

Sistem širenja uticaj a vršen je u obliku talasa, i najsnažnijim pritiscima bile su uvek izložene zemlje koje su se geografski nalazile bliže žarištu obračuna. U vreme savlađivanja Austrije najveću pažnju nemački nacisti su posvetili Jugoslaviji i Mađarskoj, u vreme pripremanja juriša na Čehoslovačku, udvaralo se Mađarskoj i Poljskoj a delimično i Jugoslaviji i Rumuniji. Mađarska i Poljska su pridobijene na platformi revizionizma i vraćanja ovim zemljama delova čehoslovačke teritorije u kojima su živeli pripadnici njihovog naroda, Jugoslavija širenjem straha od Italije i jakih unutarnjih nacionalnih i klasnih pokreta, Rumunija u strahu da se Mađarskoj ne pomogne u njenim teritorijalnim zahtevima prema Transilvaniji.

Prvo su pokidane veze između Jugoslavije i Rumunije na jednoj strani, i Čehoslovačke na drugoj, kao članica Male antante, a onda je uz asistenciju vlada Rumunije i Jugoslavije, koje su mislile da će im žrtvovanje Čehoslovačke doneti sigurnost, usledilo potpuno uništavanje Čehoslovačke i rušenje jednog od glavnih stubova kolektivne bezbednosti na ovom području, Male antante.

Razbijanje Čehoslovačke, na lažnoj platformi oslobađanja nacionalnih manjina u ovoj zemlji, uslovilo je još veći haos u odnosima među balkanskim zemljama, gde su godinama kao problemi dominirala upravo nerešena pitanja mnogobrojnih nacionalnih manjina. Nacisti su stekli još povoljnije uslove za svoj rad a ugrožene balkanske vlade su se još više počele hvatati za propalu politiku neutralnosti, odnosno laviranja, koja ih je direktno vodila u blato nacizma i fašizma.

U trenucima razbijanja čehoslovačke države, uz odgovarajuće teritorijalne nagrade pridobijani su Mađari za punu saradnju sa Rajhom. U vreme pripremanja pohoda na Poljsku, uz jačanje veza sa svim zemljama jugoistočne Evrope, velika pažnja bila je posvećena Jugoslaviji i Rumuniji i njihovom priklanjanju politici nemačkog Rajha. Obaranje vlade Milana Stojadinovića, zbog njegovog prejakog vezivanja za sile osovine, nije doprinelo slabljenju vezanosti Jugoslavije za osovinsku politiku. Nova vlada, osećajući dolazak još težih vremena, sve je učinila da održi postignuti nivo odnosa prema Rajhu i da ih učvrsti. U Rumuniji je iskorišćen momenat kada se kralj Karol zbog svog nepromišljenog i brzog poteza protiv rukovodstva Gvozdene garde pokušavao da opravda, pa joj je naturen novi obrazac privredne saradnje koji je vodio gubitku samostalnosti.

Iskrcavanje italijanskih trupa u Albaniji u aprilu uslovilo je dalje komplikovanje odnosa na ovom području. Britanija i Francuska pokušale su, koristeći se strahom koji je kod vlada balkanskih zemalja izazvao ovaj korak Italije, da otrgnu balkanske zemlje od Nemačke i organizuju ih za samozaštitu od ekspanzije sila osovine. No

balkanske zemlje u strahu da ne izazovu gnev Nemačke, nisu želele da prihvate ponuđene garancije. Nisu mnogo pomogli ni ograničeni zajmovi zapadnih sila kada su Nemci nudili više i efikasnije.

Jedino je Turska, kao geografski najudaljenija i najmanje izložena direktnim pritiscima sila osovine, prihvatila ponuđenu podršku zapadnih sila i pristupila izradi pakta o uzajamnoj pomoći sa ovim silama, uz istovremeno objašnjenje Nemcima da je to čisto odbrambeni ugovor sa ciljem da zaštiti bezbednost Turske i da ona nikad neće ulaziti u bilo kakve poduhvate i kombinacije koje bi bile uperene protiv Nemačke.

Tako su sve ove zemlje, i u leto 1939, u vreme kada se pripremao početak drugog svetskog rada, i dalje nastojale da se spasu zagrljaja blokova velikih sila služeći se politikom neutralnosti, koja je bila u praksi u balkanskim uslovima sve teže izvodljiva.

Pakt o nenapadanju sklopljen između Nemačke i Sovjetskog Saveza 23. avgusta doneo je još teže poremećaje u ovom delu Evrope.

Težnje zapadnih sila da izgrade front za zaštitu Balkana privremeno su oslabile. Pakt o izmirenju nacističke Nemačke i Sovjetskog Saveza u svim zemljama jugoistočne Evrope delovao je kao prvorazredni šok i na vladajuće strukture i na celokupnu opoziciju tim režimima, uključujući tu i radničke pokrete i njegovu avangardu komunističke partije u ovim zemljama. Vladajuće strukture ovih zemalja iz straha od komunizma u sopstvenim zemljama priklonile su se moćnoj Nemačkoj, koja je služila kao primer bespoštednog uništavanja komunista u samoj Nemačkoj, a sada su se te dve potpuno oprečne sile našle u položaju saradnje i prijateljstva. Buržoasko-demokratske struje i partije, koje su do tada pokazivale volju da se zajedno sa komunistima nađu u antifašističkom narodnom frontu, prestale su da sarađuju sa komunistima, smatrajući saradnju socijalističke države sa nemačkim nacistima otvorenom izdajom. Komunističke partije balkanskih zemalja, u snažnom poletu svoga prodora u narod, našle su se same pred neizvesnošću sa pitanjima kako sada, sa kime i kakvom taktikom voditi borbu. Od Sedmog kongresa Komunističke internacionale 1935, borba protiv fašističke opasnosti i njenih oslonaca u svetskim razmerama, nacističke Nemačke i fašističke Italije, isticani su na čelo zadataka svih komunista i demokratskih pokreta. Sada se taj zatalasani pokret našao u situaciji da menja taktiku i da oštricu svoje borbe pomera sa najopasnijeg neprijatelja, fašizma,, na nekog drugog, na zapadni kapitalizam.[284]

Komunističke partije koje su uspele da jače prodru u narodne mase u svojoj zemlji i da svoje revolucionarne težnje udruže sa nacionalnooslobodilačkim težnjama svog naroda, kao što je bio slučaj i sa Komunističkom partijom Jugoslavije, lakše su se, od početka, snašle u ovoj komplikovanoj situaciji. Jugoslovenski komunisti, vođeni prekaljenim borcem izniklim iz neposredne borbe iz duše na-

[284] **Sire o ovom pitanju: К. К. Шириня,** ***Стратегия и тактика Коминтерна в борьбе против фашизма и войны,*** **Москва 1979.**

roda, Josipom Brozom Titom, ni za trenutak nisu menjali svoju taktiku borbe za okupljanje naroda Jugoslavije. I dalje je oštrica celokupne aktivnosti i borbe revolucionarnog i nacionalnooslobođilačkog pokreta u Jugoslaviji bila usmerena protiv domaćeg fašizma i međunarodne fašističke opasnosti.

U celini, kraj leta 1939. svojim burnim razvitkom u međunarodnim odnosima negativno je uticao na opšte stanje na području Balkana. Među balkanskim narodima i zemljama oživljavani su stari i pokretani novi sporovi. Balkanski sporazum, kao jedini ostatak sistema kolektivne bezbednosti na ovom području, lagano je odumirao. Agenture nacističkih zemalja intenzivno su razvijale višestruku aktivnost na području svih ovih zemalja. Uticaj Nemačke u privredi i u svim drugim oblastima u ovim zemljama i dalje je jačao.

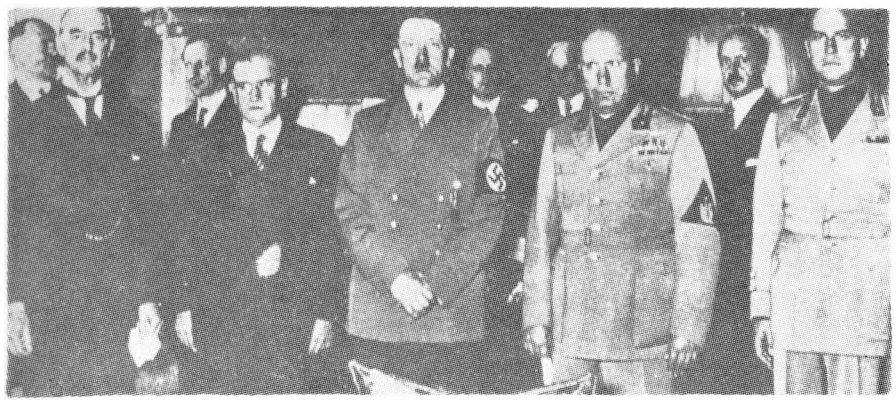
Politika neutralnosti, uz obećanja da će se kasnije sve više ići u smeru sila osovine, koju su sprovodile balkanske zemlje u vreme izbijanja drugog svetskog rata, najviše je odgovarala Nemačkoj. U trenucima kada je ona, oružanom silom i u svoju korist, raščišćavala situaciju u srednjoj Evropi, najviše joj je odgovarao mir na balkanskom području. Svako zaoštravanje i sukobljavanje moglo je navući uplitanje drugih sila i dovesti u pitanje uspešno ostvarenje nacističkog plana postupnog i tačno programiranog osvajanja ovih područja i njihovog uključivanja u potpunu službu ciljevima i interesima nemačkog Rajha,

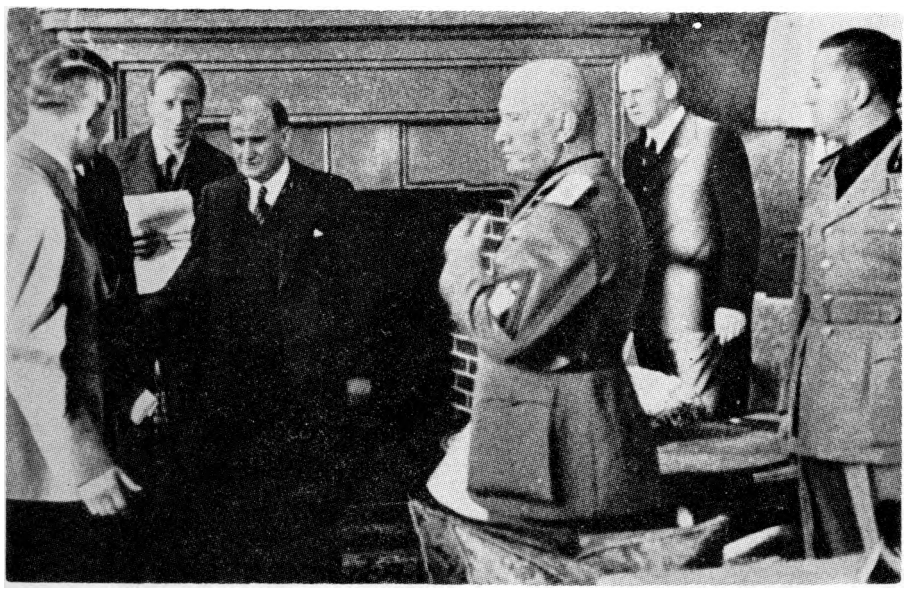
Musolini i Hitler posmatraju vojnu paradu u Rimu, maja 1938. godine

Susret prilikom posete Hitlera Musoliniju 4. maja 1938. godine u Rimu

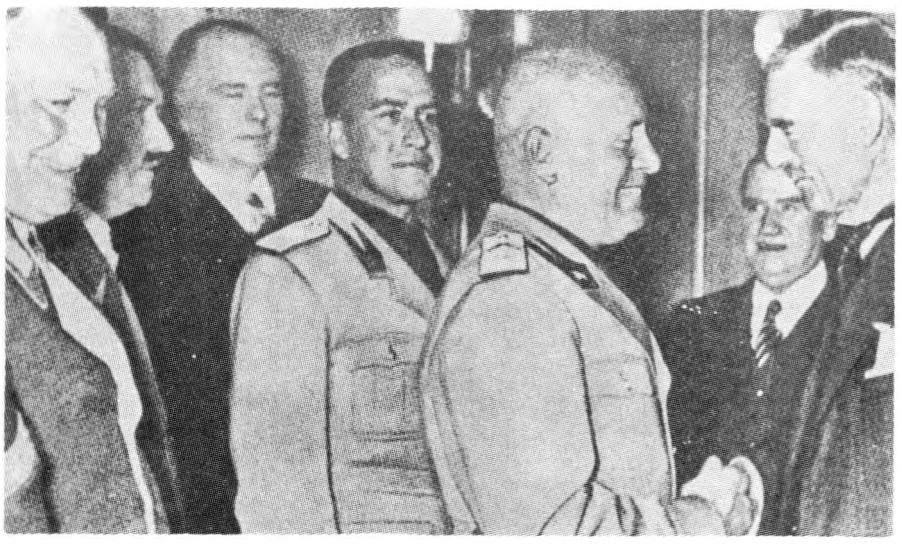
Sa Minhenske konferencije na kojoj je potpisan Minhenski sporazum. 29. septembra 1938. godine, s leva na desno: Čemberlen, Daladje, Hitler, Musolini, Ćano

Prilikom stvaranja Minhenskog sporazuma 30. septembra 1938. godine (Hitler, Čemberlen iza njega, jedan od službenika, Daladje, Musolini, Ribentrop i Čano)

Konrad Henlajn okružen sudetskim nacistima, najrevnosniji rušilac sopstvene domovine, demokratske republike Čehoslovačke

Posle potpisivanja smrtne presude Republici Cehoslovačkoj u Minhenu 30. septembra 1938. godine. (Čemberlen, Daladje, Musolini, Ćano, Hitler i Gering)

Čemberlen po povratku iz Minhena 30. septembra 1938. godine mašući sa listom papira na kome je bio i Hitlerov potpis verovao je da Minhenski sporazum vodi u eru smirenja, ali vodio je u drugi svetski rat

Sudetski Nemci pozdravljaju dolazak Hitlera u gradić Eger u čehoslovačkoj oktobra 1938. godine

Stisnute pesnice pred hitlerovskim agresorima u Pragu marta 1939. godine

Ulazak nemačke vojske u Prag marta 1939. godine

Glava četvrta

VEZE I ODNOSI NEMAČKE SA JUGOISTOKOM U VREME BITKE ZA POLJSKU I ZA ZAPAD — VREME ARBITRAŽA

Poslednji dani septembra 1939. doneli su kraj nesigurnog mira u Evropi, vrhunac u zaoštravaju odnosa između Nemačke i dveju zapadnih sila, i istovremeno prinudno i privremeno smirivanje odnosa između dve poltički i ideološki najudaljenije sile — između Nemačke i Sovjetskog Saveza. Trenutno smirivanje netrpeljivosti u odnosima između Berlina i Moskve, u suštinu bilo je obostrano prihvaćeni predah između dva naj beskompromisni ja protivnika radi pribiranja snaga i .stvaranja što povoljnijih uslova za neizbežni međusobni sukob na život i smrt, sukob u kojem će, kad počne, biti isključeni svi kompromisi, dileme ili pomisli na pregovore o miru pre totalnog uništenja jednog od dijametralno oprečnih sistema, nacionalsocij alističkog ili socijalističkog. Razumljivo je da su oba protivnika bila ubeđena u svoju pobedu, bez pomisli i sumnje da bi se mogao đoživeti sopstveni poraz. Ogromna većina čovečanstva je još u to vreme bila ubeđena da će tu sudbinu uništenja doživeti nacionalsocijalizam, koji se kao naj reakcionarni ja pojava u ljudskoj istori j i našao u direktnom sukobu sa ogromnom većinom civilizovanog sveta.

Sve do početka rata na poljskim granicama, zapadni saveznici su se nedvosmisleno izjašnjavali za odbranu Poljske i za suprotstavljanje daljem širenju nemačke ekspanzije u bilo kom smeru. Ali kada je poljska odbrana, i pored herojskog otpora poljskog naroda, pred opremljenijim i moćnijim nemačkim armijama počela da popušta, ponovo su se na zapadu pojavila nastojanja da se sa Hitlerom nađe neko kompromisno rešenje i da se izbegne svetski rat, u koji bi dve velike zapadne sile morale biti uključene. Bila je to politika izvlačenja iz svetskog požara koju su prihvatale i koristile u to vreme vlade većine evropskih zemalja. Bilo je to vreme kada su te vlade gledale interese samo svoje zemlje, ne posvećujući dovoljno pažnje svetskom miru koji je nedeljiv.

Neposredno pred početak rata i u vreme poljske kampanje, Staljin je u spoljnoj politici Sovjetskog Saveza povukao nove poteze koji su naišli na oštru osudu na zapadu. Kako smo videli, pristao je na neutralnost i na pakt o nenapadanju da bi osigurao privremen mir na granicama svoje zemlje i da bi vratio milo za drago vladama Francuske i Britanije zbog njihovog potcenjivačkog stava prema

Sovjetskom Savezu u vreme austrijske i čehoslovačke krize. Polovinom septembra Staljin je naredio oduzimanje od Poljske, koja se nalazila pred porazom od Nemaca delova Belorusije i Ukrajine koje je poljska buržoazija prigrabila u intervencionističkom ratu protiv mlade Sovjetske republike 1920. i 1921. godine, pravdajući taj korak Crvene armije potrebom pomeranja strategijske linije od Moskve i drugih političkih i privrednih regiona SSSR za nekih oko 250—-300 kilometara na zapad. Tragika je bila sadržana u težini vremena u kojem je ovaj pohod izvođen i u činjenici da se poljski narod u to vreme borio na život i smrt, pokušavajući da zaustavi prodiranje nacističkih armija kroz Poljsku.[1]

1. TRIJUMFALNA PRVA RATNA GODINA ZA TREĆI RAJH

Posle insceniranog incidenta kojeg su uz korišćenje logoraša izveli esesovci preođeveni u uniforme poljske vojske na nemačku radio-stanicu u Glajvicu (Gleiwitz) pod komandom Naujoka (Alfred Naujock) u noći između 31. avgusta i 1. septembra, nemačke oružane snage su krenule u 4,45 časova 1. septembra preko poljskih granica i započele drugi svetski rat.[2] Vermaht je napadao sa tri pravca — iz Istočne Pruske, Pomeranije i iz Šlezije — angažujući na glavnim pravcima jake oklopne snage (oko 11 tenkovskih i motomehanizovanih divizija) sa ciljem da snažnim udarima i prodorima po dubini skrši otpor poljske armije, ispreseca teritoriju Poljske i onda pristupi uništavanju opkoljenih grupacija poljske vojske.

Poljska armija je bila u velikom zaostatku u pogledu koncentracije i rasporeda jedinica, jer je opšta mobilizacija bila objavljena vrlo kasno, tek 30. avgusta. Dovršetak prikupljanja i borbenog ras-

[1] **O ovom pitanju postoji obimna istorijska literatura i različite ocene koje su posledica različitih pristupa i izvorima i samim istorijskim procesima toga vremena. Detaljnije vidi: *Исторгся Великой отечественной войны Советского союза 1941—1945,* Том I, Москва 1961; *СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны, сентябрь 1938 — август 1939 гг.* Москва 1971 године; *Auf anitsowjetischen Kriegskurs. Studien zur militärischen Vorbereitung des deutschen Imperialismus auf die Aggression gegen die Ud SSR (1933—1941)* Berlin, 1970. godine; S. Allard, *Stalin und Hitler. Die sowjetrussischen Aussenpolitik 1930—1941.* München 1974. godine; A. Werth, *Rusija u ratu 1941——1945,* Rijeka, 1979, godine; G. L. Weinberg, *Germany and the Soviet union 1939—1941,* Leiden, 1954. godine; *Deutschland im zweiten Weltkrieg,* tom I, Berlin, 1974. godine; *Drugi svetski rat,* knjiga I, Beograd 1960. godine; D. L. Hoggan, *Der Erzwungene Krieg,* Tübingen 1977. godine; W. L. Shirer, *Uspon i pad Trećeg Reicha,* svezak II i III, Zagreb 1977. godine; В. Ц. Черчил, *Други светски рат,* том II, Београд, s. a; Ph. W. Fabry, *Die Sowietunion und das Dritte Reich,* Stuttgart 1971. godine; A. J. P. Taylor, *The origins of the Second World War,* London, 1963. godine; B. A. Leach, *German Strategy against Russia, 1939—1941.* Oxford 1973. godine; itd.**

[2] ***Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof,* Nürnberg, 14. November 1945 — 1. Oktober 1946. (Skraćeno IMG) bd. 31, Nürnberg 1949, nr. 2751, p. 90.**

poreda niza jedinica bio je otežan zbog izrazite nadmoći nemačke avijacije, koja je uništavala komunikacije i transportna sredstva.[3]

I pored herojskog otpora Poljaka, Nemci su zahvaljujući velikoj nadmoćnosti u oklopnim jedinicama (nadmoći artiljerije i uopšte, zatim i do 50 tenkova na jedan kvadratni kilometar) već u toku prva tri dana rata uspeli da oslabe otpor poljske armije i da ostvare dodir između grupacija koje su prodirale iz Pomeranije i iz Istočne Pruske. Grupacija koja je nadirala preko Slezije sa juga prodirala je prema središtu Poljske.[4]

Očekujući jače angažovanje zapadnih sila, Vrhovna komanda Poljske je odlučila da brani središni deo Poljske sa osloncem na Varšavu. Dok su se do polovine septembra vodile žestoke borbe na širem prostoru oko Varšave, u kojima su aktivno učestvovali i građani poljskog glavnog grada, krilne armije nastupajućih nemačkih grupacija — desno krilo južne grupacije i levo krilo severne grupacije — izbile su između 16. i 19. septembra na reku Bug i na pravcu te reke presekli Poljsku na dva dela. Ovim je osujećeno planirano povlačenje poljske vojske u istočne delove zemlje, a zauzimanjem Lavova i njeno izvlačenje preko Rumunije.

Posle višednevnih žestokih odbrambenih bojeva na levoj obali Visle u rejonu Kutina, kapitulirale su 21. septembra Pomeranska i Poznanjska armija. U vreme ovih borbi zatvoren je 15. septembra obruč oko Varšave, koju su branili građani glavnog grada, Varšavska armija i delovi Lođske armije, ukupno oko 125.000 vojnika.[5]

Na slabljenje otpora poljske vojske uticalo je kolebljivo držanje zapadnih saveznika i slaba pomoć koju su oni pružali Poljskoj. Ova pomoć mogla je biti efikasna samo u slučaju da je usledila odmah po nemačkoj agresiji i svim raspoloživim snagama koje su bile prikupljene na istočnoj francuskoj granici. Ali uticaj kolebljivih snaga u vojsci i vladajućim vrhovima u zapadnim zemljama još je bio veoma jak. Posle nezadrživih prodora grupacija Vermahta preko Poljske, uticaj kompromisnih snaga u Francuskoj i Britaniji se povećao.

Već u prvim protestima upućenim iz Pariza i Londona Hitleru 1. septembra protiv agresije na Poljsku osećala se kolebljivost i neodlučnost. U ovim zahtevima za obustavu agresije nije iznesen rok do kojeg je nemačka oružana sila trebala da stane i prekine neprijateljstva.[6]

[3] Nemci su u tajnosti prikupili daleko jače snage i efikasno ih upotrebili u poljskoj kampanji. Napadali su sa 62 divizije od kojih 11 oklopnih i mehanizovanih, sa ukupno oko 1,600.000 vojnika prema 39 poljskih divizija od kojih samo dve oklopno-mehanizovane sa ukupno oko jedan milion vojnika. Nemci su raspolagali sa oko 2000 aviona prema oko 400 poljskih, sa oko 2.800 tenkova naprama oko 800 pretežno manjih kod Poljaka i sa oko 6.000 topova i minobacača prema oko 4.300 kod Poljaka. Detaljnije: *История второй мировой войны 1939—1945,* Том I, Москва 1974. p. 20.

[4] D. M. Proektor, *Agresija i katostrofa* (prevod s ruskog) Beograd 1975. pp. 37—41.

[5] *Deutschland im zweiten Weltkrieg,* tom I, Berlin 1974. pp. 163—184.

[6] DBFP III, 7, nr. 669 p. 488; *Gelbuch der Französischen Regierung, Diplomatische Uhrkunden,* Basel 1940, dok. nr. 320-335, pp. 385—399.

Inicijativa iz Rima da se još jednom pokuša sprečiti sukob između zapadnih sila i Nemačke uz nagodbu i ustupke na račun Poljaka naišla je na pristalice i u Londonu i u Parizu. Musolini i Ćano u ime zapadnih sila nudili su Hitleru novi Minhen i sigurno dobij anje svega onoga što je Hitler tražio pre rata i još više, Dancig, Koridor i deo zauzetih poljskih područja.[7]

Ideju novog Minhena prihvatio je Hitler jer je verovao, ako dođe do pregovora, da će on veoma brzo, bez nastavljanja rata, uspeti da ponovi čehoslovački slučaj i da zbriše Poljsku. Ideju o konferenciji u duhu Minhena prihvatili su u Parizu i Londonu kao jedinu realnu mogućnost izbegavanja svetskog rata.[8]

Čemberlen i Daladje nisu ni pomišljali na stvarnu i efikasnu podršku Poljskoj, koja se mogla osigurati samo brzim ofanzivnim operacijama na zapadu.[9]

Međutim, ogroman deo naroda pa i mnoge ličnosti u vladajućim vrhovima u Britaniji i Francuskoj nisu tako mislili i tražili su da se poštuje i dosledno izvršava obećanje dato Poljacima.[10] Pod pritiskom ovih raspoloženja, vlade Daladjea i Čemberlena morale su 3. septembra objaviti rat Nemačkoj, ali to je bila samo objava bez doslednog angažovanja raspoloživih snaga da se Poljacima pomogne.[11]

Naciste nije iznenadio niti zaplašio ultimatum Francuza i Britanaca jer su na temelju sigurnih pokazatelja otkrili da se zapadne sile neće upustiti u ofanzivni rat, koji im je u datim uslovima jedino mogao da nanese štetu. Odmah po prijemu nota od Britanije i Francuske o objavi rata, Hitler je izdao novu strogo poverijivu ratnu direktivu pod brojem 2. o ofanzivnom ratu i angažovanju svih raspoloživih snaga u što bržem razbijanju poljske armije, dok će se na zapadu sa malim snagama ostati u defanzivi uz naredbu da se puca na Francuze i Britance samo kada oni napadaju na nemačke odbrambene linije.[12]

Ulaskom u rat Britanaca i Francuza bili su jedino obmanuti Poljaci. Oni su verovali u stvarnu pomoć, koja je mogla da se pruži samo napadom francuskih divizija sa zapada. Snage koje su se čuvale da se ne izazove bes Hitlera bile su ipak uticajnije u Parizu. Njihov upliv je sve više jačao posle uspeha Hitlerovih trupa u Poljskoj. Na Zapadnom frontu nije iskorišćena nadmoćnost francuskih armija u prvoj polovini septembra. Izuzimajući demonstrativni napad na sektoru Sara, ništa drugo nije učinjeno da se razbiju malobrojne Hitle-

[7] *Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten* **(Skraćeno WGD) Bd. III, Freiburg 1953, p. 407; DDI VIII/13 nr. 515, pp. 320—322, 537, pp. 333—334, 563, pp. 344—345 i 639, pp. 385—387.**

[8] D. M. Proektor, o. c. p. 46.

[9] *Gelbbuch der Französichen Regierung,* **p. 343; В. Черчил, o. c. I. pp. 377—379.**

[10] D. M. Proektor, o. c. pp. 48—49.

[11] ADAP D, 7, nr. 560, p. 551 i 563, pp. 444—445; DBFP III, 7, nr. 756 p. 534 i 757, p. 535.

12 ADAP, D, 7, nr. 576, pp. 456—157.

rove snage na zapadnim granicama Nemačke i da se Hitler prisili na pravi rat i na zapadu.[13] Svakako di bi to pojačalo moral kod Poljaka i doprinelo ojačavanju odbrambenih linija poljske armije, koja se u krajnje teškim i neravnopravnim uslovima herojski odupirala više od dve sedmice. Treba imati pri tome na umu da je buržoaska Poljska bila snažno nagrižena unutrašnjim klasnim i nacionalnim protivrečnostima. I pored toga, u trenucima agresije i ugroženosti, poljski radnici samopregorno su se borili protiv nemačkih agresora. Nasuprot njima, u redovima buržoazije mogli su se zapaziti kolebanje i defetizam. Unutrašnjem rastrojstvu zemlje doprinela je nemačka nacionalna manjina, koja će se od početka rata staviti u službu nemačkom okupatoru.[14]

I pored svih tih nedaća poljski narod je uspevao da zaustavi daleko opremljenije i nadmoćnije nemačke snage, da im zada niz snažnih protivudara na reci Bzuri, kod Gdinje, u višednevnim bitkama oko Varšave, oko tvrđave Modlina i na mnogim drugim mestima.[15]

Već polovinom septembra bilo je jasno da se poljska armija, razbijena u manje delove, ne može održati. Vlada Poljske, pokolebana zbog lošeg razvoja situacije u zemlji, 16. septembra prebegla je iz Poljske u Rumuniju.[16]

Izbijanje nemačkih jedinica na reku Bug, odnosno na liniju stare granice između Rusije i Nemačke, izazvalo je zabrinutost u Moskvi. Prema tajnom dodatku pakta o nenapadanju između Nemačke i SSSR od 23. avgusta 1939, Sovjeti su dobili pravo, u slučaju rata i propasti poljske države, zaposedanja istočnih delova Poljske, u kojima je prema sovjetskim statistikama živelo oko 13 miliona pripadnika sovjetskih naroda, pretežno Ukrajinaca i Belorusa.[17] Izbijanje nemačkih jedinica na Bug uslovilo je sovjetsku akciju u tom pravcu. I Hitleru je bilo u interesu da što pre uvuče Sovjete u sukob sa Poljskom radi produbljivanja jaza između SSSR i zapadnih zemalja. Sovjetsko angažovanje predlagano je još pre izbijanja rata. Posle početka rata insistiranja Berlina da Crvena armija krene preko istočnih granica Poljske bila su još upornija.[18]

U vreme primicanja nemačkih trupa Bugu, opasnost da Nemci ne zaposednu delove na koje su računali Sovjeti kao svoje, ubrzala je Staljinovu odluku. Berlinu je dato obaveštenje da će jedinice Crvene armije u toku narednih dana krenuti preko istočne granice Poljske. Čekali su se pad Varšave i kapitulacija oružanih snaga Poljske kako bi se umanjili negativni efekti ulaska jedinica Crvene

[13] **В. И. Дашичев,** ***Банкротство стратегии германского фашизма, Документы и материалы,*** **Москва 1973, p. 342.**

[14] **D. M. Proektor, o. c. p. 55.**

[15] **В. Т. Фомин,** ***Фашистская Германия в второй мировой войне, сентябрь 1939. г. — июнь 1941. г.*** **Москва 1978, p. 103.**

[16] **Ibid., p. 104; W. L. Shirer, o. c. Ill, pp. 8—9.**

[17] **D. M. Proektor, o. c. p. 57.**

18 DGFP, III, 8 nr. 5 p. 4.

armije u istočne delove Poljske u vreme dok se ona bori na zapadu protiv nemačke agresije. Posle zatvaranja obruča oko opkoljene Varšave 15. septembra, Molotov je saopštio nemačkom ambasadoru u Moskvi da će trupe Crvene armije krenuti u istočnu Poljsku sledećeg dana i da će svoj pohod objasniti kao potrebu da se Sovjetskom Savezu priključe Belorusi i Ukrajinci, koji su silom odvojeni od svoje matice pre 18 godina, i opasnošću od uplitanja neke druge sile. Svakako da ovaj izgovor Sovjeta nije bio po volji Nemcima, koji su želeli diskreditovanje Sovjetskog Saveza kao napadača na Poljsku.[19] Staljinovo oklevanje da krene dok je još poljska odbrana pokazivala snagu umanjivalo je mogućnost diskređitovanja Sovjetskog Saveza kao napadača, ali je u isto vreme dovelo do gubitka izvesnih teritorija koje su po tajnom ugovoru bile predviđene da uđu u sastav sovjetske zone. Kad su trupe Crvene armije bez otpora krenule 17. septembra preko istočne granice Poljske, delovi nemačkih trupa već su bili prešli dogovorenu liniju i zaposeli neka područja koja su trebala da budu uključena u Sovjetski Savez.[20]

Prilikom pregovora o ovom pitanju između Staljina i Ribentropa u Moskvi 28. septembra 1939, nađeno je rešenje da nemačke trupe zadrže osvojena područja u naknadu za Litvaniju, koja je po tajnom protokolu od 23. avgusta trebala da uđe u interesnu sferu Nemačke.[21]

Do kraja septembra svojetske trupe su zaposele istočne delove Poljske do reke Buga površine od oko 190.000 km^2 sa oko 12 miliona stanovnika, od kojih oko 6 miliona Ukrajinaca, 3 miliona Belorusa, i oko 3 miliona ostalih naroda. Nemci su okupirali delove zapadno od Buga površine od oko 190.000 km^2 i .sa oko 21 milion Poljaka.[22]

Ulazak sovjetskih trupa u delove Poljske različito je dočekan u tadašnjem svetu i takođe različito ocenjivan u posleratnoj istoriografiji. Dosta je bilo i onih koji su u tome, kao i u mnogim drugim pojavama toga vremena, nalazili elemente i pozitivnog i negativnog, poput velikog državnika Vinstona Cerčila. Smatrajući ulazak Sovjeta u istočne delove Poljske četvrtom podelom Poljske, on je u tom Staljinovom potezu nalazio i elemente pozitivnog i korisnog za ishod bitke protiv fašističke opasnosti. On je u tome otkrivao veliki značaj pomeranja sovjetskih granica na zapad za više od 250 km, što je pojačalo bezbednost strategijski važnog središta SSSR u budućem velikom ratu i istovremeno omogućilo jače interesovanje Sovjetskog Saveza za sudbinu evropskog jugoistoka prema kojem je takođe bila usmerena nemačka ekspanzija i oko kojeg će se najviše zaoštriti nemačko-sovjetski odnosi.[23]

19 DGFP, III, 8, nr. 35, pp. 34—35, 37, p. 35, 46, pp. 44—Ì5, 63, pp. 60—61, 78, pp. 76—77.

[20] DGFP, III, 8, nr. 90, p. 92, 101, p. 103, 103, pp. 104—105 i 104, p 105.

21 DGFP, III, 8, nr. 152, pp. 159—161, 157, pp. 164—165, 158, p. 165, 159, p. 166.

22 ***История Великой отачественной войны Советского Союза 1941—1945,* Москва 1960, том I, pp. 248—249.**

[23] В. Черчил, o. c. I, pp. 418—423; *Deutschland im zweiten Weltkrieg,* p. 185.

U vreme nemačko-sovjetskih pregovora u Moskvi završeno je uništavanje opkoljenih ostataka poljske armije u zapadnim i centralnim delovima Poljske. Herojska odbrana Varšavljana, i pored svakodnevnih masovnih aviobombardovanja i rušilačkih udara artiljerije, održala se sve do 27. septembra, kada su desetkovani i iznureni morali da obustave otpor. Branioci tvrđave Modlina držali su se pred višestruko jačim napadačem sve do 29. septembra 1939, dok su manje jedinice širom Poljske pružale otpor i kasnije, neke od njih i prvih dana oktobra.

I pored brzog osvajanja Poljske, žilava odbrana poljskog naroda protiv daleko nadmoćnije oružane sile Vermahta bila je teška opomena Hitleru da će ubuduće biti sve manje lakih i jevtinih pobeda. U poljskoj kampanji Vermaht je imao 10.572 poginula i preko 30.000 ranjenih vojnika i oficira.[24]

Posle uništavanja poljske odbrane i likvidacije poljske države, u Berlinu se pristupilo širokim pripremama za prenošenje glavnog ofanzivnog udara prema zapadu. Mnogo ranije, još u maju 1939, razrađivane su osnovne komponente ofanzivnog udara prema Francuskoj i Britaniji označen pod nazivom poduhvat »Gelb«. Još tada je bilo odlučeno da se glavni udar protiv Francuske izvede preko Holandije i Belgije, a da se radi invazije Britanije pristupi izgrađivanju snažnog ratnog vazduhoplovstva.[25]

Opijen uspesima u Poljskoj, Hitler je, raspravljajući sa svojim generalima o pohodu na zapad, u drugom delu septembra već bio odlučio da u toku jeseni pokrene sve snage protiv sila na zapadu, određuju čak i termin za napad — 12. novembar.[26]

Pod uplivom veza i uticaja iz zapadnih zemalja, u Berlinu su činjeni i suprotni pokušaji — da se pregovorima i novom nagodbom između zapadnih sila i sila osovine izbegne opasnost svetskog rata. I u Nemačkoj i u zapadnim zemljama delovale su snage koje su želele da agresivnu oštricu Nemačke usmere što pre pema Sovjetskom Savezu. Jedan deo vojnih rukovodilaca u Nemačkoj bio je za odlaganje ofanzive na zapadu zbog istrošenosti rezervi i iscrpljenosti nemačke oružane sile u kampanji protiv Poljske.[27]

Predsednik francuske vlade Daladje, pod uticajem sve mnogobrojni jih kapitulantskih i petokolonaških struja u vrhovima francuske vlade i armije koji su strahovali od radničkog i komunističkog pokreta u zemlji, bio je spreman na kompromis i pregovore sa Hitlerom. Neposredni rezultat ovakve politike bio je ratni sukob na francusko-nemačkoj granici koji više nije ličio na rat i koji je zbog toga prozvan raznim satiričnim nazivima: »Smešni rat« . .. »Čudni rat«, »Rat sedenja« i slično.[28]

[24] ***Deutschland im zweiten Weltkrieg,*** **p. 183.**

25 D. M. Proektor, o. c. p. 63.

26 TMWC tom XX sess. 9. august 1946, p. 753.

27 Sire, D. M. Proektor, o. c. pp. 63—65; W. L. Shirer, o. c. pp. 38—45; В. Т. Фомин, o. c. pp. 133—136.

[28] **W. L. Shirer, o. c. pp. 20, 31—32.**

Ipak, u Londonu su se naslućivale krupne promene u odnosima prema Hitleru. Premijer Čemberlen, nekoliko puta prevaren od Hitlera, nije više dozvoljavao da ga Hitler navodi na tanak led. Uz to, struja koja je tražila vođenje beskompromisnog rata protiv sila osovine bila je sve jača u Britaniji.

Hitler nije obraćao pažnju na pokušaje nekih svojih saradnika da se ide na kompromis i pregovore za zapadom. Čvrsto je bio odlučio da obe zapadne sile napadne i porazi. On je 10. oktobra na sastanku sa svojim najbližim saradnicima izdiktirao ratnu direktivu br. 6, u kojoj je zahtevao ubrzane pripreme za ofanzivu Vermahta prema zapadu. Udar jakih tenkovskih i mehanizovanih grupacija protiv Francuske trebalo je da ide zaobilaznim putem, preko Holandije i Belgije.[29]

U tajnom memorandumu koji je Hitler saopštio svojim saradnicima na tom sastanku analizirani su ciljevi rata koji vodi Rajh, kao i dalji putevi kojima bi se, po Hitlerovim zamislima, trebalo da kreće nemačka oružana ekspanzija.

Upućujući indirektno negativan odgovor onima koji su i u Nemačkoj maštali o kompromisnoj nagodbi Nemačke sa zapadnim silama, on je izložio višegodišnja nastojanja zapadnih sila da onemoguće uspon nemačkog Rajha i svoju neodložnu odluku da napadne i uništi te sile kako bi se zauvek suzbilo njihovo mešanje u pitanje sudbine Evrope i naturanje volje nemačkom narodu. Jedan od najvažnijih preduslova da se zapadne sile obore na kolena Hitler je sagledavao u neutralnom držanju Sovjetskog Saveza, koji se za dogledno vreme neće uplitati u ratni sukob.

Žurbu u pripremanju ofanzive za uništavanje zapadnih sila pravdao je sa više razloga, među kojima su najvažniji bili brzo naoružavan je i jačanje francuske i britanske vojske, i nescrpni izvori rezervi za sve intenzivnije ubrzavanje njihovog razvoja. Kao važni razlozi su navođeni i nemogućnost da se SSSR dugo zadrži u neutralnom položaju, i kolebljivo držanje Italije. Uništavanjem Francuske, zaključio je Hitler, ohrabriće se Italija i obezbediti njeno uključivanje u rat, zatim zaposedanjem zapadnih zemalja, Francuske, Holandije, Belgije i drugih znatno će se oslabiti mogućnost dejstva britanske avijacije po industrijskim središtima Nemačke, i istovremeno stvoriti povoljniji uslovi za pripremanje i izvođenje invazije na Britanska ostrva.

Hitler je posebno ukazao na značaj oklopnih i motorizovanih jedinica koje bi bile upotrebljene u snažnim i brzim prodorima radi razbijanja neprijateljske odbrane, posle čela ibi usledilo uništavanje razbijenog i opkoljenog protivnika.[30]

Dokazivanje jednog broja njegovih saradnika da nemačke trupe ne mogu tako brzo biti spremne za ofanzivu na zapadu, Hitler je bez

[29] **Haider, *Kriegstagebuch,* I, Stuttgart 1962. pp. 101—102; M. Domarus, *Hitler, Reden und Proklamationen 1932—1945,* II München, 1963. pp. 1395—1399,**

[30] **W. L. Shirer, o. c. 3, pp. 33—37.**

ikavog dvoumljenja odbio.[31] Kada ovo nije uspelo, onda su neki od generala pokušali da nagovore Hitlera da odgodi planirani napad barem za kraće vreme, obrazlažući to potrebama priprema. Najverovatnije da je ovo doprinelo Hitlerovoj odluci donesenoj 7. novembra 1939. da početak ofanzive na zapad odgodi.[32]

Posle neuspelog atentata na Hitlera u minhenskoj pivnici 8. novembra 1939, njegova popularnost u Nemačkoj je porasla i posebno njegov ugled u krugu najbližih saradnika. Nekoliko dana kasnije, 20. novembra, izdiktirao je novu ratnu naredbu br. 8 u kojoj su naređene intenzivne pripreme za ofanzivu na zapadu. Operacije najšireg obima trebalo je da otpočnu čim se za to ukažu povoljne vremenske prilike.

Na savetovanju sa svojim saradnicima 23. novembra 1939, pod uticaj em svojih uspeha i srećno izbegnutog atentata, pričao je uglavnom o svojoj mesijanskoj ulozi i rezultatima u vaskrsavanju novog nemačkog carstva, zatim o svojim čvrstim namerama da uništi zapadne sile, posle čega će usiediti rat protiv Sovjetskog Saveza.[33]

U vreme intenzivnih priprema nemačkih oružanih snaga za obračun na zapadu u toku zime 1939/1940, određivanja nekoliko termina za početak akcije i njihovih odgađanja, uglavnom zbog loših vremenskih prilika, desili su se značajni događaji na krajnjem severu Evrope koji su pojačali interesovanje velikih sila za ovo područje. Finsko-sovjetski sukob, koji je počeo još u novembu 1939, završen ie pobedom Crvene armije početkom marta 1940. U vezi sa ovim došlo je do pogoršavanja odnosa između SSSR i zapadnih sila, koje su pomagale profašističku vladu u Helsinki ju, i istovremeno do jačih interesovanja zapadnih sila za jačanje sopstvenih pozicija u nordijskim zemljama. U isto vreme nordijske zemlje bile su veoma značaine za Nemačku, zbog živih privrednih i drugih veza i posebno zbog uvoza gvozdene rude iz Švedske i Norveške. Svaka od ratom zahvaćenih zemalja pokušavala je da ojača svoje prisustvo u ovim krajevima na račun drugih. Početkom proleća 1940, u iščekivanju ofanzive na zapadu i u vreme pojačanog pomorskog rata, Britanci su odlučili da izvrše blokadu norveških obala i tako preseku dovoz švedske gvozdene rude u Nemačku. Preko svojih špijunskih mreža u Norveškoj, Berlin je bio obavešten o namerama Britanaca i Hitler je doneo odluku da pre početka odlučujuće bitke na zapadu rasčisti situaciju na severu Evrope i osigura desno krilo svojih snaga.

Već 9. aprila 1940. tenkovske i motorizovane kolone su prešle dansku granicu. Uplašeni silom i jakim dejstvom pete kolone unutar Danske, vlada i kralj u Kopenhagenu su kapitulirali i Danska je 11. aprila bila okupirana.[34]

31 **Haider, o. c. I, pp. 105—107.**

32 W. L. Shirer, o. c. 3, pp. 38—49.

33 DGFP III, 8, nr. 384, pp. 439-^46; M. Domarus, o. c. II/3, pp. 1421—1427; TMWC XX, Sess. 9. august 1946. p. 575.

34 ADAP D, 9, nr. 66, p. 82, 72. pp. 86—87, 87, p. 103 Sire i: nr. 76, pp. 90—92, 81, pp. 96—97, 97, p. 115; В. Черчил, о. C. **I, p. 475.**

Trudeći se da ne ispusti prednost iz ruku, Hitler je naredio istoga dana desantni napad na Norvešku, u koji su mogle biti uključene ograničene snage, sa ciljem da preduhitri Britance i njihove pripreme da miniraju prilaze norveškoj obali. Koristeći se faktorom iznenađenja, nemačke pomorske i vazdušno-desantne jedinice uspele su da prepadom osvoje najvažnije norveške luke Narvik, Trondhajm, Bergen, a posle kraćeg otpora i Oslo. Od posebnog značaja za Nemce bilo je zauzimanje nekoliko aerodroma, naročito strategjski važnog aerodroma Sola na jugozapadnoj obali.

Ovi uspesi Nemaca, i dejstvo jake pete kolone i norveških nacionalsocijalista sa Kvislingom (Vidkun Quisling) nisu pokolebali norvešku vladu i njenog kralja, oni su se povukli iz Osla u brda i pozvali narod i vojsku na otpor. Antinacističko držanje većine Norvežana omogućilo je zapadnim saveznicima, posebno Britancima, da ubrzaju pripreme za iskrcavanje svojih trupa u cilju pružanja podrške Norvežanima u izbacivanju Nemaca. U drugom delu aprila 1940. pojačano je dejstvo britanske mornarice u Severnom moru i istovremeno je počelo iskrcavanje britanskih trupa na području Narvika sa zadatkom da se povedu operacije za izbacivanje Nemaca.

Rat u severnoj Norveškoj, i pored značajnih uspeha Britanaca, morao je biti obustavljen u trenutku kada su Nemci krenuli u ofanzivu na zapad. Slabe norveške oružane snage nisu mogle da se dugo održe prema nadmoćnijim nemačkim snagama i Norveška je 10 juna 1940. kapitulirala.[35]

Operacije na severu Evrope predstavljale su za Nemce samo sitnu epizodu u njihovim pripremama za glavne bitke na zapadu protiv Francuza i Britanaca. Ove pripreme vršene su nesmanjenim tempom čitave zime. U skladu sa Hitlerovim planovima iz 1939, glavni udar je planiran zaobilazno preko Holandije i Belgije sa ciljem da se izbije na Lamanš i tako preseku veze između Britanaca i Francuza. Delimično je vršena i prethodna koncentracija nemačkih trupa prema ovom planu. Očekujući glavni udar u ovom pravcu, francuski i britanski generalštab pripremali su odlučnu bitku u Belgiji na rekama Dii (Dyle) i Mezi (Meuse), i isto tako prema toj zamisli vršili prethodnu koncentraciju svojih snaga.

Da bi izbegao sudar na pripremljenoj liniji, Hitler je u februaru 1940. godine prihvatio smionu ideju generala Manštajna (Fritz Erich von Mannstein) da se glavni udar usmeri nešto južnije, preko severne Francuske, sa ciljem da se brzim prodorom prođe iza leđa britansko-francuske koncentracije, izbije na Lamanš i onda sa leđa napadnu i unište britanske i francuske trupe u Belgiji. I pored rizika, naročito zbog teških uslova proboja kroz brdoviti predeo Ardena,

35 **ADAP D,** 9, nr. **53** pp. **67—74, 65** p. 82. Sire **i:** nr. **67, 71, 76, 134, 147, 162, 400, 405; В. Черчил, о. с.** pp. **503—519.**

Hitler je prihvatio ovu ideju i 24. februara 1940. izdao direktivu o pripremama za usmeravanje glavnog udara preko severne Francuske.[30]

Čuvajući ovu direktivu kao najstrožu tajnu u krugu svojih najbližih saradnika, Hitler je uspeo da obmane Britance i Francuze, koji su ostali pri ubeđenju da će se glavna bitka voditi u Belgiji i u tom smeru izvodili svoje pripreme za odbranu. Zbunjivanju saveznika je doprinela i prethodna koncentracija nemačkih trupa na veoma širokom prostoru i stalna pomeranja datuma početka ofanzive. U prilog slabljenja pažnje saveznika išlo je tobožnje nemačko prihvatanje Musolinijevih ponuda o pregovorima između zapadnih sila i Nemačke. Prilikom susreta Hitlera i Musolinija 18. marta 1940. Musolini je poslednji put pokušao da nagovori Hitlera da prihati pregovore i da odgodi odlučujuću bitku dok se Italija ne pripremi. Pošto u tome nije uspeo, on je svom savezniku obećao da će u rat protiv zapadnih sila ući kada Vermaht izvrši pobedonosni proboj francuske odbrane.[37]

Posle preduzimanja već uobičajenih koraka i predaje nota nemačkih diplomatskih predstavništava holandskoj i belgijskoj vladi
0 potrebi zaštite ovih dveju zemalja od Britanaca i Francuza, nemačke trupe su u zoru 10. maja 1940. krenule na širokom frontu preko Belgije i Holandije. U prva dva dana napad nemačkih trupa se razvijao prema procenama koje su ranije davali britanski i francuski generalštabovi. Nemačke jedinice su nadirale na širokom frontu od Severnog mora do najsevernijeg dela Mažino linije u dužini od 280 km, dajući prednost desantnim prodorima radi osvajanja pojedinih komunikacija, važnijih mostova, tvrđava
1 drugih značajnih ciljeva na pravcu prodiranja nemačkih armija, koji su mogli da olakšaju napredovanje i osvajanje područja Holandije i Belgije. Svi znaci su navodili na zaključak da se glavni udar usmerava prema Belgiji, odnosno u onom smeru koji su očekivali u Parizu i Londonu. Generalštabovi Britanije i Francuske i vlade u Parizu i Londonu sa novim premijerima Renoom (Paul Reynaud) i Cerčilom nisu imali razloga za zabrinutost. Snažna koncentracija francuskih i britanskih trupa pripremala se za odlučujući otpor na ranije određenoj i utvrđenoj liniji na rekama Dii i Mezi, od Antverpena na severu do blizu Sedana na jugu.[38]

Do velikog i neočekivanog obrta u tek započetom ratu počelo je noću između 12. i 13. maja, kad se snažna nemačka grupacija usmerila prema Sedanu. Do noći između 14. i 15. maja front je probijen i osvojen je mostobran na reci Mezi kod Sedana širine 45 km

36 Sire o ovome: H. A. Jacobsen, *Der Weg zur Teilung der Welt. Politik und Strategie 1939—1945,* Koblenz-Bon, 1977, nr. 19, pp. 58—59; D. M. Proektor, o. c. pp. 73—77.

37 ADAP D, 9, nr. 1, pp. 1—12; *Tajni arhivi grofa Ciana,* pp. 377—382; Sire, DGFP D, 8, nr. 638, pp. 871—880, 665, pp. 882—893, 669, pp. 898—909; DDI IX, 3, nr. 578, pp. 503—507.

38 ADAP D, 9, nr. 213 p. 244, 214, pp. 245—248, 215, pp. 249—251; Sire ibid., nr. 221, pp. 253—254, 222, p. 254; В. И. Дашичев, о. с. pp. 431—524.

i dubine oko 25 km. Nemačke tenkovske divizije probijale su se kroz bespuća Ardena bez zastoja, da bi do podne 16. maja prevalile put na zapad u dužini od oko 100 kilometara. Nije se znalo kuda će ova grupacija nastaviti svoj pohod — na jugozapad prema Parizu ili na zapad prema Atlantiku. Preovladavala su ubeđenja da će ona prema glavnom gradu. Petokolonaši, razni kolebljivci i simpatizeri totalitarizma, koji su radnički pokret i komuniste svrstavali u najveće neprijatelje, počeli su da deluju u redovima francuske armije i režima. Pometnju u redovima saveznika je povećala kapitulacija Holandije 15. maja.[39]

Ova grupacija podeljena u dve udarne kolone (desnokrilna — 15. i 16. oklopni korpus, i levokrilna — 19. i 41. oklopni korpus) nastavila je prodiranje na zapad prema planu koji je formulisan i sačinjen još krajem februara, prema ušću reke Some i Lamanša. Napredovanje ovih kolona bilo je tako uspešno i brzo da se Hitler počeo plašiti sopstvenog uspeha. Pretpostavka da bi sa severa mogla da pokuša udar francusko britanska grupacija iz Belgije i sa juga trupe glavne rezerve francuske Vrhovne komande opravdano je navodila na strah, pa je Hitler 17. maja naredio zaustavljanje ovih udarnih kolona na pravcu severno od Pariza. Međutim, francusku Vrhovnu komandu počelo je da zahvata kolebanje, koje je još potencirano personalnim promenama. Peta kolona i pronemački elementi u vojsci i pozadini radili su na slabljenju otporne moći francuske odbrane.[40]

Kada je Hitleru bilo jasno da je čitava struktura Francuske bila uzdrmana, naredio je nastavak pohoda udarnih grupacija koje su već 20. maja izbile do grada Abvila na ušću Some i do Lamanša.[41]

Pokušaj francuskih snaga sa juga i francusko-britanskih sa severa, 21. i 22. maja, da preseku osvojeni koridor kojim je prošla udarna grupacija, bio je već zakasnio jer su Nemci dobro osigurali njegove bokove. Tenkovska grupacija odmah po izbijanju na Lamanš krenula je na sever prema Denkerku sa ciljem opkoljavanja francuskih i britanskih snaga u Belgiji. Piasulo u Belgiji, koja će 28. maja kapitulirati, još je više pogoršavalo stanje i položaj britanskog ekspeđicionog korpusa i francuske vojske, koji su se nalazili opkoljeni na prostoru zapadne Holandije ne širem od oko 100 kilometara. Prodor nemačke grupacije obalom Lamanša prema Denkerku zapretio je da Britanci budu potpuno odsečeni i onemogućeni da se izvuku preko kanala u Britaniju. U trenucima krajnjeg beznađa za britanski ekspedicioni korpus, Hitler je 24. maja naredio tenkovskoj grupaciji koja je prodirala obalom kanala da se na 30 km pred Denkerkom zaustavi. Naredba o zaustavljanju prodora, iako je bila na snazi samo dva dana, omogućila je Britancima koji su bili počeli evakuaciju svoga korpusa preko Denkerka da se bolje organizuju za kružnu odbranu i da osiguraju nastavak evakuacije, koja će se uspešno zavr-

38 ADAP D, 9, nr. 249, p. 283; TMWC XXXVI, p. 656.
« Haider, o. c. I, pp. 299—303; ADAP D, 9, nr. 272 pp. 305—306.
«i Ibid.

siti 4. juna. Britanska mornarica prevezla je iz okruženja oko Denkerka blizu 338.000 vojnika, među kojima je bio i izvestan broj Francuza. Izvlačenje ovih snaga, koje su već bile stekle ratnička iskustva, imaće ogroman proztivan značaj u jačanju i organizovanju britanske armije kako u organizovanju odbrane Britanije, tako i kasnije u ofanzivnim operacijama za slamanje snaga fašističkih zemalja.[42]

Razlozi za neočekivani Hitlerov potez pred Denkerkom 24. maja su višestruki — političkog i vojnostrategijskog karaktera. Hitler je još nekoliko dana ranije strahovao od kontraudara velikog broja francuskih divizija po zaleđu nemačkog udarnog klina koji je nadirao preko severne Francuske. Iako pokolebane, te francuske divizije su još uvek bile na položajima, bilo u Francuskoj ili u Belgiji. Uništavanje uzdrmanih francuskih divizija bilo je, po njegovoj oceni, važnije od sudara sa oko 300.000 opkoljenih britanskih vojnika, koji bi se s obzirom da je njihova domovina neporažena, borili na život i smrt. Bilo je tu i vojničkih razloga. Čelo udarne grupacije koje se našlo pred Denkerkom nije se smelo upustiti u obračun sa Britancima bez pešadije, koja je bila daleko zaostala. Prikupljanje pešadije i popunjavanje jedinica moralo je da potraje dan-dva. Svakako da su na Hitlerovu odluku uticali i politički motivi. Davanje predaha britanskom korpusu moglo je pozitivno da utiče u konzervativnim krugovima u Britaniji u korist Nemačke. Prema nekim istraživačima, na ovaj potez je uticalo i to što Hitler nije želeo da pravi masakr na području gde su živeli Flamanci, koje je on želeo pridobiti i uključiti kao nordijce u jezgro Nemačkog carstva.[43]

Hitlerovi motivi za ovaj neočekivan potez bili su mnogostruki, ne humanog već spekulativnog karaktera, i kako to zaključuje nepristrasni posmatrač koji je u to vreme radio u Londonu, sovjetski ambasador i naučnik I. M. Majskij, (Ivan Mihailovič Majski), temeljili su se na političkim, vojnim, psihološkim, pa čak i prirodnim proračunima, kalkulacijama i činiocima.[44]

Ofanziva nemačkih trupa, koja je radi rastrojstva i uništenja francuske odbrane započela 5. juna, naišla je na žilav otpor francuskih vojnika i naroda, ali je slabo rukovođenje nagriženo defetizmom i izdajom, omogućilo Nemcima da dokrajče pobedu. Razbijanjem francuske odbrane na reci Seni 9. juna, Nemci su već bili izvojevali pobedu. Već desetog juna u rat su ušli i Italijani, koji neće imati uspeha u borbi sa Francuzima. U uslovima opšte krize i rasula režima i armije, u Francuskoj je 16. juna general Peten formirao novu vladu, a već sledećeg dana nova pronemačka vlada je zatražila pri-

[42] **В. И. Дашичев, o. c. pp. 580—611; W. L. Shirer, o. c. Ill, pp. 149—161.**

[43] **Sire o ovome: В. И. Дашичев, o. c. pp. 580—592; D. M. Proektor, o. c. pp. 90—93; В. Т. Фомин, o. c. pp. 149—151; W. L. Shirer, o. c. Ill, pp. 151—161; *Drugi svetski rat,* I, Beograd, 1957, pp. 238—243; *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945,* I, Москва 1960. pp. 222—229; *Deutschland im zweiten Weltkrieg,* pp. 324—327.**

[44] **И. М. Майский, *Воспоминания советского посла. Война*** *1939—1943.* **Москва 1965, p. 82.**

mirje. Akt o kapitulaciji Francuske potpisao je sa Nemcima 22. juna u Kompjenju (Compiègne), a sa Italijanima 24. juna u Rimu.[45]

Razbijanjem snažne francuske armije i uništenjem francuske države, koja je dvadeset godina bila glavni stub i oslonac versajskog poretka, nacisti su mislili da je oborena na kolena i Britanija, koja je tek počela da stvara svoju suvozemnu oružanu silu. Pod uticajem znatnog broja svojih saradnika koji su želeli neku vrstu kompromisa sa Britancima, Hitler je još jednom bio spreman da pregovara sa vladom Britanije, svakako pod uslovom da Britanci slušaju a da Nemci diktiraju uslove. Jedan od najvažnijih je bio da se briga o Evropi zauvek prepusti Nemačkoj, odnosno da se Britanija zadovolji svojim ostrvom i delom kolonijalnih poseda koje joj ostavi Nemačka.

Kad je posle niza uzaludnih pokušaja video da Čerčil i Britanci i ne misle o bilo kakvoj nagodbi sa novim poretkom, Hitler je izdao 16. jula 1940. novu direktivu označenu pod nazivom »Seelowe« (Morski lav) o invaziji na Britanska ostrva.[46]

Iskrcavanju snažnog kontingenta nemačkih jedinica na širem prostoru jugozapadne Engleske moralo je prethoditi uništenje britanskog vazduhoplovstva i onemogućavan je britanske mornarice da se probije u delove kanala preko kojeg je trebalo vršiti prebacivanje nemačkih trupa. Pored ostalog, trebalo je ostvariti maksimalno sadejstvo sva tri roda oružanih snaga Nemačke, koje je ometala surevnjivost između komandi tih rodova.

Od četiri preduslova za uspešan pohod na Britaniju: uspostavljanje prevlasti u vazduhu, nadmoćnost jedinica mornarice barem u operativnom području Kanala, raspolaganje sa dovoljnim brojem brodovlja za prebacivanje trupa i opreme, i raspolaganje sa odgovarajućom udarnom snagom sastavljenom od oklopnih, motomehanizovanih i pešadijskih jedinica koje bi mogle da savladaju britanski otpor na Ostrvu, Nemci su mogli sigurno da obezbede samo poslednje, čije je ispunjavanje bilo uslovno. Snažne nemačke trupe mogle su da operišu na Ostrvu samo u slučaju ako se uspešno izvrše tri prethodna uslova.

Avijacija Britanije bila je samo u početku nešto slabija, ali se zahvaljujući povećanju proizvodnje, naročito lovačkih aviona, brzo popravljala, tako da Nemci nisu bili u stanju da obezbede željenu prevlast u vazduhu. Britanci su imali apsolutnu premoć u mornarici. Nemci takođe nisu mogli da obezbede dovoljan broj transportnih brodova za prebacivanje trupa.[47]

Slabost mornarice bila je jedan od glavnih razloga što je koman-

da nemačke mornarice bila najupornija u nastojanjima da se Hitler

45 ADAp D, 9, nr. 512, pp. 532—539 i 513, pp. 539—541; D. M. Proektor, o. c. pp. 91—99; W. L. Shirer, o. c. p. 171, В. И. Дашичев, o. c. pp. 612—634.

« ADAP D, 10, nr. 177 pp. 186—188. Sire: ADAP D, 10, nr. 166, pp. 172——174; M. Domarus, o. c. II/3 pp. 1540—1560; W. L. Shirer, o. c. Ill, pp. 182—183, 179; В. Черчил, o. c. II, pp. 240—241; В. И. Дашичев, o. c. pp. 635—697.

47 D. M. Proektor, o. c. pp. 108—111; В. Черчил, o. c. II pp. 259—367, 418—434.

odvrati od pripremanja invazije. Ali, i sada kao i uvek ranije, Hitler nije poslušao savete mornaričkih komandanata već je 1. avgusta 1940. izdao direktivu br. 17 o bombardovanju Britanije, uništavanju britanske avijacije i pripremanju invazije na Britanska ostrva.[48]

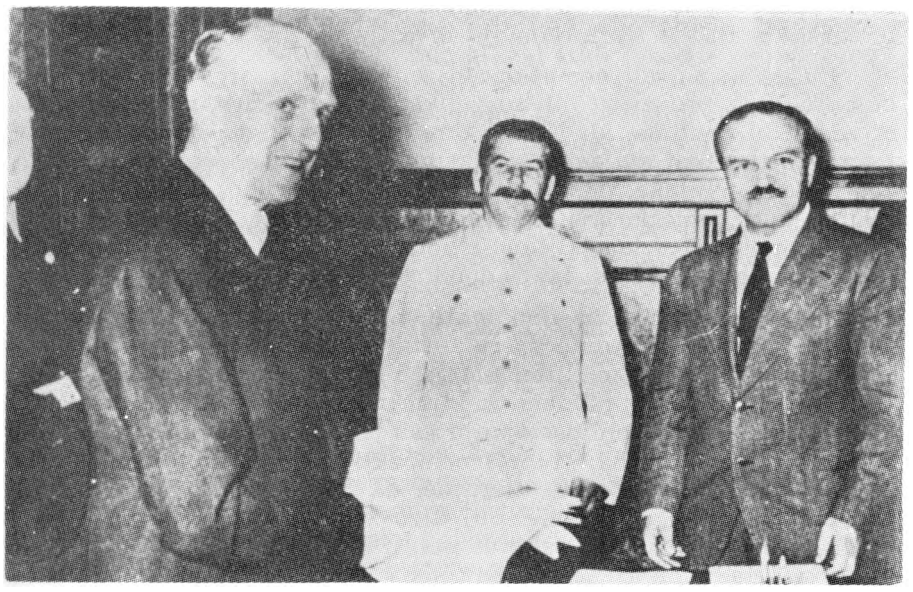
Rušilački napadi nemačke avijacije na Britaniju od avgusta do oktobra 1940, prouzrokovali su velika razaranja Britancima i znatne žrtve među civilima, ali Nemci time nisu uspeli da nanesu odlučni udarac britanskoj avijaciji, mada im je to bilo najvažnije. Staviše, zbog većih gubitaka, oko 1.100 aviona prema oko 650 britanskih, udarna moć nemačke avijacije je počela da slabi. Zbog ovoga i napred pomenutih razloga Hitler je konačno 12. oktobra dao naređenje da se operacija, »Morski lav« odgodi za iduću godinu.[49]

Jedan od razloga za donošenje odluke o odgađanju napada na Britaniju bilo je uverenje da će Britanci odvojeni od Evrope, posle uništenja SSSR koje je Hitler planirao za sledeću godinu, sami kapitulirati. Hitler je opravdano zaključio da Britanci polažu nade u SSSR i da na njegovom postojanju kao jedine preostale evropske sile naspram Trećeg Rajha, grade i perspektivu svoga opstanka i borbe protiv sila osovine. Čvrsto vjerujući da će pohod na istok, za koji su već bile počele pripreme, biti brzo završen pobedonosno za Nemačku, Hitler je bio isto tako uveren u brzi kraj Britanske Imperije kada se ona nađe potpuno usamljena naspram Nemačke, koja će imati apsolutnu dominaciju na evropskom kontinentu.

U vreme operacija prema zapadu Hitlerova diplomatija nastavila je intenzivno da radi na jugoistoku Evrope da bi zemlje ovoga regiona potpuno uključila u službu Trećeg Rajha.

48 ADAP D, 10, nr. 270 pp. 319—320.

49 D. M. Proektor, o. c. p. 115. Sire o ovom: B. Черчил, o. c. pp. 259—366 i 418—434.

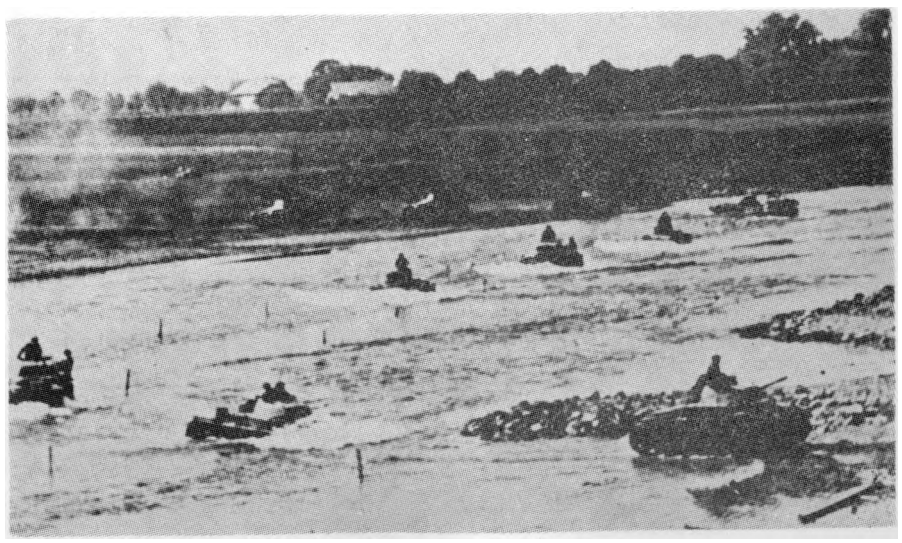
Ribentrop, Staljin i Molotov posle potpisivanja pakta o nenapadanju 23. avgusta 1939. godine

Rušenje rampe na poljskoj granici 1. septembra 1939. godine

Hitler u Rajhstagu optužujući Poljake za inscenirani napad u Glajvicu najavljuje rat i uništenje Poljske

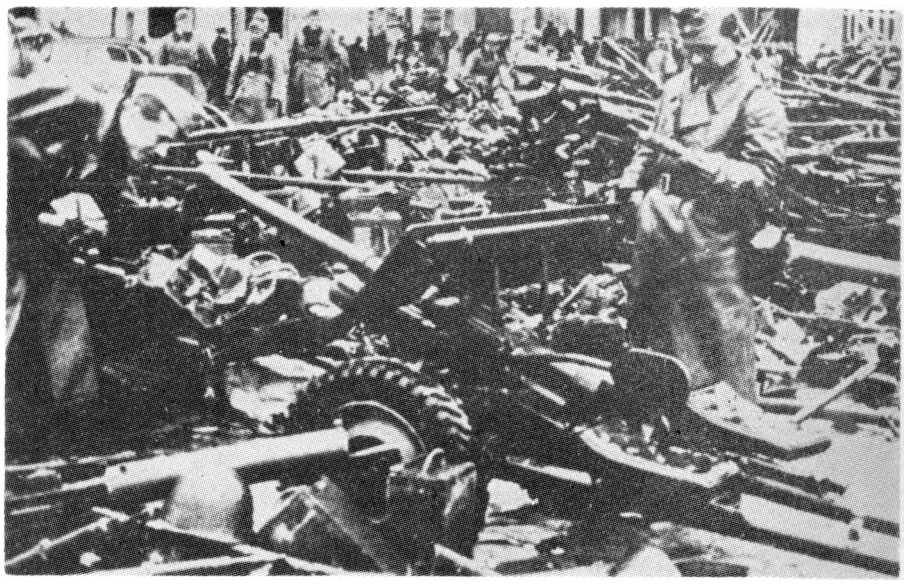
Nemački tenkovi u toku operacija u Poljskoj u septembru 1939. godine

Poljska konjica suprotstavljajući se Hitlerovim tenkovskim jedinicama išla je u smrt — septembar 1939. godine

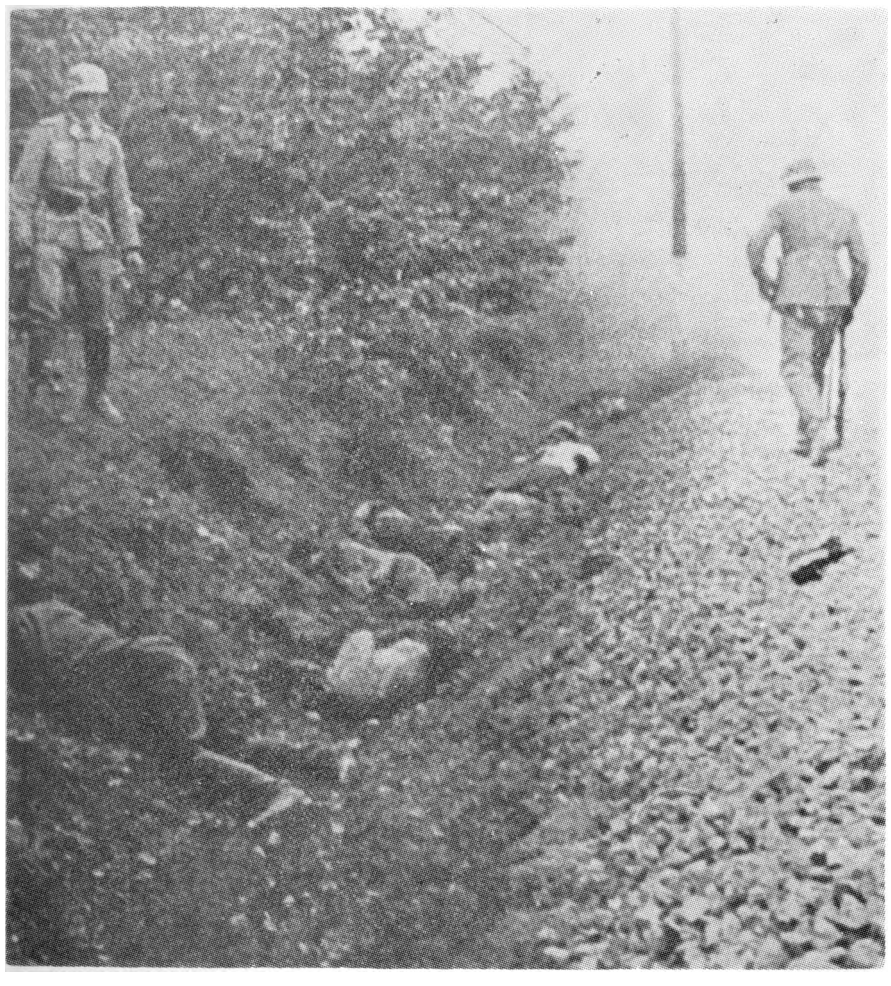
Zaplenjeno naoružanje poljske vojske posle poraza u ratu sa Nemačkom septembra 1939. godine

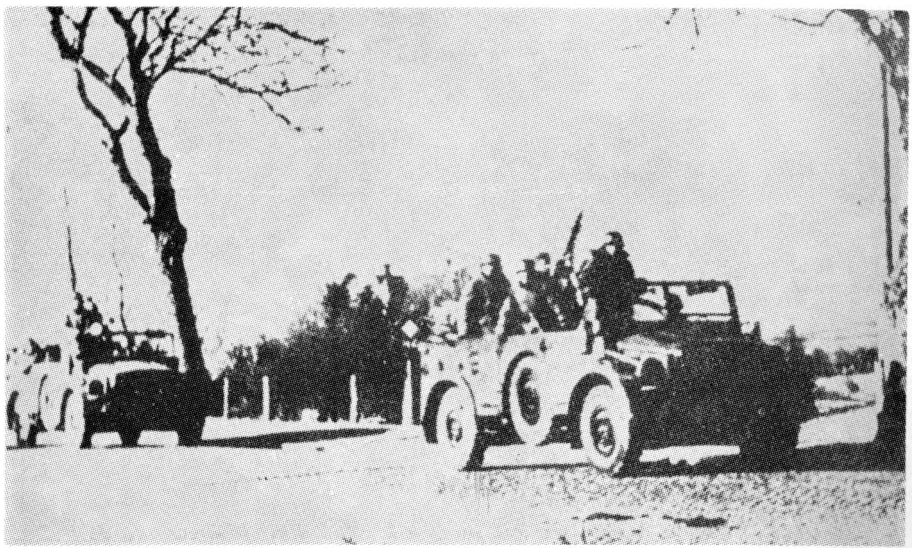
Zaplenjeno naoružanje poljske armije septembra 1939. godine

Koncentracija nemačkih tenkovskih jedinica pred udar na zapadu maja 1940.

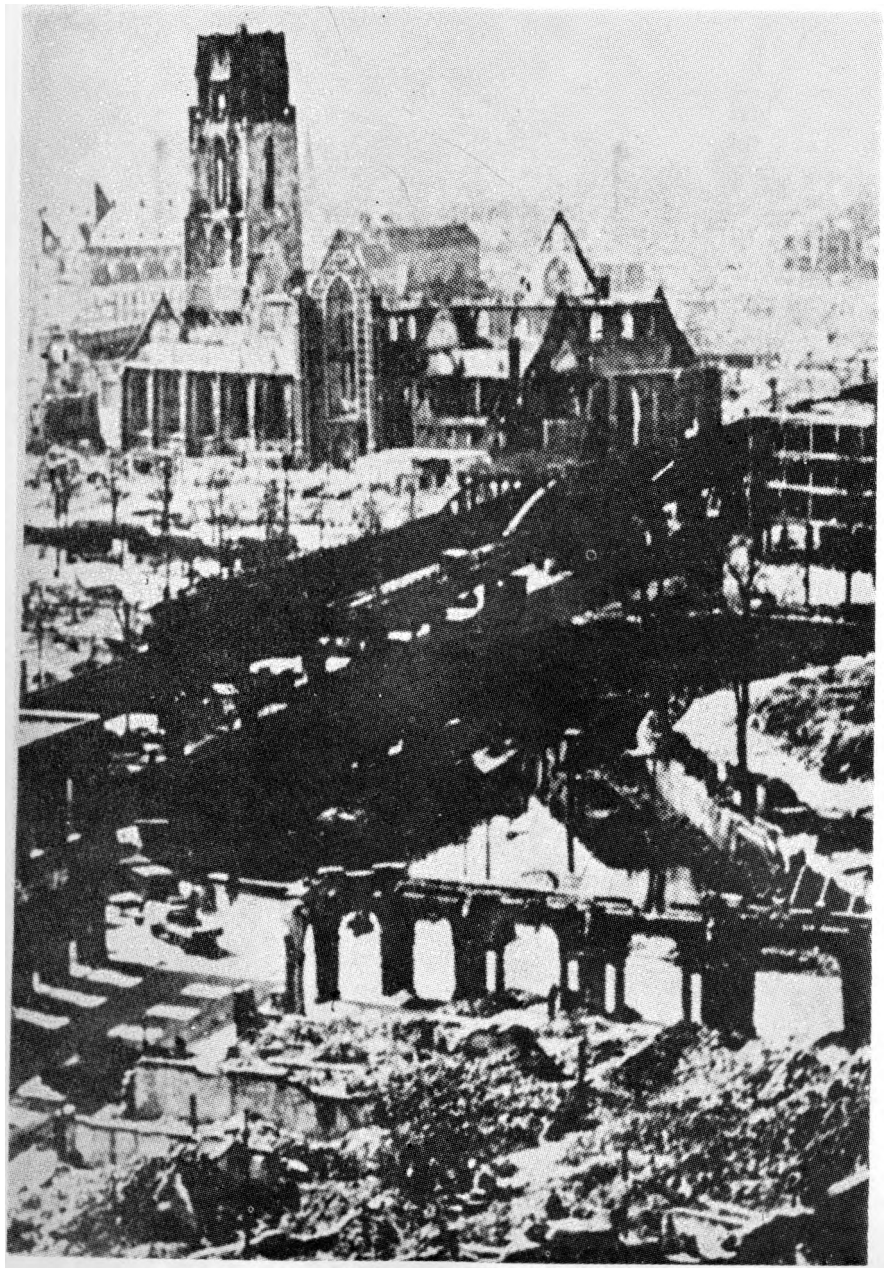
Zločini Hitlerovaca su otpočeli u Poljskoj zajedno sa ratom 1939. godine

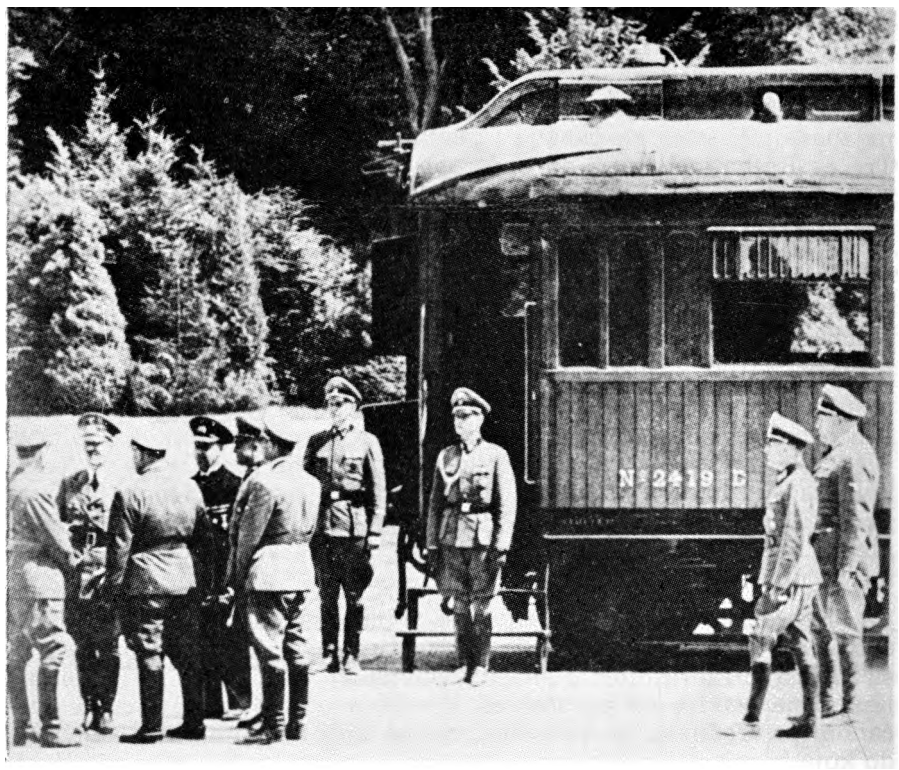
Hitlerove trupe zaposedaju Dansku maja 1940. godine

Građani Norveške se ne raduju ulasku nemačkih okupatora u njihovu zemlju maja 1940. godine

Za kaznu zbog otpora Hitlerovci su maja 1940. uništili holandski grad Roterdam

Hitler u iščekivanju čina kapitulacije Francuske pred istorijskim vagonom u Kompjenu 22. juna 1940. godine

2. TEZiSTE EKSPANZIJE TREĆEG RAJHA SE POMERA NA ISTOK

U svim programskim aktima nemačkih nacista, kako smo videli, najznačajniji smer ekspanzije i glavni i odlučujući udar oružane sile Trećeg Rajha trebalo je da bude onaj prema istoku. Sporazum o nenapadanju sa SSSR od 23. avgusta 1939. bio je samo taktička pauza da bi se izvršile što opsežnije pripreme i uhvatio što snažniji zalet za odlučujući udar protiv Sovjetskog Saveza. Još u vreme pripremanja ofanzive na zapad, Hitler je 27. marta 1940. razgovarao sa svojim saradnicima o nameri da pokrene sve snage nacističke Nemačke u pohod protiv Sovjetskog Saveza.[50]

U trenutku velike pobede Vermahta i izbijanja njegovih divizija na ušće Some 20. maja, Hitler je, verujući da je i Britanija pred skorim padom, govorio svojim saradnicima o narednoj velikoj i odlučujućoj bici na istoku. Krajem maja i početkom juna 1940, u vreme kolapsa Francuske i povlačenje britanskog eskpedicionog korpusa preko Denkerka, u Vrhovnoj komandi Nemačke isticano je da je glavni neprijatelj Nemačke na istoku i da će uskoro otpočeti pripreme za uništenje tog neprijatelja.[51]

Neočekivano brzo savlađivanje velike francuske armije, i uspostavljanje nemačke dominacije na severu i jugoistoku Evrope izazvali su pojačanu zabrinutost u Moskvi. Sovjetski Savez je ostao još jedina nezavisna zemlja na evropskom kopnu, suočena sa višestruko uvećanom privrednom, oružanom, sirovinskom i drugom moći Nemačke, do koje je ona došla zahvaljujući upravo svojim osvajanjima ili dobijanjem političke i privredne dominacije u nizu satelitskih ili na silu priključenih zemalja. U takvim uslovima vlada Sovjetskog Saveza odlučila se na nešto aktivniju politiku radi priključivanja područja koja su ranije bila u sastavu Rusije, odnosno za politiku pomeranja svojih strategijskih granica što je moguće više prema zapadu i jugozapadu.

U vreme angažovanja nemačke oružane sile na zapadu, Sovjeti su, koristeći se ranije stečenim pozicijama u baltičkim zemljama Estoniji, Letoniji i Litvaniji, u junu 1940. godine ušli svojom vojskom u ove zemlje i pridobili ih za uključenje u zajednicu sovjetskih naroda.[52] Istovremeno je dato na znanje vladi Rumunije da će se tražiti povratak Besarabije, koja je raniie bila deo carske Rusije. Kralj Karol je odmah zatražio pomoć od Nemaca, ali Nemci nisu mogli da mu pruže podršku pošto su Besarabiju priznali kao sovjetsku zemlju u tajnom protokolu od 23. avgusta 1939, a delimično i zbog toga što su u to vreme gotovo sve svoje oružane snage bili angažovali na zapadu. Kada su Sovjeti i zvanično zatražili Besarabiju i

[50] D. M. Proektor, o. c. p. 129.

[51] D. M. Proektor, o. c. pp. 91 i 129. Šire: A. Hillgruber, *Hitlers, Strategie,* Frankfurt a/M 1965, p. 208.

[52] DASIP, AP, 1939, F-33 str. pov. br. 302 od 8. novembra 1939. Pismo MIP KJ str. pov. br. 2385/V od 16. oktobra 1939.

VOJNO-EKONOMSKI POTENCIJAL NEMAĆKE I EVROPSKIH ZEMALJA KOJE SU SLUŽILE NJENIM INTERESIMA POLOVINOM 1941*

P o k a z a t e l j i	Nemačka i Austrija	Saveznici i sateliti Nemačke	Okupirane zemlje	Ukupno	Povećanje u odnosu na potencijal Nemačke i Austrije
Površina u 1000 kv. km.	554	801	1922	3277	5,9 puta
Stanovništvo u milionima	76	78	129	283	3,7 „
Proizvodnja elektroenerg. u Mrd. kWč	52	15	43	110	2,1 „
Kameni ugalj mil. t	185	2	161	348	1,9 „
Gvozdena ruda mil. t	3,4	0,5	22,4	26,3	7,7 „
Proizvodnja bakra hilj. t	31	1	67	99	3,2 „
Boksit hilj. t	93	848	1176	2117	22,8 „
Nafta mil. t	0,5	8,7	0,8	10	20,0 „
Sirovo gvožđe mil. t	16,3	1,4	20,2	37,9	2,3 „
Čelik mil. t	20,0	3,2	20,4	43,6	2,2 „
Aluminij um hilj. t	131	23	64	218	1,7 „
Automobili hilj.	333	75	268	676	2,0 „
Zita mil. t 1931/35.	136	148	264	548	4,0 „
Goveda mil. kom.	22,9	15,3	45,4	83,6	3,7 „
Svinje mil. kom.	26,7	9,9	27,8	64,4	2,4 „
Vune hilj. t	19,6	59,7	59,4	138,7	7,1 „

*** Iz knjiga: D. Eichholtz, Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft, p. 223, i Ф. Т. Фомин, фашистская Германия во второй мировой войне, p. 275.**

severnu Bukovinu 26. juna 1940, Nemci su kralju Karolu mogli jedino da savetuju da ispuni sovjetski zahtev i da po svaku cenu izbegava oružani sukob sa Rusima.[53]

Berlin je žurio da što pre likvidira problem Besarabije i zbog mogućih sličnih zahteva od strane Mađarske.[54]

U Bukureštu su, adekvatno porastu nemačkog interesovanja za Rumuniju zbog nafte koja je bila sve neophodnija za vođenje rata, jačale one snage koje su nastojale da upravo koristeći vrednost nafte i sve jaču privrednu vezanost za Berlin osiguraju nemačku zaštitu Rumunije i cd Sovjeta i cd Mađara. Direktan rezultat ovakve orijentacije bilo je naglo oživljavanje rada Gvozdene garde i ubistvo predsednika vlade Kalineskua (Armand Cälinescu), pristalice politike laviranja između osovinskih i zapadnih sila.[55] Jedan od vidnih znakova napuštanja politike formalne neutralnosti i sve očiglednijeg vezivanja kralja Karola i njegovih saradnika za Rajh bilo je držanje rumunskih vlasti prema izbegličkoj vladi saveznice Poljske, koja je u drugom delu septembra jedno vreme boravila u Rumuniji. Da bi potvrdili vernost Berlinu, organi rumunskog režima su se vrlo hladno, u ponekim potezima i neprijateljski, ponašali prema Poljacima.[56] Jedna od glavnih briga kralja i njegovog režima postala su nastojanja da se ne dođe u sukob sa gardistima a preko njih i sa Nemcima.

U Berlinu su dobro znali da je oslonac Gvozdene garde u narodu slab, pa su ne proširujući svoju inače plodnu legalnu saradnju sa njom, nastojali da održe dobre odnose i sa zvaničnim režimom. Najvažnije je bilo da su Gvozdena garda i nacionalsocijalističke i fašističke snage oko nje i vlada zajedno sa kraljem bili protiv demokratskih snaga i pokreta u zemlji i protiv Sovjetskog Saveza u spoljnoj politici.[57]

Nezadovoljni odbijanjem Telekijeve vlade da mađarske trupe učestvuju u uništavanju Poljske u septembru 1939, Nemci su posle okupacije Poljske otvorenije gradili svoje veze u saradnji sa Rumunijom.

I Teleki je osećao opasnost od prejakog konfrontiranja malih zemalja u donjem Podunavlju, pa je pokazivao spremnost za nagodbu sa Rumunima. Još polovinom septembra 1939, u trenutku kada

[53] **W. L. Shirer, o. c. III, pp. 235—243.**

[54] **DASIP AP 1939, F-33, pisma MIP KJ str. pov. br. 2138/III od 30. septembra i 2384/XI od 16. oktobra 1939. godine; PA Büro St. S., Ungarn, Zabeleška bb. od 20. septembra 1939.**

[55] **DASIP AP 1939, F-31, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 619 od 23. septembra 1939. godine; PA Büro St. S. Rumänien, Bd. 1, Zabeleška na temelju izveštaja nemačkog Poslanstva iz Bukurešta, nr. 424 od 2. septembra 1939. Uporedi: М. Д. Ерещенко, *Королевская диктатура в Румынии 1938—1940, гг.* Москва 1979, p. 105.**

[56] **DASIP Amb A, 1939, F-33, pov. br. 299 od 8. novembra 1939, pismo MIP KJ str. pov. br. 2201/1 od 3. oktobra 1939.**

[57] **PA Büro ST S, Rumänien, Bd. 1. Foermanova zabeleška o razgovorima sa rumunskim ministrom Đigurtuom (Ion Gigurtu) bb. od 19. septembra 1939, i telegram nemačkog Poslanstva iz Bukurešta nr. 628 od 24. septembra 1939.**

je počeo da jenjava poljski otpor nemačkim trupama, vlada Mađarske je uputila u Bukurešt redigovan Projekat bilateralnog ugovora u vidu protokola o rešavanju problema mađarske manjine u Rumuni j. Ponuđeni ugovor, u kojem su traženi povoljni uslovi života i slobodnije negovanje nacionalne kulture Mađara u Rumuniji, nije rešavao stalno prisutni međudržavni problem, ali ga je ublažavao i pružao nešto povoljnije uslove za smirivanje odnosa između dve zemlje.

Vlada Rumunije, misleći da ima jače pozicije u Berlinu, odbila je ovaj predlog, nudeći svoj tekst ugovora u duhu već davno preživelih Bledskih sporazuma, u kojima je težište bacano na politiku izbegavanja upotrebe sile između dve zemlje, a manje je računa vođeno o položaju i sudbini nacionalnih manjina. Kruto držanje i jedne i druge vlade dovelo je ponovo do zaoštravanja mađarsko-rumunskih odnosa, koje je i vlada u Beogradu, svakako u interesu sopstvene bezbednosti i izbegavanja rata na ovom ćelom području, pokušavala da smiri.[58]

Posle uništavanja poljske države, Rumunija se našla na prvoj liniji nemačke ekspanzije i u nepovoljnom položaju, svakako najnepovoljnijem od svih zemalja na jugoistoku Evrope. Rat na zapadu nije pokazivao skori kraj i rešavanje evropskih problema. U Budimpešti je revanšistička histerija, podstrekivana vestima o progonima mađarske manjine u Transilvaniji, dobij ala masovnije oblike i podršku, preteći ratom između dve zemlje. Od strane Sovjeta iščekivao se zahtev za vraćanje Besarabije, a od Bugara je pretio zahtev da im se vrati južna Dobrudža.

U uslovima opšte napetosti i osećanja ugroženosti sa svih strana, u redovima rumunskih vladajućih krugova koji su se zalagali za politiku laviranja pojavile su se težnje da se još jednom pokuša stvoriti neka kombinacija južnoevropskih zemalja u kojoj bi se popravio položaj Rumunije. Odmah posle neuspešno završenih pokušaja britanske diplomatile u septembu i oktobru 1939. da se Bugarska uvuče u Balkanski sporazum i tako ojača antiosovinsko raspoloženje evropskog jugoistoka, krajem oktobra pojavila se u Bukureštu nova ideja o formiranju neutralnog bloka zemalja na jugoistoku Evrope.[59] Predlog koji je 30. oktobra zvanično podnela vlada Rumunije, sadržavao je zahteve za poštovanjem neutralnosti svih zemalja ovog regiona,

[58] **DASIP AP, 1939 F-31, pismo MIP KJ pov. br. 22589 od 16. oktobra, 22951 od 25. oktobra i str. pov. br. 2384/XI od 8. novembra 1939. godine; Ibid., LP, 1939, F-4 pismo MIP KJ str. pov. br. 1925/XI od 20. septembra 1939.**

[59] **2. Avramovski, *Pokušaj formiranja neutralnog bloka na Balkanu (septembar-decembar 1939)* u: VIG nr. 1/1970, pp. 153—171; Dopunjena verzija na engleskom *»Attempt to form a Neutral Bloc in the Balkans«* u: *Studia Balcanica* IV, Sofija 1971. Šire o ovom pitanju: E. Campus, *Der Balkan Block der neutralen (September 1939 — März 1940, Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx Univerzität,* Leipzig, 6. Jg. 1956/57, Heft 1. Leipzig 1957; И. Н. Чемпалов, *Политика англо-французского блока на Балканах в период „Странной войни“, Учение записки Уральского государственого Универзитета, Вып. 16 исторический,* Свердловск 1955; M. Tejchman, Balkànské, stàty v prvych mesicih druhé svetové války, u: Slovenské historické Studie X, Praha 1974.**

preuzimanje obaveza zemalja ovog regiona o uzajamnom izbegavanju sile i nenapadanju, zatim blagonaklonu neutralnost u slučaju rata neke od balkanskih zemalja sa trećom silom, normalizacija stanja na svim granicama, praksa stalne konsultacije diplomatija ovih zemalja
0 kretanjima u međunarodnoj politici, i učvršćivanje ekonomskih i drugih veza ovih zemalja međusobno.[60]

I pored toga što je predlog najviše bio usmeren u cilju obezbeđenja rumunskih granica, on je sadržavao i elemente privremenog smirivanja odnosa i šire, i bio je sačinjen tako da bi ga mogle prihvatiti i one zemlje ovog regiona pred kojima su stajale izvesne prepreke za prihvatanje ovakve opšte akcije. Bile su to Turska, koja je od 18. oktobra bila vezana ugovorom o uzajamnoj pomoći sa Britanijom i Francuskom, i Mađarska i Bugarska, kojima je prihvatanje neutralnosti moglo da postane kočnica u ostvarenjima njihovih teritorijalnih zahteva.

Jedan od glavnih ciljeva neutralnog bloka bio je pokušaj Rumuna da obezbede neutralnost Mađara i Bugara ukoliko dođe do zapleta u njihovim odnosima sa SSSR zbog Besarabije, ali ni jedna od ovih zemalja nije ni pomišljala da prihvati takvu politiku jer su
1 one želele da upravo koristeći teškoće Rumuna postave zahteve za dobijanje delova Rumunije u kojima su živeli njihovi sunarodnici, pripadnici manjina.

Predlog je u takvoj formi imao osnovne preduslove da naiđe na interesovanje kod svih velikih sila, jer je na prvom mestu isticao neutralnost i napore usmerene protiv ratnih pretnji, što su iz raznih interesa želele, barem u tom trenutku, i sve velike sile. Za sprečavanje sukoba na ovom području bila je naročito zainteresovana Nemačka, koja je svoju oružanu pesnicu bila usmerila prema glavnom zadatku toga vremena — pripremama za uništavanje zapadnih sila, i kojoj zapleti na ovom području nisu išli u račun, jer je bila na dobrom putu da privrednom i političkom ekspanzijom pridobije potpuno za sebe celo ovo područje. Rumunski državnici su se posebno trudili da pridobiju za svoj poduhvat Nemačku, koju su označavali kao jedinu snagu koja ih može zaštititi od sovjetske opasnosti.[81]

Da bi se neutralisali otpori ideji za stvaranje ovog bloka u Budimpešti i Sofiji, u njegovo članstvo je predložena i Italija, koja je još uvek zadržala izvestan uticaj na vladaj uće vrhove u obe ove zemlje.

Ideja za stvaranje ovog bloka u sve zamršenijem spletu protivrečnosti među balkanskim zemljama, a isto tako i među velikim silama, nailazila je od samog početka na prepreke i otpore. Svaka od

[60] **DASIP Amb. A, 1939 F-33, pov. br. 310 od 8. novembra 1939, pismo MIP KJ str. pov. br. 2580/1 od 1. novembra 1939; DGFP D, 8, nr. 329, pp. 378——379 i 358, pp. 410—411.**

[61] **PA pol. IV 333 Rumänien 1, Bd. 2, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 5965 IA 4 od 4. novembra 1939. Sire: Ibid., Büro St. S. telegrami Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 876 od 18. 906, od 25. i 917, od 28. novembra 1939. godine; Д. Сирков, *Външната политика на България 1938——1941,* София 1979, pp. 181—182.**

zemalja bila je spremna da prihvati u bloku ono što je njoj koristilo, ali je odbacivala ono što je moglo da doprinese prestižu njenih suparnica.

Smatrajući da je Turska glavni ključ za pridobijanje zapadnih sila i zemalja Balkanskog sporazuma, projekat neutralnog bloka jugoistočnoevropskih zemalja prvo je saopšten Turcima. Odmah su o tome iz Ankare bile obaveštene Britanija i Francuska. Britanci su, očekujući kroz ostvarenje neutralnog bloka povoljnije uslove za jačanje protivosovinskog raspoloženja na ovom području, prihvatili ideju bloka i izrazili čak spremnost da pomognu ostvarivanju ove zamisli.[62]

Francuska vlada je bila za neutralni blok u kojem bi se našla rešenja za smirivanje na Balkanu na bazi barem privremenih rešenja međudržavnih teritorijalnih sporova između Mađarske i Rumunije, Bugarske i Rumunije, Grčke i Bugarske, itd., ali nije odobravala ideju da u taj blok uđe jedna velika sila, prema podnetom projektu — Italija, jer bi s tim blok izgubio svoj neutralni karakter i postao oruđe u rukama te sile. Posle objašnjenja da je to jedini način da se pridobiju za ideju bloka Mađarska i Bugarska, francuska vlada je prećutno podržala ideju bloka, ali se nije želela aktivno uključivati u njegovo stvaranje.*[53]

Musolini je prihvatio ponudu da u blok uđe Italija, tražeći u njemu dominantnu ulogu uz nameru da blok bude usmeren na slabljenje uticaja na jugoistoku ostalih velikih sila, na prvom mestu SSSR-a, zatim Britanije i Francuske. Uz to su u Rimu iskreno sumnjali da će velike sile pristati na takvu kombinaciju i da će se moći naći putevi za privremena i kompromisna rešenja sporova među malim zemljama ovog regiona, posebno između Rumunije i njenih suseda koji zahtevaju ispravke granica.[64]

Ideja neutralnog bloka ipak će naići na najveće prepreke među samim zemljama i narodima ovog regiona. Bugarska i Mađarska, iako još nisu bile ni dobile zvanično predlog o uključivanju u neutralni blok, istupile su protiv njegovog stvaranja jer je on po mišljenju vlada ovih dveju zemalja bio u osnovi uperen protiv njih i njihovih teritorijalnih zahteva.

I saveznici Rumunije, članovi Balkanskog sporazuma Grčka i Jugoslavija, nisu bili oduševljeni ovom idejom. Vlada Grčke dugo je odlagala da se izjasni, čekajući razvoj događaja i formulisanje stavova drugih zemalja. Ona je smatrala da je uz dobru volju dovoljan Balkanski sporazum da se bori za mir na Balkanu, i plašila se da je

62 DASIP Amb. A, 1939. F-33, pismo MIP KJ str. pov. br. 2739/1 i 2748 od 15. novembra 1939. godine. Ibid., LP 1939. F-I/5 pismo MIP KJ str. pov. br. 2771/XI od 16. novembra 1939.

63 DASIP LP 1939 F-I/5. telegram MIP KJ — Jugoslovenskom poslanstvu u Londonu str. pov. br. 2716 od 13. novembra 1939.

64 DASIP LP 1939, F-31, pismo MIP KJ pov. br. 24922 od 11. novembra, 25128/1 od 13. novembra 1939; Ibid., telegrami Jugoslovenskog poslanstva iz Ankare str. pov. br. 344 od 3. decembra, 348 od 5. decembra i pov. br. 979 od 31. decembra.

nova kombinacija u koju je trebala biti uključena i sredozemna sila Italija ne uvuče u kakve nove balkanske ili šire zaplete.[65]

Vlada Jugoslavije je od početka sumnjala da se može nešto postići kroz ovu novu kombinaciju uz nepremostive protivrečnosti interesa velikih sila na Balkanu, kao i s obzirom na mnoštvo nerešenih pitanja među samim zemljama i narodima ovog regiona Evrope, posebno ukazujući na teritorijalne sporove između Rumunije i Mađarske i između Rumunije i Bugarske.[66]

Nas posebno interesuje držanje Nemačke u ovom pokušaju rumunske vlade da suzbijanjem namera i težnji svojih suseda ojača i osigura svoje sopstvene pozičije. Sama ideja o konzerviranju postojećih odnosa na jugoistoku Evrope u vreme kada se Hitler pripremao za veliku ofanzivu na zapadu bila je privlačna, pa čak ako bi se ta ideja ostvarila uz prećutnu i indirektnu kompromisnu saradnju sa protivničkim zemljama. Ali čim se osetilo da bi u kreiranju bloka došla do jačeg izraza britanska uloga, Nemci su istupili protiv njega.[67]

U svom odgovoru na memorandum turske vlade, nemački ministar inostranih poslova Ribentrop je 21. novembra 1939. istakao da je predlog neutralnog bloka pun nelogičnosti i protivrečnosti, da je ideja usmerena protiv zemalja koje žele menjanje stare političke karte na jugoistoku Evrope, prvenstveno protiv Mađarske i Bugarske. Ribentrop iznosi zaključak da je do ostvarenja takvog bloka nemoguće doći u praksi jer ga nikad neće prihvatiti dve pomenute zemlje pošto je usmeren direktno protiv njih i njihovih namera u spoljnoj politici. Izneto je mišljenje da je on neostvraljiv i zbog činjenice da ga propagira Turska, koja je svojim paktom o uzajamnoj pomoći sa zapadnim zemljama izgubila status neutralne zemlje. Zbog svega toga i aktivnog podržavanja ovoga plana od strane zapadnih sila, Berlin je prema ideji neutralnog bloka zauzeo negativan stav iako ga je predložila zemlja prijateljski opredeljena prema Nemačkoj, Rumunija.[68]

Negativan stav Nemačke, Mađarske i Bugarske, uz slabu ili nikakvu podršku ostalih zemalja jugoistočne Evrope, bili su glavni razlozi što je projekat rumunskog ministra inostranih poslova Gafenkua o neutralnom bloku na području jugoistočne Evrope krajem novembra i u decembru 1939. konačno bio odbačen i propao.

[65] **DASIP Amb. A, 1939, F-33 pismo MIP KJ str. pov. br. 2643 od 7. novembre 1939. Ibid., izveštaj atašea za štampu iz Atine pov. br. 296 od 13. novembra 1939.**

[66] **DASIP, LP F-I/5 pov. br. 1927. od 25. novembra 1939, pismo MIP KJ str. pov. br. 2771 od 16. novembra 1939. godine; 2. Avramovski, *Pokušaj formiranja neutralnog bloka,* pp. 176—178.**

[67] **DASIP Amb. A, 1939, F-33, pismo MIP KJ str. pov. br. 2393 od 10. novembra 1939; Sire: Büro St. S, Rumänien, Bd. 1, telegram Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 834 od 6. novembra 1939; DGFP D 8, nr. 354, pp. 404——405, 358, pp. 410—411.**

[68] **PA Büro St. S, Türkei Bd. 1, Telegram AA. Nemačkoj ambasadi u Ankari nr. 446 od 21. novembra 1939.**

Krajem 1939. i početkom 1940. godine u nastojanjima i politici Nemačke na jugoistoku Evrope predstavljali su prepreku sve zaoštreniji odnosi između vlada Mađarske i Rumunije. Bilo je to u suprotnosti sa težnjama Nemačke da u vreme pripremanja ofanzive na zapadu ima mirne i stabilne prilike u zemljama jugoistočne Evrope, gde je ona već imala ostvarenu privrednu i političku dominaciju. Da bi zaustavila proširivanje ovih zapleta, naročito između dve u to doba najznačajnije zemlje, koje su bile u procesu potpunog savlađivanja, odnosno dobijanja za najpotpuniju saradnju sa silama osovine, Berlin je morao da pojača svoj rad, privredne i druge veze i da koristi usluge svoje saveznice Italije, kojoj je u vreme njenih priprema za udar preko Balkana bio u ovom regionu potreban mir. Nemci su ove indiskretne ili direktne usluge Italijana vešto koristili. Samo nekoliko dana posle posete visoke mađarske delegacije Italiji, gde je bilo razgovora i o učvršćenju nemačko-mađarskih odnosa, Nemci su 12. januara 1940. uspeli da dobiju nov trgovinski sporazum kojim su mađarska privreda i njene sirovine bile još više potčinjene interesima i potrebama Rajha.[69] Polovinom januara uspešno su radili mešoviti odbori vlada Nemačke i Mađarske, u kojima se uz ostale oblike saradnje u privredi, kulturi, politici itd. razgovaralo i o vojnoj saradnjii.[70]

Pokušaji Nemaca da utiču na popustljivost Mađara prema Rumunima ipak nisu dali željene rezultate, isto tako kao ni nastojanja Italijana u Budumpešti i Bukureštu.[71] Sve što se uspelo postići bilo je obećanje mađarske vlade da neće preduzimati prema Rumunima nikakve oružane poduhvate, čak ni u slučaju zapleta rumunsko-sovjetskih odnosa oko Besarabije, pod jednim uslovom — da se popravi položaj mađarske manjine u Rumuniji.[72] Na sednici mađarske vlade održanoj polovinom januara 1940, predsednik Teleki uz podršku većeg dela vlade odbacio je plan Generalštaba mađarske vojske da se u slučaju ratnog sukoba između SSSR i Rumunije u vezi sa Besarabijom upute u Transilvaniju mađarske trupe [73]

Nemačka diplomati ja nije ništa manje bila angažovana u Bukureštu, jer je Rumunija postala jedna od najznačajnijih malih zemalja u politici i planovima Rajha u Evropi. I u Bukureštu je u januaru 1940. osnovan ured za nemačko-rumunsku ekonomsku saradnju. Samo u toku prva tri meseca 1940. na temelju postojećih trgovinskih

[69] **V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941,* p. 355.**

[70] **DASIP NAV T-120, rol-1161, sn. 468130-468138, pribeleške sa sednica nemačko-mađarskog odbora održane od 4—16. januara 1940.**

[71] **DASIP Amb. A, 1940, F-34, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Ankare pov. br. 12 od 10. januara 1940; *Allianz Hitler — Horthy — Mussolini,* nr. 79 pp. 250—255.**

[72] **DASIP Amb. A. 1940. F-35, telegram MIP KJ str. pov. br. 106 od 13. januara 1940; PA Büro St. S, Ungarn, Bd. 1. telegram Nemačkog poslanstva iz Budimpešte nr. 29, od 11. januara 1940.**

[73] **DASIP Amb. A, 1940 F-35, pov. br. 157 od 9. februara 1940, pismo MIP KJ pov. br. 976/III od 16. januara 1940, godine. Ibid., NAV T-120, Rol-1161, sn. 468144-468145, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Budimpešte od 3. februara 1940.**

i privrednih ugovora osnovana su u Rumuniji 42 mešovita nemačko--rumunska preduzeća, kojima je bio glavni cilj izvlačenje rumunskih privrednih bogatstava za potrebe nemačke oružane sile.[74]

Odluke stalnog saveta Balkanskog sporazuma od februara 1940, donesene pod uticaj em prozapadno opredeljenih snaga na Balkanu, indirektno su doprinosile i jačanju pozicija Nemaca u Rumuniji. Vlade u Beogradu, Atini i Ankari su, kao i Nemci, bili za kompromise Rumunije sa Mađarima i Bugarima radi stabilizacije prilika na ovom području Evrope, ali su zbog bojaznosti da ne padne kraljev režim i ne dođe do poremećaja u zemlji, naročito »komunističkog ustanka«, prihvatili rumunski stav unet u kominike savetovanja da će Balkanski sporazum nastojati da svaka od njegovih članica očuva nacionalnu teritoriju, što je bilo direktno upućeno protiv mađarskih zahteva prema Transilvaniji.[75]

Obećana podrška zemalja Balkanskog sporazuma radi očuvanja celovitosti Rumunije, koju je u novim uslovima bilo nemoguće očuvati, bazirala se na pogrešnim proračunima vlada ovih zemalja i u odnosima među balkanskim zemljama a i u pogledu predviđanja kretanja u evropskim okvirima. Vlade ovih zemalja, imajući u vidu trenutna opredeljenja velikih sila, verovaie su da je mir na jugoistoku obezbeđen bar za jedan period jer su za održavanje postojećeg stanja bile zainteresovane velike sile. Računalo se, ako i dođe do ratnih sukoba, oni će se odigrati na drugim područjima i evropski jugoistok biće pošteđen. Osnovni preduslov za ovo bilo je sprečavanje zaoštravanja odnosa i sukoba među zemljama i narodima ovog regiona. Radi toga činjeni su napori i za spasavanje Rumunije, koja se ne samo u spoljnoj već i u svojoj unutarnjoj politici nalazila na ivici opšte krize. U jesen 1939. u Bukureštu su se menjale vlade za vladom, dok je svu vlast u rukama imao dvor i pre zvaničnog proglašavanja i zavođenja diktature kralja Karola krajem 1939. godine.[76]

[74] **PA Büro des St. S, Rumänien, Bd. 1, SD-Meldung bb. od 15. januara 1940, pp. 524—527; DASIP Amb. A, 1940, F-35, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare pov. br. 98 od 20. januara 1940; Б. М. Колкер, Й. Э. Левит, Внешняя *политика Румынии и румыно-советские отношения (сентябрь 1939 — —июнь 1941),* skraćeno Колкер, Левит, *Внешная политика...* Москва 1971. PP- 7—75; M. Д. Ерещенко, *Королевская диктатура в Румынии,* p. 108.**

[7]= **DASIP Amb. A, 1940, F-35, pisma MIP KJ str. pov. br. 382/XI od 6. februara, i 425/XI od 17. februara 1940.**

[76] **Posle ubistva predsednika vlade Kalineskua (Armand Kalinesku) za kratko su se izmenjala još tri predsednika, general Argešanu (Gheorghe Argesanu) 21. septembra 1939, general Arđetojanu (Constantin Argetoianu) 28. septembra 1939, i Tataresku (Gheorghe Tatarescu) 24. novembra 1939. U ovo vreme radi odmazde za ubistvo Kalineskua na hiljade članova fašističke gvozdene garde je poubijano ili strpano u zatvore ili koncentracione logore zajedno sa komunistima, Jevrejima i demokratski operdeljenim građanima. Ovim rigoroznim merama kraljevska diktatura se još više izolovala i stvorila sebi jake neprijateljske tabore i na desnici i na levici u koje su se uključivali i razočarani slojevi iz građanskih partija. Zajedno sa nestašicom namirnica, svakodnevnim poskupljivanjem i drugim nerešenim pitanjima ovo je sve više produbljivalo krizu diktature kralja Karola u Rumuniji. Siri podaci o ovome: DASIP Amb. A, 1940, F-34, pov. br. 402 od 19. marta 1940, F-34, pov. br. 402 od 19. marta 1940, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Bukurešta pov. br. 89 od 12. februara 1940; PRO FO-371/24887 War General, R-3236/5/67, izveštaj britanskog poslanstva iz Bukurešta od 8. marta 1940.**

Ü vreme koncentracije snažne nemačke armije na zapadu u prdleće 1940, rastao je i značaj jugoistočne Evrope a naročito Rumunije za Nemačku. Prilikom sastanka Hitlera i Musolinija na Breneru 18. marta 1940, značajno mesto su zauzeli razgovori o stanju na ovom području i o njihovim namerama radi obezbedenja evropskog jugoistoka za sile osovine. Hitler je radi definitivnog pridobijanja Musolinija za ulazak u rat bio formalno spreman da Italij anima prepusti okupaciju Jugoslavije.[77]

Ipak, razvoj događaja je dokazao da je to bilo samo na rečima, jer je Hitler na vreme otkrio da Musolini nema i neće imati hrabrosti da udari na Jugoslaviju.

Ne samo Hitlerovi agenti, već i dobri poznavaoci prilika na Balkanu iz prijateljskih zemalja zaključivali su da bi se Jugosloveni, među njima i nacionalno ugnjeteni narodi Hrvati, Slovenici i drugi, jedinstveno i odvažno oduprli italijanskoj vojsci i da je Musolini zaustavio svoje trupe posle iskrcavanja u Albaniji ne iz milosti prema Jugoslovenima, već od straha da tamo ne doživi poraz.[78]

Musolini je obećao Hitleru da će stupiti u rat na zapadu na strani Nemačke kad njene trupe zadaju presudni udarac, a po povratku u Rim nastavio bi sa pretnjama Jugoslaviji, ali nameravajući da to uradi samo ako u Jugoslaviji dođe do unutrašnjih nereda i njegova pobeda bude sigurno zagarantovana.[79]

U vreme sve žešćeg pomorskog rata u proleće 1940. došlo je do još jačih konfrontiranja protivničkih blokova i na području jugoistoka. Britanci su početkom aprila doneli odluku da na jugoistoku povedu protiv Nemaca privredni rat sa zadatkom da zaustave nemačku privrednu a zatim i političku i vojnu ekspanziju u ovom smeru. U vezi s tim u Britanskom ministarstvu inostranih poslova održano je 10. aprila 1940. savetovanje diplomatskih predstavnika Britanije u zemljama jugoistočne Evrope.[80]

Odmah je usledila protivmera nemačke diplomatije na ovom području. Pažnja se posvećuje sprečavanju sukoba na Balkanu, naročito u rej onima mogućih zapleta između Rumuna i Mađara i Italij ana i Jugoslovena. Davana su tajna obećanja svim zemljama sa čvrstom namerom da se u odgovarajućem trenutku vodi jedino nemačka politika. Tako je Mađarima preporučivano da se ne upuštaju u zaoštravanje odnosa sa Rumunima, uz obećanje da će se spor sa Rumunijom rešiti u mađarsku korist kad za to sazru uslovi. U Budimpešti su povero vali Hitleru, jer su i u praksi pokušavali da smire svoje latentno zaoštrene odnose sa Rumunima oko Transilvanije. Mađarski ministar inostranih poslova Caki govoreći u Budimpešti 15. marta 1940. sa

77 DDI IX, 3, nr. 578, pp. 503—507.

78 DASIP Amb. A, 1940, F-35, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 767 od 8. maja 1940.

79 pro FO 371/24889, General, R-5193/5/67, 19. april 1940, o nemačkim namerama na Balkanu i mogućnostima suprotstavljanja istima; *Tajni arhivi grofa Ciana.. .* pp. 377—382.

so PRO FO 371/24393 R-4679/61/67, zapisnik sa sednice od 10. aprila 1940.

?i*

rumunskim poslanikom Kruceskuom (Radu Crutzescu) istakao je potrebu razumevanja između dve zemlje zbog ratne opasnosti koja može da se prenese i na područje evropskog jugoistoka.[81]

I Italijani su, plašeći se sukoba u Podunavlju i komplikacija koje bi se negativno odrazile na privredne veze sa ovim regionom, uticali na smirivanje odnosa između Mađara i Rumuna. Za vreme Telekijeve posete Rimu krajem marta 1940. Italijani su preporučivali Mađarima samo mirno rešavanje transilvanskog problema ukazujući da bi rat naneo štetu i silama osovine i ovim dvema zemljama koje su prijateljski vezane za sile osovine.[82]

Po povratku Telekija u Budimpeštu Nemci su od njega zatražili novi veliki ustupak, prevoz nemačkih trupa preko Mađarske ukoliko se ukaže potreba njihovog prebacivanja u Rumuniju. Ovo je još više pogoršavalo položaj Telekija i njegovih istomišljenika, koji su nastojali da uz saradnju sa silama osovine ostvare teritorajlne zahteve mađarske buržoazije i istovremeno uz oslonac na probritanske snage u Mađarskoj i u susednim neutralnim zemljama sačuvaju svoje veze i sa zapadnim silama. No pošto su te snage u susednim zemljama uporedo sa rastom nemačke moći slabile, on je morao da popušta, pa je ovoga puta pristao da otvori svoje komunikacije za prevoz nemačkih trupa samo pod uslovom da Rumunija bude ugrožena od Sovjetskog Saveza.[83]

Posle ovoga pristanka Teleki je, smatrajući da se Hitler ne odnosi prema Mađarskoj kao prema savezniku, predložio 17. aprila tajne pregovore Nemačke, Mađarske i Rumunije na kojima bi se govorilo o odnosima triju zemalja.[84] Šutnja u Berlinu na Telekijev predlog bila je indirektna opomena Mađarima da se ne drže visoko, da je Mađarskoj mesto među malim zemljama Evrope koje su pozvane da slušaju i služe veliki nemački Rajh. Hitlerov negativan odgovor Telekiju nije slučajno usledio 14. maja 1940, u vreme kada su nemačke oklopne armije nezadrživo uništavale francusku odbranu i prodirale preko severne Francuske. Ne želeći da se nateže sa nepopustljivim protivnicima koje bi bilo teško savetima pomiriti, Hitler je obećao razgovore kad za to nastupi odgovarajuće vreme.[85]

[81] **DASIP Amb. A, 1940, F-35, pov. br. 540 od 5. aprila 1940, pismo MIP KJ pov. br. 7285/III M-52 od 21. marta 1940.**

[82] ***Allianz Hitler-Horthy-Mussolini.*** **.. nr. 80, pp. 255—257, Više o tome: DASIP Amb. A, 1940, pisma MIP KJ str. pov. br. 989/11 od 1. aprila i pov. br. 9009/III, 1-49 od 9. aprila 1940. godine; PRO FO 371/24887 R-4207/5/67, izveštaj Britanske ambasade iz Rima o razgovorima sa Telekijem, od 28. marta 1940; ADAP D, 9, nr. 40 pp. 53—54.**

[83] ***Allianz Hitler-Horthy-Mussolini...*** **nr. 81, pp. 257—260 i 82, pp. 260——262; A. Hillgruber, *Hitler, König, Carol und Marschall Antonescu,* Wiesbaden, pp. 68—69. Sire o ovom: PRO FO 371/24889 General, R-5540, 5800 i 5801/5^67, izveštaji o planovima i namerama Nemaca na jugoistoku Evrope od 27. i 29. aprila i 2. maja 1940.**

[84] ***Allianz Hitler-Horthy-Mussolini,*** **nr. 83, p. 262; Halder, o. c. I, p. 265.**

[85] ***Allianz Hitler-Horthy-Mussolini,*** **nr. 84 pp. 263—264; ADAP D, 9, nr. 271 pp. 304—305.**

Nemačke pobede na zapadu, konačno stupanje Musolinija u rat na strani Nemačke, kao i sve osornij i otvoreniji pronacistički elementi u Mađarskoj suzili su manevarski prostor Telekiju i njegovim privrženicima koji su priželjkivali izvestan obim samostalnosti mađarske politike u srednjoj Evropi. Teleki i njegovi saradnici morali su prihvatati ono što im je nudio Hitler, radeći protiv nacističkih namera i politike samo do jedne granice, granice njihove tolerancije.[86]

Razvoj događaja na zapadu i uspon Nemačke moći uticao je na sve bržu orijentaciju rumunskih vladajućih krugova prema Nemačkoj. Prvo je došlo do punog zaokreta kraljevog režima prema ranijem glavnom protivniku i suparniku za vlast u Rumuniji, Gvozdenoj gardi. U drugoj polovini marta iz rumunskih zatvora je pušteno 786 gardista. Počeo je povratak i izbeglica članova Gvozdene garde i pripreme za dolazak njenog vođe Horija Sime iz Nemačke (Sima Horia) i njihovo uključivanje u organe režima. Nemačkoj nacionalnoj manjini i njenim nacističkim udruženjima pružaju se posebne povlastice i uslovi delovanja.[87]

Pokušaji zapadnih sila da angažovanjem svojih pristalica u Rumuniji zaustave dalju infiltraciju nemačkog uticaj a nisu dali značajnije rezultate. Vlada Turske uz podršku zapadnih sila pokušala je da nagovori kralja Karola da pristupi rešavanju spoljnopolitičkih problema smirivanjem prvo odnosa sa Bugarskom i tako doprinese jačanju unutarnjeg stanja, ali u tome nije uspela. Kralj i grupa oko njega radije su srljali u opštu propast nego da prihate komprimisna rešenja radi stvaranja uslova za opstanak rumunske samostalnosti.[88]

Ni ogromna materijalna ulaganja radi jačanja antiosovinskog raspoloženja u Rumuniji nisu dala odgovarajući efekat. Britanci su, na primer, uspeli da zakupe veći deo plovnih objekata za prevoz robe Dunavom da bi omeli i poremetili izvoz robe i sirovina iz Rumunije u Nemačku, ali su Nemci uz podršku režima i svojih mnogobrojnih saradnika, uspeli da nađu mogućnosti za nesmetan izvoz iz Rumunije.[89]

U vreme nemačke invazije na severu Evrope, Britanci su počeli da pripremaju svoje punktove u Rumuniji za izvođenje sabotaža i diverzija, naročito na važnim komunikacijama, u rudnicima i preduzećima. Zahvaljujući podršci režima i rumunskih obaveštajnih organa, ove akcije su Nemci uglavnom uspeli da osujete. Propala je i naj-

[86] **Sire o ovome, ADAP D, 9, nr. 284 pp. 320—323, 250, p. 283, 281 p. 316, 321 p. 361, 325 p. 363, 385 p. 424; Vuk Vinaver o. c. pp. 370—371.**

[87] **DASIP Amb. A, 1940, F-34, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 8972-1 od 29. aprila 1940; Documen Center Berlin, Arhiv SS AA Kult. A nr. 1818 G II, problemi u vezi sa regrutovanjem Folksdojčera iz Rumunije u SS trupe, 23. januara 1940; Колкер, Левит, o. c. pp. 82—84.**

[88] **PRO FO 371/24887, General, R-3537/5/67, izveštaj Britanskog poslanstva iz Bukurešta od 14. marta 1940; ADAP D, 9, nr. 33, pp. 48—49.**

и DASIP Amb. A, 1940, F-34, pismo MIP KJ pov. br. 8275/1 od 4. aprila 1940. Sire o ovom; PRO FO 31/24896, General, R-4703 od 12. aprila 1940, FO--371/24889, R-5565/5/67 od 29. aprila i FO 371/24893, R-6188/61/67 od 21. maja 1940, izveštaji o stanju na Balkanu; ADAP D, 9, 21 pp. 33—34, i 23 p. 35.

značajnija akcija za zaprečavanje Đerdapskog tesnaca radi prekida ovog važnog saobraćajnog i izvoznog vodenog puta za Nemačku. Uz saradnju sa obaveštajnom službom Kraljevine Jugoslavije ova akcija je otkrivena; brodovi napunjeni cementom i šljunkom čijim je potapanjem trebalo zatvoriti Gvozdena vrata u Đerdapu zaplenjeni su i diverzija je onemogućena.[90]

Rumunski kralj Karol, koji se ranije svojim laviranjem između osovinskih i zapadnih sila i progonima nacističkih pristalica u zemlji više puta zamerio Hitleru, počeo je pokazivati naklonost prema Nemačkoj u nameri da spase svoje pozicije u zemlji makar u ulozi nemačkog satelina i Hitlerovog poslušnika. Polovinom aprila 1940. Karol i njegovi saradnici su izjavili da je Nemačka vodeća sila u Podunavlju i da više nijedna sila nije u stanju da je istisne sa tog područja. Ističući uverenje da je u interesu Rajha opstanak rumunske države, Karol je izjavio da želi jaku i nepobedivu Nemačku koja bi štitila i budućnost rumunske države.[91]

Osovinske vođe u Rimu i Berlinu nisu verovaie Karolu, ali vreme za definitivni obračun sa njim još nije bilo nastupilo. Obrnuto, korišćena je dobra volja kralja i njegove vlade pa su proširivane privredna, kulturna i druga saradnja, svakako na štetu slabije strane Rumunije. Novi trgovinski ugovori potpisani u aprilu 1940. značili su bezmalo potpuno privredno vezivanje Rumunije za Nemačku. Izvoz nafte u Nemačku je iz meseca u mesec rastao na štetu izvoza u druge zemlje: u maju 130.000 tona, u junu 150.000 tona, u julu 170.000tona i u avgustu 1940. čak 190.000 tona.[92]

Verujući da je najpersektivniji oslonac na Berlin, kralj Karol je pokušavao da i drugim gestovima popravi svoj položaj kod Nemaca. Tako je 19. maja 1940. primio iz emigracije šefa Gvozdene garde Horija Simu i njegove saradnike, koji su samo pola godine ranije organizovali ubistvo predsednika rumunske vlade Kalineskua. Karol je uz to objavio amnestiju svih ranije proganjanih članova Gvozdene garde i počeo da prima njene rukovodioce u državne organe.[93] Morao je početi da se oslobađa i nekih svojih saradnika koji su se do tada bili deklarisali kao protivnici Gvozdene garde i .pristalice saradnje sa zapadnim silama. Morao je otići d ministar inostranih poslova Gafenku, na čije mesto dolazi prijatelj Nemačke Džigurtu (Ion Gigurtu).[94]

Za vreme pobedonosnog pohoda nemačke oružane sile na zapad, Karol nastoji da istakne privrženost Rumunije Rajhu. Novi predsed-

[90] **ADAP D, 9, nr. 27 pp. 41—42, 116, pp. 134—135. Šire o ovom pitanju: H. Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1940—1945, Bericht eines fliegenden Diplomaten,* Berlin 1957, pp. 43—44; E. Barker, *Britanska politika na Balkanu u II svetskom ratu* (prevod s engleskog), Zagreb 1978. pp. 50—53.**

91 ADAP D, 9, nr. 117 pp. 136—137; E. Barker, o. c. pp. 82—83.

[92] **PA Büro St. S. Rumänien, Bd. 2, Teig. Nemačkog poslanstva izBukurešta nr. 557 od 20. aprila 1940.**

[93] ADAP D, 9, nr. 316, pp. 354—356 i 428, pp. 464—465.

[94] **DASIP Amb. A, 1940, F-34, str. pov. br. 1047 od 15. juna 1940, pismo MIP KJ str. pov. br. 1847 od 8. juna 1940.**

nik vlade Tataresku u razgovorima sa nemačkim poslanikom u Bukureštu obećavao je Nemcima najveću naklonost uz molbu da se oni založe za očuvanje rumunske države. Reljefno je opisao krizu rumunske samostalnosti tih dana jugoslovenski ambasador u Bukureštu: »Rumuni nude Nemačkoj sve moguće kako bi se zaboravila prošlost i kako bi se zainteresovali za sudbinu Rumunije. Nemačka niti prima niti odbija te ponude, tj. prima one koje su joj ovog časa korisne, na primer isporuku sirovina, postupak sa nemačkom manjinom, itd«.[95]

S obzirom na značaj Mađarske, koju je takođe trebalo potpuno pridobiti za službu Rajhu, i na činjenicu da je Rumunija na putu da postane najposlušniji satelit, Nemci se nisu žurili u pružanju znakova dobre volje kralju Karolu. Svakako da su korišćene usluge pokolebanih vodećih vrhova u Rumuniji i u spoljnoj politici. Predsednik Tataresku je uporno agitovao kod saveznice iz Balkanskog sporazuma — Turske da se ne upliće u rat na strani Britanije i da tako navlači ratni požar i na balkansko područje, već da razvija saradnju sa pobedničkom Nemačkom.[96] Vladajuća klika u Bukureštu, koja je donedavna odbijala da učini i najmanje teritorijalne ustupke u interesu stabilizacije svoga sopstvenog položaja, sada je, udovoljavajući diktatu Berlina, izražavala spremnost na pregovore sa svojim susedima radi rešavanja teritorijalnih problema u duhu preporuka iz Berlina.[97]

Sovjetska vlada, procenivši da su za to nastale povoljne prilike, najavila je 20. juna 1940. svoju odluku da zatraži od Rumunije vraćanje Besarabije i južne Bukovine. Vlada Rumunije u toku toga dana uputila je u Berlin dva alarmantna telegrama i zatražila da je Nemci zaštite.[98]

Da bi u praksi pokazao da Rumunija ide putem nacionalsocijalizma, kralj Karol je 21. juna naredio raspuštanje »Fronta nacionalnog preporoda«, koji je trebalo da bude glavni stub njegove diktature, i izdao dekret o stvaranju totalitarne nacionalističke partije »Partija rada«, koja je imala organizacionu i ideološku strukturu sličnu Nacionalsocijalističkoj partiji, u koju su ušli i Gvozdena garda i ostale proosovinske partije i grupe u Rumuniji. Posle dva dana uveo je u rumunsku vladu na položaj podsekretara vođu Gvozdene garde Horija Simu."

Glavna preokupacija kralja i rumunske vlade u ovim danima u spoljnoj i unutarnjoj politici bilo je širenje antisovjetizma u zemlji i pridobijanje Nemaca za konfrontiranje protiv Sovjetskog Saveza.

95 DASIP Amb. A, 1940, F-34, pov. br. 1152 od 7. decembra 1940, cirkularno pismo MIP KJ pov. br. 17036 I, od 25. juna 1940; ADAP D, 8, nr. 345, pp. 382—383, 346, pp. 383—385 i 364 p. 404.

96 DASIP Amb. A, 1940, F-34, telegrami MIP KJ str. pov. br. 1898 i 2007 od 25. novembra 1940.

97 ADAP, D, 9, nr. 393, p. 430.

98 ADAP, D, 9, nr. 515, pp. 542—543 i nr. 516, pp. 543—544.

99 Колкер, Левит, o. c. pp. 106—107; E. Barker, o. c. pp. 82—86.

U takvim uslovima, Sovjeti su 26. juna postavili rumunskoj vladi zahtev da im se vrate Besarabija i deo Bukovine. Mnogobrojne molbe iz Bukurešta Berlinu za pomoć i zaštitu Besarabije i dela Bukovine od Sovjeta nisu mogle biti spunjene iz više razloga. Nemci su u tajnom dodatku ugovora o nenapadanju od 23. avgusta 1939. dali svoju saglasnost da se Besarabija vrati Sovjetskom Savezu. Iako se to u vreme sklapanja ugovora smatralo kao taktički potez, u ovom trenutku Nemci nisu mogli da pruže odgovarajuću zaštitu jer su sve svoje snage bili angažovali na zapadu. U takvim prilikama njima je išlo u prilog mirno rešavanje spora, čak i uz ustupanje spornih teritorija SSSR-u, pre nego da dođe do sukoba između Rumunije i Sovjetskog Saveza, u koji bi se odmah uključili i susedni narodi podeljeni u različite tabore, što nije bilo u saglasnosti sa strateškim zamislima nemačkog prodora i zaposedanja celog jugoistoka Evrope.[100]

Bili su to razlozi zbog kojih se Nemci nisu smeli angažovati u pružanju pomoći Rumuniji i radi kojih su se već bili pomirili sa vraćanjem ovih područja Sovjetskom Savezu. Jedino su pokušali da smanje prostor koji je trebalo da bude vraćen Sovjetima. Odmah po zvaničnom upoznavanju Berlina preko ambasade u Moskvi Šulenburga, 22. juna, da će vlada SSSR tražiti od Rumunije vraćanje Besarabije i severne Bukovine. Nemci su se suprotstavili ustupanju Bukovine, o kojoj nije bilo reči u tajnom dodatku ugovora od 23. avgusta 1939. godine. Ipak ostalo je na nivou običnog neslaganja, jer Nemcima nije išlo u prilog zaoštravanje odnosa na ovom području, već obrnuto, želeli su da ovaj spor bude što brže rešen. Da bi izbegli i smanjili sumnje Sovjetskog Saveza u buduće nemačke namere prema Rumuniji, i ovde je podvučeno da Nemačka nema na području ove zemlje nikakve druge interese osim privrednih i zaštite nemačke nacionalne manjine, koja je brojno jaka u Rumuniji.[101]

Kada je stigao i zvanični zahtev sovjetske vlade da se Sovjetskom Savezu vrate Besarabija i severna Bukovina, kralj Karol i predsednik vlade posredstvom svoga poslanika u Berlinu i nemačkog u Bukureštu pokušali su da zainteresuju Nemačku za pružanje zaštite, ukazujući na opasnost od sličnih zahteva od strane Mađarske i Bugarske i uništavanja Rumunije, što ne bi odgovaralo ni interesima Rajha. Ukazivano je na značaj postojanja Rumunije radi zaštite i nemačkih i rumunskih interesa na donjem Dunavu, posebno u odbrani od »opasnosti« komunizma.[102]

[100] **Ibid., PA U. St. S. Südosten I. Telegram AA — Nemačkom poslanstvu u Bukureštu, nr. 738 od 26. juna 1940.**

[101] **ADAP D, 10, nr. 4, pp. 3—4, 8, pp. 6—8, 10, 9—10, 12 pp. 11—12; U. St. S. Südosten I, telegram RAM Nemačkoj ambasadi u Rimu i u Moskvi nr. 1074 od 25. juna 1940.**

юз ADAP, D, 10, nr. 19, pp. 17—18, 31, pp. 26—27, 29, pp. 24—25; Колкер, Левит, о. с. pp. 108—109.

Odgovori iz nemačkog Ministarstva inostranih poslova bili su negativni, štaviše, najavljivali su neminovnost rešavanja teritorijalnih sporova Rumunije i sa Mađarima i Bugarima.[103]

Kralj Karol je još jednom rekonstrukcijom vlade i uvođenjem novih prijatelja Nemačke u nju 26. juna pokušao da deluje na čvršći stav Nemačke prema Sovjetskom Savezu. Nemci su se pravdali da ne mogu ništa da preduzmu zbog svoga angažovanja na zapadu, i Krunski savet, koji je zasedao 27. juna, glasao je za ustupanje teritorije koju su Sovjeti tražili.[104]

Kad je video da se u pogledu Besarabije i Bukovine ne može ništa učiniti, Karol je pokušao da izvuče obećanje od Nemaca u pogledu budućih zahteva Mađarske i Bugarske. Nemogućnost da od Nemaca i u ovom pogledu dobije neko optimističko obećanje razbesnela je Karola, posle čega je došlo do sukoba između njega i nemačkog poslanika u Bukureštu Fabricijusa.[105] Usledio je otvoren odgovor iz Berlina da kralj Karol mora da plati dug za svoju neiskrenu politiku prema Nemačkoj koju je lično vodio poslednjih nekoliko godina. Ribentrop je podsetio Karola da je vlada Rumunije, između ostalog, bila prihvatila garancije zapadnih sila koje su bile uperene direktno protiv Nemačke. Otvoreno je najavljeno da će Karol imati još problema i da će morati da čini ustupke i Mađarima i Bugarima.[106]

Odmah po vestima da se Sovjeti pripremaju da zaposednu Besarabiju i severnu Bukovinu, Berlin je naredio evakuaciju oko 100.000 Nemaca sa područja koje su tražili Sovjeti, od kojih se znatan broj već bio uključio u rad za Hitlerovu Nemačku.[107]

Sovjetske trupe su prešle sovjetsko-rumunsku granicu 28. juna i bez otpora brzo zaposele Besarabiju u površini od oko 44.000 kvadratnih kilometara i severnu Bukovinu u površini od oko 5.000 kvadratnih kilometara, sa oko 3,750.000 stanovnika [108]

Dok su sovjetski listovi obaveštavali svet o maršu jedinica Crvene armije kroz gradove i sela Besarabije i Bukovine i o svečanom dočeku sovjetskih vojnika, nemački nacisti doneli su definitivno odluku o pripremanju pohoda na istok.[109]

юз рд и. St. S, Südosten I, zabeleška o razgovoru sa rumunskim poslanikom u Berlinu, nr. 499 od 29. juna 1940.

104 ADAP D, 10, nr. 19, pp. 17—18, 28, p. 24, 31, pp. 26—27 i 67, pp. 57—61; Колкер, Левит, o. c. pp. 109—110.

юз ADAP D, 10, nr. 33, pp. 28—29, 31 pp. 26—27.

i°6 Ibid., nr. 34, pp. 29—30. Sire: nr. 36, pp. 31—32,42, p. 36, 44, pp. 39—40; A. Hilgruber, o. c. pp. 70—75.

107 ADAP, D, 10 nr. 50 pp. 43—44.

108 **pa U. St. S, Südosten II, 58, Bd. 1, statistički podaci ostanovništvu u Rumuniji; J. Rothschild, *East Central Europe betweenn two World War,* London 1977. pp. 281—284.**

i°9 Колкер, Левит, o. c. p. 112.

3. DRUGA BEĆKA ARBITRAŽA

Kriza režima u Rumuniji krajem juna 1940. otkrivala je povoljne mogućnosti i mađarskoj vladi da postavi zahtev rešavanje pitanja Transilvanije, u kojoj su živeli izmešano Rumuni i Mađari, a koja je od Trijanonskog mirovnog ugovora bila u sastavu Rumunije.

Pod terminom Transilvanija u to vreme podrazumevalo se šire područje severozapadne Rumunije, u koje su ulazili područje istorijske Transilvanije, čiji je centralni deo nazivan i Sedmograde »Siebenbürgen« odnosno »Ardeal«, zatim istočni Banat i Maramureš (Maramures), nastanjeni u to vreme sa nešto oko 5,500.000 stanovnika. Ova područja su kroz istoriju prapadala raznim zemljama i gospodarima a najduže su i svojim najvećim delom bila uključena u sastav mađarskih zemalja i rumunskih kneževina, što je ostavilo iza sebe izmešano stanovništvo, razne uticaje kultura i religija. Uzimajući ovu teritoriju u celini, naj zastupljeni je je bilo rumunsko stanovništvo, ali su u pograničnim delovima i na severu Transilvanije u mnogim regionima činili većinu i pripadnici mađarskog naroda. Prema raznim statistikama toga vremena, koje se ne slažu, na ovim područjima u Rumuniji je živelo oko 1,400.000 pripadnika mađarskog naroda.[110]

Imajući u vidu broj Mađara i polazeći od istorijskog prava, mađarska buržoazija je isticala pretenzije na celo ovo podružje koje je tada podvođeno pod termin Transilvanija. Već sutradan po predaji sovjetskog zahteva 27. juna, mađarski poslanik u Berlinu Stojaji posetio je nemačko Ministarstvo inostranih poslova i po nalogu svoje vlade tražio odobrenje od Nemačke da mađarska vlada uputi zahtev vladi Rumunije da joj ustupi delove Transilvanije na koje »po istorijskom i nacionalnom pravu« pretenduje Mađarska. Sličan zahtev Berlinu su uputili i iz Sofije u vezi sa Dobrudžom. Bilo je to isuviše opasno s obzirom na zaoštrenost rumunsko-sovjetskih odnosa. U nemačkom Ministarstvu preporučili su Stojaju da se Mađari primire dok se ne raščisti situacija na zapadu.[111]

Sutradan, 28. juna, u vreme prelaska jedinica Crvene armije u Besarabiju, nemački poslanik u Budimpešti dva puta je pozivan u mađarsko Ministarstvo inostranih poslova. U jutarnjem razgovoru ministar Caki je, prvo ukazujući na »opasnost« od sovjetskog upada u Ttransilvaniju i komunističkog ustanka u celoj Rumuniji, što bi navodno ugrozilo i mađarske interese, najavio intervenciju za koju su već bile naređene pripreme. U vreme popodnevnog razgovora Caki je promenio taktiku, nudio je korišćenje mađarskih železnica i drugih komunikacija i vidova transporta za prebacivanje nemačkih trupa za Rumuniju uz saglasnost da Nemci, ukoliko to žele, mogu prilikom ovoga transporta koristiti svoj personal. Obećavano je ispu-

[110] **J. Rothschild, o. c. pp. 281—284; *Istorija Vengrii,* Moskva 1972. Ill, pp. 334—335; G. Juhasz, o. c. pp. 172—177.**

Hl ADAP D, 10 nr. 37, p. 32, 38, p. 33,

njavanje nemačkih preporuka i želja u odnosima sa drugim južnoevropskim zemljama i narodima.[112]

Ne gubeći ni jednog dana, vlada Mađarske je 29. juna predala Klodiusu, specijalnom nemačkom izaslaniku za Jugoistok, paket zahteva prema Rumuniji. Traženo je da se odobri ulazak mađarskih trupa u Transilvaniju, a kao podloga i opravdanje ovakvog zahteva navedeni su višestruki razlozi. Uz podvlačenje istorijskog prava istaknut je etnografski razlog, tvrdilo se da na spornom području živi oko 1,700.000 Mađara, što se nije slagalo sa zvaničnim rumunskim statistikama.[113] Potreba hitne intervencije mađarske vojske i ovde je opravdavana akutnom opasnošću od opšte krize u Rumuniji i navodnom komunističkom i sovjetskom opasnošću. Traženi su odobrenje i podrška mađarskoj intervenciji kako bi se izbegli zapleti i uz pomoć sila osovine izvršilo mirno rešenje teritorijalnog spora između dve prema Nemačkoj prijateljske zemlje.[114]

112 DASIP, NAV T-120, Rol-707 sn. 332510-332512, telegram Nemačkog poslanstva iz Budimpešte od 28. juna 1940; ADAP D, 10, nr. 43, pp. 37—39 i 55, pp. 47—48.

из J. Rothschild u citiranom delu na str. 284 daje podatke da je u 1940. godini živelo na području Transilvanije, rumunskog dela Banata i u Marmarešu oko 5.548.000 stanovnika i da je u celoj Rumuniji u to vreme bilo oko 1.426.000 Mađara. Nemci u svojim statističkim podacima za 1940. navode da u Transilvaniji ima 1,852.719 Rumuna, naprama 934.642 Mađara. U rumunskom delu Banata 511.083 Rumuna prema 97.839 Mađara i u Marmarešu 844.078 Rumuna prema 320.795 Mađara — Podaci, PA U. St. S, Südosten II, Bd. 2, statistički podaci o stanovništvu u Rumuniji. Uporedi: PRO FO 371/24985 R-7406/246/37, Pregledi kretanja stanovništva na području Rumunije od 30. avgusta 1940, i iz knjige: *Transilvanija und the Hungarian — rumunian Problem, a Symposium, Florida 1979,* **p. 20.**

O mađarsko-rumunskim odnosima u to vreme i uplitanju Nemačke i drugih zemalja u te odnose šire vidi: E. Campus, Tratativele diplomatice in prejama dictatului de la Viena (Aprilie — august 1940) u: Studii Rev. Istorie, Bucaresti, X, 1957, 3, pp. 167—195; Isti autor: *Die Hitlerfasistische Infiltration Rumäniens 1939—1940,* **u:** *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft,* **Jg. 5/1957. pp. 213—228; V. Moisuc, Diplomazia Romanei si problema apararii suveranitatii si independtei nationale in perioada martie 1938 — mai 1940, Bucurest, 1971; T. Bunescu, Lupta poporului román impotriva. Dictatului fascist de la Viena (August 1940) Bucaresti 1971; S. Manuila,** *The Vienna Award and its demographichal Consequences,* **Bucarest, 1945; G. Gacencu,** *Vorspiel zum Krieg im Osten. Vom Moskauer Abkommen (21. august 1939) bis zum Ausbruch der Feinseligkeiten im Rusland (22. juni 1941),* **Zürich 1944; A. Cretzianu,** *The Lost Opportunity (On Rumania and the Balkans 1939—1945)* **London 1957. godine; L Tilkovsczky,** *Volksdeutsche Bewegung und ungarische Nationalitätenpolitik (1938—1941) Acta Historica,* **XII, Budapest 1962, nr. 1-2 pp. 59—111 i 3-4 pp. 319—346; Isti autor,** *Revizio es nemzetisegpolitika Magyar orszdgon (1939—1941)* **Budapest; G. Forgarsi,** *Die Rolle Siebenbürgens im Wirtschaftsleben Ungarns und Ungarisches Wirtschafts — Jahrbuch 1941,* **Budapest 1941, pp. 33—50; Н И. Лебедев,** ***Румыния в годи второй мировой войны.*** **Москва 1961; А. И. Пушкаш.** ***Венгрия во второй мировой войне,*** **Москва 1963; А. А. Шевяков,** ***Экономическая и военно-политическая агресия германского империализма в Румынии,*** **Кишнев 1963; M. Broszat,** *Deutschland — Ungarn — Rumänien. Entwiecklung und Grundfaktoren nationalsozialistische Hegemoniäl — und Bundnispolitik 1938—1941,* **u:** *Historische Zeitschrift,* **bd, 206/1968. pp. 46—53; H. Neubacher,** *Sonderauftrag Südost 1940—1945.* **Gettingen 1956.**

[114] PA U. St. S, Südosten I, Izveštaj Klodiusa iz Budimpešte, bb. od 29. juna 1940; DASIP NAV T-120 Rol-1161 sn 468154-468169; G. Juhasz, o. c. pp. 172—177,

I pored opšte negativnosti ovih zapleta na donjem Podunavlju za nemačku politiku, obraćanje i jedne i druge strane Nemcima za pomoć i arbitražu pružalo je Berlinu mogućnosti da se preuzimanjem uloge glavnog sudije osigura i učvrsti nemačko apsolutno prisustvo na području obe sporne zemlje. Kako smo već napomenuli, u vreme mađarskih obraćanja Berlinu vršena je slična akcija iz Bukurešta radi pridobijanja Hitlera za rumunsku stranu. Iz Rumunije su nudili Nemcima još više nego Mađari, jer su Rumuni bili direktno ugroženi. U vreme opšte pometnje u organima režima u Bukureštu zatražena je 27. juna 1940. nemačka zaštita i garancija rumunskih granica posle rešavanja sporova po presudi sila osovine. Hitler je prihvatio ponuđenu ulogu sudije u sporu, ali je pri tome vodio računa jedino o svojim osvajačkim interesima. Simpatije i razumevanja manjkalo je posebno za Karola, kome je Hitler sa velikim zadovoljstvom vraćao milo za drago i to u višestrukoj meri. U pismu koje je uputio kralju Karolu 29. juna, bio je veoma škrt u obećanjima i milosti prema ugroženom suverenu, ali je zato još jednom Karola podsetio na njegove prozapadnjačke grehe.'[115]

Prikupljanje mađarskih divizija prema rumunskoj granici u Transilvaniji i širenje ratne psihoze na italijansko-jugoslovenskoj granici u nastojanjima da se i na jednoj i na drugoj strani lovi u mutnom, pobudili su Hitlera da se direktno i bez odlaganja uključi u suzbijanju izvora zaoštravanje i širenja ratne psihoze tamo gde to njemu nije išlo u račun. Rumunija više nije predstavljala snagu jer je bila oslabljena i unutar i izvana, ali je opasnost zapleta pretila od strane Mađarske, koja je nalazila podršku kod Italijana i čiji je Generalštab uporno želeo sukob oko Transilvanije. Ukazale su se potrebe da se odgovori na pomenuto Telekijevo pismo koje je u Berlin stiglo davno — još 19. aprila i da se izrazi saglasnost i potreba sastanka na najvišem nivou između Nemačke i Mađarske, svakako u Berlinu.[116] Ovaj susret, uz dva susreta na najvišem nivou sa Italijanima u prvoj polovini jula i susretom sa predstavnicima Rumunije koja je već igrala drugostepenu ulogu, imali su za cilj da otklone opasnost od ratnog zapleta između Mađarske i Rumunije i eventualno između Italije i Jugoslavije.[117]

Rumunija je bila otpisana u pogledu njene oružane moći, unutarnje kohezije kao države i posebno kao režim koji je bio sa svih strana nagrizen i uzdrman, dok je u privrednom pogledu i dalje ona bila za Nemačku po značaju na jednom od prvih mesta. Rastrojstvo kraljeve diktature uslovljavalo je sve ponizniji stav i kralja Karola i novih rekonstruisanih vlada koje su sve odreda jedini izlaz i spas iz teške unutarnje i spoljnopolitičke situacije sagledavali u razumevanju i milosti Berlina, koji je bio glavni vinovnik ove traume rumunske državne zajednice. Kralj, generalitet okrnjene rumunske oružane sile i novi ministri takmičili su se u dodvoravanju Berlinu.

[115] **Hadler, o. c. II, p. 21; ADAP D, 10, nr. 56, pp. 48—49.**

116 ADAP, D, 10, nr. 63, pp. 55—56.

117 Büro St. S, Ungarn, Bd. 2, telegram Nemačkog poslanstva iz Budimpešte, nr. 413 od 1. jula 1940; V. Vinaver, Jugoslavija i Mađarska... p. 374.

Kralj je prvog jula 1940. odbacio garancije Britanaca uz izjavu da je saradnja Rumunije i zapadnih sila zauvek završena. Ukazujući na opasnost da Britanci, uz korišćenje svojih pristalica, izvođenjem diverzija ugroze vitalne privredne centre i sirovinske izvore, vlada Rumunije je pozvala Nemačku da se direktno angažuje na tlu Rumunije, radi čega je predloženo da se u Rumuniju uputi vojna misija koja bi pripremila i sprovela u život vojnu saradnju dveju zemalja i armija.[118]

Učestali incidenti na mađarsko-rumunskoj granici i sve veće nestrpljenje mađarske vojske koja se nalazila koncentrisana prema Transilvaniji, pojačavali su bojazan u Berlinu da bi na ovom području mogao da se zapali ratni požar, pa su Nemci 2. jula 1940. uputili oštriju opomenu Mađarima da se ne igrju sa opasnošću koja bi dovela, po njihovom ubeđenju, do uplitanja Sovjetskog Saveza, Jugoslavije i drugih zemalja, i zapleta koji bi najviše škodili samoj Mađarskoj. Nezadovoljni ovom opomenom Berlina, u Budimpešti su ponovo pokušavali da molbama i ponudama usluga pridobiju Berlin za ograničenu interevenciju mađarskih trupa u delovima Transilvanije gde Mađari čine većinu. Traženo je odobrenje za intervenciju u posebnim okolnostima: u slučaju većeg masakra mađarske manjine u Transilvaniji, u slučaju prevrata i komunističke pobune, u slučaju pokušaja Crvene armije da pređe u predele Transilvanije, i u slučaju pokušaja rumunskih vlasti da u zapadnim predelima Transilvanije naseljavaju rumunske izbeglice koje se povlače iz Besarabije i južne Bukovine. Ali Hitler se nije dao navući na igru sa vatrom i nije prihvatio ni ove ublažene predloge o ograničenoj intervenciji mađarske vojske u Transilvaniji.[119]

Ranije pomenuta ponuda vlade Rumunije o slanju vojne misije i uspostavljanju vojne saradnje između dve zemlje na tlu Rumunije, dnače očekivana u datim uslovima, naišla je na pozitivan prijem u Berlinu. Pre nego što bi došlo do početka ispunjavanja ovoga poduhvata, Hitler je želeo da dobije i neka druga obećanja od kralja Karola i njegovih saradnika. Tražena je izjava o njihovoj spremnosti da se na miran način i uz ustupanje određenih teritorija pristane na rešenje mađarsko-rumunskog i bugarsko-rumunskog spora. Postavljeno je i jedno jasno opredeljeno pitanje bez odgovora na koje Nemci nisu hteli da se angažuju u Budimpešti i Sofiji, a to je: da li je Rumunija spremna da ustupi ovim svojim susedima one predele u kojima pripadnici tih naroda čine većinu stanovništva? Uporedo sa slanjem ovog pitanja Rumunima, nemačko Ministarstvo je uputilo pismo u Budimpeštu u kojem je traženo od mađarske vlade da se ne upušta u opasne zaplete prema Rumuniji dok sile osovine ne nađu odgovarajuće rešenje, koje će sigurno imati u viidu interese Mađarske i koje će odgovarati i samim Mađarima.[120]

118 **ADAP, D,** 10, **nr. 68 pp. 61—62, 69 pp. 62—63, 75 pp. 70—71, 28 pp. 72—73, 80 p. 75.**

из ADAP, D, 10, nr. 81 p. 76, 94 pp. 86—87; PA U. St. S, Südost I, 57, telegram RAM Nemačkom poslanstvu u Budimpešti nr. 422 od 3. jula 1940.

120 ADAP, D, 10, nr. 104, pp. 96—97 i 105, pp. 97—98.

Iz Budimpešte, gde su procenjivali da su sile osovine više naklonjene Mađarima, stigao je istoga dana u Berlin odgovor da se prihvata odlaganje akcije, ali je istaknut zahtev za predaju Mađarskoj gotovo celog spornog područja severno od reke Mureš sa gradovima Alba Julija i Sigišoara (Sighi§oara), koji se nalaze duboko u Rumuniji. Da bi ovaj zahtev lakše prošao u Berlinu, dato je objašnjenje da vlade Jugoslavije i Sovjetskog Saveza odobravaju zahteve Mađarske da joj se vrati Transilvanija.[121]

Na Hitlerovo pismo od 4. jula stigao je iz Bukurešta odgovor već 5. jula u kojem je prihvaćeno mirno rešavanje teritorijalnih sporova sa Mađarskom i Bugarskom uz izražavanje nade da će Hitler zaštititi rumunske interese.[122] Kralj Karol je u interesu pridobijanja Berlina ponovo izvršio rekonstrukciju vlade, čisteći iz nje sve one koji su bar malo naginjali na protivnemačku stranu i dovodeći na njeno čelo još izrazitijeg nemačkog prijatelja Džigurtu.[123]

Pripremajući se za važne razgovore sa Mađarima, na kojima je trebalo definitivno odrediti do koje se granice mogu činiti ustupci Mađarima u njihovom sporu sa Rumunima, Hitler je 7. jula vodio prethodne razgovore sa izaslanikom Musolini ja, ministrom inostranih poslova Italije grofom Canom. Jedan od glavnih zadataka, pored ujednačavanja stavova dveju osovinskih sila u mađarsko-rumunskom sporu, bilo je odvraćanje Italije od zaoštravanja odnosa sa Jugoslavijom. S obzirom na ubeđenja Italijana da je Jugoslavija zbog unutarnjih kriza na ivici raspada, postojala je mogućnost da oni namerno izazovu incidente i dovedu do rata koji ne bi išao u prilog Nemcima, čak ni u slučaju da Italijani pobede, jer bi u tom slučaju Nemačka morala, i de facto, da izgubi svoj uticaj u Jugoslaviji. Zapleti u marađsko-rumunskim odnosima i ulazak Sovjeta u Besarabiju bili su razlozi na kojima je Hitler vršio otupljivanje italijanske ratobornosti. Pretpostavke koje je iznosio Hitler u vezi sa razvojem događaja, ukoliko bi došlo do italijansko-jugoslovenskog sukoba, imale su osnove. Čim bi došlo do napada Italijana na Jugoslaviju, došlo bi do proširenja sukoba između Rumuna i Mađara, posle čega bi po Hitlerovom ubeđenju krenuli i Sovjeti. Hitler je iznosio da je i držanje Bugarske nejasno, jer je u njoj jak uticaj komunista i slovenofila, a pozicije kralja Borisa su slabe. Formirani antiitalijanski odnosno antinemački tabor dobio bi punu podršku Britanaca, i tako bi se na području jugoistočne Evrope stvorili teški zapleti. Sve ovo pričanje bilo je usmereno ka jednom cilju, da se Musolini odvrati od komplikovanja odnosa sa Jugoslavijom, čija je vlada ubrzanim hodom uvodila nestabilni jugoslovenski brod u luku nemačkog Rajha. Da sve to ne izgledalo providno, Hitler je obećao i preporučio da se u povoljnijem trenutku kada bude uništena Britanija i kada unutrašnja kriza bude još jača likvidira Jugoslavija i njena dalja sudbina u potpunosti odredi voljom Italijana.[124]

121 ADAP D, 10, nr. 107, p. 99 i 119, p. 110.
122 ADAP D, 10, nr. 123, pp. 114—115.
123 Колкер, Левит, o. c. p. 119.
124 ADAP D, 10, nr. 129 pp. 123—129; DASIP Amb. A. 1940. F-35 teleg. MIP KJ str. pov. br. 2260 od 17. jula 1940, *Tajni arhivi grofa Ciana,* pp. 394—398.

Koristeći se vesto stvarnim i izmišljenim argumentima, Hitler je uspeo da odvrati Italijane od eventualnih zapleta na Balkanu i da Musolinija pridobije za zajedničku politiku u rešavanju mađarsko--rumunskcg spora. U rešavanju ovoga spora morala je da bude odlučujuća volja sila osovine i spor je morao biti rešen u duhu ciljeva i potreba osovinske politike na jugoistoku Evrope. Još za vreme boravka Cana u Berlinu pozvan je mađarski predsednik vlade Pai Teleki sa svojim ministrom inostranih poslova Čakijem sa zadatkom da im se definitivno odredi granica do koje mogu ići u svojim pretenzijama prema Rumuniji.

Na sastanku na najvišem nivou između predstavnika tri zemlje mađarskoj vladi su upućene oštre kritike, posebno njenim pretnjama vojskom i zveckanje oružjem na rumunskoj granici. Ovu igru sa oružjem Hitler je pokušao da predstavi kao igru sa sopstvenom propašću Mađarske, jer je smatrao da bi u direktnom izoliranom sukobu rumunska vojska bez mešanja drugih zemalja bila jača od mađarske. Ali poenta nije bila u tome već u komplikacijama koje bi uslovio mađarski napad na Rumuniju, uplitanje niza malih susednih zemalja, zatim velikih zemalja i raspaljivanje požara svetskog rata na području jugoistočne Evrope u kojem bi Mađari sve izgubili. Mađarskim državnicima je saopšteno da je vlada Rumunije izrazila spremnost da mirnim pregovorima reši teritorijalni spor sa Mađarskom uz poštovanje preporuke i saveta sila osovine. Telekiju i Čakiju nije pružena prilika da duže učestvuju u dijalogu sa Hitlerom, koji se i ovde pretvarao u Hitlerov monolog i pretnje, i ostalo im je da se zahvale za usluge silama osovine u nastojanjima da se reše teritorijalni zahtevi Mađarske.[125]

Vesti o putu mađarskih državnika u Berlin izazvali su još veću pometnju i strepnje u Bukureštu. Brzo su povučeni novi potezi radi pridobijanja Nemačke. Vlada u Bukureštu je objavila da Rumunija napušta Društvo naroda i proglašava nevažećim sve njegove paktove, zavedena je kontrola nad mešovitim rumunsko-britanskim društvima i nad preduzećima koja su bila pod uticaj em britanskog kapitala, zatim je sledilo zaplenjivanje iznajmljenih britanskih brodova i niz drugih poteza koji su bili usmereni radi jačanja nemačkog prisustva na tlu Rumunije. Kralj Karol je 12. jula preko nemačkog vojnog atašea u Bukuruštu intervenisao da se požuri u Berlinu sa slanjem nemačke vojne misije radi reorganizacije i jačanja rumunske armije u duhu nemačke vojne organizacije i njenih političkih opredeljenja.[126]

Hitler je u to vreme već imao jasno izgrađenu koncepciju rešavanja mađarsko-rumunskog spora. Pored niza drugih činilaca, mađarska strana je imala prednost i zbog bojazni da bi je svojim jačim zastupanjima mogla pridobiti Italija na svoju stranu. Rumuni, ugroženi sa svih strana i zbog opšte krize političkog režima u zemlji, bili su ionako potpuno vezani za Nemačku.

[125] ***Allianz Hitler-Horthy-Mussolini,*** **nr. 88, pp. 270; ADAP D, 10, nr. 146, pp. 148—151.**

[126] **ADAP, D, 10, nr. 161, p. 165 i 196, p. 211; Колкер, Левит, o. c. p. 119.**

Hitleru je preostalo još samo da pokuša da pripremi svoje pristalice u Bukureštu na veliku žrtvu koju im je on dosuđivao. U opširnom i neuobičajeno ljubaznom pismu upućenom kralju Karolu i rumunskoj vladi, dominirala su ova njegova nastojanja. Objašnjavao je da su teritorijalne žrtve koje će morati Rumuni da čine prema Mađarima i Bugarima ipak manje zlo od rata u kojem bi Rumunija i ostale zemlje daleko više izgubile. I ovde je Hitler dvoličnо isticao da Nemačka nema nikakve teritorijalne ili druge namere na prostoru jugoistoka i da ga u smirivanju sukoba među narodima ovoga regiona vuče samo težnja za mirom i napretkom ovih naroda i zemalja. Da bi bilo što ubedljiviji, najavio je, ukoliko to žele zemlje jugoistočne Evrope, da se potpuno povuče iz ovih problema i distancira od svega žrtvujući i tako neophodnu sirovinu kakva je rumunska nafta i razvijena privredna saradnja sa svim zemljama ovog regiona. Hitler je dobro znao da su pronemački opredeljeni članovi rumunske vlade sve drugo mogli pre da prihvate nego tobožnje povlačenje Nemačke, jer je ona bila njihov jedini oslonac u zavođenju tiranije nad sopstvenim narodom i stvarni osolnac u do kraja nestabilnom položaju proosovinske Rumunije u međunarodnim odnosima.[127]

Nemački nacisti su uspeli, taktizirajući i ukazujući na razne opasnosti, da potpuno pridobiju i Rumune i Mađare i da im se predstave kao jedini mogući zaštitnik i sudija obeju strana.

Naglo jačanje nemačkih pozicija u Budimpešti i Bukureštu, Hitler je u vreme pripremanja arbitraže koristio za produbljivanje veza i za jačanje saradnje u svim oblastima sa obe zemlje. Koristeći se blagonaklonošću Budimpešte, naročito posle datih obećanja da će se više podržavati u sporu mađarska strana, zaključen je u julu novi trgovinski sporazum, koji je privredno potpuno vezivao Mađarsku za Treći Rajh. Mađari su ustupili Nemcima pravo na istraživanje i eksploataciju nafte u Panonskoj niziji, obećano je usmeravanje mađarske poljoprivredne proizvodnje u skladu sa potrebama nemačkog uvoza, utvrđeni su novi odnosi platnog kursa na štetu Mađarske, itd.[128]

Prilikom definitivnog raspravljanja o rešenju spora sa Mađarima proosovinski orijentisan predsednik rumunske vlade Džigurta i ministar inostranih poslova Manoilesku (Mihai Manoilescu) su 26. jula u Berghofu imali malo prilike da izlažu svoje stavove i uglavnom su morali da slušaju Hitlerova gledišta i zahteve. I ovde je on Ponavljao ono o gresima kralja Karola i ranijih rumunskih vlada i o opasnostima pred kojima bi se Rumunija zajedno sa susednim Zemljama našla da sile osovine nisu osujetile ratni sukob. I ovde su se i Hitler i njegov ministar inostranih poslova Ribentrop zaklinjali da na jugoistoku nemaju drugih interesa sem privredne saradnje u Nastojanju da se ovaj region spase od unutarnje i spoljne »komunističke opasnosti«. I jedna i druga strana je govorila i o slovenskoj

127 ADAP, D, 10, nr. 171 pp. 179—181; Колкер, Левит, o. c. pp. 120—123.
128 ADAP, D, 10, nr. 194, pp. 208—209 i 218 pp. 234—235.

opasnosti koja može da potekne i iz Sovjetskog Saveza i iz Jugoslavije i Bugarske.

Posle uvodnih uopštenih razgovora, predstavnici Rumunije su pokušali da dokuče nemačke namere u pogledu obima i krajnjih granica njihove podrške mađarskim zahtevima. Ali, Hitler se nije izjašnjavao, jer je znao da bi preterani zahtevi koje su iznosili Mađari na sastanku od 10. jula do kraja pokolebali Rumune. Šutnja i odlaganje moglo je da doprinese lakšem primanju udarca. Da bi sagovornike navukli na izjašnjenje, Rumuni su počeli sami da nude svoje cifre, nastojeći da opovrgnu mađarske satističke podatke da u Transilvaniji živi 1,664.000 Mađara. Pošto nisu uspeli da dobiju od Nemaca izjavu o namerama Mađara i o njihovim obećanjima datim Mađarima, predstavnici Rumunije su predložili svoj program. Suprotno svim ranijim odbijanjima da se uopšte diskutuje o rešavanju problema nacionalnih manjina u Rumuniji, ovoga puta pritisnuti raznim problemima i nedaćama i u zemlji i spolja, Džigurtu i Manoilesku su predložili realan plan ustupanja Mađarskoj delova Transilvanije u kojima Mađari čine većinu uz vođenje računa da podjednak broj Rumuna ostane u Mađarskoj i Mađara u Rumuniji, posle čega bi se izvršila nesmetana razmena stanovništva po principu »duša za dušu«.

Na pitanje Hitlera, koliki bi po proračunu rumunske vlade bio prostor koji bi Rumunija ustupila Mađarima, Manoilesku je odgovorio da bi to bilo nešto oko 14.000 kvadratnih kilometara. Pošto je to bilo daleko manje nego su nedavno Mađari tražili pred njim, on nije htio da se izjašnjava, glumeći držanje potpuno nezainteresovane strane. Izrazio je spremnost da pomogne samo ako se dve strane sporazumeju, odnosno da se distancira ukoliko Mađari i Rumuni ne nađu međusobno puteve sporazuma. Posle ove opomene predsednik rumunske vlade i ministar inostranih poslova zaključili su da je najbolje da ponude Hitleru da posreduje uz obavezu da će poslušati njegovu odluku. Jedan od razloga za ovakav korak bila je izjava Hitlerova da se ne može nikako prihatiti mađarski zahtev za obnavljanje istočnih granica zemalja Svetog Stefana.[129]

Rumunska delegacija je pravo iz Berghofa krenula u Italiju sa namerom da utiče na Musolinija da pomogne Rumunima u rešavanju spora sa Mađarskom. Džigurtu i Manoilesku su pokušali u Rimu da utiču na Musolinija koristeći se sovjetskom i slovenskom opasnošću, pred kojom je navodno najugroženija Rumunija kao predstraža romanskog sveta i novog poretka na donjem Dunavu. Musolini nije bio obdaren opreznošću kojom je raspolagao Hitler i taktičkom umešnošću, i otvoreno je izjavio pred gostima iz Bukurešta da će Rumunija morati da učini velike teritorijalne ustupke i Mađarima i Bugarima, ali da će to novoj Rumuniji takođe koristiti jer će kao čisto

[129] **A. Hillgruber, *Staatsmäner und Diplomaten bei Hitler. Vertraurliche Aufzeichnungen mit Vertreteren des Auslandes 1939—1941* (Dalje A. Hillgruber, *Staatsmäner...*) Frankfurt a/m 1967, pp. 169—180. Sire: ADAP D, 10, nr. 233 pp. 248—252 i 234 pp. 252—259; DASIP Amb. A, 1940, F-34, teleg. MIP KJ pov. br. 1301 od 15. avgusta 1940; Колкер, Левит, o. c. pp. 123—125.**

nacionalna zemlja biti oslobođena bremena tuđih naroda i rešena mnogih problema koji su bili vezani sa njima.[130]

Završni razgovori na najvišem nivou između Nemačke i Mađarske, a onda i Nemačke i Rumunije, pojačavali su uzajamne sumnje vlada Mađarske i Rumunije i zahtevali nove napore sila osovine, naročito Berlina, da održi započeti tempo uspona saradnje na svim poljima sa obe zemlje. Svaki novi vid veza i saradnje jedne zemlje sa Nemačkom izazivao je ljubomoru i surevnjivost druge zemlje. Tako je, na primer, liferovanje oružja i ratne opreme Rumuniji koje je išlo prema ranije utvrđenim aranžmanima na ime pojačanog rumunskog izvoza, izazivalo nezadovoljtsvo u Budumpešti. Proširivanje trgovinskih aranžmana i privrednih veza jedne zemlje izazivalo je nezadovoljstvo druge.[131]

U Bukureštu su vesti o popuštanju pritiscima iz Berlina, Rima i Budimpešte u vezi sa mađarskim teritorijalnim zahtevima izazvale nezadovoljstvo ne samo prema Mađarima već i prema rumunskoj delegaciji. Među nezadovoljnicima našao se i sam kralj Karol, koji je gradio tu politiku. On je i sam video da je svoju vladarsku i apsolutističko-diktatorsku ulogu vrlo loše odigrao. Gubljenje perspektive i čvrste orijentacije navelo ga je na pomisli da ponovo traži oslonac na zemlje izvan sila osovine.[132]

Vesti o teškim uslovima nagodbe sa Mađarima izazvale su opšte nezadovoljstvo svih slojeva u narodu Rumunije, od levo opredeljenih struja do pronacistički angažovanih pokreta koji su tražili adekvatnu nagradu od sila osovine za svoj rad u interesu osovine. Počeli su otvoreni napadi u rumunskoj štampi protiv takve politike i davani su predloži da se ustane protiv naturanja volje i diktata u tim pregovorima sa Mađarima. Ovo je odmah dovelo do umnožavanja incidenata i sukoba na mešovito nastanjenom području i do jačanja intervencionističkih pretnji na samim granicama.[133]

Sve su to bile nemile i neželjene pojave za Nemačku, koja se upravo u ovo vreme odlučivala da otpočne pripreme za svoj veliki pohod protiv SSSR. Zato su se u Berlinu žurili da se spor između dve zemlje što pre reši.

Po preporuci iz Berlina, vlada Mađarske je 7. avgusta i zvanično predložila vladi Rumunije da se pristupi direktnim pregovorima o rešavanju pitanja Transilvanije, odnosno vraćanju ove pokrajine Mađarskoj.[134]

130 PA Büro St. S, Rumänien, Bd. 2, telegram Nemačke ambasade iz Rima nr. 1416 od 29. jula 1940.

131 ADAP D, 10, nr. 218, pp. 234—235 i 315, pp. 366—368.

132 **pa Büro St. S, Rumänien, Bd. 2, izveštaj Vajczekera — Ribentropu nr. 700 od 30. jula 1940; ADAP, D, 10, nr. 305, pp. 356—357.**

133 **pa Büro St. S, Südosten II, Bd. 2, Pismo mađarskom poslanstvu** u **Berlinu AA nr. 576 od 7. avgusta 1940; DASIP NAV T-120 Rol-1768 sn. 028 504 — 028 509.**

134 PA **Büro St. S, Ungarn Bd. 2, telegram Nemačkog poslanstva iz Budimpešte nr. 509 od 8. avgusta 1940; Ibid., U. St. S, Südosten II, Bd. 2, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Budimpešte nr. 516 od 12. avgusta 1940.**

Zvanični mađarski zahtev uslovio je još intenzivniju propagandu i nacionalnu aktivnost na mešovito nastanjenim područjima. Naročito je bila intenzivna kampanja rumunskih vlasti u Transilvaniji radi angažovanja rumunskog naroda protiv mađarskih zahteva i pridobijanje barem jednog dela mađarskih žitelja za ostanak u granicama Rumunije.[135]

Pristupilo se izradi najraznovrsnijih elaborata, statističkih pregleda, etnografskih, istorijskih i drugih opisa razvoja Transilvanije, na jednoj i drugoj strani, da se dokaže pravo na tu oblast. U ovaj posao se uključila i nemačka diplomatija. Jedan od najdokumentovanijih pregleda razvoja i nacionalne privredne strukture Transilvanije dalo je nemačko poslanstvo u Bukureštu. Polazeći od istorijskih i državno-pravnih principa, prema ovome elaboratu veći deo Transilvanije trebalo je da pripadne Mađarskoj. Ali kad obrađuje narodnosne elemente, on daje prednost Rumunima. Po proračunima nemačkog poslanstva, na širem području Transilvanije, površine od oko 64.000 kv. kilometara, u to vreme živelo je 1,656.000 Rumuna prema oko 1,103.000 Mađara. Prema ovom elaboratu, u privredno-ekonomskom pogledu veći deo Ttransilvanije je inklinirao Mađarskoj.[136]

Pregovori između rumunske delegacije, koju je predvodio Valeri Pop, i mađarske, koju je predvodio Hori (Hory Andräs), počeli su u Turn-Severinu 16. avgusta 1940. godine. I pored poruke iz Berlina obema stranama da se želi i očekuje nagodba između dve zemlje, obe delegacije su već od samog početka čvrsto zastupale svoja gledišta bez i najmanje želje da čine kompromise i ustupke. Mađari su tražili celu Ttransilvaniju, u koju je tada ubrajan i deo Banata, a Rumuni su nudili samo zapadne i severne delove stare Transilvanije, gde su pripadnici mađarskog naroda činili većinu. Teritorija koju je tražila Mađarska obuhvatala je preko 2,000.000 Rumuna, dok je na području gde su živeli izmešani Mađari i Rumuni, a koje je prema ovom predlogu trebalo da ostane Rumunima, bilo samo oko 180.000 Mađara.[137]

Mađari su ostali pri svome maksimalnom zahtevu iako je on daleko prevazilazio ono što su Nemci i Italijani bili spremni đa im prepuste, odnosno da traže od Rumuna da im ustupe. Svakako da je to bio rezultat procena sopstvenih pozicija i ostvarenih uticaj a, odnosno očekivane podrške cd strane sila osovine, kojima je bila obećana arbitražna uloga u sporu. Mađarima je. kako smo videli, već bila najavljena podrška i od Rima i od Berlina, ali ipak ne u opsegu koji su želeli i tražili na sastancima u Turn-Severinu. Pošto nijedna

135 **pa U. St. S, Südosten II Bd. 2, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Budimpešte nr. 516 od 12. avgusta 1940.**

136 PA **Büro St. S, Rumänien, Bd. 3, telegram Nemačkog poslanstva** iz **Bukurešta nr. 1326 od 9. avgusta 1940.**

137 ADAP D, 10, nr. 376 pp. 433—434; PA Büro St. S, Rumänien, Bd. 3, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 1428 od 24. avgusta 1940. Sire: PRO FO 371/24985 R-7387/246/37, izveštaji iz Bukurešta od 27. avgusta; Ibid., FO 371/24428 C-9320/529/21, izveštaj iz Budimpešte od 28. avgusta.

delegacija nije popuštala, pregovori su prekinuti i obostrano su nastavljene pripreme za obračun oružjem. Mađari su čak opomenuli sile osovine, ukoliko u određenom roku ne uspeju privoleti Rumune da prihvate njihove zahteve da će krenuti sa vojskom u Transilvaniju. Svoju odluku su pravdali nemogućnošću da se dalje izdržava masovna vojska koja je bila tri meseca ranije mobilisana i prikupljena prema rumunskoj granici.[138]

U vremenu od 24. do 27. jula najozbiljnije je zapretila opasnost od ratnog zapleta na jugoistoku Evrope. Hitler se našao pred krupnim problemom, u trenutku kada mu je na ovom ćelom području bio potreban mir, zaoštravali su se odnosi između Mađarske i Rumunije do usijanja, a u Rimu su ponovo počeli maštati o pohodu protiv Jugoslavije, koja se tobož nalazi pred unutarnjim rasulom. Iz Rima su javljali da rat između Mađara i Rumuna počinje već 25. avgusta.[139]

Sukobi i obračuni mađarskih iredentista i rumunske vojske u pojedinim mestima u Transilvaniji doprinosili su raspaljivanju ratne histerije. Mađarski ministar inostranih poslova Caki pozvao je 26. avgusta nemačkog poslanika u Budimpešti na razgovor i saopštio mu da vlada Mađarske nije više u stanju da zadržava generale i mađarsku vojsku da ne krenu preko rumunske granice. Širenju histerije rata među mađarskim vojnicima doprinosili su oštri obračuni rumunske vojske i policije sa uzburkanom mađarskom nacionalnom manjinom neposredno iza granične linije, kao i proterivanje Mađara iz Transilvanije.

Na zahtev Čakija da Nemci odrede svoje držanje prema ratu koji predstoji, iz Berlina su oštro odgovorili da će svaki pokušaj mađarskih trupa da pređu rumunsku granicu prema Transilvaniji zbrisati mađarsko-nemačko prijateljstvo koje su gradile generacije, i da će iz takvog nepromišljenog poteza mađarske vlade slediti teške posledice i za mađarsku budućnost.[140]

Istoga dana vlada Rumunije je uputila pismo u Berlin u kojem se žalila da Mađari svojim zahtevima teže uništenju rumunske države, jer traže ne samo područje nastanjeno Mađarima već i rumunske teritorije sa nešto oko 2 miliona Rumuna. Smatrajući da je to potpuno suprotno razgovoru na najvišem nivou između delegacija Nemačke i Rumunije 26. jula 1940. i da ne mogu verovati da je firer obećao Mađarima čisto rumunske teritorije, oni se nadaju opravdanoj podršci iz Berlina kako bi se ublažile preterane pretenzije Mađara.[141]

Zaoštreni odnosi na ovom osetljivom području prisilili su nacite da pored diplomatske aktivnosti izvrše i neke vojne pripreme radi suzbijanja još krupnih iznenađenja. Tako je 26. avgusta nare-

[138] **ADAP D, 10, nr. 384 p. 441; BA NS 43 Bd. 44, zabeleške o stanju u Mađarskoj od 30. avgusta 1940.**

1[39] ADAP D, 10, nr. 390, p. 446.

1« ADAP D, 10, nr. 393 pp. 448—449.

141 ADAP D, 10, nr. 396 pp. 452—453.

đeno prebacivanje sa zapada na istok deset pešadijskih i dve oklopne divizije, spremne da se u slučaju potrebe hitno prebace u Rumuniju sa zadatkom da zauzmu i obezbene naftonosne izvore i druge važne punktove na području Rumunije.[142]

U toku 27. avgusta stigle su iz Budimpešte vesti o pripremama mađarske vojske za nastupanje preko granice. Vlada Mađarske je javlja da se zbog masovnih priprema na drugoj strani ne sme odlagati ulazak mađarske vojske u Transilvaniju. Govoreno je o koncentraciji 23 divizije rumunske vojske, koje su povučene sa sovjetske i bugarske granice.

Podaci o koncentraciji rumunske vojske u Transilvaniji su bile tačne ali je stvarna oružana moć Rumunije bila veoma slaba i nesigurna zbog opšte slabosti režima u njoj. Vesti da će sile osovine ustupiti Mađarima Transilvaniju dovele su do opšteg nezadovoljstva naroda i do nereda u pojedinim regionima zemlje. Krajnje reakcionarne snage izazivale su incidente prema sovjetskoj granici i povećavale nesigurnost i na toj strani.

Plašeći se da se opšta kriza u zemlji ne pretvori u pobunu, i posebno strah od radnika i komunista, primorali su vladu Rumunije da i dalje popušta pritiscima iz Berlina. Ona je 27. avgusta zatražila arbitražu sila osovine koju će biti dužne da prihvate obe zemlje.[149]

Teško je na temelju raspoloživih izvora utvrditi koliko su u vezi sa ovim predlogom Rumuna bili prisutni uticaji Berlina, ali je najverovatnije da su tu direktno ili indirektno bili upleteni i prsti Nemaca. Za Rumune je arbitraža, za koju se verovaio da će biti u korist Mađara, bila manje zlo od napada mađarskih trupa i pobune u zemlji. Sile osovine, koje su čitavu ovu tragikomediju indirektno gradile, zvanično su prihvatile poziv za arbitražu i uputile poziv dvema zemljama da upute svoje delegacije 29. avgusta u Beč.[144]

Radi usklađivanja stavova Nemačke i Italije u vezi sa sporom održani su prethodni dogovori između Hitlera i Cana u Obersalcbergu 28. avgusta.

I na ovom sastanku po ustaljenoj praksi glavnu reč je vodio Hitler. U dugom uvodnom izlaganju Hitler je ponavljao sve ono o opasnostima, komplikacijama i teškim posledicama koje bi usledile ukoliko bi došlo do rata između Mađara i Rumuna, svakako ne pominjući najveću bojazan za Nemačku, da u slučaju rata ne izgubi jednu od ovih zemalja iz svoga satelitskog jata. Tvrdio je Canu da bi već posle prvog ratnog plotuna bili prekinuti transporti najvažnije sirovine, rumunske nafte, i za Nemačku i za Italiju u trenutku kada se, podvlačio je Hitler, priprema odlučni udar protiv Britanije.

Posle ovog pristupilo se konkretnim pitanjima u vezi sa mađarsko-rumunäkim sporom. Prihvaćena je kao najverodostojnija stati-

[142] **ADAP D, 10, pp. 453—454, primedba izdavača.**

l« ADAP D, 10, nr. 399, pp. 455-456, 400, pp. 456—457 i 406, p. 467; Колкер, Левит, o. c. pp. 130—135.

[144] ADAP D, 10, nr. 401, p. 458 i 402, p. 458.

stika da na širem području Transilvanije na površini od oko 65.000 kvadratnih kilometara živi oko 5 miliona stanovnika, od kojih su oko 3 miliona Rumuni, preko milion Mađari, oko 600.000 Nemci, dok preostalo stanovništvo čine ostali narodi. Mađari, polazeći od istorijskog principa, traže da im se ustupi čak oko 66.000 kv. kilometara prostora, koliko im se, po mišljenju obe arbitražne strane, ne može dodeliti.

Dogovoreno je da se ide na kompromisno rešenje, uz znatne ustupke koje su Rumuni morali učiniti Mađarima. Razlog i kod jedne i kod druge osovinske sile bilo je otimanje za što veću ljubav Mađara. Rumunija je bila već pod apsolutnom dominacijom Nemačke i u njoj nije neko drugi mogao tražiti prostor za svoje uticaje. Predlog Ćana da se već na ovom sastanku tačno utvrdi linija podele prema karti koja je pripremana u dosluhu sa Budimpeštom, Hitler nije prihvatio, insistirajući na traženju sporazuma između dve sporne strane.[145] Jedan takav potez mogao je da odbije od Nemačke jednu stranu u sporu, u ovom slučaju Rumuniju, a to nije ni u kom slučaju želeo.

Prvog dana rada arbitraže održani su posebni razgovori sa delegacijama zemalja u sporu. U bečkom hotelu Imperijal, gde se održavao ovaj svojevrsni skup, prvo su na razgovore sa Ribentropom i Canom pozvani rumunski ministar inostranih poslova Manoilesku i njegovi saradnici. Ovde je ulogu vodećeg govornika preuzeo Ribentrop. Uvodna reč je bila posvećena poznatim izjavama da Nemačka nema nikakve teritorijalne pretenzije ili neke druge interese osim privrednih na području jugoistoka.

Zatim se prešlo na naizmenično davanje obećanja i upućivanje prekora pojedinim prozapadno opredeljenim ministrima u Bukureštu, da bi se delegacija Rumunije pripremila za žrtve koje će u kasnijim zahtevima bili tražene od Rumunije. Ministri sila osovine su dali obećanje da će odmah po rešavanju spora dati nacionalnoj Rumuniji garancije njenih novih granica i njenog suvereniteta.

Onda je usledio glavni zahtev. Da se pristane bez pogovora na presudu ministara dveju osovinskih sila i da se odluka o prihvatanju arbitraže donese na licu mesta i odmah.

Rumunski ministar Manoilesku — posle izjava zahvalnosti za sve što su učinile i čine osovinske sile za Rumuniju i davanja obećanja da će od Nemaca kritikovani rumunski poslanik u Moskvi Gafenku, inače donedavna ministar inostranih poslova rumunske vlade, zbog koketiranja sa Britancima biti opozvan u roku od 24 časa — prešao je na glavnu temu i pokušao da dobije od svojih sagovornika bar neke obrise principa i uslova prema kojima će se predložiti podela Transilvanije između Mađarske i Rumunije. Pošto od superiornih ministara osovinskih sila nije mogao izvući ono što je želeo, sam je načeo suštinu problema i počeo obrazlagati da bi prilikom te podele najveću vrednost trebalo da ima etnografski princip. Ma-

145 ADAP D, 10, nr. 407 pp. 367—470; *Tajni arhivi grofa Ciana...* pp. 405—407.

noilesku je bio još konkretniji i izjavio je da je vlada Rumunije spremna da ustupi one predele Transilvanije u kojima mađarska manjina ima većinu, posle čega bi se izvršila razmena preostalog dela stanovništva.

Ribentrop i posebno Cano, koji su dobro znali da ovo ne bi zadovoljilo ambicije Mađara, složili su se da treba poštovati etnografski princip ali uz njega da treba uzimati u obzir i ostale principe, istorijski, strategijski, privredno-ekonomski i sve ostalo što može da utiče na odgovarajuću podelu nacionalno mešanih područja. Kad je ministar Manoilesku našao više smelosti i slobode da se suprotstavi istorijskom pravu, koje potežu Mađari, opemenut je da nije u položaju da bira već da sluša. Od njega je zatraženo da pristane na odluku kakvu predlože dve osovinske sile. Pošto za takvu odluku nije imao ovlašćenja, morao je telefonom iz hotela u kojem se razgovaralo da traži odobrenje svoje vlade da prihvati ultimatum koji su mu postavili Ribentrop i Cano.[146]

Ova diplomatsko-politička farsa nastavljena je u istoj sali i istoga dana sa mađarskom delegacijom koju su sačinjavali tada najodgovorniji ljudi ove zemlje, predsednik vlade Teleki i ministar inostranih poslova Caki. Mađarima je Ribentrop prvo očitao pridiku o značaju mira i svim negativnostima rata sa kojima se oni suviše slobodno igraju. Izraženo je razumevanje za mađarske zahteve da im se vrati teritorija koja je bila njihova i koja je oduzeta voljom pobednika u prvom svetskom ratu mirovnim ugovorima, ali to se ne mora vratiti ratnim požarom, koji bi mogao da nanese štete i Mađarima i silama osovine. Izazivanje rata u Podunavlju, koji bi prema tvrđenju Ribentropa, sigurno doveo do uplitanja Sovjeta, u vreme kada Nemačka čini opšte napore da pobedi Britaniju, predstavlja direktan udarac Nemcima u leđa. Rešenje se mora tražiti samo u mirnom sporazumu uz slušanje saveta Nemačke i Italije, koje su prema Mađarskoj pokazale svoje simpatije i u vreme nedavne prve bečke arbitraže.

Mađarskoj delegaciji je dozvoljeno da dugo obrazlaže istorijska i druga prava na Transilvaniju, ali je posle toga i od njih zatražen pristanak da prihvate odluku koju će doneti ministri osovinskih sila.[147]

Sledećeg dana, 30. avgusta 1940, usvojen je protokol o arbitraži koju su doneli Ribentrop i Cano a koji su uz njih dvojicu potpisali Caki u ime Mađarske i Manoilesku u ime Rumunije.

Najvažnija je bila prva tačka protokola, prema kojoj su Rumuni bili obavezni da ustupe Mađarima teritoriju u Transilvaniji površine od oko 42.350 kvadratnih kilometara sa oko 2,600.000 stanovnika, od kojih su 1,007.000 bili Mađari, i 1,166.000 Rumuni, dok su ostalo činili Nemci, Jevreji i ostali narodi.[148]

146 ADAP D, nr. 409, pp. 471—474.

l« ADAP D, 10, nr. 410, pp. 475—478.

148 pro FO, 371/24431 C-10623/21, Izveštaj o ekonomskim efektima Transilvanije za Mađarsku od 30. septembra 1940; G. Juhàsz, o. c. pp. **1772—175; *h.* Tilkovsky, o. c. pp. 85—99; E. Barker, o. c. pp. 73—86.**

Rumuni su bili dužni da ova područja napuste i predaju Mađarima u roku od 14 dana. Nije bio prihvaćen rumunski predlog da se vrši obavezna razmena preostalog stanovništva posle podele spornih teritorija. U toku od 6 meseci mogli su da optiraju za Mađarsku Mađari iz preostalih delova Transilvanije koji su ostali pod Rumunij om i Rumuni koji su ranije živeli u Mađarskoj ili oni koji su sada ulazili u njen sastav, ali ništa nije konkretno ugovoreno da se to optiranje sprovede u delo.[149]

Od druge bečke arbitraže najviše koristi su imale sile osovine, naročito Nemačka. Pravdajući se da je do arbitraže došlo jedino krivicom vlada Mađarske i Rumunije i zbog njihove nepopustljivosti, Nemci su prikrivali svoje indirektno prisustvo u aranžiranju ovakvih odnosa i tokova u stvaranju klime nepoverenja i sukoba između Mađarske i Rumunije, koje su bile satelitski vezane za Nemačku. Drugom bečkom arbitražom Nemci su uspeli da još više potčine obe ove međusobno zavađene zemlje svojim interesima.

Druga bečka arbitraža i uspesi Nemaca u daljem potčinjavanju ovog područja vodili su slabljenju ionako oslabljenog uticaja Britanaca i Sovjeta na ovom području i opravdano su povećali zabrinutost u Moskvi i Londonu. Sovjetima je posebno zadavalo brige nemačko davanje garancija osakaćenoj Rumuniji. koje je moglo da bude upereno jedino protiv SSSR.[150]

Arbitraža je još više dolila čašu gorčine i kod prijatelja i neprijatelja osovine u zemljama jugoistočne Evrope.

Čak ni Mađarska, koja je uspela da se teritorijalno proširi, nije mogla biti potpuno zadovoljna jer je posle toga čina bila još više stegnuta obavezama prema Rajhu i prisiljena da radi po diktatu Berlina.[151]

Arbitražnom presudom najviše je bila oštećena Rumunija, i njen vladajući vrh se osećao izigran, na prvom mestu od očekivanog zaštitnika Nemačke. Obećanje koje je ranije Hitler dao predstavnicima Rumunije da se neće prihvatiti kao najvažniji istorijski princip, kojeg su isticali Mađari, bilo je pogaženo. Izvesna obećanja da će se obezbediti razmena stanovništva, nisu ispunjena. Italijani su javno

149 ADAP D, 10, nr. 413, pp. 479—481. Sire o ovom pitanju: PRO FO 371/24985 R-7402/246/37, R-7406/246/37, R-7399/246/37, FO 371/24431 C-10623/21, izveštaji o arbitraži; PA Büro St. S, Rumänien, Bd. 3, pismo AA nr. Pol. IV 2661 od 9. septembra 1940; Članci u dnevnom beogradskom listu Politika od 9. septembra 1940. o bečkoj arbitraži; Transylvania and the Hungarian — Rumanian Problem... pp. 179—181; Die Geschichte Ungarns, Budapest 1971, pp. 599—600; В. Т. Фомин, *Фашистская Германия во второй мировой войне...* pp. 194—195.

150 Колкер, Левит, o. c. pp. 138—143; V. Vinaver, o. c. pp. 375—378.

151 Šire o ovom: G. Juhäsz, o. c. pp. 175—177; *Ländemachrichten, Kriegsausgabe* Jg. 1940, 4158 od 6. decembra 1940, *Die wirtschaflichen Kräfte Nordsiebenbürgen und seine wirtschaftliche Bedeutung für Ungarn,* pp. 1—25; PRO FO 371/24431 C-12075/10623/21 i C-10623/21, FO 371/29997 R-10133/87/37, britanski izveštaji o zaposedanju Transilvanije od strane Mađara.

zastupali mađarsku stranu, a razlog za to nalazio se, kako smo napomenuli, u činjenici da se više nisu imali za šta boriti u Rumuniji jer je sve bilo ponuđeno Nemcima.[152]

Razočarenje je bilo tako snažno u svim slojevima rumunskog društva zahvaćenog opštom krizom da se više u njemu nije mogao održati ni rekonstruisani nakalemljeni pronacistički režim koji je bio spreman da služi interesima Rajha. U narodu, u Rumuniji, počelo je vrenje i komešanje; unutarnja kriza pretila je da se pretvori u pobunu, čega su se najviše plašili i skrpljeni pronacistički vladajući sloj u Bukureštu i Nemci, koji su težili potčinjavanju Rumunije. Jedini izlaz je bio u promenama, a one su mogle biti samo u pravcu još jače fašizacije režima u Rumuniji. U ovakvim prilikama u Rumuniji, uz aktivno učešće Berlina, oborena je pronacistička vlada Jona Džigurtua i formirana nova na čelu sa vernim nacističkim slugom generalom Jonom Antoneskuom (Ion Antonescu) i njegovim zamenikom, vođom Gvozdene garde Horija Simom. Samo dva dana kasnije prisiljen je da abdicira i kralj Karol II, koga zamenjuje namesništvo koje formarlno vlada u ime mladog kralja Mihaila I. Stvarnu vlast u zemlji su imali diktator general Antonesku i rumunski fašisti, koji će široko otvoriti vrata Nemačkoj i potpuno se staviti u službu interesa i ciljeva Trećeg Rajha.[153]

5. BUGARSKA DOBIJA JUŽNU DOBRUDZU

Kralj Boris, vladajući vrh u Sofiji i veći deo bugarske buržoazije početak ratnog požara na zapadnim granicama Poljske dočekali su sa strahovanjem ali i sa izvesnim nadama u pogledu mogućih dobitaka u skorijoj budućnosti. Rata na Balkanu su se plašili, čemu su ih učila teška istorijska iskustva, ali su od velikih obračuna na udaljenim svetskim frontovima očekivali povoljnije mogućnosti za ostvarivanje makar jednog dela svojih teritorijalnih pretenzija prema susednim zemljama. Ratni sukob na Balkanu, verovaio se u Sofiji, i bez učešća i uz učešće velikih sila mogao je pre da šteti nego da koristi Bugarskoj s obzirom na postojeće nerešene probleme Bugarske i svih njenih suseda. S obzirom na te poznate aspiracije bugarskih režima
i vlada na delove teritorija susednih zemalja, u kriznim situacijama postojala je velika verovatnoća da se te zemlje grupišu na suprotnoj strani — ukoliko to dozvole međunarodne prilike — i zajednički učestvuju u oružanom obračunu sa Bugarskom Obračuni na velikim bojištima i pobede bilo koje strane ili bloka sila obećavali su šanse da Bugarska istakne deo svojih teritorijalnih zahteva prema naj-

152 DASIP Amb. A, 1940, F-40, pismo MIP KJ str. pov. br. 2735 od 7. septembra 1940. i izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Budimpešte pov. br. 1606 od 20. septembra 1940.

153 gire o ovome: A. Hillgruber, *Hitler, König, Karol und Marschall Antonescu,* Wiesbaden 1965, pp. 89—94; *Der grosse Weltbrand des 20. Jahrshunöerets, der Zweiten Weltkrieg,* Bukarest 1975. p. 131; Колкер, Левит, o. c. pp. 129—131, *История Румынии 1918—1970,* Москва 1971. pp. 226—229.

manje otpornoj susednoj zemlji. U prilog ovim kalkulacijama vladaj ućih vrhova u Sofiji išla je spremnost svih velikih sila, izražena još u 1939. godini, da se u manjem ili širem obimu podrže i zadovolje revandikacije Bugarske.

Kao u svim drugim južnoevropskim zemljama, i u Bugarskoj su sve velike sile imale svoje pristalice i protivnike i u redovima vladajućih struktura a i u narodu, gde su zahvaljujući tradiciji i slavenofilstvu postojale znatne simpatije prema Sovjetskom Savezu. Uz radništvo, koje je delom bilo pod uticajem Komunističke partije, prosovjetsko raspoloženje bilo je rašireno i u redovima bugarskog seljaštva. Ovakvo opredeljenje je počelo da zahvata i jedan deo buržoaskih partija i struktura posle sklapanja pakta o nenapadanju između Nemačke i Sovjetskog Saveza. Ovakvoj orijentaciji doprinela je i podrška SSSR zahtevima Bugarske prema Rumuniji u pogledu vraćanja južne Dobrudže.[154]

Početak drugog svetskog rata i mogućnost da se on proširi i na delove Balkana uslovili su opreznost kralja Borisa kao glavnog aktera unutarnje i spoljne politike Bugarske. I pored pritiska revizionističkih pokreta i snaga, revizionistička politika je vođena qprezno
i parcijalno uz usmeravanje u najmanje opasnom pravcu, prema južnoj Dobrudži, koju je na kraju rata između Srbije, Rumunije i Grčke protiv Bugarske 1913. Bukureškim mirom dobila Rumunija. U južnoj Dobrudži većinu stanovništva su činili Bugari. Gotovo sve sile i susedne zemlje su taj kraj smatrale više bugarskim nego rumunskim. Aspiracije prema Grčkoj i Jugoslaviji samo su stidljivo isticane, i to od vanvladinih snaga. Nešto slobodnije se govorilo o izlasku na Egejsko more, za koji se smatralo da Bugari imaju pravo i po slovu Nejskog ugovora.[155]

Pre opredeljivanja i zauzimanja jasno određenih stanovišta u međunarodnoj politici, Bugari su, poučeni negativnim iskustvom prošlosti, prethodno vršili analize i procene u vezi sa razvojem rata
i konačnom pobeđom u velikom svetskom obračunu. Još u toku rata u Poljskoj, bugarski vojni stručnjaci su došli do zaključka da će u obračunu na evropskom kontinentu imati uspeha sile osovine, ali da je, bar u tim uslovima, teško predvideti konačnog pobednika. Na temelju ovih procena određivan je stav i položaj zvanične Bugarske među zaraćenim blokovima, koji se uglavnom bazirao na poznatoj politici ostalih vlada zemalja jugoistočne Evrope — ostajanje na liniji formalne neutralnosti uz stvarno razvijanje saradnje sa privredno i vojnički najmoćnijom silom na kontinentu — Nemačkom. Tako se bugarska vlada već 15. septembra 1939. izjasnila za neutralnost, koju je prihvatilo i Narodno sobranje na svom 24. redovnom

!54 **DASIP AP 1939, F-31, pismo MIP KJ pov. br. 21999 od 9. oktobra 21866/1 od 13. oktobra 1939. i izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Sofije pov. br. 306 od 14. februara 1940; PA Pol. IV 633, Balkan Bd. 2. izveštaj Nemačkog poslanstva iz Sofije nr. A. 306 od 11. maja 1939.**

155 DASIP Amb. A, 1940, F-35, pismo MIP KJ pov. br. 20511/1 od 25. septembra 1939. i izv. Jugoslovenskog poslanstva iz Sofije str. pov. br- 318 od 15. februara 1940.

zasedanju, ali su istovremeno razvijane najintenzivnije veze u svim oblastima sa Nemačkom.[156]

Spolnopolitički potezi i diplomatske akcije bugarske vlade najčešće su se dodirivali ili nalazili na istoj liniji sa potezima nemačke diplomatije. Pokušaj vlade Rumunije u septembru 1939. da uz najpotpuniju podršku Britanije formira balkanski neutralni blok, pre nego što je i upućen predlog Bugarima, naišao je na opšte odbijanje u Bugarskoj, računajući tu i većinu opozicionih građanskih partija. Britanci su, u nameri da ožive i oživotvore staru francusku ideju o uvlačenju Bugarske i Mađarske u sistem kolektivne bezbednosti, bili u to vreme spremni da čine izvesne ustupke Bugarima. Iako jedan deo bugarskih vladajućih slojeva i buržoazije nije verovao u pobedu sila osovine, on nije prihvatao britansku inicijativu jer je ona sužavala mogućnosti i delimičnog zadovoljavanja bugarskih teritorijalnih pretenzija prema svojim susedima, što im je uz oslonac na sile osovine bilo zagarantovano.[157]

Stupanje Turske u tešnju saradnju sa Britancima i naročito potpisivanje anglo-francusko-turskog ugovora o uzajamnoj pomoći 19. oktobra 1939, još su jače udaljili Bugarsku od mogućnosti da pristupi neutralnom bloku.[158]

Uzalud su Turci pokušavali da dobiju pristanak Bugarske na paroli zaštite sa severa, aludirajući na SSSR i Nemačku, jer su im u Sofiji odmah postavili pitanje a zašto ne i zaštite sa juga, misleći na Britaniju. Odgovor predsednika bugarske vlade Kjoseivanova je bio da Bugari ne žele ulaziti ni u kakav blok koji bi ih mogao uvući u sukob i obračune među velikim silama.[159]

Poraz Poljske i novi zapleti posle toga, ratni na zapadu i diplomatski na istoku, uticali su na pogoršavanje odnosa i na jugoistoku Evrope i stvaranje mogućnosti za direktno konfrontiranje ratujućih sila u Sredozemlju i na Balkanu. U takvim uslovima bugarska vlada se trudila da što više istakne i naglasi svoju neutralnost. U Sofiji su dobro procenili da nemaju ni vojnih ni privrednih mogućnosti za uplitanje u sukobe i da bi uvlačenje njihove zemlje u rat nanelo nove štete bugarskom narodu.[160]

U vreme sovjetsko-finskog rata i zaoštravanja odnosa između zapadnih zemalja i Sovjetskog Saveza krajem 1939, pokušavalo se delovati na Bugare ukazivanjem na sovjetsku opasnost.[161]

156 DASIP LP 1939, F-I/3, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Londona pov. br. 1473 od 7. septembra i pismo MIP KJ pov. br. 20489 od 28. septembra 1940.

157 Sire: Д. Сирков, *Външната политика на България 1938—1941,* София 1979. pp. 181—188; E. Barker, o. c. pp. 67—69.

158 L. Zhivkova, *Anglo-turskish Relations 1933—1939,* London 1976, pp. 115—116.

159 Д. Сирков, o. c. pp. 186—187.

160 DASIP AP 1939, F-31, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Sofije pov. br. 1884 od 26. oktobra 1939, i pismo MIP KJ pov. br. 26502/1 od 1. decembra 1939.

161 DASIP Amb. A, 1939, F-33, teleg. Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 276 od 24. oktobra 1939. godine, pisma MIP KJ pov. br. 27568/1 Od 11. i str. pov. br. 3183 od 23. decembra 1939. godine; Д. Сирков, o. c. p. 187.

i

Za vreme susreta turskog diplomate Menemendžoglua sa Kjoseivanovim i njegovog zadržavanja u Sofiji na putu na sastanak Stalnog saveta Balkanskog sporazuma, 12. januara 1940, jedna od glavnih tema koju je pokušavao turski državnik da nametne, u cilju pridobijanja Bugarske, bila je tobožnja sovjetska opasnost, koja se sastojala u ekspanzionističkim težnjama Moskve prema Balkanu. Kjoseivanov mu je odgovorio da je ta opasnost izmišljena i da Bugarska nema namere da se uključuje direktno protiv bilo kog bloka ili velike sile, već da će voditi svoju politiku neuplitanja u sukobe velikih sila i drugih naroda.[162]

Zastupajući gledište da i malim zemljama i svim velikim silama odgovara očuvanje mirnog stanja na Balkanu, Kjoseivanov je odbio ponudu sklapanja novog pisanog ugovora sa Turskom, ali je pod pritiscima Menemendžoglua dao verbalnu izjavu da će Bugarska ostati neutralna, da neće napasti ni jednog od svojih suseda i da će odbiti svaki zahtev neke druge sile za prelazak trupa preko bugarske teritorije sa zadatkom da se napadne neka od susednih zemalja.[163]

Po povratku iz Beograda Menemendžoglu se ponovo zadržao u Sofiji, gde je bio primljen od kralja Borisa i predsednika vlade Kjoseivanova. Pomenute izjave Kjoseivanova i pozdravni govori prilikom susreta u Sofiji, kao i izmenjene poruke između državnika Bugarske i Turske, pokušali su u Ankari iskoristiti radi pridobijanja Bugarske za saradnju sa zapadnim zemljama i za njeno udaljavanje od sila osovine. Ovi događaji bogato su propraćeni u turskoj, a preko nje i u svetskoj štampi.[164]

Nastojanja Turaka da pridobiju Bugare za orijentaciju prema zapadnim zemljama izazvala su nezadovoljstvo u Berlinu i akcije da se to onemogući.[165] Da bi smirila Nemce, bugarska vlada je izjavljivala da ostaje verna neutralnoj politici. Udovoljavajući želji Berlina da se ne zaoštravaju odnosi sa Rumunijom, vlada Bugarske je takođe izjavljivala da neće nasilnim merama pokušavati da ostvari svoja prava u južnoj Dobrudži već da će to rešiti mirnim putem i dogovorom sa vladom Rumunije.[166]

Politika neutralnosti i normalnih odnosa sa svim zemljama, koju je zastupao i vodio Kjoseivanov, uz produbljivanje privrednih i političkih veza sa Nemačkom odvijala se u povoljnim opštim uslovima. Svim velikim silama, Nemačkoj koja se pripremala za ofanzivu

[162] DASIP Amb. A, 1940, F-40, pov. br. 48 od 14. januara 1940. teleg. MIP KJ str. pov. br. 112 od 13. januara 1940.

163 DASIP Amb. A, 1940, F-40, teleg. Jugoslovenske ambasade iz Ankare pov. br. 62, od 17. januara 1940.

IM DASIP Amb. A, 1940, F-34, pismo MIP KJ pov. br. 3348 I od 13. februara 1940; izveštaji Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 77. od 21. januara i Jugoslovenskog poslanstva iz Sofije pov. br. 250 od 7. februara 1940. godine.

165 ibid., pov. br. 274 od 20. februara 1940, pismo MIP KJ pov. br. 2689 I od 4. februara 1940.

166 **pa Büro St. S, Bulgarien, Bd. 1, telegram Nemačkog poslanstva iz Sofije nr. 51 od 8. februara 1940.**

na zapadu, Italiji koja se tek nalazila u fazi odlučivanja da stupi u rat, Britaniji i Francuskoj koje su glavnu pažnju posvećivale jačanju odbrambenih mera na zapadnom frontu, Sovjetskom Savezu koji je ulagao napore za jačanje odbrane zemlje i učvršćivanje novih granica na zapadu zemlje, i drugim, odgovarao je mir na Balkanu. I najmanji ratni požar na ovom prostoru mogao je da uslovi negativne posledice za politiku svake od ovih zemalja.[167]

Ali politika laviranja imala je i svoje negativnosti, naročito za njenog glavnog inspiratora Kjoseivanova. Saradnja sa svima nije dozvoljavala da se ojačaju snažnije veze ni sa jednim i istovremeno je izazivala sumnjičavost kod svih. U unutarnjoj politici ovo je produbljivalo nezadovoljstvo pojedinih političkih grupacija, a posebno jaz između proosovinskih i prozapadno opredeljenih snaga. Ovo će dovesti do krize vlade Kjoseivanova krajem 1939, koju će ona tada nekako prebroditi ali koja će se pojaviti u još jačem obliku početkom 1940. godine. Kjoseivanov se našao na udaru sa svih strana, osobito zbog svoje politike dobrih odnosa i sa SSSR.

Početkom februara 1940. ponovo je vlada Kjoseivanova zapala u krizu, a 16. februara po odluci kralja Borisa ona je zamenjena vladom Bogdana Filova, koja je najavljivala jači oslonac Bugarske na sile osovine, uz koje su izgledi da Bugarska dobije nešto od zahtevanih teritorija bili daleko perspektivniji. Razlozi za smenjivanje Kjoseivanova su bili višestruki, unutarpolitičkog i spoljnopolitičkog karaktera, a nisu bez uticaja bili ni lični motivi kralja Borisa i pitanje prestiža u vođenju politike Bugarske. Kjoseivanov je bio punih pet godina jedna od vodećih ličnosti Bugarske. Služeći kralju, često je uspevao nametati i svoja rešenja, naročito u spoljnoj politici. Istovremeno je radio na produbljivanju saradnje i veza sa Nemačkom, najprisutnijom silom i na tlu Bugarske, vukao je često poteze koji su išli u prilog politici i vodili prestižu zapadnih sila, a radio je i na normalizaciji odnosa sa SSSR. Mada je kralj bio apsolutni vodilac svih poslova, Kjoseivanov je, zahvaljujući veštini i političkoj obrazovanosti, ponekad vukao svoje poteze koji su potvrđivali snagu njegove ličnosti, što se osrednje sposobnom monarhu nije moglo svideti.[168]

O prisustvu ličnosti Kjoseivanova, naročito u spoljnoj politici, potvrđivala su nastojanja njegovih naslednika da usmere svoje poteze kolotečinom njegove političke linije i da sačuvaju mnoge njegove tekovine. Jedna od njih bila su nastojanja da se očuvaju prijateljski odnosi sa Jugoslavijom, sa čijim su narodima neprijateljstva u prošlosti donosila Bugarima samo loše rezultate i uz koje se moglo računati na uspehe u drugim smerovima bugarske balkanske politike. Da bi se ovi odnosi sačuvali od poremećaja, za ministra inostranih poslova je imenovan bugarski poslanik u Beogradu Ivan Popov, koji je imao najviše mogućnosti da uskladi saradnju sa Jugoslavijom.

167 DASIP Amb. A, 1940, F-35, izveštaj Ambasade iz Ankare str. pov. br. 690, I, od 6. marta 1940, i pismo MIP KJ str. pov. br. 1076/V od 9. aprila 1940.

168 **д Сирков, о. с. pp. 198—203.**

U vreme vladine krize i njene promene na XXV zasedanju bugarskog Sobranja prihvaćen je trgovinski sporazum između Bugarske i Jugoslavije i potvrđena je politka prijateljstva između dve zemlje.[169]

Nova vlada Bogdana Filova u svom programu iznetom pred Narodnim sobranjem izjavila je da će spoljna politika u svim važnijim crtama ostati nepromenjena i da će se Bugarska i dalje držati politike neutralnosti. Ipak mršavi rezultati sednice Stalnog saveta Balkanskog sporazuma održanog u vreme krize vlade, u pogledu spremnosti balkanskih zemalja da čine neke kompromise sa Bugarskom, uslovljavali su jačanje proosovinske, naročito pronemačke orijentacije. Neuspeh nastojanja zapadnih sila da pridobiju balkanske zemlje za izvesne ustupke Bugarskoj, konkretno u rešavanju problema južne Dobrudže u korist Bugarske, uslovile su slabljenje pozicija probritanskih snaga u Bugarskoj i istovremeno jačanje pronemačkih snaga, od kojih se u tom smeru očekavala sigurnija podrška. Bugarska spoljna politika se sa sve više pažnje odnosila prema smernicama i zahtevima nemačke spoljne politike. Bugarski poslanik u Berlinu Parvan Draganov pažljivo je osluškivao tokove nemačke balkanske politike i trudio se da se sa njom usklađuju glavni potezi bugarske spoljne politike. On je, u razgovoru 23. marta 1940. sa podsekretarom Vajczekerom, izjavio da Bugarska nastoji da uskladi svoju spoljnu politiku sa težnjama i tokovima spoljne politike Rajha i da zato očekuje da Bugarska u trenutku uobličavanja »nove« Evrope neće biti od pobednika zaboravljena. Odobravajući »neutralnu« politiku bugarske vlade, Vajczeker je izjavio da Nemačka podržava bugarske težnje za ispravkama granica koje su joj naturene posle prvog svetskog rata i da bi Berlin odmah bio spreman da podrži bugarski zahtev za južnom Dobrudžom ukoliko on ne bi podstakao namere i zahteve Mađara i Sovjeta, što bi moglo dovesti do opšteg slabljenja Rumunije i do preteranih promena na ovom području. U svakom slučaju, Nemci su bili spremni da pruže podršku Bugarskoj u trenutku kada se ukažu povoljne prilike za ispunjenje njenih teritorijalnih zahteva prema Rumuniji.[170]

Da bi se što uspešnije laviralo između blokova i snalazilo u sve komplikovanijim uslovima održan je u Ministarstvu inostranih poslova 4. aprila 1940. poseban sastanak sa bugarskim poslanicima iz Berlina Parvanom Draganovim i iz Londona Nikolom Momčilovim. Zbog njegovog opšteg značaja, sastanku je uz ministra inostranih poslova Popova prisustvovao i predsednik bugarske vlade Filov. Glavne teme savetovanja su bile: opšte političke i vojne prilike u svetu, odnosi Bugarske sa vodećim silama Nemačkom i Britanijom, i pravci bugarske spoljne politike u neposrednoj budućnosti. Prilikom ove rasprave utvrđene su neke opšte smernice kretanja spoljne politike, pri čemu je najviše pažnje posvećeno analizi stanja i pravca budućih kretanja u politici prema Britaniji i Nemačkoj.

[169] **XXV *Обикновено народно събрание, Стенографски дневникь на 5. заседание,* (Dalje skraćeno XXV ОНС ст. дн.) 5. mart 1940, pp. 47 i 95—100.**

[170] **Д. Сирков, o. c. pp. 209 i 212. Uporedi: E. Barker, o. c. pp. 67—69.**

Na temelju ovih procena predviđena je bugarska spoljnopolitička i diplomatska aktivnost u narednom vremenu, koja je sve više izmicala sa puta prihvaćene politike neutralnosti i nemešanja u sporove blokova i išla ka saradnji sa najjačom silom na evropskom kontinentu, Nemačkom.

Početak nemačke ofanzive na severu Evrope i njen uspeh u Danskoj uslovio je novo savetovanje 10. aprila 1940, kojem je pored ranije pomenutih diplomata prisustvovao i bugarski poslanik u Budimpešti Stoilov.

Jedna od važnijih konstatacija ovog sastanka bila je da se opasnost od rata na jugoistoku smanjila, zbog njegovog prenošenja na sever Evrope, i da se Turska, pod utiscima pobeda i snage Nemačke, polako počinje povlačiti iz akcija za stvaranje antinemačkog bloka na Balkanu. Zaključeno je da je takvim uslovima za Bugarsku najbolje da i dalje ostane pri politici neutralnosti uz nenametnuta nastojanja da se stalno drži otvoren problem teritorijalnih zahteva Bugarske prema susednim zemljama.

U vezi sa ovim procenama, Ministarstvo inostranih poslova Bugarske izdalo je 19. aprila 1940. posebnu direktivu o delovanju u cilju ispravke bugarskih granica i dobijanja izvesnih teritorija od susednih zemalja na koje aspirira bugarska vlada. U direktivi se ukazuje na mogućnost da razvoj situacije u svetu dovede do povoljnih uslova za postavljanje zahteva Rumuniji da vrati Bugarskoj južnu Dobrudžu i Grčkoj da Bugarima ustupe izlaz preko Trakije na Egejsko more, i da se ove teritorije dobiju pre definitivnog završetka rata i mirovne konferencije. Stalo se na stanovište da bi prvo trebalo postaviti zahtev za vraćanje južne Dobrudže, i kada se to uspešno izvede tek onda da se istakne zahtev za izlazak na Egejsko more.[171]

Radi sigurnijeg uspeha trebalo je angažovati bugarsku i svetsku štampu u objašnjavanju i popularisanju bugarskih težnji. Početkom maja 1940. bugarskim diplomatskim predstavništvima u inostranstvu upućeno je cirkularno pismo u kome im je dato u zadatak da posvete pažnju delovanju na tamošnje vlade i javno mnenje da se pruži podrška bugarskim teritorijalnim zahtevima prema Rumuniji i Grčkoj.[172]

Rumuni su doznali za ovu direktivu i akciju bugarskih diplomatskih prestavništava, pa su kao odgovor uputili jedan kontingent vojske prema bugarskoj granici. Na ovaj potez rumunske vlade usledio je protest iz Sofije.[178]

U vreme iščekivanja početka nemačke ofanzive na zapadu, Britanci su još jednom pokušali da pridobiju Bugare za jaču saradnju

[171] **H. J. Hoppe, *Bulgarien — Hitlers eingenwiliger Verbünder. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Südosteuropapolitik,* Stuttgart 1979, pp. 78—79; Д. Сирков, о. с. pp. 213—218.**

[172] **Д. Сирков, о. с. p. 218.**

1[73] DASIP Amb. A, 1940, F-35, str. pov. br. 790 od 8. maja 1940, pismo MIP KJ str. pov. br. 1347-XI od 8. maja 1940.

sa zapadnim silama. U pomoć britanskom poslaniku u Sofiji Rendelu došao je britanski poslanik iz Ankare Hugesen (Hughe Knatchbull-Hugessen). Pokušalo se sa pridobijanjem Bugara za stvarnu neutralnost, što je u datim uslovima išlo u prilog Britancima. To bi značilo automatski usporavanje veza i saradnje sa Nemačkom, koja je zahvaljujući privrednim, političkim i vojnim i drugim vezama sve više uvlačila neutralnu Bugarsku u službu svojih ratnih ciljeva. No bugarska vlada, koja je već duboko bila zagazila u nemačke vode, da je to i želela nije više bila u stanju da izvede.

Odmah posle posete britanskih diplomata usledila je poseta nemačke ekipe, koja je po zadatku šefa privredno-političkog odeljenja nemačkog Ministarstva inostranih poslova Vila (Emil Wiehl) od 9. aprila 1940. bila u pohodu po zemljama jugoistočne Evrope, sa zadatkom da onemogući delovanje Engleske trgovinske korporacije — English Comercial Corporation (Skraćeno ENCO) i vlade Britanije, koja je povela ekonomski rat sa ciljem obuzdavanja nemačke privredne ekspanzije prema jugoistoku Evrope. Nemačku ekipu je predvodio poznati stručnjak i specijalni nemački izaslanik za privredna pitanja u jugoistočnoj Evropi Klodius (Karl Clodius). Klodiusa i poslanika Nemačke u Sofiji Rihtofena (Herbert Richthofen) primili su 4. maja 1940. najviši bugarski rukovodioci, a razgovori su narednih dana nastavljeni u bugarskom Ministarstvu inostranih poslova.

Razgovori su vođeni u vreme sve većih uspeha Nemačke i u toku njenih poslednjih priprema za veliku ofanzivu na zapadu, što je imalo odjeka u prepotentnom držanju predstavnika Nemačke i na izraženu popustljivost bugarskih predstavnika. U tim trenucima odnosi Bugarske sa njenim susedima bili su prilično loši, posebno prema Turskoj i Rumuniji, gde su gomilane trupe prema bugarskim granicama. Nemce je podjednako interesovalo dalje proširivanje bugarsko-nemačkih odnosa u svim oblastima, i isto tako labavljenje ionako slabih veza s Britancima. Ministar inostranih poslova Bugarske Popov ubeđivao je Nemce da britanska akcija na području Bugarske nije imala niti će imati uspeha, odnosno da će bugarska vlada i ubuduće sve činiti da težište svoje ukupne saradnje orijentiše prema Nemačkoj.

Slična obećanja dobili su predstavnici Nemačke i prilikom razgovora sa kraljem Borisom. On je isticao da je Nemačka jedina sila uz čiju podršku Bugari mogu da ostvare svoje nacionalne aspiracije. Opšte prilike Bugarske i njen položaj na Balkanu, objašnjavao je kralj, nalažu joj da i dalje ostane u stanju neutralnosti ali će Bugarska morati, kad se poprave prilike, da počne akciju na ispravljanju nametnutih joj granica, i prvi korak će biti prema Rumuniji odnosno prema južnoj Dobrudži.

Ministar vojni Daskalov, ističući tradicionalno savezništvo dveju zemalja, tražio je obimniju pomoć Nemačke u naoružanju u cilju pripremanja bugarske armije. Zadovoljan svojom misijom, Klodius je zaključio da je Bugarska siguran i pouzdan saveznik Nemačke i na

temelju toga je predložio pretpostavljenima da se naoružavanje bugarske armije postavi kao jedan od najhitnijih i prioritetnih zadataka Nemačke na području jugoistočne Evrope.[174]

Zahvaljujući nemačkim pobedama na zapadu i širenju privredne, vojne i političke moći nemačkog Rajha prozapadno opredeljene snage u Bugarskoj imale su sve manje prostora za svoje delovanje. Ipak, velike teritorijalne, ljudske i materijalne rezerve zemalja izvan osovinskog bloka, nagrizale su veru u definitivnu pobedu totalitarnih sila i doprinosile i dalje pribegavanju politici formalne neutralnosti, uz ekonomsko potčinjavanje ciljevima Rajha.[175] Ugovori o proširivanju trgovinske saradnje i jačanju privrednih veza koje je, nakon jednomesečnog rada, pripremila mešovita bugarsko-nemačka komisija 24. maja 1940, omogućivali su potpuno uključivanje ekonomike i privrede Bugarske u stvarne zahteve i potrebe Nemačke, dok je mogućnost trgovinskih i drugih veza sa Britanijom svedena na najskromnije razmere. Bugarska vlada obećala je Nemcima da neće više dozvoliti da bude uvučena u bilo kave kombinacije Balkanskog sporazuma ili kakvu drugu grupaciju zemalja pod uticajem Britanaca. Nemci su kao protivuslugu obećali ubrzano naoružavanje i opremanje bugarske armije, pomoć u slučaju napada bilo koje zemlje na Bugarsku i pružanje pune podrške bugarskim teritorijalnim pretenzimaja kada zato sazru usi ovi, odnosno posle definitivne pobede nemačkog oružja i formiranja »novog« poretka.[170] Bili su to sve krupniji koraci napuštanja politike formalne neutralnosti i opredeljivanja prema nemačkom bloku.

Posle vojnog raspleta na zapadu i kapitulacije Francuske, vladi Bugarske se učinilo da su već sazreli uslovi da se postave zahtevi za ustupanjem teritorija koje su se smatrale bugarskim. Po zadatku bugarske vlade, poslanik Draganov posetio je nemačko Ministarstvo inostranih poslova sa pripremljenim geografskim kartama balkanskih zemalja i izložio Nemcima nameru da Bugari zatraže od Rumuna južnu Dobrudžu, od Grka deo zapadne Trakije, i od Jugoslovena samo manje korekture jugoslovensko-bugarske granice.[177] Ublaženi zahtevi prema Jugoslaviji bili su posledica politike Kjoseivanova i dobrih odnosa između vlada Jugoslavije i Nemačke, kao i saznanja da Hitler u tom trenutku iz niza razloga vezanih za politkiu Rajha na jugoistoku nije bio raspoložen da se razgovara o načinjanju integriteta jugoslovenske države.

Posle stizanja vesti da SSSR traži od Rumunije vraćanje Besarabije, pitanje južne Dobrudže postalo je još akutnije. Poslanik Draganov u Berlinu posetio je 27. juna 1940. nemačko Ministarstvo ino-

174 ADAP D, 9, nr. 74, pp. 87—88 i 198, pp. 230—232; Uporedi: E. Barker, o. c. pp. 43—59.

175 Sire o ovom pitanju: Н. Генчев, *Внешната политика на България през начелния период на втората световна война 1939—1941. Год.* на СУ фИф Т LXIII, кн. 3, София 1971, pp. 341—343; Д. Сирков, o. c. pp. 221—227.

!7б д. Сирков, o. c. p. 227.

177 **DASIP NAV T-120, Rol-1179, sn. 476003-476004, zabeleška Vajczekera o razgovorima sa bugarskim poslanikom, nr. 450 od 16. juna 1940.**

stranih poslova i po nalogu svoje vlade zamolio da Nemci preduzmu inicijativu oko rešavanja pitanja južne Dobrudže kako bi se izbegao utisak da su Bugari dobili ovo svoje područje zahvaljujući zalaganju i poklonu od strane Sovjetskog Saveza. Berlin, ionako opterećen problemima vezanim za Besarabiju i Transilvaniju, preporučio je Bugarima da privremeno ne preduzimaju korake u vezi Dobrudže, obećavajući da će im pomoći da se to pitanje kasnije reši u njihovu korist.[178]

Sutradan, 28. juna, stiglo je obećanje iz Sofije da vlada Bugarske neće ništa činiti niti preduzimati bez znanja i dogovora sa Berlinom.[179]

Dinamičan razvoj događaja oko Rumunije, koja se smatrala bugarskim dužnikom, nije davao mira u Sofiji. Ulazak Crvene armije u Besarabiju i severnu Bukovinu doprineo je jačanju revizionističkog talasa u Bugarskoj. Među nestrpljivima bio je i sam kralj Boris. On je 29. juna 1940. pozvao u audijenciju nemačkog poslanika u Sofiji Rihtofena i preko njega uputio Berlinu pitanje, da li bi Nemci bili voljni da savetuju Rumunima da mirnim putem vrate predele južne Dobrudže do granične linije iz 1913, i na taj način povrate staro poverenje između dve zemlje, što bi bilo u interesu i Rumuna i Bugara.[180]

Iz Berlina je stigao hitan, ali nepotpun odgovor. U vezi sa Dobrudžom traženo je ranije preporučivano mirovanje. Ponovljene su stare fraze da Nemci nemaju nikakvih interesa na jugoistoku sem privrednih, iako su upravo oni na većem delu ovoga regiona, uz privredno prisustvo, uveliko zavodili svoju vojnu, političku i svaku drugu dominaciju. Na ovo šturo Ribentropovo pismo Bugari su odgovorili da se neće ništa činiti u vezi sa Dobrudžom niti da će raditi nešto što bi bilo upereno protiv interesa Nemačke.[181]

Poslušnost bugarske vlade i njena revnost u ispunjavanju obaveza prema Berlinu naveli su vlade susednih zemalja da zaključe da je Bugarska napustila proklamovanu politiku neutralnosti i da se uključuje u aktivnu politiku 9ila osovine. U vezi s tim verovaio se da će Nemci, čim im se za to ukaže prilika, pokušati da nagrade Bugare prepuštajući im delove teritorija preko granica susednih zemalja na koje su aspirirali. Svoje simpatije prema Bugarima Nemci nisu ni krili, i smatrali su da su njihovi teritorijalni zahtevi umereni i opravdani.[182]

Ovakvo mišljenje Nemaca najpotpunije se odnosilo na južnu Dobrudžu, što je bilo delom i rezultat takmičenja sa drugim silama

[178] **ADAP D, 10, nr. 37 p. 32. Sire o pitanju Dobrudže: M. Nebolieff, Das bulgarisch-rumänische Vertragswerk von Craiova vom 7. September 1940, Würzburg, 1948. godine; Н. Генчев, *Възвръщането на Южна Добруджа към България през 1940,* и: *Историческом прегледу* 1969, София, nr. 6, pp. 58—73.**

[179] **ADAP D, 10, nr. 45, p. 40.**

[180] **Ibid., nr. 53, pp. 45—46.**

[181] **Д. Сирков, o. c. p. 230.**

[182] **DASIP Amb. A, 1940, F-35, pisma MIP KJ pov. br. 7150 od 7. jula pov. br. 18548, I, od 25. jula i str. pov. br. 2245, I, od 18. jula 1940.**

u pogledu pridobijanja naklonosti Bugara putem podrške njenim zahtevima prema Rumuniji. Bugarski zahtev da im se vrati južna Dobrudža podržavali su i Sovjeti i Britanci, smatrajući da je to područje nepravedno otrgnuto od Bugarske u trenucima njenog poraza i nemoći.[183]

Ipak su Nemci na tlu Bugarske bili sve prisutniji i sve uticajniji, i njihova podrška će biti odlučujuća. Oni su u međuvremenu raspravljali o bugarskim zahtevima i u Bukureštu, i 16. jula nemačko Ministarstvo inostranih poslova obavestilo je bugarsku vladu da je kralj Karol pristao na pregovore o mirnom rešenju sudbine južne Dobrudže.[184]

U vreme pripremanja pregovora između Sofije i Bukurešta došlo je na poziv Berlina do susreta na najvišem nivou između Nemačke i Bugarske. Za vreme razgovora Filova i Popova sa Hitlerom i Ribentropom u Salcburgu 27. jula 1940. bugarska delegacija je uglavnom slušala i bez pogovora primala diktate u vezi rešenja pitanja južne Dobrudže i budućih odnosa Bugarske i Nemačke. Posle uvodnih izlaganja prvo Ribentropa pa onda Hitlera o razvoju zbivanja u jugoistočnoj Evropi u iposlednoj godini dana i o naporima Rajha da se »sačuva« mir na ovom području, prešlo se na pitanje Dobrudže i o »miroljubivoj« ulozi nemačkog Rajha i u ovom sporu. Hitler je posebno govorio o opasnosti od rata koja se u vezi sa ovim bila pojavila i na opasnost od uplitanja SSSR-a i komunista. Zahvaljujući podršci i pomoći sila osovine, podvlačio je Hitler, kao i razumevanju vlada u Bukureštu, Budimpešti i Sofiji, koje su prihvatile savete Rima i Berlina, ova opasnost će biti izbegnuta.

Predstavnici Bugarske su izjavili svoju saglasnost sa mišljenjem Hitlera i njegovog ministra inostranih poslova, ukazujući na problem koji će stvoriti nasilna promena strukture žiteljstva u južnoj Dobrudži za vreme rumunske vladavine od 1913. godine. Prema navodima bugarske delegacije, Rumuni su uspeli politikom kolonizacije da povećaju broj rumunskog stanovništva sa oko 7.000 iz 1913. na oko 80—90.000 u 1940, pored kojih je tu živelo još oko 150.000 Bugara, 70.000 Turaka i nešto pripadnika ostalih naroda. Hitler je izrazio uverenje da će se uz podršku sila osovine naći rešenje za sva sporna pitanja, pa i za ovo između vlada Bugarske i Rumunije. Ukazujući na »opasnost« od komunističkog pokreta u samoj Bugarskoj, Hitler je obećao da će posle pobede na zapadu, mnogo veću pažnju posvetiti naoružanju »prijateljske« bugarske armije.[185]

183 DASIP Amb. A, 1940, F-35, pisma MIP KJ str. pov. br. 2271 od 18. i 2434 od 30. jula 1940; ADAP D, 10, nr. 165 p. 171; Д. Сирков, o. c. p. 233; E. Barker, o. c. pp. 68—69.

184 ADAP D, 10, nr. 173, p. 182 i 174, pp. 182—183.

185 ibid., nr. 244, pp. 272—276 i 245, pp. 276—280. Siri podaci: nr. 24, pp. 168—181, 25, pp. 181—186; PA Büro St. S, Bulgarien Bd. 1, telegram iz Fusala bb. od 27. jula 1940; PA U. St. S, 58 Südosten II, Bd, izveštaji sa podacima o stanovništvu u Dobrudži, *»Angaben über die Einwohnerzahl in der Süddobrudscha«, Die völkische Gliederung Grossrumäniens«* **i** *»Südosten — November — December 1940«;* **H. J. Hoppe, o. c. pp.** 85—87; **A. Hillgruber,** *Staatsmäner..* **. nr. 24, pp.** 168—181 **i** 25, **pp.** 181—186.

Posle završenih razgovora sa delegacijom Bugarske, Ministarstvo inostranih poslova Nemačke je pozvalo vladu Rumunije da u cilju normalizacije odnosa sa Bugarskom pristupi pregovorima oko rešavanja pitanja južne Dorudže mirnim putem.[186]

Vlada Bugarske osećala se obaveznom da učini određeni korak posle sastanka u Salcburgu i prema Britancima, jer se na ovoj strani još uvek bugarska spoljna politika predstavljala kao neutralna. Bugarski poslanik u Londonu Momčilov posetio je 6. avgusta Ministarstvo inostranih poslova Britanije i upoznao Britance o koracima Berlina u cilju smirivanja stanja u donjem Podunavlju i mirnog rešavanja bugarsko-rumunskog spora.[187]

Preliminarni pregovori između Rumunije i Bugarske vođeni u prvoj polovini avgusta 1940. već od samog početka nailazili su na teškoće. Rumuni su uporno pokušavali da sačuvaju jedan deo južne Dobrudže, posebno se trudeći da zadrže Silistriju.[188] Preuveličavajući jačanje uticaja SSSR-a u Bugarskoj, koji je podržavao bugarski zahtev za vraćanje ranije uzetih oblasti uključujući i Silistriju, Nemci su morali da izvrše pritisak na Rumuniju. Nemački poslanik u Bukureštu, ukazujući na »opasnost« od Sovjeta, zatražio je 18. avgusta od rumunske vlade da pristane na bugarske zahteve i da se što pre pristupi pregovorima.[189]

Pred pritiscima iz Berlina, Rumuni su popustili i pregovori o južnoj Dobrudži su konačno počeli 19. avgusta 1940. u Krajovi. Ali i ovde se pojavilo niz problema: Rumuni su tražili da im se ostave neki predeli južne Dobrudže, zatim je došlo do nesporazuma oko načina razmene preostalog dela stanovništva, Bugara iz Rumunije i Rumuna iz Bugarske, i oko nekih drugih pitanja.[190]

Nesporazumi i problemi na pregovorima u Krajovi izazvali su iznenađenje u Berlinu. Tamo su bili uvereni da je problem Dobrudže pred brzim i lakim rešenjem i da će se posle tog poteza stvoriti dobri uslovi za stvaranje klime poverenja između dve vlade koje su bile u prijateljskim odnosima prema Berlinu. Međutim, podela spornih područja kao i u ostalim slučajevima nije tekla glatko. Rumuni

[186] DASIP Amb. A, 1940, F-35, pismo MIP KJ str. pov. br. 2439, I, od 1. avgusta 1940; Büro St. S, Rumäinen Bd. 2, telegram AA upućen Nemačkom poslanstvu u Bukureštu nr. 904 od 30. jula 1940.

187 PRO FO 371/24891 R-7230/5/67, zabeleška o razgovoru sa bugarskim poslanikom u Londonu Momčilovim od 6. maja 1940.

[188] DASIP Amb. A, 1940, F-35, telegram MIP KJ str. pov. br. 2493 od 7. avgusta 1940; Sire: ADAP D, 10, nr. 286, pp. 336—337; PRO FO 371/24891 R-6950/5/67, izveštaj Kambela o stanju na Balkanu od 9. augusta 1940.

[189] DASIP Amb. A, 1940, F-35, telegrami MIP KJ str. pov. br. 2528 od 10. i pov. br. 22436 od 18. avgusta 1940.

[190] Ibid., pov. br. 1331 od 22. avgusta, telegram MIP KJ pov. br. 22792 od 11. avgusta 1940; PA Büro St. S, Bulgarien Bd. 1, telegram Nemačkog poslanstva iz Sofije, nr. 343 od 21. avgusta 1940; Šire: Ibid., Rumänien Bd. 3, teleg. Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 1424 od 23. avgusta 1940; PA, U. St. S, Südosten II, Bd. 2, teleg. Nemačkog poslanstva iz Sofije nr. 363 od 27. avgusta 1940.

su nastojali da zadrže barem jedan deo od toga, a Bugari nisu bili spremni da ostave ni komadić teritorije koja im je u trenucima bugarskog poraza oduzeta.[191]

Bugarska vlada se ponovo obratila za pomoć Berlinu, ukazujući na opasnost u zemlji od radničkog i komunističkog pokreta, koji koristi neuspehe vlade radi njenog odvajanja od naroda.[192]

Berlin ne samo da nije želeo da bilo šta riziku je u ovom regi onu koji je već smatrao svojim već je bio odlučan da ide do kraja i da slomi je sve otpore na putu svog ekspanzionističkog pohoda. Iz Berlina je 5. septembra 1940. upućeno pismo novom predsedniku rumunske vlade generalu Antoneskuu u kojem je traženo da se bez odlaganja pristupi pregovorima i sporazumu.[193]

Pritisak iz Berlina i koncentracija dela bugarskih trupa prema rumunskoj granici ubrzali su nastavak pregovora. Delegacije su se ponovo sastale 7. septembra i usvojile rumunsko-bugarski sporazum o vraćanju južne Dobrudže Bugarskoj do graničnih linija iz 1913. godine. Ugovorena je i razmena oko 110.000 Rumuna i oko 65.000 Bugara.[194]

Oduševljenje naroda u Bugarskoj povodom vraćanja južne Dorudže pokušala je da iskoristi vlada, kao i druge političke grupacije, u svoje sopstvene svrhe. Proosovinski opredeljena struja u vladi namerno je pripisavala ovaj uspeh Nemačkoj u cilju popularisanja nacionalsocijalizma i njegovih uspeha i namera u izgradnji »novog« poretka. U tome je nemačke prijatelje u Bugarskoj pomagala osovinska štampa i propaganda tvrdeći da bez angažovanja Nemačke Bugarska ne bi došla do južne Dobrudže. Na XXV redovnom zasedanju Narodnog sobranja Bugarske 21. septembra, na prvom mestu je izražena zahvalnost silama osovine za dobijanje Dobrudže.[195]

Ova propagandna aktivnost radi popularisanja Nemačke u Bugarskoj nije ostala bez odjeka na odnose dveju zemalja. Uz razvijenu privrednu, političku i kulturnu saradnju, od ovoga vremena počinje da jača vojna saradnja i saradnja policijskih organa dveju zemalja. Gestapo i druge obaveštajne centrale stvaraju svoje centre po Bugarskoj za sadejstvo u borbi protiv antiosovinskog pokretka u Bugarskoj i u susednim zemljama.[196]

131 DASIP Amb. A, 1940, F-35, telegram MIP KJ str. pov. br. 2629 od 24. avgusta i pismo MIP KJ pov. br. 24094, I, od 3. septembra 1940; AD.AP D, 10, nr. 365 p. 421.

[192] Д. Сирков, o. c. p. 235; E. Barker, o. c. pp. 68—70.

133 Ibid., pp. 236—237; PA Büro St. S, Rumänien, Bd. 3, telegram RAM upućen Nemačkoj ambasadi u Rimu nr. 1119 od 5. septembra 1940.

[194] H. J. Hoppe, o. c. p. 89; M. L. Miller, *Bulgaria during the Second World War,* Stanford 1975. pp. 27—31.

i® XXV ОНС ст. дн. 1. засед. София 20, IX 1940, pp. 3—4; DASIP Amb. A, 1940, F-35, pismo MIP KJ str. pov. br. 2898 od 30. septembra 1940; Ibid., CPB Bilten br. 310 od 12. septembra 1940, pregled inostrane štampe.

1Э6 DASIP Amb. A, 1940, F-35, pov. br. 1504 od 5. oktobra 1940, pismo MIP KJ pov. br. 25890-III od 23. septembra 1940.

Dobijanje Dobrudže doprinelo je jačanju revizionističkog pokreta u Bugarskoj uopšte i isticanju teritorijalnih zahteva i prema ostalim susedima Bugarske. Manifestanti u Sofiji u toku 8—10. avgusta 1940. pred Predsedništvom bugarske vlade isticali su parole: »Hoćemo Trakiju«, »Dajte nam Makedoniju!« Govornici na ovim skupovima govorili su da je to samo početak revizije granica na Balkanu. U jeku tih demonstracija revizionističkih snaga u Bugarskoj na sofijskim ulicama bili su veoma zapaženi diplomatski i drugi predstavnici Nemačke, Italije i Mađarske.[197] Bugarska štampa bila je tih dana puna članaka o teritorijalnim zahtevima Bugarske prema Grčkoj i Jugoslaviji. U njima su se aspiracije bugarskih revizionista protezale od Sereza do Ohrida.[198]

U Beogradu i Atini bili su iznenađeni i zbunjeni pa čak i oni delovi vladajućih struktura koji su bili promenački orijentisani. Jugoslovensko poslanstvo u Sofiji tražilo je od nemačkog poslanstva njegove ocene na ovakav razvoj događaja u Bugarskoj. Nemački poslanik Rihtofen tešio je Jugoslovene da ne brinu, jer bugarska vlada ne podržava zahteve prema Jugoslaviji.[199]

Jugoslovensko poslanstvo nije moglo da prihvati ovu utehu nemačkog poslanika posebno kada je videlo da se ni deo vladajuće buržoazije ne ograđuje od revizionističkih ispada na ulicama Sofije.[200]

Još su oštrije revizinonstičke akcije bile usmerene prema Grčkoj. Na bugarskoj granici prema Grčkoj došlo je do niza incidenata. Pretenzije na Trakiju i Egejsku Makedoniju bile su sve glasnije. Grčka vlada, koja je ranije svaki korak bugarskih revizionista dočekivala kontrakcijom, ovoga puta nije obraćala posebnu pažnju zahtevima revizinonista prema Grčkoj. Razlog su bili njeni sve zaoštreniji odnosi sa Italijom, koja je težište svojih ratnih priprema na Balkanu upravo u to vreme prenela sa Jugosavije prema Grčkoj. U takvim uslovima Grci će nastojati da ne zaoštravaju odnose i sa Bugarskom.[201] Mogućnost ovakvog držanja grčke vlade ležala je u stavu bugarske vlade i dvora, koji su nastojali zvanično da uglavnom Ostanu izvan tih ratnih pretnji uperenih protiv Grčke i Jugoslavije.

U ovakvim prilikama slabilesu veze Bugarske sa svim njenim susedima. Odnosi prema Turskoj, sa kojom su postojale i neke ugovorne obaveze, bili su sve hladniji. Talas revandikacija udaljio je

137 DASIP Amb. A, 1940, F-35, cirkularna pisma MIP KJ pov. br. 24699 I, od 17. septembra i 25226 od 19. septembra 1940.

198 DASIP CPB, Bilten nr. 310 od 12. septembra 1940, i br. 321, od 25. septembra, pregled bugarske štampe.

133 DASIP Amb. A, 1940, F-35, pisma MIP KJ str. pov. br. 2800 od 17. i pov. br. 25807 od 19. septembra 1940.

200 **Ibid., cirkularna pisma MIP KJ pov. br. 25438 od 17. i 25887 od 24. septembra 1940.**

2°1 Ibid., pov. br. 1459 od 23. septembra, pismo MIP KJ pov. br. 25662 od 20. septembra 1940.

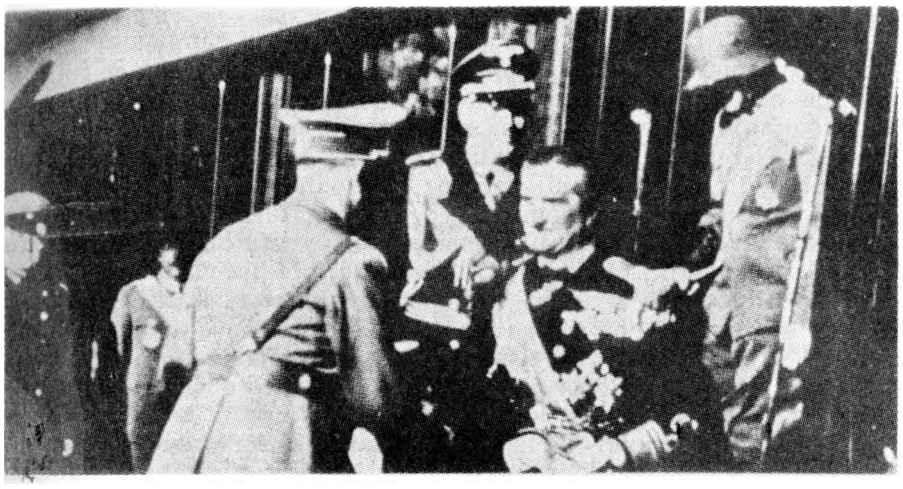
Jugoslaviju i stvorio još veći jaz prema Grčkoj. Sa Rumunijom se odnosi nisu uspeli popraviti. Problemi su se pojavili i u vezi sa ugovorenom razmenom stanovništva.[202]

Politika orijentacije prema silama osovine, u zamršenim odnosima među narodima i zemljama na Balkanu, pripremana je i sprovođena postupno i lagano. Osnovni motiv ovakve orijentacije bila su nastojanja da se dobiju tražene teritorije od susednih zemalja uz podršku Nemačke, i tome zadatku biće posvećivana sve veća pažnja i u spoljnoj i u unutarnjoj politici. Desetodnevna poseta bugarskog ministra poljoprivrede Nemačkoj u oktobru 1940. imala je cilj da pridobije izvesne krugove u Nemačkoj za reviziju bugarskih granica prema Jugoslaviji i Grčkoj.[203] U unutarnjoj politici vlada je sve više počela da podstiče a zatim i da potpomaže revizionistički pokret. Posebna pažnja je posvećivana strujama i grupama u okviru legalne VMRO, čiji su pogledi na teritorijalne pretenzije prema Jugoslaviji i Grčkoj bile identične sa vladinim stanovištem o ovom pitanju: Savezu makedonskih kulturno-prosvetnih bratstava, Ilindenskoj organizaciji, Makedonskom naučnom institutu, Makedonsko-odrinskom opločeniju i Makedonskom ženskom savezu. Jačanjem ovih legalnih ogranaka VMRO jačan je u stvari vladin pokret za dobijanje Vardarske i Egejske Makedonije, i istovremeno suzbijan je rad izrazito fašističke struje makedonskog pokreta Vanče Mihailova, koji je radio u ime Italije na stvaranju makedonske države pod italijanskim protektoratom, kao i socijalističke struje Makedonskog pokreta, koja se zalagala za autonomnu Makedoniju u okviru Balkanske federacije.[204]

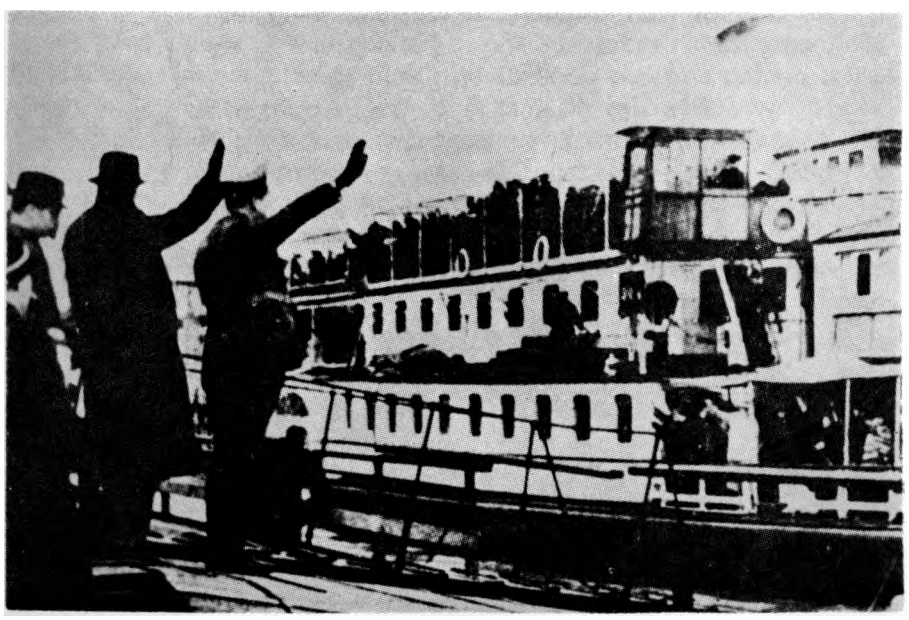
[202] **DASIP Amb. A, 1940, F-35, pov. br. 1456 od 22. septembra, pismo MIP KJ pov. br. 25438 od 17. septembra 1940.**

[203] **Д. Сирков, о. с. pp. 249—255.**

[204] **DASIP Amb. A, 1940, F-35, str. pov. br. 1576 od 16. oktobra, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 3072 od 16. oktobra 1940.**

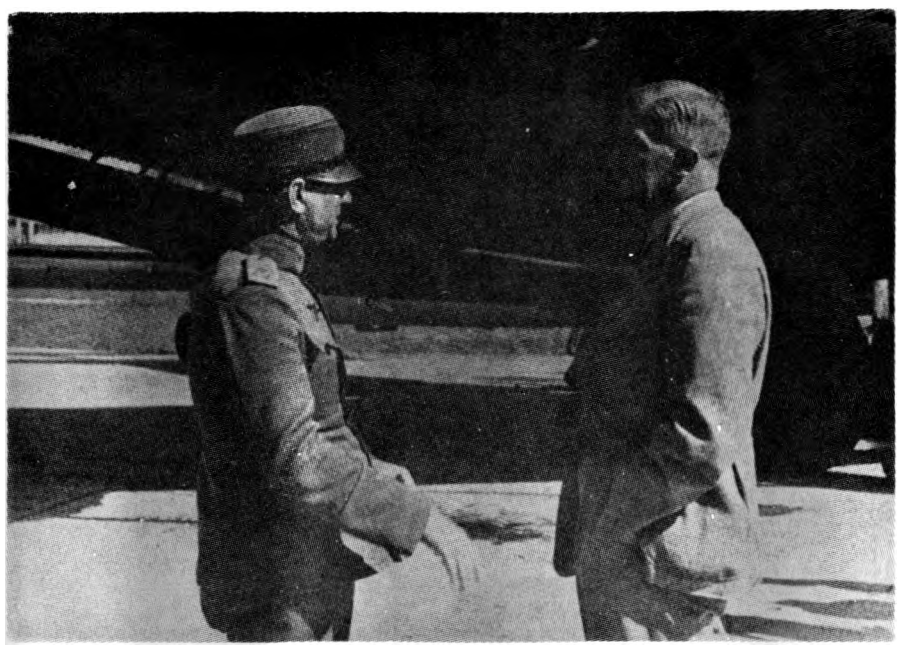
Regent Horti u poseti kod Hitlera u Berlinu, avgusta 1938.

*Ispraćaj grupe folksdojčera za Nemačku sa savskog pristaništa u Beogradu u jesen **1939.***

Knez Pavle, Stepinac i Ivan Subašić u Zagrebu januara 1940.

Komandant beogradskog vojnog aerodroma, potpukovnik Miodrag Tomić u razgovoru sa Nemačkim poslanikom u Beogradu, fon Herenom, na zemunskom aerodromu 1940.

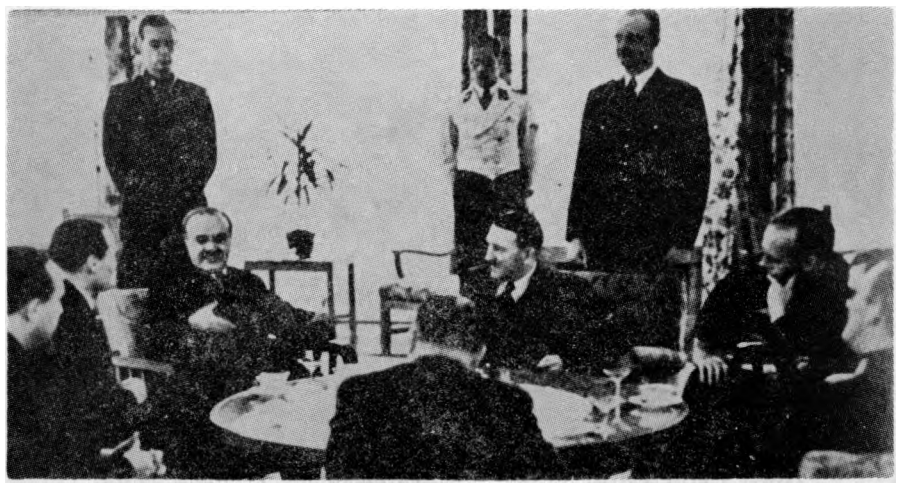
Stanovnici Besarabije u susretu sa vojnicima Crvene armije krajem juna 1940.

Sa stvaranja Trojnog pakta Nemačke, Italije i Japana u Berlinu
27. septembra 1940.

Susret bugarskog kralja Borisa sa Hitlerom u Berlinu u jesen 1940.

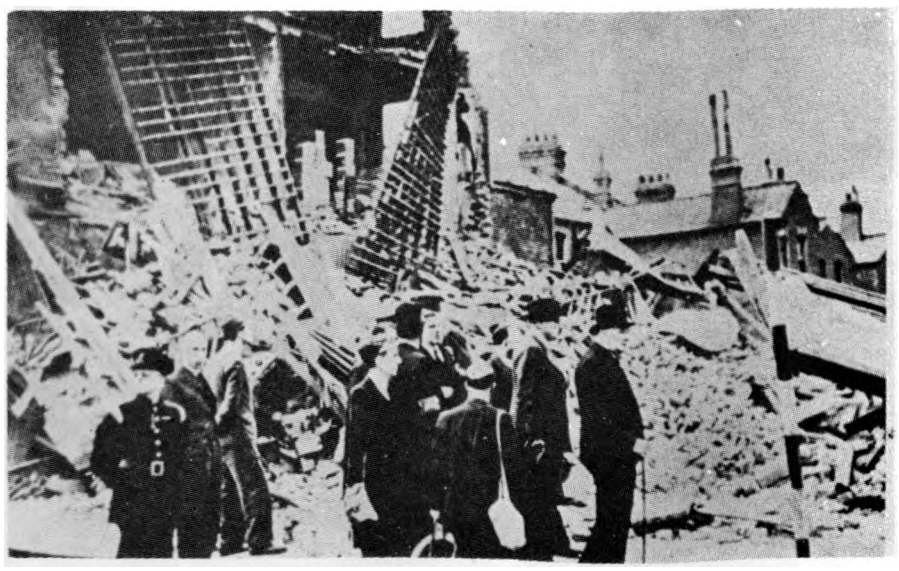
Polemika Molotov — Hitler 13. novembra 1940. u Berlinu koju Hitler nije do kraja izdržao

Hitler i grof *Teleki na dan pristupa mađarske Trojnom paktu, 20. novembra 1940.*

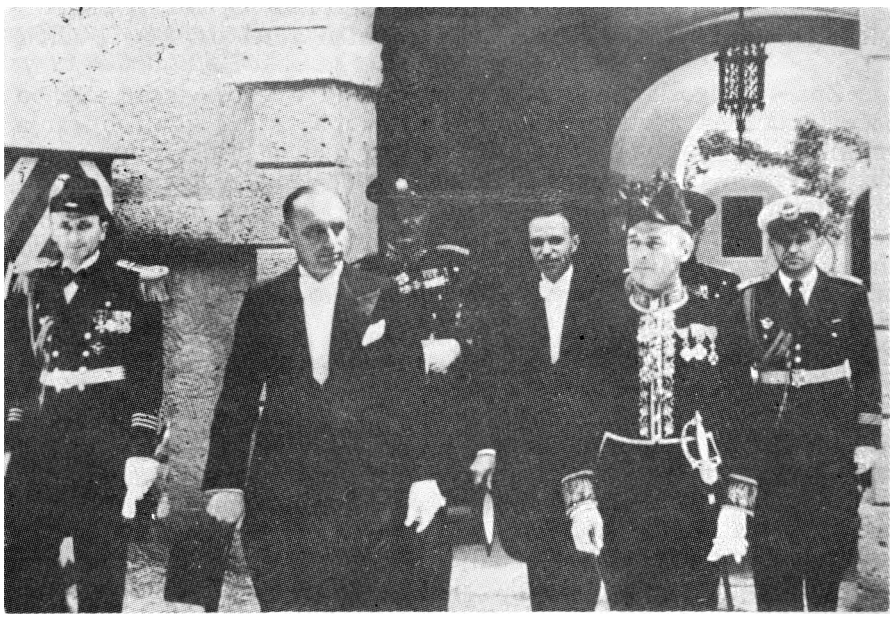
Spašavanje ranjenika iz ruševina u Engleskom gradu Koventriju posle napada Geringove luftvafe, polovinom novembra 1940.

Britanski premijer Vinston Čerčil obilazi ruševine u Londonu posle napada nemačke avijacije 1940.

Hitler dočekuje u Berlinu regenta Hortija, 1940.

Plotnikov, sovjetski ambasador, prilikom predaje akreditiva u Beogradu

5. JUGOSLAVIJA IZMEĐU SILA OSOVINA OD POČETKA DRUGOG SVETSKOG RATA DO NAPADA ITALIJE NA GRČKU

Značaj Jugoslavije u odnosima između dve osovinske sile od početka drugog svetskog rata i u uslovima oštrog konfrontiranja velikih sila sve je više rastao. Borba oko njenog pridobijanja između osovinskih i zapadnih sila i istovremeno između dveju sila osovine postajala je sve upornija. Hitler nije formalno napuštao svoje verbalno izjašnjavanje da su Sredozemlje, Jadran i svakako Jugoslavija u tom prostoru u sferi italijanskih interesovanja, ali je u praksi sa sve više veštine i odlučnosti radio na njenom vezivanju u svim oblastima saradnje za Nemačku.

Videli smo da su sve veći uspesi Rajha u srednjoj Evropi u toku 1938. i 1939. podsticali ekspanzionističke apetite i ratoborno raspoloženje i kod Musolinija. Zustavljanje italijanskih divizija u Albaniji posle njihovog prelaska preko Jadrana trebalo je da čini samo predah za još veći ekspanzionistički skok preko Balkana. Zbog bojazni od eventualnih komplikacija sa ostalim pomorskim silama prisutnim na Mediteranu, ukoliko bi se ekspanzija nastavila preko Grčke, Musolini je za svoje dalje ekspanzionističke poduhvate na Balkanu dao prednost Jugoslaviji, koja mu se činila suviše slaba i razjedinjena. Mislio je da je tako oslabljenu može bez velikih napora uključiti u svoje fašističko carstvo. Bilo je i drugih razloga i motiva koji su doveli do toga da je Musolini prilikom izbora u to vreme dao prednost Jugoslaviji. Brzo prodiranje Nemaca kroz srednju Evropu i njihovo zaposedanje Austrije i Čehoslovačke, kao i jačanje nemačkog uticaj a u Mađarskoj i Rumuniji, suviše je primicalo Nemce interesnom području Italije. Pojavile su se opravdane sumnje da se nacistička ekspanzija neće zaustavitvi i da će težiti da dopre do Trsta i Jadrana, i tako potpuno onemogućiti širenje italijanske ekspanzije.[205]

Ove sumnje Italijana imale su podlogu u nedoslednom držanju saveznika u pogledu poštovanja dogovora o podeli interesnih područja. Nemački nacisti su mnogo puta ponavljali misao da je Balkan interesno područje Italijana i u isto vreme svim raspoloživim sredstvima radili na pridobijanju balkanskih zemalja za Nemačku. U kriznim situacijama Nemci su nudili u nekoliko navrata Jugoslaviju Musoliniju, ali kad je ovaj počeo da razmišlja o stvarnom pohodu radi zaposedanja Jugoslavije, Hitler ga je uporno od toga odvraćao.[206]

[205] **B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* Zagreb 1978. pp. 315—316; Uporedi: H. Смирнова, *Балканская политика фашистской Италии,* Москва 1969, pp. 156—168.**

[206] ***Tajni arhivi grofa Ciana,* pp. 326—334. O odnosima Italije i Kraljevine Jugoslavije u ovom vremenu više vidi: B. Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla, Časopis za suvremenu povijest* 1/1975, pp. 33—98; Isti autor, *Osovinske sile i Jugoslavija, Jugoslovenski istorijski časopis,* 3-4/ /1970, pp. 128—143; Isti autor: *Odnosi Jugoslavije s Nemačkom i Italijom** *1937—1941, Historijski zbornik,* XVII, pp. 227—257; V. Vinaver, *Politika Jugo-***

Sve je ovo navelo Musolinija da u vreme velikih uspeha nemačkog prodora kroz srednju Evropu i on počne razmišljati o svom pohodu na Jugoslaviju.

Pošto nije čvrsto verovao u moć svoga oružja i svoje armije, pokušao je da Jugoslaviju oslabi iznutra i da je osvoji uz podršku separatističkih pokreta unutar Jugoslavije. Glavnu ulogu u tom raearanju Jugoslavije trebali su da odigraju separatistički pokreti nacionalno ugnjetenih naroda Hrvata, Albanaca i Makedonaca. Zato se u periodu razmišljanja o likvidaciji Jugoslavije krajem 1939. i u prvoj polovini 1940. ponovo pruža materijalna i moralna podrška ustaškom pokretu u Italiji i njegovim ilegalnim organizacijama u zemlji, makedonskoj emigrantskoj terorističkoj organizaciji Vanče Mihailova i albanskim separatistima na Kosovu.

U Beogradu su znali za ovaj antijugoslovenski rad u Italiji i za pripreme Musolinija za zaposedanje Jugoslavije, ali su isto tako znali za slabost italijanske armije i njen strah od ogromnog dela hrvatskog naroda, čak i onih koji nisu voleli velikosrpski centralistički režim, Slovenaca i svih drugih naroda, odnosno od jedinstvenog otpora sa druge strane Jadrana. Vladajući vrhovi u Kraljevini Jugoslaviji su znali za visoko mesfto Jugoslavije u kalkulacijama i planovima nemačkog prodora prema jugoistoku i sa sigurnošću su računali na zaštitu upravo od strane italijanskog saveznika — Nemačke. Bio je to jedan od razloga vezivanja dela vladajućih krugova u Jugoslaviji za Treći Rajh i nastojanja da se nepromišljenim potezima koji se nebi svideli Berlinu ne izazove neprijateljstvo nemoćnih nacista prema Jugoslaviji. Mnogi potezi jugoslovenske vlade činjeni u međunarodnoj politici suprotno željama zapadnih sila u to vreme, nisu povlačeni zbog toga što vladajući vrhovi u Beogradu nisu bili za zapadne sile, već čisto radi toga da se ne oslabe stečene pozicije u Berlinu i ne izazove prepuštanje Jugoslavije sudbini i volji Italije.

Otpor vlade Jugoslavije britanskim nastojanjima od septembra do decembra 1939. da se formira neutralni blok na Balkanu je pružan ne zbog toga što neutralna politika nije odgovarala interesima Jugoslavije, već upravo da se tom podrškom ne izazovu revolt osovinskih sila i njihove akcije protiv Jugoslavije. Strah od osovinskih klešta gurao je kolebljivu jugoslovensku vladajuću buržoaziju sve više direktno u čeljust jedne, jače i superiornije članice toga tandema, Nemačke. Uporedo sa jačanjem opasnosti raslo je i dodvoravanje kolebljivih vladajućih vrhova u zemlji. Sve revnos-

***slavije prema Italiji 1939—1941, Istorijski zapisi,* Titograd, 1968, pp. 67—112; Isti autor, *Vojno-politička akcija fašističke Italije u jesen 1939, Vojnoistorijski glasnik* 3/1966, pp. 73—94; H. Cliadakis, *Neutrality and War in Italian Policy 1939—1940, Jour. cont. hist.* Vol. 9, 3. july 1974. pp. 171—190; D. M. Smith, *Musolinijevo rimsko carstvo,* Zagreb, 1980 (prevod s italijanskog); Н. Д. Смирнова, *Балканская политика фашистской Италии,* Москва 1969; Б. Р. Лопухов, *История фашистского режима в Италии,* Москва 1977. itd.**

nije su ispunjavani zahtevi Berlina u vezi izvoza, razmene, privilegija nemačkoj nacionalnoj manjini u zemlji i u drugim oblastima saradnje. Koristeći popustljivost jugoslovenske vlade, Nemci su stalno povećavali svoje zahteve naročito za onim artiklima koji su se ranije uvozili u Nemačku iz prekomorskih izemalja, a posle zbog blokade pomorskih puteva od britanske flote taj uvoz je bio oslabljen ili potpuno prekinut, kao što su bili bakar, olovo i drugi metali i rude, poljoprivredni proizvodi i ostalo. Da bi udovoljila povećanim zahtevima Nemaca za pojedinim vrstama ruda, vlada je morala prinudnim merama da preuzima svu proizvodnju rude od privatnih domaćih i stranih posednika rudnika i da je onda izvozi u Nemačku. Ovo je naročito dolazilo do izražaja u najznačajnijim rudnicima: bakra u Boru i olova i cinka u Trepči, koji)su bili u rukama britanskih i francuskih vlasnika, i direktno je uticalo na još brže slabljenje veza sa Francuskom i Britanijom.[207]

Revnosno udovoljavanje nemačkim zahtevima predstavljalo je za Jugoslaviju mač sa dve oštrice. Uvećavanje zaloga kod Nemaca povećavalo je ljubomoru i srdžbu kod druge strane osovine — Italije. Upravo u vreme sve većeg koketiranja jugoslovenske vlade sa Nemačkom, Italijani su izjavljivali da ne bi mogli ostati indiferentni u slučaju ako bi neka velika sila pokušala da prodre na Balkan, koji spada u zonu njene ekspanzije.[208] Rumunsku ideju neutralnog bloka Italija je bila spremna da prihvati, odnosno da se uključi u njega, samo sa ciljem da putem njega spreći prodor drugih sila na ovo područje, uključujući tu, uz Britaniju i Sovjetski Savez, i svoga saveznika Nemačku, koja je još i tada ponavljala da ta područja prepušta Italijanima.[209]

U vreme pozicionog rata na zapadu krajem 1939. i početkom 1940. u Rimu su se pojavile nade da bi Italija zbog zauzetosti Nemaca na zapadu i severu, posebno ako bi Nemci naišli na jači otpor na zapadu, mogla da popravi svoj poljuljani prestiž na Balkanu, bilo ustupcima samih Nemaca bilo eventualnim nagodbama sa zapadnim silama, sa kojima je Italija održavala veze, ili ratom u svakom slučaju sa Jugoslavijom, koja se nalazila na meti koncentracije italij anskih trupa.[210] Glavni posao u evntualnom ratnom sukobu trebalo je da odigra emigracija, prvenstveno ustaška — Ante Pavelića i makedonska — Vanče Mihailova.

Jugoslovenska emigracija kao činilac rušenja Kraljevine Jugoslavije ozbiljnije je uzimana samo u Italiji, dok se prema njenoj

[207] **Sire:** ***Aprilski rat, zbornik dokumenata*** **Beograd 1969, nr. 106, 110, 111, 125, 126, 130, 131, 137, 140, 2. Avramovski,** ***Treći Rajh i borski rudnik,*** **Bor 1975, pp. 19—*6H.***

[208] **DASIP Amb. A, 1940, F-33, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Londona bb. od 7. novembra 1939.**

[209] **DASIP LP 1939 F-I/5, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 2271-XI od 16. novembra 1939. godine; Ibid., Amb. A, 1939, F-31, teleg. Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 348 od 5. decembra 1939.**

[210] **DASIP Amb. A, 1940, F-36, pov. br. 165 od 9. februara, pismo MIP KJ pov. br. 1208/11, od 20. januara 1940.**

ulozi sa rezervom odnosila zvanična diplomatica u Berlinu, koja je želela da dobije Jugoslaviju pomoću svojih prijatelja u vladajućim vrhovima, i to samo za sebe.[211]

Ustaše, koje su uz materijalnu i moralnu podršku italijanske vlade ponovo nastavile rad u Italiji počeli su, koristeći se teškim stanjem u zemlji i nezadovoljstvom nacionalno ugnjetenog naroda, da stvaraju svoje centre naročito u redovima studentske omladine u Hrvatskoj.[212]

Iako je taj pokret u emigraciji bio malobrojan a u zemlji tek u povoju, bez stvarne podrške i oslonca u narodu, upravljači — fašističke Italije su još krajem 1939. godine počeli praviti i razrađivati planove o podizanju ustanka u Hrvatskoj i razbijanju Jugoslavije. Stvoren je i plan uništavanja Jugoslavije po kojem je trebalo prvo da dođe do ustanka u Hrvatskoj i obrazovanja vlade na čelu sa ustaškim vođom Pavelićem, zatim do poziva italijanskih trupa, i kao završni čin — proglašavanje ustaške Hrvatske koja bi ušla u personalnu uniju sa Italijom., u koju bi bila uključena i Bosna i Hercegovina.[213]

Čitav ovaj plan u fašističkim vrhovima Italije smatran je kao veoma ostvarljiv, pa su početkom 1940. o svemu tome vođeni konkretni razgovori predstavnika fašističke Italije sa predstavnicima ustaša iz emigracije i iz zemlje. Prvi takav sastanak održan je u Rimu 23. januara 1940. Prisustvovali su ministar inostranih poslova Italije grof Čano, vođa ustaša Ante Pavelić i kao poznavalac i pred-

[211] **Još krajem oktobra 1939. održan je u Nemačkoj sastanak predstavnika proosovinskih emigrantskih organizacija iz zemalja jugoistočne Evrope, među kojima su vodeću reč vodili makedonski emigranti Ivana Mihailova, koji je polovinom septembra stigao u Nemačku, i nekih šefova Gestapoa, na kome je ugovorena saradnja u borbi protiv režima u Jugoslaviji i nekim susednim zemljama i donesen plan prekrajanja granica koji će se u toku narednih godina znatnim delom i ostvariti. Ustaški pokret u ovom vremenu u Nemačkoj je nailazio na saradnju samo kod dela partijskih foruma NSDAP i kod obaveštajnih i policijskih službi, na primer kod Službže bezbednosti SD — Sicherheidienst, kasnije i kod Gestapoa, dok je zvanična nemačka diplomatija izbegavala saradnju sa ustašama dajući primat saradnji sa proosovinskom vladom u Beogradu, nadajući se da će uz njenu pomoć lakše uvući Kraljevinu Jugoslaviju u službu nemačkom Rajhu. Vidi o tome: D. Biber, *Ustaše i Treći Rajh,* u JIC 2/1964, pp. 37—56.**

Predstavnici Nemačke na pomeriutom sastanku krajem oktobra su obećali: Bugarskoj — Južnu Dobrudžu, deo Trakije i deo Vardarske Makedonije, dok bi ostali deo Makedonije bio pod protektoratom Italije; Mađarskoj je obećana Transilvanija; Kosovo je prema ovom planu trebalo biti prikljucenò Albaniji pod protektoratom Italije; Crna Gora bi bila predata Italiji a Hrvatska i Slovenija bi došle pod protektorat Nemačke. Više o tome: DASIP Amb. A, 1939, F-33, str. pov. br. 392 od 31, decembra, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 3183 I, od 23. decembra 1939.

[212] **A VII, K-22 reg. br. 16/2. izveštaj obaveštajnog odeljenja generalštaba Jugoslovenske vojske o neredima u 106. puku u Karlovcu; Ibid., K-135, reg. br. 38/4, izveštaji o neredima u Zagrebu u oktobru 1939. godine.**

[213] **Detaljnije o ovome: F. Jelić-Butić, *Ustaše i nezavisna država Hrvatska,* Zagreb 1977. pp. 38—40; Lj. Boban, *Maček i politika HSS 1928—1941,* II, Zagreb 1974. pp. 312—315; B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* p. 325.**

stavnik ustaša iz zemlje Josip Bombeles (Josip Bombelies), koji je radio istovremeno i za kneza Pavla.[214]

I na ovom sastanku pokazala se namera Italijana da samo umarširaju u zapadne delove Jugoslavije dok bi posao oko obračuna sa eventualnim otporom postojećeg režima i naroda trebalo da obavi neko drugi. Trebalo je to da bude ustanak hrvatskog naroda, kojeg bi izvana pomogle vojske Mađarske, Bugarske i Italije. Prilikom ovog diletantskog razglabanja o jednom ozbiljnom pitanju posvećena je bila velika pažnja problemu granica buduće hrvatske države koja bi bila pod dominacijom Italije. Ta diskusija je otkrila da se ne bi mogle usaglasiti ni želje ni namere dve prisutne strane — Italijana i ustaša, čiji su se interesi sukobljavali u Dalmaciji, a da se ne govori o protivrečnostima koje bi sa sobom donelo učešće drugih činilaca koji bi trebalo da uzmu učešće u rušenju Jugoslavije, Nemaca, Mađara i Bugara.[215]

Knez Pavle, a preko njega i vlada u Beogradu, bili su obavešteni o ovom sastanku, namerama i planovima njegovih aktera. Slaba protivakcija Beograda bila je rezultat saznanja o veoma slaboj podršci koju ustaški pokret ima u hrvatskom narodu, i sumnjivoj spremnosti Italijana da zagrizu jugoslo venski kolač, ali su želje i planovi izricani na sastanku potvrđivali i ukazivali na stvarnu opasnost za Jugoslaviju i sa ove strane. No pošto ideja kneza Pavla, koju je on dao odmah posle početka drugog svetskog rata, da zapadni saveznici dovedu svoju vojsku u Solun, obezbede prevlast na Jadranskom i Egejskom moru i na taj način stvore uslove za sigurno i efikasno uključivanje Jugoslavije, Grčka a možda i nekih drugih balkanskih zemalja u Balkanski front, nije mogla biti prihvaćena od zapadnih sila zbog njihove vojne nespremnosti, pomenuti razgovori u Rimu o uništavanju Jugoslavije još više su ga upućivali na to da spas od sila osovine zatraži u dobrim odnosima sa tom istom osovinom, zapravo sa njenim moćnijim i odlučnijim faktorom — Nemačkom.[216]

Knez Pavle je ipak nastojao da se saradnja sa Nemačkom ne proširuje suviše nametljivo i otvoreno. U međunarodnoj politici nastojalo se da se zvanično podrži Nemačka, ali istovremeno se trudilo da se što je moguće manje udaljava od zapadnih sila i njihovih stavova. Tako su za vreme formulisanja stavova i donošenja odluka na sastanku Stalnog saveta Balkanskog sporazuma početkom februara 1940. u Beogradu, na inicijativu jugoslovenskih pred-

[214] **Zapisnik i zabeleške su objavljeni u: DDI, IX, 3, nr. 194, pp. 162—166. Takođe u: *Dnevniku grofa Ciana,* Zagreb 1948. pp. 148—149. Uz bogatu analitičku obradu i dokumentovane komentare, delove ovih dokumenata su citirali: B. Krizman u knjizi: *Pavelić i ustaše,* pp. 325—329 i Lj. Boban, u knjizi: *Maček i politika HSS,* II, pp. 315—319.**

[215] **Sire o ovom: B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* p. 329; J. B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi,* p. 198.**

[216] **J. B. Hoptner, o. c. pp. 239—240; E. Baker, o. c. pp. 87—94.**

stavnika, uvek tražena ona rešenja koja su se približavala tokovima nemačke balkanske politike, ali istovremno koja se nisu mnogo udaljavala od smernica balkanske politike zapadnih sila.[217]

Ovakvu politiku su prećutno prihvatale i zapadne sile sve do nemačke ofanzive na severu i na zapadu Evrope u proleće 1940. godine. Neutralna politika međusobno nesložnih balkanskih zemalja mogla im je u iščekivanju ofanzive nemačke oružane sile na zapadu biti od veće koristi nego izazivanje ratnog požara u kojem bi te balkanske zemlje bile podeljene i iskorišćene od osovinskih sila. Polagane su ozbiljne nade u mogućnost zaustavljanja zahuktale nemačke ekspanzije i njenog neutralisanja na Zapadnom frontu, posle čega bi se stvorili odgovarajući uslovi za oživljavanje saradnje sa zemljama u jugoistočnoj Evropi. Zato su čuvani i čak proširivani postojeći trgovinski i drugi aranžmani o pomoći u naoružanju zemalja ovog područja, što potvrđuju i isporuke naoružanja nekim zemljama ovog regiona, među njima i jednog kontingenta najmodernijih britanskih ratnih aviona Jugoslaviji u trenucima kada je svaki borbeni aparat bio neophodan i za oružane snage Britanije, koje su tada bile u procesu svoje izgradnje.[218]

Sama koncentracija ogromnog broja nemačkih divizija prema savezničkim odbrambenim snagama na zapadu u zimu i početkom proleća 1940. i realna nemogućnost zapadnih saveznika da prihvate poziv vlade Jugoslavije za aktivno angažovanje u stvaranju zajedničkog odbrambenog fronta prema Italiji koji bi služio kao štit eventualnom povlačenju jugoslovenskih oružanih snaga pred nadmoćnijim agresorom, pojačali su politiku taktičkog popuštanja prema Nemačkoj u cilju izbegavanja njenog direktnog udara i razbijanja Kraljevine Jugoslavije.[219] Vladajući vrhovi u Jugoslaviji došli su do zaključka da je perspektivnije za postojeći režim prihvatiti ponuđenu prijateljsku saradnju Rajha i delimično služiti njegovim ciljevima, nego se naći pred njegovom nadmoćnom silom i biti potpuno uništen.

U trenucima gubljenja perspektive i kolebanja, i sàm knez Pavle, provejani anglofil, potražio je spas režima u milosti Nemačke. On je 13. aprila 1940. pozvao nemačkog poslanika Herena na razgovore svojski se potrudio da njega, a preko njega i naciste u Berlinu, ubedi u želje Jugoslavije da izgradi najbolje odnose sa Nemačkom. Pred Herenom nije sakrivao divljenje moći i snazi nemačkog oružja i njegovim pobedama na severu Evrope, i žaljenje što se bitka na život i smrt vodi između njemu dve bliske zemlje — Nemačke i Britanije. Iskazivao je svoje simpatije prema Nemačkoj

217 DASIP Amb. A, 1940, F-35, pisma MIP KJ str. pov. br. 382-XI, od 5. februara i 425-XI, od 27. februara 1940.

218 PRO FO 371/24887 R-3379/5/67, 3769/5/67 i PO 371/24893 R-4419/61/69, izveštaji o stanju na Balkanu u februaru i martu 1940; *Aprilski rat,* nr. 179, pp. 573—576, 185, p. 588, 186, pp. 589—591; *Tajni arhivi grofa Ciana,* pp. 363——374 i 377—382.

219 *Aprilski rat,* nr. 197, pp. 610—612 i 203, p. 619; E. Barker, o. c. pp. 92—94.

i istakao potrebu prijateljstva između dve zemlje, koje će trajati bez obzira kako će se Evropa menjati. Nije krio da njegovo poverenje u Nemačku stalno jača jer je ona, suprotno drugim velikim silama, uvek bila korektna prema Jugoslaviji. Da bi bio što ubedljiviji, izrazio je svoju želju da se između Nemaca i Britanaca nađe put sporazume van ja. Na kraju je govorio i o onome što je bila osnovna smisao ovog susreta i razgovora, o pretnjama Italij ana prema Jugoslaviji koje ne doprinose sređivanju prilika na području Balkana, na kojem Nemačka ima takođe svoje krupne interese.[220]

Direktno obraćanje na Nemce i traženje njihove zaštite imalo je unutrapolitičke i spoljnopolitičke motive i ciljeve. Ovim se želela suzbiti mogućnost ostvarivanja uže saradnje između Nemačke i otvorenih pronemačkih snaga u zemlji, koje su zastupale politiku direktnog i otvorenog vezivanja za Nemačku u cilju političkog transformisanja postojećeg režima u smeru fašizacije zemlje. Knez i vlada u tim trenucima najviše su se pribojavali Milana Stojadinovića i naročito njegovih prikrivenih privrženika koji su bili još u službi režima i koji su mogli biti iskorišćeni u eventualnom pokušaju prevrata. Da bi se osigurali od svake eventualnosti, Stojadinovića su 19. aprila 1940. konfinirali, prvo na Rudnik, zatim na Karan, a odatle na Ilidžu, gde je ostao do internacije u Grčku i predaje Britancima, krajem marta 1941. godine.

U očekivanju krupnih raspleta na evropskom tlu, uz pokušaj poboljšanja pozicija postojećeg režima i poretka u Jugoslaviji, knez Pavle i vlada su pokušali da potraže donekle oslonac i na Sovjetski Savez. U kontekstu takve politike došlo je do inicijative za uspostavljanje diplomatskih odnosa sa SSSR-om. Odluka o normalizaciji odnosa sa SSSR-om se mogla pred Nemcima pravdati i činjenicama da je Jugoslavija među retkim zemljama na svetu koja još nije uspostavila diplomatske odnose sa tom zemljom, i drugo, time što je i sama Nemačka imala ne samo diplomatske odnose sa tom zemljom već i ugovor o prijateljskoj saradnji i o nenapadanju.

Uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom, kojeg je inače knez zbog njegovog socijalističkog poretka smatrao najvećim neprijateljem, odnosno neprijateljem buržoaskog sistema upošte, bilo je uslovljeno i nizom drugih činilaca. Zemlja je bila već od početka drugog svetskog rata, zbog nemogućnosti da britanska mornarica prodre u Jadransko more, de facto odvojena od zapadnih sila i neutralnog sveta. Uklještena između osovinskih sila i ograđena i sa svih drugih strana sa formiranim ili pripremanim satelitskim zemljama i režimima, Jugoslavija je u ostvarivanju svojih veza sa SSSR realno mogla da oslabi i umanji pritisak iz neprijateljski raspoloženih zemalja, i da time oslabi oštricu agresivnih namera prema Jugoslaviji. Realno je bilo očekivati da će Italija prilikom odlučivanja da krene protiv Jugoslavije imati u vidu i neku vrstu suprotstavljanja Sovjetskog Saveza takvom koraku protiv

[220] **ADAP D, 9, nr. 100 pp. 120—121:** ***Aprilski rat,*** **nr. 190 pp. 594—595; B. Krizman,** ***Pavelić i ustaše,*** **p. 331.**

zemlje sa kojom postoji jaka tradicija saradnje iz vremena pre oktobarske revolucije. Na pozitivan uticaj sovjetskog faktora, naročito radi smirivanja italijanske agresivnosti, verovaio se i u najvišim vrhovima jugoslovenskog režima.[221]

Već prvi smeliji koraci i uspesi Hitlerove ofanzive na severu Evrope početkom aprila 1940. raspalili su ponovo ratničke strasti i pretnje Italijana prema Jugoslaviji. Musolini je počeo razrađivati ideju o potrebi što skorijeg uništavanja Jugoslavije. Ponovo su intenzivirane pripreme prema jugoslovenskoj granici. Za vladu u Beogadu ove namere nisu ostale tajna, i odmah po otkrivanju prvih koraka italijanskih fašista uperenih u cilju raspaljivanja rata na Balkanu Aleksandar Cincar-Marković pozvao je, ne slučajno, italijanskog ambasadora u Beogradu 17. aprila 1940. i saopštio mu da se jugoslovenska vlada priprema za uspostavljanje trgovinskih odnosa sa SSSR. U Rimu su sa negodovanjem primili ovu inicijativu jer su znali da uspostavljanje trgovinskih veza ima za cilj da pokaže kako Jugoslavija nije sama i da ima još prijatelja koji bi joj eventualno u slučaju ugroženosti mogli pružiti pomoć.[222]

Približavanje Sovjetskom Savezu moglo je da pomogne podizanju samouverenja kod onog dela naroda u Jugoslaviji koji se pred sve krupnijim uspesima Nemačke počeo kolebati. Znatan đeo prozapadno opredeljene buržoazije i njenih pristalica u zemlji podržavalo je ovu inicijativu jer je, prateći evropske tokove, već bio došao do zaključka da će se Britanija i Sovjetski Savez početi da približavaju.

Sve su to bili razlozi što je vlada Kraljevine Jugoslavije na sopstvenu inicijativu polovinom aprila 1940. uputila u Moskvu svoju trgovinsku delegaciju na čelu sa dr Miloradom Đorđevićem, bivšim ministrom finansija. Do utvrđivanja trgovinskih aranžmana sa Sovjetima došlo se lako i brzo, jer su potrebe i mogućnosti razmene između dve zemlje bile veoma skromne. Ugovorena je tom prilikom bez ikakvih poteškoća razmena u iznosu od 176,000.000 dinara.[223]

Međutim, daleko je bio značajniji i vredniji za Jugoslaviju politički efekat ovoga koraka jugoslovenske vlade, što su uočili i osovinski novinski izveštači. Trgovinski sporazum od 12. maja 1940. bio je samo neophodna priprema za uspostavljanje diplomatskih odnosa, do kojih će doći već krajem idućeg meseca. Sama najava kontakata sa Sovjetima zatalasala je javno mnenje u Jugoslaviji. Delegacija je toplo ispraćena iz Beograda i isto tako toplo primljena od sovjetskih vlasti u Moskvi. Vesti o sklapanju trgovinskog

[221] Više o ovome: ADAP D, 9, nr. 140 p. 169; DDI IX, 4, dok. 531 pp. 417—418 i 254—256; M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt,* pp. 605—650; J. B. Hoptner, o. c. p. 320.

[222] *Aprilski rat,* 4, nr. 192, pp. 599—600, 194, pp. 602—604, originali u DDI IX, nr. 110 pp. 133 i nr. 154 pp. 124—126; Lj. Boban, o. c. pp. 300—341.

[223] Originali beležaka o boravku delegacije u Moskvi u arhivu akademika Vase Cubrilovića. Više o ovome: V. Vinaver, *Spoljnopolitička pozadina uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1940. godine, Zbornik matice Srpske za društvene nauke,* sveska 45 za 1966. godinu, pp. 5—60; S. Clissold, *Yugoslavia and the Soviet Union 1939—1973,* London 1977.

sporazuma i o pripremama za uspostavljanje diplomatskih odnosa primljene su sa velikim simpatijama u zemlji. Ona je doprinela jačanju spremnosti naroda protiv fašističke opasnosti i, uz ostale činioce, širenju talasa antiitalijanskih demonstracija u Dalmaciji, Primorju, Sloveniji i drugim krajevima zemlje. Sve je to imalo snažan odjek u međunarodnoj javnosti.[224]

Već sam početak uspešne ofanzive Hitlerovih armija na zapadu ponovo je uzburkao Musolinijeve osvajačke težnje preko Jadrana. Cano se ponovo sastao sa Pavelićem 10. maja 1940. i pozvao ga da počnu da pripremaju napad na Jugoslaviju u cilju njenog zaposedanja pre nego to učini zahuktali valjak nemačke oružane sile.[223] Međutim, i pored toga što su vladajuće vrhove u Jugoslaviji sve više zahvatali strah i defetizam, naročito posle vesti o neočekivano brzom razbijanju francuskog i britanskog odbrambenog sistema na zapadu, narod u Jugoslaviji se nije uplašio italijanskih pretnji. Upravo u to vreme u mnogim mestima na jadranskoj obali i u Sloveniji razvijao se talas antiitalijanskih demonstracija.[226] U tim kritičnim danima kada je i prozapadno opredeljenje vrhova jugoslovenske buržoazije zahvatala kolebljivost, italijanski poslanik iz Beograda je javljao u Rim da u Jugoslaviji jača odlučnost da se zemlja brani od italijanskog napada i da narodi u Jugoslaviji mrze Musolinijevu Italiju.[227]

U drugoj polovini maja 1940, podstaknut brzim rasulom francuske oružane sile pod udarcima Nemaca, Musolini privremeno napušta plan o pohodu preko Balkana i ide na Francusku, žureći se, kako je sam objašnjavao, da u Evropu uđe na velika francuska vrata, a ne mala (jugoslovenska) vrata. Svakako da je tu, uz Hitlerova nastojanja da Musolinija odvrati od Jugoslavije i Balkana, igrao ulogu i faktor odlučnosti naroda Jugoslavije da će se braniti, pri čemu je važno bilo da su tu odlučnost najviše pokazivali upravo oni na koje je Musolini u Jugoslaviji računao, a to su bili nacionalno ugnjetavani narodi. Italijanska vlada obavestila je zvanično jugoslovensku vladu 31. maja 1940. da prema Jugoslaviji nema nikakvih agresivnih namera i aspiracija, i da želi da se na Balkanu održi mir.[228]

[224] ***Внешняя политика СССР, зборник документов,*** **том IV Москва 1946. г»г. 425, p. 504;** ***Aprilski rat,*** **nr. 209, pp. 627—629 i 212 pp. 633—635 — original u: DDI IX, 4, nr. 406, pp. 338—340; DASIP Amb. A, 1940, F-36, pismo MIP KJ pov. br. 13867/11 od 23. maja 1940.**

[22]s **Više o ovome: PRO FO 371/24889 R-5265/5/67 i R-5258/5/67, izveštaji o mogućem napadu Italijana na Jugoslaviju i Grčku od aprila 1940;** ***Dnevnik grofa Ciana,*** **p. 296; B. Krizman,** ***Pavelić i ustaše,*** **pp. 330—331; T. Sala,** ***Italijanske baze hrvatskog separatizma (1929—1940), Prilozi,*** **Sarajevo 14-15/1978, pp. 241—280.**

[226] ***Aprilski rat,*** **nr. 213 pp. 636—637 i 217 pp. 645—646; takođe u: DDI IX, 4, nr. 419, pp. 351—352.**

[227] ***Aprilski rat,*** **nr. 211 pp. 630—633 — originali u: DDI IX, 4, nr. 397 pp. 329.**

[228] **DASIP Amb. A, 1940, F-40, telegrami MIP KJ str. pov. br. 1539 od 17, 1636 od 24, i 1722 od 31. maja 1940;** ***Aprilski rat,*** **nr. 227, pp. 671—672.**

Akcija jugoslovenske vlade oko uspostavljanja prvo trgovinskih a zatim i diplomatskih odnosa sa SSSR nije nailazila na simpatije Nemaca, ali im ona nije nanosila ni neke posebne brige i probleme. Uticaj sovjetskog faktora na otupljivanju italijanskih agresivnih namera prema Jugoslaviji išao im je čak u prilog, jer je mir na Balkanu u datim prilikama išao u korist nemačke balkanske politike. Smatralo se da su otpori vladajućih krugova svakom prodoru komunizma, i pored snažnog porasta uticaj a Komunističke partije Jugoslavije, dovoljna garancija protiv eventualnog pokušaja Sovjetskog Saveza da Jugoslaviju pridobije na svoju stranu.[229]

Daleko veću pažnju je privlačila britanska ekonomska ofanziva na jugoistoku Evrope, preduzeta u vreme operacija nemačke vojske na severu, koja je imala za cilj da, koristeći kapital i prozapadno opredeljene krugove u zemljama jugoistočne Evrope, zaustavi privrednu, ekspanziju Nemačke na jugoistoku Evrope. Britanska parola da se otkupljuje sve što se prodaje mogla je biti posebno opasna u Jugoslaviji, gde je Nemačka nabavljala znatan deo sirovinskih potreba za svoju ratnu industriju.[230]

Specijalni izaslanik Berlina Klodius na svome putu po zemljama jugoistočne Evrope sa zadatkom da već u samom začetku suzbije najavljenu ekonomsku ofanzivu Britanaca, posle završenih poslova u Budimpešti i Bukureštu stigao je početkom maja 1940. u Beograd i tu razgovarao sa najvišim jugoslovenskim rukovodiocima. Klodiusa su najviše interesovali uspesi agenata Engleske nabavno-prodajne kompanije u Jugoslaviji (ENCO) i stav jugoslovenske vlade prema britanskim namerama da kupuje sve ono što bi mogli da kupe Nemci.

Posle Klodiusovih opomena da Nemačka neće dozvoliti bilo kakve uspehe najavljenog britanskog ekonomskog rata na jugoistoku Evrope, usledila su pravdanja jugoslovenskih državnika i obećanja da će se i dalje raditi na učvršćivanju trgovinskih i privrednih veza sa Nemačkom. Sam knez Pavle, da bi umanjio sumnje u svoju anglofilsku opredeljenost, obećao je Klodiusu da neće dozvoliti da trgovina sa Nemačkom i najmanje bude poremećena. Podsetio je prisutne na činjenicu da Francuska i Britanija, naročito poslednjih godina, nisu udovoljavale jugoslovenskim molbama u vezi sa jugoslovenskim uvoznim i izvoznim potrebama, dok je Nemačka uvek izlazila u susret jugoslovenskim željama. Izrazio je nadu da će obezbediti još plodonosnije privredne i druge veze Jugoslavije i Nemačke.

Predsednik vlade Dragiša Cvetković, kao dokaz da Jugoslavija čini sve za unapređenje privredne i svake druge saradnje sa Nemačkom, naveo je uspehe vlade, koja je preko Komisije za proizvodnju ruda i pored otpora inostranih vlasnika najvažnijih rudnika u

229 ibid., F-35, pisma MIP KJ pov. br. 10395 od 21. aprila i 11364-XI od 4. maja 1940.

230 PRO FO 371/24902 R-4832/4156/67, zapisnik sa savetovanja održanog u Londonu od 8—15. aprila 1940. E. Barrker, o. c. pp. 45—47.

Jugoslaviji, uspela da obezbedi snabdevanje Nemačke potrebnim količinama bakra, olova, cinka i drugih ruda. Lično je obećao da će raditi na sprečavanju i otklanjanju svih smetnji na polju privredne saradnje Nemačke i Jugoslavije koje bi bile uslovljene ili izazvane britanskim ekonomskim ratom protiv Nemačke.

Ministar za privredu i trgovinu Anders priznao je da ga je posetio direktor britanske kompanije ENCO Čester i da je zatražio da se svi postojeći viškovi prodaju Britancima, ali pošto je ta ponuda odbijena, predstavnici te kompanije nisu se više pojavljivali u jugoslovenskom Ministarstvu privrede i trgovine.

Direktor narodne banke Belin morao je priznati da su vođeni preliminarni pregovori sa Britancima u vezi sa uvozom nekih artikala koje Jugoslavija nije mogla da obezbedi na kontinentu.

Iako je Klodius bio ubeđen da je sve tačno što su pred njim iznosili najviši jugoslovenski državnici, on nije bio zadovoljan razvojem situacije u Jugoslaviji. I sam je otkrio glavne prepreke na putu punog potčinjavanja Jugoslavije ciljevima i interesima Rajha, Najkrupnije su bile dve, mržnja jugoslovenskih naroda i prema Musolinijevoj Italiji i prema nacističkoj Nemačkoj na jednoj strani, i jaka privremeno pritajena prozapadno opredeljena struja u vladajućim vrhovima Jugoslavije, koja je samo silom prilika prihvatala saradnju koju bi u svakom zgodnom trenutku odbacila i postavila se protiv nemačkog Rajha. Dajući ocenu stanja u zemljama jugoistočne Evrope posle završene turneje, Klodius je predvideo ono što će se kasnije dogoditi, ***da je Jugoslavija ona zemlja koja može Nemcima prirediti najveća iznenađenja*** (podvukao autor).[231]

Brze pobede nemačkih armija na zapadu u maju i junu 1940. još više su otežale delovanje antiosovinskih snaga u Jugoslaviji i šire, u celoj jugoistočnoj Evropi. Poziv Britanaca, koji su se našli usamljeni oči u oči sa snažnom Nemačkom, da se napusti politika neutralnosti i da se pređe u aktivnu borbu i na području jugoistoka, nije imao realnu osnovu za uspeh. Pozive i apele vladama i drugim snagama u balkanskim zemljama da se pristupi osnivanju Balkanskog antiosovinskog fronta, bez materijalne i vojne podrške i konkretne pomoći, niko od vladajućih ljudi i struktura u ovim zemljama nije se usuđivao da prihvati. Prozapadno opredeljene slojeve u vladaj ućim strukturama i u Jugoslaviji sve su više osvajali strah i kolebanje. Rumunija se već lagano prihvatala satelitske uloge prema Nemačkoj. U Mađarskoj i Bugarskoj bujao je revizionistički pokret.[23]*

[231] ***Aprilski rat,* nr. 206 p. 625, original DDI IX, 4, nr. 296, pp. 240; Širi** podaci, ***Aprilski rat,* nr. 205, pp. 621—624, 217, pp. 645—646, 216, p. 644; DDI IX, 4, nr. 3oo, p.244; ADAP D, 9, nr. 191, pp. 220—222, 237, p. 269, 258, p. 291 i 278,** pp. **313—314; pa Büro St. S, Jugoslawien, Bd. 1, telegram Nemačkog poslanstva iz** Sofije **nr. 160 od 3. maja 1940.**

[232] **DASIP Amb. A, 1940, F-34, pov. br. 1047 od 15. juna, pismo MIP KJ str.** pov. **br. 1847 od 8. juna 1940; *Aprilski rat,* nr. 237 pp. 698—700; DDI IX, 4, nr.** 848 **pp. 631—632; *Dnevnik grofa Ciana,* p. 200.**

Pogoršane političke prilike na evropskom kontinentu podstakle su intenzivniju delatnost konzervativnih snaga i akcija u zemlji — pete kolone, nacionalističkih, separatističkih i otvorenih proosovinskih struja i pokreta.

Posebnu opasnost je predstavljala pojava petokolonaša u redovima Jugoslovenske vojske, koji su se povezali sa fašistima okupljenim u Zboru Dimitrija Ljotića. Na Kosovu i u Metohiji, uz materijalnu i moralnu pomoć italijanskih okupatora i fašista iz Albanije, organizovane su diverzantske čete kačaka čiju je antijugoslovensku delatnost objedinjavao »Kosovski komitet«.

Profašističko krilo VMRO pod rukovodstvom italijanskog plaćenika i agenta Vanče Mihailova formiralo je svoje oružane grupe u predelima Makedonije.

Do tada slabi i bez oslonca u narodu emigrantski ustaški pokret, koristeći se obilnom podrškom iz inostranstva, u saradnji sa delom hrvatske buržoazije počeo je da prodire na neka područja i dobij a pristalice naročito među studentskom omladinom Zagrebačkog univerziteta. Rukovodstvo emigrantskog ustaškog pokreta pokušalo je ponovo da pridobije fašističke vođe Italije za rat protiv Jugoslavije. Ustaško rukovodstvo u Italiji, predstavljajući se kao »Hrvatski nacionalni komitet«, uputio je 10. juna 1940. apel italijanskom ministru inostranih poslova grofu Čanu u kojem traži angažovanje Italije u rušenju Kraljevine Jugoslavije i stvaranju ustaške hrvatske države. Ova ustaška inicijativa uklapala se u težnje italijanskih fašista i naišla je na odziv Musolinija. Po završetku operacija na zapadu i kapitulacije Francuske, prestala je potreba mira u zaleđu Italije, na Balkanu, i Musolini je ponovo naredio svojim generalima da nastave pripreme za rat protiv Jugoslavije i pretnje prema njoj.[233]

U tim sve komplikovanijim međunarodnim prilikama i sve zaoštrenijim unutarnjim odnosima, vladajuća buržoazija u Jugoslaviji nije uspevala da nađe sigurnije puteve izlaza iz krize i teškoća. Nastavila je da traži privremena i polovična rešenja u koje ni ona sama nije imala poverenja. Jedan od takvih koraka bilo je i uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom 24. juna 1940. godine. Normalizacija odnosa sa ovom velikom zemljom i uzajamno imenovanje ambasadora, popravili su međunarodni položaj Jugoslavije i znatno doprineli jačanju samouverenja kod demokratskih slojeva jugoslo venskog društva, ali se vlada, plašeći se sve snažnijeg uticaja komunista u širokim slojevima naroda, nije smela osloniti na ovaj demokratski i antifašistički opredeljeni narodni pokret.[234]

U vladinim vrhovima preovladavalo je ubeđenje da se najsigurniji prolaz kroz nastupaj uće teška vremena može ostvariti i osi-

[233] **F. Jelić-Butić, o. c. pp. 40—47; *Aprilski rat,* nr. 237 pp. 698—700; DDI IX, 4, nr. 848 pp. 631—632; *Dnevnik grofa Ciana,* p. 200.**

[234] **Sire o ovome: DASIP Amb. A, telegrami poslani MIP KJ str. pov. br. 2055 od 17, 2075 od 20 i 2083 od 29. juna 1940. kao i pisma MIP KJ pov. br. 17517 od 27. juna i str. pov. br. 2321 od 20. jula 1940; Lj. Boban,** o. **c. p. 341.**

gurati upravo u dodvorenju silama osovine i kompromisnom služenju nemačkom Rajhu.

Sumnjajući u iskrenost pronemačke opredeljenosti vladajućih vrhova u Jugoslavij i uverivši se da se antiosovinsko raspoloženje u južnoslovenskim narodima sve više širi, Berlin je, lažno prihvatajući proklamovanu politiku najprisnije saradnje sa jugoslovenskim režimom, upravo u ovo vreme počeo intenzivno da podstiče i razvija ilegalnu i subverzivnu delatnost protiv postojećeg režima i poretka u Jugoslaviji. U ovome su korišćene sve mogućnosti, ali su osnovnu bazu i udarnu snagu predstavljali nacionalsocijalisti u redovima nemačke nacionalne manjine, koja je u to vreme brojala u Jugoslaviji nešto oko 500.000 žitelja.[233]

Glavne centre organizovanja i rukovođenja nacionalsocijalističkim pokretom Nemaca u Jugoslaviji predstavljali su, pored nemačkih diplomatskih i trgovačkih predstavništava, Nemački saobraćajni biro u Beogradu, nemačka privredna društva »Agrarija« i »Jugoagrar« u Novom Sadu, dok se masovni rad nacionalsocijalista odvija kroz legalnu kulturno-prosvetnu organizaciju Kulturbund sa centralom u Novom Sadu.

Indoktrinacija nacionalsocijalizmom i reorganizacija kulturbundovskih društava i udruženja, koja je pojačana posle pada vlade Milana Stojadinovića, izvodi se naročito intenzivno od početka svetskog rata. Uspešno prodiranje nacionalsocijalista u sve pore nemačkog Kulturbunda bilo je omogućeno politikom popuštanja jugoslovenske vlade i davanja posebnih privilegija Kulturbundovcima radi dodvoravanja Hitleru. Odmah posle početka nemačke ofanzive u Poljskoj, vlada u Beogradu je, pored ostalog, obećala da će sve pripadnike nemačke narodnosti koji su zbog svojih antidržavnih dela bili suđeni, pustiti iz zatvora. Ovo obećanje je ispunjeno, ubrzo je pušteno iz zatvora u Jugoslaviji oko 2.300 kulturbundovaca.[236]

Radi pridobijanja nemačkih pripadnika u zemlji bila je razvijena intenzivna propagandno-ideološka aktivnost putem koje je šireno saznanje o posebnoj misiji svih Nemaca i njihovoj povezanosti, jedinstvu i potrebi služenja velikom nemačkom Rajhu bez obzira gde oni žive. Propagirane su ideje o ujedinjavanju teritorija u Jugoslaviji na kojima žive Nemci sa teritorijama u Mađarskoj i Rumuniji sa nemačkim stanovništvom i njihovo povezivanje sa Rajhom, kako bi se stvorio nemački bastion na panonskom delu Podunavlja.[237]

Već do proleća 1940. bila je potpuno završena reorganizacija Kulturbunda u duhu ideja i načela nacionalsocijalističkih organiza-

235 **Prema opširnom izveštaju MIP KJ; u: DASIP AP 1938. F-29, pov. br. 719 od 30. oktobra 1938, oznaka MIP KJ pov. br. 22566 III-2 od 25. oktobra 1938, dat je tačan broj Folksdojčera po opštinama u Jugoslaviji, i njihov ukupan broj od 499.969, ali se navodi da je među njima i oko 27.000 Nemaca iz Rajha koji privremeno borave u Jugoslaviji.**

236 D. Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji,* Ljubljana 1966, p. 236.

237 Ibid., p. 217.

!

čija. Dotadašnji predsednik Kuiturbunda Janko Sep (Janko Sepp) imenovan je za vođu nemačke narodnosne grupe u Jugoslaviji — Folksgruppenführer.

Već do jeseni 1940. nacionalsocijalističko članstvo Kuiturbunda u Jugoslaviji okupljalo je gotovo celo odraslo nemačko stanovništvo, oko 305.000 prema oko 50.000 u jesen 1938. godine. Samo u Celju bilo je u junu 1940. registrovano oko 650 članova.[238]

Od juna 1940, pod neposrednim uticajem velikih pobeda nemačkih armija na zapadu, i nacionalsocijalističke organizacije Kuiturbunda u Jugoslaviji počinju sve više da poprimaju oblike vojničke organizacije. U njegovim organizacijama se formiraju poluvojničke jedinice Kamerdschafta, kroz koji su se pripremali kadrovi za SS i SA (Odredi sigurnosti — Schutzstaffeln i Jurišni odredi — Sturmabteilungen). Uz jedinice Kamerdschafta osnivane su obaveštajne grupe koje su radile za obaveštajne centrale u Nemačkoj. Jedinice su, pored idejno-političkog obrazovanja, podučavane i vojnim veštinama, rukovanju oružjem, eksplozivom i za izvođenje diverzantskih akcija. Između pojedinih jedinica i organizacija bila je uspostavljene kurirska mreža.[239]

Bila je to organizacija kojoj nisu bili ravni organi bezbednosti jugoslovenske vojske i policije, a koji su bili takođe nagriženi izdajničkim delovanjem pete kolone. O svim namerama i planiranim akcijama pripremanim ili preduzimanim protiv folksdojčera obično su unapred bile obaveštavane organizacije Kamaradschafta i druge organizacije Nemaca u Jugoslaviji.[240]

U toku 1940. godine sve više su u špijunskoj službi i vezama između nemačkih špijunskih centrala u Rajhu i njihovih punktova u Beogradu, Vršcu, Zagrebu, Mariboru, kasnije i u drugim mestima, korišćeni Nemci iz Rajha koji su dolazili u Jugoslaviju kao turisti. Oni su uspeli da organizuju mrežu svojih saradnika u organima režima, pa čak i u komandama Jugoslovenske vojske.[241]

Zbog svoje satelitske politike prema Nemačkoj, organi režima u Jugoslaviji bili su sve nemoćniji u sprečavanju rada ove široko organizovane špijunske mreže. Ukoliko bi neki lokalni policijski ili vojni organ posle otkrivanja špijunskog rada postupio po zakonu i pokušao da pritvori, kazni ili protera nemačkog aktivistu ili špijuna, usledile bi intervncije viših organa jugoslovenskog režima, u nekim slučajevima direktne intervencije nemačkog poslanstva u Beogradu ili centrale iz Berlina, posle čega je sledilo hitno puštanje na slobo-

233 ibid., pp. 119 i 194.

239 *Aprilski rat,* nr. 182, pp. 579—582, 248, pp. 721—725, 250, pp. 736—740, 252, pp. 742—745 i 254, pp. 748—749. Sire: A VII F-17, K-36, reg. br. 2/1-1 i 38/4-1, obaveštenja štaba Dunavske divizije str. pov. br. 123 od 13. juna 1940. i pov. br. 1137 od 14. novembra 1940; D. Biber, o. c. p. 210.

240 D. Biber, *Nacizem in Nemci.*. . p. 235.

241 Sire o ovom: Ibid., pp. 229—257; T. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945,* Maribor 1968, pp. 97—130.

du izvršioca dela. Ali sve to nije moglo da zadovolji ambicije i hte-nja nemačkog Rajha na jugoslovenskom tlu, naročito posle trijumfa na zapadu.[242]

Nemcima je smetala na jednoj strani formalna neutralnost kne-za i vlade, i sumnja u iskrenost njenog opredeljivanja prema Rajhu, a na drugoj sve masovnije antiosovinsko opredeljivanje naroda u zemlji. Nemačko Ministarstvo inostranih poslova uputilo je 15. jula 1940. pismo u kojem je traženo da se vladajući vrhovi u Jugoslaviji ostave iluzija da sarađuju sa poraženim zapadnim silama, oslobode verovanja u korisnost politike neutralnosti i opredele uz Rajh. Uka-zano je na činjenicu da je i Jugoslavija posle nemačkih pobeda na zapadu ostala u potpunosti zavisna od sila osovine i da će jugoslo-venska vlada morati i ovaj mali deo svog izvoza koji je ranije išao u zapadne zemlje preorijentisati na sile osovine. U ovakvim prili-kama održano je jedanaesto vanredno zasedanje Jugoslovensko-ne-mačkog odbora za ekonomsku saradnju koje je završilo rad 31. jula 1940. potpisivanjem Tajnog protokola o razmeni između dve zemlje. Preuzimanjem obaveze da Jugoslavija neće više trgovati sa zem-ljama koje su u neprijateljskom odnosu prema Nemačkoj, definitiv-no su jugoslovenska ekonomija i privreda bile uvučene u punu za-visnost od nemačkog Rajha.[243]

Radi ostvarivanja što sigurnije perspektive postojećeg režima uz oslonac na Rajh i satelitsku saradnju s njime, deo vladajućih vrhova u Beogradu, po ugledu na iskustva satelitskih režima u Bu-kureštu, Budimpešti i Sofiji, počeo se baviti idejom o organizovanom radu na smanjivanju ideoloških i organizacionih razlika režima u Jugoslaviji i Nemačkoj, odnosno idejom o transformisanju postoje-ćeg režima u neku vrstu nacionalsocij alističkog sistema na tlu Jugo-slavije. Ova tendencija u delu buržoaskih vrhova u zemlji rodila se na ubeđenju da je porazom ranijeg uzora — Francuske počeo kraj buržoasko-demokratskih sistema.

Međutim, jedan ovakav pokušaj bez stvarnog oslonca u narodu u Jugoslaviji, i uz odsustvo minimalnih preduslova za njegovo raz-vijanje, propao je već u začetku. U zemlji nije postojala brojno jača i organizovanija nacionalistička ili fašistička partija koja bi poslu-žila kao udarna organizovana snaga u njegovom izgrađivanju. Tota-litarizam nemačkog i italijanskog tipa nije uspeo steći masovnije pristalice ni u redovima vladajuće buržoazije, koja je u većini i u najtežim uslovima naginjala zapadnim silama. I najznačajniji nega-tivni Činilac koji nije dozvoljavao ovakav politički razvoj u zemlji, bili su antinacističko i antifašističko opredeljenje naroda i uticaj Komunističke partije u narodu.[244]

[242] **PA Pol. IV 39, Jugoslawien 1, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda od 16. jula 1940; D. Biber, o. c. p. 235.**

[243] **ADAP D, 9, nr. 424; pp. 475—476; B. Đorđević, *Pregled ugovorne trgo-vinske politike od osnivanja države. SHS do rata 1941. godine,* Zagreb 1960, PP. 183—186.**

[244] **Šire o ovome; Lj. Boben, o. c. pp. 342—344.**

Pokušaji Nemačke i njenih predstavništava i agentura da ohrabre i podrže otvorene pristalice nemačkog nacionalsocijalizma tipa Milana Stojadinovića, doveo je do još jačih otpora i do suprotnih efekata. Knez Pavle, koji je u nemogućnosti izbora drugih puteva, prihvatio satelitsku saradnju sa Berlinom, nije bio spreman da do kraja kapitulira i zajedno sa svojim saradnicima našao je hrabrosti da ovakve pokušaje i mogućnosti u začetku spreči i otkloni.[245] Ovo i neke sitnije sabotaže koje su u leto 1940. izvršili britanski agenti i njihovi saradnici na transportima jugoslovenske robe za Nemačku uzeti su kao povod za zaoštravanje odnosa između Berlina i zvaničnog Beograda. Pogoršavanje situacije u Rumuniji zbog zahteva Sovjeta da im se vrati Besarabija i mađarske aktivnosti prema Transilvaniji, Berlin nije dozvoljavao dublja zaoštravanja sa Beogradom, ali se ipak pristupilo politici čarkanja i uznemiravanja. Nemačko i italijansko poslanstvo u Beogradu počeli su da brinu za sudbinu konfiniranog Stojadinovića, ističući ga kao vernog graditelja prijateljstva i saradnje Jugoslavije sa silama osovine. Lično knez Pavle se uključio u polemiku o Milanu Stojadinoviću, nastojeći da obori osovinski mit o njemu i njegovim zaslugama za razvijanje saradnje sa silama osovine. Dokazivao je Nemcima da je politika približavanja Jugoslavije silama osovine, koju je tobož sprovodio Milan Stojadinović, bila njegova politika i ideja a ne Stojadinovićeva.[246]

I minitsar inostranih poslova Cincar-Marković se početkom jula 1940. uključio u dokazivanje da su knez Pavle i vlada Dragiše Cvetkovića potvrdili u svakodnevnoj praksi prijateljstvo sa nemačkim Rajhom.[247] Sve to bilo je za Berlin malo, i od postojeće vlade se tražio zaokret u pravcu punog vezivanja sa silama osovine, odnosno potpuno odricanje od politike neutralnosti.

Da bi udovoljio zahtevima Rajha, i zbog novih osvajačkih pretenzija Rima prema Jugoslaviji, knez Pavle je početkom jula 1940. izvršio novu delimičnu rekontsrukciju vlade isključujući iz nje ljude u koje se sumnjalo da naginju Britancima i uvlačeći prijatelje Nemačke, Antona Korošeca, koji je evoluirao od protivnika u prijatelja Nemačke za ministra unutrašnjih poslova, Ljubomira Pantića za ministra fizičke kulture i Velisava Vulovića za ministra javnih radova.

Teško je utvrditi koliko je ova rekonstrukcija vlade — njeno popunjavanje ljudima koji su bili za tešnju saradnju sa Nemačkom — zadovoljila Hitlera, ali je činjenica da su neposredno posle ovoga Pavlovog gesta na sastanku Hitlera i Cana 7. jula 1940. Nemci posvetili dosta pažnje otklanjanju opasnosti od italijanskog napada na Jugoslaviju.

245 **pro FO 371/25030 R-7069, izveštaj Britanskog poslanstva iz Beograda od 18. avgusta 1940; ADAP D, 9, nr. 517, p. 544.**

246 B. Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla,* p. 84; Više o ovome: ADAP D, 10, nr. 7, p. 6 i 52, p. 45; *Aprilski rat,* nr. 247,-p. 720.

247 *Aprilski rat,* nr. 250, pp. 736—740, original: ADAP D,: 10, nr. 121, pp. 111—113.

Ratničko raspoloženje i spremnost Musolinija đa napadne na Jugoslaviju ozbiljno su porasli u leto 1940. godine. Bila je to direktna posledica razvoja događaja na području donjeg Podunavlja u to vreme. Sve jača vezanost, ne samo privredna već i politička i vojnička, satelitskog režima u Rumuniji za Nemačku i preorijentacija nemačke ekspanzije, posle velikih uspeha na severu i zapadu Evrope, prema jugoistoku, pojačali su osećanje inferiornosti Musolinija prema svome sve moćnijem savezniku. Kod njega je rasla želja da to popravi i da osvajanjem delova Balkana pokaže pred Berlinom snagu fašističke Italije. Izbor je bio pao na Jugoslaviju.

Hitler je uočio i osetio opasnost koju mu sprema saveznik u vreme kada mu je mir bio potreban radi važnijih poslova oko pripрема velikih ofanziva protiv Britanije i Sovjetskog Saveza, i kada je on već bio gotovo savladao sve otpore u Jugoslaviji i de facto je uključio u neku vrstu satelitskih odnosa prema Nemačkoj. Privredne, političke i druge veze između Nemačke i Jugoslavije bile su razvijene i usavršene do te mere da bi svaki ratni poduhvat i eventualno zaposedanje teritorije Jugoslavije najdublje zadiralo u ostvarene rezultate Nemačke i u njene vitalne interese na jugoistoku Evrope.

Zato je Hitler i bio inicijator susreta sa Italijanima na najvišem nivou 7. jula 1940, i u razgovorima sa Canom, uz glavne teme o Francuskoj i Britaniji, vrlo važno mesto su imali razgovori o jugoistočnoj Evropi. Posle uobičajenog Hitlerovog uvoda, Cano je svoje izlaganje počeo optuživanjem Jugoslavije i Grčke zbog njihove antiosovinske politike. Jugoslovenska vlada zajedno sa knezom Pavlom, sa svojom pritajenom probritanskom orijentacijom, bila je, po njegovom mišljenju, potpuno nesigurna, a narod u Jugoslaviji, prosovjetski i probritanski opredeljen, pokazivao je sve više neprijateljstva prema zemljama osovine. Ukazujući na tendenciju da se nemačka ekspanzija sve uspešnije širi u donjem Podunavlju i prena Crnom moru, najavio je Musolinijevu odluku da se radi sprečavanja antiosovinskog neprijateljskog delovanja rasčisti situacija na Jadranu i da se u roku od mesec dana likvidira Kraljevina Jugoslavija kao izrazito antiitalijanska tvorevina Versaja.

Bilo je to upravo ono što je Hitler u datom trenutku najmanje mogao poželeti. Bilo je jasno da bi jedan takav poduhvat doveo do jakog otpora Jugoslovena, eventualno do stvaranja šireg ratnog žarišta na Balkanu i slabljenja uticaj a Nemačke na ovom području kada se ona svim svojim raspoloživim potencijalima pripremala na jednoj strani za invaziju Britanije, a na drugoj za veliki obračun sa Sovjetima, koji je već bio predviđen za prvu polovinu naredne godine.

Radi blagovremenog sprečavanja tog neugodnog udarca svoga saveznika, Hitler se prihvatio poznatog sredstva i metoda, davanja širokih obećanja, iznoseći niz stvarnih i (izmišljenih opasnosti uporno je sugerisao odgađanje rata za neko povoljnije vreme za sile osovine. Glavni adut je bio — stvaranje mogućnosti za saradnju u slučaju rata na Balkanu između Britanaca i Sovjeta, posle čega

bi usledila podela naroda i zemalja na jiugu Evrope u osovinski i neprijateljski tabor, i tako otežali sigurni iputevi osovinske pobede.

Otvaranjem ratnog sukoba na jugoslovenskoj granici poremetio bi se, prema Hitlerovim procenama, siguran mirni proces uključivanja celog ovog regiona u službu »novom« poretku, jer bi Mađari oslobođeni jugoslovenske opasnosti sa juga, napali Rumune, zatim bi Sovjeti krenuli preko Rumunije i spustili se u Bugarsku, gde bi prosovjetsko stanovništvo zbacilo kralja Borisa, koga bugarski narodd ne voli, i krenulo zajedno sa Crvenom armijom na moreuze. Britanija, koja se, prema Hitlerovom mišljenju, nalazi pred punim porazom, našla bi mogućnosti da se pridruži celoj ovoj kombinaciji i grupaciji protiv sila osovine. Hitlerov zaključak je bio da se širenje ratnih operacija na Balkanu ne bi ni u kom slučaju smelo dozvoliti dok se ne reši stvar na velikim frontovima.

Da bi ipak utešio saveznika koji je sve više patio od kompleksa inferiornosti, ponovio je staru parolu kako čitav basen Sredozemnog mora, zajedno sa Balkanom, ulazi jedino u sferu italijanskog uticaja i da će kad za to sazru uslovi Rajh svesrdno pomoći da se i jugoslovensko pitanje reši u duhu italijanskih planova i želja. Da ne bi ovo odvraćanje od Jugoslavije bilo suviše nametljivo, Hitler je na kraju ponudio da u slučaju unutarnjih nereda i kriza na Balkanu i u Jugoslaviji, italijanska vojska odmah krene preko Jadrana, u čemu će Italija naići na punu podršku Nemačke i na njenu pomoć da rešenje ovoga pitanja bude u duhu italijanskih želja.[248]

Obrazloženim argumentima Hitler je uspeo da pokoleba svoga saveznika ali ne i da ga potpuno odvrati od namere da krene protiv Jugoslavije, posebno s obzirom na to da su u Rimu sve više bili ubeđeni da je Jugoslavija iznutra slaba i da bi se mogla lako savladati.

Musolini je posle ovoga susreta pokušavao da na indirektan način zainteresuje i Nemce za upad u Jugoslaviju i njenu podelu. Predloženo je da se pristupi izradi plana za napad i koordinaciju oružanih snaga, ali je Hitler osetio zamku i odbio da se upusti u ovakvu igru, opominjući Italijane da se ne igraju opasnošću koja im može navući britansku avijaciju i mornaricu u Dalmaciju i dovesti do zbijanja i udruživanja britanske i jugoslovenske odbrane na domaku Italije. U Rimu su svakako imali odgovarajuće izveštaje o raspoloženju i spremnosti naroda u Jugoslaviji da se suprotstavi agresiji Italije i njenim pokušajima da sebi potčini znatne delove jugoslovenskog područja. Razumljivo je da im je bila poznata i izjava ministra Circar-Markovića pred Herenom u Beogradu da će se Jugosloveni, u slučaju napada Italijana, odupreti jedinstveno i do poslednjeg.[249]

[248] **Lj. Boban, o. c. pp. 348—350; Sire o ovom: ADAP D, 10, nr. 129, pp. 123—129; Н. Смирнова, *Балканская политика фашистской Италии,* pp. 156—168.**

[24s] **DASIP Amb. A, 1940, F-40, pov. br. 1240 od 6. avgusta 1940, teleg. MIP KJ str. pov. br. 2474 od 5. avgusta 1940; B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* p. 335.**

U vreme odvraćanja italijanske agresije od Jugoslavije, što je Berlin činio ne radi zaštite Jugoslovena već zbog čuvanja stečenih pozicija na ovom prostoru i zaštite sopstvenih interesa, nastavljeno je intenzivno produbljivanje privrednih i drugih veza između Nemačke i Jugoslavije. Na sve obimniju saradnju terale su ih i objektivne prilike, naročito slabljenje trgovine sa prekomorskim zemljama, odnosno nemačkog uvoza i jugoslovenskog izvoza morskim putevima zbog blokade i pomorskog rata.[250]

Intenzivna diplomatska aktivnost između Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope i posete državnika Mađarske, Rumunije i Bugarske Hitleru u leto 1940. pokazali su, procenjeno je u Londonu, da se Nemačka priprema za pohod preko jugoistočne Evrope. Do sličnih procena došlo se i u Beogradu, pa su vojni stručnjaci jugoslovenske vojske počeli predlagati, s obzirom na teške uslove odbrane severnih delova zemlje, stvaranje utvrđene odbrambene linije na prilazima planinskim delovima zemlje na liniji reka Une i Save.[251]

Britanske procene su bile tačne što se tiče širenja nemačke ekspanzije, ali Nemci nisu bili u ovo vreme za osvajanja putem oružane sile na ovom području zbog svojih angažovanja i planova na glavnim pravcima. Staviše, Nemci su se i dalje veoma angažovano suprotstavljali italijanskim ratnim namerama na Balkanu. Musolini je upućivan na tobož strategijski važnije prostore u severnoj Africi, i zastrašivan mogućim snažnim otporom jugoslovenske vojske. Isticana je i činjenica da bi se u slučaju pokreta trupa moralo raspolagati sa daleko nadmoćnijom vojskom kako bi se otpor savladao i onemogućilo mešanje drugih zemalja i sila. Pošto Italijani nisu raspolagali tom nadmoćnijom silom, to je značilo direktno odvraćanje italijanske agresivnosti od Jugosavije, odnosno od područja koja su verbalno priznato kao italijanska interesna zona ali koja su svakim danom stvarno sve više postajala nemačka dopunska područja.[252]

Musolini je, izložen stalnim odvraćanjem i savetima Berlina, pristajao da se privremeno odrekne svojih planova prema Balkanu, obećavajući i delimično usmeravanje svojih snaga u drugim pravcima, na primer, prema severnoj Africi, ali su sve veći Hitlerovi uspesi u Podunavlju i na Balkanu ponovo oživljavali njegovu zavisnost i želju da i sam krene u smeru tih prostranstava. U toku avgusta 1940, u vreme intenzivnog širenja nemačkog uticaj a u Podunavlju, naročito u Rumuniji, Musolini je pokušao da nađe os-

250 DZA, AA ABW Handel mit Kriegsgerät, Jugoslawien, Bd. 3, pismo iz nemačkog ministarstva privrede nr. V. Ld. 12/7687/40 od 8. avgusta 1940, upućeno šefu vladine komisije za privrednu saradnju sa Nemačkom — Milivoju Pilji.

251 PRO FO 371/24891 R-7204/5/67, procene o mogućim agresivnim namerama Nemačke prema jugoistoku Evrope od 9. avgusta 1940; Uporedi: E. Barker, o. c. pp. 91—92.

252 gi$_{re}$ o ovom: ADAP D, 10, nr. 353, pp. 408—410, 357, pp. 413—414 i 388, pp. 444—445; *Tajna pisma Hitler-Musolini,* prevod i redakcija B. Krizman, Zagreb 1953, pp. 23—24. Isti autor: *Pavelić i ustaše,* p. 336.

lonac za svoju agresiju prema Jugoslaviji u njenom zaleđu. Povedeni su tajni pregovori sa Mađarima o zajedničkom napadu na Jugoslaviju.[253] Dok je ministar Ćano uveravao Beograd da nema opasnosti, odnosno da je prikupljanje italijanskih trupa u severnoj Italiji posledica povlačenja i razmeštaja trupa koje su učestvovale u ratu protiv Francuske, u isto vreme u italijanskom Generalštabu razrađivan je plan napada na Jugoslaviju označen kao slučaj »E«, koji je u odgovarajućem trenutku trebalo da stupi na snagu, i da italijanske divizije koje su posle rata u Francuskoj ostale besposlene krenu preko jugoslovenske granice.[254]

Iz Berlina su, da bi konačno izbili adut uz ruku ratoborno raspoloženih Italijana o prozapadnoj orijentaciji i politici Jugoslavije, tražili jugoslovensko napuštanje politike neutralnosti i vezivanja za Rajh. U tim sve opasnijim prilikama, kad su pretnje da italijanska vojska zaista krene preko jugoslovenske granice postajale sve ozbiljnije, knez Pavle i vlada Dragiše Cvetkovića sve je bliže bila uverenju da je jedini izlaz u otvorenom vezivanju za politiku Nemačke. Pavle je, razgovarajući 26. avgusta 1940. sa poslanikom fon Herenom rekao nešto u šta najverovatnije ni sam nije bio potpuno uveren, da je nemačka sila nepobediva ali da se najviše plaši gladi i komunizma, koji u uslovima toga vremena prate svaki veliki rat. Rekao je da se Jugoslavija ne boji Italije, prema kojoj je godinama vodila politiku popuštanja i prijateljstva, ali ne radi njenih stvarnih snaga i moći, već samo zbog toga što je cenila i poštovala njenog velikog saveznika — Nemačku. Posle svega toga Italija uporno preti ratom i uništavanjem Jugoslavije.

Pošto Italija nema uslova da igra ulogu svetske sile, nastavio je Pavle, Jugoslavija je u datim uslovima morala da bira samo između Nemačke ili SSSR, i izabrala je iz političkih, privrednih, kulturnih i mnogih drugih razloga Nemačku. Iz svega ovoga je izveden zaključak da je zadatak Nemaca da spreče italijansku igru ratom oko Jugoslavije, jer je to već osigurano nemačko interesno područje. Ističući svoje simpatije prema Nemcima, knez je obećao da će posle preuzimanja vlasti od strane mladoga kralja sebi kupiti dvorac u okolini Minhena i tamo provoditi veći deo svoga slobodnog vremena.[255]

Nemci ni ovoga puta nisu verovali knezu. Zaključivali su da on sve to čini zbog izuzetnih prilika i da /pouzdano ostaje britanski čovek. Svojim popuštanjem prozapadno opredeljermm ljudima u redovima vlade u buržoaskih partija on je, po njihovom ubeđenju, omogućio širenje prozapadnog raspoloženja. Nije ispunio očekivanja ni u dovođenju prijatelja Nemačke u vladajuće vrhove zemlje. Dru-

253 DASIP Amb. A, 1940, F-35, pismo MIP KJ str. pov. br. 2587 od 16. avgusta 1940. Sire: *Allianz Hitler-Horthy-Mussolini,* nr. 89, pp. 276—280; *Aprilski rat,* nr. 260, pp. 761—765.

254 DASIP Amb. A, 1940, F-34, pov. br. 1367 od 28. avgusta 1940, telegram MIP KJ str. pov. br. 2659 od 28. avgusta 1940; *Aprilski rat,* nr. 261, pp. 765—768.

255 ADAP D, 10, nr. 395, pp. 450—452; DASIP CPB Bilten 283 od 10. avgusta 1940, pregled nemačke štampe.

gog dana iposle susreta isa iknezom Pavlom iposlanik Heren je javio u Berlin da je toliko očekivana rekonstrukcija vlade izneverila nemačka očekivanja i potpuno razočarala.[526]

Pretvaranje Rumunije a delom i Mađarske posle druge bečke arbitraže u satelite Nemačke i novi uspesi Nemaca u drugim krajevima evropskog jugoistoka, ponovo su doveli do plime italijanskih ratničkih aspiracija prema ćelom Balkanskom poluostrvu. Pred jednakim pretnjama uz Jugoslaviju se našla sada i Grčka. Nemački ministar inostranih poslova Ribentrop morao je putovati u Rim, gde je 19. septembra 1940. u razgovorima sa Musolinijem i Canom pokušao da odgodi italijansko raspaljivanje rata na Balkanu. Ribentrop je uspeo da dobije pristanak Musolinija da Italija odgodi svoj pohod na Balkan dok Nemci ne unište Britaniju. Musolini je ipak ostao pri svome da zadrži prema Jugoslovenima koncentrisanih i pripremljenih oko 500.000 vojnika, i prema Grcima oko 200.000 vojnika.[257]

Nemačko nadiranje na jugoistok i nastojanja da se Musolini zadrži od upada vojskom na Balkan stajali su u potpuno oprečnom odnosu. Napredovanje Nemaca pojačavalo je italijanske težnje za pokretom, čitav razvoj zbivanja na jugoistoku Evrope u jesen 1940. vodio je rađanju ratnog sukoba i na ovom području. Već u drugoj polovini septembra bilo je sve očiglednije da se agresivna oštrica Italije usmerava prema Grčkoj, koja je bila teritorijalno i po broju stanovnika manja, pretpostavljalo se i vojnički slabija od Jugoslavije, a što je najvažnije, zbog upliva Britanaca Berlin se nije naročito jako angažovao da otkloni svaku mogućnost agresije i u ovom smeru.[258]

Istina, Hitler je još jednom krenuo na sastanak sa Musolinijem na Breneru 4. oktobra 1940. sa ciljem da brani Balkan od italijanske agresije, odnosno da ga čuva za sebe, ali mu sagovornik Musolini, već dobro poučen iskustvom, nije hteo pružiti prilike da sé razgovara o toj tematici. Hitler je, govoreći o širokim perspektivama sila osovine i »novog« poretka posle konačne pobede nad Britancima, pokušao indirektno i nenametljivo da ga nagovori da sačeka. Musolini, očigledno uvređen mnogobrojnim praznim obećanjima svoga saveznika i ljubomoran zbog njegovih uspeha na svim stranama pa i na domaku Italije, na Balkanu, nije mu rekao ni reči o tome da je već odabrao za žrtvu Grčku i da je predstojeći napad italijanske vojske na Grčku već određen.[259]

Jedan od razloga što se Musolini okanio Jugoslavije bilo je sv$ snažnije prisustvo uticaj a Nemačke u toj zemlji i sve oštrija politička diferencijacija u vladajućim vrhovima u Beogradu, odnos-

256 ADAP D, 10, nr. 215 p. 232; *Aprilski rat,* nr. 263, pp. 769—770.

257 *Tajni arhivi grofa Ciana,* pp. 409—413; ADAP D, 11/1, nr. 73, pp. 97—105.

258 *Aprilski rat,* nr. 269, p. 785, 270, pp. 786—787, 278, pp. 818—819.

259 *Tajni arhivi grofa Ciana,* pp. 415—419; ADAP D, 11/1, nr. 149, PP- 210—221.

no jačanje uticaj a pristalica potpunog priklanjanja Nemačkoj. Pod uticaj em ovih krugova vlada Kraljevine Jugoslavije i sama je počela da uvodi u praksu norme i principe nacionalsocijalističkog pokretka. Po ugledu na naciste počeli su progoni Jevreja, osnivani su koncentracioni logori za komuniste, u vrhovima vojske i režima množili su se otvoreni saradnici i agenti Nemačke, nemačka nacionalna manjina razvijala je otvorenu, široku nacionalsocijalističku delatnost, na sve strane otvoreno su zemljom vršljali petokolonaši i izdajnici, različitih tipova.[260] Krajem septembra 1940. Britansko poslanstvo u Beogradu opomenulo je jugoslovensku vladu, koja se još uvek zaklinjala u neutralnu politiku, da po Beogradu i celoj zemlji vršljaju nemački agenti, ne retko i u vojnoj ili policijskoj nemačkoj uniformi.[261]

Ostali su to samo pokušaji Britanaca da protresu svest onih koji su bili na vlasti, ali koji se zbog svoje malodušnosti i kolebljivosti nisu više mogli povratiti sa puta srljanja u puni zagrljaj nacističkoj Nemačkoj. Jedini put ka preokretu bilo je obaranje te vlade uz podršku antifašističkog opredeljenja masa i zasnivanje nove politike beskompromisne odbrane. Prilikom dvanaestog zasedanja jugoslovensko-nemačkog privrednog odbora krajem septembra 1940, učinjeni su poslednji pokušaji da se stane na put punoj kapitulaciji jugoslovenske privrede pred nemačkim pritiscima, ali su i ovde prevagu odneli oni koji su jedini izlaz videli u služenju Nemačkoj. Sklopljeni aranžmani nalagali su Jugoslovenima da proizvode ono što je potrebno Nemcima i da svoje trgovinske i privredne odnose i veze uređuju prema zahtevima i željama Berlina.[262]

Posle ulaska prethodnice nemačkih trupa u Rumuniju 12. oktobra 1940, i napada Musolinijevih trupa na Grčku 28. oktobra 1940, režim i vladajući vrh u Jugoslaviji zapali su u još veći defetizam i krizu.[263]

Jedini izlaz iz krize i put spasa van ja zemlje od srljanja u propast bilo je angažovanje demokratskih snaga i radničkog pokreta u obaran ju vlade, demokratizaciji unutrašnjeg poretka i usmeravanju svih antifašističkih snaga u borbu protiv agresije i izdaje. Prethodnica u okviru tih širokih demokratskih snaga bio je dobro organizovani i vođeni radnički pokret, na čijem je čelu bila podmlađena ali veoma jaka i spremna Komunistička partija Jugoslavije.

U ovo najkritičnije vreme za sudbinu i opstanak Jugoslavije, za nešto više od godinu dana, od početka rata u septembru 1939. do

280 **ARPJ, zbirka CK KPJ, nr 14/11 1940;** ***rezolucija Pete zemaljske konferencije KPJ.***

261 ***Aprilski rat,*** **nr. 271, p. 788.**

262 **DASIP PKO 1940, F-l/211, Nemačka, pov. br. 9011 od 6. oktobra 1940, izveštaj generalnog konzula KJ iz Beča pov. br. 725 od 3. oktobra 1940; Sire:** ***Aprilski rat,*** **nr. 285, pp. 857—859; D. Đorđević, o. c. pp. 186—191.**

263 **Opširnije o ovom: DASIP Amb. A, 1940, F-40, telegram MIP KJ pov. br. 1538 od 10. oktobra 1940;** ***Tajni arhivi grofa Ciana,*** **p. 419; B. Krizman,** ***Jugoslavija u dokumentima procesa u Nürnbergu,*** **u:** ***VUS,*** **nastavak 12. u br. 1250 od 24. aprila 1976.**

oktobra 1940, Komunistička partija Jugoslavije — KPJ, predvođena Josipom Brozom Titom, uspela je na jednoj strani da prodre u sve pore života, rada i organizovanja masa, i istovremno da dovrši svoje idejno-političko i organizaciono dograđivanje. Sirom zemlje izabrana su i učvršćena nova rukovodstva od najnižih ćelijskih do centralnih, održane su pokrajinske konferencije, i na kraju 22-23. oktobra 1940. u Zagrebu i Peta zemaljska konferencija KPJ, koja je imala funkciju partijskog kongresa.

Na svim tim radnim skupovima i forumima vršene su detaljne analize političkog stanja i kretanja u jugoslovenskom društvu i traženi su putevi za suprotstavljanje konzervativnim procesima i tokovima kako u unutarnjoj, tako i u spoljnoj politici. U zadacima i konkretnim akcijama posvećivana je potrebna pažnja problemima iz spoljne politike i međunarodnih odnosa. Jedno od najvećih iznenađenja u radničkom pokretu u svetu, sklapanje pakta o nenapadanju između Nemačke i SSSR, ocenjen je u KPJ kao normalan rezultat izvesnih procesa i kretanja u svetu i pojava ovoga pakta nije ni najmanje uticala na tokove revolucionarnog i antifašističkog organizovanja i delovanja jugoslovenskog radničkog pokreta. Oštrica delovanja, ranije usmerena protiv nacizma i fašizma, ni za trenutak nije slabila. Kritikovana je i razotkrivana politika lažnog neutralizma vladajućih vrhova i njihovo uporno odbijanje da se povinuju potrebama demokratizacije društva i okupe sve slojeve i snage u zemlji koje su bile spremne da se uključe u borbu protiv fašističke opasnosti.

Posle uspešne nemačke ofanzive na severu i na zapadu i kapitulacije Francuske Republike u leto 1940, KPJ je pojačala đelovanje protiv jačanja kapitulantske politike u zemlji i sve izrazitijeg nastojanja vladajućih struktura da u osloncu na Nemačku osiguraju opstanak svoga režima i svojih pozicija. CK KPJ i njen generalni sekretar Josip Broz Tito ukazivali su na teške posledice paktiranja sa silama osovine, kao i pokušaja unutarnje transformacije režima u pravcu nemačkog totalitarizma. Ukazivano je i narodu i rukovodstvima građanskih partija da je jedini izlaz iz sve teže situacije u unutarnjoj politici — demokratizacija poretka, što hitnije rešavanje problema potlačenih naroda, davanje sloboda svima narodima i formiranje demokratskih organa vlasti, a u spoljnoj politici izbegavanje da zemlja bude uvučena u bilo koji ratujući blok i oslonac na Sovjetski Savez, jedinu silu koja je još u stanju da zaustavi nacističku ekspanziju na evropskom kontinentu.[264]

U trenucima najveće krize na Balkanu i opasnosti od prenošenja ratnog požara na čitav region jugoistočne Evrope, KPJ je na svojoj Petoj zemaljskoj konferenciji dala vernu sliku stanja u zemlji i u svetu i ukazala na jedino moguće puteve daljeg unutarnjeg

[264] **Sire o ovom: IRP Srbije reg. br. 71/175, odgovor CK KPJ od maja 1940, »Svim ratnim klevetnicima naše partije«; IRPJ reg. br. 32/II 2-8/1940, proglas PK KPJ za Srbiju septembra 1940; Proleter 1929—1942, Beograd 1958, pp. 703—721; D. Lukač, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje, 1918—1941,* Beograd 1972, pp. 345—347.**

i spolj nepolitičkog razvitka zemlje. Najsigurniji put razrešavanja unutrašnjih protivrečnosti i savlađivanja fašističke opasnosti sagledavan je u borbi za okupljanje i jačanje svih antifašističkih snaga, u njihovom udruživanju na temeljima što potpunije nacionalne ravnopravnosti i njihovom pripremanju za otpor nacističkoj agresiji, uz stalnu borbu za što svestraniju saradnju sa SSSR i sa svim demokratskim i antifašističkim pokretima i snagama u svetu.[265]

Sa obogaćenim iskustvima delegati Pete konferencije krenuli su u svoje organizacije i nastavili još intenzivniji i uspeštiji rad u svim oblastima delovanja — unutar partije, u radu sa narodom da se zemlja ojača i pripremi protiv svake agresije izvana. Da bi se mnogobrojni zadaci stavljeni pred radničku klasu u Jugoslaviji što uspešnije izvršavali, posebno u politički zaostalijim krajevima, nastavljen je intenzivan rad na širenju i jačanju partijskih organizacija i u ovim krajevima i posebno izgrađivanju i pripremanju spremnih domaćih nacionalnih kadrova. Samo kroz ojačani radnički i demokratski pokret mogle su se prevazići mnogobrojne poteškoće, rešiti mnogobrojni unutarnji problemi i osigurati odbrana zemlje od međunarodnog fašizma.

Ukazujući na nesposobnost postojeće vlade Cvetković-Maček da zemlju provede kroz sve nedaće nestabilnih međunarodnih odnosa, pre svega, zbog njene nesposobnosti da nađe adekvatna rešenja za unutarnje probleme i njenog straha pred nacističkom Nemačkom, istaknuta je parola o stvaranju »narodne vlade«, koja bi se u svom unutarpolitičkom radu oslanjala na najšire slojeve naroda, a u spoljnoj politici gradila oslonac na Sovjetski Savez i antifašističke pokrete u ćelom svetu.

U program borbe, protiv uvlačenja zemlje u obračun zaraćenih blokova velikih sila, unosi se kao primarni zadatak — pripremanje zemlje za njenu odbranu od sve očiglednije agresije međunarodnog fašizma.

U svojim obraćanjima narodima Jugoslavije krajem 1940. i početkom 1941, Centralni komitet KPJ ukazuje da se izdajnici zemlje kriju u samoj vladi Cvetković-Maček i u vladajućem vrhu u Jugoslaviji, koji sve dublje padaju u izdaju služenjem nemačkom nacizmu i koji u obračunu protiv demokratskog pokreta u zemlji koriste iste metode koje su koristili u gušenju demokratskih pokreta fašisti u Italiji i u Nemačkoj.

Pokušaji režima i vladajućih vrhova u zemlji da pooštrenim merama suzbiju širenje revolucionarnog i demokratskog pokreta (zabranama Ujedinjenog radničkog saveza, raspuštanje mnogih udruženja u kojima je preovladao uticaj KPJ, pozivanje na vojnu vežbu i stavljanje oko 2.000 komunista u koncentracione logore, itd.) nisu mogli omesti rad revolucionarnog radničkog pokreta i njegove avan-

265 ARPJ CK KPJ 14/11/1940, Proleter, o. c. pp. 723—776. Sire: *Peta zemaljska konferencija KPJ, Zbornik radova,* Zagreb 1972.

garde KPJ. To potvrđuje i podatak da je pisma upućena vladi Cvetković-Maček u vezi sa puštanjem iz logora jugoslovenskih dobrovoljaca u odbrani Španske demokratske republike, potpisalo oko 300.000 građana.[266]

6. UKLJUČIVANJE MAĐARSKE I RUMUNIJE U SISTEM »NOVOG PORETKA«

Krajem avgusta i početkom septembra 1940. presecanjem spora između Mađarske i Rumunije i Bugarske i Rumunije, dejstvom diktata iz Berlina, nije se postiglo znatnije poboljšanje odnosa između Rumunije s jedne, i Mađarske i Bugarske sa druge strane. Nijedna od zemalja nije bila zadovoljna nametnutim rešenjima, pa ni one koje su arbitražom dobile teritorijalna proširenja. Ipak, najnezadovoljnija je ostala Rumunija, koja je ovim rešenjima bila znatno teritorijalno umanjena. Nezadovoljstvo se uglavnom manifestovaio u unutarnjim okvirima u odnosima između pojedinih buržoaskih struja, dok se ono prema spoljnim činiocima, na prvom mestu prema arbitrima — silama osovine, nije smelo ni izražavati. Ovo je imalo veliku važnost za nesmetan razvoj nemačke politike ne samo na ovom području već i uopšte.

Neuspeh nemačkog pokušaja invazije Britanije, koji je bio očigledan već početkom jeseni 1940, i nemilosrdni pomorski rat ograničili su nemačko tržište uglavnom na evropsko kopno. Svako zaoštravanje sa Sovjetskim Savezom moglo je da dovede do presušivanja uvoza potrebnih sirovina i sa ove strane. U takvim uslovima evropski jugoistok, zajedno sa nordijskim zemljama, zahvaljujući svojim prirodnim bogatstvima i poljoprivrednim viškovima predstavljao je glavnog snabdevača nemačke ratne industrije i nemačkog naroda. Ovo je bio jedan od važnih razloga upornosti Rajha u borbi za svaki deo ovoga regiona Evrope, kako u odnosu na suprotnu stranu u ratu, Britaniju, tako i u odnosima prema svome savezniku Italiji. Da bi se ovo važno zaleđe budućeg istočnog fronta i izvorište sirovina sačuvalo dok se do njih ne dođe prema nemačkim planovima na istoku, trebalo je do korena uništiti sve aktuelne i moguće otpore Nemačkoj u ovom regionu.

Na putu uspostavljanja pune nemačke dominacije našle su se Rumunija, koja je već bila bezmalo potpuno savladana, i Mađarska, koju je trebalo još obrađivati. Glavnu ulogu u dograđivanju satelitskog sistema u Rumuniji, odnosno u obaranju nedovoljno poslušnog režima Džigurtu — kralj Karol od 4—6. septembra i u stvaranju stopostotno poslušnog nemačkog režima generala Antoneskua, odigrali su nemaöki poslanik u Bukureštu Fabricius i nemačke obaveštajne službe. Već prvoga dana po preuzimanju vlasti Antonesku je u dva navrata većao sa Fabriciusom o stanju u zemlji i dogovarao se o merama koje bi trebalo preduzeti da se ućutkaju ne samo mnogi protivnici već i nedovoljno poslušni i nedovoljno revnosni prija-

266 **Josip Broz Tito, *Sabrana dela,* knj. 2, pp. 108—111 i 132—141.**

telji novog režima i Nemačke. Da bi se što pre suzbili neprijatelji u vladajućim vrhovima i ojačala saradnja među heterogenim pristašama »novog poretka«, u Berlinu je odlučeno da se sarađuje i sa pristalicama iz vojske oko Antoneskua i predstavnicima Gvozdene garde, koja je od ranije pokazala svoju vezanost sa »novim poretkom«. Da bi se izbegli obračuni među njima, koji su već od početka bili na pomolu, po preporuci Fabriciusa dat je primat Antoneakuu, koji je pokazao visok stepen vernosti u služenju Rajhu. Činilo se da se uz oslonac na njega najlakše mogu savladati otpori dominaciji Nemačke u Rumuniji.[267]

Međutim u Rumuniji nisu bili nezadovoljni sa svim onim što se dogodilo tih dana u zemlji samo vladajući slojevi, daleko je veće nezadovoljstvo osećao narod. Nezadovoljstvo i preteći sukobi zahvatali su celu zemlju. Da bi se obezbedio od onog najgoreg, pobune naroda, Antonesku je već 7. septembra 1940. zatražio podršku iz Berlina. Preko vojnog atašea Nemačke u Bukureštu hitno je molio da se iz Berlina uputi vojna delegacija na pregovore o saradnji između oružanih snaga dveju zemalja i o pružanju vojne pomoći nacističkoj vlasti u Rumuniji. Poziv za vojno uplitanje su očekivali u Berlinu, jer je to bilo ranije isplanirano i izrežirano.[268] Razumljivo, u pozivu za pomoć nisu pominjani neredi i sukobi u Bukureštu i celoj zemlji, već je govoreno o opasnosti od Crvene armije, koja se navodno koncentrisala u Besarabiji i Bukovini.[269]

Pominjanje opasnosti od SSSR-a bilo je potrebno Berlinu, jer se upravo tih dana pojavio opravdan protest Moskve zbog uzurpacije prava i dužnosti Međunarodne dunavske komisije od strane Nemaca. Naime, Nemci su početkom septembra 1940. organizovali u Beču sastanak Međunarodne dunavske komisije, na koji nisu bili pozvani njeni dotadašnji članovi Britanija i Francuska, a takođe ni SSSR, koji je dobijanjem Besarabije i izlaskom na Dunav automatski trebalo da postane član ove komisije. Sastanku su prisustvovali predstavnici sila osovine, njihovi sateliti i zemlje koje je trebalo uskoro to da postanu: Slovačka, Rumunija, Mađarska, Jugoslavija i Bugarska — koji su samoinicijativno formirali novu Dunavsku komisiju pod tutorstvom Nemačke i Komitet za Đerdap (Gvozdena vrata), u koju su ušle priobalne zemlje Rumunija i Jugoslavija i svakako glavni protektor, Nemačka.[270]

Odazivajući se na poziv Antoneskua, u Bukurešt je stigao nemački general Tipelskirh (Kurt von Tippelskirch) sa razrađenim planom i zadacima nemačke vojne misije u Bukureštu. U međuvre-

267 ADAP D, 11/1, nr. 9-10, pp. 19—20, 19, pp. 21—22 i 21, pp. 24—25; Uporedi: A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Antonescu,* pp. 93—96; BA R-63/186 a, 201 i 207, izveštaji i analize o ekonomskim i privrednim mogućnostima zemalja jugoistočne Evrope.

268 **D. M. Proektor, o. c. p. 143.**

269 в. Т. Фомин, *Фашистская Германия во втарой мировой войне,* p. 195; В. Н. Лебедев, *Румыния в годи второй мировой войне,* Москва 1961. pp. 88—106.

270 *Внешная политика СССР,* IV, nr. 462, p. 527; DASIP Amb. A, 1940, F-40, pismo MIP KJ str. pov. br. 2799 od 17. septembra 1940; Колкер, Левит, O. c. pp. 139—141.

menu Fabricius je uspeo da izgladi novi sukob između Antoneskua i vođe Gvozdene garde Horija Sime, koji je rešen na taj način što je u rekonstruisanu vladu ušao i Horija Sima.[271]

U razgovorima koji su vođeni između Tipelskirha i Antoneskua i njegovih saradnika od 15. do 17. septembra 1940. radilo se u duhu pismenih uputstava nemačke misije u Rumuniji koja su datirana sa 14. septembrom, što navodi na zaključak da je general Tipelskirh bio upoznat sa ovim uputstvima još pre dolaska u Bukurešt. Traženi su najbolji putevi da se vojnom podrškom obezbedi satelitski režim u Bukureštu i zaštiti nemačko posedovanje rumunske teritorije i njenih rudnih i naftnih bogatstava, koja su bila neophodna za nemačku privredu. U cilju ostvarivanja preuzetih obaveza i garantovanja novih rumunskih granica, odlučeno je da se u Rumuniju u prvo vreme uputi vojna misija koja bi se sastojala od odabranih kadrova nemačke vojske i specijalnih jedinica koje bi istovremeno preuzele obavezu zaštite vitalnih privrednih i strategijskih centara u Rumuniji i obuku po nemačkim principima organizovane, obučene i opremljene rumunske armije.[272]

Odmah posle povratka generala Tipelskirha iz Rumunije i prijema njegovog izveštaj a, Hitler je procenio da je razvojem događaja u samoj Rumuniji nastupio povoljan trenutak za ulazak nemačkih trupa u ovu zemlju. Odmah je dato naređenje za pripremanje jedne ojačane motomehanizovane divizije za prebacivanje u Rumuniju i istovremeno je upućen zahtev mađarskoj vladi da omogući prevoz železnicom te divizije preko mađarske teritorije. Naređenje za pokret ove jedinice na istok izdato je 20. septembra. Grupa stručnjaka i oficira koja je trebalo da pripremi prihvat ove divizije u Bukureštu krenula je za Rumuniju 10. oktobra.[273]

Uporedo sa namerama za puno uključivanje Rumunije u službu ciljevima Rajha, nastavljeno je delovanje prema Budimpešti sa zadatkom da se Mađarska definitivno opredeli za sile osovine. Glavni oslonac Nemačke u borbi za dominaciju u Mađarskoj i dalje je bio regent Horti, pomoću koga su lomljeni otpori Telekija i prozapadno opredeljenih grupa u mađarskoj buržoaziji.[274]

[271] **A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Antonescu,* p. 97; N. Neubacher, o. c. pp. 51—59.**

[272] **BA — Militärarchiv, R H 31-1/24, izveštaj o razgovorima u Bukureštu od 15—17. septembra 1940. godine; PA akten. 740, Militärmission, Rumänien, službena uputstva za nemačku vojnu misiju od 14. septembra 1940; ADAP D, 11/1, nr. 75, pp. 108—110.**

[273] **PA Büro St. S, Rumänien, Bd. 4, direktiva OKW L nr. 33298/40 od 20. septembra 1940; ADAP D, 11/1, nr. 80, pp. 116—117; Haider, o. c. II, p. 107; D. M. Proektor, o. c. p. 143.**

[274] **ADAP D, 11/1, nr. 6, pp. 6—7. Sire o mađarsko-nemačkim odnosima u ovo vreme: M. Хорват, *Военно-политические принципы и цели хортиского фашизма до и во время второй мировой войны. Характер фашистского немецко-венгерскгоо военого союза, Studia Historika,* nr. 24, Budimpešta; Г. Ранки, *Экономическая жизнь Венгрии в службе германской военой экономики во время Второй мировой войны, Проблемы истории Второй мировой войны,* Москва 1959; Isti autor, A masodik világhàborù története, Budapest 1973; J. Gyula, *Teleki — kormany Külpolitikája 1939—1941,* Budapest 1964; Isti autor, *Hungarian Foreign Policy 1919—1945,* Budapest 1979, pp. 174—187; E. Barker, o. c. pp. 73—80.**

Prvi značajniji zahvat radi pridobijanja Mađarske posle druge bečke arbitraže učinjen je prilikom susreta mađarskog poslanika Stojaia i Hitlera 10. septembra 1940. godine. Borba za Mađarsku mogla se sada voditi u nešto povoljnijim uslovima, jer je kod nje već bio osiguran određeni zalog pruženom podrškom prilikom druge bečke arbitraže, a na drugoj strani, pošto je Rumunija već bila potpuno savladana, mogla su se Mađarima i u tom pravcu davati izvesna obećanja. On je upravo sa te osnove počeo svoj razgovor sa Stojaiem. Rekao je da ga nije mnogo interesovala sudbina Rumunije, koja je dugo bila stub delovanja u jugoistočnoj Evropi protiv Nemačke. Privredni interesi i težnja da se osigura mir na rumunsko-mađarskim granicama podstakli su ga da se angažuje na smirivanju mađarsko-rumunskog spora. Prvi put podvlačeći da je to bilo privremeno rešenje, najavio je mogućnost daljeg pomeranja mađarsko-rumunske granice prema istoku odnosno da misli da granice u Transilvaniji nisu definitivne. Govorio je o sudbinskoj vezanosti Nemaca i Mađara kroz istoriju i istakao svoju spremnost i odlučnost da radi na najsvestranijoj saradnji između dva naroda u kojoj bi nemačka nacionalna manjina u Mađarskoj trebala da odigra važnu ulogu. Poslanik Stojai je bio impresioniran ovim Hitlerovim izjavama simpatija i prijateljstva prema Mađarskoj. Prihvatajući Hitlerove ocene o uspesima dotadašnje saradnje i putevima saradnje u budućnosti, pokušao je da agituje kod Hitlera za nove teritorijalne dobitke, a neposredno posle razgovora sa Hitlerom na temelju svežih utisaka sa toga susreta pokušao je da iznađe nekoliko važnih činilaca u budućoj saradnji dve zemlje. Njegova glavna preporuka vladi u Budimpešti bila je da se Mađarska mora čvrsto opredeliti za Nemačku i nastojati da uskladi svoju spoljnu politiku sa tokovima nemačke politike. Na temelju razgovora sa Hitlerom zaključio da će Mađarska morati pristati da izvozi što više u Nemačku, da će se sa još više pažnje morati odnositi prema nemačkoj nacionalnoj grupi i da će vlada morati sama činiti korake u cilju približavanja mađarskog režima oblicima i ciljevima nacističkog poretka. Sve su to, prema procenama Stojaia, bili preduslovi da se Mađarska u ratnim uslovima i konfliktima velikih sila održi i da uz pomoć sila osovine ostvari svoje teritorijalne zahteve.[275]

U duhu preporuka Berlina, vlada Mađarske je pokušala u ovo vreme da popravi odnose sa vladom Antoneskua u Bukureštu. Napori su bili usmereni da se nađu mogućnosti za poboljšavanje položaja manjina rumunske u Mađarskoj i mađarske u Rumuniji, ali pošto je svaka od strana želela da naturi svoje rešenje ne želeći da pravi ustupke, nije postignuto ništa. Odnosi su i dalje ostali slabi iako su Nemci i u Mađarskoj i u Rumuniji imali apsolutnu dominaciju.[276]

[275] ***Allianz Hitler-Horthy-Mussolini*, nr. 92, pp. 282—288; ADAP D, 11/1, nr. 41, pp. 43—46.**

[276] **DASIP Amb. A, 1940, F-35, cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 1985 od 5. oktobra i izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Budimpešte pov. br. 1612 od 20. septembra 1940; PRO FO 371/24985, R-8289/246/37, izveštaj Britanskog poslanstva iz Bukurešta od 21. septembra 1940.**

Formiranje Trojnog pakta totalitarnih sila Nemačke, Italije i Japana 27. septembra 1940. sa oduševljenjem su dočekali konzervativni pranacistički krugovi u Mađarskoj. Precenjujući ulogu Mađarske i želeći da se nađe u ravnopravnom položaju sa budućim stvaraocima »novog poretka«, oni su ponudili svoje učešće u paktu.

Ova ponuda nije bila u skladu sa načelima i težnjama nemačke nacističke politike, koja je bila inicijator i graditelj bloka totalitarnih svetskih sila. Male zemlje su se mogle samo priključiti Paktu i služiti politici i ciljevima Pakta odnosno velikih totalitarnih sila. Ponuda nije prihvaćena već su dati novi zahtevi Mađarskoj koji su je dovodili u satelitski položaj prema Nemačkoj. U Budimpešti su ponovo morali doživeti razočarenje i pored lepih obećanja koje je Hitler dao nekoliko sedmica ranije. Mađari su morali odobriti prevoz nemačkih trupa u Rumuniju i izdati na hiljade viza nemačkim agentima koji su kao turisti, stručnjaci ili predstavnici, putovali u Bukurešt sa zadatkom da pripreme tihu vojnu okupaciju Rumunije. Učinjeni su novi krupni ustupci nemačkoj manjini u Mađarskoj, posebno nacionalsocijalistima, koji su postali dominirajuća snaga u krugu te manjine. Saradnja sa Nemcima u pripremama za njihov prodor prema donjem Dunavu naišla je na kritike demokratski opredeljenih slojeva u zemlji, a sumnjičavost i nepoverenje u susednim zemljama kao i u Britaniji i SSSR. Ova naturena saradnja nije naišla na simpatije ni u vladi, jer se zinalo da će posle Rumuje doći na red Mađarska i druge zemlje. Znatan deo vladajućih struktura u tim uslovima rado bi dočekao oslobođenje od zagrljaja sila osovine i upućivao je svoje poglede i nade prema zapadnim silama priželjkujući njihovu pobedu. I sam predsednik Teleki delio je te težnje i osećanja.[277]

U spletu međunarodnih odnosa u mađarskom društvu i dalje su ostali kao najakutniji problem odnosi sa Rumunijom, koja nije mogla da preboli gubitak Transilvanije. Problemi i ekscesi su se događali u mešovito nastanjenim područjima s obe strane granice i na samoj granici, a prouzrokovani su bili ugnjetavačkom politikom državnih organa prema nacionalnim manjinama, otporom tih nacionalnih manjina, uplitanjem u te odnose agenata i grupa ubačenih iz inostranstva, mešanjem nemačke nacionalne manjine, koja se sve više osećala kao tutor u tim sukobima i sporovima, itd. Talas nezadovoljstva i sukoba, koji se bio malo stišao posle arbitraže, ponovo je doživeo plimu u septembru 1940. godine. Krajem septembra i početkom oktobra u Berlinu Mađarska i Rumunija su se uzajamno optuživale za sve masovnije zločine oko novih granica, za progon stanovništva sa obe strane granice, za skrnavljenje i uništa-

[277] **ADAP D, 11/1, nr. 118, pp. 175—176, 130, p. 192 i 131, p. 193; PRO FO 371/24993 R-7667/1073/37, izveštaj o delovanju nacista u Rumuniji od 22. septembra 1940; V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska,* p. 183; G. Juhasz, *Hungarian Foreign Policy,* pp. 175—177; E. Barker, o. c. pp. 75—76.**

vanje verskih i nacionalnih kulturno-istorijskih tekovina, za sprečavanje slobodnog opredeljenja optanata za drugu zemlju, itd.[278]

Postojale su opravdane sumnje da su Nemci iz Rajha i folksdojčeri u ove dve zemlje, svojom politikom tutorstva, doprinosili namerno jačanju ovih sukoba kako bi što lakše opravdali u Rimu svoju vojnu okupaciju Rumunije. Da bi se istakla i podvukla briga sila osovine, formirana je u duhu druge Bečke arbitraže polovinom oktobra 1940. nemačko-italijanska istražna komisija u cilju ispitivanja uzroka mađarsko-rumunskih sukoba u Transilvaniji i traženja mogućnosti njihovog rešavanja. Svakako da je Nemačka i ovime htela da odvrati pažnju Italijana od ulaska nemačkih trupa i potpunog potčinjavanja Rumunije interesima Berlina.[279]

Krajem septembra i početkom oktobra 1940, u vreme najjačeg talasa rumunsko-mađarskih sukoba u Transilvaniji, pripreme za prebacivanje prvog odreda nemačke vojne misije za Rumuniju bile su završene, preostalo je samo da se o tome obavesti Rim.[280]

Ministarstvo inostranih poslova Nemačke uputilo je 10. oktobra 1940. obaveštenje Minitsarstvu inostranih poslova Italije da je predsednik rumunske vlade general Antonesku zatražio od Berlina da mu uputi u Bukurešt vojnu misiju i jednu formaciju nemačke vojske za obuku, reorganizaciju i opremu nove rumunske armije. Zatim je navedeno da je Antonesku u nekoliko navrata požurivao slanje ograničenog kontingenta protivavionske artiljerije i avijacije za zaštitu naftonosnih područja od mogućih napada iz vazduha i sabotaža. Ukazujući na značaj rumunske nafte za Nemačku i Italiju, javljeno je da je vlada odlučila da udovolji molbi generala Antoneskua.[281]

Posle obaveštenja poslatog Italijanima, nemačko Ministarstvo inostranih poslova je uputilo cirkularno pismo svojim diplomatskim predstavnicima u svetu u kojem je dato obaveštenje da se na molbu rumunske vlade upućuje u Bukurešt nemačka vojna misija sa određenim brojem vojnog osoblja za instruktažu u rumunskoj vojsci i organizaciju zaštite naftonosnih izvora od eventualnih diverzija.[282]

Kao što smo pomenuli, prvi deo nemačke vojne misije je otputovao legalno 10. oktobra za Bukurešt. Međutim ilegalno su bile već ranije prebačene čitave grupe i jedinice nemačkih agenata i službe-

278 DASIP Amb. A, 1940, F-34, pov. br. 1580 od 19. oktobra 1940, izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Budimpešte pov. br. 1756 od 12. oktobra 1940; Sire o ovome: PA U. St. S, Südosten III, telegram Nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 1731 od 7. oktobra 1940; DASIP NAV T-120 Rol. 243 sn. 176925-176933, 176936-176957 i 177309-177312, izveštaji o pogoršavanju odnosa između Mađara i Rumuna u Transilvaniji krajem septembra i početkom oktobra 1940.

279 PA U. St. S, Südosten III, o radu istražne nemačko-italijanske komisije 1940. Više o ovome: DASIP NAV T-120, Rol. 243, sn. 176728-176735, 176739-176741, 176765-176766, 176867-176883, 176798-176799, 176806-176808 i 177318-177338.

280 ADAP D, 11/1, nr. 80, pp. 116—117, 84, pp. 123—124 i 151, p. 222.

281 ADAP D, 11/1, nr. 167, p. 236. Sire: nr. 151, p. 222.

282 ibid., nr.169, pp. 237—238.

nika koji su već delovali po celoj Rumuniji. Samo u toku septembra 1940. preko Mađarske je, koristeći se tranzitnim vizama, otišlo u Rumuniju oko 6.500 Nemaca, što je bilo mala snaga u odnosu na organizovane folksdojčere, koji su isto tako revnosno izvršavali u Rumuniji sve zadatke nemačkog Rajha.[283]

Transportovanje već prvog ešalona nemačke vojske prema Rumuniji izazvalo je nespokojstvo u svim susednim zemljama, a naročito u Jugoslaviji, Britaniji i SSSR. Naslućivalo se da je to samo prethodnica nemačkih divizija koje će uskoro krenuti na jugoistok.[284]

Drugi deo nemačke vojne misije sa pratećim kontingentom vojske prošao je kroz Mađarsku u tri železnička transporta 17. oktobra, dok je glavnina krenula prema svojim pripremljenim odredištima u Rumuniji 24. oktobra.[285]

U vreme prebacivanja nemačkih jedinica preko Mađarske, kako smo već napomenuli, širio se najjači talas sukoba između Mađara i Rumuna na područjima podeljene Transilvanije i oko nedavno uspostavljenih granica. Progoni, sukobi i opšta nesigurnost stvarali su kolone izbeglica sa jedne i sa druge strane, što je još više pogoršavalo situaciju. Zaoštravanje odnosa između Rumuna i Mađara na mešovito nastanjenim područjima išlo je u prilog svim konzervativnim strujama koje su se borile za primat na ovom području. Nemcima je išlo u prilog radi pravdanja pred Rimom svoga ulaska u Rumuniju, rumunski nacistički vrh nadao se da će na taj način najbrže dovući nemačke trupe u Rumuniju, čime se jedino mogao osigurati njegov satelitski režim, mađarski konzervativni krugovi širenjem nereda pokušavali su da pokvare odnose između Nemaca i Rumuna.[286]

Novi rumunski režim u tom sudaranju međusobno oprečnih i zavađenih snaga i struja »novog poretka« na jugoistoku bio je najslabiji. Rumunski poslanik u Berlinu zamolio je 14. i 18. oktobra da Nemačka ubrza poslove oko raščišćavanja nenormalne situacije na području Rumunije.[287]

Berlin je takođe žurio da sredi stanje u Rumuniji u smislu svojih planova i želja. U svemu je trebalo utvrditi i uvesti pravi odnos gospodara i onoga ko služi. Uporedo sa vojnim zaposedanjem Rumunije, delovala je ubrzano privredna misija Nemačke u ovoj zem-

283 DASIP AMB A, 1940, F-35, str. pov. br. 1585 od 19. oktobra pismo MIP KJ str. pov. br. 3061-III, od 15. oktobra 1940; E. Barker, o. c. p. 76.

284 DASIP LP 1940, F-I/8, pismo MIP KJ str. pov. br. 3028 od 13. oktobra i Amb. A, 140 F-35, telegram MIP KJ, str. pov. br. 3057 od 15. oktobra 1940; PRO FO 371/24892 R-8315/5/67, Memorandum, ratnog kabineta o namerama sila osovine na Balkanu od 10. oktobra 1940.

285 **PA Büro St. S, Rumänien, Bd. 4, Zabeleška u AA 14021 od 17. oktobra 1940; D. M. Proektor, o. c. p. 143.**

286 **PA U. St. S, Südosten, Memorandum od 28. oktobra 1940, o prebegavanju izbeglica iz Transilvanije, od 4. septembra do 17. oktobra 1940.**

287 **ADAP D, 11/1, nr.179, pp. 257—261, 189, p. 271.**

lji. Novim ekonomskim, trgovačkim i privrednim aranžmanima između Bukurešta i Berlina od 1. oktobra i kasnije od 4. decmbra 1940, privredna samostalnost rumunske države bila je dovedena na nisku tačku. Planiranje proizvodnje, njena organizacija, razmena i sve ostalo vršeno je prema želji i zahtevima Nemačke i u duhu njenih ratnih potreba.[288]

Svaki korak napred u saradnji između Berlina i novog režima u Bukureštu, videli smo to već ranije, izazivao je zavist i nezadovoljstvo u Budimpešti. Masovna infiltracija Nemaca u Rumuniju izazivala je strah od iste sudbine u Budimpešti i jačanje težnji da se nađe spas na nekoj drugoj strani. Prozapadno opredeljeni slojevi društva pribegli su nekim merama koje nisu bile u skladu sa željama nacista. Telekijeva vlada krajem oktobra 1940. optuživana je od nemačkih i mađarskih nacista da sabotira uvođenje određenih mera protiv Jevreja da po ugledu na zapadne demokratije dozvoljava štrajkova radnika i zastoj proizvodnje, da u vladajućim vrhovima još rade elementi koji se zalažu za neku smesu liberalno-jevrejsko--klerikalno-feudalnog sistema, izbegavajući da se u zemlji uvede sistem odnosa »novog poretka«. Ove snage su, po navodima nemačkih predstavnika u Budimpešti, počele otvoreno da rade protiv Nemačke jer šire navodno vesti u narodu da su Nemci oterali sve žito pa će mađarski narod da gladuje, omogućava antinemačku delatnost poljskog poslanstva u Budimpešti, isključuju iz aktivne službe oficire i generale mađarske armije koji žele da se ide sa Nemačkom, itd.[289]

Posle uspeha u Rumuniji, Nemci su imali više mogućnosti da se usmere prema Mađarskoj sa zadatkom istiskivanja svih ostataka prozapadnih uticaja i mogućih otpora nemačkoj dominaciji. Bilo je mnogo istine u rečima mađarskog ministra inostranih poslav početkom novembra 1940. kada se žalio na sve teži položaj Mađarske u zagrljaju osovinskih sila.[290]

Nemci su se u to vreme već počeli osećati kao gospodari na području Podunavlja. Prilikom susreta Hitlera i Musolinija u Firenci oba diktatora izbegavala su da razgovoraju o jugoistočnoj Evropi, gde su se njihovi oprečni interesi i konkretni koraci najviše sukobljavali. Hitler je malo govorio o svom trenutno najvažnijem poslu u kontekstu razvoja globalne politike nemačkog Rajha, o pritiscima i potezima u cilju potpunog vezivanja Rumunije za Nemačku i savlađivanja postojećih otpora u Mađarskoj, koja je još uvek imala dosta samostalnosti. Zauzvrat, Musolini nije hteo da razgovara

288 **pa HA Pol. 710, Krieggerät Rumänien, Bd. 6, izveštaj specijalnog izaslanika za privredna pitanja pri Nemačkom poslanstvu u Bukureštu, nr. 768 od 18. oktobra 1940, i pisma AA WI RÜ AMT/Wi VII nr. 21408 od 26. oktobra i 24588 od 11. novembra 1940; Philippe Marguerat, *Le III-e Rich et le Petrole Roumain 1938—1940,* Geneve 1977, p. 200.**

289 PA **Büro St. S, Ungarn Bd. 1, izveštaj o stanju u Mađarskoj, bb. od 2S. oktobra 1940.**

290 ***Aprilski rat,* nr. 303, p. 901; PA U. St. S, Südosten IV, Memorandum o prilikama u Transilvaniji od 6. novembra 1940.**

Sa svojim saradniikom i prijatelj om o velikom koraku koji je u tom trenutku preduzimao pokrećući agresiju na nezavisnu Grčku.[291]

Rat na granicama Albanije i Grčke, koji Hitler više nije uspeo odlagati kad je već jednom krenuo 28. oktobra 1940, bio je Musolini jev kontraudarac nemačkoj politici na jugoistoku Evrope, ali je s druge strane zbog neuspeha Musolinija omogućio Hitleru da otvoreno povede igru za potpunu dominaciju na ovom prostoru i njeno obezbeđenje. Pred saveznikom koji je zaustavljen i uskoro poražen od male Grčke, Hitler je sada, govoreći o opasnosti uplitanja Britanaca, Turaka i Sovjeta, javno iznosio svoje pretenzije, ne samo prema Mađarskoj i Rumuniji već i prema Bugarskoj i Jugoslaviji, odnosno prema ćelom Balkanu, koji je zvanično prepušten Italiji ali de facto osvajan od Nemačke.[292]

Tempo prodiranja dalje na jugoistok bio je usporen nizom unutarpolitičkih i spoljnopolitičkih činilaca. Jedan od važnih unutarnjih razloga usporavanja nemačke akcije bila su još uvek rovita i nesređena stanja na već »zadobijenim« područjima. Cak i u Rumuruiji, koja je izgledala najbolje obrađena, i dalje je vrilo, i to ne samo u politički i ideološki podeljenim grupama i pokretima već i krilu nejedinstvene vladajuće nacističke struje. Krajem oktobra 1940. ponovo je došlo do zaoštravanja odnosa između predstavnika starog režima koji su se potpuno opredelili za Nemačku na čelu sa generalom Antoneskuom, i fašističke struje koja se već godinama borila za »novi poredak« — na čelu sa Horijom Simom. Nijedna od ovih pronemačkih grupacija nije bila zadovoljna samo sa delom vlasti, nego je tražila svu vlast za sebe. Nemci se nisu smeli opredeliti samo za jednu stranu jer bi time njihov oslonac oslabio, naročito s obzirom na to što je gotovo sav narod bio protiv tog, »novog poretka«. Garda je bila bliža kao tradicionalni saveznik ali opasna zbog svoje eksplozivnosti i isključivosti, Antonesku je bio izdanak starog kolebljivog sistema ali je pružao više garancija da će najkonzervativnije slojeve rumunskog društva privući u službu Nemačkoj. Ostalo je nerešeno stanje sve do trenutka kada su gardisti, u novembru 1940, počeli upadati u zatvore i ubijati sve ljude na koje su sumnjali da su nekad bili protiv njih. Kriza je bila tako oštra da je glavni činilac satelitskog režima Antonesku zapretio ostavkom. Zahvaljujući angažovanju specijalnog Hitlerovog izaslanika Nojbahera, koji je u to vreme bio glavni činilac »vlasti« u Rumuniji, rasulo tek Skrpljenog kvislinškog režima u Rumuniji je sprečeno na taj način što su se Antonesku i Horija Sima 'kao prijatelji Rajha pomirili i složili da ujedine obe struje koje su služile Nemačkoj. General Antonesku je ostao šef nove fašističke diktature u Rumuniji, a Horija Sima njegov prvi pomoćnik, dok su odredi Gvozdene garde postali osnovna snaga u borbi protiv rumunskog naroda.[293]

[291] **A. Hillgruber, *Staatsmäner,* nr. 40, pp. 281—294; ADAP D, 11/1, nr. 246, pp. 348—357; B. Krizman, *Tajna pisma Hitler — Musolini,* pp. 420—426.**

[292] ***Tajni arhivi grofa Ciana,* pp. 431—434.**

293 PA Büro St. S, Ungarn, Bd. 1, izveštaj Klodiusa o stanju u Rumuniji i njenim odnosima sa Mađarskom od 18. novembra 1940. Sire: ADAP D, 11/1, nr. 360, pp. 526—527, 369, p. 377 i 426, pp. 624—627.

Negde u toku novembra 1940. Hitler je došao na ideju da priključi male evropske zemlje Trojnom paktu. Verovaio se da će tim činom biti stvoreni još povoljniji uslovi za sprovođenje politike dominacije nad područjima tih malih zemalja koje su u većem ili manjem obimu već bile vezane za politiku Nemačke. Prvo je trebalo da budu pozvane da pristupe Trojnom paktu, svakako ne kao ravnopravni, već kao priključeni članovi, one zemlje u kojima je uticaj i prisustvo Nemaca bilo najjače ostvareno: pored satelitske Slovačke, koja je iznikla na izdaji Čehoslovačke Republike, bile su to Mađarska i Rumunija, koje su se nalazile na putu da postanu sateliti nemačkog Rajha.

Prvo je primljena Mađarska 20. novembra, kojoj je to pravo, ali kao ravnopravnog činioca, uskraćeno nešto oko mesec dana ranije. Činu pristupanja Mađarske u Beču prisustvovali su najviši državnici dve zemlje, među njima i glavni graditelj ove nove kombinacije »novog poretka« Hitler sa nemačke strane, i premijer Teleki na čelu mađarske delegacije. Hitler je i ovaj, više svečani skup, iskoristio da bi Telekija i njegove saradnike uputio na poslušnost i služenje bez pogovora nemačkom Rajhu. Podsećajući prisutne na broj nemačkih divizija i na činjenicu da nemačko oružje nosi buduću sudbinu sveta, Hitler je zatražio od Mađara da bar privremeno nađu puteve kompromisa i smirenje na granicama prema Rumuniji. Tražio je to od njih zbog sve veće »opasnosti« od SSSR, koji tobože teži da obezbedi za sebe Balkan, u kom pravcu već pokušava navodno da dobije Bugarsku. Iste one razloge koje je pre navodio kad je pravdao drugu bečku arbitražu, sada je koristio da bi obezbedio smirenje između Mađara i Rumuna sa zadatkom da što uspešnije i potpunije može iskoristiti obe zemlje za ostvarenje sopstvenih osvajačkih ciljeva. Teleki ju i njegovim saradnicima, koji su imali malo prilike da izlažu svoja gledišta, ukazao je na povoljne uslove u pogledu izmirenja sa Rumunima i ostvarenja saradnje između dve zemlje, jer je tamo na vlasti Antonesku sa svojim saradnicima koji su spremni na tu saradnju radi jačanja snaga »novog poretka«.[2®4]

Pristupanje Rumunije Trojnom paktu obavljeno je takođe u Beču, 23. novembra 1940, uz prisustvo Hitlera, generala Antoneskua i njihovih saradnika. Saslušavši pažljivo Hitlerova i Ribentropova izlaganja i obećavajući svaku vernost Nemačkoj i Trojnom paktu, Antonesku je pokušao da ukaže Nemcima na teške posledice druge bečke arbitraže i njenih odluka na sudbinu Rumunije. Pored ostalog, naveo je cifru od oko 45.000 izbeglica Rumuna koji su morali da napuste predele Transilvanije koji su oduzeti Rumuniji, zbog nasilja i progona mađarske policije i vojske. Ne obraćajući pažnju na žrtve i stradanja, Nemci su tražili izmirenje u Transilvaniji i stiktno uklapanje jednih i drugih u tokove i potrebe nemačke politike. I ovde je, kao i prilikom pristupanja Mađarske Trojnom paktu, govoreno o potrebi »obuzdavanja slovenskog talasa« i o slovenskoj opas-

[294] **ADAP D, 11/2, nr. 365, pp. 530—533; Monatshefte für Auswärtige Politik, 7. Jg. 1940, Heft 12, pp. 951—952; A. Hillgruber, o. c. pp. 344—349.**

npsti« koja je očekivana iz sve tri slovenske zemlje, iz Sovjetskog Saveza, koji nije bio samo slovenski, Bugarske i Jugoslavije, u kojima je Hitler već bio razvio intenzivnu delatnost radi njihovog priključivanja politici nemačkog Rajha.[295]

Pristupanjem Trojnom paktu vlade Mađarske i Rumunije su, na osnovu njegovog prvog člana, prihvatajući vodstvo Nemačke i Italije u zavođenju »novog poretka« u Evropi, i de jure obećale svoju punu podršku agresivnoj politici na prvom mestu vodeće Nemačke i uključivanje svih svojih raspoloživih materijalnih i ljudskih potencijala u službu te politike. Međutim, iza tih obećanja ostale su mnoge unutrašnje nemogućnosti na planu ispunjavanja toga obećanja, na prvom mestu zbog neslaganja i otpora naroda u jednoj i drugoj zemlji, kao i drugi problemi koji su bili na putu stvarne saradnje ovih dveju zemalja i sila osovine.

Jedna od najvećih kočnica na putu ostvarivanja te saradnje naročito na liniji Budimpešta — Berlin i Bukurešt — Berlin bile su stalne protivrečnosti između Mađarske i Rumunije i konstantni nesporazumi i sukobi na granici između ove dve zemlje oko mešovito nastanjenih područja u Transilvaniji i delovima Banata.[296]

* * *

Pristupanjem vlada Mađarske i Rumunije Trojnom paktu i otvaranjem italijansko-grčkog ratišta na granicama Albanije i Grčke završio se jednogodišnji period nemačkog prodiranja prema evropskom jugoistoku karakterističan po tome što je vođen u uslo-,'vima rata ali mirnim metodama i sredstvima. Bila je to za Nemačku trijumfalna godina ne samo po pobedama na severu i na zapadu Evrope već i po ostvarenim rezultatima u širenju svoga uticaj a u zemljama jugoistočne Evrope i u borbi za prestiž na ovom području sa svojom saveznicom Italijom.

Još u toku priprema odlučne ofanzive na zapadu zadat je u proleće 1940. definitivan poraz prisustvu i uticaju zapadnih sila na ovom području, izuzev delimično u Turskoj i u manjoj meri u Grčkoj. Pokušaj Britanaca u proleće 1940. da objavom ekonomskog rata Nemačkoj prvo suzbiju njenu privrednu a zatim i političku i vojnu ekspanziju u ovom smeru, nije doneo željene rezultate. Nemačka je na ćelom ovom prostoru bila već ostvarila takvu dominaciju u svim oblastima da suzbijanje njene opšte ekspanzije u

[295] **ADAP D, 11/2, nr. 380, pp. 548—555 i 381, pp. 554—560. Šire o tome: i nr. 369, p. 537; A. Hillgruber, *Staatsmäner,* nr. 50, pp. 369—370; Isti autor, *Hitler, König Carol und Marschal Antonescu,* pp. 99—104 i 112—115; Колкер, Левит, o. c. pp. 155—160.**

[296] **Šire o ovom: DASIP, NAV T-120, Rol. 242, sn. 177072-177073, 177097--177119, 177181-177184, 177185-177188, 177224-177247, 177290-177307, 472856--472875 i 472900-472901, izveštaj o stanju u Transilvaniji i radu italijansko--nemačke komisije iz novembra i decembra 1940.**

1

ovom smeru nije dolazilo u obzir. Istiskivanje Nemačke sa ovoga područja moglo se postići samo primenom jednog sredstva, borbom i porazom nacista.

Posle kapitulacije Francuske Nemci su pojačali svoju delatnost na jugoistoku Evrope u cilju njegovog postupnog i mirnog uključivanja u službu Trećeg Rajha. Na putu do toga uspeha koristili su razna sredstva, politička, vojna, kulturna, propagandna, ekonomske i privredne veze, kao i jedan specifičan recidiv nesređene prošlosti ovih naroda i zemalja — sporove među njima koji su se zasnivali uglavnom na problemima nerešenih ili loše rešenih međunacionalnih odnosa, na mnogim područjima gde su ostali da žive zajedno i izmešano pripadnici više naroda. Ovakvi problemi su postojali između većine zemalja u jugoistočnoj Evropi, a u toku prve ratne godine oni su se najnegativnije manifestovali u odnosima između Rumunije i Mađarske i Rumunije i Bugarske.

Koristeći se iskustvima iz prve bečke arbitraže oko rasprava i svađa u vezi sa podelom Čehoslovačke, nacisti su sporove između Mađara i Rumuna i Bugara i Rumuna prvo raspaljivali a onda su davali tajno oprečna obećanja i nudili lažnu podršku, da bi na kraju stekli pravo da presuđuju i izvlače iz tih sporova korist za sebe. U toku teritorijalnih sporova vezanih za Rumuniju u leto i jesen 1940. nemački nacisti su bili glavni vinovnici unutarnjeg slabljenja Rumunije, da bi kasnije preko saradnika ojačali svoj uticaj u toj zemlji do njenog pretvaranja u satelita Rajha.

Uspesi Nemačke na jugoistoku zbog surevnjivosti njenog glavnog saveznika Italije imali su i svoju negativnu stranu. Musolini se plašio da suviše ne izostane iza svoga saveznika, pa je i sam tražio nova područja na ovom prostoru. Pošto se to moglo, u slučaju Italije, izvesti samo ratom, on je tražio rat, prvo protiv Jugoslavije a onda i protiv Grčke.

Raspaijivanje ratnog požara na području koje su Nemci već de facto osvojili nije išlo u prilog Hitleru iz više razloga. Glavni razlog je bila neophodnost očuvanja mira na ovom području koje je uskoro trebalo da postane glavno zaleđe nemačkog napada na Sovjetski Savez, i u prvo vreme do osvajanja novih prostranstava u blokiranoj Evropi jedan od glavnih snabdevača nemačke ratne industrije rudama i drugim potrebnim sirovinama. Eventualno italijansko osvajanje delova Balkana, Jugoslavije ili Grčke, značilo je preotimanje područja koje je Nemačka u privrednom, pa i u političkom i u opštem smislu već bila osvojila. Bilo je i niz drugih razloga koji su Nemačku usmeravali protiv italijanske agresije na Balkanu, na primer mogućnost da taj sukob ubrza približavanje Britanije i Sovjetskog Saveza.

Bili su to razlozi što je Hitler, osvajajući severnu i zapadnu Evropu i intenzivno jačajući svoje prisustvo u zemljama jugoistočne Evrope, uporno radio na odvraćanju svoga saveznika Musolinija od zapaljivanja ratnog požara na Balkanu. Hitler je, koristeći obećanja, zastrašivanja i druga sredstva u tome i uspevao sve dok se Nemci nisu isuviše primakli područjima koja su imala vitalan značaj za ostvarenje plana o uspostavljanju Italijanske fašističke impe-

rije. Kada su Nemci ne samo privredno već i politički i vojnički zaposeli Mađarsku i Rumuni ju i pripremali se da to urade i u susednim zemljama na Balkanu, Musolinijeva čaša strpljenja i osećanja inferiornosti je bila prelivena, i on je 28. oktobra 1940. krenuo vojskom preko albansko-grčke granice.

Otvaranjem ratišta na Balkanu nastali su sasvim novi uslovi dalje borbe Nemaca za dovršenje njihove ekspanzije na jugoistoku, mirna sredstva su potisnuta u drugi plan a u raščišćavanju ratom zamršene situacije na ovom osetljivom području morali su takođe upotrebiti oružanu silu.

Glava peta

PRENOŠENJE RATNOG POŽARA NA BALKAN I USPOSTAVLJANJE „NOVOG PORETKA“ U OVOM REGIONU EVROPE

Glavni zadaci nemačke spoljne politike od oktobra 1940. do 22. juna 1941. godine bili su: likvidacija italijansko-grčkog ratnog sukoba, pridobijanje vlada Bugarske i Jugoslavije za Trojni pakt i nastojanja da se Turska pridobije za neutralnu politiku, ukoliko se ne bude mogla pridobiti za sebe. Sve je to ulazilo u okvir priprema Nemačke za rat protiv SSSR, za koji se kod Hitlera, kako smo videli, rodila ideja još u vreme bitke za zapad.

Krajem jula 1940. Hitler je pred svojim najbližim saradnicima ovu ideju detaljnije obrazložio i dao im zadatak da pripremaju ratni plan za ovaj pohod, koji je trebalo da bude izveden u proleće 1941.[1]

U toku leta i jeseni 1940. razrađen je ovaj plan i date su glavne smernice i ciljevi napada. Specifičnost ovog grandioznog poduhvata trebalo su da budu snažni udari združenih grupacija predvođenih tenkovskim jedinicama, usmereni u pravcu Moskve i Kijeva, zatim nastavljanje pohoda do zatvaranja klešta ovih klinova, posle čega bi sledilo razbijanje odbrane, uništavanje oklopnih delova Crvene armije i onemogućavanje sovjetskog otpora dublje u unutrašnjosti zemlje. Brzim prodorima i zauzimanjem važnijih mesta i centara u zapadnim delovima Sovjetskog Saveza težilo se da se oduzme mogućnost brojno jakoj sovjetskoj avijaciji da bombarduje nemačka područja i istovremeno stvore uslovi da nemačka avijacija tuče sve potrebne ciljeve ina sovjetskoj teritoriji do Urala.[2]

Već u oktobru 1940. počela je prva faza realizacije plana, prebacivanje nemačkih divizija sa zapada i drugih područja Nemačke na istok. U ovo vreme počelo je zahlađivanje odnosa između Nemačke i SSSR. Nemci su kao povod za hlađenje odnosa uzeli sve aktivniju politiku Sovjetskog Saveza na području istočne Evrope. Bili su nezadovoljni uključivanjem baltičkih republika u Sovjetski Savez, vraćanjem SSSR-u Besarabije i dela Bukovine, i uopšte namerama Sovjeta da se ravnopravno sa Nemcima interesuju za opšte evrospke probleme.

1 W. L. Shirer, o. c. III, pp. 238—239; Haider, o. c. II, pp. 6 i 33.

2 *История великой отечественой войны Советского Союза 1941—1945,* том I, Москва 1960, pp. 351—361.

Sovjetska vlada izražavala je nezadovoljstvo sa sve agresivnijom nemačkom politikom, koja se ogledala u njenim pritiscima prema evropskom jugoistoku, slanju trupa u Rumuni ju i davanju garancija rumunskih granica koja je bila uperena protiv Sovjetskog Saveza, uplitanje u događaje u Finskoj, stvaranju Trojnog pakta koji je bio usmeren protiv Sovjetskog Saveza, i u nizu drugih poteza kojima se, pored ostalog, želeo umanjiti značaj SSSR u svetskoj i evropskoj politici.

Pošto je Sovjetima trebalo vremena da se pripreme za rat sa Nemačkom, koja je već bila prigrabila sve finalne vojnomaterijalne potencijale koje je versajska Evropa gradila dvadeset godina, zatim sve materijalne rezerve toga prostora, oni su bili više zainteresovani za produžavanje i nesigurnog mira i za njega su se više od Nemaca zalagali. Iz tih razloga bilo je preduzeto putovanje ministra inostranih poslova Sovjetskog Saveza Molotova u Berlin u oktobru 1940. godine.

Na sastanku u Berlinu između Molotova i Hitlera 12. oktobra 1940. sudarile su se već od prvog koraka dve oprečne koncepcije. Nemci su hteli da odstrane Sovjete od učešća u rešavanju sudbine Evrope, usmeravajući ih na Bliski istok da ih još više konfrontiraju sa Britancima, a Sovjeti su tražili ravnopravno učešće u rešavanju važnih pitanja vezanih za sudbinu evropskog kontinenta.

Molotov se nije dao zavesti obećanjima i trikovima, i zatražio je da se razgovara o svim problemima između dve zemlje otvoreno i sa jednakih pozicija. Hitler, koji nije bio navikao na ovakav odnos nekoga od državnika, nije izdržao, napustio je pregovore i naredio ministru inostranih poslova Ribentropu da ih nastavi. Bio je to prvi krupni korak u pravcu zaoštravanja odnosa. Ali ni jednoj sili nije zaoštravanje išlo u prilog, Sovjetima zbog nastojanja da se što je moguće više odgodi sukob u cilju da se vreme koje je išlo u njihovu korist iskoristi za pripreme armije i zemlje za odbranu, a Nemcima da se ne otkriju njihove namere jer su želeli postići iznenađenje u trenutku otpočinjanja pohoda na istok.[3]

I jedna i druga strana od jeseni 1940. još veću pažnju posvećuje naoružavanju i jačanju armije. Hitler je već 18. decembra izdao direktivu br. 21 o napadu na SSSR pod šifrom »Barbarosa«. Prema ovoj direktivi, sve pripreme su morale u najvećoj tajnosti biti završene do 15. maja 1941. godine.[4] Nacistički vrh bio je ubeđen da će i ovoga puta ići sve prema namerama i željama Hitlera. Međutim, neočekivani masovni pokret naroda u Jugoslaviji protiv kapitulantske politike vlade u Beogradu i martovski događaji, zajedno sa otporom grčke vojske, poremetili su predviđeni ritam i Hitler je bio prisiljen da odloži početak napada na SSSR.

3 ADAP D, 11/1, nr. 325, pp. 448—455, 326, pp. 455—461; A. Hillgruber, *Staatsmänner*..nr. 41, pp. 294—304, 42, pp. 304—319.

*** TMWC, tom XXVI doc. 446 PS pp. 47—52; ADAP D, 11/2, nr. 532, pp. 750—753; *Нюрнбергский процесс,* Москва 1965, том I, pp. 466—515.**

1. NAPAD ITALIJE NA GRČKU I POSLEDICE NEUSPEHA ITALIJANSKE EKSPANZIJE

Videli smo da je Musolini, strahujući od sukoba sa zapadnim silama, pokušavao da odvrati Hitlera od napada na Poljsku. Kad to nije uspeo, on je po otpočinjanju neprijateljstva najavio neutralnost Italije, istovremeno uz pokušaje da smišljenom politikom u zaleđu Nemačke ojača svoj uticaj na Balkanu. U kontekstu takve politike bila su nastojanja da se smire odnosi sa Grčkom. Na inicijativu Rima došlo je u toku poljske kampanje do istovremenih objavljivanja nota u Rimu i Atini o prijateljstvu i uzajamnom poštovanju granica između Italije i Grčke. Usledili su i konkretni potezi: delimično smanjenje trupa sa obe strane albansko-grčke granice, povlačenje dela italijanskih trupa sa Dodekaneza uz obećanje grčke vlade da neće dozvoliti zadržavanje britanskih ratnih brodova u grčkim lukama, i druge mere.[5]

Motivi za povlačenje ovih poteza i kod italijanske i kod grčke vlade bili su, ughavnom, političke prirode. Italijani su svojim približavanjem Grčkoj želeli da onemoguće vezivanje Grčke za bilo koju ratujuću stranu, i da istovremno naglase svoju nezavisnost od zaraćenih sila. Potez prema Grčkoj trebalo je da bude prvi korak preuzimanja glavne uloge na Balkanu od Nemaca, jer su se Italijani nadali da će Nemci još dugo biti zabavljeni ratom na zapadu. Grčka vlada je ovim korakom želela, pored ostalog, da zadrži tursku vladu da se ne uključuje aktivno u sukob velikih sila, koji je mogao doneti nedaće i Grčkoj i Balkanu.[6]

Pošto se Turska nije okanila svojih naklonosti prema zapadnim silama, već je čak sklopila Pakt o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći, izgledalo je da pomenuti korak Italije i Grčke nije postigao željeni efekat. Da bi se ipak uticalo na inače neodlučnu vladu Turske, krajem novembra usiedile su nove izjave vlada u Rimu i Atini da se ostaje na liniji politike saradnje i sprečavanja rata na Sredozemlju.[7]

Hitler je brzo ostvario svoje zamisli u Poljskoj, nastavio na zapadu obračun u obimu kakav su mu nalagali protivnici i nije pokazivao nikakve znakove slabljenja svoga interesovanja za jugoistočnu Evropu i prepuštanje inicijative Italiji u ovom delu kontinenta. Ovo je dovelo do promene u Musolinijevoj balkanskoj politici u smeru jačanja njegove agresivnosti, i to prema značajnijem zalogaju — Jugoslaviji. Hitler je već od početka bio protiv toga rata jer nije želeo prepustiti inicijativu Musoliniju na prostoru Balkana, iako je formalno taj Balkan prepuštao u italijansko interesno područje. U nekim momentima kada mu je Musolini bio potreban, na primer u vreme pripremanja poljske i zapadne kampanje, on je za trenutak

5 DASIP AP 1939, F-31, pisma MIP KJ pov. br. 20647 od 25. septembra, 20805 od 28. septembra 1939.

6 Ibid., pisma MIP KJ str. pov. br. 2089 od 25. septembra i pov. br. 23657 od 28. oktobra.

7 Ibid., pisma MIP KJ str. pov. br. 2562 I od 30. oktobra, pov. br. 24151 od 3. novembra i str. pov. br. 2513 od 13. novembra 1940.

bio spreman, bar na recima, da Musolini ju čak dà zeleno svetio za napad na Jugoslaviju, ali čim su prošli ti kritični trenuci on se ponovo angažovao protiv širenja rata na Balkanu. To se ponovilo i posle prvih krupnih uspeha na zapadu. Hitler je Musolinija pozvao da učestvuje sa njim u obaranju i rušenju Francuske sa ciljem da ga odvuče sa Balkana. Italijanska vlada je i u to vreme poručivala Grcima da je zainteresovana za dobre odnose sa njima.[8]

Posle uspeha nemačkog Rajha na zapadu i u vreme prenošenja težišta Hitlerove ekspanzije na jugoistok, Musolinijeve ratničke strasti i želje da ne izostane za svojim saveznikom bile su sve neobuzdanije. Kod njega rastu agresivne težnje prema Balkanu u celini, ali ipak sa težištem prema Jugoslaviji, koja se Musoliniju činila dohvatljiva. Ali ni sa Grčkom se više nisu popravljali odnosi, štaviše i u ovom smeru išlo se ka zaoštravanju. U julu 1940. Italijani su optuživali Grke da tajno sarađuju sa Britancima, sa kojima se Italija već nalazila u ratu. Tražili su da se grčka vlada odrekne garancija koje joj je Britanija jednostrano dala još u proleće 1939. godine.[9]

Bili su to trenuci kada je Musolini podjednako pretio i Jugoslaviji i Grčkoj, i kada su i prema jednoj i prema drugoj zemlji gomilane italijanske trupe. I na grčkoj kao i na jugoslovenskoj granici nizali su se incidenti. U avgustu i početkom septembra, pod pritiscima iz Berlina, oštrica Musolinijeve agresivnosti prema Jugoslaviji je slabila, ali istovremeno prema Grčkoj rasla. Povećao se broj incidenata na granici, nadletanja italijanskih aviona preko grčke teritorije, napada na grčke brodove i do drugih oblika agresivnih postupaka prema Grčkoj. Došlo je do jednog krupnog incidenta — 15. avgusta 1940. italijanski avioni iznenada su napali i potopili grčku krstaricu »Elli« kod ostrva Timosa.[10]

Sve učestalije pretnje, suprotno pojavama u mnogim drugim državama u trenucima ugroženosti, dovele su do smirivanja unutargrčkih društvenih protivrečnosti i do jačanja jedinstva i spremnosti grčkog naroda da brani svoju zemlju od nasrtaja jedne velike sile. Istovremeno, široko strpljenje koje je Grčka pokazivala pred incidentima i izazivanjima italijanskih fašista pojačalo je simpatije javnosti u svim zemljama sveta, izuzev osovinskog tabora, prema Grčkoj i njenom narodu.[11]

Od druge polovine septembra Musolini je pritiske i pretnje usmerio uglavnom na Grčku. Prema grčkim granicama vršena je intenzivna koncentracija italijanskih trupa. Raznim kanalima vlada

8 DASIP Amb. A, 1940, F-40, pismo MIP KJ str. pov. br. 2755 od 4. juna 1940.

9 DASIP Amb. A, 1940, F-40, pismo MIP KJ pov. br. 20514 I od 7. jula i 20343 od 27. jula 1940.

10 PRO FO 371/24917 R-7250/764/19, izveštaj Britanskog poslanstva iz Atine od 22. avgusta 1940. Sire: Ibid., R-7226/764/19, izveštaj Britanskog poslanstva iz Beograda od 20. avgusta 1940; DASIP Amb. A, 1940, F-34, pismo MIP KJ pov. br. 27075 od 24. avgusta 1940.

U DASIP Amb. A, 1940, F-34, pismo MIP KJ str. pov. br. 2700 II od 3. septembra 1940.

u Beogradu je obaveštavana da više ne postoji opasnost od italijanskog napada na Jugoslaviju. Ova obaveštenja su u Beogradu sa opreznošću primana jer je iz Rima tada poručivano i Grcima da neće biti napadnuti, sa cilje da se uspavaju grčka opreznost i pažnja.[12]

Početkom oktobra 1940. bilo je više znakova da će doći do napada italijanske vojske na Grčku. O tome se uveliko pisalo i govorilo među diplomatima raznih zemalja u Rimu, Ankari i u drugim centrima Evrope.[13]

Grčka vlada se u tim trenucima držala dosta povučeno i smireno, trudeći se da svojim držanjem ne izazove još više italijanske fašiste. Prilike na Balkanu i međunarodna situacija uopšte nisu bile naklonjene Grcima u trenucima kada im je pretila agresija jedne od tadašnjih svetskih sila. U Bugarskoj je jačao revizionistički pokret u okviru kojeg su postavljani zahtevi za teritorijalnim proširivanjem u zapadnoj Trakiji. Saveznici iz Balkanskog sporazuma, i sami opterećeni pritiscima i pretnjama, nisu pokazivali mnogo odlučnosti da priteknu u pomoć Grčkoj. Britanija je obećavala svaku raspoloživu pomoć, priželjkivala i čak podstrekivala sukob, jer je očekivala bolje mogućnosti da oko ugroženosti Grčke ostvari svoju ideju Balkanskog fronta, ali angažovana na mnogim drugim ratištima, posebno na moru i u vazduhu, nije imala mogućnosti da znatnije podrži i vojno i materijalno pomogne grčko, odnosno, eventualno balkansko ratište. Njena očekivanja da teret odbrane Balkana preuzmu same balkanske države nisu se ostvarila. Balkanske zemlje nisu bile u stanju da ispune taj zadatak jer su bile slabe, međusobno razjedinjene i iznutra nagrižene.[14]

Najneodređenije je bilo držanje Nemaca prema Metaksasovoj Grčkoj, koji izgleda nisu bili ubeđeni, prvo, da će Musolini uopšte napasti, a drugo, i ako napadne da će se povesti pravi rat, nadajući se da će se i tada naći rešenje na osnovama komprimisa, odnosno popuštanja Mataksasa Musolinijevim zahtevima. U vreme intenzivnog zaoštravanja između Italije i Grčke, u avgustu i septembru, Nemci nisu menjali svoje odnose prema Grcima, štaviše trgovinske i druge veze i dalje su održavane.[15] Kad su počele otvorene pretnje Italije od polovine avgusta, Grci su se obraćali Berlinu sa molbom da posreduju i da deluju na svoje saveznike u Rimu.[16]

[12] **Ibid., izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare pov. br. 1466 od 26. septembra i telegram MIP KJ pov. br. 27084 od 5. oktobra 1940.**

[13] **Ibid., izveštaj MIP KJ str. pov. od 25. oktobra i izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 1622 od 27. oktobra 1940.**

[14] **Ibid., F-35, telegrami MIP KJ str. pov. br. 7211 od 6. septembra i pov. br. 25662 od 20. septembra 1940.**

[15] **DZA P AA Ha pol. abt. W, Handel mit Kriegsgerät, Griechenland, Bd. 3. nr. W 2846 od 25. juna, 3770 od 1. aprila i 3797 od 6. avgusta 1940. izveštaji i pregledi o izvozu naoružanja u Grčku.**

16 ADAP D, 10, nr. 363, p. 420 i 372, p. 430. Sire: Ibid., nr. 333, p. 388, 334, p. 389, 377, p. 434 i 386, p. 443; Н. Смирнова, *Балканская политика фашистской Италии,* pp. 175—182.

Iz Berlina su uporno savetovali Grcima da izbegavaju saradnju sa Britancima, da popuštaju Italijanima, i čak da udovolje zahtevima Musolini ja. Metaksas pod ovim sugestijama i u nastojanjima da se izbegnu zaoštravanja, nije dozvoljavao sprovođenje mobilizacije, koju su vojni rukovodioci tražili.[17]

U toku septembra i u Berlinu su počeli da menjaju taktiku, pa su mesto saveta otpočeli sa pritiscima u nadi da će tako privoleti Metaksasa i kralja Đorđa da prihvate deo italijanskih zahteva i da se na taj način izbegne širenje rata na Balkanu. Preporučivano je da se grčka vlada odrekne jednostrano datih britanskih garancija, da Grci ne sarađuju sa Britancima, i da ne primaju njihovu ratnu opremu.[18]

Nalazeći se pod pritiscima sa obe strane, iz Berlina da se po svaku cenu ćine ustupci i ide na kompromis, i iiz Londona da se beskompromisno ide u aktivnu odbranu, Mataksas je pokušavao da nađe neko srednje rešenje. Očekivalo se da će se davanjem minimalnih ustupaka i uz podršku i naklonost Berlina odgoditi Musolinijeva agresija. Verovaio se da nije u interesu ni silama osovine pa čak ni Italijanima da stvaraju novo ratište na kojem se, uz Grke, mogu naći Britanci i eventualno drugi narodi iz susedstva.[19]

Međutim, pošto su pritisci od strane Italije i incidenti na granici, bili sve učestaliji, a uz njih držanje Berlina sve neprijatelj skije, Metaksas i kralj Đorđe, kao glavni faktori politike u Grčkoj morali su se opredeliti prema raspoloženju naroda i krenuti u susret Britancima.[20] Ovo opredeljenje Grka naišlo je na osudu Berlina i odnosi između Grčke i Nemačke u svim domenima počeli su da slabe.[21] Ipak se i na jednoj i na drugoj strani nastojalo da se i dalje radi na smirivanju i kompromisu. Nemci su tražili od grčke vlade da se oslobodi svih veza sa Britancima, obećavajući podršku i zastupanje grčke stvari u Rimu. Hitler je u vreme sve zaoštrenijih odnosa na albansko-grčkoj granici poručivao Metaksasu da neće dozvoliti da Italijani napadnu na Grčku. Polažući nade u ta obećanja, Metaksas je i dalje odbijao zahteve vojnih komandanata da se proglasi mobilizacija i pored toga što su Italijani stalno gomilali trupe prema Grčkoj.[22]

Ulazak prethodnice nemačke vojske u Bukurešt 12. oktobra 1940. prelio je čašu nezadovoljstva, srdžbe i zavisti kod Musolinija

[17] PA Büro St. S, Griechenland, Bd. 1, Zabeleške Voermana (Ernst Woermann) o razgovorima sa grčkim poslanikom u Berlinu od 24. avgusta 1940.

[18] ADAP D, 10, nr. 394, pp. 449—450.

[19] DASIP Amb. A, telegrami MIP KJ pov. br. 26716 od 2. oktobra i str. pov. br. 2922 od 3. oktobra 1940.

[20] DZA AA nr. 68435 B. 167—168. izveštaj OKW nr. 4592 od 12. oktobra 1940; PRO FO 371/24891 R-7849/5/67, izveštaj od 9. oktobra 1940.

[21] Г. Д. Кирьякидис, *Греция во второй мировой войне,* **Москва 1967, pp. 38—42; J. S. Koliopoulos,** *Greece and. the Britisch Connection* ***1935—1941,*** **Oxford 1977, pp. 138—143.**

[22] A. Papagos, *Grčka u ratu* ***1940—1941,*** **(prevod s francuskog) Beograd 1954, p. 80.**

prema njegovom savezniku, i on je konačno odlučio da krene u pohod preko Balkana. Na sastanku sa svojim najbližim saradnicima 15. oktobra dogovorio se da se uništavanjem male Grčke revanšira svome prijatelju. Nije mu ni padalo na pamet da bi to mogao biti tvrd orah, tim više što se nadao da će odmah umarširati i Bugari preko Trakije i Makedonije, a da saveznici Grčke iz Balkanskog sporazuma neće priteći u pomoć. Dogovoreno je da se krene u pokoravanje Grčke krajem oktobra ili početkom novembra.[23]

Nemački obaveštajci saznali su za ovaj dogovor i odmah su obavestili o tome Berlin, navodeći da je verovatni datum napada 18. oktobar. Nemačka ambasada iz Rima uputila je novo obaveštenje 19. oktobra i navela kao novi termin za početak rata 23. oktobar.[24] U drugoj polovini oktobra usledilo je još niz obaveštenja iz Beograda i drugih centara da se Italijani pripremaju za početak napada na Grčku. I Musolini je u svom pismu Hitleru od 19. oktobra govorio o nameri da napadne na Grčku. Hitler se tada nalazio na putu za Francusku, gde je na francusko-španskoj granici i u Višiju vodio razgovore sa španskim diktatorom Frankom i predsednikom višiske vlade generalom Petenom o sadejstvu u ratu protiv Britanije. Cim je saznao za sadržaj pisma, tražio je hitno sastanak sa Musolinijem, svakako sa namerom da ga i ovoga puta odvrati od napada, ali je do sastanka došlo kasno, tek 28. oktobra, odnosno istog dana kada su Musolinijeve trupe bile već krenule u napad.[25]

Ministarstvo inostranih poslova Nemačke obavešteno je i o predaji italijanskog ultimatuma Grčkoj 27. oktobra.[26] Istoga dana uveče nemački ambasador u Italiji Makenzen (Hans Georg von Mackensen) uputio je svom ministarstvu opširan telegram u kome je uz pun tekst italijanskog ultimatuma dao i objašnjenja italijanskih zahteva. Navedena je Canova izjava da će Grci, ukoliko ne ispune zahteve o davanju baza Italijanima u Grčkoj i prekidu saradnje sa Britancima, sutradan 28. oktobra biti napadnuti. Neposredno pred napad sa ovim su upoznati i predstavnici Jugoslavije, Rumunije i Bugarske u Rimu. I grčki predsednik vlade Metaksas je odmah po prijemu ultimatuma, 27. oktobra, zatražio intervenciju i podršku iz Ber-

23 ADAP D, 11/1, nr. 191, pp. 274—275; DDI IX/5, nr. 728, pp. 699—705, nr. 738, pp. 712—713, nr. 740, p. 713, nr. 746, pp. 716—717, nr. 754, pp. 722—725. Sire: A. Hillgruber, *Hitlers Strategie, Politik und Kriegfürung 1940—1941,* Frankfurt a/M 1965, pp. 284; D. M. Smith, *Musolinijevo rimsko carstvo,* Zagreb 1980, pp. 207—208; В. Черчил, о. с. II, pp. 487—488; E. Schramm-Thadden, *Griechenland und die Grossmächte,* Wiesbaden 1955, pp. 92—117.

24 ADAP D, 11/1, nr. 191, pp. 274—275, 194, p. 278.

25 Ibid., nr. 229, p. 334; DDI, IX/5, nr. 753, pp. 720—722; *Dnevnik grofa Ciana,* p. 313; В. Черчил, о. с. II, p. 488.

26 ADAP D, 11/1, nr. 242, pp. 345—346; DDI, IX/5, nr. 789, pp. 753—755.

27 ADAP D, 11/1, nr. 247, pp. 357—358; PA U. St. S, Griechenland, Februar 1940 — September 1942. telegram Nemačke ambasade iz Rima nr. 1946 od 27. oktobra 1940; DASIP NAV T-120, Rol. 348, sn. 258392-258394 i 258400-258403 izveštaj Nemačke ambasade iz Rima od 28. oktobra 1940.

lina.[27] Ali desilo se da je izvanredno organizovana i pedantno vođena Hitlerova služba obaveštavanja u ovom trenutku zatajila. On na vreme nije bio obavešten o svemu ovome i nije bio ubeđen da će do rata tako brzo doći. U svom pismu koje je kasnije, 20. novembra, uputio Musoliniju, Hitler je priznao da je bio u zabludi kad je verovao da rat nije tako blizu. Čim je dobio pomenuto Musolinijevo pismo u kojem je najavljivan početak rata, on je pohitao u Firencu, gajeći nade da će i ovoga puta uspeti da odvrati Musolinija od ratnog požara na Balkanu, ali kad je tamo stigao, Musolinijeve trupe su već pošle u napad.[28]

Na sastanku u Firenci 28. oktobra dvojica diktatora govorila su nadugo o svim temama koje su se odnosile na saradnju sila osovine, ali o Grčkoj i Balkanu se govorilo malo. Musolini je u duhu svoje ranije najave da će Hitler saznati iz novina da su njegove divizije pregazile Grčku, očekivao brze i lake pobede. Hitler je i dalje verovao da će se uz zalaganje pronemački opredeljenih snaga u Atini, posle prvog italijanskog uspeha, odnosno grčkog neuspeha,

28 DDI, IX/5, nr. 807, pp. 771—775; A. Hillgruber, *Staatsmänner...*, nr. 40, pp. 281—294; ADAP D, 11/1, nr. 246, pp. 348—357, nr. 369, p. 535; M. L. V. Creveld, *Hitler's Strategy 1940—1941. The Balkan Clue,* Cambridge 1974, pp. 36—49.

Šire o italijanskoj agresiji na Grčku, otporu grčkog naroda i međunarodnim odnosima Grčke u to vreme: N. Anonakeas, *Politiki istoria tis Ellados, III, 1935—1954,* Atina 1954; P. Pipinelis, *Historia tes Eksoterikis tis Helados 1923—1941,* Atina 1948; *Etie ke aforme tu elino-italiku polemu 1940—1941,* Atine 1959; P. Badoglio, *Italien im zweiten Weltkrieg,* München — Leipzig 1947; В. Черчил, *Други светски рат,* Београд (prevod s engleskog); A. Eden, *The Eden Memoies, The Reckoning,* London 1965; G. Dafnis, *I Elas metaksi dio Polemon 1923—1940,* Atina 1955; Г. Д. Кирьякидис, *Греция во второй мировой войне,* Москва 1967; D. Kitsikis, *La Grèce entre V Angleterre et V Allemagne de 1936 à 1941.* u: *Revue Historique,* July—September 1967; A. Korozis, *Oi polemi tu 1940—1941. Epitihie ke eftine,* Atina 1958; T. Nikoludis, *Diplomatila. istoria tu eliniku polemu 1941—1945,* Atina 1958; K. Olshausen, *Zwischenspiel auf dem Balkan,* Stuttgart 1973; Papadakis, *Diplomatika Istoria tu Elliniku Polemu,* Atina 1957; I. S. O. Playfair, *The Mediterranean and the Middle East,* II, London 1954—1956; М. А. Полтавский, *Дипломатия империализма и малые страни Европи, 1938—1945,* Мсква 1973; E. Schramm-Thadden, *Griechenland und die Grossmächte im Zweiten Weltkrieg,* Wiesbaden 1955;
D. Cvetkovic, *Prince Paul, Hitler and Salonika,* u: *International Affairs,* vol. XXVI, oktobar 1951; W. Baum — E. Weichold, *Der Krieg der »Achsenmächte« im Mittelmeer-Raum,* Zürich — Frankfurt 1973; A. Papagos, *Grčka u ratu,* Beograd 1954 (prevod s francuskog); *Drugi svetski rat,* Tom I, Beograd 1957;
E. Wiskemann, *The Rome — Berlin Axis,* London 1966; L. Woodward, *British Foreing Policy in the Second World War,* London 1970; *Der Deutschen Imperialismus und der zweite Weltkrieg,* Berlin 1960—1962; *Geschiche des zweiten Weltkriegs 1939—1945,* Berlin 1973, I-III; *Deutsche Geschichte seit dem ersten Weltkrieg,* Bd. I, Stuttgart 1971; H. Günther Dahmus, *Geschichte des zweiten Weltkriegs,* Tübingen 1965; *Geschichte den zweiten Weltkriegen 1939—1945,* Würzburg 1960; *Probleme des zweiten Weltkrieges,* Red. A. Hillgruber, Köln — — Berlin 1967; H. A. Jacobsen, *Der zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten,* Darmstadt 1961; H. A. Jacobsen — H. Dollinger, *Der europäische Krieg 1939—1941,* I, München 1962. *Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg,* II, Stuttgart 1979; K. von Tüppellskrirch, *Geschiehte der zweiten Weltkrieg,* Bonn 1951; *Somerer 1939, Die Grossmachte und der Europäische Krieg,* Stuttgart 1979; L. de Jong, *Die deutsche Fünftekolonne im zweiten Weltkrieg,* Stuttgart 1959.

naći rešenje spora uz zadovoljenje italijanskih zahteva i još jače vezivanje Grčke za Nemačku ubuduće.[29]

Ali ni sam početak agresije u zoru 28. oktobra 1940. nije se odvijao po željama dvojice diktatora. Iako daleko slabije i u broju i po opremi, grčke granične trupe nisu bile razbijene kako je to očekivao Musolini, već su se organizovano povlačile, nanoseći agresorima teške gubitke.[30] Grčka vlada, slušajući i poštujući opredeljenje svoga naroda, obratila se Britancima za pomoć u duhu preuzetih obaveza o davanju garancija Grčkoj još u proleće 1939. godine. Britanci su obećali moguću pomoć.[31]

U izgledu je bio dugotrajniji otpor uz angažovanje Britanaca, pa su iz Berlina pohitali da prilagode svoje mere i poteze na jugoistoku Evrope novonastalim ratnim uslovima. Hitler je procenio da je najvažniji zadatak da se sukob lokalizuje i da se spreči mogućnost uplitanja susednih zemalja. Smatralo se da bi čak i uplitanje Bugarske na strani Italijana škodilo interesima osovine i posebno Rajha, jer bi moglo dovesti do uključivanja drugih balkanskih država na suprotnoj strani. Povoljna okolnost za nemačku novu orijentaciju na ovom području bile su težnje svih okolnih zemalja da ostanu van ratnog sukoba i još širih komplikacija koje su mogle da nastanu. Odmah po otpočinjanju rata nemačka diplomatija je počela da deluje u glavnim gradovima balkanskih zemalja: Beogradu, Sofiji i Ankari. Izgledalo je da su najvažniji u ovom sporu držanje i uloga Jugoslavije. Na traženje Berlina, već 29. oktobra iz Beograda su dali obećanje da se neće uplitati u italijansko-grčki sukob i da ostaju u stavu neutralnosti. U Beogradu se mnogo strahovalo od eventualnog ulaska Italijana u Solun, ali se verovaio da će se uz angažovanje Berlina naći neko rešenje pre pretvaranja ovog sukoba u pravi rat. Onda kada su Britanci obećali pomoć pojavila se nada da Italijani neće uspeti da se domognu Soluna.[32]

U Jugoslaviji su bile veoma uticajne i druge snage koje se nisu slagale sa obećanjima vlade da se neće mešati u sukob. Kamen spoticanja je bio Solun, na koji je decenijama imala aspiracije velikosrpska buržoazija i koji se po mišljenju privrženika te orijentacije nije smeo ni u kom slučaju prepustiti Italijanima. Vlada je pod uticajem ovih snaga morala da koriguje svoj stav i da već 30. oktobra javi Nemcima da bi napad Bugarske prema Solunu radi sadejstva sa Italijanima doveo do pokreta jugoslo venskih trupa. Nemci su mo-

29 Uporedi: DDI IX/5 nr. 807, pp. 771—775; J. Lukacs, *The Great Powers and Eastern Europe,* Chicago 1953, pp. 228—412; D. Lukač, *Uloga Balkana u osvajačkim planovima »osovinskih sila«,* u zborniku: *Putovi mira,* Zagreb 1978, pp. 200—202.

30 DASIP Amb. A, 1940, F-40, telegrami MIP KJ str. pov. br. 3274 od 3. novembra i pov. br. 2984 od 30. oktobra 1940. Šire: ADAP D, 11/1, nr. 248, p. 359; A. Hillgruber, *Strategie...*, pp. 287—290; H. Richter, o. c. pp. 67—81.

31 В. Черчил, o. c. II, p. 489.

32 *Aprilski rat,* nr. 291, p. 870 i 292, p. 871.

rali ozbiljno da računaju na ovu odluku jugoslovenske vlade i zbog toga što je to isto najavila i vlada Turske.[33]

Izlaz iz opasnosti, novih zapleta i komplikacija je ležao u stavu i politici Bugarske prema grčko-italijanskom ratu. Berlin je i u ovom smeru izvršio pritiske i bugarska vlada je izjavila da se neće mešati u sukob i da ostaje verna politici neutralnosti.[34]

Ovim raspletom oko uplitanja balkanskih zemalja u sukob i pristupanjem Britanije u pomoć Grcima, koje je i u praksi potvrđeno zaposedanjem luka na Kipru i slanjem prve eskadrile borbenih aviona u pomoć Grčkoj 1. novembra 1940. kao i izraženim stavovima balkanskih zemalja, osnovne nepoznanice oko ovoga rata bile su razjašnjene i stvari postavljene na svoje mesto. Znalo se, bar za to vreme, ko sa kim ratuje i čemu ko teži u tom ratu.[35]

Preterane procene o rezervama Italij ana i mogućnostima da oni na frontu prema Grčkoj mogu da angažuju još jače snage, potpomognute oklopnim jedinicama i avijacijom, nisu davale mira velikosrpskim strujama u Beogradu, koje su sa sudbinom Soluna povezivale sudbinu svojih sopstvenih aspiracija. Ove snage su bile najjače i najokupljenije oko dvora, pa je Krunski savet poslednjih dana oktobra gotovo neprekidno zasedao. Pronemačka struja u Krunskom savetu naturila je ideju da bi zbog svake eventualnosti trebalo preduzeti mere da se Solun, uz pristanak Berlina, što pre okupira od strane jugoslovenskih trupa. Sudbina Soluna uslovila je nestrpljenje u Beogradu, pa je vojni izaslanik u Berlinu Vauhnik najavio ovu mogućnost Nemcima. Kad su početkom novembra italij anske trupe usporile svoje pokrete i kada su se britanske snage počele angažovati na strani grčke odbrane, ova akcija je prećutno odložena.[36]

Nemcima se ova ideja učinila primamljivom. Jednim potezom stvorio bi se jaz između Jugoslavije na jednoj i Britanije i njenih saveznika na drugoj strani, i istovremeno bi se na toj osnovi moglo raditi na kompromisu između Italijana i Grka. Pri svemu tome još

33 DASIP Amb. A, 1940, F-34, telegrami Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 1636 od 30. oktobra i 1647 od 31. oktobra 1940; *Aprilski rat,* nr. 293, pp. 872—874; Büro St. S, Türkei, Bd. 2, telegram Nemačkog poslanstva iz Ankare nr. 876 od 2. novembra 1940.

34 DASIP Amb. A, 1940, F-40, izveštaji MIR KJ pov. br. 29934 i 29935 od 31. oktobra 1940; DASIP NAV T-120 R-348, s. 258388, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Atine 31. oktobra 1940.

35 Sire o ovom: DASIP NAV T-120 R-348, telegram AA Nemačkog poslanstva u Atini od 31. oktobra 1940; ADAP D, 11/1, nr. 261, p. 371; PRO Cab. 64/16, zapisnik sa sednice od 4. novembra 1940, pp. 8—14; B. Черчил, o. c. II, pp. 490—491.

36 Ж. Аврамовски, *Бомбардирањето на Битола на 5. XI 1940. година и прашатъето за оставки на генерал Милан Недик, Гласник на институтот за национална историја,* CKonje 1963, nr. 1, p. 117. Više podataka: *Aprilski rat.* nr. 293, pp. 872—874, 294, pp. 875—879, 296, pp. 883—884 i 297, pp. 885—889; PA U. St. S, Griechenland, Feb. 1940 — sept. 1942, telegram Nemačkog poslanstva iz Beograda nr. 796 od 3. novembra 1940.

bi više ojačao uticaj Nemaca u Jugoslaviji. O ideji koju je preneo Vauhnik Nemci su odmah obavestili Italijane, izlažući i sve prednosti toga poteza. Međutim, Musolini je na vreme otkrio zamku, da su te prednosti jedino u korist Hitlera, koji se nije odrekao svojih nastojanja da se rat obustavi i da Italija dobije samo mrvice, a da on nastavi pohod i posedanje celog područja jugoistoka Evrope. Da bi u začetku presekao tu igru, Musolini je 5. novembra poslao svoje avione da bombarduju Bitolj, gde će pasti i prve jugoslovenske žrtve u tek raspaljenom ratu na Balkanu, 10 mrtvih i 23 ranjena.[37]

Čitav ovaj košmar događaja koji se odigrao na Balkanu krajem oktobra i početkom novembra 1940. otkrio je i pred Nemcima činjenicu da je sve to veoma ozbiljna stvar i da se za svaku eventualnost mora biti pripravan. Zato su Nemci nastavili ubrzano da prebacuju svoje nove jedinice u Rumuniju.[38]

Polovinom novembra 1940. ofanziva brojno jačih italijanskih snaga se završila bez značajnijeg uspeha. Na severnom delu fronta Grci su uspeli da ih zadrže na samoj graničnoj liniji ili su neznatno odstupili, i formirali stabilne odbrambene položaje. Na središnjem delu fronta i na desnom krilu italijanske snage su uspele da napreduju nekoliko desetaka kilometara, najuspešnije uz jonsku obalu i u centru u pravcu grada Vovusa, severno od Janjine, ali je to bilo sve što su uspeli. Italijani nisu postigli značajnije uspehe ni na ratištu u severnoj Africi, kao ni u sukobima na morima sa britanskom flotom i avijacijom. Štaviše Britanci, koji su se smatrali u defanzivi, uspeli su da prepadom svoje avijacije, 11. novembra 1940. iznenade koncentrisanu italijansku ratnu flotu u Tarantskom zalivu, da znatan njen deo unište i drugi veći onesposobe za duže vreme.[39]

Polovinom novembra, popunjene i reorganizovane grčke trupe su prešle u ofanzivu protiv još uvek daleko brojno jačih italijanskih snaga, i u žestokim borbama, u kojima su uglavnom odlučivali junaštvo i spremnost grčkih vojnika i oficira za borbu, do polovine decembra porazile italijansku vojsku na celoj liniji fronta, izbacile je sa grčke teritorije i poterale dalje kroz albansku teritoriju u dubinu od 30-50 kilometara.[40]

Tako je mali ali odvažni i jedinstveni grčki narod, prvi u prvom periodu drugog svetskog rata, prisilio na panično odstupanje osovinske divizije, što je moralo zabrinuti i drugog člana osovine i glavnog

37 **ibid., Sire: DASIP Amb. A, 1940, F-40, teleg. MIP KJ pov. br. 30920 od 9. novembra 1940; *Aprilski rat.* nr. 298, pp. 890—891, 300, pp. 894—895, 301, pp. 895—896, 302, pp. 897—900.**

38 PA Büro St. S, Türkei, Bd. 2. telegram nemačkog vojnog atašea iz Ankare nr. 898 od 6. novembra 1940; PRO 371/25117 R-8441/316/44. O odnosima Turske prema italijansko-grčkom ratu, 9. novembra 1940.

39 PRO FO 371/2491 R-8715/764/19, izveštaj Britanskog poslanstva iz Atine od 9. novembra 1940. Sire: В. Черчил, o. c. II, p. 499; H. Richter, o. c. pp. 81—91; E. Schramm-Thadden, o. c. pp. 118—134; W. Baum — E. Weichold, o. c. pp. 66—70.

40 **A. Papagos, o. c. pp. 267—286.**

kreatora stvaranja »novog poretka« Adolfa Hitlera. Kako smo videli, njega su u to vreme pogađali i drugi neuspesi, na što on još nije bio navikao. Diktator Franko i vođa kvislinškog režima u okrnjenoj Francuskoj nisu prihvatili njegov poziv da svim snagama udare na Britaniju. Molotov mu je pokušao u Berlinu da naturi ravnopravni razgovor. U takvim uslovima Hitler je bio prisiljen da dopunjava program svoje strategije na jugoistoku, da ozbiljno razmišlja o sopstvenom angažovanju na tlu Grčke, ali pre toga je trebalo rešavati nešto preče, spasavati ponos i čast Musolinija jer je pretila opasnost da razbijena i uspaničena italijanska vojska bude bačena u more, a s tim pokopan i ponos druge polovine osovine.[41]

Hitler je u spasavanju italijanske časti uveliko računao i na Metaksasa i na njegovu popustljivost prema Berlinu. Strah od prevelikog sopstvenog uspeha i od konfrontiranja sa Nemcima navukli su Metaksasa na popuštanje, odnosno da utiče da se grčke divizije zaustave i na onim linijama sa kojih su mogle ići dalje bez otpora razbijenih Italijana. Ovaj strah je uslovljavao njegovu stalnu opreznost oko obima i širine saradnje sa Britancima. Od njih je priman ratni materijal, britanska avijacija je podržavala grčke trupe, ali se izbegavalo da se prime i britanske trupe na grčko tie da se bore protiv Italijana, nadajući se da će na taj način izbeći napad Nemaca. U prilog ovakvoj politici bilo je Metaksasovo odbijanje da učestvuju u britansko-turskim razgovorima početkom januara 1941. u Ankari o stvaranju Balkanskog fronta protiv obeju sila osovine.[42]

Prihvatajući ovakvu politiku Metaksasa prema Nemačkoj i koristeći se popuštanjem grčke vlade, Hitler je već od časa kada je video da Italijani nisu u stanju da savladaju Grčku počeo iznalaziti druge puteve i načine za njeno neutralisanje i potčinjavanje ciljevima osovine. Bilo mu je već tada jasno da će odlučnu i poslednju reč morati da odigra nemačko oružje, ali pre toga trebalo je u cilju što boljih priprema nemačke intervencije iskoristiti i sve druge mogućnosti u interesu spasa van ja Italije i olakšavanja glavnih udara nemačkih oružanih snaga. I u sklopu ovakve strategije i politike računalo se na usluge Jugoslavije. Naime, sam Berlin je pomišljao na mogućnost da se Italija spasava intervencijom jugoslovenske vojske koja bi krenula u cilju posedanja Soluna. Ali ova ideja nije nailazila na jednodušan odziv čak ni u buržoaskim vladinim vrhovima u Beogradu, jer je bilo malo pristalica aktivne saradnje sa Musolinijevom Italijom.[43]

U politici sprečavanja novih komplikacija, prema procenama Berlina, važnu ulogu je igralo držanje Turske. Zato su u trenucima krize italijanske vojske u ratu sa Grčkom Nemci isu pojačali svoju aktivnost u Ankari, i u smirivanju Turske koristili raspoložive veze i uticaje. Polazilo se od realnih procena da se u zahtevima prema

DASIP Amb. A, 1940, F-40, telegram MIP KJ str. pov. br. 3470 od 20. novembra 1940; ADAP D, 11/2, nr. 470, p. 676 i 499, p. 710.

« ADAP D, 11/2, nr. 584, pp. 822—823 i 665, pp. 928—930.

[43] ***Aprilski rat,*** **nr. 304, p. 905, 305, pp. 905—906, 307, pp. 911—912. Uporedi: Н. Смирнова, o. c. pp. 216—220.**

Turcima nije smelo ići dalje od njihovog neutralnog stava i obećanja da se neće angažovati ni na jednoj strani. Dozvoljavana je mogućnost poštovanja ugovora o uzajamnoj pomoći sa Britanijom od 18. oktobra 1939, odnosno njegovo korišćenje u pogledu prava odbrane Turske. U datim uslovima Hitleru nije ni padalo na pamet da napada i Tursku. Ambasador Papen je objašnjavao da se obaveze Turske prema ugovoru o uzajamnoj pomoći sa Britancima odnose samo na slučaj da Turska bude napadnuta i da u nastojanjima da se turska vlada pridobije za politiku nemešanja treba polaziti upravo sa tih osnova.[44]

I turskom vladajućem vrhu, u okviru kojeg je dominirala poznata balkanska linija izvlačenja iz sudara velikih sila, odgovarala je politika koju je propagirao Berlin. On se svim silama trudio da se suviše ne veže uz Britance i da se na taj način nađe između pesnica dveju velikih sila. Sva njihova obećavanja o pomoći Grcima kretala su se u okviru eventualnog bugarsko-grčkog sukoba, odnosno napada Bugara na Grčku, dok se slučaj nemačkog vojnog uplitanja u italijansko-grčki sukob stalno prećutkivao.[45]

Sve ove mere u odnosu na grčke susede imale su drugostepeni i privremeni karakter i zadatak da spreče širenje ratnog sukoba, dok je konačno rešenje trebalo da iznađu sile osovine, odnosno oružana sila Nemačke. U cilju usklađivanja rada na odlučujućem poduhvatu održano je krajem 1940. i početkom 1941. nekoliko savetovanja između najviših rukovodilaca dve osovinske sile.

Jedno takvo savetovanje predstavljao je i susret Hitlera i Ćana u Obersalebergu u vreme kraha italijanskog ipoduhvata, 18. novembra 1940. godine. Hitler je tom prilikom veći deo svoga govora posvetio nabrajanju i objašnjavanju svih negativnih posledica koje je izazvao italijanski napad na Grčku i isticanju slabosti italijanske vojske da bi ukazao na veličinu snage nemačke oružane sile i na neophodnost priznavanja primata takvom savezniku. Zatim je najavio vojnu pomoć Nemačke kao jedini način da se popravi stanje na jugoistoku Evrope. Ta pomoć je mogla da se ostvari tek na proleće naredne godine i posle niza prethodnih poslova, među kojima su kao najvažniji bili pridobijanje Bugarske i Jugoslavije za Trojni pakt i obezbeđenje turske neutralnosti.[46]

U pismu koje je Hitler po Ćanu uputio Musoliniju još šire su obrazloženi svi ovi zadaci koji su zbog poraza italijanske vojske stajali pred uzdrmanom osovinom. I ovde je posebno istaknut značaj pridobijanja Jugoslavije za Trojni pakt i za saradnju, bez čega se ne bi smelo ići na operacije za raščišćavanje pitanja Grčke. Ne ot-

[44] **ADAP D, 11/2, nr. 396, pp. 587—588.**

« DASIP Amb. A, 1940, F-34, telegram MIP KJ str. pov. br. 3543 od 26. novembra 1940. i izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare pov. br. 1799 od 25. novembra 1940; PRO Cab. 65 Vol. 16, zapisnik sednice od 25. novembra 1940, pp. 35—36.

[46] **A. Hillgruber, *Staatsmänner...*, nr. 44, pp. 330—335. Više: *Aprilski rat,* nr. 312, pp. 921—925; G. Ciano, *Diario 1939—1943,* Vol. I Milano 1963, pp. 364——365; ADAP 11/2, nr. 353, pp. 509—512.**

krivajući glavini razlog, pripreme napada na SSSR, Hitler je podvlačio da se sve to mora završiti do proleća iduće godine kako bi se tobože moćne italijanske pomorske snage mogle u toku leta upotrebiti na važnijim ratištima protiv Britanije.[47]

Da bi angažovanjem sopstvenih snaga dokazao da može pobediti Grke, Musolini je od Hitlera primio kao pomoć samo nekoliko eskadrila aviona i nešto transportnih sredstava, i u toku novembra i decembra posle nove popune svojih snaga, pokušao u nekoliko navrata da izbaci Grke sa albanske teritorije. Međutim, uspesi su bili vrloisläbi. Da bi se našlo opravdanje javljano je da se sa Grcima protiv Italijana zajedno bore i Britanci. Istina je da su u ćelom ovom periodu do početka 1941. ratovali i pobeđivali sami Grci. To su znali i Nemci, koji su imali tačne podatke da je pored oko 8.000 Britanaca na ostrvu Kritu, u celoj Grčkoj angažovano samo oko 5.000 Britanaca u pomorskim i avio-bazama i u raznim stručnim i pozadinskim službama, sa još svega oko 230 britanskih borbenih aviona koji su podržavali grčke trupe.[48]

Svetska javnost je znala, a i sami Nemci su priznavali, da pobede nad Italijanima dobijaju grčki vojnici, zahvaljujući svojoj odlučnosti, jedinstvu i požrtvovanosti.[49]

Slabljenju pozicija i ugleda Italije i njene oružane sile doprineli su porazi italijanske armije u severnoj Africi. Polovinom decembra 1940. malobrojnije ali bolje organizovane i vođene britanske snage od oko 30.000 vojnika preduzele su ofanzivu protiv Italijana u severozapadnim predelima Egipta, i u tim borbama razbile pet italijanskih divizija.[50] Ovi porazi italijanske vojske u širem regionu Sredozemlja otkrili su Nemcima da i za rešenje krize u Albaniji nema sporednih puteva već da moraju direktno i intervencijom svoje vojske pokušati da smire stanje na jugoistoku Evrope pre početka plana »Barbarosa« na istoku. Zato je Hitler polovinom decembra 1940. doneo odluku o oružanoj intervenciji u Grčkoj, koju je označio nazivom »Marita«. Pre početka intervencije u Grčkoj, koja je trebalo da usledi krajem marta 1941, morali su biti pridobijeni za Trojni pakt Bugarska i Jugoslavija, a Turska je morala biti pridobijena za neutralnost i nemešanje u britansko-nemački obračun. Do početka pokreta trupa morale su biti preko Rumunije i Bugarske prebačene 24 kompletne nemačke divizije spremne za brzi udar i prodor preko grčke teritorije.[51]

« ADAP D, 11/2, nr. 369, pp. 535—539.

[48] PA Büro St. S, Griechenland Bd. 1, izveštaj Nemačkog vojnog atašea i/-' Atine, od 30. novembra 1940; E. Barker, o. c, p. 106.

[49] Ibid., U. St. S, Širi izveštaj o stanju u Grčkoj u prvojpolovininovembra 1940, p. 7; E. Barker, o. c. pp. 102—108.

[50] *Drugi svetski rat,* I, p. 402; PRO FO 371/24892 R-8860/5/67, izveštaj od 9. decembra 1940; DASIP NAV T-120 R-348, sn. 258381, telegram Nemačkog poslanstva iz Atine od 20. decembra 1940.

[51] ADAP D, 11/2, nr. 511, pp. 724—725. Šire: DASIP NAV T-77 R-782, sn. 5508557-5508570 i 5508620-5508630; BA Freiburg, RW 4/V, 587 nr. 1/0317/40 od 21. decembra 1940; *Drugi svetski rat,* I, p. 402; E. Schramm — Thadden, o. c. pp. 135—173.

Hitler je u svom pismu Musoliniju od 31. decembra upoznao Italijane o svojoj odluci da intervenišu preko Bugarske.[52] Britanci su saznali za Hitlerove namere i plan da do proleća reši problem svojih odnosa sa Bugarskom i Jugoslavijom i da onda vojskom raščisti situaciju u Grčkoj, i pokušali su da preduzmu i izvrše određene kontramere u cilju uspostavljanja Balkanskog fronta i eventualnog zaustavljanja nemačke ekspanzije prema jugu Balkanskog poluostrva.

Krajem 1940. i početkom 1941. Nemci su, koristeći se uslugama i pomoći Mađarske i Rumunije, uspeli da izvrše koncentraciju elitnih divizija Vermahta na donjem Dunavu, i uz naklonost Bugarske da pripreme uslove za brzo prebacivanje ove vojske preko Dunava u Bugarsku.[53]

Pripreme Nemačke za uplitanje u sukob na Balkanu negativno su delovale na raspoloženje za rat u Grčkoj i pobede nad Italijanima, naročito u Grčkim vladajućim vrhovima. U takozvanoj trećoj fazi rata, od januara nadalje, sve je manje bilo aktivnih poduhvata i pobeda grčke vojske, ne zbog toga što su Italijani postali moralno i vojnički nadmoćniji, već zbog toga što je u vrhovima Grčke bilo sve manje odlučnosti da se koriste prednosti i dobijaju pobede. Predsednik Metaksas počeo se plašiti još više sopstvenih pobeda u strahu da ne izazove bes Nemaca. U vladi Grčke stalno su provejavala nastojanja da se odnosi sa Nemačkom ne kvare. Pronemački krugovi u vladajućim vrhovima trudili su se da istaknu kako se Grčka ne bori protiv Nemaca već samo protiv napada Italijana.[54] Pod uticajem ovih snaga režim Grčke nije pružio mogućnost hiljadama zatvorenih komunista i demokrata da odu na front i da se bore protiv agresije, što su oni u tim uslovima jedino tražili.[55] Prema kasnijim procenama nekih savremenika i istoričara, grčka vojska je u svom velikom naletu još u toku novembra i decembra 1940. imala velike šanse da italijansku vojsku istera iz Albanije i tako reši problem italijanske agresije na Balkanskom poluostrvu, ali se u tako krupan poduhvat nije smela upustiti zbog protivljenja kolebljivih snaga u samim vladajućim vrhovima Grčke.[56]

Jedan od onih koji su se kolebali bio je i sam predsednik vlade Metaksas. Naročito od kraja decembra, od trenutka kad je bilo izvesno da se Nemačka sprema da se umeša, kod Metaksasa se poja-

[52] B. Krizman, *Tajna pisma Hitler-Musolini,* Zagreb 1953, pp. 38—43.

53 ADAP D, 11/2, nr. 642, pp. 894—895. Sire o ovome: PRO Cab. 65, Vol. 16, zaključci od 27. decembra 1940, p. 56; Ibid., FO 371/29934 R-129/129/22, zabeleške od 1. januara 1941; PA Büro St. S, Griechenland, Bd. 1, telegram RAM nr. 1650 G. RS od 7. januara 1941; *Drugi svetski rat,* I, pp. 402—405 W. Ansel, *Hitler and the Middle Sea,* Durham 1972, pp. 61—111; M. L. V. Creveld, *Hitler's Strategy 1940—1941,* Cambridge, pp. 27—65.

[54] Uporedi: J. S. Koliopoulos, o. c. pp. 169—213; E. Barker, o. c. pp. 106—108.

[55] Sire o ovome: И. Д. Кирьякидис, *Греция во второй мировой войне,* pp. 64—68.

56 Ibid., pp. 68—69.

vila težnja da starom politikom laviranja između Britanaca i Nemaca obezbedi svoju poziciju. On se dugo suprotstavljao iskrcavanju britanskih trupa, pravdao to bojaznošću da ne izazove nezadovoljstvo jugoslovenske i turske vlade a u suštini je težio da lavira i da na taj način pokuša izbeći udarac od Nemačke.[57] Smrt koja je nastupila krajem januara 1941. izvukla ga je iz teških raspinjanja između raspoloženja i pritisaka naroda da se brani zemlja i straha od Nemaca da ne bude kažnjen za konfrontiranje prema njenoj sili. Njegov naslednik Korzias (Aleksandros Korzias), pod pritiscima naroda i Britanaca, koji su odlučno išli na stvaranje Balkanskog fronta, prihvatio je aktivnu borbu protiv svake agresije. Britanci su počeli intenzivne pripreme za suprotstavljanje Nemcima.[58]

I pored neuspeha u nastojanjima da se pridobiju vlade u Beogradu i Ankari za aktivan otpor protiv Nemaca i za odbranu Grčke, kao i otpora u samoj Grčkoj protiv direktnog konfrontiranja prema obema silama osovine, Britanci su nastavili da rade na formiranju Balkanskog fronta, koji je trebalo da zaustavi predstojeću nemačku ofanzivu. Radi pridobijanja grčke vlade u Atinu je 22. februara 1941. doputovao britanski ministar inostranih poslova Idn. U kontaktima sa vodećim ličnostima Grčke on je pokušao da ukaže na potrebe beskompromisnog odupiranja Nemcima, koji su se tih dana pripremali za prelaz preko Dunava i za pohod na jug. Dogovoreno je da se ubrzaju napori na pridobijanju jugoslovenske i turske vlade za aktivnu saradnju u sprečavanju agresije i ekspanzije osovinskih sila.[59]

Neke male nade da bi se moglo nešto učiniti na aktiviranju Jugoslavije i Turske ponovo su oslabljene, pristupanjem Bugarske Trojnom paktu 1. marta, prebacivanjem nemačke vojske preko Dunava i njenim brzim upućivanjem prema grčkoj granici.[60]

Očekujući da će intenzivnija saradnja između vojnih misija Grčke i Britanije na pripremanju odbrane i uključivanje Grčke bez ograda u savez sa Britancima uticati na jačanje antiosovinskih snaga u Jugoslaviji i Turskoj, Britanci su intenzivirali kontakte sa Grcima. Ponovo su zasedale visoke političke i vojne delegacije Grčke i Britanije od 2. do 4. marta i detaljno se razgovaralo o oblicima i obimu saradnje u organizovanju otpora nemačkoj agresiji. Zbog kolebljivog držanja jugoslovenske vlade, grčki Generalštab nije mogao doneti čvrst plan otpora u severoistočnim predelima

[57] **Papagos, o. c. pp. 303—305.**

[58] H. Richter, o. c. pp. 91—107. Sire: ADAP D, 11/2, nr. 665, pp. 928—929; PRO FO 371/29798 R-4000/1483/67, izveštaj Britanskog poslanstva iz Atine od 13. februara 1941; A. Papagos, o. c. pp. 302—304; J. S. Koliopoulos, o. c. pp. 211—213.

[59] **PRO FO 371/29787, zapisnici sa sednica britanske i grčke delegacije od 22. i 23. februara 1941. u Atini, pp. 1—19 i 102—105. Šire: E. Barker, o. c. pp. 107—108; B. Черчил, o. c. Ill, pp. 60 i 62—71; J. S. Koliopoulos, o. c. pp. 221—247; E. Schramm — Thaddenn, o. c. pp. 174—190.**

[60] **DASIP Amb. A, 1941, F-37, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 288 od 25. februara 1941.**

Grčke jer se još nije znalo čemu treba pokloniti prioritet i kakva će biti jugoslovenska zaštita delova severne grčke granice. U tim nejasnim prilikama odlučeno je da se presudno brani veći deo Egejske Makedonije, svakako računajući na oslonac i zaštitu jugoslovenske vojske sa severa iz Vardarske Makedonije, uz ostavljanje mogućnosti da se snage u slučaju potrebe mogu pomeriti dalje na zapad i organizovati odlučni otpor na liniji Kajmakčalan — Vermion — Olimp.[61] Na ovim sastancima ugovoren je tempo pridolaska britanskih trupa i njihov raspored. One su počele pristizati već 4. marta i odmah su po iskrcavanju upućivane na predviđene odbrambene rejone na severu Grčke, gde se uskoro očekivao udar Nemaca. Uključivanje u razgovore vojnih misija Britanije i Grčke i tajnog izaslanika Generalštaba jugoslovenske vojske pobudilo je ponovo nade da bi Jugoslavija konačno morala da se priključi organizovanju otpora agresiji osovinskih sila, ali su ova iščekivanja izneverena zbog kolebljivosti vlade u Beogradu.[62]

U vreme ovih teških dilema grčkog Generalštaba oko donošenja definitivnog plana odbrane na severu, zbog nesigurnog i neizvesnog držanja Jugoslavije i Turske i zajedničkih napora grčke i britanske vojske da se pripreme za udare nemačke oružane sile sa severa, Musolini je u želji da neočekivanom pobedom izbriše sramotu i porazom poljuljani prestiž kod Nemaca, polovinom marta poveo novu ofanzivu protiv grčke vojske na albanskom frontu. U najvećoj tajnosti izvršena je koncentracija i priprema jake italijanske grupacije koja je 9. marta uz masovnu upotrebu avijacije, artiljerije i tenkova, pod neposrednom komandom Musolinija, krenula prema grčkim odbrambenim linijama. U žestokim borbama od 9. do 15. marta propali su svi pokušaji Musolinija da razbije grčku odbranu i da Grke izbaci iz ^Albanije. Grčke jedinice, brojno slabije i tehnički lošije opremljene, ali koje su raspolagale neokrnjenim moralom, odbile su i razbile sve napade italijanske vojske, tako da je Musolini bez uspeha i rezultata morao da završi i ovu svoju veliku ofanzivu na grčkom bojištu.[63]

Posle ove neuspele ofanzive italijanske vojske nastao je period iščekivanja. Italijani nisu više pokušavali da vrše veće zahvate na zapadnom frontu. Nemci su se pripremali za invaziju i na drugoj strani, a Grci i Britanci su činili velike napore da stvore što jaču liniju odbrane i prema nemačkim snagama. Odnosi između Grčke i Nemačke, i pored nastojanja pronemački opredeljenih snaga u Grč-

61 A. Papagos, o. c. pp. 317—326; PRO FO 371/29787, zapisnici sa sednica vojnih misija od 2—4 marta, pp. 37—70.

62 PRO FO 371/29782, zapisnik sa sednice vojnih misija Britanije, Grčke i Jugoslavije od 8—12. februara 1940. Sire o ovome: F. Culinović, *Jugoslavija između dva rata,* II, Zagreb 1961, pp. 186—191; A. Papagos, o. c. pp. 320—326; В. Черчил, o. c. Ill, pp. 86—101.

63 A. Papagos, o. c. pp. 293—330. Šire: ADAP D, 12/1, nr. I11, pp. 163—164; Haider, o. c. II, p. 311.

koj da se ne poremete, brzo su slabili. Između britanske i nemačke diplomati]e vodila se žilava borba za pridobijanje dveju preostalih zemalja ovoga regiona koje se još nisu potpuno opredelile — Jugoslavije i Turske.[64]

2. PRIDOBIJANJE BUGARSKE ZA TROJNI PAKT

Posle pridobijanja vlada Mađarske i Rumunije za Trojni pakt i vezivanja ovih dveju zemalja za politiku Rajha, na putu nemačke ekspanzije kao najlakše osvojiva karika u lancu još nepridobijenih balkanskih država našla se na redu Bugarska.. Uplitanje Italije u neuspeli rat sa Grčkom, dolazak britanskih vojnika na teritoriju Grčke i čitav splet zbivanja vezan za ratni sukob u Grčkoj samo je delimično intenzivirao nemačku akciju prema Bugarskoj. I bez tih dodatnih, i Musolinijevom politikom nametnutih neželjenih događaja, Hitler je imao nameru da pritiscima savlada otpore u svim ovim zemljama pre pokretanja vojne mašinerije Rajha na istok. Visoko ceneći strategijski značaj Bugarske kao zemlje pred vratima Bosfora i Dardanela i puteva za istok, nacisti su odmah po obezbeđenju svojih pozicija u Rumuniji, polovinom oktobra zatražili od kralja Borisa da se Bugarska oslobodi politike neutralnosti i da se priključi silama osovine, što je značilo da se veže za politiku Trećeg Rajha. Pozivajući se i računajući na tradicionalne veze i saradnju, na postignute visoke rezultate u svim oblastima međudržavnih veza i odnosa do tada i na data obećanja da Bugarsku očekuje vidno mesto u »novom poretku«, Hitler nije očekivao probleme na putu definitivnog vezivanja Bugarske za Nemačku.[83]

Međutim, pridobijanje Bugarske nije išlo tako brzo i lako kako je to Hitler očekivao. Istina, kralj Boris, koji je bio probritanski koliko i pronacistički čovek, posle velikih nemačkih pobeda u leto 1940. počeo je da se koleba i da se u svojoj svakodnevnoj političkoj orijentaciji sve više priklanja Nemačkoj. Veliki izgledi su pos.tojali da će nemački Rajh više godina dominirati na evropskom konti-

64 ADAP D, 12/1, nr. 77, p. 144, 143, pp. 209—210, 155, pp. 230—231, 170, pp. 246—247 i 189, pp. 268—270.

65 Д. Сирков, *Външната политика на България 1938—1941,* София 1979, p. 258. Sire o ovome: H. Генчев, *Българско-германски дипломатически отношения 1938—1941.* u zborniku: *Българско-германски отношения и връски,* I, София 1972. pp. 391—420; B. Тошкова, *България и Третият Райх,* София 1975. pp. 23—25; H. J. Hoppe, *Bulgarien-Hitlers eigenwilliger Verbündter,* Stuttgart 1979, pp. 96—97; A. Hillgruber, *Hitlers Strategie...,* pp. 315—338; M. Miller, *Bulgaria during the Second World War,* Stanford 1975, pp. 32—34; Д. Сирков, *Великите държави и присоединение България к Тройственому пакту,* и: *Studia Balcanica* 7, Sofija 1973, pp. 165—175; B. T. Фомин, *Фашистская Германия во второй мировой войне,* Москва 1978; Д. Сирков, *Към Въпроса за присъединяването на България към Тристрания пакт и българско германски отношения и връзки,* 435—466; H. J. Hoppe, o. c; И. Димитров, *Българо-италиански политически отношения 1922—1943,* София 1976; H. Генчев, *Външната политика на България през началния период на Втората световна война (1939—1941)* и: Год. на СУ фИф T LXIII kn. III, София 1971, pp. 301—341.

nentu, pa se očekivalo da se uz njegovu naklonost ostvare bugarske teritorijalne pretenzije. Međutim, trenutni odnos snaga i raspoloženja na Balkanu pa i u Evropi nije išao u prilog žurbe u opredeljivanju Bugarske prema bilo kojoj od ratujućih strana. Kralj Boris i vlada Bugarske nisu imali čvrsto poverenje u prijateljsko držanje nijedne od zemalja koje se graniče sa Bugarskom. Teritorijalni i drugi problemi između Bugarske i njenih suseda kvarili su ove odnose. I jugoslovenska vlada se kolebala. Vlade u Atini i Ankari, i pored nešto jače ostvarenih političkih veza sa Britanijom, posebno Turska, trudile su se da bar formalno ostanu na liniji neutralnosti. Nastojanja Britanije da ih pridobije za ideju aktivnog Balkanskog fronta teško su krčila put ka uspehu.[66]

Ovakva opredeljenja suseda uticala su i na kralja Borisa i bugarsku vladu da laviraju, da se privredno i politički sve više vezuju za Nemačku a da sebe smatraju privrženicima neutralne politike. Ipak su jačale svakim danom one snage koje su bile za otvorenu orijentaciju prema Nemcima. Da bi sprečio opredeljenje Bugarske prema Nemačkoj, britanski kralj Đorđe je 15. oktobra 1940. pisao kralju Borisu da se Bugarska ne povodi za propagandom i obećanjima nemačkih nacista i da ne ulazi u Trojni pakt, jer bi tim činom ponovo ocrnila svoju budućnost. Posle poraza sila osovine, Bugari bi u tom slučaju morali da snose loše posledice.[67] U nadmetanju za naklonost kralja Borisa i u pridobijanju Bugarske bili su aktivni i Italijani. Musolini je 17. oktobra 1940. poslao kralju Borisu pismo u kojem ga je obaveštavao da je odlučio da uskoro napadne i uništi Grčku i ponudio je angažovanje i Bugarske uz obećanje teritorijalnih naknada u Trakiji i Egejskoj Makedoniji.[88]

Kralj Boris je, iz napred pomenutih razloga, pokušavao da izbegne izričito opredeljivanje prema bilo kojoj od sila, pri čemu je najviše ljubaznosti prilikom odbijanja ponuđenog zagrljaja pokazivao prema Hitleru. U pismu upućenom Hitleru krajem oktobra 1940, on je najveći napor uložio u dokazivanje da nije još vreme da se Bugarska opredeli i veže za Nemačku, odnosno da pristupi Trojnom paktu, jer joj to još ne dozvoljavaju ni međunarodne a ni balkanske prilike. Kao jednu od najvećih kočnica u opredeljivanju Bugarske naveo je njenu izolaciju na Balkanu i njene slabe, pa čak i neprijateljske odnose sa većinom suseda. U odnosima sa Jugoslavijom, sa kojom je Bugarsku vezivao Pakt o večnom prijateljstvu, nastalo je zahlađivanje, sa Rumunijom i pored formalnog rešavanja teritorijalnog pitanja, ostao je niz nerešenih problema, Grčka i Turska, pod uticajem Britanaca, odnosile su se sa sve više nepoverenja

[66] **PRO FO 371/24891 R-4982, izveštaj Britanskog poslanstva iz Sofije od 5. septembra 1940.**

[67] **DASIP, NAV T-120 R-243, sn. 176789, telegram Nemačkog poslanstva iz Sofije nr. 475 od 15. oktobra 1940. Sire: G. Rendel, *The Sword, and the Olive. Recollections of Diplomacy and the Foreign Service 1913—1941,* London 1957, p. 168.**

[88] **И. Димитров, *Българо-италиански политически отношения 1923—1943,* София 1976, p. 384.**

prema Sofiji. Sa te strane naveo je i konkretne korake uperene u cilju zastrašivanja Bugara — koncentraciju 23 turske i 7 grčkih divizija prema bugarskim granicama.

Kao drugi važan razlog naveo je slabost i malobrojnost bugarsve vojske, koja do tada nije imala ni uslova ni materijalnih mogućnosti da se razvija i usavršava. Njenom naoružavanju i opremanju pristupilo se tek u poslednje vreme, i to zahvaljujući podršci i materijalnoj pomoći Nemačke.

Obećavajući još plodniju saradnju između Bugarske i Nemačke, kralj Boris je objašnjavao da je za obe zemlje bolje da Bugarska još jedno vreme ostane formalno neutralna, ukazujući na veće koristi od toga poteza koji će omogućiti da se zajednički neprijatelji na Balkanu i dalje drže u neizvesnosti u pogledu formalnog opredeljivanja Bugarske, a u stvari i dalje će se raditi na produbljivanju saradnje između Sofije i Berlina.[69]

Napad italijanske vojske na Grčku 28. oktobra 1940. i izvesni uspesi prvih dana, naročito na južnom krilu fronta, pojačali su nade proosovinski opredeljenih snaga u Bugarskoj da bi na dnevni red moglo da se postavi pitanje zapadne Trakije i izlaska Bugarske na Egejsko more, ali zahtevi za nemešanjem upućeni sa svih strana, čak i iz Berlina, uticali su na stišavanje ovih želja.[70]

Nemci su preporučivali neuplitanje u spor između Italije i Grčke zbog straha od kontrakcije iz Turske i Jugoslavije i zaoštravanja odnosa i proširivanja ratnog sukoba, ali su uz to udvostručili svoja nastojanja da se što pre pridobije vlada Bugarske za pristupanje Trojnom paktu. Nemački vojni stručnjaci već početkom novembra, ukazujući na protivnacističko opredeljenje bugarskog naroda i na opasnost od britanskog utvrđivanja u Grčkoj, tražili su ubrzaniji rad u Sofiji, pored ostalog i slanje vojne misije, slične onoj u Rumuniji, za organizovanje zaštite bugarskih granica i čuvanje pozicija Nemačke na Balkanu. Nemačka diplomatija ovih dana već je vršila pritiske u Sofiji, naročito na kralja Borisa, tražeći priključivanje Bugarske Trojnom paktu.[71]

Polovinom novembra već su bili otpočeli razgovori vojnih stručnjaka dveju zemalja u cilju ostvarivanja vojno-tehničke saradnje, što je u stvari značilo infiltraciju Nemaca i u bugarsku armiju. Uskoro je otpočela tajna vojna saradnja, naročito na obučavanju i pripremanju tehničkih jedinica u bugarskoj vojsci za specijalizovane službe u pojedinim rodovima vojske. Upućivani su nemački stručnjaci, u civilnim odelima, koji su organizovali službu osmatran ja i

[69] **PA Büro St. S, Bulgarien, Bd. 1, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Sofije nr. 545 od 4. novembra 1940; DASIP NAV T-120 R-242, sn. 177143-177144, zabeleške u AA o razgovorima sa rumunskim poslanikom od 6. decembra 1940; ADAP D, 11/1, nr. 217, pp. 310—311.**

[70] **PA U. St. S, Bulgarien, November 1940 — Juni 1941, elaborat o Trakiji; DASIP Amb. A, 1940, F-34, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 1648 od 31. oktobra 1940.**

[71] **В. Тошкова, о. с. pp. 26—28; Д. Сирков, о. с. p. 261.**

javljanja radi blagovremenog otkrivanja i eventualnog neutralisanja akcija i pokreta britanske avijacije i grčke vojske prema bugarskoj granici. Prilikom ovih značajnijih koraka na polju vojne saradnje sa Bugarima Nemci su posebnu pažnju obratili na tajnost ovih veza. Ovo je činjeno najviše zbog protesta od strane SSSR, koji se usprotivio nemačkim namerama da se šire dalje iz Rumunije, i zbog straha od otpora u narodu. Za vreme neuspelih razgovora između Nemaca i Sovjeta 12. i 13. novembra Molotov je otvoreno istupio protiv nemačkih pretenzija na Bugarsku. Polazeći od raspoloženja bugarskog naroda i nastojeći da zaustavi dalju ekspanziju Nemačke prema jugoistoku, sovjetska vlada je 18. novembra ponudila bugarskoj vladi garanciju granica Bugarske, poštovanje i zaštitu postojećeg sistema i monarhije, i pružanje materijalne pomoći za brži razvoj bugarskog naroda.[72]

Bila je to vrlo primamljiva, a za nemački prestiž opasna ponuda, ali veoma opasna i za kralja Borisa i bugarsku buržoaziju, njihove planove i posebno njihovu spoljnopolitičku orijentaciju. U takvim uslovima jača interes vladajućih krugova u Bugarskoj za čvršće povezivanje sa Nemačkom i za oslonac na njenu moć. Već u drugoj polovini novembra preduzimaju se konkretne mere u tom smeru. U kontekstu tih mera usledilo je tajno putovanje kralja Borisa i njegovog ministra inostranih poslova u Berlin, gde je postignut dogovor o jačanju vojne saradnje između dve zemlje. Boris je i ovom prilikom dokazivao Hitleru da je manje važno formalno pristupanje Bugarske Trojnom paktu od samog čina saradnje. Mesto toga on je tražio još veće angažovanje Nemaca u naoružavan ju i pripremanju bugarske armije, čime bi se oslabio stalno prisutni činilac izolacije Bugarske na Balkanu. Sve su druge zemlje, prema objašnjenjima kralja Borisa, imale daleko više i vremena i uslova za izgrađivanje svoje oružane sile, dok je Bugarska godinama stagnirala zbog pritiska izvana. Kralj je, tražeći da Bugarska još jedno vreme ostane van Pakta na liniji politike formalne neutralnosti, obećavao najpotpuniju i još plodonosniju saradnju u svim domenima, računajući tu i vojnu saradnju. Pristao je da se pristupi pripremama za obezbeđenje uslova za prelaz nemačkih trupa preko Bugarske prema grčkoj granici.[73]

Interesovanja nemačke diplomati je u ovo vreme su bila usredsređena na praćenje razvoja sovjetsko-bugarskih odnosa i na njihovo kvarenje, uz korišćenje svih raspoloživih sredstava. Na putu za Berlin, nemački ambasador u Turskoj Papen zadržao se 21. novembra u Sofiji i zajedno sa nemačkim poslanikom u Bugarskoj Rihtofenom posetio kralja Borisa i posebno se interesovao o novim događajima i potezima u sovjetsko-bugarskim odnosima. Kralj Boris, u

72 ADAP D, 11/2, nr. 345, p. 496, 373, p. 542 i 379, pp. 547—548. Sire: E. Barker, o. c. pp. 67—72.

73 Д. Сирков, o. c. p. 262; PRO FO 371/2972 R-1020/36/7, izveštaj Britanskog poslanstva iz Sofije od 15. decembra 1940. Šire: P. Schmidt, *Statist auf diplomatischer Bühne 1923—1945,* Berlin 1949, pp. 506—507; Haider, o. c. pp. 178 i 188.

želji da što više dobije od Nemaca, sa kojima je sve više vezivao sudbinu svoga režima, hvalio se pred Papenom da mu Sovjeti nude teritorije čak do granica Sanstefanske Bugarske, ali da on to odbija i vodi Bugarsku u najpotpuniju saradnju sa Nemačkom.[74] Kraljevo hvalisanje da mu Sovjeti nude čak granice Sanstefanske Bugarske bile su u duhu jačanja talasa revizionizma u Bugarskoj i isticanja, od znatnog dela vladaj ućih buržoaskih struktura, sve širih teritorijalnih zahteva prema Grčkoj i Jugoslaviji. Na zasedanju bugarskog Sobranja polovinom novembra 1940. mnogo se govorilo o teritorijalnim pretenzijama Bugarske prema susedima uključujući tu i Jugoslaviju, prema kojoj je vlada još uvek obuzdavala revizionističke zahteve i strasti. Čuli su se pozivi da Bugarska iskoristi istorijsku šansu i da ostvari na Balkanu ono što je nemački Rajh ostvario u Evropi.[75]

Kraj novembra 1940. doneo je na evropsku političku scenu nove momente koji su ubrzavali akciju i nastojanja Berlina da se otpor u Sofiji što brže slomi i Bugarska uključi i formalno u Trojni pakt. Bio je to poraz Musolinijevih trupa u Grčkoj i Albaniji i slabljenje pronemačke orijentacije u vezi s tim u Jugoslaviji, Turskoj pa i u Bugarskoj. Kolebanje nije ostalo bez nekih negativnih uticaja za sile osovine i u Bugarskoj. Italijanska oružana sila se pokazala kao veoma slaba, a to je slabilo ukupnu težinu osovine i pored toga što se znalo da su nemačke oružane snage sasvim drugog kvaliteta. U Berlinu su se plašili od jačanja sovjetskog uticaja na terazijama prisustva velikih sila u Sofiji. Hitler je 23. novembra 1940. pozvao na razgovor bugarskog poslanika u Berlinu Draganova i detaljnije se raspitivao o odjeku sovjetskih ponuda bugarskoj vladi među Bugarima. Sumnjajući u optimistička obrazloženja poslanika, Hitler je u cilju presecanja svih igri oko Bugarske zatražio da vlada Bugarske odmah pristupi Trojnom paktu. Draganov je objašnjavao Hitleru da bi se pristupanjem Trojnom paktu u datim uslovima postigao suprotan efekat, posebno s obzirom na njene odnose sa susedima na Balkanu. Sam čin pristupanja pridoneo bi koheziji inače oslabljenog Balkanskog sporazuma i produbljivanju jaza između Bugarske i njenih suseda Turske, Grčke, pa i Jugoslavije. Nepripremljenost za taj čin mogla je dovesti do otpora rusofilskih struja među Bugarima. Namesto pristupanja Paktu Draganov je predlagao da se ide na politiku snaženja Bugarske i na unutrašnjem planu i u međunarodnim relacijama. Polazeći od konstatacije da je najjača podloga opštem jačanju Bugarske podizanje njene oružane moći i jačanje njene bezbednosti, tražio je još brže i obimnije isporuke nemačkog naoružanja za jačanje bugarske armije, kao i stvaranje uslova da nemačke oružane snage mogu brzo i efikasno da priteknu u pomoć Bugarskoj, na primer, pri izgradnji mostova na Dunavu. Hitler je i ovoga

[74] **DASIP CPB Bilten br. 369 od 21. novembra 1940; Amb. A, 1940, F-35, telegram MIP KJ str. pov. br. 3513 od 24. novembra 1940. Sire o ovome: ADAP D, 11/2, nr. 378, pp. 546—547 i 403, pp. 595—596.**

[75] **XXV OHC, стен. днев. 14. зас. od 21. novembra, pp. 276—295. Sire: Ibid., 16. засед., pp. 309—324, 17. засед., pp. 330—344 i 18. засед., pp. 349—357,**

puta pristao na odlaganje bugarskog pristupanja Trojnom paktu i obećao je efikasniji rad u naoružavanju Bugarske, posebno pri tome ukazujući na potrebu opreznosti prema Crnom moru, odakle po njegovom mišljenju mogu doći pokušaji i pritisci Sovjetskog Saveza.[76]

Radi smirivanja pritisaka na Bugarsku i sa jugoistoka, nemačka diplomatija posvećivala je izvesnu pažnju i smirivanju svojih odnosa sa Turskom i radila je na njenom pridobijanju za neutralno držanje, odnosno za neangažovanje prema Bugarskoj. Smirivanje nesporazuma prema Turcima imalo je i druge ciljeve, barem delimično odvajanje Turaka od Britanaca, sa kojima su bili u savezu, zatim otežavanje delovanja Sovjeta u Ankari, itd. Politika smirivanja odgovarala je i Turcima, i u ovom vreme i kasnije, jer su sve njihove želje i nastojanja bili usmereni samo na očuvanje sopstvenih granica, a uz to i izbegavanje uvlačenja u sukob velikih sila i blokova.[77] Da bi Berlin bio siguran da se Turci jednog trenutka neće upustiti u aktivnu borbu na strani Britanaca, uz metode propagandnog rada, korišćenja veza i uticaj a, naročito preko pronemački orijentisanih krugova u vladajućim vrhovima Turske, primenjivan je s vremena na vreme i metod otvorenih pritisaka i pretnji. Dajući na znanje da će iskrcavanje britanskih trupa na grčkom tlu uzeti kao »casus belli«, Hitler je indirektno poručivao turskoj vladi da bi svaka aktivna podrška Turske Grčkoj u trenutku intervencije nemačkih trupa preko grčke granice takođe značila i rat između Turske i Nemačke. Turci, kojima je osnovni cilj bio da se izvuku čitavi iz sukoba velikih sila, svakako i zbog jakih privrednih i drugih veza sa Nemačkom, nisu se nikad ni izjašnjavali da će braniti Grčku od Nemaca. Sva njihova obećanja prema Grcima kao savezniku kretala su se u domenu odnosa Grčke i Bugarske. U Berlinu nisu više ni očekivali ni tražili od Turaka. Bilo je to sasvim dosta.[78]

U Berlinu su se već u toku jeseni 1940. uverili da priključivanje Bugarske Trojnom paktu, zbog objektivnih i subjektivnih teškoća u samoj Bugarskoj, neće ići tako lako i jednostavno. Zato će se u toku naredna dva meseca osnovna pažnja u odnosima prema Bugarskoj posvetiti otklanjanju prepreka koje su stajale na putu njenom potpunom savlađivanju. Nemci su od kraja novembra 1940. do kraja januara 1941. težište svoga rada na ovom prostoru usmerili na tri zadatka: odvajanje Turske od aktivne službe Britaniji, čime su istovremeno slabili pritisci sa istoka na Bugarsku, delovanje na slabljenju sovjetskog uticaj a i, treće, savlađivanje postojećih otpora u krugovima vlade za formalno priključivanje Bugarske Trojnom paktu, odnosno Nemačkoj.[79]

76 ADAP D, 11/2, nr. 384, pp. 563—567.

77 PA Büro St. S, Bulgarien, Bd. 1, telegram Nemačkog poslanstva iz Sofije nr. 580 od 26. novembra 1940; DASIP Amb. A, 1940, F-34, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 1803 od 26. novembra 1940.

78 DASIP Amb. A, 1940, F-34, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 1805 od 27. novembra 1940; BA Koblenz NS 22 Bd. 1037, izveštaj o stanju u Bugarskoj početkom decembra 1940.

79 DASIP Amb. A, 1940, F-34, pismo MIP KJ str. pov. br. 3701 I od 10. decembra 1940.

Za izvršavanje ova sva tri zadatka postojali su povoljni uslovi. Za odvajanje Turske od aktivnog pomaganja Britaniji nije trebalo nekih posebnih napora, jer je to želeo i vladajući vrh u Turskoj. Aktivna i otvorena saradnja sa Britancima nije bila mnogo popularna ni u narodu, jer se znalo da bi to navuklo opasnost da se i Turska nađe pred napadom nemačkih armija. Nemci nisu ni pokušavali da pridobiju Turke za aktivnu saradnju protiv Britanaca jer bi to, zbog opasnosti sa druge strane, bilo u istoj meri nepopularno u narodu. Ovakva strategija važila je i za Bugarsku. Uključivanje Bugarske u rat moglo je da dovede do neželjenih zapleta. Njena saradnja sa Nemačkom čak i satelitskog oblika mogla se u Turskoj nekako tolerisati. Ideja turskog poslanika u Sofiji da dve nezaraćene zemlje izbegavaju uplitanje u rat bila je prihvatljiva i za kolebljive vlade ovih zemalja a i za Nemačku, kojoj se više isplatilo da sama razrešava račune sa Britancima i Grcima, nego da prihvata pomoć saveznika, što bi joj donelo nove zaplete za koje, s obzirom na primicanje određenog termina za napad na istok, nije više bilo vremena. Tako je neuključivanje u rat i Bugarske i Turske bila najkorisnija alternativa i za Nemačku. Prihvatajući ovakvu orijentaciju kao realnu i najperspektivniju, Ribentrop se saglasio 28. novembra 1940. sa idejom da se sklopi pakt o nenapadanju između Bugarske i Turske. Ovim potezom stvarno je rešen problem izvlačenja Turske iz aktivne službe i saradnje sa Britancima, jer je glavni motiv turskog aktivnog uplitanja u oružani sukob na strani Britanije, u datim uslovima, mogao da bude na bazi zaoštravanja odnosa sa Bugarskom.[80]

Iako su u odnosima između Bugarske i Turske u čitavom razdoblju između dva rata postojale jače ili manje protivrečnosti i često je dolazilo do zahlađenja u odnosima, s obzirom da između dve zemlje nije bilo krupnijih teritorijalnih problema nije bilo teško postici kompromis i sporazum između dve zemlje kada su to poželele njihove vlade ili nalagali uticaji susednih zemalja ili velikih sila. Tako ni prilikom sklapanja pakta o nenapadanju između Bugarske i Turske 28. novembra 1940. nije bilo nekih znatnijih teškoća. Taj pakt su želele tri najzainteresovanije zemlje na ovom području — Nemačka, Bugarska i Turska. Najviše koristi od njega su imali Nemci. U vreme kada je Nemačka želela da ne dođe do proširenja sukoba i novih komplikacija na Balkanu, na bugarsko-turskoj granici, odakle se najviše strepelo, bio je osiguran mir. Najviše štete su od njega imali Britanci, čiji je ugovor o uzajamnoj pomoći sa Turskom sveden na najuže okvire.[81]

Delovanje na produbljivanju jaza između vladajućih krugova u Bugarskoj i Sovjetskog Saveza vodilo je direktno pridobijanju bugarskih vladajućih vrhova za pristupanje Trojnom paktu. Kralj Boris je u to vreme govorio o podjednakoj ugroženosti sa severozapada

8“ **ADAP D, 11/2, nr. 413, p. 606. Sire: nr. 433, pp. 634—635.**

81 ADAP D, 11/2, nr. 438, p. 641. Sire: Д. Сирков, о. с. pp. 266—269; Н. Генчев, *Българско-германски дипломатически отношения (1938—1941),* pp. 427—428.

i sa severoistoka, odnosno da ga Hitler s jedne strane ugrožava vojnom silom a Staljin sa druge strane preko bugarskog naroda, koji voli Ruse.[82]

Sovjeti su, oslanjajući se na raspoloženje naroda, pokušavali da deluju i na vladajuće krugove u Bugarskoj, ali u ovim slojevima snažniji je bio strah od komunizma od svih drugih mogućih pretnji, pa je bugarska vlada po nalogu kralja Borisa odgovorila sovjetskoj vladi 24. novembra da zemlja nije ugrožena i da joj nisu potrebne sovjetske garancije.[83]

Znajući da i u vladajućim krugovima, posebno u opoziciji, postoji jaća struja koja je u spoljnoj politici bila za oslonac na SSSR, ni posle odbijanja ponuđenih garancija od kralja Borisa i njegovih saradnika vlada SSSR nije odustajala od borbe za spasavanje Bugarske od Nemaca, već je tu borbu, uz korišćenje privlačnijih uslova za samu Bugarsku, još upornije nastavila. Krajem novembra 1940. sovjetska vlada je ponudila bugarskoj vladi pakt o uzajamnoj pomoći između dve zemlje, što je posredno značilo preuzimanje obaveza zaštite Bugarske odnosno moreuza od nasrtaja drugih sila, u datom trenutku i Nemačke.[84]

Ovaj dopunjeni sovjetski predlog nosio je u sebi primamljive uslove za Bugare. Sovjeti su, pored zaštite granica, nudili garanciju postojećeg društvenog uređenja u zemlji, monarhiju i njene prerogative i postojeće odnose Bugarske u međunarodnim okvirima, međudržavne ugovore i slično, dakle mnogo čega što Bugari nisu uzajamno mogli ponuditi Sovjetima. Uz to Sovjeti su dali obećanje da će u slučaju agresije bilo koje sile ili sila na Bugarsku priteći joj u pomoć. Obećavani su povoljni uslovi i povlastice u oblasti razvijanja privrednih, kulturnih i drugih veza. Obećavana je podrška u vezi sa bugarskim zahtevima za teritorijalna proširenja prema Trakiji i Egejskom moru. Dozvoljavana je mogućnost da vlada Bugarske, ako prihvati oslanjanje na SSSR, ostvari plodonosnije oblike saradnje i sa Nemačkom i drugim zemljama.[85]

Bili su to uslovi primamljivi i za deo pronemačkih ili neopredeljenih snaga u vladajućim vrhovima Bugarske, pa su Nemci odmah pojačali svoje napore radi ometanja ove inicijative Sovjeta. Hitler je 3. decembra razgovarao sa bugarskim poslanikom u Berlinu Draganovim o novim sovjetskim ponudama. Radi odvraćanja Bugara od prihvatanja ponuđenog pakta, Hitler je počeo da zastrašuje bugarskog poslanika teškim posledicama ako bi se Bugarska opredelila za Sovjete i prihvatila njihove ponude. Hitler je redao strahote »komunističke« osvete: dolazak Crvene armije u Bugarsku i Staljinove tajne policije, odnošenje svih bogatstava iz zemlje, onda odvođenje

[82] Д. Сирков, о. с. p. 271; E. Barker, o. c. pp. 70—71.

[83] ADAP D, 11/2, nr. 391, p. 578. Šire: H. J. Hoppe, o. c. p. 104.

84 ADAP D, 11/2, nr. 415, pp. 607—608; E. Barker, o. c. pp. 71—72.

85 Ibid., nr. 438, pp. 645—646. Sire: nr. 403, p. 595, 430, pp. 632—633, 433, pp. 634—635; Д. Сирков, о. с. p. 263.

naroda i njegovo uništenje — verno oslikavajući upravo sve ono što je nemački nacionalsocijalizam već počeo da radi u okupiranim zemljama.[86]

Jedan deo vladajućih slojeva u Sofiji se kolebao, ali su ipak odlučili oni sa najviše vlasti u rukama, u čijim je očima strah od komunista i komunizma bio najuočljiviji. Uzalud je sovjetska diplomatija pokušavala u toku decembra i januara da pridobije vladajuće vrhove u Sofiji. Već u januaru 1941. bilo je sasvim jasno da vlada Bugarske ne želi da se oslanja na SSSR ni pod najpovoljnijim uslovima. Izjava vlade u Sofiji da sa Sovjetima želi normalne odnose bila je samo maska da bi se prikrilo konačno i potpuno okretanje prema Berlinu. Polovinom januara Sovjeti su već imali tačne podatke o vojnoj infiltraciji Nemaca u Bugarsku i o pripremanju punog opredeljivanja i vezivanja bugarske vlade za nemački Rajh.[87]

Razvijajući ofanzivu na dve linije, protiv sovjetskog uticaj a u Bugarskoj i na odvajanju Turske od aktivne saradnje sa Britancima, Berlin je istovremeno delovao na neutralizaciji svih otpora u Bugarskoj koji su uticali na odlaganje priključenja Bugarske Trojnom paktu. Neutralizacija i savlađivanje tih otpora i prepreka trajala je neočekivano dugo — tri meseca. Vinovnici za ovaj dodatni napor moćnog Rajha prema maloj Bugarskoj, koju su nacisti često potcenjivali i nazivali je balkanskim nestaškom, bili su višestruki. Znatnu ulogu u tome igrali su protivnacističko raspoloženje u narodu i prozapadno opredeljena struja u redovima bugarske buržoazije. Pod uticajem ovih prozapadno opredeljenih snaga u redovima vladajućih vrhova s vremena na vreme kolebali su se i proosovinski opredeljeni slojevi ove buržoazije, naročito u pitanju procene ishoda drugog svetskog rata i predviđanja konačnog pobednika. Ova bojazan je bila posledica i ranijih promašaja i teških iskušenja koje je Bugarska morala da podnese kao pobeđena zemlja. Važnu ulogu igralo je držanje suseda Bugarske. Slična kolebanja bila su primetna i u Beogradu i u Atini, pa čak i u Ankari. U svim tim zemljama ostale su jake i prozapadne i pronemačke orijentacije i snage. Brzo i direktno opredeljivanje u Sofiji moglo je da izazove još jače neraspoloženje suprotno opredeljenih snaga ne samo u Bugarskoj već i u susednim zemljama, a i neželjene komplikacije.[88]

Nestrpljivost i žurba Nemaca da pridobiju kralja Borisa i vladu Bugarske za pristupanje Paktu bila je pre svega uslovlejna strahom da Sovjeti štogod ne pokušaju prema Bugarskoj. Da bi se ta opasnost izbegla, Hitler je ponavljao ranije ponuđeno rešenje da se brzim pristupanjem Bugarske Trojnom paktu preseku mogućnosti delovanja svih snaga koje su protiv orijentacije Bugara prema Berlinu. Pristupanjem bugarske vlade Paktu bila bi, po mišljenju Nema-

86 **ADAP D, 11/2, nr. 438, pp. 640—645 i 468, p. 673. Sire: nr. 468, p. 673; H. J. Hoppe, o. c. p. 106.**

87 **Д. Сирков, o. c. p. 282; ADAP D, 11/2, nr. 486, pp. 695—697 i 536, pp. 757—758.**

88 **Više o ovom pitanju: Д. Сирков, o. c. pp. 270—274; Н. Генчев, o. c. pp. 422—427; В. Тошкова, o. c. pp. 30—35.**

Ca, automatski onemogućena sovjetska aktivnost na tlu Bugarske. Turci zbog svojih odnosa sa Nemcima ne bi više delovali protiv bugarske spoljne politike, Britanci bi kao neprijatelji u ratu automatski bili odvojeni od brige o Bugarskoj, i tim jednim potezom sve bi bilo presečeno i rešeno. Kralj Boris se slagao u načelu sa Hitlerovim razlozima, ali se posle svega toga plašio zapleta i uplitanja Bugarske u rat koji je on hteo izbeći. Tražio je odgađanje pristupanja Bugarske Trojnom paktu dok se uz pomoć Nemačke još više ne postigne na unutrašnjem jačanju Bugarske kao i popravljanju njenog položaja na Balkanu. Prihvaćena je ilegalna infiltracija nemačkih oficira u Bugarsku s ciljem pripremanja eventualnog prelaska nemačkih trupa preko Bugarske.

U toku decembra sve se uspešnije razvijala vojna saradnja na tlu Bugarske. Pripremajući se za pristupanje Trojnom paktu i propuštanje nemačkih trupa preko svoje teritorije, vlada u Sofiji je pokušavala da obezbedi teritorijalna proširenja na račun susednih zemalja. Draganov je, obrazlažući u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova 15. decembra prava Bugara na delove Grčke i Jugoslavije, pominjao da u Vardarskoj Makedoniji živi čak milion Bugara i da ih ima još oko 500.000 izbeglih iz tih krajeva koji žive u Bugarskoj.[89]

Vesti o pregovorima između Berlina i Beograda o ulasku jugoslovenskih trupa u Solun, krajem decembra 1940. i početkom januara 1941, preplašili su i uzbunili pronemački opredeljene slojeve u Sofiji. Oni su požurivali opredeljenje Bugarske za Trojni pakt kako bi se dobila podrška Nemaca da Trakija i Egejska Makedonija pripadnu Bugarskoj.[90]

U januaru 1941. je zajedno sa koncentracijom nemačkih divizija u Rumuniji i pripremama za njihovo prebacivanje preko Dunava intenzivno rađeno na pripremama u Bugarskoj za prijem nemačke vojske i njeno transportovanje prema jugu. Rumunsko-bugarsku granicu prešlo je na stotine nemačkih oficira i stručnjaka u civilnim odelima koji su išli na rad u bugarske jedinice u raznim mestima Bugarske i na druge odgovorne instruktorske i specijalističke poslove.[91] Početkom januara počeli su i konkretniji razgovori o nemačkoj podršci Bugarima u vezi sa njihovim teritorijalnim zahtevima. Nemci su izražavali spremnost da ispune maksimalne zahteve Bugara prema Grcima, ali su, u nastojanjima da pojačaju naklonost Turaka i vezivanje Jugoslavije za Trojni pakt, bili veoma oprezni u pogledu bugarskih zahteva prema Jugoslaviji i sporova sa Turcima. Ovim pitanjima i glavnoj temi, pristupanju Bugarske Trojnom paktu, posvećen je bio susret predsednika bugarske vlade Filova i Hitlera 4. januara 1941. u Berlinu. Bugari su imali sve manje prostora, pred pritiscima Berlina, da izbegavaju potpisivanje Trojnog pakta. I Filov se

89 PA Büro St. S, Bulgarien Bd. 1, zabeleške u AA o razgovorima sa bugarskim poslanikom Draganovim od 15. decembra 1940; ADAP D, 11/2, nr. 438, pp. 640—645, 486, pp. 695—697, 556, pp. 782—784.

90 Н. Генчев, о. с. p. 424.

91 Д. Сирков, о. с. pp. 273; ADAP D, 11/2, nr. 556, pp. 782—783.

pred Hitlerom 4. januara pokušao da brani opasnošću da se činom potpisivanja ne pokvare međunarodni odnosi Bugarske, posebno sa susedima, Sovjetskim Savezom i Turskom. Hitler je još upornije nego ranije ukazivao da nema opasnosti ni sa strane jugoslovenske ni sa strane turske vlade, sa kojima Nemci veoma uspešno sarađuju i znaju njihova raspoloženja i gledanja na moguće pristupanje bugarske vlade Trojnom paktu. Što se tiče opasnosti od Sovjetskog Saveza, Hitler je ponovo isticao da je najefikasnije sredstvo zaštite upravo bugarsko pristupanje Trojnom paktu, jer će se tim preseći mogućnosti da se Sovjeti mešaju, pošto se neće usuditi da idu protiv Nemačke. Kao podsticaj bugarskom vladajućem vrhu ponudio je podršku Nemačke bugarskim teritorijalnim pretenzijama na delove Trakije i Egejske Makedonije, odnosno prema Grčkoj, dok je u pogledu bugarskih zahteva prema Jugoslaviji tražio strpljenje i odlaganje, dajući sličan savet kao i Mađarima ranije, da se nešto od tih pretenzija i planova mora ostaviti i narednoj generaciji. Ovde je Hitler prihvatio kao opravdane težnje bugarske vlade da Bugarska u procesu likvidacije ratnog žarišta na jugu Balkana ostane neumešana, tražeći da njene oružane snage u trenucima angažovanja nemačke vojske protiv Grčke za svaku eventualnost budu usmerene kao osiguranje prema turskoj granici.[92]

Već prilikom razgovora Filova i Hitlera 4. januara moglo se zaključiti da vlada Bugarske neće moći više da odlaže i da se mora opredeliti, ako ne želi da izazove Hitlerov bes protiv sebe. Kralj Boris, strahujući od otpora u zemlji i u svetu, naročito zbog potpunog kidanja svih veza sa zapadom, počeo je navodno da preti abdikacijom. Ukoliko su ove pretnje kralja Borisa bile iskrene, što je veoma teško utvrditi, onda je uz spoljnopolitičke razloge jedan od motiva njihovog pokretanja bio strah od naroda.[93] U vreme ovih nemačkih pritisaka na Bugarsku i vesti da bi Bugarska mogla da priđe Trojnom paktu, Sovjeti su opomenuli bugarsku vladu da bi taj korak doveo do velikih promena u sovjetskoj politici prema Bugarskoj. Još teže opomene i pretnje došle su od strane Britanije. Britanski poslanik Rendel je posetio 9. januara predsednika bugarske vlade Filova i zapretio opasnim sankcijama ukoliko Bugari pristupe Trojnom paktu i puste nemačku vojsku kroz Bugarsku. Otvoreno je zapretio da će istoga dana britanska avijacija početi da bombarduje Bugarsku, da će turska vojska napasti iz Trakije i da će britanska mornarica proći kroz Dardanele i Bosfor i blokirati bugarsku crnomorsku obalu.

Iako su ovo uglavnom zastrašivanja, bilo je u njima dovoljno elemenata da uplaše kralja Borisa i izazovu kolebanje kod onih slojeva koji su već bili odlučili da svoju politiku vežu za sudbinu nemačkog Rajha. Kralj Boris je zatražio da se formalno pristupanje Bugarske Trojnom paktu odgodi do trenutka kada nemačka vojska

[92] **ADAP D, 11/2, nr. 594, p. 835; A. Hillgruber, *Staatmänner...*, nr. 58, pp. 415—425. Uporedi: ADAP D, 11/2, nr. 606, pp. 848—854.**

[93] **Д. Сирков, o. c. pp. 276—278 i 782.**

bude potpuno pripremljena za prelaz preko Dunava i za marš preko Bugarske, a da se do tada pojačaju napori na naoružavanju Bugarske i njenoj opštoj stabilizaciji.[94]

Hitler je izražavao spremnost da odmah ispuni sve bugarske zahteve u vezi njenog naoružavan ja i izlaska na Egejsko more, ali nije više pristajao na odlaganje njenog pristupanja Trojnom paktu. Pritisci iz Berlina bili su svakodnevni. Na ovakve pritiske prema Bugarima terale su Nemce dve stvari, prva i najvažnija, potreba raščišćavanja nesređenog stanja na jugu Balkana do početka operacije »Barbarosa« i uspostavljanja punog mira i reda u zaleđu budućeg Istočnog fronta, i kao drugi važan razlog, pitanje prestiža u odnosu na dve susedne sile, Britaniju kao protivničku stranu sa snagama u Sredozemlju i velikim interesima prema Balkanu, i Sovjetski Savez, koji se nije mirio sa protezanjem nemačke ekspanzije na područje gde su ranije Rusija i sada Sovjetski Savez imali tradicionalno jake veze i uticaje. Slamanjem postojećih otpora u Sofiji očekivalo se lakše delovanje u pridobijanju Jugoslavije za Pakt i Turske za neutralnu politiku. Sve su to bili razlozi za žurbu i za kategoričan zahtev za pristupanje Trojnom paktu, koji su u Berlinu 15. januara izdiktirali poslaniku Draganovu pred njegov polazak na konsultovanje u Sofiju.[95]

Da bi efekat delovanja prema Sofiji bio uspešniji, polovinom januara povučeno je iz Berlina nekoliko poteza u oblasti međunarodnih odnosa. Preko odgovarajućih službenih kanala i po prijateljskoj liniji preko saradnika u Ankari, turskoj vladi je upućena poruka da se ne eksponira protiv zahteva Nemačke prema Sofiji, jer bi to moglo izazvati štetne posledice za budućnost Turske. Zatim, u pismu Ministarstva inostranih poslova Nemačke upućenom u Sofiju 15. januara, zatražena je što veća aktivnost, pa je čak i naloženo da se pristupi pripremama za sam čin pristupanja bugarske vlade Trojnom paktu.

Od polovine januara otpori pristupanju Trojnom paktu u Sofiji brzo su slabili. Prišlo se širim oblicima vojne saradnje. Ugovoren je rad vojnih misija Nemačke i Bugarske koja je trebalo da izradi program prelaska nemačkih trupa preko Dunava, koordinacije i saradnje dveju armija prilikom tog prelaska i marša nemačkih divizija kroz Bugarsku, kao i pitanje osiguranja bugarskih granica i važnijih punktova u zemlji u vreme pripremanja i izvođenja nemačke intervencije u Grčkoj. Na sastanku dveju misija ugovoreno je da početak prebacivanja nemačke vojske preko Dunava i njenog prelaska kroz Bugarsku usledi za 2—3 sedmice. Dogovoreno je da bugarska vojska za vreme prolaska nemačkih trupa prema jugu i njenih ope-

94 ADAP D, 11/2, nr. 648, pp. 899—900, 649, pp. 900—903. Sire: PRO FO 371/29775 R-163/113/67, 1696/36/7, 296/36/7 i FO 371/29782 R-4461/113/67, izveštaji Britanskog poslanstva iz Sofije od januara 1941; S. G. Rendel, o. c. pp. 178—179.

95 ADAP D, 11/2, nr. 656, pp. 917—918, nr. 658, pp. 919—920.

racija protiv Grka bude koncentrisana prema turskoj granici u cilju zaštite ukoliko bi eventualno došlo do uplitanja Turske u sukob.[96]

U vreme razgovora Hitlera i Musolinija u Berghofu 19. januara i Hitlerove najave Musoliniju da bugarska vlada uskoro potpisuje pristupanje Trojnom paktu, u Sofiji je pripremana sednica vlade na kojoj je trebalo o tome odlučivati. Da je u Sofiji, pa i u samoj vladi, bilo još otpora pristupanju Bugarske taboru osovinskih sila, vidi se i po tome što je na sednici vlade 20. januara osam časova razgovarano o tri pitanja: prvo, da li se može sprečiti prolaz nemačkih trupa preko Bugarske, drugo, da li je potrebno da taj prolaz bude prihvaćen i propraćen sporazumom, i treće, da li je u interesu Bugarske da se u datim uslovima priključi Trojnom paktu. Posle dugih većanja odgovor na temeljno prvo pitanje bio je negativan, i posle toga je morao slediti pozitivan odgovor na druga dva pitanja, odnosno odluka vlade da se prihvati poziv Berlina da Bugarska pristupi Trojnom paktu.[97]

U Berlinu, a delom i vladajućim vrhovima u Sofiji, verovali su da još predstoji rešavanje samo tehničkih pitanja do konačnog čina — potpisivanja Pakta. Međutim, u praksi nije bilo tako, namera bugarske vlade da se priključi fašističkom bloku naišla je na otpore i u Bugarskoj i u svetu.

Uz radnike i seljake svoje nezadovoljstvo pronemačkom politikom vlade u Bugarskoj izrazili su i neki prvaci građanskih buržoaskih partija. U Narodnom sobranju grupa demokratski opredeljenih zastupnika raznih partija Bugarske istupila je protiv pristupanja Trojnom paktu.[98]

Usledili su otpori odluci bugarske vlade da se veže za sile Trojnog pakta, odnosno za Nemačku, i na međunarodnoj političkoj sceni, van sila osovine. Već sutradan po donošenju odluke bugarske vlade o pristupanju Trojnom paktu, sepcijalni izaslanik predsednika Sjedinjenih Američkih Država Ruzvelta, Donovan (Joseph William Donovan), koji je krenuo na Balkan na inicijativu Čerčila i koji se zatekao u Sofiji, posetio je nekoliko ministara bugarske vlade i tražio od njih da se angažuju na odbacivanju toga Pakta koji uvlači Bugarsku u službu koalicije fašističkih sila. Pomaganjem te koalicije koja će propasti, po rečima Donovana, i Bugarska sama na sebe navlači teške posledice pobeđenog."

Samo podsećanje na mogućnost ponavljanja istorije, posebno što se tiče Bugarske i njenih pogrešnih biranja prijatelja i saveznika, morala je delovati na Bugare, pa čak i na one koji su rukovodili sudbinom zemlje, ali oni su se u većini slučajeva i situacija, kole-

96 Ibid., nr. 659, pp. 920—921, 660, pp. 921—923.

97 Д. Сирков, о. с. р. 279.

93 И. Димитров, *Буржоазната опозиция в. — България 1939—1944,* София 1969, pp. 22—27.

99 *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1941.* vol. I, Washington 1958. p. 282; PRO FO 371/29422 R-60/6/105, izveštaj Britanskog poslanstva iz Sofije od 22. januara 1941. godine; ADAP D, 11/2, nr. 685, p. 965.

bali, kao i pretežan broj rukovodećih struktura u balkanskim zemljama. Na sumnje i kolebanja morali su takođe da utiču krupni porazi italijanskih divizija u sukobima sa slabije opremljenim Grcima i sa daleko malobrojnijim Britancima u severnoj Africi. Slične opomene bugarskoj vladi stizale su i iz Sovjetskog Saveza i drugih zemalja.[100] U Sofiji su mnogi i iz vladajućih struktura počeli sumnjati sa puno razloga da je vlada ponovo izabrala slabiju i lošiju stranu. Britanski premijer Vinston Čerčil je uputio opomenu Bugarima da ne dozvole pretvaranje svoje zemlje u nemačke baze za napad na Grčku, jer će to imati teške posledice za samu Bugarsku. Probritanske snage, koje su imale svoje predstavnike i u samim vrhovima u Sofiji, pokušavale su da ubede Britance kako Bugari moraju zbog sve većeg pritiska i opasnosti da potpuno budu pregaženi i pretvoreni u Hitlerovu bazu protiv demokratskog sveta, učiniti taj korak, koji je po njihovom tvrđenju bio nužan kompromis. Objašnjavano je da će Bugarska pred pretnjama dozvoliti samo prelazak trupa preko svoje teritorije i formalno pristupiti Trojnom paktu, ali da će i dalje stvarno ostati verna politici neutralnosti i nemešanja u sukob velikih sila.[101]

Svi ovi otpori u zemlji i van nje, iako nisu uspeli sprečiti opredeljenje Bugarske prema Trojnom paktu, usporili su proces i tempo ovoga opredeljivanja. Vojni pregovori misija dveju armija koji su počeli u Sinaji 23. januara 1941. tekli su takođe usporeno. Bugari su nastojali da se iz svih vidova nužne koordinacije izvuku gde je god moguće, i da se nagađaju samo tamo gde je njihovo prisustvo bilo neophodno. Istovremeno, u međudržavnim kontaktima, predstavnici Bugarske su pokušavali da što je moguće više odlože sam čin pristupanja Trojnom paktu i da obezbede što blaže uslove vezivanja i saradnje sa silama osovine. Ovakvom politikom bila su poremećena predviđanja davana oko 20. januara da će pohod kroz Bugarsku početi kroz dve nedelje. Propala su i nova predviđanja generala Jodla da će početi oko 20. februara.[102]

Na odlaganje datuma za početak pohoda nemačke vojske preko Bugarske, pored niza manje važnih razloga, uticala je ponajviše Hitlerova naknadna odluka da se, u cilju iznenađenja, što je više moguće skrati vreme između datuma prebacivanja nemačkih trupa preko Dunava i njihovog napada na Grčku. Pre nego što počne prebacivanje trupa preko Dunava trebalo je izvršiti temeljite pretpripreme na ćelom bugarskom području, među njima organizaciju brzog neometanog marša i transporta mnogobrojne nemačke grupacije kroz Bugarsku, obezbeđenje crnomorske obale i svih značajnih tačaka u Bugarskoj od eventualnog napada sa mora ili iz vazduha, osiguranje

[100] **ДВП СССР, IV, nr. 487, pp. 538—539, 489, p. 489 i 498, pp. 544—545.**

101 Šire o ovom: PRO FO 371/29722, R-569/36/7, FO 371/29723 R-805/96/7, 873/36/7, 987/36/7 i 1111/36/7, FO 371/29779 R-2155/113/62, FO 371/29777 R-962/ /113/67, FO 371/29724 R-1355/36/7, 1446/36/7 i 156/36/7, izveštaji iz Sofije krajem januara i početkom februara 1941.

[102] **ADAP D, 11/2, nr. 719, pp. 1007—1008. Šire o ovome: Ibid., nr. 693, pp. 974—975, 704, p. 986 i nr. 713, pp. 1000—1001.**

svih granica oko Bugarske, kao i uspostavljanje jakog osiguranja prostora Rumunije, naročito njenih granica prema SSSR.

Prema Hitlerovom naređenju, sve je ovo moralo biti završeno do 20. februara 1941. godine. U istom vremenu trebalo je završiti poslove oko pripremanja i pridobijanja vlade Kraljevine Jugoslavije za ovaj čin, i isto tako obezbediti neutralno držanje Turske u vreme nemačkog pohoda preko Bugarske i u vreme intervencije u Grčkoj.[103]

Da bi se tačno i na vreme ispunile ove namere, Vrhovna komanda Nemačke je 31. januara 1941. izdala dopunu direktive o napadu na Grčku (»Marita«), prema kojoj je početak invazije predviđan za početak aprila. Do toga vremena trebalo je završiti sve mere osiguranja i obezbeđenja u Rumuniji, zatim u Bugarskoj, i prebacivanje svih predviđenih snaga preko Bugarske i njihov borbeni raspored prema grčkoj granici. Pored ovoga, nemačka diplomatija je morala obezbediti naklonost u susednim zemljama, Jugoslaviji i Turskoj, i njihovo nesuprotstavljanje u bilo kakvom vidu nemačkom pohodu prema jugu Balkanskog poluostrva.[104]

Glavni deo pripremnih poslova trebalo je da izvrši vojska, odnosno delegacija 12. nemačke armije, koja je bila nosilac nemačkog prodora, i delegacija bugarskog Generalštaba. Sporazumom koji su potpisale ove dve delegacije 2. februara regulisana su sva pitanja vezana za odnose i koordinaciju nemačkog komando van ja na jugoistoku i Generalštaba bugarske vojske, kao i odnosa između nemačke vojske i civilnih organa prilikom prelaska nemačke vojske preko Bugarske. Do početka prebacivanja nemačke vojske preko Dunava, koji je utvrđen za 1. mart, sve zadatke u vezi sa obezbeđenjem bugarske teritorije imale su bugarske snage uz pomoć nemačkih instruktora i stručnjaka, čija je uloga bila naročito važna u službama osmatranja, izviđanja i obaveštavanja. Posle prelaska nemačkih trupa preko Dunava, bugarska armija je dobila zadatak da sa svojih šest divizija vrši osiguranje pravca prema Turskoj.[105]

Posle svih ovih priprema i dogovora na polju vojne saradnje, vlada Bugarske je zvanično 8. februara 1941. obavestila Berlin da će pristupiti Trojnom paktu i zamolila da se svečani čin potpisivanja izvrši onoga dana kada nemačke trupe budu spremne za pokret preko Dunava u Bugarsku i dalje za pohod na jug.[106]

Hitler je u prisustvu Ribentropa sa svojim vojnim saradnicima odmah razradio dinamiku poslednjih priprema i samog početka akcije. Izgradnja pontonskih mostova na Dunavu trebalo je da se iz-

[103] **ADAP D, 11/2, nr. 724, pp. 1012—1013. Sire: Ibid., nr. 714, pp. 1001–1002.**

[104] **ADAP D, 11/2, nr. 738, pp. 1028—1029.**

ms ADAP D, 14/1, nr. 17, p. 23, 39, pp. 55—58 i 41, pp. 60—61. Šire: PA Büro St. S, Bulgarien, Bd. 2, telegram AA Nemačkom poslanstvu u Sofiji nr. 30 od 2. februara 1940. i telegram Nemačkog poslanstva iz Sofije nr. 138. od 7. februara 1941; Halder, o. c. II, pp. 269—270; В. Тошкова, o. c. pp. 36—38; Н. Генчев, o. c. pp. 427—429.

106 ADAP D, 12/1, nr. 30, pp. 45—46.

vede od 21. do 24. februara, početak prebacivanja prvih ešelona nemačke vojske planiran je već za 24. februar, kada bi i bugarske trupe zauzele odbrambeni raspored prema turskoj granici. Međutim, vlada Bugarske je izrazila želju da se početak akcije odgodi za kraj februara, što će Nemci, verovatno i zbog nekih drugih razloga i posebno zbog otežanih vremenskih uslova za brzo montiranje pontonskih mostova na Dunavu, i prihvatiti. Između 21. i 27. februara ušlo je u Bugarsku u uniformama bugarskih vojnika oko 450 nemačkih specijalista za zaštitu važnijih objekata i centara od diverzija i stručnjaka za održavanje veza sa 8 velikih i 44 male radio-stanice, sa zadatkom da uspostave mreže obaveštavanja i javljanja na teritoriji cele Bugarske, i za obezbeđenje vitalnih punktova u zemlji. Definitivno je dogovoreno da se svečani čin potpisivanja pakta obavi 1. marta, a da trupe preko Dunava krenu 2. marta.[107]

Ministarstvo inostranih poslova Nemačke i vlada Bugarske dogovorili su se o pripremanju međunarodne javnosti u vezi sa potpisivanjem pakta. U duhu ovih direktiva, uporedo sa nemačkom vladom 28. februara vlada Bugarske obavestila je vlade SSSR, Jugoslavije i Turske da će 1. marta potpisati pristupanje Trojnom paktu, uz obaveštenje da to neće uticati na dotadašnje odnose zemalja potpisnica i ovih zemalja koje su smatrane kao prijateljski opredeljene prema Nemačkoj i Bugarskoj i koje je ovaj korak mogao najviše da interesuje. Potpisivanje pakta u Beču nije predstavljalo iznenađenje za ove vlade, iako je sam čin naišao na osudu u svim zemljama van fašističkog tabora. Uveče 1. marta 1941. vlade Bugarske i Nemačke obavestile su svetsku javnost o početku prelaska nemačkih trupa preko bugarske teritorije.[108]

U toku 2. marta 1941. uporedo sa prebacivanjem preko Dunava, krenula je bujica nemačke vojske preko Bugarske. Bugari, kojima je Nemačka bila obećala deo severozapadne Grčke između reka Marice i Strume, počeli su da koncentrišu svoju vojsku prema Turskoj. Prema Jugoslaviji su ojačane samo pogranične snage. Sem huke nemačkih aviona i grmljavine nemačkih tenkova i motomehanizovanih kolona, ništa drugo se nad Bugarskom i oko Bugarske nije događalo.

Sile koje su ranije pretnjama pokušale da obuzdaju nemačko prodiranje na jugoistok, skučene snagama i mogućnostima, zadržale su se samo na protestima.[109] Male susedne zemlje, iznenađene smelošću nacista a njihove vlade još više uplašene, nisu smele ni da protestuju, izuzimajući svakako radnički pokret i komuniste, koji su ostali dosledni svojoj odlučnosti da se protiv zla i sile bore silom. Vlada Sovjetskog Saveza izrazila je 3. marta 1941. svoje nezadovoljstvo potezom nemačke i bugarske vlade, koji je ona smatrala na prvom

[107] **ADAP D, 12/1, nr. 86, p. 131. Sire o ovim pitanjima: nr. 51, p. 81; PA Büro St. S, Bulgarien 1941. telegram RAM — Nemačkom poslanstvu u Sofiji nr. 104 od 26. februara 1941; Д. Сирков, p. 292.**

[108] **ADAP D, XII/1, nr. 98, pp. 148—149; В. Тошкова, o. c. pp. 41—43; Н. Генчев, o. c. pp. 430—431; И. Димитров, o. c. pp. 371—406.**

ім XXV ОНС, стен. днев. 61. засед., knj. IV, pp. 1603—1605 i 1672—1673; ADAP D, 12/1, nr. 114, p. 167.

mestu kao meru uperenu protiv Sovjetskog Saveza. Bilo je to novo produbljivanje jaza u odnosima dveju formalno prijateljskih evropskih sila koje su se grozničavoa pripremale za najoštriji ratni dvoboj do tada u istoriji, koji će uskoro početi.[110]

Britanski poslanik Rendel uručio je oštar protest svoje vlade ličnо kralju Borisu, i najavio da će zbog uključivanja Bugara u aktivnu službu Nemcima, Britanija nagovestiti rat Bugarima. Tri dana kasnije prekinuti su diplomatski odnosi Bugarske i Britanije i Rendel je napustio Sofiju. Još jedna zemlja Balkanskog poluostrva pala je nečujno pred naletom nemačkog nacizma.[111]

3. PRISTUPANJE VLADE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE TROJNOM PAKTU

U novim otežanim uslovima posle italij anskog napada na Grčku pritisci Nemačke prema Jugoslaviji radi njenog potpunog uključivanja u službu »novog poretka« bili su sve jači i direktniji. Vlada Kraljevine Jugoslavije, u strahu da ne izgubi sve, činila je ustupke,

НО **ВП СССР, IV, nr. 497, pp. 544—545; ADAP D, 12/1, nr. 153, pp. 225——227. Sire o ovom: PRO FO 371/29726 R-2626/36/7, izveštaj Britanske ambasade iz Moskve od 4. marta 1941. i R-2031/36/7, zabeleška o razgovorima sa sovjetskim ambasadorom u Britaniji u FO 5. marta 1941; PA U. St. S, Bulgarien, 1940—1941. telegram RAM nr. 154 od 7. marta 1941; H. J. Hoppe, o. c. pp. 108—118.**

[111] **Sire o ulasku nemačke vojske u Bugarsku i bugarsko-nemačkim odnosima u to vreme:** ***Великие държави и България в начале второй мировой войны,*** **u zborniku radova,** ***Вторая мировая война, материали научиой конференции посвящении 20-й годовщине победы над фашистской Германией,*** **кн. I, Москва 1966; Л. Беров,** ***Към въпроса за външнополитическата ориентация на българския фашизам 1929—1944. г.*** **u zborniku radova** ***Трудове на ВИИ „К. Маркс“*** **София nr. 1, 1954; В. Тошкова,** ***Присъединяването на България към Тристрания пакт*** **и:** ***Ист. преглед 1969.*** **pp. 56—72; V. Toškova,** ***Die deutsche Aggression auf dem Balkan und die Rolle Bulgariens (April —— Mai 1941)*** **u zborniku,** ***Etudes Historiques*** **V, Sofija 1970, pp. 538—564; D. Sirkov,** ***Consequences directes de Г adhesion de V Bulgarie au Pacte triparitite,*** **u zborniku:** ***Etudes Balkaniques,*** **nr. 4, Sofija 1975, pp. 27—37; D. Manchev,** ***La preparation diplomatique de V adhesion de la Bulgarie au Pacte Triparitite,*** **u zborniku:** ***Etudes Balkaniques,*** **nr. 6, Sofija 1967, pp. 51—71; Г. Стефанов,** ***Външната политика на България од началото на втората световна война до присъединяването към Тристрания пакт 1939—1941, Год. на СУ Юрид. фак. T-XL1X,*** **София 1958, pp. 402—462; В. Божинов,** ***Агресивная политика германского империализма и вовлачение Болгарии в вторую войну,*** **u zborniku:** ***Вторая мировая война,*** **knj. II, Москва 1966, pp. 276—283; И. Иванов,** ***Присъединяването към Тристрания пакт едно съдбоносно решение на българските монархофашистски ръководители,*** **и:** ***Военноисторически сборник,*** **nr. 6, София 1969, pp. 19—50; Г. Славчева,** ***Еволуцията на политическая кръг „Звено“ към антифашистско сътрудничество с БКП в навечерието на Втората световна война,*** **и:** ***ИИИ БКП,*** **tom 25, София 1971, pp. 75—110; Л. В. Валев,** ***Болгарский народ в борбе против фашизма (накануне и в началный период второй мировой войны)*** **Москва 1964; Същият,** ***Външната политика на България през началния период на втората световна война (1939—1941),*** **и:** ***Год. на СУ ФИФ, ист. фак. T-LXIII*** **kn. III, София 1971, pp. 301—438; F. W. Fabry,** ***Balkan Wirren 1940—1941. Diplomatische und militärische Vorbereitung des deutschen Donauübergang,*** **Darmstadt 1966.**

trudeći se da sačuva nešto od svojih pozicija i u unutrašnjoj i u spoljnoj politici, odnosno da u nekim slučajevima pokuša, na irne svoje saradnje sa Nemcima, da ojača svoje pozicije.

Glavna preokupacija spoljne politike jugoslovenske vlade u ovom vremenu bili su izbegavanje preteških obaveza koje joj je saradnja sa silama osovine nametala i nastojanja da sačuva barem nešto od starih veza i saradnje sa zapadnim zemljama. U službi ovoga zadatka bila su nastojanja da se održe dobri odnosi i sa Mađarskom, koje je preporučivao i säm Berlin, a koji su doprinosili krajnjoj sigurnosti i jedne i druge zemlje u zagrljaju sve oštrijih makaza osoovinskih sila, i eventualno dobij anje izlaska na Egejsko more, radi ostvarivanja starog sna velikosrpske buržoazije o Solunu.

Vlada Pala Telekija u Budimpešti prihvatala je politiku smirivanja i prijateljske saradnje sa Jugoslavijom, jer je i sama u tome sagledavala mogućnost popravljanja svoga sve težeg spoljnopolitičkog položaja. I pored svoga aktivnog učešća u podizanju moći antiversajskih sila, Mađari su bili sve manje zadovoljni svojim položajem u Podunavlju i svojim odnosima sa dvema osovinskim silama. Onda kada je trebalo brati prve plodove te saradnje, oni su dobili određena teritorijalna proširenja, ali su na ime toga morali činiti ogromne ustupke naročito Nemačkoj u svim oblastima odnosa, od privrednih do političkih i kulturnih. Mađarska je definitivno u novembru 1940. pristupanjem Trojnom paktu kao pridružena strana, u naturenim privrednim i drugim oblicima saradnje bila u položaju male satelitske zemlje koja mora da služi ciljevima i interesima Trećeg Rajha. Posmatrači u Budimpešti zabeležili su u ovo vreme da među Mađarima vlada veliki pesimizam u pogledu razvoja ratne situacije, da se kod njih oseća odsustvo raspoloženja za Nemačku i Italiju, i da jačaju težnje za približavanjem Jugoslaviji radi osiguranja jedine preostale veze sa spoljnim svetom izvan sila osovine.[112]

Ista ovakva raspoloženja vladala.su u to vreme i u Beogradu. Odnosi sa Rumunijom su bili pokvareni, sa Bugarskom su se kvarili, sa Grčkom se nije smelo javno sarađivati zbog Nemaca, još je jedino moguće bilo da se bez straha od prekora sa strane osovine pokušaju uspostaviti bolji odnosi sa Mađarima. Čak je i mađarska iredenta prema Jugoslaviji bila manje agresivna i težilo se, uz sitnije ispravke granica, da se nađu putevi za obostrano popravljanje položaja nacionalnih manjina.[113]

Hitlerova preporuka upućena Telekiju 20. novembra na dan svečanog pristupanja Mađarske Trojnom paktu, da se ide na približavanje sa Jugoslavijom, naišla je na odobravanje, jer je vlada Mađarske bila procenila da joj preostaje mogućnost razvijanja saradnje samo na toj strani. Još pre toga, od vremena zaoštravanja kriza na

[112] ***Aprilski rat,* nr. 303, p. 904; E. Barker, o. c. pp. 73—78.**

[113] **DASIP NAV T-120 R-1161, sn. 46869, razgovori Vajczekera sa Mađarskim poslanikom u Berlinu od 25. septembra 1940; V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941,* pp. 381—384.**

području Podunavlja, to jest od septembra 1940, i Beograd i Budimpešta pokazivali su želje za smirivanjem i poboljšavanjem međusobnih odnosa.[114]

Samo tri dana posle razgovora sa Hitlerom i njegove preporuke da se ide na jačanje prijateljstva između Mađarske i Jugoslavije, mađarski poslanik u Beogradu Bakač-Besenjej (Bakach-Besenyey György) 23. novembra 1940. predložio je jugoslovenskom ministru inostranih poslova u ime svoje vlade sklapanje pakta o prijateljstvu koji bi bio sličan Paktu o večnom prijateljstvu između Jugoslavije i Bugarske. Cincar-Marković je tekst predloženog pakta uputio knezu Pavlu, a knez je uskoro odobrio ideju za skalapanje tog pakta smatrajući da on koristi i Jugoslaviji i Mađarskoj, koje su se našle u specifičnom položaju između osovinskih sila, i da bi takav pakt doprineo očuvanju mira i saradnje kako između dve zemlje tako i šire na području ugrožene jugoistočne Evrope.[113]

Smirivanje odnosa i izgledi za sklapanje pakta o prijateljstvu između ove dve zemlje izazvalo je odmah sumnjičenje i otpore u susednoj Rumuniji, koja je inače bila u lošim odnosima sa Mađarskom ali i u nekoj vrsti tradicionalnih prijateljskih odnosa sa Jugoslavijom. Praktični koraci na približavanju Beograda i Budimpešte doveli su do zahlađivanja odnosa između Bukurešta i Beograda i do novih zaoštravanja između Budimpešte i Bukurešta.[116]

Suprotstavljanje Bukurešta bio je još jedan od razloga da Mađari požure sa približavanjem prema Beogradu, pa je ministar inostranih poslova Mađarske Caki 5. decembra obavestio Berlin da je u duhu Hitlerovih preporuka vlada Mađarske odlučila da sklopi Pakt o večnom prijateljstvu sa Jugoslavijom. Kao jedan od dobitaka i za Nemačku, Caki je tvrdio da će ovaj pakt omogućiti brže pridobijanje vlade u Beogradu za pristupanje Trojnom paktu.[117]

Nalazeći da je to jedna od najvažnijih vrednosti ovoga koraka i polazeći od potrebe da se Jugoslavija što pre pridobije za Trojni pakt, već 9. decembra stiglo je obaveštenje iz Berlina u Budimpeštu da nema primedbi na potpisivanje pakta s kojim su se već saglasili vladajući vrhovi i u Beogradu i u Budimpešti. Tri dana kasnije u Beograd je stigao ministar inostranih poslova Mađarske Caki i bez bilo kakvih problema i rezervi istoga dana je sklopljen Pakt o večnom prijateljstvu između Mađarske i Jugoslavije.[118]

[114] **A. Hillgruber, *Staatsmänner*. .., nr. 46, pp. 344—349; DASIP Amb. A, 1940, F-35, pisma MIP KJ pov. br. 24461/III od 7. septembra i str. pov. br. 2846/IH od 23. septembra 1940.**

[115] **V. Vinaver, o. c. p. 392; E. Barker, o. c. p. 78.**

[116] **PRO FO 371/24431 C-13956/10623/21, izveštaji o situaciji u Transilvaniji od 24. decembra 1940; BA NS 22/1, Bd. 1033, izveštaji o stanju u Rumuniji krajem 1940. i početkom 1941. godine; PA Büro St. S, Rumänien, Bd. 4, Verbalna nota Mađarskog poslanstva u Berlinu nr. 1022 od 23. decembra 1940.**

[117] **DASIP NAV T-120 sn. 332516-332518, telegram Nemačkog poslanstva iz Budimpešte od 5. decembra 1940.**

118 DASIP Amb. A, 1940, F-40, telegram MIP KJ str. pov. br. 3722 od 15. decembra 1940; ADAP D, 11/2, nr. 478, p. 687,

I ovaj pakt o večnom prijateljstvu između Mađarske i Jugoslavije, kao i onaj o večnom prijateljstvu između Bugarske i Jugoslavije, koje su po preporuci Berlina sklapale vladajuće strukture ovih zemalja, bio je izraziti kompromisni potez iz kojeg je svaka od strana potpisnica, kao i zemlja koja je sa strane inicirala pakt — Nemačka, gledala da izvuče trenutnu korist. Ovom kompromisnom i besadržajnom vezom Nemačka je želela da doprinese smirivanju evropskog jugoistoka i istovremeno jačanju nemačkog uticaj a na ćelom ovom području. Sadržaj pakta je bio namerno ostavljen prazan kao i u slučaju pakta između Jugoslavije i Bugarske, da se potezanjem niza problema u odnosima ovih zemalja ne onemogući njegovo potpisivanje. No i ovakav pakt, kao i onaj sa Bugarima iz 1937, značio je određeni doprinos stvaranju klime raspoloženja i saradnje između dva naroda i, što je još važnije, pružao šansu i Mađarima i Jugoslovenima da nađu neke oblike zajedničkog istupanja protiv nasrtljivosti i ekspanzije inicijatora ovoga pakta — Nemačke. Za Telekija, koji je i dalje ostao zagovornik dobrih odnosa sa svetom i van sila osovine, pakt je trebalo da posluži kao jedna mogućnost veza sa tim svetom — pre svega sa Britancima, sa kojima je Jugoslavija i pored pritiska sila osovine održavala i trudila se da održi i sačuva dobre odnose. Ova funkcija pakta o večnom prijateljstvu isticana je i prilikom uzvratne posete Budimpešti ministra Cincar-Markovića, kada se otvoreno govorilo o potrebi organizovanja dva naroda i saradnje dve vlade u cilju uspešnijeg suzbijanja pritiska i diktata iz Berlina. Pakt je doprineo ukupnom poboljšanju odnosa između dve zemlje u vreme najteže zaoštrenosti na području jugoistočne Evrope krajem 1940. i početkom 1941. i obostrano korisnim merama za poboljšanje položaja nacionalnih manjina, posebno mađarske nacionalne manjine u Vojvodini.[119]

Druga važnija preokupacija spoljnopolitičke aktivnosti vladajućih vrhova u Jugoslaviji posle početka italijansko-grčkog rata bilo je interesovanje delova jugoslovenske, odnosno srpske krupne buržoazije za ishod ovog rata i posebno za sudbinu Soluna, koji je poodavno bio u središtu interesovanja i pretenzija jednog dela srpske buržoazije.

Sam napad Italijana na Grčku je doneo izvesno olakšanje Beogradu jer je udar italijanskog ekspanzionizma bio pomeren prema jugu, i vlada Kraljevine Jugoslavije od toga događaja morala se uglavnom boriti protiv nemačkih pritisaka i pretenzija, ali je taj rat svojim ishodom mogao da donese i nove brige naročito onom delu vladaj ućih struktura u Beogradu čiji su pogledi pa i tradicionalne pretenzije bile usmerene prema jugu, u ovom slučaju prema Egejskom moru i Solunu.[120]

Zabrinutost u ovim krugovima bila je naročito velika u prvim trenucima agresije kada su italijanske trupe na nekim delovima

119 DASIP Amb. A, 1940, F-34, telegram MIP KJ str. pov. br. 3678 od 9. decembra 1940; V. Vinaver, o. c. p. 394.

120 **ibid., telegram MIP KJ str. pov. br. 3204 od 29. oktobra 1940.**

fronta imale uspeha i kada se nije znalo koliko je učešće Hitlera u planiranju i otvaranju ovog ratišta. U ovim trenucima neizvesnosti deo ovih snaga, koji je istovremeno bio probritanski opredeljen, po nekim vestima zagovarao je hitno preduzimanje puča, obaranje kneza Pavla i vlade Cvetković — Maček i uključivanje u rat na stranu Grčke dok još nije kasno za takav poduhvat.[121]

Usledilo je izvesno olakšanje u Beogradu kada se doznalo da Hitler ne samo što nije podržavao rat već da je pokušao na neki način da ga spreči.[122]

Ipak, Generalštab jugoslovenske vojske, u kojem su vodeću reč imali zagovornici velikosrpske politike, svakako uz saglasnost najodgovornijih činilaca vlade, naredio je već od početka rata određene vojne pripreme prema albanskoj i grčkoj granici. Već 28. oktobra, u trenutku početka agresije, Ministarstvo vojske Kraljevine Jugoslavije je izdalo naredbu za koncentraciju Vardarske divizije prema južnim jugoslovenskim granicama.[123] Istovremeno je počelo zasedanje Krunskog saveta u Beogradu, koje će sa malim pauzama trajati sve do 1. novembra. Svi članovi Saveta su se odmah saglasili da se Solun ni po kakvu cenu ne sme prepustiti u ruke Italijana, ali u pogledu izbora načina i sredstava sprečavanja eventualnog ulaska Italijana u Solun i Egejsku Makedoniju nije se moglo doći do jedinstvenog i čvrstog stava.[124]

Najradikalniji pojedinci u Savetu zastupali su kao najprikladniji način kojim bi se moglo onemogućiti italijansko posedovanje grada i izbeći neslaganje Berlina, napad jugoslovenske vojske i zauzimanje Soluna pre nego što tamo stignu Italijani. Knez se branio da je nečasno da on naređuje napad vojskom na zemlju svoje žene
— Grčku, ali je ipak i to smatrao manjim zlom od ulaska Italijana u grad Solun. Odlučeno je da se ispita držanje Nemaca prema Solunu i svim drugim problemima vezanim za njegovu neizvesnu sudbinu.[125]

Radi ispitivanja stavova Berlina u odnosu na sudbinu Soluna angažovane su dve misije, jednu je po zadatku ministra vojske Milana Nedića predstavljao vojni ataše Jugoslavije u Berlinu pukovnik Vladimir Vauhnik, a drugu novinar Danilo Gregorić. Nešto kasnije upućena je i jedna misija u Rim, koju je predstavljao advokat Vladislav Stakić. Vauhnik je 4. i 6. novembra 1940. posetio komandu kopnene vojske Nemačke i tamo je, po preporuci Nedića, pokušao da ukaže na značaj Soluna za Jugoslaviju i tražio mogućnosti ne-

121 ADAP D, 11/1, nr. 231, pp. 335—336.

122 DASIP Amb. A, 1940, F-34, pismo MIP KJ str. pov. br. 3374 od 3. novembra 1940.

1[23] *Aprilski rat,* nr. 287, pp. 861—862.

124 *Aprilski rat,* nr. 293, pp. 872—874. Sire o ovom pitanju: PRO FO 371/ /29785 R-145/145/67, izveštaj Britanskog poslanstva iz Beograda od 6. novembra 1940.

125 *Aprilski rat,* nr. 299, pp. 875—879, 296, pp. 883—884, 297, pp. 885—889.

make podrške da se Solun na neki način obeabedi za Jugoslaviju, a kao protivusluga Beograda usledilo bi još jače vezivanje Jugoslavije za nemački Rajh. Preterano mešanje ministra Nedića, njegovo istrčavanje pred Nemcima, zastupanje linije najpunijeg oslonca na Nemačku uz slabljenje veze sa zapadom, i njegove veze sa Ljotićevim fašističkim Zborom bili su povod da ga je knez Pavle 6. novembra 1940. smenio sa položaja i za novog ministra vojske doveo generala Petra Pešića.[126]

Dok je Vauhnikova akcija, zbog izletanja ministra vojske Nedića, bila odložena, Gregorić se po zadatku radikalnih članova Krunskog saveta sastao sa podsekretarom Vajczekerom, i sudeći prema onome što je Hitler u pogledu Soluna zastupao, prilčno uspešno obavio poverenu zadaću. Hitlerovoj gotovosti da se Solun prepusti srpskoj buržoaziji doprinelo je kasnije pismo nemačkog poslanika iz Beograda fon Herena od 14. novembra, u kojem je, pored ostalog, rečeno da su izvesni krugovi srpske buržoazije koji vode najvažniju reč u vladi, spremni da Solun brane od Italijana čak i oružjem, samo ako se u sukob ne bi umešala Nemačka. Fon Heren je tada izrazio uverenje da bi se vlada u Beogradu dezainteresovala za sudbinu Grčke, samo ako bi joj se na neki način od strane osovine obezbedio Solun.[127]

Advokat Stakić, po zadatku jedne druge struje iz redova vlade i njenih saradnika iz buržoaskih stranaka, imao je delikatan zadatak da ispita krajnje namere Musolinija u Grčkoj. Neka vrsta utehe za ove krugove bilo je obećanje Italijana da oni pretenduju samo na južne delove Grčke i da nemaju namera da posedaju severnu Grčku i Egejsku Makedoniju.[128] Saznanje u Rimu da je vlada iz Beograda preduzela korake i u drugom pravcu i da sondira teren za dobijanje Soluna i mimo volje Italije, najverovatnije da je doprinelo Musolinijevoj odluci da bombarduje Bitolj i da na taj način skrene pažnju Beogradu da se ne igra sa Italijom. Opravdane su pretpostavke da je odmazda nad Bitoljem imala takođe za cilj da zastraši antiitalijanski ustalasani narod naročito u Dalmaciji i drugim krajevima Jugoslavije bliže Italiji. Putujući u ovo vreme kroz Jugoslaviju, bivši nemački ambasador u Rimu fon Hasel je izveštavao da je napad Italijana na Grčku doveo do izvesnog unutrašnjeg sređivanja Kraljevine i do jačanja spremnosti naroda da se brani od eventualnog napada Italijana.[129]

126 Ibid., nr. 304, p. 905, 301, pp. 896—897, nap. 3; ADAP D, 11/1, nr. 320, pp. 441—442; J. B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934—1941,* pp. 260—261.

127 *Aprilski rat,* nr. 305, pp. 906—907; ADAP D, 11/1, nr. 324, pp. 447—448. više o ovome: D. Gregorić, *So endete Jugoslawien,* Leipzig 1943, pp. 95—112.

128 V. D. Stakić, *Moji razgovori sa Musolinijem, Osovinske sile i Jugoslavija,* Minhen 1967, p. 86. Šire: B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* pp. 340—341; *Aprilski rat,* nr. 307, pp. 911—912; ADAP D, 11/2, nr. 334, pp. 481—482.

129 2. Avramovski, *Izveštaj Urlicha von Hassella o putu u Beograd i Zagreb u početku novembra 1940, Historijski pregled,* Zagreb 1963, nr. 2, pp. 138—141; PA Büro St. S, Jugoslawien, Bd. 1, izveštaj od 16. i 20. novembra 1940.

Polovinom novembra, kad je već bilo jasno da Italijani nisu kadri ništa postići sami na bojnom polju protiv Grka, Hitler se još više angažovao da posredstvom Jugoslavije, odnosno ustupanja njoj Soluna, izvede smirivanje stanja na Balkanu i likvidaciju neželjenog italijansko-grčkog sukoba. Hitler je na sastanku sa Canom u Salcburgu 18. novembra istupao sa jasno formulisanom koncepcijom da se Jugoslavija dobija ustupanjem Soluna i da se uz njenu podršku može da likvidira grčki otpor i uspostavi mir na jugoistoku Evrope.[130] Hitler je tom prilikom nudio, svakako na temelju razgovora i datih obećanja od strane jugoslovenske vlade, demilitarizaciju jadranske obale na ime italijanskog jemstva jugoslovenskih granica i prepuštanja Soluna Jugoslaviji. Kada je Cano na sledećem sastanku u Beču saopštio da je Musolini prihvatio Hitlerove predloge u celini, Hitler je to dočekao sa velikim zadovoljstvom i nadama, objašnjavajući da je onda glavni posao već gotovo završen, da je Jugoslavija pridobijena za osovinu i da je problem italijansko-grčkog rata rešen na najbolji način.[131]

I Hitlerovo pismo koje je on toga dana uputio posredstvom Ćana Musolini ju bilo je puno optimističkih nada vezanih upravo za sporazum sa Jugoslavijom. On je zahvaljujući ovom sporazumu ukazao Musoliniju na velike mogućnosti i perspektive borbe u Africi posle likvidacije grčkog pitanja. Bez sporazuma sa Jugoslavijom, smatrao je da bi rešenje bilo teško izvodljivo. »Bez garancije s jugoslovenske strane uzaludno je pokušati operacije na Balkanu. One bi bile osuđene na neuspeh« — stajalo je u pismu.[132]

Međutim, ovaj sporazum i Hitlerova očekivanja u vezi sa Jugoslavijom propašće zbog toga što se jugoslovenska vlada nije smela upustiti u takav jedan korak koji bi izazvao neraspoloženje i u samoj zemlji i u ćelom demokratskom svetu. Pokretanje vojske protiv jedne tradicionalno prijateljske zemlje dovelo bi do zbijan ja redova prozapadno opredeljenih snaga njihovog povezivanja na izvestan način sa demokratskim pokretom, i sigurno do otpora vojske i naroda. Porazi italijanske vojske pomoći će predstavnicima velikosrpske buržoazije u vladajućim vrhovima u Beogradu da se izvuku iz ovog nemilog i opasnog posla. Nemački poslanik u Beogradu fon Heren u svome izveštaju od 25. novembra 1940, obrađujući i ovo pitanje, kaže da je neuspeh Italijana pojačao samopouzdanje u Jugoslaviji, što je uticalo čak na slabljenje prijateljskog raspoloženja prema Nemačkoj koje se izražava u defanzivnom obliku, suprotno ofanzivnom raspoloženju prema Italiji i Bugarskoj. Smatra da je ovaj neuspeh doveo do sumnji u pobedu osovine, pa i Nemačke. Fon Heren zaključuje da će knez posle ovoga ponovo pokušati da održi zemlju na liniji neutralnosti.[133]

[130] ***Tajni arhivi grofa Ciana,*** **pp. 432—433; Lj. Boban,** ***Maček i politika*** **HSS 2, pp. 368—369.**

[131] **ADAP D, 11/2, nr. 353, pp. 509—512, 366, pp. 533—534.**

[132] ***Aprilski rat,*** **nr. 315, p. 937.**

[133] **Ibid., nr. 320, pp. 943—944; ADAP D, 11/2, nr. 397, pp. 588—589.**

Herenovè procene situacije bile su tačke, u Beogradu je slabila zainteresovanost da se pomoću Berlina dođe do Soluna. Čak se posle susreta Gregorića i Ribentropa od 24. novembra negiralo da je Gregoriću bio u ime vlade poveren neki zadatak u tom smislu. Ovakvo držanje vlade u Beogradu moralo je izazvati nezadovoljstvo i izvesne korake Berlina. Uskoro je zatraženo da jugoslovenska delegacija dođe u Berlin u vezi razgovora o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu.[134]

S obzirom na pritiske i sa druge strane i nastojanja Britanaca da nađu neke mogućnosti saradnje između Jugoslavije i Grčke, odnosno Jugoslavije i Turske, vlada u Beogradu je odugovlačila sa slanjem svoje delegacije u Berlin. Ali su mogućnosti odupiranja Nemcima u osloncu na te zemlje pa i Britaniju bili dosta nesigurni. Svako direktno opredeljivanje protiv Berlina pretilo je vojnom intervencijom, prema kojoj se nije mogla formirati sigurna i uspešna odbrana. Plašeći se totalnog poraza i gubitka svih pozicija, vlada u Beogradu je odlučila da uputi svoju delegaciju sa ministrom inostranih poslova Aleksandrom Cincar-Markovićem u Berlinu.[135]

Na sastanku sa Cincar-Markovićem 28. novembra 1940. u Berlinu Hitler je prvi put, koristeći svoje već oprobane metode zastrašivanja silom a i davanja raznih obećanja, postavio jugoslovenskoj vladi zahtev da se priključi Trojnom paktu. Tvrdeći da između dve zemlje nema nikakvih spornih i nerešenih problema, on je pozvao Jugoslovene da svojim pristupanjem Trojnom paktu iskoriste šansu koja im se sada pruža i neće više nikad pružiti, da se na vreme uključe u »novi poredak«. Ovu »retku« šansu Hitler je sagledavao u mogućnosti da se uz prisustvo Nemaca, jednom zauvek, nađu mogućnosti nagodbe sa Italijom, koju ona više neće moći da menja i izigrava jer će tobož Nemačka biti garant utvrđenih odnosa i sporazuma između Jugoslavije i Italije. Italija se više neće usuditi da remeti odnose na Balkanu kada jednom nemačka oružana sila izbaci Britance sa ovoga područja.

Hitler je i ovde isticao kako Nemačka nema nikakvih interesa na Balkanu, sem jedino privrednih i trgovinskih veza koje se razvijaju na temeljima »ravnopravnih« odnosa, i da od Jugoslavije ne traži baš ništa, čak ni pravo prolaska trupa preko jugoslovenske teritorije. Sve što nastoji da uradi, čini da konsoliduje stanje na Balkanu kako bi se onemogućila infiltracija Britanaca i Sovjeta na ovo područje. Ističući svoje ubeđenje da je jaka i solidna Jugoslavija važan činilac reda na jugoistoku, izrazio je spremnost da prepusti u njene ruke Solun i da posreduje u Rimu da se sklopi čak i pakt o nenapadanju između Italije, jedne od sila osovine, i Jugoslavije. Prvi korak na putu ostvarivanja ovih veza između Jugoslavije i

[134] ***Aprilski rat,*** **nr. 318, p. 941. Uporedi: ADAP D, 11/2, nr. 392, p. 579; PA Büro St. S, Jugoslawien, Bd. 1, zabeleška o razgovorima u AA nr. 1381 od 23. novembra 1940.**

iss Više o ovom: PRO FO 371/2491 R-8535/764/19, izveštaj Britanskog poslanstva iz Atine od 21. novembra 1940. Cab. 65/16, zapisnik sednice od 25. novembra 1940, pp. 35—36.

sila osovine trebalo je da bude njeno napuštanje politike neutralnosti, javno opredeljivanje za sile osovine i odbijanje svih oblika saradnje sa Britanijom. Poštujući mišljenja i predloge koje je izneo Hitler, Cincar-Marković se zahvalio i zamolio da mu se omogući da sve ovo prenese knezu Pavlu i vladi u Beogradu, i da se posle toga
0 svemu obavesti Berlin.[136]

Knez Pavle, u čijim je rukama trebalo da bude definitivna odluka, nije imao razloga da se obraduje na prvi pogled prijateljskim
1 nenametljivim Hitlerovim predlozima i mišljenjima. Suština svih tih Hitlerovih poteza je bila istiskivanje Britanaca sa tla Jugoslavije i njeno potčinjavanje politici Rajha. Na to su podsećali i prijatelji iz Londona, koji su još uvek vero vali da će njegovo unutarnje i skriveno prijateljsko raspoloženje prema zapadu nadvladati pritiske iz Berlina.[137]

Neuspesi Italijana na svim frontovima vraćali su veru u mogućnost zaustavljanja osovinskih armija, i u vladajućim krugovima u Beogradu utvrđivalo se ubeđivanje da će se ipak nekako moći da prođe kroz sve ,te pritiske i nezgode taktikom laviranja između zaraćenih sila. Svoju veru u politiku neulaženja ai obračune velikih ponovoio je knez Pavle u svom svečanom govoru povodom godišnjice ujedinjenja 1. decembra 1940. godine.[138]

Nacistima se ovakva politika Jugoslavije nije mogla dopasti, jer je bila u koliziji sa zamišljenim programom rada i razvoja odnosa na ovom području u kontekstu priprema za operaciju »Malta«, koja je uveliko tekla kao nužna epizoda u pozadini pohoda na istok. Berlin je u ovo vreme povukao jedan potez koji je imao za zadatak da ispita postojanost stava vlade i kneza Pavla i njihovu spremnost da se suprotstave jačim i direktnijim pritiscima i zahtevima sila osovine. Od vlade u Beogradu zatraženo je da dozvoli prolazak kroz zemlju prema italijanskim trupama u Albaniji oko
1.000 nemačkih kamiona za potrebe transporta italijanskih trup? prema grčkom frontu. Vlada u Beogradu je odbila ovaj zahtev 6. decembra pravdajući se da bi to bilo dikretno uplitanje Jugoslavije u spor dveju sila i da bi bilo u suprotnosti sa politikom neutralnosti koju ona sprovodi striktno i u odnosu na drugu stranu, kojoj je slične usluge već ranije uskratila.[139]

Ovaj korak je doveo do nezadovoljstva u Berlinu što se manifestovaio u usporavanju isporuka avio-materijala i što je potvrđeno i učestalim diplomatskim kontaktima već narednog dana i kritikama na račun Jugoslavije. Vlada Jugoslavije pokazivala je u ono vreme znatnu hrabrost, pa je već 7. decembra uputila opširnu pis-

[136] ***Aprilski rat,*** **nr. 323, pp. 954—960; ADAP D, 11/2, nr. 417, pp. 609—614; Uporedi: A. Hillgruber, *Staatsmänner...,* nr. 52, pp. 374—381.**

[137] **PRO FO 371 R-8933/64/19, pismo britanskog kralja Đorđa grčkom kralju Đorđu od 2. decembra 1940.**

[138] **Objavljeno u *Politici* od 2. decembra 1940.**

[139] **ADAP D, 11/2, nr. 465, p. 678. Uporedi: *Aprilski rat,* nr. 327, p. 969; J. B. Hoptner, o. c. pp. 268—269.**

menu izjavu nemačkom Ministarstvu inostranih poslova u kojoj se dokazuje da ona nije krivac za sporo izgrađivanje poverenja i dobrosusednih odnosa između Nemačke i Jugoslavije. Naveden je čitav niz praktičnih primera u prošlosti kojima je vlada u Beogradu želela da doprinese izgradnji dobrih odnosa sa Berlinom, pored ostalih i Pakt o večnom prijateljstvu sa Bugarskom, sporazum sa Italijom, približavanje Mađarskoj i drugo, što je sve više vodilo zahlađivanju odnosa sa tradicionalnim saveznicima na zapadu odnosno jačanju veza i saradnje sa Nemačkom i njenim prijateljima. Posebno ukazujući na kontinuirani tok saradnje, koji je bio u stalnom usponu, Jugoslavije sa Rajhom, što nije karakteristično za odnose Nemačke sa bilo kojom drugom evropskom zemljom, vlada u Beogradu je isticala i očekivala i poseban tretman u spolj nopolitičkim potezima Berlina prema jugoistoku Evrope. Vlada u Beogradu je tražila i konkretno da mesto zahteva da Jugoslavija priđe Trojnom paktu dobije prednost pakt o nenapadanju između nje i sila osovine. Dat je predlog da se taj pakt zasnuje na sličnim osnovama kao i italijansko-jugoslovenski sporazum od 25. marta 1937. godine.[140]

Dobar znak da je jugoslovenska vlada u Beogradu, svojom izjavom i svojim neokolišnim traženjem prava i naknada za sve ono što je već bila učinila za Hitlera i Nemačku, iskočila bar za privremeno iz uobičajenih okvira poniznosti i strahopoštovanja malih zemalja prema Berlinu, potvrdilo je dvodnevno ćutanje Berlina. Bilo je očigledno da je Hitler uvređen i ljut, jer on nije naučio na pogodbu i davanje nekom prava, već na diktat i poslušnost svih sa kojima je hteo da opšti. Tek 21. decembra 1940. stigao je iz Berlina negativan odgovor na jugoslovensku izjavu i predloge iznete u njoj. Hitler je odgovorio da predloženi pakt o nenapadanju ne bi bio dovoljan za razvoj odnosa između Jugoslavije i sila osovine, već da to može obezbediti jedino uključivanje Jugoslavije u Trojni pakt.[141] Bio je to sistem odnosa koji je Hitler zamislio i putem kojeg je nameravao da stvori najpovoljnije uslove za potčinjavanje malih zemalja i njihovo pretvaranje u poslušne satelite, formalno triju sila nosilaca »novog poretka« a stvarno satelite nemačkog Rajha.

Jugoslovenska vlada, pod uticajem snažnog dejstva Britanaca i prozapadno opredeljenih snaga u zemlji u uslovima kada su sile osovine više gubile nego dobij ale na bojištima (Albanija i severna Afrika), nije još osećala potrebu da do kraja popušta. U odgovoru koji je 23. decembra 1940. uputilo Hitleru Ministarstvo inostranih poslova iz Beograda, otvoreno je izneseno iznenađenje da se odbija pakt o nenapadanju između sila osovine i Jugoslavije, za koji je ideju dao lično Hitler prilikom prethodnih razgovora na najvišem nivou između dve zemlje.[142]

Ponovo je usledio pad u diplomatskim vezama između dve zemlje. Bilo je to u vreme kada je Hitler krajem decembra i tokom ja-

140 ADAP D, 11/2, nr. 467, p. 672, 469, pp. 674—675. Sire: nr. 471, p. 676; *Aprilski rat,* nr. 328, pp. 970—972, 329, pp. 972—973; J. B. Hoptner, o. c. p. 269.

141 ADAP D, 11/2, nr. 549, pp. 773—774; J. B. Hoptner, o. c. pp. 271—275.

142 *Aprilski rat,* nr. 333, p. 980. Uporedi: ADAP D, 11/2, nr. §51, p. 776.

nuara bio usredsredio oštricu svoje ekspanzije u pravcu Bugarske i nastojanja da se konačno slomi ju otpori u Sofiji i da se Bugarska uključi u sistem »novog poretka«. On je u svom pismu Musoliniju 31. decembra 1940. predložio da se prema vladi u Beogradu neko vreme ne ponavljaju pritisci i zahtevi za priključenje Jugoslavije Trojnom paktu dok se ne poprave prilike u korist sila osovine na ovom ćelom području, misleći tu svakako na bugarski faktor.[143]

Ovo prenošenje težišta nemačke diplomatske i političke aktivnosti prema Bugarskoj iskoristili su Britanci i pojačali svoju delatnost u Beogradu radi jačanja antiosovinskih snaga i pridobijanja vladajućih vrhova u Jugoslaviji za aktivno konfrontiranje Berlinu. Trenutno optimističko raspoloženje u redovima građanskih partija i izražavanje spremnosti da idu beskompromisno uz Britance budili su nade kod britanskih predstavnika u Beogradu da se može zaustaviti srljanje jugoslovenskog režima u zagrljaj silama fašizma.[144]

Hitlerova taktika slabljenja otpora na tlu Jugoslavije indirektnim putem, jačanjem prisustva nemačkog nacizma u Bugarskoj, pokazala se veoma uspešna. Popuštanje vlade Bugarske, njena obećanja da će ući u Trojni pakt i vojna saradnja nemačke i bugarske vojske, doveli su do naglog padanja raspoloženja i spremnosti za odupiranje Nemcima i u Beogradu. Lični izaslanik predsednika SAD Ruzvelta, Donavan, posle susreta sa knezom Pavlom 25. januara 1941, mogao je da izvesti svoje pretpostavljene da je opsesija straha počela da osvaja i vladajuće vrhove u Beogradu, da je knez Pavle suviše pogođen i obeskuražen zaokruživanjem Jugoslavije sa pravca Bugarske. Sve što je mogao da dobije od kneza Pavla bilo je obećanje da će se Jugoslavija braniti pa ma ko se našao u ulozi agresora, ali je uz to ostala opasnost još jačeg kolebanja i popuštanja Nemcima i kneza Pavla i njegovih saradnika u Beogradu.[145]

Ova predviđanja emisara Donovana brzo su se obistinila. Knez Pavle i njegovi saradnici sve su više izbegavali kontakte i saradnju sa zapadnim silama i istovremno su se sa sve više popustljivosti i pažnje odnosili prema Nemcima. Odbijena je u januaru 1941. ponuda posete britanskog ministra inostranih poslova Idna Beogradu samo da se ne bi izazivali još jači nasrtaji iz Berlina.[146]

U Londonu su i ovakve korake Pavla i vlade u Beogradu pokušavali da shvate kao rezultate grube stvarnosti i potrebe izbegavanja još većeg zla. Premijer Čerčil je Pavlovu politiku neutralnosti

[143] B. Krizman, *Tajna pisma Hitler — Musolini,* Zagreb 1953, p. 41. Uporedi: Lj. Boban, o. c. p. 370.

[144] Siri podaci o ovome: PRO FO 371/29775 R-217/113/67 i R-226/113/67, FO 371/29934 R-358/129/22, FO 371/30089 R-278/236/44, R-336/44/23, izveštaji Britanskog poslanstva iz Beograda u januaru 1941, FO 371/29775 R-434/113/67, zabeleške iz razgovora u FO sa Jugoslovenskim poslanikom u Londonu od 14. januara 1941.

145 PRO FO 371/29787 R-3340/113/67, izveštaj Donovana od 4. februara 1940; J. B. Hoptner, o. c. pp. 286—287.

[146] В. Черчил, o.e. III, p. 145; F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata,* II, Zagreb 1961, p. 183.

upoređivao sa držanjem nesrećnika koji se odnekud našao sa tigrom u kavezu i uporno se trudi da ga ne izazove, ali se sa približavanjem vremena ručka ogladnelog tigra neminovno približava i neravnopravni kraj ove tragične igre.[147]

Ovo kolebanje i kneza Pavla i njegovih saradnika biće još veće posle njegove tajne posete Londonu početkom februara 1941. i njegovog najpotpunijeg sagledavanja činjenice da Britanci nemaju snaga, i pored svih žarkih želja, da stvarno pomognu Jugoslaviji da se ona spase od sila osovine.[148]

Na drugoj strani Hitler je dobro znao da narod u Jugoslaviji ne voli ni njega ni Musolinija, ali je bio ubeđen da će i tu odlučivati volja onih na kormilu države, gde ga takođe mnogi nisu voleli ali su ga se plašili i u prihvatanju njegovog patronata sagledavali jedini put održavanja i očuvanja njihovih sopstvenih pozicija u jugoslovenskom društvu. On je prilikom razgovora sa Musolinijem priznao svome savezniku da unutar Jugoslavije postoje jaki otpori njenog vezivanja za sile osovine, ali da on zbog toga nije ni najmanje zabrinut, verujući da će te otpore neutralisati sami Jugosloveni koji su na vlasti.[149]

Pokolebani vladajući vrhovi u Beogradu, u vreme plime sve jačih komplikacija na balkanskom poluostrvu, i posebno njihovi najekstremniji izdanci ponovo su se vratili ideji da u tajnim pregovorima sa Berlinom i Rimom, pa i u traženju izlaza u prikrivenim protivrečnostima između samih sila osovine, nađu najbezbolnije puteve za očuvanje stečenih pozicija u služenju jednoj ili drugoj sili osovine. Jedan od inicijatora oživljavanja ove igre sa Gregorićem i Stakićem bio je član Krunskog saveta, ministar dvora Milan Antić.

Posebne nade su polagane u misiju Stakića u Rimu. Glavni cilj ovog poduhvata bio je da se vezivanjem za slabijeg člana osovine ostavi manji prostor za delovanje moćnog člana — nemačkog Rajha. Fašistička Italija, trpeći neuspehe na svim frontovima i pravcima, rado je prihvatila ovu tajnu inicijativu jugoslovenskog dvora, što potvrđuju i prijem Stakića kod Musolinija i Čana i pažljivi razgovori o saradnji dve zemlje. Stakić je preneo poruku iz Beograda da vlada Jugoslavije želi sporazum o prijateljstvu i naj svestrani joj saradnji sa Italijom u duhu ranijih Musolinijevih preporuka. Ukazano je i na eventualnu glavnu smetnju — držanje Nemačke, pa je preporučeno da pridobijanje Berlina za ovu ideju preuzme Italija, i da isposluje da pakt o prijateljstvu i saradnji zameni nemački zahtev za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. Počašćen inicijativom i

[147] **В. Черчил, o. c. III, p. 145.**

[148] **J. Marjanović, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca,* knj. I, 1980, p. 36.**

[149] **A. Hillgruber, *Staatsmänner...*, nr. 60, p. 441. Uporedi: *Tajni arhivi grofa Ciana,* p. 439; ADAP D, 11/2, nr. 672, pp. 938—943.**

pažnjom Beograda u trenucima kad su ga na svim drugim stranama pratile nedaće, Musolini je oberučke prihvatio ovu ideju i široko-grudo ponudio velikosrpskoj buržoaziji Solun, predložio da Italija i Jugoslavija idu čak na sklapanje saveza koji bi se zasnivao na Beo-gradskim sporazumima iz 1937, i na kraju izneo svoje mišljenje da uz slične aranžmane sa Nemačkom neće biti neophodno pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. Optimistički izveštaj Stakića iz Rima nije nimalo obradovao kneza Pavla, jer je predlog saveza između Jugoslavije i Italije mogao biti uperen samo protiv Grčke i Brita-nije, što je on upravo i ovom akcijom pokušavao da izbegne. Idejom pakta o nenapadanju između Italije i Jugoslavije a zatim i Nemačke i Jugoslavije on je nameravao da izbegne i priključene Trojnom paktu i konfrontiranje sa Britancima i Grcima.[150]

Svakako da su Nemci, koristeći se svojom dobro organizova-nom špijunskom mrežom, od početka bili upoznati sa ovom inicija-tivom dvora u Beogradu i da su znali čitav njen ishod i pre zvanič-nog obaveštenja iz Rima, ali je nisu ometali jer im je ona dopu-njavala sliku raspoloženja u vladajućim vrhovima u Beogradu i omogućila da još uspešnije naturaju svoju liniju rešavanja sada sve akutnijeg pitanja jugoslovenskog opredeljivanja. Istovremeno je prihvaćena slična igra koju je ponovo poveo u Berlinu Gregorić.[151]

U Berlinu su dobro znali da je ova nova plima tajnih emisara u Rimu i Berlinu, takođe podstaknuta sve većim gubljenjem nada da se može nešto postići osloncem na Britance, koji su stvarno bili nemoćni u pogledu pružanja direktne materijalne i vojne pomoći Jugoslovenima. Ništa veće šanse nisu pružale izvesne nade na osla-njanje na balkanske zemlje, posebno na Tursku, koja je još ostala izvan ekspanzionističkih pritisaka sila osovine.

Početkom februara, u vreme kada je pred nasrtajima iz Ber-lina dozrevala potpuna kapitulacija bugarske vlade, vršena su son-diranja u Ankari sa ciljem da se udruže snage dveju zemalja. Ali atmosfera kolebanja i nesigurnosti i u jednoj i u drugoj vladi ome-tala je ostvarivanje bilo kakvog oblika stvarne i plodonosne sarad-nje. Svaka od strana želela je da dobije pre obećanja i obaveze dru-ge strane nego što se sama usuđivala da se izjasni protiv sila osovine, što joj je kasnije moglo doći kao negativan poen u pregovorima i odnosima sa tim silama. Ni jedna od vlada, pa ni Turska, koja je imala nešto slobodnije polje opredeljavanja a privredno i politički se orijentisala prema Britaniji, nije se usuđivala da se izjasni za aktivno suprotstavljanje nemačkoj ekspanziji preko Bugarske. Uza-lud su Britanci pokušavali i u Beogradu i u Ankari da povrate sa-mouverenje kod kolebljivih vladajućih slojeva da prihvate saradnju

150 **V. Stakić, o.e. pp. 88—105. Šire: B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* pp. 344——345; Lj. Boban, o. c. II, p. 374; J. B. Hoptner, o. c. pp. 290—291.**

151 ADAP D, 11/2, nr. 708, pp. 991—993, 730, pp. 1019.

sa Grcima i da prisutpe formiranju efikasnog Balkanskog fronta radi pokušaja sprečavanja agresije osovinskih sila preko ovoga područja.[152]

Na drugoj strani misija Gregorića u Berlinu nije nailazila na teškoće, tim više što konkretno od Nemaca nije ništa traženo već obrnuto, nuđeni su novi susreti na najvišem nivou i obećavana veća popustljivost nego što je to bilo prilikom prvog susreta Hitlera i ministra Cincar-Markovića u novembru 1940. godine. Istovremeno su fon Herenovi izveštaji iz Beograda donosili vesti da je vlada Cvetković — Maček ovoga puta spremnija za prihvatanje zahteva koje su joj postavljale sile osovine.[153]

U međuvremenu Hitler je već imao u rukama detaljne izveštaje iz Rima o tajnim razgovorima Stakića i italijanskih državnika o njihovom toku i dilemama. Musolini je u izveštaju od 5. februara 1941. čak pokušao da prikaže Hitleru prednosti od predloženih aranžmana između Jugoslavije i Italije, što u isto vreme nije značilo da to ide u istom obimu u korist i Nemačke.[154]

Razumljivo je da Hitler nije hteo prihvatiti ovakve aranžmane koji su mu umanjivali šanse na području Jugoslavije, koja je de facto već bila u sferi nemačkog uticaja. Svoje potpuno neslaganje sa namerama i beogradskog dvora i svoga prijatelja Musolinija on je jasno izrazio upućivanjem poziva vladi u Beogradu 6. februara 1941. da njena delegacija dođe u Berghof na razgovore o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom Paktu, a da nigde nisu pomenute ni Italija ni njena uloga ili prisustvo njenog predstavnika na očekivanom sastanku.[155]

U vreme priprema za put jugoslovenske delegacije u Berghof koje će trajati punih sedam dana, Berlin nije mirovao već je i dalje vršio pritiske da vodeće ličnosti u Beogradu radi ometanja i suzbijanja delovanja probritanskih elemenata u zemlji. Pored ostalog, traženo je da se sa važnih položaja smene pojedine ličnosti koje su bile nesigurne za Nemce i da se na njihovo mesto dovedu prijatelji Nemačke.[156]

Pregovori najviših delegacija Nemačke i Jugoslavije u Berghofu 14. februara, koje su predvodili Hitler i predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije Cveatković, još uvek nisu ličili na igru opasne mačke i bespomoćnih miševa. Razlog za ovakvo držanje jugoslovenske delegacije, posebno kada se uzme držanje delegacija drugih južno-

[152] Opširnije o ovome: DASIP Amb. A, 1941, F-39, izveštaji Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 101 i 102 od2. februara 1941; PRO FO 371/29777 R-962/113/67, FO 371/29723 R-996/36/7 i FO 371/29798 R-4000/1383/67, izveštaji o stanju na Balkanu, nemačkim namerama i poseti Idna Turskoj i Grčkoj u prvoj polovini februara 1941. godine.

153 ADAP D, 12/1, nr. 10, pp. 12—14; DASIP NAV T-120 R- 306, nr. 232152, telegram Nemačkog poslanstva iz Beograda od 8. februara 1941.

154 ADAP D, 12/1, nr. 15, pp. 20—21.

[155] Ibid., nr. 20, pp. 29—30. Šire: nr. 17, pp. 22—26 i 45, p. 64.

156 A VIII Fond »Bon« 2/82 i 92, izveštaji Nemačkog poslanstva iz Beograda od 10. i 12. februara 1941.

evrpskih zemalja koje su išle na raport Hitleru, treba tražiti u respektu Hitlera prema narodima u Jugoslaviji koji su pokazivali ispremnost da se suprotstave i takvoj sili kakva je bila Hitlerova Nemačka. Zakuvavanje sa takvom zemljom u trenucima kad je sve bilo podređeno politici raščišćavanja i smirivanja u zaleđu skorog pohoda na istok, nije se isplaćivalo Hitleru i on je neutralizaciju tih otpora hteo da ostvari upravo preko postojećeg režima u Jugoslaviji, odnosno njegovim pridobijanjem da služi interesima Rajha. Razlog odvažnosti jugoslovenske vlade treba tražiti i u činjenici da zemlja još nije bila opkoljena i da se još i Bugarska delimično opirala pritiscima Berlina.

Posle Hitlerovih i Ribentropovih uobičajenih priča o uspesima i moći Nemačke i »novog poretka«, i jugoslovenski delegati su izlagali svoje predloge i planove ne vodeći mnogo računa da te priče ne interesuju Hitlera. Jugosloveni su pokušali da nature svoj plan pacifikacije jugoistočne Evrope u okviru kojeg bi se oslobodili obaveze ulaska u Trojni pakt i isto tako uplitanja u rat velikih sila. Glavni doprinos smirivanju trebalo je da potekne od bloka triju zemalja — Jugoslavije, Bugarske i Turske, koje bi nastojale da se diplomatskim putem isposluje britansko povlačenje sa Balkana. Onda bi usledilo smirivanje italijansko-grčkog sukoba na temelju kompromisne nagodbe i sporazuma, pri čemu bi Grčka morala nešto da žrtvuje. Ovaj plan je bio u direktnoj rpotivrečnosti i koliziji sa strategijskim planom Nemačke o posedanju celog evropskog jugoistoka, i o njemu Hitler nije hteo ni da razmišlja, prepuštajući Jugoslovenima da o toj ideji raspravljaju sa Musolinijem.

Hitler je takođe nastavio da izlaže svoj plan ne obraćajući pažnju na to koliko on oduševljava prisutne, plan koji je na prvo mesto isticao pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, što je u stvarnom procesu značilo potčinjavanje Jugoslavije politici, interesima i ciljevima Nemačke. Ponovo je govorio da je to velika šansa za Jugoslaviju da zauzme odgovarajuće mesto u Evropi koju gradi Nemačka, i da tako doprinese ostvarivanju svojih želja i aspiracija posle konačne pobede. Držanje jugoslovenske delegacije ga je navelo da ih podseti da su ostale zemlje u jugoistočnoj Evropi pristajale na potpisivanje Trojnog pakta bez postavljanja bilo kakvih uslova. Podvukao je da se Jugoslovenima nudi pristupanje paktu uz izuzetne ustupke; od Jugoslovena se ne traži nikakva vojna saradnja, ne traži se ni prolaz trupa preko jugoslovenske teritorije, dok sile osovine nude Jugoslaviji garancije granica i njenog teritorijalnog integriteta.

Cvetković i Cincar-Marković nisu pokazivali znake da su zadovoljni ovim nemačkim ponudama. Pošto nisu imali ovlašćenje da donesu definitivnu odluku, obećali su da će o nemačkim predlozima razgovarati sa knezom Pavlom i drugim faktorima vlade u Beogradu, i da će o ishodu tih razgovora obavestiti Berlin.[157]

[157] **A. Hillgruber,** *Staatsmänner...,* **nr. 63, pp. 456^—464 i 63b, pp. 464—470; Sire o ovom: DASIP Amb. A, 1941. F-37, izveštaj MIP KJ str. pov. br. 405 od 18. februara 1941; ADAP D, 12/1, nr. 47, pp. 67—72 i 48, pp. 72—78; B. Krizman,** *Pavelić i ustaše,* **pp. 346—347; Lj. Boban, o. c. p. 372.**

Povratak delegacije iz Berghofa i ponovljeni zahtevi za opredeIjivanjem stavili su kneza Pavla i vladu, koji su se još nalazili na talasima kolebanja i u nastojanjima da se nekako izvuku, na još veće brige. Knez Pavle se i poslednji put okrenuo prema Britancima. Pozvao je poslanika Kembela na važne razgovore. Na kneževo pitanje, kakve su stvarne mogućnosti Britanije da pomogne udruženi front Jugoslavije, Grčke i Turske poslanik Kembel nije mogao dati određeni odgovor. Mesto odgovora Kembel mu je počeo da iznosi svoje ubeđenje da bi ove tri zemlje, udružene, i sopstvenim snagama mogle zaustaviti prodor Nemaca. Kembel je svoje zaključke iznosio na osnovu procena Londona i sopstvenih uopštenih zaključivanja. Knez koji ga je slušao imao je prilike da lično vidi u Berlinu snagu nacističke soldatske i da je uporedi sa stanjem u svojoj vojsci, koje je on nabolje poznavao. Posle ovoga razgovora sa Kembelom on je ipak odlučio da kapitulira, pravdajući se da to čini da se ne bi uzalud prolila krv njegovog naroda.[158]

U Berlinu su, zahvaljujući široko organizovanoj petoj koloni, znali za ove poslednje kneževe muke pred konačnu odluku i uskoro je stigao poziv od Hitlera da ga knez lično poseti. Ribentrop je 16. februara predložio da to bude u Berghofu i što pre,[159] jer su se očigledno plašili da opet Britanci ne pokušaju i ponovo ne pokolebaju inaće neodlučnog kneza.

Prema obaveštenju koje je nemački poslanik u Beogradu fon Heren dobio 18. februara od ministra Cincar-Markovića, knez Pavle je prihvatio poziv da se tajno sastane sa Hitlerom, a 25. februara predloženo je da se poseta izvede u toku naredne sedmice.[160]

Pavlovo definitivno napuštanje zapada i predavanje na milost silama osovine dešavalo se u trenucima kada su i državnici u susednim zemljama sve više napuštali mogućnost oslonca na zapad. U Bugarskoj su definitivno skršeni svi otpori, a Turska je svojom Deklaracijom o prijateljstvu i nenapadanju sa Bugarskom u trenutku kada su se Nemci spremali na pohod preko Dunava, najavljivala potpuno povlačenje ispred nemačke ekspanzije prema Grčkoj i ograđivanje u svoje sopstvene granice.[181]

U ovo vreme stigao je u Ankari britanski ministar inostranih poslova Idn sa zadatkom da pokuša oslabiti efekat Deklaracije od 18. februara 1941, koja je značila pobedu pronemački opredeljenih snaga u Turskoj, i ojačati uticaj snaga koje su bile za učešće u ratu protiv Nemačke. Odatle je pokušao da deluje na kneza Pavla da ga otrgne od zablude da je jedini izlaz iz krize u saradnji sa Nemcima. Idn je preko ambasadora Šumenkovića pozvao kneza i vladu da na-

[158] **J.B. Hoptner, o. c. pp. 293—295.**

159 ADAP D, 12/1, nr. 60, p. 91.

iso ADAP D, 12/1, nr. 84, p. 129; B. Krizman, o. c. pp. 347—348.

161 DASIP Amb. A, 1941. F-37, telegrami Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 218 od 19, 229 od 20, 230 od 20. i 231 od 20. februara 1941. godine; B. Krizman, *Pristup Jugoslavije Trojnom paktu u proleće 1941. godine,* u: *Zbornik Pravnog fakulteta* Zagreb, br. 3-4/1970, pp. 377—404.

puste pregovore sa Nemcima i da se udruženi sa Grcima i Turcima suprotstave ekspanziji sila osovine, ali taj poziv nije mogao ni najmanje da utiče na izmenu situacije u Jugoslaviji.[162]

Knez i vlada Cvetković — Maček smatrala je da više nema vremena da se razmišlja o osloncu na Britance, već da je preostao kao najvažniji zadatak iznalaženje kompromisa sa Nemačkom. U tom smislu čak je još jednom tražena podrška u Rimu, sa Musolinijem se ponovo susreo Stakić. Predloge kneza Pavla da se uz angažovanje Italije i Jugoslavije pokušaju naći kompromisna rešenja sa grčkom vladom i tako prekim putem reše problem rata i uplitanja Nemačke, Musolini nije smeo da prihvati, tražeći u duhu Hitlerovih smernica prvo pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. Međutim, ova poslednja Pavlova igra uz zaklanjanje iza Italije imala je upravo cilj da se izbegne uključivanje u Trojni pakt, odnosno potpuno napuštanje Britanije.[163]

U takvim uslovima knez Pavle je počeo verovati da nema drugog izlaza već se povinovati Nemcima. I upravo u vreme kada se on pripremao za svoju strogo tajnu posetu Hitleru, Britanci su, po ličnoj preporuci Čerčila, još jedanput pokušali da pokvare već gotove račune Nemcima. Početkom marta ministar Idn je boravio u Atini i pokušavao da što bolje organizuje Grke za pružanje otpora Nemcima, koji su preko Bugarske već marširali prema grčkim granicama. Uporedo je razvijana delatnost i u Ankari i u Beogradu. Ovaj poslednji pokušaj Idna da utiče na kneza Pavla učinjen je na osnovu informacije britanskog poslanika Kembela iz Beograda, koji je razloge za sve ono što se događa u vladajućim vrhovima u Beogradu tražio u stvarno teškom položaju Jugoslovena. On je izveštavao da među članovima vlade Cvetković — Maček, koja konačno vodi zemlju u zagrljaj silama osovine, ima veći broj prijatelja Britanije, ali da ih je kao i kneza Pavla bezizlaznost iz postojeće situacije navela na saradnju sa Nemcima. Kembel je tvrdio da bi knez Pavle i vlada pošli u rat protiv Nemaca kad bi bili sigurni da će im Britanci pružiti pomoć. Prihvatajući procene i analize Kembela o stvarnom opredeljenju u Beogradu ne samo naroda već i vlade, Idn je početkom marta uputio knezu Pavlu pismo u kojem je pokušao da ga ohrabri tvrdnjom da će udružene snage Britanaca, Grka, Jugoslovena i Turaka uspeti da zaustave Nemce, i zamolio ga da u cilju utvrđivanja saradnje na vojnom planu uputi vojnog predstavnika na razgovor u Atinu.[164]

Izgleda da je pismo stiglo u Beograd kad je knez Pavle već bio na svom tajnom putu za Austriju. U toku razgovora sa Hitlerom knez Pavle je mogao da zaključi da su Nemci odlučili da Jugoslaviju dobiju pristankom njene vlade ili silom. Isto tako Hitler je nudio uslove koje nije dao ni jednoj zemlji koja je do tada potpisala

162 **Ibid., telegrami Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 300 od 27. i 313 od 28. februara, 366 od 9. marta 1941.**

163 ADAP D, 12/1, nr. 85, pp. 130—131 i 97, pp. 147—148; B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* pp. 346—347; V. Stakić, o. c. pp. 108—117.

164 **В. Черчил, o. c. III, p. 89—90; J. B. Hoptner, o. c. pp. 297—298.**

pristup Trojnom paktu. Pristao je da od Jugoslavije ne traži nikakve obaveze u korist Pakta u toku trajanja rata. Odmah po povratku iz Berghofa, knez je sazvao Krunski savet i izneo utiske iz razgovora sa Hitlerom, i zaključio da se zemlja nalazi pred izborom: ili pristupanje Paktu uz uslove koji su mnogo ublaženi, ili rat koji može biti fatalan za Kraljevinu Jugoslaviju. Deo članova Krunskog saveta bio je protiv pristupanja Paktu ali kada je ministar vojske Petar Pešić izneo odbrambene mogućnosti vojske, prihvaćeno je da se ide na potpisivanje pakta uz nastojanje da se uslovi pristupanja pokušaju još više ublažiti. Dogovoreno je da se Nemcima postave zahtevi: o poštovanju suvereniteta i teritorijalnog integriteta Kraljevine, da se od Jugoslavije neće tražiti vojna pomoć niti pravo prelaska osovinskih trupa preko njene teritorije u toku trajanja rata, i da će se u vreme uobličavanja novog poretka imati u vidu interesi Jugoslavije u vezi osiguranja njenog slobodnog izlaska na Egejsko more. Odmah posle usvajanja ove odluke, preko poslanika fon Herena obavešten je o tome 7. marta Berlin.[165]

Istog dana, odmah po prijemu obaveštenja iz Beograda, nemački ministar inostranih poslova Ribentrop je predložio da se on i knez Pavle još jednom sastanu tajno na Bledu radi što nesmetanijih priprema za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. Očigledno je da su u Berlinu imali više podataka o raspoloženju ne samo naroda već i znatnog dela vojske pa i buržoaskih partija, i plašili su se da im neko ne pokvari uspešan posao koji je bio već priveden kraju.[166]

Učestali sastanci najviših organa u državi pa ni njihovi sadržaji nisu mogli ostati tajna. Preko svojih veza o svemu su bili upoznati i Britanci, koji su u trenucima kada se mislilo da nema nikakvih nada da se Jugoslavija spase od ulaska u orbitu Nemačke, još jače razvijali svoju kako javnu, tako i ilegalnu aktivnost radi ometanja plana sila osovine. Knez Pavle se ponovo našao pred pritiscima od strane poslanika Britanije i SAD i drugih predstavnika zapadnog sveta. Pred njima nije ni pokušavao da sakrije odluku da se povinuje Nemcima braneći to nuždom da se nađe neka nagodba pre nego što Nemci pregaze Grčku i napadnu i unište potpuno opkoljenu i izolovanu Jugoslaviju. Pokušavao je uporno da se pred tim predstavnicima zapadnih sila opravda da nije njihov neprijatelj niti defetista, već da nastoji da kompromisom spase zemlju od razaranja i narod od uništavanja.[167]

I pored toga što su i knez Pavle i vlada bili odlučili da idu na kompromis sa Hitlerom i da potpišu Trojni pakt radi očuvanja stečenih pozicija i režima makar i modifikovanog i dopunjenog ideologijom i načelima nacionalsocijalizma, koji bi pri slobodnom biranju uzeli samo kao uzor ali ne i kao izbor, mnogobrojni otpori unu-

165 ADAP D, 12/1, nr. 124, p. 180, 130, pp. 190—191, 131, pp. 191—192; J. B. Hoptner, o. c. pp. 302—305.

166 ADAP D, 12/1, nr. 130, p. 191 i 138, pp. 203—204.

167 ibid., pp. 310—312. Više o ovom: PRO FO 371/29779, R-2271/113/67, FO 371/29780 R-2540/113/67, FO 371/29784 R-2679/113/67, izveštaji Britanskog poslanstva iz Beograda iz prve polovine marta 1941.

tar zemlje i izvana doveli su ponovo do kolebanja. Nastalo je ono čega se pribojavao i Ribentrop kad je pozivao kneza Pavla na još jedan dogovor u vezi sa zajedničkim neutralisanjem te opasnosti. Pojačana su razmišljanja o saradnji sa Britancima. U tu svrhu upućen je generalštabni major Milisav Perišić, u duhu ranijeg poziva ministra Idna, sa zadatkom da ispita stvarne mogućnosti materijalnog i vojnog angažovanja Britanije u ratu na Balkanskom poluostrvu i da se u osnovnim crtama utvrde prethodni oblici i vidovi saradnje Jugoslavije, Britanije, Grčke i Turske. Major Perišić je na sastanku sa vojnim predstavnicima Britanije i Grčke 9. marta u Atini preneo Britancima nekoliko pitanja jugoslovenskog Generalštaba, od čijeg je pozitivnog rešavanja zavisila buduća saradnja. Bila su to sledeća pitanja: da li saveznici mogu da osiguraju eventualno povlačenje jugoslovenske vojske prema jugu — preko Makedonije u Grčku i Albaniju, da li britanska mornarica obezbeđenjem sa Jadrana može da osigura povlačenje zapadnog fronta jugoslovenske vojske kopnom preko Dalmacije, Crne Gore i Albanije ili brodovima direktno u Grčku, i na kraju kakve su mogućnosti Britanaca da materijalno i u naoružanju i municiji pomognu jugoslovensku vojsku. Bila su to ista ona pitanja koja su se obrtala i postavljala u odnosima između Jugoslovena i Britanaca u protekle dve-tri godine bezbroj puta, na koja Britanci zbog sopstvenih ratnih potreba nisu mogli pozitivno odgovoriti, a bez čijeg pozitivnog rešenja Jugoslo veni nisu smeli da se upuste u rat sa silama Osovine. Predstavnici Britanije i ovoga puta su mogli da ponude uopštenu podršku, izbegavajući konkretna obećanja za koja nisu imali u to vreme raspoloživih snaga. Ipak, da ne bi na početku došlo do negativnih rezultata ovog novog većanja sa predstavnikom Jugoslavije, britanska delegacija je hitno prosiedila pitanja koja je preneo Perišić vladi u Londonu i zatražila njena mišljenja u vezi sa britanskim stvarnim mogućnostima. Odgovor koji je uskoro stigao iz Londona i koji je na sastanku od 12. marta saopšten i Perišiću, bio je samo delimično pozitivan. Britanci su na prvo i treće pitanje o obezbeđenju eventualnog povlačenja jugoslovenske vojske preko Makedonije i o pružanju materijalne pomoći Jugoslovenima dali pozitivan odgovor. Međutim, privremenu zaštitu zapadnog krila jugoslovenskih trupa nisu mogli da obezbede jer nisu imali dovoljno brodova da bi na prostoru Jadrana ostvarili pomorsku prednost nad italijanskom mornaricom. Predložili su da se rešenje povlačenja ovog dela jugoslovenske vojske nađe u hitnom i brzom napadu na italijanske trupe u Albaniji i njihovom izbacivanju odatle, čime bi se osigurala eventualna odstupnica kopnom preko južnih predela Jugoslavije, zatim preko Albanije i dalje prema Grčkoj.[168] Major Perišić se sa ovakvim neodređenim odgovorom vratio 13. marta u Beograd. Boravak majora Perišića u Atini dao je zračak nade prozapadno opredeljenim snagama. Vlada se i u tim teškim uslovima usudila da neutrališe i spreči eventualne korake u zemlji krajnje konzervativnih, pronemački opredeljenih ličnosti, među kojima je bio i Milan Stojadinović. Na sednici Krunskog

[168] **F. Culinović, *Slom stare Jugoslavije,* Zagreb 1958, pp. 123—132; A. Papagos, o. c. p. 324; J. B. Hoptner, o. c. pp. 312—313.**

saveta od 12. marta 1941. doneta je odluka da se Milan Stojadinović, na koga su ozbiljno računali u Berlinu, a koji je, kako smo ranije rekli, bio konfiniran u Ilidži kod Sarajeva, prebaci preko grčke granice i preda Britancima.[169]

Obećanja u vezi sa podrškom protiv Nemaca, koja su preko Perišića dali Britanci, u vladi su ocenjena kao nedovoljna da se uspe u davanju otpora Nemcima i njihovom zaustavljanju da ne pokore Jugoslaviju. Predsednik vlade Cvetković saopštio je 15. marta britanskom poslaniku Kembelu da se ipak mora ići na ustupak i kompromis sa Nemcima, pravdajući se da je bolje izgubiti nešto nego sve. U međuvremenu su najviše ličnosti Britanije pokušavale, koristeći se ličnim vezama i uplivom, da utiču na kneza Pavla da ga izvuku iz zagrljaja Nemaca. Britanski ministar inostranih poslova Idn, koji je tada organizovao odbranu u istočnom Sredozemlju, poslao je iz Egipta zajedničkog prijatelja, poslanika u Kairu, Terensa Šona (Terence Shon) Pavlu u Beograd sa zadatkom da ga pokuša ohrabriti i povratiti nazad ka Britancima. Britanski premijer Čerčil uputio je 12. marta ličnu poruku predsedniku vlade Cvetkoviću pozivajući ga u tabor antiosovinskih sila koje će sigurno uspeti da savladaju agresivni fašizam i da povrate svetu mir i slobodu.[170]

Sa druge strane, nisu mirovali ni Nemci. Znajući da zahvaljujući sili i uspesima u Bugarskoj, i pored neraspoloženja u narodu, imaju prednost, i oni su udvostručili delatnost sa ciljem da se pitanje pristupanja Jugoslavije reši što je moguće pre. Posle primanja obaveštenja da će vlada prihvatiti Trojni pakt, pokušali su još jednom da okrnje dodatne i olakšavajuće uslove koje je vlada u Beogradu tražila. Konkretno je istaknut kao teško ostvarljiv zahtev da se sile Trojnog pakta obavežu da neće tražiti nikakvu pomoć od Jugoslavije u toku rata, jer je vojna saradnja suština i smisao postojanja Trojnog pakta, koji je imao upravo cilj da angažovanjem svojih snaga i potencijala, a isto tako i svih raspoloživih snaga i rezervi priključenih zemalja — satelita, obezbedi dominaciju triju sila na svetu. Zato je insistirao da se ovo olakšanje uslova pristupanja Jugoslavije Paktu ne unosi.[171]

Iz Beograda su opet javljali da odbacivanje ovog olakšanja za Jugoslaviju može da dovede do poremećaja čitave akcije, odnosno da će svako obećavanje vojne podrške i pomoći silama osovine u ratu dovesti do nezadovoljstva pa najverovatnije i do pobune naroda. Upornost vlade u Beogradu da ostvari ovaj ustupak podstaknuta je razvojem događaja na širem planu — u svetu. Naime, u Beogradu su na temelju izveštaja vojnog atašea u Berlinu Vauhnika o koncentraciji Vermahta u istočnim delovima Nemačke zaključivali da se Nemačka priprema za napad na SSSR. Razumljivo je bilo da će

[169] **M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt,* pp. 642—657.**

170 В. Черчил, о. с. III, pp. 146—147. Sire: PRO FO 371/29781 R-959/113/64 R-2262/113/67 i R-2684/113/67, FO 371/29838 R-2717/60/19 FO 371/30124 R-2720' /1934/44, britanski izveštaj o stanju u Jugoslaviji u toku marta 1941. godine; J. B. Hoptner, o. c. pp. 315—316.

171 ADAP D, 12/1, nr. 145, pp. 212—213, 151, p, 223; J. B. Hoptner, 0. c. p. 317.

Nemačka u takvim uslovima morati da popušta. Kad su Nemci pristali da se unese i tražena obaveza da sile Trojnog pakta neće tražiti vojno angažovanje i pomoć od Jugoslavije u toku rata, istaknut je nov važan zahtev o objavljivanju svih dodatnih dokumenata kojima su učinjeni određeni ustupci Jugoslaviji u vezi sa njenim pristupom Trojnom paktu. Objavljivanjem ovih akata u štampi i svetskim glasilima želelo se pokazati svetu van sila Trojnog pakta, prvenstveno Velikoj Britaniji i SAD, da vlada Jugoslavije nije kapitulirala i prešla u potpunu zavisnost od sila osovine već da je samo učinila jedan nužan kompromis, naturen sticajem događaja i opšte situacije u Evropi a posebno na Balkanu.

Na sednici Krunskog saveta 12. marta 1941. formirani su sadržaji posebnih nota i postavljen zahtev da se one odmah po potpisivanju Pakta objave. Traženo je da se što pre prime obaveze: o garanciji integriteta Jugoslavije i o nepovredivosti njenih granica i poretka, da se neće u toku rata tražiti vojna pomoć niti pravo prelaska trupa preko jugoslovenske teritorije, i kao treća obaveza, koja bi ostala kao tajna da će se osigurati teritorijalne veze Jugoslavije sa Solunom (a ne slobodan prolaz, kako je ranije isticano).[172]

Ovaj novi i neočekivani potez iz Beograda silno je iznenadio Hitlera, koji nije imao vremena da rešava pitanje »neposlušnosti« Jugosolvena na svoj, već mnogo puta primenjeni način, ali koji i pored žurbe nije hteo odmah da popusti. U neuobičajeno dugom telegramu od 14. marta Ribentrop je pokušao da dokaže vladi u Beogradu da se ne mogu prihvatiti svi traženi zahtevi u vezi sa objavljivanjem preuzetih obaveza sila osovine — teksta o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu. I ovde je ukazano na široke privilegije i ustupke koje su sile Trojnog pakta dale jedino Jugoslaviji. Prihvaćeno je da se istoga dana kada bude potpisano pristupanje Paktu objavi obećanje sila osovine da će poštovati teritorijalni i politički integritet Jugoslavije, i takođe da se objavi da pristupanje Paktu ne obavezuje Jugoslaviju da interveniše u grčkom sukobu. Pošto se znalo da ovi ustupci neće zadovoljiti vladu u Beogradu, a rešenje se moralo hitno tražiti, prihvaćeno je objavljivanje obaveze da se neće tražiti pravo prelaska trupa preko jugoslovenske teritorije, koja je mogla negativno da deluje na države koje su već pristale da nemačke trupe prelaze preko njihove teritorije. Međutim, Nemci su se suprotstavili da se obelodani obaveza da se neće tražiti vojno angažovanje ili pomoć Jugoslavije jer je to, s obzirom da je bilo u direktnoj suprotnosti da osnovnim intencijama Pakta, pretilo omalovažavanju i obezvređivanju i samog čina pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu i dovodilo u sumnje čvrstinu toga Pakta. Poslanik fon Heren lično je pokušao da ukaže na sve ono što se učinilo prema zahtevima jugoslovenske vlade, ali da se jedan takav korak koji bi bio uperen protiv samog Pakta ne može učiniti.[173]

[172] **AVII n. a. Fond »Bon« 2/121, 122 i 133, nemački izveštaji iz Jugoslavije od 12. i 15. marta 1941; ADAP D, 12/1, nr. 156, pp. 231—232 i 161, p. 244; Vladimir Vauhnik, *Nevidna Fronta, spomini,* Buenos Aires 1965, pp. 160—164.**

[173] **AVII, n. d. »Bon« 2/130-131, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda od 14. marta 1941; ADAP D, 12/1, nr. 165, pp. 240—242.**

Narednih nekoliko dana, u sve komplikovanijim prilikama na Balkanu, vođene su rasprave o ovim pitanjima i u okviru nemačkih vrhova, zatim između Rima i Berlina i u vladaj ućim vrhovima u Beogradu. Realno, položaj Jugoslavije postajao je sve bezizlazniji. Nemačke divizije su marširale kroz Bugarsku i zauzimale borbeni raspored prema Grčkoj. Turska se već bila povukla potpuno iza svojih granica, pazeći da ne učini neki slučajan korak koji ne bi bio po volji Nemcima. Grčka vlada je i dalje izbegavala komplikacije sa Nemcima, očekujući neko čudo koje će ih spasti od sigurnog udara sa severa. Knez i vlada u Beogradu imali su podatke o delovanju jakih snaga protiv njih i politike potpunog popuštanja Nemcima. U takvim uslovima vlada Cvetković — Maček i sama je osetila potrebu da požuri sa potpisivanjem Pakta. Aleksandar Cincar-Marković je 17. marta 1951. saopštio fon Herenu da su Krunski savet i vlada odlučili da se ide na potpisivanje pakta i da se moli Hitler da u ime izbegavanja eventualnih otpora Nemačka prihvati i onaj sporni zahtev u vezi s pristupanjem Jugoslavije Trojnom paktu.[174]

U čitavom spletu nedaća, jedna okolnost je išla u prilog vlade u Beogradu i Hitler je žurio da što pre reši pitanje pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, što će uticati na popuštanje Berlina.

Ribentrop je u dogovoru sa Hitlerom obavestio 19. marta Beograd da se prihvataju jugoslovenski predloži i da se zbog opšte situacije ide što pre na potpisivanje Trojnog pakta, navodeći kao najkasniji termin 24. mart. Novi podaci o skorom ratu između Nemaca i Sovjeta mogli su ponovo da izazovu kolebanje i želju za odlaganjem u Beogradu, ali se ni u tome nije više smelo ići unedogled. Moglo se i strpljenje Nemaca dovesti do kraja. Jedino što se vlada usudila da uradi bilo je, kako smo to već rekli, prebacivanje Milana Stojadinovića preko granice.[175] U uslovima zvanične vezanosti za Nemačku i Italiju, prisustvo Stojadinovića u zemlji moglo je postati opasno.

Pošto Berlin nije dozvoljavao odlaganje, vlada u Beogradu se morala definitivno odlučiti. Krunski savet je zasedao 20. marta i nakon duge i burne diskusije i rasprave odlučeno je da se preporuči vladi da potpiše Pakt. Odmah iza toga u noći između 20. i 21. marta zasedala je vlada Kraljevine Jugoslavije. I pored teške, gotovo bezizlazne situacije, demokratski i prozapadno opredeljeni pojedinci u vladi nisu bili za kapitulaciju pred Nemcima. Od 17 ministra na kraju su trojica ostala protiv Pakta: dr Branko Čubrilović, dr Srđan Budisavljević i dr Mihailo Konstantinović. Vlada je zapala u krizu i njen predsednik Cvetković je morao u jutru 21. marta da se izvinjava Berlinu uz obećanje da će nova vlada odmah posle rekonstrukcije pozitivno reši ti pitanje pristupanja Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu.[176]

174 ADAP D, 12/1, nr. 173, pp. 249—250. Sire o ovome: nr. 174, p. 250, 175, pp. 251—252, 178, pp. 257—259 i 182, pp. 261—262.

175 pa Büro St. S, Jugoslawien, Januar 1941 — April 1941, Bd. 1; telegram RAM nr. 193 od 22. marta 1941; V. Vauhnik, *Nevidna Fronta, spomini,* Buenos Aires 1965, pp. 162—165; J. B. Hoptner, o. c. pp. 322—324.

176 ADAP D, 12/1, nr. 187, p. 266.

Prozapadne snage u zemlji, uz podršku Britanije i naročito britanskih predstavnika u Beogradu, još jednom su učinile napor da se Jugoslavija otrgne od Nemaca. U samom Beogradu težište je usmereno na intenziviranje ilegalnog pokreta i svih drugih snaga protiv postojeće vlade. Predstavnici Britanije i SAD opsedali su rezidencije vodećih ljudi u Beogradu. Premijer Vinston Čerčil uputio je 22. marta još jednu ličnu poruku predsedniku vlade Cvetkoviću, tražeći od njega da odbaci nemačke lance ropstva i da povede zemlju protiv fašističkih tirana. U svim porukama i razgovorima ukazivano je i na teške posledice i po vladu i po zemlju ukoliko stupi u službu osovinskih agresora.[177]

Sa druge strane, upućivali su poslednje zahteve i opomene Nemci. Javljeno je da se Pakt može potpisati samo pre dolaska japanskog ministra inostranih poslova u Berlin, odnosno pre 25. marta. Posle toga sav napor bi propao i nastala bi nova klima u odnosima između dve zemlje.[178]

Knez Pavle u strahu od novih komplikacija u zemlji, i u međunarodnim odnosima kao i od mogućeg oružanog napada na zemlju, odlučio je da preseče tok neizvesnosti i da se ide na potpisivanje Pakta. Po njegovom nalogu predsednik Cvetković je obavestio fon Herena 23. marta da delegacija za potpis Pakta stiže u Beč 25. marta.[179]

Ceremonija potpisivanja pristupanja Trojnom paktu je izvedena u dvorcu Belvedere u Beču 25. marta. Uz protokol o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu potpisane su note: O poštovanju suvereniteta i teritorijalnog integriteta Jugoslavije, O odricanju od zahteva za prolaz trupa i za prevoz ratnog materijala preko jugoslovenske teritorije, O odricanju Nemačke i Italije da traže vojnu pomoć od Jugoslavije, kao i posebna tajna nota o obećanju Soluna Jugoslaviji.[180]

4. TURSKA IZMEĐU NEMAČKE I BRITANIJE

Turska je jedina od zemalja jugoistočne Evrope imala mogućnost da, bez velikog straha od kazne, ravnopravno bira između Velike Britanije i Nemačke. Kako smo već videli, još pre početka drugog svetskog rata u Turskoj su preovlađujući uticaj ostvarili Nemci u trgovinskoj razmeni a Britanci u političkim vezama i odnosima. U predratno manje eksplozivnoj situaciji na Balkanu, Britanci su uspeli da ostvare najviši uspon svojih političkih veza sa Turskom, ko-

[177] **J. B. Hoptner, o. c. pp. 324—332.**

[178] **ADAP D, 12/1, nr. 192, pp. 276—277 i 194, pp. 278—279.**

[179] **B. Krizman, o. c. p. 351.**

[180] ***Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenlad,*** **Berlin 1941, nr. 68-71, pp. 117—119. Sire o ovome: ADAP D, 12/1, nr. 205, p. 291, 206, p. 292, 207, pp. 292—294; A. Hillgruber, *Staatsmänner.* . ., 67, pp. 488—491; B. Krizman, o. c. pp. 350—351; F. Čulinović, *Slom stare Jugoslavije,* pp. 132—137, i *Jugoslavija između dva rata,* pp. 171—194.**

je su dostigle vrhunac u Britansko-turskoj deklaraciji o prijateljstvu i saradnji od 23. juna 1939. godine. Posle početka drugog svetskog rata, kapitulacije Poljske i novih uspeha Nemačke, ova deklaracija je zamenjena 18. oktobra 1939. Ugovorom o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći između Britanije, Francuske i Turske.[181]

Ugovor o prijateljstvu od 18. oktobra 1939. predstavljao je najviši domen o probritanskom raspoloženju u Turskoj i najniži nivo pada nemačko-turskih političkih odnosa. No to nije značilo da su pronemački opredeljene snage u vladaj ućim strukturama Turske bile ugušene. Videćemo da će one nastaviti uporno da deluju i kasnije na jačanju veza i odnosa Turske i sa Nemačkom. Uporedo sa ovima, postojale su težnje da se očuvaju stare veze sa susedom na severu — Sovjetskim Savezom. U vreme sklapanja Ugovora o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći sa Britanijom i Francuskom, pojavila se ideja u redovima vladajućih krugova da se sličan pakt sklopi i sa SSSR. Bilo je to vreme zaoštravanja odnosa između SSSR i Britanije zbog finskog rata, pa inicijativa da se ide na saradnju i sa SSSR nije mogla proći. Pošto je tripartitni ugovor između Britanije, Francuske i Turske imao antiagresivni karakter, protiv njega su se najviše eksponirale agresivne sile Nemačka i Italija.[182]

Jačanje političkih veza između Turske i zapadnih sila uticalo je i na slabljenje trgovinskih veza između Turske i Nemačke. Nemci su ograničili isporuke naoružanja Turskoj, a odmah zatim su i Turci smanjili izvoz najvažnijih sirovina, među kojima je posebno značajna bila ruda hroma, zatim pamuk i druge sirovine. Ovo je uticalo na slabljenje kulturnih i drugih veza, a izražavalo se i u smanjivanju broja studenata iz Turske koji su studirali na univerzitetima u Nemačkoj.

Posle početka drugog svetskog rata, zbog neobnavljanja trgovinskih ugovora i aranžmana, a naročito zbog neregulisanja sistema plaćanja u razmeni, počeo je da opada obim trgovinske razmene između Turske i Nemačke.[183]

Posledica ovakvog razvoja odnosa između dve zemlje bila je preorijentacija turske spoljne trgovine sa Nemačke na zapadne zemlje, koja je počela u jesen 1939. a završila se već početkom 1940. godine, kada Nemci primat u spoljnotrgovinskoj razmeni sa Turskom ustupaju Britancima.

U nastojanju da se Nemačka potisne i u oblasti trgovinske razmene, morala je Britanija da uloži posebne napore. Moralo se kupovati ne samo ono što je bilo neophodno Britancima već i ono što su oni imali, da bi se omela turska razmena sa Nemačkom. Britanci

[181] **L. Krecker, *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg,* Frankfurt am Main 1964, pp. 26—66; Z. önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg,* München 1977, pp. 17—35.**

[182] **DASIP Amb. A, 1939. F-33, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 326 od 21. novembra 1939. Šire: L. Krecker, o. c. pp. 40—66.**

183 DASIP Amb. A, 1940. F-28, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare pov. br. 3 od 1. januara 1940.

su morali polako preuzimati i obaveze o izvozu svoga oružja i vojne opreme u Tursku da bi se i u toj važnoj oblasti saradnje umanjio uticaj Nemaca. S obzirom na nerazvijenost turske privrede i nemogućnosti plaćanja tih isporuka, moralo se preći na politiku zajmova. Posle sklapanja tripartitnog pakta Britanci i Francuzi su dali Turcima novi zajam u iznosu od 25 miliona funti sterlinga, koji će biti, uglavnom, upotrebljen za uvoz oružja i vojne opreme. Zajedno sa ranijim zajmovima od 27. maja 1938, 17. maja 1939, 19. oktobra 1939. i zajmom od 8. januara 1940, dve zapadne sile su dale Turcima zajmove u iznosu od oko 60 miliona funti sterlinga, što je bilo neuporedivo više nego je dato bilo kojoj drugoj zemlji na jugoistoku Evrope.[184] Ovo otkriva i potvrđuje značaj Turske za zapadne sile kao zemlje na putu iz Evrope za Bliski istok i Aziju.

U novembru 1939. boravio je u Londonu i Parizu generalni sekretar Ministarstva inostranih poslova Turske Menemendžoglu sa zadatkom da utvrdi još plodnije oblike saradnje Turske sa ovim zemljama u svim oblastima, a posebno u oblasti trgovinske razmene, gde je opasan konkurent bila Nemačka. Sklopljeni su trgovinski sporazumi o razmeni koja je imala za cilj da apsorbuje što veći obim turskih viškova raznih ruda, stočarskih, poljoprivrednih i drugih proizvoda, među kojima su važno mesto imali sredozemno voće, grožđe, duvan, pamuk. Poseban značaj za jačanje uticaj a ovih dveju zemalja u razmeni sa Turskom imala je obaveza preuzimanja cele proizvodnje hroma u Turskoj, artikla koji je ranije činio važnu stavku u razmeni Turske i Nemačke.[185]

Ove mere zapadnih sila u jačanju trgovinskih i privrednih veza sa Turskom doprinele su da je došlo do opadanja nemačkog učešća u razmeni sa Turskom već krajem 1939. godine, pa ih Britanci na prelazu iz 1939. u 1940. potiskuju sa prvog mesta. Tako je učešće Nemačke u turskom uvozu u 1939. sa 50,86% palo u 1940. godini na samo 11,73%) od ukupnog uvoza u Tursku, dok je istovremeno učešće Britanije sa 6,25% u 1939. poraslo na 14,02% u 1940. godini.

Slično se desilo i sa učešćem u turskom izvozu. Nemačka je sa 37,29% u 1939. pala na svega 8,69% od ukupnog turskog izvoza u 1940, dok su Britanci sa 5,73% u 1939. godini skočili na 10,36% u 1940. godini.[186]

Opadanje nemačkog uticaj a u Turskoj je bilo osetno i u svim drugim oblastima, u oblasti kulturne saradnje, političkim vezama i drugim vidovima saradnje. Prozapadno opredeljeni krugovi naročito su bili jaki u oblasti štampe i sredstava informisanja. Početkom 1940. u turskoj štampi javlja se sve više članaka i napisa koji su bili upereni protiv ekspanzije sila osovine.[187]

Nemci se nisu lako mirili sa gubitkom prestiža kojeg su ranije bili uspeli ostvariti naročito u razmeni, kulturnoj i vojnoj saradnji.

[184] **L. Krecker, o. c. p. 76.**
[185] **Z. Önder, o. c. pp. 39—41; L. Krecker, o. c. p. 77.**
[186] **Z. önder, o. c. pp. 42, 103—108 i 270; L. Krecker, o. c. p. 76.**
[187] **L. Krecker, o. c. pp. 73—75.**

Osobiti napori radi jačanja uticaj a Nemačke i pronemačkih krugova u Turskoj činjeni su u proleće 1940, u vreme pripremanja nemačke ofanzive na zapadu, kada im je bio neophodan mir na Balkanu.

Gomilanje turskih trupa prema bugarskoj granici, do kojeg je došlo zbog jačanja revandikacija i zaoštravanja odnosa sa Bugarskom, moglo je da bude neprijatno u vreme angažovanja svih oružanih potencijala Rajha na zapadu. Zato je u vreme pripremanja pohoda na zapadu nemačka diplomatija razvijala posebnu aktivnost za pridobijanje određenih vladaj ućih krugova u Ankari, naročito njen ambasador i iskusni političar Papen. On je u razgovorima sa turskim ministrom inostranih poslova Saradžogluom, 23. aprila 1940, preneo poruke iz Berlina da Nemačka nema nikakve neprijateljske namere i ciljeve prema Turskoj i da želi sa njom da razvija saradnju, očekujući od nje prijateljsko držanje, nastavak neutralne politike i nemešanje u rat između Nemačke i zapadnih sila.[188]

Prozapadno opredeljeni vrhovi u Turskoj nisu imali vremena za izjašnjavanje o ovom zahtevu Berlina, a pobede Nemaca na severu Evrope i poraz zapadnih sila učinili su svoje. Osobito negativno na držanje turske vlade odrazio se poraz na zapadu i kapitulacija Francuske, čime je bio nagrižen tripartitni pakt.[189] U Turskoj su ponovo jačale svoj uticaj pronemački opredeljene snage, dok je vladu i prozapadno opredeljene krugove, kao i sve druge vladajuće strukture u zemljama jugoistočne Evrope, počeo da nagriza strah. Turska vlada se naročito bila uplašila od eventualne nemačke odmazde zbog otkrivenih vojnih planova u poraženoj Francuskoj u kojima se predviđala saradnja Turske u ratu protiv Nemačke, posebno u bombardovanju i uništavanju naftonosnih polja u Ploeštiju ukoliko se sa tih izvora bude snabdevala nemačka oružana sila.[190]

Ali ni pobedničkoj Nemačkoj nije išlo u račun zaoštravanje odnosa sa Turcima, već obrnuto, težilo se smirivanju tih odnosa u vreme savlađivanja drugih zemalja na jugoistoku Evrope. Nastojalo se da se ojačaju pronemačke snage u Turskoj i da se zaustavi tempo opadanja privrednih i drugih veza kao i veza u oblasti vojne saradnje, koja je ranije bila veoma intenzivna.

Povoljna okolnost za tursku spoljnu politiku i njene odnose sa velikim silama bila je njena geografska udaljenost od tih sila, posebno od agresivne Nemačke. Pošto je nije mogla vojnički obuhvatiti i ugroziti, Nemačka nije u ovo vreme a ni kasnije nastupala sa politikom otvorenih pritisaka i ekspanzije već je težila samo da odvoji Tursku koliko je više moguće od aktivne saradnje sa zapadnim silama i da je isključi iz rešavanja problema u Evropi izvan njenih gra-

188 **DASIP Amb.A, 1940. F-34, pisma MIP KJ str. pov. br. 371 od 16. marta i pov. br. 7461 od 22. marta, kaoi telegram Jugoslovenske ambasade iz Ankare pov. br. 688 od 23. aprila 1940.**

189 L. Krecker, o.c. pp. 81—90.

190 Ibid., pp. 90—95: Z. önder, o. c. pp. 42—46; E. Barker, ,o. c. pp. 50—51.

nica. Videćemo kasnije da je ovakva politika najviše odgovarala i turskim vladajućim slojevima i da će se oni za nju uporno zalagati.[191]

Turci su politiku laviranja između velikih sila proširili i na svoje odnose sa Sovjetskim Savezom. Tradicionalne veze iz Ataturkovog doba sa Sovjetima bile su oslabile, ali se ipak Ankara trudila da se prijateljski odnosi prema Sovjetima održe. Zbog pritisaka sila osovine i pretnji na ćelom području jugoistočne Evrope, ovakva politika ustaljenih prijateljskih odnosa odgovarala je i Turcima i Sovjetima.[192]

Italijanski napad na Grčku u oktobru 1940. doneo je nove brige vladi Turske, koja će se nekoliko meseci posle toga raspinjati između obaveza i potreba da podrži svoje saveznike, u ovom slučaju Grčku, i nastojanja da izbegne upetljavanje u obračun velikih sila.

Inače sam čin agresije Musolinijeve vojske na Grčku oštro je osuđen od turskog naroda, javnosti i vlade, pa je čak nazvan i otvorenim razbojništvom Italijana.[193] Ipak, znajući da je ta agresija u kontekstu globalne strategije sila osovine i želeći da se ne upliće u konfrontiranie sa Nemcima, turska vlada i njena diplomatija nisu se stavili u odbranu savezničke Grčke, već su pokušavali da se taktizirajući i lavirajući između jedne i druge strane izvuku od ranije preuzetih obaveza i izbegnu uplitanje u obračun velikih sila.

U Berlinu su dobro znali za slabo mesto turske vlade i diplomatije, pa su bez odlaganja pojačali svoje napore da se Turska što je moguće više odvoji od svog savezničkog služenja britanskoj politici, odnosno od aktivne saradnje sa Britancima.

Povodom proslave praznika Turske Republike 29. oktobra 1940. godine, Hitler je koristeći povoljan trend u ponovnom oživljavanju tursko-nemačkih odnosa, uputio pozdravno pismo predsedniku Turske Republike Ismetu Ineniju sa željama za napredak i još brži razvitak nezavisne Turske Republike. Prilikom predaje ovoga pisma ambasador Papen je iskoristio priliku i usmeno preneo Turcima Hitlerove želje da se prijateljski odnosi između dve zemlje još više unaprede i da se zajedničkim naporima spreči proširivanje italijansko-grčkog ratnog sukoba.[194] Ova poruka bila je indirektno uperena protiv britanskog a eventualno i turskog uplitanja u tek započeti

191 O ovome je pisao jugoslovenski ambasador iz Ankare: »Zaštićena drugim državama od direktnog napada Nemačke i Italije sa suva, branjena engleskom flotom od napada sa mora, uverena da je u izvesnoj meri zaštićena od napada Sovjetske Rusije zahvaljujući sukobu velikih sila u pitanju moreuza, Turska uživa jednu relativnu bezbednost koja se ne može lako naći kod drugih evropskih država«. Iz izveštaja Jugoslovenskog ambasadora iz Ankare; DASIP 1940. F-34, str. pov. br. 1199 od 22. jula 1940.

i[02] DASIP Amb. A, 1940. F-35, pisma MIP KJ str. pov. br. 2684 I od 30. avgusta, 3122 od 22. oktobra i pov. br. 29506 od 27. oktobra, kao i izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 1608 od 24. oktobra 1940. godine; DASIP NAV T-120 R-348, sn. 258339, izveštaj Nemačke ambasade iz Ankare od 28. oktobra 1940.

193 ibid., izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare od 28. oktobra 1940.

194 ADAP D, 11/1, nr. 254, p. 364.

rat na strani Grčke. Hitlerova inicijativa naišla je na dobar prijem u redovima turske vlade, pa su kontakti između dve zemlje krajem oktobra i početkom novembra 1940. pojačani.

Poruka koju je Ribentrop preko turskog ambasadora u Berlinu uputio vladi Turske 10. novembra, u kojoj je najavljena nova taktika Berlina prema Turskoj sadržana u političkoj liniji da Turska može istovremeno održavati prijateljske odnose i sa Britancima i sa Nemcima, odnosno da savezнички odnosi Turske sa Britanijom ne smetaju razvoju prijateljskih odnosa između Ankare i Berlina, veoma dobro je primljena u krugovima turske vlade. Turska vladajuća buržoazija razapeta između Berlina i Londona, sa vezama i uticajima na obe strane, upravo je priželjkivala takvu privilegiju, da sačuva stečene odbrambene saveze sa Britancima i da istovremeno razvija dobre odnose sa Nemcima kako bi izbegla sudbinu svih drugih zemalja jugoistočne Evrope, koje su se morale prikloniti silama osovine uz potpuno kidanje svih veza sa zapadnim zemljama, ili da stupi u rat u kojem bi, prema sopstvenim procenama, loše prošla.[195]

Ova privilegija da se može sarađivati na obe strane koju je nastička Nemačka bila spremna dati samo Turskoj na jugoistoku Evrope, odigraće važnu ulogu u ponovnom oživljavanju veza i odnosa između dve zemlje i u opštem usmeravanju spoljnopolitičke linije Turske.

Kada su Nemci i u praksi počeli da potvrđuju tu svoju političku orijentaciju, nastavljanjem isporuke naoružanja i ratne opreme i spremnošću da čine određene ustupke radi jačanja privrednih veza, i u Turskoj je rasla spremnost da se odnosi sa Nemačkom poprave i unaprede. Svakako da su najveću aktivnost pokazale pronemačke snage u samoj Turskoj. Ukazivano je na tradicionalnu saradnju i učešće na istoj strani u prvom svetskom ratu kao i na snažne privredne i kulturne veze i odnose posle prvog svetskog rata.[196] Glavna smetnja u oživljavanju veza i saradnje, svakako uz organizovano protivnemačko delovanje Britanaca, bila je Italija sa njenim pretenzijama za proširivanjem i osvajanjem na području istočnog Sredozemlja, gde je Turska težila da ima dominaciju. Generalni sekretar turskog ministarstva inostranih poslova Numan Menemendžoglu, razgovarajući 25. novembra 1940. sa nemačkim ambasadorom u Ankari Papenom, otvoreno je rekao da bi saradnja između dve zemlje išla mnogo bolje kad Nemci na odnose sa Turskom ne bi »gledali kroz italijanske naočare«, odnosno kada se Turci ne bi oslanjali na Britaniju.[197]

Osećajući da Turci, pod utiskom nemačkih uspeha u Mađarskoj i Rumuniji, pokazuju sve više spremnosti da proširuju svoje odnose

195 Ibid., nr. 297, p. 408 i 314, pp. 433—434.

196 PA Büro St. S, Türkei, 1. II — 31. III 1941. Bd. 2, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Ankare nr. 5531 od 23. novembra 1940; ADAP D, 11/1, nr. 363, p. 529 i 386, pp. 568—569; DASIP Amb. A, 1940. F-40, pismo MIP KJ str. pov. br. 3424 od 13. novembra, pov. br. 31732 od 16. novembra 1940. i izveštaj Jugoslovenskog poslanstva iz Ankare pov. br. 1751 od 19. novembra 1940.

197 ADAP D, 11/1, nr. 396, pp. 587—588.

i saradnju sa Nemačkom, nemačka diplomatija je krajem novembra 1940. pokušala da što je moguće više odvoji Turke od Britanaca i da ih čak pokuša pridobiti za otvoreniju i prisniju saradnju i vezivanje sa nemačkim namerama i interesima na jugoistoku. Krajem novembra ambasador Papen je prilikom svojih susreta sa državnicima Turske nenametljivo nabacivao predlog da se Turska opredeli prema »pobedničkim« silama osovine i tako stekne uslove da ostvari svoj prestiž i svoje ciljeve u »novom poretku«. Papenov predlog je pao u nezgodno vreme, kada su Grci počeli da pobeđuju nadmoćniju italijansku vojsku, pa je crv sumnje počeo da nagriza i veru u svemoć osovinske oružane sile. Odgovor turske vlade od 2. decembra 1940. bio je nedvosmislen, Turci ne žele opredeljenje ni prema jednoj zaraćenoj strani, već saradnju sa svima u želji i nastojanjima da se na Balkanu sačuva mir.[198]

Opredeljivanje Turske prema Nemačkoj nije dolazilo u obzir i zbog držanja i delovanja druge strane — Britanije i Grčke, sa kojima je ona bila u savezničkim odnosima. Britanci su odmah posle napada Italijana na Grčku vršili pritiske na vladu Turske da podrži vladu Grčke ako ne direktnom pomoći protiv Italijana, onda izjavom da će se suprotstaviti pokušaju drugih zemalja da se udruže sa Italij anima i napadnu Grčku i sa druge strane. Izbegavanje da svojim saveznicima Grcima daju direktnu vojnu pomoć Turci su pravdali držanjem Jugoslavije, koja je izbegavala da se umeša u rat na strani svoje saveznice Grčke.

Britanci su ipak uspeli da dobiju izjavu turske vlade da će turske oružane snage intervenisati ukoliko Bugarska pokuša da napadne Grčku. Ne želeći da do toga dođe i nastojeći da se takva mogućnost svede na najmanju meru, predstavnici Turske zatražili su u Sofiji da se i Bugari uzdrže od uplitanja u rat između Italije i Grčke, odnosno da ne dozvole da se neka druga velika sila pokuša koristiti bugarskom teritorij om da bi napala na Grčku, uz obećanje da ni Turci neće dozvoliti da se neka velika sila upetlja u ratni sukob.

Pod uticajem dejstva vesti o velikim pobedama Grka nad Italij anima, u Ankari je bilo čak i nekih izjava da bi eventualna intervencija neke velike sile preko bugarske teritorije protiv Grčke lako mogla dovesti do intervencije i Turske radi zaštite Grčke.

[198] **Ibid., nr. 436, pp. 638—639 i 443, p. 649. O specifičnostima položaja Turske u ovo vreme i njenih odnosa sa Nemačkom i drugim silama objavljeno je dosta radova: В. Алексеев и М. Керимов, *Внешная политика Турции,* Москва 1961; T. Ataöv, *Turkish Foreig Policy 1939—1945,* Ankara 1965; A. S. Esmer, *Türk Dzplomasisi (1920—1955)* Istanbul 1959; Д. Хаков, *Основни пасоки на външната политика на Турция през втората световна война, Исторически преглед,* nr. 6, София 1967; Ш. Сахибов, *Проблемы внешней политики Турции в годи второй мировой войны,* Москва 1963; Vere Hodge, *Turkish Foreign Policy 1918—1950,* London 1951; E. Weisband, *Ikici düny sava$znda Inönü nün dzs Politikasz,* Ankara 1974; C. Acikalian, *Turkey's International Affairs,* u: *International Affairs,* London 1947; П. К. Тарасов, *Присоединение Турции к англо-французском блоку накануне второй мировой войны,* u: *Учение записки Уралского университета имени А. М. Горкого,* nr. 46, Свердловск 1966; А. А. Миллер, *Очерки новейшей истории Турции,* Москва 1948; *Новейшая история Турции,* Москва 1968.**

Britanci ni tada, a ni kasnije, nisu bili ubeđeni da bi stvarno Turci intervenisali, jer su bili uvereni da se od Turaka ne mogu očekivati nikakve ofanzivne akcije: »Sve što se od nje može očekivati, to je da se brani ako bude napadnuta i da ne dozvoli prelaz stranih trupa preko svoje teritorije« — predviđali su Britanci, što će se kasnije i obistiniti.[199]

Britanci su jedino bili sigurni da bi turska vojska krenula preko granice ukoliko bi Bugari napali na Grke, jer bi to dovelo do povrede balkanske ravnoteže i opasnosti da jedna balkanska zemlja suviše ojača na račun druge.[200]

Za ovu spremnost znali su i u Berlinu, pa je nemačka diplomatila od početka italijansko-grčkog rata pomno motrila na držanje Bugara, pazeći da ne učine neki potez koji bi doveo do uključivanja Turske u ratni sukob na Balkanu. Držanje i stav Turske bili su posebno važni od donošenja odluke da nemačke trupe intervenišu u Grčkoj i u vreme izvođenja priprema za poduhvat »Marita«. Turska je mogla svojim sopstvenim angažovanjem da oteža ovu operaciju i da, koristeći se pravima koje je prema odlukama iz Montrea iz 1936. imala na moreuzima, oteža nemačko posedanje Rumunije i Bugarske. Ona je u miru kontrolisala prolaz brodova u Crno more propuštajući ograničeni broj manjih prodova do 30.000 tona, a u uslovima rata u kojem i sama učestvuje imala je pravo da propušta brodove prema svojim opređeljenjima, čime su bile otvorene mogućnosti da se u Crnom moru nađe britanska ratna mornarica.[201]

Koncentracija nemačkih trupa u Rumuniji krajem 1940. i početkom 1941. uzbunila je prozapadno opredeljene slojeve u Turskoj, izazvala povećani strah u Jugoslaviji Grčkoj i još više pokrenula britansku diplomatiju u akciji da se balkanske zemlje, na prvom mestu Turska, pridobiju za aktivno suprotstavljanje nemačkoj agresiji. Vlada Turske pod pritiscima prozapadno opredeljenih snaga u sopstvenoj zemlji, iako sklona izvlačenju po svaku cenu iz obračuna, obećavala je Britancima da će stupiti u ofanzivnu borbu protiv nemačke agresije ako to učini i Kraljevina Jugoslavija. Bilo je to najčešće zaklanjanje iza Jugoslavije, u kojoj je vlada, još jače i direktni je ugrožena od nemačke oružane sile, bila potpuno nesposobna da se opredeli za aktivno odupiranje silama osovine.

Ohrabrenje turske vlade u odnosu na Nemačku doprinelo je pogoršavanju odnosa između Nemačke i SSSR, odnosno pokazivanje spremnosti Sovjetskog Saveza da podrži antinemačke snage u zemljama jugoistočne Evrope koje su se odupirale nemačkoj ekspanziji. Ipak je sve to bilo samo deklarativnog karaktera jer Turci — čak i u slučaju stvaranja Balkanskog fronta protiv nemačke agresije u

i" DASIP Amb. A, 1940. F-35, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 1862 od 7. decembra 1940. Više o tome: Ibid.,izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 1796 od 25.novembra itelegram MIP KJ str. pov. br. 3505 od 23. novembra 1940.

200 **Z. önder, o. c. p. 68.**

201 **Više o ovome: L. Krecker, o. c. pp.101—118.**

koji bi bila uključena i Jugoslavija, na koju se ona pozivala — ne bi imali snage za ofanzivne operacije niti smelosti da se uključe u ozbiljniji sukob van svoga državnog područja.

Britanci su, očekujući intenziviranje nemačke akcije prema jugu, ipak pokušavali da pokrenu Tursku u aktivni otpor računajući i na činjenicu da bi takvu oriejntaciju podržali i indirektno pomogli i najbliži i naj uticaj ni ji susedi Turske, Sovjeti. Na sednici ratnog kabineta Velike Britanije 13. januara 1941. tačno je predviđena taktika koju će Hitler primenjivati u svom daljem pohodu na jugoistok i posebno u njegovim namerama da raznim obećanjima i pritiscima odvoji Jugoslaviju i Tursku od Britanaca. Zato su i Britanci veliku pažnju posvetili upravo borbi protiv ovih nemačkih nastojanja i organizovanom delovanju u Beogradu i Ankari protiv Nemaca.[202]

U nekim trenucima se činilo kao da su Britanci uspeli, na primer koncentracija nemačkih trupa u Rumuniji pratila je koncentracija turskih trupa oko Bosfora i Dardanela i u Istočnoj Trakiji. Turska vlada je zatražila od Berlina objašnjenje o tome kakav je cilj koncentracije nemačkih trupa na donjem Dunavu. Odgovor iz Berlina, koji je stigao posredstvom ambasadora Papena, bio je sterotipan, da je to samo radi zaštite Rumunije od nereda unutar zemlje, razume se komunističkih, koje nisu mogle biti simpatične ni turskoj buržoaziji, i od eventualnog pokušaja ugrožavanja njene teritorije izvana, posebno njenih naftonosnih polja, koja su imala izuzetan značaj za Nemačku. Govoreno je i o miroljubivoj politici Nemačke na jugoistoku Evrope i posebno je podvučena odlučnost Nemačke da nikad ne dođe u sukob sa Turskom, prema kojoj nema nikakve neprijateljske namere.[203]

Vojne mere u donjem Podunavlju i namere prema jugu bile su ipak toliko providne da je Berlin osećao da duguje Ankari, ukoliko želi da zadobije njeno poverenje, otvorenije nastupanje. Zato je ministar Ribentrop 15. januara 1941. naredio nemačkom ambasadoru u Ankari Papenu da otvoreno iznese namere Nemaca da ne dozvole infiltraciju i učvršćenje Britanaca na bilo kom delu područja jugoistočne Evrope. Papen je trebalo najkasnije do 25. januara 1941. da stavi Turcima do znanja da se ne vezuju za Britance i ne konfrontiraju protiv Nemačke, jer bi u tom slučaju došlo do sukoba dveju zemalja, što bi Turska platila teškim posledicama.[204]

Turci su i bez ovih Papenovih opomena znali za namere i čvrstu odlučnost Nemaca da Britance oteraju sa Balkanskog poluostrva, pa su i sami nastojali da se što manje upliću u obračun dveju sila.

Krajem januara i u februaru 1941, uz normalno delovanje u Beogradu na savlađivanju otpora prema silama osovine, nemačka

202 **pro War. Cab. Vol. 65, zapisnik sa sednice od 13. januara 1941, p. 25.**

203 **Sire: L. Krecker, o. c. pp. 130—131.**

204 PRO FO 371/30089 R-273/236/44, o tursko-bugarskim odnosima u vezi sa ratom u Grčkoj, 8. januara 1941. Sire: L. Krecker, o. c. pp. 130—131; Z. Önder, o. c. pp. 80—82.

diplomatija je najveću pažnju posvetila pridobijanju bugarske vlade i neutralizaciji protivrečnosti i nesporazuma između Bugarske i Turske. Koncentracija trupa u Rumuniji i njihovo pripremanje za pohod prema jugu više se nije mogao ničim prikrivati, i zato se moralo nastupati prema Turskoj sa otvorenim kartama. Neodlučnost vladajućih vrhova u zaraćenoj i do toga vremena pobedničkoj Grčkoj u pogledu konfrontiranja prema Nemačkoj, zatim sve veće kolebanje u vladajućim vrhovima u Jugoslaviji, i naročito pojava najmodernijih tenkovskih jedinica u severnim predelima Balkana, dolivali su strah od moći sila osovine i u Ankari i pojačavali težnje turskih vladajućih vrhova da se što pre izvuku iz opasnosti uplitanja u ratni sukob. Zato se krajem januara i početkom februara 1941. u vladajućim vrhovima u Ankari pojavila težnja da se poprave odnosi između Turske i Bugarske i tako neutrališe najzrelija mogućnost uplitanja Turske u ratni sukob.[205]

Ideja smirivanja odnosa između Bugarske i Turske našla je svoje pristalice veoma lako u Berlinu, a delimično i u Londonu. Smirivanjem odnosa između dve zemlje Britanci su želeli da ojačaju uticaj probritanskih snaga u Sofiji, a takođe i otpor u Bugarskoj nemačkim namerama da preko bugarske teritorije napadnu na Grčku. Najverovatnije da su Britanci još ranije bili obavešteni o namerama turske vlade da se ide na smirivanje sa Bugarima pod parolom protiv prolaska nemačkih trupa preko Bugarske i istovremeno protiv britanskih aerodroma i baza na području Turske.[206]

Nemci će prihvatiti ideju smirivanja između Bugarske i Turske jer su očekivali da pomoću te ideje i konkretne akcije odvoje Tursku od Balkana i završe svoj pohod prema Peloponezu bez ometanja od prikupljenih turskih divizija u Istočnoj Trakiji.

Odmah posle pojave turske inicijative, iz Sofije je poslato obaveštenje u Berlin. Tamo su dobro procenili da je taj korak preduzet da bi se pre svega Turska zaštitila od Nemačke, ali isto tako da se oslobodi i od Britanije, pa su se saglasili da se ide na pregovore i sporazum.[207]

Tursko-bugarska deklaracija o prijateljstvu od 17. februara 1941. sa svojim neodređenim sadržajem i kontradiktornim obavezama o saradnji dveju zemalja koje su se već nalazile u zagrljaju dveju međusobno ratujućih sila, rađena uz asistenciju Berlina, naišla je na prećutno prihvatanje i u Londonu. Svaka od ovih sila nameravala je da, koristeći se nedorečenostima u ovoj deklaraciji, olakša svoja nastojanja u pogledu jačanja prestiža na ovom pod-

205 ADAP D, 11/2, nr. 659, pp. 920—921; DASIP Amb. A, 1941. F-37, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 14 od 5. i 153 od 10. februara 1941.

206 **L. Krecker, o. c. pp. 130—132.**

207 PA Büro St. S, Bulgarien, Mai 1939 — Januar 1941. Bd. 1, telegram Nemačkog poslanstva iz Sofije nr. 48 od 20. januara 1941; Ibid., Türkei, 1. II/ /1940 — 31. III/1941, Bd. 2, Vajczeker — Ribentrop od 21. januara 1941.

ručju. Stvarni razvoj događaja uskoro će pokazati da je ta deklaracija više koristila Nemcima.[208]

Već kraj februara doneo je veću infiltraciju Nemaca u Bugarsku i sve otvorenije pretnje Grcima, Britanicima i svim snagama koje su ih na jugoistoku Evrope podržavale. Britanci su, pozivajući se na ranije ugovorene obaveze, tražili otvorenije angažovanje i Turske u sprečavanju nemačke ekspanzije preko Bugarske. Predstavnici turske vlade, imajući na umu i obaveze i pretnje sa druge strane, davali su Britancima neodređene odgovore i nedovoljno opredeljena obećanja. Rečeno je da Turska u slučaju ulaska nemačkih trupa u Bugarsku neće ostati indiferentna, što nije moralo značiti i da će se aktivno suprotstaviti tom agresivnom poduhvatu nemačkih trupa.[209]

Radi jačanja onih snaga u Turskoj koje su bile za aktivno uključivanje Turske u sprečavanju nemačke ekspanzije, u Ankaru je 25. februara 1941. doputovao britanski minitsar inostranih poslova Idn i lično se angažovao u pridobijanju vlade Turske za akciju. Na sastanku sa najvišim političkim i vojnim predstavnicima Turske Idn je pokušao da dokaže svojim saveznicima da se Nemci spremaju da potčine čitavo područje Balkanskog poluostrva i da je došlo vreme kada bi Turska trebala da pristupi ispunjavanju svojih obaveza. Predstavnici Turske svoju slabu aktivnost do sada i nameru da se ne uključuju u sukob sa Nemcima pokušavali su da pravdaju istim onim razlozima sa kojima su se služili vladajući vrhovi u Bukureštu, Beogradu i Sofiji, o nedoraslosti i nemogućnosti Turske da se bez obimnije materijalne i vojne pomoći Britanije otvoreno suprotstavi Nemačkoj. Turski komandanti su objašnjavali kako Turska ne raspolaže sa bilo kakvim ofanzivnim sredstvima i da je jedino moguće da pokuša štititi sopstvene granice. Iznošena su otvoreno mišljenja da je bolje i za Britaniju da se ne ulazi u rat koji bi brzo doneo poraz uz mnoštvo gubitaka, već da je bolje da se Turska pokuša izvući iz njega i da kasnije, kad stanje svoje odbrane i opreme armije popravi, stupi u rat na strani Britanije.[210]

Pošto su sva nastojanja da se ohrabre Turci i pridobiju za rat protiv Nemaca propali, ministar Idn je 28. februara obavestio premijera Čerčila o veoma lošim izgledima da se ostvari zamisao o stvaranju Balkanskog fronta u kojem je Turska zbog svog najpovoljnijeg položaja trebala da igra važnu ulogu. Konačno saznanje da se Turska ne može pridobiti za rat nije pokolebalo premijera Cerčila. U svom pismu Idnu od 6. marta 1941. on je priznao da su nade za pridobijanje Turske i Jugoslavije male i da će najverovatnije Bal-

208 Dosta podataka o ovom: DASIP Amb. A, 1941. F-37, telegrami MIP KJ str. pov. br. 416 od 20. 482 od 26. februara 1941; Ibid., F-39, telegrami MIP KJ pov. br. 4372, 4373, 4531 i 4532 od kraja februara kao i str. pov. br. 258 od 22. februara 1941; PRO FO 371/29730 R-1735/91/7, telegram Britanske ambasade iz Ankare od 22. februara 1941; ADAP D, 12/1, nr. 67, p. 99.

209 DASIP Amb. A, 1941. F-37, telegram Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 282 od 24. februara 1941.

210 PRO FO 371/29787, zapisnik sa sastanka delegacija Britanije i Turske u Ankari 27. februara 1941; L. Krecker, o. c. p. 136.

kan biti izgubljen, ali je pri tome podvukao da je to samo privremeno povlačenje i da bi zato trebalo na svaki način delovati da barem Turska ostane neutralna, kako bi u trenutku kada to postane aktuelno ponovo mogla da postane jedna od baza povratka antifašističkih sila na Balkan.[211] Tako je položaj Turske i pre svega njena geografska udaljenost od raturjućih sila dovela do jedne povoljne okolnosti da su i jedna i druga strana priznale njen neutralan položaj kao prihvatljivo rešenje. Trudeći se da ojačaju svoje veze sa Turskom, upravo zbog želje za dobrim odnosima, nijedna strana nije zahtevala da turska vlada prekine sa drugom stranom, i obe su se sa dosta pažnje odnosile prema njoj.

Tako je vlada Turske bila među prvim vladama Evrope kojoj je nemačka vlada preko svoga ambasadora u Ankari 28. februara, kao i bugarska vlada po nalogu Nemačke, javila da će bugarska vlada 1. marta potpisati Trojni pakt. I jedna i druga zemlja su obavestile Tursku da pristupanje Bugarske Trojnom paktu neće ni u kom slučaju uticati na odnose Nemačke i Bugarske sa Turskom i da će vlada Bugarske uz saglasnost Nemačke poštovati sve ranije sklopljene ugovore i preuzete međudržavne obaveze, uključujući tu i obaveze iz Tursko-bugarske deklaracije o prijateljstvu od 17. februara 1940. godine.[212]

Vest o pristupanju Bugarske Trojnom paktu i o početku marša nemačkih trupa kroz Bugarsku uticali su na dalje slabljenje antiosovinski opredeljenih snaga u svim zemljama jugoistočne Evrope. Nastojanja Britanaca i lično zauzimanje ministra Idna da se zaustavi slabljenje antiosovinskih pozicija u Turskoj i Jugoslaviji nisu davala željene rezultate.[213]

U isto vreme pozicije druge strane su jačale, zahvaljujući prisustvu oružane sile. U trenutku pokretanja nemačkih divizija preko Dunava i dalje preko Bugarske, ponovo je Hitler uputio predsedniku Turske Republike Ineniju ličnu poruku. U pismu se Hitler predstavljao kao spasilac mira i reda na jugoistoku Evrope koji upravo radi ovih zemalja i naroda kreće u ratni pohod da sa Balkana istera Britance i onemogući tobožnju komunističku pobunu i nerede u ovom delu evropskog kontinenta. Objašnjavao je da pohod nemačkih trupa kroz Bugarsku nema nikakav drugi cilj sem proterivanja Britanaca i uvođenje mira i reda u ovim zemljama. Pošto Nemačka nema nikakve svoje posebne, teritorijalne, nacionalne ili druge interese na ovom području, odmah po isterivanju Britanaca ove trupe će se povući. Posle toga Nemačka će u interesu razvoja ovih naroda i zadovoljenja potreba nemačkog tržišta nastaviti da razvija i obogaćuje privredne veze i saradnju. Da bi pokazao posebnu brigu za mir i bezebdnost Turske, Hitler je obavestio Inenija da je naredio svojim trupama da ne prilaze bugarsko-turskoj i grčko-

2,1 В. Черчил, o. c. Ill, pp. 88—89 i 93.

212 ADAP D, 12/1, nr. 102, pp. 153—154; L. Krecker, o. c. pp. 137—138.

213 DASIP Amb. A, 1941. F-37, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 324 od 2. marta 1941.

-turskoj granici.[214] To Hitlerovo obaveštenje bilo je više nego blamirana i profanisana ironija, jer tako je bilo javljeno prvo Pragu kad je uništavana Austrija, i redom do poslednje zemlje na jugoistoku Evrope — Turske, a uvek su te iste trupe koje su prvo zaobilazile granicu određene zemlje nešto kasnije u trenucima kada su i te zemlje postajale žrtve, gazile njihovu nezavisnost i čast.

Prema izveštaju koji je poslao iz Ankare ambasador Papen 2. marta 1941, turska vlada je mirno primila obaveštenje o pristupanju Bugarske Trojnom paktu i početak marša nemačkih trupa kroz Bugarsku. Izvestio je da je predsednika Inenija obradovala Hitlerova odluka da nemačke trupe ne prilaze tursko-grčkoj granici i da je tom prilikom predsednik Ineni izrazio nadu da nikad neće doći do rata između dve prijateljske zemlje.[215]

Ipak- istina o držanju Turske u celini prema Hitlerovoj agresiji na Balkanu bila je drugačija. Dileme su postojale i kod samih rukovodilaca, a u narodu su bili jaki otpori politici nasilja i ekspanzije. Probritanske snage u Turskoj, a i napredne snage turskog društva nastojale su da pomrse račune Nemcima u Turskoj. Rezultat rada i nastojanja ovih snaga i njihovih uticaja u vladajućim strukturama bilo je približavanje Turske Sovjetskom Savezu i potpisivanje Sovjetsko-turske deklaracije o prijateljstvu od 5. marta 1941. godine.[216] Uticaj probritanskih odnosno antinemačkih snaga bio je naročito jak u turskom novinarstvu i ustanovama informisanja, u kojima je u to vreme u nizu članaka i vesti objašnjavana i razotkrivana osvajačka politika sila osovine i naročito nemačkog Rajha. Berlin je morao da traži intervenciju turske vlade da se ova antinemačka kampanja onemogući.[217]

Najviši vladajući vrhovi Turske, strahujući da ne izazovu Hitlerov bes i ne nađu se u ulozi ostalih balkanskih zemalja, držali su se politike dobrih odnosa i sa Hitlerom, koga su upravo prijateljskom rečju pokušali da zaustave na svojim granicama. U uzvratnom pismu koje je Ineni uputio Hitleru 12. marta 1941, izražena je spremnost da se između dve zemlje uspostave i neguju prijateljski odnosi, uz isticanje čvrste odlučnosti Turske da se ne meša u obračun velikih sila i zaraćenih blokova već da sprovodi striktno neutralnu politiku. Inenijevo pismo imalo je određen uticaj na Hitlera i na njegov odnos prema Turskoj.[218]

Početkom marta 1941. u Grčkoj je jačao talas odlučnosti da se sudbina zemlje potpuno veže uz Britaniju i da se ide na suprotstavljanje i nemačkoj agresiji. U isto vreme i u Jugoslaviji se osećao

214 PA U. St. S, Türkei 72, Juni 1940 — juni 1943. nr. 128 od 1. marta 1941; ADAP D, 12/1, nr. 113, pp. 166—167; PRO FO 371/30124 R-2029/1934/44, izveštaj Britanske ambasade iz Ankare od 4. marta 1941.

215 ADAP D, 12/1, nr. 119, pp. 174—175 i 122, pp. 178—179.

216 L. Krecker, o. c. pp. 141—146.

217 ADAP D, 12/1, nr. 142, p. 208 i 154, pp. 227—229; DASIP Amb. A, 1941. F-37, telegrami Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 332 od 3.i 361 od 8. marta 1941.

218 ADAP D, 12/1, nr. 161, pp. 235—237; L. Krecker, o. c., p. 139.

talas nezadovoljstva antinemačkih snaga. Ovo je uticalo na ponovno kolebanje čak i jednog dela vladajućih struktura u Beogradu. Sve je to ponovo oživljavalo nade kod Britanaca da bi se mogao naći neki put izlaza iz krize i pun korak ka obrazovanju otpora silama osovine. Premijer Čerčil je ponovo pisao ministru Idnu, koji je tada bio na Bliskom istoku, da postoje nade da će antiosovinske snage, naročito u Jugoslaviji, uspeti da savladaju kolebljivost vlade i da zemlju odvrate od izdaje i priključivanja Trojnom paktu.[219]

Ovo ohrabren je je navelo ministra I dna da još jednom pokuša da pridobije Turke, posle čega bi se lakše delovalo u Beogradu. On je ponovo 18. marta 1941. održao savetovanje sa predstavnicima Turske, ali ni ovoga puta Turci nisu bili spremni da rizikuju sve, jer im realno nije pretila opasnost da izgube i malo. Turci su se i ovoga puta branili nespremnošću svoje armije, što je bilo tačno, nemogućnošću Britanaca da im efikasno pomognu, i opasnošću da budu potpuno uništeni ako se suprotstave Nemcima.[220]

Jedan od važnih razloga odbrane od britanskog pokušaja da Turke uvuku u rat bilo je zaklanjanje iza Jugoslavije, koja se u to vreme već bila gotovo predala u ruke sila osovine i Trojnog pakta.[221]

U drugoj polovini marta 1941. u jeku niza velikih uspeha, među kojima su posebno značajni bili uspela koncentracija nemačkih trupa prema Grčkoj i pridobijanje vlade Kraljevine Jugoslavije za pristupanje Trojnom paktu, Hitler se konačno odlučio na susret sa jednim predstavnikom Turske, sa kojom su odnosi bili u usponu. On se sastao sa turskim ambasadorom u Berlinu Husrefom Gerede 17. marta i sa njim detaljnije razgovarao o odnosima između Nemačke i Turske. Težište razgovora bilo je usmereno na opravdavanje intervencije nemačke vojske u Grčkoj koju on, kaže, nije nikad želeno ali koju su mu svojim mešanjem naturili Britanci, jer su pokušali da se infiltriraju u Grčku nadomak granica njegovog prijatelja Musolinija. Na ovo osetljivo i nemirno područje, po rečima Hitlera, pokušali su da se ubace i Sovjeti. Zato je on krenuo da povrati mir i red na jugoistok Evrope ne gajeći bilo kakve namere ili težnje prema Turskoj sem želje da se prijateljski odnosi između dve zemlje još brže i uspešnije razvijaju.[222]

Otpor naroda u Jugoslaviji protiv izdaje vodećih vrhova jugoslovenske vladajuće buržoazije od 25—27. marta, obaranje vlade Cvetković — Maček i formiranje nove vlade generala Dušana Simovića doveli su do još jednog pokušaja Britanaca, ovoga puta uzimajući kao bazu probuđenu Jugoslaviju, da deluju na Tursku radi oživljavanja ideje o formiranju Balkanskog fronta triju zemalja i

219 В. Черчил, o. c. III, p. 98.

220 pro FO 371/29782, zapisnik sa sastanka delegacija Britanije i Turske u Nikoziji 18. marta 1941. Šire o ovome: FO 371/3014 R-2716/1934/44, FO 371/ /29781 R-2780/113/67, FO 371/29782 R-3011/113/67, i FO 371/30124 R-3160/1934/44, izveštaji o stanju na Balkanu polovinom marta 1941.

221 DASIP Amb. A, 1941. F-37, telegram Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 423 od 21. marta i 439 od 23. marta 1941.

222 ADAP D, 12/1, nr. 177, pp. 254—257.

Britanije. I sama jugoslovenska diplomatija je preuzela inicijativu i pokušala da pridobije Turke za aktivnu saradnju. Stalni kontakti između jugoslovenske ambasade u Ankari i turske vlade tekli su od puča u Beogradu pa sve do 5. aprila, dobijanja obaveštenja da Nemci kreću u napad na Jugoslaviju.[223]

Novi jugoslovenski ministar inostranih poslova Ninčić, sumnjajući da će se zemlja moći da izvuče iz rata sa Nemcima, tražio je preko ambasadora Šumenkovića već 30. marta da se sa Turcima ide na konkretne razgovore o obostranim obavezama u zajedničkoj odbrani od Nemačke.[224]

Međutim, postojala je velika razlika u pozicijama i potrebama tog novog aranžmana. Jugoslaviji, koja je bila direktno ugrožena, on je u svakom slučaju bio koristan kao preventivno sredstvo protiv nemačke opasnosti i kao stvarna saradnja u slučaju agresije, ali za Tursku on je u svakom slučaju mogao da bude nekoristan, jer se Turska nije osećala ugroženom, i štaviše pružale su joj se šanse da bude i ubuduće pošteđena. Sve su to bili razlozi da je ambasador Šumenković morao izvestiti Beograd da Turci izbegavaju da stvarno dođe do sporazuma, služeći se oprezno neodređenim obećanjima. Na kraju je ministar Saradžoglu morao da prizna pred Sumenkovićem da Turska nema nikakvih mogućnosti za ofanzivne operacije, a pošto se jedino tako može pomoći Jugoslaviji, da onda nema uslova za takvu jednu pomoć. Pod stalnim pritiscima probritanskih snaga u zemlji ii samih Britanaca, Turska vlada je sve do agresije na Jugoslaviju vodila ove pregovore, ali bez volje i spremnosti da se oni uspešno privedu kraju. [225]

U isto vreme dok su iz Londona i Beograda preduzimani pokušaji da se pridobije Turska, uporno su trajali diplomatski pritisci na Tursku i iz Berlina, koji je tražio poštovanje proklamovane neutralnosti uz obećanja da će Nemačka striktno poštovati granice i integritet Turske. Radi zadobijanja poverenja Turci su 5. aprila dobili obaveštenje iz Berlina da predstoji napad na Grčku, a u noći između 5. i 6. aprila i obaveštenje da će biti napadnuta i Jugoslavija, uz ponovna obećanja da Nemci neće preduzimati nikakve agresivne korake niti druge oblike neprijateljstva prema Turcima. Ponovljeno je obećanje da će nemačke oružane snage odmah po izbacivanju Britanaca sa Balkana biti povučene iz Grčke i Bugarske.[226]

223 DASIP Amb. A, 1940. F-37, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 459 od 29. i 461 od 30. marta 1941; PRO FO 371/30124 R-3310' /1934/44 4439/44 i 3533/1934/44, izveštaji Britanske ambasade iz Ankare od 31. marta i 2. i 5. aprila 1941.

224 ADAP Amb. A, 1941. F-37, telegram MIP KJ str. pov. br. 827 od 30. marta 1941.

225 ibid., izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 463 od 30. marta 1941. i 476 od 1. aprila 1941; PRO FO 371/30124 R-3660/1934/44, 3722/ /1934/44 i 3809/1934/44, izveštaji Britanske ambasade iz Ankare od 8, 9. i 11. aprila 1941.

226 **ADAP D, 12/1, nr. 220, p. 316, 231, pp. 337—339, 268, p. 380, 269, p. 381, 585, p. 399.**

Brzi i pobedonosni prodor nemačkih armija kroz Jugoslaviju i Grčku još više je utvrdio politiku neutralnosti turske vlade i nemešanja u spor zaraćenih strana. Politika smirivanja i striktne neutralnosti jednako je odgovarala i Nemačkoj kad je jednom već pobedonosno stigla nadomak moreuza, ostavljajući iza sebe pokoreni celi jugoistok Evrope. Do već jednom pomerenog planiranog datuma početka pohoda na Sovjetski Savez bilo je preostalo još samo dva meseca, pa svako makar i najmanje novo zaoštravanje i angažovanje delova Vermahta moglo je da poremeti razvoj predviđenih operacija protiv SSSR-a. Nemačka je mogla biti zadovoljna i onim što je postigla do tada u samoj Turskoj. Ambasador Papen je u vreme kolapsa Kraljevine Jugoslavije i Grčke javljao da su događaji na Balkanu zapadno od turskih granica uticali na otrežnjavanje jednog dela vladajućih slojeva u Turskoj, i da je prilika da se uskoro ostvari neka vrsta sporazuma između Turske i Nemačke.[227]

Ribentrop je u toku aprilskog rata (10. aprila) pisao u Ankari kako Nemačka, s obzirom da nema nikakvih stvarnih problema i nesporazuma sa Turskom, želi sa njom iskrenu i dugotrajnu saradnju. Davana su obećanja da će Turska dobiti povlastice na značajnoj pruzi od Sofije do Carigrada, koja je jednim delom prolazila i kroz grčku teritoriju, da će se u cilju bolje sigurnosti na turskoj granici u najistočnijem delu Grčke prema Turskoj uspostaviti demilitarizovana zona, zatim da će Nemačka uvek biti spremna da zaštiti moreuze od tobožnje sovjetske opasnosti, itd.[228]

Nemci su pomno pazili da slučajno ne dođe do nekog nepredviđenog incidenta prema Turskoj od strane Bugarske. Vlada Turske je obaveštavana na vreme o svim važnijim ustupcima koje su Nemci činili na račun Bugarske, tako da su Turci obavešteni na vreme da će bugarske trupe, na temelju ranijeg dogovora, zaposesti delove grčke Trakije od mesta Mustafa Paša na bivšoj bugarsko-grčkoj granici od Dedeagača (Aleksandropolisa) na Egejskom moru, dok je istočni deo od ove linije do turske granice ostao kao demilitarizovana zona.[229]

Posle kapitulacije Kraljevine Jugoslavije i Grčke kada se Turska našla na samoj granici osvojenih i pridobijenih teritorija sila osovine, uslovi za delovanje demokratskih snaga u Turskoj postajali su još teži. Strah i kolebanja sve su više osvajali vladajuće vrhove u zemlji. Nemci su, i pored toga što im je bio potreban potpuni mir na ovom području, znajući svoje pozicije i strahovanja kod Turaka, isticali povremeno i izvesne zahteve prema Turskoj. Jedan od takvih je bio da se onemogući rad prozapadno opredeljenim novinarima

227 **ADAP D, 12/1, nr. 295, pp. 408—409.**

228 **PA Büro St. S, Türkei, Bd. 3, telegram RAM 291 od 11. aprila 1941; ADAP D, 12/2, nr. 303, pp. 418—420.**

229 pa **Türkei Büro St. S, Bd. 3, telegram** AA **nr. 246 od 17. aprila 1941; L. Krecker, o. c. pp. 149—151.**

u redakcijama turskih listova. Pred strahom od nemačke moći, stagnacija u razmeni dobara je usporena.[230]

Na drugoj strani, ni Britanci se nisu dali potiskivati sa tla Turske, trudeći se da sačuvaju stečeni primat u privredi, trgovini i drugim oblastima saradnje i veza. Britanska aktivnost od ovog vremena vođena je pod parolom za neutralnu Tursku, što je značilo: za sprečavanje nemačke ekspanzije preko moreuza.[231]

Krajem aprila 1941. u vreme pronacističke pobune u Iraku i Siriji, Nemci su pokušali da pridobiju Turke za saradnju protiv antiosovinski opredeljenih snaga u ovim krajevima Bliskog istoka. Početkom maja 1941. vlada Ali Rašida (Ali Raschid Algaylani) u Iraku pobunila se protiv Britanaca i zatražila pomoć od Nemaca.[232] Odmah su Nemci poveli diplomatsku akciju da odvrate Turke od saradnje sa probritanskim snagama ina ovom osetljivom području. Istovremeno se pristupilo sondiranju terena za pristanak turske vlade da se pronemačkim snagama u Iraku i Siriji uputi pomoć korišćenjem turskih komunikacija i transporta. Radi pripremanja vodećih ljudi u Ankari za ove važne operacije, ambasador Papen je 13. maja 1941. posetio ministra inostranih poslova Saradžoglua, a 14. maja i predsednika republike Inenija. Već samo sondiranje terena da se Turska uključi u akciju u korist Nemačke, uslovilo je uporna odbijanja državnika Turske, koji su tražili da im se omogući da ostanu neutralni i da se od njih ne zahteva uplitanje u rat.[233]

Ova odvažnost turskih državnika dolivaia je ionako prepunjenu čašu straha u Turskoj. Ministar Saradžoglu neposredno posle razgovora sa Papenom, sastao se sa jugoslovenskim ambasadorom Šumenkovićem, kojii se još nalazio u Ankari, i s njim razgovarao o mogućim namerama Nemačke. Došlo se do zaključka da Nemci u datim uslovima neće ići na zaoštravanje sa Turskom, jer im je iz niza poznatih razloga ovde potreban mir.[234] Opreznost Nemaca prema Turskoj bila je uslovijena i strahom da se u slučaju pritiska, i na primeru Turske ne ponovi jugoslovenski dvadesetsedmomartovski slučaj. Jer pritisci i forsiranje pronemačkih snaga mogli su izazvati kontrakciju probritanskih snaga, nerede i zaplete koji bi tražili određeno vreme za razrešavanje, a do planiranog pokreta na istok bilo je preostalo još nekoliko sedmica. Uza sve to Turska se nalazila uz južnu granicu Sovjetskog Saveza, pa su zaoštravanja u vezi sa događajima na Bliskom istoku i tu mogla da dovedu do preuranjenih

230 PA Büro St. S, Türkei, Bd. 3, telegram AA nr. 434 od 24. aprila 1941; ADAP D, 12/2, nr. 404, pp. 530—531; L. Krecker, o. c. p. 150; Z. Önder, o. c. p. 271.

231 PRO FO 371/30076 R-4635, Ratni kabinet o politici prema Turskoj, 26. aprila 1941.

232 Z. Önder, o. c. pp. 114—121; L. Krecker, o. c. pp. 154—164.

233 ***Документы министерства иностраних дел Германии Вып. II Германская политика в Турции 1941—1945* (Skraćeno: *Док. Мин.)* Москва 1946, nr. 1, pp. 7—8; ADAP D, 12/2, nr. 514, pp. 676—671.**

234 DASIP Amb. A, 1941. F-39, telegram Jugoslovenske ambasade iz Ankare, str. pov. br. 736 od 14. maja 1941.

zapleta i komplikacija. Zato je Ribentrop u svom pismu Papenu od 16. maja 1941. preporučio što smišljeni je i opreznije nastupanje prema Turcima da se ne bi ponovio slučaj Jugoslavije.[235]

U toku intenzivnih pregovora vođenih od početka juna 1941, sve do poraza vojske pronemački opredeljenog Ali Rašida u Iraku i zauzimanja Bagdada od strane Britanaca, Nemci su nastojali da nizom ustupaka pridobiju Turke za podršku na Bliskom istoku. Nuđeni su privredna i materijalna pomoć, zaštita od evntualne ugroženosti od Sovjeta, pa čak i teritorijalna proširenja i revizija režima prolaska brodova kroz moreuze, samo da bi se od Turaka dobilo odobrenje za transport naoružanja i drugih vrsta pomoći trupama Ali Rašida u Iraku. Na popustljivost Turaka pokušavao je da utiče svojim intervencijama i sam Hitler.[236]

Vlada Turske je uspela da odgađa pregovore sa Nemcima, očekujući da porazom pobunjenika u Iraku i Siriji stvar bude rešena sama od sebe. Politiku odlaganja i otežavanja rešenja Turci su mogli da sprovode bez neke veće bojazni da će biti ugroženi direktno ili kažnjeni od Nemaca, jer se već naslućivalo da se težište nemačke ekspanzije pomera prema severoistoku. U isto vreme Britanci su sve vreme uporno motrili na Turke i podstrekivali ih da ne pokleknu pred pritiscima iz Berlina.[237]

Posle poraza pronemačkih snaga na Bliskom istoku, pitanje transporta nemačkih pošiljki preko Turske je otpalo, ali u to vreme, na nekoliko sedmica pred početak pohoda na istok, ukazala se potreba političkog regulisanja odnosa između Nemačke i Turske u interesu što veće sigurnosti u zaleđu budućeg Istočnog fronta.[238]

Pojavila se ideja o sklapanju ugovora o prijateljstvu između dve zemlje, koja se pokazala kao privlačna za obe vlade. Turci bi se s njime koliko-toliko osigurali od mogućih pritisaka od strane Nemačke, a uz to bi dobili povoljnije uslove za ravnopravniju privrednu i drugu saradnju. Nemcima je ovakav jedan ugovor trebao da posluži kao garancija da će se Turska zauzimati za mir na jugoistoku i istovremeno da će njena vlada izbegavati da se otvorenije veže za Britance. Bio je to potez Nemačke sračunat na psihološki efekat, jer se znalo da je najveći deo Turaka pristalica politike neuvlaćenja u obračun među velikim silama.[239]

Pošto se znalo da među osnovne smetnje na putu do sporazuma sa Turskom spadaju postojeći aranžmani između Turske i Brita-

[235] Док. Мин. nr. 2, pp. 9—10.

236 ibid., nr. 3, pp. 11—14, 4, pp. 15—17 i 6, pp. 20—22; ADAP D, 12/2, nr. 523, pp. 690—691. Sire: ADAP D, 12/2, nr. 529, pp. 696, 531, p. 699, 538, p. 706, 545, p. 721, 555, p. 732, 556, p. 738 i 565, p. 758.

237 Sire o ovome: PRO FO 371/30125, R-5368/1934/44, FO 371/30126 R-6155/ /1934/44, 6191/1934/33, izveštaji Britanske ambasade iz Ankare 18. maja i 14. i 15. juna 1941.

238 PA Büro St. S, Türkei, 1940—1943, telegram AA nr. 490 od 1. juna 1941; ADAP D, 12/2, nr. 577, pp. 776—777.

239 Sire o ovome: ADAP D, 12/2, nr. 385, 586, 588, 595, 602, 607, 620, 621, 622, 623, 625 i 627.

nije, Nemci su izrazili spremnost da prećutno prihvate i turske obaveze iz tih aranžmana, ali samo one koje se odnose na odbranu Turske od eventualne agresije sa bilo koje strane, dok se Turska na osnovu postojećih aranžmana ne bi smela uključiti u ofanzivnu akciju uz bilo kojeg od svojih saveznika.[240]

Polovinom juna pitanje ovog ugovora postalo je veoma aktuelno zbog skorog pokreta nemačkih armija protiv Sovjetskog Saveza. Nemci su preuzeli inicijativu, i 18. juna 1941. ambasador Papen u ime Nemačke i turski ministar inostranih poslova Saradžoglu potpisali su u Ankari Sporazum o nemačko-turskom prijateljstvu od svega tri tačke, bez ikakvih dodataka i tajnih protokola. Dve zemlje su se ovim ugovorom obavezale da će uzajamno poštovati politički i teritorijalni suverenitet, da će se uzajamno uzdržavati od svih agresivnih mera, i da će nastojati da sva eventualno sporna pitanja između sebe rešavaju pregovorima i mirnim sredstvima.[241]

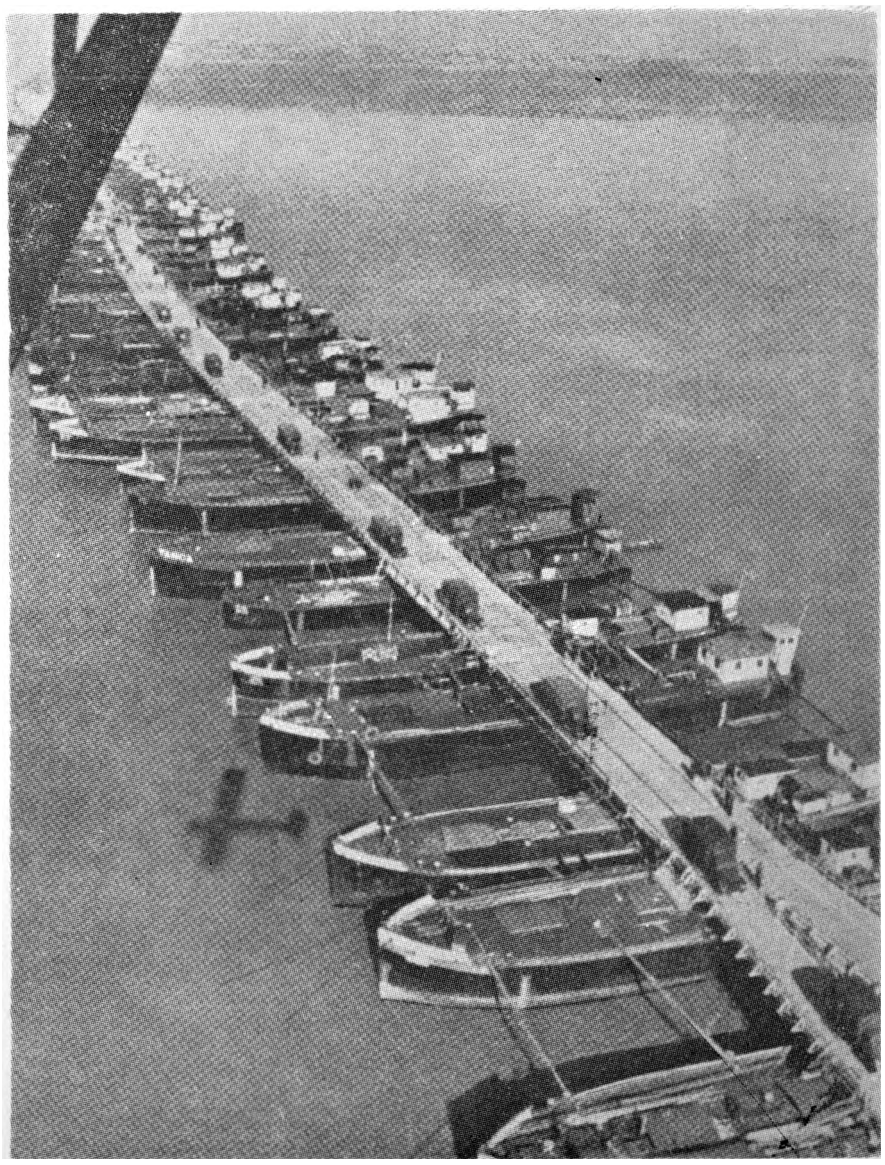
Tako je na nekoliko dana pred početak nemačkog napada na SSSR došlo do jednog kompromisnog sporazuma koji u međunarodnom pravu i diplomatiji u toku drugog svetskog rata predstavlja pravi unikum, jer je jedna zemlja, u ovom slučaju Turska, stupila u ugovorni prijateljski odnos sa jednom velikom silom, u konkretnom slučaju Nemačkom, sa kojom je njena druga saveznica sa kojom je ranije sklopila čak i ugovor o uzajamnoj pomoći, vodila rat na život i smrt.[242]

Sporazum je i za jednu i za drugu stranu bio kompromisni korak u cilju obezbeđenja, za Nemačku od neželjenih komplikacija na osetljivom području moreuza i istočnog Mediterana, a za Tursku od eventualne opasnosti prisilnog uplitanja u svetski rat, što je ona po svaku cenu želela izbeći. Ovakvom ugovoru sa Nemačkom i ovakvom ishodu odnosa sa zaraćenim silama težile su sve vlade zemalja jugoistočne Evrope, ali do njega je — zahvaljujući svome položaju, strategiskom i geografskom, kao i samom razvoju zbivanja na glavnim strategijskim pravcima drugog svetskog rata — uspela da dođe samo Turska.

[240] **Док. Мин. nr. 8, pp. 30—31 i 9, pp. 32—33; ADAP D, 12/2, nr. 625, p. 853, 625, p. 855, 635, p. 864 i 637, p. 866.**

[241] **AD.AP D, 12/2, nr. 648, pp. 876—877.**

[242] **PRO FO 371/30126 R-6363/1934/44, izveštaj Britanske ambasade iz Ankare od 21. jula 1941; L. Krecker, o. c. pp. 169—175; Z. Önder, o. c. pp. 121—126.**

Prelaz nemačkih trupa iz Rumunije u Bugarsku preko pontonskog mosta na Dunavu početkom marta 1941.

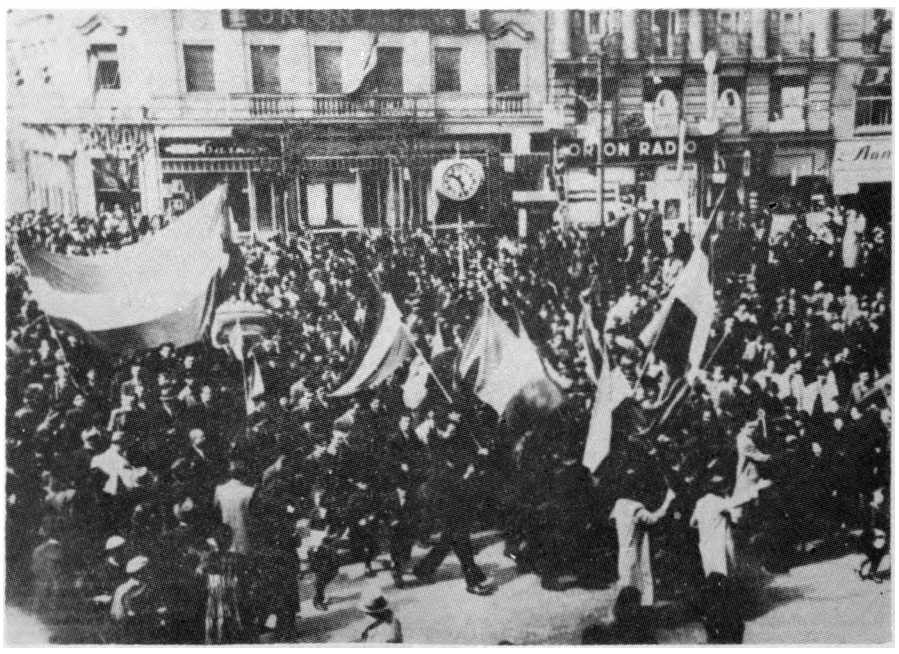
Neposredno po pristupu Bugarske Trojnom paktu 1. marta 1941. nemačke divizije su prešle Dunav i preko Bugarske krenule prema grčkoj granici

Predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije Dragiša Cevtković i ministri spoljnih poslova Nemačke i Italije — fon Ribentrop, grof Čano i japanski ambasador u Nemačkoj Ošima — potpisuju ugovor o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, u dvorcu Belvedere u Beču 25. marta 1941. g.

Susret Dragiše Cvetkovića sa Ribentropom i Čanom, *uoči potpisivanja* ***akta o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, 24.*** *III* ***1941.*** *u palati Belvedere* ***u Beču***

Demonistracije u Beogradu, 27. III 1941.

Demonstracije u Beogradu, 27. III 1941

Demonstracije u Beogradu, 27. III 1941.
(na Slaviji)

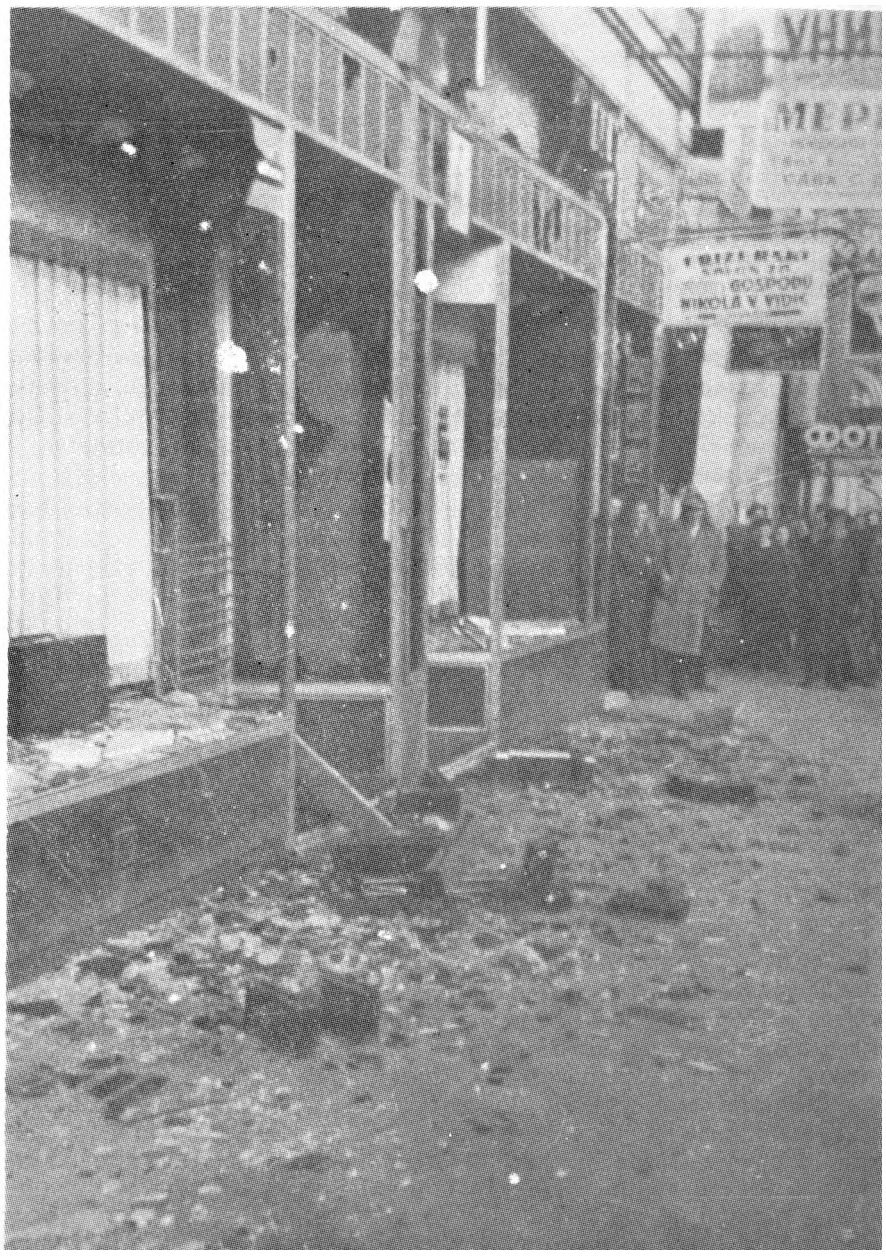
Demonstracije u Beogradu, **27.** *III 1941.*

Crvene zastave i prijateljske parole upućene Sovjetskom Savezu na ulicama Beograda **27.** *marta 1941.*

27. III 1941. u Beogradu. Demonstranti pred demoliranim »Dojče ferkers biro« nemački obaveštajni punkt

*27. III 1941. u Beogradu, demolirani izlozi italijanske firme »FIAT«
i Italijanskog trgovačkog predstavništva*

5. POČETAK KRAJA TROJNOG PAKTA I SILA OSOVINA NA JUGOISTOKU EVROPE

Pristupanjem Krljevine Jugoslavije Trojnom paktu 25. marta 1941. izgledalo je da je veliki poduhvat nemačkog Rajha u potčinjavanju jugoistočne Evrope ciljevima i interesima »novog poretka« bio priveden kraju. Jedna za drugom bile su savladane Austrija i Čehoslovačka kao kapije na putu prodora na jugoistok, zatim, Mađarska, Rumunija, Bugarska i Jugoslavija. Turska se već bila odrekla aktivnog učestvovanja na strani Britanije i pokazivala je spremnost da mirnim odnosima razvija privredne veze i druge oblike saradnje sa silama osovine, a i u južnoj Bugarskoj za uništavanje otpora grčkog naroda stajale su nemačke divizije spremne da promarširaju do Peloponeza.

Sve zemlje jugoistočne Evrope, privremeno još ranije osvojene, bile su već uključene ili pred uključivanjem u neprikosnovenu sferu nemačkog gospodarenja. Megalomanske aspiracije fašističke Italije na područja sa druge strane Jadrana bile su porazima u Grčkoj i Albaniji svedene na beznačajnu meru.

Ali u trenucima punog trijumfa desilo se da je prsnuo lanac pobeda i uspeha, i da je pred dvadesetsedmomartovskim prolomom masa u Jubgoslaviji, dotad nezadrživi valjak Hitlerove ekspanzije počeo prvi put da škripi i zaostaje.

Trojni pakt su prihvatili u Jugoslaviji vlada i knez Pavle pravdajući to težnjama da sačuvaju živote naroda i zemlju od razaranja, ali isti taj narod koji je trebalo da gine boreći se, ustao je protiv toga pakta. Ogroman deo naroda u zemlji nije bio za kompromis i služenje interesima nacizma, pa čak ni po cenu borbe protiv najmoćnije vojne sile koja je dotad postojala na svetu, nemačkog nacizma, i po cenu ogromnih žrtava koje su morale pasti u tom suprotstavljanju nemačkoj sili. Čim se čulo da je vlada Cvetković — Maček potpisala pristupanje Trojnom paktu buknuo je revolt naroda širom zemlje protiv tog čina koji je značio potčinjavanje i ropstvo, pa je zahtevan otpor vojnički spremnijem i moćnijem agresoru, čak i po cenu rata.

U tim presudnim trenucima došao je do punog izražaja plodonosni rad revolucionarnog radničkog pokreta i Komunističke partije Jugoslavije u predratnim godinama na buđenju i osvešćivanju naroda, na širenju saznanja kod ljudi o slobodi, i posebno o opasnostima koje čovečanstvu donose ideologija i pokret nacionalsocijalizma i fašizma. U nekoliko poslednjih godina komunisti su uspeli da osvoje simpatije ljudi u svim strukturama jugoslovenskog društva upravo svojim demokratskim idejama o ravnopravnim odnosima među ljudima bez obzira na nacionalnu ili staleško oznaku,
0 potrebi društvene reorganizacije i demokratizacije zemlje, koju treba pripremiti za odbranu od opasnog fašističkog pokreta u svetu
1 zemlji. Kad se ta fašistička opasnost pojavila na pragu Jugoslavije, izdajom njene sopstvene vlade, narod je krenuo. Talas demonstracija protiv Trojnog pakta je počeo u Kragujevcu, Kraljevu

i na Cetinju već na samu vest da se ide na potpisivanje u Beč 24. marta, da bi se narednih dana proširio po celoj zemlji, dostigavši okvire opšteg narodnog pokreta 26. i 27. marta. Tradicija oslobodilačke borbe kroz vekove i široko ostvareni uticaj i radničkog pokreta slili su se ujedno, u kolone demonstranata koje su tražile obaranje izdaje, povraćaj časti i ponosa zemlje, pa i po najvećoj ceni. Zajedno sa ustalasanim radnicima, đacima i građanima na čelu kolona našli su se komunisti Jugoslavije sa ciljem da što više doprinesu dovršavanju svoga dela. Svojim savetima, primerima, istupanjima komunisti i rodoljubi usmeravali su pokrete masa u organizovanom i antifašističkom smeru.

Parole koje su tada uzvikivali radnici, srednjoškolci, studenti i građani, »Bolje rat nego pakt« i »Bolje grob nego rob«, bile su odraz i slika raspoloženja naroda i njegovog opredeljenja za borbu.[243]

Antiosovinsko raspoloženje naroda bilo je osnovna baza i podloga delovanja pučističkog pokreta u Beogradu, koji je svoju delatnost intenzivirao od onoga trenutka kada £je bilo jasno da će u vladajućim vrhovima prevagnuti uticaj kapitulantskih snaga koje su vodile zemlju u tabor sila Trojnog pakta. Ovaj pučistički pokret, razvijan na bazi srpskog opozicionog nacionalnog pokreta, imao je najširu podršku od strane Britanaca, koji su sve više bili nezadovoljni defetističkim držanjem kneza Pavla i njegovih najbližih saradnika. Ipak, njegova antiosovinska orijentacija imala je najsnažniji oslonac u narodu i njegovom antifašističkom raspoloženju. Uporedo sa sve većom popustljivošću vlade pritiscima iz Berlina, jačao je ovaj pokret protiv vlade i njene politike »spasavanja« zemlje uz oslonac na Nemačku. Kad je povećana mogućnost da vladajuća garnitura konačno kapitulira pred pritiscima Berlina, pučistički pokret uz neposrednu saradnju sa Britancima, odnosno ljudima iz britanske obaveštajne službe, počeo se učvršćivati iznutra i pripremati za odlučni korak. Oblikuju se tri osnovne struje u njemu: vojna, najorganizovanija, koju je predvodio general Bora Mirković, sa snažnim uporištem među vazduhoplovcima u Beogradu i u Udruženju rezervnih oficira, intelektualna oko srpskog kulturnog kluba sa profesorom Dragoljubom Jovanovićem, i grupa probritanski i demokratski opredeljenih političara okupljenih oko Miloša Tupanjanina, jednog og šefova Zemljoradničke stranke.[244]

Neki izvori pokazuju da je postojala i jedna prosovjetska struja ikoja je aktivno delovala naročito u vreme dvadesetsedmomartovskih pokreta u Beogradu i drugim mestima zemlje.[245]

[243] **Više o ovome: F. Culinović, *Jugoslavija između dva rata,* Zagreb 1961. pp. 194—199; isti autor, *Dvadesetsedmi mart,* Zagreb 1964, p. 136.**

[244] **J. Marjanović, o. c. pp. 29—31; N. Milovanović, *Pukotine kraljevstva,* I, Beograd 1978, pp. 45—71; J. B. Hoptner, o. c. pp. 347—367; E. Barker, o. c. pp. 98—99.**

2« J. Marjanović, o. c. p. **42.**

Britanska diplomati.! a i obaveštajna služba kao i službe SAD u Jugoslaviji uspele su, u trenucima krize vladajućih struktura u vezi sa njihovim odnosima sa Nemačkom, da pojačaju saradnju sa svim ovim pučističkim strujama i pokretima u zemlji. Ova saradnja je bila posebno jako razvijena sa vojnom pučističkom strujom generala Mirkovića.[246]

Sve do početka marta 1941. Britanci su pučistički pokret u Jugoslaviji smatrali kao rezervu, nadajući se da će uspeti da odvrate kneza Pavla i vladu od vezivanja za sile osovine. Kad je početkom marta bilo jasno da su knez i vlada, u strahu pred Nemcima, izgubili glavu i krenuli da srljaju u tabor sila Trojnog pakta, britanske islužbe u Jugoslaviji prihvatile su pučistički pokret kao svoje najsnažnije oružje u borbi za uticaj u Jugoslaviji i njeno izvlačenje od uticaja sila osovine.

Uz podršku i pomoć Britanaca počele su pripreme u okviru vojne struje za izvođenje državnog udara. Očekivana je podrška i u svim drugim pučističkim i opozicionim strujama, kao i u širem narodnom antiosovinskom pokretu. Na početku ovih konkretnih priprema pučisti su se našli zajedno sa svojim saradnicima u Britanskom poslanstvu pred dilemom u kom obliku i kojoj meri ići na promene u najvišim vladajućim vrhovima u zemlji koje je bilo zahvatilo kolebanje i strah od Nemaca. Na početku se razmišljalo o dve mogućnosti, prva da se knez Pavle prisili da imenuje novu antiosovinsku vladu, i druga da se obori namesništvo a kralj Petar dovede na presto pre punoletstva. I u jednom i drugom slučaju išlo se na obaranje jugoslovenskog pristupanja Trojnom paktu i na opštu mobilizaciju, posle čega bi se zemlja opredelila za najaktivniju saradnju sa Britancima na polju formiranja i uspostavljanja Balkanskog fronta uperenog protiv osovinske agresije.

Izvesno kolebanje kneza Pavla i vlade polovinom marta 1941. u pogledu potčinjavanja zemlje diktatu Nemačke dovelo je do odlaganja pučističke akcije. Kad se konačno saznalo da je knez Pavle naredio da se pođe u Beč na potpisivanje Trojnog pakta, pučisti su odlučili da završe poslednju turu neposrednih priprema i da se puč izvede po povratku delegacije sa potpisivanja toga pakta. Pučisti su očekivali povoljne uslove za izvođenje puča zbog opšteg nezadovoljstva naroda i njegove spremnosti da se mimo volje vladajućih struktura upusti u akciju obaranja vladinog pristupanja Trojnom paktu.

Pokret naroda i demontrascije širom zemlje omogućavali su ne samo uspešno izvođenje puča već i njegovo bezbedno pripremanje. U toku tih pokreta u jedinicama i nadleštvima izvršene su završne pripreme, koje su odigrale glavnu ulogu u prevratu. Mnogobrojne povoljne okolnosti su omogućile da pučisti pod rukovodstvom generala Mirkovića u noći između 26. i 27. marta izvedu puč bez upotrebe oružja. Već ujutro 27. marta formirana je pučistička vlada

[246] **N. Milovanović, *Vojni puč i 27. mart,* Beograd 1960, pp. 22—35; J. B. Hoptner, o. c. pp. 348—359.**

generala Dušana Simovića, koju će istoga dana prihvatiti kralj Petar II, dok je knez Pavle, glavni vinovnik pokoravanja pred nemačkim pritiscima, posle podnošenja namesničke ostavke i proglašenja mladog Petra za kralja, dobrovoljno krenuo u internaciju prema grčkoj granici.[247]

Uspesima pučističkog pokreta na prvom mestu je doprinelo masovno antifašističko opredeljenje naroda, koje je iz dana u dan raslo d uobličavalo svoje zahteve, ciljeve i namere. Demonstranti su zahtevali odbacivanje Trojnog pakta i svih mera koje je vlada Dragiše Cvetkovića bila uvela u zemlji na liniji dodvoravanja totalitarnim silama: progona Jevreja, koncentracionih logora za komuniste i rodoljube, raznih profašističkih oblika gušenja osnovnih sloboda nacionalno i socijalno ugnjetavanih naroda, itd. U spoljnjoj politici tražen je oslonac na SSSR i Britaniju. Sve je to direktno doprinosilo slabljenju pozicija d moći kneza i vlade Cvetković — Maček.[248]

Vesti o narodnom otporu protiv Trojnog pakta i preokretu u Jugoslaviji imale su snažan odjek u svetu i, razumljivo naišle su na negativan prijem u zemljama Trojnog pakta, a na izrazito pozitivan odjek u svim zemljama izvan toga tabora.

Vest o preokretu najsnažnije je pogodila i povredila Hitlera, ne toliko zbog puča u Beogradu koliko zbog antinacističkog karaktera pokreta i raspoloženja naroda u Jugoslaviji. Bio je to njegov prvi veliki poraz na međunarodnoj sceni kada je očekivao puno svetio trijumfa zbog pobeda u pohodu prema evropskom jugoistoku i kada je bio uveren da nema nikakve opasnosti od mogućeg otpora i nezadovoljstva protiv moćnog Rajha na osvojenim i priključenim područjima Evrope.

Odmah po stizanju prvih vesti o zbivanjima u Beogradu, u zoru 27. marta 1941. Hitler je doneo odluku da napadne i uništi Jugoslaviju. Istoga časa Gebelsova propagandna mašina, koja je do tada popularisala i hvalila nemačko-jugoslovensku saradnju počela je da grdi i kleveće Jugoslaviju i jugoslovenske narode. Pre podne 27. marta Hitler je održao savetovanje sa svojim saradnicima na kome je izvršena analiza zbivanja u Beogradu i donesen plan najefikasnijih akcija uperenih protiv Jugoslavije. Hitler se žalio pred svojim saradnicima da Slovenci i Srbi nikada nisu bili prijatelji Nemačke, i izrazio je istovremeno zadovoljstvo što mu je to iznenađenje priređeno tada a ne nekoliko sedmica kasnije, kada je zbog angažovanosti oružane sile Rajha moglo da donese teže posledice za razvoj situacije na jugoistoku Evrope. Upoznao je prisutne sa svojom odlukom da se Kraljevina Jugoslavija vojnički napadne i uništi, a da se u vezi s tim poduhvatom pomeri datum početka plana »Barbarosa« na istoku za oko četiri sedmice. Saopštio je da je naredio

[247] **Više podataka o ovome: M. A. Fotić, *Izgubljeni rat,* si. 1960.**

[248] **Josip Broz Tito, *Borba za oslobođenje Jugoslavije,* Beograd 1947 (Govor na prvoj proslavi 27. marta u oslobođenom Beogradu), pp. 274—276; E. Kardelj, *Deset godina narodne revolucije,* Zagreb 1951, pp. 13—14.**

prethodne pripreme i da je već stupljeno u vezu sa saveznicima — Italijom, Mađarskom, Rumunijom i Bugarskom — radi njihovog uključivanja u što efikasnije uništavanje jugoslovenske države. Odlučio je da se ovim zemljama obeća teritorijalna naknada na račun Jugoslavije i da se unutar same Jugoslavije iskoristi nezadovljstvo nacionalno ugnjetavanih naroda radi unutrašnjeg razjedinjavanja i razbijanja jugoslovenske države. Hitler nije zaboravio već tada da zapre ti rušilačkim bombardovanjem Beograda, koji je prednjačio u pokretu za obaranje pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu.[249]

Do kraja dana 27. marta bila je napisana Hitlerova direktiva broj 25 o koncentričnom napadu na Jugoslaviju sa glavnim udarom od Sofije preko Makedonije u pravcu severne Albanije sa ciljem da se preseče odstupnica jugoslovenskoj vojsci prema Grčkoj. Kao zadatak od posebnog značaja bilo je naređenje da se onemogući zaprečavanje i rušenje glavnih saobraćajnica i čvorova na prugama, zatim prevodnice u Đerdapu i najvažnijih rudnika — u Boru, Trepči — i drugih sirovinskih izvora značajnih za nemačku ratnu industriju.[250]

U toku nekoliko narednih dana nemačka i italijanska vrhovna komanda kao i komande pojedinih rodova vojske razradili su svoje planove o napadu i uništavanju otpora jugoslovenske vojske.[251]

U ovim planovima prisutno je respektovanje jugoslovenske vojske i njenog oficirskog kadra. Kaže se da su niži oficiri obdareni ali da su slabo obučeni i opremljeni. Za jugoslovenskog vojnika se kaže da se dobro bori, naročito u neposrednom sudaru, da je hrabar, žilav i bez preteranih prohteva.[252]

Mogućnost uspešnog savlađivanja jugoslovenske odbrane sagledava u brzom i efikasnom prodoru na glavnim pravcima uz masovniju upotrebu avijacije i tenkova, na koje jugoslovenski vojnici nisu navikli i protiv kojih nemaju odgovarajuća odbrambena sredstva.[253]

Od svih vidova jugoslovenske vojske Hitler je najviše cenio pripremljenost i borbenu gotovost avijacije, pa je posebnu pažnju obraćao uništavanju aerodroma i jugoslovenske avijacije već prilikom prvog iznenadnog udara.[254]

U svim ovim planovima za napad i uništavanje jugoslovenske vojske, kao i u razbijanju države predviđena je podrška separatis-

[249] ***Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*** **(Skraćeno Zb. NOR) tom II, knj. 2, Beograd 1954. nr. 1, pp. 465—472. Sire: ADAP D, 12/1, nr. 214, pp. 303—304 i 217, pp. 307—309; B. Krizman,** ***Hitlerov »plan 25« protiv Jugoslavije*** **u:** ***svijetlu »Niirnberških. dokumenata«,*** **Zagreb 1953, pp. 76—82.**

250 Zb. NOR 11/2, nr. 2, pp. 472—476.

[251] Zb. NOR II/2, nr. 3, pp. 477—480, 4, pp. 480—493, 5, pp. 494—504, 6, pp. 505—508, 7, pp. 508—510, 8, pp. 511—526 i 9, pp. 527—528.

[252] Ibid., nr. 5, p. 503.

253 Ibid.,pp. 521, 522, 523 i 525.

[254] Ibid., nr. 8, p. 522 i nr. 2, p. 476.

tičkdh struja i partija, pa je nalagano da se prema svim tim mogućim faktorima podrške u razbijanju Jugoslavije vodi pažljiva politika.[255]

Teško iskustvo iz borbi sa Grcima u Albaniji nije pružalo poverenje u izdržljivost i moral italijanske vojske, pa je Musolini pre početka napada na Jugoslaviju izdao naređenje da će svaki vojnik koji pokaže sklonost kolebanju ili pokuša da napusti svoje mesto prilikom napada biti na licu mesta streljan.[256]

Uporedo sa pripremanjem oružanog udara spolja, osovinske sile su intenzivirale petu kolonu, koju su već ranije izgradile unutar Jugoslavije, kao i sve druge separatističke i antijugoslovenske pokrete i organizacije u cilju unutarnjeg slabljenja i podrivanja jugoslovenske države i njene odbrane. Presudnu ulogu u tome imali su folksdojčeri povezani sa petom kolonom, raznim proosovinskim i separatističkim strujama i grupama u zemlji, kao i sa obaveštajnim službama i diverzantskim grupama koje su ubacivane iz Nemačke.

Brojno jaka nemačka nacionalna manjina (oko 500.000 žitelja), politički organizovana još u vreme izbijanja drugog svetskog rata i posebno aktivirana od poraza Francuske u leto 1940. do kraja 1940. uporedo sa neizvesnošću oko opredeljenja jugoslovenske vlade za sile osovine, počela se i vojnički pripremati. U zimu 1940/1941. nemačke poluvojničke organizacije u Jugoslaviji »Kameradenschaft« i »Deutsche Mannschaft« primile su veće pošiljke naoružanja iz Nemačke. U decembru 1940. vođa Kulturbunda u Jugoslaviji dr Janko Sep tražio je pošiljku od oko 1.300 pušaka i pištolja iz Nemačke za naoružanje folksdojčerskih poluvojničkih organizacija u Jugoslaviji. Posle pristupanja Mađarske i Rumunije Trojnom paktu, pošiljke oruđja su slate, pored veza i kanala iz Austrije, i tajnim kanalima iz ovih zemalja.[257]

Od Centralne uprave SS za rad sa folksdojčerima iz Berlina (Volksdeutsche Mittelstelle, skraćeno VOMİ), stizala su naređenja da Nemci u Jugoslaviji izbegavaju mobilizaciju i da se mesto odziva u jugoslovensku vojsku ilegalno prebacuju u Nemačku ili susedne satelitske zemlje, odakle će biti upućivani u SS jedinice.[258] Među folksdojčerima u Jugoslaviji je bila u to vreme dobro organizovana i razvijena propagandno-politička i špijunsko-obaveštajna aktivnost. Poluvojnički organizovane i obučene grupe patrolirale su područjima na kojima su živeli Nemci, redovno izviđali i slali izveštaje centralama nemačkih obaveštajnih službi, najčešće centralama i poverenicima Abvera (nemačka vojno-obaveštajna služba), koji je u ovo vreme imao vodeću ulogu u organizovanju i vođenju pete kolone u Jugoslaviji. Abver je na tlu Jugoslavije organizovao specijalnu špijunsko-diverzantsku organizaciju »Jupiter«, koja je između ostalog

255 ibid., nr. 3, p. 479.

256 **Ibid., nr. 9, pp. 527—528.**

257 **D. Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji,* Ljubljana 1966, pp. 252—253.**

2=8 **Ibid., pp. 255—258.**

raspolagala i sa nekoliko ilegalnih radio-stanica: u Beogradu, Vršcu, Zagrebu i Mariboru. Početkom 1941. počelo je formiranje specijalnih grupa sa posebnim zadacima u borbi protiv akcija britanske obaveštajne službe na tlu Jugoslavije i raznih mera vlade, kao i za pripremanje nemačkih desanata, miniranje važnijih objekata i slično.[259]

Sve do martovskih demonstvracija i obaranja vlade Cvetković — Maček diverzantska, politička i petokolonaška aktivnost folksdojčera u celini i raznih drugih ubacivanih nacističkih agentura iz Rajha imali su za cilj da potpomognu diplomatsku akciju Berlina radi pridobijanja vlade Kraljevine Jugoslavije za priključenje Rajhu. Posle 27. marta i unutarnjih promena u Jugoslaviji u prvi plan je isturen zadatak rušenja države i pripremanja agresije snaga osovine protiv Jugoslavije. Od toga dana čitav mehanizam folksdojčerskih političkih organizacija, vojničkih i špijunskih grupa i organizacija i njihovih saradnika i separatističkih agentura iz redova pojedinih naroda u Jugoslaviji mobilisan je u direktnu borbu protiv postojeće jugoslovensike države. Odmah iposle izvršenja puča u Beogradu, Abver je preneo naredbu svom špijunskom centru u Beogradu da se pređe na izvođenje pripremljenih sabotaža i oružanih napada protiv jugoslovenske vojske i drugih ustanova u Jugoslaviji.[260]

Demoliranje prostorija Saobraćajnog biroa Nmačke u Beogradu, jednog od centara nemačke obaveštajne službe i pete kolone u Jugoslaviji, uzeto je kao povod za širenje talasa histerije o masovnim progonima Nemaca u Jugoslaviji. Uzaludni su bili svi pokušaji nove vlade, pa čak i korišćenje izjava nekih vodećih nemačkih građana, da se dokaže da nema nikakvih progona folksdojčera u Jugoslaviji — jer je nacističkom vrhu odgovaralo što jače zaoštravanje odnosa kako bi se opravdale agresivne namere prema njoj.[281]

Raspaljivanju anti jugoslovenske histerije služile su učestale vesti o masovnom bežanju folksdojčera zbog progona iz Jugoslavije. Tako je javljeno da je samo u Rumuniju prebeglo oko 10.000 ugroženih folksdojčera, dok je nemački izaslanik u Bukureštu Nojbaher evidentirao da je u pomenutom vremenu prešlo samo oko 2.800 Nemaca, i to uglavnom onih koji su izbegavali služenje jugoslovenske vojske i odlazili u nemačke oružane jedinice. I prema Mađarskoj i Austriji su, uglavnom, bežali muškarci vojni obavezznici, koji su po zadatku svojih nacističkih rukovodstava upućivani u SS jedinice.[262]

[259] N. Milovanović, *Pukotine kraljevstva,* I, Beograd 1978, pp. 290—291.

260 AVII n. a. »Bon« 2/161, telegram Nemačkog poslanstva iz Beograda od 28. marta 1941.

[281] DASIP NAV T-120 R-313, sn. 238629-238630, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda od 28. marta 1941. Više o ovome: D. Biber, o. c. pp. 259—260.

[262] AVII n. d. »Bon« 2/167, 288 i 362, izveštaji iz Beograda 28. marta, 4. i 5. aprila 1941; D. Biber, o. c. p. 261.

Prebegavanja nekoliko hiljada vojnih obveznika iz redova nemačke nacionalne manjine posle martovskih događaja u Nemačku i susedne satelitske zemlje nije umanjivalo intenzitet borbe nacističkih organizacija protiv jugoslovenske vojske i vlasti u krajevima gde su živeli Nemci. Gotovo sve ovo žiteljstvo bilo je uključeno u borbu za ometanje odbrane Jugoslavije i pripremanje ulaska osovinskih trupa preko granice. Političke i vojne organizacije folksdojčera povezale su se sa raznim separatističkim i nacionalističkim strujama i snagama, koje su takođe delovale protiv jugoslovenske države. Najuspešnija saradnja je bila ostvarena sa ustaškim pokretom u Zagrebu, sa separatistima na Kosovu i sa profašističkim grupama u vrhovima jugoslovenske vojske, kao i nekim re, žimskim institucijama u Zagrebu.[263]

U duhu Hitlerove direktive od 27. marta 1941, obaveštajne agenture Nemačke u Jrgoslaviji, uz podršku zvaničnih diplomatskih predstavnika iz Berlina a radi odvajanja većine hrvatskog naroda od jugoslovenske države, pokušavali su da pridobiju za saradnju šefa Hrvatske seljačke stranke Vlatka Mačeka i druge vođe te stranke. I ranije su Nemci, pre martovskih događaja, u trenucima kada su sumnjali da se može pridobiti beogradska vlada pokušavali da ostvare veze sa rukovodiocima HSS kao najjačim pokretom u Hrvatskoj i da ga pridobiju za separatnu saradnju sa Rajhom. Posle obaranja vlade Cvetković — Maček orijentacija u centrali NSDAP sa Rozenbergom, koja je u odnosima sa Jugoslavijom i ranije davala prednost separatističkim pokretima nad saradnjom sa zvaničnom vladom u cilju savlađivanja Jugoslavije, snažno je ojačala. Rozenberg je uputio u Zagreb svog poverenika Maletkea (Walter Malletke) sa specijalnim zadatkom da pokuša pridobiti Mačeka za izdvajanje Hrvatske iz sastava Jugoslavije i za stvaranje hrvatske nezavisne države pod protektoratom Nemačke, čime bi se potpuno istisla Italija sa ovog područja. Ova orijentacija dobila je i Hitlerovu podršku jer se u pismu koje je on uputio noću između 27. i 28. marta Musoliniju i u kojem se izlaže plan rušenja i razbijanja Jugoslavije ne pominje uloga Pavelića, dok je Musolini u svom odgovoru na ovo Hitlerovo pismo i ranije vodeću ulogu u separatnoj državi pridavao svome eksponentu Anti Paveliću.[264]

I sam Maček se u prvo vreme kolebao između poziva iz Beograda da uđe u novu vladu i ponuda iz Berlina. Posle puča on je sàm posredstvom svojih veza zatražio konsultacije sa Berlinom u vezi dalje saradnje HSS sa Beogradom i novom vladom. U očekivanju ovog odgovora iz Berlina usledio je Mačekov pristanak da se njegovi saradnici uključe u vladu Dušana Simovića, a on se i dalje kolebao da li da uđe u nju ili ne. Tek 31. marta stigle su preporuke iz Berlina da se HSS ne uključuje u novu vladu. Na ponudu predstavnika nemačkog konzulata u Zagrebu da se ide na osnivanje nezavisne Hrvatske, Maček je, strahujući od slabljenja sop-

263 Uporedi: D. Biber, o. c. pp. 262—267; N. Milovanović, o. c. I, pp. 301—314.

264 в. Krizman, *Tajna pisma Hitler — Musolini,* pp. 47—49 i 50.

stvenih pozicija u Hrvatskoj i komplikacija u celoj zemlji, predložio drugu soluciju, čvršće vezivanje cele zemlje za Nemačku preko nove vlade u Beogradu, koju je trebalo očistiti od antinemačkih elemenata i priodbiti je za Rajh. Maček je bio siguran da bi se to moglo postići ponovnim uvođenjem dvojice namesnika uz maloletnog kralja, od kojih bi jedan bio Hrvat, i ostavkom probritanskih ministara u vladi kao i odvajanjem vojske od politike.[265]

Početkom aprila u Zagrebu je bio i pomenuti Rozenbergov poverenik Maletke, koji se 4. aprila sastao sa Mačekom i izneo mu plan odvajanja Hrvatske uz punu podršku Nemačke. Međutim, Maček je već bio u Simovićevoj vladi i počeo je da radi na pridobijanju te vlade za saradnju sa Berlinom, uključujući tu i prihvatanje ranije preuzetih obaveza prema Trojnom paktu. Kad je Maletke video da se Maček ne može otrgnuti sa svoga puta, koji se ni po čemu nije poklapao sa namerama Berlina, napustio je Zagreb predajući punu inicijativu svome kolegi Vezenmajeru (dr Edmund Veesenmayer), koji je za svaki slučaj bio poslan da uporedo razgovara sa predstavnicima ustaškog pokreta, gde je naišao na svesrdan prijem ali i na jaku konkurenciju Italijana, koji su dotad mnogo više ulagali u ustaški pokret i u isti polagali svoje nade.[263]

Snažno antiosovinsko raspoloženje u narodnu izraženo u dvadesetsedmomartovskim demonstracijama, puč i formiranje probritanske vlade u Beogradu oživeli su nove nade u Britaniji da se ipak Jugoslavija može spasti i istrgnuti u poslednjem trenutku iz okupatorskog zagrljaja Nemačke. U trenutku stizanja vesti o preokretu u Beogradu, jedan od neimara antiosovinske koalicije Vinston Čerčil je u oduševljenju izjavio da je jugoslovenski narod našao svoju dušu, i odmah angažovao sav svoj autoritet da ojača otopr u Jugoslaviji i da se ostvari Balkanski front udruženih zemalja Jugoslavije, Grčke, Turske i Britanije, uperen protiv agresije osovinskih sila.[267]

Već 27. marta Čerčil je pisao Idnu u Kairo da se ponovo pokrenu sve raspoložive snage na pridobijanju Jugoslavije i Turske za učešće u rat protiv Nemačke i Italije. Istovremeno je uputio pismo turskom predsedniku Ineniju, u kome ga je pozvao da podrži akciju za stvaranje Balkanskog fronta. Sutradan, 28. marta Idn je bio u Atini, gde ga je čekala druga Čerčilova poruka, u kojoj je

205 ADAP D, 12/1, nr. 238, pp. 349—350, 239, p. 350 i 241, p. 351; AVII n. a. »Bon« 2/168 i 169, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda od 29. marta 1941; PA Büro St. S, Jugoslawien 1941—1943. Bd. 1, telegram iz Graca, nr. 214 od 1. aprila 1941; DASIP NAV T-120 R-90, sn. 101922-101923, izveštaj iz Zagreba od 31. marta 1941.

286 **ADAP D, 12/1, nr. 245, p. 352, AVII n. g. »Bon« 2/377, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda od 5. aprila 1941; B. Krizman,** *Pavelić i ustaše,* **pp. 360—375; Isti autor, W.** *Malettke kod* **V.** *Mačeka uoči napada na Jugoslaviju,* **u:** *CSP* **II, 1975, pp. 152—163.**

267 В. Черчил, o. c. Ill, pp. 154—160; PRO War Cab. 65, Vol. 18, zapisnik sednice od 27. marta 1941. pp. 50—62. Uporedi: N. Milovanović, *Vojni puč,* **p. 96.**

ponovo ukazivano da tri udružene balkanske zemlje, uz podršku Britanije, mogu da se odupru agresiji osovinskih sila.[268]

I prvi dani Simovićeve vlade protekli su sa nešto više optimizma i spremnosti za otpor ukoliko dođe do agresije. Prema Nemačkoj je prihvaćena taktika smirivanja i neizazivanja sa željom da se što je moguće više odgodi sukob radi što boljeg pripremanja zemlje za odbranu. Prvih dana pokazana je izuzetna aktivnost u svetu u cilju jačanja veza i saradnje sa zemljama koje su mogle pružiti neku pomoć ili podršku Jugoslaviji. Odmah je stupljeno u kontakte sa predstavnicima Britanije, od vlade SAD je zatražena podrška, u Ankaru je poslana delegacija sa zadatkom da ugovori konkretnu saradnju dveju država i njihovih odbrambenih snaga, a vladi Sovjetskog Saveza ponuđen je pakt o uzajamnoj pomoći. U zemlji je naređena tajna mobilizacija vojske.[269]

Ova aktivnost nove vlade, koja je trajala samo nekoliko prvih dana, pružila je konkretne nade Britancima i Grcima, koji su ponovo 28. marta održali vojno savetovanje na kojem je razgovarano o proširivanju odbrane uz sigurno očekivano učešće i jugoslovenske vojske u odbrambenom Balkanskom frontu protiv sila osovine.[270]

Međutim, vesti i podaci o brzoj koncentraciji nemačke vojske u Austriji, Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj i o poraznom stanju u jugoslovenskoj vojsci, koja je bila nagrizena izdajničkim delovanjem pete kolone, defetizmom i neodlučnošću, pokolebali su i one snage u vrhovima nove vlasti koje su se bile odlučile na odbranu. Na kolebanje nove vlade i vojnih rukovodilaca uticao je i niz drugih loših nasleđa iz perioda između dva rata: nacionalna podvojenost kao direktna posledica nacionalnog ugnjetavanja, slaba materijalna i moralna pripremljenost vojske, nedovoljnost njene obuke i naoružanja, razorno delovanje separatističkih grupa i struja, među kojima je osobito opasno bilo delovanje nacista u redovima nemačke nacionalne manjine, slab i neadekvatan plan mobilizacije i čitav niz drugih nedostataka koji su direktno uticali na slabljenje odbrambene snage zemlje.

Na slabljenje borbenog raspoloženja kod prozapadno opredeljenih vrhova jugoslovenske buržoazije koji su izveli puč delovala je neodlučnost turske vlade i njena nespremnost da se angažuje izvan svojih granica, kako se jedino mogla pružiti pomoć Jugoslovenima.[271]

Sve je ovo dovelo do promene raspoloženja u redovima i onih snaga koje su izvele puč i svojim opredeljenjem bile čvrsto vezane za zapad, i do punog razočarenja britanskog i američkog ambasado-

[258] **В. Черчил, o c. Ill, pp. 154—156.**

269 p. Čulinović, *Slom stare Jugoslavije,* pp. 160—161.

270 PRO FO 371/29782 R-4102/113/67, zapisnici sa sednica održanih u Atini 28. marta 1941. godine; BA NS 22/1, Bd. 1037, izveštaj o stanju na Jugoistoku, nr. 27 od 28. marta 1941.

[271] **DASIP Amb. A, 1941. F-37, izveštaj Jugoslovenske ambasade iz Ankare str. pov. br. 454, 461, 463, 470, 476, 496 i 500 od kraja marta i početka aprila 1941; BA NS 22/1, Bd. 1038.**

ra Kembela i Lejna u Simovića i njegove saradnike. Simović im je objašnjavao da i nova vlada mora da taktizira, da preuzme obaveze prethodne vlade, pa čak i obaveze koje su nastale potpisom Trojnog pakta 25. marta, što je značilo da nema ništa od Balkanskog fronta. Ponovno traženje da u Beograd dođe britanski ministar inostranih poslova Idn je odbijeno, ali se prihvatilo da se tajno pregovara sa britanskom vojnom misijom o mogućoj saradnji dveju zemalja u borbi protiv osovinske agresije.[272]

Na tajnom sastanku vojne misije Velike Britanije 31. marta i 1. aprila, koju su sačinjavali general Dii (Sir John Dill) i šef Idnovog kabineta Dikson (Pearson Dikson), sa najvišim vojnim i državnim predstavnicima Jugoslavije: predsednikom vlade i vrhovnim komandantom vojske Dušanom Simovićem, generalom Bogoljubom Ilićem, ministrom vojnim, i generalom Milutinom Nikolićem, načelnikom jugoslovenskog Generalštaba, nije se u vezi sa ugovaranjem vojne saradnje postiglo gotovo ništa jer su i jedna i druga strana više tražile od druge strane nego što su mogle same da ponude. Britanci su predlagali savez i što brže ofanzivne akcije jugoslovenske vojske protiv nemačke vojske u Bugarskoj i italijanskih snaga u severnoj Albaniji, dok nije kasno, a Jugosloveni su početak ofanzivnog dejstva protiv osovinskih snaga uslovljavali podrškom britanske mornarice sa Jadrana, pomoću britanske avijacije i hitnom pošiljkom naoružanja, ratne opreme i drugim materijalom koje zahteva ratno angažovanje jedne male i nedovoljno pripremljene zemlje. Ni jedna ni druga strana nisu mogle ispuniti zahteve druge strane, jer nisu za to imali nikakvih stvarnih mogućnosti. Jugosloveni, slabo opremljeni i bez rezervi, nisu mogli da idu u ofanzivu protiv brojno daleko jačih i opremljenijih nemačkih i italijanskih oružanih snaga, a Britanci nisu imali dovoljno ratnog brodovlja da bi uspostavili prevlast na Jadranu, niti su više imali mogućnosti da šalju Jugoslovenima pomoć u naoružanju, opremi i avijaciji kada im je i samima na drugim ratištima to bilo potrebno. Sve što su Britanci mogli da obećaju jugoslovenskim komandantima, koje je sve više osvajao strah od nemačke sile, bila je moralna podrška i sigurna materijalna pomoć kada za to sazru uslovi. Simović je obećao nastavak razgovora, ali samo o saradnji u samoodbrani a ne i u ofanzivi, za koju, po njegovom mišljenju, jugoslovenska vojska nije u datim uslovima bila sposobna.[273]

Dva dana kasnije, 3. aprila, nastavljeni su vojni pregovori u pograničnom gradu Kenali južno od Bitolja, kojem su prisustvovali general Vilson od Britanaca, general Papagos od Grka i zamenik načelnika Generalštaba jugoslovenske vojske general Milojko Janković. Na ovom sastanku izgledi za uspeh su bili još slabiji, jer je predstavnik Jugoslavije bio ovlašćen samo da diskutuje o eventual-

[272] **J. B. Hoptner, o. c. pp. 372—380.**

[273] **PRO FO 371/29782 R-4102/113/67, zapisnici sa sednica održanih u Beogradu 31. marta i 1. aprila 1941. pp. 92—101; F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata,* II, p. 215.**

noj zajedničkoj odbrani Soluna.[274] O ofanzivnim poduhvatima i u2-nemiravanju Nemaca, sa kojima se u vojnim vrhovima u Beogradu još priželjkivala neka nagodba, nije se smelo razgovarati. Videvši da se i nova vlada u Beogradu, skrpljena od kapitulanata iz bivše vlade, u strahu od nemačke odmazde sve više udaljava od ideje ud-ruživanja snaga i formiranja Balkanskog fronta, britanska obaveš-tajna služba u Jugoslaviji SOE (Special operations Executive) pri-hvatila se diverzantskih akcija protiv Nemaca u Jugoslaviji sa ciljem da što pre izazove oružani sukob, verujući da će narod u Jugoslaviji pružiti žilav otpor okupatoru.

Kako smo već napomenuli, nova vlada u Beogradu odmah posle okupljanja, u cilju jačanja svoje sigurnosti u međunarodnim okvi-rima i pridobijanja što većeg dela napredno opredeljenih slojeva u zemlji, dala je inicijativu za zbližavanje sa Sovjetskim Savezom, nu-deći mu čak pakt o uzajamnoj pomoći.

Vlada Sovjetskog Saveza, procenjujući da bi saradnja sa Jugo-slavijom mogla doprineti ukupnom jačanju snaga prema zajednič-kom neprijatelju — nemačkom Rajhu, prihvatila je ovu inicijativu. Ministarstvo inostranih poslova SSSR, posredstvom svoga otprav-nika poslova u Beogradu Lebedejeva, obavestila je vladu Dušana Simovića već 1. aprila da se prihvata jugoslovenska inicijativa o sklapanju ugovora o uzajamnoj pomoći i predložila da se odmah po-šalje jugoslovenska delegacija u Moskvu.

Posle dolaska jugoslovenske delegacije na čelu sa Milanom Ga-vrilo vićem i otvaranja veoma uspelih pregovora, Sovjeti su saznali o pripremama nemačkog napada na Jugoslaviju i za znakove neza-dovoljstva Nemačke zbog sovjetskog zauzimanja za sudbinu Jugo-slavije. Videvši i sami da su prenaglili, Sovjeti su pokušali da uma-nje obim svojih vezivanja za Jugoslaviju, predlažući umesto pakta o uzajamnoj pomoći ugovor o neutralnosti, koji za Jugoslaviju u datim uslovima nije mnogo značio. Jugoslovenska delegacija je nastavila pregovore i bila je dosta uporna dok nije dobila za nijansu vred-niji ugovor o prijateljstvu i nenapadanju, koji je svojim kasnim zaključivanjem, neposredno pred nemačku agresiju na Jugoslaviju u noći između 5. i 6. aprila 1941, ostao bez efekta na sudbinu Jugo-slavije.[275]

Uporedo sa svim ovim preduzetim merama u međunarodnim okvirima i u samoj zemlji u cilju popravljanja teškog položaja zem-lje, vlada Dušana Simovića počela je da obraća sve veću pažnju smirivanju odnosa između Berlina i Beograda i nastojanjima da se izmirivanjem sa Nemcima i približavanjem silama osovine izbegne ono najgore, napad osovinskih oružanih snaga na Jugoslaviju. Ne-posredno posle demonstracija, puča i formiranja nove vlade i uru-

274 **PRO FO 371/29782 R-4102/113/67, sastanci predstavnika generalštabova Britanije, Grčke i Jugoslavije od 3. aprila 1941, pp. 106—111.**

275 **ВП СССР, IV, nr. 503, p. 548. Sire o ovome: F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata,* II, p. 215; J. B. Hoptner, o. c. pp. 382—389; Ф. Т. Фомин, o. c. pp. 215—216; V. Vinaver, *Jugoslovensko-sovjetski pakt od aprila 1941,* u: I*storijski glasnik* br. 1/1973, pp. 7—87.**

civanja prvih protesta Berlina o tobožnjoj ugroženosti folksdojčera i Nemaca iz Rajha u Jugoslaviji, tek imenovani ministar inostranih poslova Momčilo Ninčić je izneo žaljenje vlade zbog ispada protiv Nemaca i nemačke imovine u Beogradu i obećao potrebna zadovoljenja, između ostalog i smenu šefa policije u Beogradu. Ministar Ninčić je bio spreman da ide sve dalje u dodvoravanju nacistima, protiv kojih je narod samo neki dan ranije ustao i izrazio spremnost da se bori za zaštitu svoje zemlje i slobode. Prema Ninčićevom objašnjenju do svega onoga što se desilo u Beogradu došlo je zbog nezadovoljstva grupe oficira u Beogradu sa knezom Pavlom i Dragišom Cvetkovićem, a da je nova vlada spremna da prijateljstvo između Nemačke i Jugoslavije povrati i da sarađuje sa silama Trojnog pakta.[276]

Pred veče 27. marta predsednik Simović se susreo sa nemačkim poslanikom fon Herenom i izrazio mu žaljenje zbog incidenata koji su se odigrali protiv Nemaca za vreme demonstracija, obećavajući mu da se to više neće ponoviti. Simović je posebno podvukao da ima mnogo ličnih prijatelja u Nemačkoj i da je veliki pristalica prijateljstva i saradnje između dve zemlje.[277]

U Berlinu su diplomatski predstavnici Jugoslavije pokušavali da deluju na izmirenje između dve zemlje uz nuđenje ustupaka sa strane Simovićeve vlade. Poslanik Ivo Andrić, pošto nije mogao biti primljen kod Ribentropa, jer je Hitler naredio izbegavanje jugoslovenskih predstavnika, posetio je već 29. marta sekretara u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova Vajczekera, izjavio mu žaljenje zbog incidenata prema Nemcima u Beogradu i izneo želje svoje vlade za smirivanjem i poboljšavanjem odnosa između dve zemlje.[278]

Nemačke naciste iznenadili su poniznost nove vlade u Beogradu i njena uporna nastojanja da dobije oproštaj za sve ono što se desilo 27. marta i da Berlin iznova prihvati igru u koju Hitler više nije verovao. Da bi se izbegle mogućnosti kontakata sa predstavnicima Jugoslavije, naređeno je fon Herenu da sa većim delom poslanstva 2. aprila napusti Beograd, a nemačkom Ministarstvu inostranih poslova u Berlinu da ne prima posete jugoslovenskih diplomatskih predstavnika.[279]

Da bi se istovremeno onemogućile slične akcije jugoslovenskih predstavnika u Rimu, Hitler je molio Musolinija da zauzme isti stav prema sličnim inicijativama jugoslovenske vlade. Dogovoreno je da se ne objavljuje izjava vlade Jugoslavije o događajima u Beogradu niti da se na tu izjavu daje bilo kakav komentar.[280] Istovremeno je

276 ADAP D, 12/1, nr. 219, pp. 315—316, 221, p. 317 i 235, p. 347; AVII n. g. »Bon« 2/148 i 149, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda od 27. marta 1941.

277 **AVII n. g. »Bon« 2/156, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda od 28. marta 1941.**

278 **ADAP D, 12/1, nr. 234, p. 346.**

279 **Ibid., nr. 236, p. 348, 248, pp. 356—357, 352, p. 360.**

2S0 Ibid., nr. 237, pp. 348—349.

data direktiva organizacijama folksdojčera u Jugoslaviji, separatističkim organizacijama i grupama pod uplivom sila osovine, petoj koloni i svim snagama koje su želele saradnju sa fašizmom da prekinu svake odnose sa postojećim organima vlasti u Jugoslaviji i da stupe u borbu za njeno podrivanje i uništavanje.[281]

Pučistička vlada je bila sve upornija u nastojanjima da probije osovinsku barijeru i dobije mogućnost za udobrovoljavanje nepopustljivih graditelja »novog poretka«. Poslednji potezi su bili usmereni prema Rimu, jer se očekivalo da će Musolini pre popustiti. Posle neuspeha Ninčićevog predloga da što pre otpočnu pregovori uz izražavanje spremnosti da odmah lično leti za Berlin i Rim, zatražila se podrška i pomoć Musolinija, koji je konačno prihvatio posredovanje i obećao podršku u Berlinu pod uslovom da jugoslovenske trupe odmah posednu jugoslovensko-grčku granicu, zbog tobožnje opasnosti da britanske i grčke trupe uđu u Jugoslaviju, što je značilo rat protiv saveznice Grčke i prijateljske Britanije.[282]

Od posredovanja Italijana nije bilo ništa iz dva razloga, prvo zbog nepopustljivosti Berlina, i drugo što jugoslovenska vlada nije prihvatala da se ide protiv Grka. O italijanskoj ponudi je diskutovano sve do početka agresije na Jugoslaviju, i u vezi s tim nije moglo doći do usaglašavanja mišljenja ni u samoj vladi. Svakako da bi ideja rata protiv Grka bila još nepopularnija u narodu, i da bi svaki korak u tom smislu bio dočekan snažnim otporom.[283]

U međuvremenu Nemci su pripremali učešće svojih satelita, jugoslovenskih suseda Mađara, Rumuna i Bugara u ratu protiv Kraljevine Jugoslavije. Povoljna okolnost za njihov rad i uspeh bile su teritorijalne pretenzije vlada i buržoazije ovih triju zemalja prema Jugoslaviji. Ovo je dovelo do formiranja jakih snaga u svakoj od ovih zemalja koje su prihvatale učešće u ratu protiv Jugoslavije, ali je u ovim zemljama postojala takođe i struja koja je bila protiv učešća u tom ratu. Na pitanju učestvovanja ili neučestvovanja u ratu protiv Jugoslavije u ovim zemljama uoči aprilskog rata javio se politički sukob između ovih grupacija.

Najsnažniji sukob između grupacije koja je bila za rat protiv Jugoslavije i suprotne, koja je bila protiv učešća u tome ratu, dogodio se u Mađarskoj. Na njegovu oštrinu uticala je činjenica da je predsednik vlade Pai Teleki kao glavni faktor civilne vlasti u zemlji bio protiv učešća u ratu protiv Jugoslavije. Za ovo opredeljenje njegovo i njegovih pristalica postojao je niz razloga. Jedan od osnovnih i najvažnijih je bilo Telekijeva sklonost politici laviranja između zaraćenih sila i sumnja u konačnu pobedu sila osovine. Dozvoljavajući da će Nemačka imati jedno vreme uspeha, naročito na podru-

281 **Ibid.,** nr. **238, pp. 349—350, 239, p. 350, 241, p. 351 i 251, pp. 359—360.**

282 **J. B. Hoptner, o. c. pp. 293—295. Više o ovome: ADAP D, 12/1, nr. 252, p. 360; AVII n. g. »Bon« 2/22, 23, 252, 375 i 276, izveštaji Nemačkog poslanstva iz Beograda od 3. i 5. aprila 1941; B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* pp. 362—363.**

283 ADAP D, 12/1, nr. 281, p. 393; Sire: nr. 275, p. 385 i 279, p. 392; J. B. Hoptner, o. c. p. 392; Пушкаш А. И., *Венгрия во второй мировой войне, Внешная политика Венгрии 1938—1944 гг.,* Москва 1963, pp. **122—136.**

čju Evrope, koje je i po njegovom ubeđenju u interesu teritorijalnog proširenja trebalo iskoristiti, on je ipak više šansi davao pobedi antiosovinske koalicije, koja je imala veće rezerve i mogućnosti da vodi dugogodišnji rat, za koji Nemačka, na ograničenom prostoru, nije bila sposobna.

Izvestan broj istoričara smatra da je jedan od razloga bilo pitanje lične časti i zadate reči. Samo nešto više od mesec dana je minulo od svečanog prijema jugoslovenskog ministra inostranih poslova Cincar-Markovića, izmene papira o večnom prijateljstvu između dve zemlje i iskreno zadate reči Jugoslovenima da će raditi na razvijanju saradnje i prijateljstva između dve zemlje. Verovatno da je ipak najvažnije to što je Jugoslavija tada bila, uz Mađarsku, još jedina evropska zemlja u sferi nemačkih pretenzija koja je imala neprekinute veze i odnose sa Britanijom i zapadnim svetom, prema kojima je Teleki gajio simpatije. Udružene Jugoslavija i Mađarska i pod dominacijom sila osovine imale su nešto više mogućnosti da ostave bar odškrinuti prozor prema tom drugom delu sveta, čija je budućnost izgledala sigurnija i perspektivnija. Uza sve ovo, Teleki i njegovi saradnici su verovali da u tim uslovima nema pogodnijeg suseda za saradnju od Jugoslavije. Sa Rumunima su odnosi i dalje bili veoma teški zbog sporova oko Transilvanije, kvislinška Slovačka imala je neraščišćene račune zbog pograničnih sporova, od strane glavnog tutora Nemačke i njenog pratioca Italije mogli su doći samo lažna obećanja i pritisci. Postojali su, međutim, dobri izgledi da se raščiste pitanja nacionalnih manjina sa Jugoslavijom. Bila su čak počela nagađanja oko ustupanja nekih manjih teritorija oko granice sa mađarskim stanovništvom, a mađarska manjina u Jugoslaviji dobij ala je izvesne olakšice. Sve su to bili činioci koji su dali snage Telekiju da se suprotstavi uvlačenju Mađarske u rat protiv Jugoslavije, za koji se zalagala radikalna pronemačka struja načelnika Generalštaba mađarske vojske Verta (Werth Henrik). Posle primljenog Hitlerovog zahteva upućenog Mađarima 27. marta da se priključe agresiji protiv Jugoslavije, i Horti je, ne poštujući opiranje vlade, dao pristanak na aktivnu saradnju. U Budimpeštu je već 28. stigla Hitlerova vojna misija i počeli su pregovori. Bilo je ugovoreno da pet mađarskih divizija, uporedo sa Nemcima, napada na Jugoslaviju. Teleki nije bio za to da mađarska vojska ide odmah uz Nemce, jer je to moglo da uništi ionako oslabljene veze sa Britancima. Potraženo je kompromisno rešenje na sednici vlade da Mađari učestvuju u ratu tek posle kapitulacije Jugoslavije i otcepljenja Hrvatske, i da tada zaposednu delove teritorije na koje je pretendovala Mađarska. Međutim, mađarski nacisti hteli su po svaku cenu u rat.[284]

Na njihov poziv nemačke trupe su 2. aprila 1941. krenule preko Mađarske. Uz njih su se prema jugoslovenskoj granici prikupljale i mađarske divizije. Britanci su pratili ove događaje i borbu između

[284] ***Allianz Hitler — Horthy — Mussolini,*** **94, pp. 291—292, 95, pp. 292——294, 96, p. 295, 297, p. 296 i 98, pp. 297—299; ADAP D, 12/1, nr. 215, p. 304, 227, p. 330 i 228, p. 331; В. Черчил, o. c. III, pp. 152—153.**

dve ju političkih orijentacija u Budimpešti, i poslali su strogu opomenu vladi na posledice ako napadne na Jugoslaviju. Protiv rata sa Jugoslavijom istupali su demokratski opredeljena opozicija u Mađarskoj pa i jedan deo vladajućih struktura. U takvim uslovima, grof Pai Teleki je 3. aprila 1941, nezadovoljan tokovima i kretanjima mađarske spoljne politike u čijem je kreiranju i sam učestvovao, potražio izlaz u samoubistvu.[283]

Telekijevo samoubistvo nije uticalo mnogo na zahuktale društvene i političke tokove u Mađarskoj i na Balkanu, nije mnogo ni koristilo prozapadno opredeljenom delu mađarskog društva, jedino je pokazalo staru istinu da pravih ljudi ima u svim slojevima i društvenim strukturama, pa čak i među onima koji su bili trenutno zabludeni pa se našli uza skute najkonzervativnijeg društvenog i političkog pokreta u ljudskoj istoriji — fašizma.

Britanski poslanik u Budimpešti O'Mali (Sir Owen O'Malley) pravo sa sahrane Pala Teleki ja krenuo je sa svojim prtljagom za London, izvršavajući tako naređenje svoje vlade o prekidanju diplomatskih odnosa Britanije sa Hortijevom Mađarskom. Novi premijer Bardoši postao je, poput obezvlašćenih premijera u Bukureštu i Sofiji, pion u rukama Berlina, a mađarske trupe će nešto kasnije, 11. aprila 1941, krenuti preko jugoslovenske granice.[286]

Oružane snage Rumunije, u toku osovinskog pohoda na Jugoslaviju i Grčku, prema Hitlerovoj zamisli, trebalo je da ostanu prema Besarabiji i da zajedno sa delom nemačkih trupa odigraju funkciju obezbeđenja prema Sovjetskom Savezu. Ipak za Nemce je veliki značaj imalo simbolično učešće rumunske vojske u napadu na Jugoslaviju u cilju daljeg kompromitovanja novog rumunskog režima na zapadu i istovremeno izazivanje neraspoloženja između rumunskog i srpskog naroda. Ova nemačka namera imala je punu podršku kod diktatora Antoneskua i njegovih saradnika, ali iz bojazni da ne dođe do sukoba sa mađarskim revizionistima oko podele jugoslovenskih teritorija ona nije mogla biti ostvarena. Antonesku je odmah posle vojnog puča u Beogradu i Hitlerovog poziva da učestvuje u razbijanju Jugoslavije dao obećanje da će da učestvuje, ali je odmah izrazio svoje pretenzije na Banat.[287]

Na putu ulaska Rumunije u rat protiv Jugoslavije stajale su i druge prepreke. Dvor i čitav krug oko dvora, zbog rodbinskih veza sa beogradskom dinastijom i namera da ostane u prijateljstvu sa Jugoslovenima, nisu bili za učešće rumunskih trupa u ratu protiv

285 V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska,* o. c. pp. 399—403; В. Черчил, o. c. III, p. 153. Sire o ovom: PRO FO 371/26602 C-2957/80/21 i 3573/80/21, izveštaji o stanju u Mađarskoj od 4. i 7. aprila 1941. godine; PRO War Cab. 65 Vol. 18, zapisnik sednice od 7. aprila 1941; L. Tilkovszky, *Pal Teleki (1939—1941) A Biographical sketch,* Budapest 1974, pp. 56—65; G. Juhäsz, A *Teleki — kormany külpolitikaja 1939—1941,* Budapest 1964; E. Barker, o. c. p. 79.

286 ADAP D, 12/1, nr. 296, p. 410, 306, p. 923, 307, p. 423; V. Vinaver, o. c. pp. 402—403; E. Barker, o. c. pp. 79—80.

287 AVII n. g. »Bon« 2/224 i 225, izveštaj Nemačkog poslanstva iz Rumunije od 1. aprila 1941.

Jugoslavije. Na drugoj strani, i Nemci su došli do zaključka da im ne bi koristilo učešće Rumuna u ratu protiv Jugoslavije, jer su se rumunske i mađarske pretenzije na isto područje — jugoslovenski deo Banata — sukobljavale i otvarale mogućnost još većih zaoštravanja između Budimpešte i Bukurešta.

Pošto je naslutio da bi mu sami Nemci mogli onemogućiti dobijanje Banata, Antonesku je u najtežoj krizi Jugoslavije pokušavao da isposluje poziv jugoslovenskih vlasti Rumunima da zaposednu Banat zbog mađarske opasnosti. Otkrivši prave namere rumunskog diktatora, jugoslovenski poslanik u Bukureštu Avakumović, i pored nemogućnosti da se konsultuje o tom pitanju sa vladom Dušana Simovića, odbio je ovaj zahtev rumunske vlade pretećи prekidom diplomatskih odnosa ukoliko Rumunija pokuša bilo kakav agresivni korak prema jugoslovenskoj teritoriji.[288]

Pripreme mađarskih trupa, posle Telekijevog samoubistva, prema jugoslovenskim granicama uticale su na jačanje ekspanzionističkih namera i rumunske vlade, pa je Antonesku, i mimo volje Nemaca, počeo da vrši pripreme dela svojih trupa za upad u Jugoslaviju. Opasnost da dođe do ulaska dve međusobno neprijateljske vojske, rumunske i mađarske, u Banat i do otvorenog sukoba, nagnala je Hitlera da naredi Mađarima da krenu tek posle 11. aprila u pređele Bačke i Baranje, obavestivši i Mađare i Rumune da će sporni Banat, istočno od reke Tise, zaposesti nemačke trupe. Tako je pod dejstvom niza spoljnopolitičkih okolnosti izostalo učešće rumunskih trupa u napadu na Jugoslaviju u aprilu 1941. godine, što će bez sumnje doprineti održavanju dobrih odnosa između rumunskog i srpskog stanovništva u mešovito nastanjenim teritorij ama i u uslovima okupacije u toku drugog svetskog rata.[289]

Hitleru je bilo dobro poznato interesovanje vladajućih vrhova u Sofiji i bugarske buržoazije za sudbinu Jugoslavije zbog pretenzija na Vardarsku Makedoniju, pa je odmah po puču u Beogradu, 27. marta, upućen poziv na saradnju protiv Kraljevine Jugoslavije uz najavu »rešavanja« makedonskog pitanja u korist Bugarske.[290] Ipak su dva razloga opredelili vlade u Berlinu i Sofiji da bugarske trupe ne budu direktno uključene u napad na Kraljevinu Jugoslaviju. Važan unutarpolitički razlog koji je bio protiv direktnog učešća Bugarske u ratu sa Jugoslavijom bilo je opredeljenje naroda protiv rata uopšte, na što su uticala tragična iskustva bugarskih generacija koje su uzaludno ginule u prošlim ratovima za interese velikih sila, pre svega Nemačke, i posebno slaba spremnost naroda da ratuje sa Jugoslavijom, sa kojom su ga vezivale mnoge zajedničke bliske odlike i još uvek važeći Pakt o večnom prijateljstvu. Odlučujući spoljnopolitički faktor bila je potreba da bugarske trupe odi-

[288] **DASIP Amb. A, 1941. F-37, pismo Poslanstva KJ iz Bukurešta Jugoslovenskoj ambasadi u Ankari, pov. br. 597 od 19. aprila 1941.**

[289] **ADAP D, 12/1, nr. 276, p. 387, 277, pp. 387—388, 330, p. 445; DASIP Amb. A, 1941. F-37, pismo Jug. poslanstva iz Bukurešta — Jugoslovenskoj ambasadi u Ankari pov. br. 597 od 19. aprila 1941; A VII n. g. »Bon« 2/325 i 326, saopštenje Rumunskog poslanstva u Berlinu od 5. aprila 1941.**

[290] **ADAP D, 12/1, nr. 216, pp. 306—307.**

graju ulogu zaštitnice od eventualnog pokušaja turske vojske da se umeša u rat na Balkanu. Već sama koncentracija bugarskih divizija bila je značajna preventivna mera da do takvog poteza turske vlade ne dođe. Ove okolnosti su navele Nemce da bugarske trupe orijentišu prema turskoj granici, uz obećanje da će posle razbijanja jugoslovenskog otpora imati na umu bugarske pretenzije na delove Jugoslavije i da će dozvoliti naknadni ulazak bugarskih trupa na ovo područje.[291]

Tako se Kraljevina Jugoslavija početkom aprila 1941, iznutra slaba i nejedinstvena a loše pripremljena za odbranu, našla opasana sa svih strana, izuzev od strane Grčke, agresivnim pretnjama i teritorijalnim pretenzijama.

I u takvim neočekivano teškim uslovima, narod je ipak bio spreman da brani svoje granice i da nadmoćnijim napadačima pruži dostojan otpor. Ali na putu te časne i odlučne spremnosti da se brani zemlja isprečili su se defetizam i kolebljivost nejedinstvenih vladajućih struktura unutar nagrizenog i nesposobnog buržoaskog režima.

Jedina snaga u okvirima Jugoslavije koja je i u tim teškim trenucima sagledavala mogući izlaz i sa optimizmom gledala na perspektive borbe protiv fašizma i na učešće naroda Jugoslavije u toj borbi, bila je Komunistička partija Jugoslavije. Radeći uporno i sistematski na unutarnjem jačanju, širenju i pripremanju za presudne događaje partijskih organizacija, KPJ je istovremeno radila na pridobijanju stanovništva u zemlji kako bi se stišali i smirili unutarnji problemi i ojačali jedinstvo i borbeno raspoloženje naroda za odbranu od fašizma. Rukovodstva i razni forumi KPJ uputili su narodu niz poruka i proglasa u kojima je ukazivano na puteve i mogućnosti uspešnog pružanja otpora fašizmu. U proglasu od 30. marta 1941. je CK KPJ u ime radničke klase i naroda Jugoslavije predlagao novoj vladi hitno sklapanje pakta o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom, davanje narodima u zemlji demokratskih prava i nacionalnih sloboda, i zajedničku borbu svih antifašistički opredeljenih slojeva jugoslovenskog društva protiv svih oblika petokolonaštva i svih vidova dodvoravanja i služenja okupatorima. Komunistička partija je u isto vreme pozvala sve svoje članove da se odazovu pozivima za mobilizaciju i da se odlučno bore protiv agresije ukoliko do nje dođe.[292]

Međutim, slabost celog poretka Kraljevine Jugoslavije bila je tako sveobuhvatna da se nije mogao sprečiti njegov raspad pod udarcima brojno jačeg i bolje organizovanog agresora. U toku noći između 5. i 6. aprila nemačke diverzantske jedinice, u duhu pomenute Hitlerove naredbe a uz korišćenje usluga izdajnika, na prepad su zauzeli Sipski kanal u Đerdapu a zatim i čitavu oblast Đerdapa

291 ADAP D, 12/2, nr. 312, p. 428, 347, p. 463, 457, p. 472. Sire o ovom pitanju: nr. 362, p. 476, 367, p. 481; XXV ОНС стен. днев. засед. od 8. aprila 1941; В. Тошкова, *България и Третият Райх,* pp. 47—51; H. J. Hoppe, o. c. pp. 124—127; M. L. Miller, o. c. pp. 122—125.

292 ARPJ F-CKKPJ nr. 226 1940/10, Proglas CK KPJ od 30. marta 1941. Sire: *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije,* Beograd 1963, pp. 284—292.

sa ciljem da se ova važna vodena saobraćajnica sačuva od miniranja i zaprečavanja. Oko 5 časova ujutro, 6. aprila 1941, iznenadno su napadnuti jugoslovenski aerodromi, a između 5 i 6 časova izvršeno je prvo bombardovanje Beograda, da bi u isto vreme lavina nemačkih i italijanskih trupa krenula preko granica Jugoslavije i Grčke. U napadu na dve zemlje bile su uključene 83 kompletne i najmodernije opremljene divizije, od kojih znatan broj tenkovskih i mehanizovanih. Ovoj sili na granicama Jugoslavije i severne Grčke, kao i na frontu prema Albaniji, suprotstavilo se 54 jugoslovenske, grčke i britanske divizije.

Herojska odbrana grčke vojske i pokušaji jugoslovenskih vojnika da svojim junaštvom zaustave nemačke tenkove nisu mogli da nadoknade mnogobrojne nedostatke jugoslovenske odbrane. Glavni nedostaci su bili u kolebljivosti i neodlučnosti rukovodećih kadrova u armiji i postojećeg režima uopšte, kao i razoran izdajnički rad velikog broja organizovanih petokolonaša i idejnih privrženika fašističkog režima, koji su počeli široko delovati još u vreme mobilizacije i prikupljanja jugoslovenske vojske. Mobilizacija, slabo pripremljena i planirana, zbog straha i kolebanja u najvišim vladajućim vrhovima kasno proglašena, neorganizovano i aljkavo je sprovođena. Petokolonaški elementi ometali su prikupljanje vojnih obveznika na mobilizacijskim zborištima, i izazivali zbrku oko upućivanja vojnika na odredišta za formiranje jedinica. Veliki broj vojnih obveznika upućen je na pogrešna odredišta, oprema koju je trebalo da prime upućivana je na druga mesta, dok je njima deljena ona koja je pripadala drugim jedinicama pa i drugim rodovima vojske. Posledica ovoga je bila nekompletnost i borbena neopremljenost najvećeg dela jedinica koje su bile mobilisane, a da se ne govori o onima koje je rat zatekao u procesu prikupljanja i mobilizacije. U žurbi i opštoj zbrci jedan broj jedinica je upućivan na front bez ikakve opreme i naoružanja. Rezultat ovakvog stanja i ishoda mobilizacije bio je svega oko 600.000 mobilisanih vojnika od oko 1,700.000 koji su imali ratni raspored i koje je trebalo mobilisati. Nijedna krupnija jedinica jugoslovenske vojske, sem ratnog vazduhoplovstva, nije bila u potpunosti mobilisana i opremljena pre početka agresije na Jugoslaviju.[293]

[293] **O aprilskom ratu u Jugoslaviji objavljeno je dosta i arhivske građe i znatan broj dobrih naučnih radova. Navodimo jedan deo od toga: Zb. NOR II/2, pp. 465—570; XII/1, pp. 9—82, XIII/1, pp. 9—40; *Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland,* Berlin 1941, pp. 115—141 i 189—197; ADAP D, 12/2, pp. 397—524; *Tajni arhivi grofa Ciana,* pp. 457—463; Ciano, *Diario 1939—1943,* Milano 1963; V. Terzié, *Aprilski rat,* Beograd 1960; *Drugi svetski rat,* knj. 1, Beograd 1957; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945,* knj. I, Beograd 1957, pp. 11—33; D. Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji,* pp. 211—268; K. Holshausen, *Zwischenspiel auf dem Balkan,* Stuttgart 1973, pp. 97—141; F. Čulinović, *Slom stare Jugoslavije,* pp. 199—245; Isti autor, *Okupatorska podjela Jugoslavije,* Beograd 1970; В. Черчил, o. c. III, pp. 199—216; D. M. Proektor, *Agresija i katastrofa,* pp. 155—162; B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* pp. 364—437; Isti autor, *Hitlerov »plan 25« protiv Jugoslavije u svijetlu »Nilrnberških dokumenata«,* Zagreb 1953; Lj. Boban, *Maček i politika HSS,* II, pp. 386—415; F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska,* pp. 59—96; В. Т. Фомин, *Фашистская Германия в второй мировой войне,* pp. 212—■—222, i druge.**

Grčka vojska, koja je sve do izbijanja nemačkih trupa preko Bugarske prema grčkim granicama bila svojim većim delom angažovana protiv Italijana, uspevala je, kako smo to videli, ne samo da zadržava već i da pobeđuje italijansku vojsku. Od početka intervencije nemačke vojske, dalji uspesi grčke vojske znatno su bili uslovljeni držanjem i uspesima jugoslovenske vojske u zaustavljanju nemačkog napada.

Nemci su to dobro znali, pa su težište operacija svoje vojske usmerili prema glavnim administrativnim centrima Jugoslavije i glavnom strategijskom pravcu preko Kumanova, Skoplja i Tetova u pravcu severne Albanije u cilju spajanja sa italijanskom vojskom i presecanja veze između Jugoslavije i Grčke, odnosno onemogućavanja povlačenja jugoslovenske vojske na jug. Prvi snažni udar protiv grčke i britanske vojske bio je usmeren prema Solunu i Egejskom moru sa ciljem da se odseče i onda uništi grčka istočnomakedonska armija.

Napadajući snažnim koncentracijama na glavnim pravcima, čije su čelne udarne pesnice činile tenkovske i mehanizovane jedinice, Nemci su već u toku prva dva do tri dana uspeli da razbiju otpor jugoslovenske vojske i da uza sve slabiji otpor nastave ubrzano prodiranje glavnim strategijskim pravcima. U toku 9. aprila, kada je počinjalo rasulo jugoslovenske vojske, Nemci su ušli u Skoplje, Niš, Uroševac, Prizren, Maribor, Kopravnicu, Viroviticu i druga mesta. Već u toku 10. i 11. aprila uspeli su preko Bitolja i Debra da izbiju u severne predele Albanije i da dođu u dodir sa italijanskim trupama. U toku 10. aprila Nemci su ušli u Zagreb, a 12. u Beograd, posle čega nastaje opšte raspadanje jedinica jugoslovenske vojske. Odmah su stupili na scenu petokolonaši i kvislinzi najraznovrsnijeg soja, a u Zagrebu je 10. aprila proglašena Nezavisna Država Hrvatska.[294]

Nadajući se u zaštitu jugoslovenske vojske sa pravca severa od Vardarske Makedonije, Grci su u Egejskoj Makedoniji koncentrisali šest svojih divizija nameravajući da, posle prepuštanja Trakije, zajedno sa dve ojačane britanske divizije pokušaju da odbrane ove predele i zaustave nadiranje nemačkih trupa. Zaključujući da se neće moći uspešno odbraniti uski Trakijski pojas, odavde su ranije povučene glavne snage, dok su u uporištima na takozvanoj Metaksasovoj liniji ostale samo manje tvrđavske posade sa zadatkom da usporavaju neprijateljsko napredovanje. U slučaju da se ne uspe zaustaviti nadiranje neprijatelja preko Egejske Makedonije, bilo je odlučeno da se združene snage povlače na zapad do linije Kajmakčalan — Olimp i da tu vode odlučujuću odbrambenu bitku. Početak odbrane se razvijao uspešno i po predviđenom planu, manje posadne jedinice na Metaksasovoj liniji u Trakiji davale su žestok otpor nemačkim napadačima.

294 gire: B. Krizman, *Pavelićev dolazak* IL *Zagreb 1941,* u: *Zbornik istorijskog instituta Slavonije,* sv. 1, 1963, pp. 133—223.

Međutim, razbijanje odbrambenih linija jugoslovenske vojske na području Vardarske Makedonije i posebno ulazak nemačkih motorizovanih divizija u Solun 9. aprila i u Florinu 10. aprila poremetili su čitav sistem zamišljene odbrane grčke i britanske komande. Uvod u katastrofu grčke armije predstavljala je kapitulacija jedinica takozvane istočnomakedonske armije 9. aprila 1941. godine. Grčke jedinice iz zapadnih predela Egejske Makedonije i britanski ekspedicioni korpus pokušavali su u vremenu od 9. do 20. aprila da zaustave nadiranje nemačkih jedinica, prvo na liniji Kajmakčalan — Vermion, zatim na pravcu Olimp — Servija — Diskati. I pored uporne odbrane grčkih i britanskih jedinica, zapretila je opasnost neprijateljskog prodora i uništavanja ovih udruženih snaga. U drugom delu aprila vrhovna komanda grčke vojske izdala je naređenje da se težište borbi usmeri na osiguranje odstupnice britanskog korpusa i dela grčkih snaga, pa zatim njihovog izvlačenja na ostrva sa ciljem da tamo nastavi otpor nemačkom okupatoru. Do 20. aprila osovinske snage su već bile osvojile celu severnu Grčku do linije Janjina — Trikala — Larisa. Novi udarac nanesen je grčkoj odbrambenoj moći izdajom nekih vodećih oficira u Epirskoj armiji i njena kapitulacija pred Nemcima i Italijanima. Kriza je sve jače zahvatala veći deo grčkih jedinica. Samo jedan njihov deo ostao je u borbenom rasporedu i zauzeo odbrambene položaje kod Termopila da bi se osigurala evakuacija britanskog korpusa i dela grčkih trupa. Nemci su uspeli da savladaju odbranu na Termopilima i da 28. aprila uđu u Atinu. U međuvremenu je u peloponeskim lukama od 24. aprila pod stalnom borbom vršena evakuacija britanskog korpusa, koja je uspešno završena 29. aprila 1941, kada su Nemci uspeli da osvoje i najjužnija pristaništa na Peloponezu, gde su zatekli svega oko 8.000 britanskih vojnika. Britanska i grčka mornarica pod stalnim borbama uspele su da tih dana evakuišu na Krit i u Egipat oko 53.000 britanskih i grčkih vojnika, koji će tamo nastaviti borbu u sastavu savezničkih jedinica.[295]

Još pre potpisivanja akta o kapitulaciji, Kraljevine Jugoslavije 17. aprila i Grčke 23. aprila, počela je deoba teritorija ovih zemalja između Nemačke i Italije, uz delimično učešće i njihovih satelita.[296] Kako smo videli, vojska Hortijeve Mađarske prešla je jugoslovensku granicu u vreme rasula jugoslovenske vojske već

[295] **A. Papagos, o. c. pp. 336—379. Šire o herojskom otporu grčkog naroda: Г. Д- Киръякидис, *Грецияво второй мировой войне,* pp. 81—104; E. Schramm--Thadden, *Griechenland und die Grossmächte,* pp. 191—202; H. Richter, *Griechenland zweichen Revolution und Konterrevolution 1936—1946,* pp. 107—116; K. plshausen, *Zwischenspiel auf dem Balkan,* Stuttgart 1973, pp. 97—141; J. S. Koliopoulos, *Greece and the Britich Connection 1935—1941,* Oxford 1977, pp. 263 293; W. Baum — E. Weichold, *Der Krieg der »Achsenmächte« im Mittelmber-Raum,* pp. 136—150; В. Черчил, *Други светски рат,* III, pp. 199—216; D. M. Proektor, *Agresija i katastrofa,* pp. 155—162; F. A. Vali, *Bridge across the Bosporus,* London 1971; C. M. Woodhouse, *The Struggle for Greece 1941—194g*, London 1976; A. Hillgruber, *Hitlers Strategie. Politik und Kriegfürung 1940—1941,* Frankfurt am/Mein 1965; Ph. W. Fabry, *Balkan-Wiren 1940—1941,* Darmstadt, 1966; *Dnevnik grofa Ciana,* II, Zagreb 1948.**

ii. aprila, dok je bugarska vojska to učinila tek posle kapitulacije Jugoslavije, 19. aprila 1941. godine. Posedanje i deoba Jugoslavije vršene su na temelju Hitlerovih smernica davanih u nekoliko navrata, 27. marta, 12. i 24. aprila, i izvesnih dopuna i korekcija koje su činjene i kasnije. Suprotno stavu da Jugoslaviju razbije i podeli odmah i bez dilema, Hitler je nastojao da odgodi podelu Grčke, svakako iz širih strategijskih razloga, dopuštajući Italijanima i Bugarima da okupiraju samo pojedine delove Grčke.

Razradu ranije datih Hitlerovih direktiva o razbijanju i uništavanju Jugoslavije detaljno su pripremili na sastanku u Beču 21. i 22. aprila ministri inostranih poslova Nemačke i Italije Ribentrop i Čano. Taj projekt podele jugoslovenskih teritorija bio je definitivno usvojen po dobijanju Hitlerove saglasnosti, 24. aprila 1941. godine. Prilikom ovih rasprava u Beču o sudbini Jugoslavije, dolazilo je između dva ministra i do oštrih reči, što je bila posledica stalnih protivrečnosti dveju osovinskih sila na tlu Jugoslavije.

Prema definitivno usvojenom sporazumu, Nemačka je dobila i anektirala severne delove Slovenije, prema nemačkim podacima površine od 9.620 kvadratnih kilometara sa oko 775.000 stanovnika. Južni deo Slovenije površine od 5.242 kvadratna kilometra i sa oko 380.000 stanovnika anektirala je Italija. Područja Hrvatske, Bosne i Srema u površini od 98.572 kvadratna kilometra i sa oko 6,300.000 stanovnika ušla su u sastav Nezavisne Države Hrvatske. Ribentrop je u raspravama sa Canom pokušao da omete vezivanje Hrvatske za Italiju, ali je Hitler zbog priprema za napad na SSSR prepustio Italijanima uticaj u Hrvatskoj, svakako privremeno i formalno. Ribentrop je pokušavao da umanji italijanske zahteve u Dalmaciji i na ostrvima, ali je Hitler i ovde popustio pa su Italijani anektirali i veći deo ovih područja u površini od 5.381 kvadratnog kilometra i sa oko 380.000 stanovnika. Hitler je Italijanima prepustio protektorat nad Crnom Gorom, kao i Kosovo s Metohijom i delove Vardarske Makedonije, koji su priključeni Albaniji, a ona je bila takođe pod protektoratom Italije. Oko podele Makedonije došlo je do nesuglasica između Italije i Bugarske, i tu je rešenje morao da donese Hitler. Bugari su dobili delove Makedonije istočno od Gostivara i Struge i delove jugoistočne Srbije u površini od 28.250 kvadratnih kilometara i sa oko 1,260.000 stanovnika. Nemci su Srbiju i Banat uzeli kao svoje okupaciono područje, kojem su zbog rudnika Trepče pripojeni i delovi oko Kosovske Mitrovice, ukupne površine od oko 60.870 kavdratnih kilometara i sa oko 4.450.000 stanovnika. Mađari su dobili Bačku, Baranju, Međimurje i Prekomurje u površini od 11.601 kvadratnog kilometra i sa 1.145.000 stanovnika.[298]

296 zb. NOR XII/1, nr. 20, pp. 58—60, 27, pp. 72—75 i 54, pregled p. 141; Zb. NOR II/2, nr. 14, 543—547, i 20, pp. 559—561; PRO FO 371/29843 R-4393/ /138/19, o kapitulaciji Grčke od 24. aprila 1941; ADiAP D, 12/2, nr. 394, p. 520, 398, p. 524 i 409, pp. 355—541. Šire o ovome: F. Čulinović, *Slom stare Jugoslavije,* pp. 302—306, i *Okupatorska podela Jugoslavije,* pp. 76—85; *Tajni arhivi grofa Ciana,* pp. 459—462; Г. Д. Киръякидис, o. c. pp. 89—90; K. Olshausen, o. c. pp. 127—128; E. Schramm-Thadden, o. c. pp. 196—202.

NEMAČKE PROCENE O BROJU STANOVNIKA POJEDINIH PODRUČJA RAZBIJENE JUGOSLAVIJE IZ APRILA 1941. GODINE*

Oblasti	Površina u km²		Stanovništvo 1941 — ukupno	
	Broj	®/o od ukupne površ.	Broj	®/o od ukupnog broja
biv. Jugoslavija	**247.542**	100	**15,920.000**	100
Nezavisna Država Hrvatska	**98.572**	**39,8**	**6,300.000**	**39,6**
pripalo nem. Rajhu	**9.620**	**3,9**	**775.000**	**4,9**
pripalo Italiji	**5.381**	2,2	**380.000**	**2,4**
provine. Ljubljana	**5.242**	2,1	**380.000**	**2,4**
Crna Gora i alban. granič. područja	**28.000**	**11,3**	**1,230.000**	**7,7**
posela Bugarska	**28.250**	**11,4**	**1,260.000**	**7,9**
posela Mađarska	**11.601**	**4,7**	**1,145.000**	**7,2**
Banat	**9.776**	**3,9**	**640.000**	**4,0**
ostatak Srbije	**51.100**	**20,7**	**3.810.000**	**23,9**

Kako smo već rekli, Hitler nije bio za tako rigorozno razbijanje Kraljevine Grčke kako je to učinio sa Jugoslavijom. On je neposredno posle završetka kampanje u Grčkoj izjavio želju da Grčka pod novom vladom generala Čolakoglua (Georrgios Tsolakoglou) uspostavi mir i red i zauzme svoje mesto u »novom poretku«.[297]

Hitler se ipak morao složiti sa zahtevom Musolinija da se zapadni delovi severne Grčke do linije Florina — Pind — Arta — Preveza pripoje Albaniji, koja je bila pod protektoratom Italije, i da jonska ostrva pripadnu Italiji. Pojas Trakije uz granicu Turske i ostrvo Demotika ostali su, u cilju obezbeđenja mira prema Turskoj, pod vojnom okupacijom Nemaca, dok su preostali deo Trakije i

*** Iz Zb. NOR XII/1, p. 141.**

297 ADAP D, 12/2, nr. 444, p. 580, 482, pp. 623—624, 495, pp. 646—647; K. Olshausen, o. c. pp. 144—149.

Egejska Makedonija do reke Strume prepušteni Bugarima. Odlučeno je da ostatak grčke teritorije ostane pod satelitskom vladom Čolakoglua i pod okupacijom osovinskih sila do završetka drugog svetskog rata. Deo Egejske Makedonije zapadno od reke Strume sa ostrvima: Hios, Lirnnos, Skiros i Lezbos činili su nemačko okupaciono područje, dok je ostali deo nepodeljene grčke teritorije ostao pod okupacijom italijanske vojske.[298]

Pored administrativnog razbijanja i podele Jugoslavije na više delova, 23. aprila 1941. izvršena je i vojna podela jugoslovenske teritorije na okupaciona područja Nemačke i Italije, između kojih je povučena demarkaciona linija koja se sa severozapada protezala prema jugu od Samobora preko Petrinje, Bosanskog Novog, Prijedora, Banje Luke, Jajca, Donjeg Vakufa, Travnika, Visokog, Sarajeva, Prače, Rudog, Priboja, Nove Varoši, Sjenice, Novog Pazara, Kosovske Mitrovice, Prištine i Uroševca do bugarskog okupacionog područja, uključujući sva pomenuta mesta u nemačku okupacionu zonu.[299]

Ova podela jugoslovenske i grčke teritorije sprovedena je samo prividno mirno, zahvaljujući pre svega poštovanju volje vodećeg — Hitlera, dok su u stvari, već od početka, ostali nesporazumi među naslednicima područja okupiranih kraljevina, koji će kasnije prerastati u sporove pa i otvorene političke sukobe.

Nijedna od zemalja nije bila zadovoljna sa onim što je dobila od razbijenih i podeljenih kraljevina, pa čak ni Nemačka, koja je bila glavni i neprikosnoveni arbitar u toj podeli. Zbog potrebe da se stanje na razbijenom balkanskom kotlu stiša kako bi spokojni je mogao da povede odlučujuću bitku na istoku, Hitler je činio znatne ustupke i išao na brze kompromise ne samo sa Musolinij em već i sa satelitskim vladama koje su učestvovale u podeli ovih teritorija. Formalno je priznao vezanost Pavelićeve Hrvatske za Italiju, prepustio je Musoliniju veći deo priobalnih područja uz Jadransko, Jonsko i delom Egejsko more, veći deo Grčke dao Italijanima kao njeno okupaciono područje sa namerom da se na ovom području što je više moguće oslobode nemačke trupe kako bi mogle da idu na istok. Ni u tim kriznim trenucima kada mu se isuviše žurilo nije zaboravio da istakne privredne interese Nemačke na područjima koja je prepustio Italijanima ili satelitskim zemljama na Balkanu, na primer dalmatinski boksit i druge važne izvore strategijskih sirovina.[300]

Hortijeva Mađarska, koja je računajući ukupno teritorijalne dobitke od Jugoslavije, Rumunije i ranije na račun Čehoslovačke, najviše dobila, nije bila potpuno zadovoljna dobitkom ni na račun baštine Kraljevine Jugoslavije. Njene težnje su bile daleko veće,

298 ADAP D, 12/2, nr. 398, pp. 524—526, *Tajni arhivi grofa Ciana,* o. c. pp. 461—462.

299 zb. NOR 11/2, nr. 22, p. 570.

300 Više o ovome: DASIP NAV T-77 R-1295, sn. 782-795, 796-797, 799-801, 902-903, 970 R-782, 5508449-52 i 5508469-76.

dopirale su do najširih istorijskih granica zemalja krune Svetog Stefana, i odnosile su se na širi prostor Vojvodine i Hrvatske sa izlaskom na Jadransko more. Kako smo videli, ni Pavelićeva Hrvatska nije želela da se veže ni za malu Mađarsku ni za prejaku Nemačku, već je odabrala srednju Italiju. Ovo će biti jedan od razloga zahlađivanja odnosa između Hortijeve Mađarske i ustaša, koji su ranije plodonosno sarađivali. Isto tako ovo će uticati na zahlađivanje odnosa između Budimpešte i Rima. U takvim uslovima, sve što je Hitler mogao još da učini za Mađare bilo je dobijanje slobodne trgovinske zone u riječkoj luci. Mađari su se osećali oštećeni što nisu dobili i jugoslovenski deo Banata. Hitler to nije mogao dati Hortiju zbog protivljenja Antoneskua i rešenosti da se rumunski diktator kao najrevnosniji satelit koji će bez dvoumljenja pristati da uz Hitlera napadne Sovjetski Savez, zadrži u punoj vernosti i pokornosti. Mađarski fašisti su se osećali izigranim i uvređenim, pa su svoj bes iskaljivali čak nad folksdojčerima u Vojvodini. Vođe folksdojčera iz pojedinih mesta u Bačkoj i Baranji žalili su se Berlinu da mađarski vojnici lošije postupaju prema Nemcima nego ranije Srbi, pa čak da vrše i potajna ubistva pojedinih folksdojčera. Ali za Nemce je važniji bio pohod na istok nego da zaoštravaju odnose sa Mađarima zbog sitnih sukoba i incidenata.[301]

Antonesku je bio najnezadovoljniji podelom teritorija Kraljevine Jugoslavije. Banat, gde je živela poprilična nacionalna manjina Rumuna, ostao je pod okupacijom Nemačke. Kasnije, u vreme pokretanja pohoda protiv Sovjetskog Saveza i naj revnosni je saradnje Antoneskua sa Nemcima, Hitler je izrazio razumevanje za rumunske težnje prema jugoslovenskom Banatu i obećao izvesne naknade kad se završi rat i prilikom definitivnog formiranja političke karte »novog poretka«.[302]

Kralj Boris i bugarska buržoazija u vreme pohoda osovinskih sila protiv Jugoslavije i Grčke nastojali su da ostvare maksimum svojih teritorijalnih zahteva do linije granica sanstefanske Bugarske. Hitler kao glavni arbitar dozvolio je protezanje Bugarske na račun Jugoslavije sve do područja na koja je pretendovala Italija, ali nije bio spreman da ispuni u potpunosti bugarske zahteve prema Grcima. Bila su tu dva razloga, prvi strategijska važnost Grčke za vođenje operacija na širem području Sredozemlja, Bliskog istoka i u severnoj Africi, i drugi nastojanja da se Grčka potpuno ne otuđi i uguši već da se preko kvislinške vlade u Atini pokuša pridobiti da se veže za nemački Rajh. Za to su postojali osnovni preduslovi, jer su nosioci kvislinškog režima u Grčkoj u novim uslovima bili spremni da potraže oslonac na Nemačku da bi umanjili pritiske i dalje ekspanzionističke namere Italijana i Bugara. Zato su Itali-

[301] AVII n. g. »Bon« 2/501, 510, 514, izveštaji o progonu folksdojčera od mađarske vojske u Bačkoj, 16. aprila 1941; Ibid., »London« H/2, sn. 297857--297891, incidenti prilikom ulaska mađarske vojske u Vojvodinu od 8. maja 1941; K. Olshausen, o. c. pp. 107—121.

[302] PA Büro St. S, Rumänien, Bd. 6, zabeleške o razgovoru sa Rumunskim poslanikom u Berlinu od 17. aprila 1941.

janima bili prepušteni samo manji delovi grčke teritorije, dok je Bugarima uskraćena Egejska Makedonija sa Solunom, koja je uvek bila u samom vrhu bugarskih teritorijalnih pretenzija. U cilju izbegavanja nesporazuma između pretendenata na ovo strategijski i saobraćajno veoma značajno područje, i održavanja dobrih odnosa sa svima njima, nemački nacisti su obećali da će se pripadnost Egejske Makedonije rešavati tek posle konačne pobede i na konferenciji sila pobednica. Na taj način mogli su se nadati dobitku i sateliti u Sofiji i kvislinzi u Atini.[303] Da bi ovaj dobitak bio što sigurniji za Bugarsku, kralj Boris je odmah posle završetka aprilskog rata i kapitulacije Jugoslavije i Grčke razvio živu propagandnu aktivnost za dobijanje preostalih delova Egejske i Vardarske Makedonije.[304]

Nova kvislinška vlada u Atini generala Ćolakoglua od svog formiranja trudila se da sebi osigura oslonac na Nemačku i da se na taj način sačuva od novih pritisaka i pretenzija Italijana i Bugara. Ona se trudila da što veći deo grčkog područja ostane pod okupacijom nemačke vojske, čime je automatski umanjivana opasnost od italijanskih i bugarskih namera. Kada su Nemci počeli povlačiti svoje trupe radi njihovog učešća u napadu na SSSR, vlada je molila da one ostanu u Grčkoj ukazujući na opasnost od pobuna naroda protiv Italijana i Bugara i stvaranja takvog stanja u kojem se nova vlast neće moći da održi. Pošto je Hitleru bio potreban svaki vojnik na budućem istočnom bojištu, on nije mogao da prihvati molbe vlade u Atini i najveći deo grčke teritorije je, kako smo videli, prepustio u okupaciono područje italijanskih trupa.[395]

Razbijanje i podela teritorija Jugoslavije i Grčke prema interesima okupatora i zahtevima najreakcionarnijih snaga u ovim i susednim zemljama, bez ikakvog pravnog osnova, uz potpuno ignorisanje nacionalnih opredeljenja i težnji naroda u tim zemljama, i svih drugih činilaca koji bi se morali uzeti u obzir prilikom stvaranja političke karte neke teritorije, usloviće stalne sukobe i probleme na granicama novih tvorevina i u odnosima između pojedinih okupiranih ili anektiranih područja. Jedan od najkrupnijih biće problem odnosa Nezavisne Države Hrvatske sa silama osovine, posebno njenih odnosa sa silom za koju je ostala vezana — Italijom. Ugovor između Italije i Nezavisne Države Hrvatske potpisan od Pavelića i Musolinija 18. maja 1941. o stupanju Hrvatske u personalnu uniju sa Italijom i o ustupanju delova Dalmacije i ostrva Italiji, zbog neslaganja celog hrvatskog naroda sa odredbama toga

303 PA Büro St. S, Bulgarien, 1. II — 30. VI/1941, zabeleške Vajczekera o razgovoru sa Bugarskim poslanikom u Berlinu, nr. 255 od 16. aprila 1941, i izveštaj Klodiusa, nr. 463 od 27. aprila 1941. o razgovorima sa kraljem Borisom; XXV ОНС стен. днев. 84 засед. od 14. maja 1941. Sire: DASIP NAV T-120 R-1179, sn. 476019-476022, R-348, sn. 258-335, 158336-158341, izveštaji iz Sofije.

304 DASIP NAV T-120 R-1179, sn. 475737, Peticija makedonske emigracije upućena Hitleru 17. maja 1941.

305 PA Büro St. S, Griechenland, Bd. 2, izveštaji Nemačkog predstavništva iz Grčke, nr. 350 od 29. aprila i 238 od 19. maja 1941; J. S. Koliopoulos, o. c. pp. 263—293.

ugovora, nije nikad u potpunosti ni sproveden u delo. On ne samo što nije regulisao i smirivao protivrečnosti između Rima i Zagreba, već je doprineo još većoj izolaciji ustaškog pokreta i njegove države od hrvatskog naroda, što će biti presudno za razvoj antiosovinskog pokreta u Hrvatskoj.[306]

U proleće 1941. osovinske sile su bile završile svoj trijumfalni pohod na jugoistok Evrope. Korišćenjem političkih pritisaka prema jednom broju zemalja stvorene su nove profašističke, satelitske vlade i režimi koji su se pod uticajima iz Berlina lagano preobražavali u neku mešavinu balkanskog totalitarizma sa nacionalsocijalizmom. Dve zemlje, Jugoslavija i Grčka, su vojnički smrvljene i u njima je stvoren kvislinški sistem najradikalnijeg fašističkog tipa. Na kormila reformisanih vlada u satelitskim zemljama i tvorevinama i na kvislinškim i okupiranim teritorij ama došli su krajnje konzervativni ljudi, deklasirani karijeristi i kolebljivci bez ikakve veze sa narodom, pa u najviše slučajeva ni sa buržoaskim strukturama. Bili su to, narodu naturena i po svemu tuđa tela koja su mogla da pridobiju i okupe samo ograničen broj pristalica na područjima na kojima su imali podarenu vlast. Nastao je ogroman, do tada ovde nepoznat, jaz između onih koji su bili na vlasti i tankog sloja uglavnom deklasiranih elemenata koji su ih podržavali na jednoj, i naroda na drugoj strani.

Pokušaji da se na ovom prostoru primene isprobane metode nacionalsocijalizma iz nemačkog iskustva pomešane sa iskustvima balkanskih kraljevskih, vojnih i policijskih diktatura, i da se pomoću njih narod pridobije za »novi poredak« dali su slabe rezultate. Čak i tamo gde je narod ćutao bio je to oblik pasivnog otpora, koji se manifestovao neposlušnošću izraženom ćutanjem. Sistem zavađanja naroda, sejanja nacionalne i konfesionalne mržnje, oduzimanja osnovnih prava pojedinim narodima, gušenja kulture i tradicije, opšta pljačka, masovni progoni i ubistva koja su imala za cilj da silom ojačaju osnove »novog poretka« na ovom području, još više su dubili jaz između onih na vlasti i obezvlašćenog naroda.

Nasilje i pretnje nosilaca »novog poretka« uplašili su i obezglavili najviše ranije vladajuće slojeve, nacionalnu buržoaziju i ostatke građanskih partija, u okviru kojih se vršilo ubrzano raslojavanje. Deo tih struktura prihvatio je saradnju sa okupatorom u interesu sopstvenog održanja, dok je deo prešao u pasivnost i politiku iščekivanja.

U ovim nenormalno teškim prilikama u zemljama jugoistočne Evrope najuspešnije se pregrupisavaju revolucionarni radnički i demokratski pokreti, predvođeni komunističkim partijama. Bez zas-

306 više o ovome: B. Krizman, *Pavelić i ustaše,* pp. 475—499; F. Jelić-Butić, o. c. pp. 83—96.

toj a, radnički pokret je nastavio da deluje i posle mirnog ili nasilnog pridobijanja pojedinih zemalja u službu osovinskih država, prilagođavajući se novim uslovima rada u komplikovanim opštim prilikama koje je nametala okupacija. Komunističke partije, predvodeći radnički i demokratski pokret u ovim zemljama, na vreme su sagledale opasnost koja ovim narodima preti od fašizma, pa su oslanjajući se na stečene tekovine revolucionarne i demokratske borbe i na perspektive koje je narodima sveta pružala borba antifašističke koalicije, povele organizovani pokret otpora, prilagođavajući ga specifičnim uslovima, zahtevima i mogućnostima svake od zemalja na jugoistoku Evrope.

Jugoslavija je sa svojim mnogobrojnim unutarnjim protivrečnostima, svojim najsnažnijim unutarnjim političkim diferencijacijama i polarizacijama, i naročito dinamičnim razvojem i napretkom radničkog i demokratskog pokreta uoči rata, postala jedna od specifičnih zemalja u kojoj će se najsnažnije manifestovati i održavati unutarpolitički i međunarodni procesi u kriznim mesecima proleća 1941. godine. Njoj će sile osovine ponuditi najveće ustupke i povlastice, a kada narod to ne prihvati i u martovskim događajima odbaci, uslediće najrigoroznije kazne.

No sve te rigorozne mere, komadanje i uništavanje zemlje, zavođenje najgoreg oblika okupatorske i kvislinške vlasti, ne samo da nisu zaustavili demokratski i oslobodilački talas, već su doveli do njegovog još većeg bujanja i jačanja. Stub i glavni oslonac ovoga nezadrživog kretanja napred u neuobičajeno komplikovanim i teškim uslovima, bila je izvanredno pripremljena i organizovana Komunistička partija na čelu sa Josipom Brozom Titom, čije su glavno oružje bili ostvarene veze i uticaj u masama u svim delovima razdeljene Jugoslavije.

U trenucima najpotpunijeg trijumfa osovinskih divizija, kada je talas rasula bio zahvatio sve jedinice jugoslovenske vojske a sve građanske strukture starog režima do kraja pokolebao i lišio ih nada da će se ikada išta više moći da učini na nivou zajedničke države, Centralni komitet KPJ je 10. aprila 1941. zasedao u Zagrebu i već tada uputio poziv svim narodima Jugoslavije da se počnu pripremati za odlučujuću bitku, ne samo za isterivanje okupatora i njihovih otvorenih saradnika već i za promene u zemlji i čišćenje svega onoga što je narode Jugoslavije i njihovu državnu zajednicu dovelo do ivice katastrofe.[307]

Znalo se da će uskoro nastupiti povoljniji uslovi u kojima će se oblici aktivnog otpora koji se širio po svim porobljenim zemljama Evrope, moći transformisati u još uspešnije i šire oblike borbe naroda protiv fašističke opasnosti. Agresija nemačkog Rajha na Sovjetski Savez 22. juna 1941. donela je sa sobom nove povoljnije ob-

307 zb. NOR II/2, nr. 1, pp. 7—23.

jektivne uslove za pokretanje narodnog ustanka i širenje narodno-oslobodilačkog rata iza linije fronta nemačkih armija na području porobljene Evrope.

Povoljni uslovi za ovaj veliki istorijski korak u borbi protiv najreakcionarnijih snaga u istoriji čovečanstva, sila fašizma, postojali su i u zemljama jugoistočne Evrope, koje je Hitler ubrajao u definitivno osvojene i zauvek pokorene, i posebno u najjače izranjavljenoj, ali i najpripremljenijoj Jugoslaviji. Poziv komunista u veliki oslobodilački rat prihvatili su narodi Jugoslavije u svim delićima razbijene i obespravljene Jugoslavije, ustanak se širio kao neuništivi plamen, koji je predskazivao i najavljivao početak obaran ja tek zasnovanog »novog poretka« i početak kraja sila osovine i Trojnog pakta na jugoistoku Evrope.

ZAKLJUČAK

Pod uticajem niza unutarnjih i spoljnopolitičkih činilaca vajmarska Nemačka Republika je bila jedna od najnestabilnijih evropskih zemalja posle prvog svetskog rata. Ekonomske, političke i druge krize najsnažnije su se manifestovale na njenom tlu.

Mnogobrojne, snažno izražene unutarnje protivrečnosti i teške posledice velike svetske ekonomske krize omogućile su u januaru 1933. dolazak na vlast u Nemačkoj najkonzervativnije snage nemačkog društva, nemačkih nacista. Nacionalsocijalistička nemačka radnička partija (NSDAP) došla je na vlast u nenormalno teškim unutarnjim prilikama, koristeći se demagogijom, davanjem praznih obećanja svim slojevima i strukturama pokolebanog nemačkog društva i širenjem histerije o pogaženosti časti i prava nemačkog naroda u sistemu »versajske« Evrope.

Po dolasku na vlast nacisti su u Nemačkoj počeli rigorozno gušenje i fizičko uništavanje svih snaga i tekovina nemačke demokratije. Sistematsko uništavanje političkih partija, ukidanje svih vidova građanskih i drugih prava i sloboda, i gušenje svakog makar najmanjeg pokušaja otpora nacističkom nasilju vođeno je pod parolom borbe protiv komunističke opasnosti.

Na platformi antikomunističke borbe istican je i spoljnopolitički program Hitlerove Nemačke. Deo partijskog programa o uspostavljanju dominacije nemačke više rase na kontinentu, o uništavanju pojedinih naroda, o borbi za kolonije itd. privremeno je ostavljen da miruje, a kao glavni spoljnopolitički ciljevi novog režima u Nemačkoj isticani su: borba protiv navodne sovjetske i komunističke opasnosti, ispravke nepravdi nanesenih nemačkom narodu, zatim težnje ka hiljadugodišnjem svetskom miru i za »ravnopravan« položaj nemačkog naroda sa ostalim narodima sveta.

Ovakva taktika Hitlerovog režima u međunarodnim odnosima imala je pozitivan odjek u zemljama buržoaskog sveta, pa i u regionu jugoistočne Evrope, gde je na vlasti bila buržoazija u okviru koje su bile uticajne konzervativne snage. Te snage u velikim zem-

ljama zapada nadale su se da će nacistički ekspanzionizam usmeriti svoju agresivnost prema Sovjetskom Savezu i protiv radničkih pokreta u pojedinim zemljama sveta, dok su režimi u malim zemljama jugoistočne Evrope, sve više ugrožavani unutrašnjim klasnim borbama i krizama, u nacističkom sistemu obračunavanja sa revolucionarnim radničkim i demokratskim pokretom gledale uzor za sopstvenu borbu za opstanak.

Ovakvo deklarisanje nacista u međunarodnoj politici, i naročito Hitlerove izjave da Nemačka nema nikakve teritorijalne ili neke druge namere prema zemljama jugoistočne Evrope sem unapređenja privrednih veza, uticale su na pozitivna opredeljenja vlada ovih zemalja prema promenama u Nemačkoj u januaru 1933. godine. Privremeno je bila zaboravljena i glavna komponenta nacionalsocijalističkog programa o menjanju političke karte postojeće Evrope i povlačenje novih granica, od čega je strahavao veći broj zemalja jugoistočne Evrope.

Pokušaj stvaranja u proleće 1933, Četvornog pakta velikih sila — Nemačke, Italije, Britanije i Francuske, kao glavnog regulatora ravnoteže velikih sila i organa koji je u interesu zadovoljenja pojedinih nezadovoljnih država mogao dozvoliti i promene postojećih granica malih zemalja — uslovio je veću opreznost zemalja u jugoistočnoj Evropi, naročito onih koje su bile povezane sistemom postojećih organa kolektivne bezbednosti. Članice Male antante zajedno sa Grčkom i Turskom i sa nizom drugih zemalja ustale su protiv priznavanja prava koncernu velikih sila da odlučuju o sudbini Evrope. One su, nezadovoljne ulogom Francuske — dotadašnjeg glavnog zaštitnika postojećeg stanja na Balkanu — kao protivakciju velikim silama, pristupile jačanju međusobne saradnje i u tom smislu su osnovale takozvani Organizacioni pakt Male antante, koji je obezbeđivao nešto veću mobilnost ovoga balkanskog bloka, posebno u odnosu na namere Berlina i Rima da putem kompromisne saradnje sa ostalim dvema silama dođu do izvesnih teritorijalnih proširenja.

Propale nade nemačkih nacista da uz blagoslov ostalih triju sila dođu do nekih dobitaka u odnosu na susedne male zemlje, bio je prvi neuspeh Hitlerove diplomatije i prvo njegovo saznanje da će se na teritorijalna proširivanja morati još čekati, i što je najvažnije, da će se morati nastupati sa mnogo jačih pozicija. Zato on pristupa strogom planiranju i angažovanju do maksimuma svih raspoloživih ljudskih i materijalnih snaga i rezervi zemlje radi što bržeg oživljavanja i unapređenja nemačke privrede, na prvom mestu grana industrije za naoružanje, opremanje i opskrbljivanje vojne sile. Granice između prinudnog i dobrovoljnog rada i angažovanja snage i sredstava se postepeno gube, i cela nemačka nacija se uključuje u jedan strogo organizovani i od nacista diktirani privredno-proizvodni mehanizam. Rezultati se brzo pokazuju, samo za šest meseci novoga režima broj nezaposlenih Nemaca je smanjen za oko jednu trećinu. U novom planu privrednog razvoja centralno mesto je dato investicionoj izgradnji i ratnoj industriji. Važno mesto u snabdevanju nekim deficitarnim vrstama sirovina sve snažnije industrije daje

se zemljama jugoistočne Evrope, sa kojima je trgovinska razmena počela da oživljava još u toku velike ekonomske krize. Otkrivaju se široke sirovinske mogućnosti zemalja jugoistočne Evrope, naročito u prvoj fazi izgradnje oružane moći Nemačke i pripremanja njene armije za osvajačke poduhvate, kada se očekivalo pogoršavanje uslova i mogućnosti snabdevanja Nemačke iiz prekomorskih i drugih zemalja. U nizu novoosnovanih naučnih institucija, privrednih odbora i komisija izučavaju se detaljno sirovinske i privredne mogućnosti ovih zemalja.

Isitiče se i osvežava stara ideja germanskog prodora na istok — »Drang nach Osten«. Ostvarivanje decenij ama podgrejavanih ekspanzionističkih težnji germanskih militarističkih i konzervativnih krugova — prodor na istok u cilju obezbeđenja »životnog prostora« — trebalo je otpočeti na sporednom pravcu, prodiranjem preko evropskog jugoistoka, koji je uvek bio prirodna kapija toga prodora i istovremeno izgledao lako savladiva faza velikog pohoda označena nazivom »Drang nach Südosten«.

Savladane zemlje jugoistočne Evrope trebalo je da predstavljaju samo deo »željenog životnog prostora«, pa je prodor na jugoistok u suštini činio samo jednu, u prvoj fazi neophodnu ali ipak u opštim planovima sporednu liniju strategijskog cilja »Drang nach Osten« ili. jednostavnije rečeno, njegov uvodni udar.

Neispunjene težnje najkonzervativnijih krugova germanskih carevina Austro-Ugarske i Nemačke u ratovima u devetnaestom veku i u prve dve decenije dvadesetog veka trebalo je da ostvare nemački nacionalsocijalisti, koji su poznate osobenosti germanskog militarizma: vojničku poslušnost, gvozdenu disciplinu, hladnu surovost, siepi nacionalizam i rasizam, podigli na još viši pijedestal.

Detaljno je teoretski razrađena i isplanirana taktika prodora prema jugoistoku. Prethodnicu toga prodora, kao i u ranijim pokušajima, predstavljala je privredna ekspanzija. Udaralo se na najslabiju kariku u lancu privredne sigurnosti zemalja jugoistočne Evrope — na spoljnotrgovinsku razmenu, koja je zbog slabog interesovanja zapadnih sila za ovaj vid saradnje sa agrarnim zemljama ovoga regiona Evrope i pod snažnim udarcima agrarne krize sve više slabila.

Uporedo sa prvim značajnijim uspesima u oblasti spoljnotrgovinske razmene sa zemljama jugoistočne Evrope, išlo se i na druge vidove privredne saradnje: ulaganje u pojedine grane proizvodnje, pretežno sirovinske i agrarne, obećavanje kredita, itd. Na ovaj način je otpočelo lagano ali sigurno potiskivanje kapitala ostalih konkurenata: Francuske, Velike Britanije, Italije, SAD, Belgije i drugih zemalja.

Sledilo je prodiranje u svim drugim oblastima i domenima međudržavne saradnje, u oblasti kulture, politke, u vojnoj saradnji, itd.

Da bi ovaj dobro pripremljeni i sistematski vođeni prodor bio što uspešniji, pristupilo se detaljnom izučavanju osobenosti i opštih privrednih i drugih mogućnosti pojedinih zemalja na području

jugoistočne Evrope i iznalaženju najpodesnijih puteva za savlađivanje demokratskih i antinacističkih snaga i pokreta u ovim zemljama.

U mnogobrojnim analizama o političkim, privrednim i drugim mogućnostima i kretanjima na jugoistoku Evrope posebna uloga je pripisivana Jugoslaviji, kao jednoj od najvećih, sirovinski najbogatijih i vojnički i strategijski najznačajnijih zemalja ovoga regiona. Isticano je da će onaj ko bude ostvario uticaj u Beogradu, imati uticaj i u celoj jugoistočnoj Evropi.

Plima privredne ekspanzije Trećeg Rajha prema jugoistoku naišla je na veoma pogodno tlo na gotovo ćelom ovom području, koje je bilo potreseno snažnom agrarnom krizom i slabljenjem veza sa tradicionalnim partnerima u trgovinskoj razmeni — Italijom, Francuskom i drugim razvijenijim zemljama Evrope. Njima je dobro došao plasman poljoprivrednih viškova i drugih vrsta sirovina na nemačkom tržištu, a isto tako područje jugoistočne Evrope pokazivalo se kao podesno za izvoz viškova nemačke industrije. Komplementarnost privreda Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope omogućila je učvršćivanje njihovih privrednih veza i spoljnotrgovinske razmene. Umnožavanje privrednih veza pratila je već od početka plima širenja nacionalsocijalističkih ideja u redovima oko 5 miliona pripadnika nemačke nacionalne manjine u ovim zemljama. Sledilo je neminovno slabljenje političkih veza država jugoistočne Evrope sa velikim silama i labavljenje postojećeg sistema kolektivne bezbednosti, uz istovremeno jačanje revizionističkih težnji u pobeđenim zemljama ovoga regiona.

Prozapadno opredeljene grupe u vladajućim vrhovima proversajskih zemalja na Balkanu pokušale su u 1934. da još jednim prestrojavanjem antirevizionističkih zemalja obezbede sigurniju branu pritiscima revizionističkih sila. Pored postojeće Male antante, došlo je do formiranja još jedne ćelije sistema kolektivne bezbednosti — Balkanskog sporazuma, koji je trebalo da drži pod prismotrom bugarske revizioniste. Nacisti u Berlinu nisu sa simpatijama gledali na ovu novu kombinaciju, ali se nisu mnogo ni trudili da ometu njeno nastajanje, jer su verovali da ni ona, zbog unutarnjih protivrečnosti među balkanskim zemljama, neće moći da predstavlja ozbiljniju smetnju na putu nemačkih namera prema jugoistoku Evrope.

Prema prvim susedima, Čehoslovačkoj i Austriji, koje su uračunavali u samo jezgro budućeg Velikog nemačkog carstva, nemački nacisti su u duhu svoga programa kao primarno sredstvo već od samoga početka koristili politiku unutarnjeg razdiran ja i slabljenja režima u tim zemljama, uz snažne pritiske spol ja i politiku što potpunije izolacije tih dveju država od ostalog sveta.

Osnovnu bazu za antirežimsku delatnost u Čehoslovačkoj predstavljala je brojna nacionalna nemačka skupina u Sudetima, koju su nacionalsocijalisti uspeli u celini pridobiti za služenje idejama Velikog nemačkog carstva. U Austriji tu će ulogu, širenjem ideje o nacionalnom i državnom jedinstvu Nemaca i Austrijanaca, odigrati domaći austrijski nacisti. Glavnu prepreku nacističkom prodiranju

u Austriju u prvo vreme nije predstavljao postojeći proitalijanski režim, već Musolini, koji se trudio da Austriju uključi u sferu svojih političkih interesovanja.

Snažan razvoj nacionalsocijalističkog pokreta u Austriji nije mogao biti zaustavljen slabim proitalijanskim režimom, a Musolini je u ime svoje opšte saradnje sa Hitlerom morao da popušta. Ovo je vodilo sve jačem uticaju Rajha u Austriji, koji je krajem 1936. postao dominantan.

Glavnu funkciju u jačanju nemačkog uticaj a u ovim zemljama u prve četiri godine nacističke vladavine u Nemačkoj igrale su privredne i trgovačke veze. Kao posledice snažnih privrednih veza došlo je do unapređenja saradnje u svim drugim oblicima, uz istovremeno slabljenje privrednog prisustva ostalih konkurenata — Italije, Francuske i Velike Britanije — na ovom području i labavljenje postojećeg sistema kolektivne bezbednosti, Male antante i Balkanskog pakta.

Prema Mađarskoj, u kojoj je na vlasti bila pronemačka grupa sa regentom Hortijem i Đulom Gembešom, nisu se morali preduzimati neki naročiti napori. Sam vladajući vrh u ovoj zemlji još od dolaska nacista na vlast bio je za najprisniju saradnju sa Nemačkom i čak je doprinosio u nekim trenucima smirivanju protivrečnosti između Nemačke i Italije na Balkanu i u Podunavlju.

Kraljevina Jugoslavija je u nemačkim planovima i konkretnim akcijama igrala važnu ulogu, zbog svojih rudnih bogatstava, poljoprivrednih viškova, svoga strategijskog položaja, mogućih političkih uticaja na ovom području, i iz niza drugih razloga. Ona je svojim prostiranjem u središnjem delu evropskog jugoistoka u potrebnom trenutku mogla da posluži kao sigurnosna zona pema Italiji, sa kojom su Nemci imali čitav niz nerešenih i privremeno potisnutih problema. Pridobijanjem Jugoslavije, koja je bila uključena u oba bloka — Malu antantu i Balkanski sporazum, moglo se najlakše delovati protiv sistema kolektivne bezbednosti na ovom području.

Zato je Nemačka, suprotno otvorenim pritiscima Italijana, prema Jugoslaviji vodila smišljenu »zaštitničku« politiku, nudeći joj često povoljnije uslove saradnje nego što je činila prema ostalim zemljama. Sve je ovo doprinelo jačanju pronemačke orijentacije u vladajućem vrhu u Jugoslaviji.

Sličnu politiku su pokušavali Nemci da vode i prema Rumunima, gde su takođe postojale jake pronemački opredeljene snage, koje su imale posebne interese u oblasti privredne saradnje dveju zemalja. Međutim, ova politika je dugo nailazila na smetnje prozapadno opredeljene grupacije u vladi sa ministrom inostranih poslova Nikolaem Tituleskuom, koji je uporno radio na očuvanju postojećeg obima veza sa zapadnim silama. Pošto nastojanja Berlina da se Titulesku pridobije za vezivanje Rumunije za Nemačku nisu uspela, nacisti su pribegli drugoj taktici, izolaciji Tituleskua i slabljenju njegovih pozicija u rumunskoj vladi. U ovom poslu su dobili podršku jakih pronemačkih snaga u Bukureštu. Pokušaji Tituleskua

i demokratski opređeljenih snaga u Rumuniji da uspostavljanjem bliže saradnje sa SSSR-om osiguraju međunarodni položaj Rumunije poslužili su konzervativnim proosovinskim krugovima u Rumuniji kao povod da ga optuže za saradnju sa komunistima, što je moralo da delu je na antisovjetski opredeljenog kralja Karola i njegove najbliže saradnike. U leto 1936. oboren je Titulesku sa položaja ministra, i posle toga počinje da jača saradnja Rumunije sa Nemačkom.

U vladajućim vrhovima Bugarske bile su jake pronemački opredeljene snage i tendencije širenja veza i saradnje sa Nemačkom. Konzervativni delovi bugarske buržoazije, pred opasnošću od naprednog pokreta u zemlji, gledali su sa simpatijama na uspehe nemačkih nacista u desetkovan ju Komunističke partije i drugih naprednih snaga u Nemačkoj. Mogućnosti jačanja spoljnotrgovinske razmene su pozdravljene i došlo je do brzog porasta obima razmene i privrednih veza sa Nemačkom.

Prema Grčkoj i Turskoj, gde su bili ostvareni jaki uticaji Britanaca, Hitler je već od početka vodio veoma pažljivu politiku. Radilo se na proširivanju trgovinskih i drugih veza i na jačanju pronemačkih struja u obe zemlje. U Grčkoj je jedan od glavnih oslonaca prijateljstva sa Nemcima bio i sam ipredsednik Metaksas, koji je radi obuzdavanja demokratskih snaga u zemlji, uz saglasnost kralja, u avgustu 1936. proglasio monarhističku diktaturu u Grčkoj.

Dolazak nacista na vlast u Nemačkoj izazvao je u vladajućim krugovima u Turskoj, među kojima je počeo jačati uticaj Britanaca, bojazan od oživljavanja starih germanskih težnji o prodoru prema moreuzima i dalje na istok. Jedan od glavnih propovednika opreznosti prema »novom poretku« u Nemačkoj bio je turski ministar inostranih poslova Aras. U Turskoj su takođe postojale i pronemačke snage, koje su težile produbljivanju prijateljstva između dve zemlje i koje su doprinele naročito jačanju privrednih veza i proširivanju obima trgovinske razmene između Rajha i Turske.

Na prelazu između 1936. i 1937. godine završila se prva četvorogodišnja faza u proširivanju i izgrađivanju odnosa između Hitlerove Nemačke i zemalja u jugoistočnoj Evropi. U tom kratkom vremenu, zahvaljujući povoljnim okolnostima, Nemačka je uspela da ostvari dominantnu ulogu u trgovinskoj razmeni sa svim zemljama ovoga regiona izuzev sa Albanijom, koja je još u to vreme bila prepuštena u interesnu sferu Italije, i da postavi solidne osnove za intenzivno proširivanje svih drugih vidova i oblika veza i saradnje, što će joj omogućiti da već u narednom četvorogodišnjem periodu ostvari apsolutnu dominaciju na ćelom području jugoistočne Evrope.

Značaj ovoga uspeha Nemačke na području jugoistočne Evrope bio je u obezbeđivanju najnužnijeg obima deficitarnih sirovina za njenu sve dinamičniju industrijsku proizvodnju, uz istovremeno obezbeđivanje tržišta za deo njenih industrijskih proizvoda na ovom izrazito agrarnom području.

U 1937. godinu »novi poredak« u Nemačkoj je ušao sa zaokruženim rezultatima i u unutarnjoj i u spoljnoj politici. Iako još nije bilo do kraja raščišćeno pitanje moguće nagodbe sa Britanijom, glavni saveznik je, stvaranjem osovine Rim — Berlin u oktobru 1936, već bio odabran.

U cilju izgradnje privredne i vojne moći donesen je četvorogodišnji plan intenzivnog razvoja Nemačke od 1937. do 1940, u kojem je važno mesto dato daljem proširivanju privrednih veza sa zemljama jugoistočne Evrope, posebno uvozu poljoprivrednih proizvoda, ruda i drugih sirovina u cilju zadovoljavanja sve većih potreba Nemačke i njene industrije.

I pored velikih uspeha u produkciji nekih surogata iz raspoloživih sirovina u Nemačkoj (najviše iz kamenog uglja) i uvećanog uvoza iz zemalja jugoistočne i severne Evrope, u ispunjavanju ovoga plana došlo je do poteškoća već u prvim godinama njegovog ostvarivanja. Velika invensticiona izgradnja i proširivanje industrijske proizvodnje zahtevali su ogromne količine sirovina, koje je bilo teško obezbediti. Naročito velika bila su ulaganja za vojnu privredu, na primer: Nemačka je uložila u 1938. u vojnu industriju 5,7 milijardi dolara, dok su Sjedinjene Američke Države, sa oko tri puta većim sirovinskim i drugim mogućnostima, u istoj godini za ratne pripreme uložile samo 1,1 milijardu dolara.

Problem nisu mogli rešiti ni dodatni napori radi što svestraniji eg korišćenja unutarnjih rezervi ni stalno povećavanje izvoza iz južnoevropskih i drugih zemalja. Ispunjavanje prenapregnutog plana moralo se potražiti uz još jače vezivanje zemalja jugoistočne Evrope za Treći Rajh i u nekim drugim zahvatima Rajha, u priključivanjima i potčinjavanjima pojedinih zemalja u susedstvu (u srednjoj Evropi) i angažovanju svih njihovih sirovinskih, deviznih i drugih mogućnosti za podmirenje, barem dela, deficitarnih potreba nemačke privrede.

U toku 1937. Nemačka će, radi ispunjavanja ovoga zadatka, pojačati napore na razbijanju unutarnjih sistema i postojećih režima u Cehoslovačkoj i Austriji, radeći na dva koloseka: putem intenzivnog razvijanja nacionalsocijalističkog pokreta u ovim zemljama i delovanjem na što sveobuhvatnijoj njihovoj izolaciji od sveta, posebno odvajanju tih zemalja od njihovih saveznika.

Radi što uspešnijeg mirnog prodiranja na Balkansko poluostrvo, uz stalno proširivanje i intenziviranje svih vidova veze i saradnje sa zemljama ovoga regiona, nemački nacisti su u toku drugog četvorogodišnjeg plana privrednog razvoja zemlje još više razvili i razradili teoriju o prirodnoj i sudbinskoj zavisnosti i uzajamnoj vezanosti zemalja evropskog jugoistoka i Nemačke. Razrađuje se posebna teorija o dopunskom privrednom području Velikog nemačkog carstvu na prostoru jugoistočne Evrope — »Ergänzugswirtschaft«-a.

Prirodne i privredno razvojne različitosti — rudno i agrarno bogatstvo zemalja jugoistočne Evrope i industrijski razvijena Nemačka, prema mišljenju nemačkih teoretičara, sudbinski upućuju jedne

na druge. Kao jedan od faktora koji spaja ove dve strane, po mišljenju nacističkih teoretičara, su geopolitičke karakteristike i tradicionalne trgovinsko-saobraćajne veze dolinama dveju velikih reka — Rajne i Dunava.

Važnu kariku u lancu zemalja koje su, eventualno, mogle pružiti nekakvu vrstu otpora nasrtajima Rajha na male zemlje u srednjoj Evropi na putu prema jugoistoku — Čehoslovačku i Austriju predstavljala je Jugoslavija, saveznica Čehoslovačke u Maloj antanti i prvi sused Austrije. Radi otklanjanja ove opasnosti, Hitler je još tada pridavao poseban značaj jačanju privrednih, kulturnih i drugih veza i saradnje sa Jugoslavijom, kao i jačanju pozicija pronemački opredeljenih snaga u njenim vladajućim vrhovima u zemlji, a takođe i njihovog prestiža u spoljnopolitičkim odnosima na Balkanu. Jačanjem uloge i uticaja ovih snaga oko predsednika vlade Milana Stojadinovića, slabile su pozicije prozapadno opredeljenih slojeva jugoslovenske buržoazije, a isto tako i saradnja Jugoslavije u postojećim osnovnim činiocima kolektivne bezbednosti na ovom području: u Maloj antanti i Balkanskom sporazumu.

Zato je Jugoslavija u prvoj polovini 1937. postala značajan činilac u delovanju nemačke diplomatije na jugoistoku Evrope. Uz podršku iz Berlina u januaru 1937. potpisan je Pakt o večnom prijateljstvu između Bugarske i Jugoslavije, koji je doprineo slabljenju veza i odnosa između Jugoslavije i njenih saveznica u okviru Balkanskog sporazuma. Uz podršku Berlina sklopljen je u martu 1937. i Ugovor o prijateljstvu i saradnji između Italije i Jugoslavije, čime je privremeno otklonjena mogućnost zaoštravanja odnosa i eventualnog sukoba ovih dveju zemalja, u kojem je Italija mogla zagospodariti jugoslovenskim područjem, koje je privredno a delom i u drugim oblastima već bilo vezano za Nemačku.

Berlin je aktivno delovao na izmirenju Mađarske i Jugoslavije radi slabljenja interesovanja mađarskih i jugoslovenskih vladajućih krugova za sudbinu Austrije, u kojoj su razvijali delatnost nemački i austrijski nacisti, a takođe i slabljenja veza Jugoslavije i Čehoslovačke, odnosno izolacije Čehoslovačke, koja je prema procenama vodstva NSDAP do 1936. trebalo da bude prva žrtva ekspanzije Trećeg Rajha.

Prilikom važnog razgovora sa svojim najbližim saradnicima u novembru 1937, Hitler je izneo kao verovatnu mogućnost da već u sledećoj godini krene sa vojskom u osvajanja, ako je ikako moguće bez upotrebe oružja, prvo Čehoslovačke a zatim Austrije. Pod pritiscima sve uspešnijeg nacističkog pokreta, proitalijanske snage u Austriji od druge polovine 1936. su brzo slabile, i Musolini je u interesu opšte saradnje sa Hitlerom počeo da se povlači sa ovoga područja. Došlo je i do korekcije u planu ekspanzije, pa je kao prva žrtva izabrana Austrija.

Pošto je uspeo da unutar Austrije izgradi snažan nacistički pokret građen na ideji o jedinstvu nemačkog i austrijskog naroda, da oslabi interesovanje Musolinija za Austriju i odvoji Jugoslaviju i Mađarsku od nje, Hitler je 12. marta 1938. umarširao u Beč i Aus-

trija je svim svojim ljudskim i materijalnim potencijalima bila uključena u službu nemačkog Rajha. Anšlus Austrije i dobijanje sirovinskih i finansijskih rezervi ove zemlje omogućili su poboljšanje snabdevanja sirovinama snažne nemačke privrede.

Ali i to je bilo kratkog daha, jer su potrebe megalomanskog privrednog plana Rajha svakodnevno rasle. Dinamičan tok prenapregnutog razvoja zahtevao je nove izvore, koji su se u uslovima sve oštrije konkurencije na vanevropskom tržištu mogli naći samo u osvajanju novih teritorija. Posle dobijanja Austrije, oštrica ekspanzije Trećeg Rajha je usmerena prema Čehoslovačkoj. Udarnu snagu unutar čehoslovačke igrao je nacionalsocijalistički pokret sudetskih Nemaca, dok je u spoljnoj politici težište bilo na izolaciji Čehoslovačke od njenih saveznika u Maloj antanti i od zapadnih sila.

Pošto nemačka oružana sila još nije bila dovoljno jaka da brzo i efikasno savlada dobro opremljenu čehoslovačku armiju, išlo se na parolu o pravu sudetskih Nemaca za samoopredeljenje i uz korišćenje te parole na pridobijanje zapadnih sila za rešenje sudetskog pitanja »mirnim« putem. Koristeći se vešto rešenošću vodećih ljudi u vladama Britanije i Francuske, Čemberlena i Daladjea, da po cenu ustupaka izbegnu svetski rat, kao i pronemačkom orijentacijom dela vladajućih vrhova u Jugoslaviji i Rumuniji, Hitler je uspeo da postigne izolaciju Čehoslovačke. Minhenski sporazum četiri sile od septembra 1938. vodio je nestajanju i propasti Čehoslovačke Republike pred ekspanzijom nemačkih nacista. Pronemački opredeljeni vladajući vrhovi u Beogradu i Bukureštu nisu ništa preduzeli u cilju pružanja pomoći ili bar podrške saveznici Čehoslovačkoj dok su vlade u Budimpešti i Varšavi i same učestvovale u podeli čehoslovačke države u martu 1939. godine. Vlada Milana Stojadinovića u vreme sve težih pritisaka Nemaca na Čehoslovačku preporučivala je vladi u Pragu nagodbu sa Hitlerom. Ona je još mogla zastupati tu politiku jer Jugoslavija nije bila došla na red, dok za Čehoslovačku, koja je morala biti milom ili silom uključena u okvire Rajha, nije bilo drugog puta osim borbe ili kapitulacije. Čitav splet unutarnjih i međunarodnih činilaca opredelio je Čehoslovačku za ovaj drugi put.

U vreme kolapsa čehoslovačke i pripremanja nemačke agresije prema Poljskoj, zapadne zemlje su ulagale više napora u očuvanje svojih pozicija na području jugoistočne Evrope i u pridobijanje vlada balkanskih zemalja za organizovano suprotstavljanje nemačkom prodiranju prema jugoistoku. Ovo je dovelo do kontraakcija Hitlera u cilju suzbijanja rada zapadnih sila i još intenzivnijeg prodiranja Nemačke u ove zemlje, u čemu joj je znatno olakšala posao ostvarena privredna dominacija na ovom području.

Velike smetnje nacističkoj balkanskoj politici činili su fašistički vrhovi u Italiji. Iskrcavanje italijanskih trupa u proleće 1939. godine u Albaniji, uslovilo je pojačanu opreznost Grčke i Turske, i još jače angažovanje Britanaca i Francuza na ovom području. Britanci i Francuzi ponudili su garancije balkanskim državama, koje se njihove vlade zbog straha od Nemačke nisu usuđivale da prime ili su

ih primile kao jednostranu akciju zapadnih sila. Jedino je Turska prihvatila ove garancije i sa Britancima i Francuzima potpisala Deklaraciju o prijateljstvu i saradnji.

Uoči napada na Poljsku, Nemci su pojačali svoje delovanje radi pridobijanja zemalja jugoistočne Evrope za saradnju sa silama osovine, odnosno za njihovo odvajanje od Britanije. Najjači pritisci bili su usmereni prema Jugoslaviji i Rumuniji, koje su se posle razbijanja Čehoslovačke našle u prvoj liniji na neposrednom udaru nemačke ekspanzije. I pored postojanja jakih pronemačkih grupacija, u vladajućim vrhovima ovih dveju zemalja prevagu su imale prozapadno opredeljene snage, koje su pokušavale da ostanu na liniji laviranja, odnosno izvan sukoba velikih sila uz negovanje i proširivanje saradnje i sa jednom i sa drugom stranom. Sve što su tada Nemci uspeli da postignu u ovim dvema zemljama bilo je obećanje njihovih vlada da će ostati verne politici neutralnosti i nemešanja u sukob između Nemačke i Poljske.

Pokušaji Musolinija da odvrati Hitlera od napada na Poljsku zbog navodne nepripremljenosti Italije za rat sa zapadnim silama, nije uspeo. Posle sklapanja Pakta o nenapadanju između Nemačke i SSSR-a, Hitler je bio ubeđen u svoju pobedu protiv Poljaka i zapadnih sila.

Pošto su uspeli da skrše otpor Poljaka a onda posle temeljitijih priprema da pobede i Francusku, nacisti su se okrenuli svome glavnom cilju — pripremanju napada na Sovjetski Savez. U jesen 1940. godine zbog slabosti nemačke mornarice odustalo se od plana invazije na Britaniju, i sve snage su usmerene na pripremanje što jačeg udara protiv Sovjetskog Saveza. U kontekstu ovih priprema rađeno je na jačanju uticaj a u jugoistočnoj Evropi uz istovremeno nastojanje da se na ovom području sačuva mir. Napori su usmereni na smirivanja nesporazuma i sukoba između pojedinih država ovoga regiona. Najveće probleme su činili sporovi između Mađarske i Rumunije oko Transilvanije i između Bugarske i Rumunije oko južne Dobrudže. Šireći strah od komunističke i sovjetske opasnosti, nacisti su uspeli da ojačaju uticaj u sve tri ove zemlje i da se postave kao sudije u teritorijalnim sporovima između njih. Dajući obećanja i jednoj i drugoj strani u sporovima i igrajući ulogu zaštitnika svake od ovih zemalja, nemačka diplomatija je uspela da još više učvrsti svoj uticaj. Prilikom druge bečke arbitraže 30. avgusta 1940. Hitler je uspeo da se pokaže kao zaštitnik zahteva mađarske buržoazije prema Transilvaniji, koja je bila u sastavu Rumunije, i istovremeno da ubedi pronacističke vladajuće vrhove u Bukureštu da ih je Nemačka spasila od rata, sovjetskog mešanja i unutarnje komunističke pobune. I prilikom sklapanja sporazuma između Rumunije i Bugarske u Krajovi 19. avgusta 1940, nemačka diplomatija je uspela da se naturi kao zaštitnik' interesa i jedne i druge strane.

Ovo je doprinelo apsolutnoj dominaciji nemačkog uticaj a na jugoistoku Evrope i surevnjivosti i ljubomori Italije na te nemačke uspehe u ovom regionu. Ipak Hitler je uspeo od jeseni 1939. do jeseni 1940. da odvrati Musolinija od širenja rata na Balkanu. Ova-

kav sukob mogao je da poremeti definitivno ostvarenje plana prodora na jugoistok, da postane znatna smetnja u nemačkim pripremama za napad na SSSR, i da dovede do izvesnih poremećaja u odnosima između dve sile osovine. Zaštitnička uloga Nemačke u balkanskim zemljama, naročito u Jugoslaviji, doprinosila je jačanju pronemačkih uticaj a u ovoj zemlji.

Uspesi Nemaca u jesen 1940. u Podunavlju, pridobijanje Rumunije i Mađarske za služenje Nemačkoj i naročito početak prebacivanja nemačkih trupa u Bukurešt, uticali su konačno na Musolinija da i sàm krene u agresiju preko Balkana. Plašeći se da ne izgubi celo područje jugoistočne Evrope i da ono ne pripadne samo Nemačkoj, on je 28. oktobra 1940. naredio pokret italijanskih trupa preko albansko-grčke granice. Od toga trenutka nastupaju novi uslovi, shodno kojima je plan nemačkog prodiranja na jugoistok morao doživeti neke korekcije i dopune. Da bi se što pre likvidiralo ratno žarište koje zbog herojskog i jedinstvenog otpora Grka nisu bili kadri smiriti sami Italijani, moralo se pribeći intervenciji nemačkih trupa. Neuspeo italijanski napad na Grčku, i potreba angažovanja Nemaca u razbijanju grčke odbrane donosili su suvišne i neočekivane napore Nemačkoj, ali i razjašnjenje situacije i mogućnost da u borbi za prestiž na jugoistoku Evrope nastupa otvoreno i prema saveznici Italiji. Plan i sam tok prodiranja prema jugoistoku, kao deo opšteg pohoda na istok, mogao se i prema poraženim saveznicima
— Italijanima odvijati otvorenije.

U vreme pripremanja intervencije u Grčkoj, Hitler je sve svoje veze i mogućnosti nemačke diplomatije upotrebio za sprečavanje proširivanja ratnog sukoba na ostale zemlje na Balkanu. Intenzivno je delovano na pridobijanju vlada u Beogradu i Sofiji za orijentaciju prema silama osovine, i istovremeno da se izbegne mešanje u sukob između Italijana i Grka bilo koje od balkanskih zemalja, što je u krajnjem ishodu značilo izolaciju Italije.

Nemačka je u ovome uspela. Odvratila je Turke i Bugare od mešanja u ratni sukob, i istovremeno je slomila otpore prozapadno opredeljenih snaga u Sofiji i Beogradu i pridobila vlade obeju zemalja za pristupanje Trojnom paktu, što je bugarska vlada učinila 1. marta, a jugoslovenska 25. marta 1941. godine. Istovremeno, Berlin je 17. februara 1941. uspeo da obezbedi Deklaraciju o prijateljstvu između Bugarske i Turske, koja je značila konačno povlačenje Turske iza svojih granica i odbijanje da se uključi u aktivnu saradnju sa Britanijom u njenim naporima za stvaranje brane balkanskih zemalja nemačkom prodiranju na jugoistok.

Polovinom marta 1941. izgledalo je da su nemački nacisti uspeli da u potpunosti ostvare svoj strateški cilj o prodoru na jugoistok Evrope, čime su bili osigurani dobri izgledi za uspešno otpočinjanje odsudne bitke za ispunjenje glavnog satrategijskog plana o uništenju SSSR i o osvajanju širokih područja na istoku, odnosno ispunjavanje nacističkog prodora na istok, »Drang nach Osten«. Dve srednjoevropske zemlje koje su se nalazile na putu prodora prema

jugoistoku — Čehoslovačka i Austrija — bile su savladane i uključene u samo telo Velikog nemačkog carstva.

Mađarska, Rumunija i Bugarska bile su savladane i uključene u blok zemalja oko Trojnog pakta. Vlada Kraljevine Jugoslavije pristala je da pristupi Trojnom paktu. Turska je obećala nemešanje u ratni obračun, što je u datim uslovima išlo u prilog Nemačkoj.

Čekao se lagani pohod snažnih nemačkih armija preko ratom izmorene Grčke.

U trenucima očekivanja punog trijumfa, bunt naroda u Jugoslaviji, koji se nije mirio sa služenjem silama osovine, prekinuo je 27. marta 1941. lanac nemačkih uspeha i pobeda na jugoistoku Evrope. Hitler je u novim uslovima morao da preduzima novi vojni poduhvat.

Nemačka oružana sila, uz podršku svojih satelita na jugoistoku, uspela je u aprilskom ratu 1941. da skrši otpor u Grčkoj i Jugoslaviji i da uništi postojeće režime u ovim zemljama, ali su narodi u Jugoslaviji i Grčkoj, kao i u ostalim zemljama jugoistočne Evrope, bili u ogromnoj većini protiv »novog poretka«. Napadom Nemačke na SSSR 22. juna 1941. poboljšani su opšti uslovi za jačanje i širenje otpora u ovim zemljama protiv okupatora i njihovih saradnika ili kvislinških tvorevina i vlada.

U Jugoslaviji, gde je KPJ pod rukovodstvom Josipa Broza Tita uspela da izvede najuspešnije pripreme za borbu, došlo je u leto 1941. do masovnog ustanka svih njenih naroda koji će prerasti u opšti narodnooslobodilački rat naroda i narodnosti u Jugoslaviji, veliko ratište na području okupirane Evrope, koje nisu očekivali ni saveznici ni sile osovine. Tako će Hitlerovoj Nemačkoj u trenutku punog trijumfa i na jugoistoku Evrope biti nametnuto ratište, na kojem će izgubiti bitku i nacistički okupatori i svi njihovi saradnici.

GERMANY AND THE COUNTRIES OF SOUTH EAST EUROPE IN THE PERIOD 1933- 1941

SUMARY

Due to the influence of a series of internal and external factors, the German Weimar Republic became one of the most unstable countries in Europe after the First World War. Because of this instability, economic, political and other crises were more actively felt here than elsewhere.

Various acute internal controversies, coupled with the unfavourable conditions engendered by the international economic crisis enabled the most conservative forces of German society — the Nazis guided by Adolf Hitler — to come to power in January of 1933. Hitler's National Socialist German Labour Party (the NSDAP) rose to supremacy under abnormally difficult internal circumstances by employing demagogy and by making false promises to all strata of a vacillating German society while raising the national temperature in regard to the violation of the honour and rights of the German people within the Europe of the Treaty of Versailles.

Having taken over power in Germany, the Nazis undertook the physical annihilation of all evidence and achievements of German demokracy. The systematic destruction of all political parties, apart from the ruling NSDAP, the abolition of all forms of civil rights and freedom, followed by the suppression of any attempt at resistance to Nazi tyranny were carried out under the pretext of struggle against the communist threat.

The foreign political program of Hitler's Germany also used the anticommunist platform. Sections of the Party program dealing with the eventual domination of the superior German race over the entire continent, the annihilation of nations, the struggle for colonies etc., were temporarily set aside, while the main goals of German foreign policy were cited as being the struggle against Soviet and communist danger, the correction of injustices inflicted in the

German people, the achievement of a thousand-year world peace and the establishment of the German nation on an equal footing with the other nations of the world.

These tactics of Hitler's regime in the field of international relations met with a favourable reaction in the countries of the bourgeois world and even in South East Europe, where influential conservative forces among the bourgeoisie were also in power. In leading Western countries, these circles hoped that Nazi expansionism would direct its aggression against the Soviet Union and workers' movements in various countries of the world, Régimes in the smaller South East European countries, increasingly menaced by internal crises and class struggle, looked to the Nazi method of squaring accounts with revolutionary worker and democratic movements as a model for dealing with opposition and ensuring their own survival.

This declaration of the Nazi position in international politics and particularly Hitler's statements that Germany had no territorial claims or other intentions towards the countries of South East Europe, aparat from developing economic, ties, influenced the governments of those countries to adopt a favourable attitude owards the new masters in Berlin. Even the main point of the National Socialist program had been pushed into the background: the one concerning changes in the existing political map of Europe and the redrawing of state borders, and which was a cause of fear in quite a number of countries in South East Europe.

The attempt to create the Quadripartite Alliance between the great powers, i.e., Germany, Italiy, Great Britain and France, in the Spring of 1933, as an imoprtant counterpoise between great powers and which could also, in order to meet the interests of some dissatisfied states, allow the altering of existing borders of smaller countries, put the South East European countries on their guard, particularly those already connected by the collective security system. The member states of the Little Entente, dissatisfied with the ròle of France which until that time had been the principal protector of the ***status quo*** in the Balkans, as a counter action against the great powers initiated closer cooperation among their members by establishing the organizational pact known as the Little Entente, which would ensure more efficient mobility of the Balkan block of states, in view of the intentions of Berlin and Rome to obtain territorial extension by means of a compromise cooperation with the two remaining powers.

The dashed hopes of Nazi Germany of obtaining with the blessing of the other three powers some advantages at the cost of smaller neighbouring countries, represented the first failure of Hitler's diplomacy, and his first realization that he would have to wait longer and work harder for territorial expansion, and — vhich was even more imoprtant — that he would have to act from a considerably stronger position.

Hitler therefore stepped up planning in Germany while engaging all available human and material resources and reserves in

order to revitalize and advance the German economy, with branches of the armaments industry in the first place, in order to be able to supply the armed forces. The borderlines between forced an voluntary labour and between ways and means of mobilising reserves or people gradually disappeared, until the entire German nation was absorbed into a rigorously organized productive entity directed by the Nazis. The results soon made themselves felt as during the first six months of the new régime, the number of unemployed Germans diminished by a third. The four-year economic development plan had given pride of place to building investment and to the war industry. The countries of South East Europe occupied an important position as far as supplies of scarce types of raw materials to an expanding industry were concerned, and there was a revitalization of trade relations even at the height of the Depression. Broad possibilities in this respect were discovered in this part of Europe, particularly during the initial stages of building up military might in Germany and preparing the army to go forth and conquer. It was particularly significant in the light of a possible deterioration in supplies from other countries and from overseas. A series of newly established German research institutions and economic boards and commissions undertook studies of the details of raw materials and of the economic possibilities of the supplier countries.

In numerous analyses of political, economic and other possibilities and trends in the South East, particular emphasis was placed on Yugoslavia as one of the largest countries in the region, rich in raw material and important due to its military power and strategic position. In this regard, it was frequently stressed that whoever had influence in Belgrade would have the upper hand throughout the whole of South East Europe.

The tide of economic expansion of the Third Reich which spread towards the South East found favourable ground on the whole throughout the entire area, which was otherwise shaken by serious agrarian crises and by weakening of ties with traditional trade partners, such as Italy, France and other developed European countries. The countries of South East Europe were interested in marketing their farm surpluses and other kinds of raw materials to Germany and in return importing essential industrial products. The complementary nature of the economies of Germany and the countries of South East Europe facilitated a corresponding expansion in economic relations and a fast rise in foreign trade even during the first year of the existence of Nazi Germany. The intensification of economic ties was followed from the very beginning by political action and expansion of National Socialist ideas, primarily among the five million Germans living in these countries, as well as by weakening political ties with other great powers, and loosening the existing system of collective security.

Dominant pro-Western groups in governing circles in the Balkans attempted once again, by regrouping the anti-revisionist countries, to create a safer barrier against the pressure of the revisionist powers. In 1934, in addition to the existence of the Little Entente, a

hew cell of the system of collective security was established — the Balkan Pact — whose aim was to keep an eye on Bulgarian revisionists. The Nazis in Germany did not look with sympathy on this new combination, but neither did they engage in suppressing its aims, since they believed that it too, due to contradictions between Balkan countries, would not amount to a serious interference in German intentions towards the European South East.

In the case of neighbouring Czechoslovakia and Austria — countries considered by the Nazis as belonging to the very heart of the future great German empire — the technique used from the very beginning was a policy of internal disintegration and weakening of their régimes, followed by strong external pressures and isolation of those countries from the rest of the world.

The basis for the anti-régime activity in Czechoslovakia was to be found in the large German national group in the Sudetenlands, which, due to German efforts, was entirely won over to serve the ideas of the great German empire. In Austria, this role was accomplished by the domestic Nazis who advocated the idea of national and state unity between Germans and Austrians. The man obstacle to Nazi penetration into Austria was not the pro-Italian régime but Mussolini, who endeavoured to include Austria in the sphere of his political interests.

The strong development of the National-Socialist movement in Austria could not be checked by the weak pro-Italian régime, and Mussolini had to gradually ease his pressure in the name of his general cooperation with Hitler. This led to the increase of the Reich's Influence in Austria, which by the end of 1936, became the dominant one.

The main instruments for strengthening German presence in these countries during the first four years of Nazi rule in Germany were economic and trade relations. As a consequence of strong economic ties, other forms of cooperation developed, followed by a weakening iof the economic presence of other competitors in the region, i.e., Italiy, France and Great Britain, as well as by the loosening of the system of collective security provided by the Little Entente and the Balkan Pact.

In Hungary where the pro-German group headed by the Regent Hory and Giula Gembesh was in power, there was no need for any particular effort. Already from the beginning of the Nazi rule it was in favour of the closest cooperation with Germany and even contributed to the easing of differences between Germany and Italy in the Balkans and the Danube Basin.

The Kingdom of Yugoslavia played an important role in German plans and in specific actions, due to its rich mining resources, farm surpluses, strategic position, possible political influence in the region and a host of other reasons. Due to its central position, the country could serve at a crucial moment as a security belt against Italy with which the Germans had a whole series of unsolved issues,

which had been set aside for the time being. By winning over Yugoslavia, which was included in both blocks — the Little Entente and the Balkan Pact — one could most easily act against the collective security system in that area.

This was the reason why Germany, in spite of open pressure from the Italians, stuck to a deliberately protective policy, while offering more favourable conditions for cooperation than they did to other countries. All this contributed to the strengthening of the pro-German orientation in governing circles in Yugoslavia.

A similar policy was applied in Rumania, where strong pro--German forces also existed, and who had particular interests in economic cooperation between the two countries. However, this policy was for some considerable time in direct collision with the pro-Western groups in the government and its Minister for Foreign Affairs, Titulescu, who stubbornly worked for the preservation of existing relations with the Western powers. Since the endeavour of Berlin to win over Titulescu in order to link Rumania with Germany failed, German diplomacy tried another tactic: the isolation of Titulescu and the weakening of his position in the Rumanian government. This attempt was favoured by the strong pro-German forces in Bucharest. The attempts of Titulescu and other democratic forces in Rumania to ensure the international position of that country by instituting closer cooperation with the Soviet Union, served as a pretext for conservative forces favouring the Axis in Rumania, to accuse Titulescu of cooperation with the Soviet Union and the communists. This was bound to influence the anti-Soviet attitude of King Carol and his closest associates. In the Summer of 1936, Titulescu was overthrown and cooperation with Germany subsequently went from strength to strength.

In the governing circles of Bulgaria, strong pro-German factions held the upper hand and there were open tendencies towards extending links and increasing cooperation with Germany. Confronted with the danger of a rising communist movement within the country, the conservative elements of the Bulgarian bourgeoisie looked with sympathy on the success of the German Nazis in liquidating the Communist Party in Germany. Possibilities for strengthening foreign trade were favoured, so that this developed rapidly.

Hitler's policy had always been one of great caution towards Greece and Turkey, where British influence was strong. Every effort was made to expand trade and other relationships, and to support the pro-German line in both countries. One of the main protagonists of friendship with the Germans in Greece was the President, Metaxas, who in order to subdue democratic forces within the country, and in agreement with the king, proclaimed monarchical dictatorship in Greece.

The coming to power of the Nazis in Germany revived fear in the governing circles of Turkey, where British influence was growing, that the Germans would pursue their historic design of pushing through to the Straits and further into the East. One of the

principal advocates of caution towards the new order in Germany was Aras, Turkish Minister for Foreign Affairs. Turkey too, however, was not without its pro-German forces who favoured the development of trade and other relations with Germany. These circles contributed to the strengthening of economic relations beetwen the Reich and Turkey.

The end of 1936 and the beginning of 1937 marked the end of the first four-year stage of establishing and developing relations between Hitler's Germany and the countries of South East Europe. In that short period of time, due to favourable conditions, Germany had succeeded in achieving the dominant position in trade with all the countries of the region, except Albania, had even then been already handed over to the Italian sphere of interest. This was to form a firm basis for future building up of ties and cooperation in order to enable Germany to achieve, in the coming four year period, absolute domination over all of South East Europe.

The significance of German success in this area lay in the fact that she thereby secured raw materials in short supply for her dynamic industrial production while at the same time opening up new markets for the part of her industrial products which could be sold in this largely agricultural region.

The new order in Germany entered the year of 1937 with marked achievements both in her internal and foreign policies. Although the question of coming to an agreement with Great Britain was not completely solved, an important ally had already been found by the conclusion of the Berlin-Rome Axis in October of 1936.

In order to develop economic and military oower, a German plan for four years of intensive development from 1937 to 1940 had been brought in with pride of place allotted to the intensifying of economic ties with the countries of South East Europe, and more particularly to imports of farm products and other raw materials for an expanding German industry.

In spite of major successes both in production of surrogates out of available raw materials in Germany (mostly hard coal) and in increased imports from South East and North European countries, diffuculties in accomplishing the plan made their appearance during the initial years. Large scale investment and expansion of industrial production required enormous quantities of raw material which were hard to supply. Investment in military economy was particularly large. In 1938, for instance, Germany invested 5.7 billion dollars in the armaments industry, while the United States of America, whith approximiately three times the amount of raw matrial, invested only 1.1 billion dollars in preparing for war.

The problem could not be solved either by additional efforts to rely more on internal reserves, nor by continuing to increase imports from South East Europe or other countries. The carrying out ot this overambitious plan meant further political action on the

part of the Reich — the annexation and subjugation of neighbouring countries with their entire supplies of raw material, foreign exchange and other facilities.

In the course of 1937, Germany combined further efforts towards expanding economic ties with the remaining countries of the region, with the destruction of the internal systems and regimes in Austria and Czechoslovakia. The action here was twofold: intensive development of the National Socialist movement in these countries on the one hand while at the same time isolating them from the rest of the world, especially from their allies.

An important link in the chain of countries which might eventually resort to some kind of resistance against the assaults of the Reich on the South East, was Yugoslavia, ally of Czechoslovakia in the Little Entente, and first neighbour to Austria.

In order to eliminate this danger, Hitler was already paying particular attention to the strengthening of economic, cultural and other realations with Yugoslavia, as well as to the position of pro-German forces in the governing circles of that country, while raising their prestige in Balkan foreign relations. By strengthening the role and influence of these forces around Prime Minister, Milan Stojadinović, the pro-Western strata of the Yugoslav bourgeoisie were shaken, which also meant a falloff in cooperation in the collective security system, as represented by the Little Entente and the Balkan Pact.

In the first half of 1937 therefore, Yugoslavia figured largely in German diplomatic activity in South East Europe. With the blessing of Germany, a Pact of Eternal Friendship was signed between Bulgaria in Yugoslavia in January of 1937, thus weakening ties and relationships between Yugoslavia and its allies within the Balkan Pact. In March of 1937, also with German support, a Treaty on Friendship and Cooperation was concluded between Itally and Yugoslavia by means of which the possibility of eventual conflict between the two countries was temporarily ruled out, since in the event of such a conflict, Italy would take over the Yugoslav region which was already linked in terms of economy and other interests with Germany.

Berlin was also active in attempting to reconcile Hungary and Yugoslavia in order to weaken the interest of their respective governing circles in the fate of Austria, where German and Austrian Nazis were increasing their activity, as well as to loosen ties between Yugoslavia and Czechoslovakia by isolating the latter, which in the estimation of the NSDAP leaders, had to be the first victim of the expansion of the Third Reich.

In conference with his closest associates in November of 1937, Hitler disclosed as a possibility the taking over of Czechoslovakia as a first step — if possible without resorting to arms — to be followed by Austria. The barrier to entering Vienna was Mussolini, who considered Austria his sphere of interest. Under pressure from the

successful Nazi movement in Austria, however, the pro-Italian faction was left without permanent support, while Mussolini in the interest of general cooperation with Hitler, began to withdraw from that area. In the meantime, there was a change in the plans for expansion, and Hitler's first victim became Austria.

After creating a strong Nazi movement within Austria, founded on the idea of unity between German and Austrian peoples, having distracted Mussolini's interest from Austria and separated that country from Yugoslavia and Hungary, Hitler marched into Vienna on March 12, 1938, so that Austria with her population and material resources became incorporated into the service of the German Reich. The Austrian ***Anschluss*** and the raw material and financial reserves now at the German's disposal increased supply to the enormous German economy.

Even this, however, was insufficient, since the needs of the overstrained economic plan of the Reich increased from day to day and had to be fed by new resources which, in the face of increased competition from overseas markets, could only mean the conquering of new territories. Having obtained Austria, the cutting edge of Third Reich expansion was aimed at Czechoslovakia. The main force within Czechoslovakia was the National Socialist movement which had spread among the German minority in the Sudentenlands, as well as the — albeit only partially — pro-Nazi and separatist movement among the Slovaks. In foreign policy the centre of gravity lay in the isolation of that country from its allies in the Little Entente and from the Western powers.

Since the German armed forces were not yet sufficiently strong to defeat the well equipped Czechoslovak army, the slogan on the right of the Sudenten Germans to self-determination was pressed into service as an argument with the Western powers, to solve the Sudeten question by »peaceful means«. By skilfully manipulating the attitudes of leading personalities in the governments of Great Britain and France — Chamberlain and Daladier, who were ready to make concessions in order to avoid world war — as well as the pro-German orientation of part of the governing circles in Yugoslavia and Rumania, Hitler succeeded in isolating Czechoslovakia. The Munich agreement of September 1938, made possible the disappearance of the Czechoslovak Republic. The pro-German governing circles in Belgrade and Bucharest did nothing to aid or even verbally support their ally, Czechoslovakia, while the governments in Budapest and Warsaw even shared in the partition of the Czechoslovak state in March of 1938. The government of Milan Stojadinović recommended Czechoslovakia when under severe pressure from Germany, to come to an agreement with Hitler. Belgrade was able to favour such a policy since Yugoslavia's turn had not yet come, while Czechoslovakia, which had to be forced willy nilly into the Reich, had not other way out, except to fight or to capitulate. The whole array of internal and external factors, however, determined Czechoslovakia to choose the latter.

At the time of the collapse of Czechoslovakia and preparations for German aggression against Poland, the Western powers invested more effort in maintaining their positions in South East Europe, and in winning over the governments of Balkan countries to participate in an organized resistance to German penetration to the South East. This provoked a counter-action by Hitler and increased German penetration into the countries of the region, the more so as Germany already had close economic ties with them.

Hitler's ally, Mussolini, proved a considerable hindrance to German policy in the Balkans. The landing of Italian troops in Albania, in the Spring of 1939, increased Greek and Turkish caution, and also activity by Britain and France in the area. Guarantees were offered by these two powers to the Balkan states, which, however, were not accepted by their governments out of fear of Germany, or because they were considered by them merely as unilateral acts on the part of the Western powers. Only Turkey accepted, while signing with Britain and France a Declaration of Friendship and Cooperation.

On the eve of the attack on Poland, the Germans intensified their activities in order to win over the countries of South East Europe to coooperation with the Axis powers, in other words to separate them from Great Britain. Yugoslavia and Rumania were under severe pressure when, following the downfall of Czechoslovakia, they found themselves in the firing line of German expansion. In spite of strong pro-German groups, there were in the governing circles of these two countries dominant pro-Western forces whicb tried to stay outside the conflict between the grat powers, while developing and extending cooperation with both sides. Thus the Germans at this time obtained only the promise of bothe the above--mentioned governments to stay neutral and not to interfere in the conflict between Germany and Poland.

Mussolini's attempt to dissuade Hitler from attacking Poland due to alleged lack of readiness on the part of Italiy for war against the Western powers, was not successful. After concluding the Nonaggression Pact between Germany and the Soviet Union, Hitler was convinced of a wictory against Poland and the Western powers.

After succeeding in breaking Polish resistance and having made thorough preparation for an attack on France, Hitler returned to his principal aim: preparation for an attack on the Soviet Union. In the Autumn of 1940, due to the weakness of the Germany navy, he gave up his plan for invading Britain, so that now all forces were invested in preparing the strongest possible blow to the Soviet Union. In keeping with this, he tried to ensure his influence in South East Europe while at the same time preserving peace in the region. All his efforts were aimed in the direction of appeasing disagreements and conflicts between the countries of the region. The most difficult problems were posed by the conflicts between Hungary and Rumania over Trensylvania and between Rumania and Bulgaria over Dobruja. While spreading fear against communist and Soviet danger, Hitler was successful in ensuring his influence

in these three countries, playing the ròle of arbitrator in territorial disputes between them. Giving promises to all sides, and playing the additional röle of protector, German diplomacy strengthened its position in these countries. During the second Arbitration of Vienna, on August 30, 1940, Hitler portrayed himself as protector of requests of the Hungarian bourgeoisie in relation to Transylvania which was within the borders of Rumania, while at the same time persuading pro-Nazi governing circles in Bucharest that Germany had saved Rumania from war as well as from Soviet interference and internal communist rebellion. In concluding the Krayova Agreement between Rumania and Bulgaria on August 19, 1940, German diplomacy also succeeded in placing itself in the position of protector of interests of both sides.

All the above contributed to the absolute domination of German influence in South East Europe and aroused envy and jealousy in Italy. However, Hitler did succeed in preventing Mussolini from spreading the war in the Balkans from Autumn of 1939 until Autmn of 1940. Such a conflict would have proved a considerable barrier to German preparations for an attack on the Soviet Union and a possible cause of disturbance between the two Axis powers. The protective ròle of Germany in the Balkan countries, and particularly in Yugoslavia, meant a simultaneous strengthening of pro-German forces in that country.

German successes in Autumn of 1940 in the Danube Basin — Rumania and Hungary — and particularly troop transports to Bucharest, finally influenced Mussolini to begin his own aggressive acts in the Balkans. Fearful of eventually losing control over the entire area of South East Europe, which could then fall under Germany alone, on October 28 1940, he ordered the movement of Italian troops across the Albanian-Greek border. This represented a new element in the situation so that German plans for the South East had to be corrected. In order to liquidate the new centre of war as soon as possible — and this could not be carried out by the Italians alone due to the heroic and united resistance of the Greeks, the intervention of German troops became unavoidable. The unsuccessful Italian attack on Greece and the need to engage German troops in suppressing Greek defence, represented additional and unexpected efforts for Germany, but at the same time the clearing, of the situation and a possibility to act openly in the struggle for domination in that region, even toward her ally Italy.

While preparing for intervention in Greece, Hitler used all his connections and employed all the possibilities of German diplomacy in preventhing the war from spreading into other Balkan countries. He intensified efforts with the governments in Belgrade and Sofia to win their support for the Axis powers, while at the same time preventing them from taking part in the Greek-Italian conflict.

Germany also succeeded in dissuading Turkey and Bulgaria from interfering in the conflict, as well as in suppressing pro-Western forces in Sofia and Belgrade, thus winning over the govern-

ments of these two countries to the Tripartite Pact. The Bulgarian government joined the Pact on March 1, 1941, and Yugoslavia on March 25 of the same year. Berlin also succeeded in effecting, on February 17, 1941, the signing of the Declaration of Friendship between Bulgaria and Turkey which meant the final retreat of Turkey behind its borders and her refusal to cooperate with Britain who was trying to organize a barrier of Balkan countries against German penetration.

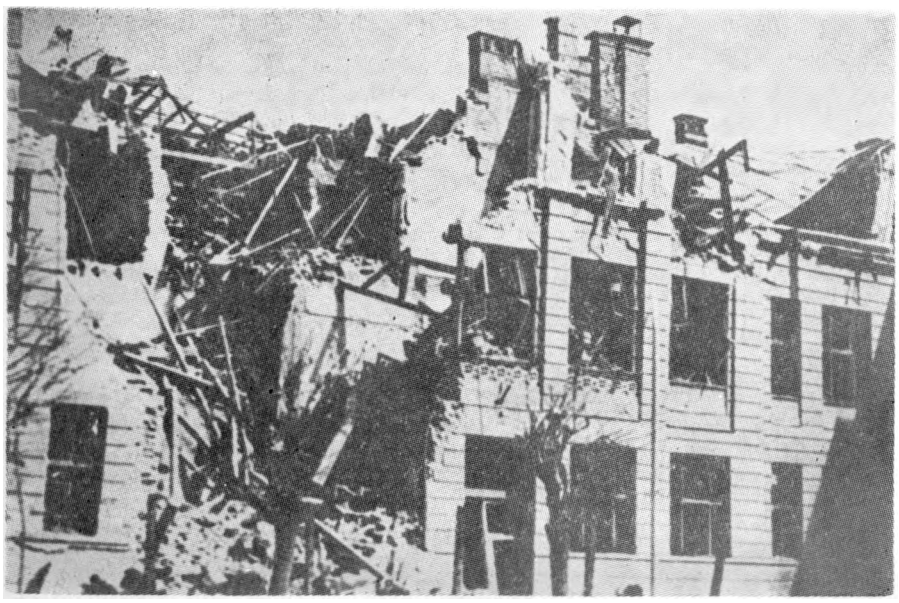
Just as complete triumph was anticipated, by pressure from the Yugoslav people who did not accept service to the Axis powers, the chain of German successes and victories in South East Europe broke down. In the new situation, Hitler had to undertake new military action.

German armed forces with the support of satellites in the South, succeeded in the war of April 1941 in breaking resistance in Greece and Yugoslavia and in destroying the existing régimes, but the people of both countries, as well as in the remaining countries in that part of Europe, were in the majority against the new German order. Due to the German attack on the Soviet Union on June 22, 1941, general conditions for intensifying and spreading resistance to the German occupiers and their quisling governments in defeated countries of the region became more favourable.

In Yugoslavia, where the Communist Party of Yugoslavia under the leadership of Josip Broz Tito, effected most successful preparation for the struggle, the uprising took place in Summer of 1941. This grew into the general national liberation war of all the Yugoslav peoples, forming a major theatre of war in occupied Europe. At the moment of her greatest triumph, Hitler's Germany had to accept a war in the South East, a war which she was to lose.

Grupa vojvodanskih folksdojčera u proleće 1941.

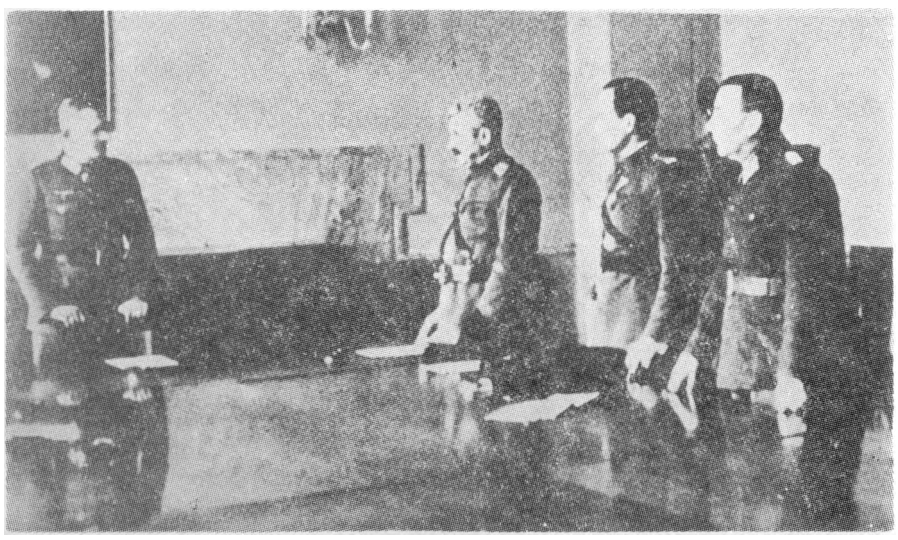
Beograd posle bombardovanja 6. aprila 1941.

Vrhovni komandant nemačke ratne avijacije, rajhsmaršal Herman Gering, i njegov načelnik, vazduhoplovni general Hans Ješonek, razgledaju planove za napad na Beograd, 1941.

Ulazak mađarske vojske u Mursku Sobotu 17. aprila 1941. godine

Predstavnici vojske Kraljevine Jugoslavije potpisuju kapitulaciju 16. aprila 1941.

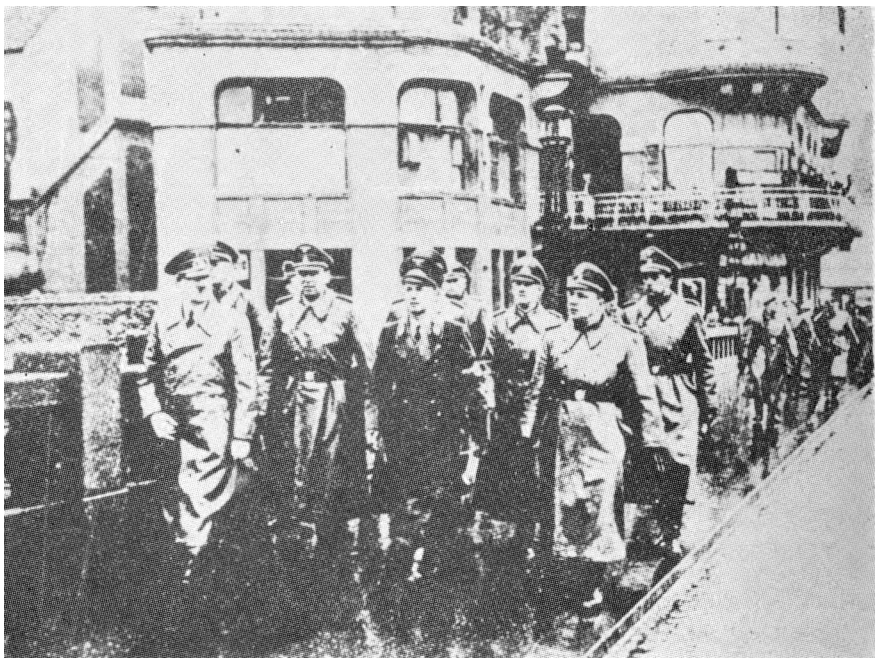
Hitler u poseti Mariboru 27. aprila 1941.

Feldmaršal Braunhic sa grupom saradnika na Akropolisu posle ulaska nemačkih trupa u Grčku maja 1941.

Esesovac ubija majku sa detetom na grudima

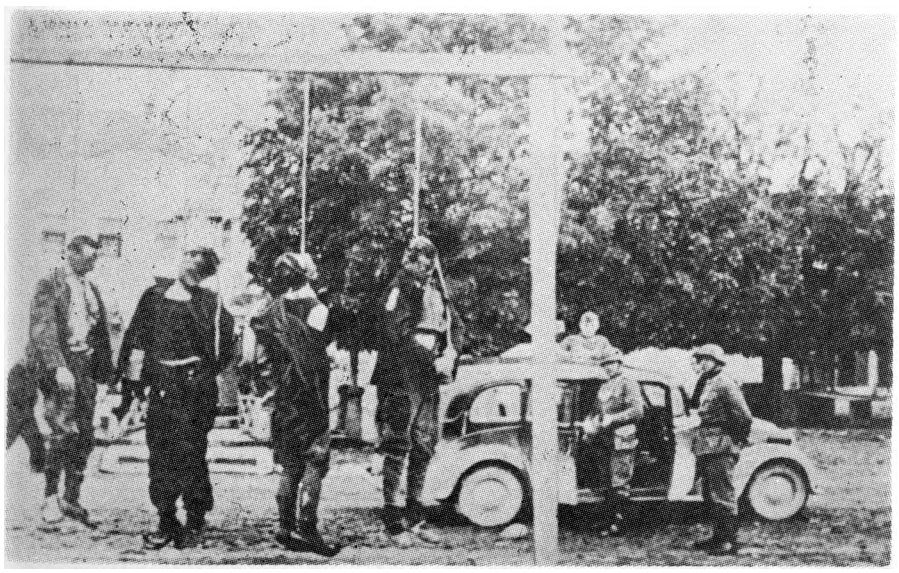
Hitler u Mariboru aprila 1941.

Nemci iseljavaju Slovence iz Slovenije u proleće 1941.

Pred svitanje 22. juna 1941. štab udarne oklopne grupe Guderijan u trenucima iščekivanja početka napada na Sovjetski Savez

Obešeni rodoljubi u Srbiji 1941.

Zločini Hitlerovaca odmah po prelasku sovjetske granice

Na istok* se išlo *neočekivano sporo

Hitlerovi snovi o blickrigu su nestajali u otporu sovjetskih naroda

S K R A Ć E N I C E

ADAP — Akten zur deutschen auswärtigen Politik
AA — Auswärtiges Amt
AGK — Ausfuhrgemeinschaft für Kriegsgerät
Amb. A. — Jugoslovenska ambasada u Ankari
AP — Poslanstvo Jugoslavije u Ankari
ARPJ — Arhiv radničkog pokreta Jugoslavije
ASFRJ —• Arhiv Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije
AVII — Arhiv Vojnoinstorijskog instututa JNA
BA — Bundesarchiv, Koblenz
Bd — Band
Büro. St. S. — Büro des Staatssekretärs
CK KPJ — Centralni komitet KPJ
CPB — Centralni presbiro
Čas — časopis
Čsp — Časopis za suvremenu povjest
DASIP — Diplomatski arhiv Sekretarijata za inostrane poslove SFRJ
D — D serija objavljenih dokumenata
DDF — Documents diplomatiques francais
DDI — I documenti diplomatici italiani
DBFP — Documents British Foreign Policy
DGFP — Documents German Foreign Policy
ДВП СССР — Документы внешней политики СССР
ДИМ — Документы по истории Мюнхенского сговора 1937—1939
DVR — Deutsche Volkspartei Rumäniens
DZA — Deutsches Zentralarchiv Potsdam
East Europ. Quart. — East European Quarterly
F — fascikl
FO — Foreign Office
Fond J. V. — Fond Jugoslovenske vojske
FRTJS — Foreing Relations of the United States
H — Handel
Hrsg — Herausgeber (odgovorni urednik)
HSS — Hrvatska seljačka stranka

Ibid. — skraćeno lat. ibidem (isto)
IfW — Institut für Weltwirtschaft, Kiel
IMT — Internationales Militärtribunal, Nürnberg
IfZg — Institut für Zeitgeschichte, München
Jb — Jahrbuch
JIČ — Jugoslovenski istorijski časopis
Jour. Cont. Hist. — Journal of Contemporary History
LC — Library of Conress, Washington
Leipz. V.J. — Leipziger Vierteljahrschrift
LP — Londonsko poslanstvo Kraljevine Jugoslavije
K — kutija
KI — Komunistička internacionala
KJ —- Kraljevina Jugoslavija
KP — Komunistička partija
Mf — mikrofilm
MIP — Ministarstvo inostranih poslova
M. S. -— Milan Stojadinović
NAW —• National Archives, Washington
n. d. — nemački dokumenti
NSDAP — Nationalsozialistiche Deutsche Arbeiterpartei
nr. — broj
NSDSB — Nationalsozialistischer deutscher Sudetenbund
O — omot, fascikl
OKW — Oberkommando der Wehrmacht
o. c. — lat. skraćenica za navedeno delo (opus citatum)
p. — pagine (strane)
pp. — od strane do strane
PA — Politisches Archiv, Bonn
PKO — Privredno-konzularno odeljenje
Poi. — Političko odeljenje
Pov. br. — poverljivi broj
PRO — Public Record Office, London
RAM — Reichsaussenminister
Reg. br. — registarski broj
Rol. — rolna (mikrofilma)
RM — Reichsmark
RWM — Reichswirtschaftsministerium
s. a. — sine anno (bez naznake godine)
S — serija objavljenih dokumenata
SA — Strumabteilung
SD — Sicherheitsdienst
Sdp — Sudetendeutsche partei
SHB — Sudetendeutscher Heimatbund
SHF — Sudetendeutscher Heimatfront
s. 1. — sine loco (bez naznake mesta)
sn — snimak na mikrofilmu

SS — Schutzstaffel
Str. pov. br. — strogo poverij ivi broj
TMWC — Trial of Major War Criminalls
Ured. —• urednik
UDV — Ungarländisch-Deutscher Volksbildungsverein
U.St.S. —■ Unterstaatssekretär
Viert, f. Zeigs. — Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte
Vol. —- tom
VDA — Volksbund für das Deutschtum im Ausland
ВП СССР — Внешная политика СССР
Wirt, und Rüst. — Wirtschaft und Rüstung
Wirt. Enz. Balk. —• Wirtschafts Enzyklopädie des Balkans
Zb. — zbornik

R E G I S T A R

I

REGISTAR LIČNIH IMENA*

A

AJZENLOR (Eisenlohr Ernst), nemački poslanik u Pragu, I: 293; II: 176, 177, 182, 183, 184.

ALGAILANI (ALI RASHID ALGAYLANI), irački političar, II: 494, 495.

ALGIM F. (Ahlgimm F.), nemački privrednik, II: 24.

ANDRES IVAN, jugoslovenski ministar trgovine, II: 394.

ANTIĆ MILAN, jugoslovniski ministar, II: 467.

ANTONESKU J. (Ion Antonescu), rumunski general, diktator, II: 361, 373, 408, 409, 410, 411, 413, 416, 417, 519.

ATONESKU VIKTOR (Antonescu Victor) ministar inostranih poslova Rumunije, I: 246, 247, 249; II: 100, 101, 102, 159.

ARPAG (Hadi Arpag) turski ambasador u Berlinu, II: 289.

ASTAHOV (G. A. Astahov), sovjetski diplomata u Berlinu, II: 185.

ATATURK KEMAL (Atatiirk Remai), vođa revolucije u Turskoj, I: 32, 295, 297, 308; II: 143, 150, 155, 482.

AVAKUMOVIC ALEKSANDAR, jugoslovenski ambasador u Bukureštu, II: 520.

AVRAMOVSKI ZIVKO, jugoslovenski istoričar, I: 11.

B

BAJAR DZELAL (Bayar Celai), predsednik turske vlade, I: 313; II: 146, 240, 246.

BAKAC BEŠENJEJ (Bakach — Bessenyey György) mađarski poslanik u Beogradu, II: 459.

BALDVIN (Baldwin Stanley), predsednik britanske vlade, II: 100.

BALUGDZIĆ ŽIVOJIN, jugoslovenski poslanik u Berlinu, I: 199, 200, 201, 203, 204, 209.

BARDOŠI (Bardossy Laszlo), mađarski poslanik u Bukureštu, kasnije predsednik vlade, II: 210, 519.

BARTU (Barthou Louis) francuski ministar inostranih poslova, I: 99, 126, 127, 140, 141, 175, 208, 209, 226, 227.

BATALOV KOŠTA, bugarski ministar inostranih poslova, I: 258.

BEK (Beck Jozef), poljski ministar inostranih poslova, I: 245; II: 215, 218, 220, 222, 250, 255, 256.

BELIN, direktor Narodne banke Jugoslavine, II: 394.

BENEŠ EDUARD, predsednik čehoslovačke vlade, I: 66, 67, 83, 87, 123, 126, 1-37, 140, 146, 188, 204, 238, 245; II: 83, 84, 87, 99, 155, 174, 176, 177, 179, 184, 189, 190, 194, 195, 196, 200, 201, 207, 215.

BERGER VALDENEG (Berger Waldenegg Egon), austrijski političar, I: 166, 167.

* **Uz svako ime dato je najvažnije zanimanje ili funkcija koju je ta ličnost obavljala u vremenu koje tema obrađuje.**

BETLEN (Grof Bethlen Istvan), mađarski političar, I: 173, 180, 185.

BILOV (Bernhard von Bülow), sekretar za inostrane poslove Nemačke, I: 50, 51, 67, 155, 201, 216, 228, 269.

BIZMARK (Bismarck Otto von), I: 134.

BLOMBERG (Wener von Blomberg), vojni ministar Nemačke, II: 12, 20, 146.

BLUM (Blum Leon), predsednik francuske vlade, I: 359; II: 99, 100, 185.

BOIL EDUARD, britanski političar, II: 58.

BOMBELES (Josip Bombelies), II: 388.

BONE (Bonnet Georges), francuski ministar inostranih poslova, II: 186, 190, 197, 198, 200, 223.

BORIS, kralj Bugarske, I: 45, 59, 122, 205, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 300, 319, 321, 348; II: 62, 64, 68, 70, 100, 140, 141, 155, 239, 241, 243, 282, 350, 361, 362, 364, 365, 368, 378, 401, 440, 441, 442, 443, 446, 447, 448, 449, 450, 456, 528, 529.

BRATIANU ĐORĐE (Bratianu Georghe), rumunski političar, I: 238, 241, 248; II: 137, 138, 222.

BRATIANU JON (Bratianu Ion) predsednik vlade Rumunije, I: 27.

BRAUHIČ (Walther von Brauchitsch), načelnik nemačkog generalštaba, II: 20, 559.

BRINING (Brüning Henrich), kancelar Nemačke, I: 48.

BROZ JOSIP TITO, vođa jugoslovenskih naroda, graditelj SFRJ, jedan od utemeljača pokreta nesvrstanih, II: 298, 406, 531, 544.

BUDISAVL.IEVIC SRĐAN, jugoslovenski ministar, II: 477.

C

CALDARIS, predsednik grčke vlade, I: 278, 281, 282, 283, 289, 300.

CANKOV ALEKSANDAR, profesor, jedan od vođa bugarskih fašista, I: 29, 258, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 272; II: 68.

CHVALKOVSKI (Shvalkovsky František), predsednik čehoslovačke vlade, II: 220, 221, 224, 226, 227.

CERNATO GVIDO (Zernatto Guido), sekretar patriotskog fronta Austrije, II: 121.

CERUTI (Vittorio Cerruti), italijanski ambasador u Berlinu, I: 69.

CINCAR-MARKOVIC ALEKSANDAR, ministar inostranih poslova Jugoslavije, I: 215; II: 72, 78, 90, 94, 112, 153, 236, 252, 254, 273, 274, 275, 281, 391, 399, 401, 458, 459, 463, 464, 469, 470, 471, 477, 518.

COLAKOGLU (Georgios Tsolakoglou), grčki general, II: 526, 527, 529.

CVETKOVIĆ DRAGICA, predsednik jugoslovenske vlade, II: 236, 252, 254, 269, 270, 271, 272, 276, 393, 403, 407, 408, 460, 469, 470, 472, 475, 477, 478, 491, 498, 499, 504, 507, 510, 511, 516.

C

CAKI (Csaki Istvan), mađarski ministar inostranih poslova, II: 223, 224, 225, 232, 339, 346, 351, 356, 359, 458.

ČEMBERLEN (Chemberlain Neville), predsednik britanske vlade, II: 100, 149, 150, 177, 185, 186, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 216, 217, 237, 256, 294, 300, 302, 310, 314, 541.

CUBRILOVIC BRANKO, jugoslovenski ministar, II: 477.

CUBRILOVIC VASO, akademik, prvi direktor Balkanološkog instituta SANU, I: 5, 11.

ČUNKE (Tschunke Erich), vojni ataše Nemačke u Bukureštu, I: 233, 237.

C

CANO (Ciano di Cortellazzo grof Galeazo), italijanski ministar inostranih poslova, I: 9, 105, 167, 218, 219, 220, 320; II: 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 90, 91, 97, 98, 105, 114, 117, 118, 119, 125, 131, 132, 149, 163, 166, 221, 224, 231, 235, 236, 244, 252, 257, 258, 262, 273, 276, 294, 300, 302, 310, 350, 351, 357, 358, 359, 387, 392, 395, 399, 400, 403, 404, 429, 435, 462, 467, 498, 499, 525.

D

DAJC VERNER (Daitz Werner), nemački političar, II: 42.

DALADJE (Daladier Edouard), predsednik francuske vlade, II: 186, 197,

198, 200, 205, 206, 216, 217, 223, 237, 256, 300, 302, 310, 313, 541.

DARANJI (dr Kälmän Darányi), predsednik mađarske vlade, II: 91, 92, 94, 95, 97, 98, 100, 102, 105, 115, 123, 127, 129, 134, 135, 144, 179, 210, 211, 213, 220, 232.

DARE (Darre Richard-Walther), jedan od bliskih saradnika Hitlera, ministar za poljoprivredu, I: 45, 46, 93; II: 20.

DASKALOV TEODOSIE, vojni ministar Bugarske, II: 368.

DELBOS (Delbos Yvon), francuski ministar inostranih poslova, I: 322; II: 99, 159, 177.

DEMERDZIS (Demertzis Constantin), predsednik grčke vlade, I: 283, 287, 288, 289.

DIFOR (Dufour Albert), nemački poslanik u Beogradu, I: 75, 195, 196.

DIKSON (Pearson Dikson), britanski diplomata, II: 514.

DIL (Sir John Dill), britanski general, II: 514.

DIMITROV GEORGI, rukovodilac bugarskog radničkog pokreta i jedan od vođa međunarodnog komunističkog pokreta, I: 52, 355, 360.

DOLFUS (Engelbert Dollfuss), predsednik austrijske vlade, I: 73, 99, 139, 142, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 160, 162, 168, 171, 172, 174, 176, 187, 199, 208; II: 107, 113, 123, 147.

DONOVAN (Joseph William Donovan), američki diplomata, II: 452, 466.

DRAGANOV PARVAN, bugarski poslanik u Berlinu, II: 366, 369, 444, 447, 449, 451.

DUČIĆ JOVAN, jugoslovenski poslanik u Rimu, II: 76.

DUKA (Duca Ion Gheorghe), predsednik vlade Rumunije, I: 223, 224.

DŽIGURTU (Ion Gigurtu), ministar inostranih poslova Rumunije, II: 342, 350, 352, 353, 361, 408.

ĐONLAGIC AHMET, pukovnik, vojni istoričar, I: 5, 11.

ĐORĐE II, kralj Grčke, I: 30, 281, 283, 284, 285, 288, 289, 291; II: 142, 428.

ĐORĐEVIC MILORAD, II: 391.

E

EKHART (Tibor Eckhardt), mađarski političar, II: 95, 115, 134.

EMANUEL VIKTOR, kralj Italije, II: 253.

ERBAH (Viktor Erach-Schönberg), nemački poslanik u Atini, II: 285.

ETERTON (Etherton), britanski novinar, I: 47, 48.

EVANDELIT PANDELI, predsednik albanske vlade, I: 55.

F

FABRICIUS (Wilhelm Fabricius), nemački poslanik u Bukureštu, I: 248, 249, 295; II: 101, 238, 345, 408, 409. 410.

FAJ (Fey Emil), vicekancelar Austrije, I: 158, 168, 169.

FAN NOLI, predsednik vlade Albanije, I: 34.

FESTETIC (Festetisc Sändor), mađarski nacista, II: 135.

FILDER, čehoslovački poslanik u Beogradu, I: 188.

FILOV BOGDAN, predsednik bugarske vlade, II: 365, 366, 371, 449, 450.

FLUGE (Flügge), I: 117.

FOSTER (Foster Sir John) britanski novinar, 1: 48.

FRANK (Frank Karl Hermann), sudetski nacista. I: 144; II: 183.

FRANKO (Franco Francisco), španski diktator, I: 104; II: 20, 75, 137, 429, 434.

FRASERI (Mehdi Frasheri), predsednik albanske vlade, I: 316, 317.

FRIC (Werner von Fritsch), nemački general, II: 20, 146.

FRIK (Frick Wilhelm), ministar unutrašnjih poslova Nemačke, I: 49.

FUNK (Walter Funk), nemački ministar privrede, II: 20, 33; II: 43, 46, 243, 244, 248.

G

GAFENKU (Gafencu Grigore), rumunski poslanik u Moskvi, I; 360. II: 275, 336, 342, 358.

GAVRILO VIC MILAN, jugoslovenski poslanik u Moskvi, II: 515.

GEBELS (Goebbels Joseph) nemački ministar propagande, I: 104, 146, 263, 292, 293, 360; II: 194, 507.

GEMBEŠ (Gömbös Gyula), predsednik vlade Mađarske, I: 26, 58, 59, 74, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 166, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 195, 196, 200, 239, 260, 340; II: 86, 88, 91, 109, 538.

GEORGIJEV KIMON, predsednik vlade Bugarske, I: 265, 266, 267, 268, 270.

GEREDE HUSREF, turski ambasador u Berlinu, II: 491.

GERING (Goring Hermann), maršal i jedan od prvih saradnika Hitlera, I: 73, 126, 153, 173, 177, 180, 181, 183, 208, 211, 214, 228, 235, 241, 270, 279, 282; II: 12, 13, 14, 22, 35, 62, 66, 72, 78, 84, 88, 90, 91, 94, 102, 103, 104, 112, 113, 117, 118, 124, 126, 129, 131, 132, 133, 134, 152, 154, 168, 180, 214, 216, 251, 252, 253, 257, 276, 303, 381, 557.

GERING EMA, II: 253.

GLAJZE ILI GLEZ (Gleise von Horstenau Edmund), nemački general, I: 167; II: 109, 124, 125, 148, 152.

GOGA (Octavian Goga), rumunski političar, I: 221, 230; II: 139, 140, 150.

GREGORIĆ DANILO, jugoslovenski novinar, II: 460, 461, 463, 467, 468, 469.

GROS HERMAN (Gross Hermann), istoričar, II: 23.

GOTVALD (Gottwald Klement), rukovodilac KP čehoslovačke, II: 200.

GUDERIAN (Heinz Guderian) nemački maršal, II: 562.

H

HABIHT (Habicht Theodor), austrijski nacista, I: 153.

HABSBURG OTO (Otto), princ u Habsburškoj dinastiji, I: 164; II: 111.

HABSBURG, austro-ugarska dinastija, I: 200, 203; II: 131, 151.

HAHA (dr Hacha Emil), predsednik čehoslovačke republike, II: 207, 226, 227.

HALIFAKS (Halifax Earl of Edward Wood), britanski ministar inostranih poslova, II: 21, 126, 149, 175, 181, 186, 187, 189, 196, 200, 233, 270.

HASEL (Hassel Ulrich Von), nemački ambasador u Rimu, I: 63, 70, 72, 75, 158, 201, 202, 298; II: 112, 114, 461.

HARTENŠTAJN (Hartenstein) austrijski ministar vojske, I: 160.

HAUSHOFER (Sudetski nacista), I: 146.

HENLAJN (Henlein Konrad), vođa sudetskih nemaca, I; 136, 141, 142, 143, 144, 146, 147; II; 176, 177, 178, 179, 181, 183, 187, 188, 194, 198, 199, 300.

HEREN (Heeren von Viktor), nemački poslanik u Beogradu, I: 202, 203, 208, 213, 214, 216, 218, 219; II: 131, 233, 270,275, 377, 389, 401, 403, 404, 461, 462,463, 469, 471, 473, 476, 477, 478, 516.

HIFER (Htiffer Hermann), nemački diplomata, I: 138.

HINDENBURG (Hindenburg Paul von Beneckendorf), nemački vojskovođa, I: 51, 176.

HITLER ADOLF (VOĐA NACISTA), I: 15, 19, 44, 46, 48, 49, 51, 59, 60, 62, 63, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 77, 78, 82, 84, 85, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 108,110, 115, 116, 123, 134, 137, 138, 139,143, 144, 145, 146, 148, 153, 154, 155,157, 159, 160, 161, 164, 165, 166, 169,170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178,179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186,192, 196, 199, 200, 203, 204, 205, 208,209, 210, 211, 212, 213, 216, 217, 218,219, 220, 221, 224, 227, 241, 242, 245,248, 249, 261, 263, 264, 269, 273, 274,298. 299, 305, 327, 333, 336, 339, 347,349, 350, 354, 357;II: 5, 6, 10, 11, 12, 18, 20, 21, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 56, 60, 65, 66, 69, 70, 72, 73, 74, 81, 82, 84, 86, 89, 90, 98, 99, 102, 104, 105, 106, 108,109, 110, 111, 112, 116, 117, 119, 120,121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128,129, 131, 132, 133, 141, 144, 146, 147,148, 149, 151, 152, 153, 154, 157, 158,160, 164, 166, 172, 174, 176, 177, 179,180, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189,191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199,200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 211,212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219,221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229,230, 232, 235, 236, 237, 238, 241, 244,245, 248, 249, 250, 252, 253, 255, 256,257, 258, 262, 263, 273, 274, 276, 280,281, 282, 285, 289, 291, 292, 293, 294,299, 300, 307, 309, 310, 311, 313, 314,315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 323,329, 331, 336, 339, 340, 341, 345, 348,349, 350, 351, 352, 356, 357, 358, 360,371, 376, 378, 380, 382, 384, 391, 396,399, 400, 401, 402, 404, 410, 411, 412,415, 416, 417, 418, 419, 423, 424, 425,426, 428, 429, 430, 431, 433, 434, 435,436, 437, 440, 441, 443, 444,

445, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 457, 458, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 473, 476, 477, 482, 483, 486, 489, 491, 495, 504, 507, 508, 511, 516, 518, 519, 520, 521, 525, 526, 527, 528, 529, 532, 533, 534, 537, 538, 540, 541, 542, 543, 544, 559, 561,564.

HLINKA ANDREJ, slovački političar, II: 178, 181.

HOD2A MILAN, predsednik vlade čehoslovačke, I: 165, 166, 183; II: 95, 97, 101, 115, 116, 117, 124, 139, 145, 176, 179, 182, 184, 191, 194.

HOENCOLERN FRIDRIH (Hohenzollern Fridrich Wictor von), I: 236.

HOFMAN V. (Hoffmann W.), II: 24.

HOLMAN (Hollmann), sudetski nacista, I: 144.

HORI (Andrés Hory) mađarski diplomata, II: 355.

HORIA SIMA, rumunski nacista, II: 341, 361, 410, 416.

HORTI (Horthy Miklos), regent mađarske, I: 25, 174, 180, 181, 183, 184, 185, 220, 340; II: 87, 92, 93, 134, 213, 245, 222, 376, 382, 410, 518, 519, 524, 527, 528, 537.

I

IDN (Anthony Eden), britanski ministar spoljnih poslova, I: 360; II: 78, 126, 146, 149, 177, 466, 471, 472, 474, 475, 488, 489, 491, 512, 514.

ILIĆ BOGOLJUB, jugoslovenski vojni ministar, II: 514.

IMREDI (Bela Imrédy), predsednik mađarske vlade, II: 105, 211, 212, 216, 230.

INDELI (Mario Indelli), italijanski poslanik u Beogradu, II: 76.

INENI (Inönu Ismet) predsednik turske vlade, I: 297, 300, 320; II: 63, 142, 143, 145, 482, 489, 494.

J

JANKOVIĆ MILOJKO, načelnik generalštaba jugoslovenske vojske, II: 514.

JANOVSKI K. (Janovsky K.), II: 24.

JEFTIC BOGOLJUB, predsednik jugoslovenske vlade, I: 83, 87, 125, 126, 188, 206, 214, 264; II: 161.

JODL (Alfred Jodi), nemački general, II: 453.

JOVANOVIĆ DRAGOLJUB, srpski političar, II: 505.

JUNG (Jung Rudolf), sudetski nacista, I: 136.

K

KAJTEL (Keitel Willelm), šef nemačkog generalštaba, II: 146, 152, 211.

KALINESKU (Arman Calinescu), predsednik rumunske vlade, II: 332.

KANJA (Känja Kälmän), mađarski ministar inostranih poslova, I: 58, 152, 158, 159, 171, 172, 173, 176, 183, 340; II: 82, 86, 88, 91, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 123, 127, 134, 145, 179, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 221.

KARADŽOV DEČKO, bugarski poslanik u Berlinu, II: 69, 70.

KARAĐORĐEVIĆ ALEKSANDAR, kralj Jugoslavije, I: 75, 99, 122, 140, 177, 193,196, 197, 198, 199, 208, 209, 210, 211,227, 250, 260, 262, 263, 264, 265, 300, 301.

KARAĐORĐEVIĆ OLGA, kneginja, II: 253.

KARAĐORĐEVIĆ PAVLE, knez, namesnik, I; 166, 211, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 226, 233, 235, 242, 245, 268, 270, 272, 273, 274, 286, 321; II: 49, 62, 63, 68, 70, 73, 74, 77, 88, 89, 90, 97, 103, 129,132, 133, 173, 232, 235, 237, 244, 252,253, 254, 270, 271, 272, 273, 274, 275,276, 281, 377, 388, 389, 390, 393, 399,400, 403, 404, 458, 460, 464, 466, 467,468, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 478,504, 505, 506, 507, 516.

KARAĐORĐEVIĆ PETAR II, jugoslovenski kralj, II: 506, 507.

KARLO (Karl), car Austro-ugarske, I: 158, 319.

KAROL II (Carol), rumunski kralj, I: 27, 221, 230, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 246, 247, 250, 342; II: 137, 222, 229, 230,232, 233, 236, 237, 238, 264, 265, 266,267, 268, 296, 331, 338, 341, 342, 343,345, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 361,371, 408, 538.

KAROLJI — grof (Károlyi Gyula), mađarski političar, I: 58.

KENEDI J (Kennedy Joseph), ambasador SAD u Londonu, II: 185.

KEMBEL (Campbell Sir Ronald), britanski ambasador u Beogradu, II: 79, 235, 270, 471, 472, 475, 514.

KEPKE (Köpke Gerhard), nemački diplomata, 1: 200.

KJOSEIVANOV GEORGI, predsednik bugarske vlade, I: 270, 272, 274, 304, 312; II: 58, 60, 61. 64, 66, 67, 71, 100, 140, 141, 155, 160, 162, 241, 244, 245, 246, 271, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 363, 364, 365, 369.

KLODIUS (dr Karl Clodius), nemač privrednik i diplomata, II: 43, 46, 347, 368, 394.

KOBR (Miloš Kobr), čehoslovački poslanik u Budimpešti, II: 92.

KODREANU (Codreanu Corneliu Želea), vođa gvozdene garde u Rumuniji, I: 224, 229, 238.

KOH (dr Koh Walther), nemački poslanik u Pragu, I: 141.

KOMNEN (Comnen N. Petrescu), poslanik Rumunije u Berlinu, I; 67, 77, 224, 227, 237, 360; II: 167, 211, 263.

KONDILIS (Kondylis Georgios), grčki general, I: 278, 283, 289.

KONSTANTIN I, grčki kralj, I: 30.

KONSTANTINOVIC MIHAILO, jugoslovenski ministar, II: 477.

KORDT (Erich Kordt), nemački diplomata, II: 186.

KOROŠEC ANTUN, jugoslovenski ministar, II: 399.

KORZIAS (Alexandras Korzias), predsednik grčke vlade, II: 438.

KROFTA KAMIL, čehoslovački ministar inostranih poslova, I: 136, 251; II: 89, 101, 159, 167, 176, 180.

KROL V. (Croll W.), II: 24.

KRUCESKU (Radu Crtuzescu), rumunski poslanik u Budimpešti, II: 340.

KRUGMAN R. V. (Krugmann R. W.), II: 24.

KRUP (Krupp), nemački industrijalac, II; 13.

KUNT (Kundt Ernst), sudetski nacista, II: 194.

KVISLING (Vidkun Quisling), norveški nacista, II: 316.

L

LAJBROK O. (Leibrock O.), II: 24.

LAVAL (Pierre Laval), francuski ministar spoljnih poslova, I: 101, 141, 178, 212, 213.

LEBEDEV, sovjetski diplomata, II: 515.

LEJN, američki ambasador, u Jugoslaviji, II: 514.

LENJIN VLADIMIR ILIC, vođa Oktobarske revolucije i najistaknutiji rukovodilac komunističkog pokreta, I: 14, 295.

LEOPOLD (Leopold Jozef), austrijski nacista, II: 125, 128.

LIPSKI (Lipski Jozef), poljski poslanik u Berlinu, II: 255.

LITVINOV (Maksim Maksimovič), sovjetski ministar inostranih poslova, I: 233, 236; II: 200.

LUKAS H. (Lucas H.), II: 24.

LJ

LJOTIC DIMITRIJE, vođa fašističke organizacije Zbor, II: 359, 461.

M

MACEK VLATKO, jugoslovenski ministar, vođa HSS, I: 54, 196; II; 234, 271, 272, 407, 408, 460, 469, 472, 477, 491, 504, 507, 510, 511, 512.

MAJSKU IVAN MIHAILOVIC, sovjetski naučnik i diplomata, II: 185, 194, 196, 319.

MAKDONALD (James Ramsay Mac Donald), I: 65. 71.

MAKENZEN (Hans Georg von Mackensen), I: 158; II: 183, 429.

MAXIMOS M., ministar inostranih poslova Grčke, I: 287, 297, 300; II: 161.

MALAGOLA GVIDO (Conte Guido Malagola), I: 55.

MALAKSA (Malaxa), rumunski industrijalac, II: 137.

MALETKE (Walter Malletke), nemački diplomata, II: 511, 512.

MANIU (Iliu Maniu), predsednik rumunske vlade, I: 57.

MANOILESKU (Mihai Manoilescu), rumunski ministar inostranih poslova, II: 352, 353, 358, 359.

MANŠTAJN (Fritz Erich von Mannstein), nemački general, II: 316.

MASARIK H. (Hubert Masaryk), čehoslovački diplomata, II: 206.

MASARIK J. (Jan Masaryk) čehoslovački poslanik u Londonu, II: 180, 181.

MASIREVIĆ K. (Constantin Masirevic von), mađarski poslanik u Jugoslaviji, I: 177, 178, 183, 200.

MASTNI (Vojtech Mastny), čehoslovački diplomata, I: 137; II: 180, 188, 189, 206.

MAVRUDIS (Nikolas Mavroudis), grčki ministar inostranih poslova, II: 285.

MEHMED VI, turski sultan, I: 32.

MENEMENDZOGLU (Numan Menemencoglu), turski diplomata, I: 308; II: 287, 364, 480, 483.

METAKSAS J. (Iohanis Metaxas), grčki general i diktator, I: 280, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 319, 320, 344; II: 68, 72, 141, 241, 246, 282, 283, 284, 427, 428, 434, 437, 523. 538.

MIHAILO 1, rumunski kralj, II: 361.

MIHAILOV IVAN-VANCA, vođa fašističke struje u VMRO, I: 265, 266, 268, 272; II: 246, 275, 385, 386, 395.

MIKLAS (Wilhelm Miklas), predsednik Republike Austrije, I: 161; II: 152.

MILOVANOVIC VLADIMIR, jugoslovenski diplomata, II; 270.

MIRKOVIĆ BORA, jugoslovenski general, II: 505, 506.

MITROVIĆ ANDREJ, profesor univerziteta, istoričar, I: 11.

MOLOTOV (Vjećeslav Mihailovič), sovjetski ministar inostranih poslova, II: 260, 261, 291, 312, 322, 379, 434, 443.

MOMCILOV NIKOLA, bugarski poslanik u Londonu, II: 366, 372.

MUF (Muff), nemački ataše u Beču, II: 128.

MUSOLINI (Benito Mussolini), osnivač fašizma u Italiji, I: 14, 34, 48, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 110, 111, 116, 117, 123, 124, 143, 148, 150, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 193, 195, 196, 199 202, 203, 205, 206, 209, 212, 215, 216. 217, 218, 234, 242, 248, 256, 257, 258, 260, 261, 265, 266, 268, 270, 272, 273, 274, 275, 285, 286, 287, 288, 293, 297, 298, 303, 306, 307, 310, 313, 315, 317, 325, 328, 333, 347, 348, 349, 350, 354, 357; II: 19, 45, 46, 47, 50, 60, 67, 73, 74, 75, 76, 78, 81, 82, 86, 92, 99, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 117, 118, 119, 120, 123, 124, 125, 127, 131, 132, 144, 145, 146, 149, 152, 157, 165, 188, 204, 205, 206, 223, 250, 256, 257, 258, 261, 262, 269, 273, 276, 282, 293, 294, 299, 300, 302, 310, 317, 335, 339, 341, 350, 351, 352, 384, 385, 391, 392, 394, 395, 400, 401, 402, 404, 405, 415, 416, 419, 420, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 433, 434, 435, 436, 437, 439, 440, 441, 444, 452, 461, 462, 466, 467, 468, 469, 470, 472, 482, 509, 510, 511, 516, 517, 526, 527, 529, 537, 540, 542. 543.

MUŠANOV NIKOLA, predsednik bugarske vlade, I: 258, 262, 264, 297.

MUSANOV STOJČE, bugarski političar, II: 282.

N

NACBUL-HUDZESEN (Hughe Knatshbull-Hungessen), engleski ambasador u Turskoj. II: 368.

NASTASIJEVIC ĐORĐE, poslanik Jugoslavije u Beču, I: 201, 210.

NAUJOK (Alfred Naujock), nemački oficir, II: 308.

NEDIĆ MILAN, general, predsednik kvislinške vlade u Srbiji, I: 209; II: 461.

NIKOLIC MILUTIN, načelnik jugoslovenskog generalštaba, II: 514.

NOJBAHER (Neubacher Hermann), nemački diplomata, I: 361; II: 510.

NOJRAT (Neurath Konstantin N. K. von), ministar spoljnih poslova Nemačke, I: 63, 78, 177, 178, 183, 219, 241, 264, 302; II: 20, 21, 33, 69, 74, 90, 93, 97, 98, 99, 110, 111, 114, 118, 119, 123, 132, 140, 147, 161, 162, 252.

O

O'MALI (Sir Owen O'Malley), II: 519.

OSTROVSKI MIHAIL, sovjetski poslanik u Bukureštu, I: 233.

P

PANTIC LJUBOMIR, jugoslovenski ministar, II : 399.

PAPADOPOLOS DUŠAN, urednik u izdavačkoj kući »Rad«, I: 11.

PAPAGOS ALEKSANDER, grčki general, II: 514.

PAPEN (Franz von Papen), ranije kancelar a zatim saradnih Hitlera, I: 49, 73, 140, 161, 173, 176, 178, 263, 361; II: 111, 128, 147, 148, 162, 435, 443, 444, 481, 483, 484, 486, 493, 494, 495, 496.

PAVELIĆ ANTE, poglavnik kvislinške NDH, I: 55, 56, 79; II: 386, 387, 392, 511, 527, 528. 529.

PERIŠIĆ, jugoslovenski oficir, II: 474.

PESAMSOGLU, grčki ministar trgovine, I: 279.

PEŠIC PETAR, jugoslovenski vojni ministar, II: 461.

PETEN (Petein Henri Philipe), francuski maršal, II: 319.

PETKOVIC RADOMIR, pukovnik, urednik u Vojnoizdavačkom zavodu JNA, I: 5, 11.

PIK (Pieck Wilhelm), istaknuti rukovodilac nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, I: 361.

PILSUDSKI JOZEF, poljski maršal, I: 97, 98, 181.

PILJA MILI VO JE, jugoslovenski privrednik i diplomata, II: 76.

PLASTIRAS (Nikolaos Plastiras), grčki general, I: 30.

PLOTNIKOV, sovjetski ambasador u Jugoslaviji, II: 383.

POHAMER (Wilhelm Pochammer), nemački diplomata, I: 228, 229, 231, 232, 239, 240.

POLITIS, grčki ministar spoljnih poslova, I: 60, 320.

POPOV IVAN, bugarski poslanik u Beogradu, II: 365, 368, 371.

POSE (dr Hans Ernst Posse), II: 93.

PROTOGEROV ALEKSANDAR, bugarski general, I: 268.

PURIČ BOZIDAR, ministar inostranih poslova Jugoslavije, I: 213, 214; II: 101.

R

RANSIMAN (Viscount Walthet Runciman), II: 192, 193, 194, 196, 214, 228.

REM (Ernest Röhm), I: 206.

RENDEL (Sir George), britanski ambasador u Sofiji, I: 361; II: 241, 368, 450, 456.

RENO (Reynaud Paul), predsednik francuske vlade, I: 361; II: 124, 317.

RIBAR IVAN, istaknuti jugoslovenski političar i državnik, I: 361.

RIHTOFEN (Herbert Richthofen), poslanik Nemačke u Sofiji, II: 368, 443.

RIBENTROP (Ribbentrop Joachim), ministar inostranih poslova Nemačke, I: 159, 353, 354, 365; II: 21, 146, 148, 180, 188, 221, 223, 226, 252, 254, 258, 273, 289, 291, 292, 293, 300, 312, 322, 336, 345, 352, 358, 359, 370, 371, 404, 417, 424, 446, 454, 463, 470, 471, 473, 474, 476, 477, 483, 486, 495, 489, 498, 516, 525.

HIMELIN (Eugen Riimelin) nemački poslanik u Sofiji. I: 260, 370; II: 63.

RINTELEN (Enno) general, nemački ataše u Rumuniji, I: 169, 361.

RIT KURT (Rieth Kurt), ambasador nemačke u Beču, I: 161, 201.

ROSEVELT (Rosseveit Franklin Delano), predsednik SAD, I: 358; II: 257, 452, 466.

ROTEN (Rothen Ferencz), mađarski nacista, II: 135.

ROZENBERG A. (Rosenberg Alfred), jedan od ideologa nacizma, I: 44, 46, 65, 207, 235, 248; II: 92, 511, 512.

ROZENBERG F. (Rosenberg Frederic Hans), nemački ambasador u Ankari, I: 206, 305.

RUZDI BEJ (Riistii bey Tevfik, od nov. 1934, Aras), ministar inostranih poslova Turske, I: 80, 81, 259, 295, 296, 297, 298, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 319, 320; II: 63, 71, 143, 144, 145, 240, 246, 247, 250.

S

SAJS INKVART (Artur von Seyss Inquart), austrijski nacista, II: 109, 121, 122, 125, 147, 148, 152, 226.

SALASI (Salasi Ferencz), mađarski nacista, II: 135.

SARADŽOGLU (Saracoglu Sükrü) turski ministar inostranih poslova, II: 492, 494, 496.

SEBAKOVSKI, sudetski nacista, II: 194, 195.

SEP (Janko Sepp), predsednik kulturbunda, II: 397, 509.

SIDOR (Sidor Karol), slovački političar, II: 226.

SIMOVIĆ DUŠAN, predsednik jugoslovenske vlade, II: 491, 507, 511, 514, 515, 516, 520.

SIROVI (Syrovy Jan), predsednik vlade čehoslovačke, II: 201, 203.

STAKIC VLADISLAV, jugoslovenski diplomata, II: 460, 461, 467, 468, 469, 472.

STAMBOLIJSKI ALEKSANDAR, vođa zemljoradničke stranke u Bugarskoj, I: 29.

STEPINAC ALOJZIJE, nadbiskup, saradnik ustaša, II: 377.

STOILOV, bugarski poslanik u Budimpešti, II: 367.

STOJADINOVIĆ MILAN, predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije, I: 145, 165, 166, 181, 182, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 235, 245, 247, 251, 270. 271, 272, 282, 284, 290, 306, 312, 319, 320, 353, 362; II: 34, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84. 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97,98^ 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 112, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 139, 144, 145, 150, 151, 153, 154, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 173, 174, 179, 211, 212, 213, 221, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 241, 243, 244, 246, 251, 252, 269, 270, 273, 277, 281, 296, 307, 390, 396, 399, 474, 475, 477 540, 541.

STOJAI (Dome Sztojai), mađarski poslanik u Rimu, I: 93, II: 209, 214, 346, 411.

SRŠKIC MILAN, jugoslovenski političar, I: 54.

STRUNGA (Strunga Manulescu) rumunski ministar trgovine, I: 231, 232.

SUBOTIC IVAN, jugoslovenski delegat pri Društvu naroda, II: 76, 77, 78.

SUVIC (Suvich Fulvio), italijanski ministar inostranih poslova, I: 153, 167, 171, 310.

Š

ŠAHT (dr Hjalman Schacht), nemački ministar, I: 93, 139, 231, 232, 244, 274, 290, 313.

ŠEBA (Seba Jean), čehoslovački poslanik u Bukureštu, II: 138.

ŠIKEDANC (Schickedanz Arno), nemački nacista, I: 144.

ŠLOTER (dr Gustav Schlotter), nemački privrednik i diplomata, II: 44.

ŠMIT GVIDO (Schmidt Guido), austrijski ministar inostranih poslova, I: 167, 172; II: 110, 111, 114, 120, 121, 123, 124, 126, 162.

ŠON TERENS (Shon Terence), britanski diplomata, II: 425.

ŠOTAN (Schautemps Camille), predsednik vlade Francuske, II: 100, 177.

ŠRAJBER H. (Schreiber H.), II: 24.

ŠTAJNAHER (dr Hans Steinacher), I: 139, 142.

ŠTARHEMBERG (Ernst Rudiger Fürst von Starhemberg), I: 73, 162, 165, 166, 167, 168, 169.

ŠUBAŠIC IVAN, ban Hrvatske, II: 377.

ŠUBERT (Schubert Leo), I: 136.

ŠUKRIJA ALI, istaknuti kosovski aktivista i rukovodilac KPJ, I: 11.

ŠULEMBURG (grof Werner Friedrich Schulenburg), nemački ambasador u Moskvi, II: 260, 291, 344.

ŠUMENKOVIC ILIJA, ambasador Jugoslavije u Ankari, II: 471, 492, 494.

ŠURE (Schurre Karl), I: 177.

ŠUŠNIG (Schuschnig Kurt von), austrijski kancelar, I: 160, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 178, 179, 182, 184, 213, 217; II: 95, 102, 103, 104, 109, 110, Ul, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 133, 135, 144, 146, 147, 148, 149, 151, 154, 179, 198, 285.

T

TATARESKU GEORG (Tatarescu Gheorghe), predsednik vlade Rumunije, I: 224, 226, 227, 248, 290; II: 34, 65, 138, 139, 343.

TATARESKU S. (Stefan Tatarescu) rumunski političar, I: 221

TAUŠIĆ (Stephan Tauschitz), austrijski ministar inostranih poslova, I: 160.

TAVS (Tavs Franz), austrijski nacista, II: 127.

TELEKI (Pài Teleki), predsednik mađarske vlade, II: 225, 332, 337, 340, 351, 359, 380, 410, 412, 415, 417, 457, 517, 518, 519, 520.

TIHIC ESAD, pukovnik vojni istoričar, I: 5, 11.

TIPELKIRH (Kurt von Tippelkirch) nemački general, II: 409, 410.

TISO (Tiso Jožef), predsednik Slovačke vlade, II: 226.

TITULESKU (Nicolae Titulescu), ministar inostranih poslova Rumunije, I: 57, 67, 76, 77, 78, 83, 87, 112, 118, 125, 126, 145, 220,221,222,223,224, 225, 226, 227, 228,229,230,231,232, 233, 234, 235, 236,238,239,240,241, 242, 243, 244, 245,246,249,251,263, 284, 301, 302, 306,307,312,342,343, 348, 362; II: 137, 268, 537.

TOLJATI (Togliatti Paimiro), rukovodilac KP Italije i jedan od istaknutih vođa međunarodnog radničkog pokreta, I: 362.

TOMAS (Thomas), nemački general, II: 13.

TOMIĆ MIODRAG, jugoslovenski oficir, II: 377.

TOŠEV ANDREJ, predsednik bugarske vlade, I: 270, 271, 272.

TRAUTSM ANDORF (Grafen Trautsmandorf), sudetski nacista, I: 146.

TUPANJANIN MILOŠ, jugoslovenski političar, II: 505.

U

ULBRIHT VALTER (Ulbricht Waltther), jedan od istaknutih rukovodilaca radničkog pokreta u Nemačkoj, I: 362.

UZUNOVIĆ NIKOLA, predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije, I: 127.

V

VAIDA VOEVOD (Vaida Voievod), predsednik rumunske vlade, I: 57, 77, 221, 222, 226, 230.

VAJCZEKER (Weizsäcker Emst Freherr von), nemački državni sekretar u ministarstvu inostranih poslova, I: 362; II: 183, 207, 366, 461, 516.

VALDENEG, austrijski ministar inostranih poslova, I: 169.

VAUHNIK VLADIMIR, jugoslovenski vojni ataše u Berlinu, I: 362; II: 432, 433, 460, 461, 475.

VELČEV (pukovnik Damjan Velčev), bugarski političar, I: 265, 267, 268, 271, 272.

VENIZELOS, grčki političar, 1:113, 123, 281, 282, 287, 289.

VERT (Henrik Werth), načelnik Generalštaba mađarske vojske, II: 518.

VEZENMAJER (dr Edmund Veezenmayer), nemački političar, II: 512.

VIL (Emil Wiehl) nemački diplomata, II: 368.

VILSON (Wilson, Sir Henry Maitland), britanski feldmaršal, II: 514.

VILJEM VID, kralj Albanije, I: 33.

VILJEM (Wilhelm), car Nemačke, I: 200.

VISARIONOVIĆ JOSIF STALJIN, partijski i državni rukovodilac SSSR. II: 258, 260, 290, 291, 292, 293, 308, 311, 312, 322, 447.

VUKCEVIĆ ALEKSANDAR, jugoslovenski poslanik u Budimpešti, II: 119, 132.

VULOVIC VELISAV, jugoslovenski ministar, II: 399.

Z

ZLATEV PENDZO, general, predsednik bugarske vläde, I: 267, 268, 269, 270.

ZOGU AHMED, kralj Albanije, I: 34, 314, 315, 316.

Z

ZILKA, čehoslovački političar, I: 149, II: 181.

II

REGISTAR GEOGRAFSKIH I ETNIČKIH NAZIVA*

A

ABISINIJA, I: 102, 103, 128, 179, 181, 183, 184, 194, 217, 243, 274, 283, 258, 286, 287, 288, 303, 306, 316, 325, 333, 334, 335.

ABVIL, II: 318

ADIS-ABEBA, I: 184, 217.

AFRIKA, I: 13, 102, 103, 166, 178, 179, 180, 182, 217, 287, 303, 304, 306, 317, 333; II: 42, 43, 453, 462, 465, 528.

AKROPOLIS, II: 559.

ALBA JULIA, II: 350.

ALBANIJA, I: 5, 22, 33, 34, 35, 55, 56, 113, 133, 292, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 345; II: 77, 78, 79, 82, 89,235, 244, 256, 257, 269, 273, 279, 282, 283, 284, 286, 296, 339, 384, 395, 416, 418, 436, 437, 439, 444, 464, 465, 474, 504, 508, 509, 514, 522, 523, 525, 526, 538, 541.

ALEKSANDRETA (ISKENDERUN), I: 298; II: 144, 247, 288.

ALPI, I: 199, 201; II: 288.

ALZAS, I: 14.

AMERIKA, II: 36.

ANKARA, I: 7, 206, 259, 260, 278, 297, 300, 304, 305, 308, 312, 313; II: 63, 64, 65, 142, 143, 240, 246, 247, 248, 249, 288, 290, 335, 338, 364, 368, 431, 434, 438, 441, 445, 448, 451, 468, 471, 472, 481, 482, 483, 484, 486, 487, 488, 489, 490, 492, 493, 494, 496, 513.

ANTIOHIJA, I: 298.

ANTVERPEN, II: 317.

ARDENI, II: 316, 318.

ARTA, II: 626.

ATINA, I: 80, 277, 278, 282, 284, 290, 292, 293, 297, 300, 301; II: 71, 142, 143, 241, 246, 247, 248, 249, 283, 285, 328, 374, 425, 430, 438, 441, 448, 472, 474, 512, 524, 528, 529.

ATLANSKI OKEAN, II: 318.

AUSTRIJA, I: 5, 7, 8, 23, 27, 33, 35, 44, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 98, 99, 101, 102, 105, 108, 109, 110, 116, 124, 131, 139, 141, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 176, 178, 179, 181, 183, 184, 192, 193, 194, 196, 199, 200, 201, 203, 206, 208, 209, 212, 213, 214, 215, 223, 225, 234, 257, 262, 269, 273, 275, 316, 329, 335, 337, 338, 339, 340, 346, 347, 348, 349; II: 19, 20, 21, 35, 37, 43, 53, 56, 62, 73, 86, 89, 95, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 1^2, 123, 124. 125, 126, 127, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 139, 141, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 164, 171, 172, 179, 180, 181, 185, 188, 209, 229, 240, 246, 285, 291, 292, 295, 296, 384, 472, 490, 504, 509, 510, 513, 536, 537, 539, 540, 541, 544.

AUSTRO-UGARSKA, I: 24, 25, 158; II: 216, 220, 235.

*** Pod određenim nazivom obuhvaćeno je više srodnih varijanti na primer: Kraljevina Jugoslavija, Jugoslavija, Jugosloveni, itd.**

AVALA, II: 159.

AZIJA, II: 42, 144, 480.

B

BAČKA, I: 132; II: 520, 525.

BAGDAD, I: 80, 81, 296; II: 495.

BALKAN (I BALKANSKO POLU-OSTRVO), I: 6, 8, 21, 56, 60, 68, 75, 76, 110, 111, 120, 123, 155, 177, 191, 192, 193, 194, 198, 200, 205, 229, 234, 253, 258, 259, 261, 262, 263, 267, 268, 270, 273, 275, 277, 278, 282, 293, 296, 300, 304, 314, 317, 325, 348; II: 36, 46, 47, 56, 64, 69, 70, 71, 72, 75, 78, 81, 84, 103, 105, 106, 139, 143, 155, 174, 177, 190, 216, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 256, 257, 268, 269, 271, 274, 281, 282, 284, 287,288, 289, 297,298, 335, 336, 337, 338, 339,351, 358, 361,362, 363, 364, 365 367, 374,375, 384, 385,390, 391, 392, 393, 395, 400,401, 402, 404,406, 417, 420, 421, 425, 426,428, 429, 433,437, 441, 442, 443, 444, 446, 450, 451, 456, 462, 463, 470, 474, 476, 478, 481, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 519, 521, 527, 534, 536, 537, 539. 543.

BALTIK, I: 332; II: 41, 75.

BANAT, I: 132, 133; II: 346, 418, 519, 520, 525, 526, 528.

BANJA LUKA, II: 527.

BARANJA, II: 520, 525.

BAVARSKA, I: 160; II: 123, 152.

BAZEL, I; 10, 45.

BEČ, I: 10, 45, 98, 139, 140, 145, 151, 152, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 168, 171, 172, 194, 176, 178, 179, 182, 183, 201, 202, 203, 206, 208, 220, 297, 340, 348; II: 23, 24, 76, 81, 95, 111, 113, 114, 116, 118, 119, 121, 124, 126, 127, 128, 131, 144, 146, 147, 148, 149. 152, 153, 154, 155, 162, 163, 180, 357, 409, 417, 419, 455, 462, 478, 498, 499, 505, 506, 520, 540.

BELGIJA, I: 44; II: 10, 42, 43, 44, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 535.

BELORUSIJA, II: 258, 308, 311, 312.

BELVEDERE, II: 478, 494.

BELJE, II: 163, 164.

BEOGRAD, I: 7, 45, 55, 66, 75, 76, 110, 117, 122, 166, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 196. 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 212, 213, 214, 215, 227, 228, 235, 245, 251, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 268, 270, 271, 272, 274, 278, 282, 290, 300, 301, 312, 313, 322, 339, 340, 350;

II: 6, 23, 24, 56, 58, 63, 68, 73, 75, 76, 77, 79, 84, 87, 88, 91, 93, 96, 98, 99, 104, 106, 123, 131, 132, 133, 138, 151, 155, 159, 160, 161, 174, 204, 210, 212, 213, 220, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 243, 252, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 274, 275, 277, 280, 281, 284, 333, 338, 364, 365, 374, 376, 377, 383, 385, 388, 391, 392, 393, 396, 397, 399, 401, 402, 403, 405, 424, 427, 429, 431, 432, 434, 439, 449, 458, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 472, 473, 475, 476, 477, 478, 486, 488, 491, 492, 499, 500, 501, 502, 503, 505, 507, 508, 510, 512, 514, 515, 516, 522, 523, 536, 541, 543. 556, 557.

BERGEN, II: 316.

BERGHOF. I: 219; II: 198, 352, 353, 462, 469, 471.

BERHTESGADEN, II: 148, 151, 152, 179.

BERLIN, I: 8, 10, 58, 61, 62, 63, 67, 71, 75, 77, 78, 102, 105, 136, 137, 138, 146, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 160, 161, 162, 167, 171, 172, 174, 176, 180, 182, 183, 184, 185, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 209, 213, 218, 219, 221, 222, 224, 227, 228, 229, 234, 235, 236, 239, 241, 244, 263, 264, 267, 269, 270, 272, 274, 278, 284, 289.

II: 46, 62, 63, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 84, 85, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 120, 123, 124, 125, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 141, 142, 143, 145, 147, 149, 150, 151, 153, 155, 173, 176, 178, 179, 180, 182, 184, 185, 188, 189, 190, 191, 194, 203, 204, 205, 207, 209, 210, 212, 213, 216, 217, 220, 223, 224, 225, 226, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 237, 238, 242, 244, 245, 246, 247, 250, 252, 255, 257, 258, 261, 264, 265, 267, 268, 269, 272, 273, 274, 275, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 307, 311, 313, 315, 332, 333, 336, 337, 340, 342, 343, 345, 346, 348, 349, 350, 351, 354, 355, 356, 357, 360, 361, 364, 366, 369, 370, 371, 372, 373, 376, 378, 382, 386, 387, 389, 393, 396, 397, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 408, 409, 411, 412, 413, 414, 415, 418, 424. 426, 427, 428, 429, 431, 432, 434, 435, 442, 444, 445, 447, 448, 449, 451, 452, 454, 457, 458, 460, 463,

464, 465,466, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 475,477, 478, 481, 483, 485, 486, 487, 490,491, 492, 495, 505, 509, 511, 512, 515,516, 517, 519, 534, 536, 537, 539, 540.

BLISKI ISTOK, I: 275, 295, 297, 298, 302, 303, 325; II: 239, 246, 247, 248, 256, 424, 480, 491, 494, 495, 528.

BON, I: 7, 10.

BOR, I: 23; II: 386, 508.

BOSANSKI NOVI, II: 527.

BOSFOR, I: 81, 297, 298, 308, 257; II: 440, 450, 486.

BOSILJGRAD, I; 28; II: 71.

BOSNA I HERCEGOVINA, I; 133; II; 387, 525.

BRATISLAVA, I: 45; II: 88, 220, 226.

BRAZIL, I: 335.

BRENER, I- 63; II: 113, 339, 404.

BRESLAV (VROCLAV), II: 23, 24.

BRITANSKA OSTRVA, II; 314.

BUDIMPEŠTA, I: 98, 152, 154, 155, 162, 163, 166, 172, 173, 175, 176, 177, 187, 180, 181, 182, 183, 184, 196, 200, 201, 202, 203, 222, 228, 235, 239, 248, 270, 348.

II: 63, 71, 76, 82, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 100, 103, 104, 115, 119, 123, 132, 136, 174, 185, 210, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 231, 249, 333, 334, 337, 339, 340, 346, 349, 350, 352, 354, 357, 367, 371, 393, 389, 411, 412, 415, 418, 457, 458, 518, 519, 520, 528, 541.

BUG, II: 309, 311, 312.

BUGARSKA, I: 5, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 35, 38, 39, 45, 55, 58, 59, 60, 65, 67, 68, 79, 80, 81, 112, 113, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 133, 164, 173, 192, 194, 205, 220, 235, 244, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 285, 287, 288, 296, 297, 298, 300, 301, 304, 305, 307, 309, 311, 312, 329, 330, 331, 333, 334, 335, 337, 338, 343, 348.

II; 9, 28, 29, 36, 39, 41, 42, 44, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 82, 83, 84, 90, 92, 93, 94, 100, 103, 105, 140, 141, 142, 155, 156, 160, 162, 204, 235, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 256, 264, 267, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 290, 333, 334, 335, 336, 338, 345, 350, 352, 353, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 388, 394, 398, 401, 402, 408, 416, 417, 418, 419, 420, 423, 427, 429, 431, 432, 435, 436, 437, 438, 330, 331, 332, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 458, 459, 462, 465, 466, 470, 471, 472, 475, 477, 481, 484, 485, 487, 488, 489, 492, 493, 497, 498, 504, 508, 513, 514, 517, 520, 523, 525, 526, 527, 528, 529, 538, 540, 542, 543,544.

BUKOVINA, II: 30, 332, 343, 344, 345, 349, 370, 409, 423.

BUKUREŠT, I; 58, 78, 202, 222, 223, 226, 227, 233, 234, 237, 242, 245, 246, 278, 286, 301.

II: 92, 101, 138, 139, 155, 204, 210, 213, 220, 221, 222, 228, 229, 230, 231, 233, 238, 249, 259, 260, 264, 265, 284, 332, 333, 337, 338, 343, 344, 345, 348, 351, 352, 354, 355, 361, 371, 372, 393, 408, 409, 410, 411, 413, 415, 418, 428, 458, 488, 510, 519, 520, 537, 541, 543.

BURGENLAND, II; 209.

BZURA (reka u Poljskoj), II; 311.

C

CARIBROD. I; 28; II: 71.

CARIGRAD, I: 243, 273; II: 144, 493.

CELOVEC, II: 111.

CELJE, II: 397.

CETINJE, II: 505.

CIRIH, I: 45.

CRNA GORA, II: 474, 525, 526.

CRNO MORE, I; 310; II; 400, 445, 485.

C

ČEHOSLOVAČKA, I: 5, 7, 8, 23,25, 27, 28,38, 44, 45, 57, 58, 62, 66, 67,74, 78, 100, 102, 109, 110, 111, 112, 116, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 156, 165, 166, 170, 172, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 203, 212, 213, 231, 238, 245, 246, 247, 249, 269, 271, 275, 299, 329, 337, 338, 339, 347,349.

II: 19, 20, 21, 27, 35, 36, 37, 43, 55, 63, 65,73, 75, 76, 80, 83, 84, 85, 86,87, 89, 90,91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98,99,

100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 115, 116, 118, 119, 121, 125, 127, 128, 129, 131, 135, 137, 138, 141, 145, 148, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 241, 243, 245, 247, 248, 249, 255, 291, 292, 296, 301, 302, 303, 384, 417, 527, 536, 539, 540, 541, 542, 544.

C

ĆUSTENDIL, I: 29.

D

DALMACIJA, I: 159; II: 388, 392, 401, 461, 474, 525, 529.

DANCIG (GDANJSK), I: 207; II: 250, 255, 262, 294, 310.

DANSKA, II: 43, 315, 327, 367.

DARDANELI, I: 243, 298, 308; II: 257, 440, 450, 486.

DARMŠTAT, I: 10.

DEBAR, II: 523.

DEDEAGAC, II: 66, 493.

DEMOTIKA, II: 256.

DENKEREK, II: 318, 319, 331.

DIL (DYLE, reka u Holandiji), II: 316, 317.

DISKATI, II: 524.

DNJESTAR. I: 243.

DOBRUDZA, I:27, 29; II: 65, 139, 140, 241, 242, 244, 245, 263, 278, 279, 280, 284, 333, 346, 361, 362, 364, 366, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 542.

DODEKANEZ, I: 278, 281, 303; II: 425.

DONJI VAKUF, II: 527.

DORTMUND, II: 24.

DRAC, I: 315.

DUNAV, I: 40, 104, 133, 203, 211, 453; II: 30, 31, 101, 131, 157, 341, 344. 353, 409, 412, 438, 444, 451, 454, 455, 471, 486, 497, 498, 540.

ĐERDAP, II: 342, 409, 508, 521.

E

EGEJSKA MAKEDONIJA, I: 276; II: 59, 347, 439, 441, 449, 450, 460, 461, 523, 524, 527, 529.

EGEJSKO MORE, I: 259, 276, 300; II: 58, 244, 279, 284, 362, 367, 388, 442, 447, 451, 457, 459, 473, 493, 523.

EGER (gradić u ČSR), II: 303.

EGIPAT, II: 436, 475, 524.

EPIR, II: 524.

ERDELJ, II: 105.

ESTONIJA, II: 291.

EVROPA, I: 5, 6, 13, 23, 39, 43, 44, 46, 47, 49, 51, 54, 56, 58, 60, 61, 64, 66, 69, 71, 81, 95, 96, 105, 106, 112, 114, 120, 121, 123, 139, 141, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 161, 175, 176, 178, 180, 181, 191, 194, 195, 197, 211, 213, 216, 218, 219, 231, 234, 239, 242, 243, 247, 256, 258, 268, 271, 273, 274, 282, 290, 293, 294, 297, 299, 300, 301, 302, 304, 330, 333, 335, 337, 340, 346;

II: 11, 13, 32, 40, 42, 43, 45, 47, 57, 76, 77, 90, 96, 107, 108, 109, 110, 112, 118, 124, 130, 146, 153, 155, 156, 157, 172, 175, 177, 181, 185, 186, 190, 194, 196, 197, 222, 235, 232, 236, 239, 243, 247, 257, 259, 261, 273, 295, 297, 331, 336, 337, 341, 367, 390, 391, 408, 415, 418, 424, 431, 476, 480, 489, 490, 507, 518, 531, 532, 534, 536.

F

FINSKA, II: 44.

FIRENCA, I: 141, 162; II: 415, 430.

FLAMANCI, II: 319.

FLORINA, II: 524, 526.

FOLKSDOJCERI, I: 76, 131, 132, 133, 139, 174, 181, 256, 299; II: 397, 509, 510, 556.

FRAJBURG, I: 7.

FRANCUSKA, I: 8, 14, 15, 26, 27, 28, 35, 36, 44,45, 46, 48, 49, 51, 57,60, 61, 62, 64, 65,68, 70, 72, 73, 76, 77,80, 81, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 114, 121, 137, 140, 142, 145, 147, 148, 149, 151, 152, 155, 156, 160, 161, 162, 165, 171, 172, 175, 177, 178, 179, 180, 184, 192, 193, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 225, 229, 232, 233, 234, 236,

238, 240, 242, 245, 246, 247, 261, 267, 268, 270, 271, 273, 276, 278, 280, 286, 287, 292, 296, 298, 303, 307, 308, 309, 312, 315, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 341, 344, 347, 348, 350;

II: 6, 10, 14, 15, 17, 19, 20, 27, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 48, 49, 55, 58, 62, 64, 67, 69, 74, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 87, 89, 90, 96, 97, 98, 102, 103, 109, 113, 116, 118, 121, 124, 125, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 137, 139, 141, 142, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 159, 175, 177, 179, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 195, 196, 197, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 223, 242, 243, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 263, 266, 267, 268, 269, 275, 278, 283, 286, 288, 289, 296, 307, 309, 310, 313, 314, 316, 317, 319, 329, 331, 334, 335, 365, 386, 392, 393, 395, 398, 406, 409, 419, 424, 426, 429, 434, 479, 480, 481, 509, 534, 535, 536, 537, 541, 542.

G

GDINJA, II: 311.

GENERALNI GUVERNMAN u Poljskoj, II: 44.

GERMANI, II: 32, 42.

GIBRALTAR, II: 42.

GLAJVIC (Gleiwitz), II: 308, 323.

GODESBERG, II: 201.

GORNJA ĐUMAJA, I: 79.

GOSTIVAR, II: 525.

GRAC, II: 23.

GRČKA, I: 5, 7, 21, 22, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 38, 39, 45 60, 79, 80, 81, 110, 113, 119, 120, 121, 122, 123, 133, 194, 198, 212, 256, 258, 259, 263, 269, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 300, 301, 307, 309, 315, 317, 318, 329, 334, 335, 337, 338, 342, 344, 348;

II: 9, 27, 36, 37, 39, 41, 42, 44, 46, 57, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 72, 87, 140, 141, 142, 155, 157, 161, 235, 239, 241, 242, 244, 245, 246, 248, 257, 275, 276, 279, 282, 283, 285, 286, 288, 289, 335, 362, 367, 369, 374, 375, 384, 388, 390, 400, 404, 405, 416, 418, 419, 425, 426, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 444, 445, 446, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 459, 460, 461, 462, 463, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 477, 482, 483, 484, 485, 487, 488, 490, 492, 493, 504, 508, 509, 512, 513, 514, 517, 519, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 534, 538, 541, 543, 544, 559.

H

HELSINKI, II: 315.

HIOS, II: 527.

HIRTENBERG, I: 55, 56.

HOLANDIJA, I: 28; II: 10, 42, 43, 44, 313, 314, 316, 317, 318.

HRVATSKA, I: 45, 64, 133, 158, 205; II: 83, 92, 234, 271, 272, 339, 385, 512, 518, 525, 527, 528, 530.

HRVATSKO PRIMORJE, II: 392.

ILIDŽA, II: 390, 375.

INSBRUK, I: 73.

IRAK, II: 495.

ISTOČNA EVROPA, I: 117; II: 423.

ISTOČNA PRUSKA. I: 47.

ISTOČNA TRAKIJA, II: 486, 487.

ISTRA, II: 80, 82, 83.

ITALIJA, I 8, 14, 15,23, 24, 25 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34,35, 45, 46 , 48, 49, 50, 55, 56, 57, 59, 60,61, 62, 63 , 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,72, 73, 74 , 75, 76, 77, 78, 79 80, 81, 82, 96, 99, 101, 103, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 113, 114, 116, 118, 120, 123, 124, 140, 141, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 166, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 192, 193, 194, 197, 199, 200, 203, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 220, 225, 228, 244, 245, 256, 258, 262, 263, 266, 268, 273, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 283, 284, 285, 286, 288, 292, 293, 297, 298, 300, 303, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 325, 328, 333, 334, 336, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 350.

II: 6, U, 15 19, 24, 37, 41, 45, 46, 47, 55, 56, 58, 59, 63, 67, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91 92, 93, 95, 97, 99, 103, 106, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 136, 141, 142, 144, 148, 149, 153, 185, 186, 187, 206, 207, 212,

220, 221, 223, 225, 229, 231, 236, 241, 102, 103,104, 105, 106, 107, 109, 113,
243, 244, 252, 253, 257, 258, 259, 262, 128, 129,130, 132, 133, 134, 137, 140,
269, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 141, 142,144, 150, 151, 153, 154, 156,
283, 284, 287, 293, 294, 296, 297, 314, 157, 160,161, 162, 173, 174, 175, 187,
317, 319, 320, 334, 335, 337, 339, 340, 188, 190,191, 204, 209, 210, 211, 212,
348, 350, 351, 353, 355, 357, 359, 365, 213, 217,219, 220, 224, 225, 227, 228,
374, 375, 378, 384, 385, 386, 387, 388, 229, 230,231, 232, 234, 235, 236, 238,
389, 390, 391, 392, 394, 395, 400, 401, 240, 242,243, 244, 245, 246, 250, 263,
402, 403, 404, 412, 413, 416, 418, 419, 269, 270,271, 272, 273, 274, 275, 276,
424, 426, 428, 429, 431, 432, 433, 434, 277, 278,279, 280, 281, 288, 289, 296,
436, 437, 440, 441, 442, 444, 457, 459, 297, 298,335, 336, 339, 342, 349, 353,
460, 461, 462, 463, 464, 465, 467, 468, 356, 365,366, 369, 374, 375, 378, 384,
469, 472, 477, 478, 482, 483, 484, 494, 385, 386,387, 388, 389 390, 391, 392,
498, 503, 508, 512, 517, 518, 523, 524, 393, 394,395, 396, 397, 398, 399, 400,
525, 526, 528, 529, 534, 535, 536, 537, 401, 402,403, 405, 407, 409, 414, 416,
538, 539, 540, 541, 542, 543.

J

JADRANSKO MORE, I: 55, 201; II: 50, 82, 276, 385, 388, 392, 400, 474, 514, 528.

JAJCE, II: 527.

JANKA PUSTA, I: 175.

JANJINA, II: 433, 524.

JAPAN, I: 308, 335; II: 11, 55, 412.

JEDRENE, I: 296.

JEVREJI, I: 26, 44; II: 139, 223, 224, 236, 507.

JUGOISTOČNA EVROPA, I: 5, 6, 7, 8, 10, 20, 21, 23, 24, 25, itd. Pošto je Jugoistočna Evropa jedan od glavnih subjekata knjige, njeno ime se susreće skoro na svakoj strani.

JUGOSLAVIJA, I: 5, 6, 7, 21, 22, 23, 28, 33, 35, 38, 39, 40, 44, 45, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 109, 110, 111, 112, 117, 118, 121, 122, 124, 127, 132, 133, 141, 145, 147, 155, 156, 158, 165, 166, 170, 171, 175, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 226, 228, 230, 231, 234, 235, 243, 244, 245, 247, 249, 255. 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 281, 282, 284, 286, 287, 290, 297, 298, 300, 304, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 320, 324, 330, 331, 333, 334, 335, 337, 341, 342, 344, 348.

II: 9, 27, 28, 29, 30, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 101, 465,466, 467, 468, 469, 470, 471, 472,, 473,474, 475, 476, 477, 478, 484, 485, 486,487, 488, 489, 490, 492, 493, 495, 498,499, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511,512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519,520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527,528, 529, 530, 531, 532, 536, 537, 540, 541, 542, 543, 544, 558.

JUŽNA AMERIKA, I: 326.

JUŽNI SLOVENI, I: 278.

K

KAIRO, II: 475, 512.

KAJMAKCALAN, II: 523, 524.

KARAN, II: 390.

KARINCHAL, II: 251.

KARLOVE VARI, II: 184, 194.

KARPATI, I: 126; II: 288.

KENALA, II: 514.

KIJEV, II: 423.

KIL, I: 7.

KINA, I: 85; II: 9.

KIPAR, I: 42; II: 432.

KOBLENC, I: 7, 10.

KOBURG, I: 124, 263.

KOM ARNO, II: 220.

KOMPJENJ, II: 320, 329.

KOPENHAGEN, II: 315.

KOPRIVNICA, II: 523.

KORIDOR izlaz na more Poljske između Nemačke i istočne Pruske, I: 47; II: 262.

KOSOVO, II: 385, 395, 511, 525.

KOSOVSKA MITRO VICA, II: 525, 527.

KO VENTRI, II: 381.

KRAGUJEVAC, II: 504.

KRAJOVA, II: 372, 542.

KRALJEVO, II: 504.

KRIČIM (kod Plovdiva), II: 64.

KRIT, I: 231; II: 436, 524.

KUMANOVO, II: 523.

KUTIN (u Poljskoj), II: 309.

KVARNER, I: 56.

L

LAJPCIG, II: 23, 24.

LAMANS, II: 316, 318.

LARISA, II: 524.

LAVOV, II: 309.

LETONIJA, II: 291, 331.

LEZBOS, II: 527.

LIKA, I: 55

LIMNOS, II: 527.

LITVANIJA, II: 291, 312, 331.

LONDON, I: 7, 8, 96, 102, 163, 166, 209, 219, 222, 234, 236, 241, 264, 272, 285, 289, 297; II: 49, 58, 77, 79, 96, 100, 116, 118,120, 141, 142, 149, 150, 153, 177, 180,183, 185, 187, 188, 189, 190, 194, 196,197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204,205, 215, 224, 233, 237, 249, 250, 251,255, 256, 264, 268, 272, 275, 282, 289,294, 309, 310, 314, 317, 319, 360, 366,372, 381, 402, 428, 467, 471, 474, 480,483, 487, 492,519.

LOTARINGIJA, I: 14.

LOZANA, I: 276.

LUCINAC, II: 220.

LUKSEMBURG, II: 144.

M

MAĐARSKA, I: 5, 7, 21, 22, 24, 25, 26, 35, 38, 39, 40, 45, 55, 56, 58, 62, 65, 67, 68, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 98, 109, 110, 111, 113,124, 132, 140, 145, 151, 152, 155, 156,157, 158, 162, 163, 164, 165, 166, 169,170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178,179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 195,200, 201, 202, 208, 209, 210, 212, 215, 220, 222, 223, 224, 226, 228, 230, 235, 239, 241, 244, 248, 260, 262, 275, 298, 299, 301, 311, 327, 329, 330, 331, 334, 335, 336, 340, 341, 342. II: 27, 28, 30, 37, 39, 41, 42, 44, 46, 56, 62, 65, 69, 71, 75, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 117, 119, 127, 128, 129, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 145, 155, 156, 157, 172, 174, 175, 179, 181, 182, 188, 191, 196, 199, 202, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 235, 237, 245, 248, 249, 253, 259, 264, 266, 267, 268, 273, 274, 277, 278, 296, 310, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 363, 364, 366, 374, 384, 388, 394, 396, 401, 402, 403, 404, 408, 410, 411, 412, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 440. 450, 457, 458, 459, 465, 474, 504, 508, 509, 510, 513, 517, 518, 519, 520, 524, 525, 526, 527, 528, 537, 540, 542, 543, 544.

MAKEDONIJA, I: 30, 45, 59, 112, 259, 272, 276. 281; II: 59, 69, 70, 71, 241, 242, 243, 374, 385, 395, 429, 508, 525.

MANDZURIJA, II: 291.

MARBURG, I: 8.

MARIBOR. II: 397, 510, 523, 559, 561.

MARICA, II: 455.

MATE (pleme u Albaniji), I: 34.

MEĐUMURJE, II: 525.

METOHIJA, II: 395, 525.

MEZE (Meuse, reka u Begliji), II: 316, 317.

MILANO, I: 248, 293; II: 60, 75, 76, 92, 268.

MINHEN, I: 10, 135; II: 23, 119, 160, 205, 217, 224, 243, 249, 253, 255, 300, 302, 403.

MODLIN (tvrđava u Poljskoj), II: 311, 313.

MONTRE, I: 309, 310; II: 144, 485.

MORAVSKA, II: 226.

MOSKVA, I: 10, 233, 234, 312; II: 94, 185, 186, 260, 261, 262, 291, 292, 293, 307, 311, 312, 313, 331, 344, 358, 360, 391, 409. 423.

MUNKAČEVO, II: 220.

MURES, II: 350.

MURSKA SOBOTA, II: 558.

MUSTAFA PAŠA (mesto u Trakiji), II: 493.

N

NAPULJ, I: 128.

NAREV (reka u Poljskoj), II: 293.

NARVIK, II: 316.

NEMAČKA, I: 5, 6, 7, 8, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 23, itd. Pošto je Nemačka jedan od glavnih subjekata knjige, njeno ime se spominje skoro na svakoj strani.

NEMAČKA DEMOKRATSKA REPUBLIKA, I: 8; II: 8.

NEMAČKA VAJMARSKA REPUBLIKA, I: 8, 15, 117, 191; II: 533.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA, II: 523, 525.

NIRNBERG, I: 85, 100, 321; II: 123, 197.

NIŠ, II: 162, 523.

NIŠKA BANJA, II: 244.

NITRA, II: 220.

NORDIJSKE ZEMLJE, II: 41.

NORVEŠKA, I: 45; II: 42, 43, 44, 315, 316, 327.

NOVA VAROŠ, II: 527.

NOVI PAZAR, II: 527.

NOVI SAD, II: 396.

O

OBERSALCBERG, II: 291, 357, 435.

OHRID, II: 374.

OLIMP, II: 439, 523, 524.

OPLENAC, I: 321.

ORŠAVA, II: 275.

OSLO, II; 316.

P

PANONSKA NIZIJA, I: 24; II: 231, 352.

PARIZ, I: 25, 96, 102, 151, 163, 173, 177, 179, 209, 213, 214, 232, 236, 239, 241, 264, 267, 272, 285, 297, 298; II: 83, 84, 94, 96, 99, 100, 103, 116, 117, 118, 120, 141, 142, 183, 186, 189, 190, 199, 200, 205, 215, 223, 224, 233, 237, 249, 256, 268, 289, 294, 309, 310, 317, 318, 480.

PELOPONEZ, II: 487, 504, 524.

PETRINJA, II: 527.

PIND, II: 526.

PIRINSKA MAKEDONIJA, II: 59.

PLOEŠTI, I: 26, 222; II: 30, 268.

PLOVDIV, II: 64.

PODUNAVLJE, I: 56, 68, 98, 105, 106, 108, 109, 111, 140, 147, 150, 155, 156, 165, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 192, 193, 201, 204, 236, 348; II: 24, 56, 66, 87, 93, 106, 113, 120, 124, 131, 133, 134, 139, 140, 151, 157, 214, 219, 221, 223, 228, 232, 239, 257, 332, 340, 348, 359, 372, 396, 400, 402, 415, 457, 458, 486, 537, 543.

POLJSKA, I: 44, 71, 97, 98, 110, 147, 178, 232, 237, 243, 264, 298; II: 19, 37, 38, 41, 43, 72, 99, 110, 172, 182, 196, 199, 202, 203, 208, 209, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 226, 230, 235, 238, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 261, 262, 263, 264, 267, 268, 273, 276, 285, 286, 290, 291, 292, 293, 294, 296305, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 323, 324, 326, 332, 361, 363, 396, 425, 479, 541. 542.

POMERANIJA, II: 308, 309.

POTKARPATSKA RUSIJA (ili RUTENIJA), II; 210, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 231, 232, 238, 245, 263, 266.

POTSDAM, I: 7.

PRACA, II: 527.

PRAG, I: 83, 87, 136, 137, 138, 142, 143, 165, 179, 202; II: 83, 89, 92, 93, 94, 95, 104, 115, 117, 118, 124, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 187, 190, 191, 192, 195, 196, 200, 201, 202, 203, 207, 209, 214, 215, 216, 218, 219, 221, 222, 225, 226, 255, 303, 304, 490, 541.

PREKOMURJE, II: 525.

PREVEZA, II: 526.

PRIBOJ, II: 527.

PRIJEDOR, II: 527.

PRIŠTINA, II: 527.

PRIZREN, II: 523.

PROTEKTORAT U ČEŠKOJ, II; 44.

PRUSKA, II: 308, 309.

R

RAJNA, I: 38, 40, 103, 183, 249; II: 31, 540.

RAJNSKA OBALST, I: 103, 104, 273, 307; II: 5.

RICONE (Riccone), I: 152, 172.

RIM, I: 62, 63, 71, 73, 96, 98, 99, 101, 105, 151, 152, 153, 155, 156, 158, 162, 163, 167, 170, 171, 172, 174, 176, 177, 178, 179, 182, 184, 185, 194, 196, 197, 201, 202, 203, 205, 206, 212, 218, 228, 292, 297, 298, 300, 310, 317, 339, 340, 348, 350.

II: 6, 62, 73, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 84, 91, 92, 97, 109, 110, 112, 114, 116, 117, 118, 123, 125, 133, 134, 149, 152, 165, 187, 212, 220, 223, 232, 233, 235, 257, 262, 272, 273, 276, 283, 284, 289, 299, 310, 320, 335, 339, 340, 342, 353, 354, 356, 386, 387, 388, 391, 392, 401, 404, 413, 414, 425, 428, 429, 461, 463, 468, 472, 477, 516, 517, 530, 534, 539.

RODOS, II: 282.

ROTERDAM, II: 328.

RUDNIK, II: 390.

RUDO, II: 527.

RUMUNI JA, I: 5, 7, 21, 22, 25, 26, 27, 29, 31, 35, 38, 39, 40, 44, 45, 57, 58, 62, 66, 67, 74, 76, 77, 78, 109, 111. 112, 118, 119, 122, 133, 144, 145, 147, 158, 175, 177, 181, 183, 198, 213, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 255, 257, 262, 263, 269, 273, 275, 284, 290, 299, 301, 306, 307, 308, 312, 316, 329, 331, 333, 335, 337, 338, 342, 343, 348.

II: 9, 27, 28, 30, 36, 37, 39, 41, 42, 44, 46, 56, 57, 60, 63, 54, 65, 67, 71, 72, 76, 80, 82, 85, 86, 90, 92, 93, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 131, 136. 137, 318, 139, 141, 144, 156, 159, 173, 174, 181, 187, 189, 190, 191, 203, 204, 209, 210, 211, 212, 213, 217, 219, 200, 221, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 244, 245, 248, 249, 257, 261, 263, 264, 266, 267, 268, 274, 275, 278, 279, 280, 284, 286, 287, 288, 289, 293, 309, 311, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 375, 384, 394, 396, 399, 400, 401, 402, 404, 405, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 415, 416, 418, 419, 420, 424, 429, 433, 436, 440, 442, 443, 454, 457, 458, 483, 486, 487, 497, 504, 508, 509, 510, 513, 517, 518, 519, 520, 527, 537, 538, 541, 542, 543, 544.

RUR, I: 14.

S

SALCBURG, II: 24, 372, 462.

SAMOBOR, II: 527.

SAN (reka u Poljskoj), II: 293.

SARAJEVO, II: 475, 527.

SARBRIKEN, I: 127.

SARSKA OBLAST, I: 100, 101, 127, 268.

SAVA, II: 402.

SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA, I: 8, 10, 14, 27, 32, 37, 38, 48, 51, 58, 61, 65, 66, 71, 77, 78, 98, 99, 100, 101, 107, 108, 112, 121, 135, 141, 143, 144, 145, 146, 149, 164, 165, 175, 180, 198, 209, 211, 213, 215, 219, 221, 225, 226, 229, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 265, 266, 271, 276, 289, 290, 292, 295, 296, 303, 306, 308, 309, 310, 312, 313, 348.

II: 6, 17, 19, 26, 41, 44, 45, 47, 67, 74, 87, 93, 98, 110, 117, 126, 130, 137, 138, 139, 143, 144, 145, 155, 156, 174, 175, 182, 185, 186, 187, 191, 194, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 204, 205, 207, 215, 218, 233, 237, 239, 243, 246, 250, 252, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 268, 276, 277, 280, 284, 290, 291, 292, 293, 295, 297, 307, 308, 311, 312, 313, 314, 315, 321, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 343, 344, 349, 350, 353, 354, 359, 360, 362, 363, 365, 366, 369, 370, 372, 386, 390, 391, 393, 395, 399, 400, 401, 406, 407, 408, 409, 414, 416, 417, 418, 419, 423, 424, 436, 443, 445, 446, 447, 448, 450, 451, 453, 454, 455, 456, 463, 475, 477, 479, 482, 485, 486, 490, 493, 494, 495, 496, 501, 507, 513, 515, 519, 521, 528, 529, 531, 534, 538, 542, 543, 544, 562.

SAVEZNA REPUBLIKA NEMAČKA, I: 8.

SEDAN, II: 317.

SEDMOGRAĐE, II: 346.

SEGEDIN, I: 185.

SENA, II: 319.

SEREZ, II: 374.

SERVIJA, II: 524.

SEVERNA AFRIKA, II: 402, 435, 436.

SEVERNA EVROPA, II: 539.

SEVERNO MORE: II: 316, 317.

SILISTRIJA, II: 372.

SINAJA, I: 224; II: 99, 187, 211, 228, 453.

SIPSKI KANAL, II: 521.

SIRIJA, I: 298; II: 494.

SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE, I: 8, 16, 17, 30, 32, 47, 249, 332, 335, 336, 344; II: 10, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 26, 42, 47, 185, 186, 452, 466, 473, 476, 478, 506, 513, 535, 539.

SJENICA, II: 372.

SKANDINAVIJA, I: 332.

SKIROS, II: 227.

SKOPJE, II: 523.

SLAVONIJA, I: 132.

SLOVAČKA, I: 132, 134, 147; II: 44, 172, 178, 181, 199, 210, 214, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 232, 245, 409, 417, 518.

SLOVENAČKO PRIMORJE, II; 82.

SLOVENI, I: 46, 193.

SLOVENIJA, I: 45, 64, 133, 158; II: 83, 151, 156, 339, 392, 507, 561.

SMIRNA, I: 30.

SOFIJA, I: 72, 122, 133, 173, 181, 235, 260, 264, 266, 267, 268, 270, 272, 274, 278, 293, 300, 301, 304, 319; II: 58, 60, 62, 63, 98, 123, 240, 241, 243, 244, 245, 277, 278, 280, 281, 334, 346, 349, 361, 362, 363 364, 367, 368, 370, 371, 374, 431, 442, 443, 444, 446, 448, 449, 451, 452, 453, 456, 466, 487, 488, 493, 508, 519, 520, 525, 529, 543.

SOLA (AERODROM U NORVEŠKOJ), II: 316.

SOLUN, I: 276, 277, 289; II: 66, 235, 241, 244, 388, 431, 432, 434, 449, 457, 459, 460, 461, 462, 463, 468, 476, 478, 515, 523, 524, 529.

SOMA, II: 318.

SOVJETSKA REPUBLIKA MAĐARSKA (1919. g.), I; 25.

SRBIJA, I: 34, 45, 133; II: 59, 87, 154, 362, 507, 525, 526, 528, 562.

SREDNJA EVROPA, I: 8, 117, 141, 145, 156, 245; II: 18, 21, 55, 88, 172, 195, 199, 210, 217, 221, 256, 272, 290, 291, 384, 385.

SREDOZEMLJE, II: 264, 286, 288, 289, 290, 425, 436, 451, 475, 483, 528.

SREDOZEMNO MORE, I: 10, 105, 106, 111,117, 156, 218, 276, 277, 284, 285, 286,287, 296, 303, 306, 308, 309, 310, 311; II: 20, 74, 75, 78, 113, 125, 187, 241, 363, 401, 496.

SREM, I: 132; II: 525.

STREZA, I: 163, 164. 180, 212.

STRUGA, II: 525.

STRUMICA, I: 28; II: 455, 527.

SUDETSKA OBLAST, I: 110, 131, 132, 135, 136, 141, 147, 148, 257; II: 36, 172, 173,182, 183, 184, 188, 192, 193, 194, 195,196, 197, 198, 199, 200, 202, 206, 223, 229, 247, 536.

SUDETSKI NEMCI, I: 131, 134, 135, 136, 139,140, 143, 144, 146, 147, 249; II: 171, 172, 173, 178, 179, 193, 194, 195, 196, 199, 201, 216, 303.

S

ŠIGISOARA, II: 340.

SLEZIJA, II: 308, 309.

ŠPANIJA, I: 218, 244, 273, 290, 291, 312, 350; II: 6, 20, 27, 62, 65, 113, 138, 142, 175, 408.

ŠTUTGART, II: 23, 24.

SVAJCARSKA, I: 28, 44, 335; II: 44.

ŠVEDSKA, II: 27, 43, 44, 315.

T

TARANTSKI ZALIV, II: 433.

TERMOPILE, II: 524.

TIMOK, I: 28.

TIMOS, II: 426.

TIRANA, I: 315, 316.

TISA, II: 520.

TJEŠIN, II: 199, 215, 218.

TOKIO, II: 291.

TORINO, I: 65.

TRAKIJA, I: 29, 30, 273, 276, 281, 296; II: 59, 71, 240, 241, 280, 367, 369, 374, 416, 427, 429, 441, 442, 447, 449, 450, 493, 523, 526.

TRANSILVANIJA, I: 27, 133, 240; II: 71, 04, 174, 221, 237, 238, 264, 266, 298, 333, 338, 339, 346, 347, 348, 349, 350, 355, 357, 358, 359, 360, 370, 399, 411, 412, 413, 414, 417, 418, 518, 542.

TRAVNIK, II: 527.

TREPCA, II: 38, 386, 508, 525.

TRONDHAJM, II: 316.

TRST, I: 213; II: 384.

TURN SEVERIN, II: 355.

TURSKA, I: 5, 22, 29, 30, 31, 32, 33, 37, 38, 39, 60, 80, 81, 119, 120, 121, 122, 123, 133, 173, 198, 206, 256, 259, 265, 269, 273, 276, 278, 284, 286, 287, 295, 296, 297, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 316, 318, 333, 334, 335, 338, 342, 345, 348;

II: 9, 27, 36, 37, 49, 41, 42, 57, 63, 64, 71, 72, 86, 89, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 155, 157, 239, 240, 241, 242, 245, 246, 248, 249, 250, 275, 276, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 297, 334, 335, 336, 341, 343, 353, 354, 356, 363, 364, 368, 371, 374, 416, 418, 425, 432, 434, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 454, 455, 463, 468, 470, 472, 474, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 487, 488, 489, 490, 492, 493, 494, 495, 496, 504, 512, 526, 534, 538, 541, 542, 543, 544.

U

UKRAJINA, I: 26; II: 182, 214, 215, 218, 222, 258, 308, 311, 312.

UNA, II: 402.

URAL, II: 42, 423.

UROŠEVAC, II: 523, 527.

UZGOROD, II: 220.

V

VARDARSKA MAKEDONIJA, II: 439, 449, 523, 524, 525.

VARŠAVA, I: 181, 182; II: 185, 215, 216, 217, 220, 224, 294, 309, 311, 312, 313, 541.

VAŠINGTON, I: 8.

VELIKA BRITANIJA, I: 8, 16, 17, 26, 27, 28, 30, 32, 36, 37, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 60, 64, 65, 68, 70, 71, 81, 95, 96, 99, 101, 102, 103, 105, 122, 140, 147, 148, 151, 155, 156, 161, 163, 165, 184, 193, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 219, 236, 240, 242, 258, 261, 268, 276, 278, 279, 280, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 293, 294, 296, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 341, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 350;

II: 6, 10, 12 , 15, 16, 19 20, 38, 41, 44, 47, 55, 58, 59, 64, 67, 74, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 87, 88, 91, 92, 94 , 97, 101, 102, 109, 113, 116, 118, 121 130, 132, 136, 139, 141, 142, 143, 145 146, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 156 175, 177, 179, 181, 182, 183, 185, 186 187, 189, 190, 192, 195, 196, 197, 198 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208 211, 223, 230, 235, 237, 239, 240, 241 243, 244, 246, 248, 249, 251, 252, 253 255, 256, 257, 258, 261, 263, 266, 267 268, 269, 274, 275, 278, 279, 281, 282 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 296 307, 309, 310, 313, 314, 315. 316, 317 320, 321, 331, 334, 335, 339, 341, 343 349, 350, 358, 360, 363, 365, 366, 367 368, 369, 371, 372, 381, 386, 389, 390 393, 394, 399, 400, 402, 404. 405, 408 409, 412, 414, 416, 418, 419. 424, 428 429, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437 438, 439, 441, 445, 446, 448, 449, 450 451, 453, 456, 459, 463, 464, 465, 466 467, 468, 471, 472, 473, 474, 475, 476 478, 479, 480, 483, 484, 495, 486, 487 488, 489, 490, 492, 494, 495, 504, 506 507, 512, 513, 514, 517, 518, 519, 520 534, 535, 537, 538, 541, 542, 543.

VENECIJA, I: 98, 159, 160, 175, 186; II: 126, 244.

VERMION, II: 439.

VERSAJ, I: 95, 124, 163, 255; II: 400.

VIRCBURG. II: 24.

VIROVITICA, II: 523.

VISLA, II: 293, 309.

VISOKO, II: 527.

VISI, II: 429.

VOJVODINA, I: 177; II: 90, 459, 528.

VOVUS, II: 433.

VRSAC, II: 397, 510.

Z

ZAGREB, I: 45; II: 377, 397, 406, 510, 511, 523, 530.

ZAPADNA EVROPA, I: 117, 243, 258, 332; II: 284, 389, 400.

Ž

2ENEVA, I: 63, 66, 71, 80, 126, 245; II: 63, 78, 100, 196, 200.

TEMATSKI REGISTAR*

A

ABISINSKI RAT (1935—1936), I: 37, 103, 217, 245, 306.

ANGLO-NEMACKI POMORSKI SPORAZUM, I: 102.

ANTANTA (sporazum Engleske, Francuske, Rusije i Italije od 5. IX. 1914) I: 13, 32, 34.

ANTIKOMINTERNA PAKT, I: 8, 238; II: 6, 55, 63, 125, 224, 226, 249, 268, 269, 273, 274, 280.

ANŠLUS AUSTRIJE, I: 78, 151, 153, 161, 163, 172, 213, 222, 242, II: 128, 156.

ARHIV SFR JUGOSLAVIJE BEOGRAD, I: 7, 11.

ARHIV VOJNOISTORIJSKOG INSTITUTA BEOGRAD, I: 7.

B

BALKANSKI FRONT, II: 427, 344, 437, 438, 469, 485, 506, 512, 513, 514.

BALKANSKI SPORAZUM, I: 110, 112, 120, 122, 123, 124, 140, 192, 197, 198, 212, 219, 225, 236, 245, 261, 262, 263 , 264, 273, 277, 278, 280, 281, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 293, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 309, 315, 319, 348; II: 56, 61, 63, 65, 66, 69, 72, 77, 78, 82, 83, 89, 130, 140, 143, 145, 155, 235, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 249, 256, 280, 281, 284, 298, 333, 335, 338, 343, 369, 427, 491, 515, 535, 537, 540.

»BARBAROSA« — PLAN NAPADA na SSSR, II: 451, 507.

BAVARSKA SOVJETSKA REPUBLIKA, I: 14.

BEČKA ARBITRAŽA PRVA, I: 222, 248.

BEČKA ARBITRAŽA DRUGA, II: 222, 248.

BEOGRADSKI SPORAZUMI ITALIJE I JUGOSLAVIJE (marta 1937), I: 220; II: 56, 72, 74, 82, 83, 468, 540.

BLEDSKI PROTOKOLI (23. VIII. 1938), II: 213, 225, 230.

BRIJAN-KELEGOV PAKT (1928 godine), II: 230.

C

CENTRALNI KOMITET KPJ, II: 406, 407, 531.

»CROATIA PRES« — NOVINE, I: 198.

CRVENA ARMIJA, I: 8, 144; II: 189, 197, 200, 254, 258, 259, 260, 261, 290, 308, 311, 312, 315, 345, 346, 349, 370, 378, 401, 409, 423, 447.

C

ČELIČNI PAKT NEMAČKE I ITALIJE, II: 294.

ČETVEROGODIŠNJI PLAN NEMACKE (1937—1940), II: 7, 13, 14, 17, 18, 40.

* Ovde su uzeti svi značajniji događaji, nazivi i ustanove koji bi mogli da budu posebne teme.

Četvorni pakt, i: 49**, 60, 64, 65. 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 97, 106, 125, 150, 171, 186, 196, 208, 258, 276, 277, 295, 347; II: 534.**

D

DEKLARACIJA O BRITANSKO-TURSKOJ SARADNJI, II: 274, 288, 542.

DEKLARACIJA O FRANCUSKO--TURSKOJ SARADNJI (23. VI. 1939), II: 288, 289, 542.

DEMILITARIZOVANA ZONA RAJNE, I: 183.

DIPLOMATSKI ARHIV SFR JUGOSLAVIJE BEOGRAD, I: 7, 11.

DOPUNSKI PRIVREDNI PROSTOR NEMAČKE (Ergänzungswirtschaft), I: 107, 113, 115, 116, 191; II: 25, 32, 259, 539.

DRANG NACH OSTEN (I Südosten), I: 200, 346; II: 23, 32, 285, 535, 543.

DRUGA HITLEROVA KNJIGA (Hitlers Zweites Buch), I: 44.

DRUŠTVO NARODA, I: 69, 70, 71, 95, 96, 97, 98, 102, 103, 104, 124, 135, 137, 149, 173, 175, 180, 198, 208, 238, 245, 266, 286, 297, 302, 304, 306, 308, 314, 333, 335; II: 78, 79, 116, 121, 126, 127, 130, 142, 146, 194, 196, 224, 225, 268, 271, 274, 276, 351.

DRUŠTVO ZA JUGOISTOČNU EVROPU (Südosteuropa Gesellschaft) Beč, II: 23.

E

ENGLESKA TRGOVINSKA KOOPERACIJA (English Comercial Corporation — ENCO), II: 368, 396, 394.

F

FINSKO-SOVJETSKI RAT, II: 315.

FRANCUSKO-SOVJETSKI SPORAZUM O UZAJAMNOJ POMOĆI (2. V. 1935), I: 142, 214, 231, 236.

G

GLINKIN AUTONOMNI BLOK (Slovačka), I: 143.

GLORIUS (ratni brod Velike Britanije), I: 293.

GODESBERSKI MEMORANDUM (Hitlerovi zahtevi čehoslovačkoj od 23. IX. 1938), II: 202, 204, 205.

GRAĐANSKI RAT U ŠPANIJI, II: 6.

GRČKO-TURSKI PAKT (od 14. IX. 1933), I: 259.

GVOZDENA GARDA (Garda De Fier), fašistička organizacija u Rumuniji, I: 27, 223, 224, 226, 230; II: 137, 138, 229, 236, 237, 264, 296, 332, 341, 343, 361, 409, 410, 416.

H

HABSBURŠKA MONARHIJA, I: 165, 201.

HAJMVER (Heimwehr), I: 73, 151, 157, 160, 162, 164.

HIRTENBERŠKA AFERA, I: 55, 57.

HODZIN PLAN (Milana Hodže), I: 145, 165, 166, 183; II: 139.

HRVATSKA SELJAČKA STRANKA — HSS (Prethodno Hrvatska seljačka republikanska stranka), I: 24, 54, 196; II: 234, 511.

HRVATSKO PITANJE, I: 216.

I

INSTITUT ZA JUGOISTOK (Südostinstitut München), II: 22.

INSTITUT ZA JUGOISTOČNU EVROPU U LAJPCIGU (Südosteuropa Institut), II: 23.

INSTITUT ZA NEMAČKU MANJINU NA JUGOISTOKU (Südostdeutsches Institut) Grac, II: 23.

INSTITUT ZA SVETSKU PRIVREDU (Institut Für Weltwirtschaft) Kiel, I: 7.

ISTOČNI PAKT, I: 99, 100, 102, 140, 141, 225, 271.

ITALIJANSKA AGRESIJA NA GRČKU, I: 294.

K

KAPITULACIJA FRANCUSKE (22. VI. 1940), II: 329.

KOMISIJA ZA RAZORUŽANJE DRUŠTVA NARODA, I: 173.

KOMUNISTIČKA INTERNACIONALNA (III, od 1919—1943), I: 14, 19, 20, 52.

KOMUNISTIČKA PARTIJA BUGARSKE, I: 29, 79, 265, 266, 268, 273; II: 59, 70, 362.

KOMUNISTIČKA PARTIJA CEHOSLOVACKE, I: 143; II: 200.

KOMUNISTIČKA PARTIJA GRČKE, I: 289, 291.

KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJA — KPJ, I: 24; II: 59, 70, 233, 393, 398, 405, 406, 407, 504, 521, 544.

KOMUNISTIČKA PARTIJA MAĐARSKE, I: 25.

KOMUNISTIČKA PARTIJA NEMACKE, I: 18, 19, 49, 51, 52, 53, 55; II: 12, 538.

KOMUNISTIČKA PARTIJA RUMUNIJE, I: 27, 57.

KONFERENCIJA MIRA u Versaju (Versailles) između sila Antante i Nemačke od 18. I. do 28. VI. 1919, I: 13.

KONFERENCIJA O PLOVIDBI KROZ BOSFOR I DARDANELE U MONTREU, I: 246, 309, 310; II: 144.

KONFERENCIJA U STREZI (11. IV. 1935), I: 180.

KONFERENCIJA ZA RAZORUŽANJE, I: 66, 95, 96, 97, 198.

KONGRES MAKEDONSKIH EMIGRANTSKIH DRUŠTAVA I ORGANIZACIJA (27. II. 1933. u G. Đumaji), I: 79.

KONGRES MEĐUNARODNE STUDENTSKE LIGE, I: 79.

KONVENCIJA O DEFINICIJI AGRESORA (4. VII. 1933), I: 135.

KVIN ELIZABET (Queen Elizabeth — britanski ratni brod), I: 293.

L

LEGITIMISTICKI POKRET U AUSTRIJI, I: 158.

LENJINOVA BIBLIOTEKA (Biblioteka imeni Lenjina u Moskvi), I: 11.

LONDONSKI UGOVOR (između Antante i Italije potpisan 26. IV. 1915), I: 34.

LOZANSKA KONVENCIJA O PLOVIDBI KROZ MOREUZE iz 1923. I: 297, 304, 308, 309.

M

MAĐARSKA SOVJETSKA REPUBLIKA (1919 g.), I: 14.

MALA ANTANTA, I: 25, 57, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 71, 75, 76, 78, 79, 80, 83, 87, 109, 110, 111, 112, 121, 124, 135, 137, 139, 141, 145, 147, 148, 149, 156, 158, 160, 170, 171, 172, 173, 177, 179, 183, 184, 185, 189, 192, 201, 202, 203, 204, 209, 212, 219, 229, 231, 236, 245, 247, 249, 251, 261, 273, 286, 290, 315, 348; II: 55, 56, 61, 65, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 93, 94. 95, 96, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 109, 116, 129, 130, 145, 155, 167, 174, 188, 191, 204, 210, 211, 212, 228, 230, 231, 233, 296, 534, 536, 537 540, 541.

»MARITA«, PLAN NAPADA NA GRČKU, II: 436, 454, 485.

MA2INO LINIJA (Sistem utvrđenja francuske granice prema Nemačkoj), II: 146, 317.

MEĐUNARODNA DUNAVSKA KOMISIJA, II: 409.

MEĐUNARODNI SUD U HAGU, I: 104.

MEIN KAMPF (Moja borba), I: 43, 51, 86; II: 176.

MINHENSKI SPORAZUM, II: 169, 188, 206, 207, 208, 217, 218, 223, 229, 231, 247, 300, 302.

MEMORANDUM HITLEROV O CETVOROGODIŠNJEM PLANU RAZVOJA RAJHA (od 26. VIII. 1936), II: 11, 12.

MIROVNI UGOVOR POTPISAN 28. VI. 1919. U VERSAJU, I: 14, 43, 44, 47, 78, 101, 102, 104, 106, 212, 217, 256.

MIROVNI UGOVOR U LOZANI (Lausannei, potpisan između Antante i Turske 24. VII. 1923), I: 32.

MIROVNI UGOVOR U SEVRU (Sevresu, između Antante i Turske 10. VIII. 1920), I: 30, 32.

MUNJEVITI RAT (Blitzkrieg), II: 47.

N

NACIONALCARINISTIČKA PARTIJA RUMUNIJE, I: 226, 227.

NARODNA SKUPŠTINA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE, I: 24, 67; II: 79, 153.

NARODNI SAVEZ NEMACA U INOSTRANSTVU (Volksbund fur das Deutschum im Ausland-VDA), I: 142.

NARODNI FRONT, II: 74.

NARODNI FRONT U FRANCUSKOJ, I: 244, 312; II: 6, 82, 175, 184.

NARODNI FRONT U ŠPANIJI, I: 312, II: 6.

NARODNO SOBRANJE (Bugarske), II: 282.

NATION ALSOZIJALISTISCHE DEUTSCHE ARBEITERPARTEI (skraćeno NSDAP), I: 7, 15, 18, 43, 44, 46, 57, 91, 92, 93, 94, 100, 106, 107, 114, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 149, 153, 154, 167, 198, 199, 203, 210, 211, 235, 239, 248, 255, 328, 341, 346, 349; II: 9, 10, 11, 13, 14, 21, 25, 60, 114, 122, 124, 197, 257, 511, 533, 540.

NEJSKI MIROVNI UGOVOR (između Antante i Bugarske potpisan 27. IX. 1919. u Neuillyu), I: 27, 28, 58, 259, 276; II: 242.

NEMAČKI CENTRALNI ARHIV (Deutsches Centralarchiv) Potsdam, I: 7.

NEMAČKO DRUŠTVO ZA SVETSKU PRIVREDU (Deutschen Weltwirtschaftlichen Gesellschaft), II: 25.

»NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKE« Novine, I: 198.

NOVI PLAN (Neue Plan — u privredi 1934), I: 93, 326, II: 7.

O

ODBOR ZA PROUČAVANJE JUGOISTOČNE EVROPE (Südostausschuss) Minhen, II: 23.

OKTOBARSKA REVOLUCIJA, I: 25.

ORGANIZACIONI PAKT MALE ANTANTE, I: 64, 66, 67, 79, 125, 126, 315.

OSOVINA RIM—BERLIN, I: 8, 9, 105, 184, 217, 218, 220, 247, 274, 349, 350; II: 6, 75, 281, 539.

P

PAKT O VEČNOM PRIJATELJSTVU BUGARSKE I JUGOSLAVIJE, I: 220, 274, 293; II: 56, 64, 66, 71, 72, 84, 277, 520, 540.

PAKT O DEFINICIJI AGRESORA I: 297, 300.

PAKT O NENAPADANJU IZMEĐU NEMAČKE I SSSR (23. VIII. 1939), II: 293, 331, 542.

PAKT O VEČNOM PRIJATELJSTVU MAĐARSKE I JUGOSLAVIJE, I: 220; II: 458.

PAKT O PRIJATELJSTVU TURSKE I GRĆKE (od 14. IX. 1933), I: 300, 302.

PAKT O PRIJATELJSTVU JUGOSLAVIJE I TURSKE, I: 302.

PAKT O PRIJATELJSTVU RUMUNIJE I TURSKE; I: 302.

PAKT O PRIJATELJSTVU ITALIJE I TURSKE, I: 307, 311.

PAKT O PRIJATELJSTVU I UZAJAMNOJ POMOĆI TURSKE SA VELIKOM BRITANIJOM I FRANCUSKOM, II: 425.

PARTIJA SUDETSKIH NEMACA (Sudetendeutsche partei — SDP), I: 137, 144, 148, 173, 174, 176, 177, 178, 181, 182, 194, 195, 199.

PATRIOTSKI FRONT U AUSTRIJI, II: 109, 111, 113, 115, 119, 122, 123, 147, 151, 166, 168.

PETA ZEMALJSKA KONFERENCIJA KPJ (oktobar 1940), II: 406.

PLAN O INVAZIJI NA BRITANSKA OSTRVA (»Seelowe« — morski lav), II: 320, 321.

PODUNAVSKI PAKT, I: 163, 179, 181, 212, 215, 225, 271.

PRIVREDNI SAVET MALE ANTANTE, I: 67, 216.

PUBLIC RECORD OFFICE LONDON, I: 7, 11.

PUC U BECU (25. VII. 1934), I: 99, 160, 161, 187, 208.

R

RAJHSTAG, I: 19, 48, 49, 52, 53.

RAJHSBANKA (Reichsbank), I: 294.

REMILITARIZACIJA DEMILITARIZOVANE ZONE RAJNE, I: 104, 217, 242; II: 5.

RESTAURACIJA HABSBURŠKE MONARHIJE, I: 145, 158, 159, 162,

163, 164, 175, 181, 193, 197, 200, 213, 215; II: 111.

RIMSKI PROTOKOLI, I: 124, 140, 156, 157, 158, 161, 162, 166, 167, 174, 181, 200, 201, 202, 203, 206, 212, 225, 242, 348; II: 75, 86, 127, 145.

S

SAVEZNI ARCHIV KOBLENC (Bundesarchiv) , I: 7.

SEDMI KONGRES KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE, I: 289; II: 297.

SELJACKO-DEMOKRATSKA KOALICIJA, I: 54.

SEN ZERMENSKI MIROVNI UGOVOR (između Antante i Austrije, potpisan u Saint-Germainu 10. IX. 1919), I: 27, 58, 163.

SENAT KRALJEVINE JUGOSLAVIJE, I: 67.

SIKFRIDOVA LINIJA (utvrđenja na nemačkoj granici prema Francuskoj), II: 146.

SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA NEMAČKE (Sozialdemokratische Partei Deutschland) SDP, I: 18, 19.

SOCIJALDEMOKRATSKA STRANKA AUSTRIJE, I: 154.

SOCIJALISTIČKA PARTIJA MAĐARSKE, I: 25.

SOCIJALISTIČKA STRANKA AUSTRIJE, I: 169.

SOLUNSKI SPORAZUM (31. VII. 1938), II: 242, 247, 284.

SOVJETSKO-ITALIJANSKI PAKT (2. IX. 1933), I; 99.

SOVJETSKO-CEHOSLOVACKI UGOVOR O UZAJAMNOJ POMOĆI (od 16. V 1935), I: 142, 144, 231; II: 65.

SPORAZUM CVETKOVIC-MACEK (26. VIII. 1939), II: 254.

STALNI SAVET BALKANSKOG SPORAZUMA, II: 67, 71, 150, 151, 277, 364, 366, 388.

STALNI SAVET ZEMALJA MALE ANTANTE, I: 66, 67, 71; II: 187.

SUDETSKO PITANJE: II: 172.

SUDETSKONEMACKI ZAVIČAJNI SAVEZ (Sudetendeutsche heimatbund), I: 134.

SVETSKA EKONOMSKA KRIZA (1929—1934), I: 16, 23, 25, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 39, 60, 256.

SVETSKA PRIVREDNA KONFERENCIJA (juna 1933. u Londonu), I: 78, 81, 259, 297, 298.

S

SESTOJANUARSKA DIKTATURA KRALJA ALEKSANDRA (od 6. I. 1929), I: 24, 54.

T

TRGOVINSKI UGOVOR NEMACKE I RUMUNIJE (23. III. 1935), I: 119, 230.

TRGOVINSKI UGOVOR NEMACKE I TURSKE (10. VIII. 1933), I: 119.

TRGOVINSKI UGOVOR NEMACKE I TURSKE (15. IV. 1935), I: 119.

TRGOVINSKI UGOVOR NEMACKE I MAĐARSKE, I: 174.

TRGOVINSKI UGOVOR NEMACKE I JUGOSLAVIJE (1. V. 1934. i 12. V. 1940), I: 207, II: 391.

TRIANONSKI UGOVOR (Mirovni ugovor između Antante i Mađarske potpisan u Trianonu 4. VI. 1920), I: 25, 27, 58, 170, II: 346.

TRIANONSKI PAKT (između Italije i Albanije potpisan 27. XI. 1926), I: 34, 111.

TROJNI PAKT (27. IX. 1940), II: 378, 380, 418, 423, 424, 435, 438, 440, 441, 442, 444, 445, 446, 448, 449, 450, 453, 455, 456, 457, 458, 463, 465, 466, 467, 468, 470, 472, 473, 475, 476, 477, 478, 489, 491, 498, 499, 504, 505, 506, 507, 508, 509. 512, 514, 516, 532, 543, 544.

U

UGOVOR FRANCUSKE I ITALIJE od 7. I. 1935, I: 163, 178.

UGOVOR O PRIJATELJSTVU NEMAČKE I AUSTRIJE (od 11. VI. 1936), I: 116, 167, 169.

V .

VATIKAN, I: 165, 168.

VELIKI PRIVREDNI PROSTOR (Grossraum); II: 24, 32, 33, 41, 42, 43, 44.

VNATRENA MAKEDONSKA REVOLUCIONARNA ORGANIZACIJA, I: 79, 265, 268; II: 64, 277, 375, 395.

VOJNA LICA (1934. u Bugarskoj) 265, 266, 267, 268, 271, 272.

Z

ZAGREBAČKE PUNKTACIJE, I: 54.

ZAJEDNICA ZA IZVOZ NAORUŽANJA (Ausfuhr-Gemeinsshaft Für Kriegsgerät — AGK), II: 9, 35.

ZAKON O OBAVEZNOJ VOJNOJ OBAVEZI U NEMAČKOJ (16. 3. 1935), I: 141, 231.

ZAVIČAJNI FRONT (Heimatefront), I: 136, 141, 142, 143.

ZVENARI (u Bugarskoj), I: 265.

SADRŽAJ

Glava I

UVODNO POGLAVLJE — — — _ — — _ — 5

1. Na prelomu 1936/1937. godine — — — — — — — — 5
2. Cetvorogodišnji plan stvaranja privredne i oružane moći Rajha i njegovo pripremanje za svetski rat — — — — — — — 7
3. Uspesi i poteškoće na putu ispunjenja plana — — — — — 14
4. Pokušaji iznalaženja novih puteva za ostvarivanje postavljenog plana — — — — — — — — — — — — 18
5. Analitičke procene rezervi i izučavanje mogućnosti i puteva korišćenja sirovinskih potencijala jugoistočne Evrope — — — 22
6. Praktični koraci prema jugoistoku "Evrope, novi uspesi i problemi na ovom putu — — — — — — — — — — — 32
7. Veliki privredni prostor i mesto jugoistočne Evrope u njemu — 40
8. Izbor glavnih puteva i sredstava za obaranje starog i stvaranje »novog poretka« — — — — — — — — — — — • 44

Glava druga

SLABLJENJE SISTEMA KOLEKTIVNE BEZBEDNOSTI NA PODRUČJU JUGOISTOČNE EVROPE I LIKVIDACIJA REPUBLIKE AUSTRIJE 53

1. Pakt o večnom prijateljstvu Jugoslavije i Bugarske od 24. januara 1937. i Nemačka — — — ■ — — — — ■ — — — 56
2. Nemačka i Pakt između Kraljevine Italije i Jugoslavije od 25. marta 1937. — — — — — — — — — — — — 72
3. Rad na jugoslovensko-mađarskom zbližavanju u cilju izolacije Cehoslovačke i slabljenja Male antante — — — — — — — 85
4. Pripremanje Anšlusa — — — — — — — — — — — 107
5. Nemačka i zemlje jugoistočne Evrope u periodu pripremanja Anšlusa — — — — — — — — — — — — — 128
6. Nacistički pohod prema Beču i pripajanje Austrije — — — 146

Glava treća

IZOLACIJA ČEHOSLOVAČKE REPUBLIKE, MINHENSKI SPORAZUM I NJEGOVE POSLEDICE — _ — — — — — — — — — 169

1. Pretvaranje sudetskog pitanja u evropski problem — — — 172
2. Kriza nemačko-čehoslovačkih odnosa i minhenski diktat — — 188

3. Mađarska i Poljska podrška Nemačkoj u uništavanju Čehoslovačke Republike — — — — — — — — 208
4. Jugoslavija i Rumunija u periodu gušenja njihove saveznice *čehoslovačke* — — — — — — — — — — — — — 227
5. Bugarska, Grčka i Turska u vreme uništavanja Čehoslovačke Republike — — — — — — — — — — — — — 239
6. Nemačka se okreće protiv Poljske — — — — — — — 255
7. Nacistički pokušaji savlađivanja Rumunije i Jugoslavije u vreme pripremanja napada na Poljsku — — — — — — — — 263
8. Bugarska, Grčka i Turska u periodu pripremanja napada na Poljsku — — — — — — — — — — — — — 276
9. Poslednji dani mira — — — — — — — — — — — — 290

Glava četvrta

VEZE I ODNOSI NEMAČKE SA JUGOISTOKOM U VREME BITKE ZA POLJSKU I ZA ZAPAD — VREME ARBITRAŽA — — — — — 305

1. Trijumfalna prva ratna godina za Treći Rajh — — — — — 308
2. Težište ekspanzije Trećeg Rajha se pomera na istok — — — 330
3. Druga Bečka arbitraža — — — — — — — — — — — 346
4 .Bugarska dobija Južnu Dobrudžu — — — — — — — 361
5. Jugoslavija između sila osovina od početka drugog svetskog rata do napada Italije na Grčku — — — — — — — — 384
6. Uključivanje Mađarske i Rumunije u sistem »novog poretka« — 408

Glava peta

PRENOŠENJE RATNOG POŽARA NA BALKAN I USPOSTAVLJANJE «NOVOG PORETKA« U OVOM REGIONU EVROPE — — — — — 421

1. Napad Italije na Grčku i posledice neuspeha italijanske ekspanzije — — — — — — — — — — — — — — 425
2. Pridobijanje Bugarske za Trojni pakt — — — — — — 440
3. Pristupanje vlade Kraljevine Jugoslavije Trojnom praktu — — 456
4. Turska između Nemačke i Britanije — — — — — — — 478
5. Početak kraja Trojnog pakta i sila osovine na jugoistoku Evrope 504

Zaključak — — — — — — — — — — — — — —

ISPRAVKE ZA I KNJIGU

Strana	Red	Odštampano	Treba da piše
11	4. odozgo	Četvrti red	Treba na mesto reda 2.
21	17. odozdo	Miisseldorf	Düsseldorf
160	27. odozgo	Majmvera	Hajmvera
165	23. odozdo	uspostavlja	uspostavlj anja
175	11. odozdo	l'echece	l’echec
218	3. odozgo	u izveštaj ima	u izveštaj u
218	10. odozgo	Nemačke druge	Nemačke od druge
234	6. odozgo	neutralise	da neutralise
237	3. odozdo	würde. Das	würde, das
256	22. odozdo	germanska	германской
308	6. odozgo	Naum	Numan
318	7. odozdo	1936	1963
325	5. odozgo	talas	talasi
327	15. odozdo	zemlj ama	zemalja
353	1. odozdo	Musssionscheft	Mussionschefs
354	11. i 12. odozdo	és . . . él	és a ... és
356	20. i 21. odozgo	Pieces.. evenemets.. precede	Pièces.. événements.. précédé
357	2. i 4. odozdo	Vaclov	Vaclav
358	12. odozdo	Santag	Sontag
359	6. i 7. odozdo	Defense ... a la	D.éfense... à la
360	4. odozgo	Commen	Comnen
363	14. odozgo	kuk prezepšci Poznan	ku przepašci Poznan
364	15. odozgo	Beintrag	Beitrag
365	16. odozgo	N. A.	H. A.
366	15. odozdo	pobjeda	podjela
370	6. odozgo	srednjoevropska . .. velomci	stredoevropska... velmoci
375	16. odozdo	amexiäja	annexiója
376	8. i 7. odozdo	Poduhvat... Nirnberških	Plan .. . NürnberSkih
377	4. odozgo	Kunh	Kuhn
377	11. odozgo	Kühnl	Kühl
377	13. odozgo	Kührne	Kühne
377	15. odozgo	Kührrich	Kühnrich
381	18. odozgo	октябрь—сентябрь	сентябрь—октябрь
382	16. odozgo	Bobertson	Robertson

Strana	Red	Odštampano	Treba da piše
382	26. i 27. odozgo	Markett	Markert
386	9. odozgo	Ehrengrad	Ehrengard
389	3. odozdo	Годощине	Годовщине
391	20. odozgo	Zweitwn	Zweiten
391	6. odozdo	Wiege	Miege
394	19. odozdo	1936.	1963.
394	18. odozdo	Urlicha	Ulricha
397	17. odozgo	poudniowo-wschodnej prezd	poludniowo-wschodniej przed
398	22. odozgo	У	и
399	21. odozdo	L'Ace	L'Axe
400	1. odozgo	Romäiei	Romäniei
400	17. odozgo	Cataciuc	Caraciuc
409	11. odozgo	Buldung	Bildung
409	12. odozgo	Griescheland	Grieschenland
413	12. odozdo	u:	*u*
415	16. odozgo	gurre	guere
416	18. odozgo	l'echce	1' èchec
416	24. odozgo	Ceskoslovensky u: Časopis	,Ceskoslovensky Časopis
416	26. odozgo	1937/1938.	1935/1936.
416	16. odozdo	U	O
418	13. odozgo	3339	339
418	17. odozgo	Radista	Raditsa
426	1. odozdo	3898	3398
426	20. odozdo	Baneš	Beneš
426	13. odozdo	iterin	interim
428	10. odozgo	Uirich	Ulrich
431	12. odozgo	SPB	CPB

ISPRAVKE ZA II KNJIGU

Strana	Red	Odštampano	Treba da piše
43	22. odozgo	i	u
44	12. odozgo	je	se
71	10. odozgo	izrazivale	izazivale
120	20. odozgo	se od	se on
138	22. odozdo	demokratske	demokratskih
138	14. odozdo	Đorđe	Đorđe Bratianu
198	17. odozdo	Karl	Kral
198	16. odozdo	Kovaček	Kvaček
294	20. odozgo	koje	koje je
295	14. odozgo	ne velikom	velikom
346	11. odozgo	prapadala	pripadala
415	16. odozgo	štrajkova	štrajkove
415	22. odozgo	omogućava	omogućavaju
461	3. odozdo	Urlicha	Ulricha
493	16. odozdo	od	do
548	11. odozdo	Hory	Horthy

Tehnički urednik

Nikola Savić

Lektor

Đorde Lazović

Omot

Dobrilo Nikolić, akad. slikar

Korektor

Stanislava Bjeletić

JUGOISTOČNA EVROPA POČETKOM JUNA 1941.